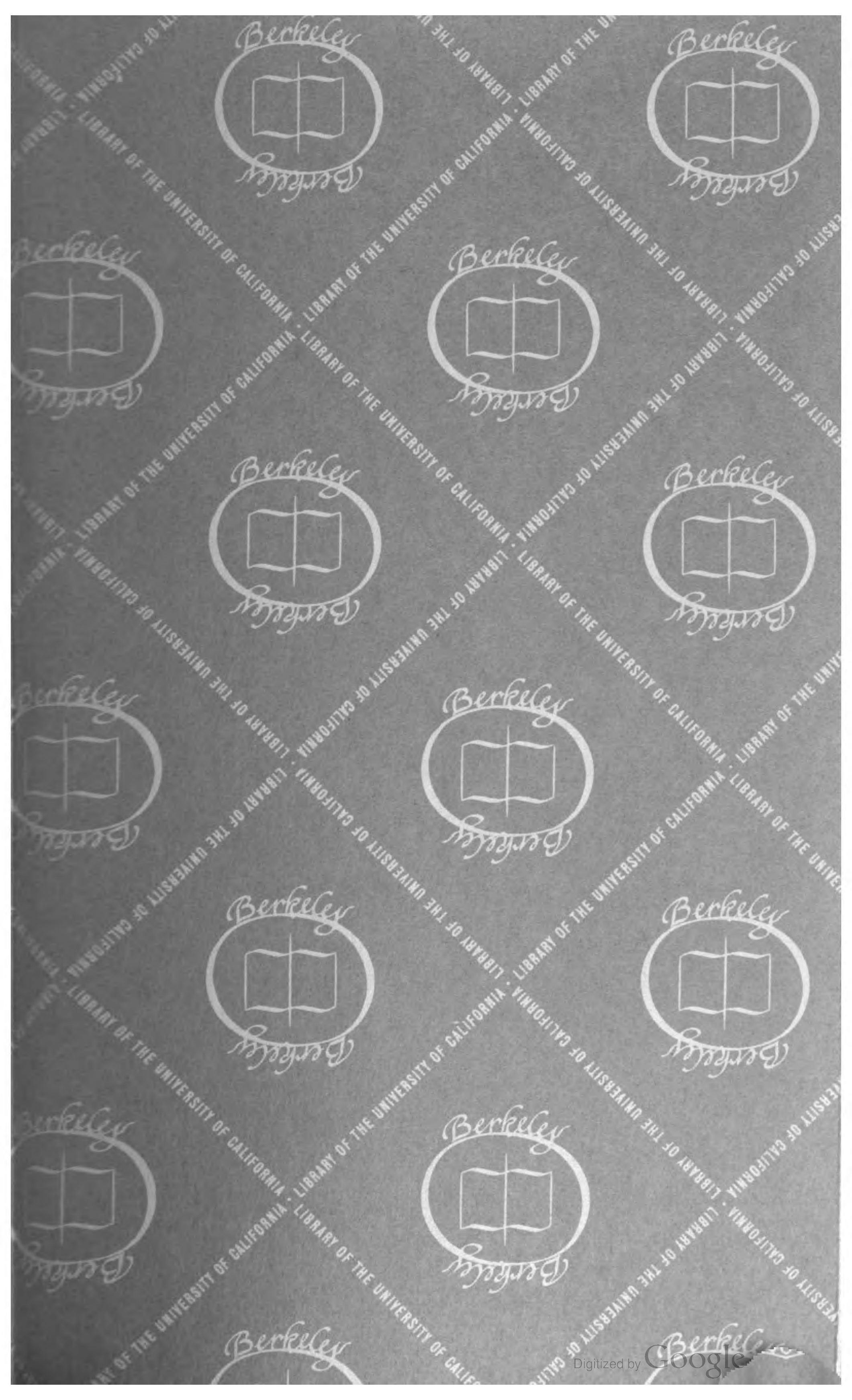

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

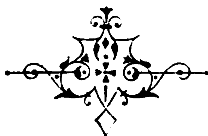
EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV. P. THEWREWK EMIL. ÁBEL JENŐ.

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1889.

Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai 1889-ben.

Ábel Jenő.
Balassa József.
Baráth Ferencz.
Bartal Antal.
Bartha Döme.
Bartos Fülöp.
Bayer József.
Borovszky Samu.
Csengeri János.
Dengi János.
Erdélyi Pál.
Fialkowszky Lajos.
Grósz Jakab.
Gyomlay Gyula.
Háhn Adolf.
Haraszti Gyula.
Hegedüs István.
Heinrich Gusztáv.
Hellebrant Árpád.
Hittrich Ödön.
Horváth Cyrill.
Hóman Ottó.
Jancsó Benedek.
Kelemen Béla.
Kircz Jakab.
Kohlbach Bertalan.
Koltai Virgil.
Komáromy Lajos.
Kont Ignácz.
Lázár Béla.
Loósz István.
Márki Sándor.
Moravcsik Géza.
Negovetich Artur.
Némethy Géza.
Pecz Vilmos.
Petz Gedeon.
Pozder Károly.
Pruzsinszky János.
Ralovich Lajos.
Sebestyén Gyula.
Schmidt Márton.
Solymossy Sándor.
Takáts István.
Thewrewk Emil.
Túri Mészáros István.
Váczy János.
Várkonyi Endre.
Vende Ernő.
Vietórisz József.
Weiss (Vári) Rezső.
Weszely Ödön.
Ziehen Gyula.
Zlinszky Aladár.

TARTALOM.

I. Értekezések.

*

II. Hazai irodalom.

III. Philologiai programmok.

IV. Külföldi irodalom.

V. Fordítások.

VI. Vegyesek.

VII. Nyilt tér.

1889. JANUÁR. XIII. ÉVFOLYAM. I. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDAJA.

1889.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 17. sz. küldendők.

ADALÉKOK EGY AESCHYLUS-ÉLETRAJZHOZ.

I. A forrásokról.

Mielőtt felsorolnók a forrásokat magokat, a melyekkel rendelkezünk, szükségesnek tartjuk előre meghatározni, hogy milyeneknek kellenének lenni azon forrásoknak, a melyekre egy teljesen megbizható és pragmatikus életrajznak kellene alapítva lennie. Ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy azután képesek legyünk meghatározni, hogy mennyiben felelnek meg a mi tényleges forrásaink eme követelményeknek, hogy mi a mi forrásainknak értéke. Mert egy személy halála után több századdal írt életrajznak nem tulajdoníthatunk sok értéket, ha ki nem tudjuk mutatni, hogy ez az életrajz egy más életrajzra közvetve vagy közvetlenűl megy vissza, mely oly irótól való, kinek alkalma, tehetsége és akarata volt az illető személy életrajzát hiven megírni. Ezen feltételek teljesítése már most, különösen az ókor nevezetes emberei életrajzainál szerfölött nehéz, ha talán nem egészen lehetetlen. Vegyük pl. Aeschylus «Vitá»-ját és azon források szerzőit, a melyekre a Vita adatai visszavezethetők; hogy lehet ezekről bebizonyitani, hogy nekik alkalmuk, tehetségük és akaratuk volt az igazat megírni? Alkalmuk volt, ha Aeschylussal egykoruak voltak; de akaratukról az igazat megírni csak akkor győződhetnénk meg, ha az életirók jellemeit ismernők.

De ezen kivül nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a régi grammatikusok nem voltak igen lelkiismeretesek forrásaik felhasználásában, ki is találtak sok mindenféle mesét, hogy ujat mondhassanak; aztán nem is válogattak nagyon forrásaikban.

Ehhez járul még az a másik nehézség is, hogy sok (készakaratos vagy véletlen) változás történt amaz adatok leirásában ugy az ókorban, mint a középkorban. Innen van, hogy különösen a számadatok vannak oly nagy rendetlenségben.

Ezek után fel kellene egészen hagynunk a reménynyel valaha egy pragmatikus életrajzot megírhatni. A dolog azonban még sem áll olyan rosszul. — Igaz, hogy igen sok adatunk csak problematikus, de másfelől sokszor oly adatokból, a melyek első pillanatra semmit mondók, többet lehet levonni, mint azt eredettől fogva várni lehetett. Tény, hogy az adatoknak fenemlített problematikussága okozója azon sok nézeteltérésnek, melylyel alantabb mi is találkozni fogunk.

a) *A párosi márványról.* *)

A párosi márvány tartalmaz egy nehány adatot Aeschylus életére vonatkozólag, melyek különösen Aeschylus korának pontos meghatározásánál birnak igen nagy fontossággal. Miután Bœckh, ki a párosi chronista forrásának az eresosi Phæniast (vagy Phaniast) tartotta, a párosi márvány adatai között egy pár hibás adatot vélt felfedezhetni, Dahms és mások jogosultnak tartották magokat a párosi márványnak Aeschylusra vonatkozó adatait is kétségbe vonni.

Hogy a párosi márvány forrása Phænias Eresius nem lehet, azt legujabban Dopp E. mutatta ki (p. 8—10).

Valóban rosszalnunk kell azon tudósok eljárását, a kik a párosi márvány adatait — tehát egy felirat adatait, a mely ugyanazon számokat adja elénk, a melyeket 264-ben Kr. sz. e. véstek bele — javítani akarták codexekben, talán oly codexekben található számadatokkal, melyek ugyanazon forrásra mennek vissza, mint a melyből a párosi chronista meritett, de a melyek annyi meg annyi leiró kezei alatt számtalanszor megváltozhattak és tényleg meg is változtak.

A párosi márvány, mely nevét onnan nyerte, hogy szerkesztője párosi ember volt, feltünően egyezik Eusebius Chronikonjájával, oly annyira, hogy kénytelenek vagyunk a kettő számára

*) A párosi márványról v. ö. Wagner, Die parische Chronik 1790, elavult munka, a melyben többek között Robertson ellenvetései is megtalálhatók a párosi márvány megbizhatósága ellen. Dopp, ki Robertsonról gyakran használ stultissimus és efféle kifejezéseket, 1883-ban értekezett: De marmore Pario. Vratislaviæ. — Végül Joannes Flach kiadása: Chronicon Parium. Tübingæ 1884.

közös forrást vennünk fel. Hogy a p. m. szerkesztője párosi ember volt, mig forrásának attikainak kellett lennie, az következik mindenek előtt abból, hogy a proœmiumban az atheni archon mellett egy . . . . . υάνακτα nevű párosi archonról van említés téve, hogy mindenütt athéni királyokról és archonokról, athéni eseményekről, még pedig athéni részrehajlósággal, van szó, és hogy *más* igen fontos eseményekről, melyek Görögországban történtek, egy szóval sem emlékezik meg a chronista. A párosi márványon itt-ott találhatók hozzáadások, melyeket a párosi chronista maga fűzött hozzá, de ezeket a hozzá kapcsolásnál használt szavakból könnyen fel lehet ismerni. A p. m. hátra levő része kivétel nélkül az attikai forrásra megy vissza, annak egyszerű excerptuma. [1])

Eusebius chronikonjának és a párosi márványnak összevetése által képesek vagyunk némileg reconstruálni az attikai chronista művét.

Hogy az attikai chronista művének idejét képesek legyünk meghatározni, figyelemmel kell lennünk a chronographia történetének négy korszakára, melynek elseje Hellanikussal kezdődik, melynek második a peripatetikusokkal egybeesik; a harmadikban a görög és római események synchronistikus összeállítása divott, végül a negyediknek első embere Sextus Julius Africanus. [2])

Az attikai chronista kétségkivül az első korszakba tartozott, a mi következik Aristoteles és követői nevének hiányzásából ugy a párosi márványban, mint Eusebiusnál.

Feltünő és az attikai chronista művének megbizhatósága ellen szól az a két körülmény, hogy az attikai chronistát nem említi egy görög iró sem, és hogy a művében oly dolgok vannak időbelileg fixirozva, melyek talán sohasem történtek vagy melyeknek időbeli meghatározása teljesen lehetetlen.

---

[1]) A p. m. excerptum-volta világosan kitünik abból, hogy oly közbeeső chronologiai adatok, melyekre egy chronistának szüksége volt más adatok fixirozásánál, teljesen hiányzanak. Ezen közbeeső adatok hiányzása abból magyarázható, hogy ezek nem látszottak a párosi chronistának szükségeseknek, mig az att. chronistánál kétségkívül megvoltak. Innen van, hogy azok, kik csak a p. márványt vizsgálták, csodálkoztak az adatok jó összefüggésén, a nélkül hogy rájöhettek az időszámításnál követett eljárásra.

[2]) Dopp, p. 11. kk.

Az elsőt az alexandrinus grammatikusok okozták, kik minden műnek excerpálása által, a müveket magokat feleslegesekké tették. A második feltünő dolognál fel kell említenünk, hogy ez csak a mythologiai részre érvényes. Mindenesetre le is von sokat valamely író hitelességéből az a körülmény, hogy mythologiai dolgokat igazaknak fog fel és hogy ezeket még időhöz is köti. Az ókorból reánk maradt emlékek azonban nagyrészt olyanok, hogy ezeknél absolut igazat nem igen várhatunk, meg kell elégednünk a relativ legjobbal. Igy az attikai chronistánál sem azt fogjuk keresni, vajjon mind az, a mit mond, igazán való-e; meg kell elégednünk avval, ha látjuk, hogy lelkiismeretesen használta fel forrásait. A chronistánál tényleg ugy van, hogy a mythologiai részben nem saját fictióit beszéli el, hanem a cyklikusokat használta fel lelkiismeretesen. Oly író, a ki a mythologiai részben is forrástanulmányok alapján dolgozik, a historikus részben is kétségkivül oly forrásokat használt, a melyeket megbizhatóknak talált. Ha nem is vagyunk képesek pontról pontra kimutatni, hogy kiből merítette a chronista adatait, azt hiszszük, hogy a mythologiai részben kimutatható lelkiismeretessége is kevéssé fér meg Bœckh elvető kritikájával.

Az Aeschylusra vonatkozó adatok közül, a melyek a párosi márványban olvashatók, e helyen csak egyre akarunk figyelmeztetni, az ep. 50-re. Itt az ἐφάνη kifejezést olvassuk a chronistánál, míg Eusebiusnál ez áll: Αἰσχύλος τραγῳδοποιὸς ἐγνωρίζετο. Ezen γνωρίζεσθαι szóval rendesen győzelmet szoktak volt jelölni, Eusebiusnál, a mint látható, ἤκμαζε értelemmel bir.

b) *Egyéb elszórt kisebb adatokról.*

A párosi márvány adatain kívül van még sok adatunk Aeschylus életére vonatkozólag. A legtöbb adat van együtt az Aeschyli vitá-ban; találni ezen kívül adatokat Aristophanesben, Athenæus, Dionysius Halicarnassensis, Diogenes Laërtius, Pausanias, Plutarchus és Suidas műveiben; az Aeschylushoz és Aristophaneshez való scholionokban is van egynehány adat. Sajnos, hogy az ezen íróknál található meséket nem vagyunk képesek régi forrásokra visszavezetni, részben kétségtelenül már azért sem, mert ezen mesék régebb forrásokban nem is tartalmaztattak, vagyis, hogy későbbi fictiók. Mindazonáltal érdekes volna tudni, hogy ki

készítette a meséket, és hogy mi adott ezekre alkalmat; egynehány ezen mesék közül a komœdiára megy vissza, másik meg talán Aeschylus egyik-másik mondásában lelte eredetét. Ennek kimutatása kétségtelenül szintén egy életrajz írójának feladatához tartozik. Ezért szemügyre fogjuk venni Aeschylus, Sophokles és a komœdiaírók műveit és ezekből kiszedni mindazt, a miből Aeschylus életére következtetést vonhatunk.

Aeschylus mi reánk maradt műveiből nagyon keveset tanulunk saját személyéről vagy a személyére vonatkozó viszonyairól. Ismeretes, hogy Aeschylus az Amphiaraos szájába tett szavakkal: οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει, Aristidest jellemezte és hogy az Eumenidákban az Areopagus hatalmát helyreállítani igyekszik. Ezen helyek, melyek az egyedüliek, melyeket némileg személyiségével kapcsolatba hozni lehet, nagyjában Aeschylus politikai meggyőződését mutatják. Van ezen kívül egynéhány mondás, a mely állítólag Aeschylustól magától való. Így Pausanias (I. 23. 3.) azt meséli, hogy Aeschylus szokta volt elmondani, hogy mint aludt el a szöllőben, hogy mint jelent meg előtte Dionysos stb. Plutarchus pedig említi egy élczes mondását, melyből Ionhoz való barátságos viszonyára is lehetne következtetni. (Plut. de prof. in virt. p. 79. D. E.) Míg ezen utóbbi mese lehet igaz is meg hamis is, addig az előbbiről már határozottan merjük a hamisságot kimondani.

Sophokles, Aeschylus ifjabb kortársa kétségtelenül gyakran nyilatkozott Aeschylusról. Hogy Sophokles reánk maradt darabjaiban vonatkozások Aeschylusra nem találhatók, azon nincs semmi feltűnő. Későbbi íróknál gyakrabban találkozunk Sophokles egy mondásával Aeschylust illetőleg: «ὦ Αἰσχύλε, εἰ καὶ τὰ δέοντα ποιεῖς, ὅμως οὐκ εἰδώς γε ποιεῖς». E mondás Aeschylus iszákosságát akarja illustrálni, a miért is helyesebb ezt nem a historikus, hanem a valamely komœdiában szereplő Sophokles mondásának tartani.

A *komoedia*-íróknál természetesen már többször találhatók vonatkozások Aeschylusra. Itt mindenek előtt I o n t kell felemlítenünk, kiről már fennebb is volt szó.*) A Perzsákhoz írt scholionokban egy helyen ezt találjuk: Ἴων ἐν ταῖς Ἐπιδημίαις παρεῖναι Αἰσχύλον ἐν τοῖς Σαλαμινιακοῖς φησι. Ezen helyre támaszkodva

*) E helyen nem mint komœdiaírót, hanem mint Aeschylus kortársát említjük Iont.

Schœll Frigyes*) több elszórt adatot, melyet Aeschylusra vonatkozólag ismerünk, Ion e commentariusára igyekszik visszavezetni. — Szerinte Ion az, kitől vette át Chamæleon, Pausanias és Athenæus az ismeretes epigrammát, mely állítólag Aeschylus sírján volt olvasható. A Plutarchusban (Kimon 8) található mesét is Aeschylus legyőzetéséről Sophokles által (ha nem is teljes határozottsággal) Ionra viszi vissza Schœll. Végül a Vita 6-ik pontját is Ion commentariusából merítettnek tartja Schœll; miután az itt található κατά τινα (helyesebben τινας) kifejezést κατ' Ἴωνα-vá változtatta.

Ezen következtetésnek merészségét és nehézségét Susemihl mutatta ki először és legpontosabban: 1. Ha Plutarchus meséje és a Vita 6-dik pontja közös forrásból való, ezek között valami hasonlatosságnak kellene léteznie; ez pedig nem létezik. 2. A conjectura κατά τινα — κατ' Ἴωνα merész. 3. Plutarchus meséje későbbi fictio, mint azt Dahms mutatta ki. 4. Nem valószínű, hogy az epigrammát Chamæleon, Pausanias és Athenæus egy közös forrásból vették, mert Chamæleonnál az epigramm *gelaiaktól* iratik a sírra, Pausaniasnál meg úgy van említve, mintha az *athenick*től való volna. Pausanias mint marathoni, salamisi és artemisiumi harczost ismeri Aeschylust, míg Athenæus szerint Aeschylus Marathon, Salamis és Platæanál vett részt. Ebből következik, hogy az epigramma és az evvel kapcsolatban említtetni szokott harczokban való részvét nem *egy* forrásra vezethető vissza.

Ezek után tehát mind, a mit Ionról tudunk, csak az, hogy Aeschylussal barátságos viszonyban élt és hogy az Ἐπιδημίαι-ban szó volt Aeschylusról.

*Pherekrates*nél is vitt valami szerepet Aeschylus, a mit a scholionból ad Aristoph. Pac. v. 749 lehet következtetni. Itt ugyanis ezt találjuk: «ταὐτὸ καὶ Φερεκράτης ἐποίησε τὸν Αἰσχύλον λέγοντα ἐν τοῖς Κραπατάλοις»· «ὅστις γ' αὐτοῖς παρέδωκα τέχνην μεγάλην ἐξοικοδομήσας».

Epicharmosról pedig a scholiasta ad Eumen. v. 626 a τιμαλφούμενον szónál azt mondja: συνεχὲς τὸ ὄνομα παρ' Αἰσχύλῳ, δι' ὃ σκώπτει αὐτὸν Ἐπίχαρμος.

Már többször fordul elő Aeschylus *Aristophanesnél*. Aristo-

*) De locis nonnullis ad Aeschyli vitam et ad historiam tragœdiæ Græcæ pertinentibus epistula. Jenæ 1876.

phanes már nem kortársa Aeschylusnak és így csak műveiből és oly életrajzi vagy jellemző adatokból ismerhette őt, melyek az előbbi nemzedékből az ő korára fenmaradtak. Aristophanes Aeschylust a szinpadra is hozta. Természetes, hogy ezen szinpadi Aeschylus nem felel meg egészen a historikus Aeschylusnak; másfelől azonban nem lehet kétségbe vonni, hogy Aeschylus sok jellemvonása híven át van véve a komœdiába. A régi kor ugy látszik erre nem igen figyelt és mindazt, a mit a komœdiában talált, való ténynek tartotta; Athenæus egy helyéből legalább, a melyről még később is lesz szó, ezt bátran következtethetjük. Athenæusban I p. 21. E. ugyanis ezt olvassuk: παρὰ δὲ τοῖς κωμικοῖς ἡ περὶ τῶν τραγικῶν ἀπόκειται πίστις. — A mi feladatunk volna itt megkülönböztetni azt, a mi igaz, a hamistól. Ennek eldöntése azonban igen nehéz, mert más, megbizható adátaink nincsenek. — A következőkben az aristophanesi Békák egynehány helyét fogjuk felemlíteni, melyek Aeschylusra vonatkoznak:

v. 787 kk. Itt az Aeschylus és Sophokles közti viszonyra történik vonatkozás. Hogy fictiója-e ez Aristophanesnek vagy historikus tényálláson alapul, azt megmondani nem lehet. Érdekes máskülömben ezt a helyet összehasonlítani a Vita hatodik pontjával.

v. 808-ban Aeschylus elégedetlensége Athen népével van érintve, mely valószinűleg nem abban leli magyarázatát, hogy Sophoklest jobban szerették mint őt, hanem abban, hogy ő nem volt megelégedve azon demokratikus szellemmel, mely élete végével mindinkább gyökeret vert Athenben. — A 868. sor is, a hol avval dicsekszik, hogy az ő költészete nem szállt sírba testével, arra látszik mutatni, hogy ama feltevésnek, hogy az ő költészete háttérbe szorult, nincs alapja.

A 911 és 923. sorok mint költészetére vonatkozók annak helyes jellemzését adják. — Az 1022. sor a Heten Théba Ellen hatását írja le, az 1026-dik sor meg a Perzsák czélját. Ilyen és hasonló helyeket Aristophanesben nagy számmal találunk és pedig nemcsak a Békákban, melyből mi czitáltunk, hanem más darabokban is.

Ujabban az Aeschylus halálára vonatkozó, valamint az iszákosságáról szóló mesét is a komœdiára szeretik visszavezetni, a nélkül azonban, hogy ezt be lehetne bizonyítani.

c) *Az Aeschyli Vita-ról.*

Többé-kevésbé összefüggően írtak Aeschylusról a közönséges meggyőződés szerint Chamæleon, Heraklides Ponticus, Aristoxenus Terentinus és Dicæarchus. A mióta bebizonyult, hogy a vita szerkesztője Didymus nem lehet, Didymust egészen ki szokás törülni azok sorából, a kik Aeschylusról irtak, pedig erre jogunk nincs. De bármint álljon is a dolog Didymussal, annyi bizonyos, hogy nekünk az említett irók Aeschylus-életrajzai nincsenek meg. Ha meg is volnának, se nyertünk volna sokat, mert ezek az életrajzok is csak a komœdiából, vagy szó- és irott hagyományokból, melyek tudva levőleg nem birnak okmányi hitelességgel, lehettek egybeállítva. Kétségtelenül ezen életrajzokból van összeállítva az a Vita, mely βίος Αἰσχύλου felirattal az Aeschylus-codexekben található. — Ha a vita egyes részeit mégis törekedni fogunk visszavezetni régibb forrásokra, ennek csak annyiban lehet értelme, hogy hiszszük, hogy a régebb iró mégis közelebb állott az igazsághoz (bár ő is már távol volt tőle), mint az ujabb, és hogy több alapunk legyen kimondani azon helyekről, melyeket nem tudunk régebb forrásokra visszavezetni, hogy fictiók.

Az Aeschyli Vita kéziratai közül legjobb a Mediceus. A Lipsiensis és Monacensis interpolatióira vonatkozólag lásd Fr. Schœll, De nonnullis locis etc. p. 41.

Mindjárt első olvasásra látni lehet, hogy ez a Vita compilatio. A Vita vége felé találni a szövegben egy ἐκ τῆς μουσικῆς ἱστορίας szavakból álló feliratot, mely jelezni látszik a forrást, melyből a Vita egy része meríttetett. Hogy mikor kapta ez a Vita azt az alakot, melyben a Mediceus adja elénk, azt eldönteni nem igen lehet. Dahms szerint ez az életrajz nem compiláltatott a Kr. utáni első század előtt.*) Keletkezési módjára legplausibilisabb Westermann nézete, mely szerint a Vita magva, mely a főbb adatokat tartalmazta, késöbbi grammatikusoktól más életrajzokból kibővíttetett a margóra írt jegyzetek által, melyek azután a leíróktól a szövegbe felvétettek.

---

*) De Aeschyli vita Rudolphus Dahms. Berolini 1860. — Értekeztek a vitáról még: F. Ritter. Didymi Chalc. opusc. p. 64—89. Köln. 1845. — F. Schœll, a fennebb említett értekezésben, és F. Susemihl: De vita Aeschyli quæstiones epicriticæ. Gryphiswaldiæ, 1876.

Mellőzve F. Ritter sajátságos kisérletét, ki a Vita főbb részét (§. 1 — §. 16) Didymusnak tulajdonítja, vizsgálni fogjuk a többi három tudós (Dahms, Schœll és Susemihl) nézeteit a Vita egyes részeinek eredetét illetőleg.

Schœll *) a Vita 1., 3. és 12-dik pontjait a tabulæ Alexandrinæ-re viszi vissza; reconstruálni is törekszik eredeti alakját ezen 3 pontból álló életrajznak. Ezen reconstructio abból áll, hogy a Vita említett pontjaiban található számadatokat azon számadatokkal helyettesíti, melyek Schœll szerint abban az életrajzban eredetileg állottak. A Vita ugyanis a 3-dik pontban többek között azt is mondja, hogy Aeschylus Pindarussal egyidőben élt és folytatja: γεγονὼς κατὰ τὴν μ´ ὀλυμπιάδα; a 12-dik pontban meg ezt találjuk: ἐβίω δὲ ἔτη ξγ´, ἐν οἶς ἐποίησεν δράματα ο´ καὶ ἐπὶ τούτοις σατυρικὰ ἀμφὶ τὰ ε´. — Schœll szerint amaz eredeti életrajzban ez állott: γεγονὼς κατὰ τὴν ξγ´ ὀλυμπιάδα, és ἐβίω δὲ ἔτη ξγ´, ἐν οἶς ἐποίησεν δράματα ο´ καὶ ἐπὶ τούτοις σατυρικὰ κγ´, ϙγ´ τὰ πάντα. — A változtatások tehát, a melyeket Schœll tett, ezek: 1. ξγ´-t tett μ´ helyébe, miszerint tehát Aeschylus a 63-dik olympiásban született, és 2. ἀμφὶ helyébe κγ´, ϙγ´-t és ε´ (= πέντε) helyébe pedig τὰ πάντα-t tett.

Az első javításra nézve azt a kérdést veti fel Susemihl, miért adott Schœll a Casaubonus-féle ξγ´-nak előnyt a Lange-féle ξδ´ előtt, mert szerinte (Susemihl szerint) nem lehet kimutatni, hogy 63. 4 vagy 64. 1-ben született Aeschylus. Ha Schœll ξδ´-t írt volna, ugyanazt vethette volna Susemihl ellene. Bár alantabb látni fogjuk, hogy 63. 4 Aeschylus születési éve, mégis habozunk Schœll javítását, ξγ´-t, elfogadni, mert ha nincs megjelölve közelebbről, hogy az olympias melyik évét kell érteni, az olympias első éve értendő, úgy hogy a ξγ´ azt jelentené, hogy Aeschylus a 63-dik olympias első évében született, a mi határozottan hamis.

A másik javítás ellen már hevesebben kel ki Susemihl. Valóban van ok is erre, mert honnan tudja Schœll, hogy az alexandrinusok épen 70 drámát (még pedig azokat, melyeket Schœll összeszámlál) és 23 satyrdrámát, azaz összesen 93 darabot tulajdonitottak Aeschylusnak. Az ἀμφὶ-nak κγ´ és ϙγ´-vá való változtatása, nem kevésbé a másik conjectura nagyon merész.

*) Schœll Frigyes az Aeschyli Vitát és egyéb adatokat, melyek Aeschylusra vonatkoznak, kiadta a Ritschl-féle Septem kiadásában, mely Teubnernél jelent meg 1875-ben.

De miért állította Schœll az eredeti életrajzot a Vitának csak három pontjából össze? Schœll kihagyta például a 4-dik pontot, a mit avval indokol, hogy az e pontban előforduló: γενναῖον δὲ αὐτόν φασι csak ismétlése annak, a mi már előbb az ἐξ εὐπατριδῶν-ban van kifejezve. Ez az okoskodás hamis, mert míg az utóbbi kifejezés származását jelöli, addig az előbbi bátorságára figyelmeztet, a mi elég világosan abból is látszik, hogy mindjárt elkezd beszélni az író Aeschylus hadi dicsőségéről. Még egy másik oka is volt Schœllnek arra, hogy kihagyja ezt a pontot; erről majd ott lesz szó, a hol Ameiniasról fogunk szólani. Hogy azonban ez a negyedik pont nem lehet ugyanattól a szerzőtől, a kitől való az első és harmadik pont, arra vonatkozólag Dahms, Schœll és Susemihl egyetértőleg nyilatkoznak.

Áttérünk már most az 1., 3., 4. és 12. pontok között és az azok után következő részekre. — Schœll a 2. és 5-dik pontokat összefoglalva a Chamæleontól való életrajzra vezeti vissza. Tudjuk, hogy Chamæleon írt περὶ Αἰσχύλου. Tudjuk továbbá azt is, hogy honnan vette Chamæleon Aeschylusra vonatkozó adatait. Chamæleonról szólva jegyzi meg ugyanis Athenæus azt, hogy παρὰ δὲ τοῖς κωμικοῖς ἡ περὶ τῶν τραγικῶν ἀπόκειται πίστις. Ha nézzük a Vita 2. és 5-dik pontjait, igazán fel is fog tűnni az Aristophanesre emlékeztető előadásmód; kétszer említve is van Aristophanes e két pontban. — Mind ezt összefoglalva nagyon valószínű az, a mit Schœll e két pont forrására vonatkozólag tart, t. i. hogy ezek Chamæleonra mennek vissza.

Következnének a paragraphusok 6-tól 11-ig. — A hatodik és nyolczadik pont a sziczíliai útra vonatkozik. E két pont egybe való, míg a következő 7-dik kétségtelenül csak a margóra írt — nem tudni honnan vett — megjegyzésből került a szövegbe. A 9., 10. és 11-dik pont is elég jól függ össze az előzőkkel. A hetedik pont kivételével a paragraphusok 6-tól 12-ig szintén Chamæleonra mennek vissza. E mellett szól mindenek előtt az, hogy e paragraphusok összefüggnek egymással. De azután Chamæleonnak is kellett megemlékeznie életrajzában Aeschylus sziczíliai útjáról és Sziczíliában történt haláláról. Hogy a 6. és következő pontokban elmesélt dolgok nem felelhettek meg a valóságnak, nem lehet ok arra, hogy e pontokat ne tulajdonitsuk Chamæleonnak. Hogy Chamæleon nem törődött sokat chronologiával, az nem lehet feltűnő. Chamæleon valószínűleg nem is sejtette, hogy lehetetlen, hogy

Aeschylus három évvel halt volna meg az Aetnææ előadása után. A 9-dik pontban elmesélt csodálatos halál is emlékeztet Chamæleon forrására, a komœdiára. A 10-dik paragraphusban van említve Aeschylus sírverse. Schœll szerint ez az epigramma Chamæleonból került a Vitába, ki megint Ionból vette. Erről különben már fennebb volt szó. Míg Schœll feltevésének első felét elfogadhatónak tartjuk, a másik felét el kell vetnünk.

A 11-dik pontban egy plebiscitumról van szó. Ez a plebiscitum (mely szintén Chamæleonból került a Vitába) Schœll szerint Chamæleon fictiója Aristophanes egy helyének könnyű megmagyarázására (Ranæ 868): ἡ ποίησις οὐχὶ συντέθνηκέ μοι.

E hypothesisnek nincs semmi alapja. Valószinű, mint azt Schœll is tartja, hogy Aristophanes nem vonatkoztatja sorait semmiféle plebiscitumra. De ez még nem bizonyítja azt, hogy ily plebiscitum nem is létezett. Később talán már nem értették Aristophanest helyesen és kapcsolatba hozták sorait ama plebiscitummal.

A Vita 13., 14. és 16-dik pontja Schœllnek igen valószínű nézete szerint Dionysius Halicarnassensis μουσικῆς ἱστορία-jára vagy annak Rufustól készített kivonatára megy vissza. Photiusból tudjuk, hogy miféle jellegű volt ez a könyv, hogy mire volt benne súly fektetve stb. A 13., 14. és 16-dik pontokban pedig tényleg oly dolgok vannak elmondva, mint a milyenek ama Dionysius-Rufus-féle munkában voltak találhatók. A 16. pont után található szavakra: ἐκ τῆς μουσικῆς ἱστορίας már fennebb figyelmeztettünk.

Susemihl az Aeschyli Vita és a Sophoclis Vita összehasonlítása által arra a végeredményre jő, hogy a 13—16. pontok attól a szerzőtől valók, a ki a Sophoclis Vita végét írta meg.

A Vita 15-dik pontja egy jóslatot tartalmaz, mely kétségen kivül valamely komœdiából való.

A 17-dik pontnak utolsó mondata, melyet rendesen ki se szoktak nyomtatni, minthogy ide nem valósága kétségen kivül fekszik, a Prometheus argumentumának egy része. (Prometheus, mint első darab a kéziratokban, mindjárt a vita után állott.) Valószínű azonban, hogy a 17. pontnak nem csak utolsó mondata, hanem az egész 17 pont képezte a Prometheus argumentumát. Schœll ennek bebizonyításánál arra hivatkozik, hogy az Aristophanes iskolájából kikerült argumentumok olyan jelleggel birnak, mint ama kérdéses pont. Erre látszik mutatni még a δαιμονίως szó is

(δαιμονίως teendő t. i. a tautologikus διὰ μόνων θεῶς helyébe), melyet a grammatikusok szerettek használni az ilyen fajta argumentumokban. (Példákat lásd Schœllnél, De nonnullis locis p. 44.)

A még hátra levő 18-dik pontra, valamint az előbb említett 7-dik és 15-dik pontra, csak azt mondhatjuk ki, hogy összefüggésben nem lévén a Vita többi részeivel, csak gondtalan leírók által kerülhettek oda, a hol vannak. Értékük és értelmük nincs sok, forrásuk ismeretlen.

II. Aeschylus születési éve.

Aeschylus születési évéről az a rendesen elfogadott nézet, hogy Aeschylus 525-ben, azaz ol. 63. 4-ben született. E mellett vannak azonban olyanok, a kik Aeschylus születését 521-be, azaz 64. 4-be, sőt olyanok is, a kik még későbbi időpontba akarják helyezni.

Nézzük, hogy mit mondanak a források Aeschylus születési évéről. Hogy Aeschylus a marathoni csata idejében és Pindarussal egy korban élt, azt talán felesleges az egyes írók adataival külön bizonyítgatni, hiszen ezt nem kétli senki. És így a következőkre hivatkozunk csak.

Az Aeschylus életrajzának megirói mindenek előtt az «Aeschyli Vitá»-t emlegetik. Hogy mily viszás ez az okoskodás, mindenki előtt világos lesz, ha meggondolja, hogy azon ξγ′, a mely az Aeschyli Vitában olvasható, Casaubonus javítása egy helytelen μ′ helyébe. A javítást pedig Casaubonus a többi források alapján eszközölte. Hivatkozni Aeschylus születési évének bebizonyításánál ama Vita 12-dik pontjára tehát annyit tesz, mint egy — nem tudni már mikor és hogyan — megromlott betűből azt olvasni ki, a mit mi kiolvasni akarunk. Suidas, a kit e helyen mint második életírót kell felemlítenünk, a következőket mondja: Aeschylus versenyzett a θ′=9-dik olympiasban (értendő annak első évében), a mikor ő 25 éves volt; pár sorral alantabb pedig azt mondja Suidas, hogy ő νη′ = 58′ éves korában halt meg ilyen meg ilyen csodálatos módon. — Ama θ′ hamis, az kétséget nem szenved; de hogy a νη′-t szabad-e Suidastól eltagadnunk és a helyes számot helyébe irnunk, az mégis kérdéses. Annál kevésbé fogjuk ezt a változtatást tenni, mert Suidas egy másik helyén (χελώνη μυιῶν) szintén νη′ áll. Nem fogjuk tehát Hermann eljárását helyeselni,

a ki a νη' helyébe a szintén nem helyes ξη'-t teszi, és pedig azért nem, nehogy ez a javítás is oly balokoskodásra adjon alkalmat, mint a milyént fennebb láttunk. Ama ϑ számot azonban el fogjuk távolítani és ο-val helyettesíteni és pedig két okból: 1. mert Suidas Πρατίνας czikkében ugyanarról a tárgyról szólva kimondja ἑβδομηκοστῆς, és 2. a O és Θ hasonlósága miatt. Suidas szerint tehát Aeschylus ol. 70.1-ben 25 éves volt, a miből következik, hogy születési éve 525 volt, azaz ol. 63. 4.

A harmadik adat Aeschylus születési évének meghatározására a Vita Sophoclis-ből van véve. Itt ugyanis az áll, hogy Sophokles az οα' = 71-ik olympias második évében született, vagyis 495-ben, és hogy Aeschylus ξ' = 7 évvel volt idősebb nálánál. Az adat hibás volta szembetűnő; ezen adatra hivatkozni tehát nem lehet, ha csak ugy nem akarunk eljárni, mint az Aeschyli Vitá-val eljártak mások, hogy t. i. a ξ' helyébe azt irjuk, a mit ki akarunk olvasni, azaz λ'=30-at, mert a rendesen felvett 525=ol. 63.4 és Sophokles születési éve között ol. οα' = 71.2 között épen 30 év van.

A negyedik adat a párosi márványból való. Hogy ezen forrásnak kell legtöbb hitelt adnunk a számadatok tekintetében, azt már fennebb jelöltük. A párosi márvány szerint tehát Aeschylus Kallias archonsága alatt halt meg 69 éves korában. A párosi márvány magyarázói átszámítván a feliratnak sajátságos időmeghatározásait, kimutatták, hogy a párosi márvány is 525-be teszi Aeschylus születési évét.

A párosi márvány egy más helye meg, melyben Aeschylus kora van megmondva, a mikor ez a marathoni ütközetben részt vett, szintén 525-öt adja mint születési évét.

Ha az itt közölt adatokat átnézzük és látjuk, hogy három (Suidas és a párosi márvány két helye) egyezőleg 525-öt adja, azt kérdjük, mi okunk van ezekben meg nem biznunk és egy hypothesist állítani fel, mint ezt Dahms tette, ki az Aeschyli Vitára támaszkodik és a párosi márványnak hitelt nem ad, mert ő ezen feliraton tévedéseket vélt felfedezhetni. Ugyancsak a Vitára támaszkodva Bergk 521-et = ol. 64.4-et vette Aeschylus születési évének. — Susemihl szerint nem lehet meghatározni vajjon 63. 4 vagy 64. 1-ben született-e Aeschylus, mert ha halála évétől vissza felé számlálva 69 teljes évet vonunk le, 63. 4 kapunk ugyan, de ha felteszszük, hogy a 69 év csak 68 évet és pár hónapot jelent, akkor Aeschylus születési éve 64. 1.

III. Volt-e Aeschylusnak egy Ameinias nevű fitestvére.

E második pont, a melyre ezennel áttérünk, nem annyira fontossága miatt van felvéve, mint inkább azért, hogy kimutassuk, hogy miféle hamis okoskodás folytán jutottak Aeschylus életírói azon eredményre, mely most általánosan el van fogadva.

Az Aeschylus-életrajzokban most rendesen az áll, hogy Aeschylusnak csak egy fitestvére — Kynegeirus — volt, mig a Vita Aeschyli és Suidas egy másik fitestvérről — Ameiniasról — is megemlékeznek. Az ok, a mely e tudósokat arra vezette, hogy Ameiniast ne tartsák Aeschylus fitestvérének az, hogy az Aeschyli Vitában (az első pontban), a hol Kynegeirusról van szó, Ameinias nincs megemlítve; ugyanazon Vita 4-dik pontjában azonban Ameiniasról is van szó. Nézzük már most, hogy ez a tényállás miféle következtetésekre adott alkalmat? Először is ezt az Ameiniast és a Herodotus (VIII, 84 és 93.) által említett Ameiniast, mert mindkettő a salamisi ütközetben részt vett, azonosították. Minthogy azonban Aeschylus testvére, Ameinias, Eleusisből való, emez nem lehetett Aeschylus testvére. Az e fajta okoskodásnak eredménye az volt, hogy Aeschylusnak Ameinias nevű öccsét eltagadták, mert azon Ameinias, a ki Salamis mellett kitüntette magát, nem Eleusisből, hanem Palleneből volt való. Igy tehát az Aeschyli Vita 4-ik pontja későbbi toldalék és Suidas is a Vitából vette Ameinias nevét.

Az egész dolog téves felfogása onnan ered, hogy a Vita első pontjában hiányzik Kynegeirus neve mellett Ameiniasé. Ha Ameinias neve itt is meg lett volna említve, sohasem jöttek volna arra a gondolatra, hogy Aeschylusnak Ameinias nevű öccsét eltagadják. Ameinias nevének hiányzását pedig sokkal egyszerűbben ugy lehet megmagyarázni, hogy felteszszük, hogy ez az Ameinias csak onnan ismeretes, hogy Aeschylussal együtt részt vett a salamisi ütközetben, mig Kynegeirus az első pontban azért is van megemlítve, mert különben is, nemcsak a marathoni csatában való részvéte miatt, ismeretes. A tény, hogy a Vita negyedik pontjában meg van említve Ameinias és hogy Suidas, kiről tudjuk, hogy a Vitát nem ismerte, szintén említi Ameiniast, és így az Ameiniassal való rokonság azon életrajzokban is meg volt említve, a melyeket Suidas felhasznált, — mindez arra látszik mutatni, hogy Aeschylusnak

még is csak volt Ameinias nevű öccse. Nem is képzelhetjük, hogy mi módon juthatott volna be Ameinias neve ugy a Vitába mint Suidasba, ha Aeschylus és Ameinias között rokonság nem lett volna. Ezt csak nem fogjuk ugy magyarázni, hogy valaki be akarván bizonyítani vagy nagyobb hitelt akarván adni azon állításnak, hogy Aeschylus részt vett a salamisi ütközetben, egy a salamisi ütközetben kitűnt embert rokonságba hozott Aeschylussal és ez az ember pedig a Herodotus által említett Ameinias volt. Ez már csak azért sem hihető, mert ezen Ameiniásról határozottan ki van téve, hogy Palleneből való volt, mig Aeschylusról ismeretes, hogy Eleusisből származott. Ha tehát igazán azt szándékozta volna valaki, hogy Aeschylus részvételét a salamisi ütközetben más auctoritásokkal hitelesebbé tegye, ezt az az illető bizonyára egy oly személylyel tette volna, a ki szintén Eleusisből való volt vagy a kinek származási helye el volt hallgatva. Nincs tehát okunk Ameinias nevét betoldásnak tekinteni. Már fennebb, a hol szó volt az Aeschyli Vitáról, megemlítettük volt, hogy Schœll nem tartotta a negyedik pontot az eredeti (Chamæleontól való) Vita részének; az egyik okot már fennebb megvizsgáltuk és elvetettük; a másik ok, a melyre Schœll támaszkodik, Ameinias nevének említése.

IV. Hányszor volt Aeschylus Szicziliában?

Azon nagy eltérések okai, melyek Aeschylus sziczilai útjairól uralkodnak a tudósok között és nagyobb részt már a régi korban is uralkodtak, azon zavaros előadásokban rejlenek, melyekben a régiek e dologról szólanak. Sokan kisértették már meg ezen zavaros adatokba némi rendet hozni, mindazonáltal nem mondhatnók, hogy ez a kérdés el van döntve. A következőkben megkisértettük az újabbkori tudósok nézeteit mennél teljesebben felsorolni, azokat megitélni és keresni, hogy miféle eredményre lehet e kérdés megoldásában jutni.

Chronologikus sorrendet követve, Bœckh-kel fogunk kezdeni, nem mintha ő lett volna az első, a ki e kérdéssel foglalkozott, de minthogy az ő előtte élt tudósok e pontra vonatkozó véleményei az utóbbi korra befolyással nem voltak.

Boeckh (Græc. Trag. Princ. c. 5. p. 46 sq.) azon nézeten van, hogy Aeschylus csak egyszer ment Szicziliába és pedig ol. 77. 4 = 469-ben, miután Sophocles által legyőzetett, és hogy ő ott meg is

halt a nélkül, hogy hazáját újra látta volna. — Azon nehézségen, hogy Aeschylus ol. 80. 2 = 459-ben Athenben győzött az Orestiával, úgy segít magán Bœckh, hogy felteszi, hogy Aeschylus e darabot már előbb egyszer maga adta elő és hogy ol. 80. 2-ben a darab valamely rokona vagy barátja által került színre.

Hermann (Opusc. II. p. 155 sq.) Bœckh nézetét az ol. 77. 4 után történt távozásról helyesli, de az Orestia didascaliájára és más írók adataira támaszkodva el nem ismeri azt, hogy Aeschylus többé haza nem tért. Ezen ol. 77. 4 után történt távozáson kívül még három utat vesz fel Hermann (opusc. II p. 147 sq.) és pedig ol. 70. 1 = 500, 73. 1 = 488; 80. 2 = 459. Az első út oka szerinte a színháznak Suidas által említett összedűlése; a másodiké, mely 73. 1-ben történt, a Vitában említett legyőzetése Simonides által; a negyedik út végre, melyet Hermann felvesz, a Vita kilenczedik pontjára van építve.

Welcker (Aeschyl. Trilogie p. 516 sq.) a Bœckh és Hermann által közösen elfogadott távozást nem ismeri el, sem pedig az amaz útra alkalmat szolgáltató okot, t. i. Aeschylus legyőzetését Sophokles által, a mennyiben ő az Aristophanes Békáiban rajzolt jó viszonyra hivatkozik, mely Aeschylus és Sophokles között fennállott. *) Továbbá azt hiszi Welcker, hogy az utazásnak már csak azért is 77. 4 előtt kellett megtörténnie, mert nem képzelhető, hogy csak akkor (77. 4 után) adatott volna az Aetnææ czímű darab, vagyis 8—9 évvel Aetna város alapítása után, melyről tudjuk, hogy ol. 76. 1-ben alapíttatott, ama darabról pedig a Vita Aeschyli 8-dik

*) Welcker (Aesch. Tril. p. 516) ezeket mondja: «Der angegebene Beweggrund zur Entfernung wird durch Aristophanes, durch sein Schweigen zwar nur, aber dennoch wahrscheinlich genug widerlegt. In den Fröschen ist nämlich eine gewisse erhabene Zornmüthigkeit des Aeschylus mit stolzem Kraftgefühl verbunden, so deutlich und absichtlich gezeichnet, dass eine so auffallende Sache als Flucht wegen Beleidigung durch den Vorzug des Sophokles kaum übergangen werden konnte und ein ganz anderes persönliches Verhältniss zwischen beiden ausgedrückt sein müsste. Im Gegentheil ist Aeschylus dort dem Sophokles sehr zugethan, so wie dieser ihm willig den Thron überlässt.» — Folytatólag az 518. lapon: «Ein Athener und Marathonsieger, nahe dem Greisenalter, brauchte wohl mehr Grund um seine Vaterstadt zu meiden, als dass er an einem Dionysischen Festtage nicht gekränzt worden war, was doch keinem an allen zu Theil werden konnte.»

pontjában ez olvasható: 'Ελθὼν τοίνυν εἰς Σικελίαν Ἱέρωνος τότε τὴν Αἴτνην κτίζοντος κτλ. — Welcker a κτίζοντος szóra hivatkozva azt állítja, hogy ama darab nem sokára ol. 76. 1 után adatott elő, mert máskülönben κτίσαντος állana ott. — A Hermann által mint negyedik utat felvett távozást Welcker is elfogadja, míg az első és második utat nem ismeri el.

Lange (De Aeschylo poeta. Berolini 1832; p. 15 sqq.) elfogadja Bœckh azon állítását, hogy Aeschylus ol. 77. 4-ben Szicziliába utazott; de Hermannal egyetértőleg Bœckh ellen nyilatkozik abban, hogy Aeschylus többé vissza nem tért, és hogy az Orestiát valamely rokona által adatta elő. A Hermann által felvett négy utazás ellen «in universum ante quam in singula inquiram itinera, hoc moneo, si quis illius temporis rationem et itinerum maritimorum difficultatem spectet, non esse verisimile, Aeschylum quater in Siciliam esse profectum». Lange ezután részletesen elöveszi a Hermann által feláilított négy utazást és azt állítja, hogy a Suidas által említett szinházi összedülés nem lehetett ok Aeschylus távozására, mert különben Pratinasnak és Chœrilusnak szintén távoznia kellett volna Athenből, mert hiszen ezek darabjai ugyanazon napon adattak elő, mint a melyen Aeschylus darabjai kerültek szinre. Lange továbbá azt állítja, hogy a Hermanntól említett körülmény «Aeschylum in paucorum invidiam incurrisse» nem egyéb fictiónál, és végül, hogy Hiero csak ol. 75. 3-ban lett tyrannussá és nem lehet feltenni, hogy Aeschylus már Hiero uralkodása előtt lett volna Szicziliában. — Hermann második útja ellen azt hozza fel Lange, hogy az atheniek nem becsülték az elegia-költészetet oly sokra, mint a dráma-költészetet és így az elegia-versenyben való legyőzetés nem volt oly nagy szégyen egy a dráma terén kitünő költőre, hogy ez inditó ok legyen arra, hogy Aeschylus távozzék Athenből. Továbbá Hiero még ezen időben sem volt tyrannus. — A Hermann által felvett harmadik és negyedik utat Lange elismeri. Welcker ellen, ki tagadja az ol. 77. 4-ben történt utat és nehány évvel előbbre teszi ezt, Lange a következő okokat hozza fel. Minthogy Aristophanes Békáiban azon czélt tűzte ki magának, hogy a többi tragikusok érdemeiből levonva Aeschylust ajánlja az atheni népnek, és hogy rábirja polgártársait arra, hogy Aeschylust többre becsüljék Euripidesnél, ki akkor kedvenczük volt, igen ügyetlenül cselekedett volna Aristophanes, ha az Aeschylus és Sophokles között fennállott feszült viszonyra emlékeztette volna

az athenieket. — Welckernek egy másik nyilatkozata ellen (518. l.) meg avval lép fel Lange, hogy nem is az volt Aeschylus távozásának oka, hogy nem kapott koszorút, hanem az, hogy őt, a tragœdia apját, *egy fiatal*, kezdő költő mögé helyezték... Welcker ama nézete pedig, hogy a vita κτίζοντος kifejezése is arra mutat, hogy Aeschylus nem sokára 76. 1 után ment át Sziciliába, azt jegyzi meg Lange, hogy a κτίζοντος helyébe κτίσαντος irandó vagy pedig hogy κτίζοντος ugy értendő, hogy Aetna városa nem épült egy év alatt.

Dahms Bœckh nézetét Aeschylus egy útjáról el nem fogadja. A Hermann által felvett négy út közül kettőt visszautasit. A szinház összedülése nem okozhatta Aeschylus távozását, mert ez pusztán a városi hatóságok gondtalanságának következménye volt. A második út lehetősége ellen ugyanazon okokat sorolja fel Dahms, mint a melyeket előtte már Lange is említett. Hogy a Hermann által felvett harmadik (Dahms szerint első) út miért nem eshetett ol. 77. 4-be, azt következőképen indokolja Dahms. Erre az útra Aeschylust — Bœckh és Hermann szerint — a Sophokles általi legyőzetés indította. Így mondja ezt a Vita, a párosi márvány és Pausanias (Kimon 8.). — Ha Pausanias meséjét puszta fictiónak veszszük, mint van is okunk ezt tenni (lásd alább) és a Vita és a párosi márvány adatait összefoglaljuk, akkor ezt nyerjük: Sophokles győzött 77. 4-ben (nem tudjuk, hogy ki fölött), és Sophokles legyőzte Aeschylust (nem tudjuk mikor). Így tehát, folytatja Dahms, tulajdonképen nem tudunk arról semmit, hogy Aeschylus 77. 4-ben győzetett volna le Sophoklestől. — Tudjuk azonban, hogy 78. 1-ben győzött ismét Aeschylus Athenben a Laios, Oedipus, Septem és Sphinx tetralogiával. — Ehhez még hozzájárul az, a mit Welcker mondott, hogy Aeschylus nem vehette zokon, ha egyszer legyőzetett is. (Még ha a fiatal Sophokles győzte volna le is Aeschylust, a mi máskülönben, mint ki van mutatva, nem igaz, ez sem bánthatta volna nagyon Aeschylust, mert nem az, hogy ki győzte le, hanem a *legyőzetés maga*, mint olyan, lehetne csak szégyen. Igy veti vissza Dahms a Lange által Welcker ellen felhozott okokat.) Igaz ugyan továbbá, hogy Aetna városa nem épült egy év alatt, mint ezt Lange állítja, de annyit tudunk, hogy már 76. 3-ban, azaz két évvel Aetna város alapítása után, a mikor Hiero győzött a pythiai versenyen, Hiero Aetnainak neveztetik. Ha tehát 76. 1-ben megkezdték a felépítést és 76. 3-ban már félig-meddig kész volt e

város, lehet-e azt képzelni, hogy csak 77. 4 után adnak egy darabot, melyről azt mondja a Vita, hogy (Αἰσχύλος) οἰωνιζόμενος βίον ἀγαθὸν τοῖς συνοικίζουσι τὴν πόλιν. — Ez időtájt indították a mysteriumok megsértése miatti pert is Aeschylus ellen; talán Hierótól meghivást is kapott Aeschylus. Mindez azt mutatja, hogy Aeschylus nem 77. 4-ben, hanem 76. 3 után nem sokára ment át Szicziliába először. Másodszor három évvel halála előtt ment át; — ezen utóbbi utat Dahms a vita 9-dik pontjára épiti.

Bode (Geschichte der hellenischen Dichtkunst. Leipzig 1839. 3. Band 215. kk.) Aeschylusnak Szicziliába való távozásairól a következőket állítja. Aeschylus a drámán kívül más költészetre nem adta magát. Igy pld. nem engedett barátai kérésének, kik felszólították, hogy készítsen Apollonra pæant, avval mentegetőzvén, hogy Tynnichos e téren már nyujtotta azt, a minél többet nyujtani nem lehet. Csak egy esetről tudunk, mikor t. i. Aeschylus a már öreg Simonidessel lépett versenyre, a mikor a Marathon mellett elesettekre kellett egy elegiát költeni, de ekkor legyőzetett. Jóllehet Aeschylust közelebbi érdekek fűzték ez eseményhez és ő is részt vett rokonaival az ütközetben, söt testvérét is itt veszítette el, mégis könnyen viselhette el a Simonides által való legyőzetést, annál is inkább, mert látta, hogy elesett bajtársainak sorsa igazán meghatóan volt megénekelve. Igy tehát nem hihető, hogy Aeschylus e legyőzetés miatt távozott volna Szicziliába. Aeschylus távozását Bode belső okokból igyekszik megmagyarázni. Az atheni nép gyors haladása, dicsvágyának tetőpontja, a Hellas feletti hegemonia, háttérbe szorítja a marathoni időket és annak embereit. A régibb kor embereinek helyet kellett engedniök az ujabbaknak. Az utolsó 20 év alatt új nemzedék nőtt föl, mely szüleitől öröklött dicsősége mellett nagy hajlammal birt az előre való törekvésre. Ezen ujabb nemzedékhez tartozott Sophokles is, mig Aeschylust a régibb kor embereihez kell számítanunk. A nép hangulata, az attikai élet szép, de rövid virágzási korszakának szellemi physiognomiája nagyon megváltozott, oly annyira hogy Aeschylus szigorú komolysága nem tudott vele megbarátkozni. Az ő nézetei a vallásosságról és a mértékletességről, az emberek magasabb kötelességeiről, melyek nem találják az egyéni jólétben legfelsőbb teljesedésöket, ellentétbe jutottak az ujabb kor nézeteivel, melyben a réginek tisztelete megszünt és minden a demokratia áldozata lett. Elkeseredve a nép kegyének hirtelen elfordulásán, Aeschylus oda

hagyta Athent és elment Syracusæba Hierohoz, kinek udvarán az időben egyéb hellen költők is voltak, és itt jó fogadtatásban részesült. Ezt tartja Bode az igazi 'oknak, a mely Aeschylust hazájának elhagyására bírta.

A Sophokles által való legyőzetésről azt hiszi Bode, hogy ez egyedül nem volt elegendő ok arra, hogy Aeschylus eltávozzék, mert pályáján előbb is megtörtént vele, hogy legyőzetett. Mélyebb okokat, mint puszta visszahelyeztetést keres tehát Bode, hogy az 57 éves költő távozását indokolja. — Ez a távozás 78.1-ben történt, vagyis abban az évben, melyben legyőzetett. — A Vita szövege azt mondja, hogy Aeschylus Aetna alapításakor jött Szicziliába, és hogy mindjárt ekkor adta elő az Aetnææ czímű darabot. Jóllehet Bode az Aetnææ előadását 78.1-be helyezi, azaz 5—6 évvel későbbre, mint Aetna alapítása, nem tartja lehetetlennek, hogy e darab tendencziája mégis csak az volt, a mit a Vita említ, t. i. a szép jövő jóslása Aetna lakosai számára. Aeschylus ezen tartózkodása alatt adta elő a Perzsákat is; egyéb darabokon kívül a Phorkidákat is itt költötte. Az Oresteiára nézve nem osztja Bode Bœckh nézetét, hogy Aeschylus ezt már előbb előadta volt — talán akkor, a mikor Sophokles legyőzte őt, — és hogy a 80.2-iki előadás már második előadás volna. Ezt azért veti el Bode, mert arról az első előadásról nem emlékezik meg senki sem. Hogy az Oresteia előadása által vonta volna Aeschylus magára a nép gyűlöletét, a mint azt némelyek mondják, azért tartja lehetetlennek Bode, mert akkor e trilogiával nem győzhetett volna, a mit pedig biztosan tudunk. Aeschylus még egyszer visszatért hazájába, még pedig azért, hogy felszólaljon a demokratia ellen, mely Perikles alatt mindinkább hatalmasabb lett és többek között az Areopagus hatalmát megingatá. Minthogy azonban e kisérletének eredménye nem volt, Athent elhagyta ismét és Gelába vonult vissza, a hol nem sokára meghalt. E hypothesis az Oresteia azon passusára van alapítva, a melyben Aeschylus az Areopagust Pallas Athenétől alapíttatja.

Bode tehát két utat vesz fel, egyet 78. 1-ben, egy másikat 80. 2-ben. Mindkét távozásnak okát nem a traditionális uton adja, hanem belső okokból magyarázza.

Bergk (Griech. Literaturgeschichte 1884, Band 3. p. 280 kk.) elvetőleg nyilatkozik azon utazásokról, a melyeket Aeschylusról a következő években felvettek: ol. 70, a mikor a szinház összedült, ol. 72. 4, a mikor Simonides legyőzte, 77. 4, a mikor Sophokles

győzte le. Ezt az utóbbit azért veti el, mert szerinte egy ily legyőzetés nem hogy lesujthatta, hanem ellenkezőleg felbuzdíthatta további munkálkodásra, melynek eredménye lett az Oedipodia. Továbbá az ol. 80. 2-diki utat is elveti Bergk: szerinte 77. 1-ben ment át először, a mely alkalomkor előadta a Perzsákat és írta meg és adta elő az Aetnææ czimű darabot. — Ol. 80. 3-ban az Oresteia előadása után, Gelába vonult vissza. Erre a távozásra Aeschylust az a per is indíthatta, a melybe a mysteriumok profanálása miatt keveredett. Ezenkívül a politikai szellemmel, mely akkortájt Athenben uralkodott, sem lehetett Aeschylus megelégedve.

Karl Ottfried *Müller* (Gesch. d. gr. Litt. 2. Band p. 81 kk.) nagyon helyesen jegyzi meg mindjárt a fejezet elején, a melyben Aeschylus útjairól szól, hogy a régi grammatikusok, csak hogy valami módon indokolják Aeschylus távozását, nem csupán minden kellemetlenséget, mely Aeschylust érte, tartották indoknak távozásra, de még egészen alapnélküli meséket is találtak fel e czélból. Mindezen meséket és meseszerű dolgokat mellőzve, azon véleményen van Müller, hogy Aeschylus két utat tett. Az első utat akkor tette, a mikor Hiero, Sziczilia zsarnoka, Aetna városát alapítá a hasonnevű hegy alján Katana helyébe. Ekkor költötte és adta elő elő újra a Perzsákat. Ezen utazást Müller 471-be (ol. 77. 2) teszi, a mikor Aetna városa már négy éve hogy épült, de még nem volt készen. Négy évre rá Hiero meghalt, de Aeschylus már előbb hagyta volt el Szicziliát, mert 468-ban (78. 1) megint Athenben találjuk és pedig Sophoklessel versenyben. Aeschylus második utazásáról úgy szól Müller, mintha ennek oka azon törekvés eredménytelenségében rejlenék, melynek nyomai az Oresteiában láthatók. A birák elismerték ugyan, hogy a darab jó, elismerték a *költő* érdemét, de a hazáját szerető és a régi institutiókért harczoló *polgár* nem érte el czélját. Ekkor Aeschylus másodszor ment Szicziliába és itt meg is halt.

W. Teuffel (Aeschylus' Perser. Erklärt von Teuffel, a bevezetésben) nem ismeri el a szinház összedűlését és Simonides győzelmét távozásra indító okoknak. Teuffel szerint Aeschylust Hieron meghívta, hogy Aetna város alapításának dicsőítésére írjon és adjon elő egy darabot. Szerinte ez volt az első távozás egyedüli oka. Valószínű, hogy Aeschylus ekkor élte meg azt a földrengést, melyet Thukydides (III. 16.) említ és melyet Aeschylus úgy látszik a Prometheusban le is írt. Ez alkalommal azonban nem tartózkodott

itt sokáig, mert már 472-ben (ol. 77. 1) a Perzsák kerültek szinre Athenben. A Sophokles által való legyőzetéssel kapcsolatban álló távozást az a körülmény teszi lehetetlenné, hogy Aeschylus már a következő évben győzött. Másodszor csak akkor ment Aeschylus Szicziliába, a mikor az Oresteiát már előadta volt. Erre a távozásra Aeschylust valamilyen kellemetlenség bírhatta rá, talán polgártársainak haragja, talán a mysteriumok elárulásának pere. Legvalószinűbb azonban az, hogy Aeschylus elégületlen volt a politikai viszonyokkal, különösen pedig a demokratia terjedésével.

Miután az eddigiekben összeállítottuk az újabbkori tudósok nézeteit, lássuk már most, mennyiben birnak ezek históriai alappal.

Bœckh azon állítását, hogy Aeschylus az Oresteiát már egyszer ol. 80. 2 előtt előadta, Bode czáfolta meg először; ama másik állítása, hogy ol. 80. 2-ben valamely rokona vagy barátja által adatta elő, oly hypothesis, melynek históriai alapja nincs. Ezenkívül ellentmondanak e hypothesisnek a darab didaskaliája és más írók adatai; a vita 9-dik pontjának sem volna semmi értelme.

A Hermann által felvett négy út ellen a Lange által tett ellenvetéshez még a következőket lehet csatolni. Ha Aeschylust, darabjai után itélve, komoly és szilárd jellemű embernek tartjuk, akkor azt a kérdést is fel kell vetnünk, összeegyeztethető-e a jellem szilárdságával az az ide-oda utazgatás, ha ezen utazások okai kegyvesztés, megelégedetlenség a meglevő viszonyokkal stb. — A szinház összedűlése nem lehetett ok távozásra. Ezt már Lange és Dahms is állították; bár azon ellenvetések, melyeket Lange és Dahms felhoztak, nem fogadhatók el, mégsem tartjuk a szinház összedűlését oknak távozásra, mert az egész dolgot mesének tartjuk. Igy elesik az ol. 70. 1-be helyezett utazás. — A mi a Simonides által való legyőzetést és az erre bekövetkezett távozást illeti, erre nézve némelyek azt hiszik, hogy a legyőzetés tényleg megtörtént és Aeschylus el is ment, mások, hogy a legyőzetés megtörtént, de ez nem indíthatta Aeschylust távozásra, és ismét mások, hogy ez a legyőzetés nem is történt meg soha. Mi is ezen utóbbi nézeten vagyunk. A dolognak (mely a Vitában is csak κατὰ ἐνίους megjegyzéssel van elmondva) mesés szinezete van. A mesét talán csak azért találták fel, hogy Aeschylus távozását még jobban indokolhassák. — A harmadik út oka volt a Sophokles általi való legyőzetés ol. 77. 4-ben. Dahms tagadja, hogy Sophokles

77. 4-ben legyőzte Aeschylust. Ha a Plutarchusban elmondott episódot Dahmssal puszta mesének tartjuk is, azt hiszszük, hogy a párosi márvány és a Vita adatai mégis csak elég világosan mutatják, hogy ez a legyőzetés 77. 4-ben történt meg. A Vita szerint Sophokles még fiatal volt, mikor győzött Aeschyluson, a párosi márvány szerint pedig 28 éves volt Sophokles, mikor győzött. Ez, ugy látszik, elég világosan mutatja, hogy a két adat egy és ugyanazon tényre vonatkozik. Már más kérdés az, vajjon ez a legyőzetés távozásra inditotta-e Aeschylust. Ha be tudnók bizonyítani, hogy Aeschylus és Sophokles között 77. 4 előtt jó, azután pedig rossz viszony állott fen, akkor még volna némi okunk hinni, hogy Aeschylus nagyon szivére vette ezt a vereséget és elment Athenből. Ezt meghatározni azonban nem lehet. Némelyek hivatkoznak Aristophanesre. Aristophanes szerint a viszony jó volt (természetesen a nélkül, hogy ebből megtudnók, vajjon ez a viszony mindig ilyen volt-e.) De már most Aristophanesről ki tudja bebizonyítani, hogy ő tényeket adott Békáiban és nem a tényeknek oly eltorzítását, mely czéljainak leginkább megfelelt? Ujabban Marx *) értekezett az Aeschylus és Sophokles közötti viszonyról és ő arra az eredményre jő, hogy a két költő között nem állott fen rossz viszony. Ha ez így van, akkor nem valószínű, hogy Aeschylus nagyon szivéhez vette a legyőzetést azaz hogy nem távozott Athenből közvetlenül a legyőzetés után. De ha eltekintve ettől számba veszszük, hogy Aeschylus már a rákövetkező évben győzött, majdnem lehetetlennek tűnik fel ez az utazás. — Ha azonban még is lehetséges volna, hogy Aeschylus 77. 4-ben elment Szicziliába és már a következő évben megint Athenben volt, akkor az Aetnææ előadásának is ekkor kellett volna megtörténnie. Már pedig ez nem igen valószinű; de még meg kell gondolni azon ellenvetést is, a melyet Welcker és Dahms tettek a Vita κτίζοντος szavára támaszkodva, mely nem vesztett erejéből semmit Lange megjegyzései által. Ha a Vitában κτίζοντος és nem κτίσαντος áll, akkor nem szabad a κτίζοντος-t csak azért elváltoztatni, mert erre az elváltozott alakra van szükségünk. — Visszamarad tehát még a Hermann által felvett negyedik út, a mely 3 évvel Aeschylus halála előtt történt. Erről bővebben alantabb.

*) Marx: Über das persönliche Verhältniss zwischen Aeschylus und Sophokles. Landskron 1879.

Welcker és Dahms az első az utat Aetna városának alapítását közvetlenül követő időbe helyezik. Szerintök tehát ol. 76. 1. után ment el Aeschylus Athenből, de 77. 4 és 80. 1-ben megint Athenben volt. Aetnát Hiero ol. 76. 1-ben alapitotta Katana helyébe, a mi valószinüleg ugy értendő, hogy a város felépítése akkor kezdődött. Hiero magát a 76. 3-ban nyert győzedelmére irt ódában Pindarus által Aetnainak neveztette, a miből nézetünk szerint következtetni nem lehet, hogy a város már készen volt, mint ezt némelyek akarták. Az Aetnææ czímű darab előadási idejéről tehát csak azt lehet biztonsággal állítani, hogy ol. 76. 1 és 77. 4 közé esik. Bergk és Müllernek pontos időmeghatározásai (77. 1, illetve 77. 2) az első útra nézve e szerint önkényesek.

Mind a felsorolt tudósok Dahmsot és Teuffelt kivéve a Perzsák szicziliai előadásáról is szólnak, melyet részben a 76. 1 utáni tartózkodás idejébe vagy a 77. 4 utániba helyeznek. Hogy a Perzsákat Szicziliában elő sem adták, arról majd egy következő fejezétben lesz szó.

Ezek után a forrásokra magukra térünk át, melyek a Szicziliába való utazásokról szólanak. A Vita 6, 8, 9 és 10-dik pontjai Aeschylus sziczilai útjairól (vagy inkább utjáról) szólanak. Ezek a pontok Chamæleonból vannak véve, mint fennebb törekedtünk kimutatni. — Chamæleon, ugy látszik, csak egy utat ismert, t. i. azt, a melyet Aeschylus három évvel halála előtt tett. Suidas is csak röviden emlékszik meg arról, hogy Aeschylus Szicziliába ment, a nélkül hogy megemlítené, hogy Aeschylus többször volt Szicziliában. — A többi irók *), a kik Aeschylus szicziliai tartózkodásáról megemlékeznek, szintén nem beszélnek arról, hogy Aeschylus többször ment át Szicziliába. Hogy ennek azonban így kellett lennie, arról könnyen meg lehet győződni, ha kissé figyelünk a chronologiára. Az a tartózkodás, melyről a Vita 6. és 8-dik pontja szól, nem lehet ugyanaz, a melyről a 9-dik tesz emlitést. Az Aetnææ előadása után Aeschylusnak kellett még egyszer Athenben lennie, mert Sophoklessel ott versenyzett és ott győzött az Oresteiával. Az Aetnææ előadása pedig nem lehetett a Sophokles által való

*) Plutarch. de exil. p. 604. E; Pausanias 1. 2 3.; Macrobius Saturn. V. 19. 17; Athenæus IX. p. 402. B.; Eustathius ad Od. τ. 439. p. 1872. 4, Antipater Thessalon (Anth. Pal. VII. 39), Diodor. (Anth. Pal. VII. 40).

legyőzetés után és az Oresteia előadása után, mert akkor Aetna már bizonyára készen volt és Hiero az Oresteia előadása idején (ol. 80. 2) már nem élt (meghalt 78.-2). Hogy Aeschylus máskülömben hosszabb ideig volt Szicziliában (legalább is egy pár évig az Aetnææ előadása előtt), azt bizonyítja Macrobius Saturn. V. 19. 17. is, hol Aeschylusról azt mondja: «vir utique Siculus» és a mely helyből azt lehet következtetni, hogy az Aetnææ darab szicziliai dialektusban volt irva, a melynek megtanulása mégis csak kerülhetett némi időbe. — Hogy könnyebben átnézhessük, hogy mely időben lehetett Aeschylus Athentől távol, czélszerűnek tartom chronologiai rendben összeállitani azon eseményeket, melyekről tudomásunk van.

ol. 63. 4	Kr. e. 525	Aeschylus születési éve
« 70. 1	« « 500	Chœrilussal és Pratinassal versenyzett (l. Suidas s. v. Pratinas)
« 72. 3	« « 490	a Marathon melletti ütközet; melyben Aeschylus résztvett.
(« 72. 4	« « 489	Simonidessel versenyez)
« 73. 4	« « 485	Első győzelme (Párosi márvány ep. 50)
« 75. 1	« « 480	Salamisi ütközet, melyben Ameiniassal vett részt
(« 75. 2	« « 479	Platæa melletti ütközet)
« 75. 3	« « 478	Hieron tyrannussá lesz
« 76. 1	« « 476	Aetna alapíttatik
« 76. 4	« « 473	Perzsák előadása Athenben (Arg. Aesch. Pers.)
« 77. 4	« « 469	Sophokles által legyőzetik.
« 78. 1	« « 468	a Septem előadása Athenben (Argum. Aesch. Septem)
« 80. 2	« « 459	Oresteia előadása Athenben (Argum. Aesch. Agam.)
« 81. 1	« « 456	Aeschylus halála Gelában.

Ha az Aeschylus távozására felhozott okokat és a tudósok ezekre vonatkozó nézeteit mind átnézzük, azt fogjuk találni, hogy csak az Aetnææ előadásával összekötött út maradt minden ellenvetés nélkül, és hogy a halála előtt három évvel tett út ellen is csak Bœckhnek van kifogása. Az előbb láttuk, hogy az Aetnææ

előadásának azon időközbe kellett esnie, mely 76. 1. és 77. 4. között volt, vagy pontosabban kifejezve vagy a 76. 1 és 76. 4 vagy a 76. 4 és 77. 4 közötti időszakok egyikébe, mert 76. 4-ben Athenben kellett Aeschylusnak lennie. Ezen két időszak közül az elsőnek adunk előnyt, mert akkor történt az a földrengés, a melyről Thukydides emlékszik meg, a Prometheusban található leírása a földrengésnek pedig arra a gondolatra vihetné az embert, hogy Aeschylusnak tényleg volt alkalma egy ilyen földrengést megélni. — Nem lehetetlen, hogy Aeschylus ol. 76. 4 és 77. 3 között, vagy 78. 1 és 80. 2 között még egyszer volt Szicziliában, de mi erről mitsem tudunk. Semmiféle adatunk sincs arra nézve, hogy mit tett Aeschylus ezen időközökben. — Hogy azután Aeschylus 80. 2 után ismét Szicziliába ment, azt majdnem egyhangulag elfogadják a tudósok.

V. Aeschylus legyőzetéséről Sophokles által.

Sophokles ol. 77. 4-iki győzelméről már fennebb volt szó. E helyen csak Plutarchus azon elbeszéléséről akarunk szólani, melyet Kimon 8-dik fejezetében e győzelemről olvasunk. — Plutarchus e szavakkal vezeti be elbeszélését: ἔθεντο δ' εἰς μνήμην αὐτοῦ (Κίμωνος) καὶ τὴν τῶν τραγῳδῶν κρίσιν ὀνομαστὴν γενομένην. — Ezek után azt mondja el Plutarchus, hogy Apsephion archonsága alatt a fiatal Sophokles Aeschylussal versenyzett, hogy czivakodás és zavar keletkezett a nézők között és hogy azért Apsephion nem sorsolt ki bírákat, hanem felszólította az akkor belépő Kimont és vezértársait, kik épen tízen voltak, hogy ők itéljenek és hogy Sophoklez így győzött Aeschyluson, ki annyira megharagudott erre, hogy elment Szicziliába. Ennek az elbeszélésnek mesés színezete van, mint azt közelebbi megfontolás mutatja. Ehhez más dolgok is járulnak, a melyekből kitünik, hogy Plutarchus ezt a mesét valamely meg nem bizható forrásból vette vagy hogy az egész rész nem is Plutarchustól való, hanem későbbi toldalék, a mit már nem lehet eldönteni; de bármint döntetnék is el a dolog, mi az elbeszélésnek historiai alapot nem tulajdoníthatunk.

Mindenek előtt ama bevezető szavakban, melyeket czitáltunk, talál Dahms, ki e kérdést először tárgyalta, megütközésre okot. Mit jelent: ἡ τῶν τραγῳδῶν κρίσις? Ha a κρίσις megitélést (iudicium) jelent, akkor arra az absurdumra jövünk, hogy az ő emlékére alapították a tragœdiák megitélését. Jelenthetné ez a hely azt is,

hogy Kimon tiszteletére rendeztek tragikus versenyt, de ez is absurdum. Lessing nagyon felületesen ugy magyarázza, hogy ez időtájt valamilyen változás történt a tragœdia megitélésének módjában, mely azután kapcsolatban maradt Kimon nevével. Nézetünk szerint ez a hely, mely most természetesen csak megromlott alakban ismeretes, eredetileg körülbelül ezt jelentette: «Iudicium tragœdiarum quoque Cimonis quod postea clarum factum est, memoriæ traditum est», azaz «Emlegetik Kimon később hiressé vált biráskodását is egy tragikai versenyben».

Hogy a mese szerzője nem is nagyon szellemes, azt is könynyen be lehet látni. Tragikai biró rendesen öt volt; ha tíz ember szavaz, világos, hogy szavazategyenlőség állhat be, a mi öt biránál lehetetlen. Ilyen fajta eltérés a rendes szokástól egészen hallatlan. Azután azt is lehetne kérdeni, hogy min tört ki az a czivakodás. Chronologiai hiba is van e helyen, mert Kimon Apsephion archonsága alatt nem Skyrusból jött, hanem az Eurymedontól, mert Skyrus már 77. 3 előtt foglaltatott el, Apsephion archonsága pedig 77. 4-be esik.

Habár mindez e hely megbizhatatlansága mellett szól, még sem vagyunk jogosítva azon következmények vonására, melyeket Dahms, mint fennebb láttuk, von.

VI. Előadták-e a Perzsákat Szicziliában?

A Perzsák kettős előadásáról a Vita 10-dik pontjában, a melyet Dionysius Halic. τῆς μουσικῆς ἱστορία czimű munkájából merítettnek tartunk, az áll, hogy Aeschylus Hieron kérésére előadta a Perzsákat Szicziliában. E helyből azt lehetne következtetni, hogy a Perzsák egyszer már előadattak (a mit különben a Perzsák argumentumából is tudunk) és hogy csak ezután került a darab szinre Szicziliában. Aristophanes Békáinak 1028 és következő soraiból meg az következik, hogy a Perzsák nem csak hogy kétszer előadattak, hanem az is, hogy e darabnak két reczenziója is volt; a dolog ugyanis úgy áll, hogy Aristophanes említett helyén egy pár szó van czitálva, melyek állítólag az Aeschylus-féle Perzsákból valók, de a mi reánk maradt Perzsákban nem találhatók. Ehhez járul még az, hogy Athenæus (III. p. 86. B) azt mondja, hogy Aeschylus Perzsáiban előfordul a νηριτοτρόφους szó, ez pedig a mi Perzsáinkban nem fordúl elő; Schol. Hermog. (Bekker Anecdota

Gr. p. 1073) pedig a ὑπόξυλος szónál ezeket mondja: ἐπὶ τῶν λαμπρῶν μὲν ἔξωθεν καὶ ἐπιεικῶν, πονηρῶν δὲ τὰ ἔνδον. Αἰσχύλος ἐν Πέρσαις; ez a szó szintén nem fordúl elő a mi Perzsáinkban. — Aristophanes kétségkívül azon Perzsákból czitál, mely nem maradt reánk, tehát a szicziliai reczenzióból, míg mi reánk (az argumentum szerint) az athéni reczenzio maradt. Ha azonban az Aristophanes által czitált Persæ-reczenzió Szicziliában adatott elő, akkor két lehetőség van előadási idejére nézve, t. i. vagy az athéni előadás előtt vagy az után adatott elő. Az athéni előadás előtt azonban nem adatott elő, mert az ἀναδιδάξαι (Vita 16) azt jelenti «még egyszer, újból előadni»; azután azt is tekintetbe kell venni, hogy Hierónak előbb hallania kellett a Perzsák előadásáról és annak sikeréről, mielőtt annak szinrevivését megkivánhatta. Ha meg az athéni előadás után került szinre a szicziliai reczenzió, akkor mégis különös, hogy ránk a régibb reczenzió maradt, az újabb elveszett; azután különös az is, hogy Aristophanes etc. épen a szicziliai és nem az athéni reczenzióból merítenek. Az Aristophaneshez írt scholionokban Eratosthenes, Didymus és Herodikus vannak felemlítve, mint a kik két reczenzióról szólanak. Eratosthenes két reczenzióról beszél tehát, pedig ő előtte csak egy (az athéni) reczenzió feküdt, a mi abból következik, hogy Aristophanes említett helyénél az áll, hogy δοκοῦσι δὲ οὗτοι οἱ Πέρσαι δεδιδάχθαι ἐν Συρακούσαις, ὥς φησιν Ἐρατοσθένης. Világos, hogy egy szicziliai reczenzióról csak azért beszéltek ezek, mert Aristophanes szavai nem voltak találhatók az ő Perzsáikban. A szicziliai reczenzió tehát egyszerű fictio. — Azok, a kik azt hitték, hogy Aristophanes szavainak magyarázatára egy ismeretlen reczenziót kell felvenni, Aristophanest nem értették. Teuffel e helyre vonatkozólag ezeket mondja (Aeschylus, Perser p. 37): «Der komische Dichter macht sich lustig über die in den Persern vorkommenden ungewöhnlichen Interjectionen wie ὀᾶ, überhaupt das originelle Kolorit der Darstellung und so wenig in einer Tragödie der Chor die Hände zusammenschlagen konnte, so wenig haben wir Grund zu glauben, dass wirklich der Ruf ἰαυοῖ vorgekommen sei.» Hogy a νηριτοτρόφους szó se okozzon bajt, ezt bevették ujabban a szövegbe (v. 889). — A ὑπόξυλος szóra pedig azt mondja Teuffel, hogy egy ilyen szó nem illik bele Aeschylus Perzsáiba, a szó talán Pherekrates Perzsáiban fordult elő.

VII. Aeschylus haláláról.

Az IV-dik fejezetben láttuk, hogy mint került Aeschylus Szicziliába; 459-ben költözött át oda utoljára és három év mulva meghalt Gelában. Haláláról több író tesz említést. Ezek azt mondják, hogy Aeschylus fejére egy sas körmeiből egy teknősbéka esett. Azon kisebbszerű eltérésekről, a melyeket a mese különböző előadóinál találunk, de a melyek a mese traditiójára nézve fontosak, később lesz szó.

Ezt a mesét híven leírták az Aeschylus életrajzát megíró tudósok — és elhitték; még e században is voltak, kik semmi feltűnő dolgot sem találtak a mesén, így Bernhardy (az első kiadásban) és mások.

Már *F. A. Wolf* (Vorles. üb. gr. Lit. 244. l.) mesének nyilvánítja. Az első, a ki a mesét megmagyarázni törekedett, K. Lehrs volt (Rh. Mus. 1848. B. VI. 70) és azóta sokan próbálkoztak meg vele a nélkül, hogy oly eredményre jutottak volna, mely mindenkit kielégített. Lehrs után Welcker foglalkozott e kérdéssel (Rh. Mus. Neue Folge B. VII 139. l., másodszor ugyanott 285. l., és harmadszor Alte Denkmäler II. 345. l.); azután Teuffel (Rh. Mus. B. IX. 147. l.), Göttling (Commentatio de morte fabulosa Aeschyli, Jenæ 1854), Dahms, Schœll, Télfy (»Aeschylus«-ában), Erwin Rohde (Fleckeisen's Jahrb. 1880. 22. l.), Crusius (Die Tradition vom Tode des Aeschylus (Rh. Mus. B. 37.), Piccolomini (Sulla morte favolosa di Eschilo etc. Pisa 1883.) és mások.

Igen felületesen, de szellemesen fejtette meg *Lehrs* e mesét, a ki az egészet nem tartja egyébnek élcznél, még pedig meglehetős együgyű élcznél: a kopasz fej jól illik a tragœdia atyjához, épúgy mint Euripideshez jól illik a kutyák által okozott halál. Híába rosszalták és gúnyolták Lehrs e magyarázatát későbben, mint pl. Welcker és Bergk, ez a magyarázat sokkal észszerűbb, mert egyszerűbb, mint ama furfangosan kigondolt magyarázatok, melyeket mások adtak utána.

Welcker többször és különféle módon törekedett e mesét megfejteni. Első értekezésében átnézi egymásután a mesének a különböző íróktól adott előadásait és tekintetbe veszi a berlini Stosch-féle gyüjteményben levő gemmát is, mely Aeschylus halálát ábrázolja. Ő arra az eredményre jut, hogy a mese ügyesebb előadói Aeschylus halálát véletlen balesetnek tartják (azaz a teknős-

béka véletlenül esett ép Aeschylus fejére a sas körmeiből) — míg az ügyetlenebb előadók úgy adják elő a dolgot, mintha a sas czélzott volna Aeschylus fejére, melyet kőnek vagy sziklának tartott, és hogy így következett be Aeschylus halála, pedig hát ismeretes a sas éles szeme, mely koponyát nem nézhet sziklának vagy kőnek. A jóslatról, mely állítólag előre megmondta Aeschylusnak azt a halálnemet, azt tartja Welcker, hogy ez csak később keletkezett. A mese, úgy mond, hagyományozva volt; minthogy azonban a mesét sem természetes ténynek, sem puszta véletlennek tartani nem lehetett, a jóslatot költötték, hogy így a mese a valószinűség színezetét kapja. Welcker a második értekezésben közli Bergk nézetét, ki ezt vele levélileg közölte. Bergk hypothesisek által segít magán, mi által az egész kérdést tévútra vezette. Bergk szerint a Stosch-féle gemma másolata annak a képnek, a mely Aeschylus sírján Gelában volt; ennek a képnek symbolikus jelentése volt, melyet később már nem értettek, hanem tény ábrázolásának tartottak és a költő halálával hoztak összefüggésbe. Több hypothesis van itt egymásra halmozva.

Ha a Stosch-féle gemmát nézzük, igaz ugyan, hogy arra a gondolatra nem fogunk jönni, hogy a sas ezt a teknősbékát Aeschylus fejére akarja dobni, mert a teknősbéka nem lebeg Aeschylus feje felett, hanem közvetlenül azon rajta van, de arra a gondolatra, hogy egy ilyen kép Aeschylus sírján lett volna, arra még sokkal kevésbé jutunk. Ha ez a kép symbolikus volt, mit keres a teknősbéka a költő fején? Talán csak sokkal illendőbb lett volna ezt a két állatot a költő mellett ábrázolni! Ha a gemma nem lehet másolata egy symbolikus képnek, lehetséges az, hogy másolata egy Aeschylus halálát ábrázoló képnek vagy szobornak, de akkor nem állhat meg Bergk hypothesise, hogy a kép adott alkalmat a mese keletkezésére, hanem fordítva áll a dolog. Ha az, a miről a gemmát másolták, szobor volt, ez megmagyarázná azt is, hogy miért van a teknősbéka a költő fején, lebegve ugyanis nem lehetett volna a sast a teknősbékával ábrázolni.

Ama hypothetikusan symbolikus képnek magyarázata foglalkoztatta ezután Bergket és több philologust. Bergk először «Heil und Glück verkündendes Wahrzeichen»-nek tartotta, mig Welcker benne Aeschylus küzdelmeit a politikai ellenpárttal látja ábrázolva (a költő végre is kényszerítve volt arra, hogy engedjen ellenfeleinek). Welcker harmadik értekezésében Bergk ujra meg-

kisérli a symbolikus kép magyarázatát. Ő ugyanis olvasta valahol (Oppianus elveszett költeményének 'Ἰξευτικά fragmentumában), hogy a beteg sas teknősbéka husával gyógyítja magát; azt hiszi tehát Bergk, hogy ama kép Aeschylus sirján, melyről már most azt hiszi, hogy Aeschylust irással elfoglalva (és nem, mint a gemma mutatja egy csészéből iva) ábrázolta, azt jelentette, hogy a költő meggyógyult, azaz a földi bajoktól megszabadult. Erre vonatkozólag megjegyzi Welcker, hogy a földi élet ily modú felfogása («als Jammerthal») nem felel meg az ókor szellemének. *Teuffel* is a symbolikus kép magyarázatával foglalkozik; ő azt hiszi, hogy a kép Aeschylust a költőt jellemzi; szerinte az Aeschylus költészetében jelentkező merészségnek és nehézkességnek vegyülése nagyon találóan és röviden van a sasban és a teknősbékában előtüntetve. Hogy a sas körmei között tartja a teknősbékát és felfelé viszi, az azt jelenti, hogy a sastulajdonság («das Adlerhafte») és az égfelé törekvő («das Himmeltrebende») nála túlsúlyban van a teknősbéka tulajdonsága («das Schildkrötenhafte») és a mozgás lassúsága felett. Épen ezért nem is lehetett a sast és a teknősbékát a költő oldalára helyezni, hanem felébe kellett tenni. Teuffel még azt is megmagyarázza, hogy miért van a teknősbéka a gemmán úgy rajzolva, hogy héjja lefelé néz; minden symbolikus képnek, ugymond, a rejtett (symbolikus) jelentése mellett van még egy más, magában is megálló értelme, ez az önálló értelem pedig ezen esetben az, hogy a sas meg akarván enni a teknősbéka husát, ledobás által először megtöri héjját. Máskülönben Teuffel azt hiszi, hogy a kép nem volt Aeschylus gelai sirján, hanem valahol Athenben. Ugyanabban az értekezésben Teuffel egy más magyarázatot is ad azok számára, a kik nem tudnak megbarátkozni avval a gondolattal, hogy Aeschylus valamely szobrán annak költészete volt kritizálva. A teknősbéka a föld symboluma, a mely fölé költőnk sas reptében felemelkedik. A Teuffel-féle magyarázatokat azért nem fogadhatjuk el, mert a Bergk-féle (hamis) alaphypothesisre vannak épitve; különben sem tarthatunk oly törekvéseket komolyaknak, melyekben két, ha nem is ellentmondó, de egymást teljesen kizáró lehetőség van az olvasó választására hagyva. Ha ama kép, mely symbolikus volt, létezett volna, akkor ennek is csak symbolikus értelme lehetett — és így ha nem is volna czélunk az Aeschylus haláláról szóló mondát megfejteni, hanem egy képnek megfejtését adni, a melyen egy öreg ember van ábrázolva és egy teknős-

béka és egy sas felette, még akkor sem mondhatnók Teuffel értekezését sikerültnek.

Teuffel magyarázatát Welcker sem fogadja el. Ő még most is a sas és a teknősbéka harczában valami élet-halál harczot lát, melyben a sasnak végre is sikerül ellenfelét legyőzni, ha ő nem is képes megmondani határozattan, hogy mily harcz az, a melyre itt vonatkozás történik. — Ugyancsak Bergk nyomán haladt *Göttling* is. Szerinte s teknősbéka a lyra, Aeschylus költészete, mely a sastól, Zeus madarától, az égbe ragadtatik.

E magyarázatot a már említett oknál fogva el nem fogadhatjuk. Máskülönben mint magyarázata egy ily képnek nem rossz, legalább elég szellemes megfejtés. Göttling ezt a képet nem Gelában, hanem Aeschylus egy attikai kenotaphiumán levőnek képzeli, melyen a költő írva volt ábrázolva. — A Stosch-féle gemma vésője csak azért adott neki csészét a kezébe, hogy kétség ne legyen a felől, hogy az, a ki ott ábrázolva van, dramatikus, azaz bacchusi költő.

E már említett jóslatra nézve más nézeten van Göttling, mint Welcker. Ez a jóslat egy komikus müve, a ki az 'Οστολόγοι-ban előforduló e szavakat parodizálta benne:

— ὅδ' ἔστι ὅς ποτ' ἀμφ' ἐμοὶ *βέλος*
γελωτοποιόν, τὴν κάκοσμον *οὐράνην*,
ἔῤῥιψεν οὐδ' ἥμαρτεν κτλ.

Plinius is említ Aeschylus halálának leirásánál egy jóslatot; a szövegből világos, hogy ő nem az imént érintett jóslatot érti, hanem egy másikat, melyben Aeschylus intetik, hogy ne maradjon házában, hanem menjen ki a szabadba, a hol elérte a sors, a menynyiben itt esett fejére a χελώνη. — E jóslatban a χελώνη (= testudo, kettős jelentéssel, 1. háztető 2. teknősbéka) volt kettős értelemmel használva.

Télfy nézetét is a Bergk-féle alaphypothesis hamissága miatt kell elvetnünk. Szerinte a mese a nagy költő halálának képleti előtüntetése, a ki oly merész röptű volt mint a sas és kit a teknősbéka vagyis a lant égbe ragadott.

Schoell szerint a mese keletkezésére alkalmat adtak az æschylusi Myrmidones következő szavai: ἐπ' ἀετὸς δὲ ξουθὸς ἱππαλεκτρύων στάζει κτλ., a melyeket egy későbbi komikus könnyen alkalmazhatott Aeschylusra magára, a mennyiben még ama régi æsopusi

mesét a sasról kapcsolatba hozta a fennebbi helylyel. A jóslat keletkezésére nézve Göttling nézetét osztja.

Újabban *E. Rohde* közöl egy rövid czikket Aeschylus halálának mondájáról, mely rövidsége daczára felülmulja értékben az előbbi értekezések nagy részét. Rohde elveti az eddigi szellemes magyarázatokat azon megjegyzéssel, hogy «nicht alle Fabeln sind geistreich, wer heisst uns aber geistreicher zu sein in der Deutung der Fabel, als der Fabulist? Es dürfte nicht schaden, wenn man sich dieses Beispiel für ähnliche Fälle merkte.» E. Rohdenak sikerült kimutatni, hogy a mese Aeschylus haláláról, azaz jobban mondva a mese a kopaszról, a kinek fejére egy teknősbéka esik a sas körmeiből, már Demokritus előtt ismeretes volt. Ő tehát azt hiszi, hogy egy hasonló tartalmú mese, mint a milyen Aeschylus haláláról szól, már Demokritus idejében ismeretes volt; hogy továbbá az a mese később egy kopaszfejű híres emberrel, jelen esetünkben Aeschylussal, kapcsolatba hozatott. Az a hely, a mely Rhodet e gondolatra vitte, Simplicius megjegyzése Aristoteles következő szavaihoz (Phys. ausc. II. 4. 6. 196. a. 14): ὁ παλαιὸς λόγος ὁ ἀναιρῶν τὴν τύχην. Simplicius ezekhez e megjegyzést teszi: τὸ δὲ «καθάπερ ὁ παλαιὸς λόγος ὁ ἀναιρῶν τὴν τύχην» πρὸς Δημόκριτον ἔοικεν εἰρῆσθαι. ἐκεῖνος γὰρ κἂν ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ ἐδόκει τῇ τύχῃ χρῆσθαι, ἀλλ' ἐν τοῖς μερικωτέροις οὐδενός φησι εἶναι τὴν τύχην αἰτίαν, ἀναφέρων εἰς ἄλλας αἰτίας· οἷον τοῦ θησαυρὸν εὑρεῖν τὸ σκάπτειν ἢ τὴν φυτείαν τῆς ἐλαίας, τοῦ δὲ καταγῆναι τοῦ φαλακροῦ τὸ κρανίον τὸν ἀετὸν ῥίψαντα τὴν χελώνην, ὅπως τὸ χελώνιον ῥαγῇ· οὕτως γὰρ ὁ Εὔδημος ἱστορεῖ. Jóllehet ez a mese Eudemusból van véve, nincs okunk kétkedni, hogy a példák Demokritusból valók. Nincs okunk hinni, hogy a Demokritus által felállított tétel bizonyítására Simplicius a maga példáit, nem a Demokritus által említetteket használja.

Nézetünk szerint Rohde okoskodásában még tovább is mehetett volna. E helyből következtetni lehet azt is, hogy ama mesebeli kopasz ember már Demokritus idejében Aeschylus volt, vagyis, hogy már Demokritus idejében mondták el Aeschylus halálát oly csodálatos módon kiékesítve. Ezen okoskodásunkat a következőkben indokoljuk: Egy tétel bebizonyításánál, mint a milyen ez itt, nem hihetjük, hogy Demokritus egy puszta mesét említhetett volna fel, hanem ellenkezőleg, hogy a kopasz és a teknősbéka felemlítésénél ama balesetre gondolt, mely (az ő hiszeme szerint) Aeschylussal igazán és pedig nem is nagyon régen

történt meg. Másfelől azonban nem is gondolhatjuk, hogy Aeschylus halála és a mese keletkezése között nagyobb időköz folyhatott volna le, mert ha ez így volna, halálának valódi lefolyása is ismeretes lett volna és ezt a halálnemet feljegyezte volna valamely tudákos grammatikus is, legalább mint versiót.

Crusius a mese keletkezési módjára nézve szintén azon a véleményen van, a melyen Rohde, hogy t. i. a mese, mielőtt Aeschylus személyéhez kapcsolva fordult elő, már személymegnevezés nélkül ismeretes volt, míg végre valami oknál fogva Aeschylushoz kapcsolták. Ezt az utóbbi okot Crusius eltérőleg Rohdetől, ki a tertium comparationist a kopaszságban találja, máshol keresi. Aeschylus Psychagogoi czimű darabjában előfordult egy hely, melyben Odysseus halála egész sajátságos módon jósoltatik meg.*) Ez a halálnem hasonlít az Aeschylusról mesélt halálnemhez. Crusius már most azt hiszi, hogy valamely komikus ennek a helynek parodiájaként, ama jóslat szerzőjét, Aeschylust, teszi oly halál részesévé; ezt pedig úgy tette, hogy ama mesét a kopaszról Aeschylusra alkalmazta. — Ez a magyarázat igen erőszakolt és complikált.

Bergk irodalomtörténetében még a régi nézetben van; irodalomtörténetének megirásánál ugyan ismerte már Demokritus fenemlített példáját, fel is említi, a nélkül azonban, hogy azt az ellenmondást valahogyan eltávolítani törekednék, a mely ilyformán az ő és Rohde nézete között fenforog.

Végül *Piccolomini* szerint a mese nem más mint egy a komœdiából való allegoria, mely az æschylusi költészet jellemével nem tudván megbarátkozni, stilusának magasztosságát és keménységét akarja jelezni.

Ezek után áttérünk magokra a forrásokra.

Már az æsopusi mesék között van egy, a mely az Aeschylus haláláról szóló mesével eszünkbe jut. Phædrusban is van egy hasonló állatmese. A két mese abban egyezik, hogy mindkett ben csak teknősbékáról és sasról van szó a nélkül, hogy vonatkozás történnék egy kopasz emberre. A különbség a kettő között az, hogy itt a teknősbéka halála büntetés azon kivánságért, hogy repülni akar tanulni, míg ott a sas azért dobja le a légbe

*) ἐρωδιὸς γὰρ ὑψόθεν ποτώμενος | ὄνθῳ σε πλήξει νηδύος χιλώμασιν.
ἐκ τοῦ δ' ἄκανθα ποντίου βοσκήματος | σήψει παλαιὸν δέρμα τριχορρυές . . .

ragadt teknősbékát, hogy kimutattassék, hogy «contra potentes nemo est munitus». Hogy volt-e ezeken kivül egy æsopusi mese, melyben egy kopasz is szerepel, mint ezt Rohde felteszi, arról nem tudunk semmit. Feltéve, hogy volt egy ily mese, ennek a mesének már Aeschylus halála előtt kellett ismeretesnek lennie, a mi abból következik, a mit Rohde mondott a mese keletkezéséről.

Aeschylus csodálatos halálának első előadójának Demokritust kell tartanunk.

Az Aeschyli Vita a 9-dik pontban mondja el a csodálatos halált. A sas e szerint megragadt egy teknősbékát és ledobja egy sziklára, hogy eltörje héjját, mert máskülönben nem tudott volna vele boldogulni. Eddig az elbeszélés megegyezik a Phædrusével. Ez a teknősbéka a költő fejére esett és megölte őt. Ez az előadás a véletlennek tulajdonítja a költő halálát; a véletlenség az ἐνεχθεῖσα szóban van kimondva, ezért nevezi Welcker ezt az előadót ügyesnek. — Ha volt egy æsopusi mese, a melyben a leeső teknősbéka megöli a kopaszt, ez a baleset ott nem lehetett puszta véletlennek feltüntetve, mert ez ellenkeznék az æsopusi mese természetével. A Demokritus által említett meséban sem lehetett Aeschylus halála a véletlenségnek tulajdonítva; mert mit keresne akkor ott a τοῦ φαλακροῦ? Ha a baleset véletlen folytán történt, miért kellene annak az áldozatnak kopasznak lennie?

Ha tehát a Vita előadója ügyesebb, ebből nem következik, hogy ő egyszersmind eredetibb. — A Vita a mese után említi a már megbeszélt jóslatot, melynek eredetére nézve helyesnek tartom Göttling nézetét.

Suidas czikkében is röviden meg van említve Aeschylus csodálatos halála és pedig, a mint látszik, Suidas ama kevésbbé ügyes, de eredetibb versiót követte (v. ö. χελώνης ἐπιῤῥιφθείσης).

Stobæus florilegiumában ki van mutatva egy helyen, hogy nagy emberek, a kik valami nagy dolgot vagy tant létesítettek, rendesen κακῶς παθόντες szoktak meghalni, igy többek között Aeschylus is, kinek irásközben egy teknősbéka esett a fejére. Sotades tehát, ugyanis tőle való ez a töredék, a véletlenségnek tulajdonítja Aeschylus halálát és pedig irásközben érte a baleset a költőt. Hogy ép irásközben következik be a halál, valószinüleg Sotades fictiója. A fictio izléstelen; egy 69 éves öreg ember kimegy a sziklák közé drámákat írni — mert hogy a sziklák között érte el

halál, az más versiókból ismeretes, csak Valerius Maximusnál történik a dolog Gela közelében «in aprico loco». A későbbi iróknál a mese még izléstelenebbül van kiczifrázva. Plinius még a sas nemét és nevét is ismeri. Plinius előadása érdekes ama második jóslat miatt, a melyről már fennebb volt szó. Ebben a jóslatban a nap is meg volt jelölve, a melyen a χελώνη Aeschylus fejére fog esni, ezért ő e napon kiment a szabadba és ime a sors mégis utolérte. Legterjedelmesebben van elmondva a dolog *Valerius Maximusnál*, kétségkivül egyéni megtoldásokkal. Ezen későbbkori irók, melyekből nem nyerünk adatokat az eredeti mese reconstructiójára, csak annyiban bírnak jelentőséggel, hogy belőlök láthatjuk, hogy még az ő korukban is mesélgették és hitték a mesét. — *Aelianus* épúgy mint Valerius Maximus és Plinius a mese azon variansát követték, a melyben a halál véletlen balesetnek van feltüntetve.

Abból, a mit eddigelé a mesére vonatkozólag összeállítottunk, a mese keletkezésére nézve ezeket lehet következtetni. Azon állatmese, melynek latin átdolgozását Phædrusban találjuk, képezi az Aeschylusról szóló mese csiráját. Ez a mese később kibővült a kopasz emberrel, kinek szerepéről a mesében azonban nem tudunk semmit. Minthogy nem is képzelhetjük, hogy mi szerepe lehetett a kopasznak a mesében, nem tartjuk lehetetlennek, hogy az eredeti mese mindjárt a *kopasz Aeschylus*sal bővült ki. Az ily módon keletkezett mese kétségkivül a komœdiában is felhasználtott. A jóslatok, a melyek a csodálatos mesével kapcsolatban fordulnak elő, valószinűleg a komœdiából valók. Arról is meg kell emlékeznünk, hogy a Vita 9-dik pontja, a melyben a költő halála van elmondva, Chamæleon-ra megy vissza, és Chamæleon szerint παρὰ δὲ τοῖς κωμικοῖς ἡ περὶ τῶν τραγικῶν ἀπόκειται πίστις. — Még azt a kérdést kell eldönteni, hogy miért hozták Aeschylussal épen *ezt* a halálnemet kapcsolatba. Hogy Aeschylus kopasz volt, kétségtelenül hozzájárult ehhez. Nem tartom helyesnek Lehrs azon nézetét, hogy a kopaszság későbbkori fictio, a mely nagyon jól illik a tragœdia «nagyatyjához». Egy kopasz öreg költő egyfelől és egy mese, mint a milyen a Phædrusból ismeretes, másfelől, ugy hiszszük, elegendő egy élczes fejnek arra, hogy a kettőt egymással összekösse. Az ilyen módon keletkezett mese annál könnyebben terjedhetett el, mert Aeschylus távol Görögországtól halt el, a mese pedig valószinüleg itt — Görögországban — keletkezett, de

továbbá azért is, mert egy nagy embernek a köznapitól eltérő módon történt halálát adta elő. — Figyelmet érdemel mindenesetre azon körülmény, hogy mig Aeschylus és Euripidesről — kik mindketten távol Görögországtól haltak el — oly halálnemek mondatnak el, a melyek a testnek külsőleg is látható sérülésével járnak, addig Sophokles egész egyszerű módon szőllőszemen fullad meg. Hogy mind a három tragikus csodálatos halálnemei a komœdia művei lennének, azért hihetetlen, mert akkor mégis csak találkoztak volna olyanok, a kik e halálnemeket megczáfolták vagy legalább is azok ellen felszólaltak volna.

Végül még Aeschylus kopaszságáról akarunk egy nehány szóval megemlékezni, a mely a mesében oly nagy szerepet vitt. Aristophanes korában kétségkivül ismerték még az öregebbek Aeschylust, mig a fiatalabbak képek vagy szobrok után ismerhették arczvonásait. — Ha Aeschylus tényleg kopasz volt, első tekintetre ellentmondónak fogjuk találni Aristophanes Békáinak 829. és köv. sorait, a hol ilyeneket olvasunk, mint *φρίξας δ'αὐτοκόμου λοφιᾶς λασιαύχενα χαίταν* stb. Helyesen látszik Kroker*) e sorokat magyarázni, midőn az *αὐτοκόμος* és *λασιαύχην* szavaknak komikus mellékizére (Beigeschmack) figyelmeztet; nem a «fejet körülövező», hanem a «nyakszirtet körülvevő» hajakról van itt szó, mely finom megkülönböztetés elég komikus hatással lehetett az Aeschylus képét maguk elé képzelő hallgatókra. — Ha továbbá igaz, a mit Kroker értekezésében ki akar mutatni, hogy a capitoliumi muzeumban őrzött Aeschylus-szobor tényleg az ötödik századból való, tehát oly korból, a melyben Aeschylus képe még elég élénken lehetett a görögök emlékében, kétség nem fér ahhoz, hogy Aeschylus kopasz volt.

Schmidt Márton.

---

*) Kroker. Giebt es ein Porträt des Aeschylus? — Berl. Phil. Wochenschrift 1885 No. 29/30.

A HOMEROSI HÁZNAK NÉHÁNY ALKOTORÉSZEROL.

A homerosi háznak reconstructióját a legújabb időig csak a homerosi költemények alapján kisérelhették meg. A palota tervrajza, belső berendezése, az egyes alsóbbrendű épületek elhelyezése, minden csak combinatio útján volt megrajzolható és leírható, úgy, hogy tulajdonképen kevés positiv eredményre tudtak a kutatás folyamán jutni. Nem is lehetett az másképen. A költő nem adhatott a saját korának architektonikus leírásokat. Így soká be kellett érni azzal a részletezéssel, melyet nekünk mint epikus nyujt. Nincsen tehát mit csodálkoznunk rajta, hogy a homerosi ház alkotórészeiről a nézetek oly eltérők,[1]) kivált ha meggondoljuk hogy a képzelődésnek mily tág tere volt nyitva, s hogy még most is nem egyszer e képzelődéshez kell fordulnunk, ha valaminek magyarázatát akarjuk adni, most, hogy a homerosi ház körül való vizsgálódásainknak útja Schliemann legújabb ásatásai óta mindinkább egyengetve van.

Schliemannak ásatásai a görög hőskorszak viszonyainak felderítésére epochalis fontosságuak. Minden egyes könyve, mely eddigelé elhagyta a sajtót, a hőskori életnek más és más mozzanatára vet világot. Legújabb nagyobb publicatiója a régi Tiryns helyén eszközölt ásatásainak eredményeivel foglalkozik.[2]) Míg Trójának és Mykenænak romjaiban a hőskori várművek maradványaira, Orchomenos helyén pedig a legrégibb görög sírokra akadt, Tiryns helyén felfedte a tirynsi királyi palotának alapfalait. Felfedezése először is kimutatta a homerosi háznak képzeletben való reconstructióján fáradozó tudósoktól elért némely eredménynek helyességét, másodszor számos ferde nézetünket rectificálta, kétségtelenné tette ellenben harmadszor, hogy a homerosi ház leírásánál a tirynsi palota maradványai nem lehetnek *föltétlenül* irányadók.

---

[1]) Az idevágó irodalmat l. *Hermann-Blümner*-nél: Die griechischen Privataltertümer.[3] Freiburg u. Tübingen. 1882. p. 145. és *Iwan Müller*-nél: Die griechischen Privataltertümer. (Az általa szerkesztett Hb. d. klass. Altertumswissenschaft IV. k. I. felében. Nördlingen. 1887.) p. 360.

[2]) *Dr. H. Schliemann*: Tiryns. Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns. Mit Vorrede von geh. Oberbaurath Prof. *F. Adler* und Beiträgen von *Dr. W. Dörpfeld*. — Leipzig. 1886.

Schliemann ugyanis Tirynsen az udvarok-, folyosók-, csarnokoknak, a melléktermeknek oly nagy számára akadt, milyenről a Homeros-kutatók mindaddig álmodni sem mertek. Egyszerűen azért, mert a költeményeknek egy helye sem jogosíthatta volna fel az ilyen hypothesisre, de nem jogosíthat fel rá senkit sem ismereteinek Schliemann által való gyarapítása után sem. Mert mindamellett, hogy Homeros nem ad a részletekig pontos leírást, egy árva szavából sem lehet következtetni, hogy pl. különálló női lakosztály a maga előcsarnokával és külön udvarával állott volna fenn, — toronyról, vízvezetékről stb. sehol sem emlékezik meg. Nem szabad tehát egyfelől akként eljárni, mint *Iwan Müller* (i. m. p. 350—360) jár el, hogy lehetőleg a tirynsi alaprajznak mintájára reconstruáljuk a homerosi házat, sem nem szabad úgy eljárni, mint *Jebb* (Athenæum 3055. a Hellenic Society-nak 1886. május hó 6-áról való ülésének jelentésében p. 648. sk.), ki Odysseus házát a tirynsi alaprajzok tekintetbe vétele nélkül akarja képzeletben fölépíttetni; hanem meg fogunk maradni az eddig cultivált philologiai módszer mellett, ügyelve arra, hogy hol egyeznek meg Homeros szavai a tirynsi maradványok tanubizonyságával, és hol nem.

Ez alkalommal a homerosi háznak három alkotórészét megvizsgálva ki akarom mutatni, hogy tulajdonképen mit értsünk az ú. n. *ἐνώπια παμφανόωντα*-n s hogyan kell értelmeznünk az *αἴθουσα*-t és a *πρόθυρον*-t.

Az «ἐνώπια παμφανόωντα»-féle kifejezés Homerosnál négyszer fordul elő, kétszer az Iliasban, kétszer az Odysseában.

Az Ilias VIII. énekében Héré és Athéné a csatamezőre hajtanak az achívok segítségére. Zeus azonban Iris által az Olymposra visszatérni kényszeríti őket. Héré elkeseredett szavai után a költő a 432. verssel így folytatja:

ὣς ἄρα φωνήσασα πάλιν τρέπε μώνυχας ἵππους.
τῇσιν δ' Ὧραι μὲν λῦσαν καλλίτριχας ἵππους·
καὶ τοὺς μὲν κατέδησαν ἐπ' ἀμβροσίῃσι κάπῃσιν,
ἅρματα δ' ἔκλιναν πρὸς *ἐνώπια παμφανόωντα* *) κ. τ. ἑ.

Az Odyssea IV. énekének elején Telemachos és Peisistratos

*) Az Iliasból vett idézeteimnél a *Rzach*-féle, az Odysseából vett idézeteimnél az *Ameis*-féle szöveget adom.

megérkeznek Menelaos udvarába, honnan a hirnök az ἀνδρωνῖτις-be vezeti őket, a lovakat a jászolhoz kötik,

ἅρματα δ' ἔκλιναν πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα. (42.)

Az Ilias XIII. énekében Idomeneus megmagyarázza Merionesnek, hogy hol találhat lándzsát:

«δούρατα δ', αἴ κ' ἐθέλησθα, καὶ ἓν καὶ εἴκοσι δήεις
ἑσταότ' ἐν κλισίῃ πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα,
Τρώια, τὰ κταμένων ἀποαίνυμαι. (260—262.)
— — — — — — — — — — — —
τῷ μοι δούρατά τ' ἔστι καὶ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι
καὶ κόρυθες καὶ θώρηκες λαμπρὸν γανόωντες.» (264—265.)

Végre az Odyssea XXII. énekében Odysseus a férfiterem küszöbén állva lenyilazza a kérőket:

αὐτὰρ ἐπεὶ λίπον ἰοὶ διστεύοντα ἄνακτα,
τόξον μὲν πρὸς σταθμὸν εὐσταθέος μεγάροιο
ἔκλιν' ἑστάμεναι, πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα, κ. τ. ἑ.

Régi és ujabb kommentátorok különbözőképen magyarázták az ἐνώπια szót, de egyikök sem minden kétséget kizáró módon. [1]) Abban azonban teljesen megegyeznek, hogy ἐνώπια alatt falat kell érteni, s csak arra nézve térnek el egymástól, hogy az épület melyik részén kell ezt a falat elképzelnünk. A helyzetre nézve irányadó a legutoljára idézett passus. Miután Odysseusnak elfogytak a nyílvesszői, az erre hasznavehetetlen íjjat odatámasztotta az ajtófélfához, ott, hol az az ἐνώπια-val összeért. A költő azzal, hogy hozzá teszi, πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα, szorosabban meg akarja jelölni az odaállított íjjnak a helyét, melyet ennélfogva nem a μέγαρον felé — honnan a kérők valamelyike könnyen elkaphatta volna —, hanem az αὐλή felé fordítva kell képzelnünk. Hogy tehát röviden fejezzem ki magamat, — Odysseus az íjjat az ajtófélfa s az ἐνώπια által képezett szögbe állította oda. [2])

---

[1]) A nézetek egy részét l. *Ebeling* (Lex. Hom.)-nél s. v., más részét pedig *Buchholz:* Homerische Realien II. 2. 101. s. k. lapon. Ugyanott több véleménynek czáfolatát is.

[2]) Hogy *Buchholz*-nak (i. m. i. k. 2. p. 102.) e helyre vonatkozó magyarázata mily absurd, arra már *Gemoll* is rámutatott a Wochenschrift für klass. Philologie I. évf. 4. sz.-ban megjelent recensiójában.

Két, fenn idézett másik passusból kiviláglik, hogy e falakhoz, melyek a μέγαρον-ba való bejárattól *jobbra* és *balra* estek (ezért a többes szám), a szekereket szokták odatolni. Lehetetlen tehát, hogy olyan kicsinyek lettek volna, mint a minőknek *Buchholz* H. R. II. k.-hez csatolt alaprajzán feltünteti őket. Tekintve azután még, hogy a μέγαρον előtt az αἴθουσα δώματος, az oszlopos csarnok húzódott végig [1]), s tekintve az ἐνώπια szó etymologiáját (ἐν és ὤψ-ból = quod in oculis est), kétségtelen, hogy τὰ ἐνώπια alatt a homerosi háznak homlok-falát kell értenünk, mely tehát az αἴθουσα δώματος hátfalával azonos.

A mi azután Idomeneusnak kunyhóját (κλισίη) illeti, ἐνώπια-i alatt ugyancsak a kunyhó homlokzatát kell érteni, mely elé primitivebb szerkezetű αἴθουσα lehetett építve, a milyen Achillesnek κλισίη-je előtt van (Il. XXIV. 644.), vagy Eumaios kunyhója előtt (Od. XIV. 5, hol πρόδομος alatt ép úgy kell az αἴθουσα δώματος-t érteni mint Od. IV. 302. és XX, 1-ben). És ha *Ebeling* s. v. ἐνώπια az Il. XIII. 261. sorához ezt jegyzi meg: «paries tentorii intranti oppositus, qui potissimum ornabatur, vel universe omnes parietes», megjegyzését az előbb mondottak után már nem kell hosszasan czáfolgatni.

Mindennél azonban sokkal lényegesebb kérdés az, hogy mit jelentsen a παμφανόωντα melléknév. Pusztán légből kapott föltevésen alapul, ha azt állítják, hogy az ἐνώπια-nak azért adta a költő e jelzőt, minthogy valószinüleg simított — és ennélfogva fényes — faburkolatuk volt [2]), vagy mert e falak vakítóan fehérre voltak meszelve [3]). Azt hiszem, a helyes úton járok, ha vizsgálom, hogy Homeros mikor és hol használja a παμφαίνω igét és a παμφανόων participiumot.

Παμφαίνω redupl. alakja φαίνω-nak (l. *Leo Meyer* Vgl. Gr. I.

---

[1]) *Buchholz* i. m. i. k. 2. p. 97.

[2]) *Helbig*: Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert. 1884. p. 76. — *Blümner* a Baumeister-féle Denkmäler d. klass. Alterthums. I. k. p. 625. s. v. Haus. — *Ameis-Hentze* az Od. IV. 42. verssorához.

[3]) *Protodikos*: Περὶ τῆς καθ' Ὅμηρον οἰκίας. Lipcse. 1877. p. 22. — *Buchholz*: i. m. i. k. 2. p. 103. — *Dörpfeld* Schliemann Tirynsében p. 236., kinél sajátságos, hogy míg az αἴθουσα hátfalát bemeszelve *képzeli* (mert positiv bizonyítékokat a tirynsi maradványokból nem tud felhozni), a ξεστός jelzőnél fogva az αἴθουσα oszlopainak mégis tulajdonít faburkolatokat. — *Iwan Müller* i. m. p. 355.

420. l. és *Gustav Meyer* Gr. Gr.[2] 519. §.), és azt jelenti = csillámlani, fényleni. Παμφανόων pedig egy csak participiumában használatos, de az előbbi igével egyjelentésű παμφανάω verbumnak részesülője. Homeros gyakran használja, így mindjárt az Il. II. 458. sorában:

ὣς τῶν ἐρχομένων ἀπὸ *χαλκοῦ* θεσπεσίοιο
αἴγλη *παμφανόωσα* δι' αἰθέρος οὐρανὸν ἷκε.

Majd az Il. XIV. 9—11. soraiban ezt olvassuk:

ὣς εἰπὼν (sc. Νέστωρ) σάκος εἷλε τετυγμένον υἱὸς ἑοῖο,
κείμενον ἐν κλισίῃ, Θρασυμήδεος ἱπποδάμοιο,
χαλκῷ παμφαῖνον· κ. τ. ἑ.

E két helyen a bronze fényére alkalmazza a költő a παμφαίνω-t, ill. παμφανόων-t. Hasonlóképen a bronze fényére alkalmazza Il. V. 619. (*δούρατα παμφανόωντα**) V. 294. XVIII. 143. (*τεύχεα π.)*, IX. 596. XV. 120. (*ἔντεα παμφανόωντα*), míg ismét VIII. 320. és XXIII. 509.-ben a kocsinak (δίφρος) adja ezt a jelzőt, mely kocsi bronzlemezekkel volt kiverve (l. *Helbig* i. m. p. 90. — V. ö. p. 87. a 4. jegyzettel és a h. hom. IV. 13. ed. Ábel). Végre XXIII. 613. és Od. XIX. 386. a mosdómedenczének (λέβης) adja ezt a melléknevet (l. *Ameis* jegyzetét az Od. XIX. 386. s.-hoz, ki bizonyára XIX. 469.-et tarthatta szem előtt).

De Homeros nem csak a bronze csillámlására alkalmazza, hanem a napnak, az «erősen világló» Seirios csillagzatnak és a lángnak világára is. Az előbb idézett példákból ez állításomhoz az Il. VI. énekének 512—513. verssorai képezik az átmenetet:

ὣς υἱὸς Πριάμοιο Πάρις κατὰ Περγάμου ἄκρης
τεύχεσι παμφαίνων ὥς τ' ἠλέκτωρ, ἐβεβήκει κ. τ. ἑ.

és XIX. 398., hol a fegyverek csillogááss zintén a napnak *'Υπερίων*-nak fényével van összehasonlítva. Az Od. XIII. 29.-ben Odysseus sokszor a fényes nap felé (πρὸς ἠέλιον . . . . παμφανόωντα) néz, hogy nem áldozik-e le már? — A Seirios csillagzat fényére nézve az Il. XXII. 25—32. verssoraiban ezt olvassuk:

τὸν (sc. 'Αχιλῆα) δ' ὁ γέρων Πρίαμος πρῶτος ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν,
παμφαίνονθ', ὥς τ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο.

---

*) Hogy a dárdánál, — s egyáltalában a homeri kor fegyverzeténél a bronze minő nagy szerepet játszott, l. *Helbig* i. m. pp. 244. 204. 198. 220. 224. s kk. 195. 246. s kk.

ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν, ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ
φαίνονται πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ,
ὅν τε κύν' Ὠαρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν·
λαμπρότατος μὲν ὅ γ' ἐστί·
— — — — — — — — — — —
ὣς τοῦ *χαλκὸς* ἔλαμπε περὶ στήθεσσι θέοντος.

Az Il. V. 4—7. soraiban pedig:

δαῖέ (sc. Ἀθήνη) οἱ (sc. Διομήδει) ἐκ *κόρυθός* τε καὶ *ἀσπίδος* ἀκάματον πῦρ
ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅς τε *μάλιστα*
λαμπρὸν παμφαίνησι λελουμένος Ὠκεανοῖο.

s végre az Ilias XI. 62—66. soraiban:

οἷος δ' ἐκ νεφέων ἀναφαίνεται οὔλιος *ἀστὴρ* (= Seirius, *La Roche.)*
παμφαίνων, — — — — — — — —
ὣς Ἕκτωρ ὁτὲ μέν τε μετὰ πρώτοισι φάνεσκεν
ἄλλοτε δ' ἐν πυμάτοισι κελεύων· πᾶς δ' ἄρα *χαλκῷ*
λάμφ' ὥς τε στεροπὴ κ. τ. ἑ.

Tudvalevő dolog pedig, hogy Sirius a legfényesebb csillag az égen. — A lángot (φλόξ) is παμφανόωσα-nak nevezi a költő, még pedig az Il. XVIII. 206. és XXI. 349. verseiben.

Használja azután a παμφαίνω igét Homeros az Ilias XI. 30. versében, a hol a kardmarkolat *arany*szegeinek csillogásáról van szó. (L. *Helbig* magyarázatát e helyhez az i. m. 241. l.-n. — V. ö. még h. hom. XXVIII. 6. v.-ét.) A mint tehát az eddig idézett 20 helyből kitünik, παμφαίνω-n és παμφανόων-on a költő mindig intensiv *sárga* fénylést ért.

Mind az idézett helyeken kívül a homerosi költeményekben még csak egyszer fordul elő a kérdéses ige, — egy oly helyen, melynek értelmét többféleképen fogták fel a kommentátorok. T. i. az Il. XI. 99—100. verséét.

καὶ τοὺς (sc. Βιήνορα et Ὀϊλῆα) μὲν λίπεν αὖθι ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
στήθεσι παμφαίνοντας, ἐπεὶ περίδυσε χιτῶνας.

azaz: «És őket, Biénort és Oileust csillogó mellökkel ott hagyta a férfiak fejedelme Agamemnon, miután (előbb) még leszedte (róluk) pánczélingeiket.»

A magyarázók egy része (*Clarke, Crusius, Doederlein, Faesi, La Roche* etc.) úgy értelmezi ezt a helyet, hogy a παμφαίνω a mell «vakító» fehérségére vonatkozik, — más része ismét (*Schneidewin* a Philologus X. 356. l., *Ameis-Hentże* etc.) ironiának veszi, — hogy az a két elesett harczos most csak a mezítelen mellével fénylik, s nem a chitonjukkal többé, melytől Agamemnon megfosztotta őket. Az első interpretatióra azt az ellenvetést tehetjük, hogy a költő a bőrnek csillogásáról sehol sem (még a λάμπω igével sem) emlékezik meg *), a második magyarázatra pedig azt, hogy a költő, ha *maga* ír le valamit, epikus nyugodtsággal beszéli el a történteket és ironikus hangulatba sohasem téved. Ezért a kommentátorok egy harmadik csoportja (*Aristonikos* és *Povelsen, Ameis-Hentze:* Anhang z. H. Ilias a XI, 100. vershez) απαμφαίνοντας participiumot a χιτῶνας-sal köti össze, στήθεσι-t pedig περίδυσε-vel (mely ige περιέκδυσε helyett áll). — A constructióval összevethetni az Il. XI. 19. sorában olvasható θώρηκα περὶ στήθεσσιν ἔδυνε-ét, — a ἐπεὶ-vel való olynemű mondatfűzést pedig, hogy ἐπεὶ nem az első vagy második, hanem a harmadik helyen áll, az Il. V. 27., *Pindaros* VI. Olymp. ó. 27. és IV. Pyth. ó. 122. versével (ed. *T. Mommsen.)* Ha még azután tekintetbe veszszük, hogy a παμφαίνω tényleg mindig intensiv sárga csillogást jelent, csatlakozhatni fogunk a kommentátorok azon részéhez, mely az Il. XI. 99. sora után rakja a vesszőt, s a szóban levő két sort így fordítja: «És őket (Biénort és Oileust) ott hagyta a férfiak fejedelme Agamemnon, miután mellökről leszedte fénylő pánczélingeiket.» Hogy a harczi chiton (= pánczéling, θώρηξ; l. *Helbig* i. m. p. 198. s k.) trébelt bronzlemezekből állott, nem csak *Helbig* (p. 197—203.) kimerítő vizsgálatai nyomán állithatni, hanem annak alapján is mert achívok, trójaiak, krétaiak etc. a χαλκοχίτωνες jelzőt is kapják.

---

*) *Λιπαρός* Homerosnál mindig annyit jelent, hogy *kövér*, *megkent*, *zsíros*, á. é. *egészséges*, *friss*. S ha az Ilias XIV. 186. Héré, *Hesiodos* Theog. 901. Themis istennők lábairól (πόδες) azt mondja, hogy λιπαροί (mit a magyarázók rendesen fényes fehérségünek szoktak fordítani), nem szabad elfelednünk, hogy e kifejezésnek csak nem szóról szóra való fordítását megtűri a mi prüderiánk is, — Homerosnak ismeretes naivitásával pedig igen szépen megfér. *Aristophanes* Nubes 1011. versében is előfordúl στῆθος λιπαρόν, de ezt is a kommentátorok legnagyobb része tekintettel az 1017. sorban levő στῆθος λεπτόν-ra úgy fordítja, hogy «kövér mell», «egészségtől duzzadó mell».

Ennélfogva végeredményül kimondhatjuk, hogy ha a költő kézzel fogható tárgyakra alkalmazza a παμφανόων participiumot és a παμφαίνω igét, — úgy e tárgyakon a bronzenak nagy szerepet kell tulajdonítani. Miért is világos, hogy az ἐνώπια παμφανόωντα alatt bronze lemezekkel bevont façade-ot kell érteni. Hogy a falakat bronzelemezekkel burkolni szokták, bizonyítja, hogy *Schliemann* [1]) Mykenæ romjai között ilynemű burkolásnak nyomaira akadt. De az ujabb babyloniai ásatások eredményéből is kiderült, hogy ajtókat, falakat, oszlopokat bronzezal vontak be. Már pedig tudvalevő, hogy a görög művészet egyenesen a keleti művészetből származik le.

Idomeneus kunyhója homlokfalának nem kellett szükségkép bronzezal burkolva lenni, — Homeros, a midőn az ἐνώπια szót alkalmazta volt a κλισίη-re, megadta stereotyp jelzőjét, akár megfelelt legyen az abban az esetben a valóságnak, akár nem.

A mi a homerosi háznak αἴθουσα-it illeti, általában el van fogadva, hogy az udvar négy felől volt ily oszlopos csarnokokkal körülvéve, [2]) melyek közül azt, mely a μέγαρον elé volt építve, αἴθουσα δώματος vagy πρόδομος-nak nevezi Homeros. Hogy ez αἴθουσα δώματος-t, a pitvart, olyannak kell elképzelni, mint a tirynsit, mutatja az, hogy Demeterről és kiséretéről a homerosi Demeterhymnusban, mely tudvalevőleg a homerosi viszonyokhoz hasonló társadalmi rajzot ad [3]), ez van mondva:

---

[1]) Mykenæ. Bericht über meine Forschungen etc. Leipzig. 1878. p. 49: Von der vierten Schichte an aufwärts sieht man in jedem Stein zwei gebohrte Löcher und in vielen derselben Reste von Bronzenägeln, welche nach Sir W. Gell 88% Kupfer und 12% Zinn enthalten. Diese Nägel, von denen mehrere vollständige Exemplare gefunden worden sind, hatten breite, flache Köpfe und konnten nur den Zweck haben, die polirten bronzenen Platten fest zu halten, mit denen einst das ganze Innere des Saals geschmückt war, zumal wir aus den Schriften des Alterthums wissen, dass die Griechen in frühester Zeit ihre Gebäude auf diese Weise ausstatteten, denn anders können wir uns die ehernen Häuser und Zimmer, welche die alten Dichter uud Historiker erwähnen, nicht erklären. (Od. VII. 84—87.) — V. ö. még *Soph.* Antig. 944—947.

[2]) *Hermann-Blümner* i. m. p. 146. — *Iwan Müller* i. m. p. 352. — *Buchholz* rajza és felfogása hibás.

[3]) *Dr. Ábel Jenő*: A homerosi Demeterhymnusról. Budapest. 1886. p. 66. — A hymnus korára nézve p. 81. s. k. és Egy. Phil. Közl. XI. évf. p. 266—267.

ἀμφὶ δὲ πέπλος
κυάνεος ῥαδινοῖσι θεᾶς ἐλελίζετο κοσσίν.
αἶψα δὲ δώμαθ' ἵκοντο διοτρεφέος πελεοῖο,
βὰν δὲ δι' αἰθούσης, ἔνθα σφίσι πότνια μήτηρ
ἧστο παρὰ σταθμὸν τέγεος πύκα ποιητοῖο
παῖδ' ὑπὸ κόλπῳ ἔχουσα κ. τ. ἑ. (182—187.)

Hasonlónak kellett lennie a ἕρκος mentében elhúzódó αἴθουσα αὐλῆς-nak is a megfelelő tirynsi αἴθουσα-hoz, mivelhogy az Od. XVIII. 100—103. soraiban ezt olvassuk:

αὐτὰρ 'Οδυσσεὺς
ἕλκε διὲκ προθύροιο λαβὼν ποδὸς ὄφρ' ἵκετ' αὐλὴν
αἰθούσης τε θύρας· καί μιν (sc. Ἶρον) ποτὶ ἑρκίον αὐλῆς
εἷσεν ἀνακλίνας κ. τ. ἑ.

E sorokból világos, hogy az, ki a kapun belépett, először az αἴθουσα-ban találta magát. Azt azonban *Iwan Müller*-rel [1]) e sorokból semmi esetre sem lehet következtetni, hogy a kerítés (ἕρκος) nem csak belülről, hanem kivülről is volt ily oszlopos csarnokkal ellátva; ebben a tekintetben Tiryns maradványai nem lehetnek irányadók.

Hogy az αἴθουσα-n kellett keresztülhajtaniok is, mutatják az Od. XV. 143—146. sorai:

αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο,
δὴ τότε Τηλέμαχος καὶ Νέστορος ἀγλαὸς υἱὸς
ἵππους τε ζεύγνυντ' ἀνά θ' ἅρματα ποικίλ' ἔβαινον,
ἐκ θ' ἔλασαν προθύροιο καὶ αἰθούσης ἐριδούπου.

és 191., az Il. XXIV. 323., az Od. III. 493. sora, mely utóbbi azonban interpolatio.

Az Ilias és Odyssea ezen most idézett passusaiból *Iwan Müller* [2]) azt következteti, hogy πρόθυρον (πρόθυρα)-nak hitták a kapu előtt elhúzódó oszlopos csarnokot és az αἴθουσα αὐλῆς-nek ezzel párhuzamosan futó részét. Következteti azonkívül a sokszor többesszámban előforduló alakból. Hogy hypothesise ingatag alapon áll, a következőkből csakhamar kiviláglani fog.

Tudvalevőleg πρόθυρον (v. πρόθυρα) az eddigi magyarázók szerént *Thorweg* is (az a sikátor, mely az udvarba vezet), *Thürweg*

[1]) I. m. p. 352.
[2]) I. m. i. lsz.

is (mely a férfi-terembe vezet) lehet. *Iwan Müller*, mint láttuk, az első esetben nem Thorweget lát a πρόθυρον-ban, hanem *két*, közös hátfallal bíró αἴθουσα-t, a második esetben pedig a férfi-terem előtt elhúzódó pitvart. Igy tehát amott más fogalmat kell alkotnunk a πρόθυρον felől, mint emitt, a mire pedig nézetem szerént semmi szükség sincsen.

Ugyanis a többes számú alak előfordúl egy oly helyen is, melyen a πρόθυρα alatt eddigelé az ú. n. Thorweg-et, kapusikátort értették a magyarázók. E hely a következő:

τὼ δ' αὖτ' ἐν *προθύροισι δόμων* αὐτώ τε καὶ ἵππω,
Τηλέμαχός θ' ἥρως καὶ Νέστορος ἀγλαὸς υἱός,
στῆσαν. ὁ δὲ *προμολὼν* ἴδετο κρείων Ἐτεωνεύς,
ὀτρηρὸς θεράπων Μενελάου κυδαλίμοιο,
βῆ δ' ἴμεν ἀγγελέων *διὰ δώματα* ποιμένι λαῶν,
ἀγχοῦ δ' ἱστάμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα κ. τ. ἑ.
(Od. IV. 20—25.)

Itt szerintem az ú. n. «Thürweg»-et kell érteni, még pedig a következő okoknál fogva.

Telemachos és Peisistratosnak okvetetlenül az udvarba kellett hajtaniok, minthogy valamivel későbben (37. v. s kk.) ezt olvassuk:

ὥς φάθ' (sc. Μενέλαος), ὁ (sc. Ἐτεωνεύς) δὲ *μεγάροιο* διέσσυτο, κέκλετο δ' ἄλλους
ὀτρηροὺς θεράποντας ἅμα σπέσθαι ἑοῖ αὐτῷ.
οἱ δ' ἵππους μὲν ἔλυσαν ὑπὸ ζυγοῦ ἱδρώοντας,
καὶ τοὺς μὲν κατέδησαν ἐφ' ἱππείῃσι κάπῃσιν,
— — — — — — — — — — — —
ἅρματα δ' ἔκλιναν *πρὸς ἐνώπια* παμφανόωντα,
αὐτοὺς δ' εἰσῆγον θεῖον *δόμον*.

Bajos volna föltételezni, hogy a szekereket az egész udvaron át húzták volna, hiszen az udvarról sem fentebb, sem az épen most idézett passusban említés sem történik. A költő maga is csak egyszerüen azt mondja, hogy a szekereket oda támasztották a fénylő homlokfalhoz. A δόμος és δῶμα (v. ö. még a 15. verssort is) illetőleg δώματα alatt e helyt a férfilakosztályt kell érteni, a mint az *Protodikos* fejtegetéséből *) nyilván való. A mint pedig a már enn idézett (Od. XV.146. 191. Il. XXIV. 323 és [Od. III. 493.] sorokból kitünik, az udvarban szállanak fel és hajtanak ki a ven)-

*) I. é. p. 69. s kk.

dégek. Ennélfogva Telemachos és Peisistratos az udvarba be is hajthattak volt. [1])

Látjuk tehát, hogy a μέγαρον előtt lévő tért is πρόθυρα-nak szokták nevezni,[2]) a hol pedig kettős αἴθουσα-t föltételezni *Iwan Müller*-nek esze ágában sincsen. Úgyde akkor mit értsünk πρόθυρον alatt, és hogyan magyarázzuk meg a többes alakot?

Itt is először a szónak etymologiáját fogjuk figyelembe venni. Össze van téve ebből: πρὸ és θύρα = spatium, quod ante portas est (*Ebeling*). Egészen hasonló e képzéshez πρόπυλον (Vorhof). Mind a πρόπυλον-nak (*Platon* Ax. 371. b. etc.), mind a vele egyértelmű προπύλαιον-nak (*Herod.* II. 101. 136. etc.) többnyire többese használatos. Bizonyára azért, mert a πύλη maga is a költőknél legtöbbnyire (Homeros és Hesiodosnál mindig) csak a többesben fordul elő. Egészen úgy állunk a θύρη-vel (v. θύρα), melyet Homerosnál szintén legtöbbnyire többes számban olvashatunk. Ennélfogva πρόθυρον ugyanannyi, mint πρόθυρα, valamint πρόπυλον annyi mint πρόπυλα, és nincsen szükségünk semmiféle tudákos okoskodásra a tünemény megmagyarázásánál.

Kimutattuk fentebb, hogy fedett αἴθουσα vonult végig a μέγαρον előtt, s hogy megfelelt neki egy ugyanolyan szemben. Világos tehát, hogy az αἴθουσα-nak ama részét képezte a πρόθυρον, mely semmi egyéb, mint a két ajtófélfa s az ezekkel szemben fekvő két oszlop által alkotott négyszög. Nemcsak a józan ész képzeltetheti el ezt velünk, hanem az a körülmény is, hogy később a görög klasszikus korban a házkapuk elé ilyen az αἴθουσα egészéből kivált πρόθυρον-okat, «tornácz»-okat építettek.[3])

Így tehát azt a verssort:

ἐκ δ' ἔλασαν προθύροιο καὶ αἰθούσης ἐριδούπου

úgy fogjuk értelmezni, hogy kikocsiztak a tornáczból és ennélfogva az αἴθουσα-ból is; πρόθυρον a rész és αἴθουσα az egész.

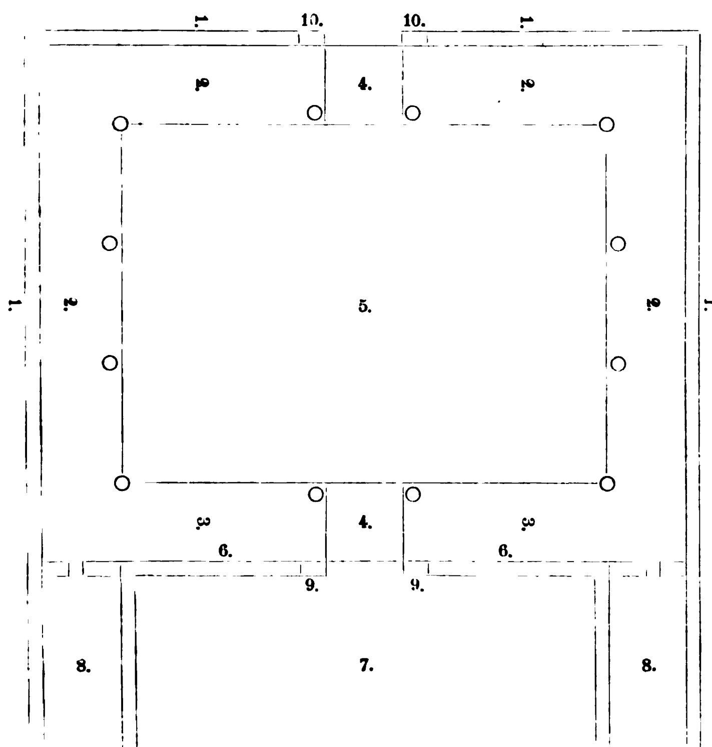
[1]) V. ö. ezzel az Od. VII. 1—6. verssorait.

[2]) Még az Od. VIII. 304. sorában is Thürwegnek fordítják az ἐν προθύροισι-t, de szeréntem aligha helyesen.

[3]) *Blümner* a Baumeister-féle Denkmäler d. klass. Alt. I. k. p. 627: «Mit letzterem Ausdruck (n. πρόθυρον) mag bisweilen auch ein vor der Hausthür befindlicher Vorbau gemeint sein» etc. — *Gellius* (N. A. XVI. 5.) magyarázata a homerosi ház πρόθυρον-jára nézve nem lehet mértékadó. — A tirynsi πρόδομος középső ajtajának két félfájával egyirányban van az αἴθουσα két oszlopa.

*Gerlach*nak azt a véleményét,[1]) hogy a kapú előtt az ἄγυια-ra is nézett egy ilyen különálló tornácz, mely oltalmat és fedelet nyújtott az udvarba lépő idegennek, úgy a mint az a későbbi klasszikus korban volt, — már *Protodikos* is joggal visszautasíthatta,[2]) minthogy ilyen πρόθυρον-nak Homerosnál semmi nyoma sincsen. Mi fentebb kimutattuk, hogy az, ki az udvarba lépett, az αἴθουσαban találta magát, illetőleg az αἴθουσα αὐλῆς-nek ama részében, melyet szintén πρόθυρον-nak nevezett a homerosi kor a μέγαρον tornáczának mintájára.

Világosság kedvéért álljon itt az általam szerkesztett tervrajz.

1. ἕρκος. — 2. αἴθουσαι αὐλῆς. — 3. αἴθουσα δώματος v. πρόδομος. — 4. πρόθυρον (v. πρόθυρα) mint az αἴθουσα egy része. — 5. αὐλή. — 6. ἐνάπια. — 7. μέγαρον. — 8. λαύρη. — 9. σταθμὸς μεγάροιο, ajtófélfa. — 10. kapufélfa. (*Buchholz* nyomán.)

[1]) Das Haus des Odysseus. Philologus. XXX. 503. l.
[2]) I. é. 11. l.-on.

WEISS REZSŐ.

A CZIGÁNYOK A SÁHNÁMEHBAN.

Mohl Firdúszí nagy eposának kiadásához és fordításához írt előszavában (Le livre des rois par Abou 'lkasim Firdousi traduit et commenté, tome VI, Paris 1877, a III. lapon) azt mondja, hogy Behrám Gúr perzsa király egy indiai zenésztörzset hozatott országába a végből, hogy népét mulattassa, továbbá hogy ez elbeszélésben a czigányoknak nyugat felé való költözése első nyomát vélik felismerhetni.

Behrám Gúr, e néven az ötödik vagy örmény történetirók szerint a második, a Szászánidák nemzetségéből származott király Kr. u. 417 és 448 közt uralkodott; a különböző évszám-adatokat l. a Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft VIII. köt. 1—194. l. levő értekezésben, a Journal asiatique 6. série, tome 7. 234—5. l. W. S. W. Vaux, Persia from the earliest period to the Arab conquest 6. l. és Spiegel, Eranische Alterthumskunde III, 349.

Behrám a *Gúr* azaz vadszamár melléknevet a Sáhnámehban először Mohl V. köt. 408. lapján kapja, a költőnek minden magyarázata nélkül; V, 473. egy falusi molnárnak lányai egy tűzünnep alkalmával dalukban megadják a magyarázatát: «Minden egyéb zsákmányt megvet, kivéve az oroszlánt és a vadszamarat, azért hívják Behrám Gúrnak». V, 409. a nevéből az ó-baktriai nyelv alapján kifejthető eredet jut némi kifejezésre: «Atyjának vágya támadt Behrámot látni; mit mondok: Behrámot! *Ezt a győzelmes napot!*» Behrám ugyanis a görög Οὐαραράνης, Οὐαράνης, Οὐαραράκης, Οὐαράκης (l. Dr. W. Pape, Wörterbuch der griechischen Eigennamen), a latin *Bararanes*, *Vararanes*, *Varanes*, *Varamus*, az ó-baktriai *verethraghna*, a védő-ölő, az elhárító-ölő, a győzelem, a győzelmesség, aztán a győzelem nemtőjének neve. A görög és latin alak a pehlevit tünteti fel: *varahrán*, később *váhrám*, a huzváres *varárán*, párizi nyelven *bihiranm*, *verherám*, örményül *vrham*, *vram*. Épen ezt az V. Behrám királyt nevezi Theodoretus Γοροράνης-nak, a Gúr és Behrám nevet egybe olvasztva, Spiegel, Eran. Alterth. III, 347. l. 4. jegyz. V. ö. a következő forrásokat: Journal asiatique 3. série, tome 4. 284. l. tome 11. 270—1. l. Zeitschr. d. DMG. XI, 153. XIX, 373—496. l. levő értekezést; Onseley, Travels in various countries of the East, more particularly Persia I, 117., 133., 352., 441., III, 195. Justi, Handbuch der Zendsprache 285. Spiegel, Eran. Alterth. II, 98—101.

A *czigányokra* vonatkozó szakasz (Mohl VI, 60—61.) annyira jellemzőjök, hogy érdekesnek tartom fordítását ide iktatni. Czíme ez: Behrám Indiából *lurikat* hozat. Szövege a következő: Utóbb levelet írt

(Behrám) minden múbednek (papnak, tanácsosnak) és hogy minden szegény ember helyzetén javítson, arra kérte őket, hogy: «Mondjátok meg nekem, ki élhet meg minden vidéken fáradság nélkül és kicsoda szegény és vagyontalan. Figyeljétek meg a világ állapotát és igazítsátok szívemet a világosság felé.» Minden múbedtől, minden kiváló férfiútól, minden értelmes embertől ezt a feleletet kapta: «Azt látjuk, hogy az egész világ boldogúl és mindenütt folytonos áldás hangzik fel, csak a szegények panaszkodnak a királyra és szerencsétlenségökre, hogy: A gazdagok bort isznak, fejök virággal van megkoszorúzva és a zenét hallgathatják és semmibe sem veszik a magunkféle embereket, a szegényeket, a kik zene nélkül és virágok nélkül iszunk, holott a gazdagok szive és lelke gyönyörködik.» A király sokat nevetett e leveleken, aztán útnak szalasztott gyors tevét, a mely követet vitt Sengilhez (talán *Senkul*, *Senkel*, *Sengul*, Vullers, Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname, II. k. 919. l. 846. vers. Ez a Sengil indiai király, a kinek lánya Behrám egy neje), a kinek azt izente, hogy: «Ő segitségre kész király, válaszsz ki tízezer lúrít, férfit és nőt, a kik a lantjátékban jártasak.» Mikor a lúrík megérkeztek, — a király meghagyta, hogy színe elé bocsássák; mindegyiköknek egy ökröt és egy szamarat adott, mert földművelőkké akarta őket tenni; adószedőivel ezer szamárra való gabonát adatott nekik, mert ökreikkel és szamaraikkal a földet kellett volna művelniök, a gabonát vető magnak felhasználniok és aratni valót termeszteniök, a szegények számára zenélniök és pedig ingyen. A lúrik eltávoztak színe elől, megették az ökröket és a gabonát, aztán egy esztendő múlva ismét megjelentek előtte sáppadt orczával; a király így szólt hozzájok: «Nem kellett volna elpazarolnotok a vetőmagot, a lábán álló gabonát és a termést. Most még szamaratok maradt meg, rakjátok rá holmitokat, vegyétek elő zeneeszközeiteket és huzzatok rájok selyem húrokat.» Még ma is bolyongnak a lúrik a királynak ez igazságos szavai szerint szerteszét a világon, úgy keresik élelmöket, miközben a kutyák és farkasok hálópajtásai és uti társai, és mindig úton vannak, hogy éjjel nappal lopjanak.

A Námeh-i chuszreván dásztán-i pádisáhán-i írán ez ágház-i ábádiján tá endsám-i szászániján azaz: A királyok könyve, Irán fejedelmeinek, története az Ábádiak kezdetétől fogva a Szászániak végéig czímű, Bécsben 1879—1880-ban megjelent érdekes ujperzsa puristanyelvű könyv 294. lapján szintén fel van jegyezve, hogy V. Behrám Hindből azaz Indiából zenészeket hozatott. József főherczeg Czigány nyelvtana 269—270. lapján is kivonatosan olvashatjuk a lúrik e történetét. Bellew, From the Indus to the Tigris 52. (idézi Spiegel, Eran. Alterth. III, 550. l. jegyz.) a lúrikról ezt írja: Ez a nép czigányfajta és az ország minden részében található néhány családból álló szétszórt csapatokban. E nép a bráhúj és belúcs néptől különbözik és zenéléssel,

fazekassággal, kötélveréssel, gyékényfonással, házalással stb. foglalkozik. Se országuk, se házájuk, a földet sem művelik; mindenütt söpredéknek tekintik. Azután Spiegel is közli kivonatosan a Sáhnámeh elbeszélését. Hamza Iszfaháni történetíró szerint *al-zut* e zenész nép neve, Spiegel, Eran. Alterth. III, 354.

Vullers és Johnson nagy perzsa szótárai szerint *lúri*, *lúr*, a mit a perzsa hangtan történeti fejlődése alapján *lórí*-nak, *lór*-nak is lehet ejteni, a következőt jelenti: szemtelen, arczátlan, merész, kellemes, édes, csinos, gyengéd, választékos, énekes, zenész, utczai koldus, népfaj neve, a melyet máskép *kávuli*-nak vagy *karacsi*-, *karadsi*-nak is neveznek, végre egy madárfaj neve. E rokon alakú és származású szó: *lúlí*, *lólí*, *lól*, vígat, örvendezőt, értelmeset, egy Karacsí nevü népet és Hindúsztánban szemtelen nőt, kéjhölgyet jelent; ez utóbbi jelentésével függ össze e szidalom: *lólí zádeh*, fattyú; *lúlí-i felek* az ég lúlí-ja azaz Venus bolygó, nyilván a Venus vulgivaga nyomán; és végre ez abstract főnév: *lúlí* a bélpoklosság, valószínűleg a venerikus bajokkal összezavarva. Perzsia egy tartománya mind e mai napig viseli a *Lúrisztán* nevét; a török birodalom felé eső határon van a greenwichi keleti hosszúság 46° 20′ és 49° 50′ meg az éjszaki szélesség 32° 40′ és 34° 10′ közt. V. ö. a következő kitünő térképet: Persia compiled principally from original authorities by Captain O. B. C. St. John, és Spiegel, Eran. Alterth. I, 353—6. l.

Pozder Károly.

TÁJSZOTÁR-MUTATÓ.

Ha jól tudom, 1885-ben bizta meg az Akadémia nyelvtudományi bizottsága ifj. Szinnyei Józsefet az új tájszótár szerkesztésével. Tehát készen lesz ez a szótárunk is nemsokára. És részemről annál nehezebben várom tájszótárunk megjelenését, mert már azelőtt, hogy megállapította az Akadémia e szótár szerkesztésének módozatait, még 1883-ban egy hosszabb értekezést irtam arról, hogy: «Miképen szerkesszük új tájszótárunkat». De értekezésem, vagy mondjuk javaslatom, bár szakemberek figyelemre méltónak tartották, tőlem nem függő okok miatt nem adódott közre, — máig sem. És ha addig, mig az Akadémia meg nem állapította az új tájszótár szerkesztési módozatait: meg nem jelenhetett, később leendő közrebocsátását nem is tartottam szükségesnek, bármennyire rosszúl esett is, hogy sok időmbe és erőmbe kerülő dolgozatomat csupán az asztalfióknak írtam; nem tartottam későbbi közrebocsátását ildomosnak sem, mert javaslatomban egészen más alapon fej-

tegetem az új tájszótár szerkesztési módozatait, mint a hogyan azt az Akadémia jónak látta meghatározni. Dolgozatom aktualis értékét elveszítve nem is számíthat többé figyelembe vételre.

Javaslatom közzétételéről tehát kénytelen voltam lemondani. És ezért — bár azzal vigasztalódhatnám meg én is, hogy új tájszótárunk meg fog felelni azon kívánalmaknak, melyeket tőle várunk.

Most annak sincs már helye, hogy az Akadémia által megállapított módszert, elveket stb. fontolgassuk. Bevégzett dologgal állunk szembe. És itéletünk már csak akkor lesz gazdaságos, ha kezünkben lesz az új tájszótár.

Szerénytelenség nélkül azt sem tehetném, hogy az Akadémia utasításaival javaslatomat szembe állítsam, legfeljebb ennek csak akkor lesz jogosultsága, ha megjelen az új tájszótár.

Mégis, hogy nagy kedvvel és lelkiismerettel irott javaslatomnak legyen némi kis nyoma, legalább a magyar szótár-irodalom történetében, hogy érzékenykedésemet némi kis részben igazolhassam, és hogy szerény megjelenésemmel a netalán érdeklődő szakembereknek alkalmuk lehessen dolgozatom iránt ugy magáért, mint esetleg az új tájszótárral összehasonlítgatva relativ értékéért is nyilatkozni, a javaslatommal szervesen összefüggő, mert annak alapján szerkesztett tájszótár-mutatómat, e közlöny tisztelt szerkesztőségének szíves engedelmével — közre bocsátom.

A kik ismerik az Akadémia utasitásait, mutatómat látva azonnal észreveszik, hogy szerénységem más elvek és más szerkesztési módozatok szerint óhajtotta volna az új tájszótárt megíratni. Az Akadémia szigoruan ragaszkodott ahhoz, hogy szótárunk *tudós* könyv legyen, mig szerénységem e merev — mert tudós — felfogást nem akarta érvényesíteni abban a munkában, melyet a nem tudós, de mívelt magyar közönség, az írók, tanárok, tanítók asztalára is odaszánt, hogy abból ne csak a tudós merítsen hasznot — tudománya részére, de a nagy közönség is a benne foglaltak könnyű és világos megértésével a művelt magyar nyelv javára.

Mutatómat — bár magam is vettem már észre benne javitni való dolgokat — úgy eresztem utnak, a mint 1883-ban megírtam. Felvilágosításul csak annyit jegyzek meg, hogy az távolról sem akarta magában foglalni a *K* betűvel kezdődő összes, eddig ismert tájszavakat, csupán olyan számban szedtem össze részére a tájszavakat és az adatokat, melyekkel világos és lehető kimeritő képet adhassak a tájszótár *egészéről*. És azt hiszem, hogy ebbeli szándékomat, bár csekély terjedelmű is mutatványom, érvényre emeltem. Ime, itt a tájszótármutató:

kabala (I.), mikor a matolláló azon egy nyomban kétszer veti a fonalszálat: «**kabalát** *vet*». Háromszék (Vadr. 504. Ny. II. 522.)

kabala (II.) 1. akármilyen ló. Udvarhelyszék (Vadr. 504.) 2. rossz vén kancza. Székelység (Tsz.)

eke-**kabala** (III), ezen állva csúszik az eke. Háromszék. (Vadr. 504.) Székelység. (Tsz.)

kabarék v. ö. habarék.

kabócza: a rét füveit emésztő sáska-nem. Gömörm. (Tsz.) apró sáska-faj, mások szerint tücsök. (M. Ny. Sz.)

Mert én zsellérségen vagyok csak,
Itt mások a rendes lakók
Nagy népesen tanyázva, egyik
Egér, tücsök, kabócza, pók.

Tompa. (Versei 1858. II. k. 48. l.)

kacska kéz: görbe k. Mezőtúr.

kaczagány: 1. juhbőr, melyet a pásztorok féloldalt hordanak. Barkáság. (Tsz.) 2. [*koczogány*] derékig érő ujjas zeke, posztóból — a közrendüeknél. Udvarhelyszék. (Vadr. 504.)

kaczar: görbe kertész-kés Sopron. (Tsz.) [*kaczor*] horgas kés Székelység (Ny. II. 470.)

kaczor v. ö. kaczar.

kaffant (I.): szakadozva üget Székelység (Ny. II. 470.)

kaffant (II.) a vadkan, a kan disznó, a malaczos kocza, mikor száját összecsapja. Székelység. (Ny. II. 555.) a kutyja, mikor légy után kap, **kaffant**: csattog a szájával, Somogym. (Ny. IX. 283.)

kaffog: kaffant. Somogym. (Ny. IX. 283,) v. ö. kaffant (II.)

kaffogat 1. a bőszült disznó, mikor le akarják fogni a hidasban, **kaffogat**. Balaton-mellék (Tsz.) 2. haragosan beszél: *Mua nem lehet vele szépen beszényi, csak uk* **kaffogat** *az emberre*». Őrség (Ny. II. 375.) v. ö. kaffant (II.)

kajla 1. konyúlt. Pápa vidéke (Tsz.) a **kajla** disznónak egyik vagy mind a két füle konyúlt. Mezőtúr. a lefele szarvú tehén: **kajlat**. Balaton-mellék. (Tsz.) 2. összeálló szarvú. Kemenesalja. (Tsz.) «**kajla** *mint az eke szarva*». Fehérm. (Ny. IV. 420.) 3. az az ember, a ki beszédében, viseletében nem «módos». Tinnye. (Ny. VII. 90.)

kajla-bajla nagy fülű: kajla Szeged vidéke. (Ny. VI. 182.)

kajmó v. ö. gamó.

kakasvirág (*növényn.*) leucoium. Doboz (*Borbás* V. gyüjt.)

kalakótya: féleszű Somogy m. (Ny. II. 376.)

kalapál, 1. a kasza élét ülőre téve kaszakalapácscsal végig verdesik: **kalapálják**, hogy éles legyen. Mezőtúr. 2. a ki sokat s össze-vissza beszél, azzal hallgattattatják el: «*Ugyan ne* **kalapáj** *mán*». Mezőtúr.

Kis pej lovam lába
Csak azt **kalapája**:
Duhaj, duhaj, duhaj,
Betyár a gazdája.

Duna-Vecse (Ny. II. 428.)

kalimpál: 1. forogva esik, mint a felhajított vessző. Mezőtúr. 2. hentereg. Tolnam. (Tsz.)

S úgy simítja csehet puha pergamennel,
Hogy csak le **kalimpált** *a lépcső aljába.*

Arany (T. Sz. IV.)

*meg***kalimpál**: megver. Győrm. (Tsz.)

kalógya, v. ö. kalótya.

kalótya 1. a ki össze-vissza beszél. Mezőtúr. [*kalógya*] a ki rendetlenűl beszél. Nagykúnság (Ny. II. 325.) 2. szelebúrdi. Hajdú m. (Ny. VIII. 187.)

kalótyál: kalótya módra beszél. Nagykúnság. (Ny. II. 325.) v. ö. kalótya.

kalup: galop.

Bevezeltem a rajcsúrba
Nem vágott jól ki **kalupba**.

Népdal.

kamó v. ö. gamó.
kamuti: ravasz. Györm. (Tsz.) makacs, silápsi, alattomos, tettetve hunnyászkodó. Balaton-mellék (Tsz.) mogorva, dib-dáb, alattomos, hitvány ember. Kemenesalja. (Tsz.)
kanbüdös (*növényn.*), melolotus albus. Vésztő. (*Borbás V.* gyüjt.)
kancs v. ö. gancs.
kancsol v. ö. gancsol.
kandi: kiváncsi, leskelődő. Pápa vidéke. (Tsz.)

Gyűl Visegrád **kandi** *népe*
Férfi és nő, agg és gyermek.

Arany (Pázmán l. III.)
kandics: félszemű. Székelység. (Tsz.)
kandicsál: kandikál Udvarhelyszék (Ny. VIII. 473.) v. ö. kandikál.
kandikál: nézeget. Székelység. (Tsz.) tekintget. Tolnam. (Tsz.) alattomosan kinézeget. Kemenesalja (Tsz.)
kandiság: kiváncsiság. (Tsz.)
*el***kanyvadt**: betegségben elerőtlenült, legörbült ember. Udvarhelyszék. (Vadr. 497.)
*el***kap** az ember, állat, ha valami roszra, helytelenre rászokik. Mezőtúr, v. ö. elkapat.
*fel***kap** a lóra, a ki sietősen ugrik fel rá. Mezőtúr.
*rá***kap**: rászokik az ember valamire, leginkább helytelenre; a gyerek a sírásra, a pipázásra, a férfi a borivásra, az asszony a perelésre; a zsivány valakinek a lúdjára, juhára; a cseléd gazdájára, ha kiismerve annak gyengéit, kijátszogatja. Az állat is **rákaphat** a tilosra; a ló a rozs, búza evésére, kocsisára.

Szomszéd asszony szép leánya
Reákapott *a rózsánkra,*
Ha én őtet megfoghatnám
A törvénynek majd beadnám.

Népdal (M. Népk. Gyüjt. I. 253.)
kapadoz a gyerek, ha járni, beszélni kezd, az olvasást, írást tanulni kezdi: **kapadozza** a járást, beszélést, az olvasást. Balaton-mellék. (Tsz.) Mezőtúr.
kapat (I.): rászoktat valamire. A juhász, ha a kölyökkutyát a juh körül való dolgára tanítja: **kapatja**. Mezőtúr.

Mert a juhász-bojtár a mikor **kapatja**
A komondor kölyköt, végig simogatja.

Arany (T. V.)
kapat (II.), ha valakinek sietős a menője, csak **kapatni** szokta lovát, nem etetni. A **kapatás** rövid, hamaros megetetése a lónak. Más állatot nem szoktak *meg***kapatni**, Közép Baranyam. (Ny. IV. 237.) Somogym. (Ny. IX. 283.) Mezőtúr.

Toldi lovát az nap pihenni se hagyta
Egyszer, puha fűben feken **megkapatta.**

Arany. (T. Sz. III.)
*el***kapat**, az anya, ha elkényezteti gyermekét, **elkapatja** kényességre, rendetlenségre, szófogadatlanságra szoktatja. Az állatot is el lehet **kapatni**. A bikát még szilajabbra, vadabbra lehet **elkapatni**. Sok kocsis **elkapatja** lovát: rúgásra, harapásra, bokrosságra szoktatja. Mezőtúr.
*meg***kapat** v. ö. kapat. (II.)
*rá***kapat**: rászoktat, Mezőtúr v. ö. rákap.
kapatás: rosszra, helytelenre való szoktatás. «*Én bizon mán nem lehetek el pájinka nékűl*». «**Kapatás** *a csak*». Mezőtúr.
kapatós út: meredek út. Somogym. (Ny. IX. 283.)
kapó*ra*: épen jól és jókorra megy a lapta, ha a kapni készülő elkapja. A ki valami szükségben van vagy ohajt valamit és váratlan olyan valamit kap, a mivel szükségén segíthet, a mi ohajának megfelel, annak az a valami épen **kapóra** megy. Mezőtúr.

Jöttök — felel — épen a készre,
kapóra,
Soha ilyen szerencsés hely, alkalom, óra.
Arany. (T. Sz. XI.)

*ki***kapó**: 1. kicsapongó. Székelység. (Tsz.) Mezőtúr. 2. mást rászedő ember. Székelység. (Tsz.)

karajtó *(helyn.)*, rétnek a neve, Szegszárd. (Ny. VI. 192.)

karám: 1. egyenesre vagy görbére, vagy czikk-czakkosra csinált nádfal. Árnyékos oldala juhnyáj menhelye szelek, eső és nap ellen. Mezőtúr. 2. [*karán*] sertésól. Szathmár vidéke. (Tsz.) v. ö. szárnyík.

Sík magyar alföldön nem kell kalauz sem,
S távol tornyát meglátni hiúz-szem:
Mehet ott az ember torony irányába,
S találhat jó szállást gulyás **karámjába.**
Jókai. (Bente úr MDiáknál.)

karán v. ö. karám.

karczos: torokreszelő, savanyás kerti bor. Mezőtúr ||*) kellemetlen, csípős fanyar, mint a rosz bor. Arany. (T. Sz. XI.)
Fejvakaró gond s **karczos** *kötelesség*
Csak utána rántá, nehogy baja essék.
(u. o.)

kasár: kerített hely, melybe az esztenás juhokat vagy makkoló sertéseket erdőn v. mezőn éjjeli szállásra berekesztik; **kasárnak** nevezik azt a kerített helyet is, melybe a határon prédáló (= bitang?) marhát elzárják. «*Megfaragatni a* **kasárt**: azt tovább-tovább tenni, hogy mennél több föld kapjon trágyát. Háromszék. (Vadr. 505.)

*meg***kasározni**: megtrágyázni a földet úgy is szokják, hogy a nyájat rajta hálatják. Háromszék. (Vadr. 506.)

kaszatok: a fenkövet tartó fa- vagy csont-kupa. Székelység. (Tsz.) Alföld.

katyfol v. ö. kotyfol.

kámpol: kiöltött nyelvvel csúfol. Vasm. (Tsz.) gúnyolódik Zalam. (Ny. II. 472.)

kámpolódik: csúfolódik. Vasm. (Tsz.)

kápás v. ö. képes. (II.)

*le***kárfál**: leczáfol, leszid. Baranyam. (Ny. II. 184.)

kecskéslápa *(helyn.)* legelőnek a neve. Taksony. (Ny. IX. 288.)

kelekótya: csacska. Túrkeve. (Ny. III. 472.), a ki sok üreset beszél, vízeszű, szélverdeső. Sz.-Fehérvár. (Ny. VII. 430.) félbolond. Somogym. (Ny. IX. 283.)

kelekuti: kelehajti, bohókás. Balaton-mellék. (Tsz.)

keresztnyűgbe teszik a lovat, ha mind a két lábát megkötik. Székelység. (Tsz.), ha két lovat úgy teszik béklyóba, hogy jobb vagy bal első lábuk van összekötve: **keresztnyűgbe** van. Mezőtúr.

keszegoldalt: oldalogva, félszegen. «*Be* **keszegoldalt** *megy az az ökör*». Szilágym. (Ny. IX. 231.)

kettőző: az arató párja. Tinynye. (Ny. VII. 90.) v. ö. marokverő.

képes (I.): lehetséges; *nem* **képes**: lehetetlen. «*Ha* **képes**, *segélj rajtam*» Székelység. (Tsz.) «*Hogy* **képes** *ezt tenned*». «*Ha* **képes**, *tedd meg*». Háromszék. (Vadr. 504.) «*Egy lövéssel két nyulat találtam*». «*Nem* **képes.**» Erdély. (Ny. VI. 361.)

képes (II.) [*kápás*] «*Még arra nem* **kápás**». Sepsi-Uzon. (Ny. VII. 429.) «**képesek** *ezek (a lovak) egész nap így menni*». «*Vállára es*

---

*) A || jegy a tájszónak az irodalmi nyelvben való jelentésváltozásait mutatja. MÉSZÁROS.

vette (a zsákot), de nem volt **képes** *elvinni*». Háromszék. (Ny. II. 462.)

*meg***képel** valamit: hozzávet, hogy mennyi, milyen messze van. Kapnikbánya. (Nyt. Közl. II. 378.)

képesen, ne túlságosan. Ormányság. (Ny. IX. 285.)

képesint (I.): csinyján, simán, emberségesen — bánni valakivel. «*Ha még* **képesint** *bánna velem, máncsak mettenném, de mikô ojjan goromba*». Tinnye. (Ny. VII. 90.) módjával, mértékletesen. Sirok. (Ny. VIII. 568.) **képesint** bánni a szénával, liszttel, pénzzel: takarékosan b. a szénával stb. Balaton-mellék (Tsz.)

képesint (II.): képesség, tehetség szerint. Simontornya. (Ny. V. 230.)

képlag: hamis szívvel. Beret. (Ny. II. 521.)

képni: képpedni. Háromsz. (Vadr. 504) v. ö. elképped.

*el***képni** valamin: elhűlni v. Háromszék. (Vadr. 504.). «**El-képtem** *rajta, úgy terdelte a kenyeret*». Székelység. (Ny. IX. 175.)

*meg***képni**: elbámulni, meglepetni. Székelység. (Ny. IV. 236.)

*el***képped**: elbámúl. Háromszék. (Vadr. 504.)

képség: csoda, «*Megfogta a* **képség**»: megf. a csoda. Háromszék. (Vadr. 504.)

képtelen: «**Képtelen!** *a mily rosszak most ezek a gyerekek*». Mezőtúr.

képtet: bámít, ijeszt. Háromszék. (Vadr. 504.)

«**képtibe,** *képedtibe eláll szeme-szája*». Háromszék. (Vadr. 505.)

képzelődik, «*Nekem úgy* **képzelődik**: úgy tetszik». Háromszék. (Vadr. 505.)

kérő (I.): a kérelem tárgya. Arany. (T. Sz. gloss.) «**kérőért** *a szomszédba járni nem jó*». (u. o.)

kérő (II.): tépés a sebre. Balaton-mellék. (Tsz.) Székelység. (Ny. IV. 183.)

készi: paszita, keresztelő. Szt-György-völgye. (Ny. II. 280.)

késajjfa v. ö. kisefa.

késalja: levágott szöllőkarika. Székelység. (Tsz.)

késefa v. ö. kisefa.

késen: szabadon, nyűg nélkül. Ormányság. (Tsz.) üresen, teher nélkül. T. Roff (Ny. VIII. 569.) [*késen*] Mezőtúr. v. ö. késleg.

késleg hajtani a marhát; szabadon vagy kötéllel összekötve v. járomban, de teher nélkül h. Háromszék. (Vadr. 505.) szabadon, teher nélkül: **késleg.** «Két ökröt szekérbe fogtam, kettőt pedig **késleg** hajtottam. Csikm. (Ny. VII. 331.) v. ö. késen.

kész, a kinek tőkepénze van és annak kamatjából él, vagy maga fáradsága nélkül készen kapja pénzét, búzáját: «**készbűl** *él*». A ki nem szeret dolgozni, vagy a ki kényelmesen él, szeret a **készhez** űlni. Mezőtúr.

Jöttök — felel — épen a **készre,**
kapóra,
Soha ily szerencsés hely, alkalom,
óra.

Arany (T. Sz. XI.)

készképes: kész és képes valamire. Kapnik-vidéke. (Ny. II. 235.)

kéváncsi v. ö. kiváncsi.

kézszegő: kézszegély ingujján. Kapnik-vidék. (Ny. II. 235.)

kila: két vékás — fából csinált gabona-mérő edény. Mezőtúr.

kincsereg: kuncsorog. Fajsz. (Ny. VII. 281.) v. ö. kuncsorog.

kisefa 1. nagy hámfa, melyet előfogatnál használnak. Mezőtúr. [*késefa*] Hegyalja. (Ny. VII, 425.) [*kiꞏafa*] Felső Csallóköz. (Ny. VIII. 375.) [*késefa*] a két első ló lánczos hámfája. Székelység. (Tsz.) [*kisáfá*]: hámfa. Érsekújvár (Ny. VII. 40.) [*ké-*

sefa] Székelység (Ny. IV. 183.) [*kisafa*] Sopron m. (Ny. V. 425.) Úgy az első mint a hátúlsó hámfa. Saárd. 2) Keresztfa a kocsiknál. Török-Becse. (Ny. IX 92.)? *J.* ferhecz. Csallóköz. (Ny. I. 278.)

kisén. v. ö. késen.

kisház, a módosabb parasztnak két szobája van. Az egyik a tiszta vagy **nagyház,** a hova csak tisztesebb vendégét tessékeli és ezt a szobáját csak ünnepélyes alkalmakkor használja; a másik pedig a **kisház,** a hol rendesen lakik. Mezőtúr.

kísz v. ö. kész.

kiváncsi «*Nagy* **kéváncsija** *van rá*»: nagyon megkivánta. Őrség. (Ny. II. 472.)

kiváncsiságos: kiváncsi. Perkát. (Ny. II. 520.)

kocza (I.) *(halász műsző)*: kézi háló, hasonló a varsához, de ennél jóval nagyobb ladik után szokják akasztani, így huzzák a vizbe. Győr vidéke. (Ny. VI. 192.) hálónem. Sopron (Tsz.) halász szerszám. Komárom m. (Ny. IV. 283.)

kocza (II.) 1. malacz. Balaton-mellék (Tsz.) 2. árva fiatal állat; **kocza** malacz: árva m. Sopron; (Tsz.) Korán elválasztott vagy árvaságra jutott gyermek. Balaton-mellék (Tsz.) apátlan, elhagyatott kis gyerek. Pápa vidéke. (Tsz.) 3. **kocza** gyerek: törvénytelen gy. Pápa vidéke. (Tsz.)

koczogány v. ö. kaczagány.

kollint jól megüt. «*Ugy oda* **kollintok,** *hogy holtig kúdulsz tűle*». Mezőtúr. «*Vakszemen* **kollintom** *hogy csak felfordúl bele.*» (Népk. Gyüjt. I. 4. mese.)

Az embert főbe **kollintom,** *de azt,*
Hogy orrát igy beverje,
Azt el nem birná lelkiismeretem.

Petőfi (Az Apostol V.)

kolompéros, *(helyn.)* dűlőnek a neve. Pilis. (Tolna m. Ny. IX. 287.)

koloncz, a kútgém hátsó végére, hogy könnyebbé tegyék a vizzel tele veder felhúzását, fatuskóból vagy kőből, téglákból v. ócska vasakból — **kolonczot** kötnek. Mezőtúr. *(kölöncz)* Orosháza. (Ny. II. 470,)

Nagy **koloncz** *köszönget a*
kut méla gémjén

Arany (J. II.)

kolontos: 1. bolond. Székelység. (Ny. II. 470.) féleszű, együgyü. u. o. (Tsz.) 2. bohó. Háromszék. (Ny. II. 523.)

kolontoskodik: 1. féleszüsködik. 2. tréfálkozik. Székelység. (Tsz.) *kom.*: bohó. Háromszék. (Ny. II. 523.) v. ö. koma (II.)

koma (I.) 1. gyermeke keresztapját **komának** mondja a székely. Székelység. (Tsz.) 2. az a leány, a melyik pünköstkor tojást kap egy legénytől: **koma.** Barkóság. (Tsz.)

koma (II): tréfás ember. «*Tiszta* **koma**»: csupa tréfa — az egész ember. Székelység. (Tsz.)

konicza: szánka. Tatrang. (Ny. II. 477.)

konya: kajla; **konya** fülü ló. Székelység. Szathmár vidéke. (Tsz.) leeresztett. Felső Csallóköz. (Ny. VIII. 378.)

konyha: 1. úri házban a főző helyiség. 2. takarék-tűzhely. «*Tegyél a* **konyha** *alá*». «*De sok fát elpocsékol ez a nagy rosz* **konyha.**» Mezőtúr.

konyít: «*E kicsit* **konyít** *hozzá.*» egy keveset ért h. Szeged vidéke. (Ny. II. 368.) **konyít** valamihez: sejtelme van v.-ről. Felső Csallóköz. (Ny. VIII. 378.) Mezőtúr.

*le***konyít:** lehajt, kajlára hajt valamit. Mezőtúr.

Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott,
Lekonyította *a karimás kalapot.*

Petőfi. (János v. V.)

*le***konyúl:** lehajlik, legörbed, kajlára hajlik. Mezőtúr.

konyúlt: lehajlott, legörbedt. Balaton-mellék. (Tsz.)

koplaló: rosz lovú, teherszállitó fuvarosok álló helye. Szeged vidéke. (Ny. II. 91.)

koplalós: rosz lovú, teherszállító fuvaros. Szeged vidéke. (Ny. II. 91.)

egy **korású**: egy idős, egyforma korú, Nagykunság. (Ny. II. 91.) «*Maj nem* **egy korásu** *veled a jányod ura, mégis ugy mondod neki, hogy: fijam.*» Szathmár. (Ny. VIII. 187.)

korbeli: éltes. Perkát. (Ny. II. 520.)

kornia: kis ránkó, korcsoja. Háromszék. (Vadr. 505.) v. ö. csáklya.

korhol (I.): pirongat, szid, dorgál. Mezőtúr.

A szegény asszonynak köny tolúl szemébe,
Kőszivű fiának sirva lép elébe,
Reszkető ajakkal keze fejét gyúrván,
Ott reménykedik, de György **korholja** *durván.*

Arany (T. II.)

*ki***korhol** (II.) ha két darab fa vagy bármely puha tárgy keménynyel — mozgatva — hosszasabban érintkezik, egyik a másikat, a kemény a puhábbat **kikorholja**; egyik *ki***korholódik.** Mezőtúr.

*ki***korholódik.** v. ö. kikorhol.

kormánydeszka *(gazd. műszó)*: az ekének az a hajlított táblaszerű része, mely a hantot hanyat veti. Mezőtúr.

kortyant, egyet **kortyant**: egy kortyot iszik; aprókat **kortyant**: kis kortyokat iszik. Mezőtúr.

Az arra alatti nyiláshoz,
Emelte a kancsót,
És miután mértékletesen
Egyet **kortyanta** *belőle.*

Petőfi. (A helys. kal. II.)

Maga volt csak Jancsi, ki mértéket tartott,
Kinálgatták, de ő aprókat **kortyantott.**

U. a. (János v. VI.)

*be***kortyint**

Czégért látok lógicsányi,
Hej, be kőne tán botorkányi,
Van még ëty kurta forintom, tyuh!
Azt is mingyá **bekortyantom.**

Marczali (Ny. II. 527.)

kossúthtövis *(növény n.)*: xanthium spinosum. Vésztő. (Borbás V. gyüjt.) Mezőtúr. v. ö. Szerbtövis.

koszta: gólya. Háromszék. (Nyt. Közl. III. 11.)

kotnyeles: 1. minden lében kanál, fogadatlan prókátor. Tisza-mellék. (Tsz.) a kelletlen kukta, a ki a főzőnek csak alkalmatlankodik. Pápa vidéke. (Tsz.) 2. meggondolatlan, szeles. Békésm. (Ny. IV. 377.) 3. csahos. Balaton-mellék. (Tsz.)

Úgy kell neked, ugy kell, te **kotnyeles** *Sára,*
Nem volt elég nézned az aszalt szilvára.

Petőfi. (A táblab. III. §.)

kotyfol: rosszúl főz. Debreczen. (Ny. VII. 476.) [*katyfol*] Székelység. (Tsz.)

kotyvalík: rosz étel. Hajdú m. (Ny. VII. 235.)

kotyvaszt: ételt rosszúl készít. Nagykúnság. (Ny. II. 136.) Mezőtúr.

Tán üres a konyhád, nincs mit **kotyvasztanod,**
hogy főző kanál helyt most a kardot forgatod.

Petőfi (Szécsi M.)

kotyvány: sáros, gödrös hely. Mezőtúr.

kotyog:

Hej lovam négy lábáról
Leesett a patkó,
Csak egy maradt rajta.
Az is **kotyog** *rajta.*

Gömörm. (M. Népk. Gyüjt. I. 304.)

kóbor (I.): gömbölyü, szalmából font kosár. Sopron. (Tsz.)

kóbor (II.): ernyő. Tatrang. (Ny. II. 477.)

kóborcz: kóficz. Bácsm. v. ö. kóficz (II.)

kóbori: kósza. Tatrang. (Ny. II. 325.) kóborgó. Székelység. (Nyt. Közl. X. 332.)

kóborol: kószál, haszontalan, czél nélkül jár-kel. Mezőtúr.

Áj feleség a hüt mellé,
Ne **kóborőj** *annyi felé.*

Udvarhelyszék. (Vadr. 322.)

kóboros: ernyős, **kóboros** szekér: ernyős sz. Székelység. (Ny. II. 470.)

kódorol: bolyong. Komárom-m. (Ny. IV. 283.)

koficz (I.): 1. hamarjában kotyvasztott étel. Pápa vidéke. (Tsz.) rosz étel. Mezőtúr. 2. hitvány bikficz ember. 3. zagyvalék. Arany.

Mert ha nem tágultok innen,
Tepertővé sütlek össze a fáklyámmal, **kóficzok.**

Arany (Aristoph. vigj. I. 284.)

A tele is **kóficz** *ennek a taljánnak.*

Arany. (T. Sz. XII.)

kóficz (II.): tészta-kovász, melyet kenyér-sütéskor a jövő sütésre hagynak. Hajdú m. (Ny. VIII. 187.) Mezőtúr.

kóficz (III.): gyermek-pép. Perkát. (Ny. II. 520.) lisztpép — gyermekek számára. Révkomárom. (Ny. VII. 282.)

kóficz (IV.): véka, mely gömbölyüre van fonva és szűk szája van. Csepreg. (Ny. II. 372.) [*kópicz*] nagy, szalmából font véka. Őrség. (Ny. II. 562.) fűz-, rekettyevesszőből, vagy szalmából, domború formára kötött, tojást tartó edény. Győr m. (Tsz.)

kóficz (V.): aszalt gyümölcs. Debreczen. (Ny. III. 563.)

kópicz. v. ö. kóficz (IV.)

kórság: nyavalyatörés. (Tsz.) Mezőtúr.

epekórság:

Itt van már a kolera,
Epekórság *nyavalya.*

Szend. (M. Népk. Gyűjt. I. 315.)

kórságos: 1. nyavalyatörős. (Tsz.) Mezőtúr. 2. hébe-hóba eszelősködő. Pápa vidéke. (Tsz.)

kótyomfitty: 1. hitvány ember. Marczal melléke. Balaton-mellék. Bodrogköz. Pápa vidéke. (Tsz.) [*kótyonfitty*] élhetetlen, haszontalan. Csik m. (Ny. VII. 331.) Mezőtúr. 2. féleszű, balga. Nagybánya. (Ny. IX. 138.) 3. [*kötyönfitty*] hitelt nem érdemlő beszéd. «*Jól teszi, ha minden* **kötyömfityre** *nem hallgat.*» Székelység. (Tsz.)

Kinek gézenguz az ura, **kótyomfity** *a gazdája.* (Km.)

kölöncz. v. ö. koloncz.

köpedéz: méláz. «*Gyános, né* **köpedézz,** *nem látod, hogy ajok a marhák mingyá a vetisén lésznek.*» (Ny. II. 375.)

*el***köpik** a hús, mikor a szárig megsül. Háromszék. (Vadr. 497. l.)

körítő (*bodnár m. m.*), hordó feneket kerítnek vele. Göcsej. (Tsz.)

*meg***körmed** a sár, ha erősen megfagy. Jászberény. (Ny. III. 317.)

*meg***körmözzik** a sár, mikor fagyni kezd. Háromszék. (Vadr. 508.)

kötyönfity v. ö. kótyomfity.

közlet: közbe ejt, közben hagy «*Jól* **közlesd** *azt az árkot, nehogy a kerék beleessék.*» Háromszék. (Vadr. 506.) **közletni**; a kocsiúton a kátyúkat úgy kikerülni, hogy a mélyedés a két kerék közé essék. Fehérm. (Ny. V. 36.)

*ki***közlet**: közből kihagy. Háromszék. (Vadr. 506.)

közletőleg közbefogólag. Háromszék. (Vadr. 506.)

közöl: közlet. Mezőtúr. v. ö. közlet.

krúgat:

Szebb az, ha a rónák s tavak felett
Átvonuló daru egyet-egyet **krúgat**.

Tompa. (Versei 1858. II. k. 477. l.)

*el***kudal**: elkotródik. Ormányság. (Ny. II. 473.)

kujak: ököl. Székelység. (Ny. II. 470.)

kújtorog: szolgálat, hivatal nélkül, ide s tova házal (Tsz.) éhhel szédeleg, kalézol. Kemenesalja. (Tsz.) éhhel, szükségben nyomorog. Pápa vidéke. (Tsz.)

kukkan (I.): megszólal. Kemenesalja. (Tsz.)

*be***kukkan** (II.): leselkedve s hirtelen betekint valahova. Mezőtúr.

*be***kukkant**: betekint valahova. Balaton-mellék (Tsz.)

A szomszéd asszonyhoz kiváncsian,
Bekukkantott *és szólt vala —*

Petőfi. (Az apost. VI.)

kukucsál: magasról vagy lyukon át néz valamit. Kemenesalja. (Tsz.)

Ebházán gólyafészek,
Minden ember látja,
Csak egy nem látja,
Az is **kukucsálja,**

N-Szalou. (Ny. IX. 106.)

Fekete Miháj tés ott válál,
A kert likán **kukucsálál.**

Udvarhelyszék. (Vadr. 943.)

kukucsi:

«*künn is* **kukucsi**, *benn és* **kukucsi** (ablak).

Háromszék. (Vadr. 341.)

kukucskafű (*növény n.*): thymus serpillum. Nográdm. (Borbás V. gyüjt.)

kukucskál: lyukon, hasadékon lesekedik. Mezőtúr.

kukucsol: leselkedőleg néz. Gömörm. (Tsz.)

Nyárba kert likán **kukucsol,**
Télbe vizbe csubokol (káposzta.)

Marosszék. (Vadr. 352.)

kuli (I.): nagy fülü. Kemenesalja. (Tsz.)

kuli (II.): 1. a rövid szarvú tehén: **kuli** sz. t. Balaton-mellék. (Tsz.) 2. **kuli szarvu**: kajlott sz. Perkát. (Ny. II. 520.)

Csákó pörge, **kuli szarvú,**
Lopott marha, ha volna.

Népdal.

kullog: szédeleg, kummog, mint a róka, farkas; tunyán jár. Balaton-mellék. (Tsz.) lassan-lassan meneget, billeg-ballag. Székelység. (Tsz.) félve vagy ovakodva megy, lassan ballag. Kecskemét. (Tsz.) lassan, kémkedve, alattomosan megy. Pápa vidéke. (Tsz.) titkon meneget. Székelység. (Tsz.)

Azzal félre **kullog** *és a boglya mellett*
Főz vala furfangos bosszúálló tervet.

Arany. (A Jóka örd. II.)

Pali megfogadván édes anyja szavát,
Az erdőnek vette szépségesen magát;
Ott **kullog**, *ott bujkál — s háttal megy utána*
Mindennap a sült tyuk, a kalács, pogácsa.

Tompa. (Versei 1858. V. k. 83. l.)

«*Majd lesz neked Jancsi, no hiszen lesz neked.*»
Szomorun **kullogva** *gondolta ezeket.*»

Petőfi (János v. III.)

kullogó: olyan férfi vagy asszony, a ki a házasokat egymásnak megszerzi; kerítő. Tolnam. (Tsz.)

kummog: alattomosan, leselkedve jár. (Tsz.)

kuncs (I.): gép. Kapnikbánya. (Nyt. Közl. II. 37.)

kuncs (II.): kisded tágasság a fűtő és fa között. Csikszék (Tsz.)

kuncsorog: 1. künn zsugorog, fázlódik. Pápa vidéke. (Tsz.) «*Hogy* **kunytyorog** *ké az uczákon, mint va'ami vén kódus.*» Érsekujvár. (Ny. VIII. 282.) 2. || kellemetlen helyzetben eped a jobb állapotért. Arany. (T. Sz. gloss.)

kuncsorgó *juhász nép, támogatra botját,*
Messzünnen irigylé ezek állapotját.
Arany. (T. Sz. VII.)

kunkorgós. v. ö. kunkorodott.

*fel***kunkorit,** a kutya, ha mérgesen ugat valakit, felkunyorítja: **fellkunkoritja** farkát. «**Felkunkoritotta** *a szomszéd a farkát*»: megharagudott. Rákos. (Ny. II. 527.)

kunkorodott: felhajlott, felgörbült. **kunkorodott** farkú malacz: **kunkorgós** f. m. Mezőtúr.

kunytyorog, v. ö. kuncsorog.

*le***kuporodik**: összehuzódva, görbedve leül. Mezőtúr.

*Egy utczasarkon le***kuporodott,**
A szegletkőhöz támasztá fejét.
Petőfi. (Az apost. VII.)

kurafi: nők után lótó-futó, kéjelgő. Szeged. (Ny. II. 378.)

kurkán: pulyka. Moldvai csángóság. (Ny. X. 202.)

kurréncs: csordás. Göcsej. (Ny. II. 475.)

Kê fő, te lány, kê fő,
Öcséd (fésüld) még a fejedet,
Csőrüd (fejd) még a tehenet
Hajt a **kurréncs.** (u. o.)

kuttog: kullog, czammog. Szathmár vidéke. (Tsz.) Hajdú m. (Ny. VII. 235.) v. ö. kullog.

kuttog-buttog a kis gyerek mikor járni kezd, és a vén asszony mikor már nehezen tud járni. Szeged vidéke. (Ny. VI. 182.)

kutytatej *(növény n.)*: (euphorbia.) Fialowszki. (Ny. VIII. 416.) Mezőtúr.

küsd*be* menni: birkózni, birokra menni. Háromszék. (Vadr. 506.)

küsdeni: birkózni. Székelység. (Tsz.)

küske: kicsiny. Gömör m. (Tsz.)

Túri Mészáros István.

ÁNYOS ISTVÁN PÁL KIADATLAN LEVELEIBŐL.

Az új klasszikai iskola egyik kiváló tagja, Ányos István Pál, ki bár állása és körülményeinél fogva a franczia csínt és irányt követő testőrökkel nem szívhatott egy levegőt; mert míg azok Bécs légkörében, előkelő férfiak társaságában, színházakban és estélyeken tölthették idejöket s tudományos vitatkozásokban gyönyörködhettek vagy mint Bacsányi írja: «Bécs sokféle szellemi italától megrészegedhettek»; ő, az egyszerű szerzetes Nagyszombatban, rideg falak, később még ridegebb társak között, magára hagyatva s öngondolataival tépelődve s korán kifejlett betegségtől kínoztatva tengődött. A kolostor rideg cellái s «elefánti remetesége» a felvilágosodott eszméket előle el nem zárhatták s ha nem volt is közvetlen mestere és útmutatója, mint a gárdistáknak, kik a nagy világ zajában közös emlék- és szülőföld s az édes anyai nyelv által egymásra utalva és közös törekvés által lelkesedve egymást támogatták és vezették; költői szelleme hatalmának érzetében, a kinyilatkoztatás gyanánt hirdetett új eszméket és irányt mégis magába olvasztotta, annak elveiből táplálkozott, mi által a klassziczisták közé

emelkedett. Áhítattal is fordúlt mindig feléjök, testvéreinek nevezte őket, mint «igaz Hazafiakat»; egyetlen vigasztalását s «gyönyörűségét» ők képezték s a «föld Golyóbisán» szomorú életét elviselhetőbbé ők tették. Hálával viseltetett irántok, midőn irásait barátsága zálogául nekik szentelé s óltalmukba ajánlá. Ezen irásai között foglal helyt az alább közölt három levél, melyeket Stasics Alexius nevü szerzetestársa 1785-ben másolt le ily czímen: «Ányos Pálnak Első Remete Sz: Pál rendén lévő Szerzetesnek Munkái. Mellyeket Maga és a jövendőbéliek-nek vigasztalására öszve irt».

Az alább közölt három levél az 1798-ki kiadásban megjelent s i arcsai testőrkapítánynyal váltott 14 levél között elő nem fordúl; ez okból véltem azt nyilvánosságra hozni, hadd legyen ez is záloga ama tiszteletnek, melylyel a késő ivadék a boldogtalan és fiatalon elhunyt költő iránt viseltetik.

I. Ányos Bartsainak. [1]

Ideje hogy Szívünk édes titkaiból
Részeszítsük egy mást Hornus Virágiból;
Mellyek nem Hervadnak, mint kinos Rosáink
Mihelyest sárgulni kezdnek barázdáink.
Ideje, hogy fujjuk gyászos furuglyánkat
És könyvező szemmel tekintsük Hazánkat,
Kinek a minapi halottas pompánál
El alutt fáklyája dajkája sírjánál.
Melly sötét éjtszaka terjedet Egünkre
Még sem jöhet álom el bágyatt Szemünkre,
Ébren sohajtozunk a' Nagy éjtszakában
Mit várhatunk napunk jövő hajnalában
Isszonyu képzések fárasztyák lelkünket
Félelem váltja fél kis reménységünket
Oh Boldog Eleink! hiszem ti tudgyátok
Szabad Kunyhóinkat, mely drágán kaptátok,
Rajtok van petséttye: Nemes Neveteknek,
Rajtok fényes jele vitéz Sziveteknek.
Mért kell hát reszketnünk ily öregségünkben? [2])
Mellyért annyi Polgár halt meg Nemzetünkben.
Mennyit énekeltünk Spárta romlásáról?
Mennyit Lacædemon szomoru sorsáról?
Rómát is megnéztük Nilus vidékénél
Hogy sírt Pompejusnak bús temetőjénél.
Térjünk már most vissza Moháts mezejére,
Boruljunk őseink el hullott vérére

---

[1]) A Stasics-féle másolatban Negyven-Hetedik Darab. A költemény szóról-szóra van írva.
[2]) Itt tollhiba fordúl elő: «örökség» helyett.

Kérjük zokogással sz: árnyékaikat,
Ne hadgyják rabságra jutni fiaikat.

II. Ányos Bartsainak.[1]

Fel emelsz a' földi Istenség Székéhez
Szoktatod Szememet rettentő fénynyéhez
Látom oh Barátom! látom méltóságát
Látom hány fortélyok őrzik boldogságát.
A szegénység s' rabság kinos igájával
Egy fényes oszlopon nyugszik Pompájával
Onnét fenyegeti hallandó társait
Hogy száraz szemekkel szemléljék jármait
Nehéz itt nem sírni! Vérzeni kezd szívünk
Mért lettünk Emberek, azon is kesergünk
Távozzunk az illyen alacsony Nagyságtól,
Mert el ragadtatván a' Sz: Buzgóságtól,
Ugy emelkedünk fel homályos fényében
Mint Brutus fogadot attya szerelmében.
Ne szerezzünk több bút kínos életünkre
Szerencsésebb napot virasszunk szívünkre.
Mennyünk tudakozzuk a' Nagy természettől
Hol lakik szerencsénk? s hova estünk ettől?
Talám fel találjuk örökös rendében
Miként lehet Ember boldog életében
Oh nem! hallom szavát a' bús természetnek!
Hogy kik hallandóság rendén szülletenek;
Nem mehetnek öröm szentelt rejtekében
Mely a' boldogságnak hever kebelében
Rettenetes köz-fal különöz bennünket;
Csak az enyészésse hanyatló éltünket
Vigasztalhatya egy reménség szikrája
Hogy majd megszabadít az Halál Puzdrája.
Oh hát jó meg halni, fussunk az élettől
Kérjünk szállást Sirban nyugovó lelkektől!
Ott van birodalma meg elégedésnek
Nem menydörög Ege ezer szenvedésnek.

III. Ányos Bartsainak.[2]

— — — Ceu morte parentem
Natorum orbatum longum producere funus
Ad tumulum jubet ipse dolor, juvat ignibus atris
Inseruisse manus, Constructoque aggere busti
Ipsum atras tenuisse faces; non ante revellar
Exanimem quam te Complectar Roma, tuumque
Nomen *libertas* et manum prosequar Umbram.
Cato apud Lucan. Lib. 2. Phar. v. 297.

Magamat felejtve hallom szózatodat
Szívembe temetem mennyei hangodat

---

[1]) Az idézett kéziratban: Ötven-Harmadik Darab.
[2]) Ötven-Hatodik Darab.

Érdemes fajzása fejedelmi vérnek
Oh be jól ösméred szerencsétlenségnek
El födözött képét! látod te meszéről
Hány menkövet igér felleges egéről
Jól van! add tudtomra, hogy én is rettegjek
Én is barátimmal sírjak keseregjek
Hid el! oly szív dobog nékem is melyemben
Mellyet a szabadság lelkesít testemben
Tudom, hány döféssel üzte ki lelkeket
Tudom őseimnek temető helyeket
Ellenség fegyvere, magyar hívségekből
Vehet részt egy Gyerek atyai szívekből
Iszonyu álmakkal töltöd étzakádat
Csak a szomoru hold halja bús nótádat
Ott, hol emberségünk kínzó eszközei
Készülnek, mint Aetnán egész menykövei
Máttyás, nem te erre vontad fegyveredet,
Irgalom templomán hagytad nagy nevedet.
El zárattatik ez mostani fiaktól
Rab kiáltást hallasz szabad országodtól
Hitetlen köszönet! rettentő változás,
Gyászos emlékezet! Szomoru áldozás!
Ártatlan áldozat mit vétett menyének
Hogy másképp könyörgöt örök Istenének?
Távul tőlünk távul az illyen vadságok!
Természet vétkei, undok szilajságok!
Más böcsülete van nálunk barátságnak
Szentebb, dicső neve haza fiuságnak
Másként esküttünk mi Tanais partjánál,
Vándorló Atyánknak első szállásánál
Midőn együtt usztunk tajtékos vízein
Medve Oroszlányok s Tigrisek bőrein.
Boldog együgyüség! Szabadság ölében
Ó Maradgy fel Árpád fiai szívében!

Az irodalom barátai előtt ismeretes azon bizalom, mely Ányos és Barcsai közt még Nagyszombatban tartózkodásuk ideje alatt kifejlődött. E bizalomnak tolmácsa a közölt három levél is, mely az akkori politikai állapotokra, a magyarok áldozatára s a vett háladatlanságra czélozva keserű szavakban mondja el a hazáját mélyen szerető s annak szerencsétlen sorsa felett aggódó költő érzelmeit.

Ralovich Lajos.

HAZAI IRODALOM.

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvujitásig. I. kötet, 1 füzet. Aáágat-el-annyira, 2. füzet, ugy-annyira — ki-bugyog. Budapest, 1889, Hornyánszky V.

A nyelvtudománynak ma már majdnem egyedüli feladata az, hogy a nyelv történetét kutassa. Összehasonlító nyelvészet és történeti nyelvtudomány nem két egymástól különböző dolog; mind a kettőnek ugyanaz a czélja s ugyanazok az eszközei. Csakhogy az összehasonlító nyelvész régibb, gyakran történet előtti korok nyelvének történetét kutatja, mig az egyes nyelvek történetével foglalkozó hozzánk sokkal közelebb álló korok nyelvéét. Hisz a mai, élő magyar nyelvet egységes és szakadatlan történeti fejlődés fűzi össze az ősidők homályába vesző rekonstruálandó ősnyelvvel. S az ugor összehasonlító nyelvészettel és a specialis magyar nyelvtudománynyal foglalkozóknak vállvetett munkálkodása szükséges ahhoz, hogy ez egységes folyamatot szemünk elé varázsolja, hogy tisztán láthassuk, hogyan lett a mai magyar nyelv olyanná, a milyen. A fejlődés történeti egymásutánjában természetes, hogy az első hely az ugor ősnyelvet illeti s az utolsó lánczszem a mai élő magyar nyelv; de a nyelvészeti vizsgálódásnak a megfordított utat kell követnie. Nem indulhatunk ki az ugor ősnyelvből, melyet nem is ismerünk s melynek megismerése nyelvtudományunknak egyik legfontosabb, de egyuttal a legmesszebb eső czélja, hanem ellenkezőleg a mai élő nyelvet kell vizsgálódásunk tárgyává tenni, hogy a kiindulásra biztos alapot nyerjünk. A mai nyelvből kiindulva kell vizsgálnunk a magyar nyelv fejlődését visszafelé lépésről lépésre addig a korig, a midőn először tünik fel mint magyar nyelv.

Tehát az első munka, melyet ebből a czélból el kellene végezni, egy Magyar Nyelvtan és a Magyar Nyelv Szótára volna, melyek a mai magyar nyelvet tüntetnék fel úgy, a mint a nép ajkán él. Hogyan fejlődött ez a mai magyar nyelv azzá a mi, azt a Magyar Történeti Nyelvtannak és a Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak kell elmondania. Az első mű, mely ezek közül megjelent, a czímben említett Nyelvtörténeti Szótár, mely a magyar nyelv szókincsének történetét tárja elénk.

Az akadémia terve szerint ez a mű még nem adja meg szókincsének teljes történetét csakis «a magyar nyelv multjára szoritkozik és így a legrégibb időtől fogva a nyelvujitás elejéig, vagyis a mai irodalmi nyelv alakulásáig terjed. A mai nyelv irodalmi és tájbeszédbeli szókincse más két szótárnak marad tárgyául» (Utasítások). Tehát a magyar nyelv szókincsének legujabb története nincs meg a szótárban; de hiányzik

belőle, az előre megállapitott terv értelmében, a szókincs legrégibb története is, t. i. az egyes szavak eredete, etimologiája. Ez egy harmadik szótárnak kell hogy tárgyát képezze. Tehát pontosan meghatározva, e szótár tárgya a magyar irodalmi nyelv szókincsének története a Halotti Beszéd korától egész a nyelvújításig, vagyis a múlt század végeig.

Sokan türelmetlenül várták már e szótár megjelenését, hosszúnak találták az időt, melyet a szerkesztők az anyag összegyűjtésére s azután feldolgozására fordítottak. Pedig az a 14 év, mely az első anyaggyűjtéstől az első füzet megjelenéseig, vagyis a szerkesztés teljes befejeztéig eltelt, aránylag elég rövid idő, ha arra a nagy munkára gondolunk, a melyet a szerkesztőknek végezniök kellett. Csakis az anyaggyűjtés terhét oszthatták meg másokkal, a rendezés és a szerkesztés nehézsége és rendkivüli fáradsága egyedül az ő vállukra nehezedett; s a bevezetésben utalnak még azokra a nehézségekre is, a mikkel az anyaggyűjtők gondatlansága az ő munkájokat lépten nyomon akadályozta és nehezítette.

Hogy a munka nagyságát és nehézségét kellőkép méltathassuk, hasonlítsuk össze egy hasonló művel, mely szintén most van megjelenőben, az Angol Nyelv Szótárával (New English Dictionary), melyet a londoni Philological Society megbizásából J. A. H. Murray szerkeszt. E mű az angol nyelv szókincsének történetét tünteti fel, csakhogy nagyobb körű mint a miénk; minden szónak megfejti eredetét s végig kiséri alakjainak és jelentéseinek fejlődését egész a mai irodalmi nyelvig. A mai népnyelvnek szókincse ott is egy külön szótárnak szolgál majd tárgyául. Az igaz, hogy ezen angol szótárnak tárgya sokkal nagyobb, mint a mienké, csakkogy a szerkesztő, illetőleg szerkesztők (mert Murraynak 30 nyelvész segített a rendezés munkájában) dolgát nagyon megkönnyítette az, hogy az angol nyelvészet már régóta nagyban virágzik s az angol nyelvnek több nagy és jeles etimologiai és történeti szótára van. A mi szótárunk szerkesztőinek fáradságát semmiféle előmunkálat meg nem könnyítette, mert Mátyás Florián e nemű kisérlete (Nyelvtörténeti Szótár, 2 füzet, 1868) nagyon is kevés könnyebbségül szolgált. Murrayt az anyaggyűjtésben az egész angol és amerikai művelt közönség segítette; összesen 1300 gyűjtő szolgáltatott adatokat a szótárhoz, míg a mi szótárunk gyűjtőinek száma csak 43. És daczára e gazdag segédeszközöknek 27 év (1857—1884) telt el az anyaggyűjtés megkezdésétől a szótár első füzetének megjelenéséig. Azóta 4 év alatt csak 4 füzet jelent meg s a *c* betű elejéig jutott. És senkinek sem jut eszébe, hogy a szótár lassú megjelenése miatt zúgolódjék, mert tudják, hogy a késedelem csak jobbá és tökéletesebbé teszi a művet. A mi szótárunk előmunkálatai 13 évig tartottak, az anyaggyűjtést öt (1874-1878), a rendezést két év (1879—1880) alatt fejezték be, a szerkesztés

munkája pedig hét évig (1881—1887) tartott, s a nyomtatás is négy év alatt véget ér, úgy hogy 1891 végére valószinüleg készen lesz az egész mű.

Természetes, hogy ezen aránylag rövid idő alatt nem végezhettek a szerkesztők tökéletes munkát, s a bevezetésben be is számolnak azokkal a nehézségekkel, a melyek munkájokat folyton nehezítették s az adatok teljes összefüggését lehetetlenné tették. Hisz ép a szótár megléte fog alkalmul szolgálni arra, hogy a régi nyelvemlékek olvasói a jelentkező hiányokat pótolják, s e pótlások bizonyosan bő anyaggal fogják ellátni a czélba vett Függelékszótárt.

A szótár berendezésére nézve az akademia nyelvtudományi bizottsága által kidolgozott utasitások szolgáltak útmutatóul. A mutató szót a mai irásmóddal adják, az idézetek mindig ugy maradtak, a hogy az illető forrásokban találhatók. Minden egyes szó hangalakjanak és jelentéseinek fejlődését az idézetekben követett szoros időrend mutatja. Még inkább megkönnyítette volna a szótár használatát, ha mint Murray tette, minden egyes idézetnél az évszám is látható volna. Ha ez sok helyet foglalt volna is el, nagyon megkönnyitené az egyes czikkek áttekinthetőségét. Legalább annyi mindenesetre jó lenne, ha a szavak és jelentésváltozásaik első előfordulásának évszáma magában a czikkben látható volna, hogy ne kelljen minden egyes szónál a források jegyzékében keresgélni.

Azt a hatást, a mit ez a mű a magyar nyelvészet fejlődésére gyakorolni fog, ma még meg sem lehet ítélni. A magyar nyelv történetének kutatása e munka nélkül rendkivül nehéz, majdnem lehetetlen volt; az egyes szavak eredetének megfejtését épúgy mint a magyar hangok és nyelvtani alakok fejlődésének ismeretét csakis ezen munka alapján várhatjuk. E mű, mondhatjuk, uj életerővel látja el a magyar nyelvtudományt; évtizedeken át fog a vizsgálódás anyagául és eszközéül szolgálni.

Balassa József.

Petőfi. *Irta Palágyi Menyhért*, a Petőfi-társaság r. tagja. Bpest, 1889. 8-r. 25 lap.

Nem ritka jelenség, hogy valamely nagytehetségű költőnek, tudósnak vagy államférfiúnak működését és hatását egészen ellentétes szempontokból igyekeznek megitélni, megmagyarázni úgy az egykorúak, mint az utódok. S ezek az ellentétes szempontok, ha alapos gondolkodásnak, mélyre ható elmélkedésnek forrásai, néha fontosabb támaszai a vizsgálódásnak, mint egy légio egyforma okok és eredmények halmaza. Az ellentétes szempontból kiinduló vizsgálódás az eszmék s itéletek surlódását előmozdítván, az igazság kiderítéséhez közelebb

vezeti a kutatót, s egy nagy gondolkodó író kezében mintegy harmoniává simulnak a különböző vizsgálódások eredményei. De az ellentétes szempontból kiinduló vizsgálódás csak akkor készítheti elő az itéletek tisztaságát és szabatosságát, ha a kutatót az igazságnak őszinte szeretete s a mély meggyőződés vezetik, nem pedig csupán az ellenmondási viszketeg, a fenhéjázó tudóskodás, a nagyhangú, de tartalmilag üres phrasisok, a melyeknek gyártói a legszembeszökőbb tények elferdítésében keresik az új szempontokat vizsgálódásuk új eredményére. Ha a szemmel látható tényeket a tudatlanság magyarázza balúl: még hagyján, legalább ethikailag kevésbbé esik beszámítás alá; de ha a rosszakarat szándékosan hamisítja meg a történetet, ez már morális beszámítás alá esik és irója bizonyosan több kárt okoz a józan vizsgálódásnak mint a mennyi hasznot hajt az itéletek tisztázásában. Szerencsére a Palágyi Menyhért szándékos tévedései, a melyekkel a Petőfiről alkotott felfogásunkat próbálja meghamisítani, oly nagyok, oly szembeszökőek, oly annyira vissza tetszők, az igazság őszinte kutatásának annyira híjával valók, hogy képtelenségöktől nincs mit féltenünk a józan felfogásnak amaz irányát, a melyet néhány kiváló írónk ez előtt pár évtizeddel megalapított s a mely Petőfi valódi érdemeit világosságra hozván, nagy mértékben hozzájárult e halhatatlan nagy költő működésének s hatásának megértéséhez. E szempontból bátran napi rendre is térhetnénk Palágyi tévedései fölött. De egyrészt a Petőfi iránti őszinte tiszteletünk s csodálatunk, másrészt pedig hogy rámutassunk ama szándékos hamisításokra, a melyekben nem tudjuk vajjon a tudatlanságot vagy a rosszakaratot kárhoztassuk-e inkább, — ösztönöznek, hogy röviden, a mennyire ilyen irányú vizsgálódás egyáltalában megérdemli, fontolóra vegyük Palágyi új felfödözéseit, a melyeket mint új evangeliumot hirdetett a Petőfi nevét viselő társaságban.

Hogy Petőfi fejlődése úgyis mint emberé, úgyis mint költőé kivételes: azon soha sem kételkedtünk. De hogy e fejlődés a költő kora ifjuságától kezdve egész haláláig fokozatosan haladt az élet hányatásai, a magyar politikai, irodalmi s társadalmi mozgalmak akkori hatása alatt, s hogy a forradalmi költőnek nemzetünket felrázó dalai, melyek az ágyúk dörgései közé vegyültek, megvoltak már mintegy csírában a Kukoricza Jancsi hőstetteinek éneklőjében is, abban a mesterkéletlen, egyszerű, merész, szilaj hangban, mely a «bormámor könnyelmű dalnokát» jellemzi: ezt csak Palágyi Menyhért nem tudja felfogni s megérteni, mert az ő roppant bő tanulmányai között arra még el nem jutott, hogy mikép kell egy költőt, főleg lyrai költőt saját egyéniségéből s ezzel kapcsolatosan az irodalmi s politikai viszonyokból megitélni s kimagyarázni. Ez azonban még csekély botlásnak tűnik föl, ha elgondoljuk azt, hogy ő, ki Petőfi fejlődésének «tüneményes voltát» akarja megmagyarázni:

Petőfi működését, azokat a remek műveket, a melyek minden idők első rangú költői művei közt fognak említtetni, nem is ismeri. Vagy mondhatna-e máskép ily tökéletes tudatlanságot mutató, ily minden józan elmélkedést nélkülöző itéletet a Petőfi fejlődésére vonatkozólag: «Az első időszakban (1842—1845) jóformán csak a népies és hazafias Petőfi jelentkezik, a másodikban (1846—1848) ellenben a világirodalom Petőfije emelkedik túlsúlyra, míg az utolsóban a forradalom Petőfije áll előttünk?» Vajjon az a népiesség és hazafiasság, a mely a fejlődni kezdő költőt jellemzi, nem fokozódik-e benne folyton-folyvást egész addig, míg a hazafias költő lassankint a demokratia, a világszabadság dalnokává lesz; s vajjon költészetének az az iránya, a mely először hódítja meg a nemzetet, s a mely bordalaiban s népdalaiban nyilatkozik, nem tűnteti-e föl Petőfit már a művészetnek oly magas fokán, a melynél magasabbra e genreben később sem emelkedik? A világirodalom Petőfije, azt hiszszük, e remekekben ép úgy nyilatkozik, mint nyilatkozik később szerelmi s hazafias dalaiban, a melyeket 1846-tól 1848 elejéig írt. Sőt amazokban a magyar geniust még talán tökéletesebben megtestesíti, mint ez utóbbiakban, a melyek bármily remekek s bármily hű kifejezői a költő egyéniségének, még sem tettek oly bámulatos hatást a magyar költészetre, mint a népdalok és genreképek. S a mi fő: vajjon az a forradalmi hang, a melyet Palágyi oly nagyra becsül, de a melynek előzményeit sehogysem tudja megérteni, nem nyilatkozik-e már Petőfinél 1847 végén s főkép 1848 közepén, lehet mondani, sokkal inkább mint 1849-ben? Szerelmének eszményképe iránti mély érzésével együtt fejlődik benne a szabadság iránti cultusa is, s e két érzés, mikor harmóniába olvad lantján: a legremekebb hangokat csalja ki azon. De a merengésnek ez annyira hozzáilló hangján kivül hol egyik hol a másik érzés kerekedik fölűl keblében. Már 1847-ben írja a *Kard és láncz* czímű költeményében:

Várjunk, várjunk egy kicsit,
Megtudjuk már nemsokára,
Melyik lészen úr a földön,
Melyiké lesz a világ.
(T. i. a szabadságé vagy szolgaságé.)

1848 elején írt *Puszta télen* czímű költeményének végső strophájában már izgatja képzelmét a forradalom visiója, midőn így szól:

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

A szabadság szeretete, mely az alföldi rónaság szemléletével mindig karöltve jár nála, 1848-ban már forradalmivá válik. Vagy *A királyokhoz*, *Készülj hazám*, *A király és a hóhér*, *Ausztria*, *A király esküje*, *Föl*, *A nemzethez*, s főkép az *Akasszátok föl a királyokat* czímű költemények csak a világirodalom Petőfijét mutatják s nem százszor inkább a forradalomét? S vajjon nem 1848-ban írta e műveit a költő? Mily könnyen meggyőződhetett volna Palágyi téves felfogásáról: csak elő kellett volna vennie Petőfi műveit s nem a priori légből kapott itéletbe fogódzva osztani ember nem hallotta világra szóló bölcseségeit. De hát Palágyi előtt — úgy látszik — nem az igazság őszinte keresése volt a főczél, hanem hogy néhány vakmerő rágalmat szórjon azoknak szemébe, a kik a Petőfi fejlődésének magyarázatában bizonyosan egyetlen eszméjökkel többet tettek, mint ő egész működésével.

Palágyi szerint a patriota Petőfi fejlődésének első korában a néppel érez, a másodikban már hazafiságban olvad föl egész lénye. Úgy látszik: Palágyi sem a haza, sem a nép fogalmával nincsen tisztában. Ha lehet a haza és nép *(nemzet?)* fogalma közt oly korlátot vonni, mint a milyet Palágyi akar: úgy az ő felfogása épen megfordítottja az igazságnak. Mert a költő fejlődésének első szakában 1846 közepéig inkább a hazafiság, mint a demokratia költője Petőfi. 1848-ban inkább, mint bármikor, a nép szószólója, a nép költője. Sőt azt hiszi, hogy hivatása van, politikai téren is felállani a nép mellett. Hiszen ismerjük a választóihoz intézett levelét, a mely napnál fényesebben bizonyítja, hogy ő főkép s első sorban a nép költőjének tartja magát. A nép előtte szent — mint maga mondja. «Republicanus vagyok — írja naplójában — testestűl, lelkestűl, az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső leheletemig.» Vajjon hol van itt az a költő, a kit Palágyi képzel magának, a ki fejlődésének második szakában szakított volna a néppel? Hisz épen a nép volt előtte minden, mint mondja, lelkének egyetlen bálványa. Ez a tény oly világos, hogy azt csak Palágyi tudta elferdíteni, másnak nem lett volna bátorsága nyilvánosan ennyi absurdumot összehalmozni.

Ha már a legkétségbevonhatatlanabb tényekkel így bánik Palágyi: elgondolhatjuk, hogy mit tartsunk a Petőfi költészetét illető felfogásáról. De kárba veszett fáradságnak tartanók, az ő tévedéseit mind rendre czáfolni. Az olyan író, a ki Kazinczyt egyszerű műkedvelőnek tartja (természetesen a nélkül, hogy Kazinczy korszakos működését valaha behatóbban tanulmányozta volna) s ki a *hivatalos* irodalomtörténetet (mintha volna ilyen) megvetésre méltónak tűnteti föl s ki a valódi tényeket nem átalja meghamisítani, hogy *eredeti geniejét* (?) ragyogtassa: természetes, hogy a Petőfi hatását magyarázók véleményét sem tartózkodik igaz értelmökből kiforgatni.

A mit az *akadémiai kritiká*ról ír.: minden józan vizsgálódóban

megbotránkozást kell szülnie. Más írókkal szemben talán hibáztathatjuk az akadémikus írók egyik-másik véleményét: de hogy Petőfit épen az akadémikus írók ügyekeztek igaz érdeméhez méltóan feltüntetni: ezt csak a legvastagabb elfogultság tagadhatja. Mi jól tudjuk, ki ellen fordul Palágyi egész dühe, mikor az *akadémiai kritikát* emlegeti. Tudjuk, hogy ennek az írónak többet ér egyetlen lapja a józan irodalmi közvélemény szemében Palágyi minden eddig írt s ezután irandó hasonlófajta műveinél s érezzük, hogy ez az író a mi védelmünkre épen nem szorult. De hogy azok előtt, kik e futólagos észrevételeket figyelmökre méltatják s a föntírt füzetet nem ismerik, feltűntessük: mennyi szándékos ferdítés van Palágyi *genialis* vizsgálatában, lehetetlen az erre vonatkozó részt nem idéznünk: Petőfi lelke — úgy mond — szoros ölelkezésben van a néppel, a melyből ő később kibontakozik. (?) «Ámde — itt következik már az ő eredeti véleménye — az akadémiai kritika évtizedek óta azon fáradozik, hogy mi ezt a kibontakozást valahogy észre ne vegyük. Fölmutat Petőfiben mindent: népet, nemzetet, hazát, csakhogy az, a mi benne legbecsesebb, a halhatatlan költő egyénisége, rejtve maradjon előttünk. Erre a legjobb eszköz volt a népdal. A népdallal elhomályosítani Petőfit, ez volt a hivatalos kritika főtörekvése. Azt nem lehetett mondani, hogy Petőfi valamely műköltőnket utánozza, mert az ilyen állítás hamisságát rögtön mindenki belátta volna. Azt nem lehetett mondani, hogy Petőfi Bérangernak vagy Heinénak epigonja, mert eredetisége sokkal tüneményesebb, semhogy óvatos professorok ily állítást koczkáztattak volna. Hát *kijátszották ellene a népet, a népköltészetet. És íme a csel sikerült. Petőfit elhomályositani iparkodtak azzal, a kit ő legjobban szeretett: a néppel, elhomályositani azzal, a minek ő kölcsönzött új bájt, új illatot: a népdallal.*»

A nélkül, hogy e szándékosan elferdített vádat kedvünk lenne megczáfolni, azt kérdezzük: mikor iparkodott az a bizonyos óvatos professor Petőfit elhomályositani a néppel? Mutasson Palágyi egyetlen sort is műveiből, mely e véleményt támogatja. Vagy azt hiszi, Palágyi, hogy ha valaki Petőfi költészetének forrásait magyarázza: azzal egyszersmint el is homályosítja? Nem tudja-e, hogy Shakspere majd minden remekének forrását történeti művekben s más nép mondáiban, regéiben, meséiben födözi fel az összehasonlító irodalomtörténet s még sem jutott egyetlen egy írónak sem eszébe, hogy ezzel elhomályosítja a híres britt költő alkotó, teremtő erejét, pedig talán Shakspere mégis nagyobb költő a mi Petőfinknél? S vajjon, ha nem érjük be az egyszerű csodálattal, hanem a hatás titkait fürkészni is bátorkodunk: már ez egy jelentőségű az elhomályosítani akarással?

Egyébiránt szükségtelen ezt bővebben magyarázgatnunk. A valódi értelemnek ily vastag félreértése bizonyára mindenki előtt szembe-

szökő, világos, kétségbevonhatatlan épen úgy, mint Palágyi ama másik állítása, hogy az akadémiai kritika a Petőfi és Arany közti barátságos viszonyt a «Schiller és Gœthe között fennállóhoz hasonlította». Holott ennek épen az ellenkezője igaz. Jól emlékszünk s ki is tudjuk ez óvatos professor előadásából mutatni, hogy e viszony felfogása szerint épen nem volt olyan, mint a Gœthe és Schiller közötti. Palágyi azonban, hogy ellenmondási viszketegéből ki ne fogyjon: jónak látta a tények szándékos s előtte, úgy látszik dicséretes ügyekezetet mutató elcsavarását még tovább erőltetni, hogy írói egyéniségéről s genialis felfogásáról illő képet adjon.

Hogy Arany milyen lyrikus s milyen epikus s mit köszön Petőfinek: ezt nem Palágyitól tanuljuk meg, abban bizonyos lehet. Azon is kár tépelődnie, hogy Petőfi mit látott Aranyban, mert erre Petőfi maga megfelel a lehető legszebben, mikor ezeket írja:

Mit én nem egészen dicstelenűl kezdék,
Folytasd te barátom teljes dicsőséggel!

De hogy Arany tovább fejlesztette a Petőfi pongyola népiességét, mint Palágyi hiszi, s hogy Arany megmarad a saját kora kitünőségének, Petőfi pedig világít a késő századoknak: ennek kimondására az irodalomtörténetben csak olyan vastag érzéketlenség képes, mint a milyen Palágyinak minden sorát jellemzi.

Kovács Péter.

Fáy András Élete és Művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Findura Imre.* Budapest, 1888, Eggenberger.

E munka a második ama négy közül, melyek az Akademiának kétszer hirdetett pályakérdésére versenyeztek. Első volt Koltai V.-é, a második a Finduráé. A nyertes munka, Badicsé még nem jelent meg, s ez idő szerint még hallgat a harmadik pályairat szerzője. Különös története van ennek a pályakérdésnek, olyan benyomást tesz az elfogulatlan nézőre, mintha ama sok véletlen, a mely itt felszinre jutott, nem volna egészen a véletlen játéka. Talán nem lenne egészen érdektelen, ha valaki a pályázat külső körülményeit elmondaná, s ezáltal a véletlen játékát feltüntetné, hogy a központtól távolabb esők is fogalmat alkothatnának maguknak, milyen egy kérdés volt ez. Én például nem merném erre vállalkozni, mert nagyon közelről láttam s nemcsak a véletlen játékát láttam ott.

Mikor először hirdette ki az Akadémia, nem jelentkezett egy pályázó sem, mikor másodszor, négy pályairat versenyzett. Findura előszavában nyiltan kimondja, hogy őt munkája megirására a pályakérdés e meddősége vezette, s kérdés, a másik kettő nem így gondolkozott-e.

Azért másik kettő, mert a harmadik már évek óta dolgozott Fáy irataival, közölt naplójából nagyon érdekes fejezeteket napilapjaink és képes ujságaink hasábjain, megírta életét a pozsonyi Helikonnak, megpendítette a kohányi ház emléktáblával való megjelölésének eszméjét, megvalósította azt, s írt alkalmi czikkeket, s köztudomású volt, hogy ki fogja adni Fáy naplóit, — s végül megnyerte a Lévay-jutalom 500 forintját. Ez mind olyan véletlen, s én nem avatkozom a *véletlen* dolgaiba, nem magyarázom annak utait, s nem kapaszkodom kerekébe, hanem csupán mint egyszerű szemlélő megjegyzem magamnak a látott jelenségeket. (Hol van itt a probléma? *Szerk.*)

Findura munkája nem ad jogot, csak alkalmat arra, hogy ezt a külső esetet elmondjam, s tisztem voltaképen az lett volna, ha azonnal a munka birálatába kapok. Teszem is most már a következőkben.

A legnagyobb zavarban vagyok, mikor erről szólanom kell, mert nem tudom megtalálni azt a hangot, mely beszédemhez illennék. Komoly igénynyel lép fel a munka, irodalomtörténeti *tanulmány* hangzatos czím alatt, igéri Fáy A. életét és műveit, s ad egy egészen elnagyolt vázlatot, a mely távol áll a tanulmánytól, távol az életrajztól, távol az író élete és művei tárgyalásának legegyszerűbb formájától. Nem találunk benne sem tervszerű dolgozást, s így egy határozott irányt, mely az iró tollát vezetné, adatait csoportosítaná, itéleteit magyarázná, sem forrásokon alapuló kutatást, melynek segélyével legalább újat tudna mondani. Ha annak a törekvésnek csak legkisebb nyomát is láthatnám, hogy Fáy András életét és műveit ma már méltán megkövetelhető formában, tárgyalni akarná, egy szót sem szólnék; ha akár az írónak, akár az embernek fejlődését, haladását figyelemmel kisérné, hallgatnék; ha látnám, hogy rajzolja akár a közügyek, akár az irodalom helyzetét és kölcsönös hatásukat — szivesen registrálnám. Sem egyiket, sem másikat. Így csak a legnagyobb aggodalomban vagyok, hogyan helyezkedhetném az író álláspontjára, s találhatnám meg a szempontot, a melyből vizsgálhatnám munkáját. Ha ezt sikerűlne tennem, megkapnám a tónust is, a szót vagy hangot, mely birálatomhoz legjobban illenék.

Az előszó egy-két dologra útba igazít. Azt mondja szerzője, hogy bármily fogyatékosnak találja is az olvasó művét, egyet meg kell adnia, hogy tárgyával *előszeretettel* foglalkozott. Ez is érdem a mai világban, tagadhatatlanúl igaz, de nem minden. Hanem az a mentség már komoly számításba jő, a mely majdnem panaszképen hangzik, hogy a családi okleveleket nem használta, mert azok «csak *bizonyos meghitt egyének* használatára adatnak át», s hogy Fáy műveit nyilvános könyvtárainkban össze gyűjtve nem találta. Igy hát bár tanulmányra, kutatásra tere és alkalma nem volt is, mégis megírta munkáját, mert Fáyval előszeretettel foglalkozott.

Ennek a hiányát nem is tapasztalom, de annál inkább amazoknak hiányát, s épen ez az, a mi szóra ad alkalmat. A másik meg, hogy nem találok formát ebben a munkában. Életrajznak nem életrajz, miről az alább közölt tartalomjegyzék első pillantásra meggyőz. Ime a fejezetek czímei: Fáy A. ifjúsága, Irodalmi társaskörök, Gombai élet, Falusi élet Pesten, Fáy A. követsége, Családi kör, Lovassy László és társai, Fáy A. követjelentése, A Lovassy pör védelme, Országgyűlési hírlap, A nemzeti nyelv ügye, Nemzeti szinház, Budapesti lánczhíd, Fáy A. az Akadémiában, A Kisfaludy-Társaságban, A hazai első takarékpénztár, Életbiztosítás, Az élet alkonyán, Politikai röpiratok, Fáy A. versei, Regény és beszélyirodalom, Színművek, Fáy A. meséi, Nőnevelés, Fáy A. humora. — Ezek az egyes fejezetek czímei, ilyen fejezet van 25, s az egész munka 123 nagy oktáv lap. A figyelmes szemlélő sok mindent észre vehet e czímlajstrom után. Az első négy fejezet talán még megállhatott volna egy életrajz elején, de már az V-ik, hogy rögtön 1836-ra, Fáy követségére tér, elég nagy ugrás, s annál nagyobb, mert az ötven éves férfiú irodalmi és közéleti szerepének egyik legnevezetesebb szakát ugorja át. Ebbe az időbe esik a Bokréta és Friss Bokréta, s közöttök megyei szolgálata, azután táblabirósága, irodalmi sikerei, a mesék és Kedvcsapongások nagy hatása, Hasznos házijegyzetei, Két Báthoryja s az első magyar társadalmi regény, *Bélteky ház*-a. 1825-ben adja be a megyéhez hires elaborátumát, melyben a követeknek adandó utasításokhoz saját véleményét adja elő, 1831-ben kezd Pestmegye élénk reform mozgalmaiban kiváló részt venni, tagjává lesz az Akadémiának, színigazgató, különféle országos és megyei bizottságok tagja, és Széchenyivel a megye vezérszellemeinek egyike, s országosan tisztelt név. E férfiúi erények koronájakép nyeri a vezérmegyének egyhangú lelkesedés közt átnyujtott mandátumát. mely az 1832—36. országgyűlésre Péchy helyére követűl avatja. Ennyit átugrani nem lehet s az sehogy sem kárpótol, hogy a munka más részeiben egy-egy utalást találok ezekre, vagy bővebben kifejtve találom egyik másik kérdés történetét. Szóval rendszere nincs, s életrajz nem lehet, formája sem az életrajzé, s előadása sem az életrajzi íróé. Tanulmánynak, tanulmány-e?

Alig. Tanulmányban többet várunk néhány adatnál, sőt többet mint a mit egy tisztán életírati dolgozat ad. Azt akarjuk, hogy a tanulmány írója beleélje magát tárgyába, s ha mint itt, tárgya egy ember, annak élete és hatása — fogja föl azt az életet a maga egészében, mélyedjen bele, hogy tisztán lásson és láttasson embert, írót, kort, műveket, eszméket, szóval legyen annak a dolgozatnak veleje, írójának erős szelleme, mely mindenre képes. Mindebből itt a legjobb esetben is csak törekvést látok, de nem befejezett munkát. Általános, nekrologokból

kivett s ott elégszer elmondott véleményeket ad, s még azt sem teszi sajátjává, azt sem dolgozza ki.

A munka tehát így, a mint kitűnik, csupán irodalomtörténeti vázlat, s még az is ugyan elnagyolt, s a mellett aránytalan, sőt adataiban sem megbízható.

Minderről eléggé meggyőződhetik bárki, a ki fáradságot vett magának összevetni Fáy életét és emez életirati vázlatot. Nem fogja ugyan megmagyarázni tudni magának, miért volt szükség a Lovassy-pert olyan szélesen tárgyalni a munka keretéhez képest, azt sem érti meg, miért van olyan kevés tér szentelve Fáy irodalmi munkásságának, s miért vannak olyan általánosan tárgyalva a társadalmi téren kifejtett működése s annak hatásai. Hasonlóképen bajos megérteni, miért közöl jegyzőkönyveket Pestmegye levéltárából, mikor más helyeken még forrást sem említ, sőt az is visszás, miért mozog oly szűk körben, ha akár tanulmányt akar írni, akár életrajzot akar adni, de a legvisszásabb, hogy adatai sem megbizhatók. Ezekből egy-két adat: Fáy 1819-ben vonult vissza a közszolgálattól, s nem 1817-ben, s ugyanakkor megválasztották táblabirónak is; Fáy Gombáról bejövén Pestre lakni, először a Ferenczvárosban a Flórián utczában lakott, s 1823-tól a józsefvárosi tavasz (ma József-u.) s csak 1828 óta a kalap utczában, nem a stáczió utczában, miként Findura állítja.

Egyre szeretném még figyelmeztetni a szerzőt: hypothesiseket lehet felállítani az irodalomtörténetben, az írót műveiből magyarázni és megitélni szintén, de életrajzi adatokat keresni azokból csak ritkán és igen nagy kritikával, mindenre kiterjedő figyelemmel. Ha ezt teszi, nem jut abba a szerencsétlen helyzetbe, bár ugy látszik erre vigyáz, hogy Nánit és Zsuzsikát, amabban talán egy történetét, emebben későbbi nejét, e két női alakot torzítva vagy talán nagyon is ideálizálva magyarázza két merőben szépirodalmi művéből.

Ennyit elégnek tartok írni olyan munkáról, melylyel szerzője előszeretettel foglalkozott, s tán több jó akarattal, mint szerencsével dolgozott. Egyet a szerző dicséretére nem hagyok figyelmen kivül, hogy könyve olvastatja magát, s bár hézagos de elég igaz képet ad Fáyról, több ügyességgel véve át, mint dolgozva föl az előtte járók adatait. E törekvéseken kivűl szivesen látom, hogy szerzője bevallotta, hogy munkája a pályázaton részt vett, nem úgy mint előzője, a «könyv és tanulmány közt álló munka szerzője».

Molnár Béla.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

1. Volapük, irta Gebaur Izor. (A zirczi czisztercztia rend pécsi főgymnas.) — Ez a dolgozat a nagy nyolczadrétü értesítőnek 3. lapjától 61. lapjáig terjed, tehát épen nem alkalmas arra, hogy az olvasóval egyhamar elhitesse, hogy e világnyelvet könnyen és kevés szabályból meg lehet tanulni. Az ilyen terjedelmes és a volapükre a tudományos taglalást ráerőszakoló értekezés bizonyára teljesen meghiusítja a szerző jó szándékát, a melylyel használni kíván kereskedők, hírlapírók és mások köreinek, a melyek a rendszeres és tudományos nyelvtanulástól épen olyan távol vannak, mint a milyen kevés kedvök van Ollendorf-féle sokszor kigúnyolt gyakorló mondatokat fordítgatni. Nézetem szerint azzal lehet leginkább meggyőzni az embereket a volapüknek bizonyos irodalmi tereken való nagy hasznáról, ha bebizonyítjuk, hogy egyszerű mnemotechnikus eszközökkel könnyen megjegyezhető alaktani és szótári képző elemei következtében egész alaktanát és szóképzését egy nyolczadrétü papirdarabra le lehet írni és hogy minden ember, a ki anyanyelvének grammatikáját megtanulta, a volapükét néhány óra alatt hibátlanul elsajátíthatja. Hosszú nyelvtanok irásával és végtelen gyakorlatok szerkesztésével az olvasóban azt a gyanut keltjük, hogy ránk is elmondhatja Longfellow Arany Legendájából: «Örök kárhozat rád s rendhagyó Igéidre, te nyelvtanfaragó!» Mikor a volapük tökéletességét bizonyítgatjuk, szintén kell vigyáznunk, hogy igazi tekintélyek szavaival támogassuk fejtegetésünket, mert az olyan szakértők, a milyen a ludwigshafeni General-Anzeiger, a Luxemburger Zeitung, a Saale-Zeitung, az Aradi hírlap vagy a Bács-Bodrogi hírlap, nem hatnak a komoly olvasóra meggyőzőleg, hanem legfelebb mosolyt csalnak arczára. Ennyit tartok jónak megjegyezni Gebaur bevezetéséhez és nyelvtanának terjedelméhez; a nyelvtani rész tartalmához nincs mit mondanom az után, a mit a volapükről e folyóiratban (X, 249—269, és XII, 505—507.) megírtam. Gebaur értekezésének gyakorlati része hosszú, unalmas és minden nyelvtanítási módszer ellen való; csupán a beszélgetéseket, az apró elbeszéléseket és a leveleket kellett volna gyakorlatokul választania, a sok össze nem függő mondat helyett pedig Lessing Minna von Barnhelm czímű színművét teljesen közölhette volna; e mű már puszta volapük-mezű megjelenésével is inkább hatott volna az olvasó érdeklődésére és majdan itéletére is, mint 22 lapra terjedő össze nem függő mondatok. Aztán válogathatott volna szerzőnk minden europai nyelvből való fordításban és pedig klasszikus művek volapük

fordításában; van már nemcsak egy gyakorlókönyvre, hanem egy könyvespolczra való. Azonban mind e kifogásom mellett, a mely inkább elvileg a volapük terjesztésére és nyelvtanainak megírására vonatkozik, örömmel üdvözlöm Gebaur értekezését, különösen azon helyen, a melyen megjelent, középiskolai értesítőben. Ott olyan olvasó közönsége van, a mely új eszmékért, még ha sajátságosaknak, sőt furcsáknak látszanak is, lelkesülni tud; olyan közönsége, a mely tanulni szeret és tanulni bir; olyan közönsége, a melyé a jövő, a mely talán megéri a volapük diadalát és a világnyelv-kérdés immár kétszázados, kivált most nagyon szenvedélyesen dühöngő harczának hasznát látja.

Dr. Pozder Károly.

2. Gœthe Iphigeniájának olvasásához. Irta Haraszti Gyula. (Kassai főreáliskola, 16 l.) — E dolgozat voltakép Bauer Iphigenia-kiadásának szigorú, de nem igazságtalan birálata. Magam is nyomban e könyv megjelenésekor sok hiányára utaltam (e Közlönyben, 1880), de tekintettel a kezdet nehézségeire és főleg arra a körülményre, hogy akkor ily magyarázatos kiadásunk alig volt egy-kettő, mégis elég kedvezően itélhettem róla. Haraszti itélete sokkal kedvezőtlenebb, de, ismétlem, nem igazságtalan. Szerzőnk megjegyzései nemcsak a darabra vonatkozó gazdag irodalmon, de még inkább a gyakorlati tanítás tapasztalatain alapúlnak, úgy hogy kétszeres értékkel és érdekkel birnak.

Haraszti előre bocsátja æsthetico-irodalomtörténeti kifogásait, aztán fölsorolja a szöveg magyarázatára vonatkozó megjegyzéseit.

«Gœthe Iphigeniájának æsthetico-irodalomtörténeti fejtegetése közben, hogy csak a legfontosabbakat érintsem, két oly lényeges momentumot mellőz Bauer, melyet nem szabad a szaktanárnak elhallgatni, — s viszont két oly lényeges állítást koczkáztat, melynek épen ellenkezője áll.» E négy pont a következő: 1. «Mily mozzanatot képvisel Iphigenia Gœthe lelki életének fejlődésében s mennyire függ össze egész költészetével?» E kérdést teljesen mellőzi Bauer, — a mi annál föltünőbb, mert ezt nemcsak a darab magyarázói, hanem az öszszes irodalomtörténet-írók is hangsúlyozzák. Ismeretes dolog, hogy e momentum tárgyalásában Gœthe baráti viszonya Stein bárónéhez fontos szerepet játszik. — 2. «Gœthe Iphigeniája nem mint dráma, hanem általában mint költemény szép». Haraszti e tétel megokolására sok első rangú íróra hivatkozik, kik hasonlóképen nyilatkoznak e darabról. Részemről nem járulhatok teljesen e felfogáshoz, s csak mellesleg említem hogy nézetem szerint valamely szinmű, ha mint dráma nem szép, «általában mint költemény» sem lehet szép. Meg vagyok róla győződve, hogy Haraszti is osztozik e véleményemben, melyet valamirevaló æsthetikus nem mondhat helytelennek, s így az egész tétel voltakép csak azt akarja mondani, hogy Gœthe szinművében nincsen elég külső

cselekvény. Ennyiben persze én is hozzájárulok e tételhez, de megjegyzem, hogy az idézett itéletek közül főleg a Saint-Marc Girardinéi bajosan állják ki az alaposabb birálatot. — 3. «Iphigenia világa nem görög, hanem német». Ez általában igaz; de a fődolog a Gœthe darabjával szemben (főleg iskolai szempontból) mégis az, hogy vajon van-e e szinmű motivumaiban, ideáiban, jellemeiben stb. olyasmi, a mi nem antik, a mi a fõltételezett hellén világban lehetetlen? Én azt hiszem, hogy (a kifejezés és dictio némely modernebb izű részletét nem tekintve) nincsen, hacsak nem akarjuk azt állítani, hogy Euripides sem antik. — 4. «Iphigeniában nincs tragicum». Természetesen nincsen, mint ezt már 1880-iki bírálatomban kifejtettem.

Aztán áttér Haraszti a szöveghez járuló magyarázatokra és három csoportban tárgyalja a helytelen és a hiányzó magyarázatokat és a stylbeli, mondat- és alaktani kifogásokat. E megjegyzései különösen figyelemre méltók, mert teljesen az iskolai praxisból származnak. Tanügyi irodalmunk rendkívüli hasznát látná, ha szakavatott és buzgó tanárok, a milyen Haraszti, ily lelkiismeretesen és a gyakorlati tanítás tapasztalataiból bírálnák meg az iskolai könyveket. A szerző kifogásai és helyreigazításai mind nagyon helyesek vagy legalább figyelemre méltók. Az egész dolgozat megérdemli, hogy a német irodalom tanárai elolvassák és az Iphigenia tárgyalásánál fölhasználják.

HEINRICH GUSZTÁV.

3. Fáy András élete és működése. Irta dr. Koltai Virgil. Győr. 1888. (8-r. 144 l. Győri főgymnasium.) — Koltai Virgil ma a legszorgalmasabb fiatal munkása irodalmunk történetének. Minden év meghozza gyümölcsét egy-egy iskolai könyv, vagy egy-egy életrajz, egy nagyobb tanulmány alakjában. Iskolai könyveiről nem szólván, e sorrendet következő munkái teszik: Irodalomtörténeti s æsthetikai tanulmányok, és Czuczor Gergely élete 1885-ből, Arany János élete 1886-ból, a verses elbeszélés története 1887-ból, s most Fáy András életrajza 1888-ra. Tagadhatatlanul szép, de tagadhatatlanul silány termés, csupán szalmája van, de nincs szeme. Ezt nem én formulázom így, hanem így formulázták eddigi kritikusai. Ezek ugyanis két csoportba oszthatók; az egyik felekezet a napi sajtó hasábjain, a másik felekezet a szakközlönyök rovataiban szólottak munkáiról. Amazok *ismertetéseikben*, a tétel első részét, emezek *birálataikban* második részét formulázták. Nem akarván a napi lapok feles dicséreteire hivatkozni (Magy. Kor. 1885. 6. Egyetért. 1885. 59. 1886. 197. Napló 1885. 74. 1886. 183. Nemzet 1885. 148. sz. stb.). csak e közlöny czikkeire hivatkozom, melyeket olvasóim Kardos Albert, Váczy János és Kelemen Béla tollából olvastak, amaz Czuczor életét, emez Arany J. s az utolsó a verses elbeszélést bírálván.

Dr. Koltai Virgil nem kritikusaira, hanem klakőrjeire hallgat,

hajhászsza a sajtó felszines dícséreteit s nem a szakvélemény elismerését. Ha ezt nem tenné, alig adta volna ki legujabb kötetét, Fáy Andrásról. Hogy arról egyebet ne mondjak: teljesen hasonlít a többihez, talán csak avval a különbséggel, hogy ebben még sokkal több a szó s kevesebb a tény. Forrástanulmánya épen semmi, kritikája vajmi csekély s az is szertelen felületes, előadása lehető pongyola, szóval méltó folytatása e kötet eddigi előzőinek. Nem számítva azt, hogy e műnek formája egyáltalában nincs. Egy elnagyolt valami. Nem életrajz, mert annak hiányos, nem essay, mert annak üres, nem könyv, mert annak nem elég terjedelmes és részletes. Életrajznak indul, tanulmányfélének fejlődik, de a nélkül, hogy akár melyiknek megfelelne. Alább mindez igen szépen kitünik. Most nehány megjegyzést az előszóra.

Nem értem az ilyet: «főforrásunk voltak Fáy nyomtatásban megjelent és kiadatlan művei. A többi forrásokat pedig minden alkalommal pontosan idézzük.» Végig néztem e czélú idézeteit, alig leltem mást Fáy munkáinak rövid czímein kívül mint Gyulai *remek* művét, *Váli* Kuthyát, *Ferenczy* hirlaptörténetét, s nehány ujságczikk titulusát, szakasztott úgy, a mint *Szinnyei* Repertoriumában megtalálhatók. Ezek a *többi* források, melyekhez talán még Szinnyei Gerzson *remek* emlékbeszéde s Badics Ferencznek füzete csatlakozik. Nem bántom a *forrás* kérdést, bár szeretném tudni, mi az a minden, a mit szerző felhasznált, mint előszavában említi? (V. ö. l. Kelemen Béla czikkét. Egyet. Phil. Közl. 1888. 823—823. ll.) Nem akarnám ugyanazt ismételni — utasítom türelmes olvasómat a *népszerűsítők* eljárásának ismertetésére. *Ez a forrás tanulmánya.*

Kis fáradság volna — olvassuk tovább az előszóban — Fáy emberi és írói jellemében ellenmondásokat és különbözőségeket vagy fejlődési stadiumokat keresni. «Igy tárgyaljuk vígjátékait, beszélyeit, regényeit egymás után, mert azokban idővel (?) valami kiválóbb fejlődést és különbséget nem tapasztalunk.»

V. ö. «Utolsó regényeit . . . a melyeken tagadhatatlan haladás mutatkozik az elbeszélői stilre nézve». (84. l.)

Gondolom elég, æsthetikai felfogása magyarázatára.

«Csak az époszok kemény harczias és hazafias hangját unta meg, a melybe úgy hangzott néha-néha a lágyabb érzelmek melodiája, mint a rengeteg vadjainak (epikusok?) ordításába a szerény énekesek hangicsálása» stb. (80. l.) Hasonló a 82. lapon: «A vezér (gr. Széchenyi), a kinek zászlója alatt küzdött, a döblingi tébolydában vezekelt egy rögeszme hatása alatt» stb. Folytassam ezeket az idézeteket? Egy kérdést szeretnék tisztába hozni: mi valamely forrás használatának módja, mi az átvétel, mi az idézet (citatum)? Mert úgy látom, hogy a «—» jelek nagyon gyéren vannak felrakva, a mi zavarja az olvasót, már

csak azért is, mert hajlandó volna az elfeledett «—» jelek miatt Szemere Pálnak tulajdonítani valami stilusbeli léhaságot. Hanem a «—» helyett bőven van [1] [2] [3] stb. megfelelő utalással «—» nélkül, a mi különben egyremegy.

Ezek a dolgok is mellékesek. Azon sem ütődöm meg, hogy Fáyt már tanuló korában *életbölcs*-nek tartja (7. l.); hogy Pozsonyban 1799-től 1863-ig kiváló szorgalommal végezte tanulmányait (5. l.); hogy Fáy apja, mint egyházának világi kurátora a kerületi üléseket (?) szokta házánál tartani, nem az üléseket követő ebédeket és vacsorákat (10. l.); hogy már 1817-ben lecsapja Fáyt a szolgabiróságról, holott csak 1819-ben mond le (25. l.), hogy Széchenyi gróf egy nyilatkozatát az 1838-iki országgyűlésre helyezi, s nem egy 1833-iki Pest vármegyei gyűlésre (23. l.); hogy már zsenge műveiben sok æsthetikai ízlést árul el, [a mit szerző nem teszen ma sem] (13. l.) a mit Fáy maga mindenütt tagad és szerzőn kívül senki se lát; ezen mind nem ütődöm meg. Ezekben nem akad fel csak a pedantéria, arra pedig nem jó hallgatni. Azt a helyes irodalomtörténeti dolgozásmódot azonban különösen kiemelem, hogy szerző sok dolgot újra elmond mások után és pedig olyat, a mit diákjaitól érettségin kérdez, pl. a magyar szinészet rövid vázlatát ab ovo Ledæ, a Kisfaludy-Társaság alapítását egészen úgy, a mint kézikönyveinkben olvassuk. Sok a sajtóhiba — nem baj; van benne szó mindenről — helyes.

Csak azt szeretném tudni, Dr. Koltai Virgil olvas-e a saját művein kívül egyebet is, pl. a műveiről szóló bírálatokat Kardostól, Váczytól, Kelementől?

Szabó János.

4. **A költői syllogismusról.** Aesthetikai tanulmány Erődy Dánieltől. (Nagykikindai gymnasium). — A czím után kevesen fogják tudni, hogy ez értekezésben tulajdonképen a *metaphorákról* van szó. Ezekről *logikai* sőt *mathematikai következtetéseknél* s alkotásokban épen úgy közreműködik az értelmi, kombináló képesség, mint a képzelem. A gondolat, mely e felfogásban nyilvánul, nem új ugyan, de magában véve helyes; mert hisz az emberi, illetve költői lélek működésének is megvan a maga törvényszerűsége s az emberi szellem nyilatkozásainak mindig kutforrása a lélek összes tevékenysége, tehát nemcsak a phantasia, hanem az érzés és értelem is.

Nem következik azonban ebből, hogy a költői lelket, a metaphorák alkotásánál, a gondolkodó és itélő tevékenység csakugyan oly mértékben uralja, mint azt az értekező hiszi és magyarázza. A metaphorák a költői léleknek sokkal *öntudatlanabb* alkotásai, semhogy az értelem azok teremtésénél oly öntudatos, kombináló működést végezzen, minő a logikai vagy mathematikai syllogismusok hosszas folyamata. Ellene

mond ennek az *ihletés szabadsága*, melyre értekező épen e kérdésnél hivatkozik. Az ihletés pillanata sokkal röpkébb és elragadóbb, semmint az értelem kombináló kedvét az érzések heve s a kigyult képzelem háttérbe ne szorítsa. A lélek a metaphorák alkotása pillanatában villámszerűen ragadja meg a képeket, a nélkül, hogy azok logikai vagy mathematikai következetességével ideje volna törődni. Fölbukkannak hirtelen önkéntelenül a lélekben szunnyadó s *már kész* képek s ép ily hirtelen és önkéntelenül jutnak, mint metaphorák, kifejezésre. Nincs itt idő erre a logikai folyamatra, melyet az értekező olyan világosan lát; vagy ha van s a költő az ihletés pillanatában csakugyan efféle logikai következtetésekkel bíbelődik: az érzés melege a közvetetlenségnek e delejes folyamata az alkotásról gyorsan elpárolog, s gyümölcs lesz ugyan az alkotott gondolat, de hamv nélkül. Erődy, mint költő, ezt legjobban tudhatná; csakhogy az ő költészetének is épen az a logikai-mathematikai syllogizálás a baja. Írt logikailag s formailag kifogástalan verseket, de nem közvetetlenségével megkapó költeményt. Eszével költ, logikai kombinálással, de nem közvetetlenséggel. Igy aztán nem csoda, ha a metaphorákat, a költészet ez öntudattalan fölbukkanó szépségeit, öntudatos alkotásoknak nézi, melyek az értelem esztergályozó műhelyéből kerülnek ki szépen, kicsiszolva.

Ime, hogyan magyarázza e *népdal* metaphoráját:

Orczáid *rózsái*
Ha közel volnának,
Égő szívem mellé
Tűzném bokrétának.

Itt a következő fogalmak vannak *költői syllogismussal* metaphorává alakítva: *rózsa*, *piros* és *arcz*: ekképen:

A mi rózsa = az piros; (!)
ámde a te arczod is = piros;
tehát a te arczod = rózsa.

«Azon nyilt és világos mathematikai törvény szerint, hogy a melyek (mik?) egy *közös harmadikkal* egyenlők, azoknak *egymás között is egyenlőknek* kell lenniök. A mi a *metaphorára* alkalmazva annyit jelent, hogy a mely fogalmak egy *közös harmadik fogalomban* találkoznak (!), abban mint *közös sajátságban* megegyeznek, azok közül az egyiknek a másikban, épen e közös sajátságnál mint vonatkozásnál fogva, szemlélhetőnek kell lennie.»

Látnivaló, hogy a syllogismus elmélete s az érintett mathematikai törvény is erőszakosan van a metaphorára alkalmazva, sőt mind a két törvény félre is értve, bizonyosan szándékosan. Mert azt az értekező mindenesetre tudja, hogy a syllogismust alkotó ítéletek fogalmai, azaz alanyai és állítmányai *nem egyenlők egymással*, hanem az állítmány

csak tartalma az alanynak; a *rózsa* tehát nem egyenlő a *pirossal*, az *arcz* sem egyenlő *vele*. Ezek a fogalmak logikai syllogismussal helyesen így volnának:

A mi rózsa | az piros
az arcz | piros
tehát az arcz | rózsa.

Csupa absurdum; mert: a mi rózsa, az nem piros — a mi arcz, az sem piros — a mi arcz, az sem rózsa. E három itélet csak akkor volna megállható, ha mindegyiknek állítmánya alanyának egész *tartalmát* fejezné ki, ilyenformán: a mi rózsa | az virág... A *virág* ez itéletben egész *tartalmát*, *lényegét* fejezi ki a rózsának, nem *csupán egyetlen külső sajátságát*: szinét. Ama mathematikai törvénynek alkalmazása is épp ily tévedés s ezért erőszakos. Ezt csak olyan fogalmakra, illetve mennyiségekre lehet alkalmazni, melyek *tartalmilag teljesen egyenlők* egymással, azaz egynemüek; a felhozott metaphora fogalmai pedig *csak hasonlók egyetlen jegyben* s így rájuk az a mathematikai törvény sem alkalmazható.

Az értekező aztán annyira belemelegszik magyarázatába, hogy e törvényeket a többi képes kifejezésre is kiterjeszti: a *symbolumra*, az *összehasonlításra* (hasonlat), a *személyesítésre*, *allegoriára*, *hyperbolára* is. Ezek neki mind *költői syllogismusok*. S mindezt miért? Hogy kedvencz *ötletét* tényleges valónak tüntesse fel.

Egyébiránt az értekezés maga, mely az «æsthetikai tanulmány» czímmel többet árul mint amennyit ad, distingváló észről, elég elmélyedésről is tanuskodik. Van pár találó észrevétele; de látóköre alig emelkedik felül az iskolai ismeretek szintáján. Legfigyelemreméltóbb az egészben a *szándék*, mely a költői kifejezéseknek akarja reputatioját megvédeni ama köznapi vádak ellen, miket citál is: hogy a költői kifejezések badarságok s «multa licent stultis, pictoribus atque poëtis». Elfelejti, hogy ilyen köznapi mondások sokkal alantabb állanak, semmint a vitára érdemesek volnának. De ha már az efféléket csakugyan komolyan veszi s ki akarja mutatni, hogy a «költői szólásmódnak ép ugy megvannak a maga formái, törvényei, mint a bölcsészeti gondolkodásnak általában» akkor egy kissé élesebb fegyverhez kell nyulnia, mert ilyen apparatussal tételének igazságáról az ifjakat meg nem győzi. Pedig az ilyen programmértekezésnek ez volna a czélja.

Dr. Dengi János.

5. M. Minucius Felix Octaviusa. Irta Fodor Gyula. (Szatmári kir. kath. főgymn.) Semmi esetre sem hálátlan feladat, gymnasiumi értesítőkben olyan régi írókat ismertetni, a kiket az iskolai oktatás szűk keretébe bevonni nem lehet ugyan, de a kik az ókori világ szellemi életének megértését egyben vagy másban előmozdítják. Helyes tapintatra

vall tehát, hogy Fodor Gyula e czélra az első római hitvédírót, Minucius Felixet választotta, kinek *Octavius* czímű diagolusa úgy kis terjedelménél mint egyszerű szerkezeténél s könnyen érthető tartalmánál fogva legalkalmasabb arra, hogy a nem szakavatott olvasó előtt is világosan tüntesse fel az emberiség művelődéstörténetének egyik legfontosabb mozzanatát, a pogányság átolvadását a kereszténységbe. A művecske nem lép fel önálló becsű tudományos értekezés igényeivel, de mint sok ügyességgel írt ismertetés helyt áll magáért.

Szerző a kézirati hagyomány, a kiadások és az író latinságának rövid áttekintése után adja a párbeszéd bő tartalmát, különös gondot fordítva a gondolatmenet világos kiemelésére. Innen az író jellemzésére térve át, igyekszik megállapítani keresztény vallásbeli ismereteit, melyeket meglehetős hiányosaknak talál és sikerülten mutatja ki, hogy Minucius minden buzgósága daczára is műveltségének egész irányánál fogva mennyire nem képes kiemelkedni a pogány világ gondolatköréből s hogy a pogány bölcsészekből veszi érveit akkor is, midőn a kinyilatkoztatás alapjára állva, keresztény dogmákkal kellene harczolnia.

Végül az író korának meghatározásával foglalkozik s a párbeszéd keletkezését M. Aurelius uralkodásának idejébe helyezi, Minuciust a tudósok legnagyobb részével együtt a legrégibb reánk maradt római hitvédirónak tartván. Mi ebben szerzővel egyet értünk ugyan, de nem hagyhatjuk kifogás nélkül e kérdés tárgyalásánál azt az eljárását, hogy Minucius és Tertullianus egymáshoz való viszonyának fontos kérdésén egész könnyedén siklik át s nem ismer más lehetőséget, mint, hogy vagy Minuciust utánozta Tertullianus vagy megfordítva. Szerzőnek, úgy látszik, nem volt tudomása arról a figyelmet érdemlő újabb feltevésről, hogy Minucius és Tertullianus egy közös régibb forrásra, egy elveszett hitvédiratra, mennek vissza, a mely esetben természetesen mind a két író sok tekintetben más világításban tünik fel. Ajánljuk tanulmányainak ez irányban való kiegészítését.

Dr. Némethy Géza.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. október hó 3-ikán *felolvasó ülést* tartott. Tárgyai voltak: 1. *Némethy Géza:* Euhemerus töredékei. 2. *Radó Antal:* Az Ilias XVIII. éneke (fordítás).

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Jelen voltak: P. Thewrewk Emil elnök, Fináczy Ernő jegyző, Pecz Vilmos, Maywald József, Pozder Károly, Csengeri János, Király Pál, Gyomlai Gyula, Cserhalmi Samu.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Elnök jelenti, hogy a választmánytól a múlt ülésen nyert megbízásában eljárt és József Főherczeg Ő Fenségének úgy alapítványáért, mint a kegyesen felajánlott könyvadományért a társaság köszönetét tolmácsolta. — Tudomásul vétetik.

3. Albrecht János, pozsonyi kir. kath. főgymnasiumi tanár 1889-re bejelenti kilépését. — Elfogadtatik.

4. Új tagok: P. Thewrewk Emil ajánlatára főt. Rózsa Vitál, kath. főgymnasiumi tanár Esztergomban és dr. Zindl Béla, szolnoki áll. főgymnasiumi tanár 1888-tól kezdve rendes tagoknak; Timár Pál ajánlatára dr. Létmányi Nándor, okleveles középiskolai tanár (Budapest), dr. Zlinszky Aladár, zombori állami főgymnasiumi tanár, dr. Négyessy László, szolnoki állami főgymn. tanár; dr. Cserép József ajánlatára Keczer Géza, sátoraljaújhelyi gymn. tanár 1888-tól rendes tagoknak megválasztatnak. — Továbbá Gärtner Henrik ajánlatára Tamási István, nagyváradi áll. főreáliskolai tanár rendes tagnak 1888-tól, Heinrich Gusztáv ajánlatára főt. Horváth Cyrill, zirczi cziszt. rendű tag, rendkivüli tagnak 1888-tól. — Meghalt dr. Keleti Vincze 1888. aug. 25-én életének 32-dik, tanári működésének 10-ik évében; társaságunknak 1875. jan. 9. óta levelező, 1880. okt. 17. óta rendes tagja és volt második titkára. — A választmány jegyzőkönyvileg fejezi ki részvétét tagtársának elhúnyta felett. — A fenti választások figyelembevételével a rendes tagok száma 295, a rendkívülieké 58, a tiszteletbelieké 8, alapítóké 4, előfizetőké 140. Összesen 365 tag és 140 előfizető. — Tudomásul szolgál.

5. A pénztárnok jelenti, hogy dr. Panyák Ede, losonczi áll. főgymn. tanár és társaságunk rendes tagja vezetéknevét Iványira változtatta. — Tudomásul szolgál.

6. Fináczy Ernő jelenti, hogy a Közlönyhöz készítendő tárgymutatóból az első három kötetre való anyag elkészült; egészségi tekintetekből és elfoglaltsága miatt azonban a munka további folytatásától legnagyobb sajnálatára elállni kénytelen; kéri a választmányt, hogy ezt vegye tudomásul; egyúttal pedig ajánlja a maga részéről Hellebrant Árpád tagtárst a tárgymutató folytatólagos elkészitésére. Az első három kötetre való anyagot a társaságnak felajánlja. — A választmány Fináczy Ernőnek ajánlatát melegen megköszöni és a munka folytatásával Hellebrant Árpád tagtárst bízza meg. Az indítványozó felhivatik, hogy a nevezett tagtárssal lépjen ez ügyben érintkezésbe és eljárása eredményéről tegyen a jövő ülésen jelentést.

7. A pénztárnok jelenti, hogy a Közlöny eddigi terjedelme után itélve, előreláthatólag némi túllépés fog történni a kiadásokban, s hogy e túllépések egy részére nem lesz fedezet. A választmány elhatározza, hogy a felmerült költségtöbblet a közgyülés utólagos jóváhagyása reményében érvényesítendő.

8. A pénztárnok bemutatja a pénztár állásáról szóló kimutatását. Bevétel volt 1887. decz. 10-től 1888. szept. 26-ig 2925 frt 14 kr., kiadás 2143 frt 38 kr.; pénztárkészlet 781 frt 76 kr. Hátralékos tagdíjak: 1887. előtti időből előfizetés 7 frt, rendkívüli tagok díjaiból 54 frt, rendesek után 483 frt; — 1888-ból előfizetés 47 frt 40 kr., rendkívüli tagdíj 78 frt, rendes 721 frt.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. évi november 7-én nagyszámú és előkelő hallgatóság jelenlétében (ott volt Sir Leland és neje, Hunfalvy Pál, Pulszky Ferencz stb.) *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak: 1. *Hegedüs István:* Petőfi néhány költeménye latinúl. 2. *Herrmann Antal:* Az internationális angol czigány-társaság. 3. *Schmidt Márton:* Adalékok Aeschylus életrajzához.

A felolvasó ülés után *választmányi ülés* volt. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes, Pozder Károly, Kassai Gusztáv, Maywald József, Cserhalmi Samu.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. P. Thewrewk Emil ajánlatára Pósch Árpád nagybányai áll. főgymnasiumi tanár 1888-tól rendes tagnak, Ábel Jenő ajánlatára Wieder Gyula csíksomlyói főgymn. tanár 1889-től rendes tagnak, Heinrich Gusztáv ajánlatára Erdélyi Pál, múzeumi tisztviselő, eddigi rk. tag 1888-tól rendes tagnak, Weiss Rezső ajánlatára Negovetich Arthur, Soós József, Almásy János, Bölcsházy István bölcsészethallgatók 1888-tól rendkívüli tagoknak megválasztatnak. Meghalt Kis István, kolozsvári bölcsészethallgató, társaságunk rendkívüli tagja. — Turcsányi Dezső r. tag kilépése elfogadtatik oly feltétellel, hogy az alapszabályok 18. §-ában foglalt kötelezettségének megfelel. — Kárpáti Kelemen rendes tag kilépése elfogadtatik. Zanathy Bódog és dr. Káplány Antal r. tagok kilépése ellenben azon okból nem fogadható el, mert a hároméves cyclus nem járt le. — A rendes tagok száma 296, a rendkívülieké 60.

3. Ábel Jenő jelenti, hogy Wieder Gyula, csíksomlyói főgymn. tanár, a Közlöny összes évfolyamainak egy teljes példányát kivánná megrendelni. Minthogy ez idő szerint nincs teljes példány, a választmány intézkedni fog, hogy lehetőleg megszereztessék és Wieder Gyulának rendelkezésére bocsáttassék.

4. Fináczy Ernő jelenti, hogy Hellebrant Árpád a tárgymutató hátralevő részének elkészítésére vállalkozott. A választmány a jelentést tudomásul veszi, de felkérendőnek tartja Hellebrant urat, hogy munkájával az 1889-ik év folyamán iparkodjék elkészülni.

5. A pénztárnok jelenti, hogy a társaság bevétele 1887. évi decz. 10-től 1888. nov. 6-ig volt 3720 frt 8 kr. (előirányozva 3370 frt); a kiadás volt 3514 frt 97 kr. (3370 frt előirányzattal szemben). Pénztári készlet 205 frt 11 kr. — Tudomásul vétetik.

6. Cserhalmi Samu jelenti, hogy jövő deczember és január hónapokban hivatalos ügyben kénytelen a fővárosból távol lenni, de gondoskodott róla, hogy a társaság pénzügyeinek ellátása ez idő alatt fennakadást ne szenvedjen. — Tudomásul vétetik.

7. A deczember havi közgyülés előkészítése czéljából megválasztatnak a candidáló bizottságba Maywald József, Riedl Frigyes és Pozder Károly, a pénztárvizsgáló bizottságba Ábel Jenő, Fináczy Ernő és Fröhlich Róbert. A választmány egyúttal felkéri Ábel Jenőt, hogy a pótkötetekre vonatkozó indítványt, melyet a választmány a közgyülés elé fog terjeszteni, ő szerkeszsze meg.

8. Heinrich Gusztáv tárgyaltatni kivánja az annak idején pénzügyi nehézségek miatt elejtett reális encyclopædia ügyét, melynek nagy fontosságát mindenki elismeri. A társaság anyagi helyzete immár megnyugtató lévén, elérkezettnek látja az időt arra, hogy a kérdéssel behatóan foglalkozzék a társaság és megoldását mindenkép előmozdítsa. A választmány teljes mértékben osztozik az előadó nézetében, s megbízza Heinrich Gusztáv és Ábel Jenő tagtársakat, hogy tegyék magukat érintkezésbe néhány kiadóval a kiadás módozatainak megállapítása végett és mielőbb tegyenek eljárásukról jelentést.

— **A Faust-mondáról** terjedelmes franczia munka jelent meg Faligny Ernőtől: *Histoire de la légende de Faust.* Paris, 1888. Hachette, XXXII, 474 l. — E mű a Faust-mondára vonatkozó német kutatások eredményeinek szorgalmas és általában ügyes, csak nem mindig elég kritikai összefoglalása. Szerző csak a népkönyvet és a népdrámát tárgyalja, amazt teljes fordításban közli, erről és számos módosításairól terjedelmesebben szól. A mondában helyesen hangsúlyozza annak protestans jellemét; de hogyan illik aztán e felfogáshoz a könyvnek már legelső mondata: «La légende de Faust, envisagée dans ses traits essentiels, est l'histoire de l'homme qui vend son âme aux puissances du mal *afin d'obtenir en retour les biens terrestres*»? — A történeti Faustra vonatkozó, csak óvatosan fölhasználható adatokat szerző bámulatos hiszékenységgel fogadja és kombinálja, sőt még a heidelbergi Faust Jánossal is azonosítja a monda hősét! Legfurcsább azonban, hogy szerző még ma is azt fejtegeti, hogy a német népdrama teljesen független Marlowe tragédiájától, mely felfogás pedig már évtizedek óta alaposan és teljesen megczáfoltnak tekintendő. Végül szól még az angol és német Faust-balladákról (az utóbbiakat nem a legjobb szövegekben mutatva be) és a Faustra vonatkozó képekről és rajzokról. Rembrandt Faust-képéről ő is azt állítja, hogy e képen «Faust a makrokosmus jelvényének látásába elmerülve» van feltüntetve. Erről szó sem lehet. Gœthe előtt nem is tud senki a «makrokosmus jelvényéről». Rembrandt képének e hamis felfogása Scheible *Kloster*jának egy Rembrandt után önkényesen compilált rajzából származik.

— **Luther meséi** új kiadásban jelentek meg, még pedig a szerző kéziratából, mely jelenleg a vatikáni könyvtárban van Rómában: *Luthers Fabeln nach seiner wiedergefundenen Handschrift herausgegeben von Ernst Thiele (mit einem Facsimile).* Halle 1888, XVI és 19 l. Ára 60 fillér. — Luther rendkívül nagyra becsülte az æsopusi meséket, melyek szerinte a mindennapi életnek gyakorlati ügyeiben csakúgy szolgálhatnának az embereknek útmutatóúl, mint a szentirás a szívnek és lelkiismeretnek minden kérdésében. Azért ismételve ajánlja Aesopust kortársainak és maga több izben (főkép 1530-ban Koburgban) hozzáfog e mesék német átdolgozásához, mert a Stainhöwel Henrik fordítását (1480 körül; újra kiadta Oesterley Hann. 1873), melyet jól ismert, gyalázatos könyvnek tartja, melytől híveit óvja, — nem egészen alaptalanúl, mivel Stainhöwel a humanisták (első sorban Paggio) facetiáiból sok sikamlós és frivol történetet vett föl mesegyüjteményébe. Luther azonban nem készült el, csupán 16 mesével és az

előszóval, s így meséi csak halála után jelentek meg, először 1557-ben, műveinek jenai kiadásában V, 285. E mesék (melyeknek eredetije a középkorban majd Aesopusnak, majd Romulusnak tulajdonított ismeretes latin mese-gyüjtemény) nem fordítások, hanem egészen szabad átdolgozások, melyekben Luther főkép a népies hangot eltalálni törekedett. Kézirata mutatja, hogy mennyit fáradott és javítgatott, míg a helyes alakot eltalálta. Az új kiadás főérdeme, hogy a Luther kéziratának egészen pontos mása.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1887/1888.

Baksay József. Töredékek a nevelés köréből. Kis-Kun-Félegyházi kath. gym. 3—36. l.

Bertleff Andr. Beiträge zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart. Beszterczei ág. ev. főgymn. 5—38. l.

Börzsönyi Arnold. Az 1884—88-ig szerzett régészeti tárgyak ismertetése s azok lelethelyei. Győri főgymn. 143—183. l.

Bothár Dániel. Zur Reform des grammatischen Unterrichts. Felsőlövői ev. gym. 3—14. l,

Brassai. Tudtak-é a középkoriak latinul? Kolosvár. Unitár. vallásközönség isk. ért. 3—6. l.

Czapáry László. Szekér Joákim Alajos élete és művei. Sz.-fehérvári kath. főgym. 3—52. l.

Dóczy Imre. Görög világnézlet. Debreczeni ref. főgym. 3—24. l.

Embery Árpád. Antigone. Székelyudvarhelyi főgymn. 3—36. l.

Erdélyi K. dr. A franczia epos eredeteiről. Kecskeméti kath. főgym. 3—64. l.

Ercdy Dániel. A költői syllogismusról. Aesthetikai tanulmány. Nagykikindai gym. 4—18. l.

Fekete Ipoly. A szülők és gyermekeik között létezett jogviszony Attikában. Váczi főgym. 3—41. l.

Fodor Gyula, dr. M. Minucius Felix Octaviusa. Szatmári kath. főgymn. 3—17. l.

Friml Aladár. M. Fabius Quintilianus a tropusok és figurákról. S. A. Ujhelyi kath. gym. 3—16. l.

Gärtner Henrik. Chateaubriand és művei. Nagyváradi főreálisk. 3—24. l.

Gretcs József. Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. Fehértemplomi főgymn. 3—23.

Grosz Gyula. Über Jugendlektüre und Schülerbibliotheken. Brassói ág. ev. főgym. 3—25. l.

Grósz Jakab. A latin nyelv tanítása a temesvári állami főreáliskolában . Temesvári főreálisk. 13—21. l.

Györik Márton. Dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyűjtemény. Pozsonyi ev. főgym. 2—41. l.

Haraszti Gyula. Gœthe Iphigeniájának olvastatásához. Kassai főreálisk. 3—18. l.

Héjas Elek. T. Livius XXI. könyvének syntaxisa fővonásokban. Csurgói ref. főgym. 17—32. l.

Horváth Balázs. Baróti Szabó Dávid s néhány kiadatlan költeménye. Kassai főgym. 1—136 l.

Kapás Aurel. Simai Kristóf élete és munkái. Privigyei algymn. 3—11. l.

Kárpáti Kelemen. A háború és béke a régi rómaiaknál. Szombathelyi főgym. 1—60. l.

Kempf József. Béka-egérharcz. Homeros után. Budapesti László-intézet. 6—16. l.

Kircz Jakab. Beszámoló a latin nyelv módszeres oktatásáról és eredményéről reáliskoláink I-ső tanfolyamában. Szegedi főreál. 3—14. l.

Klincsek József. A hellének testgyakorlatairól. Székesfehérv. főreál. 3—19. l.

Koltai Virgil, dr. Fáy András élete és működése. Győri főgymn. 1—141. l.

Kondor József. Csokonai Somogyban. Csurgói ref. főgymn. 5—16b. l.

Krecsarevics Markó. O bilju i cvecsu na nyemu ü našim narodnim pesmamé. Ujvidéki gör. kel. szerb. főgym. 3—8. l.

Kroller Miksa. Az olvasás és irás tanításáról. Kőszegi gymn. 3—20. l.

Laudon István. Az ókori Róma fennálló romjaiban. Ungvári kath. főgym. 3—26. l.

Markovics Sándor. A nyelvrokonságról és a magyar nyelv rokonságáról. Győri főreálisk. 7—33. l.

Medgyesi Lajos. Horatius második epódusának tárgyalása a VIII. osztályban. Kaposvári főgym. 7—26. l.

Molnár Lajos. Kazinczy Ferencz emlékezete. Sárospataki ref. főgym. 154—166. l.

Nagy István. Kazinczy és Debreczen. Karczagi ref. gymn. 5—58. l.

Néhány szó a rómaiak cirkusi játékairól. Podolini kath. algym. 3—9 l.

Perényi Adolf. Arany János «V. László»-jának tárgyalása az V. osztályban. Budapesti VII. ker. gymn. 13—18. l.

Popini Albert. Commentar Gœthe Faustjának első részéhez. — Hjalmar H. Boyesen után angolból. Nagykanizsai kath. főgym. 3—68. l.

Pruzsinszky János. dr. A latin nyelv a hazai reáliskolákban. Budapesti V. ker. főreálisk. 11—21. l.

R. E. Tanulmányok a rómaiak erkölcseiről, mindennapi foglalkozásai- és szokásairól. — Soproni kath. gymn. 4—28. l.

Reményi Ede. A magyar nyelv tanítása a pancsovai főgymnasium I. osztályában. Pancsovai áll. főgym. 3—12. l.

Schurina István. A latin nyelv a reáliskolában. — Nagykállói áll. főreál. 3—8. l.

Sebők Henrik. Forum Romanum. Pozsonyi kath. főgym. 1—32. l.

Srepel Milir, dr. Iz latinskoga jezikotlovlja. Zágrábi kir. gymn. 3—40. l.

Steuer János. A székely nyelv hangjai. Székelyudvarhelyi reálisk. 1—321.

Szarka Kolumbán. Antik római papok. Pápai kath. gym. 4—46. l.

Szerelemhegyi Tivadar. Az ó-classikus tanulmányok a gymnasiumban. — Budapesti II. ker. főgym. 3—11. l.

Szigetvári Iván. A tropusokról. Budapest. VII. ker. gym. 3—12. l.

Szölgyémy Ferencz. Mennyit változtatott Ovidius a mythoson. Lévai főgym. 3—20. l.

Tóth Lőrincz. A rozsnyói kath. főgym. pénz- és éremgyüjteménye. Rozsnyói kath. főgym. 3—18. l.

Varga Mátyás. Vörösmarty Mihály költészetének vallászerkölcsi szépségei. Ujvidéki kath. főgym. 6—18. l.

Várkonyi Endre. Homérosz kedélyvilága. Szegedi főgym. 3—54. l.

Vécsey Bekény. A hősköltemény. Epopeia. Aesthetikai tanulmány. Kisszebeni gymn. 3—17. l.

Volapük. Pécsi főgymn. 1—60. l.

Vozári Gyula. Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban? Præparatio részlet. Rimaszombati prot. főgymn. 3—21. l.

Willer József. Az ó-franczia hősköltészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekre. Kecskeméti főreálisk. 3—35. l.

Wirth Gyula. Néhány szó Catullus születési évéről. Nagybecskereki főgym. 3—10. l.

Zambra Pietre. Sull' origine della lingua italiana. Fiumei állami főgym. 3—21. l.

Závodnik Mihály. Az Ehrenfeld-codex nyelvi sajátságai. Egri főgym. 3—48. l.

KÖNYVÉSZET.

Ahn-Erényi. Gyakorlati tanfolyam a német nyelv gyors, alapos s könnyű megtanulására. Nyelvtani jegyzetekkel ellátva és a felső nép- és polgári iskolák tantervéhez alkalmazva. A 6. jav. kiadást sajtó alá rendezte *Dr. Bokor J.* Budapest, 1889. Lampel. (8-r. 176 l.) 60 kr.

Bodnár Zs. és *Irányi J.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. és II. osztálya számára. 13. kiad. I. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. V, 295 l.) 1 frt 40 kr.

Dávid I. és *Fodor Gy.* Xenophon memorabiliáinak teljes szótára. Budapest, 1888. Lauffer. V. (8-r. 106 l.) 70 kr.

Dávid István. Latin-magyar zsebszótár. A gymnasiumok és reáliskolák számára. Budapest, 1889. Lauffer V. (8-r. VI. 524 l.) 1 frt 50 kr.

Erdélyi Muzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelem-tudományi szakosztályának kiadványai. Szerkeszti Hegedüs István. V. kötet, 5. füzet (339—426 l.). — Tartalom: *Findly Henrik,* A bolognai ünnepély. — *Széchy Károly,* Kazinczy otthon I. — *Hegedüs István,* A testvérgyülölség tragikuma Aiskhylosnál, Euripidesnél és Schillernél (befejezés). — Szakosztályi értesítő.

A Kisfaludy-Társaság *Évlapjai.* — Új foly. 21. köt. 1885/6 és 1886/7. (8-r. 395 l.) Budapest. 1887. 22. köt. 1887/8. Budapest, 1888. (8-r. 328 l.) Tartalom: Hivatalos közlemények. — Irodalmi munkálatok: *Dr. Váczy J.:* Tompa lyrai allegoriái. — *Berczik Árpád:* Győry Vilmos emlékezete. — *Péterfi Jenő:* A tragédiáról. — *Pulszky Ferencz:* Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett. — *Brassai Sámuel:* Mikép hallgassanak a fiatalok a költőkre. (Fordítmány Plutarchusból.) — *Jancsó Benedek:* Turgenyev Iván. — *Vértesi Arnold:* Az asszony. — *Alexi György:* Utazásom az oláhok között. — *Zichy Antal:* A nagyzásról. — *Agai Adolf:* A megvénülés. — *Vargha Gyula:* Egy falusi temetőben, — *Péterfi Jenő:* Arany János epikai töredékei. — *Rudnyánszky Gyula:* Levél egy színigazgatóhoz. — *Dömötör Pál:* A dal. — *Ábrányi Emil:* Koldus. — *Vadnai Károly:* Czuczor rabláncza. — *Baksay Sándor:* Dömötör Jánosról. Emlékbeszéd. — *Szász Károly:* Szemere Pál emlékezete. — *Vargha Gy.:* Rákóczy temetése. Költemény. — *Berczik Árpád:* Ügyetlen udvarló. — *Somló Sándor:* Az apród. — *Ponori Thewrewk Emil:* Mutatványok a görög Anthologiából. — *Dr. Ruzsicska Kálmán:* Hartmann és Shakspere Juliája. — *Dr. Berkeszi István:* Barcsai levelei Rudnyánszky Jánoshoz és feleségéhez. — *Jalava Almberg Antal:* Egy epizód a Kalevalából. — *Négyesy László:* A magyar verselmélet kritikai története. — *Léray Józs.:* A látogatók. — *Beöthy Zsolt:* Kovács Pál emlékezete. — *Baksay Sándor:* Homér Iliászából. — *Mikszáth Kálmán:* A hajlékonyabb ág.

Faludy Miksa. Gœthe Iphigeniája. Irodalomtörténeti tanulmány. Székesfehérvár, 1888. (8-r. 34 l.)

Hám Sándor. Jago és Biberach. Párhuzam. Mindszent. é. n. 1888. (8-r. 48 l.)

Historia Apollonii regis Tyri. E codice Parisino 4955 edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posinii et Lipsiæ, 1888. Impensis Sigismundi Steineri. (8-r. 90 l.) 90 kr.

Hofer Kár. A franczia nyelv módszeres tankönyve. II-r. 4. bőv. és jav. kiad. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. 131 l.) 80 kr.

Holzweiszig Frigyes, dr. Latin gyakorló könyve a második osztály számára. Ford. és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Székely Ferencz. Budapest, 1888. Franklin-T. (8-r. IV, 188 l.) 1 frt.

Katalog der Bibliothek der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Hermanstadt. 1889. (8-r. VI, 488 l.)

Kerekgyártó Elek. Magyar nyelvtan. A fogalmazásra alapítva. I. rész. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. VI, 37 l.) 30 kr.

Kerekgyártó E. dr. Irodalomtörténeti olvasókönyv, kapcsolatban az olvasmányok fejtegetéseivel és életrajzokkal. Polgári és felső leányiskolák számára. Budapest, 1888. Mehner (8-r. 365 l.) 1 frt 20.

Mátray Lajos. Fazekas Mihály élete és munkái, felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen, 1888. (8-r. 180 l.) 1 frt.

Meggyery István dr. Lord Byron. Életrajzi tanulmány. Budapest. 1889. Pallas. 1 frt 20 kr.

Nagy István. Kazinczy és Debreczen. Irodalomtörténeti tanulmány. Karczag, 1888, Szödi (8-r. 49 l.) 50 kr.

Nyelvemlékek, Régi magyar. Kiadta a M. Tud. Akademia. IV. köt. 2-ik osztály, Egyházi vegyes könyv. (Winkler Codex.) Sajtó alá rendezte és kinyomatta Döbrentei Gábor 1846-ban. Az eredetivel összevetette és előszóval ellátta Volf György. Budapest. Akademia. (4-r. XII, CXXVI. lap.) 1 frt 50 kr.

Petőfi Sándor válogatott költeményei. Magyarázta dr. Badics Ferencz. I. rész. Lyrai költemények. II. rész. Elbeszélő költemények. Bndapest, Athenæum, 1888, (8-r. VII+180, 137 l.) 1 frt 80 kr.

Oldal János. Német nyelvtan. A polgári leányiskolák számára. 3. kiad. I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. 208 l.) 1 frt 20 kr.

Palóczy Lipót. Gyakorlati olasz nyelvtan Ahn tanmódszere nyomán. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. VI, 160 l.) 80 kr.

Pirchala Imre. Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal. A reáliskolák VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. II, 96 l.) 70 kr.

Sainte-Beuve. Arczképek a franczia ujabbkori társadalomból. Ford. Wohl Janka. Budapest, 1888. Akademia (8-r. XIX. 416 l.) — Tartalom: De la Vallière asszony. — De Scudéry kisasszony. — Saint Évremond és Ninon. — La Grande Mademoiselle. — De Maintenon asszony. — Geoffrin asszony. — De Lambert és Necker asszonyok. — La Couvreur Adrienne. — De Sévigné asszony. — Du Deffand marquise levelei. — Lespinasse kisasszony levelei. — D' Épinay asszony emlékiratai. — Necker asszony. — De Boufflers grófnő. — Récamier asszony.

Salamon Ferencz. Irodalmi tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Kasselik Jenő alapítványából. I., II. köt. Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. XIV, 394. l. és IV, 394. l.) 3 frt 60 kr.

Tartalom: Arany J. és a «népiesség». — Arany János kisebb költeményei. 1. Katalin. 2. Népmondák és népregék. Daliás idők. Buda halála. — Petőfi Sándor újabb költeményei. — Petőfi Sándor bemutatása a franciáknál. — Csokonai Dorottyája. — Zrinyi a költő.

II. köt. Shakespere. — Balzac. — Világirodalom. — Könyvismertetések: Irinyi J. Béla. — Fáncsy Album — Csengery. — Kemény. A magyar nép könyve. — Mocsáry L. A magyar társasélet. — Lisznyai K. A madarak pajtása. — Jósika M. A rom titkai. — Két uj zsebkönyv. (Szépirodalmi

Album 1858., Remény 1858.) — Emilia, Beszélyek. — Csokonai Album. — Gyulai P. A részvét könyve. — Eötvös J. Gondolatok. — Jósika J. Családélet. — Alkalmi czikkek: Bajza J. emlékezete. — Vachott Sándor. — A Kisfaludy-társaságról. — Vörösmarty M. — Berzsenyi eddig ismeretlen versei. — Br. Kemény Zs. emlékezete.

Samarjai Carl, Praktische Anleitung zur schnellen u. leichten Erlernung der ungarischen Sprache, nach Dr. J. Ahn's Lehrmethode. I. Cursus, Budapest, 1889. Lauffer, (12-r. 120 l.) 42 kr.

Schwicker J. H. Deutsches Sprach- und Stylbuch für Volkschulen. 4. verbess. Aufl. Budapest, 1889. Dobrowsky & Franke 1889. (8-r. 101. l.) 44 kr.

Szemák István dr. Német olvasókönyv. III. rész, 2. kiad. Budapest, 1888, Lauffer, (8-r. VIII, 288 l.) 1 frt 60 kr.

— — Német nyelvtan. II. évfolyam. 5. kiad. Budapest, 1888. Lauffer, (8-r. VIII, 178 l. 1 frt.

Thukidydes. Ford. és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. III. köt. 6—8. könyv. Budapest, Franklin-t. 1888. (8-r. 238 l.) 1 frt.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, Franklin-t. 1888. (8-r. 461 l.) 2 frt.

Schwieger Jacob, Geharnischte Venus, 1660. Herausgegeben von, Th. Rachse. Halle 1888, XVIII és 154 l. Ára 1 mk. 20. — A XVII. századnak e leghiresebb és legjelesebb szerelmi dal-gyűjteménye 1660-ban jelent meg Hamburgban. Szerzője *Filidor der Dorfferer* (pásztor?) álnévvel szerepel a czímlapon. «Vértezett Vénusnak» azért nevezte saját szavai szerint gyűjteményét, mivel a háború közepette, a hadi táborban keletkezett. A munka szerzője sokáig ismeretlen volt, s csak ujabban sikerült őt Schwieger Jakabban fölfedezni, ki a XVII. század húszas éveinek végén Altonában született, 1650 óta Wittenbergában és Lipcsében theologiát és philosophiát tanult, 1654 óta a «Németérzelmű társaság» tagja volt, 1657-ben katona lett dán szolgálatban és Lengyelországba került, hol e dalokat megírta, 1659 óta hivatalnok volt Glückstadtban, mire a rudolstadti udvarhoz került és 1667 körül meghalt. A termékeny író műveit felsorolja Gœdeke III.², p. 105. Vajon a *Filidor* nevével megjelent drámák, melyek (bár idegen minták után dolgozva) nagy tehetségről tanuskodnak, Schwieger művei-e, eddigelé eldöntetlen kérdés. Venus-dalainak szépségét már Gleim is felismerte a mult században, ki e gyűjteményt újra ki akarta adni, és Scherer a XVII. század valóságos minnedalosának nevezi Schwiegert. E dalok csakugyan nagyon elütnek a század száraz, érzés nélkül csinált költészetétől: frissek, elevenek, telve érzékiséggel, de sokszor sikamlósak és frivolak is. — Filidor az «Elbai hattyúk társaságának» (Elbschwanenorden) is volt tagja, mely társaság, mint Rachse p. IX kimutatja, sem 1656-ban (mint Kurz, Wachter és Förster) sem 1660-ban (mint Gœdeke s Gervinus állítják), hanem 1658-ban alapíttatott.

Teuber Oskar, Geschichte des Prager Theaters von den Anfängen des Schauspielwesens bis auf die neueste Zeit. Prag, 1883—88. Három kötet. Ára 18 mk. — E kitünő munka most teljesen be van fejezve. Nemcsak egy egyes német szinház története ez; szerző úgy fogta föl föladatát, hogy a prágai szinház fejlődésében visszatükrözteti az egyetemes német drámaköltészet és szinészet fejlődését, a legrégibb időktől a jelenkorig, a mi által e munka sokkal szélesb körök érdeklődésére tarthat igényt és nagyobb jelentőséget nyer. A munka három kötetből áll. Az első kötet a mysteriumokon kezdődik és az első vándor szinésztársulatok föllépéseig tart. E rész főleg a legrégibb korra és az iskolai drámára tartalmaz értékes új anyagot. A második rész a XVII. és XVIII. századi prágai szinügyet tárgyalja 1817-ig. A XVIII. század végén, főleg Liebich Károly igazgató vezetése

alatt, fényes korszaka volt a prágai szinháznak. A III. rész az 1817—1887-ig terjedő kort foglalja magában. Kétségtelen, hogy nincs más német szinház, mely ily történeti tárgyalással dicsekedhetnék, mert Teuber könyvét nemcsak a kutatás alapossága és az új adatok nagy száma, hanem egyszersmind a szerzőnek vonzó előadása és helyes művelt itélete is teszik értékes munkává.

Ulrichs von Lichtenstein Frauendienst. Herausgegeben von Reinhold Bechstein. Leipzig 1888. Brockhaus. Két kötet, ára 8 mk. — E művelődéstörténeti szempontból rendkívül fontos, de költői érték tekintetében is vonzó műnek első kiadását Lachmann Károly eszközölte 1841-ben, miután Tieck Lajos már 1812-ben modernizált átdolgozásban próbálta a stájer lovag verses önéletrajzát kortársainak hozzáférhetővé tenni. Azóta igen sokan foglalkoztak Ulrikkal és művével, és főleg életéről több becses kutatás jelent meg. De műve csak Lachmann kiadásában volt olvasható, mely kiadás, mint az Lachmanntól máskép nem is volt várható, igen jeles philologiai munka ugyan, csakhogy a hozzája csatolt jegyzetek (Karajan Tivadartól) nagyon csekély számuak és majd kivétel nélkül csakis történeti és életrajzi természetüek. Pedig Ulrik műve, mely a középkori nyilvános és magán élet legkülönbözőbb viszonyait tárgyalja vagy érinti, igen gazdag mindenféle tárgyi nehézségekben. Ezeket Bechstein Reinholdnak a Bartsch-féle «Deutsche Dichtungen des Mittelalters» cz. gyüjteményben (VI. és VII. kötet) megjelent új kiadása, nagy számú és a legkisebb mellékes dolgokra is kiterjeszkedő jegyzeteivel teljesen eltávolítja, úgy hogy Ulrik műve e kiadásban ép oly élvezetes, mint minden tekintetben tanúlságos olvasmánynyá lett.

Waldberg, Max Freiherr v., Die deutsche Renaissancelyrik, Berlin, 1888. — E munka tárgya a XVII. század német lyrája, mely csak annyiban érdemli meg a renaissancelyra nevét, mert a renaissance hatása alatt alakúlt olasz, franczia és holland költészet befolyása alatt jött létre; az ókor közvetlen hatása igen mellékes volt. A rendkívül szorgalmas kutatásokon alapuló mű három részben tárgyalja 1. az új műlyra viszonyát a népdalhoz, 2. a pásztori lyrát (a legterjedelmesebb fejezet) és 3. a költők viszonyát elözöikhez, ill. mintáikhoz. A tárgyalt irodalom általában igen csekély értékű s voltakép csak történeti érdekü. Ez értéktelenség főoka a költők tehetségtelensége: fordítók, másolók, compilatorok, de nem alkotó költői erők. Szellemi tulajdonról fogalmuk sincsen, jelszavuk: je prends mon bien, où je le trouve. De szerző bizonyára téved, ha az egész század lyrájáról azt állítja, hogy olasz befolyás alatt jött létre; ez csak Opitzig áll; ezen túl a franczia és holland költők (kik maguk, igaz, olasz befolyás alatt állnak) a minták. E téves felfogása aztán igaztalan itéletre is vezeti szerzőt, főleg a II. szakaszban: Waldberg a német pásztori lyrát folyton az olaszszal hasonlítja össze és azért sokkal kedvezőtlenebbül szól a németekről mint kellene; mert a németek mintái a francziák és hollandiak, és a pásztori lyra már ezeknél oly üres, lapos és feszes verselménynyé lett, hogy nem csoda, ha a német utánzóknál nem költőibb. W. dolgozata főleg azért igen érdemes, mert egy nagyon elhanyagolt korszakot és igen nehezen hozzáférhető irodalmat tárgyal alaposan és általában helyes itélettel.

Wolff Hans, Der Purismus in der deutschen Literatur des XVII. Jahrhunderts. Strassburg 1888, 132 l. Ára 2 mk. 60. — Igen beható és alapos tárgyalása azon élénk mozgalomnak, mely a XVII. században a német irodalmi nyelv tisztasága érdekében folyt. A mozgalmat a gyümölcsöző társulat indította meg, melynek tagjai közöl főleg Moscherosch, Schottel és Harsdörffer fejtettek ki ez irányban nagy, de józan buzgalmat, míg Zesen, nevetséges és izléstelen túlzásaival, inkabb ártott az ügynek. A század végén Leibnitz karolja föl újra a már-már elhaló ügyet, melyet aztán Gottsched a XVIII. század elején egyelőre bizonyos befejezésre juttat. Wolff könyve különösen az által válik nagyon érdekessé és tanulságossá, hogy

szerzője nemcsak az elveket tárgyalja, melyeket a különböző pártok hangoztatnak, hanem az egyes szókat és szólamokat is felsorolja, melyek ez időben készültek és vagy csakhamar eltüntek, vagy életben maradtak a mai napig. Igazán meglepő, hogy a német nyelvnek mennyi közkeletű szava keletkezett e században és e mozgalom folyamában. Így pl. hogy csak egynehányat fölemlítsünk, a következők: Abhandlung, Ebenbild, Erörterung, Gegenfüssler, Handschuh, Höfling, Lehrsatz, leutselig, lustwandeln, Rechtschreibung, Sinngedicht, Staatsmann, Staatswesen, Vollmacht, Wundarzt stb., s igen nagy azon régi, már feledésbe ment szók száma is, melyeket föleleveníttettek és újra közkeletüekké tettek.

– –

NYILT TÉR.*)

Válaszul Balassa J. úrnak.

Vissza nem akarok élni a Tisztelt Szerkesztőség jóságával sem alkalmatlankodni hosszú védelemmel a türelmes olvasónak. De jelen felszólalásomra már a mult évi utolsó füzetben (XII. 790—800) A magyar határozókról szóló birálatomba csúszott egy nehány értelemzavaró sajtóhiba is feljogosítana, a minők a 792. l. 5. s. jobb szerettük h. jobb szerettük *volna*, u. o. 8. s. nem lesz *vele* kénytelen h. *vala* kénytelen, a 794. l. 10. s. a két *további* h. *utóbbi*, a 797. l. 13. s. szolgálhatnak ezek nyelvtani *bizonyitásokkal* h. *bizonyitásokul*, u. ott 16. s. *melynek* munkatársait az élők javából válogatja h. *mely* — válogatja, a 800. l. 18. s. *valami* meg nem történt valaminek az okát h. *valami meg nem történtnek* vagy meg nem történt valaminek az okát.

Midőn ezzel tartozásomat a nevezett mű tudós szerzőjének leróttam, áttérek a fenn czímzett nem kevésbbé tudós *biráló* társamra, a menynyiben ugyan e füzetben együtt birálgattunk: én az említett *Simonyi* művét (790—800), *Balassa* az én füzetkémet A magyar név- és igejelzőről (816–817).

Nincs szerencsém ismerni Balassa úr becses személyét, nevével is csak az E. Phil. Közl. lapjain találkozom; s csodálva olvasom, hogy még is személyeskedést tulajdonít nekem (816). Talán a példabeszéd *A chaque fou* . . . bántja B. urat? Ne vegye magára!

Remélem, hogy a következő czáfolatomban kétértelmüséget találni nem fog.

A birálat, melyre jelen czáfolatom vonatkozik, rövid (816. és 817. l.) alig 42 sornyi; de annyi hibát ró fel, hogy, ha elhallgatnám, a szóban forgó értekezésemnek épen legsarkalatosabb elveit kellene feláldoznom.

Először is szememre lobbantja B. ur, hogy «puszta *külsőségek* után itélek s például külön csoportba sorozom az ilyen két alakot is: *bámult leányka* és *titkon bámult leányka*». Megengedem, hogy a betük, a melyek a példabeli szókat alkották, csak külső jelek, valamint a szók, melyek a mondatot alkották. De a *viszonyt*, a melyben az egyik szó a másikhoz

---

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

áll, a szellem alkotta, melynek felfogására csak mélyebb behatás után lesz B. úr képes.[1]) Sajnálom, hogy e viszony felfogása iránt az érzéket B. urban Petőfi példáival felkölteni nem sikerűlt; talán sikerülni fog másokkal. Csak megengedi B. ur a külömbséget ezek közt pl. «*sebzett* madarak» és «madarakat *sebzett* fegyver», v. «*elhagyott* hazájukba visszatértek a katonák» és «a hazájukat *elhagyott* katonák ma Boszniában vannak». Szeretem hinni, hogy éles felfogásu olvasó mint B. ur ennyi példával is beéri, hogy kiérezze belőlük a bizonyításhoz szükségelt értelmi kétféleséget, a melyre építettem a mult névjelző mondatszerűségéről szóló elméletemet. Szeretem hinni, hogy e kézzelfogható példákból csak kieszelte B. ur, hogy az egyikben a névjelzői cselekvőséget épen az a kifogásolt toldalék állította vissza, mig a másikban, toldalék nélkül a német vagy latin nyelvérzék nyomása alatt csupa szenvedőséget éreztünk. Fínom egy kis külömbség, de lényeges a védtem elméletben. És erre értekezésem végén (22. l.) külön is figyelmeztettem az olvasót, mondva: «Névtermészetéről áttértünk igetermészetére, a melyre *igehatározói* s evvel egyenértékü főnévi kifejezések vallottak». Meg vagyok győződve, hogy, ha B. ur még egyszer, de figyelemmel, végig olvassa szóban forgó értekezésemet, a «külsőségen» kivül a belső viszonyt is ki fogja érezni.

A B. ur birálta füzetkében bebizonyítani iparkodtam, hogy ilyen szerkezetekben mint: «szárnya *szegett* madár, almát *evett* ősünk, eskü *szegte* lyányka, vér *festette* babér» a *mult névjelző*[2]) *azonos* a *jelentőnek mult egyes 3. személyével.* B. erre azt mondja, hogy «nem helyes», s bár hasonlít hozzá, «még sem azonos». Hát mi ez? mondja meg B. ur! «mult idejü melléknévi igenévnek» tartja-e akkor is, mikor annak *alanyi* ugy mint *tárgyi* ragozását (*szeget*, *szegbe*, *evett*, *festette*) látja? Melyik nyelvtanban olvasott B. melléknévi igenevet alanyi és tárgyi ragozásut? talán a hivatolt (817. l.) Budenz Ugor alaktanában? Megvallom, ezt még nem ismerem; de ha benne ilyen ragozásu igealakot talál, kész vagyok meghajolni B. előtt. — Mit Budenz? «Ehhez hasonló jelenséget találhatunk az angolban is,» kiált fel B. lángeszü emberektől kitelhető könnyüséggel. — Ismételve mondom, nincs szerencsém ismerni B. ur személyét, de hiszem, hogy, ha nem is lángeszü, legalább komoly ember és tréfából a Közlöny olvasóit félre vezetni nem akarja. Felszólítom, hogy idézzen a fenn említett példákhoz foghatókat akár az angol nyelvből akár más u. n. indo-európaiból, s tudománya előtt térdet fejet hajtok.

Még csak egy megjegyzését kivánom visszautasítani, hogy «mindig a *legrosszabb* irányban tapogatódzom s rég *elavult* nézeteket emlegetek», midőn Hunfalvy, Szvorényi, Fábián, Simonyi (1875) s Riedl-re hivatkozom. Én értekezésemben számot adtam a 3. és 4. lapon a név- és igejelző irodalmáról, felemlítvén benne két értekezést és nyelvtan iróinkat a legujabbig (Szinnyei). Esküdni egyikre sem esküdtem, de említésre méltónak mindegyiket találtam. Nem érzem magamat hivatva ennyi munkás nyelvtudós érdemeinek kellő méltatására; de őket egy tollvonással, egyszerű hivatkozással Budenz Ugor alaktanára, rosz irányuak-

[1]) V. ö. értekezésem 5. lapján ezt: «A mult névjelző *értelmét* akarjuk meghatározni».

[2]) Értsd B. szerint: a mult idejű melléknévi igenév.

nak és elavultaknak bélyegezni, szeliden mondva nem tapintatos. Van valami kicsinyítő ebben a B. itéletében, a mely a lenézett s részben még *élő* tudósokra sértő lehet, még ha egy Budenz érdekében is áll. Vegye jó neven e figyelmeztetést volt biráló társától!

VERESS.

Néhány megjegyzés Veress I. válaszára.

Ugy látszik, Veress úr még mindig nagyon érzékenyen veszi a legcsekélyebb kifogást is, a mit az ember műve ellen tesz, pedig az érzékenység árt a vitatkozás komolyságának. Rendszerét külsőségeken alapulónak tartom, mert nem az egyes alakok jelentése a fődolog előtte, hanem mondatbeli szerepük. Mindazonáltal el kell ismernem, a mit birálatomban is készséggel elismertem, hogy művének itt szóban forgó második része az elsőt minden tekintetben felülmulja, s ha mégis akadt némi kifogásolni valóm, az nem a kákán is csomót keresésnek eredménye. Az ellentétes nézeteknek komolyabb és elfogulatlanabb tárgyalása csak használhatna az ügynek.

Hiába akarja Veress úr bizonyítani, hogy «a mult névjelző azonos a jelentőnek mult egyes 3. személyével», mert nem az. Az *isten adta sziv*, *ember nem járta föld* kifejezések analogikus képzésnek szüleményei a *nap nyugta*, *éltében*, *jártában*, *keltében* félék mintájára, melyeknek alapja a *nyugat*, *élet*, *járat*, *kelet* névfiak és birtokos személyraggal vannak ellátva; tehát sem alanyi sem tárgyi ragozásuk nincs (v. ö. Budenz, Ugor alaktan; Nyelvt. Közl. XX: 298.) Birálatomban ezt írtam: «Az mitsem bizonyít, hogy az állítmány változatlan értelemmel jelzőleg járulhat alanyához vagy tárgyához; pl. *felhőket szellő űzött* és *szellő űzött felhők*. Ehhez hasonló jelenséget találhatunk az angolban is.» Ime: *He made a noise* (ő zajt ütött), és *the made noise* (az ütött zaj); *he covered the soldier with wounds* (a katonát sebekkel borította), és *the soldier, covered with wounds, still fought* (a katona sebekkel borítva, még mindig harczolt); *she loved her husband* (ő szerette férjét) és *her loved husband* (szerette férje). Azért mégsem kivánom, hogy Veress ur előttem térdet fejet hajtson.

Ami pedig Hunfalvy, Szvorényi, Simonyi elavult nézeteit illeti az egyes alakok eredetére nézve, nem hiszem, hogy egyiküket is sértette volna megjegyzésem. A tudomány folyton halad, a régi nézeteket ujabb, gyakran helyesebb nézetek váltják fel, a melyek előtt az illető tudomány művelőinek szemet húnyni nem szabad. S a ki Budenz Ugor alaktanát és Magyar-Ugor szótárát nem ismeri, az ne merjen véleményt koczkáztatni összehasonlító nyelvészeti kérdésekről.

Székesfehérvár, 1888. deczember 8.

BALASSA JÓZSEF.

A **Franklin-Társulat** által kiadott **Olcsó könyvtárban** megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Beulé. Augusztus családja s kora. Francziából Molnár A. (73) 30 kr.

Boileau. A költészetről. Tanköltemény négy énekben. Forditotta Erdélyi János. (184) 30 kr.

Boissier G. Virgil. Francziából forditotta Végh A. (22) 30 kr.

Bozzai Pál irodalmi hagyományai. (212) 30 kr.

Catullus versei. Forditotta Csengery J. (105) 30 kr.

Cicero. Lælius a barátságról. Forditotta Némethy G. (199) 20 kr.

Collins V. Sophokles. Forditotta Kont I. (126) 30 kr.

Concha Győző. A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. (195) 40 kr.

Csengery Antal. A magyar közoktatás és közmívelődés némely főbb kérdéseiről. (101) 50 kr.

Csokonai V. M. Béka-egérharcz, irta Homer. Átöltöztetve a Blumauer módja szerint. (124) 20 kr.

Dayka Gábor költeményei. (59) 20 kr.

Erdélyi J. Aesthetikai előtanulmányok. (243) 20 kr.

Flegler S. A magyar történetirás történelme — *Sayous* E. A magyar történelem kútforrásai. Mindkettőt forditotta ifj. Szinnyei J. (38) 60 kr.

— Kölcsey Ferencz. Forditotta ifj. Szinnyei J. (49) 20 kr.

— Szalay László és munkái. Forditotta ifj. Szinnyei J. (56) 50 kr.

Gregorovius. Pápák siremlékei. Forditotta Hegedüs I. (204) 30 kr.

Greguss Ágost. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által 1864-ben jutalmazott pályamű. Harmadik javitott és bővitett kiadás. (213) 40 kr.

Gyöngyösi István. Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról. Egykorú kéziratból kiadta és jegyzetekkel kisérte Hahn Adolf. (181) [illegible] kr.

Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Németből ford. és bevezette Berkeszi István. (231) 30 kr.

Horatius. A költészetről. Levél a Pisókhoz. Forditotta Czuczor G. (37) 20 kr.

Ilosvay Selymes Péter. Az hiresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história. Kiadja Szilády Áron. (203) 20 kr.

Kazinczy Gábor. Emlékbeszéd Szemere Pál felett. (191) 20 kr.

Kerényi Frigyes összes költeményei. (5) 60 kr.

Kont Ignácz. Aristophanes. (97) 30 kr.

Kölcsey Ferencz szónoki művei. (17) 60 kr.

Lessing G. E. Laokoon, vagy a festészet és költészet határairól. Forditotta Bánfi Zsigmond. (40) 50 kr.

Lindau Pál. Molière. Forditotta Bánfi Zsigmond. (74) 30 kr.

Mészáros Ignácz. Kartigám. Regény. 5. kiadás. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich G.-tól. (93) 80 kr.

Olasz költőkből. Forditotta Radó Antal. (198) 50 kr.

Petrarca összes szerelmi sonettjei. Forditotta és magyarázatokkal ellátta Radó Antal. (216) 80 kr.

Pope S. A műbirálatról. Forditotta Lukács Móricz. (20) 20 kr.

Schiller. Kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Forditotta Zollner Béla. (223) 30 kr.

Szerb népdalok és hősregék. Az eredetiből ford. Székács József. 2. javitott kiadás. (229) 50 kr.

Tibullus elégiái. Ford., bevezetéssel és jegyzet. ellátta Csengeri J. (21 40 kr.

Wlislocki Henrik. Az erdélyi czigány népköltészet (189) 20 kr.

(A zárjel közti számok az Olcsó könyvtár folyószámait jelölik.)

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1889. FEBRUÁR. XIII. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1889

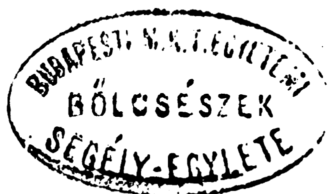
TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Csérhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 17. sz. küldendők.

CATO PÁRVERSEINEK MAGYARORSZÁGI KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI.[1])

A Scaliger óta kétes joggal úgynevezett Dionysius Cato, kitől négy könyvre terjedő erkölcsi párversek maradtak reánk, a középkorban és az újkor elején a legelterjedtebb írók egyike volt. Nemcsak az iskolákban olvastatták épületes tartalma miatt a tanuló ifjusággal, hanem le is fordították a különböző modern nyelvekre. E fordításokról, melyek Európa középkori irodalmának érdekes maradványai, már eddig is többen írtak. Igy *Zarncke* [2]) a németeket, *Feifalik* [3]) a cseheket ismertette, *Nehab* [4]) és *Goldberg* [5]) az angolokat vették vizsgálat alá, *Tobler* [6]) az olaszokról, *Beets* [7]) a németalföldiekről értekezett. Mi magyarok sem végzünk tehát hálátlan munkát, ha a nálunk megjelent fordításokat és kiadásokat kutatván némi adalékkal járulunk Cato európai elterjedésének és a magunk régibb irodalmának ismeretéhez.

Kétségtelen, hogy Cato verseit az iskolákban is olvasták. Mindazáltal sem fordítást, sem kiadást nem birunk a XVI. század

---

[1]) Részlet a budapesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti karánál pályadíjat nyert, Cato szövegét kritikailag tárgyaló és magyarországi kiadásait s fordításait ismertető értekezésből.

[2]) Der deutsche Cato. Geschichte der deutschen Uebersetzungen der im Mittelalter unter dem Namen Cato bekannten Distichen bis zur Verdrängung derselben durch die Uebersetzung Seb. Brants am Ende des XV. Jahrhunderts. Leipzig 1852.

[3]) Der altböhmische Cato. Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Bd. 36, 211.

[4]) Der altenglische Cato. Göttingen 1879.

[5]) Die Catonischen Distichen während des Mittelalters in der englischen und französischen Literatur. I. Der englische Cato. Leipzig 1883.

[6]) Die altvenezianische Uebersetzung der Sprüche des Dionysius Cato; Berlin, Abhandlungen der Akad. IV. p. 87, 1883,

[7]) De disticha Catonis in het middel nederlandsch. Utrecht 1885.

előtt felmutatni, minek oka bizonyára abban keresendő, hogy nálunk a könyvnyomtatást behozatalának idején s még jóval azután is első sorban vallásos iratok foglalkoztatták.

1. Cato első magyarországi kiadása a híres szász tudóstól, *Honterus Jánostól* való, mely a következő czím alatt: *Catonis Disticha Moralia. Sententiae Septem Sapientum ex Ausonio. Ex eodem Opusculum de Monosyllabis* Brassóban 1539-ben jelent meg.

Negyedrétben négy ívre, 16 számozatlan levélre terjed. A szöveget, mint a honi kiadások jó része, Erasmus recensiója után adja. E rendkívül ritka könyv teljesen csak a medgyesi, csonkán a brassói evangelikus gymnasium könyvtárában van meg.

2. Az első ismert magyar fordítás Debreczenben 1591-ben jelent meg következő czímmel:

Libellus elegantissimus qui inscribitur Cato de præceptis vitæ communis. Azaz igen szep kőnyveczke mely neveztetik Catonak, ki tanit ez kőzőnseges eletben kinekkinek eletit es erkőlczet hogy kellyen eszessen szabni es hordozni. Debrecini excudebat Czaktornyaj 1591.

Nyolczadrétben 21 számozatlan levélre terjed. Jankowich említ egy ennél régibb kiadást, mely Kolozsvárt 1580-ban Heltainál jelent volna meg Makai ügyelete alatt. «De tekintve — így ír Toldy *Magyar prózaírók a XVI és XVII. századból* czímű műve I. kötetének XX. lapján — hogy 1580 körül a Heltai nyomdája még özvegyének czímzete alatt dolgozott, 1585-ben fiáé ifj. Heltai Gáspáré alatt, Makai Ráfael pedig csak Heltai Anna idejében jelenik meg 1620-ban és 21-ben mint ügyelő a Heltai-nyomdában, nagyon hihető, hogy Jankowich az évszámban tévedt és azon kiadást látta csak, mely a fennjegyzett czím alatt, de «1620» évjegyet viselve homlokán, jelenleg az egyetem könyvtárában őríztetik.»

Latin szövege az Erasmus kiadására megy vissza, a miről az olvasások pontos összehasonlítása győzött meg. Önálló kritikai tevékenység nyomai természetesen sehol sem mutatkoznak.

A magyar prózai fordításon meglátszik, hogy az iskola számára készült s czélja nem más, mint a latin szöveg megértetése. Határozottan alatta áll még a XVI. század irodalmi színvonalának is, a miről legkönnyebben meggyőződhetünk, ha Pesti Gábor meséivel, melyek ugyancsak fordítások, összehasonlítjuk. Míg ez utóbbi szabadon és magyarosan ír s a latin eredetire csupán az

aggodalmasan megtartott *consecutio temporum* által emlékeztet, addig a Cato ismeretlen fordítója annyira megy a latinizmusban, hogy sok hely az eredeti nélkül nem is érthető. Ime. egy kis ízelítő:

I. 4: Te utáld meg (*sperne*) magaddal ellenkezni tusakodván.

I. 6: Az mellyeket tudsz ártalmasoknak lenni, jóllehet kedvesek, elhadgyad. Az hasznot a gazdaságnál tsak alkalmatos időben kell nagyobbnak bötsülni.

I. 11: Úgy légy jó az jóknak, hogy valami gonosz károk téged ne kövessenek [Ne te *mala* damna *sequantur*].

I. 12: Eltávoztasd a híreket, ne kezdgy új találónak tartatni [Ne incipias novus auctor haberi].

I. 14: Mikoron téged valaki ditsér, megemlékezzél te magad itélőjének lenni magadnak (iudex tuus esse memento).

III. könyv, præfatio: Ezeket az én verseimet *valamely* olvasó kivánod megérteni (quicunque cupis cognoscere lector).

A fordító több helyt, szem előtt tartván az iskola igényeit, jónak látta magyarázatokkal kisérni fordítását. Pl.:

Foro te para. Törvényhez készítsed magadat azaz törvénybeli tudománt tanully.

Cum bonis ambula. Az jókkal járy (társalkodgyál).

Quod satis est, dormi. Az mi elég, alugyál, azaz tsak annyit alugyál az mennyi az természetnek elég.

Litteras disce. Írást tanully vagy: Deáki tudománt tanully.

III. 8: Az mit teneked a sors (szerentse) adand azaz, A mi teneked szüleidtől testamentomba hagyatik, registrumba beírjad.

Olykor a latin szöveget félre is érti, pl.:

I. 30: Az mellyeket szoktál büntetni (culpare = hibáztatni), ugyanazokat magad ne tselekedgyed.

II. 13: Megh emlékezzél felettébb *tzifraságot* eltávoztatni az *irígységért.* Azaz ne légy tzifra,

Melly ha semmit neked nem árthat is, de mindazáltal aszt szenvedni *másnak* igen nehéz. — Itt az eredetivel:

Invidiam nimio cultu vitare memento :
Quæ si non lædit, tamen hanc sufferre molestum est

egyáltalán nem volt tisztában a fordító.

III. 16: Mert a törvények is azt kévánnyák, hogy az igasság igazgattassék (Ipsæ etiam leges cupiunt ut iure regantur).

III. 24: Az Te anyádat is meg ne bántsd, mikor *szüleidhez* akarsz jó lenni (Nec matrem offendas, dum vis bonus esse *parenti* = atya).

Hogy a fordító Erasmus magyarázatait is ismerte, többször elárulja. Pl.:

I. 13: Az neked igértetett marhát bizonyosan *másnak* ne ighírd.

II. 27: Az mi következik (quod sequitur) azaz, az mi *már elmult*, arra nézz.

III. 18: Tselekedgyed hogy sokat olvass és elolvasván sokat eltöröllj (megemendálj). — Erasmus t. i. a hagyományozott *perlege* helyet *perline*-t gyanított.

IV. 47: Hogyha teneked feleséged vagyon, marhád pedig nintsen, és felőlle gonosz hír vagyon [Cum tibi sit coniux *nec* res, et *fama* laboret — scilicet *fama coniugis* Erasmus szerént].

3. Ugyanez a könyv megjelent másodszor Debreczenben 1597-ben: excudebat Paulus Lipsensis. Minden tekintetben változatlan.

4. Libellus elegantissimus, qui inscribitur Cato. Igen szep kônyvetske, mely Catonak neveztetik, az kôzônséges jo eletnek oktatasaról. Ein schôn Bûchlein, welches man Cato nennet, von der unterweisung gemeinen lebens. Claudiopoli Tipis Heltanis, excudebat Joannes R. Makai. 1620. — Nyolczadrét, 36 számozatlan levél.

Ez az első ismert latin-magyar-német kiadás. Hogy tankönyvnek volt szánva, mutatja a könyv élén olvasható ajánlás:

Ad pueros Scholares.
Vos dociles pueri (spes et decus omne parentum)
Quos Schola Claudiaci continet ampla soli,
Accipite hoc vestri, semperque tenete, Catonis
Ad mores sanctos instituentis, opus.
Quod modo non solum Latio sermone legendum,
Sed simul Ungarico Teutonicoque damus.

Latin szövege ugyanaz, a mi a debreczeni kiadásé, néhány bosszantó íráshibával; így I. 23: se ipsum coerce *(te ipse* helyett); II. 8: Noli putes *(Nolo* helyett); IV. 11: Unum hominem præcipio tibi *(tibi praecipio* helyett); IV. 23: Propaganda etenim rerum bonarum doctrina est *(rerum doctrina bonarum* helyett).

Magyar szövege a debreczeni kiadásétól csupán néhány jelentéktelen magyarázat hozzákapcsolásában különbözik.

A német fordítás, a Luther-féle irodalmi nyelven írva, általán ügyesebb és rövidebb a magyarnál s magyarázatra nem szorúl; de, a mennyiben kimutatható, hogy *a nála régibb magyar fordításra tekintettel* készült, a külföldi német fordításoktól bizonyára független.

Néhány helyen eltalálja az értelmet, a hol a magyar az eredetit teljesen félreérté, így pl.:

II. 13: Sey eigedenk Missgunst (oder Neid) Pracht wegen zu vermeiden | Welche ob sie schon nicht schadet | ist sie doch schwer zu erdulden.

III. 16: Denn die gesetzer vom recht begeren regieret sein.

III. 24: Nicht erzürne deine Mutter, dieweil du deinem Vater gut wilt sein. (A megfelelő magyar helyeket fennebb közöltük a félreértések közt.)

Más helyeken a *magyarral közös félreértéseket mutat*, bár mindenütt meglátszik, hogy a fordító már anyanyelvének fejlettebb voltánál fogva is szabadabban mozgott a kifejezésekkel folyton küzködő magyar társánál.

Végül megjegyezzük, hogy Toldy e kiadás után közölte *Az Catonak jó erkölcsre oktató parancsolatit* a *Magyar prózaírók* I. kötetének 289—315. lapjain.

5. Ugyancsak Kolozsvárt jelent meg egy tisztán latin szövegű, s úgy látszik, szintén iskolai használatra szánt kiadás:

Catonis Libellus elegantissimus de præceptis vitæ communis, Erasmo Roterodamo castigatore et interprete. Pythagoræ Aurea Carmina nunc postremo adiecta. Dicta Sapientum ad finem libelli adposita. Claudiopoli in Transylvania. Anno a nato Christo 1601. — Nyolczadrét, 40 számozatlan levél. A szöveget, s a mi kis jegyzet van hozzá, egyszerűen Erasmus után adja.

6. A kolozsvári 1620-iki három nyelvű kiadás ugyanoly czímmel újra megjelent 1639-ban: Typis Heltanis excudebat Georgius Abrugi. Nyolczadrét, 36 számozatlan levél.

A könyv élén olvasható a fönnebb már ismertetett ajánlás: *Ad pueros Scholares*, de e mellett van még egy másik *Ad iuventutem:*

Si morum præcepta cupis, studiosa iuventus,
Discere, virtutis si monumenta cupis,
Consulis hæc *Latii* metris conscripta Latinis
Disticha cum magna sedulitate legas.

Qui veræ docet optatum pietatis amorem,
Et sanctum vitæ prosperioris iter.

Az egészben legérdekesebb az, hogy a kiadó 1639-ben még mindig az öreg Cato Censoriust tartá a mű szerzőjének! Harmadik ajánlás *Ad Lectorem:*

Accipe morigerum lector generose libellum,
Accipe civiles quisquis amabis opes.
Perlege prudentis prudenter scripta Catonis
Carmina, Pieria digna terenda manu.

Az 1620-iki latin szöveg említett sajtóhibái ki vannak javítva. Magyar és német szövege változatlan.

7. Disticha de moribus, quæ vulgo inscribuntur Cato. Studio et opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. In usum Scholarum Ungaricarum Ungarice reddita. Nunc recens denuo in lucem edita, in usum Illustris Scholæ Albensis Anno 1643. Nyolczadrét, 50 lap. A kiadást a czímlevél hátlapjára nyomatott figyelmeztetés szerint M. Ph. L. P. (Magister Phil. Ludov. Piscator) eszközölte, Albæ, Calend. August. 1643. A latin és magyar szöveg az 1620-iki kiadásra mennek vissza, némi magyarázó pótlásokkal. Hogy tankönyv volt, már a czímlap is mutatja.

8. Kolozsvárt 1659-ben az 1620-iki kiadásnak új lenyomata jelent meg: Typis Heltanis apud Joannem Ravium impressit Georg. Abrugi. Nyolczadrét, 24 számozatlan levél. Mind a három nyelvű szöveg változatlan.

9. Ugyancsak 1659-ben jelent meg Szebenben, az 1620-iki kiadásnak csak a sajtóhibák tekintetében javított újabb lenyomata ily czímmel:

Disticha de moribus, quæ vulgo inscribuntur Cato, studio et opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. Nunc recens denuo in lucem edita. 1659. Cibinii per Christophorum Hildebrandum. Nyolczadrét, 48 lap.

10. Ezt követte ugyancsak Szebenben 1666-ban:

Catonis Disticha Moralia cum Germanica et Hungarica versione nunc castigatius quam antea edita. Ad minus candidum Lectorem:

Cur ducis vultus et non legis ista libenter?
Non tibi, sed parvis parva legenda damus.

Cibinii. Typis et sumptibus Abrahami K. Szenci, 1666.*)
Præfatio ad Lectores:

Quærite mortales virtutem: quærite toto
Pectore: nam cunctas præterit orbis opes.
Tempore vel furto, bello vel peste, vel igni
Res perit: extremos hæc manet usque rogos.
Ergo Patres patriæ, pubem virtute beatam
Reddite, non opibus, quæ velut unda fluunt.

Ugyanez ajánlás olvasható magyar és német nyelven is.

A latin szövegen az eddigi kiadásokhoz képest némi változások észlelhetők. Igy a prózai sententiák közt az eddigiekben *Tute consule* és *Tuto consule*, tulajdonkép csak két varians, két egészen külön szabálynak volt véve; ebben már csak *Tuto consule* áll. I. 21: cum te natura *crearit* (creavit: eddig); I. 40: notis ac charus amicis (charis et amicis: eddig): præf. lib. II: Si Romana cupis et *Punica* noscere bella (*civica*: eddig); II. 26: Fronte capillata est, sed post (F. c. post hæc: Erasmus); præf. l., IV: *quo tete* utare magistro (in quo te utare m.: eddig). Ezenkívül minden distichon latin czímmel, egyik-másik latin magyarázattal is el van látva.

A magyar szöveg meg van szabadítva némely félreértéstől. Igy II. 13: Megemlékezzél eltávoztatni az írigységet felettébb való czifrasággal; mely ha semmit nem árt is, de mindazáltal azt szenvedni nehéz; III. 16: Mert a törvények is azt kivánnyák, hogy igazsággal igazgattassanak; III. 34: Anyádat is meg ne bántsad, mikor atyádnak akarsz jó lenni. — V. ö. ezekkel a debreczeni 1591-iki kiadásból fönnebb idézett helyeket.

A német szöveg változatlan. Függelékül a hét bölcs mondásai vannak mellékelve három nyelven.

11. Ugyanezen kiadás változatlan czím alatt jelent meg: Cibinii apud Stephanum Jüngling. Anno 1668. E könyv csak czíme szerént ismeretes, a mennyiben gr. Kemény József idézi *Lexicon Erud. Hung.* cz. kéziratában Jüngling szó alatt [l. Szabó Károly *Régi Magyar könyvtár*]. De az 1674-ben ugyancsak Jüng-

*) Úgy ezt, mint az 1688-iki brassói és 1693-iki lőcsei kiadást méltóságos Ráth György kir. tábl. tanácselnök úr bocsátá magánkönyvtárából rendelkezésemre, kinek e helyen is hálás köszönetemet kifejezni kedves kötelességemnek tartom.

lingnél megjelent Cato után itélve ez sem lehetett egyéb, mint az 1666-iki kiadás változatlan lenyomata.

12. A debreczeni 1591-ik hiadás újra megjelent két (latin és magyar) nyelvű szövegével: Leutschoviæ, Typis Samuelis Brewer. 1672. Nyolczadrét, 23 számozatlan levél.

Latin szövegéből ki vannak küszöbölve az 1591-ikiben levő hibák. Újabb hiba csúszott be a 7. sententiába: Ad consilium non *cesseris* (accesseris helyett); præf. l. II.: Si Romana cupis vel *Punica* (civica helyett) noscere bella, hol azonban a magyar szöveg *polgári hadakat* említ, a *civica* olvasás mellett maradva.

A magyar fordítás változatlan.

13. A szebeni 1666-iki kiadás újra lenyomatott: Cibinii apud Stephannu Jüngling 1674. Nyolczadrét, 51 lap. Mindenben változatlan.

14. Ugyanennek lenyomata: Coronæ, typis et impensis Michaelis Hermanni. 1688. Nyolczadrét, 73 lap.

15. A lőcsei 1672-iki kiadás újra megjelent: Leutschoviæ, Typis Samuelis Brewer 1693. Nyolczadrét, 20 levél.

16. Catonis Præcepta moralia, Libellus Elegantissimus de institutis vitæ communis, iuxta D. Erasmi Roterodami interpretationem atque castigationem, rythmis Germanicis recens redditus. Abrahamus Morterius a Wissenburg. Lectori:

Carmina prudentis puer accipe diva Catonis,
Non tamen a senibus reiicienda viris.
Nam quicumque senex mores non curat honestos,
Quam puer est infans, est puer ille magis.

Leutschoviæ, typis Samuelis Breweri, Anno 1693.

Latin szövegében *Foro te para* és *Foro pare* valamint *Tute consule* és *Tuto consule* variánsok mint külön erkölcsi szabályok szerepelnek. A versek sok helyt hibásan vannak közölve; így I. 17: non cursu eodem (non eodem cursu: helyett); I. 23: te mox ipse coerce (helyesen: te ipse coerce); I. 37: ipse moderato (helyesen: moderare); II. 7: quod pudeat, sociis *(socios* helyett); II. 8: Non reputes (Nolo putes: helyett); III. 11: Rebus et incessu (in censu: helyett); IV. 24: hominum quando (quandoque: helyett). Különben a kiadás, mint a czímlap is mutatja, Erasmusé.

A mi a német szöveget illeti, ezt nem lehet a szó szoros értelmében fordításnak nevezni. Inkább csak verses átdolgozása ez

Cato gondolatainak a kedvelt *Knittelvers* formájában. Az egyes prózai szabályokat két, négy sőt több soros, a distichonokat négy, hat sőt nyolcz soros versszakokban írja körül, mindenütt páros rímekkel. Alak, illetőleg stilusbeli hűségre a fordító egyáltalán nem törekszik. Igy egyik-másik prózai mondásból egész kis költeményeket farag:

Liberos erudi:

Die Kinder nehr | Auch fleissig lehr |
Gut Kûnst und Zucht | Sey nicht verrucht |
Wie der Strauss ist | Von dem man liest |
Dass er im Sand | Auf freyem Land
Sein Eyer legt | Und nicht mehr pflegt |
Also nicht thue | Hab sorg darzu |
So Kinder hat | Dir geben Gott |
So wil er sein | Der Vater dein |
Wirstu nich hôrn | So wird er zûrn |
Und wird da sein | Ein ewig pein.

Az első könyv ötödik distichonát:

Si vitam inspicias hominum, si denique mores,
Dum culpent alios, nemo sine crimine vivit,

így fordítja:

Wer auff der Menschen Leben acht |
Und ihr Sitten mit fleiss betracht |
Der find das freylich niemand sey |
Ohn Fehl und allem Laster frey
Doch thun wir als wären wir rein |
Hie muss herhalten in gemein
Gut und bôss | und auch jedermann |
Der muss sich warlich richten lahn. |

A magyarázatban szintén Erasmust követi s elkerüli mind azokat a félreértéseket, melyeket a magyar fordításban megróttunk. A nyelvet ügyesen használja s legfölebb néhány durva kifejezésért hibáztathatjuk, melylyel az eredetinek egészen discret helyeit bemocskolta. Pl. a következő verset:

IV. 17: Fac fugias animo quæ sunt mala gaudia vitæ

nem átallja így fordítani:

Wer halten will bis in den Todt |
Sein gut Gerûcht dass er hie hat |

Des Bauchs Wollust und Fûllerey |
Er fleissig meyd | und Hurerey.

Nem volna érdektelen, ha valaki Morter e fordítását a külföldi német fordításokkal ugyanebből a korból összevetné.

17. A brassói 1688-iki kiadásnak új és változatlan lenyomata jelent meg ugyancsak Brassóban 1715-ben, mely annyiban érdemel említést, a mennyiben az 1591-iki magyar és az 1620-iki német szöveg utolsó kiadása. Valóban bámulnunk kell őseink konzervativizmusát, legalább a tankönyvek dolgában, hogy csaknem másfél századon keresztül ily silány fordítással be tudták érni és nem restellették 13-szor egymás után csaknem változatlan alakban újra lenyomni.

18. Recta vitæ morumque hominum institutio, id est Selectissimi versus Catonis magni, quos in septem Capita distribuens et Secunda hac editione multo meliorem in ordinem redigens, vicissim curavit reimprimi: puro Ungarico quoque idiomate perlucide declarans *Andreas Illyes*, consecratus Episcopus Transylvaniæ. Ember életinek és erkôlcsinek Igaz rendelése, azaz: Nagy Catonak válogatott bôlcs versei, Mellyeket Hét fejekre el-el osztván és ez Második kibocsátásban sokkal jobb rendbe hozván viszontag kinyomtattatott, tiszta magyar nyelvvel is világosan megfejtvén *Illyes András* Erdély országának szentelt Pûspókje. Nyomtattatott Nagy-Szombat 1710. — Nyolczadrét 38 lap.

A könyv első kiadását nem ismerem. Szabó Károly a Nagy-Szombatban 1709-ben megjelent *Rövid forma Embernek életét bölcsen rendelni* czímű munkát tartotta annak, melynek átvizsgálása azonban arról győzött meg, hogy ez állítás tévedésen alapul, mert az utóbbiban nincs meg Catónak se eredeti, se fordított szövege.

A latin rész annyira eltér a *Praecepta moralia* hagyományos alakjától, hogy új recensiónak lehetne nevezni, ha tudományos czélból és nem önkényesen készült volna. A prózai előszó és a rövid erkölcsi szabályok el vannak hagyva. A verses szöveg fel van osztva hét fejezetre; több kihagyással, melynek nem volt más czélja, mint a pogány nézetek utolsó nyomait is eltörölni. Elmaradt a IV. 14., mert czélzás van benne a véres áldozatok szokására; a IV. 18., mert az öregekkel, kik közé a könyv kibocsátásakor az előszó tanúsága szerént a fordító is tartozott, meglehetősen kiméletlenűl bánik el (Nam quicumque senet, puerilis sensus in

illo est); a IV. 30. első verse, mert Venusról és Bacchusról van benne szó; a IV. 38., mert ugyancsak a pogány áldozatokra vonatkozik. Már a IV. 4. kihagyására fordítási nehézségek birhatták rá Illyest.

De egyéb változtatásokat is megengedett magának. Igy a második könyv előszavának nagyobb részét elhagyja s megtartott két sorából állítja össze az ő második fejezetének 19. distichonát:

Ut sapiens vivas, audi quæ discere possis,
Per quæ semotum vitiis deducitur ævum.

Új distichont tákol össze ugyane prologus utolsó és a IV. 30. második verséből:

Ergo *adesto* (!) et quæ sit sapientia, disce legendo,
Quod *laetum* est, animo complectere, sed fuge lites.

A harmadik könyv prologusát úgy bontja fel, hogy annak 5. és 6. verse a IV. fejezet 9., a 3. és 4. sor pedig a IV. fejezet 10. distichonjának helyét tölti be.

A III. k. 12. distichonát, mely a házassági elválást ajánlja, ily körmönfont módon változtatja meg:

Uxorem fuge ne ducas sub nomine dotis,
Et compescere fac, si cœperit esse molesta.

Erasmustól eltérő olvasásai: I. 26: Tu quoque fac simula; I. 29: Sic tu nec parcus; I. 40: Et largus amicis; IV. 47: et res et fama laboret.

A magyar szöveg adja Catónak első, hazai nyelvünkön írt verses fordítását, két-két alexandrinból álló párrímes versszakokban. Sajnos, hogy nyelv és verselés egyaránt ügyetlen íróra vallanak. Legnagyobb baja az, hogy a két alexandrinba nem bírja beszorítani a két hexameter tartalmát s ezért kénytelen igen sokat, a mi az eredetiben jelentőséges, egyszerűen kihagyni. E miatt azután teljesen szakít a hűség követelményével, a Catót annyira jellemző párhuzamokat elejti, az ellentéteket eltompítja, az eredetinek minden stilbeli szépségét elenyészteti. Verselése határozottan rossz. Valami negyvenszer hanyagolja el a metszetet s még ilyen rímek is akadnak nála:

Holott félhetsz minden lelkes állatoktól:
Inkáb kell tartanod neked egy embertől.

Ime néhány példája fordításbeli felületességének:

I. 5: Senki vétek nélkül nem él, megisméred (*Cum culpent alios*, nemo sine crimine vivit).

I. 7: Idők szerint erkölcsit bölcs változtatja (Temporibus mores sapiens *sine crimine* mutat).

I. 8: Feleségednek mindenben nem kell hinni (Sæpe etenim mulier quem coniux diligit odit).

Az eredetinek teljes félreértésére vallanak az ilyenek:

I. 29: Aláváló és drága dolgokkal úgy élly: Hogy másokat mindenekben jól megsegélj (Quod vile est, carum, quod carum, vile putato, Sic tu nec parcus nec avarus habeberis ulli).

Sok helyt a fordítás keresztény czélzatú:

II. 27. Következőt nézzed: jövendőt tekéntsed: Minden dolgaidban az Istent kövessed (Az eredetiben Janusra czéloz).

III. 12: Feleséget ne végy gazdagság kedveért: Megsanyargasd őtet gonosz erkölcsiért (Az eredeti elválást ajánl).

III. 13: *Igazak* élete életünk mestere (Nobis vita est aliena magistra).

E példákból, melyek száma tetszés szerént szaporítható, eléggé kitünik, hogy Illyes fordítását még korának irodalmi színvonalához mérten is gyengének kell tartanunk.

19. Heptalogus azaz görögországi hét böltsek jó erköltsre oktató rövid mondási és Cato közönséges életre tanító bölts parantsolati, kik egyben szedettek és az bölts és szemes erköltsben rendes magaviselésben magokat foglalni igyekező embereknek kedvekért rövid Magyar versekben foglaltattak. A Rósakoszorú verseinek formájára. Budán, nyomtattatott Veronika Nottenstené özvegynél 1750-ik Esztendőben. — 72 nyolczadrétű lap.

A 23. lapon kezdődnek: Cato jó erköltsre tanító parantsolati Az előrebocsátott *Praeludium*-ból közöljük a következő jellemző sorokat:

Ezek Görögűl irattak,
Sok Nemzettűl fordíttattak,
'S tanultattak azoktúl.
Mert itt megvan mi szűkséges,
'S ez életre elégséges,
Viseltetvén ez oktúl.

Úgy látszik, a névtelen fordító valahol Planudes fordítását látta s azt tartá eredetinek. Ebből is kitünik, a mit maga a

munka megerősít, hogy mily silány előkészülettel fogott feladatának megoldásához.

A prózai prologust elhagyta. A sententiákat 15 versszakba foglalta a következő schema szerént:

Elsőben Istent tisztellyed,
Szűléidet úgy kedvellyed,
Rokonságidat betsűllyed,
Mesteredet híven féllyed.

A distichonokat a következő versalakban fordítja:

I. 7: Meghidd: az engedelmesség,
Ha úgy kivánnya az szűkség,
Hasznos akár kiben is,
Olykor az állhatatosság,
De a kiben van okosság,
Vigyáz akár miben is.

Mint e példa is eléggé mutatja, a fordításból az eredetire:

Constans et lenis, ut res expostulat, esto,
Temporibus mores sapiens sine crimine mutat

alig lehet ráismerni. Sokszor az értelemnek szándékos elfacsarásával találkozunk, így pl. I. 23:

Si tibi pro meritis nemo respondet amicus,
Incusare deum noli, sed te ipse coerce

a fordításban így hangzik:

Ha látod barátid kőrűl,
Hogy velek sok jó tétedrűl
Minden elfelejtkezik,
Mások előtt ne vádollyad,
Tsak magatok kőzt dorgállyad,
'S máskor rá emlékezik.

De legnagyobb baj az, hogy a fordítás sok helyt a legdurvább félreértéseket árulja el. Példaképen elégnek tartjuk a IV. 47-re utalni:

Cum coniux tibi sit nec res, et fama laboret,
Vitandum ducas inimicum nomen amici

melyet névtelenünk így forgat ki:

Feleséges ember lévén,
Jószág nélkül szűkőlkődvén,
Ha gonosz hír van rólad,

Hogy barátoddal ingerkedgy,
Esméróiddel perlekedgy,
Magad illyektül ójjad.

Ismételjük, a fordító sok helyt nem volt képes az eredetit megérteni, de egyáltalán nem is volt szándéka hűségre törekedni. A versalak, melyet választott, arra kényszeríté, hogy sokkal többet mondjon, mint a mennyi az eredetiben van, illetőleg, hogy a Cato gondolatait saját hozzáadásaival felczifrázza. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a munka, bár nyelve igazán magyaros és verselése korához mértèn ügyes, mint fordítás semmit sem ér.

Latin szöveget nem ád. Különben se Scaliger, se Scriver, se Arntzen hatását nem mutatja. Valószinűleg az Erasmus-féle szöveget vette alapul, ámbár az ily hűtelen fordításban nehéz az egyes olvasásokra ráismerni. A magyarázatban határozottan Erasmust követte.

(Vége következik.)

Dr. Némethy Géza.

Ányos J. Pál leveleihez.

Ralovich Lajos, Ányos J. Pál kiadatlan leveleiből a Phil. Közlöny jan. számában 3 Barcsaihoz intézettet közöl. Kötelességemnek tartom tudomására hozni, hogy én «Ányos Pál és költészete» cz. 1882-ben Budapesten megjelent tanulmányomhoz ragasztott «Pótlékban» az I. és III. számmal jelzetteket már közzé tettem az Akadémia levéltárából (Régis ujabb irók 4-rét 38.), a külömbség a Stazics-féle másolat s az általam közlöttek között csak egyes szavakban áll, melyek az értelmen nem változtatnak.

Nehogy azonban Ralovich úr még tegyen közzé olyanokat, a melyek tanulmányom mellett megjelentek, mint kiadatlanokat, közlöm az általam kiadott versek czímeit: Megyesi Somogyi Jánosnak, Ányos Barcsainak (Elefánt, 30-ik Deczember, 1781.), ezek az akadémiai levéltárban vannak. Az esztergári levéltárból valók: Hérits Vinczének Rómában, Három királyok napján, Kiss Boldizsár tiszteletére, Kreskay Imrének (Buda 5. Juliusban 1778.). Ugyanannak (Buda 14. Juliusban 1778.), és Ányosnak hattyúdala: Ájtatos Ének. Ez utóbbi meg van az akadémiai levéltárban és az itt levő kézirat alján csillag alatt olvassuk: az eredetin Virág Benedek jegyzete áll: «ezt maga írta Ányos Pál utolsó betegségében.»

Dr. Koltai Virgil.

EGY NAGY MAGYAR NYELVTAN ÜGYÉBEN.

Előterjesztés a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Osztályához.

Tisztelt Osztály! Finály Henrik, *Hogy is mondják ezt magyarúl* cz. rövid napok mulva megjelenő munkájának Előszavában így szól: «Rég az ideje, hogy tanári pályám kezdetén azt írtam volt egyszer Hunfalvy Pálnak: Szép, szép az urak nyelvészkedése, de, az Istenért, fogjanak már egyszer oly nyelvészkedéshez is, a mely hoz valamit a konyhára.» Azután az Előszót így folytatja: «Ide-tova, 32 év telt el azóta, és ma is csak ott állunk. Vaskos köteteket irunk arról, hogy mely nyelvekkel rokon a mi magyar nyelvünk; nyelvtanokban és szótárakban ismertetjük a finn, ugor, mándzsu, csuvasz, török, tatár nyelveket és sajátságaikat; hosszú értekezésekben fejtegetjük egyes szók és idomok származását, s ha közbe-közbe felüti is magát egy dolgozat, a mely tüzetesen foglalkozik egy-egy szoros értelemben vett magyar nyelvtani kérdéssel, egészben mégis csak ott vagyunk ma is, hogy a ki magyarúl ír, soha se bizonyos benne, hogy a nyelvtani idomokat helyesen alkotta, helyes értelemben alkalmazta, mondatait helyesen szerkesztette-e vagy sem?»

Laky Demeter pedig a *M. Nyelvőr*-ben (II. k. 549. l.) ily czím alatt megjelent czikkét: *A tudományos magyar nyelvtan érdekében*, ekkép végzi: «Pár év mulva a M. T. Akadémia születésének félszázados évfordulóját ünnepli; s ha e nagy nemzeti ünnepen, a fényesen berendezett palota legszebb és legbecsesebb ékszeréül azt (a tudományos magyar nyelvtant) nyujtaná hálajelűl a magyar nemzetnek, emelt fővel s nyugodt önérzettel mondhatná: *Exsolvi tibi fidem, mandata peregi.*»

Figyelemre méltó szavak, s figyelemre annál méltóbbak, mert egy szent ügy érdekében hangzanak fel; hogy mégis a forró óhajtásnak eredménye nem lett, hajlandó vagyok annak tulajdonítani, hogy ők nem közvetetlenűl az Akadémiához fordultanak. Ez óhajtáshoz csatlakozom most én is, kérvén a T. Osztályt, hogy méltóztassék már most — tekintettel arra, hogy egy az Akadémia által készítendő nyelvtanra mind az iróknak, mind kivált a magyar nyelv tanárainak égető szükségök van — egy tudományos

magyar nyelvtannak készítését elhatározni, s ily czélból egy adhoc Bizottságot kinevezni s kellő útasítással ellátni.

A mi az útasítást illeti, főelvül — az én nézetem szerint — azt kellene kimondani, hogy a Bizottság vegyen föl a szabályok közé minden oly jelenséget, — akár régibb, akár újabb jeles iróinkban, illetve a Codexekben, akár a népnyelvben találkozunk velök, s még inkább, ha a jeles irókban is, a népnyelvben is megvannak — a melyek az irodalmi nyelvnek, egy vagy más tekintetben, tökéletesítésére szolgálnak. Fölemlítek néhány példát:

a) A *köt, üt, süt, nyit, vet, jut, fut* (a mely egy tagú igékben t. i. a tő *t*-jét rövid magánhangzó előzi meg) præt. perfectumának ily alakja: *köttem-nyittam, köttél-nyittál, köttünk-nyittunk, köttetek-nyittatok, köttek-nyittak,* és *kötted-nyittad, kötte-nyitta* stb. *köttelek-nyittalak* (áthatók); valamint *futtam, futtál, futtunk, futtatok, futtak* (át nem hatók) előfordul mind a Codexek nagy részében, mind *több* nyelvjárásban. Bízvást kimondhatná tehát a Bizottság, hogy a *köt*-féle igék præt. perfectumát éppen úgy ragozzuk, mint a két vagy több tagú minden oly igéét, a melynek töje *egy* mássalhangzón végződik s ezt rövid magánhangzó előzi meg *(szeret, kedvez, feled* stb.).

b) Nem így áll a dolog azon *t* végű igékre nézve, a melyekben a *t*-t hosszú magánhangzó előzi meg, mint *bocsát, vét, hűt, fűt, dűt, nyút, gyút, tanít, merít* stb., mert ezek közül csak az egy *bocsát* igének fordul elő a *bocsáttam*-féle præt. perfectuma a jelesebb iróknál (Pázmány: Kalauz, Pozsony, 1613. 782. l. Moyses el nem *bocsátta* az Istent); ellenben a Mezőkövesd vidéki nyelvjárás — s ezt saját tapasztalásomból mondom — mind ez igéket úgy ragozza, mint a köznyelv a *lát* ige illető idejét t. i. *bocsáttam, véttem, fűttem, hűttem**) stb. Nem csekély nyereség volna tehát irodalmi nyelvünkre nézve, ha a Bizottság kimondaná, hogy a *t* végű igék, akár egy, akár több tagúak, az esetben, ha a tő *t* betűjét közvetetlenül hosszú magánhangzó előzi meg, a præt. perfectum időtöjét egy *t*-vel képezik (időtő: *bocsátt, fűtt, tanítt, segítt* stb.). Szócsonkításról se ezeknél, se az *a)* alattiaknál szó nem lehet, mert minden nyelvjárás húsunkból való hús és vérünkből való vér, s így azt a

---

*) A M. Nyelvőr szerint (XIV. köt. 214. l.) Göcsejben is így beszélnek. Például van felhozva: *gyógyíttam.*

mit bennök szabályosnak látunk, az irodalmi nyelvbe bízvást átültethetjük.

c) A népnyelvben is, iróinknál is szokottak az átható igéknek ily alakjai: madár-*látta* kenyér, féreg-*rágta* alma, moh-*lepte* sír stb. Az újabb irodalom azt hivén, hogy ez az alak nem egyéb, mint az ige jelentő módjának mult időbeli tárgyas ragozású *ő* személye, azt tovább fejleszté, s így ír: a *felhoztam* példa, a *felhoztad* p. a *felhoztuk* p. a *felhoztátok* p. a *felhozták* p. Lássuk tehát, hogy a madár-*látta*, féreg-*rágta* stb. kifejezésben lehet-e a *látta, rágta* a præt. perfectum tárgyas ragozású *ő* személye?

1. A mikor ezt mondjuk: *ezt az àlmát féreg rágta*, távolról se jut eszünkbe, hogy a *féreg* és *rágta* szókat együvé írjuk; holott, ha ezt mondjuk: *ez itt féreg rágta alma*, a *féreg* és *rágta* szókat oly szoros viszonyban érezzük egymással, hogy a leirás alkalmával némi belső kénszerűség arra ösztönöz bennünket, hogy e szoros viszonyt a két szónak egybeirása, vagy legalább kapocsjellel egybekötése által a szemnek is láthatóvá tegyük. Egyszóval: maga nyelvérzékünk is arról tesz bizonyságot, hogy a *féreg-rágta* kifejezésben a *rágta* nem a mult idő tárgyas ragozású *ő* személye.

2. Átható igével csak e kérdésre felelhetünk: *mit csinál (csinálsz, csináltak, csinálnátok)*, nem pedig erre: *milyen*. Minthogy pedig a *féreg-rágta* (alma vagy dió)-ra a *milyen* kérdés illik, ebből következik, hogy a *rágta* szó nem lehet benne a mult idő tárgyas ragozású *ő* személye, hanem melléknév természetével biró sajátságos alaknak kell lennie.

3. A *féreg-rágta* kifejezésben a *rágta* viszonyragok által módosítható, mert mondjuk: a féreg-*rágtát* eldobtam, a féreg-*rágtáról* ne is szólj, a féreg-*rágtának* keserű ize van stb. ellenben: *ezt az almát féreg rágta* mondatban a *rágta* szó semmiféle ragot fel nem vehet.

4. Ebben a mondatban: *ezt az almát féreg rágta*, a *rágta* szóra a határozott névelőt *(a, az)* uem viszonyíthatjuk, holott a *féreg-rágtá*ban levő *rágta* szóra éppen úgy lehet viszonyítanunk, mint akármely más névszóra, p. o. ne *a* féreg-*rágtát*, hanem az épet hozd be. Ebből pedig hasonlóan az tünik ki, hogy a *rágta* nem lehet a mult idő tárgyas ragozású *ő* személye.

Világos tehát, hogy ez alakot tovább fejleszteni helyesen csak így lehet: a *felhoztom* példa, a *felhoztod* p. (a *felhozta* p.), a *felhoztunk* p. a *felhoztotok* p. a *felhoztòk* p. Abból pedig, hogy a *látta*,

rágta alakot az ige mult időbeli tárgyas ragozású *ő* személyének hittük, még két más baj is származott: egyik, hogy a fejlesztett alakokat *(felhoztam, felhoztad, felhoztuk)* csak akkor tudtuk használni, a mikor a jelöltök főnév határozott volt, p. o. *az* elolvastuk könyvet visszaadom, *az* irtad levélből megtudtam, *a* pártoltuk ügy megbukott stb.; nem tudtuk ellenben ez alakokat használni, ha a főnév határozatlan volt, nem pedig azért, mert ezt nyelvérzékünk nem engedte, hanem kénytelenek voltunk ily esetben e szép sajátság mellőzésével a ragtalan mult részesülőt használni, p. o. nem irtuk: ez a pénz egy pár *eladtuk (eladtunk)* lónak az ára: nem irtuk: egy forróan *szerette* hazát kellett elhagynia, hanem: egy pár *általunk eladott* lónak az ára, és egy *általa* forróan *szeretett* hazát stb.; másik baj, hogy magát a ragtalan részesülőt használjuk, a mikor a *féreg-rágta* alapján a személyragost kellene használnunk, mert így irunk: a *sors-üldözöttek*, a *sors-üldözött* szerencsétlenek, a *sors-üldözötteknek* menedéket adott; holott ha így irunk: a *sors-üldözték*, a *sors-üldözte* szerencsétlenek, a *sors-üldöztéknek* m. adott, mind magyarabbul, mind szebben — mert kevesebb *t*-vel szóltunk volna.

Csudával határos, hogy a midőn *Pázmány* több mint 270 évvel ezelőtt a fejlesztette alakot helyes raggal használta, mi erről mind a mai napig tudomást nem vettünk. Pázmány ugyanis az 1613-ban Pozsonyban kiadott Kalauzhoz csatolt Appendixnek (a mely e felirattal kezdődik: Első levél a mézes nyelvű s czifra beszédű Alvinczi Péternek) XVII. lapján így ír: »hogy a szentek, az ő könyörgésekkel, **kivántunk** jókat nyerjenek minékünk.« Pázmány tehát az ő éles eszével, hozzájárulván jó nyelvérzéke is, megérté, hogy nem a *kivántam, kivántad* stb., hanem a *kivántom, kivántod, kivántunk* stb. alak a helyes; megérté, hogy a magyar, valamint a *ni* ragú személytelen *) alakot, midőn azt megszemélyesíti, ekkép ejti: *adnom, adnod, adnia, adnunk, adnotok, adniok:* úgy, hasonló esetben, a *t*-ragú személytelen alakot is ugyanazon ragokkal kell használni. Magától értődik ennélfogva az

---

*) Nem volna rossz, én szerintem, az *adok, adsz, ad* stb., az *adék, adál, ada* stb., az *adtam, adtál, adott* stb., az *adjak, adj* és *adjál, adjon* stb. és az *adnék, adnál, adna* stb. alakokat személyes alakoknak; az *adni, adás, adó, adott, adandó, adva* és *adván* alakokat pedig *személytelen* alakoknak nevezni.

is, hogy valamint a birtokragos név előtt, nyomatékosság esetében, kiteszszük az *én, te, ő* stb. személyszók valamelyikét (ne az *én* kalapomat vidd el, hanem a fijamét): éppen úgy ki kell tennünk a *t* ragúból fejlesztett alakok előtt is (a *mi* tettünk indítványt fogadták el, nem a tiéteket).

A mi az átnemható igéket illeti, a *t*-ragú személytelen alak (*állott, ijedt*) ezekben is felveszi a rendes birtokragokat, mint személyragokat, s a rag éppen úgy, mint az átható igéknél, a præt. perfectum időtőjéhez (szú-*ette*, moh-*lepte* = időtő: *ett, lept*) csatlakozik, de némely igékben, mint *fekszik, alszik, nyugszik, röpül* stb. az ősi időtőhöz, azaz az *al* v. *alik, fek* v. *fekik, nyug* v. *nyugik, röp* v. *röpik* stb. időtőjéhez, p. o. *nyugtával* dicsérd a napot, *altomban* megleptek, a nyúlat *fektében*, a sast *röptében* stb.; s az ily személyragos alakokban, ellenkezőleg az átható igékéivel, rendszerint nincs semmi a mult idő fogalmából, s a fentebbi példák nem jelentenek mást, mint: *nyugvásával, alvásomban, fekvésében, röpülésében*, mert szólhatunk így is: meglásd, altomban meg fog háborítani; várj, ezt a sast röptében lelövöm stb. Sajátságos, hogy a nominativusi alak, *önálló* szókép, csak az egy *este* (a nap *este*) szóban maradt fönn, valamint sajátságos az is, hogy némelyekben az ősi időtő szerepel a viszonyragokkal, mint: *nyugt*-ot sehol nem találok, *holt*-ig hű leszek, *lépt*-en (nyomon) kisérem stb.; legsajátságosabb pedig az, hogy a *vaktában* szóban az *ő* ragját már nem is érezzük, mert így irunk és beszélünk: *vaktában* neki mentem, vagy mentünk stb. e helyett *vaktomban* v. *vaktunkban*.

A Bizottság ennélfogva szabályul kimondhatná, hogy mind az átható, mind az átnemható igék *t*-ragú személytelen alakja éppen úgy felveszi a rendes birtok-, illetve személyragokat, mint a *ni*-ragú személytelen, s hogy a *t*-ragú felveszi a viszonyragokat is, azon megjegyzéssel az átnemható igékre nézve, hogy ezek csak bizonyos viszonyragokkal csatlakoznak (áthatóra példa: ne bántsd az Isten-*teremtettét*, adj valamit az Isten-*adtának*; átnemhatóra: *vesztemre* szólottam, örül *vesztünknek, féltedben* elbúttál, *ültében* elaludt stb.). Megemlítem, hogy az átnemható igék ez alakját Bornemisza Péter az ő prédikáczióiban többször használja. Magától értődik, hogy ha a Bizottság az *a)* és *b)* alattiakat szabályul elfogadja, akkor azon igék illető alakjai is ekkép használandók: az ángyom *sütte* pogácsa, és az én *süttöm*, a te *süttöd* stb.; a cseléd-*merítte* víz, és a mi *meríttünk*, a ti *meríttetek* stb.

d) Megoldásra vár a Bizottság részéről az átható igék *ás és* végű alakjainak (a fentebbi jegyzet szerint *s*-ragú személytelen alak) kérdése is, abban a tekintetben, t. i. hogy bízvást használhatjuk-e ez alakot nem csak cselekvő, hanem szenvedő jelentéssel is, azaz helyes-e efféléket mondani: S-nek sokba került képviselővé *választása (választatása* helyett); a törökök *kiűzése (kiűzetése* h.) már régen megtörtént; köszönöm *megválasztásomat (megválasztatásomat* h.) stb. Én szerintem csak így helyes, még pedig azért, mert az átható igének többi személytelen alakjait a nyelvszokás (nem is említvén azt, hogy a *választatás, kiűzetés* stb. tulajdonkép a más által való cselekvést jelenti) mind cselekvő, mind szenvedő jelentéssel használja, jelesül:

1. a *ni* ragút, p. gombát akartak *enni* és: nem minden gomba jó *enni*;

2. az *ó* ragút, p. ujság*olvasó*, és: *olvasó*-könyv;

3. a *t* ragút, p. a *tapasztalt* férfiak, és: a *tapasztalt* bajok;

4. az *andó* ragút, p. ügyemet *elintézendő*, holnap B-be útazok, és: egy *elintézendő* ügy miatt el kellett útaznom;

5. a *va* ragút, p. S. *olvasva* sétál, és: a pénz *olvasva* jó;

6. a *ván* ragút, — de erről alább szólok.

Ez alapon tehát az *s* ragút is mind cselekvő, mind szenvedő jelentéssel bízvást használhatjuk, s annál inkább, mert a népnyelv is azonegy alakot használja mind a két jelentésre. Ha már most azt mondaná valaki, hogy az efféle kifejezés: *neveltetésünkre* sokat költött az apánk, a fijam *kiképeztetése* sokba került stb. a népnyelvben is megvan, és így törvényes, erre egyszerűen azt felelhetjük, hogy e mondatokban a *neveltetés* és *kiképeztetés* szók nem a *szenvedő* formának, hanem a *nevel* és *kiképez* átható igék *műveltető* formájának *s* ragú személytelen alakjai (az apánk nem maga nevelt bennünket; az öcsémet se ő maga képezte ki). Van azonban három ige, a melyekre nézve kivételt kell tennünk, ú. m. a *szül, hív* és *rendel* igék, mert kétségtelenűl más: a lányom *szülésekor*, és más: a lányom *születésekor;* más: a nagynéném *hívására* hozzá útaztam, és más: *hivatására* gyerek korától fogva készült; más: egy kocsi *rendelése* az én dolgom lesz, és más: a nő *rendeltetése*, hogy férjhez menjen. Kivétel alá esnek pedig azért, mert a *születés* szót, mint a mely mind az irodalomban, mind a népnyelvben él, nem ignorálhatjuk: a *hivatás* és *rendeltetés* szókban pedig a *hív* és *rendel* igék jelentésének, még átvitt értelemben is, alig van valami

nyoma. Megeshetik, hogy a Bizottság, mindenesetre a különböző jelentés alapján, még más kivételt is fog tehetni. Czélszerű lenne ennélfogva a Nagyszótár új kiadásából mindazon *ás és* végű szókat kihagyni, a melyeknek jelentése az illető átható ige jelentésétől semmiben se különbözik, meghagyván tehát csupán azokat, a melyek vagy concret fogalmat jelölnek, mint *kerités, tojás, rakás* stb. vagy pedig jelentésökben különböznek, mint p. *csapás* (az egyiptomi tíz csapás).

e) A *ván* ragú személytelen alakról megemlítendőnek tartom azt a feltünő jelenséget, hogy az átható igék *va* ragú személytelene helyett az egész Müncheni Codexben a *ván* ragú szerepel p. láta mennyeket *megnyitván, írván* vagyon embernek fiáról, leltek egy vemhet *megkötvén*, láták a követ *elhengereitvén* (249., 264., 267., 280. ll.), vagyis módhatározókép, szenvedő jelentéssel, van használva; de egyúttal használva van cselekvő jelentéssel is, mint: egy mindenikre kezet *vetvén;* jött János, nem *evén* kenyeret és nem *iván* bort; nem *tudván* mit mondana stb. De már Pázmány szorosan megkülönbözteti egymástól a *ván* és *va* ragú alakokat, amazt állandóan és cselekvő jelentéssel, mint oly mondatot használván, a melynek alanya rendszerint vagy a megelőző vagy a következő mondatban van (az Isten megostorozá őtet, döghalált *bocsátván* országára; — a régi népek — hasznát *látván* a napnak, böcsülni kezdék. Kalauz, 803. és Appendix VIII. l.); emezt pedig mint módhatározót. Ugyanily szoros megkülönböztetést tapasztalunk Mikes K. törökországi leveleiben is. E különböztetésre ügyel még újabb iróink közül, Kölcsey is. Elolvastam, csak e czélból, Kölcseynek 1832-ben Kazinczy felett, s 1836-ban Berzsenyi felett tartott emlékbeszédeit, a melyekben már előfordul ugyan a csere, de tíz eset közül egyben. És ma! ma már a *ván* ragú igeszót iróink csak nagy ritkán használják, s leginkább csak az esetben, ha azt a kapcsolatos mondat megelőzi. A Bizottság tehát, az én véleményem szerint, helyesen fog cselekedni, ha nyelvünknek ez eredeti alakját régi jogába visszahelyezi, illetve a két alaknak szoros megkülönböztetését ajánlani fogja. Az úgynevezett stilus curialis számára azonban az átható ige szenvedő formájának e *ván* ragú alakját és talán *ni* ragú alakját is törvényesnek lehetne tekinteni (S. tíz évi fogságra itéltetik, *betudatván* a vizsgálati fogságban töltött idő; a vádoltnak, e szörnyű gyilkosság miatt, *ki* kellett *végeztetnie)* mindamellett, hogy ez alakok teljesen egybeesnek a műveltető

forma személytelen alakjaival (a tüzifámat *behordatván* meghüttem magamat; M. azt mondja, hogy holnap *csépeltetnie* kell az árpáját).

f) A Bizottságnak megbeszélés tárgyává kellene tenni azt is, hogy nem volna-e helyes, sőt szükséges, egyfelől az ikes igéknek *takarodj*-féle, másfelől az iktelen igéknek *írjál*-féle alakját törvényesnek declarálni. Tudjuk, hogy a népnyelvben él a *takarodj* alak, él még a Székelységben is, a mely pedig az ikes ragozást leginkább ápolja. Átnéztem ily czélból Kriza Vadrózsáinak *Szólásmódok, Közmondások* cz. szakaszát, s a következő eredményre juttam: ne *erőlködj*, annyit ne *kolontoskodj*, ne *gondolkozz* olyan erősen; ellenben ne *szokotálódjál* (361., 366., 368. és 364. ll.), vagyis a rövidebbik alak háromszor fordul elő, míg a hosszabbik egyszer; de él az újabb irodalomban is, mert Vörösmarty így szól: *megemlékezz*, hogy vannak Istenek; Petőfi ezt mondja: menj a patikába s *iparkodj*; Tompa így ír: *imádkozz* te rózsám, jó Istennek; Arany J. így ír: Bátya! ne *feledkezz*; hogy pedig régen is divatban volt a *takarodj* alak, bizonyság rá az *erőködgy* (Szalay-féle Levelestár 28. l.) *szökj* fel (Régi M. költők tára I., 161. l.) *aludgy* (Molnár A. De summo bono 94. l.). De mindezeknél nagyobb fontosságú az a körülmény, hogy a *takarodj* alak a Parancsolómód és a Kötőmód jelenidejének a *tője* (Imperativus: *takarodj*, takarodj-ék, takarodj-unk, takarodj-atok, takarodj-anak; Conjunctivus: hogy takarodj-am, hogy takarodj-ál, hogy takarodj-ék, hogy takarodj-unk, hogy takarodj-atok, hogy takarodj-anak). Megtagadni tehát a *takarodj* alak törvényes voltát, nem kevesebb, mint merényletet követni el nyelvünk szelleme ellen, a midőn látjuk, hogy nyelvünkben mind a névszónak vannak tői (egy fő- és két altő, a mint az Egyet. Philol. Közlönynek 1888. évi VI—VII. füzetében *Van-e a magyar névszónak úgynevezett teljes töje?* cz. dolgozatomban kimutatám), mind az igének van egy fő- és több altője. Hogyan lehetne tehát az Imperativus és Conjunctivus jelen idejéről azt mondani, hogy ezeknek nincs időtőjök az esetben, ha az ige ikes-ige. Vajjon Révai elmélete kedvéért, szabad-e csorbát ütnünk nyelvünknek ily kiváló sajátságán?

A mi az *írjál* alakot illeti, tudjuk, hogy ez is él a népnyelvben, az irodalomból pedig csakis a Révai Grammaticája nyomán készült nyelvtanok szoríták ki. Teljes elismeréssel vagyok azért Finály Henrik tanár úr iránt, mint a ki *Hogy is mondják ezt magyarúl* cz. munkájában elég bátor volt az *írj* mellett az *írjál* ala-

kot is törvényesnek nyilvánitani; de sajnálom azt, hogy a használatáról éppen semmit se szól; már pedig szükség lett volna szóllani azért, mert a népnyelvből az iránt, hogy mikor használjuk az *irj*, és mikor az *irjál* alakot, el nem igazodhatunk. Az én véleményem szerint a Bizottság helyes nyomon járna, ha azt mondaná ki, hogy a Conjunctivus *te* személyére mind az ikes, mind az iktelen igékben, a hosszabbik alak: *takarodjál, irjál;* az Imperativus *te* személyére pedig a rövidebbik alak: *takarodj, irj* használandó. Azt hiszem, hogy a Bizottság ily határozata ellen senki alapos kifogást nem tehetne, mert már maga az is örvendetes jelenség volna, hogy — legalább a *z, s, sz* végű igék alanyi ragozásában — a *te* személy minden igeidőben *l* raggal végződnék: *rázol-olvasol, rázálolvasál, ráztál-olvastál,* hogy *rázzál-* hogy *olvassál, ráznál-olvasnál.* (A Conjunctivus alakjait *hogy* szó előtételével tanitani czélszerű azért, mert a beszédben rendszerint a *hogy* szóval fordulnak elő, de maga a *Kötő-Conjunctivus* szó is arra útal bennünket, hogy ez alakok csak más mondathoz kötve szerepelnek; kivétel természetesen az, a midőn ez alakok az *én, ő, mi* és *ők* személyben kérdőleg fordulnak elő, p. o. *hozzak* bort? *hozzon* ő bort? *hozzunk* bort? *hozzanak* bort?).

g) Megfontolandó volna a Bizottság részéről az is, vajon nem volna-e helyesebb az *a ki* és *a mely* szók közül csak az *a ki*-t használni vonatkozó névmásúl, és igy az esetben is, a mikor a névmás nem személyre vonatkozik. Tudjuk, hogy a népnyelvben, vonatkozó névmás gyanánt, az *a ki* és *a melyik* dívik a nélkül, hogy amazt csak személyre, emezt csak dologra vonatkoztatná, hanem használja különböztetés nélkül (az a ló *a kit* tegnap vettünk, azt a lovat *a melyiket* a szomszédunk megvett, az a gyerek *a melyik* mellettem ült stb.), éppen úgy, mint az *irj* és *irjál* alakjait az igenek. Rövidebb voltáért, és még azért is, mert a régi nyelvben az *a ki* gyakrabban fordul elő, mint az *a mely,* az *a ki* szónak kellene adni az elsőséget. A Szalay-féle M. Levelestárt ily czélból a 180. laptól a 237-ig átolvastam, s az *a mely* szót csak egyszer találtam; ellenben: egy öreg lovat, *kin* ki és bejárhassak (181. lap 1556-ból); sok számtalan lövés lőn, *kit* ide hallottunk (194. lap 1556-ból); valami öreg vadnak szerét tehetném, *kit* kegyelmed nádorispán urunknak küldhessen (216. l. 1557-ből); te mondtál volna nádorispán uramnak eféle szót, *kin* énnékem nagy csodám vagyon (237. l. 1557-ből) s megjegyzem, hogy mind a négyet más-

más levéliró írta. Azt hiszem, hogy csak nyerne vele irodalmi nyelvünk, ha az *a mely* helyett is az *a ki* szót használnók, mert nem kellene az írónak gondolkozóba esnie az iránt, hogy az *a ki* és *a mely* közűl, bizonyos esetben, melyiket használja, a mi pedig többször megtörténik (az éjjeli kisértetek, *a kik*, vagy *a melyek?*), de nyelvünkön sem ejtünk sérelmet, mert a népnyelvből veszszük át azt a mit tökéletesebbnek tartunk. Magától értődik, hogy ez által nem szüntetjük meg az *a mely* szónak jelzőül való használását (*a mely leány* sokat szeret stb. Népdal; *a mely tyúk* sokat kárál stb. közmondás), mert különben nyelvünknek egy eredeti sajátságát dobnánk el. Czélszerű volna kimondani egyúttal azt is, hogy mivel a magyarban a kérdő szó (*ki, mi, melyik, hány, mennyi, hová, honnan, hol* stb.) egy *a* elébe tételével azonnal vonatkozó szóvá válik (*melyik* kell-e három virág közűl? — *a* melyiket ön adja; *hol* voltatok? — *a* hol jól fogadtak bennünket; *mennyi* pénzed van? — *a* mennyi volt, mind elköltöttem stb.), valamint a jelzőül használt *a mely* mindig megtartja az *a* előtételt, úgy az önálló *a ki* is, csak az *a* előtétellel látszik helyesnek. Az *a ki* szónak, mint önálló vonatkozó névmásnak, kizárólagos használatával elérnők azt is, hogy nem kellene az *a mely* szót, mint vonatkozó névmást, majd személy és dolog jelzőjeül, majd mint csupán dologra vonatkozó önálló névmást alkalmaznunk, s *ekkép quiproquo-t írnunk*. Hogy az *a mi* névmást, a mikor egész mondatról, vagy határozatlan valamiről van szó (egy álló óráig beszélt, *a mit* nagyon úntam; sok olyat teszünk, *a minek* későbben kárát valljuk), mint vonatkozó névmást, továbbra is használnunk kell, mondanom nem szükséges.

h) Kétségtelen, hogy az *estenek, adtanak*, szabályosabb alak, mint az *estek, adtak*, a mivel nem azt akarom mondani, hogy az utóbbiakat az irodalomból kiküszöböljük, hanem csak azt, hogy a hosszabbik alakot nem kellene végkép elejtenünk, s legalább az ige alapformájában jó volna olykor-olykor használni, mert az elhanyagolásnak nagyon könnyen a lehet a következése, hogy a jövendő nemzedék a Szózat-beli: Itt *vittanak* honért stb. és *Elhulltanak* legjobbjaink stb. aláhúzott szókat archaismusnak, sőt talán solœcismusnak fogja tekinteni. Igaz, hogy az *adtanak* alak nem él a mai népnyelvben, én legalább a népmesékben nyomára nem akadtam, de az *adtak* alak mellett használták régi jeles íróink, mint Bornemisza és Pázmány, még pedig elég gyakran, sőt használta, habár csak helylyel-közzel, még Kölcsey is. Csak sajnálni

kell tehát, hogy az újabb nyelvtanok, paradigmáikban, még csak annyit se mondanak: *adtak vagy adtanak.* Nem mondom, hogy a *ható (adhattanak)* vagy műveltető *(adattanak),* még kevésbbé, hogy a műveltetve-ható *(adathattanak)* formában használjuk, mert e formában ez az alak, kivált több tagú igében, hosszúra nyúlna, — de azt mondom, hogy az alapformában, kivált a periodus végén, jól veszi ki magát. Kölcsey p. így szól Kazinczy felett tartott emlékbeszédében: (a mely útat) mások kétségtől leverve pusztán *hagytanak.* A Bizottság tehát helyesen cselekszik; ha az *adtanak* alakot a feledségtől nemcsak megóvja, hanem használatát iróinknak ajánlja is.

i) Nagyon eljött az ideje, hogy az ikes igék ragozásával valahára tisztába jőjjünk. Minthogy ez nagyon fontos kérdés, czélszerű volna, ha a választandó Bizottság, e kérdés tanulmányozása végett, 3—4 tagból álló Albizottságot küldene ki. Az *ik*-re épiteni e sajátságos ragozást, a mint Révai tette, kétségtelenűl helytelen; helytelen még az esetben is, ha be lehetne bizonyitani, hogy a múlt század közepéig ezt a ragozást mind a népnyelvben, mind — nem mondom, valamennyi, de csak — jelesebb iróinknál is, teljes épségben megtaláljuk (a minek azonban ellenkezőjére mutat az, hogy oly kiváló iróknál, mint Bornemisza a XVI. században,*) és Zrínyi a XVII. században, ilyeneket találunk: *fénylene, megszűnjön* (Pred. XXXVI., XXXVIII. l.), és Zrínyinél: Hogy tőled *elváljak* örökös üdővel, és .... a török *romoljon)*; mert tudjuk, hogy *a nyelv változik.* Használja-e ma, hogy csak a ragozásnál maradjak, az igének e régi alakjait: *állatta, fekette,* és *bemenvém, bemenvéd, bemenvéje, bemenvénk, bemenvétek, bemenvéjek,* akár a népnyelv, akár az irodalom? Nem arczulcsapása-e tehát a mai nyelvszokásnak, a mikor, Révai szerint, így kell írnunk és beszélnünk helyesen!?: ha a világból *kimúlom, kimúlol*; a nőmtől *elválom, elválol*; a holnapi tárgyalásra nem *jelenem meg* stb. Az efféle jelenségek indíták kétségkívül, az újabb időben, Riedl Szendét (Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának), és Szarvas Gábort (Czikksorozat a M. Nyelvőr III. kötetében) arra, hogy e külön rago-

*) Bornemisza Péter Predikáczióinak három példánya van az Akadémia könyvtárában, de elül mindegyik csonka. Ezek egyikében az LII. levélen így szóll a szerző: (annak, hogy eljött a Krisztus) «immár ezerötszáz és hetvenkét esztendeje vagyon».

zásnak teljes eltörlését javasolták. Ők azonban, én szerintem, túl lőttek a czélon, mert tagadni nem lehet, hogy e ragozásnak a népnyelvben is sok nyoma van; az *ehetném, ihatnám, alhatnám* féle vágyjelölő igék pedig e ragozásnak valódi tipusai. Én tehát most is abban a véleményben vagyok, a melyben voltam akkor, midőn *Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya* cz. dolgozatomat a múlt év elején közzétettem, hogy t. i. e ragozást nem kell eltörölni, hanem azon mozzanatra kell fektetni, hogy az *ik*-et előzi-e meg egy bizonyos képző. Az Albizottság kétség kívül figyelembe fogja venni, hogy az *ik*, ha alapul szolgálhatna is, csak ingatag alapot szolgáltatna; mert tudjuk, egyfelől azt, hogy a régi *lépik* (Pázmány), *ebéllik* (Münch. Codex), *megbékéllik* (Mikes) manapság *ik* nélkül dívik: *lép, ebédel, megbékél;* másfelől a rēgi *asz, különböz, csúsz, mász*, *álmod* stb. ma már: *aszik, különbözik, csúszik, mászik, álmodik* stb. Figyelembe fogja venni azt is: *a)* hogy egyik író így ír: *megjelen, foly, hazud;* másik író: *megjelenik, folyik, hazudik;* egyik író a *fáraszt-fárad* féle páros igék átnemható párját *(fárad)*, a mikor hozzája a gyakorító *oz ez* képző járul, így használja: *fáradozik*, *epedezik* stb. másik pedig: *fáradoz, epedez* stb. valamint *b)* figyelembe fogja venni azt is, hogy azon önható igéket, a melyek *nevektől az, ez, oz, éz, öz* képzővel származnak, mint *útaz, pályáz (pálya-oz), adóz (adó-oz), éjjelez* stb. többen *ik*-kel használják, holott mind az *a)* mind a *b)* alattiakban az *ik* egészen fölösleges, sőt a NSzótár az *útaz* alakot világosan jobbnak mondja, mint az *útazik*-ot. Nem tagadom, hogy van néhány ily képzésű ige, a melyeket *ik*-kel használunk, mint: *éhezik, vétkezik* (vétek-ez-ik), *birkozik* (birǫk-oz-ik) *étkezik* (étek-ez-ik), *dolgozik* (dolog-òz-ik),*) de e jelen-

*) Azon esetet tevén fel, hogy *Nyelvünk ikes igéi* stb. cz. dolgozatomat az Albizottság, azon észrevételekkel együtt, a melyeket Szarvas G. és Simonyi Zs. birálataira tettem, legalább futólag megtekinti, meg kívánom jegyezni, hogy én e dolgozatom 11. lapján az alanyi ragozásra tartozóknak mondám a *változik, költözik, öltözik, osztozik, rejtezik, töltözik* deverbalis igéket is. E dolgozatom megjelenése óta azonban meggyőződtem, hogy bennök a *z*-t megelőző hangzó csak segédhangzó, s hogy tehát ezek azon átnemható ikes ígék kategoriájához tartoznak, a melyekben a *z*-t mássalhangzó előzi meg, s hogy ennélfogva ezek is éppen úgy mint a *haboz-habzik, verez-vérzik, bőröz-bőrzik* páros igékben az átható pár: a *változ* (ma *változtat)*, *költöz* (ma *költöztet)*, *öltöz* (ma *öltöztet)*, *osztoz* (ma *osztoztat)*, *rejtez* (ma *rejteget)*, *töltöz* (ma *töltöget)* átható pároknak átnemható párjai. Ilyen

ségből éppen nem következik, hogy a többi, nagy számú és hasonló képzésű denominalis igékétől különböző ragozással használjuk őket. Petőfi is így szóll: *dolgoznék* ha *dolgoznék*, nem pedig: *dolgoznám* ha *dolgoznám*.

De hogy az *ik*-re nem lehet a külön ragozást alapítani, még világosabban kitetszik abból, hogy a még nem fölösen vagyis toldalékkép álló *ik* is teljesen eltünik az átható ikes igék (*eszik, iszik, játszik*) személytárgyi ragozásában, még pedig annyira, mintha az illető ige iktelen volna (ott a farkas *megesz* benneteket; ügyelek, hogy a farkas meg ne *egyen* engem vagy téged v. bennünket v. benneteket; P. úgy győzi a bort, hogy mindig *leisz* bennünket; Gy. folyvást *kijátsz* benneteket; ha S. *kijátszana* téged stb.). Igaz, hogy van négy vagy öt ige, mint *tör-törik, bán-bánik, bíz-bízik, ér-érik*, a melyekben az ikes alak mást jelent mint az iktelen alak, de jegyezzük meg, hogy csakis ez az egyetlen egy alak, mert így szóllunk: a cselédek sok edényt *eltörnek*, és: a cserépedények könnyen *eltörnek* stb. stb. Vajon nem helyesebb lesz-e tehát ezeket a NSzótár új kiadásában egyazon vezérszó alatt tárgyalni p. *bán*, átható ige, jelenti stb., de jelenti azt is: valaki vagy valami iránt bizonyos eljárást követ, s ez esetben a Jelentő mód Jelen idejének *ő* személyében *ik* járul hozzá stb.; nem helyesebb lesz-e, mondom, mint az egyetlen egy ikes alak kedvéért erőszakot tenni a mai nyelvszokáson, így írván és beszélvén: *megtöröm*, de meg nem hajlok; majd *elbánom* én ővele, te is *elbánol*; hogyan *bízhassék* benned a gazdád; hogy *törjék ki* a nyaka stb. — Vajon nem szükséges-e tehát az ikes igék ragozását a mostani *helytelen* és egyúttal ingatag alap helyett, *helyes* és egyúttal szilárd alapra fektetni?

Egy nagy magyar nyelvtan kiadásának — bízvást ki lehet mondani — semmi se áll útjába, mert nincs oly kérdése a nyelvnek, a melyet egy oly jeles nyelvészekből álló Bizottság, ha egyhangúlag nem lehetne, szavazattöbbséggel el ne dönthetne. A főnevek ragozásával már kevés baja lesz a Bizottságnak, ha helyesnek találja azt, a mit én e tárgyról az Egyet. Philol. Közlöny 1888. évi VI—VII. füzetében *Van-e a magyar névszónak úgynevezett teljes töje* czím alatt közzé tettem, s a melyben kimutatám, hogy bizo-

a *tartozik* ige is, a melynek eredeti jelentése: valakihez sokszor vagy folytonosan tartja magát (a hozzám *tartozók* is megérkeztek), vagyis *tartoz* annyi mint *tartogat*, *tartozik* pedig annyi mint *tartogatja magát*.

nyos osztályú főneveknél a birtok- s némely viszonyragok nem a főtőhöz, hanem majd az első, majd a másod altőhöz járulnak, sőt hogy így áll a dolog némely képzőkkel is p. *ura-ság, fele-ség* az első altőtől; *bokro-s, fodro-z* a másod altőtől, továbbá: *használ* a *haszna* első altőtől, és: *hasznos* a *haszno* másod altőtől.

Szép lett volna, kétségkívül, 1867-ben adni ki a Nagy magyar nyelvtant, s ezáltal azon évet, a mely a királyi felség megkoronázásával az alkotmányos szabadságot a nemzetnek visszaadta, még emlékezetesebbé tenni; alkalomszerű lett volna pedig, Laky D. óhajtásához képest, a Tudományos magyar nyelvtant azon alkalomra elkészíteni, a midőn az Akadémia 50 évi fennállásának évfordulóját megünnepelte.

Kérve kérem tehát a T. Osztályt, hogy egy a nyelv szabályait gondosan elötüntető tudományos magyar nyelvtan kiadását megindítani s egyúttal elhatározni méltóztassék, hogy a Nyelvtan elkészülése után a Magyar nyelv *Szótárát* fogja új, átvizsgált kiadásban közzé tenni. Örömmel fogja az ebbeli működést üdvözölni a törvényhozás is (a melytől az Akadémia évenkint 30,000 frt segélyt kap), örömmel mert ekkép kezére jár az Akadémia azon intézkedésben (1879. XVIII. t.-cz.), a mely szerint egy néptanító se kaphat ezentúl képesitő-oklevelet, a ki a magyar nyelvet nem tudja tanítani (mert vajon tehetik-e akkor némely szerb, szász vagy román nemzetiségű renitens néptanitók, és az ő patrónusaik azt a kifogást, hogy a magyar nyelvet nem lehet megtanulni, mert a szabályai nincsenek megállapítva); örömmel üdvözli minden, anyanyelvét szerető, magyar; legnagyobb örömmel pedig azon írók és tanárok, a kik az iskolák számára magyar nyelvtant írnak, mert a Nagy magyar nyelvtanban szilárd alapot fognak nyerni akár nagyobb, akár kisebb nyelvtan szerkesztésére.

A dolog pénzügyi oldaláról csak annyit mondok, hogy ha a T. Osztály állandó Bizottságai meggyőződnek arról, hogy a nyelvtanra (és az új szótárra) égető szükség van: azon, különben nagy fontosságú feladatokat, a melyeknek megoldását kitűzték, későbbre halasztják, s dotatiójoknak a nyelvtan és szótár czéljaira fordításába készséggel beleégyeznek.

Mi sors vár ez előterjesztésemre, nem tudhatom. Szeretném, legalább a Nagy magyar nyelvtannak a közrebocsátását megérni, mert akkor az Evangyéliom agg Simeonaként azt mondanám: immár örömest meghalok, mert látták az én szemeim a M. T. Akadémia

Nagy magyar nyelvtanát! — ha pedig ez előterjesztésemnek óhajtott sikere nem lesz, magamat avval vigasztalom, hogy nemzetem nyelve érdekében kötelességemet megtettem.

TAKÁCS ISTVÁN.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK AZ ODYSSEIÁHOZ.

1. Od. 1, 3.
πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

És 1, 58. ἱέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι
ἧς γαίης θανέειν ἱμείρεται.

Mi füstölög ott a síkon távolba?
Talán biz az édes anyám gunyhaja.
Mesze jártam, másutt is volt jó dolgom,
Hejh! de szivem csak azt mondja: jobb otthon.
Elviszik a nyalka huszárt táborba,
Sok országot, világot lát jártába.
Nyer szerelmet, dicsőséget mindenhol,
Hejh! de szive csak azt súgja: jobb otthon.

2. Od. 1, 225.
τίς δαίς, τίς δὲ ὅμιλος ὅδ' ἔπλετο; τίπτε δέ σε χρεώ;
εἰλαπίνη ἠε γάμος; stb.

Arany Toldi 2, 3.
Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy házban stb.

3. Od. 2, 89.
ἤδη γὰρ τρίτον ἐστὶν ἔτος, τάχα δ' εἶσι τέταρτον.

Hor. Sat. II. 40.
Septimus octavo propior iam fugerit annus.

4. Od. 2, 252.
λαοὶ σκίδνασθε . . . ἕκαστος.

Arany B. h. X.
Édes övéikhez kiki oszolhatnak.

5. Od. 2, 276.
παῦροι γάρ τοι παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται.

Hor. Od. 3, 6, 46.
mox daturos progeniem vitiosiorem.

Ellenkezőleg Berzsenyi:

Csak sast nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Nubia párducza.

V. ö. Hor. Od. 4, 4, 29.

Fortes creantur fortibus et bonis,
est in iuvencis, est in equis patrum
virtus neque imbellem feroces
progenerant aquilæ columbam.

6. Od. 2, 364. s. k.

πῇ δ' ἐθέλεις ἰέναι πολλὴν ἐπὶ γαῖαν
μοῦνος ἐὼν ἀγαπητός;

Arany Toldi 4, 18.

Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet,
Kit, mint gyermekünket, úgy szerettünk téged.

u. o. 19. Ne menj, édes szolgám, jaj, ne menj messzére
Egész Nagyfalunak keserűségére.

7. Od. 2, 376.

ὡς ἂν μὴ κλαίουσα κατὰ χρόα καλὸν ἰάπτῃ.

Tibull. II, 6, 42.

Non ego sum tanti, ploret ut illa semel.

8. Od. 2, 427. sk.

ἀμφὶ δὲ κῦμα
στείρῃ πορφύρεον μεγάλ' ἴαχε νηὸς ἰούσης.

Petőfi Ján. vit. 17.

Zokogott a tenger hánykodó hulláma.

Arany T. IV, 12.

A kulacs *sikoltott.*

9. Od. 5, 50.

. . ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ.

Arany, Mátyás anyja:

Lecsapott, lecsapott fekete szélvészből.

10. Od. 5, 65.

ἔνθα δέ τ' ὄρνιθες *τανυσίπτεροι* εὐνάζοντο.

Arany T. Sz. VII, 40.

Kétfejű nagy sassa *teregeti szárnyát.*

11. Od. 5, 158.

πόντον ἐπ' ἀτρύγετον δερκέσκετο δάκρυα λείβων.

Arany T. I, 5.

Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
Mintha szive, lelke a szemében volna.

12. Od. 5, 184.

ἴστω νῦν τόδε γαῖα καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν.

Arany Tet. hiv.

Tanum az ég s minden seregi.

Tárkányi Coriol.

Az ég s a föld tanuk, hogy hű valék,

13. Od. 5, 190. s. k.

καὶ γὰρ ἐμοὶ νόος ἐστὶν ἐναίσιμος, οὐδέ μοι αὐτῇ
θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλεήμων.

Arany T. VII, 10.

Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt.

u. o. Hát Miklós ugyan hogy ne szánná nagyon,
Holott neki kőnél lágyabb szíve vagyon?

14. Od. 5, 384.

παύσασθαι δ' ἐκέλευσε καὶ εὐνηθῆναι ἅπαντας (t. i. ἀνέμους).

Arany V. László A szélvihar *elült.*

Petőfi A puszta télen:

Alkonyat felé, ha fáradtan *elülnek* (a szelek)
A rónára halvány ködök települnek.

15. Od. 5, 400.

ὅσσον τε γέγωνε βοήσας.

Arany Csaba kir. III, 5.

A mennyire kiáltás ereje hallható.

16. Od. 5, 469.

αὔρη δ' ἐκ ποταμοῦ ψυχρὴ πνέει ἠῶθι πρό.

Arany, Rege a csodaszarv.

Szellő támad hűs hajnalra.

17. Od. 5, 487.

ἐν δ' ἄρα μέσσῃ λέκτο, χύσιν δ' ἐπεχεύατο φύλλων.

Arany Toldi IV, 3.

Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája.

18. Od. 6, 43. skk.

οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
δεύεται οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη.

Lucr. de rer. nat. 4, 18. sqq.

Apparet divum numen sedesque quietæ,
Quas neque concutiunt venti, neque nubila nimbis
Adspergunt, neque nix, acri concretu pruina,

Cana cadens violat, semperque innubilus æther
Integit ex large diffuso lumine ridet.

Petőfi Ján. vit. XXVI.

Tündérországban csak híre sincs a télnek,
Ott örökös tavasz pompájában élnek;
S nincsen ott nap kelte, nap lenyugovása,
Örökös hajnalnak játszik pirossága.
Benne tündérfiak és tündérleányok,
Halált nem ismerve élnek boldogságnak;
Nem szükséges nekik sem étel, sem ital,
Élnek a szerelem édes csókjaival.

Schiller, Das Ideal und das Leben:

Ewigklar und spiegelrein und eben
Fliesst das zephyrleichte Leben
Im Olymp der Seligen dahin.

19. Od. 6, 130. skk.

βῆ δ' ἴμεν ὥς τε λέων ὀρεσίτροφος ἀλκὶ πεποιθώς,
ὅς τ' εἶσ' ὑόμενος καὶ ἀήμενος, ἐν δέ οἱ ὄσσε
δαίεται· αὐτὰρ ὁ βουσὶ μετέρχεται ἢ ὀίεσσιν
ἠὲ μετ' ἀγροτέρας ἐλάφους· κέλεται δέ ἑ γαστὴρ
μήλων πειρήσοντα καὶ ἐς πυκινὸν δόμον ἐλθεῖν . . .

Arany Toldi szer. VI, 61.

És mint csikasz ordas tél idején, hogyha
Künt a havas tájék merevenné fagyva,
Legelőn s erdőkön barom egy se' béget,
Ő tűri soká a kínos, fagyos éhet;
De mikor nem győzi, faluba ront bátran,
Utczai ögyelgőt elrabol arczátlan,
Csecsemőt is néha kiragad bölcsőbül,
Mire a vasvillás falu összecsődül;
Toldi azonképen . . .
Lest olykor az utczán, a Duna szerin, vet:
Ha kezére kapná valahogy Lőrinczet.

U. o. V, 87. Mint farkas az aklot kerülgeti éhen stb.

20. Od. 6, 136. χρείω γὰρ ἵκανεν.
Közm. Szükség törvényt bont.

21. Od. 6, 162.

Δήλῳ δήποτε τοῖον Ἀπόλλωνος παρὰ βωμῷ
φοίνικος νέον ἔρνος ἀνερχόμενον ἐνόησα.

Biblia. Zsoltár 92, 13. Az igaz virágozik, mint a pálmafa: és megnő mint a Libanusnak czédrusa.

22. Od. 6, 232.

ὡς δ' ὅτε τις χρυσὸν περιχεύεται ἀργύρῳ ἀνὴρ
ἴδρις, ὃν Ἥφαιστος δέδαεν καὶ Παλλὰς Ἀθήνη
τέχνην παντοίην, χαρίεντα δὲ ἔργα τελείει . . .

Biblia Mózes 2, 31, 3. És betöltöttem az Istennek lelkével . . . ., hogy gondoljon mindent, valamint aranyból, ezüstből, rézből mesterséggel kell csinálni stb.

23. Od. 6, 320. νόῳ δ' ἐπέβαλλεν ἱμάσθλην.

Gœthe Herm. u. Dor. II, 25—6.

Lenkte mit langem Stabe die beiden gewaltigen Thiere,
Trieb sie an und hielt sie zurück, sie leitete klüglich.

24. Od. 7, 224. . . . ἰδόντα με καὶ λίποι αἰὼν
κτῆσιν ἐμήν, δμῶάς τε καὶ ὑψερεφὲς μέγα δῶμα.

Jókai, Szigetv. vért. Hisz úgy kérem, mint az üdvöt, hogy őt újra lássam, és aztán ne éljek, szakadjon meg szivem végső dobbanásban.

Shakespeare, Romeo és Julia 2. f. 6. sz. «De jőjjön bármi hír, nem éri az fel a gyönyört, a mit egy kurta percz ad, míg őt láthatom.

25. Od. 7, 270. «ἦ γὰρ ἔμελλον ἔτι ξυνέσεσθαι ὀιζυῖ
πολλῇ»

Petőfi, Az utolsó álom.

A költő és a sorsharag . . . . együtt bolygák az életet.

26. Od. 7, 289. δείλετό τ' ἠέλιος.

Arany Szondi két apr. A nap nyugvóra hajolt.

27. Od. 9, 107.

οἵ ῥα θεοῖσι πεποιθότες ἀθανάτοισιν
οὔτε φυτεύουσιν χερσὶν φυτὸν οὔτ' ἀρόωσιν . . .

Tompa világlátó:

Gondolunk s nézünk az égi madarakra
Mily szépen megélnek nem vetve s aratva.

28. Od. 9, 146. οὐ . . . ἐσέδρακεν ὀφθαλμοῖσιν.

Gyulai, Gonosz most. Nem is látok már szememmel.

29. Od. 9. 186. μακρῇσίν τε πίτυσσιν ἰδὲ δρυσὶν ὑψικόμοισιν.

Arany Bud. hal. 11. Hosszú *haja* árnyát lendíti a fűz is.

Dr. Csengeri János.

PETŐFI A KÖZÉPISKOLÁBAN.

A Gymnasiumi tanítás terve az V. osztály számára költői olvasmányul balladákat, romànczokat és lyrai költeményeket kiván. E kivánságnak igyekszik eleget tenni a Greguss-Beöthy-féle balladás könyv, s ezt tartá szem előtt Badics úr is, *) midőn Petőfi költeményeiből válogatott kiadást rendezett, főkép gymnasiumok használatára, hol eddig foglalkoztak ugyan egyes elszórt lyrai darabok tárgyalásával, de aligha mélyrehatólag, oly módon, hogy a legkiválóbb magyar lyrikusok fejlődését, egész költői egyéniségét felölelték volna, mi az egyedül helyes módszer az oktatás ezen fokán. Mi, részünkről, nem értjük és nem tartjuk elég motiváltnak azt a felfogást, mely egy magyar lyrai *anthologiától* annyira idegenkedik, már csak azért sem, mert Petőfi csupán a dalra, elegiára s a hangulatos táj- és genreképre nyújt classikus példákat, míg a magasb szárnyalású lyrai fajokban Berzsenyinél, Vörösmartynál és Aranynál inferiorisabb. De nem lévén hivatva itt e kiadást didaktikai szempontból rostálni, e fajta kifogásainkkal az olvasót búsítani nem akarjuk.

Azon sem akadunk fel, hogy, Badics úr a II. részt, melyben *János vitéz* és *Bolond Istók* foglaltatik, kiválóan a VII. és VIII. osztálynak szánta. *Bolond Istók* még hagyján; de *János vitézt* adni oly ifjak kezébe, kik sokkal mélyebb dolgokat olvastak volt, és *Toldi* után visszamenni *János vitézre*: ehhez oly elszántság kell, a minővel kevés tanár rendelkezik. Nem hiszszük, hogy ebben is Kármán Mór tanácsát követte volna a magyarázó, mint abban az ingeniosus csoportosításban, melyet, nagyobb szabatossággal és inkább æsthetikai szempontból megjelölve, Gyulainál is megtalálunk, s mely a nagy költő gondolat- és érzelemvilágát, egyéni jellemét és költészetének sajátságait oly világosan feltünteti. Az első részben foglalt hatvanöt kisebb költemény a *Családi kör*, az *Alföld és népe* s a *Haza* fő czímek alá sorakozik, más szóval, e három fő csoport a költőt egymás után családjához, nejéhez s barátaihoz, szülőföldjéhez s népéhez, a magyar társadalmi s politikai élethez való viszonyában mutatja be, lyrájának sajátos, java termékei által, melyek az alkotás időrendje szerint lévén felsorolva, egyúttal a költő fejlődését is illustrálják.

Nem mintha már az első csoportban, — melynek «Barátság, szerelem, családi élet» volna tán szabatosabb felirása, — nem vennénk észre nagyon is fölötlő hiányokat. Gyulai Pál után helyesen mondja

*) Badics Ferencz, Petőfi Sándor válogatott költeménye. I—II. Budapest, Athenæum. 1888.

Badics úr, hogy Petőfi az első, ki a fiúi szeretetnek mélyebb és melegebb kifejezést ad a magyar költészetben; megteremti, úgy szólván, az epigonok számára a heves lelkű, zsarnok és kissé korlátolt apa, meg a gyengéd kedélyű, érzékeny, szerető anya typusát. Petőfi őszinteségéből természetesen foly, hogy atyjáról többnyire bizonyos jóindulatú, szelid humorral emlékezik, sőt egy humoros vonás bele téved a *Jó öreg kocsmáros* rajzába is, a nélkül, hogy a komoly, melancholikus alapszínt legkevésbbé zavarná:

Csak egyet sajnálok: az öreg kocsmáros
Összekocczan néha jó feleségével . . .

Ez a «jó feleség,» a «legszeretőbb anya», ellenben, mindig bizonyos gloriával környezve jelenik meg Petőfi költeményeiben. A költő mindig a kegyelet hangján szól róla, szive ellágyul, szemébe könnyek tolulnak, s cserben hagyja minden ékesszólása, úgy hogy a kifejezés ilyenkor még nála is rendkivüli egyszerűséggel és keresetlenséggel jelenkezik. Ezt látjuk a *Füstbe ment terv*, *Vizen*, *Fekete kenyér*, s *Egy estém otthon* czimű darabokban, mely utóbbinak elmaradása e gyüjteményből annál inkább sajnálni való, mivel a költő szüleinek jellemét egymással szembe állítva, annyi kedélylyel s oly határozott, éles vonásokkal rajzolja, hogy Petőfi ilynemű költeményei közt ennek mindjárt a *Jó öreg korsmáros* mellett, az első sorban illik helyet adni.

A *Vizen* czímű néhány stropha, hol az említett szembeállítás szintén prægnans módon, drámailag van kifejezve, még azzal a különös érdekkel bir, hogy compositiójában heinei hatásra vall, mi annál figyelemreméltóbb, mivel Béranger-n kivül Heine az egyetlen idegen költő, ki Petőfire mélyebb hatással volt*). Igaz, hogy Badics úr ezt érinti a Bevezetésben (II, 11), de a hiány ezzel csak érezhetőbbé lesz. — Átalában, több *tény*, s valamivel *bővebb*, *concretebb* és *jellemzőbb* tárgyalás nagyon elkelne itt. Petőfi barátai közül, például, Tompát és Aranyt kivéve, más alig szerepel, s Pákh Albert, Pálffy, Eötvös, Egressy hatása a költő fejlődésére egyátalán nincs határozott, concret tényekkel kimutatva. Pedig Gyulai, kit Badics úr annyi figyelemmel olvasgatott, nyilván mondja, hogy a fiatal írók közül legtöbb hatással volt rá Pálffy és Pákh Albert, mely utóbbinak Petőfi kétségkivül többet köszönhet annál a kezességnél, mely őt a debreczeni nyomorúságból kirántotta.

Ép ily mostoha eljárásban részesülnek Petőfi szerelmi viszonyai, melyek 46 előtt szerelmi költeményeit inspirálták. Igaz, hogy valamennyi viszony csak ifjúi fellobbanás volt, de látjuk bennök Petőfi lelkének forrongását, ki sokáig kereste az eszményt szerelemben ép

*) *Shelley* hatása csak egy szörnyű aberratióban, a *Felhőkben* nyilatkozik. L. Salamon, Irodalmi tanulmányok. I, p. 213.

úgy, mint politikában és művészetben. A legjobb szerelmi ódák és elegiák, melyeket Petőfi múzsája termelt, bizonyára nem az első periodusra (43—46) esnek; de a népdalok mellett, alig hiszszük, hogy ne akadna másnemü szerelmi költemény is, mely a költő szív-életét e korszakban illustrálni alkalmas, s mely Badics úr gyüjteményébe, minden aggodalom nélkül, fölvehető. Érdekes jelenség, hogy az a drámai procédé, mely Petőfi geniusának sajátos hajlama, s melyet Salamon Ferencz oly kitünően analysált *), nemcsak az *egyes* szerelmi költeményekben, hanem, más módon, *egész cyklusban* (Cypruslombok, Szerelem gyöngyei) is kifejezésre jut, úgy hogy a dalban eljátszott drámának majdnem mindenik mozzanatát megjelölhetnők, s az expositio, bonyodalom, tetőpont, válság és kifejlet egymás után megkapná dalos tolmácsait.

Nem hiszszük, hogy az ilynemű vizsgálódás csekélyebb erkölcsi és æsthetikai tanulsággal járna, mint silány prózává lapítani egy-egy költemény tartalmát, vagy bizonyos moralizáló czélzatot tukmálni a költőre, ki attól nagyon, de nagyon távol esik. Petőfinek nem csupán genreképeiben, hanem java subjectiv költeményeiben is átalában a *kifejezés teljes objectivitása* uralkodó, s e tekintetben Petőfit bátran a legnagyobb költők mellé állíthatjuk. Ő nem okoskodik, nem philosophál; képekben állítja szemünk elé gondolatait, érzéseit, világosan és egyszerüen. Ez az objectivitás azonban, mint Salamon megjegyzi, az egyszerű s mintegy csak pillanati benyomáson túl nem volt képes emelkedni, s ezért volt Petőfi kiválóan a lyrára s egyátalán nem eposra és drámára utalva. «Alig lehet, úgymond, nagyobb objectivitást képzelni, de egyszersmind kevesebb *moralis eszmét*, mint Petőfi némely versében». Zöld Marczi sorsából esze ágában sincs azt a banalis erkölcsi tanulságot levonni, hogy «a bűnös életmódnak szükséges következménye a csúfos halál». A szegény legényt a művész s nem a censor szemével vizsgálja. Előtte a betyár egy érdekes, festői sujet, a mint szilaj paripán, lobogó patyolat ingujjal, vágtat a Hortobágyon végig; szabad mint a madár, bátor és nagylelkű, folytonos harczban a társadalommal, mely őt kebléből kizárta, s bor és szerelem mámorában áldozatul esve a boszuálló társadalomnak, mely nyomon üldözi:

Háta mögött farkas, feje fölött holló.

A *Kinn a ménes* magyarázatában Badics úr eleinte jó nyomon jár. Helyesen mondja, hogy itt a betyárt «munkában» látjuk, s a költő csupán a lókötés módját akarja festeni, a nélkül, hogy erkölcsi álláspontra helyezkednék. De a következőkben, hol a betyár dolgát úgy tünteti fel, mint kemény leczkét, melyet a csikós meg a bojtárok *vétkes könnyelmü-*

---

*) I. m., I, p. 188. sqq.

ségökért (mily præcis büntetőjogi kifejezés!) megérdemeltek», már agyon van ütve a magyarázat. Kétségtelen, hogy Petőfi gyönyörködik abban a genialitásban, melylyel az alföldi betyár a ménest megdézmálja, s némi gúnynyal rajzolja a kárvallott csikóst és bojtárokat; de a rajz egészben véve mégis objectiv, s bizonyos fensőbb nyugalom ömlik el rajta, mely inkább a művész sajátja, mint a moralistáé.

Átalában, a morál kérdéseit mindig óvatosan kell érinteni: ezek nagyon is delicát kérdések. Badics úr például azt tartja, hogy «Pál mester *megérdemli sorsát* [1]); ezért a költő nem is igyekszik iránta részvétet kelteni, hanem humorosan tárgyalja és nevetségessé teszi». A kárörvendés oly ember fölött, ki nejét elűzve, boritalnak adja magát, elzüllik, s végre öngyilkos lesz, alapjában erkölcstelen, s a keresztyén morállal semmikép össze nem fér. De a költő nem is akarja, hogy a végén azt kiáltsuk: «úgy kell neki!» Pál mester története voltakép tragikus thema, keresztülvive a humornak egy sajátos processusán, melyet egy német æsthetikus «sötét-humornak» (das Düster-Humoristische) nevez [2]). Ez a processus mindjárt tragikus világnézettel kezdődik. A költő látja, hogy a világ dőreségek és ellenmondások színhelye, s hogy az ember, a teremtés ura, csak játék egy ellenállhatlan, absolut hatalom kezében. Ez az első mozzanat. — Nos hát, ha a világ oly nyomoruságos, mulandó, értéktelen, akkor nem is méltó reá, hogy könnyet ejtsünk érte, sőt arra sem méltó, hogy gyülöljük vagy megvessük. Itt a tragikus fájdalom komikus vidámságba csap át, hogy végül az engesztelődés nyugodt hangulatában olvadjon fel, midőn a költő érzi, hogy a világgal együtt megsemmisiti önmagát is, s belátja, hogy végre is csak *ebben* a világban és *ezzel* a világgal existálhat.

Ily bonyolult lelki processus eredménye lévén, «Pál mester» egészen más szinben fog előttünk feltünni. A költőt mi nem úgy képzeljük mint a ki gúnyos, kárörvendő kaczajjal szemléli e szomorú képet, hanem szívében fájdalommal, ajkán tréfával, s míg arczát mosoly deríti, szeme könnyben úszik.

Az érzelmes és komikai elem másnemű vegyületét látjuk a *Megy a juhász...* czímű költeményben, mely közép helyet foglal a genrekép meg a ballada közt. Badics úr motiválni igyekszik a legény komikus tettét, ki, szerinte, azért üti főbe a szamarat, mert *a késedelemért ezt okolja*; «ha jobban fut, talán még életben találja a kedves leányt». Ré-

[1]) Lehetetlen itt rá nem mutatnunk arra az erkölcsi fogalomzavarra, melyet a magyarázó elárúl, midőn a mámorba s mély álomba merült, tehát *neki* teljesen ártalmatlan zsiványhad meggyilkolásának bűne alól János vitézt mentegetni iparkodik, sőt e bűntényt *érdemül* tünteti fel (II, 21—22.).

[2]) *Stroltmann*, Heine's Leben u. Werke (Hamburg, 1884), I, p. 522.

szünkről nem hiszszük, hogy a juhász ezért töltené boszuját a szamáron, mely nem oka semminek; az ő komikumát egyszerüen abban találjuk, hogy elkeseredését egy oktalan állattal érezteti, mely buta közönyével mintegy sértő contrast gyanánt áll gazdája fájdalmával és lelki háborujával szemben. Ha e tettnek más, teszem a Badics úr által felhozott indító oka volna, ez már bizonyos reflexiót tételezne föl a juhász részéről, s ez esetben a komikus vonás aligha el nem tünnék, s lenne az egészből egy lapos, hétköznapi historia, méltó arra az elnevezésre, melylyel Petőfi Zoilusa, Császár Ferencz illette volt.

Petőfi a táj- és genreképben oly gazdagságot és változatosságot fejt ki, annyira sokoldalú, hogy szinte sajnáljuk, hogy Badics úr ezuttal nem szakított a chronologiával, s *fokozatos egymásutánban* nem tüntette föl azt a fényes sort, melyben a tájképet gyöngéd lyrai fuvalom, majd erősebb ódai vagy elegiai hangulat lengi át, vagy lyrába olvad az egész (Alkony, Ősz elején, Erdőben). Vannak e tájképek közt olyanok, melyekbe hol egy, hol több genre-alak vegyül, míg végre a táj csak keretté lesz, vagy a festő elem összeolvad a lyrával és genreképpel. A tiszta genreképben megtaláljuk az egyes és csoportos képek számos faját, s a költő e képeket majd teljesen objective, majd erős satirikus czélzattal vagy lyrai megindulással festi, vagy, végre humorát önti el rajtok. S a compositio szintoly változatos. Olyik genreképben bizonyos lelki processust, cselekvést, drámai mozgást látunk, s érintjük lassankint, észrevétlenül, az epos birodalmát, hol a románcz, hol a ballada és kisebb költői elbeszélés határain.

Mi a táj- és genreképek tárgyát illeti, Badics úr csupán az *Alföldre és népére* szorítkozik, noha *Pál mester*, *A magyar nemes*, *Pató Pál* talán mégsem egészen specialis alföldi képek; a *Téli világról* meg Gyulaival azt tartjuk, hogy itt a költő határozottan a főváros utczai scenáit rajzolja, szembe állítván ridegségökkel a barátságos meleg szobát. Az alföldi képek mellett azonban, úgy hiszszük, igen tanulságos ellentétül szolgálna egyrészt a fővárosi életből merített néhány genrekép (Boldog pestiek, Pinty úrfi), másrészt a hegyi és erdős táj leirása (Az erdei lak, Erdőben), nem is szólva a katona- és honvéd-életről (Katona vagyok én, Katona-élet, Milyen lárma . . .), melyet Petőfi végig szenvedett. Mindez alkalmasan kiegészítené ezt a csoportot, míg a *Népdalok* külön szakaszát elhagynók, mert a benne foglalt költemények részint az első csoportban, részint a táj- és genreképek sorában inkább helyükön vannak. És itt, a nélkül, hogy vádat emelnénk Badics úr ellen, szükségesnek tartjuk futtában leszámolni egy sajátságos balitélettel: mintha Petőfi szellemének a *népdalok* tán kevésbbé *naiv* termékei volnának, mint az úgynevezett *műdalok*; mintha Petőfi, e genre-t mívelve, bizonyos fictiv hangulatba ringatta volna magát, s mintha

nem annyira saját érzései teljéből, mint a nép kedvéért, a nép mulatságára irta volna e fajta dalait. Petőfi a magyar népdal szellemét, sajátságait egyéniségébe olvasztva, a specificus *magyar dalt* alkotta meg, s egyátalán nem akart a népies nemben *virtuóznak* látszani, mint Kisfaludy Károly és Czuczor. Ő nem *népies*, hanem specialis, tősgyökeres *magyar* költő, kinek, ép úgy mint Bérangernak, hatását, rendkivüli népszerűségét az fejti meg, hogy szük keretbe világos, jól meghatározott, könnyen felfogható gondolatot zárt, és azt egyszerű, mindenki által érthető, sajátos nemzeti formában fejezte ki. Mindkettő gondolt az illiteratus tömegre is, melyről a költők átalában megfeledkeznek, s mely viszont, teljes joggal, róluk sem akar tudomást venni *).

Inkább nevezhetnők Petőfit az ébredő magyar demokratia költőjének. Az ő felléptéig a demokratiának voltak nálunk szónokai, regényírói s publicistái, de nem volt költője. A jelen elszomorító vala; költőink szerettek a múltba menekülni, s a régi dicsőség fényes emlékein méláztak, több-kevesebb hittel a jövőben. Petőfi csak pályája elején követte a hagyományos irányt, s költészete mind inkább a jelen küzdelmeiből, eszméiből és vágyaiból táplálkozik. Valahányszor a múlthoz fordul, ihlete és itélete cserben hagyják, s kevésbbé sikerült vagy épen hibás műveket alkot. A múltban kevés vigasztalót talál, nem lelkesül érte, nem tud hinni a hajdankor dicsőségében, s inkább előre szeret nézni, mint hátra. A táblabirót gúny tárgyává teszi (A táblabiró, Pató Pál), a királyságot leghitványabb képviselőiben mutatja be (V. László, Bánk bán, Dobzse László. stb.), s a nemességet maró satirával és lángoló haraggal támadja meg. Később, teljesen saturálva a franczia forradalom eszméivel, mind erősebben és nyiltabban hirdeti a forradalmat, mely nélkül a szabadság és demokratia diadalát képzelni se tudja. Megrészegül a forradalom italától, s felkorbácsolja a szenvedélyeket, a helyett hogy mérsékelné, csillapítaná.

Badics úr, el kell ismernünk, tapintattal válogatta össze Petőfi hazafias versei közül azokat, melyekben inkább a hazafi, mint a pártember szólal meg, s noha egy-két vonást kénytelen volt elhagyni a «haragos» költő jellemrajzából, azt hiszszük, kevés maradt el, a mi aránylag nagyobb művészi értékkel bír. Ilyen, például, a Rákóczi-féle fölkelésre vonatkozó egy pár költemény (Szent sír, A csonka torony, Rákóczi): emlékezések a függetlenségi érzés utolsó fellobbanására, melyek a 46 utáni periodusban ismételve és mind határozottabb tendentiával visszatérnek. De a mi sokkal fontosabb. nem árt vala mérsékelni kissé a csoport élére tűzött magasztaló phrasisokat, melyekben többek közt az a

*) Th. *Gautier*, Portraits Contemporains, p. 39. — L. *Salamon* i. m., I, p. 24, sqq.

kijelentés foglaltatik, hogy «e költemények mindenkor *legkitünőbb darabjai* lesznek a magyar hazafias lyrának». A II. részben egyébiránt Badics úr maga is egészen más hangból beszél, s helyesen mondja, hogy Petőfi e fajta költeményei nagyon különböző becsüek. Világosabban szólva, azok a világrengető politikai ódák, melyekért garasos demokraták s éretlen ifjonczok annyira lelkesülnek, s általában Petőfi hazafias lyrája, összevéve sem érnek föl egyetlen oly dallal, mint az *Alkony* vagy *Ősz elején*. Petőfi, — és itt újra Salamont idézem, — nem a nagy szenvedélyek, nem a lelki viharok és katastrophák költője; ő a tökéletes szélcsend, a zavartalan lelki nyugalom, a csöndes, szelid merengés, a méla szemlélődés rajzában legnagyobb, és ebben csak Gœthéhez fogható lyrikusok ha utolérik.

Máskülönben az egyes csoportok élére iktatott bevezető fejtegetések, Petőfi életrajza, s átalában az egész kritikai apparatus, a magyarázó nagy szorgalmáról tanuskodik. Badics úr két kézzel merített Gyulai Pál és Salamon alapvető dolgozataiból, sőt Gyulainak egyetemi előadásait is (1877/8) felhasználta. És ez kétség kivül, igen helyes és dicsérendő. Sajnálatos azonban, hogy kevés érzéke van a jellemzetesség és tömörség iránt; nem tudja a vonásokat ügyesen csoportosítani, úgy hogy a képet többnyire elmázolja. Szeret sokat beszélni, s fejtegetéseibe kevés elevenséget és változatosságot, de nagyon sok pedanteriát és kathedrai fontoskodást visz. Szükség-e tíz sort idézni a Müller-féle vaskos *Lehrbuch* 514. és 611. lapjáról, hogy a körlég ritkulását és a hőmérsék csökkenését a magasban elhitesse (II. 50), vagy a délibábra vonatkozólag oly digressiókra vetemedni, melyek három tudomány határait érintik (I. 85)? Ne feledjük, hogy költeményekkel, még pedig jobbára lyrai költeményekkel van dolgunk, s a magyarázat fő czélja bizonynyal nem más, mint Petőfi hatását az ifjúi kedélyre mentül jobban és helyes irányban előmozdítani. Tartunk tőle, hogy Badics úr terjengő s a concentrálásra nem képes stilusával, nehézkes amplificatióival, végtelen ismétléseivel*) és scholastikus módszerével e hatást nagy mértékben alterálja.

A Tanáregyesületi Közlöny birálója rendkivül szellemes bókot mond Badics úrnak, fölfedezvén, hogy olyik helyt *szándékosan* ejt hibát a rhythmus ellemzésében, s «inkább *ütemesnek* veszi a *mértékes* sorok né-

---

*) Petőfi költészetének jellemzése, mely a II. kötet élén egyhuzamban olvasható, az I. kötet egyes csoportjainak élén, megfelelő részletekben, szóról szóra ismétlődik V. ö. II, 12: I, 74 és 19; II, 13: I, 76; II, 14: I. 74—75; II, 15: I. 75; II, 17: I. 144; II, 18: I, 14 (a «viharmadár» phrasisa), stb. Már most szeretnők tudni, mi értelme van a II. kötetbeli *jellemzes* elválasztásának, — melyre Badics úr nagy súlyt helyez, — az I. kötetbeli *eletrajztól*.

melyikét, *csakhogy az ifju észre ne vegye Petőfi rhythmikai hiányait* s a nagy *poëtica licentiát* (!), melyet a költő magának megenged *)». Bármennyire szeretnénk versenyezni a politesse erényében tisztelt biráló társunkkal, sajgó szívvel bár, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy Badics úr «szándékos hibái» nagyon is magukon hordják a verstani fogalomzavar bélyegét. Badics úr az ő verstani tudományával körülbelül a 40-es évek álláspontján van, mikor egyátalán nem voltak még tisztában a nemzeti versformák elméletével, s mikor Petőfi is csupán eleven rhythmus-érzéke után irta magyaros verseit. Igaz, hogy ő a nemzeti versformákat elődeinél szabályosabban, változatosabban használta, és sok új formát vitt be az irodalomba, de nem valamely előre concipiált rendszer szerint, hanem csak inspiratióját, emlékeit követve, egészen naiv módon, mint a hogy a népdal együtt születik a melodiával.

De bármily kevéssé volt theoretikus, Petőfi mindig tudta, *milyen nemben* írja költeményeit, s oly rossz verset nem írt, melynek rhythmusát egyszeri hallás után is ki ne érezné, a kinek rhythmus-érzéke van. Ha ő maga nem mondaná is, Bajzához írt levelében, a *Távolból* czímű verset *trochaikusnak* tartanók, s nem magyaros tripodiának, mint Badics úr, ki ezt a verset így tanítja elritmizálni:

Kínok égtek | a szülőke | belben,
Hogy bucsúmnak | csókját rále | heltem, stb.

Vagy így, ha teszik:

Kínok égtek | a szülő | kebelben,
Hogy bucsúmnak | csókját rá | leheltem, stb.

Szóval a mi trochaikusnak épen megjárja, azt Badics úr megteszi kegyetlen rossz magyaros versnek. Ép ily bámulatos «Rettungot» visz véghez a Petőfi Istvánhoz intézett költői levélen, melynek ötös iambusait «ütemes» módra következőkép tagolja:

Hát hogy'-mint vagy | tok otthonn | Pistikám,

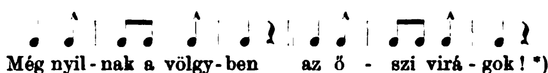
vagy talán így:

Hát hogy'-mint vagy | tok otthonn Pis | tikám.

Mert Badics úr épen nem ragaszkodik pedánsul egyik vagy másik formához, s az *Alföld*, szerinte, magyaros versnek *is*, trochaikusnak *is* vehető. Fájdalom, ezt a kitünő methodust nem mindenütt követte, s tökéletes homályban hagy bennünket a felől, hogy az I. csoportbeli 10. és 18. számú költemény (A mióta én megházasodtam . . . Fiam születésére) *trochaikusnak* se rossz, a 7. és 11. számú pedig (Mily szép a világ! Szeptember végén), két kisebb rendből szerkesztett *anapaestikusnak* épen kitünő:

---

*) *Tanáregyesületi Közlöny*, XXII, p. 300.

Itt csak az első csoportban foglalt néhány költeményre szorítkoztunk, s nem vállalkozhatunk arra, hogy Badics úrnak a verstan birodalmában tett új fölfedezéseit, — milyen, például, az *ötszótagu* ütem, — érdemök szerint méltassuk és felsoroljuk. Ennyi is, azt hiszszük, elég volt épülésére a tisztelt olvasónak, ki most már tudni fogja, mit tartson arról a gyengédségről és pietásról, melylyel Badics úr a nagy költő «rhythmikai hiányait» szépíteni iparkodik.

A mi, végül, a szöveget illeti, melyet Badics úr «az első és legjobb kiadások egybevetésével» állított össze, s melynek, úgy látszik, nem közönséges értéket tulajdonít, arról ezúttal, a szükséges eszközök nem lévén kezünk ügyében, alapos véleményt nem mondhatunk. Megvalljuk azonban, hogy a szövegnek tulajdonított különös értéket kissé devalválja előttünk ez a néhány erratum, melyet csak úgy futtában kaptunk el:

I, 42: S fognád forróbban karjaidba zárni.
(S *nem* fognád, stb.)
I, 45: Valóságos fejedelem vagyok,
(Valóságos *fejdelem*, stb.)
I, 91: Mint könyvben a sorok, hevertek.
(Mint *a* könyvben, stb.)
I, 103: Sejti tán, hogy napja al*konyul*,
Azért viseli magát *rosszul*.
(A rím a régi orthographiát kivánja: roszul).

A *lejár*-féle olvasást (*Szülőföldemen*: «Az idő hogy *le*jár.» I, 58), melyet Badics úr részint a rím (*bojár*) követelményével, részint az első kiadások tekintélyével támogat, föltétlenül csak úgy fogadnám el, ha e két erősséghez még egy harmadik járulna, értem a közhasználatot, mely a *lejár*-hoz, tudtomra, egészen más értelmet fűz. Tanusítja ezt magának Petőfinek következő két sora:

Ha pedig az időd *lejárt*,
Obsitot kapsz, de mekkorát! (Katonaélet).

E hiba correcturája különben, bármint áll a dolog, érdemileg nem változtat azon a véleményen, melyet évekkel ezelőtt az Athenæum első népies kiadásáról épen e Közlöny lapjain kifejeztem, s melyről Badics úr jónak látta itt felhozakodni. Fenntartom azt a véleményt az új népies kiadással szemben is (1882), mely voltakép nem más, mint a régi rossz, új kiadásban.

HÁHN ADOLF.

*) L. *Negyesy*, Magyar verstan, p. 85.

HAZAI IRODALOM.

Leffler Sámuel: Római irodalomtörténet, a gymnaziumok felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Jeles kútfők nyomán. Nyiregyházán Jóba Eleknél, 1888. Szerző sajátja. 8. r. 93 lap, ára 1 forint.

Szerzőt, ki nyiregyházai ág. ev. főgymnaziumi tanár, mint előszavában mondja, tankönyvének megírására a szükség kényszerítette. Czélja volt egy oly könyvet adni az érettségi vizsgálatra készülő tanulók kezébe, melyből az egyes írók egészével, gondolkodásmódjával, életök történetével és műveik tartalmával kellő terjedelemben megismerkedhetnek. Hogy középiskolai használatra szánt római irodalomtörténetre szükségünk van, tagadhatatlan (mert az eddig megjelentek közül egyik se válik be), de sajnálattal kell kijelentenünk, hogy az előttünk fekvő könyv épenséggel sincs az érzett hiány pótlására hivatva.

Szerző könyvének berendezésében Bendert követi, (maga is mondja előszavában, hogy vezérfonalul használta), eközben ellentétbe jut czéljával. Valamint t. i. Bender, úgy szerző is az egyes írókat és műveiket irodalmi categóriák [*a)* Költészet: dráma, epos, lyra; *b)* Próza: szónoklat, történetírás, szaktudományok] szerint tárgyalja, minek folytán egyes írókról (Ennius, L. Annæus Seneca) szétszakítva kénytelen szólani, vagy ha egy helyen ismerteti műveiket, mint Vergiliusnál, Horatiusnál, Cicerónál, ellentétbe jön könyvének beosztásával. Nézetünk szerint jobb lett volna a költészet és próza keretén belül chronologiai sorrendben tárgyalni az egyes írókat, mint Teuffel teszi, kinek művére szerző szintén hivatkozik, mellőzve az irodalmi categóriák szerint való beosztást, mely alkalmazható ugyan a görög irodalom történetében, de csak nehezen a rómaiban. Az irodalmi szakok szerint való tájékoztatást eléggé megadja a könyv függelékét képező kor- és tudományszakok szerint való áttekintés. Egyébként a könyv szerkezetbeli hibája csekély jelentőségű. Nagyobb baj az, hogy az ezüst- és vaskor szükségtelen terjedelmességéhez képest nem eléggé kimerítően tárgyalja a középiskolai oktatás alapját képező aranykort, így pl. Vergiliussal, Catullussal, Ovidiussal, Tibullussal, Propertiussal, Cornelius Nepossal, különösen műveik ismertetésében, röviden és felületesen bánik el. Több írónál, minők Livius Andronicus, Nævius, Ennius, Cato, Lucretius, Varro, nem mondja, reánk maradtak-e műveik vagy sem.

Fő hibája azonban szerző könyvének az a számos jelentékenyebb hiány és tévedés, melylyel majdnem minden lapon találkozunk. Nem szándékunk e tekintetben kimerítő referatumot adni, mert különösen, ha még a csekélyebb kifogásolni valókra is sorjában kiterjeszkednénk, nem egy hamar végezhetnénk szerző könyvével.

Mindjárt a bevezetésben (5-ik l.) azt a képtelenséget olvassuk, hogy abból, hogy a rómainak hiányzott a kellő érzék az irodalommal való foglalkozásra, világos az is, hogy a hősköltemény, mely a görög költészetnek nemcsak kezdő- de fénypontját is képezi, Rómában mint önálló műfaj fel nem lépett, míg Bender helyesen azt mondja, hogy a rómaiaknál a hősköltemény azért nem eredeti, népies, mert phantasia hiányában nem volt oly gazdag mythologiájuk, mint a görögöknek.

A Commentarii pontificum-ot, (13-ik l.), nem értve Bendert, babonás előítéletek gyüjteményének mondja (eine Sammlung von Präjudicien), ámde a præiudicia nem babonát, hanem állam- és vallásjogi esetek gyüjteményét jelenti, melyeket adott alkalommal itéletek hozatalánál præcedens gyanánt vettek irányadóul.

A második korszakban a drámai költészet tárgyalásánál általában véve nem különbözteti meg a tragœdiát a comœdiától, nem mondja meg, hogy az említett dráma tragœdia-e vagy comœdia; nem szól továbbá arról, hogyan használták fel a római drámaírók a görög drámákat, hogy t. i. két vagy több görög eredetiből egy újat csináltak (contaminare); az is hiba, hogy *fabula* palliata és togata helyett *comoedia* palliatát és togatát említ (16-ik l.)

A mit Livius Andronicusról mond, hogy t. i. mint hadi fogoly került Rómába, és hogy Livius Salinatornak, a későbbi senai győzőnek (Kr. e. 207-ben) tulajdona volt, nem bizonyos, csak valószínű. Születési évén kívül följegyezhette volna halála évét is, mely 207 tájára esik, valamint Tarentum elfoglalásának 272-re eső idejét. Kilencz drámájának felsorolása után, melyekről nem mondja, hogy tragœdiák, s a melyek közül tiax teljes czíme tiax mastigophorus, oda teszi, hogy *stb.*, pedig az idézett kilencz czímben az összes ismert tragœdia-czímek fel vannak sorolva.

Ennius születési helyét, az apuliai Rudiæ-t, calabriai városnak mondja. Tragœdiáiból, melyeket nem jelez meg mint ilyeneket, kilenczet említ, köztük három Medeát (Medea, Medea exul, Medea Atheniensis), ámbár csak kettőről (Medea, Medea exul) van tudomásunk. Nævius tíz tragœdiájából csak kettőt említ, de ismét nem mondja, hogy tragœdiák.

Varro csak általánosságban szól valószínű plautusi comœdiákról, de nem teszi azok számát, mint szerző mondja, tizenkilenczre (19-ik l.); Terentiusról azt olvassuk, hogy 26 comœdiája közül hat maradt fenn, holott egyáltalában véve csak hatot írt. Pacuvius tragœdiáiból kettőt nem említ (Protesilaust és Paulust), Accius negyven egynehány tragœdiájából egyet sem. Nem mondja, hogy Nævius De bello punico czímű eposa saturnusi versmértékben volt írva (22-ik l.). Az arany korszakbeli Ninnius Crassus Ilias Cypriáját Livius Andronicus és

Nævius művei közt mint a római elbeszélő költészet egyik első termékét említi. (p. 22.)

Cato Censoriust Tusculum helyett Tarentumból származtatja.

A harmadik korszak bevezetésében azt mondja Asinius Pollióról, hogy ő állította fel az első *állami* (helyesen nyilvános) könyvtárt; ugyanitt nem tudjuk, mit ért szerző «a művészet és építészeti ízlés kifejlését csendesen munkáló költészet» alatt, talán csak nem azt, hogy a költészet az építészeti ízlést fejlesztette?

A 29-ik lapon Teuffel következő szavainak értelmét (p. 29): «Am meisten idyllischen *Geist* zeigt Tibull, nächst dem Vergil, *und in seiner Art auchHoraz*», így csavarja el: «idylleket írt Vergilius, némi tekintetben Horatius is.» A Lucretius születési évére vonatkozó két adat közül nem 98, hanem 95 a kérdésesebb.

A Georgiconnal Vergilius nem a panem et circenses-t követelő proletariatust, hanem a Rómában lakó művelt nagybirtokosokat akarta megnyerni a falusi életnek; ugyanezen munka forrásai gyanánt új felfedezőként Theophrastust és Aristotelest említi, de Aratusról megfeledkezik; naiv szerzőnek az a nyilatkozata, hogy a Georgicon *bámulatot keltő* sok szép ismeretről tanuskodik. Az Aeneis rendkívül gyarló jellemzésében ilyeneket olvasunk:

«Ezen czél (t. i. Róma mythikus alakulásának és a legelőkelőbb családok mondáinak egy nagy nemzeti eposban való megörökítése) keresztülvitelének köszönheti az Aeneis legnagyobb sikerét, *de ezzel szorosan egybefügg* az epos legnagyobb fogyatkozása is, t. i. hogy hőse a vallásos érzelmű, jámbor lelkületű honalkotó Aeneas *Achilleshez hasonlítva*, nem eléggé bátor. erős;» «a mű legragyogóbb részletei azok, *melyekben a szellemek élete játszsza a főszerepet* (VI).» A Catalecta Vergilii czímű gyüjtemény költeményeiről azt mondja, hogy nem bizonyos, hogy Vergiliustól eredtek volna; a kérdés jelenlegi állása szerint nehány a Vergiliusé, a többi kétes, de Vergilius idejéből valók.

Horatius tudtunkkal csak egy birtokot kapott (nem birtokokat) Mæcenastól 33-ban; költeményeinek időrendjét áttekinthetőbbé tesszük, ha nem, mint a szerző teszi, keletkezésüknek, hanem megjelenésüknek idejét adjuk, így: sat I. 34 (?); epodusok 34 (?); sat. II. 30 (?); ódák I—III, 23; levelek I. 20; ódák IV, 18 óta; carm. sæc. 17; levelek II. 17 óta.

Catullus költeményei szerző szerint ad Cornelium Nepotem Liber czímű gyüjteményben maradtak fenn, de ez annyit mond, mintha az illető gyüjtemény még egyebeket is magában foglalt volna, és nem azt jelenti, mint a hogy kellene, hogy Catullus költeményei Cornelius Neposnak ajánlva jelentek meg. Azzal is sokat mond, hogy Catullus görög minták után dolgozott, mert Catullus csak általánosságban

követte az alexandriai iskolát. Vergilius Ciris-ét nem tulajdonítják többen Cornelius Gallusnak, hanem csak Voss gyanította (l. Teuffel, 230, 2).

Ovidiusról több új dolgot olvasunk, nevezetesen, hogy *magasabb* hivatalokat viselt, hogy Augustus császár is örömmel részesítette a magas képzelmű vidám költőt pártfogásában, és hogy *drámákat* is írt. Az Amoresben szerző szerint a költő szerelmi álmait, hódításait és élvezeteit írja le, és ebbeli dalainak középpontja Corinna (a könyvben Corrinna áll); ámde Corinna, mint maga Ovidius mondja, álnév, és a dalok nem saját élményeiről szólanak, hanem buja phantasiával koholt frivol dolgokat írnak le. A Metamorphoseon libri nem *különféle* mythusokat tárgyalnak, hanem csak olyanokat, melyek valami átváltozásról szólanak.

Röviden és igen szerencsétlenül végez Tibullussal és Propertiussal. Tibullus szerző szerint négy könyvben írt elegiáiban Delia nevű hűtelen kedvesének elvesztése felett kesereg. A dolog mégis csak egészen másként áll: t. i. az I. k. Deliához, a II. Nemesishez való viszonyáról szól; a III. egy ismeretlen utánzójától való, és a IV-ikben az első költemény Messala dicsőítésére szintén nem tőle való, 2—6 Sulpicia és Coriollus viszonyát éneklik meg, míg 7—12 valószínűleg Sulpiciától erednek. Hogy Propertius *négy* könyvben bizonyos Cynthiát énekel meg, szintén igen felületes állítás, mert Cynthia csak az első könyvben szerepel, különben Lachmann s a legtöbben öt könyvet külömböztetnek meg, így: I. II. (Lachmann szerint II—III), III. (L. szerint IV). IV. (L. szerint V).

A szónoklat tárgyalásánál elmulasztja szerző felemlíteni annak három faját, a genus atticum-ot (Cæsar), a genus asiaticum-ot (Hortensius) és genus rhodium-ot (Cicero); a 42-ik lapon Cicero Verres ellen emelt vádoló *beszédéről* szól, holott Cicerótól két Verres elleni beszédet ismerünk, és a 44-ik lapon is csak orationes Verrinæ-t említ; a Brutushoz írt levelek nem egy, hanem két könyvben foglaltatnak (48-ik l.). Szerző azon nyilatkozata sem helyes, hogy Cicero volt az első, ki a levélírást politikai nézeteinek és kivánságainak terjesztésére használta fel *a nép között.*

Cæsar De bello Gallico czímű munkájánál nem említi a nyolczadik, Hirtiustól írt könyvet; nem helyes az az állítás, hogy Cæsar «a történelmi eseményeket oly hiven adja elő, mint azok megtörténtek, nagyítás, szépítés vagy dicsekvés nélkül.» Cornelius Nepos műveinek czíme nem Libri virorum illustrium és Vitæ excellentium imperatorum, hanem de viris illustribus és de excellentibus ducibus exterarum gentium. Az Augustus-féle Index rerum a se gestarum nem *egy könyvben* volt megírva, és a Monumentum Ancyranum nem egyéb, mint az emlí-

tett index nagy részének az ancyrai Augustus-templomban való felirati másolata. Feltünő ellentmondás, a midőn Liviusról az 54-ik lapon úgy nyilatkozik, hogy «a pataviumbeliek beszédmodorát, szokásait és érzelmeit egész életén át levetkezni nem tudta, ezért patavinitast hánytak szemére», míg a következő lapon azt mondja, hogy «az Asinius Pollio által szemére lobbantott patavinitas vagyis paduai tájszólás használata igen téves vagy épen semmi jelentőséggel sem bír.»

Pierre Pithou (nem François Pithou) 1596-ban *kiadta* Phædrus műveit, de nem ekkor *akadt reájuk*.

A könyv nyelvezete bizonyos élénkséget mutat, de sok helyt áradozó, zavaros, sőt érthetetlen. Állításunk igazolására csak a következő helyek felsorolására szorítkozunk: «A viadalmi és gúnydalok, miket a győztes diadalszekerét követő hadsereg énekelt, s a túlcsapongó kedvben magára a diadalmas hadvezérre irányzott gúnydalok is meg voltak engedve» (11-ik l.). «Mint tanköltemény írók Vergil jeles mesterművein a Georgica-n kívül ide sorolhatók még: «Grotius Faliscus» (33-ik l.). Ovidiusról többek között ezeket mondja: «Ez idő alatt írt művein a pajzán vidámság és mulattató jó kedv ömlik el kifogyhatatlan — nem ritkán kéjelgő — képzelme magas szárnyain lebegve» (39-ik l.). «Ez (t. i. a rómaiaknak látványosság iránt való szeretetük) az oka *egyrészt* annak, hogy a római költészet első emelkedését a dráma terén látjuk, *másrészt* pedig oka ennek [minek?] abban keresendő, *mert* a görögöknél is épen a dráma volt legtökéletesebben kifejlődve és a legnagyobb népszerűséggel bírt» (15—16 l.) Szerző azt akarja mondani, hogy a rómaiaknál a látványosság iránt való szeretet és a görög drámának hatása fejlesztette ki oly korán a drámai költészetet. Egyes helytelen kifejezésekkel is gyakran találkozunk, mint pl: a 14-ik lapon «a görög átalakító *behatás* [befolyás]; 21-ik l. «a két szélsőség közt fekvő arany *középszerűség* [középút vagy középszer]; 25-ik l, «nyelvészeti előadásokkal *foglalta el magát*» [foglalkodott]; 27-ik l. «a társadalmi és politikai élet *rendszeres* és fokozatos hanyatlása»; 32-ik l. «*festői* keze mindent megelevenít»; 55-ik l. «Liviusnak czélja volt honfitársainak egy nagy nemzeti történelmet adni, mely a jelen nyomasztó *viszonyok miatt* [viszonyaiért] az elmult dicsőség kedves emlékeiben nyujtson gazdag kárpótlást.»

A felsoroltakból eléggé kiviláglik, hogy szerző könyvének legnagyobb hibája a tárgyi dolgokban való tájékozatlanság, melynél fogva azt jó lelkiismerettel sem magánhasználatra, sem középiskolai oktatásra nem ajánlhatjuk.

PECZ VILMOS.

Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal a reáliskolák VI. osztálya számára, irta *Pirchala Imre* gymn. igazgató. Budapest, 1888. Eggenberger, 96 l. Ára 70 kr.

Szerzőt jelen munka összeállításánál hasonló módszeres alapelvek vezették, mint a reáliskolák számára írt latin nyelvtana szerkesztésénél, t. i. a syntaktikai anyag ama lényeges minimumának rendszeres csoportosítása, mely a reáliskolai latin oktatás czéljának szem előtt tartása és az oktatásra szánt idő tekintetbe vétele mellett sikerrel és haszonnal feldolgozható.

Szerző a fősúlyt az olvasmányra helyezi és az instructiv módszert ajánlja, a mennyiben könyvének előszavában mondja: «A könyv használatát úgy képzelem, hogy az olvasmányon a tanulókkal a latin mondattan sajátságait rendszeres egymásutánban megfigyeltessük...., az így elvont szabályokat a könyv élére állított rövid mondattanból megtanultassuk és azokat a könyv végére függesztett gyakorlatok fordításával begyakoroltassuk.»

A könyv berendezése a következő: *Rendszeres nyelvtan* §. 1—97; (l. 29 l). Egyszerű mondat §. 1—56 *a)* állítmány és alany §. 1—6 *b)* tárgy §. 7—16 *c)* részes határozó §. 17—24 *d)* határozók §. 25—44 *e)* jelző és értelmező §. 45—46 *f)* birtokos jelző §. 47—50 *g)* a genitivus mint az állítmány kiegészítője §. 51—56. II. Az állítás módjai §. 57—67. *a)* kijelentő mondatok §. 58—59. *b)* a fölszólító mód §. 60—62. *c)* feltételes mód §. 63—64. *d)* kérdő mód §. 65—67. III. Mellékmondatok *a)* alanyi és tárgyi mondatok §. 68—72. *b)* czélhatározói mód §. 73—76. *c)* következményes mód §. 77—79. *d)* okhatározói mód §. 80—83. *e)* időhatározói mód §. 84—88. *f)* megengedő mód §. 89. *g)* vonatkozó mód §. 90—92. *h)* mondatok összevonása §. 93—94. *i)* oratio obliqua §. 95—97. Függelék. A szótagok időmennyisége (prosodia).

Az egyszerű mondat rendszeres tárgyalásánál szerzőnk megtartja a syntaktikai elemek traditionalis csoportosítását, a mennyiben a felosztás alapjául nem az anya-, hanem a latin nyelvet veszi, avval a külömbséggel, hogy nem az *egyes esetek* használatáról beszél, hanem az egyes eseteket a megfelelő mondattani kategóriával (functióval) azonosítja, így tehát az accusativust a tárgygyal, a dativust a részes határozóval, az ablativust a többi határozóval, a genitivust a birtokos jelzővel, úgy, hogy a latin nyelv tárgyalása mondattani alapon történik.

Rendszeres mondattanának rendszere, valamint csoportosítása átlátszó, előadása szabatos, különösen sikerültnek mondható az ablativus tárgyalásánál annak tudományos alapra való fektetése a hármas felosztásával (1. mint tulajdonképi ablativus e kérdésre *honnan?* 2. mint locativus e kérdésre *hol?* 3. mint instrumentalis e kérdésre *mivel?*), mi által az ablativus különféle functiói világosabban áttekinthetők; továbbá

az összetett mondatban, illetőleg a mellékmondatokban használt módok és idők tana, itt szerzőnk a régi szokástól annyiban tér el, a mennyiben nem coninuctiók szerint általában és elvontan, hanem az egyes mellékmondatokban esetről-esetre használt coniunctiók szerint, tehát egészen mondattani alapon tárgyalja a mód- és időtant.

A szabályok rövidségük daczára mindig világosak, a példák tanulságosak és jól vannak megválogatva, csak kár, hogy azok száma az egyes szabályok illustrálására nem elegendő.

Az olvasmány tekintetében szerző a reáliskolai latin oktatásra vonatkozólag kiadott «Szabályzat» követelményeitől eltér; a «Szabályzat» 4. §-a értelmében a II-dik évfolyamban a következő feladatok bevégzendők: A mondattan befejezése szemelvényes olvasmányon, ilyenek Ciceró válogatott levelei s egy könnyebb e czélra szolgáló költői anthologia, melylyel párhuzamosan a prosodia főbb szabályai tárgyalandók; szerző e helyett Ciceró műveiből és pedig de republica, de divinatione, de officiis, de senectute, Academica, Tusc. disp., de oratore, de lege agraria, in Verrem, továbbá a maga helyén Hannibal Cornelius Nepostól írt életrajzából ad szemelvévényes darabokat oly egymásutánban, hogy azok a királyi és köztársasági Róma történetét adják. Ezen eljárást és csoportosítást helyesnek tartom, a mennyiben kétféle haszonnal jár, mert az olvasmányt egyrészről a történeti anyag ébrentartására mintegy repetitoriumkép használhatjuk, másrészről, mert Cicerót, a kiváló stilistát, több rendbeli irodalmi működésében — ha csak szemelvényekből is — megismertetjük a tanulóval. Erre nézve azonban t. i. Ciceró egyéniségének kidomborítását illetve, a «Szabályzat» követelményeit is némileg respectálhatta volna a szerző, ha Ciceró leveleiből egynéhányat a történeti egymásutánság keretén belül a maga helyén bevett volna.

A költői szemelvényt és az avval párhuzamosan tárgyalandó prosodiát kissé soványnak tartom, de különösen az elsőt, hol *egy* Tibullus-féle költeményen kívül *csak Ovidius* van képviselve, pedig kivánatos, hogy a tanulót Catullussal, Propertiussal, sős néhány könnyebb Horatius-féle ódával is megismertessük.

A szöveg alatt lévő jegyzetek szakszerűek, világosak, a tárgyhoz szabottak és a tanuló ismeretköréhez mértek.

A munka egyik legérdemesebb része a fordítási gyakorlatok, mert azok legnagyobb része úgy van szerkesztve, hogy mind tartalmilag, mind lexikalis anyag tekintetében az olvasmányhoz lehetőleg szorosan fűződik. A könyv gondosan van átnézve, kiadása csinos, ára terjedelméhez (96 lap) mért (70 kr.)

Pirchala művét következetes és átlátszó rendszer valamint világos előadás jellemzi; a könyvön — elejétől végig — meglátszik, hogy

szerző a gyakorlat embere, didaktikai jártasságának pedig legszebb bizonyítéka az, hogy rövid 30 lapon a latin nyelv syntaxisának tágkörű épületéből oly sikerült vázlatot adott, hogy abból *egyetlen egy lényeges rész* sem hiányzik. Művét a reáliskola latin nyelv oktatóinak legmelegebben ajánlom.

Szegeden, 1888 november hóban. Dr. KIRCZ JAKAB.

Német olvasókönyv és nyelvtan mindkét nembeli polgári iskolák számára. Szerkesztette *Dr. Herrmann Antal.* Első rész. Budapest, 1888. Ára 80 kr.

E könyv, mint a czímből is kitűnik, két részre oszlik, olvasókönyvre és nyelvtanra; az első ismét kettőre, magukra az olvasmányokra és a jegyzetekre, melyek nem a szöveg alatt állanak, hanem az olvasókönyv végéhez vannak csatolva.

A prózai olvasmányok *tartalmukra nézve* nép- és állatmesék, Hebel *Schatzkästlein*-jéből és egyéb hasonló gyüjteményekből vett kisebb elbeszélések, természetrajzi leírások és néhány magyar tárgyú czikk. Feltünő, hogy a német, de főleg a görög hősmonda termékei, a melyek joggal helyet szoktak foglalni a német olvasókönyvekben s a melyeknek legalább is annyi a képző erejük, mint a Hebel-féle adomáknak s ezeknél valamivel szebbek, egyetlenegy mutatványnyal sincsenek képviselve. Pedig épen azért, mivel a polgári iskola nem foglalkozik classicus tanulmányokkal, nem ártott volna növendékeit legalább ez úton bevezetni az antik gondolatvilágba. A verses szemelvények ugyanazok, melyeket minden német olvasókönyvben megtalálunk, ezek közül nézetünk szerint némelyek (pl. *des Schäfers Sonntagslied, die Kapelle, Lorelei*) e fokon épen nem alkalmasak olvasmányúl, mert bármily egyszerűek is nyelvezet és tárgy tekintetében, a rajtok elömlő hangulatot, a mely pedig egy *lényeges elemük*, a gyermek teljesen képtelen megérteni és átérezni. Azt hiszszük továbbá, hogy gyermekeink hazafias érzületét sem igen növeljük azzal, ha olyan költeményeket olvastatunk és tanultatunk velök, a melyek magyar tárgyúak ugyan, de költőiség tekintetében nagyon középszerűek, ilyen pl. H. Rollet *Lehels Horn* czímű verse (69.). Az iskolában csak jelentékeny, értékes olvasmányt szabad adni. A szerkesztő több magyar mesét, mondát is fordított németre, sőt a *Vasárnapi Ujság* egy czikkét is, e fordításoknak azonban legalább német nyelvezet dolgában kifogástalanoknak kellene lenniök; az efféle szerkezetek azonban, mint: *ich habe euch auch für ein Nahrungsmittel vorgesehen* (1. l.) épen nem mintaszerűek; kár az elavult *buk* alakot (1. l.) is propagálni, ebbe nem fog már életet önteni senkisem. Nyelvezet tekintetében a legtöbb darabot egyszerűsíteni, könnyíteni kellett volna.

A mi az olvasmányok *sorrendjét* illeti, a könyv elején könnyebb

olvasmányok állanak ugyan, a végén meg nehezebb nyelvezetű költemények, középett azonban nincsen megtartva a fokozatosság; a 97. 98. számú mesék pl. nyelvezetre és tartalomra nézve sokkal könnyebbek mint a legelső olvasmányok. Az olvasmányok egymásutánja úgy látszik teljesen esetleges, tartalmi csoportosításról sincsen szó.

Az ezután következő *Jegyzetek* az olvasmányokban előforduló kevésbbé ismeretés szavakat értelmezik. Ha már így külön vannak választva a szómagyarázatok a szövegtől (a mi különben helyeslendő eljárás), czélszerű lett volna azokat bizonyos szempontok szerint (pl. beszédrészek szerint) csoportosítani, a syntaktikai különösségeket, germanismusokat külön összefoglalni stb. Nem tudjuk, miféle elvek szerint válogatta meg a szerző a megmagyarázandó szókat; míg ilyenek mint *Bohne*, *Kohle*, *Schere*, *liebhaben* le vannak fordítva magyarra, addig az efélék mint *ähneln*, *Huld*, *unterweisen*, *es nützen* (mind az első olvasmányban) magyarázat nélkül maradtak. Az értelmezések különben helyesek, szabatosak (egy-két kivétellel, pl. *niederfahren* nem *leszállani*, hanem *lecsapni*, 87. l.) és nagyobbrészt magyarosak. Synonymák, tárgyi magyarázatok, tartalmi összefoglalás s a gondos præparatiónak egyéb segédeszközei nincsenek a *jegyzetek*ben; Lehr és Riedl olvasókönyvének példáját, sajnos, kevesen találják követésre érdemesnek.

A könyv második része a *német nyelvtan vázlata*. A kiejtés szabályai után a szerző az alaktant tárgyalja, még pedig systematikusan. Ha az illető tanulók esetleg nem ismerkedtek még meg pl. a magyar nyelv alaktani rendszerével, akkor az itt alkalmazott módszer csak növelni fogja a német nyelvtanítás nehézségeit. A nyelvtani részben különben kevés a kivetni való. Nem áll egészen az egyenlet, hogy ném. *a* = m. *á* és hogy *ei* = *áj*. A palatalis és gutturalis *ch* megkülönböztetése nem iskolába való subtilitás. A helyesírást (108.) hat sornál bővebben kellett volna tárgyalni. A declinatió fejezetében előbb kellett volna adni a paradigmákat, azután az áttekintő táblázatot, a tanuló most először az esetragokat kapja, azután az egyes osztályokba tartozó főneveket s csak azután a teljes paradigmákat, mintha a szerző irtózott volna az inductiv módszer legszerényebb alkalmazásától is. Az erős declinatiónak különös magyarázata, hogy «amannál a főnév erősebb változást mutat mint emennél» (a gyengénél). Az erős igék áttekintésében (129. l.) az igék puszta tőalakjai szerepelnek (*beginn*, *bleich*, *blass*, *ding*, *dring* stb.); iskolakönyvben kerülni kellene a nyelvben valósággal nem létező alakok kiirását, ez számos félreértésnek lehet okozója. E tövek közé különben elég következetlenül bejutott egy pár infinitivus is (*backen*, *rächen*, *reissen*, *tun*). A *rächen* igét kár volt az elavúlt *gerochen* alak miatt az erős igék közt felsorolni. A *bleichen*, *löschen*, *schrecken*-félékről túlságos lakonikusan van megjegyezve, hogy «részint más jelentésben egészen gyöngén is haj-

líthatók.» E gyönge igék úgy történetileg, mint mai alakjuk és jelentésük szerint egészen más igék mint az erősek.

A könyv helyesírása, mint a szerző a mű végéhez csatolt «megjegyzés»-ben mondja, «az osztrák, kivéve a nyujtó *h* nem praktikus használatát.» A latin betüs szövegek azonban másban is eltérnek az osztrák helyesírástól, különösen az *s* hangok jelölésére nézve. Nyelvtörténetileg helyes, de a mai orthographiai szokással ellenkezik a *betriegen* alak (8. 87. l.).

A felsorolt tévedéseket leszámítva, a könyv helytelent nem tanít s nyelvtalannál, különösen német nyelvtannál nálunk már ez is érdem. A hiányokon a tanárnak kell majd segítenie s hiszszük. hogy ügyes tanár kezében, helyes módszer kiséretében Herrmann könyve hasznavehető segédeszköze lesz a polgári iskolai német nyelvtanításnak.

Dr. PETZ GEDEON.

Fazekas Mihály élete és munkái, felfedezett ismeretlen verseivel. Irta *Mátray Lajos.* Debreczen, 1888.

Nem ritka jelenség az irodalmak történetében, hogy egy-egy írónak a neve szinte elválaszthatlanul összeforr valamely jelentékenyebb művel, mely korában nagyobb hatást tett. Igy szoktuk emlegetni — hogy csak egy-két példát idézzünk — Gyöngyösi Istvánt mint a «Murányi Venus», Gvadányi Józsefet mint a «Peleskei nótárius», Fazekas Mihályt mint a «Ludas Matyi» íróját, a miben kétségkívül nagy része van annak is, hogy e művek tárgyai szinpadi feldolgozások által váltak igazán népszerűekké. Fazekas Mihályról minden művelt magyar ember tud annyit, hogy ő írta a «Ludas Matyi» czímű komikai népies elbeszélést, mely az első hang volt irodalmunkban az elnyomott jobbágyság érdekében. Ennél többet azonban még azok is alig tudnak Fazekas Mihályról, akik behatóbban foglalkoznak az irodalomtörténettel. Ez könnyen megmagyarázható. A mi róla megjelent, mindössze egy-két lapnyi életrajzi vázlat és fejtegetés, jobbadán oly adatokkal, melyek vagy bizonytalanok, vagy merőben ellenkeznek a valósággal.

Ily körülmények közt Mátray Lajos nem végzett fölösleges munkát, mikor Fazekas Mihály életrajzát megírta és ismeretlen verseit kiadta. A mit az író életére vonatkozólag megtudott, nagyobbára mind új, eddig ismeretlen adat. Nem épen sok az, a mi adatai közt teljes bizonyosságra tarthat igényt, de elég arra, hogy az eddiginél tisztább képet alkothassunk magunknak Fazekas életéről és egyéniségéről.

Fazekas Mihály Debreczenben született, 1766-ik év január 6-án. Születési évét eddig mindenütt hibásan említették. Hol 1762, hol 1768, 1770, hol meg 1760-at találunk. A mint Mátray Lajos kideríti, 1766 a helyes adat. Fazekas szülei egyszerű polgári, de régi nemes családból

származó emberek voltak. Atyja, Mihály, széles körű ismereteiről, népszerűségéről volt Debreczennek nevezetes alakja, foglalkozására nézve kovácsmester és állatgyógyász egy személyben, egyszersmind városi esküdt. Anyja, Nagy Mária, szintén tekintélyes, nemes debreczeni családból származott. Az apa egyetlen, nagyon is eleven véralkatú fiát szigorral nevelte, de az édes anya ahol csak lehetett, könnyített az apai szigoron és elkényeztette a fiút. Iskoláit szülővárosában kezdte meg, de nem sok örömet szerzett szülőinek. Vásott diák volt, kin nem fogott sem szép szó, sem büntetés. Jó észtehetséggel áldotta meg a természet, de a türelmet, kitartást izgékony, szilaj természete nem ismerte. Már gyermekkorában egyre az a gondolat forgott eszében, hogy katona lesz. Abban a reményben, hogy majd jobban megbarátkozik az iskolai fegyelemmel, szülei beadták a kollegiumba lakni. Nem is eredménytelenül, mert a fiún mind tanulásában, mind magaviseletében nagyot változtatott az új élet. De a gondolat, hogy katona legyen, itt sem hagyta el, boldog volt, ha társaival katonásdit játszhatott. Iskolai évei változatos szerencsével folytak. Atyja elbetegesedett s a szigor nagyot tágúlt s az anya rajongva szerette fiát, s egyre gyakoriabbak lettek a kedvezgetésekből eredt kihágások. Mihály mindinkább hanyatlott s két kedvencz tárgyán, a botanikán és literaturán kívül a többit egészen elhanyagolta. A fiú kivágyott a kollegiumból; a második hittudományi klaszszisban összezördült tanáraival s kénytelen volt elhagyni az intézetet. Az atya csak nagy fájdalommal egyezett bele, hogy a fiú a régóta sóvárgott katonai pályára lépjen. De más választás nem igen volt, s 1782-ben Fazekas Mihály belépett a 84-ik lovas ezredbe, mint önkéntes közlegény.

Ezután nem igen volt neki állandó helye sehol. Előbb Galicziában, majd Bécs-Ujhelyben állomásozott. Azontúl majd minden év Ausztria más-más városában találja egész 1790-ig, mikor ezrede újra Magyarországba rendeltetik, s ő, már mint hadnagy, szabadságot kapott és Debreczenbe jött. De ekkor már sem atyja, sem anyja nem volt életben. Már férjnél levő három nővérével rendezvén az örökségi viszonyokat s bérbe adván apja földbirtokát, melyet magának tartott, ujra visszament ezredéhez. Tizennégy évig katonáskodott. A katonaélet alapjában megváltoztatta természetét. Komor, zárkózott kedélyű lett, rendszerető a pedanteriáig; a beszédes ifjuból komoly, hallgatag katona lett, kinek szavát a hivatalos teendőkön kívül alig lehetett hallani. De a katonaság túlkapásainak mindig ellensége volt, a mi verseiből is kitűnik, melyekben bajtársait mindig könyörületre, emberszeretetre kéri a háború vadságai közt is, ha buzdítja is őket a harczra, inti az özvegyek és árvák átkaitól. Mint hadnagy részt vett az osztrák csapatokkal a franczia háborúban is 1796-ban, s e hadjáratból nemes szí-

vét jellemző adat maradt ránk. Egy franczia városban szabad-sarczot engedtek a megszálló osztrák-magyar csapatoknak. Fazekas nehányad magával betért egy előkelőbb franczia házhoz, hol elbocsátá kisérőit s bement a háziakhoz, kik rémülettel voltak eltelve. Az udvarias katona köszönt s megpillantván egy csinos könyvgyüjteményt, kivett egy könyvet, leült s nyugodtan olvasgatott, mig a sarcz ideje el nem múlt. A háziak a távozónak nem győztek eleget hálálkodni s a háziúr aranyóráját ajánlotta fel neki emlékül, de Fazekas nem fogadta el. Ott volt századával a török háborúkban is, de csak mint kisegítő rendeltetett Moldvába 1790-ben. Ebből az időből való «Ruszánda, a moldvai szép» czímű románcza.

1796-ban vonult nyugalomba s szülővárosában telepedett le. Nős nem volt. Az az adat, hogy Veszprémi Istvánnak, a hires debreczeni orvosnak egyik leányát vette el, teljesen alaptalan. Szerelmi viszonyairól semmi biztosat nem tudunk. A mit erre nézve Mátray Lajos elbeszél, sokkal bizonytalanabb és kalandosabb, semhogy elfogadható volna. Állítólag abban a franczia családban, melyben oly humánusan viselte magát, volt egy feltünő szépségű leány, kivel Fazekas a csapat elvonulta után levelezett, de a szülők utjában álltak a két szerelmes boldogságának. Bizonyító adattal azonban nem tudja a szerző e föltevést támogatni.

Fazekas idéjét olvasgatással, verseléssel és kertészkedéssel töltötte el. Igen jó gazda volt. De cselédeihez fölötte szigorú. Mindig korbácscsal járkált s jaj volt annak a cselédnek, a kit dolog nélkül talált. A nap legnagyobb részét kertjében töltötte, pipázgatva és természetrajzi munkákat olvasgatva, vagy jó barátjával, Csokonaival beszélgetve egy kancsó bor mellett. Háztartását sógorának, Diószeghynek korán árvaságra jutott leánya, Erzsi vezette. Sürűbb érintkezésben Fazekas csak sógoraival, Diószeghyvel és Földivel, s különösen közeli rokonával, Csokonaival állt. Öreg napjaiban nagyon elbetegesedett s 1828. febr. 23 án fejezte be életét.

Ennyiben körvonalozható az az életrajzi anyag, melyet Mátray Lajos Fazekas Mihályról felkutatott és összegyüjtött. De nagy hiánya munkájának, hogy alig egy-két helyen említi meg a forrást, melyből adatait szerezte. Igy mindjárt Fazekas Mihály születési esztendejénél hiába keressük a forrás megnevezését, melynek Mátray a pontos adatot köszöni. Egyszerűen csak kimondja, hogy a születési év nem 1762, nem 1770, nem is 1760, hanem 1766 jan. 6-ika. Meglehet, hogy nem akarta a szöveget nagyon tarkává tenni. De hát mire valók a jegyzetek? A kötet végére csatolt «felfedezett ismeretlen versekre» nézve sem kapunk semminemű felvilágosítást, s egyszerűen el kell hinnünk Mátray Lajos szavára, hogy ezek igazán Fazekas versei. Nem vonjuk kétségbe,

hogy azok, de a szerzőnek számot kellett volna adnia hitelességükről. Aztán meg sokszor oly találgatásokba bocsátkozik, melyek csak mosolyt kelthetnek. Fazekas ifjukori kisérleteiről ilyenképen okoskodik: «Legfölebb sejthetjük, minők lehettek Fazekas kezdő verselgetései, ha őt mint az éles természet-megfigyelőt tekintjük. Igy gondolhatjuk, hogy írhatott ama kor iskolai, latin verses dolgozatain kívül, *leirásokat*, sok valószíség szerint *párbeszédeket*, melyekben talán *növények* szerepelnek, hiszen olyan divatosak voltak ekkor az ilyes versek! Fazekas meg úgy rajongott a botanikáért, miért ne kisérlette volna meg versben dicsőíteni kedvencz növényeit?» (39. l.) Általában a «valószínűség», «meglehet», «gyaníthatjuk» nagyon is sokat szerepel a munkában s így aztán «adatai» olykor nagyon furcsán néznek ki. Mit értsünk például abból, mikor annak a zöld cserép kancsónak történetét beszéli el, melyből Csokonai Fazekaséknél rendesen ivott, és hozzáteszi: «Ezen zöld boroskancsó, mely mellett a két jó barát annyit elbeszélgetett, ma napság *valószinűleg* az Aranyi család (Fazekas sógorai) birtokában van.» (60.)

De mindezt a fogyatkozást inkább elnézhetjük, mint a munka szorosan vett irodalomtörténeti részeinek kiáltó felületességét. Fazekasról az emberről még csak sikerül a szerzőnek képet adnia, de Fazekast az írót hiába keressük könyvében. Pedig hát Fazekas életírójától mindenesetre elvártuk volna, hogy ne életrajzi adomákkal tömje tele munkáját, hanem az íróról, műveiről s viszonyáról kora íróihoz igyekezzék behatóbb, tanulságos képet festeni. Mátray Lajos ezt nem tette. Kimondhatjuk, hogy irodalomtörténeti fejtegetéseiben alig van egy-egy adat, itélet is, melyet *Haraszti* Gyula tanulmányában «Költészetünk új népies irányáról» meg nem találnánk. Mátray Lajos teljességgel nem tett egyebet, mint hogy Haraszti Gyulának fejtegetéseit ellaposította. Sehol egy új adat, új vonás, új szempont. Vegyük csak szemügyre a könyv irodalomtörténeti és kritikai fejezeteit.

Még Fazekas Mihály életrajza előtt találunk egy hat oldalra terjedő bevezetést, melyben a szerző általános áttekintést nyújt irodalmunk ujjászületésének koráról, a múlt század végén támadt iskolákról. E felületes vázlatban a szerző csak azt mondja el, a mit valaha a gimnáziumban tanult, vagy mondjuk tanított; elmondja oly stílben, minőben a vidéki hirlapok tárczái szoktak írva lenni. Itt helyén lesz Mátray Lajos stíljéről általában megemlékezni. E stíl terjengős, színtelen, szabatosság nélkül való, telve ízetlen alanyiasságokkal. Csak néhány példát idézek: «Az a régi fejfa, melyet még temetésekor állítottak sírja felé, elkorhadt. Lósi Imre Debreczen környékbeli ref. lelkész epitaphiuma ékesítette az egyszerű fejfát; mondják, hogy ez a sírfelirat *valami gyönyörű volt.*» (66.) «Egyedüli érdeme a folyékony verselés mindaddig, míg a kezdő ritmust megtartja, midőn azonban e ritmustól eltér s kénye-kedve szerinti soro-

kat használva, zűrzavar, összevisszaság huzódik végig versén, s a ki a vége feléig eltudott jutni, szinte örül, midőn a három együtt mint kar, a berekesztő strófát énekli. (73.) » A «Hortobágyi dal»-nál tetszett a Hortobágy táján lakó népeknek (!), hogy az ő vidékük ilyen szépen meg van verselve, nótára csapták és punctum! Nem látjuk-e napjainkban is, hogy a «Kőrösi lány» meg «Csicsóné»-féle dalokat országszerte éneklik? Ugyan mi ennek az oka? Egyszerű! Mindkét dal az Alföldről való, az egyik a Kőrös, a másik a Tisza mentiről, egyiknek is, másiknak is a nép előtt ismeretes személy a hőse (!)» (82) «Mily hálával tartozom a sorsnak, hogy én lehetek azon szerencsés, ki a rég elfeledett költőt újra emlékezetünkbe idézhetem vissza s nevét felfedezett, mély, szerető lelkéről tanuskodó dalainak igaz fénysugaraival vonhatom körül!» (91.)

De elég a példákból; ha minden ízetlen és zagyva helyet ki akarnánk írni, a könyv felét kellene lenyomatni. Előadás tekintetében még az életrajzi részek a legjobbak, melyek kölönben is egyedüli jó oldalai a munkának. Térjünk vissza irodalmi fejtegetéseihez. Fazekast sem mint kritikust, sem mint elbeszélőt nem találjuk szabatosan jellemezve. A mit a szerző Fazekas természet-szeretetéről, hajlamáról a leírásra, reflexióinak szétterjengéséről, költeményei ellapulásáról mond, mindazt megtaláljuk Haraszti tanulmányában (68—71. l.) sokkal teljesebben és tisztábban kifejtve. Pedig Mátray majdnem harmincz oldalon foglalkozik Fazekas lirai költeményeivel. Haraszti pedig három oldalon. De milyenek Mátray fejtegetései! «Talán nem tévedünk, ha Fazekas költői vénáját olyan kicsike, vékony csermelykéhez hasonlítjuk, mely kibugygyan valahol a föld belsejéből, nem költ feltűnést, nem is látjuk folyását, csak úgy rejtve folyik s elkallódik a völgyben; de a közeli növényzetet frissen tartja, nyiló virágok árulják el a jótékony nedvvel ellátott talajt. Igy Fazekas költészete is lassan folydogáló, a költészet nagy világában fel nem tünő, csak úgy elkallódó picziny erecske, de a mely a merre folyik, folytonosan frissen tartja a talajt, s fakaszt nem egy üdén nyiló virágot. (Alább a szerző úgy nyilatkozik, hogy Fazekas még csak nem is középszerű tehetség, s versei egy-kettő kivételével gyenge, színtelen verselmények.) És valljuk meg, gyakran kopárrá lett volna a költészet pompás, nagy mezeje, ha hatalmas hullámokat rengető nagy tehetségek híján, ilyen csekélyke kis erecskék nem csörgedezték volna be azt! mint például, hogy messze ne menjek, a különféle irodalmi iskolák keletkezése és vajúdása idejében is.» (70.) S így megy az tovább szakadatlanul. Ahol Mátray valami eredetit akar mondani, nagyon különös dolgokat mond. Igy azt, hogy Fazekas népiessége mellett is sokszor klasszikai formákban versel, azzal magyarázza, hogy Fazekas «ki akarta kerülni az idejében annyira elharapódzott irodalmi veszekedéseket, midőn egy-egy vers miatt hosszan tartó polemiákra lehetett szert tenni,

ki akarta elégíteni e tekintetben is — úgy a hogy — legalább *színleg* az iskolásokat.» Eszthétikai elemzései is ritkítják párjukat. Fazekasnak az estéhez intézett e sorait: «A kaszás a szűre-ujján alva tisztel tégedet» ilyeténképen kommentálja: «Mintha ezt beszélné: Nézd, mily szép, mily magasztos egy tiszta lelkű alvó ember arcza! egy kitárt könyv, melyből annyi szépet olvashatsz! Nézd ez arczot, az imént még gondok dulták, ránczok huzódtak rajta végig, a szemekből az élet nehézsége, terhe sirt ki, most mily csendes! Nézd az imént még szél rázta a fák lombjait, fel-felkavart egy-egy porfelhőt, fellegek űzték egymást a légben, most minden oly csendes, a természet nyugodt képe nemde megint egy nyitott könyv, melyből annyi sok szépet olvashatunk?» (77. l.)

Ennél csak az a sok hű-hó komikusabb, melylyel minden lehető alkalommal síkra száll Haraszti Gyula ellen, kinek pedig mindazt köszönheti, a mi fejtegetéseiben helyes. A legnagyobb kedve telik benne, hogy Harasztinak egy-egy téves életrajzi adatát helyreigazíthatja. Sőt még arra is kész, hogy Harasztinak tulajdonítson állításokat, a melyeket ez nem is mondott, és aztán nagy ostentátióval czáfolgassa. Így pl. Haraszti Gyula a «Hortobágyi dalról» azt mondja, hogy «az egész ország énekelte: szerencsésen eltalálja a népies humort, csakhogy ezen vers sem ment az elnyúlástól.» Azután a «Nyári esti dalról» így ír Haraszti: «Valóságos mintaképe a csínnak és ízlésnek — leszámítva egy-két helyét.» Mátray Lajos ezzel szemben kötelességének tartja lapokon keresztül *polemizálni* az ellen, hogy Haraszti Gyula a «Hortobágyi dalt» tartja Fazekas legsikerültebb és legszebb versének, s kijelenti, hogy ő, Mátray Lajos, a «Nyári esti dalnak» nyujtja az elsőség pálmáját. Pedig hát, mint látjuk, az egész hű-hó felesleges, mert Haraszti Gyula nem mondta azt, a mit Mátray Lajos neki tulajdonít.

«Wer schimpft, der kauft» — így van Mátray Lajosnál is. A hol csak teheti, üt egyet Haraszti Gyulán, de itéleteit egytől-egyig kiírja. Legszembetünőbb ez annak a munkának tárgyalásánál, mely egyedül tartotta fenn Fazekas Mihály nevét az utókor számára: a «Ludas Matyinál.» Erről sem tud egyebet mondani, mint a mit Haraszti Gyula mondott róla. A «Ludas Matyi» tömör epikai stíljéről, előzőiről a komikus éposz terén («Peleskei Nótárius», Verseghy «Rikóti Mátyás»-a, Kazinczy epistolája, melynek hőse Hőgyészi Hőgyész Máté, Csokonai «Béka-egérharcza» és «Dorottyája»), politikai irányzatáról, drasztikus komikumáról, színpadi feldolgozásáról Balog Istvántól stb: minderről Mátray Lajos egy szóval sem mond többet, mint a mit Haraszti Gyula tanulmányában talált. A felfogás, az itéletek, még a kifejezések is ugyanazok. Csakhogy Mátray Lajos itt is bőbeszédű, áradozó. Egy helyen ezt írja: «Szabadjon magunknak azzal hizelegni, hogy nem csalódunk, midőn azon állításunknak adunk kifejezést, hogy Fazekas közeli roko-

nának, benső barátjának, *Csokonainak* «Béka-egérhagcza» s «Dorottyája» adták az impulzust hasonló szellemben írni.» Igazán gyönyörű stíl!

Önálló kutatásnak e fejtegetésekben sehol semmi nyoma. Bő kivonatok a tárgyalt művekből, ennyire terjed Mátray Lajos eredetisége. Pedig a «Ludas Matyi»-ra vonatkozólag sok kérdés van, melyeket Fazekas életírójának nem lett volna szabad mellőznie. A költemény keletkezése, motivumainak (a sérelem háromszoros visszatorlása, Ludas Matyi furfangjai stb.) rokonsága a német Till Eulenspiegellel, a franczia fablieaux-kkal s talán magyar népmesei motivumokkal, hatása a közönségre s az írókra, és még sok más kérdés van, mely bő alkalmat adott volna Mátray Lajosnak önálló kutatásra és új szempontokra. A «Füvészkönyv»-et is, melyről nyelvészeti tekintetben annyi érdekest lehetne írni, Mátray Lajos egyszerűen csak említi, s mit sem tud róla mondani.

Talán hosszasabban foglalkoztunk Mátray Lajos könyvével, mint megérdemelte volna. De tettük azért, mert van a könyvnek egy érdeme, mely bizonyos jelentőséget ad neki: ez az a hatás, melyet Fazekas Mihály szülővárosában, Debreczenben tett. Itt ugyanis mozgalom indúlt meg, hogy Fazekas Mihály besüppedt, elhanyagolt sírhantját gondozás alá vegyék és emlékkövet állítsanak fölébe. Ez Mátray Lajos művének az érdeme, habár oly érdem, melyről ő nem igen tehet.

KELEMEN BÉLA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Grundriss der gotischen Etymologie von *Dr. Sigmund Feist.* (Sammlung indogerm. Wörterbücher II.) Strassburg, Trübner 1888.

Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány mindig kiváló figyelemmel és előszeretettel volt a gót nyelv irányában. A germán testvérnyelvek körében Ulfilas nyelvének régebben ép oly kiváltságos szerepe volt, mint a szanszkritnak az indogermán nyelvek között. Hangtani és etymologiai kérdésekben az ő tanusága volt a döntő s ha germán nyelvi adatra volt szükség, a gót nyelv volt nemcsak az első, hanem rendesen a kizárólagos forrás is, a melyből a nyelvtudósok merítettek. E vizsgálatok viszont fényt derítettek magára a gót nyelvre is, grammatikai szerkezetére, ugy mint szókincsére. A gót nyelvnek már 1851-ben jelent meg első etymologiai szótára (Diefenbach, *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache)*, a német nyelvé csak néhány évvel ezelőtt látott napvilágot. Napjainkban nem mellőzheti már az összehasonlító nyelvész a többi germán nyelveket; egészen természetesnek

találjuk, hogy a mai német nyelv tudományos megértése czéljából az ó felnémet nyelvre legalább is annyi szükségünk van mint a gótra, sőt vannak az általános germán nyelvészetnek kérdései, a melyekre a gót nyelv épenséggel nem adhat választ, hanem csak a német vagy a skandináv nyelvek. De azért a gót nyelv fontossága és tekintélye ma is eléggé nagy még s alakjainak régiessége, érintetlen frissesége, melyet már Grimm Jakab magasztalt (Schulze gót szótárához írt előszavában, I. l.) szerkezetének átlátszó volta mindenkorra becses eszközévé teszik a germán nyelvészeti kutatásnak. Azért örömmel veszünk tudomást ama munkáról, mely Diefenbach idézett művének helyébe lépve, a mai nyelvtudomány álláspontjáról törekszik a gót etymologia alapvonalait kijelölni.

A szerző elveiről és eljárásáról munkája előszavában számot ad. Azt tekintette feladatának, hogy az önálló művekben, értekezésekben és folyóiratokban elszórt anyagot összegyüjtse, rendezze és szigorú birálatnak vesse alá. Ez utolsó pontra, a birálatra volt, úgymond, különös figyelemmel. Tekintettel volt az etymológiáknak úgy hangtani, mint jelentéstani oldalára. A jelentéstan terén igaz, hogy még sok nehézséggel kell küzdenünk, a jelentés-változásnak nem állapíthatjuk meg még oly biztos törvényeit, mint a hangváltozásnak. Pedig ha valamely jelentés-elváltozás lehetőségéről van szó, nem lehet bíznunk pusztán subjectiv érzésünk itéletében. Kétes esetekben az szolgálhat, úgymond Feist, kriteriumul, ha egy oly jelentés-változás, a melyet az őskorra nézve állítunk, történeti időben úgyszólván szemünk előtt is ment végbe. Valamely etymológia szerinte csak akkor kétségtelen, ha úgy a hangok, mint a jelentés törvényszerűen levezethetők amaz eredeti alakból és eredeti jelentésből, a melyet a rokon szók összehasonlítása alapján kifejtettünk.

A mi a szerzőnek a jelentésbeli változásokra vonatkozó megjegyzéseit illeti, igazat adunk neki abban, hogy e változásoknak nem ismerjük még oly biztos törvényeit, mint a hangváltozásoknak. De vannak legalább kísérletek ily törvények és bizonyos általánosabb szempontok felállitására (l. pl. Paul, *Principien der Sprachgeschichte* 266 s köv. lapjain a *Wandel der Wortbedeutung* cz. fejezetet) és azt hisszük, hogy már maguk e kísérletek is nagyobb becsűek a Feist ajánlotta «kriterium»-nál. Hogy lehető-e valamely jelentés-változás, azt valóban tudományos eljárással csak úgy itélhetjük meg, ha megvizsgáljuk, vajjon vissza lehet-e vezetnünk a feltételezett változást az előttünk ismeretes psychológiai törvényekre. Mert minden jelentés-változás psychológiai tényekkel van *okozati* összefüggésben; Feist kriteriuma ellenben (hogy hasonló változás meg van-e újabb nyelvekben), teljesen *véletlen* találkozáson alapúl, a mely ép oly kevéssé bizonyit amaz első változás lehető-

sége mellett, mint a hogy a hasonló esetek meg nem volta nem bizonyítja lehetetlenségét. Ha valamely hangváltozást akarunk lehetőnek kimutatni, vagy ha meg akarjuk azt magyarázni, akkor is első sorban általános phonetikai törvényekre és physiológiai processusokra hivatkozunk s csak másodsorban, mintegy illustratióképen, más nyelvek azonos hangváltozásaira.

Különben ha szó is férhet talán a szerző említett elveihez, alkalmazásukban dicséretes tapintatossággal és óvatossággal járt el. Józan kritikával rostálta meg az egymásnak sokszor ellentmondó nézeteket, helyén levő skepticismussal vetett el merészebb hasonlításokat és gondosan motiválta, a mit ő maga újat ád. Munkája eredményei közül a következőket tartjuk kiemelendőknek.

A g. *ahma* (lélek) szót a gör. ὄμμα szóval hozza kapcsolatba s mindakettőt az ideg. *oq-* (látni) gyökérből származtatja. Az érzéki látásból szellemi megismerésre való átmenetnek számos nyelvben van példája. — Az *alds* (öregkor) szónak az *al-* (táplálni) gyökérből való szokásos származtatását (így Kluge szótárában is *alt* alatt) a jelentésbeli eltérésnél fogva nagyon merésznek tartja. — A *bauan* (lakni) igét egy idg. *bhōu*-gyökérből származtatja, a mely valószínűleg összefügg a *bheu-* (lenni) gyökérrel. — Az *augô* (szem) czikkben, azt hiszszük, határozottan vissza kellett volna utasítani Osthoff mesterkélt hypothesisét, a mely szerint e szó diphthongusa (a lat. *oculus*, ószl. *oko*-val szemben) egy germ. *agōw* és egy *aun-* tő vocalisainak compromissuma, — annál inkább, mivel az *augjan* ige és az *and-augiba* adverbium diphthongusára nézve egyáltalában nincsenek meg a compromissum lehetőségének feltételei s ezek ilyenformán újabb magyarázatra szorúlnak. — A *ga-* præfixumnak a lat. *com*-mal való azonosítását Bugge legújabb kisérlete (*Beitr.* XII, 413) daczára is, kétesnek tartja. — Elveti a *hūs* (ház) szónak azon magyarázatát, mely szerint az a *keudh-* (rejteni) gyökérnek **kūt-to-* alakú participium-tövéből képződött, azon okból, minthogy egy *to-* képzésű participiumnak soha sincs activ jelentése («a rejtő»). — A g. *ainlif* (11) és *twalif* (12) számnevek második részét (*-lif*) Brugmann ujabban elkülönítette a hasonló jelentésű litv. *lika* (*vienólika* 11, *dvylika* 12, stb.) alaktól és a *leip-* (maradni) gyökérrel kapcsolta össze. (*Internationale Zeitschr. f. allg. Sprachwissensch.* I. 251.) Feist erre nem is reflektál s a két számnévképző etymologiai összefüggését állítja, így aztán természetesen nem származhatnak sem a *leip-*, sem a *leiq* (hagyni, gör. λείπω) gyökérből. — A *ga-nagljan* czikkben a germ. *nagla*-tövet (ófn. *nagal*, úfn. *nagel*) tárgyalja. Kluge és utána Brugmann e tőnek idg. ősalakjában tenuis aspiratát sejtettek (idg. *nokho-*), Feist az örmény *magil* alapján egy örmény-európai (?) *nogho*-tövet ajánl. — A *rinnan* czikkben arra figyelmeztet, hogy ez igét nem lehet a *ri*-gyökérből szár-

maztatni, minthogy a *garunjô* (árvíz) és *runs* (folyam) alakok egy germ. *ren-* gyökérre utalnak. — A g. *sparwa* (veréb) szó már a jelentésnél fogva sem tartozhatik az idg. *sper-* (ellökni, v. ö. lat. *sperno*) gyökérhez, hanem a litv. *sparnas* (szárny) és lett *sparws* (bögöly) szók mellé állítandó. — A g. *theihs* (idő) és lat. *tempus*-nak egy közös idg. alakból való kedvelt levezetése is elvetendő, mivel idg. *q* a latinban nem változik *p*-vé.

A gót nyelv kölcsönszavait, a melyeknek száma 116-ot tesz, a függelékben tárgyalja, míg azok az idegen eredetű szók, a melyeket már a germán ősnyelv fogadott volt be, a gótra nézve már meghonosúlt germán szók voltak s azért az eredeti nyelvkincshez tartoznak. Ilyen ősgermán kölcsönszók gót utódai *katils* (lat. *catinus*), *asilus* (l. *asinus*), *lékeis* (orvos, kelta *lēgjo*, óír *liaig*), *mêkeis* (kard) talán a finn *miekka*-ból; *milith* (méz) és *silubr* (ezüst) szintén nem idg. eredetű szók, de nem tudjuk még, milyen nyelvből vették őket az ősgermánok. A gót nyelv kölcsönszavai közül kettőn népetymologicus átalakítást észlelünk, az egyik *andbahts* (szolga) a gall *ambactus* szóból (*ambactus* apud Ennium lingua gallica servus appellatur, Festusnál; ez az őse a német *Amt*, a franczia *ambassade* szóknak), a szó elejét a g. *and-* præfixummá változtatták át; a másik a gör. *μαργαρίτης*-ből elváltozott *marikreitus* (gyöngy) szó, a melynek első felénél a tenger nevére (*marei*) gondoltak. Még inkább átidomították e szót a nyugati germ. nyelvek: ófn. *marigreoz*, agsz. *meregreôt* gyöngy, szószerint «tengeri dara» (Meergries).

Feist könyvét jó lélekkel ajánlhatjuk nemcsak azoknak, a kik gót vagy germán nyelvészettel foglalkoznak, hanem egyáltalában mindenkinek, a ki az indogermán nyelvtudomány iránt érdeklődik.

Dr. Petz Gedeon.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

6. **Medgyesi Lajos: Horatius II-dik epodusának tárgyalása a VIII-ik osztályban.** (Kaposvári állami főgymnasium, 1888. 7—26. l.) — E 20 oldalra terjedő értekezés középiskolai tanároknak akar utmutatást nyujtani a classicusok s különösen Horatius tárgyalására, tehát pædagogiai czélja van, mig eszközei a philologus figyelmét keltik föl.

A mi a czélt illeti, sarkalatos hibája a következetlenség, a menynyiben mindjárt a bevezetésében olyat igér, a mit később nem vált be; mert «vallja ugyan az újabb pædagogiának elveit, azokat az elveket, melyek okosan alkalmazva a mellett, hogy valódi tudást eredményeznek, a napjainkban mind hangosabban sürgetett nevelve való oktatás

követelményeit sem hagyják figyelmen kivül» (p. 7.); de ez állítás nem marad egyéb puszta phrasisnál, mert később minden egyébről beszél, mint nevelésről.

A mi magát a módszert illeti, legczélszerűbb lesz, ha végig hallgatunk egy minta-tanórát, mely két részből áll: a múlt órán végzett anyag ismétléséből és újabb rész tárgyalásából. «Új szempontok szerint történjék az ismétlés!» — követeli M. úr s nem veszi észre, hogy maga ellen szól, mikor azt árúlja el, hogy a megelőző órán nem vitatta meg érdemlegesen minden oldalról a tárgyat. Talán új formára kell itt gondolnunk M. úrral együtt, ki ekként akarja — s nagyon helyesen — utját állani a puszta lekérdezésnek. E mellett azonban nem követeljük meg tanítványainktól a dispositionak latin nyelven való recitálását, már csak azért sem, mert nem érjük el azt az eredményt, a mit értekező úr akar elhitetni velünk, hogy sok időt megtakarítunk, sőt ellenkezőleg kárbaveszett munkát végeznénk; hiszen azt már tanítványaink is jól tudják, hogy nem a latin beszéd elsajátítása a tanítás czélja, hanem az, hogy a római nép szellemét igyekezzünk feltüntetni úgy irodalmi, mint másnemü productumaiban is.

Magánál a tárgyalásnál M. úr a következő phasisokat különbözteti meg: a czél kitüzése, — egyes szavak azon értelmének megállapítása, mely az összefüggés keretébe illik, — nyelvi nehézségek és tárgyi vonatkozások megbeszélése, — mérték szerint való olvasás, (minő logikai sorrend!) — kisebb egységek elkeresztelése, — tartalmi összefoglalás, — elmélyedés, — a tagoltság megfigyelése, — az alkalmazás. E tekintélyes sorozat nagyon illuzoriussá teszi a módszer helyességét, mert ily eljárás csak akkor volna megengedhető, ha vagy hatszor annyi időnk volna ez egy epodus tárgyalására, mint van, s ha azt nem a VIII., hanem a II-dik osztályban tárgyalnók.

Mert valóban gyermekeknek kell annyira megmagyaráznunk egyes szavak értelmét, mint azt M. úr teszi.

Vegyük mindjárt a «negotium» szót, melyről ezeket olvassuk: «Mit kell ‚negotium' alatt értenünk?» — Ügy, dolog. — Igen ám, de nevezetesen «dolog» alatt mindenféle foglalkozást gondolhatunk, földművelést is, ez azonban itt ki van zárva. Milyen dolgot jelent hát itt? — Az uzsorás, a kereskedő dolgát. — Van-e erre megfelelő magyar szó? — Igen, üzlet. — Hozzáteszem, hogy az összefüggés szerint negotium alatt állami ügyekre is lehet gondolni» . . . stb. Igazán fölösleges és hiábavaló munka! Vagy M. úr minden áron nyújtani akarta értekezését?

Vagy nem gyermekekre kell-e gondolnunk inkább, mint maturandusokra, mikor ezt olvassuk: «Ha a tanuló valamit rosszúl mondott, mondjuk, hogy ez nem jól van így, más talán jobban tudja, de ne mond-

juk utána, vagy plane ne nyargaljunk a hibán. A psychologiából tudjuk u. i., hogy a benyomás annál mélyebb lesz, minél többször ismétlődik». Ime az egyetlen hely, mely a pædagogusnak ad tanácsot, azt is helyén és idején kivűl.

Lényegesebb hibába esik M. úr akkor, a midőn annyira apró gyermekek közt képzeli magát, hogy fölöslegesnek tartja a constructió világos feltüntetését, holott a latin és magyar mondatalkotás közti különbség fejtegetése van hivatva a növendékek szellemének élesítésére s a nyelv szellemének fölfogására, megértésére.

Legyen szabad mellesleg megjegyeznem, hogy nem egészen helyes a szerző következő állítása: «Horatius leirása a maga Sabinumáról oly teljes, hogy ennek alapján a jószág helyét a múlt század második felében kétséget kizáró pontossággal állapították meg», holott ez csak a jelen század derekán Pietro Rosának sikerűlt. (L. Pietro Rosa: «Villa d' Orazio» a Bulletino del Instituto Archæologico 1857 évi folyamában 105—114 l., továbbá W. Pfitzner: «Über das sabinische Landgut des Horaz.» Parchim 1864.

A jószág térképét közli Bædeker Mittel-Italien-jében és Gsell-Fels a Meyer-féle «Reisebücher» közt: «Rom und Mittel-Italien», meg van azonkivül a Didot-féle Horatius-kiadásban is.)

Különben a munka kellő megfigyelésre és szorgalomra vall, csak az kár, hogy a benne feltüntetett módszer nem ajánlható.

VIETÓRISZ JÓZSEF.

7. A hellének testgyakorlatairól. Irta Klincsek József. (Székesfehérvári főreáliskola. 1887/8). — Magában véve örvendetes jelenség, midőn reáliskolai tanárok az ókori élet egyik vagy másik érdekes nyilvánulását is megakarják ismertetni tanítványaikkal, de az ily kisérletben csak úgy lehet köszönet, ha az író maga tisztában van tárgyával s nem ád oly, nem tudom, minő forrásokból összetákolt silány, dilettáns munkát, mint a Klincsek úré, mely igazán hozzá még igazán élvezhetetlen stilusban is van írva.

Az értekezés tulajdonképen csak a spártai testgyakorlatokat és az olympiai versenyeket rajzolja bővebben, de itt is összezavarja egyrészt a mondát a történettel, másrészt az egyes történeti korokat egymással, úgy, hogy egyöntetű, világos képet az olvasó sehol sem nyer. Hogy pedig voltak a görögöknek egyéb nevezetes nyilvános játékaik is, valamint, hogy az egész görög athletika meg nem érthető a palæstrák és gymnasiumok életének leirása nélkül, melyről a műben szó sincs, az a szerzőnek eszébe sem jutott.

Ismereteinek fokára egyéb botlások közt éles világítást vet az a körülmény, hogy folyton *olympusi* versenyeket emleget (16., 17. l.), az itt küzdőket az *elea*beliekkel (17. l.) vendégelteti meg, s ilyen dolgokat

(l. 7. lapot) képes papirra vetni: «A gymnastikai gyakorlatok mellett nagy gondot fordítottak a bölcs *Kentauros* sürgetései folytán a *jatrikra*». Vajjon hallotta-e valaka a szerző úr, hogy mi volt tulajdonképen Chiron és mik azok a *Kentaurosok* s látta-e görögül leírva az *ἰατρικὴ* szót? Végre is, a ki nem tud arabusul .....

Dr. NÉMETHY GÉZA.

8. **A tropusokról. Irta dr. Szigetvári Iván.** (Budapest VII. ker. magy. kir. áll. gymnasium, 1887/8). — Szigetvári úr körülbelül arról a tárgyról ír, melyről Erődy, kinek értekezését a múlt füzetben ismertettem; de mindjárt meg is lehet jegyezni, hogy több alapossággal és körültekintéssel. Ő általában a *tropusokról* szól, miket a IV. és V. oszt. magyar nyelvi tananyagában a *legérdekesebb* résznek tart. Czélja: a tanulóknak részletesebben kifejteni a tárgyat, melyre az iskolában nagy időt fordítani nem lehet; azért szól: a tropus *meghatározásáról, osztályozásáról, keletkezéséről* és *jelenségeiről*.

Nem vitatva azt: vajjon a tropusok csakugyan a legérdekesebb részei-e a IV. és V. osztály magyar nyelvi anyagának (nehány év előtt ilyennek még a *synonymákat* tartotta), czélja helyes s mindenesetre sokban hozzájárul, hogy tanulói a tropusokat, azok viszonyát az irodalom és élet nyelvével, jobban felfogják.

A tropusok *meghatározásáról* az ismert felfogáson áll; *tropus* szerinte minden átvitt értelmű kifejezés — az iróniát kivéve; minden kifejezés tehát, melyben a szó nem a valódi értelmében van használva. Két főfaja: a metaphora és metonymia. Érzi, hogy a synecdoche is ilyen valami, de már nem meri határozottan kimondani, hogy tropus; csak «szokták ezt is megkülönböztetni». Bátran kimondhatta volna; mert hisz ép ő bizonyítja hosszan és érdekesen, hogy ez is átvitt értelmű kifejezés. S átalában a mit erről mond, az, ha ismeretes is, mind nagyon helyes s nemcsak a synecdochenak, hanem a tropusoknak keletkezésére is világot vet.

A tropusok két osztályát: a metaphorát és metonymiát bőven részletezi. Bőséges példákkal illusztrálja ama fogalomköröket, melyekből metaphorák vétetnek, így: az ember testrészeit, az állatokat, a természeti tüneményeket és közmondásokat; végűl szól a metaphora két alfajáról: a személyesítésről és allegoriáról. A metonymiával rövidebben végez s ami lényegest róla mond, csak az, hogy *a metonymia tárgyalásában lehetőleg nyelvtani osztályozásra törekedjünk*, ami a metonymia megértését kétségkívül világosabbá teszi. Befejezésül felhívja a figyelmet a tropusok nemzeti jellegére.

Látnivaló rövid értekezésének e vázlatából, hogy különösen Bopp és Gerber nézeteit tartja szem előtt, a mi csak előnyére válik. Feltünő azonban, hogy a metaphora magyarázatánál ő is arra az ideára jut,

melyet Erődynél kifogásoltunk. Mintha csak összebeszéltek volna. A metaphorát ő is mathematikai műveletnek tartja, ha nem is éppen olyan makacsul mint Erődy s ha nem is terjeszti ki a metaphora (költői syllogismus!) minden fajára, mint az. Nála *csak van* egy faja a metaphorának, a «legegyszerűbb faja», «melyet igazi mathematikai művelettel meghatározhatunk (határozhatunk meg); pl. *aranykalász* így határozható meg: az arany sárga, a kalász sárga — *ha két mennyiség egy harmadikkal egyenlő, egymással is egyenlő:* arany = kalász.» — Mennyire hamis ez a jogika, azaz mily nevezetes sophisma, az Erődy okoskodása is illustrálta. De illusztráljuk mi is pár példával: A róka négylábú, a ló négylábú, tehát: a róka = ló! Az erszény lapos, az arany lapos, tehát az erszény = arany! Hiszen a metaphorában nem *két mennyiség egyenlőségével* van dolgunk, hanem *két tárgy hasonlóságával egyetlen jegyben!* De Szigetvári maga is érzi e sophisma erőtlenségét; azért siet is utána tenni: «Azonban nem mindig ily egyszerű az összefüggés, már csak azért sem, mert nem minden metaphora csak egy szóra vonatkozik.» E pedáns tévedéstől eltekintve különben értekezése ép oly ajánlatos az elolvasásra a IV. és V. oszt. magyar nyelv tanárainak, mint utána a Perényi Adolf tárgyalása Arany *V. László*-járól.

Dr. Dengi János.

Görög Anthologia VII. 249.

Simonidestől.

Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak:
Megcselekedtük, a mit megkövetelt a haza.

Bajza Össz. Munk, IV. 15. különösen szól ezen epigrammáról. Szerinte a görög szóról szóra ez: «Menj, oh vándor, s mondd el Spártának, hogy mi elestünk s a törvény betöltve vagyon.» Én egészen másképp fogom fel, mint Cicerotól kezdve korunkig az összes fordítók. Nem a haza törvényeiről van itt szó, hanem a katonai parancsról, a melynek ama 300 spártai szigoruan engedelmeskedett. Más szóval: az epigramma kifogástalan katonáknak festi őket. Eszembe jut itt a mit Moltke az orosz katonák megbízhatóságáról mond. Égett a palota; minden ember menekült. Kiáltottak az őrre, meneküljön ő is. Nem mozdult. Csak ennyit felelt: poveszt (parancs)! s odaégett.

P. T. E.

A PHILOLOGIAI TARSASAG KÖZGYŰLÉSE,

1888. decz. 30.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyülés! Folyó évi aug. 8-án mult 14 esztendeje, hogy társaságunk életbe lépett. Elnökének engem választott s azóta e kitüntető tiszt minden esztendőben újra meg újra reám háramlott. Látnivaló tehát, hogy elnöki beszédeim sorozatában elég alkalmam volt a legkülönbözőbb themákat megpendíteni s tisztelt tagtársaimnak szíves figyelmébe ajánlani. Minthogy senki sem lehet a maga birája, azon beszédeim értékéről magam nem nyilatkozhatom. Szellemi életünknek egyik celebritása, Zichy Antal tagtársunk különös jóindulattal itéli meg, mikor ezt írja rólam: «a Philologiai Társaság évi közgyülésein talpraesett elnöki beszédeiben a philologia terén való egész működésünket összegezte, — felmutatva a régibb műveltségű népek előtt is, hogy nem méltatlan versenytársaik vagyunk, ébresztve, buzdítva a jövőben még többet igérő ifjabb erőket s becses adalékokat nyújtva a korunk kulturtörténete leendő kutatóinak s megíróinak».

A minő büszkévé tehetne engem az a gondolat, — laudari a laudato viro — mert Cicero szerint:

Ea est enim profecto iucunda laus, quæ ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt: másrészt ép oly szerénynyé tesz az a tudat, hogy e beszédek nem formájuknak, hanem fontos themáiknak köszönik azt, hogy nem ephemer természetüek, sőt ma is egyiket-másikat bátran újra elmondhatnám. Őszintén megvallva kivánatosnak tartom, hogy főleg új tagtársaink elolvasásra méltatnák.

Ezennel a munkáról és módszerről akarok egy pár figyelmeztető szót szólni.

Mikor Mommsen, ha nem csalódom, először járt Magyarországon, úgy találta, hogy szép, tehetséges faj vagyunk, csak az a kár, hogy törökök, a kik magyarul beszélnek. Más szóval a keleti tunyaság az, a mi a magyarnak tehetséges voltát meddővé teszi. Ezen itélet hallatára eszünkbe kell vennünk, hogy az még tudományos életünk új ærája előtt történt, s hogy a külföld az után

itél meg bennünket, a mit a tudományos világ piaczára hozunk. Egyébiránt azt se feledjük soha, hogy nagyobb hasznunkra válik, ha a szigorú itéletet túlságostul elfogadjuk, mint ha hibáinkat dédelgetjük.

Mind a mellett ki kell jelentenem, hogy a dolog nem úgy áll, a mint Mommsen képzelte. Ha meggondolom nemzetünk létszámát, ha végig nézek irodalmunknak megírt és meg nem írt történetén, meggyőződöm róla, hogy a tunyaság vádja bennünket meg nem illet. Aránylag eleget dolgozunk; csakhogy vagy nem azt, a mit kellene, vagy nem úgy, a hogy kellene. A tehetség mellett ott látjuk gyakran a hiányos készültséget, a munkakedv mellett a szerencsétlen kapkodást, a kellő thema mellett a módszer hiányát stb. stb.

Ismerek sok tehetséges embert, a ki nem tud egy tárgy mellett megállapodni. Neki változatosság kell. Mikor egy tárgyba már beleélte magát s a munka folytatása már biztos alapon történnék s a kezdő tudósból kitünő szakember válhatnék, akkor más provinciába csap át. Nem mondom, hogy ezek közül nincs olyan is, ki jó szolgálatot tett a hazának, hogy egyik-másik munkája figyelemre méltó; de a πολυπραγμοσύνη akadálya annak, hogy maradandót teremtsen.

Ismerek akárhányat, a ki kellő ismeretekre szert tett, a kellő módszert ismeri, nagy lelkesedéssel indult; de csakhamar megállapodott. Neve eltünt a munkások sorából s feledésbe ment. Ennek okát ezennel nem feszegetem; csak annyit mondok, hogy többnyire társadalmi és családi viszonyainkban gyökeredzik.

Más baj is van, melyet sokszor volt alkalmam tapasztalni. Valaki buzgón dolgozik, de dolgát senkivel sem közli, s a végén arra a szomorú meggyőződésre jut, hogy hiába dolgozott.

Volt esetem, hogy valaki a magyar és franczia nyelv rokonságát akarta bebizonyítani. Mikor megismerkedtem vele s kérdeztem, mivel foglalkozik, megmondta. Én részint kérdésekkel, részint okokkal felvilágosítottam, hogy az képtelenség. Felelete az volt, ne tessék semmi ilyes megjegyzéseket tenni, mert az engem annyira megzavarna, hogy nem volnék képes munkámat folytatni. Hála Istennek nem is folytatta. Később helyes kerékvágásba zökkent a foglalkozása, és a mit azóta nyújtott, azzal valódi hasznot hajtott az irodalomnak.

«A Szép, igaz és jó előhirnöki füzetei» előszavában olvassuk,

hogy szerző húsz álló esztendeig foglalkodott a magyar nyelvészettel stb. stb.

Az eredmény valóságos komikum; de ha eszünkbe veszszük, hogy egy emberélet munkája, lehetetlen szánalommal el nem telnünk.

Két éve hozzám fordult egy tisztes, agg tudós azzal a kéréssel, döntsek el egy vitás kérdést, ami fölött fogadás is történt. Ha a másik félnek volna igaza, kénytelen volna egész élete munkáját megsemmisíteni s a tollat örökre letenni. Feleletemet az igazság dictálta, az igazság pedig kérlelhetetlen. Itt is egy egész élet munkája hiába!

Tavaly egy ezer és nehány száz lapra terjedő kézirat volt a kezemben megbirálás végett. Bámulatraméltó olvasottság lepett meg benne. A világirodalom legkülönbözőbb alkotásait láttam idézve. Fenséges dolgot akart bizonyítani. De mihelyt az egyes fejtegetéseket a próbára tettem, mind-mind hamisnak bizonyult. Szivem elfogul, mikor arra gondolok, hogy e munka harmincz évi fáradságba került.

Nem folytatom az e téren szerzett szomorú tapasztalataim felsorolását. Ennyiből is eléggé kirí az a tanúság, hogy tudományos módszer nélkül minden fáradság hiábavaló.

Ha végignézzük az évenként megjelenő iskolai értesítőkben megjelenő értekezéseket, csakhamar arról győződünk meg, hogy sokan azt sem tudják, micsoda themával foglalkodjanak. Olyan dolgokról beszélnek, még pedig nagyon is naiv módon, melyeket külföldön régen kellő alapossággal megírtak. Pedig mennyi anyag van még felkutatni s feldolgozni való. Eddigi megnyitóbeszédeimben többfélére figyelmeztettem nyelvésztársaimat s mondhatom nem egészen hiába; mert egyik-másik ajánlottam themának, csakugyan kellő embere akadt. De sok van még hátra s nevezetesen, a mit valóságos nemzeti kötelességnek tartok a magyarországi latinság tudományos feldolgozása, mindeddig csak pium desiderium.

Mindjárt első felszólalásomra jelentkezett ugyan latin hivatalos nyelvünknek egy derék kutatója, a mint a philol. társaság 1879. márcz. 3. tartott ülésében örömmel tapasztaltuk, mikor dr. Thallóczy Lajos e nyelvről élő szóval értekezett s munkatervfélét mutatott, mely szép sikert reméltetett velünk; de szerzője utóbb olyan állásba jutott, melyben nincsen érkezése ezen tárgy-

gyal tovább foglalkodnia s így munkája mindjárt kezdetén abban maradt.

Pár évvel később megint szóba hoztam e rendszeres feldolgozást érdemlő objectumot s rámutattam arra a haszonra, mely eme latinság tudományos ismeretéből nemcsak a magyar nyelvészetre, hanem az egyetemes nyelvtudományra is háramlanék.

Azóta Bartal tagtársunk is szószólója lett e dolognak az Egyetemes Philol. Közlönyben, ami pedig specziálisan a Magyarországban termelt latin verseket illeti, azoknak gyűjtését és közzétételét az Abafi-féle «Figyelő» ajánlotta és indította meg.

Nemzeti kulturánkban a latin nyelv fontos szerepet játszott. Multunknak tömérdek okmánya, régi szakirodalmunk nagy része, sok régi szépirodalmi termék is ezen a nyelven van írva. Hazai történetünk írói méltán követelhetik tőlünk, hogy az itt élt latinságnak teljes szótárát szolgáltassuk kezükbe, ami nélkül a latin nyelven írt kútfők számos helyét meg sem érthetik; mert a kézenforgó szótárakban sok szó egészen más értelmet mutat vagy elő sem fordul. Csattanós példákat találni erre nézve a József főherczeg Czigány nyelvtanához írt Irodalmi kalauzomban. Minthogy sokan vannak, kik ezt a munkát nem is olvasták, abban a hiszemben, hogy nem tartozik rájuk, pedig ott mindenféle tudós és művész talál olyat, ami őt érdekli, az említett példákat ezennel itt is bemutatom.

Az a salvus conductus, melyet II. Ulászló 1496-ban Bolgár Tamás, czigány vajdának adott, így kezdődik: Agilem Thomam Bolgar vojvodam Zingarorum stb. Ezt az *agilis*-t Pott, a világhirű nyelvtudós, aki a latin nyelv formáit ugyancsak ismerte, az indusból vagy a törökből vagy görögből akarta magyarázni és hadvezérfélének értelmezni, mert nem volt tudomása róla, hogy ez a melléknév nálunk a latin czimezési praxisban a nem nemes vagy félnemes vagy a mesterembert illeti meg. Pedig hát tiszta latin szó s az említett helyen szerény, tevékeny kovácsmesterember czímbeli jelzője.

A Czinka Panna halálára írt latin versek nem egy sorát magyar fordítójuk annyira félreértette, hogy a fordítás, még csak nem is sejteti velünk, mit mond az eredeti.

Például ezek a sorok:

Fumicidum suxit ludens plerumque foramen,
Nam tum præcipue pipa decebat eam.

Et sine sugillo et ludenti ne quid obesset,
Hæserat in tubulo parvula pipa brevi.

Fordítójuk tudva azt, hogy pipio annyi mint madár módra csicseregni a pipa-t kis madárkának értelmezi s az egészet így fordítja:

Játszva itatta kevély füleinket mézes itallal
Hurjai úgy zengtek, mintha madár csicsereg.
És ha vonó nélkül játszik vala — oh csoda — csengett
A hegedűbe szorult madarak füttye, dala.

Egyetlen egy szó sem igaz. Az eredeti igen érdekes pittoreszk leírás és helyesen magyarúl így szól:

A mikor ő hegedült, szeretett füstölni, s olyankor
Ejnye be' jól illett ajka közé a pipa.
Hogy pedig az játék közben ne zavarja meg őtet,
A pipa szára rövid s csutora nélküli volt.

Czinka Panna öltözetéről ez van mondva:

Quæ quocunque suo posset generosa virago
Corpore ferre, fuit semper amictus ei.

Fordítónk szerint ez magyarúl így szól:

Bármibe öltöze föl tetszése szerint e nemes szűz
Még a rajta levőt is de nagyon szereték.

Hogy az «amictus»-nál fordítónak a szeretet jutott eszébe, csak mellesleg említjük. Sokkal nevetségesebb az, hogy azt a híres czigányasszonyt nemes szűznek nevezi. Generosa virago úri leányt jelent, s ama két sor azt mondja, hogy Czinka Panna'

Öltözetét biz akármelyik úri leányka vehette
Volna magára, olyan volt az akármikor is.

Még szaporíthatnám a tanúságos példákat: de a sok helyett még csak egyet akarok említeni:

Salgamum régibb szótárakban elő sem fordul azok csak a többes számú salgama-t ismerik. Molnár Albert szótárában így van értelmezve: Befőzött gyümölcs, bérakott eledel. Georgesnél megvan az egyes számú *salgamum* is és így van magyarázva: der Inbegriff aller zur Zubereitung der Speisen u. zur Erquickung des Körpers nothwendigen Dinge, etwa die Azung. Ebből ugyan senki

meg nem tanulja, hogy a mi latin hivatalos nyelvünkben salgamus (így?) a Mária Terézia által rendelt «Schlafkreuzert,» «hálókrajczárt» jelenti, mit a kvártély-adó az egyes katona után kapott.

Úgy hiszem az elmondottakból eléggé kiderült, mennyire háladatos munkát végeznének azok, a kik a magyarországi latinság szókincsét összegyűjtenék s módszeresen feldolgoznák. Ilyen munka természetesen anyaggyűjtésen kezdődik. Olyan tanár is foghat bele, aki nagyobb könyvtáraktól távol van. Az eljárás sem okoz nehézséget; mert minden munkatárs csak a maga választotta kútfőből merít. A rendszeres összeállítás, a kérdéses pontok iránti eligazodás csak akkorra marad, mikor az egész anyag már együtt van.

Az elmondottak után elégséges okom van mindazoknak, kik akár a classica, akár a modern philologia terén tudományosan munkálkodni akarnak, azt a tanácsot adni, ne dolgozzanak úgy magukban, csatlakozzanak hozzánk, közöljék velünk terveiket s egyikünk-másikunk igen szivesen fogja útbaigazítani, esetleg segédeszközökkel támogatni.

Óhajtva, hogy e tanácsomat saját érdekükben s hazai tudományunk hasznára mentül többen fogadják, s hogy esztendő ilyenkor már alig legyen philologus hazánkban, a ki társaságunknak ne volna tagja, örvendő szívvel üdvözlöm a jelenlevő tagokat s az 1888-ik évi közgyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánitom.

Budapesten, 1888. decz. 30.

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A midőn társaságunk tizennegyedik közgyűlése alkalmával másod izben van szerencsém titkári jelentésemet a tisztelt közgyűlés elé terjeszteni, hivatalos kötelességemhez képest vázolni fogom röviden a lefolyt évben kifejtett működésünket.

A társaságunk megalapitásakor magunk elé kitűzött czélt — hazai philologiánknak szorosabb és általánosabb érdekü tudományos mívelését — melyet kezdet óta erőnkhöz képest hiven követtünk, nem tévesztettük szem elől a lefolyt évben sem. Bizonyságot tesznek erről közlönyünk czikkei, s különösen felolvasó gyüléseink tárgyai, melyekből mint szorosan véve szakszerűeket Dévay Józseftől «Aeneas Silvius de duobus amantibus czímű elbeszélése», Weiss Rezsőtől «A homerosi ház nehány alkatrészéről», dr. Némethy Gézától «Euhemerus töredékei»,

mint általánosabb érdekűeket Radnai Rezsőtől «Az eszthetikai törekvések Magyarországon 1772-től 1817-ig», dr. Váli Bélától «A magyarországi szerb színművészet története», Cserhalmi H. Iréntől «A franczia romanticismus befolyásáról történeti drámáink alakjaira», Hegedűs Istvántól «Mutatványok latin Petőfijéből», dr. Radó Antaltól «Vittorio Alfieri» és «Az Ilias XVIII-dik énekének ötös jambusokban való fordítása», Solymossy Sándortól «A karácsonyi mysteriumok» czímű felolvasásokat említjük. Azon fokozottabb munkásság, mely philologiánk terén az utóbbi évek óta mutatkozik, részben szintén a mi társaságunk, illetőleg közlönyünk érdeme, melyet a szerkesztőség, hogy a mindinkább fokozódó igényeknek megfelelhessen, a jövő évtől kezdve pótkötetek kiadásával szándékozik gyarapítani. Megemlítjük továbbá, hogy a választmánynak egy régibb határozata értelmében megjelent közlönyünk utolsó kötetében Hellebrandt Árpádtól az 1888-iki magyar philologiai irodalomnak jelentékeny hézagot pótló összeállitása, és hogy dr. Fináczy Ernő a közlöny első tíz évfolyamához való név- és tárgymutatóból az első három évfolyamra vonatkozó részt elkészítette, és azt, egyéb elfoglaltsága miatt a hátra levő rész kidolgozásáról lemondva, a társaságnak ingyen felajánlotta. A választmány köszönettel vette dr. Fináczy Ernő ajánlatát, és a munka folytatására Hellebrandt Árpádot szólította fel azzal a kérelemmel, hogy állítsa össze az egészet lehetőleg már a jövő év folyamán.

Örvendetes tény gyanánt emeljük ki, hogy társaságunk a lefolyt évben testületileg és anyagilag jelentékenyen emelkedett. A tagok száma hetvenhárommal, a közlöny előfizetőié tizennégygyel gyarapodott, úgy hogy mindkettőnek összege már ötszázötre emelkedett; de különösen megtisztelő ránk nézve az a körülmény, hogy József főherczeg ő Cs. és Kir. Fensége, kit a mult közgyűlés alkalmával tiszteleti tagnak volt szerencsénk megválaszthatni, alapító tagjaink közé is belépett. Pénzügyünk állapota annyira megjavult, hogy a zárszámadások valamint a jövő évi költségvetés, mint a pénztárvizsgáló bizottság jelentései részletesen kitüntetik, utolsó alkalommal kifejezett reményünkhöz képest, immár bevételi többletet mutatnak. A főérdem e tekintetben első sorban pénztárnokunkat illeti meg, kinek mindig kész szolgálata és lankadatlan buzgalma méltán kiérdemelte a társaság elismerését és köszönetét.

Tagjaink közül a sors ismét hármat ragadott ki az élők sorából, két rendes tagot, dr. Keleti Vincze beszterczebányai főgymnasiumi, és dr. Ring Mihály pozsonyi jogakadémiai tanárokat, és egy rendkívüli tagot, Kiss István kolozsvári bölcsészet-hallgatót. Azt hiszem, a tisztelt közgyűlés kivánságának teszek eleget, ha társaságunk két előbb említett kiváló tagja iránt működésükről szóló rövid megemlékezéssel rovom le a kegyelet adóját.

Dr. Kéleti Vincze, a tehetséges és alapos képzettségű philologus, társaságunknak két éven át második titkára, majd vidéki választmányi tagja, folyó év augusztus 25-ikén húnyt el 32 éves korában, tanári működésének 10-ik évében. Középiskolai tanulmányainak a budai főgymnasiumban való befejezése után a budapesti egyetem bölcsészeti karán a classica-philologiát tanulmányozta, s ugyanakkor a tanárképző intézet rendes tagja is volt. Azon ünnepélyen, melyet az egyetem philologus hallgatói Wolf Frigyes Ágost philologussá való beiktatásának százados évfordulója alkalmával társaságunkban 1877 április 8-ikán rendeztek, Keleti a nagy tudósnak életéről értekezett. A tanári vizsgálat kiállása után a budai főgymnasiumban mint segédtanár működött, s ebben az időben olvasta fel társaságunkban a görög tanulmányokat Olaszországban felébresztő görög tudósok egyikének «Theodorus Gazának 400 éves emlékezetét» (Egy. Phil. közl. 1878). Rövid idő mulva a szombathelyi premontrei főgymnasiumhoz neveztetett ki rendes tanárnak, s mint ilyen tett tudori szigorlatot. «Antonios Diogenes és Lukianos» (Budapest, 1879) czímű tudori értekezésében, mely a görög regény egyik vitás pontjával foglalkodván, Antonios Diogenes *τῶν περὶ Θούλην απίστων λόγοι κδ'* és Lukianos *'Αληθεῖς ἱστορίαι* czímű regényének egymáshoz való viszonyát tárgyalja, arra az eredményre jut, hogy Antonios Diogenes az első regényíró, s hogy Lukianos említett munkáját Antonios Diogenes munkája alapján írta meg. A következő három éven át ismét Budapesten látjuk őt az V. ker. főgymnasiumban helyettes tanári minőségben. Ekkor fordítja angolból «Wilkins római régiségeit» (Athenæum, 1881), és közli «Olympiai ásatások» czímű értekezését az említett tanintézet (1882-iki) értesitőjében.

1882-ben rendes tanárrá neveztetett ki a kir. főgymnasiumhoz Beszterczebányára, hol a kir. törvényszéki német tolmácsi hivatalt is magára vállalva, fokozott tevékenységet fejtett ki. Mint beszterczebányai tanár kormánysegélylyel Berlinben az olympiai régiségeket tanulmányozta, és tanulmányainak eredményét «Pergamon és a gigantomachia» czímen közölte az Egy. Phil. Közlönyben (1884). A beszterczebányai főgymnasium 1885 iki értesítőjében «Sallustius Jugurthája 17—19. fejezeteinek az iskolában való tárgyalási módját» fejtegette, majd «Cicero De imp. Cn. Pompei iskolai tárgyalásáról» irt az Egy. . hil. Közlönyben (1887), és még ugyanazon évben jelent meg tőle «Cicero De imp. Cn. Pompei magyarázata» (Franklin-társulat, 1887), melyet egyik birálója (Székely István, Egy. Phil. Közl. 1887) kis remekműnek nevez.

Beszterczebányai tanárkodása idejében sokoldalú munkásságot fejtett ki a közmívelődés terén, s mint ilyen, több éven át levelezője, illetőleg munkatársa volt a Felvidéki Hiradónak és Pesti Hirlapnak. Dísztagja volt a beszterczebányai iparos ifjak társulatának, és titkára a

beszterczebányai magyar színpártoló egyesületnek, melynek feloszlása után megirta a Felvidéki Hiradóban az utóbbi egyesület történetét. Mint a felvidéki magyar közmívelődési egyesület központi választmánya tagjának és zólyommegyei választmánya jegyzőjének kiváló része volt több zólyommegyei magyar kisdedóvó felállításában és a felnőttek magyar nyelvi oktatásának szervezésében.

Tanári pályáján terjedelmes és biztos ismeretei és pædagógiai tapintata által vált ki. Tanítványai szerették és becsülték, a minek fényes tanubizonysága az, hogy a mult évi VIII-ik osztály, melynek hat évig vezető tanára volt, ezüst babérkoszorúval tüntette ki. A tanári könyvtárnak több éven át buzgó őre lévén, sokat fáradozott annak szakszerű berendezése körül. Tanártársai osztatlan becsülésének és szeretetének örvendett, de nemcsak tanártársai, hanem mi is mindnyájan, kik ismertük őt, ugyanily véleménynyel és érzelemmel voltunk eltelve jeles képzettsége, szelid, nyilt és egyenes jelleme iránt. Szolgáljon részünkről az igaz elismerés és rokonszenv gyászoló nejének és elárvult gyermekeinek némi vigaszul!

A másik halott, *dr. Ring Mihály*, az utolsó években nem volt ugyan tagja társaságunknak, de azon kiváló helynél fogva, melyet a classica philologia terén magának kivívott, méltán megérdemli, hogy pár szóval róla is megemlékezzünk. Alig negyven éves korában hunyván el, maradandó emléket biztositott magának a nyelvészet és szövegkritika terén, s ebbeli érdemeit bizonyára még nagyobbakkal tetézte volna, ha nem borítja homályba elméjét az őt régóta emésztő vészes betegség, mely oly korán sírba vitte a kiváló tehetségű, genialis férfiút.

1870-ben elhagyván a papi pályát, tanárrá lett, s mint ilyen a budai és pesti belvárosi főreáliskolákban a német nyelv s irodalomnak, majd a pozsonyi jogakadémián a classica philologiának tanára volt. A tanárvizsgálatot 1871-ben állotta ki, s ugyanezen évben nyerte el a bölcsészettudori czímet a tübingai egyetemen. Vörösmarty Maróth Bánjának (Dramatische Meisterwerke der Ungarn. I. Michæl Vörösmarty's Bán Maroth, metrisch übersetzt von M. R. Pest, Aigner, 1872) németre való fordításáért a Kisfaludy-Társaság kültagjának választotta huszonnégy éves korában, de, eltekintve ezen kivételes kisérlettől, irodalmi működésének egyedüli tárgya a classica philologia volt, melynek mívelését még Vörösmarty költeményének lefordítása előtt Tacitus és Cornelius Nepos műveinek magyarázásával (Taciti Germania. Magy. R. M. Pest, 1871. Taciti Agricola. Magy. R, M. Pest, 1871. Cornelius Nepos. Magy. R. M. Pest, 1872) kezdte meg.

Első önálló munkája a Pindarus tropikájával foglalkodó, magyar és német nyelven megjelent értekezés volt (Adalékok Pindar tropikájához. Orsz. Tan. Egyl. Közl., 1871. Zur Tropik Pindars. Pest, 1873), mely-

ben a nagy görög lyrikus képeit psychologikus alapon törekszik megvilágítani, oly módon, hogy fejtegéseiben a tertium comparationis-t veszi alapul. Nézete szerint a tertium comparationis mutatja legvilágosabban, hogy a külső- és a gondolat-világnak minő egymásra vonatkozásai hatnak legerősebben a költő hangulatára; ezen elv szerint csoportosítja az erőnyilatkozatokból, az optika teréről, a mozgás fogalmaiból s a kedély világából vett képeket, s ezen elv szerint véli megalkothatónak az ókori költészet összehasonlító tropikáját.

Kiváló érdemeket szerzett magának Ring a szövegkritika terén. Ő volt az első, ki a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának Curtius-, Orosius- és Catullus-kéziratait (Bericht über die Curtius-Handschriften des ung. National Museums's. Budapest, 1874. A Catull-kéziratokról különös tekintettel a Nemzeti Múzeumnak C.- codexére. M. Akad. Értek., 1874. Az Orosius-codexről a Nyelvt. Közleményekben értekezett) rendszeresen átvizsgálta, míg a Cornelius Neposhoz közlött adalékokban (Kritisches zu Cornelius Nepos. Zeitschr. f. d. öst. Gymn., 1872) és Damigeron De lapidibus czímű művének emendatióiban (közölvék Ábel Jenő 1881-ben megjelent Lithica-kiadásában) meglepő conjiciáló tehetségről adott tanubizonyságot.

Mély tudományú ó latin tanulmányaiban (Altlateinische Studien. Pressburg und Leipzig. Steiner, 1882) az új grammatikai irány magaslatán áll: csak az a kár, hogy éles elméje gyakran túlságosan merész combinatiókra ragadtatja magát. Utolsó munkája, a «Historia Apollonii regis Tyri» kiadása (Posonii et Lipsiæ, 1888), ezen valószínűleg Kr. u. hatodik századból származó regény kritikájára nézve és a késő latinságra vonatkozó tudományos búvárlatok szempontjából korszakalkotónak mondható, s arra van hivatva, hogy a kritikusoknak és nyelvészeknek kutatásaik számára biztos alapul szolgáljon. A kiadás főérdeme abban áll, hogy benne van először elejétől végig felhasználva az «A» recensio szövege, melyet egyedül a párisi Bibliothèque Nationale XIV-ik század végéről való 4955. számú, először Ring által lemásolt latin codexe tartalmaz teljesen. Ring legtöbb esetben kitünő coniecturákkal emendálja— részben a «B» és «g» recensiók segítségével — az «A» recensió szövegét, de a kidolgozás pongyolaságában már aggasztóan mutatkozik a lelkére nehezedő súlyos betegség. Abbeli tervét, hogy egy új kritikai kiadásban egymásután adja az Apollonius-regénynek mind a három recensióját, meghiúsította hirtelen bekövetkezett halála.

A Kisfaludy-Társaság gyűlésén nem rég elhangzott kritika megtagadta ugyan Ringtől mint fordítótól az elismerést, de az kétséget nem szenvedhet, hogy legkiválóbb philologusaink közé tartozott, és mi kétszeres készséggel nyujtjuk neki a széles ismeretű, genialis tudóst megillető babérkoszorút.

Dr. Pecz Vilmos.

III. Jegyzőkönyv a közgyűlésről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Abel Jenő, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Barna Ignácz, Fináczy Ernő, Kassai Gusztáv, Gyomlay Gyula, Pozder Károly, Maywald József, Pap Ev. János, Réti Ferencz, Kalmár Elek, Kőrösi Henrik, Bermüller Ferencz, Ferenczy József, Csengeri János, Némethy Géza, Lintner Lajos, Tóth György, Drajkó Béla, Köpesdi Sándor, Gärtner Henrik, Heinrich Károly, Heinrich Alajos, Patrubány Lukács, Hellebrand Árpád, David István, Varga Bálint, Timár Pál, Füredi János, Fiók Károly, Király Pál, Hermann Antal.

1. Elnök a gyűlést megnyitván, a tudományos munkásság módszeréről értekezik, és különösen hangsúlyozza a magyarországi latinság rendszeres feldolgozásának szükségességét.

2. Az első titkár felolvassa a lefolyt évről szóló jelentést, részletesebben emlékezvén meg dr. Keleti Vincze és dr. Ring Mihály elhunyt tagokról. — Tudomásul szolgál.

3. Fináczy Ernő felolvassa Ábel Jenőnek a pénztárvizsgáló bizottság nevében írt jelentését a lefolyt év pénztári állapotáról, és a jövő év költségvetéséről. — A pénztár állapotáról szóló jelentés egyhangúlag tudomásul szolgál, és a jövő évi költségvetés is egyhangúlag elfogadtatik.

4. Heinrich Gusztáv abbeli indítványa, hogy a pénztárnok eddigi kiváló érdemeinek elismeréseül fizetés gyanánt a jövedelem nyolcz százaléka helyett annak tíz százalékát kapja, elfogadtatik.

5. Fináczy Ernő felolvassa Ábel Jenőnek a választmány nevében beadott indítványát az Egyetem. Philologiai Közlönyhöz tervezett pótkötetre vonatkozólag, mely szintén egyhangúlag elfogadtatik.

6. Hasonlóképen felolvassa Fináczy Ernő Ábel Jenőnek az encyclopædiáról szóló jelentését, mely szerint a választmány azzal az indítványnyal lép a közgyűlés elé, hogy kéressék fel a Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az encyclopædia ügyének pártolására. — Elfogadtatik.

7. A közgyűlés utolsó tárgya a választások megejtése volt, melynek eredménye a következő;

Elnök: Ponori Thewrewk Emil 29 szavazattal (1 szavazatot kapott Heinrich Gusztáv);

alelnök: Heinrich Gusztáv 30 szavazattal (1 szavazat Abel Jenőre esett);

budapesti választmányi tagok: Abel Jenő 32, Bartal Antal 31., Beöthy Zsolt 32, Csengeri János 32, Fröhlich Róbert 31, Gyomlay Gyula 31, Kassai Gusztáv 32, Király Pál 30, Köpesdi Sándor 32, Maywald

József 28, Pozder Károly 31, Riedl Frigyes 32 szavazattal; azonkívül esett még 5 szavazat Bermüller Ferenczre, 3 Némethy Gézára, egy-egy Dávid Istvánra és Ferenczy Józsefre;

vidéki választmányi tagok: Bászel Aurél, Dóczi Imre, Geréb József, Hehelein Károly, Nátafalussy Kornél, Petrovics Ferencz. Pirchala Imre, Schambach Gyula, Spitkó Lajos, Szamosi János, Szinnyei József és Veress Ignácz, mindnyájan 32 szavazattal.

8. Egyéb tárgy nem lévén, elnök a gyűlést bezárja.

IV. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt közgyülés! Alulírtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmánya által kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai f. évi nov. 29-én tisztünkben eljárván, vizsgálatunk és tapasztalataink eredményét a következő jelentésben van szerencsénk a t. közgyűlés elé terjeszteni:

A) alatt mellékelve bemutatjuk a társaságunk folyó évi bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatását, szembeállítva az eredményt az előirányzattal. Megjegyezzük itt, hogy a számadási év nem teljes, mert 1887. decz. 13-tól csak 1888. nov. 25-ikig terjed; mi ha nem forog fenn, a bevételek még kedvezőbb eredményt mutatnának, a különben is igen kedvező eredménynél.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A bizottság örömmel constatálta, hogy társaságunk életének 14-ik évében végre valahára sikerült megszabadulnunk a nyomasztó pénzügyi helyzettől; örömmel constatálta, hogy nemcsak a multból fenmaradt terhes tartozások, melyek pl. az 1886-ik évi költségvetésünket 2510 frt 50 kr., az 1887-ik évit 1025 frt 39 kr. és a folyó évit 389 frt 94 krnyi teherrel súlyosbították, — tisztára törlesztve vannak, hanem a folyó évi tetemes költségek is mind az utolsó krajczárig fedezve és kifizetve vannak, sőt a mi eddig soha sem történt, a folyó évet még némi csekély (22 frt 09 kr.-nyi) fölösleggel fejezhetjük be. Azt hiszi az alólírt bizottság, hogy nem esik feladatán kívül, midőn az említett tetemes adósságok felderítését is beleszövi ezen jelentés keretébe.

Nyilvánvaló, hogy az Egy. Phil. Közl. kiadása volt ezeknek oka; pénzerejét meghaladó áldozattal tartotta fenn a társaság Közlönyét eddigi terjedelemben, remélvén a választmány, hogy a jövő mégis meg fogja hozni azon kedvező helyzetet, melyben a bevételeket meghaladó költségek fedezetet fognak találni. És a jobb jövő végre megérkezett.

Áttérve a kimutatásra, ahhoz a következő magyarázatokat fűzzük: Előirányoztatott bevételként 3370 frt, az eredmény 3828 frt 75 kr., tehát 448 frt 75 krral több; sőt, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszte-

rium remélt, de meg nem kapott segélyét (250 frtot) az előirányzatból levonjuk, úgy az eredmény 708 frt 77 krral kedvezőbb. Ezen kedvezőbb eredmény magyarázatát első sorban abban leli, hogy az előirányzott 800 frt rendes és 70 frt rendkívüli tagdíj helyett 1145 frt 50 kr. rendes és 132 frt rendkívüli tagdíj folyt be, minek oka viszont az, hogy a folyó évben a rendes és rendkívüli tagok száma szokatlan mértékben szaporodott. A hátralékoknál is kedvezőbb az eredmény, mert a 200 frt rendes és 20 frt rendkívüli hátralék helyett 265 frt 50 kr. rendes és 54 frt rendkívüli hátralék folyt be; csak az előfizetési hátralékot (18 frt) nem lehetett egészen behajtani. Az oklevelekért is az előirányzott 50 frt helyett 128 frt folyt be. A kamatoknál is kedvezőbb az eredmény, mert az év elején az alapítványokhoz egy újabb járult és egy kötvénynek hátralékos kamatait megkaptuk. A Közlöny elárusításából 20 frt helyett 33 frt 68 kr. jött be és ezeken kívül még két elő nem irányzott czímen is volt bevétel, t. i. a már említett 100 frtos alapítvány és különféle bevételekben 76 frt 69 kr., mely czímen a túlságos részletezés és munkaszaporítás elkerülése végett a bizottság, a megtérített nyomda- és postaköltségeket és a visszafizetni tartozott tagdíjakat foglalta egybe. Még csak egy térítménynél kedvezőtlen az eredmény, mert az előirányzott 130 frtból csak 50 frt folyt be.

A kiadásoknál előirányoztatott 3370 frt, az eredmény 3828 frt 74 kr. Ezen többkiadásnak első és természetes okát abban találja a bizottság, hogy a nagyobb bevételek már magok is természetszerűleg nagyobb kiadásokat vonnak magok után. Arányosan nagyobbodtak az úgynevezett kezelési költségek miatt, a szétküldési, levelezési s egyéb költségek, a czímszalagok s oklevelek nyomtatási költsége. De mégis leginkább a Közlöny nyomdai költsége okozta a túlkiadást. Erre előirányoztatott 1700 frt 50 ívre, tényleg kiadatott 1975 frt 37 kr, 55 ívért. Azt hiszi a bizottság, hogy a választmány ezen túllépését védelmébe venni felesleges, mert akkor, midőn egészen bizonyosnak látszik, hogy a bevételek a kiadásokat fedezni fogják, csak helyesen cselekszik a választmány, ha a társaság szellemi feladatát nagyobb arányokban iparkodik megoldani.

Sokkal nagyobb még a kiadás az előirányzattal szemben az oklevelek költségénél és a pénztárnok levelezési és egyéb költségeinél. Az oklevelekért — mint már említve volt — 128 frt jött be, a kiadás ellenben 146 frt 31 kr.; minthogy azonban a kész oklevél-nyomtatványok értéke 30 frtra rúg, társaságunknak ezen czímen sem volt károsodása. Takarékbetét czímen 100 frt van kiadásba téve, mi a 100 frt befolyt összegnek felel meg; végre a különféle elő nem irányzott 11 frtnyi kiadás alatt visszafizetett tagdíjak értendők. Pénztári maradványként

200 frt 06 kr irányoztatott elő, de tényleg csak 22 frt 09 kr. lett, mi az előbb indokolt kiadásokban leli magyarázatát.

B) alatt mellékelve bemutatjuk a legelső vagyonmérleget. Ennek felállítására a bizottságot az indította, hogy tulajdonképen a vagyonmérleg nyujthat csak hű képet a közgyűlésnek a társaság vagyoni állapotáról. Ezen mérleg szerint a társaság tiszta vagyona 1820 frt 09 krt tesz, melyen semmi teher sem nyugszik; fel vannak véve ezen mérleg vagyonoldalán az alapítványok, egy kötelezvény, ezeknek a f. év II. felére esedékes kamatai, továbbá hátralékos követeléseink, a Közlöny és az oklevelek készlete és egy térítmény. A hátralékos tagdíjakat a bizottság az egész összegben vette fel és nem akart úgy eljárni, a mint különben szokás, hogy a behajthatatlanoknak sejtett hátralékokat vagy egészen mellőzik, vagy a «behajthatatlan» jelzővel külön tétel alatt szerepeltetik. Tette pedig ezt hármas okból: először, hogy a pénztárnoknak a hátralékok körüli tevékenységét szemmel tarthassa s az esetleges túlszaporodásnak idején eleje vétessék, másodszor, hogy a pénztárnok önkényűleg a választmány engedélye nélkűl a hátralékokból semmit se törűlhessen és harmadszor, nehogy a makacs hátralékosok a «behajthatatlan» jelzőből saját magukra nézve kedvező, de téves felfogásra jussanak.

C) alatt bemutatjuk a jövő évi előirányzatot, melyhez hosszabb magyarázatot csatolni szükségtelen volna, mert abban a folyó évihez képest nincsen sok változás, csak az, hogy a bevételeknél miniszteri segély czímén nem irányoztatott elő semmi, a kiadások közt pedig adósságtörlesztés nem fordúl elő többé. E helyett új czím szerepel: a pótkötet összes kiadási költségeire ugyanis 500 frt irányoztatott elő; ugyancsak ezen pótkötetből 50 frt bevételt is remélünk.

Szerzett tapasztalatainkat ezekben előadván, végül a pénztár kezelésére és a könyvvitelre nézve megjegyezzük, hogy azt példás rendben találtuk; miért is azt indítványozzuk, adja meg a t. közgyűlés a pénztárnok úrnak a felmentést és fejezze ki neki elismerését azon ritka buzgóságért, melyet társaságunk anyagi viszonyainak rendezése körűl oly szép sikerrel kifejtett.

Kelt Budapesten, 1888. nov. 29-ikén.

Dr. Fröhlich Róbert. Dr. Ábel Jenő. Dr. Fináczy Ernő.

Mellékletek a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1888. évi bevételeinek és kiadásainak kimutatása.

Pénztárkönyv: 36. lap 1. tételtől 89. lap 660. tételig. — Időtartam: 1887 decz. 13-tól 1888 nov. 25-ig.

Rovat	Bevétel	Előirányzat frt	Előirányzat kr.	Eredmény frt	Eredmény kr.	Rovat	Kiadás	Előirányzat frt	Előirányzat kr.	Eredmény frt	Eredmény kr.
1	Előfizetés a közl. 1888. folyamára	800	—	804	20	1	Kifizetetlen tartozások 1887. év végén	389	94	389	94
2	Rendes tagdíjak 1888-ra	800	—	1145	50	2	A közlöny nyomása 1888-ban	1700	—	1975	34
3	Rendkívüli tagdíjak 1888-ra	70	—	132	—	3	Szétküldési költsége	110	—	139	94
4	Rendes tagdíjhátralékok	200	—	265	50	4	Czímszalagok nyomása	50	—	65	88
5	Rendkívüli tagdíjhátralékok	20	—	54	—	5	Irói díjak	500	—	500	—
6	Előfizetési hátralék	18	—	14	40	6	Szerkesztési költségek	100	—	100	—
7	Oklevelekért	50	—	128	—	7	A pénztárnok tiszteletdíja	180	—	195	95
8	A M. T. Akadémia segélye	1000	—	1000	—	8	Meghívók nyomása	20	—	36	70
9	A kultuszminiszter segélye	250	—	—	—	9	Oklevelek nyomása s elküldése	30	—	146	31
10	Az alapítványok kamata	12	—	24	76	10	Teremszolga	10	—	10	—
11	Egy térítmény	130	—	50	—	11	A pénztárnok levelezési költsége	80	—	135	58
12	A közlöny elárusításából	20	—	33	68	12	Takarékbetét	—	—	100	—
13	Egy alapítvány	—	—	100	—	13	Különféle kiadások	—	—	11	—
14	Különféle bevételek	—	—	76	69	14	Pénztári készlet, mint egyenleg	200	06	22	09
	Összesen	3370	—	3828	73		Összesen	3370	—	3828	73

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapesten, 1888. november 28-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert. Dr. Ábel Jenő. Dr. Fináczy Ernő.

B) Vagyonmérleg.

Sor-szám	Vagyon	frt	kr.	Sor-szám	Teher	frt	kr.
1	Pénztári készlet	22	09	1	Vagyonegyensúly	1820	09
2	Alapítványok	400	—				
3	Egy kötelezvény	100	—				
4	Kamatok	11	—				
5	Előfizetési hátralék	18	—				
6	Rendkivüli tagdíjhátralék	85	—				
7	Rendes tagdíjhátralék	774	—				
8	A közlöny raktári készlete	300	—				
9	Az oklevelek készlete	30	—				
10	Egy követelés	80	—				
	Összesen	1820	09		Összesen	1820	09

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapesten, 1888. nov. 28-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Robert. Dr. Ábel Jenő. Dr. Fináczy Ernő.

C) A Budapesti Philologiai Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1889-re.

Rovat	Bevétel	frt	kr.	Rovat	Kiadás	frt	kr.
1	Pénztári készlet 1888 végén	22	09	1	Az E. Ph. K. nyomása 1889-ben	1700	—
2	Előfizetés 1889-re	800	—	2	Szétküldés költsége	139	—
3	Rendes tagdíjak 1889-re	1000	—	3	Czímszalagok nyomása	65	—
4	Rendkívüli tagdíjak	100	—	4	Irói tiszteletdíj	500	—
5	Rendes tagdíjhátralék	250	—	5	Szerkesztési költségek	100	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	30	—	6	A pénztárnok tiszteletdíja	235	—
7	Előfizetési hátralék	18	—	7	Meghívók nyomása	35	—
8	Oklevelekért	50	—	8	Oklevelek nyomása, szétküldése	40	—
9	A M. T. Akad. segélye	1000	—	9	Teremszolga	10	—
10	Egy térítmény	40	—	10	Levelezési s egyéb irodai költségek	70	—
11	A közlöny elárusításából	20	—	11	A pótfüzetek összes kiadási költsége	500	—
12	Különféle kamatok	20	—	12	Pénztárkészlet mint egyenleg	6	09
13	A pótfüzetekből befoly	50	—				
	Összesen	3400	09		Összesen	3400	09

V. A választmány indítványai.

I.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Társaságunk választmánya egy indítványnyal bátorkodik a tisztelt közgyűlés elé járulni, melynek keresztülvitele örvendetes mozzanatnak igérkezik társaságunk életében és működésének egy rég érzett hiányát van hivatva pótolni.

Közlönyünk szerkesztősége már több izben volt kénytelen constatálni, hogy annyira el van halmozva kéziratokkal, hogy munkatársaink méltányos kivánságainak a legjobb akarat mellett sem tehet eleget és kénytelen valóban becses dolgozatokat, melyeknek minél gyorsabb megjelenése a tudomány érdekében feküdnék, egy félévig, sőt néha még tovább is fiókjában hevertetni.

Ezen komoly bajon legegyszerűbben Közlönyünk terjedelmének nagyobbításával lehetne segíteni; de ha meggondoljuk, hogy az Egyet. Philol. Közlöny már most is jóval meghaladja azon ívszámot, melyre tagtársainkkal és előfizetőinkkel szemben köteleztük magunkat, és hogy Közlönyünk terjedelmének nagyobbítása könnyen veszélyeztethetné költségvetésünk egyensúlyát, czélszerűbbnek mutatkozik külföldi folyóiratok mintájára pótköteteket — egyelőre évenkint egyet — megindítani, melyekben tiszteletdíj nélkül oly dolgozatok látnának minden év elején napvilágot, melyeknek szerzői készek lemondani a tiszteletdíjról, csakhogy dolgozataikat minél előbb közzé tehessék. Ezen pótkötetek természetesen nem az öt forintnyi tagdíj fejében járnának, hanem bizonyos mérsékelt összegért áruba bocsáttatnának.

Ezen eljárással egyrészt munkatársaink méltányos kivánalmai elégíttetnek ki, másrészt társaságunk pénztára csak a nyomdai költségek erejéig, melyeknek egy része úgy is megtérül, tehát a legkisebb mértékben van igénybe véve.

Ezek alapján azon kéréssel fordúl a választmány a t. közgyűlés elé, méltóztassék az 1889-ik évre egy tizennyolcz ívnyi pótkötet kiadását elhatározni és a nyomdai költségek fedezésére a költségvetésbe 500 frtot felvenni.

A választmány megbízásából

Budapest, 1888. decz. 29. Dr. Ábel Jenő, vál. tag.

II.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Társaságunk pénzügyeinek rendbejutása, melyről költségvetésünk örvendetes tanúságot tesz, a választmányt egy régi kötelességére emlékeztette.

Értem a classica philologiai encyclopædia ügyét, mely társaságunk fennállása óta foglalkoztatja intéző köreit, míg végre az 1883-ik évi decz. 19-ikén tartott választmányi ülésben anyagi viszonyaink zilált volta miatt, mely az eszme megvalósítását lehetetlenné tette, a napirendről levétetett.

Úgy hiszem, alig szükséges e helyen bővebben fejtegetni, hogy a középiskolai classica-philologiai oktatásnak mily fontos segédeszköze volna olyanfajta realis encyclopædia, milyen a német Lübkeré; inkább azt emelem ki, hogy társaságunk számos tagja a választmány által kiküldött szerkesztő bizottság felszólítására már évekkel ezelőtt az anyagnak már mintegy kétharmad részét kidolgozta, és hogy tá saságunknak morális kötelessége, az általuk nagy szorgalommal elkészített munka kiadásáról gondoskodni.

E szerint tanügyünk érdeke és társaságunk becsülete egyaránt megkövetelik, hogy pénzügyi állapotunk jobbra fordúltával ismét foglalkozzunk az encyclopædia kiadásának eszméjével. A választmány tehát azon kéréssel fordul a t. közgyűléshez, szíveskedjék felhatalmazni, hogy a tervezett encyclopædia létesítéséhez a kellő lépéseket megtegye és első sorban a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Excellentiájától nagy fontosságú vállalatunk anyagi és erkölcsi támogatását kérelmezze. Nem kételkedünk, hogy ő Nagyméltóságának hathatós pártfogásával végre sikerűlni fog azon mű, mely középiskolai tankönyv-irodalmunknak annyi év óta egyik legsajnosabban nélkülözött desideratuma.

A választmány megbízásából

Budapesten, 1888. decz. 29. Dr. Ábel Jenő, vál. tag.

VEGYESEK.

— **Bonitz H. meghalt.** Nincs tanügyi kérdés, mely politikaivá ne válhatnék. Annál kevésbbé lehet ezt kikerülni az 50-es években követett tanügyi rendszabályok bármelyikénél, minthogy épen akkor voltak keletkezőben a még át nem magyarosodott gymnasiumaink németesítésére czélzó tervek. Reáliskolákról is országunk épen csak akkor hallott. Hat osztályú reáliskolák megteremtésével és nyolcz osztályú gymnasiumok átalakításával Lajtán innen Lajtán túl Bonitz Hermann bécsi egyetemi tanár volt megbízva. Tőle és Exner Ferencz barátjától ered nemcsak e két középiskolai intézmény meghonosítása hazánkban, hanem az 1883-diki középiskolai törvénybe átment rendszabályok (tanárképesítés, érettségi vizsgálat) leglényegesebb részei is az általuk szerkesztett «Középiskolák szervezete (Organisations-Entwurf)» czímű munkában gyökereznek.

De mortuis nil nisi bene. Tollunkat a nemrég elhunyt német tudós iránt nem gyűlölet vezeti németesítő szándéka miatt, a miről német létére s az uralkodó politika keretében nem tehetett, hanem a teljes odaadással a tanárképzés fejlesztésén fáradott tiszta jellemű tanférfi iránti kegyelet, a kit személyes kedvességénél fogva mindnyájan, kik tanítványai voltunk, magyarok úgy mint a többi nemzetiségűek, csak tisztelni s szeretni tudtunk.*)

Bonitz Hermann született 1814-ben Langensalzában (Poroszország, erfurti kerület), a hol atyja evang. főpap (superintendens) volt. Az első oktatást a helybeli polgári iskolában és atyjától nyerte, a ki fiát az ó remek nyelvekben annyira előkészítette, hogy Pfortában már a IV. osztályba vehették fel 1826-ban. Ugyanott 1832-ben érettségi vizsgálatot is tett. Innen a lipcsei egyetemre ment theologiát tanulni. De nagyobb vonzalommal követte a bölcsészeti tanulmányokat, melyek miatt atyja szomorúságára a hittudományiakkal felhagyott. A jogtudomány csak kevés ideig vonzotta s atyja csak akkor lelt megnyugvást, midőn fia Hermann, ezt is elhagyva, a philologiára szánta magát, melynek aztán teljes életét szentelte. Lipcsei tanárai közt a legkiválóbbik Hermann Gottfried volt. Innen 1835-ben Berlinbe ment a philologiai tanárképzőbe, a hol azonban atyja halála következtében egy évnél tovább nem maradhatott. Azonnal letette a tanári vizsgálatot, mely több gymnasiumi tantárgy tanítására képesítette; s 1836-ban a lipcsei egyetemtől a tudori czímet nyerte.

Drezdában egy magánintézetben kezdett tanári működése gazdag ismeretét, kötelességérzetét és jeles tanképességét oly nagy hírbe hozta, hogy 1838-ban meghívták Berlinbe a Frigyes-Vilmos gymnasiumba s 1840-ben a Szürke kolostoriba. Itt volt aztán alkalma folytatni egyetemi tanulmányait Platonról és Aristotelesről, de csak is úgy, hogy azokra fél éjszakákat fordított. Ez éjszakai buvárkodása eléggé nyugtalanította később családját, és csak egy évvel halála előtt hagyott fel vele.

Amaz évbe esik első ismeretsége Exner Ferencz osztrák miniszteri hivatalnokkal, ki Berlinben tartózkodott a porosz tanügy személyes megismerése végett. A porosz miniszterium Bonitzhoz utasította. E két férfi csakhamar szoros barátságot kötött; de eredménye ennek csak 1848-ban volt, midőn az osztrák miniszter Bonitzot, az akkoron stettini gymnasiumi tanárt, meghítta a bécsi egyetemre a rendesnél nagyobb díjazás mellett a class. philologia rendes tanárává. E mellett köteles volt a bécsi ministeriumot a gymnasiumok és egyetemek ujjáalakításában tanácsával támogatni. Szemben a lázas korszakkal habozott Bonitz és csak 1849. februárban következett be kineveztetése. Közel 17 éven át folytatta szervező munkáját, míg 1867-ben a Lajtán túli nemzetiségiek is megsokálván a közoktatás tiszta német irányát, kivált a csehek, meglehetős hangosan követelték Bonitz eltávolítását. Bonitzot akkor már készen várták Berlinbe s először

*) Életrajzával a kik bővebben akarnak megismerkedni, utaljuk ezekre: Zeitschr. f. öst. Gymn. 1888, XXXIX, 961—985, és Zeitschr. f. das Gymnasialwesen 1889, XXXIII, 50—64.

gymnasiumi igazgatónak, azután egyetemi tanárnak tették s 1875-ben a porosz közoktat. miniszteriumban osztálytanácsosnak. Itt is szünetlenül a középiskolák foglalkoztatták, míg 1888-diki áprilisban nyugdíjaztatása és juliusban 74 éves korában halála következett be.

Bonitz, mint a bécsi tanárképezde egyik vezetője, jótékony hatással volt magyar középiskoláinkra is. E képezde magyar növendékei voltak első átültetői és alkotói a mi latin-görög tankönyveinknek, a minőket a mai kor szelleme követelt, s csak ezeknek segítségével volt lehetséges, mindjárt a 60-as évek elején összes középiskoláinkat átmagyarítani. Ott vannak Bonitz tanítványai elszórva egyetemeinken és gymnasiumainkban. 1866-ban, midőn Bécsből távozása előtt volt tanítványai 312 fényképből álló gyüjteményt nyujtottak át neki, köztök számos magyarországi tanférfiét is lehetett látni. Hetven éves születéséhez 464-en fejezték ki tiszteletüket Athené Parthenos kis ezüst szobra felajánlásával volt bécsi egyetemi tanáruk irányában, s köztük megint számos magyarországi tanár neve szerepelt. Érezték, hogy tanárképesítésükre mily jótékony hatással volt személyisége s a tudomány mívelése iránt mily lelkesítő volt egykori előadása. E jelei a tiszteletnek tehát magyar részről Bonitz eme sajátságainak tulajdoníthatók, és bár szükséges kelléke volt egész 1862-ig a jövendő magyar középiskolai tanárnak a német nyelv ismeréte, sem ez sem Bonitz németsége csorbát magyarságukon nem ejtett.

Mint tudós Bonitz nem volt a miénk, de tanítványai által termékenyítőleg hatott a class. philologia mívelésére hazánkban is. A mi szellemi kincset a bécsi iskolából hoztak, azt ők itthon tollal és élőszóval feldolgozták s hazai értelemben tovább mívelték. Az akkori philologusok bármelyike beillett volna egy német középiskolába, mint a mily üdvösen folytatta itthon magyarosító szerepét. Bonitz terve és szelleme nélkül talán követtük volna a 48 előtti míveltségünket saját ösvényünkön; talán teremtettünk volna magunknak a külbefolyástól ment eredeti egy míveltséget, melyben kizárólagos magyarságunk kellő kifejezést nyert volna; de európai míveltség ez nem lett volna soha. Ez a kizárólagosság minő volt volna, azt mutatja a görög és német s részben a latin nyelv ellen sokszor tanusított ellenszenv, mely tért és kifejezést nyer az országházon belül és kívül mai napiglan. Es hová vezetett volna e kizárólagosság? a teljes elidegenedésre az u. n. európai míveltségtől és idővel Törökország sorsára. Hogy ennyire nem jutottunk, hogy ma a philologiát egyetemeinken európaszerűen mívelik, hogy e mívelés érdekének egy philologiai társaság szenteli tevékenységét, azt, ha nem egyenesen Bonitznak, de az ő tanítványainak és középiskolai szervező szellemének köszönhetjük. Az ő németesítő szándéka (mely voltakép nem is az övé volt) nem valósult, de tiszta tudományos czélzatai hazánkban is élnek, virágoznak. V.

— **A Szentivánéji álom** Pyramus és Thisbe-epizódjának egy új forrására utal Gædertz Károly (*Zur Kenntniss der altenglischen Bühne.* Bremen 1888.) Szerző ugyanis egy 1526-iki politikai röpíven a Pyramus és Thisbe tragikai sorsának rajzát találta meg, a mely rajz két 1553-iki londoni könyvnek czímrajzaképen is szerepel. Gædertz már most azt hiszi, hogy e rajz eredetileg a szerelmes pár történetének egy német drámai

feldolgozásához készült, mely aztán angol fordításban is megjelent, és ez lett volna a Shakespeare forrása. Hogy ez a következtetés mily ingatag alapokon nyugszik, ezt valóban kár volna bővebben fejtegetni. Az egész föltevés különben teljesen szükségtelen, mert hisz ismerjük Shakespeare forrásait: Chaucer Canterbury-meséit és Ovidius átváltozásait. Ezek mellett a nagy angol költő egyéb forrásra egyáltalában nem szorúlt és a Gædertz fölfedezte «német dráma» bátran nélkülözhető.

Hibaigazítás. E Közlöny I. (januári) füzetében (81. lap) *A költői syllogismusról* irt birálatom második mondatából, *tördelés közben*, pár szó kimaradt, miért az egész mondat érthetetlen. A megcsonkult mondat ez: «Ezekről logikai sőt mathematikai következtetéseknél s alkotásukban épen úgy közreműködik az értelmi kombináló képesség, mint a képzelem». A kimaradt szókkal kiegészítve, eredetileg így hangzott: «Ezekről értekező azt állítja, hogy nem egyebek logikai, sőt mathematikai következtetéseknél s alkotásukban épen úgy közreműködik az értelmi, kombináló képesség, mint a képzelem».

Dr. Dengi János.

KÖNYVÉSZET.

Békési Gyula. Alaktan. Gymnasiumok első osztálya számára. 4-dik, lényegében változatlan kiadás. Debreczen, Csáthy. 1889. (8-r. 172 l.) 1 frt 20 kr.

Erdélyi Muzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai, szerkeszti *Hegedűs István*. V. köt. 6. füzet 427—531. l. Tartalma: *Széchy K.*, Kazinczy otthon (befej.). — *Ferenczi Z.*, Petőfi törekvései egy írói társulat alapítására. — *Sebesi Jób*, Adalékok népköltésünkhöz (tizennégy népdal saját gyűjteményéből). — Könyvismertetések: De Gerando Antonina, Erkölcstan vázlata. — Gergely I., Egy pár szó IV. Henrik franczia királyról. — Szakosztályi Értesítő.

Findly Henrik, dr. Hogy is mondják ezt magyarúl? Előadások a magyar nyelvtan köréből. Budapest, Akadémia, 1888. (8-r. 296 l.) 1 frt 80 kr.

Moldvai Gergely. A római nyelvtan kézikönyve. Gyakorlati olvasmányokkal, szótári és irodalomtörténeti részszel. Iskolai és magán használatra. Kolozsvár, 1889. Horatsik I. (8-r. 321 l.) 1 frt 20 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága, Szerkeszti Budenz József. XXI. köt. 1. füzet, 1—80 l. Ára 50 kr. — Tartalma: *Munkácsi Bernát*, Csuvas nyelvészeti jegyzetek. — *Vasverő Rajmond*, Egy ,epe' jelentésű szó az ugor nyelvekben. — Erza-mordvin népmese. — Ismertetések és bírálatok: A finn-magyar társaság Közlönye. — Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.

Petrik Geza. Bibliographia Hungariæ. Magyarország Bibiographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. I. köt. 3. rész. Cyprianus — Évkönyve. (8-r. 481—720. l.) Budapest, 1889. Dobrowsky. Ára 3 frt 50 kr.

Schenkl Károly dr. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvta-

nához. A 13-dik eredeti kiadást fordította dr. Ábel Jenő. Második kiadás. (8-r. 263 l.) Budapest, 1889. Lampel R. Ára 1 frt 40 kr.

Tanulók olvasótára. Szerkesztik Jancsó Benedek dr. és Boross Gábor (K. 8-r.) Budapest, 1889. Lampel. — 10. *Szemelvények Kármán* József műveiből. (82 l.) Ára 20 kr.

Schnabl Róbert. Einleitung nebst fortlaufender Erläuterung zu Gœthe's Hermann und Dorothea, 2. verbesserte Aufl. Budapest, 1889 Lauffer. (8-r. 82 l.) 30 kr.

Szarvas G. és *Simonyi Zs.* Magyar nyelvtörténeti szótár. I. köt. 4. füz. (danolgat—enged.) Budapest. Hornyánszky V. 1889. (4-r. 481—640) 1 frt.

Tanulmányok Goethe Faustjáról. Irták *Boyesen Hjalmar Hjorth* és *Heinrich G.* Budapest, 1888. Akademia, (8-r. XVIII, 272 l.) — Tartalom: Előszó *Heinrich Gusztávtól*. — Gœthe Faustja. Magyarázta *Boyesen H. H.*, ford. *Csiky Gergely*. — Faust-tanulmányok irta *Heinrich Gusztáv*: Faust és rokonai (1. A Faust-könyv. — 2. Simon mágusz. — 3. Cyprianus. — 4. Theophilus). — Faust a XVII. században. — Lessing Faustja. — Gœthe Faustjának legrégibb alakja.

Tennyson Alfréd Király-idylljei. Angolból ford. és bevezette *Szász Károly*. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1889. Franklin, 556 l. Ára 2 frt 50. — Tartalom: Bevezetés (3—127. l.) — Király-idyllek: I. Arthur eredete. — II. Gareth és Lynette. — III. Geraint és Enid. — IV. Merlin és Vivien. — V. Lancelot és Helén. — VI. A szent Grál. — VII. Pelleas és Ettarre. — VIII. Az utolsó torna. — IX. Ginevra. — X. Arthúr eltünése.

Thierry Amadé, Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században. Szent Jeromos, a keresztyén társadalom nyugaton. Ford. Öreg János. Budapest, 1888, Akadémia, 588 l.

Aus dem Burgtheater 1818—1837. Tagebuchblätter des weil. k. k. Hofschauspielers und Regisseurs Karl Ludwig Costenoble. Wien, 1889. Két kötet, C. arczképével. — E rendkívül érdekes munka szerzője 1769-ben szül. Herfortban Westfáliában, Hamburgban szinészkedett Schröder Lajos alatt, midőn ez északnémet szinház virágzásának egyik legfényesebb korszakát átélte, aztán 1818 óta haláláig (1837. aug. 28. Prágában, egy utazás alkalmával) a bécsi várszinháznak tagja és rendezője volt. E korról szól naplója, melyből azonban öt év (1825—30) hiányzik. A nagy munkából a kiadó, Glossy Károly, Bécs városi levéltárnok, válogatta ki a legérdekesebb részleteket. Jó megfigyelő, eszes és tisztességes ember szól e följegyzésekből hozzánk. A Burg akkor volt leggazdagabb első rangú szinészekben (Anschütz, Löwe, Fichtner, Wilhelmi, La Roche, Julie Rettich, Sophie Schröder); akkor szerepeltek a drámai költészet terén Grillparzer, Kleist Henrik, Raimund, Nestroy és Bauernfeld. Costenoble lépésről lépésre kiséri társait is meg a korabeli irókat is, és itélete mindig igen figyelemre méltó, sokszor meglepően helyes. De a közönséget is tanulmányozta C. és erre vonatkozó megjegyzései is igen tanulságosak. A könyv általában fontos adalék a jelen századi német szinház és drámai költészet történetéhez.

Zangemeister Karl. Theodor Mommsen als Schriftsteller. Verzeichniss seiner bis jetzt erschienenen Bücher und Abhandlungen. Zum 70. Geburtstag am 30. Nov. überreicht. Heidelberg 1887. (Winter VI, 79 l. Ára 4 m.) — Rendkívül érdekes bibliographiai összeállítás, melyhez hasonlót Greguss Ágosttól bírunk Toldy Ferencz irodalmi munkásságáról. A szerző Mommsennek összes önálló műveit és értekezéseit — a melyekről tudomása volt — 1843-tól 1887 nov. közepéig összeállította, még pedig chronologiai sorrendben, úgy hogy az ember könnyen konstatálhatja, hogy mindenkor mily problemák foglalkoztatták a bámulatosan sokoldalú tudóst. A könyv végén

a register előtt azon művek vannak összeállítva, melyek Mommsentől adalékokat tartalmaznak. A szerző számítása szerint Mommsennek latin, német, franczia és olasz nyelven közzétett önálló művei és kisebb nagyobb értekezései a legújabb kiadásokban (és nem tekintve Mommsen műveinek idegen nyelvre való fordításait) 6824 folio, 1402 quart, 13,319 octav lapot tesznek ki. Római története angol, franczia, olasz, spanyol, orosz, lengyel és magyar nyelvre van lefordítva.

Boetticher Adolf, Die Akropolis von Athen nach den Berichten der Alten und den neuesten Erforschungen. Mit 132 Textfiguren und 36 Tafeln. Berlin 1888. Springer. XV, 295 l. Ára 20 m. — E munka méltóan csatlakozik Bœttichernek az olympiai ásatások eredményeit összefoglaló művéhez, bár nem lehet tagadni, hogy alkalmatlan időben jelent meg, a menynyiben a most folyó ásatások minduntalan uj eredményeket hoznak napvilágra. Hogy Beulének szép müve «L'acropole d'Athènes» (1852) most már teljesen elavult, magától értetődik.

Dänische Schaubühne. Die vorzüglichsten Komoedien Holbergs in den ältesten deutschen übersetzungen mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von J. Hoffory und P. Schlenther. Berlin, 1888, Reimer, 2 köt. 123, 388 és 540 l. Ára 10 mk. — Sajátságos egy vállalat. Holberg vígjátékaiból ugyanis 1745-ben a dán költőnek összes 26 darabja, melyek addig megjelentek, le voltak fordítva németre, némely darabja többször is. E fordításokat kiadta Rothe kopenhágai könyvkereskedő 1754-ben négy kötetben, melyekhez 1755-ben még egy ötödik járult, mely Holbergnek utolsó hat darabját is tartalmazta. A vállalat czíme *Dänische Schaubühne* volt. Ebből közölnek Hoffory és Schlenther 14 darabot, pontosan összehasonlítva a fordítást az eredetivel és a jegyzetekben lelkiismeretesen kijavítva, ill. megjelölve a német fordításnak eltéréseit, tévedéseit stb. Két dolog nem világos e vállalatnál: 1. miért nem adják a kiadók az összes 32 darabot? és 2. miért adják egyáltalában ezt a régi, sok tekintetben elavult és nem találó fordítást? Hisz ennyi fáradsággal kényelmesen újra fordíthatták volna Holberget németre! Magyar szempontból különben annyiban becses e kiadás, mert Holbergnek magyar szinre került darabjai mind *ezen* fordításokból dolgoztattak át magyarra. A fordításhoz három értékes tanulmány járul: 1. Holberg élete, Schlenther Páltól, 2. Holberg mint vígjátékíró, Hoffory Gyulától és 3. Holberg Németországban Schlenther Páltól. Az egyes darabokhoz is érdekes bevezetések járulnak.

Denkmäler griechischer und römischer Sculptur in historischer Anordnung. Unter Leitung von Heinrich Brunn herausgegeben von Friedrich Bruckmann. 1. Lief. München. Verlagsanstalt für Kunst u. Wissenschaft 1888. VIII. l. szöveg es 5. ábra. Imp. A füzet ára 20 m. — Ezen vállalat czélja, a görög és római szobrászat legkiválóbb termékeit minden tekintetben hűen a legalkalmasabb módon (a phototypia és photographia segítségével) reproducálni. Az első füzet a legszebb reményeket kelti fel e nagyszabású, 80 füzetre terjedő vállalat folytatása iránt, mely kivált műtörténeti előadásoknál fog hasznosnak bizonyulni. Ajánljuk középiskoláink könyvtárainak.

Kroker Ernst, Katechismus der Archaeologie. Übersicht der Entwickelung der Kunst bei den Völkern des Altertums. Mit 3 Tafeln und 127 in den Text gedruckten Abbildungen. Leipzig. 1888. Weber. XII, 189 l. 8. Ára 3 m. — A tudomány mostani niveauján álló csinosan kiállított compendium, mely az ægyptomi, mesopotamiai, előázsiai, görög és római műtörténelem főbb vonásaival ismerteti meg a kezdő philologust.

Preller Ludwig, Griechische Mythologie, Vierte Aufl. von Carl Robert. Erster Band, erste Hälfte. Berlin, Weidmann. 1887. 428 l. 5 *m.* — Preller ismeretes Görög-mythologiájának harmadik kiadása, melyet 1871-ben Plew Jenő készített sajtó alá, az előbbi kiadásokkal szemben aránylag kevés változtatást tüntetett fel. A negyedik már jobban át van dolgozva. Robert számos kisebb tévedést helyreigazított, Prellernek legfurcsább «természet-

symbolikus» (natursymbolisch) magyarázatait kihagyta, sok uj adatot vett fel és kivált a műrégészeti anyag gondos kiaknázására törekedett. Az ujabb irodalom lelkiismeretesen fel van használva. Az első kötet első fele, mely Hestiával végződik, 80 oldallal nagyobb terjedelmű mint a 3-ik kiadás megfelelő része.

Roswitha. — Die Dramen der Roswitha von Gandersheim, übersetzt und gewürdigt von Ottomar Pilz. Leipzig 1880, Reclam. 184 l. Ára 40 fillér. — Az ismeretes «Universalbibliothek» e kettős füzetét bizonyára sok olvasó örömmel fogadja, mert kényelmes fordításban adja a X. századi apáczának hires latin drámáit, melyekkel az Terentiust kiszorítani törekedett. A forditás elé Piltz terjedelmes bevezetést írt, mely három fejezetben 1. Roswitha hazáját és életét, 2. műveit, 3. a Roswitha-irodalmat tárgyalja. A II. fejezet főleg azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy vajjon e drámák az előadás számára irattak-e és talán előadattak-e? A fordító e kérdésre (főleg Magnin naiv állításait czáfolgatva) határozottan tagadó választ ad. A 3. fejezet leginkább Aschbach híres föltevését (hogy R. drámái Celtes Konrád és Reuchlin János XV. századi humanisták hamisítványai) fejtegeti s bár röviden, de meggyőzően czáfolja. A fordítás jól olvastatja magát. Hogy a darabok drámai jellege még feltünőbb legyen, a fordító felvonásokra és jelenetekre osztotta őket, a mi ellen nem tehetni kifogást. A függelék a «Paphnutius» és «Sapientia» cz. daraboknak egy-egy zenei, ill. számtani nehézségét tárgyalja.

Vitzthum von Eckstädt Graf K. F. Shakespeare und Shakespere. Zur Genesis der Shakespeare-Dramen. Stuttgart 1888, 264 l. — Ez érdekes tárgyú és igen jól írt könyvnek szerzője máris kétségbevonhatatlan, bebizonyított ténynek tekinti azt a harmincz éves, Amerikából származó föltevést, hogy a Shakespeare neve alatt reánk maradt nagyszerű színművek nem Shakespeare Vilmosnak, a londoni szinésznek, hanem Francis Bacon lord kanczellárnak, a hires államférfiúnak és philosophusnak művei. Vitzthum gróf azért nem annyira bizonyítgatja e nézetet, mely szerinte bizonyítékokra egyáltalában nem szorul többé, hanem inkább magyarázgatja, kifejti, a kor egyéb viszonyaival és tüneményeivel benső kapcsolatba hozza. A könyv czíme onnan származik, hogy a szerző *Shakespere* Vilmos stratfordi származású szinészt, ki Londonban meggazdagodott s utóbb visszavonúlt szülővárosába, legkevesebbet sem törődve akár a saját, akár a mások műveivel, s a ki jól irni sem tudott, — pontosan megkülönbözteti *Shakespeare* Vilmostól, a mely név mögé Bacon lord rejtőzött. A Shakespeare-Bacon kérdés ma már oly problemává nőtte ki magát, hogy egyszerűen ignorálni, hóbortnak vagy képtelenségnek kijelenteni nem lehet többé. Az irodalomtörténész kötelessége, ez első pillanatra meglepő és ellenszenves föltevést, összes bizonyítékaival együtt, ismerni; tudnia kell, mi szól e hypothesis mellett és mi ellene, — erre a czélra pedig igen ajánlatos a Vitzthum gróf műve, mely ugyan ép oly hiszékeny mint elődeinek hasonló irányú könyvei, de távol sem oly szenvedélyes és erőszakos, mint ezek.

Volkelt Joh., Franz Grillparzer als Dichter des Tragischen. Nördlingen, 1888, 216 l. — Igen érdekes munka, melyben szerző Grillparzer tragédiáit a tragikum különböző fajai szerint csoportosítja és behatóan jellemzi, mire arra a kérdésre keresi és megadja a feleletet, vajon Grillparzert nem-e életviszonyai, tapasztalatai, egyéni élményei vezették a tragikumnak azon sajátszerű typusaira (a tragikum alapját a tehetetlenség, az erély hiánya teszi), melyek épen ezen költőre nézve olyan jellemzőek. A költő vígjátékait és elbeszéléseit csak mellékesen tárgyalja szerző, de helyesen hangsúlyozza, hogy «Der arme Spielmann» cz. novella hőse Grillparzernek egyik legjellemzőbb és legsikerültebb alakja. A könyvben egy kissé sok a «szürke elmélet» és az osztályozás; de a szerző igen művelt és szellemes ember, ki a Gr. költészetének megragadó, örökbecsű szépségeit ízléssel és minden túlzástól ment helyes itélettel tárja föl.

NYILT TÉR.*)

Válasz Szabó János úrnak.

Mióta Toncs Gusztáv Stilisztikám első részének második kiadása helyett az első kiadást bírálta meg, természetesen a *legjobb szándekkal*, s Kelemen Béla úr a «Verses elbeszélést» a *legnagyobb igazságszeretettel* lerántotta, feltett szándékom volt az *ilyen kritikákra* egyáltalán nem válaszolni, jól tudván, hogy a Phil. Közlöny és munkáim tisztelt olvasói azok által félre nem vezettetnek. Azonban Szabó János úr u. n. kritikájára mégis kell válaszolnom, nehogy azt gondolja, hogy engem ugyan csak letorkolt. Válaszom röviden ennyi:

1. Szabó János úr, s vele együtt többi nagyon tisztelt *bírálóim*, nem ismerik a kritika azon egyik alapelvét, hogy a kritikusnak az író álláspontjára kell helyezkedni s azt nézni, valjon a czélt, a mit az író magának kitűzött, művével elérte-e? Én mint művem előszavában határozottan kijeleltem s a mint egész munkám mindenkinek, a ki nem dugja be füleit, hangosan kiáltja, Fáynak főkép az irodalom terén kifejtett munkásságát akartam méltányolni s egyszersmind közéleti tevékenységét is. Ebből a szempontból kellett volna Szabó János úrnak művemet bírálni. Erre a czélra egyéb forrásokra nem volt szükségem, mint Fáy műveire. Az életére vonatkozó részletesebb adatokat is felhasználtam volna, ha más valaki el nem halászsza elölem.

2. Szabó János úr hamisít. Művem előszavában egészen mást mondok, mint a mit ő Fáy fejlődésére nézve felhoz idézet alakjában. Erről mindenki meggyőződhetik, a ki az előszót elolvassa.

3. Szabó János úr hamisít, midőn azt állítja, hogy én Fáyt még gyermekkorában életbölcsnek tartom. Én Fáyról, a pataki *joghallgatóról*, azt mondom: «Ő nem csak tanuló volt, ki ismereteket szerez, hanem életbölcs, ki a könyvekből is okul ugyan, de fősúlyt a tapasztalatra fektet». Tanuljon meg n. t. kritikusom olvasni.

4. Aesthetikai felfogásomat egy csonka idézettel akarja megbélyegezni s ö maga válik nevetségessé.

5. Szabó János úr a forrásokról gúnyosan beszél, de elismeri, hogy az életrajzi adatoknál a macskakörmök helyett megvannak az utalások. A mi pedig művem lényegét illeti, *önérzettel mondhatom, hogy Fáyt összes tevékenységében én méltányoltam először s azért az önállóságot senki tőlem meg nem tagadhatja;* és hogy Fáyt mint embert is helyesen jellemeztem, arról biztosít a Fáy-család élőszóval és írásban is kijelentett elismerése s a bizalom, a melylyel megtisztelt, midőn Fáy összes munkáinak sajtó alá rendezésére engem szólított fel.

Hogy kritikus a sajtóhibákat is írói vétkül tulajdonítja s egy évszámhibából elitélje az írót, arra csak nálunk lehet eset.

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

Azért nagyon tisztelt Szabó J. úr legyen elég őszinte, legalább önmaga előtt, s vallja be, bírálatát nem írta «sine ira et *studio*».

Egyébként, mert az *ilyen* bírálatról joggal el lehet mondani, hogy «ignotos fallit, notis est derisui», kijelentem, hogy ezentúl minden *ilyen bírálatot* figyelmen kívül hagyok; a komoly, elvi állásponton állókat pedig köszönettel veszem; s minden törekvés, mely engem az irodalmi pályától elrettenteni akar, hiú és haszontalan; a napi sajtó egyhangú elismerése kell, hogy rám nézve buzdító legyen, midőn a szaktekintélyek ily bírálatokkal akarnak elnémítani.

Győrött, 1889. jan. 12-én. Dr. KOLTAI VIRGIL.

Felelet Dr. Koltai Virgil úr Válaszára.

A kritikusnak az irodalom álláspontján kell állani, nem az íróén, azonban számba kell vagy lehet venni az író álláspontját. Ha minden kritikus az író elveit és czélját vallaná, még Hazafi Verai Jánosból is válnék poéta. Koltai úr Fáynak főkép az irodalmi téren kifejtett munkásságát kívánta méltatni, s panaszkodik hogy én e szempontból nem bíráltam eléggé, s forrás-tanulmányának hiányos voltát kutattam, vagy tüntettem föl. Ha meg akar valaki egy írót teljesen érteni, s magyarázni kívánja hatását vagy méltányolni érdemeit: szükséges mélyen behatolni életébe, munkáiba, szellemébe; ehhez pedig azt gondolom, alaposan szükséges a kútfőtanúlmány. Mert az azonnal meglátszik minden dolgozaton, lóháton van-e irva vagy sem. A lóháton való dolgozás eredményeiként mindig megakad egy két (néha sok) sajtó- vagy másféle hiba, a mit nem volna szabad benne hagyni a szövegben. Ilyen pl. az incriminált is. Ezt én rám tolja a t. szerző, meg a hamisítások vádját is nekem kellene elszenvednem. Hanem utalom a szives olvasót szerző úrnak saját idézetére sub 3), s kérem abból itéljen közöttünk. Az idézet és forráshasználatról írt néhány soromat a t. szerző félreértette s érveim egyikét akarja saját szavaimmal megdönteni. Ama kitüntetésben bízva, melyet a Fáy-család részéről nyert, azt gondolja, a komoly kritikának imponál azzal, mint talán imponálhat a napi sajtónak, melynek egyhangú elismerésére szintén erősen számít. Kinek-kinek hite szerint. Különben tollamat nem vezette sem az irodalomtól való elrettentés szándéka, sem a letorkolási vágy. Mert azt gondolom, írót nem illik letorkolni; és nem jogos, írót elrettenteni pályájától. Mindig szívesen fogok tollat Koltai úr sikereinek méltatására, s én kívánnám legjobban, vajha Fáynak általa rendezett kiadása Válaszánál hatalmasabb felelet lenne a szóban forgó könyv érdeméről tett megjegyzéseimre.

Budapesten, 1889. jan. 17-én, SZABÓ JÁNOS.

Válasz Balassa József úrnak,

«A mondat» czímű programm-értekezésre vonatkozó és az E. Philol. Közl. 1888. nov.-deczemberi füzetének 814—15—16. lapjain közzé tett bírálatára.

1. Kritikájának negyedik kikezdésében ezt írja rólam Balassa úr: «Csak az kár, hogy ő maga e helyett (t. i. az alaki nyelvtannak az összetett mondatról szóló definitiója helyett) más meghatározást nem ad».

Értekezésemnek 37. lapján ez áll:

«Mit értünk speculativ összetett mondat alatt?»

«Oly mondatot, mely két vagy több nemcsak alakilag, hanem tartalmilag is teljes, magában véve is megálló mondatból van összetéve, tehát: két vagy több magában is megálló gondolatot foglal magában.»

2. Kritikájának 5. kikezdésében ezt mondja: «Maga is megvallja, hogy csak a második osztályban szorított egy kis helyet a formalis nyelvtan mellett a speculativ nyelvtannak is a gyakorlatírásnál».

Értekezésem 43. lapján ez áll:

«Az 1884/5. évben a második osztályban a formális nyelvtan mellett a speculativ nyelvtannak is szorítottam egy kis helyet, *különösen* a gyakorlatírásnál.»

Az én szavaimban az van mondva, hogy a gyakorlatírásnál különösen, *de egyebként is*, a mint azt értekezésemnek 44. és 45. lapjain leírva olvashatja, a hol e mellékmondatok természetéről beszélek.

Abból, a mit a 46. lapon írok, világosan kitetszik, hogy alkalmaztam a speculativ nyelvtant az olvasmányok elemzésénél is. — De ezt elhallgatja. — Sőt a hol kellene valami jót elismernie, azt sem tudja őszintén megtenni; ime a saját szavai: «S ez a kis speculatio, a mint leírásából látom, szintén nem valami nagy újítás».

Hisz én, Balassa úr, nem is akartam világra szóló nagy újításokat tenni; czélom csak az volt, hogy feltüntessem, hogy a nyelvtan, logika és az érzéki tárgyak között szerves összefüggés van; hogy a nyelvtan tanításánál ne hanyagoljuk el egészen a tartalmat.

3. Kritikájának első kikezdésében ezt mondja: «Végűl arra jut a szerző, hogy ő nem barátja az első és második osztályban a mondati alapon való nyelvtanításnak, pedig négy oldallal előbb maga beszéli el, hogy ő is az értelmi gyakorlatok után az első osztályban mindjárt az illető olvasmány mondattani elemzéséhez fog. Ilyen egyenetlenséget és következetlenséget több helyen is találunk művében».

Balassa úr következetlenséget hány szememre; hogy nincs igaza, arról mindenki meggyőződhetik, a ki elolvassa azt, a mit értekezésemnek 47. és 48. lapján irok, a hol többi között ez áll: *Lehet, sőt kell* a magyar nyelvet *mondati alapon már az első és második osztályban tanítani a magyarajkú tanulóknak*, mert náluk a munka csak abból áll, hogy a nyelv törvényeit, melyeket öntudatlanúl többnyire helyesen alkalmaznak, öntudatosan tudják használni. — De szerintem *tisztán csak az olvasmány alapján*, a nélkül, hogy egyidejüleg a mondati alapon szerkesztett rendszeres nyelvtant is tanultatnók a fiukkal.

Kritikájának 3. kikezdésében ezt mondja: «Ezt a kétféleséget a szerző mindenben látja s *még alaki speculativ felfogásról* is szól; természetesen az övé a speculatio». Hát ez az állítás, Balassa úr, magyarán mondva, nem igaz, mert ezt sehol sem találja értekezésemben.

4. Ön a negyedik kikezdésben ezeket írja rólam:

«Az első nagy eredmény, melyre bukkantam, ez: «mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak a mondatban», mert — szerinte (t. i. szerintem) — fontosabb az, a miről beszélünk, mint az, a mit

róla mondunk (?). Ezt a képtelenséget, melyet czáfolni sem érdemes, alkalmazza is és megkülönböztet tárgyas cselekvő, tárgyatlan cselekvő, magáraható és szenvedőleges alanyt. *Hogy milyen az alany,* azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem csakis az állítmányon». — Eddig Balassa úr; lássuk, mit mondok én értekezésem 27. lapján:

«A formális nyelvtan a mondatban az állítmányt tartja fontosabb résznek és mintegy föléje emeli az alanynak, tőle csaknem függetlennek tartja és hozzá úgyszólván csak hozzáragasztja. — De mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak; *mert fontosabb az, a miről beszélünk, a mi az állítmányok alapjáúl, bázisául s mintegy forrásául szolgál.* — *Mi az alanyból fejtjük ki az állítmányokat, mint a napból a fénysugarakat, és az alany és állítmányai közt szoros, szervi, szükségképeni összefüggést látunk.*»

Azt mindenki tudja, hogy nyilván kitett vagy könnyen odagondolható alany nélkül nem lehetséges állítmány; és hogy nyilván kitett vagy könnyen odagondolható állítmány nélkül nem lehetséges alany: egyik a másikat okvetetlenül feltételezi; mert csak így lehetséges mondat, illetve gondolat. — Ennél a kérdésnél, hogy melyik rész a fontosabb: alany-e vagy állítmány, az eldöntés alapjáúl, ha el is tekintenénk attól, hogy alakilag majdnem mindig az állítmány alkalmazkodik az alanyhoz és nem megfordítva, nézzük magát a gondolkodási processust. — Ugyanis, ha gondolatokat teremtünk lelkünkben, kell tárgynak lennie, melyet gondolkodásunk alapjáúl, bázisául veszünk; ezen tárgynak tulajdonságait lelkünk maga elé állítja, azokat egymás között megkülönbözteti, a tárgytól elválasztja, vele mintegy szembe állítja és gondolatban azokat a tárgyra visszarakja. — Így jár el minden józan gondolkozás, mely értelmi szemléléssel van egybekötve; csakis ily úton lehetséges helyes gondolatokhoz, ítéletekhez jutni, ha magából a tárgyból vagyis az alanyból indulunk ki és saját tulajdonságait, mint állítmányait állítjuk vele szembe és nem viszünk be kívülről tulajdonságokat vagyis nem állítunk olyasmit a tárgyról, a mit annak természete egészen kizár. Tehát: minthogy nyilván kitett vagy odagondolható alany vagy állítmány nélkül nincs mondat, egyik a másikat szükségképen feltételezvén; minthogy ennélfogva a kérdés eldöntésénél, hogy melyik mondatrész: alany-e vagy állítmány fontosabb a mondatban, az alak alapján teljesen nem, csakis a gondolkodási processus alapján dönthető el; minthogy továbbá a gondolkodásban a gondolkodás alapjául szolgáló tárgy (vagyis az alany) a maga tulajdonságainak összességében fontosabb a vele állítmányként szembe állított egyik tulajdonságánál: természetes, hogy a mondatban, mint a gondolat érzéki alakjában, az alany fontosabbnak veendő az állítmánynál.

A tisztelt kritikus úr gúnyosan mondja:

«*Hogy milyen az alany, azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem csakis az állítmányon*» — és azt hiszi, hogy igaza van.

No hát illustráljuk egy kissé ezt a mondását, Balassa úr, például ezzel: Hogy Danielovics Kálmán «Mondat» czímű értekezése, mint alany, milyen, azt magán az értekezésen nem láthatjuk, hanem csakis Balassa úrnak kritikáján, mint állítmányon.

Mert Balassa úr szerint fontosabb az, a mit a tárgyról, mint alanyról, mondunk, akár helyes, akár helytelen az, a mit mondunk, vagyis: akár megfelel a tárgy tulajdonságainak, a mit mondunk, akár nem. — Lássa, tisztelt kritikus úr, midőn állításomra azt merészelte mondani, hogy czáfolatra nem érdemes képtelenség, csak saját képtelenségét árulta el. — Mert hát csak be kell látnia, hogy ha az állítmányok az alany tulajdonságainak kifejezései, akkor az állítmányok úgy viszonylanak az alanyhoz, mint a részek a magok egészéhez, hogy tehát az egész fontosabb a maga részénél.

5. Hogy mennyire nem vezette a kritikus urat jó szándék, álljon válaszom befejezéseűl még egy példa:

Kritikája második kikezdésének első hatodfél sorában ezt mondja: «Kezdi (t. i. én) a beszéd meghatározásán, hogy az «*külső eszköz, melynek segélyével* mással gondolatainkat közölhetjük *és viszont másnak gondolalait lelkünk elé állíthatjuk.* — A meghatározás második része mindenesetre fölösleges, mert *a mi beszédünkkel* másnak gondolatait nem állíthatjuk lelkünk elé, ha pedig *más beszél*, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése.»

Tisztelt kritikus úr, ön olyasmit állít rólam, *olyasmit czáfol, a mit én nem mondtam.* Én ugyanis ezt mondom: A beszéd *külső eszköz, melynek segélyével* mással gondolatainkat közölhetjük és viszont másnak gondolatait lelkünk elé állíthatjuk (t. i. annak a külső eszköznek, vagyis a beszédnek segélyével).

Ön jónak látta ezt így elferdíteni: «*a mi beszédünkkel*». — Ugyan. tisztelt kritikus úr, kinek a kedvéért magyarázza tovább, hogy: «ha pedig más beszél, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése».

Bizony, bizony, ez a bölcs mondása bátran elmaradhatott volna; mert ha az ember beszél, abból még nem következik, hogy az csak az ő saját gondolatainak közlése. Hányszor történik, hogy igen sok ember, mikor beszél, rendesen mások gondolatait közli; sőt vannak esetek, mikor némely ember mint író mások gondolatait közli és azt akarja elhitetni a világgal, hogy mert beszél, a saját gondolatait közli.

Végűl, a mi gúnyolódását illeti, arról csak azt jegyzem meg, hogy az igazi, elfogulatlan és csak a birálat alatt levő tárgyat néző kritikushoz egészen méltatlan eljárás.

Zombor. DANIELOVICS KÁLMÁN.

Felelet Danielovics Kálmán «Válasz»-ára.

A programm-értekezések íróinak — ugy látszik — rendes szokása, hogy rendkívül érzékenyen veszik a legkisebb gáncsot is; pedig a ki a nyilvánosság elé lép, legyen ment minden érzékenykedéstől. Danielovics válasza is nagyon kevés épületes vagy tanúlságos dolgot tartalmaz; vádjai pedig alaptalanok. Idézeteimben egy szót sem változtattam az eredeti szövegen, a miről minden elfogulatlan ember meggyőződhetik, ha összehasonlítja őket az eredetivel. Az az egy pont pedig, a mire Danielovics oly nagy lelki gyönyörűséggel süti rá a hazugság bélyegét, nem egyébb ártatlan sajtóhibánál. Én azt a mondatot úgy írtam: «Ezt a kétféleséget

a szerző mindenben látja, s még alaki *és* speculativ felfogásról is szól; természetesen az övé a speculatio». Az elfogulatlanul látó szem könnyen észrevehette volna a szedő hibáját.

Főleg két dolgot hibáztattam D. értekezésében. Káros, sőt a tanításra nézve veszedelmes dolog, a nyelvtant a logikával összezavarni; s e hit nem egyedül az enyém; sőt attól sem ijedek meg, ha D. rám dörgi vádját, hogy e szavaim nem csak az én gondolataimat tolmácsolják. Másik nagy hibája, hogy fontosabbnak tartja a mondatban az alanyt az állítmánynál. S ha még százannyi sort fordít is ennek bizonyítgatására, mint válaszában teszi, még mindig képtelenség marad. Ha hajlandó D. úr okosabb emberek szavára hallgatni, úgy többek közt csak Brassai idevágó munkáinak tanulmányozására utalom, a ki oly meggyőzően tudta kimutatni, hogy az állítmány mennyivel fontosabb az alanynál, pedig ő éppen nem «képtelen» tudós.

Végül legyen meggyőződve, Danielovics úr, hogy bírálatom minden sora sine ira et studio iratott.

Székesfehérvár, 1889. január 19. BALASSA JÓZSEF.*)

Nyilatkozat.

Findura Fáy-könyvének ismertetésében (fönt 73. l.) nagy sajnálatomra oly állítás kerülte el figyelmemet, melyet lehetetlen helyre nem igazítanom. Molnár B. úr, ott ugyanis ezeket mondja: «Mikor először hirdette ki az akadémia (t. i. Fáy András életére a pályázatot), *nem jelentkezett egy pályázó sem*, mikor másodszor, négy pályairat versenyzett. Findura előszavában nyiltan kimondja, hogy őt munkája megírására a pályakérdés e meddősége vezette, s kérdés, a másik kettő nem így gondolkozott-e». Ez nem igaz. *Fáy András életére csak egyetlen egyszer volt pályázat hirdetve*, és pedig 1886 májusban, 1887 szeptember 30. határidővel; s mivel *ekkorra négy pályamű érkezett be*, a pályázat épen *nem volt meddő*, s így arra sem volt ok, hogy a határidőt elhalaszszák, vagy épen újra kiírják a pályázatot. Mindezt közölte annak idején minden hírlap s az akadémia Értesítője, Évlapjai is. Hogy e *köztudomású tény elferdítésével* mit akart elérni Findura (kinek szintén jól kellett ismernie a pályázatnak *való* körülményeit), — az az ő dolga; de hogy szándékos ferdítését valaki (mint Molnár Béla) elhigye és tovább terjeszsze, ez már nem tudatlanság, hanem ügyetlenül palástolt rosszakarat, melynek czéljait nem értem.

Dr. HEINRICH G.

---

*) Ismételve tisztelettel kérjük a t. polemizáló urakat, ne gyanusítsák folyton a kritikusokat, mert ezzel csak nevetségesekké válnak.
Szerk.

nánási ev. ref. gymnasium. — **J**ászóvári könyvtár. — Jászberényi fögymn. — **K**aposvári áll. fögymn. — Kunfélegyházai gymn. — Kiskunhalasi ref. fögymnasium. — Kunszentmiklósi ref. gymnasium I. félévre. — Kézsmárki ág. hitv. lyceum. — Ifj. Klein Mór, Arad. — Keszthelyi római kath. gymn. — Kassai m. kir. állami föreálisk. — Kolozsvári ref. colleg. — Kecskeméti róm. kath. fögymn. — Kisujszállási ref. gymn. — **L**évai kegy. r. fögym. — Löcsei m. k. állami föreálisk. — **M**iskolczi ev. ref. fögymn I. félévre. — Mezőturi ev. ref. gymn. — Magyaróvári gymn. — Munkácsi állami gymn. — **N**agykőrösi ev. ref. tanítóképző intézet. — Nagykanizsai kath. fögymn. I. félévre. — Nagykanizsai polg. iskola I. félévre. — Nagykikindai gymn. — Nagybányai állami fögymn. 4 frt 50 krt. — Nagyszombati érseki fögymn. — **P**odolini gymn. — Pécsi fögymn. — Pancsovai áll. reálgymn. — Pozsony-szent-györgyi gymn. — Pauker Dániel, Nagyvárad. — Popp Benjamin, Récze-Keresztur. — **R**ozsnyói ev. fögymn. — Rimaszombati egyes. prot. fögymnasium I. félévre. — Székelyudvarhelyi r. kath. fögymn. — Szászvárosi ref. Kuntanoda. — Székesfehérvári föreáltanoda. — Székesfehérvári kath. fögymn. — Sepsiszentgyörgyi ref. Székely-Mikó-colleg. — Székelykereszturi unit. gymn. — Szegedi fögymn. önképző kör. — Szabadkai fögymn. I. félév. — Szarvasi evang. gymn. — **T**rócsányi Bertalan, Sárospatak. — Tóth Dániel, Pápa. — Temesvári reáliskola. — Trsztenai kir. kath. gymn. — Tordai unit. gymn. — **U**jvidéki kir. kath. fögymn. — **V**eszprémi r. kath. fögymn. — **Z**entai községi fögymnasium. — Zilahi ev. ref. fögymnasium.

Kelt Budapesten, 1889 febr. 2-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., Verbőczy-utcza 17. sz.

Sajtóhibák.

A mult évi névsorban több sajtóhiba fordul elö, melyek — mellőzvén azok ismétlését — az alabbiakban helyesbíttetnek.

Fiók Károly 1888-ra *nem* tartozik.
Szamosi János **1875**-től kezdve rendes tag.
Bódiss Jusztin az oklevélért *nem* tartozik.
Máthé György az oklevélért *nem* tartozik.
Dr. Wagner Lajos **1875**-től kezdve rendes tag.
Fludorovics Zs. János 1888-ra *nem* tartozik.
Vietorisz József 1888-ra *nem* tartozik.

Szemere Gyula
Szinger Kornél
Szlávnits György
Dr. Riedl Frigyes
Griesbach Ágost
} 1886—1887-re *nem* tartoznak.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régibb évfolyamai még mindig kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

1888. évi november hó 25-től 1889. évi február hó 2-ig teljesített fizetésekről

A) Tagdíjfizetések.

Rendkivüli tagdíj 1887-re: **G**ärtner Henrik, Nagyvárad, 1 frtot. — **1888-ra:** **M**ácska Lajos, Kolozsvár, II. félévre. — **R**afain Jakab, Kolozsvár II. félévre. — **S**oós József, Budapest. — **S**zőcs Géza, Kolozsvár. — **1889-re:** **E**xner Győző, Budapest. — **M**andik Pál, Kolozsvár, I. félév.

Rendes tagdíj 1886-ra: Dr. **M**andola József, Budapest, 2 frtot. — Dr. **R**omán Sándor, Budapest. — **1887-re:** **S**zilasi Mór, Budapest. **T**urcsányi Dezső, Budapest. — **V**égh Endre, Kaposvár. — **1888-ra:** Dr. **B**oros Gábor, Nagyszeben. — **B**lanár Ödön, Beszterczebánya. — N. **C**sorba Mária, Kaposvár. — **D**anielovics Kálmán, Zombor, 3 frtot. — **G**ärtner Henrik, Nagyvárad. — **H**egedüs Béla, Budapest. — **H**ellebrant Árpád, Budapest. — Dr. **H**offmann Frigyes, Brassó. — Dr. **S**zinnyei József, Kolozsvár. — **W**igand János, Pancsova. — **1889-re:** Dr. **B**eksits Ignácz, Kaposvár. — Dr. **B**urány Gergely, Szombathely. — **B**arbarics Róbert, Baja. — Dr. **C**serép József, S.-A.-Ujhely. — **D**rajkó Béla, Budapest. — **D**évay József, H.-Dorog. — **F**arkas József, Kolozsvár. — **G**ergye Lénárt, Esztergom. — **H**orváth József, Marosvásárhely. — **I**stvánffy Pál, Kassa. — **J**anny László, Kecskemét. — **K**áposztássy Jusztinián, Eger. — Kotunovics Sándor. — Kapszdorfer Gyula, Kis-Selmecz. — **N**átafalussy Kornél, Kassa. — **M**órocz Emilián, Pápa. — Dr. **N**émethy Géza, Budapest. — **P**feiffer Antal, Temesvár. — **P**ácz Sándor, Kassa. — **P**etrovich Ferencz, Nagyvárad. — **P**olgár György, Miskolcz. — **S**chill Salamon, Budapest. — **S**zékely Ferencz, Nagy-Enyed. — Dr. **W**argha Samu, Esztergom.

B) Előfizetések.

1889-re: **B**ékési ev. ref. gymn. — Beszterczebányai ág. hitv. gymn. — Belényesi g. kath. főgymn. — Beszterczebányai kir. főgymn. — Bártfai kath. gymn. — **C**oncilia Emil, Nagyszombat. — Csiksomlyói főgymn. — **D**évai áll. főreálisk. — **E**sztergomi szt-benedekrendi székház. — Esztergomi reáliskola 5 frtot. — Egri főgymn. — Eperjesi kir. kath. főgymn. — Eperjesi ev. collegium. — **G**yönki ev. ref. gymn. — Győri szt-benedekrendi székház. — **H**ornyánszky Viktor Budapest. — Hajdu-böszörményi ev. ref. gymn. — Hajdu-

1889. MÁRCZIUS. XIII. ÉVFOLYAM. III. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1889.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemü a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 17. sz. küldendők.

ATEΛKOYZOY, ETEΛ KAI KOYZOY.

Bíborban született Konstantin írja a következőket:

«A patzinakiták a khazarok ellen háborút indítván és meggyőzetvén, saját földüket elhagyni s a turkok földét megszállani kényteleníttettek. S háború ütvén ki a turkok és patzinakiták közt, a turkok serege meggyőzetett és két részre szakadt: s egy részök keletre Persis felé telepedett meg, a másik rész pedig nyugot felé telepedett meg első vajdájokkal és fővezérökkel Lebediásszal *Atelkuzu* ('Ατελκούζου) nevezetű helyekre, mely helyeken most a patzinakiták nemzete lakik.»

«A patzinakiták lakhelye, melyben a turkok lakoztak, az ottani folyók nevéről neveztetik. S a folyók ezek: első folyó az úgynevezett *Barukh*, második folyó az úgynevezett *Kubu*, harmadik folyó az ú. n. *Trúllosz*, negyedik folyó az ú. n. *Brútosz*, ötödik folyó az ú. n. *Szeretosz.*»

«Azon hely pedig, melyben a turkok előbb lakának, az ott keresztülmenő folyóvíz nevéről *Etel és Kuzu*-nak ('Ετὲλ καὶ Κουζού) neveztetik, melyben jelenleg a patzinakiták laknak.» *)

Két alak van tehát előttünk: *Atelkuzu* s *Etel és Kuzu.* Az a kérdés, mi e helyneveknek helyes megfejtése?

Ha történeti kézikönyveinket veszszük elő, azok majdnem kivétel nélkül azt állítják, hogy ez a helynév magyarúl Etelköznek hangzik s körülbelől azt jelenti, hogy vízköz vagy vizek köze. Annyi tény, hogy e magyarázatot a név hasonlóságán kívül látszólag a hely fekvése és a történelem adatai is támogatják. Minthogy azonban azoknak, kik a magyarok etelkuzui tanyázásával foglalkoztak, ez a név már sok fejtörést okozott s daczára ennek,

---

*) Szabó K. *Bíborban született Konstántin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akad. Értesítő.* 1860, I. 115. 122. 137. lap.

megállapodott nézetre még maig sem találunk, illő, hogy a dolognak magunk is utána nézzünk és ha lehet, a kérdést eldöntsük.

Meglehet, hogy alább kifejtendő nézetünk hypothesis marad s nem sokban fog a kérdés tisztázásához hozzájárulni; de az bizonyos, hogy mielőtt e részbeli nézetünk kifejtéséhez fognánk, meg kell vizsgálnunk, és esetleg megvitatnunk, mi az eredménye a tudósok eddigi kutatásának, nehogy újaknak látszani akaró dolgokat írván, olyanokat adjunk elő, a miket előttünk régen megírtak.[1])

Az Atelkuzu legrégibb magyarázata — a mennyire tudom — Thunmann Jánostól való.[2]) Ez a genialis história-iró, ki bátor és biztos kézzel nyúlt bele a keleten lakott népek szövevényes történeteibe, úgy sejti, hogy a besenyők adták ezen nevet ama tartománynak. Atelkuzu a nevét azon folyótól vette, mely rajta keresztül folyik, mint Konstantin tudósít, és nagyon valószínű — írja Thunmann, — hogy a név maga annyit jelent, mint *Duna folyam melléki tartomány*. E folyam, t. i. a Duna, a névtelen örmény geographus tanúsága szerint az oroszoknál Joza nevet viselt, sőt valószínűleg a silistriai beglerbég is ezért neveztetik Ozi Bejlerbej-nek. De így a fentebbi nevet Ἀτέλχ Οὐζοὐ alaknak kell venni s ebben Atelch ugyanazt teszi, a mit Atel, t. i. folyót. Másutt ugyan Ἐτὲλ καὶ Κουζοὐ-nak mondja Konstantin ezt a tartományt; de a kötőszó betoldását Thunmann a másoló önkényének tulajdonítja. — Első

---

[1]) Ha azt a tanácsot elfogadnók, melyet Vámbéry osztogat «A magyarok eredete» cz. munkája 147. lapján, akkor természetesen tollat sem vettünk volna kezünkbe Atelkuzu felől táplált különvéleményünk leírására. Vámbéry e helyen ekként nyilatkozik: «Az Atelkuzu értelmezése tekintetében nem csatlakozhatunk a commentatorok már is igen tekintélyes seregéhez, mert Porphyrogenitus idézett helye annyira' zavartnak és határozatlannak látszik, hogy nézetünk szerint minden új értelmezés a puszta combinatiók már fennlevő özönét csak hasztalanúl gyarapítaná. — Kérdjük, vajjon a puszta képzelet világában felállított elméletek mit használtak eddigelé a tudománynak; tudjuk-e, mely részei az északi Pontus-vidékeknek értendők Lebedia és Atelkuzu alatt? Nem, és ismét nem!» Erre csak az a megjegyzésünk, hogy ha Vámbéry csakugyan úgy irtózott volna «a puszta képzelet világában felállított elméletektől», bizonyára nem irta volna meg «A magyarok eredete» czímű munkáját, melynek, nézetem szerint, jó nagy része a képzelet világából való.

[2]) Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. I. Leipzig, 1774. 145. l.

pillanatra meglepi az embert ez az okoskodás; de ha meggondoljuk, hogy Atelch a török nyelvekben sohasem jelentette a mindenkor «Atel» alakkal biró folyót, s még kevésbbé valószínű, hogy az Uzu-ban a Duna neve rejlik: az egész combinatio magától összeomlik. S nem áll meg az sem, mintha az Atelkuzu név besenyő szómaradvány volna; hiszen Konstantin csak a magyarokkal összefüggésben említi Atelkuzut és egyszer sem írja így, mikor a besenyőkről beszél. A besenyők országa nála «Patzinakia».

Egy másik nézetnek prægnans kifejezést irodalmunkban báró Hammer-Purgstall József adott.[1]) Szerinte helyesebb az 'Ετὲλ *καὶ* Κουζοὑ forma, mert a Volga nevét a tatárok és törökök most is Etelnek mondják.[2]) Kuzu helyett Uzu névnek kellene állania, mert a *k* betű e szóban nem más, mint a *καί* szónak irásbeli rövidítése; a gondatlan másoló ugyanis a *k* betűt kettőztette és az egyiket az Uzu szóhoz kapcsolta. Tehát a hibátlan olvasás ő szerinte Ετὲλ καὶ Οὐζοὑ, *Etel és Uzu*. Az Uzu név a Dnieper török neve s e szerint Konstantin emlegetett vidéke annyit jelentene, mint a Volga és Dnieper közötti tartomány. Nem is említve e magyarázat erőltetett voltát, melyhez különben jóval előbb oly nagynevű tudósok is csatlakoztak, mint Lehrberg[3]) és Klaproth,[4]) annak tarthatatlansága azonnal kiderül, mihelyt azt a kérdést teszszük föl, hogy hol vannak a Volga és Dnieper között a Konstantin által említett etelkuzui folyók, hogy csak azokat említsük, melyeknek neve biztos olvasású, mint a Szeret, Prút stb?

Zeuss Gáspár, ki a német törzsekről írt classicus munkájában[5]) külön fejezetet szentel a magyaroknak is, megjegyezvén, hogy Atelkusu magyarul Atelköznek hangzik, a benne lévő Atel török kölcsönszó s a Dunának a Volgához hasonló neve. Törökül Atel kucsuk, annyi mint Kis-Atel. Zeuss tehát a Dunára akarja az Atel szót vonatkoztatni, azonban lehetetlen föltennünk Konstantinról, hogy ha a Dunának csakugyan ez a török neve, ne sietett

---

[1]) Hammer-Purgstall: *A magyarok eredeti lakföldéről. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* III. k. Budán, 1837. 132. l.

[2]) Azaz helyesebben اتل Atilnak.

[3]) Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands.* 414. l.

[4]) Klaproth, *Tableau histor. geogr. du Caucase.* 28. l.

[5]) Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme.* München, 1837. 751. l.* j.

volna ezt értésünkre adni, annál is inkább, mert világosan megjegyzi, hogy «a turkokat kelet felé a bolgároktól az Istros folyó választja el, mely Danubiosnak is neveztetik».

Neumann szerint[1]) is, mint Thunmann szerint, a Konstantin szavát ekként kell szétválasztani Ατελκ Ουζου s ez azt jelenti: Uzu folyam, mely alatt a Dnieper értendő. De Atelk, mint láttuk, nem tesz *folyót* s Konstantin ismeri a Dnieper szó ilyen alakját, használja is.

Cassel szintén foglalkozik ezen szó etymologiájával. Ő is azt hozza ki belőle, hogy a Volga mellékein feküdt Atelkuzu s nevét az egykor e területen lakott ghouzokkal (úzok) hozza kapcsolatba; minélfogva Atel Ghouz olyan forma összetétel volna, mint a milyen a Káspi-tenger Bahri Ghouz alakja, mely ugyancsak ezen nép nevét viseli.[2]) Hunfalvy Pál erre a magyarázatra azt a megjegyzést teszi, hogy ha az nem Atel-Ghouz, hanem Ghouz-Atel volna, el lehetne fogadni.[3])

Ugyan Hunfalvy Pál kétszer nyilvánította nézetét Atelkuzura nézve, s mind két nyilatkozata lényegében megegyezik. Előbb így írt: «Világos, hogy Konstantin oly kevéssé van tisztában az Atelkuzuval, mint a Lebediával. De minthogy a Volgát, s nem más folyót nevezi Atel-, Etelnek (a Kámát, mely a Volgának egyenes folytatása, nem ismeri, vagy meg nem különbözteti a Volgától), az *Atelkuzu*ban a Volgát és Kámát kell találnunk.»[4]) Másodízben is megmaradt e nézete mellett, midőn következőképen ír: «Bizonyosnak látszik nekem, hogy az Atel, Etel és Kuzu a magyaroknak azon lakhelyére vonatkozik, a mely a Volga mellékén volt, mielőtt dél felé a Fekete-tenger folyók mellékeire jutottak.»[5]) Atelt még lehet a Volgára magyarázni, de a Kuzuban Kámát látni nagy erőltetés nélkül lehetetlen.

Fentebb már érintém s alább is megmondom, miért nem tartom valószínűnek, hogy Atelkuzu a Volga mellékein lett volna. Áttérek most Rœsler Róbert nézetére, ki szintén bonczolgatta Atelkuzu nevét. Ő alig találja kétségesnek, hogy a Κουβοῦ szó,

---

[1]) Neumann, *Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung.* Leipzig, 1847. 103. l. 62. j.

[2]) Cassel, *Magyarische Alterthümer.* Berlin, 1848. 202. l.

[3]) Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája.* Budapest, 1876. 214. l. j.

[4]) Hunfalvy, *A vogul föld és nép.* Pesten, 1864. 345. l.

[5]) Hunfalvy, *Magy. Ethn.* i. h.

mely mint alább meglátjuk, a mi felfogásunk szerint a *Bug* folyó neve, hibásan van írva Κουζοῦ helyett és ugyanazon Kuzunak látszik, mely az Atelkuzuban (Ateluzu helyett) benne van. Ebben a Kuzu szóban aztán az Uzut lehetne sejtenünk, még ma is töröktatár nevét a Dniepernek. Ez a név (tulajdonképen Uz-su) vagyis Úzok folyója, az úz népnek köszöni létét, de mily könnyen megtörténhetett az is, hogy a törökök a Kuzut változtatták Uzuvá. Legalább — folytatja Rœsler — az Atelkuzu helynévben a *k* nagyon bizonytalan s az Ateluzu olvasásnak kell elsőbbséget adnunk. Azután áttér arra, hogy az Atel, Etel név alatt nem csupán a Volgát kell értenünk, hanem így nevezték a középkorban a Dont és a Bugot (?) is. Ha ez így van s Uzu jelenti a Dniepert, akkor Ateluzu eredetileg a Közép-Dnieper és a Bug közötti vidék.*)

Ezen okoskodásokra igen jól megfelelt Pauler Gyula a *Századok* XIV. kötetének 13. lapján, a hol ő is foglalkozik Atelkuzu holfekvésével. Pauler, helyesen, arra az eredményre jut, hogy Konstantin «e név alatt nem valami volgamenti tartományt, hanem a mai Bessarabiát és szomszédos tartományait érté». Egyszersmind figyelmeztet arra, hogy Atelköznek legalább déli, a Duna és Dnieszter közt a tengerpart mentében fekvő részét a görög írók onglosnak, a szlávok anglznak, a tatárok pedig a mult század végeig budziaknak nevezték, mi mind a zuggal, szöggel egyenlő értelmű, s így nem lehetetlen, hogy Atelkuzu alatt is Atelzug vagy Atelszög lappang. Rœslerrel szemben Pauler kimutatja, hogy a dubniczi krónika Ethelje alatt épenséggel nem érthető az oroszországi Bug, annál is kevésbbé, mert ez Atelkuzunak csak széleit öntözi; ellenben igenis érthető és értendő a Dnieszter, mely a tartományt északról délkeletnek folyva, majdnem egész szélességében kettéhasítja. «Az Atel vagy Etel tehát a Dniester neve volna — úgymond Pauler — talán az ókori Tyr-as, a török Turlu vagy byzanti Trullosból, a szlávoknál előforduló Eszterből csinálva, javítva vagy corrumpálva.» Paulernek abban tökéletes igaza van, hogy a krónika Ethel nevű folyója a Dnieszter; de az ænigma felállítása, melyet ezen Ethel szó etymologiájával meg akar fejteni, bátran mondhatjuk, szerencsétlen. Mert Eszterből sohasem lesz Ethel semmiféle nyelvben; így a népetymologia sem nem javít, sem nem

---

*) Rœsler, *Romänische Studien*. Leipzig, 1871. 154—155. l.

corrumpál. A *strunga, strêha, strugu, struku* szláv szókból a magyar száj *eszterengát, eszterhát, esztergát, eszterágat* csinál.

Az etelkuzui folyók, ú. m. a Barukh, Kubu, Trullosz, Brutosz és Szeretosz, melyeket Konstantin Etelkuzuban tud, már magukban is érdekesek, és sokszor szolgáltak eddig anyagúl a történelmi kutatásnak. A két utóbbi t. i. a Brútosz és Szeretosz hangzásánál fogva, első pillanatra elárulja, hogy nem más, mint a mostani Prúth és Szeret. Ezt mindenki elismeri és kétségbe soha senki sem vonta. A Trullosz a Dnieszterrel egy; ugyanis ennek ókori neve Tyras s ebből képződött a töröknél ma is divatban lévő Turlu elnevezés, a mely aztán alapjául szolgált a görög császár Trullosz nevének. Hátra van a két első folyó, t. i. a Kubu és Barukh megfejtése. Szabó Károly a Kubut metathesissel Búgnak veszi s a Barukhban a Boristhenes (Dnieper) első felét látja, melynek utóbbi fele nem egyéb, mint a görög σϑενής (erős, sebes) melléknév. E szerint a Barukh vagyis Baruh név e folyó ősrégi, de még a X. században is élt barbár neve volna, melyből a görögök, kiknek a régi korban e folyó mellett virágzó gyarmataik voltak, a Borysthenes nevet alkották.*) Tehát a Barukh vagy Dnieper, a Kubu vagy Bug, a Trullosz vagy Dnieszter, a Brútosz vagy Pruth, s a Szeretosz vagy Szeret Atelkuzu folyói. Ezenkívül ismeri még Konstantin az Etel és Kuzu folyót, úgy hogy az Etel és Kuzu nevet egy folyóra ruházza (ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ πρότερον οἱ Τοῦρκοι ὑπῆρχον, ὀνομάζεται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἐκεῖσε διερχομένου ποταμοῦ 'Ετὲλ καὶ Κουζού).

A Kuzu folyót lehetne még valahogy a Kubu folyóval combinálni, ha ugyanis, mint Rœsler teszi, iráshibát látnánk a Kuzuban s nem vennők a Kubut Bugnak. Igen, de hol van aztán a fölsorolt folyók közt az Atel vagy Etel folyó, melytől Atelkuzu nevét nyerte? A föntebb előszámlált folyókat mind megtaláljuk a régi Atelkuzu területén, csak épen a legfontosabbat hallgatja el a görög császár akkor, midőn az atelkuzui folyókat előszámlálja először, másodszor, harmadszor, negyedszer és ötödször. Különösnek nem elég különös-e ez?

De talán valamelyike ezeknek viselte a specialis *Atel* magyar nevet? A Volgának is Atel, Itil a török neve; fentebb láttuk, hogy krónikáink a Dont veszik Ethulnak; és végre van egy krónikánk

*) Szabó K. i. h. 122—124. l,

(a dubniczi), mely Nagy Lajos királyunk idejében a Dnieszter nevezi Ethelnek. Sem a Volga, sem a Don nem vehető itt figyelembe, már csak azért sem, mert Konstantin egy szóval sem említi Atelkuzuban folyásukat. Megmarad a Dnieszter, mely igenis ott van az atelkuzui folyók között — mint láttuk — Trullosz-alakban. Itt megint az a kétségünk támad: nem vetette-e volna e név mellé a görög császár, hogy íme ez az az Atel folyó, melyről Atelkuzut nevezik, ha a magyarok a Dnieszter csakugyan annak nevezik? S a dubniczi krónika írója nem középkori tudákosságból nevezte-e el a Dnieszter Ethelnek? Annál is inkább, mert sehol többé nem találjuk annak nevezve. Ez hagyján. Több az annál, hogy minő *közt* képez a Dnieszter, ez a majdnem 45 fokú szög alatt haladó és meglehetősen egy irányú folyó? A jobbján fekvő Prúttal vagy a balján hömpölygő Buggal-e? Valószínűleg az Atelkuzu név is világos definitio volt a maga idejében; a magyarok jól ismerték értelmét, ők szerezték, s mihelyt onnan elvonultak, elenyészett maga a név is. Legalább sehol sem akadunk többé nyomaira, s ha e szó török szó lett volna, a magyarokat közvetlenül követő török besenyők, azután később a török kunok semmi esetre sem hagyták volna veszendőbe menni. Nestor a XI. században többször említi a besenyőket (pecsenegek) és kunokat (polovczok) azokon a tájakon, hol a magyarok azelőtt laktak, de Atelkuzuról ő már mit sem tud.

Azt értjük, miért mondjuk Bodrogköz, Muraköz, Csilizköz stb., mert ez esetekben a kisebb folyók nagyobb vizekbe ömölvén, bizonyos félszigetszerű területet zárnak be. De megértene-e a magyar ember engem, ha a Maros és Duna között elterülő Bánságot Marosköznek mondanám; vagy a Morava, Vág, Garam, Ipoly vidékéről azt mondanám, hogy Vágköz, vagy nem tudom én, Garamköz, Ipolyköz? Mindenki érzi, hogy a magyar *köz* szó ilyen distinctiókat egyáltalában nem enged meg. Más az orosz *volok* szó, melytől a «zavoločskaja zemlja» kifejezés ered, s melynek értelme trajectus. Tulajdonképen keskeny földterület két egymás mellett elhaladó folyó között, tehát az, a mi két tenger közt az isthmus. Származása sem az, a mi a magyar *köz*-é; mert *voloku* azt teszi *húzni*. A kis hajókat ugyanis ily helyeken egyik folyóból a másikba húzzák át.

Konstantin császár arról is tudósít bennünket, hogy mikor a besenyők kiverik őseinket szállásaikról, a magyarok egy része keletre, Perzsia felé telepedett meg s *ezekhez a nyugot felé lakó*

magyarok ügyvivőket küldöznek és meglátogatják őket és gyakran hoznak tőlük választ magukhoz. Világos, hogy a görög császár nem tudta bizonyosan a vidéket, a hova ezek a magyarok elköltözködtek; azért mond csak annyit, hogy «keletre Perzsia felé». De lehetetlen őseinkről föltennünk, hogy ne ismerték, ne tudták volna nevét annak a vidéknek, hol rokonaik maradtak, annál is inkább, mert hiszen maga a görög kútfő beszéli, hogy oda el-ellátogattak; kétségen kívül tudták tehát azt is, hogy mi volt annak az országnak a neve. Nézetem szerint ez a Perzsia felé eső hely az ős haza volt; hogy miként nevezték ezt maguk a magyarok, nem tudhatjuk; krónikásaink többféle neveket hoznak föl, melyek közül azonban lehetetlen ma már kiválasztani azt, a melylyel őseink legelső hazájokat nevezték. Ez annál is inkább lehetetlen, mert Konstantin nem hagyta ránk az ős haza semmiféle nevét.

Általában Konstantin nagyon szeret egy-egy országot folyóvizeiről elnevezettnek állítani. Igy kétszer is azt mondja, hogy a mostani Magyarország a benne folyó vizek nevei szerint neveztetik, noha ez a nevezet soha, egyetlenegyszer sem jő elő a történelemben. Ezt állítja, mint említém, Atelkuzuról is. Hogy mily megbizhatatlanok névmagyarázatai, az csak abból is kitűnik, hogy a határozottan szláv Lebediát a magyarok első vajdájának, Lebediásznak nevétől eredezteti.

Hogy Konstantin Atelkuzut, melynek jelentését nem értette, honnan származtatja, azt is megmondhatjuk. Ő ugyanis egész világosan ismeri a Volga *Atél* nevét, úgyszintén az Ural *Geéch* (Jaik) nevét is, mint a mely folyók mentén terültek el a besenyők egykori tanyái. A mint az Atelkuzu, vagy inkább Etelkuzu nevet hallotta, azonnal kész volt a magyarázattal s ekként a látszatnak feláldozta az igazságot. Épen oly valótlanságot dobott a világba, félrevezettetve a név által, mint pl. az a külföldi utazó (nevére már nem emlékszem), ki azt írta, hogy Nagy-Kőrös a Kőrös folyó partján fekszik. Innen van, hogy a névnek két alakját ismeri: az Atel folyó kedvéért az Atelkuzut, és szerintem a helyesebbet, az Etelkuzut.

Az én véleményem, hogy immár a dolog érdemére térjek, az Etelkuzuról az, hogy ezen szó a finn *etelä* szónak megfelelő magyar *dél* szóból és az ugor nyelvbeli *koto, kodo* szónak megfelelő magyar **kozo, haza* szóból van összetétel által képezve. Etel-kuzu tehát nézetem szerint annyi mint a német Südheim, a szláv poludnjnaa župa vagyis *Délhaza.*

Mire építem okoskodásomat?

Míndenek előtt arra, hogy Konstantin császár, mint már érintettem is, a Volgának Atil nevét confundálja az ó-magyar * *edél* szóval, mi bizonyosnak látszik onnan is, hogy a nála két helyen és két alakban (Atel és Etél) előforduló szó második — tehát helyes — alakjának második tagját hangsúlyozza.*) Azután, ha a *kuzu* szóval a mai *köz*, illetőleg a régies *közö* alakot akarta volna kifejezni, alighanem magas hangzókat használ e szóban a nagyon is mély hangzók (minő a két *u*) helyett. Igaz, hogy a középkor orthographiája absolute nem képes bennünket ily kényes kérdésekben eligazítani; de ha látjuk azt, hogy az Árpádházi királyok alatt is mennyire törekedtek a királyi jegyzők (kivéve természetesen a kiveendőket) a kiejtést legjobban megközelítő helyes leírásra, midőn pl. a Völgy nevet Velgh, a Nagy-Böszörményt Nogbezermen, a Kövesdet Kewesd alakban tették szemlélhetővé: mennyivel inkább föltehetjük ezt a görög császárokról, kik diplomatiai levelezésben állottak az ősmagyarokkal. Konstantin Előd vajda nevében az *ő* betűt *e* betűvel adja: Lebed. Ha a *köz* szót akarta leírni, azt is bizonyára *kez*-nek írta volna. A mai *haza* szónk hajdan minden kétséget kizárólag **kozo* volt s még a X—XI. században **chozo*-nak hangzott. Ezt már igenis írhatta a Biborbanszületett *kuzu*-nak, mint a hogy írták későbben okleveleink Boldogasszonyt Budugazzunnak, Borsodot Bursudnak, Boroszlót Buruzlounak stb.

Föltevésemet támogatja még egy nagy fontosságú körülmény is. Az északi ugor népek majd mindegyikénél még ma is kétféle lakást, illetőleg házat találunk, melyeket azonban csak gunyhóknak képzeljünk; egy jól kibélelt, szénával tele szórt, állati bőrökkel befedett téli lakot és egy nagyobb, szellősebb és nyirfa-héjjal fedett nyári tanyát. Az északi ugor télen vadászik, nyáron halász, s mindegyiknek megvan ép úgy téli, mint nyári szállása; amaz rendszerint valamely erdős vidéken, mely jó vadászterületül szolgál, emez a halászat érdekében valamely tó- vagy folyóparton. Ki ne gondolna itt a specialis magyar alföldi tanyaszerkezetre? Hazánk

*) Ha nem tartanók egyszerűen íráshibának, hivatkoznunk lehetne e helyen a Jordánszky-codex 259. lapjára, hol az «in meridie» *teelben* alakkal van fordítva; azonban ugyanezen codexben számos helyen találjuk a mai *dél*nek megfelelő *deel*, *dē* alakokat.

egy népfajánál sem találjuk meg a kétlakiságot; sem a tótok, sem a szerbek, sem az oláhok vagy németek lakta vidékeken nincsenek tanyák, csak épen a tiszta magyarság területén, az alföldön. Ezek ősi ugor maradványok, természetesen fejlett alakban. Ilyen tanyázásnak gondolhatjuk a régi magyarok etelkuzui tartózkodását is nagyban; mert hiszen Ibn Dasta, ki elismeri, hogy a magyarok akkori földe erdők bőviben van, egy szóval sem emlékezik vadászhajlamaikról, de annál inkább siet kiemelni halászati foglalkozásukat. Konstantin pedig azt bizonyítja, hogy látogatják az északi hazát s folytonos összeköttetésben vannak az otthon maradottakkal. Van-e abban ennél fogva lehetetlenség, hogy a délhazai magyar fiatalság el-el rándult telenként vadászgatni az Irtis melléki hazába? Én azt hiszem, hogy nincs; mert ha őseink 862-ben egyszerre csak Francziaországban termettek s 894 táján is családjaikat hátrahagyván, kalandozni jártak, az ugyan jó távol eső irtisi vidékeket szintén fölkeresték.

Dr. Borovszky Samu.

CATO PÁRVERSEINEK MAGYARORSZÁGI KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI.

(Vége.)

20. A jó erkölcsre oktató Kátónak versei mellyeket Magyar nyelvre fordított Tekintetes és Nemes Felső-Bűki *Nagy Lajos* úr, Tekintetes, Nemes Vass és Sopron vármegyék Törvény Székének egyik Tagja, most pedig a közjónak gyarapodására dícséretes költségével kinyomtattatott méltóságos főtisztelendő groff úr szálai Barkóczy Ferencz egri püspök ő excellencziája. Eger 1756.

A czímlap hátsó oldalán van a dedicatio Barkóczy Ferenczhez, melyet egy, az egri püspöki könyvnyomtatótól ugyancsak a püspökhöz intézett *Alázatos ajánló levél* követ. A munka még számos kiadást ért, nevezetesen Sopronban 1757-ben és 1762-ben, Budán 1766-ban és Debreczenben 1772-ben.

A latin szövegből a prózai előszó hiányzik. Hogy milyen kiadás után indult, meghatározni nem tudom, csak annyit mondhatok, hogy Erasmus recensiojának alapján áll és se Scaliger se Arntzen hatását nem mutatja. Erasmustól eltérő olvasásai a követ-

kezők: *Imprimis* Deo supplica; I. 7: Constans *aut* lenis *sicut* res *postulat* esto; I. 26: Tu quoque fac *simile et* sic; I. 29: Sic tu nec parcus; I. 38: Maxima *sit;* I. 40: et *largus* amicis; II. 21: quod *potus* peccas; Præf. l. IV: quo tu *nitare* (Arntzen?); IV. 5: *sed* non habet *usum* (Weitz gyanítása). Sajnos, hogy épen a latin részt több nyomtatási hiba ékteleníti el.*)

A fordításban a prózai előszó hiányzik. A mi a sententiákat illeti, mint a következő példák mutatják:

Az adott marhát megtartsad;
Tôrvénybeli tudományt tanúly;
Jókkal társalkodgyál;
Más ember marháját ne kivánnyad;

Nagy Lajos ismerte a régi, 1591-ből való fordítást s némely dolgot változatlanul vett át belőle.

A distichonokat Zrínyi-versszakkal, azaz négy alexandrinnal s négyes rimmel fordítja. Verselése a kornak megfelelő mértékkel mérve ügyesnek mondható, mert a középmetszetet pontosan megtartja s rímei is — természetesen sokszor az értelem rovására — elég jól csengenek. Ime egy példa:

I. 1: Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.
Ha egy Isten vagyon, a' mint Hitûnk tartya,
Esze lévén senki nem is tagadhattya,
Szûkség ezt szivednek buzgóbb indulattya
Tisztellye, szeresse, tellyes akarattya.

Már ez az egy versszak is hű képet ád a fordítás általános jellegéről. Valamint Illyesnél azt láttuk, hogy a két hexameter tartalmának nagyon szűk volt a két alexandrin kerete s a fordítót önkényes kihagyásokra bírta, úgy itt az ellenkezőt tapasztaljuk, hogy t. i. a Zrínyi-stropha nagyon is tág keret s Nagy ezt betöltendő mindenféle toldozás-foldozásra szorúl, minek következtében a Cato verseinek főérdeme, a velős rövidség veszendőbe megy. Ehhez járul még a négyes rím nyüge, melynek kedveért az író,

---

*) Igy I. 14: Plus de te aliis (aliis de te: helyett); II. 8: Non putes. (Nolo putes h.); II. 19; Nam sunt contraria *vitae* (famæ h.); II. 25: Rebus in conversis (adversis h.): III. 10: Rebus et in sensu (censu h.); III. 12: quæ facta loquaris (sequaris h.).

ép úgy mint számos elődө, kénytelen feláldozni a gondolatot. Ime néhány érdekes példa:

I. 27: Noli homines blando nimium sermone probare,
Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps.
Ne hidgy édesdeden zôngô kegyes szónak,
Mert nagy hangja vagyon az üres hordónak,
Szépen szól a Sípja jó madárfogónak,
Harsog Trombitája a' had-fogadónak.

Ebből a második és negyedik sor az értelem kára nélkül elmaradhatott volna. S a mi még nagyobb baj, a hozzáadások néha oly ízléstelenek, hogy egészen triviálissá teszik az elegáns eredetit. Ámbár, ha méltányosak akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy ez a szerencsétlen négyes rím egyéb kedvelőin, különösen pedig a későbbi úgynevezett népies iskola hívein is megesett, sőt gyakran Dugonics maga is az ő Vergilius-fordításaiban kifordított subába öltözteti az előkelő római költőt. A kor ízlése magyarázza tehát Nagy Lajos következő és hasonló botlásait:

I. 10: Contra verbosos noli contendere verbis,
Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.
Csácsogóval nem kell szóval pôrben állni,
Kofák módgya szerént sokat versengeni,
Mert nintsen kônnyebb mint szót szaporítani,
Mesterség ellenben, okossan szóllani.

Vagy pl. I. 40:

Bôven adakozó légy jó Barátodhoz,
Ha jó szerencsének fértél javaihoz,
De mindenek előtt láss ônnôn magadhoz,
Más miatt ne kellyen szoknod *kapáláshoz*.

Egyáltalában nem sokat ád a hűség követelményére s legtöbbször oly szabadon fordít, hogy alig lehet az eredetire ráismerni; pl.:

I. 7: Constans aut lenis, sicut res postulat, esto,
Temporibus mores sapiens sine crimine mutat.
Dicséretes, a ki dolgában állandó,
De mivel az üdô igen változandó,
Okosságnak rende ebben megtartandó,
A mire ez vezet, arra légy hajlandó.

Sőt, a mi ennél is rosszabb, sok helyt határozott félreértésekkel találkozunk. Igy az I. könyv 11. distichonában:

Dilige sic alios, ut *sit* tibi charus amicus,
Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur

egy sajtóhiba miatt (*sit* e. h. *sis*), melyet nem tudom melyik kiadásban olvashatott, az egésznek értelmét elcsavarta:

Úgy kedvelly másokat, hogy jobb barátodnak
Egyet tarts, s ezt válaszd belsőbb tanácsodnak,
Ezzel kőzőld minden mivoltát titkodnak,
Így elejét veszed sok kár vallásodnak.

A második könyv előszavának fordításánál:

Si Romana cupis vel civica noscere bella,
Lucanum quæras, qui Martis prœlia dicet

azt árulja el, hogy Lucanussal aligha volt ismerős:

De a' Rómaiak hadakozásokat,
Ellenségeken tett szép Diadalmokat,
Nagyra kiterjedett sok birodalmokat,
Lukanust olvasván fől-lőlőd azokat.

Habár tehát Nagy Lajos munkája magvas magyarsággal és ügyes verseléssel van írva, mint fordítást sikertelennek kell tartanunk. Hogy a maga idejében kedveltségnek örvendett, az csak annyit bizonyít, hogy nálunk Kazinczy előtt nagyon zavaros fogalmak voltak elterjedve a fordításról.

21. A jó erkőlcsre tanító Kátónak bőlts versei, mellyeket magyar nyelvre fordított P. Pius Füssi, szent Domonkos szerzetétéből. Kassán. Az akadémiai betűkkel. 1759. — Újra megjelent ugyancsak Kassán 1762; továbbá: Budán. Nyomtattatott Landerer Ferencz Leopold által. 1768; ugyanitt még kétszer, 1770-ben és 1772-ben.

A latin szövegből az előszó hiányzik. Olvasásai közül kiemelendők: sent. 46: *Petentes* patientia vince; III. 10: Rebus et in casu; IV. 47: ne res et fama laboret; IV. 30: quod *iustum* est, animo complectere; a többiben megegyezik Nagy Lajos szövegével, csakhogy azok a sajtóhibák, melyeket fönnebb közöltünk, Füssinél nincsenek meg.

A prózai sententiák fordításában ő is átvett egyet-mást a régi, 1591-iki fordításból, így: Az adott marhát megtartsad. A te

marhádat megőrizzed. Más ember marháját ne kivánnyad. A parázna személyt eltávoztassad.

A verses præfatiók fordításánál az alexandrint alkalmazza, különben nyolcz szótagú versekből álló négy soros és párrímes strophát használ, pl.:

Ha Isten lélek a' képpen,
Mint a' Versek mondgyák éppen,
Arra gondodat emellyed,
Hogy főképpen azt tisztellyed.

Rímei, a kornak megfelelő mértékkel mérve, elég jók, csak az a kár, hogy az efajta versek rythmikus beosztásához okvetetlenül szükséges középmetszetet teljesen elhanyagolja. Annyit azonban minden esetre el kell ismernünk, hogy az eddigi fordítók közül még ő járt el legtöbb tapintattal a versalak megválasztásában, mert az ő strophája nagyságra nézve körül-belül megfelel két hexameternek s így se önkényes kihagyásokkal, mint Illyes, se ügyetlen hozzátoldásokkal, mint Nagy Lajos, nem vádolható. Sajnos, hogy nála annál inkább előtérbe lépnek a magyartalanságok, melyeket a másik kettő, az ép nyelvérzéket meg nem tagadva, szerencsésen elkerült.

Így pl. I. 16:

Quæ nocitura tenes, quamvis sint chara, relinque.
Miket vélsz, hogy veszélyesek,
Hadd el, bár azok kedvesek.

Egészen szó szerént van fordítva I. 12:

Rumores fuge, ne incipias novus auctor haberi.
Hírhordást kell félre tenni,
Ne látass új szerző lenni.

Erős latinizmus van III. 14-ben:

Quod nosti factum haud recte
Ha tudsz mit vétkesnek lenni,

Itt-ott félreértésekkel is találkozunk, pl. III. 7:

Quæ tibi sors dederit tabulis suprema notato,
Mit a sors vet erszényedbe,
Tedd fel jól a jegyzékedbe,

hol még mindig az összes eddigi kiadásokban fellelhető félreértés

kísért. Forditóink t. i. *tabulis*-t (végrendelet) jegyzőkönyvnek, *notato*-t (part. perf. pass.) parancsoló módnak nézik.

III. 15 : Ipsæ etiam leges cupiunt ut *iure* regantur.
Törvénynek is az állattya,
Hogy azt törvény igazgattya.

Daczára annak, hogy a Füssi munkája kevéssé költői, mégis az övét kell az addigi verses fordítások közt legjobbnak tartanunk, mert, ha az alak- és stílbeli hűséget elérnie nem is sikerül, legalább a tartalmat híven adja. Igyekszik rövid lenni, a párhuzamos és ellentétes helyeket kiemelni, s a mi fő, semmit sem ád hozzá a magáéból. Még az értelemnek keresztény czélzatú elferdítésével sem találkozunk nála sehol.

22. Dionysii Catonis disticha moralia. Ex editione Upsaliensi Henrici Curionis, A. 1669 cum variantibus lectionibus collectis ex emendatione Josephi Scaligeri, Petri Scriverii et Schefferi. Quorum nomina suis locis per Initiales Litteras indicantur. Accedunt sententiæ poetarum veterum ex fasciculo poëmatum Hieronymi Freyeri. Item versus memoriales de differentiis vocum. In usum tironum Classis Poëticæ. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1769. — Ugyanez a kiadás változatlan alakban jelent meg: Debrecini per Stephanum Margitai 1774, és Debrecini per Georgium Csáty, Typogr. 1804.

E kiadás nem nevezhető ugyan hazai tudományos terméknek, mert változatlanul adja az upsalai 1669-iki kiadás szövegét, de nevezetes annyiban, hogy először mutatja hazánkban Scriver és Scaliger kritikai működésének nyomát, míg az összes eddigi kiadók és fordítók közvetve vagy közvetlenül Erasmust követték. Másrészt azonban szomorú világot vet akkori tudományos viszonyainkra, hogy 1804-ben érdemesnek találtak egy több mint száz éves recensiót újra lenyomni s tudomást sem vettek Catonak évtizedekkel előbb megjelent korszakos kiadásáról, az Arntzen-féléről.

A prózai előszót és a sententiákat a kiadó elhagyta. A verses præfatiók nem a második, harmadik és negyedik könyv elején, hanem az egész munka élén *Ad Lectorem* czím alatt állanak, mindjárt utánok pedig a következő jegyzet:

L. S. Versus hos a Distichis seiunximus; exemplo P. Scriverii Sententias breviores olim Catoni adscriptas, vero earum auctori Rob. Gosserrest Anglo, A. C. 1253 mortuo, reliquimus. De Catone,

cuius Disticha tibi tradimus, Hist. Lit. consulenda est; verbo monemus eius ætatem ad tempora Commodi et Severi referri a Jos. Scaligero, primumque esse Vindicianum, qui in Epist. ad Valentinianum Imp. Catonis meminerit. Vale. Dab. Debrecini.

E sorok elárulják, hogy a kiadó azt, a mit a tudósok Catóra nézve Scriver és Scaliger óta tettek, figyelembe se vette. Máskép nem említhetett volna egy 13. századbeli írót a Sententiák szerzőjéül, s ha ismeri Cannegieter híres értekezését: *Rescripta Boxhornio*, bizonyára tudott volna egyebet is mondani a distichonok koráról.

A kiadás pontosabb ismertetése czéljából közöljük azokat az olvasásokat, melyek az eddig nálunk megjelent kiadásokban nem találhatók: I. 5: Quum *culpas* alios; I. 7: Constans et lenis, ut ut res *expostulat*; I. 16: succurat... quid; I. 25: *ipse videri* (Scriver); I. 26: fac *simules* (Scriver); I. 37: Servorum *culpis*; II. 22: Quæ *potus* peccas (Scaliger); II. 24: Noli successus indignos; II. 27: Fronte capillata est, postica Occasio calva; III. 4: veri *norma* (Scriver); IV. 6: patris *ingenium* (Scaliger); IV. 8: *ne vende* roganti (Scal.); IV. 18: quicumque *senet* (Scal.); IV. 30: *blandum* est; IV. 32. quo *sit* discrimine peior (eddig: *sis*); IV. 35: flere *querendo* (Scal.); IV. 42: *officiperdi* (Scal.); IV. 43: *cave sis* (Scal.); IV. 44: Ut *servos* dicas.

Az egész recensión főleg Scaliger hatása látszik. Berendezését illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a második könyv első distichonjának helyén a III. k. előszavából ez a két sor áll:

Instrue præceptis animum, ne discere cessa,
Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago.

A harmadik könyv élén Scriver után a *Fortunae damnis* kezdetű distichon foglal helyet; a negyedik könyv utolsó párverse *Epilogus* czímmel zárja be az egészet.

23. Disticha moralia Catonis, 1785. A fordító névtelen *)

A szöveg mindenben a régi, Erasmus-féle. A magyarázatban ugyanezt a tudóst követi. A prózai prologus latinul közölve van ugyan, de magyarra fordítva nincs. A kis prózai sententiák

*) Ezt a fordítást említve találjuk a Kisfaludy-társaság Évlapjainak 1846-ik évi kötetében, a Kis János Cato-fordításához írt bevezetésben. Egyetlen előttem ismeretes példánya ngs. Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár úr birtokában van. Bartal az ő akad. székfoglalójában nem említi; az egyetemi, múzeumi és akadémiai könyvtárban nincs meg.

fordításánál névtelenünk is sokat átvesz a régi, 1591-iki magyar szövegből.

A distichonokat két-két párrímes alexandrinnal adja vissza. A középmetszet megtartására vigyáz ugyan, de rímei oly botrányosan rosszak, hogy ebben a tekintetben a korabeli verselők mögött is messze elmarad. Ime a sok közül két jellemző példa:

I. 1 : Ha az isten lélek, mint mondgyák a *versek:*
Ezt főképen tiszteld a tiszta *lélekkel.*

I. 5 : Életét s erkölcsét nézd az *embereknek:*
Egymást bűnről feddik s minnyájan *bűnösök.*

A magyarság ellen azt a rettentő hibát követi el, hogy a rím kedveért az alanyi és tárgyi ragozást felcseréli:

I. 16 : Mások dolgát s szavát midőn vén *beszéllesz.*
I. 24 : Hogy meg ne fogyatkozz, gyűjtöttel szűkön élly:
És hogy *megtarts*, mid van: hogy nincs, mindenkor *vélly*,

és pedig nemcsak ezen a két helyen. Mondanunk sem kell, hogy mint Illyes, úgy névtelenünk sem tudta a két hexameter tartalmát két alexandrinba szorítani, s hogy a hűség követelményét mily könnyen vette, elég a következőkre utalnunk:

II. 24 : Successus noli indignos tu ferre moleste.
Méltatlan eseten ne búsuly felette.

III. 5 : Segnitiem fugito, quæ vitæ ignavia fertur,
Nam cum animus languet, consumit inertia corpus.
Ne légy rest, mert restség élet tunyasága:
Ha *lankad a kedved*, testedet fogyasztya.

III. 22 : Fac tibi proponas, mortem non esse timendam,
Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum est.
Tedd fel azt, hogy nem kell félni a haláltól:
Ha jó, noha nehéz, megment minden bajtól.

Elmondhatjuk erről, a bővebb ismertetést semmikép sem érdemlő munkáról, hogy, valamint latin szövege, az Erasmusénak változatlan lenyomata, valóságos anachronismus, úgy fordításbeli hűség, stílus és verselés dolgában sem lehet a korabeli, valamire való termékekkel összehasonlítani.

24. Magyar Kátó, melly a magyar Rósás versetskékben tölt Magyaroknak kedvekért kibotsájtatott és némely Magyar Köz-Példa-beszédekkel a Második készben megbővittetett *Molnár Fe-*

rentz most a Kis-Kunoknak Kapitánnya által. Bétsben és Posonyban. Doll Aloyz és Schwaiger könyvárusoknál. 1789.

Az egész munka két részből áll. Az első adja Cato magyar fordítását latin szöveg nélkül, a másik versekbe foglalt példabeszédeket tartalmaz. Az előszóban a többi közt ezeket mondja: «Az is Igaz, hogy amaz híres Vers-szerző Benitzky Péter is kitette a maga Versei között Kátónak némelly erköltseit, de rendet nem tartott benne, mert nem a volt tzéllya. Én ugyanazon Benitzkyt követvén, szokásom szerént itt is tsak a *Rósás* versekhez nyúltam, noha az előre botsátott Kátó Parantsolatit *tsigás* versekre szabtam». Ezt az utalást figyelembe véve átvizsgáltam Benitzky Péter *Magyar ritmusait*, azt hivén, hogy egyes distichonok fordításaira fogok bennök találni. A versekbe foglalt magyar példabeszédek közt találtam is néhányat, melyek értelmileg annyira, a mennyire, hasonlítanak Cato verseihez, de az egyezés köztök oly csekély, hogy pontosabb egybevetésük haszontalan fáradságnak bizonyúlt.

De visszatérve a Molnár munkájára, lássuk, mit értett ő *tsigás* vers alatt. Ime egy jellemző példa:

Mindennel felhaggy,
Elsőben helyt adgy
Istennek.
Imádd kezdőjét
és Teremtőjét
mindennek.
Mert fekszünk, állunk,
élünk és halunk
tsak ennek.

Ennek a hosszú litániának eredetije *Deo supplica.* A többi sententiák közül már többet szorít egy-egy ily versszakba s a többi közt a *Foro te para* mondásnak ilyen fordulatot ád:

Törvényhez készíts
Jó *erszényt.*

Az egyes distichonokat egy-egy *rósás* versben azaz Balassastrophában fordítja le, mely versalakot, Benitzky után indulva, nagyon megkedvelt. Természetes, hogy ily módon kényszerítve van legalább kétszer annyit mondani, mint a mennyi az eredetinek egy verspárában foglaltatik. Nem ismer rá senki a következő sorokban:

Ha az Isten nékünk
Lelkünk s üdvösségünk,
a mint minden tudhattya,
Sőtt hogyha Teremtőnk,
Megváltónk s szentelőnk,
miként hitünk oktattya,
Azt kiki szívébűl
Tiszta elméjébűl
Valóban imádhattya,

Cato első distichonára:

Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi praecipue sit pura mente colendus

melynek fordításánál Molnár az egész katechismust segítségül hívta. Ilyen sokszor a komikumig menő keresztényítéssel találkozunk csaknem minden lapon. De nem kevésbé érdekes, hogy ott is, a hol ily czélzatos ferdítés nincs, mikép czifrázza ki magyar zsinórral a latin gondolatot;

I. 8: Szolgádat s vérséged,
a te feleséged
ne hidd, hogyha vádollya,
mert a mit te kedvelsz
s bötsületre nevelsz,
azt ő mindég órollya,
nappal nyughatatlan,
éjjel állhatatlan,
hogy urát megtromfollya.

Mint a magyar példabeszédek szorgalmas gyűjtője, olykor ezekkel is tarkázza előadását:

III. 2: *Ha belső kis Bírád*
s mennybül adott Gírád
igen jó helyen fekszik,
a rossznak nyelvével,
ne gondollj szennyével,
mert az attul melegszik.

A Molnár munkája bizonyára kellemes olvasmány volna mindazoknak, kik, a mai meglehetősen színtelen beszédmódot megunva, tőről metszett magyarságban és eredeti népies fordulatokban akarnak gyönyörködni. De idézeteim elolvasása után azt

is könnyű belátni, hogy Cato gondolatainak ez a magyar sujtásos, példabeszédekkel és tréfás fordulatokkal tarkított, olykor keresztény czélzattal elferdített körülírása mint fordítás komolyan nem vehető.

25. Viridarium Parnassium seu privata respiria solitariaque consortia mea. Menstrue ac anniversarie publicat Samuel Liptay, in A. Gymnasio Budensi I-mæ Humanitatis disciplinarum cultor. Annus I-mus Mensis Januarius. Pestini. Typis Nob. Joannis Thomæ Trattner 1822. — Parnassusi időtöltések vagyis az én mulatságaim és magános társalkodásaim. Holdhónaponként és esztendőnként kiadja Ns. *Liptay Sámuel,* most a buda *főgymnasium V-ik oskolájának* tagja. I-ső Esztendő. Januarius.

A munka tartalma a következő: I. Kátó Dénesnek erkölcsi aranymondásai. — II. Különböző latin költők Munkáiból kiszedett rövid velős mondások. — III. Négy darabocskák Horácztól. — IV. A Fédrus Apologiáinak erkölcsi Tudományai. — V. Két erkölcsi beszédecskék a sors változandóságáról. Egy szegény, de annál törekvőbb s nemes idealismustól hevülő fiatal deák zsenge munkájával van dolgunk, mely hónaponként megjelenő folyóirat akart volna lenni s melyet a szerző előszavában pártfogójának, puchói Marczibányi Mártonnak ajánl. A munka élén olvasható még *Amica Manifestatio ad clarissimos condiscipulos,* iskolás latinsággal írt bevezetés; ugyanez magyarúl is.

A latin szöveg változtatás nélkül ki van írva a Henricus Curio upsalai recensiója után készült s fönnebb már bőven ismertetett debreczeni kiadásból. A prózai előszó és a kis sententiák elmaradtak. Az epilogus (IV. 49) szintén hiányzik s helyette a következő két hexametert olvassuk:

Nec Veneris nec tu Vini tenearis amore,
Exitiale nihil magis est quam Vina Venusque.
Sem boritalra magad se pedig bujaságra ne adjad,
Mindkettő nagyon árt, vesztőbb szer nincsen ezeknél. *)

Nevezetes, hogy ez az első alakilag hű, metrikus fordítás. Az

*) Hogy Liptay honnan vette e sorokat, nem tudom. Az egész talán nem egyéb, mint önkényesen megváltoztatott alakja a *Vitalis* distichonjának (l. Riese: Anth. Lat. II. p. 84):

Nec Veneris nec tu Bacchi tenearis amore:
Uno namque modo vina Venusque nocent.

ifju ember valóban nagy fába vágta fejszéjét, s ha korát tekintjük, nem is csodálkozhatunk, hogy a hexameterek faragása keserves munkájába került, hogy a metszetet számtalanszor elhanyagolja s rythmusa e miatt döczögős. A prosodiával is sok baja lehetett, mert ily szabadságokat is megengedett magának: gyŭlōlĭ (I. 8); vălākĭ (I. 15); kēdvēllēsz (I. 35); fōlyón (II. 6); fōlyók (IV. 31); a legkiválóbb hibákat azonban a magyar szórend ellen követi el ugyancsak metrikus kényszerből. Ily mondások, mint: *Árt de beszélni* (I. 12) vagy: *Szivébe de nem hív* (I. 26), vagy: *Minden tartand ha bolondnak* (II. 29), többször előjönnek nála.

Bár általában el kell ismernünk, hogy a fordítás az eredetinek helyes átértésére mutat, olykor mégis azt tapasztaljuk, hogy a metrum kedveért hibát követ el a hűség ellen:

I. 7: Constans et lenis, ut res expostulat, esto
Légy ugyan állhatatos, de ha kell, *higabb eszü* is légy.

I. 26: Tu quoque fac simules: sic ars deluditur arte
Ugy cselekedj magad is vele s így *Tromf Tromffal* ütődik

a hol a Molnár Ferencz fordításának hatása félreismerhetetlen.

III. 12: Quid deus intendat, noli perquirere sorte
Isteni végzésen ne törődj sors- s *kártyavetéssel.*

Az ilyen és hasonló helyek azonban inkább csak felületes fordításra, mint félreértésre vallanak. Ellenben több helyen a fordítás elég ügyesen magyarázza a homályos eredetit:

II. 16: Nec te collaudes nec te culpaveris ipse,
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis
Meglásd, hogy magadat nyilván ne gyalázd, se ne dicsérd:
Illetlen hiuság *ezt*, *azt* cselekedni bolondság,

a miből azt kell következtetnünk, hogy nem volt előtte ismeretlen a régi konjektúra: *Hoc* faciunt stulti, *id*, quos gloria vexat inanis.

A harmadik könyv 20. verspárja:

Coniugis iratæ noli tu verba timere:
Nam lacrimis struit insidias, cum femina plorat

kissé homályos, mert nem látjuk át egyszerre a feleség haragjának, sirásának és a férj félelmének összefüggését. Könnyen érthető ellenben a fordítás:

Nem félhetsz, mikor a Feleség mennydörgi haragját,
Inkább tarts, ha kegyes könnycseppjeivel leseket sír

ámbár nem felel meg tökéletesen az eredetinek, melynek értelme körülbelül ez volna: «Ne ijedj meg, ha feleséged haragszik; mert könnyeivel (az asszonyok mérgökben sírni szoktak) csalárdságot rejteget;» Itt a *félelem* tehát a szerető férj aggodalmát jelenti, a ki nejét a heves lelki rázkódástól félti. Sikerültebb a III. 23. fordítása:

Elszenvedd Nődnek, ha serény s kegyes életü, zsémbjét,
Mert mi leszen? ha sem ő hallgatni se tűrni te nem tudsz,

a hol az eredetiben a második sor így hangzik:

Namque malum est non velle pati nec posse tacere

de Liptay bizonyára a Scaliger gyanítását követte: *Te nolle* pati, *hanc non* posse tacere.

Az említett fogyatkozások daczára is kétségtelen, hogy az addig megjelent fordítások közt ez a viszonylag legjobb, mert írója teljesen tisztában volt, ismerve bizonyára Kazinczy és iskolája működését, a valódi fordítás czéljaival. A tartalmi hűségen kívül érvényt akar szerezni, és pedig teljes szigorúsággal, az alaki hűség követelményének: igyekezett utánozni az eredetinek nemcsak stilisztikai sajátságait, hanem versalakját is. Természetesen, ha tekintetbe vesszük a fordító fiatal korát, azon sem fogunk csodálkozni, hogy munkája a korabeli jelesebb fordítások mögött messze elmarad.

26. Dionysii Catonis Disticha Moralia, versibus totidem Hungaricis comprehensa. In usum studiosæ iuventutis Hungaricæ edita. — Dionysius Cato erköltsi páros versei ugyanannyi számú és mértékű magyar versekbe foglalva. A tanuló magyar ifjuság számára. Pesten. Esztergami K. Beimel József tulajdona. 1834.

A prózai előszó, az apró mondások és a verses præfatiók hiányoznak. A fordító philologiai műveltségére nem valami kedvező világot vet az a körülmény, hogy a latin szöveg az 1769-iki debreczeni kiadás változatlan lenyomata, mely ismét a Curio-féle 1669-iki upsalai kiadást követi.

A bevezetésből kitetszik, hogy tanár ember írta. Munkáját a gymnasiumok azon tanulóinak szánta, a kik a könnyebb latin

prózaírók olvasását befejezvén, az első költői olvasmányokra térnek át. Reméli, hogy törekvése «a deák nyelvet már valamenynyire értő, a magyart pedig most tanuló ifjuságra nézve talán nem lesz minden haszon nélkül.» Némely metrikai szabadságait ugyancsak az előszóban így védelmezi: «Hogy az úgynevezett *muta-liquidákat* és a *h*-t megelőző szótagokat a deák prozódia törvényei szerént néha rövideknek vettem, a deák versek olvasásához szokott magyar füleket talán nem fogja sérteni s a többiekre nézve a mértékes verseknek úgy is kevés érdeke.»

A fordítás tehát metrikus. Sajnos azonban, hogy a hexameterek a metszet gyakori elhanyagolása miatt döczögősek. A *h* tizenkétszer nem képez positiót, a mi 1839-ben, Vörösmarty eposzai után valóságos anachronismus. Még furcsább, hogy a fordító a *tl* mássalhangzó-csoportot megelőző szótagokat is többször rövideknek vette, a mire pedig a latin költészetben sem találhatott példát. Például ilyen méréseket enged meg magának: mēltătlănul (II. 14), kēdvĕtlĕn (II. 25), ărtătlănul (III. 2), nyūghătătlan (IV. 32). Ez bizonyára megbocsáthatatlan vétség a magyar szótagolás ellen. Máshol az egyes szótagok quantitását változtatja meg önkényesen: gyűlőlĭ (I. 7), vītāss (I. 10), nĕvĕtség (III. 7), megelēgĕdĕtten (III. 11) stb.

A mi a tartalmi hűséget illeti, ebben a tekintetben a fordítás lelkiismeretesnek mondható, de különben nagyon középszerű munkának kell tartanunk. Minden érdeme abban áll, hogy az eredeti értelmet híven visszaadja, de távol van attól, hogy a stílus szépségét, a párhuzamokat és az ellentéteket, az epigrammatikus élt visszatükröztesse. Verselése oly rossz, hogy a fordítás már csak e miatt is teljesen élvezhetetlen.

Megemlítjük még, hogy a distichonok közül néhány kimaradt. «Egy két verset — így igazolja magát az író — mellynek sem értelmi sem erköltsi tekintetben az ifjuságra nézve semmi érdekét nem gondoltam, kihagyni, nem tartottam szentségtörésnek».

27. Cato verspárjai, forditotta Kis János. Kisfaludy-társaság Évlapjai. Hatodik kötet. Pesten. Eggenberger J. és fia Akadémiai könyvárusok költségén. 1846.

A fordítást a szerkesztő bevezető sorai előzik meg, melyekben örömét fejezi ki a fölött, hogy a magyar irodalom valahára a kor igényeinek megfelelő Cato-fordítással dicsekedhetik. Mi is

szívesen elismerjük, hogy a Kis János munkája minden tekintetben fölülmulja az előzőket s különösen kiemelendőnek tartjuk nála a hexameter könnyed kezelését. Határozott félreértéssel sehol sem találkozunk; a fordítás csak ott kevésbé sikerült, a hol az értelem valóban kétes; legfölebb azt gáncsolhatjuk, hogy a metrum kedveért haszontalan hozzátoldásokat enged meg magának. Máshol ellenben az eredeti egyes fogyatkozásait és homályosságait ügyesen el tudja takarni fordításában. Szóval a fordítás összes kellékeinek, a tartalmi és alaki hűségnek, a magyarosságnak annyira megfelel, a nyelvvel és mértékkel oly ügyesen bánik, hogy némi javitásokkal ma is megállaná helyét.

E munka megjelenése óta újabb Cato-fordító több mint negyven éven keresztül nem akadt, a min nem csodálkozhatunk, ismerve a közönyt, melylyel korunk a didaktikus költészet iránt viseltetik.

Vizsgálatainkra visszatekintve, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy Cato-fordításaink mily tanulságos adalékul szolgálnak irodalmunk ez ágának fejlődéstörténetéhez. Láttuk, hogy a fordítás eleinte csak az iskola igényeinek szolgál és szó szerént való hűségre törekedvén kegyetlenül bánik el a nyelvünk természetéből folyó törvényekkel; már a mult században a nagy közönség erkölcsi szükségeit tartják szem előtt fordítóink s az olvasók nagy tömegének ízlése szerént magyar sujtással annyira kiczifrázzák az eredetit, hogy alig lehet többé ráismerni; végre, főleg a nyelv iskolázásában oly szép sikerrel működött ó-klasszikus irány hatása alatt, utat tör magának a tartalmi és alaki hűség elve, melyet legjobban egyetlen olvasható fordításunk, a Kis Jánosé valósít meg.

Magyar kiadás a szó philologiai értelmében tulajdonképen egy sincs, mert azok a latin szövegek, melyek akár önállóan akár a magyarhoz kapcsolva hazánkban megjelentek, külföldi recensiók egyszerű lenyomatai. Fordítóink s kiadóink túlnyomó része Erasmusra esküszik s akad olyan is, a ki az ő szövegének változatlan mását adja 1785-ben! A debreczeniek 1769-ben kiadják Catót, még valami apparatus criticus-félét is mellékelnek hozzá három tudós, Scaliger, Scriver és Scheffer conjecturáiból, de a szöveget lenyomatják egy 1669-iki kiadás után s tudomást sem vesznek Arntzenről. Kutatásaink tehát újabb példával igazolják azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy ho-

nunkban, miután az európai humanismussal való érintkezés a szerencsétlen politikai viszonyok következtében oly hamar megszűnt, csak nagy későn vettek tudomást a külföld mozgalmairól ezen a téren is. Philologiánk nem volt; tőlünk függ, hogy legyen.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK AZ ODYSSEIÁHOZ.

30. Od. 9, 456.

εἰ δὴ ὁμοφρονέοις ποτιφωνήεις τε γένοιο.

Gyulai Gon. most. Vágyakozva néznek rája (a bárányкák)
Mintha szólni akarnának,
Szegénykék nem tudnak szólni.

31. Od. 10, 105. A vízmerítő királyleány a bibliai *Rebekára* és Gœthe *Dorotheájára* emlékeztet.

32. Od. 10, 190.

ὦ φίλοι, οὐ γὰρ τ' ἴδμεν, ὅπῃ ζόφος οὐδ' ὅπῃ ἠώς . . .

Arany Rege a csodaszarv. . . . Hej! ki tudja
Merre van a hazánk útja?
u. o. Micsoda föld ez a vidék,
Hogy itt a nap száll keletre
S nem, mint máshol, naplementre.

33. Od. 10, 227. . . δάπεδον δ' ἅπαν ἀμφιμέμυκεν.
Arany Pázmány lovag. Visszadöng a tölgyfa padló.

34. Od. 10, 309. πολλὰ δέ μοι κραδίη πόρφυρε κιόντι.
Arany Toldi IV, 7. Szörnyen hányta a hab a jövőnek tervén.

35. Od. 11, 19. νὺξ ὀλοὴ τέταται.
Vörösmarty Z. f. II. Az éjfél . . kiteríti ijesztő szárnyait.

36. Od. 11, 149. skk. Teiresias megjelenésével és jövendölésével egybevethető az a bibliai jelenet, midőn a sirból kikelő Sámuel Saulnak megjósolja végsorsát. (Sámuel 1, 28, 3 skk.)

37. Od. 11, 194.

φύλλων κεκλιμένων χθαμαλαὶ βεβλήαται εὐναί.

Arany Toldi IV, 3.
Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája,
Isten kék egével födve a tanyája.

U. o. IX, 11. Fejének párnája a szín ágasa volt,
Lepedőt sugárból terített rá a hold.

38. Od. 11, 206. τρὶς μὲν ἐφωρμήθην, ἑλέειν δέ με θυμὸς ἀνώγειν. | τρὶς δέ μοι ἐκ χειρῶν σκιῇ εἴκελον ἢ καὶ ὀνείρῳ | ἔπτατ'.

Vörösmarty Z. f. V.

Háromszor fölkél elszánva keresni leányát,
S háromszor megy vissza szegény a szikla tövéhez.

V. ö. Verg. Aen. 2, 792 skk.

39. Od. 12, 280. ἦ ῥά νυ σοί γε σιδήρεα πάντα τέτυκται.

Tibullus I, 10, 2. Quam ferus et vere ferreus ille fuit.

40. Od. 12, 284. διὰ νύκτα θοήν.

Verg. Aen. 2, 250. Ruit Oceano nox.

Arany Toldi V, 1. De az éj erőt vett, csakhamar beronta.

41. Od. 13, 26. δαίνυντο . . δαῖτα.

Arany Bud. hal. VII. Ez nap örömére nagy lakozást laktak.

Arany Éjféli párbaj. Bende vitéz lakodalmát lakja.

42. Od. 13, 31. skk.

ὡς δ' ὅτ' ἀνὴρ δόρποιο λιλαίεται, ᾧ τε πανῆμαρ
νειὸν ἀν' ἕλκητον βόε οἴνοπε πηκτὸν ἄροτρον·
ἀσπασίως δ' ἄρα τῷ κατέδυ φάος ἠελίοιο
δόρπον ἐποίχεσθαι, βλάβεται δέ τε γούνατ' ἰόντι·
ὣς Ὀδυσεῖ ἀσπαστὸν ἔδυ φάος ἠελίοιο.

Biblia Jób 7, 2. Miképen a fáradt szolga kivánja az árnyékot, és miképen a béres várja az ő munkájának végét: azonképen lőn az én dolgom.

43. Od. 13, 79.

καὶ τῷ νήδυμος ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτεν,
νήγρετος ἥδιστος, θανάτῳ ἄγχιστα ἐοικώς.

Verg. Aen. 6, 522.

Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.

Arany Toldi estéje II.

. . . Jött az édes álom,
A ki legjobb orvos ezen a világon.

44. Od. 14, 55. 17, 380. προσέφης, Εὔμαιε συβῶτα.

Gœthe Herm. u. Dor. Klio:

Doch *du* lächeltest drauf, verständiger Pfarrer, und sagtest.

Voss, Luise:

Darauf antwortetest du, ehrwürdiger Pfarrer von Grünau.

Vörösmarty Z. f. VI.
Monda, s te erre szelid hangon, deli Hajna, feleltél.

45. Od. 14, 73. ἔθνεα χοίρων.
Arany Toldi II, 1. A malacznép sí-rí.

46. Od. 14, 112. Az egész jelenettel v. ö. Arany Toldi IV, 12.

47. Od. 14, 169. ἦ γὰρ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἐμοῖσιν
ἄχνυται, ὁππότε τις μνήσῃ κεδνοῖο ἄνακτος.
Arany Toldi IV, 14.
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.

48. Od. 14, 196.
ῥηιδίως κεν ἔπειτα καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ἅπαντα
οὔ τι διαπρήξαιμι λέγων ἐμὰ κήδεα θυμοῦ. . . .
Arany Toldi IV, 14. Itéletnapig is elhallgattam volna.
« « « 13. S tán a szó belőle, míg a világ folyna.

49. Od. 16, 15.
κύσσε δέ μιν κεφαλήν τε καὶ ἄμφω φάεα καλὰ
χεῖράς τ' ἀμφοτέρας· θαλερὸν δέ οἱ ἔκπεσε δάκρυ . . . .
Arany Toldi IV, 8.
Ki (Bencze) nagy zokogással nyakába borulva
Igy szólott Miklóshoz egy kis idő mulva.
Arany Toldi X, 3.
Mikor Toldi Miklós letépte lováról
S minden port lecsókolt ránczos orczájáról.

50. Od. 16, 241. σεῖο μέγα κλέος αἰὲν ἄκουον.
Arany Toldi VI, 15. Édes apámnak is hallám vitézségét.

51. Od. 17, 218.
ὡς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ὡς τὸν ὁμοῖον.
Similis simili gaudet.
Plerumque similem ducit ad similem deus.
Megleli zsák a foltját.
Biblia Máté 15, 14. A vakoknak vak vezérek; ha pedig a vak vezeti a vakot, mindketten a verembe esnek.

52. Od. 17, 269. δαῖτα τίθενται.
Erd. Népd. II, 321. Őszszel teszünk lakodalmat.

53. Od. 17, 316. βαθείης . . ὕλης.
Arany Bor vitéz: Kün az erdő mély árnyat hány.

54. Od. 17, 454.

. . οὐκ ἄρα σοί γ' ἐπὶ εἴδεϊ καὶ φρένες ἦσαν.

Catullus Peleus és Thetis 175.

malus hic celans dulci crudelia forma consilia.

Vörömarty Az úri hölgyhöz:

Szép és dicső, s lélekben oly setét,
Milyen derült arczodnak hajnala.

55. Od. 19, 163.

οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης.

Engem sem a gólya költött.
Ágról szakadt.

Arany T. sz. III, 34. Kőszülötte (gyöngéd szidás).

Népdal: Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján
Hajnalba születtél.

56. Od. 19, 203. ἴσκε ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτύμοισιν ὁμοῖα.

Hor. A. P. 151. veris falsa remiscet.

Arany Vojtina ars p.

Győzz meg, hogy a mi *látszik*, az való;
Akkor neved költő lesz, nem csaló.

57. Od. 19, 595.

λέξομαι εἰς εὐνήν, ἥ μοι στονόεσσα τέτυκται,
αἰεὶ δάκρυσ' ἐμοῖσι πεφυρμένη.

Biblia Zsoltár 6, 7. Elfáradtam fohászkodásimban, megmostam minden éjjel az én ágyamat, és könyhullatásimmal megöntöztem nyoszolyámat.

58. Od. 21, 85. νήπιοι ἀγροιῶται, ἐφημέρια φρονέοντες.

Cic. de off. 4, 11. Sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque præsens est, se accomodat paulum admodum sentiens præteritum aut futurum.

59. Od. 21, 429. . . καὶ ἄλλως ἑψιάασθαι
μολπῇ καὶ φόρμιγγι. (Gúnyosan.)

Arany Keveháza: Hej Béla, most, hej Kadosa,
Kemény táncz lesz ez a tusa.

60. Od. 22, 25. skk. E jelenettel v. ö. Egri leány III. szakaszát.

61. Od. 22, 27. οὐκέτ' ἀέθλων ἄλλων ἀντιάσεις.

Arany Toldi II, 12. E csapás utolsó szélütése lészen.

62. Od. 22, 33. ὀλέθρου πείρατ' ἐφῆπτο.
Verg. Aen. VI, 866.
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Biblia Sámuel II, 22, 6.
A halálnak hálója vettetett vala meg nékem.
Zsoltár 18, 6.
A pokolnak kötelei körülvettek volt engemet.
Kisfaludy K. Mohács:
Hollószárnyaival lebegett a zordon enyészet.
Arany B. h. XII.
Hálója halálnak szemeit környezte.

63. Od. 24, 318.
ἀνὰ ῥῖνας δέ οἱ ἤδη δριμὺ μένος προύτυψε
Arany Toldi VI, 12.
Mintha tűt szúrnának orra czimpájába,
Vagy mintha alatta reszelnének tormát,
Tekerő nyilallást érze olyan formát.

64. Od. 24, 147. skk. V. ö. Arany Toldi VI, 10. 11.

Dr. Csengeri János.

PETŐFI ÉLETRAJZA NÉMETŰL.

A mult év nyarán egy vaskos könyv *) jelent meg Petőfiről Lipcsében. A magyar lapok nagy méltánylattal s okos embert gondolkozóba ejtő magasztalásokkal fogadták, a nélkűl azonban, hogy a könyv tartalmának habár csak egy részletéről is alaposabb, behatóbb bírálatot igyekeztek volna mondani. Mi ugyan hozzá vagyunk szokva a napi sajtónak jobbára fölületes véleményalkotásához; nem is kivánjuk, hogy oly műről írjanak behatólag, mely szakembernek is gondot ád: de az alaptalan magasztalásokát ez úttal mégis kiválólag abban a körűlményben keressük, hogy a könyvhöz maga Jókai írt előszót. Ez előszó *korszakalkotó*nak mondja Fischer művét s oly túlzó dícsérettel szól róla, a milyen egyetlen magyar monographiát sem illet meg. E kitűnő munka — írja Jókai — gondosan összegyűjté mind amaz apró részleteket, a melyek Petőfi szellemi alakját egészszé tömörítik, költészetét kimagyarázzák; helyesen ítélve meg annak egyes fázisait, fordulatait s mindenütt fel-

*) *Petőfi's Leben und Werke. Von Alexander Fischer. Eingeführt von Maurus Jókai.* Leipzig. 1889. 8°. XVI, 628 l.

találva a költőben az annyiszor változó, mégis összetartozó egyéniséget: a fiút, a szeretőt, az apát, a jóbarátot, a prófétát, a nép fiát, a szabadság hősét, a boldog embert, a könnyelmű czimborát, a hű férjet és annyi végleteit az emberi kedélynek, elkezdve a bohó fiún, a ki a földön ülve kavicsokkal játszik, az eget vívó titánig, a ki csillagokat szór alá az égből ... *A jelen mű úgy mutatja be Petőfit, mint a milyen valóban volt.*

Mi természetesebb, mint hogy Jókainak e néhány szava elég volt napi sajtónk irodalmi véleményének megalkotására, s bámulatos könnyen hivőséggel találkoztak olyanok is, a kik a világirodalom legkitűnőbb monographiáival, többek közt Lewesnak Goethéről írt remek művével hasonlítgatták össze.

Őszintén örvendenénk, ha e vélemény csak félig volna is igaz; ha Fischer műve nem a világirodalom, csak a jobb magyar hasonló monographiákkal kiállná is a versenyt. Petőfi költészetünk büszkesége s életrajzírója szintén magyar ember volt, a ki nagy feladatot tűzött maga elé és buzgalommal ügyekezett azt megoldani; a külföldnek akarta Petőfit bemutatni erényeivel és gyarlóságaival — mint írja, — hogy a külföld is ismerni tanulja irodalmunk ez egyik elsőrangú alakját, kit műveiből, fordítások után, már régóta a legnagyobb bámulattal emleget. Fischer azonban nemcsak úgy nem mutatja be Petőfit, mint *a milyen valóban volt*, de még csak úgy sem, mint a milyennek a magyar józan irodalmi közvélemény képzelheti.

Ha egy nagy tehetségű költő életrajzának megírója fényesen megoldja feladatát az életrajzi adatok bármilyen összeállításával, a nélkül, hogy azokba szellemet tudna lehelni, hogy a valót a költött adatoktól meg tudná különböztetni, hogy kiválasztaná a valóban jellemző adatokat s azokat tömörítené egységessé, mindenütt vizsgálva a költő lélektani fejlődését, mi bármely írónak méltó feladatát képezheti; ha a bárkitől elmondott lényegtelen, jelentéktelen részletek összeállítása már magában nagy érdem: úgy Fischer műve a legnagyobb méltánylatra tarthat számot. De ha csak akkor tekintjük az életrajzot egy nagy tehetségű költőhöz illőnek, ha az jellemének főként azt az oldalát ügyekszik a lehetőséghez, a valóhoz híven elénk tárni, a melylyel legnagyobb hatást tett, s a mellékes, kevésbbé fontos adatokat, a melyek egyben-másban élénkebbé, hívebbé tehetik a költő jellemét, csak a fővonások hátterének kidomborítására használja, valamennyit pedig a lélektani fejlődés vizsgálatának vezérfonala mellett egy összhangzó egészszé olvasztja: úgy a Fischer könyve már sokkal kevesebb dícséretre tarthat számot a józan irodalmi közvélemény ítélőszéke előtt, mint a milyennel eddig elhalmozták azok, kik az ítéletalkotásnak csak két módját ismerik: vagy föltétlenül dícsérni valamely művet, vagy föltétlenül leszólni azt. Fischer nagy készületet tett műve megírásához.

Szorgalommal s lelkes buzgalommal fáradozott az adatok összegyűjtésén s oly roppant anyaghalmazt gyűjtött össze, a mely fölött nem tudott uralkodni. Talán ez egyik főhibája a könyvnek, a mely miatt nem annyira fárasztó ugyan, mint inkább a fölületes művek kielégítetlenségével hat a lélekre. A szerző nagy előszeretettel viseltetik hőse iránt s minden, még oly csekély adatnál is szívesen időz, nem annyira azért, hogy a költő szellemi alakját mennél teljesebbé, az élethez hívebbé, elevenebbé tegye: mint inkább, hogy semmi, eddig írásban vagy nyomtatásban megjelent adat elhagyásával vagy nem ismerésével ne vádolhassák. Innen van, hogy a Petőfi német nyelven írt életrajza valami közép helyet foglal el a szoros értelemben vett biographia és regényes korrajz közt. A ki a Petőfiről szóló irodalmat ismeri csak valamennyire is: lehetetlen, hogy ne érezze a könyv olvasása közben mindenütt az író saját, egyéni felfogásának roppant hiányát. Sem az életrajzi adatok összeillesztésében, sem a Petőfi költészetének ismertetésében nem látjuk magát a szerzőt egyéni véleményével, önalkotta ítéletével. Mintha csak czélzatosan óvakodnék ettől. Ha megkísérti is egy-két helyen (mint die Epochen der ung. Cultur és der Freund und die Wittwe stb.): rendesen inkább fölületes, mint mélyre ható vizsgálat eredményét nyujtja. Nem annyira Petőfit tanulmányozta, sem mint költőt, sem mint embert: csak a róla megjelent adatokat igyekezett összefűzni magokban véve. S így e nagy terjedelmű könyv elolvasása után továbbra is rejtély marad előttünk Petőfi úgyis mint ember, úgyis mint a legnagyobb magyar lyrikus, ki oly gyorsan jutott a dicsőségnek szinte elérhetetlen magaslatára. A compositio külsejében — ha lehet e kifejezéssel élnünk — úgy látszik: foglalkozott e meteorszerű pálya szemléletével mind akkor, mikor még e tüneményszerű csillag nem jelent meg a magyar költészet egén, mind akkor, mikor arról vakító fénynyel szórta sugarait. Azonban vagy a sietős dolgozás, vagy az anyag bősége megbénították képességét, mely talán évek mulva — ha a Gondviselés máskép nem határoz — valóban derék művet alkothatott volna.

Az a körülmény, hogy a külföldnek irja művét, német nyelven: úgy látszik, kissé hibás véleményre csábította. S véleményében az eddig megjelent bírálatok is osztozni látszanak többé-kevésbbé. Szerintünk elég tévesen s indokolatlanúl.

Idegen költő, tudós vagy államférfiú életrajzában, mely nem saját nemzete, hanem a külföld számára készűl: bizonyosan oly részleteket is el kell mondania az írónak, a melyeket különben mellőzne. Némi irodalomtörténelmi képzettséget azonban lehetetlen föl nem tételeznie a külföldi olvasóban is saját irodalmunkról, különben nem volna az életrajzírónak semmiféle támaszpontja. Mind a mellett azonban, hogy néhol-néhol bővebb felvilágosítással tartozik az efféle életrajz írója:

kétségtelen, hogy oly nagy, széles hátteret sem a művészeti fejlődés magyarázatában, sem az élettörténeti adatok elbeszélésében nem rajzolhat, a melylyel — mint a rossz drámaírók a darab főhősétől — mintegy elvonja az olvasó figyelmét a tulajdonképeni főtárgyról, a főalakról. Fischer könyvéről jóformán majd minden bírálója elmondotta, milyen aránytalan nagy, széles hátteret rajzolt: de — úgy mondták — ez csak akkor volna hiba, ha magyarúl írta volna meg Petőfi életrajzát, magyarok számára; mivel azonban a külföld olvasó közönségének írta: tévedése nem tévedés. Véleményünk szerint az utóbbi esetben képtelenség lett volna e semmikép nem indokolható mellékes részletek elmondása, de ebben az esetben is nagy hiba, olyan, mely a műnek mind compositióját, mind előadását megrontja. Schmidt Juliánnak a németek számára idegen költőkről írt jellemképeiben sehol sem találunk a Fischeréhez valami hasonló véleményre. Vagy Lewesnél a Goethe kitünő életrajzában hol van az az aránytalanúl széles háttér? Pedig a Goethe működése, hatása talán mégis nagyobb, mint a Petőfié. Vagy a Forster Arnoldnak Deák Ferencz korszakalkotó nagy hatásáról írt könyvében, mely ez ideig az új kor ez egyik legnagyobb emberének talán legsikerűltebb életrajza, hol van a régi magyar állami életnek oly aprólékos, szinte fárasztó s untató részletezése, vagy a kornak oly szerfölött széles rajza, a milyet a Deák pályája angol olvasók előtt épúgy követelt volna, mint a Petőfié a németeknél, ha Fischer szempontja volna az igazán helyes szempont?

Fischer úgy vélte, hogy mivel Petőfi költészetének s életének minden részlete össze van forrva a nemzeti élettel, a magyarság újabb történetének egyik korszakával: szükséges elmondania mindent, mi abban a korban némi nevezetességre vergődött. Az újabb irodalomtörténetírók az irodalomtörténet keretébe foglalják a műveltség s általában az egész szellemi élet rajzát. Ez volt alapindoka s ez igaz is; de azt Fischer nem vette számba, hogy mindezt csak nagy vonásokban s oly részletek élénkebb színezésével teszik, a melyek a költő hatásával, művészetével mintegy érintkeznek. Száraz adatok hosszas elbeszélésével aligha fogjuk a külföld olvasó közönségét kielégíteni. Ha ellenben mindenütt, hol kissé a kérdés bővebb tárgyalását, több oldalú, aprólékosabb elemzését kivánta ama szempont, hogy a mű németek számára készült — némi általános képet igyekszik vala nyujtani az olvasónak, a mely elég a teljes tájékozásra, nem hogy elvonja a figyelmet a főalakról, de azt még fokozza s az érdekeltséget csupán a főhős iránti szempontból szolgálja: igyekezete sokkal inkább czélt érhetett volna, mint a jelenlegi kidolgozásban.

Szinte halljuk e tekintetben némelyek ellenvetését. A magyar nemzet Európa kivételes nemzete. A külföld sem történetét, sem költészetét, sem jellemét nem ismeri. Ha valaki egy magyar költő életrajzát

németek számára írja: meg kell írnia először a nemzet egész történetét dióhéjban. Fischer szintén ezt a nézetet vallotta. «Fájdalom — írja —, hogy a magyar a külföld szemében csak *érdekes* nemzet... A német nem tudja a magyar állapotokat tárgyilagosan megítélni. Mindenben s mindenütt csak a német elemek elnyomásának czélzatát látja s ezért nem képes igazságosan megítélni sem multunkat, sem jelenünket.» Vajjon ok-e mindez arra, hogy Fischer a magyar szellemi életet 78 lapon keresztűl vázolja, oly krónikás modorban, annyi téves ítélettel, mennyinek fele is elveszi kedvét a magyar olvasónak? Ha műveletlen embernek akarjuk Petőfit megmagyarázni: akkor csakugyan ab ovo kell kezdeni a tárgyalást; de Fischer nem ilyenekre számított. S vajjon e krónikás modorban írt bevezetésből többet tud-e a külföldi olvasó szellemi életünk egyik-másik nevezetesebb korszakáról? Nyer-e világos képet nemzetünkről, hogy Petőfi életét s a mi fontosabb, költészetét megérthesse? Bajosan. A legrégibb korra vonatkozólag még elég ügyesen összeállítja Fischer az adatokat: de az újabb, fejlődöttebb, gazdagabb kort nagyon hiányosan rajzolja s főleg ítéletei gyöngék. Csak például említünk egy párt annál is inkább, mert némely véleményt nem annyira maga alkotott, mint újabb íróktól vett át. Szerinte Kazinczy művei csekély költői tehetségre mutatnak. E vélemény, ha Kazinczy epigrammáit s ódait tekintjük, tökéletesen hibás. Valamint az is, hogy a Kazinczy kiművelt nyelvén Kisfaludy Sándor szólt először művésziesen: holott ez utóbbi ki nem állhatta Kazinczy neologismusát s nyilt harczban állt vele. Azt is csak e könyvben olvassuk először, hogy a m. t. akadémia *István* főherczeg pártfogása alatt alakúlt meg 1830-ban, s úgy az akadémia, mint a Kisfaludy-társaság pártfogása alatt több lap jelent meg mint a *Jelenkor*, *Társalkodó*, *Rajzolatok*, *Aurora*, *Athenaeum*, *Életképek* stb. Mindezek oly tévedések, a melyeket nem szükség kiigazítanunk, mert minden magyar irodalomtörténetismerő tudja, hogy István főherczeg csak 1846-ban lehetett nádorrá, mert akkor halt el édes atyja, a kegyes emlékű József, s hogy a Kisfaludy-társaság kiadta ugyan a *Szépirodalmi Szemlé*nek egy évfolyamát 1847-ben, de ezen kívül sem ez, sem az akadémia egyetlen lapot sem adott ki. Hiszen például az *Aurora* jóformán már megszűnt, mikor az akadémia megalakúlt. A *Zalán futását* iránytűnek mondja, a minek mások is tartják, de hogy Vörösmarty költeményeiben több az értelem mint a kedély: erre a véleményre Fischer jutott először.

Ezek azonban aránylag keveset ártanak a mű jóságának. Legkülönösebb véleménye Fischernek az, melyet Széchenyiről s Kossuthról mond s a melyet néhány szóval lehetetlen föl nem említenünk. Csodálatos, hogy milyen kevéssé értett a szerző a jellemzés ama formájához, melynek első s legfőbb ékessége a hűség. Széchenyit nyugodt és világos

politikusnak aligha mondhatjuk. Széchenyi zsarnokoskodott szívén, az igaz, de kevés élte át a szenvedélyek oly erős, folyvást hullámzó rohamát, mint épen ő. Czéljait szintén nagyon kevesen értették, e miatt lett népszerűtlen. Evvel ellentétben Kossuthot úgy tűnteti fel, mint valamely született forradalmárt, ki «visszatarthatatlanúl haladt csillogó rhetorikájával, szavának varázsával, stiljének pompájával az erőszakos felforgatás felé. Szellemes és tudós ember volt, de mégis inkább olyan, kit szemkápráztatónak neveznek. Korlátlan ura a szavaknak, a melyekkel a tömegre kellett hatnia, de ha a szükség úgy hozta magával: sophista, becsvágyó s mértéktelenűl hiú, mikor a nép vezére lett.» Ha csak *ilyen* lett volna Kossuth: bizonyára félannyi eredményt sem tudott volna kivívni, mint a mennyit tényleg neki köszönhetünk. Fischer másutt sem tudja Kossuth nagy hatását érteni s alig tudjuk megmagyarázni: miféle különös ellenszenv vezérlé az író tollát, valahányszor Kossuthról kelle ítéletet alkotnia.

De lenne bár e bevezetés sokkal jobb, mint a milyen tényleg: nagyon kevéssé segítné elő a Petőfi életének s költészetének megértését. Nincs is semmi szükség arra, hogy Petőfi működésének kritikai méltatása az egész magyar történelmet magába olvaszsza. Sokkal fontosabb az, hogy az író alaposan s behatólag tanulmányozza a magyar népélet specificus sajátságait, a magyar népköltészetnek a Petőfi művészetével érintkező vonásait s azt a kort, a melyben Petőfi föllépett s a melyre oly roppant hatást gyakorolt. Fischer mindezeket szorgalommal igyekezett tanulmányozni: de a könyvekből szerzett ismeretek nem pótolhatták nála a közvetetlen érintkezés hiányos voltát. Innen van, hogy valahányszor a magyar népélet egyéni tulajdonságairól beszél: mindig érezzük, hogy alapjában ismeretlen a magyar néppel, szokásaival, életmódjával, büszke, de nemes, komoly, de érzésben gazdag jellemével.

Mielőtt azonban részletekbe bocsátkoznánk: vizsgáljuk Petőfi életpályáját, jellemének alkotó vonásait s Fischer felfogásának helyes vagy téves módját s gazdag anyagkészletét, a melyet oly kevéssé tudott rendezni s megbírálni.

Petőfi születése, neveltetése, viszontagságos ifjúkora sok különböző s gyakran ellentétes felfogás tárgya volt irodalmunkban. Kalandos természete, regényes szerelme, bámulatosan gyors fejlődése megannyi tüneményszerű jelenség lévén: mysticus alaknak tartották, a ki nem tudni honnan, egyszerre csak híres költőként lépett föl az irodalomban s rövid pár év alatt meghódította a magyar közönséget annyira, hogy hatásától maig sem tudott szabadulni. Egy csoport kitünő tehetség felett győzedelmeskedett s a legelsők egyikévé lett. Mindez hogyan egyeztethető össze az ő türelmetlen, büszke, roppant önérzetes, de a naivságig őszinte, makacs, de a benyomásokra rendkívül fogékony természetével, mely foly-

vást a pillanat hatása alatt állt, mely az iskolai törvények egyhangúságát alig tűrheté s az életnek annyi változatában hű maradt magához, erkölcsi jelleméhez, egyéni felfogásához, lángelméjéhez s a genius alkotó irányához?

Talán soha sem volt költő, ki oly öntudatosan készült volna a költői pályára, s ki az élet viszontagságait, hányatásait annyira költőileg fogta volna fel, mint Petőfi. Naiv gyermeki kedélye, mely az apai ház falai között annyira megszokta az egyszerű, természetes örömnek vagy bánatnak őszinte élvezetét, mely az édes anya szerető gondjai alatt annyira érintetlen maradt a külvilág mesterkéltségeitől, képmutatásaitól s csalárd furfangjaitól, egész valójában magába olvasztotta az élet minden kínálkozó örömét, reményét, bizalmát épen úgy, mint búskomorságát, bánatát, siralmát, szóval egész gazdag változatát. Mikor először kilépett az apai ház falai közűl s atyja szigorúságát nem mérsékelte édesanyja gyöngéd szeretete: e vele született fogékonyságot oly élmények táplálták, a melyek annak körét és tartalmát szükségszerűleg bővítették. A népélet gazdag változatát, minden nyilatkozását ama természeti ösztön szerint fogta fel, a melyet az otthoni nevelés beléoltott. Méla, magába zárkózó természete, a mint a megpróbáltatások ideje közelgett, daczossá, makacscsá kezdett fejledezni, de egyéniségének meleg vonzódása minden iránt, a mi természetes, a mi eredeti, tősgyökeres sajátság volt, nemcsak hogy folyvást megmaradt, de napról-napra fokozódott. S épen ezért táplált már gyermekkorában bizonyos leküzdhetetlen vágyat, mely egyelőre csak alaktalanúl zsibongta körűl, hogy a közönséges, a megunott, a semmi izgalmat nem adó élményeket újakkal cserélje fel s az új változatban nyilatkozó érzelmek egész valóját eltöltsék. E határozatlan vágy, a mint a gyermekálmak tünőfélben voltak, a mint az értelem gyors fejlődésnek indult s némi világnézetet tudott alkotni, reménynyé s bizalommá alakúlt. Önérzete szilárdúlni s izmosúlni kezdett s egyénisége határozott körvonalakban bontakozott ki. A hír, dicsőség vágya környékezé s ő erőt érzett magában szembeszállni az akadályok bármilyen nemével, csakhogy ama mértékfeletti izgalmakkal biztató körbe juthasson, a hol szelleme «átteremtse e viselt világot». A fényes jövő sejtelme, a biztos remény, a büszke önbizalom hatalmukba kerítették e minden iránt rendkívül fogékonyságot mutató lelket s kicsalták a közönséges, a mindennapi élmények köréből. E türelmetlen, lázas gyorsasággal fejlődő természet nem tudott az egyhangú iskolai életnek annyiszor ismétlődő folyamával soha sem megbarátkozni. Uj változatokra volt szüksége. Nem tudta, milyen téren lehet hamarább hírnévre jutni: azért tett próbákat, hogy a hol sikerűl némi biztossággal megállhatnia, ott azután megragadja a kínálkozó alkalmat. Mintegy bele-belekap az élet árjába, erős, szinte biztosnak látszó kézzel, hogy mint az Arany

János *Toldi*ja, kivívja, kiküzdje magát oda, hol a nemzet nagy szellemei trónolnak.

Bármennyire habozott és ingadozott is azonban: folyvást mély hite volt a jövőben s a kétségbeesés sohasem vehetett erőt rajta. Szétszakította a mindennapi élet korlátait, kibontakozott a megszokott élmények köréből s önmaga kezdte sorsát intézni.

Igy fejlődött ki Petőfinek kalandos természete. A szelíd, méla gyermek lelkében erős szenvedélyek lüktettek. Az iskola megunott s kevés izgalmat nyujtó falai közűl a szinpad tündérvilágába lépett, hogy megint visszakerüljön a már elhagyott iskola szabályos egyhangúságai közé. Majd katona, megint tanuló s újra szinész lett. A formák lenyűgöző gátjait sehol sem állhatta ki. Szülői akarata, jó barátainak tanácsa, változó, de folyvást viszontagságos életének kényszere sem tudták lelkét, erős vágyát fékezni, jövőjébe vetett hitét elbágyasztani, főleg azután, mikor már érezni kezdte, hogy a lelkében szunnyadó érzelmek mily könnyen olvadnak dalra húrjain.

Mit lehet csodálni, hogy ily ifjú a népélettel való szoros érintkezésből bizonyos szilajságot, könnyelműséget, rátartiságot s egyszersmind őszinteséget s természetességet sajátított el; hogy a jelen pillanat heve élénkebben s erősebben megragadta s hogy oly meggondolatlan tettekre csábítá, a melyek ugyan számtalan más ifjú életében is előfordulhatnak, de melyeket a Petőfi életében életrajzírói oly különös jelentőségűeknek tűntetnek föl? Különben is mindaz, a mit Petőfi suhanczkorából, mint könnyelműségének oly sokat mondó adatait fölemlegetnek, nem egyéb egy szeszélyes képzelem, egy folytonos izgatottságban élő ifjú önfeledt apró tévedéseinél, a melyekben az ő szilárd erkölcsi felfogása talán soha nem tétetett próbára. Gyermekes csínyjei bármikép jelentkeztek: egyéniségének azt az oldalát, mely pályája dicsőségével összefügg, sohasem érintették. S a mint egyszer az irodalom terén föllépett: csak mintegy végső játékát játszotta el kalandvágyának, hogy ettől fogva a művészet szelleme vezesse, mely után már évek óta óhajtozott s a melynek nála hívebb követője senki sem volt.

Ime mindaz, röviden összefoglalva, a mit Fischer könyvének első felében elbeszél. Ő az adatokat sehol sem hozza szoros kapcsolatba a Petőfi fejledező jellemével, csak önmagukban mondja el, mintha nem lett volna ideje azokat összeolvasztani s belőlük az ifjú Petőfi jellemét kifejteni. Azt kell mondanunk, hogy nem annyira vegyíti, mint egymáshoz ragasztja az adatokat, a melyeknek alig-alig tud életet adni.

De mind e mellett könyvének ez első fele talán a legsikerűltebb. Az író rokonszenve, jóakarata minden során visszatükröződik a nélkűl, hogy önalkotta véleményét az elbeszélés folyamában az olvasóval is iparkodnék megértetni. Lehetőleg a legjobb adatokat használja fel, a melyeket

a Petőfi-kritika már többé-kevésbbé tisztázott. Egyiknek sem ad ugyan új szempontból más magyarázatot, mint a mit az adat közlőjénél talált: de legalább a már ismeretes magyarázatok közűl a legjobbat fogadja el. Minden egyes adatot ügyekszik kiszínezni, akár fontos az, akár nem s kevés érzéket mutat a jellemzetes iránt: de meleg vonzódása s folyvást rokonszenves hangja mintegy mérsékelni látszanak bőbeszédűségét. Mindenütt tisztázni véli Petőfit a rákent rágalmaktól. Úgy látszik, hogy ő másnak gondolja Petőfit, mint a milyennek rajzolja, de ha művét olvassuk, be kell vallanunk, hogy Fischer könyvében megint avval a csavargó, léha Petőfivel találkozunk, a kiről már régen megváltozott a józan irodalmi közönség efféle véleménye. Mikor ifjúkori költeményeit magyarázza, többek közt így ír: «Általában a kóborló élet (Vagabundenthum) jelleme tükröződik vissza e művekben. Életöröme pezsgő, a mely számtalan bor- és szerelmi dalában ujjong és a melyet a semmittevésben pipaszó mellett oly érzékileg (ganz bestialisch) tud élvezni; majd meg panaszt hangoztat a szorongató szükségben, mint az *Egy telem Debreczenben* mutatja.» El nem tudjuk képzelni: mi szükség Petőfi jellemének épen ama vonásait annyira rikító színnel festeni, a melyek sem egyéniségének, sem költészetének nem igazi vonásai s a melyek őt mintegy bohóczczá aljasítják, a mely felfogáson irodalmunk története már réges-régen túlesett? Annyi igaz, hogy Petőfi lelkének teljes erejével, szenvedélyének egész hevével tudta élvezni az élet örömeit: de bor- és szerelmi dalaiból oly mérték feletti érzéki (bestialisch) élvezetet olvasni ki csak az képes, a ki a műből egyáltalában képtelen szerzőjére következtetni.

Fischernek ezt a felfogását eddigi bírálói majd mind föltétlenűl dícsérték, mert ő — mint mondák — erényeivel és gyengeségeivel mutatta be Petőfit s nem akarta különbnek rajzolni, mint a milyen valóban volt. De erre vonatkozólag nagyon valószinűnek hiszszük, hogy nem a könyv figyelmes olvasása, hanem a Jókai föntebb idézett véleménye (a jelen mű úgy mutatja be Petőfit, mint a milyen valóban volt) szolgált irányadóúl. Vagy lehet-e azt a hangot panaszosnak mondani, a mely az *Egy telem Debreczenben* czímű költeményét átlengi s nem inkább a túlságos ruganyos ifjú hangja-e az, a ki jókedvvel, szinte enyelegve beszéli el, hogy mennyit koplalt, mennyit didergett, de mégis volt a mi vigasztalta, t. i. az, hogy ennél már nagyobb inséget is szenvedett. Vajjon tud-e az élet szükségletei miatt panaszkodni az, a kit már *ez* is vigasztal?

Semmi sem mutatja azonban inkább Fischer csekély érzékét Petőfi ifjúkori költészete iránt, mint az, hogy a szebbnél-szebb népies dalok s páratlan bordalok közvetetlensége, egyszerűsége s művészi benső alakja helyett csak azt a néhány alakot fejtegeti, a melyek épen nem a leggyakoriabbak Petőfi költészetében. Igaz, hogy ő merte őket először

költészetének varázsával bevonni: de Fischer mintha avval a gondolattal emlegetné mindezt, hogy Petőfi «csavargó életének jelleme» ezekben is visszatükröződik. Értjük a betyár rajzát, a mely nem annyira igaz és hű, mint inkább élénk s eleven. Fischer azt mondja, hogy Petőfi efféle alakok rajzában nevette ki a köznépnek az enyém s tiedről alkotott laza fogalmait, csakhogy egyszersmind azt is megmutatta, hová vezetnek az efféle kihágások:

— Az akasztófára vagy a deresre.

De mit tartozik mindez a Petőfi lyrájához? Fischer meg akarja mutatni, hogy Petőfi nem valami pedáns moralista, hanem valódi s igazi barátja a népnek. S e végből a puszta alakjainak mindenikét lefesti: a csikóst, gulyást, kanászt, juhászt s a pásztorok valamennyi faját, mintha ezek alkotnák a Petőfi költészetének belvilágát. Valóban Fischer abból a szempontból indúl ki, hogy a magyarság jellemző sajátságai csupán e pusztai alakokban nyilvánulnak. Tény, hogy Petőfi a pusztát mint a lelkében élő szabadság jelképét fogta fel később, de annyira még sem ment, hogy a puszta jellegéből a magyar nemzeti character alapvonásait levezesse, mint a hogy Fischer véli.

Azonban Fischer efféle felfogásán kevésbbé csodálkozhatunk, ha egy másik véleményével összehasonlítjuk.

Mi azt hiszszük, hogy Petőfi ifjúkori csínyjei épen nem vagy alig érintik erkölcsi egyéniségének határát. Evvel szemben Fischer Petőfinek könnyelmű vonzalmat hány szemére, mely a csavargó élet szakában írt költeményeiben nyer kifejezést. A kocsmárosné leánya, a vándorszinésznő s a czigányleány iránt tulajdonkép semmiféle vonzalmat nem fejeznek ki Petőfinek e korbeli költeményei. E különben sem nevezetes művek bármit jelentenek inkább, mint a Petőfi vonzalmát. Fischer sokszor a legcsekélyebb adatból képes nagyot építeni s oly apróságokat kiszínezni, a melyek épen mert nagyon ki vannak színezve, visszatetszők s a Petőfi jellemének meg nem felelnek. Túlzással majd minden lapon találkozhatunk, a hol ő saját véleményét próbálja előadni. Csak ott mozog biztosan, a hol mások ítéletét szórúl-szóra átveheti, vagy a hol legalább másoktól vehet alapot, a melyre bőven, szélesre leírt véleményét építhesse.

Túlzásai nemcsak abból erednek, hogy némely kevés becsű adatnak a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít, hanem abból is, hogy æsthetikai véleményei kevésbbé szilárdak, átszűrődöttek, megállapodottak. Pl. egy helyt azt mondja, hogy a mi a költőket a nagy szellemek közé emeli, az a nekik kölcsönzött varázsvessző, a mely a nép kedélyének megmérhetetlen gazdagságát a mély homályból világosságra tudja varázsolni. E rosszúl stilizált mondat nem jelenthet mást, mint azt, hogy csak azok az igazi nagy költők, kik a nép általános érzelmének tudnak kifejezést adni. De hány hires költő van, a ki nem a nép, hanem saját

egyéni érzelmét emelte költészetté, s ma mégis a nagy szellemek közt emlegetjük? Goethe *Faust*ja, Lord Byron *Don Juan*ja minden idők nagy alkotásai közé számlálhatók, pedig, legalább a Fischer felfogása értelmében, inkább az egyén saját világnézetét tükrözik vissza, mint a nép általános érzelmét. Ilyen a következő is: «Egy költő sem lett nagygyá önmagától, mindegyik nemzete által.» Alig tudjuk megmagyarázni, mit ért ez axiomaként hangoztatott mondat alatt a szerző. Még különösebbek azonban ama túlzásai, a melyek specialisan Petőfire vonatkoznak. Hogy ő lett volna az első, ki a görög mythologia isteneinek s hőseinek helyébe a már ismertetett alakokat merte először rajzolni: e vélemény oly kevéssé alapos, mint az, hogy Petőfi magyar, de európai is, erős hazafi és egyszersmind világpolgár is. Az előbbi vélemény a magyar irodalomtörténet, az utóbbi Petőfi jellemének félreértéséből magyarázható csak. Az sem való, hogy Petőfit majd kivétel nélkűl paraszt költőnek, puszta-, csárda- vagy betyárdalnoknak hitték volna, mikor legelőször kritika alá vették. Tény, hogy többen alig láttak benne mást, de Vörösmarty, Bajza, azután Eötvös, Pulszky mégis igyekeztek méltányolni. Fischer e véleményét annál inkább csodálhatjuk, mivel a Petőfi ellen vagy mellette írt kritikai kivonatok közlésével lelkiismeres kutatást, szorgalmas adatgyűjtést mutat s általában meglepő ismeretet az akkori magyar lapok magatartásáról. De ő, ha önmagának kelle valamiről itéletet mondania: jobbadán majd mindig efféle túlzásba esik. A hol megbízható véleményre támaszkodhat: ott is csak addig áll szilárd alapon, míg ama véleménytől el nem távozik. Mihelyt önmaga próbál eredeti nézetet koczkáztatni: próbája jobbadán balúl üt ki. Pl. Gyulai véleménye alapján igen jól kiemeli Petőfi hatásának titkait, mikor azt az egyszerűségben s őszinteségben keresi. Kár, hogy ama szintén jellemző vonásokat nem említi, a melyeket a Petőfi műdalainak drámaisága szolgáltat s a melyeket Gyulai egész rendszerbe foglalt. Mikép nyilatkozik költészetében Petőfi atyjáról és anyjáról: e vélemény ismét Gyulaié, mit azonban Fischernél eszünk ágában sincs hibáztatni. Mi nem keressük minden áron az eredetiséget: de azt talán joggal megvárhatjuk bármely írótól, hogy a mástól kölcsönzött eszméket saját felfogásába illeszsze s czéljaihoz képest magyarázza. Petőfinek úgy nevezett rhapsodiái, a milyenek a *Felhők*ben vannak, bár itt-ott egy-egy szellemes gondolatot, egy-egy mélyreható felfogás eredményét fényesen mutatják is: nagyon távol vannak Shakspere, Dante, Goethe, Lord Byron felfogásától, a mint az a *Hamlet*ben, a *Divina Commedia*ban, a *Faust*ban, vagy *Manfred*ban nyilatkozik, a melyekkel Fischer összehasonlítja. Petőfi e nemű költeményeit újabban mindenfélekép remekeknek akarják feltűntetni s Fischer ez új véleményeket, hogy legyen mihez fogódznia, nem tudta mellőzni. Megengedjük, hogy az oroszlány körme ezek némelyikéből

is kilátszik, de e költemények sem Petőfi egyéniségének, sem költészetének nem igazi jellemvonásaiból szövődtek. E pessimistikus világnézet nem az ő világnézete volt. Idegen mintákból merítette s néhány hónap mulva teljesen szakított vele s megint az az életvidor, könnyed, őszinte, egyszerű, eredeti dalos lett, a ki az előtt volt. Egyébiránt a Petőfi lyrai műveinek őszinte hangját nem úgy kell magyaráznunk, mintha a Petőfi előtti költők — mint a hogy Fischer véli — nem lettek volna többé-kevésbbé őszinték, hogy «a mily kevéssé kidomborodó jellemük volt e költőknek, oly jellemtelen (charakterlos) volt költészetük is». Petőfinek sem mint költőnek, sem mint embernek nem voltak titkai, a melyeket dalba nem fűzött volna. Az élet viszontagságainak rágyakorolt hatását költészetté varázsolta, mert azt hitte, hogy azzal az ő szívós, makacs jellemét tárja föl. Először födözött fel költészetet az alföldi tájakban, a családi életben, s mindenütt bizonyos könnyed játszisággal, szeretetreméltóan tüntette föl egyéniségének kiapadhatatlan életkedvét, ruganyosságát, természetes, józan, de mindenütt költői felfogását. De ebből épenséggel nem következik, hogy az előtte élt költők közűl egy sem lett volna természetes, őszinte. Ő e tulajdonságokat csak jobban kifejtette, színezte, elevenekké, élénkekké s művésziesebbekké tette.

Azonban nem szándékunk a Petőfi költészetének bírálatába ereszkedni. Az a mélyreható művészet, a melyet Petőfi megtestesített néhány rövid évi irodalmi pályáján, még soká fogja foglalkoztatni az æsthetikusokat s műbírákat. Fischer is ügyekszik itt-ott fejtegetni, magyarázni, de inkább csak kivonatok közlésével, mint valamely szilárdabb, mélyebb vizsgálódással. Jobbára az egyes költemények tartalmát tárgyalja, kevéssé van figyelemmel azoknak æsthetikai szépségére. De mindamellett művének ezek a részei kellemes olvasmányúl szolgálhatnak főleg a külföldi olvasóközönségnek. Élénk, világos, itt-ott színező előadása ha nem gazdag is eszmékben, mindenütt mutatja a művelt érzékű, a rokonszenves írót, ki hőse iránt meleg vonzalommal viseltetik s ügyekszik e vonzalmat olvasójába is átültetni. De nem hagyhatjuk említés nélkül Fischer feldolgozási módját, a mint ő adatait használja, s a mint azokat minden kritika nélkűl elbeszéli.

A jelesebbb életrajzírók csak az olyan adatok felhasználására szorítkoznak, a melyek épen alkalmasok arra, hogy azokkal hősük jellemét, a jellemnek netalán ellenmondásszerű tulajdonságait földerítsék. S mindez adatokat óvakodnak a maguk merevségében alkalmazni. Még a teljes megbízhatóaknak is ezt vagy azt a részét inkább vagy kevésbbé kidomborítják, a hogy czéljuk kivánja. A bizonytalan, selejtes, vagy téves adatokat vagy egyátalában mellőzik, vagy ha fölemlítik: iparkodnak kivonni belőlök az elfogadhatót, az igaznak, valószínűnek látszót. Alig hihető, hogy a kiválóbb életrajzírók úgy használták volna fel az adatokat,

a hogy kapták. A képfaragó is beilleszt sokszor egy durva követ alakjának e vagy ama részébe: de előbb művészi simítás alá veszi. Ha az életrajzírót nem vezeti más elv műve kidolgozásában, mint az, hogy mennél több adatot felhasználjon: a helyett hogy teljesebb lenne az életrajz, még bevégzetlenebb marad. Az egymással összhangba nem hozott adatok csoportja úgy tűnik fel, mint a drága ércz salakostúl, mint a tiszta búza konkolyostúl.

Fischer úgy használta adatait, a mint találta. Meghagyta a maguk természetes vagy inkább természetlen, durva, valószinűtlen állapotában. Bárkitől kölcsönözte az anyagot: semmit sem változtatott rajta. Akár Gyulaitól, Aranytól, Orlai Petricstől vagy Jókaitól, Telekitől, Vahottól vagy bármely névtelen, alig megbízható egyéntől vett át egyet-mást: mind egyforma hitellel használta fel a nélkűl, hogy némi benső összhangra törekedett volna egyfelől ez adatok csoportosításában, másfelől ez adatok és Petőfi egyénisége közti kapcsolat szoros viszonyában. Anynyira ment e tekintetben, hogy még a legképtelenebb adatokat is szórólszóra lemásolta. Szóval — mint föntebb megjegyeztük — nem egymásba olvasztotta, csak egymáshoz ragasztotta a nyers anyagot, a melyek magukba véve semmit sem jelentenek, Petőfi egyéniségét pedig inkább eltorzítják, mint jellemzik.

Megkísértjük néhány példában bemutatni a módot, a mely szerint a szerző minden változtatás nélkűl szórúl-szóra lemásolja a nyers anyagot.

Orlai-Petrics visszaemlékezésénél kezdjük, mely Petőfi suhanczéveire, mikor a kalandvágy és bizarr szeszély, szilajság és határtalan dicsvágy, nyomor és a jövője iránti erős bizalom oly élesen nyilatkoztak, a legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatja. S csodálatos: Fischer az ő adatait aránylag *feldolgozza*; ámbár sokszor elfeledkezik arról, hogy szórúl-szóra fordít s meg sem nevezi a forrást. Mikor adatait először idézi: megnevezi a forrást, de azután, jóllehet Orlai-Petrics visszaemlékezését minden kihagyás nélkűl idézi, adatairól mit sem szól. *) Számos példát idézhetnénk állításunk igazolására: de e feltűnő adat-átirásnak csak azt a részét idézzük, a melyből az elfogulatlan olvasónak okvetetlenűl be kell látnia, hogy Fischer mily fontosnak véli a legcsekélyebb adomát is az elbeszélésre a nélkűl, hogy az adatközlőnek — ebben az esetben ugyan tökéletesen helyes — magyarázatán valamit változtatna. Pl.

«Wohl empfand er schwer seine traurige Lage, doch suchte er sein Leid durch gute Laune zu mas-	«Petőfi mélyen érzé nyomorúságát, de azt jókedvvel leplezve mindig büszkén viselé. Így egy ízben,

*) V. ö. Fischer műve 124—126. l. és *Budapesti Szemle* 1879. XIX. k. 5—8. l.

kiren und betrug sich stolz und unnahbar. Mit seinem Stand war er einigermassen ausgesöhnt, als er manche seiner alten Schulfreunde in noch traurigeren Lebenslagen fand, so z. B. als er einmal einen ehemaligen Schulkameraden auf der Gasse traf, der einen mit Colonialwaaren bepackten Handwagen hinter sich nachzog; davon betroffen, frug Petőfi: «Nun, was machst Du da?» «Ich bin hier bei einem Specereihändler in der Lehre,» antwortete dieser. «Nun, mein Junge,» sagte Sándor, «auch ich habe manches zu erdulden, doch tausch' ich nicht mit dir.»*)

midőn Sopronban léte alatt az utczán Hankovszky Miska, egykori tanuló-társával találkozott, ki fűszerárúkkal megrakott kis kocsit húzott maga után, ettől megütközve kérdé: «Hát te mit csinálsz itt?» — «Inas vagyok egy fűszerkereskedőnél», volt a válasz. «No öcsém, felelt Petőfi, sajnállak, nekem is rossz dolgom van ugyan, de még sem cserélnék veled.» —

E példát nem arra hozzuk föl, mintha Fischer megbízhatatlan adatot használt volna: csupán feldolgozási módjára. De az a baj, hogy ezt az eljárást ott is folytatta, a hol már az adatok elbeszélése is inkább regénybe, mint komoly életrajzba való. Ismeretes, hogy Vahot Imre mennyi minden hamis adatot összehalmozott a Petőfiről írt memoirejában. Fischer mindannyit lefordítja szórúl-szóra. Pl. mikor a *János vitézért* kifizette a honorariumot (a mit egyébiránt Vahot csak a Vörösmarty ajánlatára mert tenni), Fischer így ír:

«Vahot, der Petőfi's Leichtsinn kannte, sagte, als er ihm das Honorar für die Dichtung einhändigte: «Verwenden Sie das Geld vernünftig.» «Ich weisz schon, was ich damit machen werde», antwortete Petőfi und stürmte in seinem Glücke davon.

Als Vahot nach ein paar Tagen seinen Hilfsredacteur in dessen Zimmer aufsuchte, fand er dort ein paar einfache Leute, die auf Petőfi warteten, einen untersetzten kräftigen Mann und eine alte Frau mit

« — Használja fel okosan!...

«Majd tudom én, mit csinálok őkelmivel. Ezzel kirohant a szobából....

Másnap estve valami dolgot akarván reá bízni, szobájába léptem s helyette kit találok ott? — Egy szelid arczú, köpczös magyar embert kék ujjasban, kék magyar nadrágban s egy, már szintén éltesebb korú asszonyt, fején fekete selyem kendővel. A mint beléptem, fölkeltek ülőhelyükről s nagy tisztelettel üdvözöltek:

*) V. ö. Fischer műve 133 l. s *Budapesti Szemle* 1879. XIX. k. 9. l.

milden Zügen, nach ihrer ärmlichen Tracht zu urtheilen, schienen es Bauersleute aus der Umgebung zu sein. Bei Vahot's Eintreten erhoben sie sich von ihren Stühlen und grüssten achtungsvoll.

«Entschuldigen der geehrte Herr», sagte der Mann, «wir kommen vom Lande, von Dunavecse, um unseren Sohn, den Sándor, zu besuchen.»

Vahot war sehr erfreut, die Eltern seines wackeren Gehülfen kennen zu lernen. Er konnte die alten Leute kaum bewegen, sich niederzusetzen, einen solch' gewaltigen Respect hatten sie vor dem Brodherrn ihres Sohnes. Kaum dass Vahot mit schwerer Mühe die Rede in Fluss gebracht hatte, stand Petőfi im Zimmer» stb.*)

«Bocsánatot kérünk a tens úrtól, mi bizony vidékről, Dunavecséről jöttünk fel Pestre, s azt a rossz fiunkat, Sándort keressük.»

— Ah, az én segédem, Petőfi szüleit van szerencsém Önökben tisztelhetni...

Alig birtam őket leültetni, oly zavarban voltak, talán azért, mivel nem egészen urias fővárosias ruhát viseltek...

Némi szóváltás után ott terem a mi Sándorunk» stb.

Vajjon csakugyan megtörtént-e a látogatás s így történt-e, a mint Vahot s utána Fischer elmondják: nem tudni. A valószínűség megvan. De különös, hogy Petőfi, a ki életének minden nevezetesb mozzanatát megírta vagy legalább elbeszélte, erről soha meg nem emlékezett sem költeményeiben, sem barátaihoz írt leveleiben. Hajlandók vagyunk az egész elbeszélésben Vahotnak szokszor büszkén emlegetett s rendkívül élénk színben feltűntetett pártfogói szerepét látni túlozva, mint minden adatot, melyet Vahottól Petőfire tudunk.

Még csak egy példát említünk a Fischer feldolgozási módjára, a mely világosan mutatja, mily különösen szerette kiemelni a szerző Petőfinek nyers, szilaj modorát s mily hűségesen használta az erre összehordott anyagot, habár a legkülönösebb, a hihetetlenséggel határos volt is. Szatmárra menvén Petőfi: Papp Endre barátjához szállt s vele együtt kereste fel Riskó Ignáczot Nagy-Károlyban. A jó barátok együtt vacsoráltak s Petőfit bemutatják Telekinek. Erre a következő szóváltás fejlődik ki köztük:

*) V. ö. Fischer műve 260—261. l. és Vahot Imre emlékiratai. Nemzeti könyvtár. Szerk. Abafi Lajos. II. kiadás. Budapest, é. n. 245—246. s a köv. ll.

«Sie sind der erste existirende Graf, mit dem ich spreche», sagte Petőfi.

«Sprachen Sie vielleicht schon mit nichtexistirenden?» erwiderte Teleki.

«Ein solcher war ich selber in meiner Comödiantenzeit» ...

«Nun Freund, mit mir hast Du nicht viel gewonnen, denn ich bin auch nur ein wilder Graf.»*)

«Ön az első *eleven* gróf, a kivel beszélek.

«Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdém némi savanyusággal.

«Az magam is voltam komédiás koromban.

«Na czimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan *vad* gróf vagyok.*) stb

Mindez adatok sehol sincsenek a szövegben megnevezve, mi a Petőfi-irodalommal ismeretlent egészen tévedésbe ejtheti. Fischer legtöbbször elhallgatja, kitől vette ezt vagy azt az adatot s így sokszor nem vagyunk képesek mintegy ellenőrizni. Pl. a mit Tompáról ír, hogy ez a kórházból kiszabadulván, 1846-ban Petőfivel együtt lakott: aligha valószinű; mi úgy tudjuk, hogy Petőfi és Tompa (kiről Fischer azt mondja, hogy bántotta a közönség közönye és hidegsége, holott maga dicsekszik, hogy népregéi s népmondái húsz nap alatt második kiadást értek s ebbe sem bukott bele) soha sem laktak a fővárosban együtt. Határozottan azonban nem állíthatjuk az ellenkezőt. Fischer az adatokra való mutatásban nagyon szűkszavú. Igy nem tudjuk: honnan vette a Pila Anikó és Petőfi közti szerelmi viszony adatait is, a melyek különben bárkitől valók, a hogy Fischer elbeszéli, nem egyebek mint a legélesb valótlanság Petőfi jellemének merész torzítására, az egyéniségében mutatkozó ellentétek kiszínezésére s a valónál élesebb kiemelésére.

Fischer, úgy látszik, a rokonszenvnek kissé erősb faját hajlandó volt mindjárt szerelemnek minősíteni. Pedig a két érzés közti különbség óriási. Főkép a mi a czigányleánynyal való viszonyát illeti: ez nem egyéb, ha igaz is, a fölhevült vérnek egy lüktetésénél, az emberi érzékek salakjának pillanatnyi uralmánál, mi az erkölcsi érzés határát nem érinti.

Petőfi Koltón találkozott Pila Anikóval, a szép czigányleánynyal s szívbeli gyönyört talált benne, mint Fischer beszéli. E gyönyörben azonban szívének nem volt semmi része. De mi történik? Petőfi azt hiszi, hogy Julia őt megcsalta. Nincs maradása a leány közelében. Koltóra megy megint, hol Teleki Sándor barátja szíves örömest fogadja. De a felháborított s kétséggel küszködő szív nem találhat nyugalmat. Már előbb hasonló állapotban ballépést tett. Ekkor bizonyára önfeledt

*) V. ö. Fischer műve 370. l. és Teleki Sándor: Egyről-másról. II. kötet. Budapest, 1882. 11. l.

pillanatában szállta meg a kétség, elszántság, a melyet folyvást erősbűlő önérzete csak annál jobban emelt. Hanem ez önfeledt pillanat elmultával a Prielle Cornélia iránt föllobbant szenvedélye nem háborgatta többé. Vajjon még egyszer próbára akarja tenni szívét s a benne viharzó szenvedélyt most, hogy Koltóra érkezik s egy csinos czigányleány jut közelébe? Vajjon ő írta-e e következő sorokat:

Mondhatnék átkot, hosszú és nagy átkot,
Mely, mint a villám, érjen el
S égesse, tépje lelkemet legmélyebb
Pokolba mártott körmeivel,
Ha elfeledlek téged, kedvesem,
Sőt ha rólad csak megfeledkezem?

S itt már nem egy önfeledt pillanatról van szó, mert Petőfi több ideig volt Koltón Telekinél. Nem ébredt-e föl igazi szenvedélyének tudata lelkében, hogy most a czigányleány bágyadt tekintete «vad tűzre lobbantja» szívét? S másfelűl, a ki a czigány jellemet ismeri: vajjon hiheti-e, hogy ily, a természetnek igazán vad virága még mindig csak egyedűl felé hajlik a «szerelem mindenható hatalmánál fogva?» A czigányleány — írja Fischer — boldog volt. Hát Petőfi? Petőfi is egy ideig, mikor «fejét a czigányleány keblére hajtá». De ez «érzéki mámor között visszaemlékezett kedvesére.» Vajjon hihető-e mind ez így előadva? Az érzéki mámor nem tarthatott sokáig. S mind ez csak pillanatnyi fölhevűlésre vezethető vissza, a minek a világért sem szabad oly mély értelmet tulajdonítanunk, mint a milyet Fischer tulajdonított. Egyébiránt ő maga is beismeri, hogy ez az érzéki mámor nem pótolhatta az igazi szerelmi szenvedélyt. Hát vajjon mire való volt akkor mindezt így kiszínezni, hogy épen a külföld képzelje Petőfit oly tág erkölcsi érzésűnek, a milyen épen nem volt? Az, hogy Pila Anikó még öreg korában sem tudta feledni a költőt, csak mellékes, bár ez is alig hihető. Fischernek e «megkapóan érzelmes» históriát mind el kellett mondania, mert Telekinél úgy találta. Hogy azonban e história milyen világításban mutatja föl a szerző biráló tehetségét: arról hallgatunk. Annyi igaz, hogy Fischer a Petőfi regényes szerelmének fokozataiból nagyon csekély elemző tehetséggel tudott világos képet alkotni. Első szerelmét a dunavecsei leány (Zsuzsika) iránt is oly erőnek festi, a milyen alig képzelhető egy húsz éves, minden kilátás nélkűl levő ifjúban, még ha az a Petőfi túláradozó szenvedélyes szivével bírt is. Az igaz, hogy Petőfi a költői babér mellé — mint egyik nagy tekintélyű bírálója írta — mindenkép igyekezett a szerelem rózsáját is tűzni: de azért korábbi fölhevüléseit nem szabad az utolsó, igazán uralkodó szenvedélyéhez még csak hasonlítani sem.

Van azonban Fischernek egy egészen új adata is, melyet a Petőfi

életrajzírói közűl eddig senki sem használt fel; értjük a Petőfinek Beck Károlylyal való találkozását s e találkozás alkalmával kifejtett nézeteit. A magyar születésű Beck Károly és Petőfi közti találkozást Kertbeny közvetítette. Petőfi, a mint neki Kertbeny Beck egyik darabját, a *Jankó der Roszhirte* czimüt felolvasá: élénk s leküzdhetetlen vágyat érzett keblében a Beckkel való ismeretségre. Már magában e tény legalább is valószinütlen Petőfinél, ki annyira nem kereste a mások ismeretségét s oly büszke volt függetlenségére, önállóságára, mint lángeszére s szegény sorsára. De kisérjük figyelemmel, hogyan írta le a Petőfivel való találkozását naplójában, a melyből Fischer — megszerezvén e naplót — hosszú kivonatot közöl.

Petőfi fölkeresi német költő-társát s mindjárt a megismerkedésnél annyit szeretne neki elmondani, a mi szívén fekszik: de attól tart, hogy nem értik meg egymást. Azonban úgy véli, hogy ő tud annyit németűl, mint új barátja magyarúl s így megkezdődik a társalgás, melynél hihetetlenebbet, Petőfi ismert jellemével ellenkezőbbet még eddig talán senki el nem mondott. Petőfi szörnyen összehúzva magát, mintha csak koldulni jött volna Beckhez: nagy félve nyúl egy szivarért zsebébe s kérdi: vajjon szabad-e rágyújtania? Engedelmet nyer s rágyujt. Erre gyors léptekkel az ablakhoz megy s hymnust mond a dohányfüstről a legáradozóbb szavakban. Ő mindent el tudott tűrni, ha dohánya volt. Ez biztosabb gondűző, mint a bor vagy zene, az imádság vagy sírás. Nemzetünk sem tudta volna e nélkül elviselni a sors annyi hányatásait. (!) Beck erre megjegyzi, hogy az ős magyarok nem dohányozhattak, mivel akkor még nem ismerték a dohányt, a melylyel Raleigh ismertette meg Európát. E név hallatára Petőfi bevallja, hogy ő semmit sem tud róla; különben is nagyon keveset tanulhatott itt Magyarországban, mert az iskolák nem arra valók. E mellett olyan életet élt, mely egyátalában nem kedvez a tudományos kiképződésnek. Még most is küzd a sorssal. Az öregebbek nem akarják az ő költészetében fölismerni azt az irányt, mely a magyar költészet fejlődését előmozdítja. Szóval elpanaszkodik hosszasan, némi hetykeséggel, affectatióval, de mégis gyermekesen, szinte együgyűen.

Nem sokára megint találkoznak. Petőfi egy áttivornyozott éj után kereste fel Becket s a franczia forradalomról kezdett beszélni. Megint az ablakhoz mennek. (Ez az ablakhoz menés egész komikus e különben is mesterkélt társalgásban.) Petőfi az akkori Pestet dicsőíti; itt akar ő élni s halni, ámbár sokszor elkeseredve azt kívánja, bár az Alpok közé juthatna, hogy távol lehetne az emberektől s aljas törekvéseiktől. Majd némi szóváltás után az afféle magyar-németekről kezd elmélkedni, mint a milyen volt Pyrker, Majláth, Lenau stb. S fájlalja, hogy Beck is németűl ír. Beck erre azt kérdezi, hogy mikép gondolkozik Petőfi Széchenyi-

ről s Kossuthról? «Az első — szóla Petőfi — jólét útján akar szabadságot, az utóbbi a szabadság utján akar jólétet teremteni; az előbbi reformál, a másik lázít (rebellirt) (1846-ban!). Csodálom Kossuth tehetségét, bár nem tudok vele rokonszenvezni... Ő szerfelett dicsvágyó s Cæsar veszélyes ékesszólásával bír, de én nagyon gyanítom, hogy hiányzik benne a Brutus és Cassius önmegtagadása.» stb.

Ime rövid kivonatban mindaz, a mit Fischer, mint új adatot, Beck naplójából közöl. De mennyire mesterkélt, valószinűtlen ez az egész társalgás! Vajjon hihető-e, hogy Petőfi oly gyermekesen bevallja tudatlanságát egy Beckkel szemben? Mintha ő valaha szánalmat igyekezett volna gerjeszteni maga iránt s épen oly emberben, a kinek talán tehetségét becsülte, de jellemét bizonyára épen nem sokra tartotta, mit *A külföld magyarjaihoz* czímű éles hangú költeménye talán eléggé bizonyít. S vajjon megalázta volna-e magát annyira, hogy a magyarországi viszonyokat mintegy pellengérre állítsa egy külföldi magyar előtt? S vajjon Petőfi mondhatta-e azt, hogy ő az Alpok közé szeretne menekülni, ki a rónaság iránti mély és igaz szeretetét annyi remek műben hirdeté? Egyébiránt szükségtelennek tartjuk a Petőfi magatartását Beckkel szemben magyarázgatni. Oly hihetetlen az egész naplókivonat, annyira híjával van minden természetességnek, hogy képtelensége első pillanatra szembeötlő. Mily kevéssé tudta felfogni a szerző Petőfi egyéniségének alkotó vonásait: hogy még e találkozás leírását is mint teljesen megbízható adatot közli!

Azonban nem folytatjuk tovább megjegyzéseinket, bár még nagyon sok van, miről szólnunk lehetne e könyv kapcsolatán. A Fischer magasztalói a nélkűl, hogy igaz érdemeit valóban kiemelték volna, hibáit, tévedéseit is művészeti igazságoknak hirdették, hogy ő elkísérte Petőfit születésétől haláláig s innen az *örökkévalóságig*. Azt hiszszük, hogy észrevételeinkből képes lesz talán némi képet alkotni az elfogulatlan olvasó e nagy terjedelmű, csinnal kiállított könyvről, mely Petőfinek eddig legterjedelmesb életrajza. Fischernek minden esetre érdeme az, hogy oly nagy szorgalommal, utánjárással, gonddal gyűjtötte össze a Petőfire vonatkozó anyagot. Ily teljesen még nem volt az eddig összegyűjtve. Minden esetre nagyon megkönnyítette a további vizsgálódók, tanulmányozók feladatát, a miért elvitázhatatlanúl dicséret illeti meg. Alig mellőzött egyetlen adatot is, mely eddig ismeretes. Mind a Petőfi korabeli bírálók, mind a későbbi tanulmányozók véleményeit figyelemmel kisérte s mindenütt a legjobb, alaposabb nézetek útján indúlt, bár maga nem igen mondott önálló ítéletet. Ha ismereteinket nem sikerűlt is bővítenie: legjobb tehetsége, legjobb belátása szerint járt el s oly vonzóan ismertette meg Petőfit a külfölddel, a miért tőle érdemelt méltánylatunkat meg nem tagadhatjuk. Műve nélkülözhetetlen lesz mindazoknak, a

kik Petőfi életét és költészetét ezután tovább tanulmányozzák. Ő maradandó emléket állított nevének e könyv megírásával. Arra a nem közönséges feladatra vállalkozott, hogy legnagyobb lyrai költőnket mutassa be a külföldnek s evvel kapcsolatban némi világot vessen a magyar szellem fejlődésére, bár alapjában nem is ismerte a magyar jellemet s a magyarság történeti fejlődését, mit előszavának következő része szembetűnően mutat: «Jóllehet a magyarok, történeti multjukra támaszkodva sokszor erélyesebben hangoztatják nemzeti álláspontjukat, s jóllehet néhány túlbuzgónak nagyon tetszik e chauvinismus túlkapása: *az öregebb nemzedék majdnem általában véve német nevelésben részesült s érzelmi világukban a germán erő, bensőség s mélység nemzeti büszkeséggel, tűzzel s lovagiassággal vegyült.*» Vajjon a ki így fogja fel a magyar szellemet: képes-e azt megérteni s e szellem egyik legprægnansabb kifejezőjét, Petőfit megmagyarázni? Valóban csak rendkívül nagy szorgalmának tulajdoníthatjuk, hogy ily alapon állva, még több tévedést, még több hibát el nem követett fejtegetéseiben. Ez a szorgalom, ez a fáradhatatlan ügyekezet, ez a minden oldalra kiterjedő figyelem néha-néha pótolta tehetségeinek fogyatékosságát s æsthetikai képzettségének hiányait, melyekről maga is tudomással bírt s a melyeket férfiasan be is vallott. Talán ha egészsége megmarad s tovább, még évekig foglalkozhat kedvencz tárgyával: sokkal jobb, sokkal nagyobb becsű művet sikerül hátrahagynia. Igy a sietség s gyors dolgozás miatt nem ért rá jól megfontolni minden adatot, minden elvet, véleményt s inkább azoknak csak összefűzésére törekedett. Mi szívesen méltányoljuk évekig tartó fáradozását s bánat fogja el szívünket, ha visszaemlékezünk a gyógyíthatatlan betegséggel küszködő ifjú író törhetetlen elszántságára, a melylyel könyve befejezésén munkált. Bizonyára a magyar irodalom barátai ezért tisztelettel fogják nevét emlegetni.

Dr. Váczy János.

HELTAI EGY MESÉJÉNEK EREDETÉHEZ.

Imre Lajos pár évvel ezelőtt egy derék tanulmányt bocsátott ki Heltai Gáspár meséiről, melyben főleg azok eredetével foglalkozik s nagy szorgalommal és szerencsével állítja össze forrásaikat. A műfajok legmozgékonyabbjával van dolgunk, a mesével, mely őshazájából Indiából kiindulva nagyobb tért hódított mint a nyelv, melyen először megszólalt, s legegyszerűbb alakjától a művészi elbeszélésig minden népnek és kornak mindig élvezet és okulás forrását nyujtotta. A közös nagy forrásból merítettek a mi meseíróink is, meséink abban az alak-

jukban, melyben őket az æsopusi mese első virágzása korában feldolgozták, idegen eredetűek, Pesti Rimicius, Heltai Boner, Burkhardt s mint Imre a mesék sorrendjének egyezése nyomán megállapította főleg Steinhöwel, a XV. századbeli meseíró után dolgozott.

Négy mesének azonban sehogy sem sikerült az eredetét megállapítania, a 73-iknak, mely a szegényből lett gazdag emberről és a gazdagból lett szegényről való s takarékos, szorgalmas életre oktat, s a három utolsónak, a 98-iknak, mely a madarász s a tőrbe csalt rigó példáján mutatja ki, hogy az országnak semmi sincs nagyobb ártalmára, mint a fejedelem, ki népének kegyes gondviselője helyett kegyetlen fosztogatója, tyrannusa, a 100-iknak, mely arra oktat, hogy csak önmagunkba vessük bizalmunkat, a pacsirtát és annak fiait sem verték ki fészkéből, míg a gazdag maga nem jött barátjai, rokonai helyett földjét learatni.

Legutoljára hagytam a 99. számút, mostani soraim tárgyát. E mese tán legsikerültebb Heltai valamennyi meséje közt mind tartalma, mind elbeszélő módja, mind korabeli vonatkozásainál fogva. Szól egy nemes emberről és az ördögről. E nemes ember, afféle embermaró földesúr, bőrig nyúzta jobbágyait s mégsem volt megelégedve jövedelmével. Egyszer találkozott az ördöggel, ki eget-földet igért neki, ha megfogadja ispánjának s jutalmul csak azt kérte, a mit a parasztok az esztendő végével önkényt adni fognak neki. A nemes ember örül és rááll az alkura. Ez idő alatt az új ispán sok módot talált a nép sanyargatására, a nagy gazdagság csak úgy özönlött a házhoz. De végre az ördög fizetését kérte. Megindult hát a nemes ember vele a faluba. A hogy beérnek, hát kifut egy ökör az udvarból, utána egy ember szidva a megvadult jószágot, hogy vinné el az ördög. Hátranéz a nemes ember: Ispán, hallod-e, mit mond a pór? Neked ajánlá az ökröt, tied az. De az ispán visszautasítja: Nem engemet illet, mert nem jókedvéből ajánlá nekem az ökröt; megbúsult szegény, búsultában műveli. Mennek hát tovább; de nem kellett az ördögnek a síró gyermek sem, kit boszankodó anyja szánt a számára. Végre egy ház előtt megpillantja egy kis leányka a nemes embert. Megijed tőle s befut az anyjához: Anyja, anyja, ihol itt a nemes ember, a mi urunk. Felele az anyja: Ördög vigye el a vérszopó, kegyetlen árulót, talán valami dögöt érzett valahol és arra jő a bírságra. Kérdi az ispán a nemes embert: Hallod-e mit mond a szegény asszony? Hallom — felel a nemes ember, — de nem szíve szerént mondja, hanem pokocsából, ki tudja miért búsul meg ebagné? Bizony nem pokocsából mondja, hanem szíve szerént ajánla tégedet én nekem. Ez okáért enyém vagy és elviszlek. Meg is ragadta az üstökét, feldobta a taligájára s czifrálkodó feleségével együtt elszállította a sátán elébe s a pokoli fürdőbe.

E mesét illetőleg Imre csak nyomokat talált. Pauli 1522-ben megjelent Schimpf und Ernst czímű schwankgyűjteményében van egy elbeszélés, a 45-ik,*) melyben egy Schuldbote megy egy faluba, hogy valakit megfizettessen. Hozzácsatlakozik paraszt ember képében az ördög is, és együtt mennek. Egy falun keresztülmenve hallják, hogy egy aszszony azt mondja síró gyermekének: Sírjál, csak sírjál, hogy az ördög vigyen el! Erre figyelmezteti az ember az ördögöt; de ez nem viszi el a gyermeket, mivel az anyja csak haragjában ajánlta neki. A mezőn meg egy csapat sertést látnak, melyből egy elszaladván, a pásztor átkozódva fut utána: Vigyen el a minden disznók ördöge! De ezt sem viszi el az ördög, mert a pásztornak kellene megfizetnie. Végre megérkeznek ahhoz a házhoz, a hol az adósságot be kellett hajtani. A paraszt ember épen csűrében van és csépel; mikor a felé közeledőt meglátja, így kiált fel: Honnan a pokolból jösz, vigyen el az ördög! Erre az ördög is megszólítja: Hallod mit mond a paraszt? Ez már komolyan beszél s így velem kell jönnöd! — Ezzel elviszi.

Úgy látszik azonban, midőn Imre már dolgozatát befejezte volt, jutott kezébe Baissac Jul. Histoire de la diablerie chrétienne czímű munkája, mely jobb nyomra vitte; ennek I. k. 213. lapján olvasható egy a Heltaiéhoz majdnem teljesen hasonló történet. Egy XV. századbeli barát Herold János, 210 prédikácziót gyűjtött egybe a korabeli prédikáló baráttársaktól. Ezek egyikében szó van egy adószedőről, a szegény nép csikarójáról; egyszer hivatalos útja közben egy rejtélyes utassal találkozott, ki nyájasan csatlakozott hozzá s vele beszédet kezdett. Az alak nem tetszett s szívesen el lett volna nála nélkül az adógyűjtő. Mintha kénkő perzselése bűzét érezte volna, gyanakodott rá, hogy az alvilág valamely lakosa. Ugyanaz a történet ismétlődik itt is, mint a Heltai meséjében, csakhogy a pór itt is *malaczot* hajt maga előtt, a síró gyermek itt sem kell az útitársnak, hanem midőn a szegény megzsarolt pórok egyértelműleg felkiáltanak: itt a mi hóhérunk, vigye el az ördög, hatalmas markával felkapja az adószedőt és úgy elviszi, hogy a lába sem éri a földet.

E történet tartalmát illetőleg, lehetett volna ugyan Heltai forrása, a szász prédikátor olvashatta a XV. századbeli szerzetes könyvét, a részletekben való eltérése azonban nem igen volna indokolható. Én egy más nyomra mutatok, melyről szintén kétlem ugyan, hogy az igazi lenne, de ha eszközökben szerencsésebb munkás venné kezébe, talán vezethetne érdekes felfedezésekre. Az én íróm a XIII. században élt

*) Beöthy, A szépprózai elbeszélés. I. 143. lapján csak e forrásról tud.

osztrák meseköltő, az Amis pap s számos kisebb novella*) szerzője Stricker. Kiválóbb egyéniség az osztrák költészet akkori hanyatlása daczára is a két századdal később élt meseköltőknél. Elbeszéléseit idegen forrásokból veszi ő is, de kora viszonyai közé helyezi, valóságos kis korképekké alakítja s bevonja szeretetreméltó egyénisége zománczával. Gúnyolja és vígasztalja, hosszú tanulságokban oktatja polgártársait mint Heltai s Amis papban a vallás ügyét is megérinti. Kisebb elbeszéléseiben olvasható egy történet a Bíróról és az ördögről. Egy gonosz bíró találkozik az ördöggel, ki a vásárra megy, mert ma minden az övé, a mit neki komolyan adnak. A bíró elkíséri. A vásáron egy asszony az ördögnek kívánja makranczos disznaját, másik asszony síró gyerekét. Azonban az ördögnek egyik sem kell. Hanem mikor egy szegény asszony kívánja azt a bírónak, a ki elvette utolsó tehenét, az ördög nyakon csípi gonosz kísérőjét, mert ez már igaz kívánság.

Az előzmények ez elbeszélésben is inkább a német feldolgozásokban egyeznek, mint Heltaival, de a falun átmenés jelenetei, a részletekben, több hasonlóságot mutatnak, mint akár a Pauli, akár a Herold elbeszélése. Nem lehetne a Bíró és ördög e legrégibb feldolgozását egyéb okokkal is támogatni?

Zombor. Dr. Zlinszky Aladár.

---

*) Kleinere Gedichte von dem Stricker, herausgegeben von Karl August Hahn. Quedlinburg u. Leipzig 1889. E gyűjteményben azonban épen a keresett mesét nem bírtam feltalálni. [E kötetben a keresett elbeszélés csakugyan nem található, de olvasható az pl. Gœdeke Károlynál, *Deutsche Dichtung in dem Mittelalter*, 2. kiadás, 1871, 849. l. s már régebben von der Hagen fontos gyűjteményében; *Gesamtabenteuer* III, 387. l. — Részemről nem hinném, hogy Heltai közvetetlen forrása a Stricker elbeszélése volna, mert ez esetben nehány kiválóan jellemző vonásban mutatkoznék egyezés a magyar és az osztrák író előadása közt. H. G.]

HAZAI IRODALOM.

Egy hang a Lesbia-kérdés jelen állásához. Doctori értekezés. Irta *Wirth Gyula* segéd-tanár Nagy-Becskereken, 1886.

Szorgalmas és gondos összeállítása a kérdést pro és contra illető bizonyítékoknak. Álláspontja körülbelől ugyanaz, mint a minőt én foglaltam el Catullus-fordításomhoz való bevezetésemben, t. i. azt bizonyítja, hogy Catullus Lesbiája nem azonos a hirhedt Clodia quadrantaria-val, s így főkép Schwabét és Bährenst czáfolgatja. Az eddig ismerteken kívül egy pár újabb bizonyítékot is hoz fel állítása mellett. Ilyen új vagy legalább új alakba öntött fő bizonyítéka a Catullus és Clodia között való nagy korkülönbség. Ezt a korkülönbséget Wirth lehetőleg nagyítani igyekszik, az eddig ismert 7 évnyi korkülönbség nem levén elégséges arra, hogy a viszonyt absolute lehetetlennek tüntesse fel. Hieronymus szerint Catullus 87-ben született s 30 éves korában 57-ben halt volna meg. Minthogy azonban némely verse az 57-ik év után történt eseményeket is említ, általában elfogadják, hogy Catullus csak 54-ben, tehát 33 éves korában halt meg. Wirth ezzel szemben úgy okoskodik, hogy Catullus 87-nél később született három évvel s így mégis 30 éves korában halt meg; Hieronymus tehát szerinte nem csak a halálozás, hanem a születés évét is elhibázta. Első bizonyítéka, hogy valószínűbb, hogy Hieronymus két egynemű hibát követett el (tudniillik 87—57-et írt 84—54 helyett) mint két különneműt (tudniillik hogy egyrészt a halálozás évében, másrészt az életkor meghatározásában hibázott volna). De én nem tudom, miért volna különnemű hiba ez utóbbi? hiszen összefügg, t. i. ugyanavval, hogy a halálozás évében tévedett, tévedett egyúttal az életkor meghatározásában is. De Wirth minden áron el akarja fogadni a 30 éves életkort, abban nem akar kétkedni, azért tartja *egyneműbb* hibának, ha Hieronymus a születés és halálozás évében egyaránt téved, mint *azt az egy* hibát, ha csak a halálozás évében (mert hiszen ez magában foglalja az életkor meghatározásában való hibát is). A dolog tehát így áll: Wirth valószínűbbnek tartja, hogy Hieronymus két hibát követett el, mint hogy egyet. Szerintünk azonban ily valószínűségre nem lehet építeni. Második okul azt hozza fel, hogy ámbár 33 év is *fiatal* a halálra, de határozott adatunk levén Hieronymusnál a 30 éves korra nézve, ez jobban megfelel az Ovidius-féle »*iuvenilia tempora*«-nak. Ha az ember elismeri, hogy a 30 éves ember is fiatal, meg a 33 éves is, lehet-e azt mondani, hogy Ovidius inkább nevezhette fiatalnak a 30 éves Catullust, mint a 33 évest? vagy ha inkább nevezhette is (ámbár a római embert még 40 éves korában is megillette a *iuvenis* név), lehet-é ebben bizonyító erőt találni? — Harmadik oka, hogy ha 87-ben szüle-

tett volna, akkor egész 5 évvel lett volna idősebb testi-lelki barátjánál, a 82-ben született Licinius Calvusnál. Wirth bevallja ugyan, hogy az 5 év nem nagy korkülönbség, de azt mondja, hogy 20—30 éves fiatal embereknél elég nagy arra nézve, hogy oly barátság, mint a Catullusé és Calvusé, köztük létre ne jöhessen. Közvető oknak közbe toldja, hogy Catullus *valószínűleg* már 20—22 éves korában ismerkedett meg Calvussal s így nem valószínű, hogy egy 15—17 éves gyermekben találta volna föl a jó barát ideálját. Látni való, hogy ez nagyon gyönge syllogismus, mert így hangzik: «20—30 éves embereknél 5 év nagy korkülönbség a benső barátkozásra; úgyde Catullus *valószínűleg* 20—22 éves korában ismerkedett meg az ő Calvusával, tehát nem lehetett köztük 5 évnyi korkülönbség». Ép ily joggal okoskodhatnánk így: «a hagyomány azt mondja, hogy Catullus és Calvus közt 5 év korkülönbség volt; ennyi különbség feltünő fiatal emberek barátságában, de megfejthető, ha pl. Catullust 25 évesnek, Calvust húsznak gondoljuk barátkozásuk kezdetén». — Mindezekből azonban azt következteti Wirth, hogy «semmi sem akadályozhatja az elfogulatlan itélőt, miszerint velünk együtt minden föntartás nélkül (?) a Kr. e. 84-ik évet tartsa Catullus születése évének». — A miben nem vagyunk akadályozva, arra még nem vagyunk kényszerítve. S miért szükséges Catullus születése évét ily módon kalandos valószínűségek alapján három évvel későbbi időre tenni? Csak azért, hogy így annál nagyobb, legalább is 10 évnyi korkülönbség legyen közte és Clodia közt konstatálható és ezen az alapon köztük a szerelmi viszonyt absurdumnak deklarálhassa a szerző. Ha a szerelmi viszony 7 évi korkülönbséggel még lehetséges, akkor 10 évnyivel sem válik absurdummá. De, ismétlem, ez a tíz évnyi korkülönbség semmi számba vehető okkal nem bizonyítható. De a hét évnyi korkülönbségnek is ellene szól a «*pater ut gnatos*»-féle hasonlat. Igaz, ezt az okot magam is hangoztattam volt. De ha az ember egy kicsit enged abból az ifjúi idealismusból, melynek szemüvegén át Wirthtel együtt a Catullus szerelmét is oly nagyon idealisnak hajlandó nézni, akkor nem fog egy kifejezésben többet keresni, mint a mennyi benne van. De tekintsük az érem másik oldalát. Ha Catullus kezdetben Clodiát csak idősebbnek tudta magánál 7 évvel, de elvetemültnek még nem, akkor nem üt csorbát szerelme ideal.s voltán az idősebb nő iránti szeretet. Hiszen épen az önzetlen, idealis szerelem szokott megfeledkezni az utilitarismus szempontjairól.

Érzi Wirth bizonyítékainak gyöngeségét s így folytatja: «S most hallgassanak egy időre a pergamenek, s beszéljen tisztán az emberi szív: Én mindenek előtt azt mondom, hogy Catullus szerelme, oly szerelem, mint az övé, oly nő iránt, mint Clodia, ki míg egyrészt sokkal idősb, addig másrészt férjes és elvetemült nő volt elejétől kezdve (vajjon

Catullus szemében is?) oly lélektani problema volna, mely, ha az életben tán kivételkép lehetséges volna is, fejcsóválva győződnénk meg róla, tudományos kérdésnél pedig cseppet sem valószínű». — Látni való, hogy ily megengedő meg nem engedések épen nem tartoznak a meggyőzés eszközei közé.

A *Lesbius*-kérdésnél Wirth elfogadja azt, hogy Lesbius = Clodius, de szerinte ebből nem következik, hogy a Clodia és Clodius testvérek voltak. No már, ha Schwabeék legerősebb bizonyítékát ténynek veszszük, akkor lehetetlen a bizonyított dolgot is el nem fogadnunk. De Wirthnek itt is egy sajátságos «erős érve» van, melyet a «notorum» alak frappans értelmében talál, t. i. hogy: «bármily szép is ez a Lesbius, senki sem csókolja meg őt olyan, *a ki ismeri*». Ha már most — folytatja — Lesbius Clodiának fitestvére vagy rokona, mondhatja-e Catullus, hogy senki se csókolja meg, a ki ismeri, mikor épen a miatt panaszkodik, hogy Clodia jobban szereti őt, mint Catullust minden nemzetségével együtt? — Miért ne mondhatná? Nem természetes-e, hogy a *notorum* ez esetben csakis *másokra*, *ismerősökre* vonatkozik, nem pedig Clodiára, Clodius nőtestvérére s egyúttal szeretőjére? — Egyébiránt ez a *notorum*-olvasás nem is egészen biztos, s így arra sokat építeni nem lehet.

Nem térhetünk ki minden részletre, hol Wirth ellenfeleivel szemben egy-egy új bizonyítékot igyekszik felhozni; döntő fontosságút nem találtunk köztük, elfogadhatót is alig. Egyebekben ismeretes ellenokokra hivatkozik.

Igazán bizonyító új okot tehát nem hoz fel Wirth az ő álláspontja mellett. A mi magát ezt az álláspontot illeti, igaz, hogy régebben én is e mellett voltam, de azóta be kellett látnom, hogy ez az álláspont mereven fenn nem tartható, mert ha van hypothesis, melyet nyomós okok támogatnak, akkor a Lesbiát *Clodiá*val azonosító hypothesis olyan. A mi ellene felhozható, az a dolog *bizonyosságát* gátolhatja, de nagy valószínűségét meg nem szüntetheti. Ezért van, hogy *Riese*, ki ezelőtt leginkább kardoskodott Lesbia *leány*-volta mellett, 1884-ben megjelent kommentáros kiadásában csaknem teljesen resignál. Az ember természetesen gyakran hajlandó az ily dolgokban ideálisan fogni fel a dolgot s ifjúi optimismussal az ethikailag és poetikailag szebbet választja, de később belátja, hogy a feltűnően bizonyító tények előtt kapitulálnia kell, legalább annyiban, hogy ne tartsa valószínűtlennek vagy lehetetlennek a Clodia-hypothesist s hogy annak *egyenes megdöntésére* ne folyamodjék olyan bizonyítékokhoz, melyek könnyű szerrel ellene fordíthatók, de meg a melyekre még akkor sincs okvetetlenül szükség, ha elfogadjuk a Clodia-hypothesis valószínűtlenségét. Így pl. ennek megdöntésére azt bizonyítgatni, hogy Lesbia nem volt férjes, nem okvetetlenül szükséges, mert hiszen utóvégre Catullus Clodiája is, Clodia quadrantaria is lehe-

tett férjes s mégis két külön személy, de másrészt nagyon erőltetett, ha tekintetbe veszszük az ily helyeket: «*Sed furtiva dedit mira munuscula nocte, Ipsius ex ipso dempta viri gremio*» (68, 145—6) és: «*Lesbia mi praesente viro mala plurima dicit*» stb. (83, 1 skk.), a hol elfogulatlanúl csak igazi *férjre* lehet gondolni. A *furtiva munuscula* egyúttal az *Allius házában* bizonyítja Lesbia előkelő-voltát. Szintén nem egy egyszerű és szegény sorsú *libertinára* mutat ez: «Cum suis vivat valeatque moechis Quos simul *complexa tenet trecentos*» (11, 17, 18), hanem a Cicerónál leírt hirhedt Clodiára. De legdöntőbb a 79. költemény; «*Lesbius est pulcer*...» melyben talán eddig nem is vették észre, miért van kiemelve «*cum gente* Catullum»; azt hiszem, azért, mert a költő azt akarja mondani, hogy Lesbia a *saját nemzetségebeli* Lesbiust többre becsüli Catullus minden pereputtyánál. Hogy pedig Catullus csak ily enyhén szól erről az *incestus*-ról, annak vagy az az oka, hogy még jóformán maga sem hiszi, vagy mert már nagyon is köztudomású volt, mint ez Cicero ismeretes beszédjéből (pro Cælio) kitűnik. A mi végre a *Caelius* és *Rufus*-kérdést illeti, mindenesetre Rufusban kell keresnünk Clodia szeretőjét, M. Cælius Rufust, Catullus ostorozott vetélytársát, ellenben a *veronai* Cælius — mint a Cælius-versek bizonyítják, más Cælius s a költőnek mindvégig jó barátja (v. ö. 58.)

Csak jelezni akartam azon főbb okokat, melyek engem régibb álláspontom elhagyására bírtak s mondhatom, hogy a Wirth értekezése czéljával ellenkezőleg csak annál jobban megerősített e meggyőződésemben. Mert bármily szorgalmasan állította össze és bővítette a Clodia-hypothesis ellen szóló adatokat, álláspontját plausibilissá tennie nem sikerült.

Meg kell még említenem, hogy az értekezés *rendkivül* sok sajtóhibája igen boszantó. Dr. Csengeri János.

Gulisztán vagy Rózsáskert. Irta *Szádi.* Persából fordította *dr. Erődi Béla.* Budapest, Singer és Wolfner. 1889. 8-r. XVI és 168 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Kitünő orientalistánk, a ki épen olyan kellemesen csengő magyar versekben szokta a keleti költészet termékeit hazánk nyelvén kifejezni, a milyen híven adja vissza eredeti értelmöket, e fordításának kiadásával ismét bájos virágot kötött abba a szép koszorúba, a melyet Háfiz és Omer Chejjám dalainak fordításával fűzni kezdett. Óhajtom, hogy nem sokára Firdúszí teljes Sáhnámeh-ját, a mely Biszutún sziklájaként mered égnek a persa költészet virágos mezejéből, Erődi fordításában olvashassuk, gyönyörködve csengő-bongó magyar alexandrinusainkban, a melyek egyedül alkalmasak a persa hősi toborzó utánzására. Az elöt-

tem levő Gulisztán-fordítás mindenkit, a ki a persa nyelvvel foglalkozott, kellemesen lephet meg. Szádí Gulisztánja ugyanis az a klasszikus munka, a melylyel Európában és Ázsiában ép úgy, mint Afrikában, a hol csak a persával vagy általában az úgynevezett keleti nyelvekkel és irodalmakkal foglalkoznak, legelőször ismerkedik meg a tanuló. Örömmel olvastam át magyar fordításban is a jól ismert kisebb-nagyobb történeteket, meg az apró versszakokat és a könyv olvasása közben feljegyzett észrevételeimet itt közlöm.

Szádínak, Abd-alláh fiának családi neve Muszlih-eddín, nem anynyit tesz, mint: a vallás dicsősége, hanem a vallás megigazítója, megbírálója, a mi természetesen nem azt akarja mondani, hogy az izlám szent és egyedül igaz vallását valaki megigazíthatná vagy megbírálhatná, hanem azt, hogy e név viselője a valláson belül a hívők megigazítója, megbírálója legyen. *Muszlih* olyan igenév, mint egy más igéből az ismeretes *muszlim*, az igazhívő; az előbbihez tartozik a *meszlehet* vagy *meszlihet* főnév, a mely annyit tesz, mint: boldogulás, haszon, például a Gulisztán I. fejezetének 1. elbeszélésében e régi persa közmondásban (Vámbéry, Vándorlásaim és élményeim Persiában, 14. l.): durúgh-i meszlehet ámíz bih ez rászt-i fitneh engíz, Erődi fordításában: A *jóraczélzó* hazugság jobb, mint a kellemetlenséget okozó igazság; vagy I, 13: meszlehet-i án míbínem, azt tartom, *czélszerű* volna; ugyanez van I, 16.; hasonló fordulat I, 16., 23., 24. vagy II, 20.: meszlehet án eszt, jobb volna, és általában gyakran hasonló kifejezésekben.

A *szúfi* rend nevéhez megjegyezhetjük, hogy e nevet Sáh Iszma'íl, Persia királya (Kr. u. 1499—1524.) is felvette és utána ivadékait is Szúfiknak nevezték; ebből van Shakespeare Velenczei kalmárjában: By this scimitar That slew the *Sophy* and a Persian prince.

Erődi könyvének bevezetésében Szádi élete rajzát közli. A nagy erkölcstanító harmincz esztendeig folyton utazgatott, mint honfitársai általában nagy gyönyörűségét találva az utazásban és teljesen felfogva nagy hasznát, a mit később földije, a sirázi Muhammed Semsz-eddín Háfiz így énekelt meg: her kih szefer kerd peszendideh seved, ze ájúneh-i núr kemáles dideh seved, pákizehter ez áb nebásed csízí, her dsá-i kih kuned mekám gendideh seved, azaz: Mindaz, a ki utazott, dicséretben részesül, a fényesség tükrében lesz látható tökéletessége; tisztább a víznél nincsen semmisem, mégis mindenütt, a hol megáll, megposhad. Szádinak egy nevezetes úti kalandja volt, az, hogy Jeruzsálemben a keresztesek kezébe került. A Gulisztánnak erre vonatkozó érdekes és szinte húmoros helye így szól: »Megunván damaskusi barátaimnak társaságát, Jeruzsálem pusztájára fektettem le fejemet, és vad állatok társaságába keveredtem, míg a frankok fogságába kerültem. Tarabolusz (sziriai Tripolisz) egyik sánczában zsidók társaságában földmunkára

szorították. Ekkor arra vetődött egy aleppói tekintélyes férfiú, ki régi ismerősöm volt, rám ismert és így szólt hozzám: «Mit csinálsz itt, hogy kerültél ide?» Én válaszoltam:

Ember társaságból rengetegbe szöktem,
Mert istenen kívül nem hódolok másnak:
Képzeld el csak, kérlek, hogyan élek itten,
Barom-ólba zárva, mint állattal bánnak.

Barátok közt lenni, habár lánczra verten,
Jobb mint idegen helytt sétálni szép kertben.

Megszánta helyzetemet, tíz dénárral feloldotta kötelékeimet és elvitt házájába. Volt egy leánya, nőül adta hozzám, s vele hozományúl száz dénárt adott. Rövid idő múlva megváltozott a nő, rossz természetű lett, ellustult és nagy mértékben kezdette használni nyelvét. Életemet így nagyon megkeserítette, a mint a mondás tartja:

Az a férfi, kinek rossz feleség jutott,
Már itt lenn a földön megkapta a poklot.
Gonosz nőtül, kérlek, őrizkedjél menten,
A pokoli tűztől ments meg uram engem!

(Ez az utolsó sor a Koránból való, II, 197. és III, 14.) Egyszer szabad folyást engedve nyelvének, így szólt: «Nem te vagy az, kit atyám tíz dénáron váltott meg a frankok fogságából?» Én így válaszoltam: «Mindenesetre, tíz dénáron váltott meg a frankok lánczaiból, de száz dénárral foglyul adott a te kezeidbe.»

Farkas körme közül, így olvastam egyszer,
Kiragadt egy bárányt egy nagy erős ember.
Éjjel aztán fogja, és torkára kést ránt,
Mire ilyen szókra fakasztja a bárányt:
Tegnap engem farkas körméből kimentél,
Ime most mit látok, farkasom te lettél.

E pompás történetkéhez megjegyezhetjük, hogy *Tarábulusz-i sám* városát a keresztesek 1109-ben foglalták el, 1289-ben pedig Aegyptus fejedeleme, Kelaún, ismét vissza szerezte a muszlimeknek. Dénár a persában *dinár*, a mi a görög *δηνάριον* útján lett a latin denariusból, mint alakja is bizonyítja; az arany dinár keleten egy mithkál vagy másfél arab drachma súlyú, az ezüst dinár 7—10 drachmát nyom; érdekes a *dinár-i köpeki*, kutyás dinár persa-török szó, a melylyel a keleten, kivált Törökországban elterjedt európai pénznemeket nevezték el, a melyeken oroszlán képe volt látható; ez a gúnyos *köpek* szó aztán átment az oroszba és ott *kopek* alakjában még ma is pénznemet jelent. Az arabban

abú kalb, kutya apa, egy hollandi pénznem neve volt, a melyen ugyan szintén oroszlán volt látható, ezt azonban kutyának csúfolták ott is.

Az 1. fejezet 30. elbeszélésében, a mely Abú Fazl Szuban Bin Ibráhim Zú-lnún-i Miszri szúfi főnökről és híres szentről szól (meghalt Aegyptusban 859-ben), Erődi az eredetinek e szavait: ez dsumleh-i szedikán búdemi, így fordítja: úgy én őszinte emberek közé tartoznám, holott az *őszinte* szónak e helyen nincs kellő értelme; helyes fordítása: *igaz.* Az előbb idézett értelme van e szónak a 8. fejezet 56. bölcs mondásában (*hikmet*; kár, hogy fordítónk a 8. fejezetet nem osztotta fel az eredeti kiadások nyomán; így nagyon nehéz benne egy-egy hikmetet megtalálni; én Eastwick hertfordi 1850. évi kiadása szerint idézek;): 'álim ender miján-i bicheberán, metheli gufteh end szedikán, sáhidi der miján-i kúrán eszt, muszhaft der szeráj-i zendikán, a tanultra a tudatlanok között példát mondtak *őszinte* jó barátjai, hogy olyan, mint a szépség a vakok közt, hogy valóságos korán a tűzimádók palotájában; Erődi a 154. lapon így fordítja: «Balgák között kelle tengődni egy bölcsnek, Sokat mondtak róla példa-mondó bölcsek. Szép ifjúnak mondák vakok közé téve, Isteni koránnak istentelen kézbe». E hikmetet *rímes prózában* fordította Erődi, ámbár az eredetiben itt alig mutatkozik e művészi alak: «Ha a gyöngy sárba *hull*, az marad még *azontul*; de a por ha magára az égre is *száll*, értékesebb nem lesz *annál*. Képesség műveltség nélkül nem sokat *ér*, de képesség nélküli egyént tanítani, eredményt szintén nem *igér*. Bár a hamu nemes *eredetű*, mert a tűz isteni *természetű*; de minthogy magában nincs *értéke*, csak por lehet a *mértéke*. A czukor becse nincs a *nádtul*, maga nyeri azt *önmagátul*.»

Gul. I, 33. megjegyezhetjük, hogy *Melátijjeh* vagy Erődinél *Malatia* az Euphrates partján levő város, Kis-Örményország főhelye.

A *redif-rímek* (l. Ujpersa nyelvjárások cz. értekezésem 59—64. l.) alkalmazása a magyarban és általában az európai nyelvekben igen ritka és igen nehéz; nálunk a legszebbeket Arany Jánosnál olvastam, például: Dalos Eszti, — a mezőre kiment ő, Aratókkal puha fűvön pihent ő (Tengeri-hántás); Ugy tett Lajos épen: játszott is, ivott is, De azér' nagyobb volt — király volt ő ott is (Toldi szerelme II, 7.); Mohón kap az ifjú a szép selló után . . . Mintha álom után . . . hiú szelló után. . . . (VII, 50.); «Vezetem, nem küldöm» Lajos riad «érts meg, Lebeszélni róla te ne is kisérts meg (XI, 18.); Dicsérve az anyja hozzá teszi: jó is, A miért eljegyzé már a Megváltó is (XII, 91.); Száz mérföld a világ, erre is, arra is: Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is (Toldi II, 13.); Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg? Ki tudja hol áll meg s kit hogyan talál meg? (III, 7.); Rezes volt valaha, most is látszik rajta, Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta (Toldi estéje III, 6.); Hazudik-e vagy sem, nem állok a felől, Azért engedelmet instálok a

felől (Jóka ördöge); az *is* szó gyakrabban képez redifet. Erődi nem is követhette az eredetit, I, 14. és 34. vagy V, 14. A művészi keleti *versmértékeket* a magyar ütemes sorok mindenféle fajával pótolta fordítónk, néha egészen különbözőket ugyanazzal, pl. I, 33. az eredeti mutekáribot (tetrameter bacchicus catalecticus in disyllabum, a mely alapjában a latin *tripudium* és *triumpus* meg a német *Dreischritt* jelentésével megegyezik; a római tripudium mértéke is úgy látszik a bacchius volt, innen van e görög versláb következő latin neve: *Oenotrius tripudians*, Dr. Pecz V., Latin verstan és prosodia 28. l. Egy. Phil. Közl. XII, 412.) e sorokban: ger ez bende leghvi senidi merends, dsihándide biszjáre gújed durúgh, így fordította: Ne neheztelj, hogy ha szolgád füllentett; Világlátott szava gyakran valótlan; és I, 35. az eredeti hezeds-i mehzúfot (epitritus primusokból álló trimeter catalecticust) e sorokban: beter z ánem ki chváhi guften áni, ki dánem 'ejb-i men csún men nedáni, a melyeket következőleg fordított le: Rosszabb vagyok annál, minek mondhatnál, Mert hibáim jobban tudom náladnál; mind a két persa versmértéket tehát a háromütemű vegyes tizenegyessel fordította.

Fordítónk elhagyott olyan elbeszéléseket, a melyek nem felelnek meg az európai izlésnek, pl. Eastwick kiadása szerint az 1. fejezet 40. elbeszélését.

A sokszor idézett latin mondást: Esse oportet, ut vivas, non vivere ut edas (Auctor ad Herennium, 4, 28.), a melyet Senecának így kellett gúnyosan korára alkalmaznia (Consol. ad Helv. 9, 10.): Vomunt, ut edant, edunt, ut vomant, — a Gulisztánban is megtaláljuk, III, 6.: chverden beráj-i ziszten u zikr kerdeneszt, tú mu'tekid kih ziszten ez behr-i chverdeneszt, Erődi fordításában: Enni kell, hogy imádsággal élhessünk, Te azt tartod, evésért van életünk.

Erődi a 92. lapon nem csatol magyarázatot *Bektás* és *Chejltás* nevéhez. Eastwick a többi Gulisztán-kiadóval Gentius nyomán azt jegyzi meg, hogy mind a kettő híres bajvívó volt; egy keleti szótár, a Burhán-i Káti' szerint azonban *Bektás* egy chvárezmi király neve, *chejltás* pedig a persa szótárak szerint a. m. katonapajtás és hadvezér, a mi a Gulisztán e helyén egészen kielégítő értelmet ad; a Behár-i 'adsam és a Semsz ullughát czímű szótárak az utóbbit szolgacsapatnak fordítják. Vullers, Lexicon Persico-Latinum etymologicum I, 775. A 147. lapon meg a *Bajlekán* városnév nincs megmagyarázva; ez helyesen *Bejlkán* (a versmérték szerint *Bejlekán*), Errán, Erán vagy Árán tartománynak, Ázerbejdsán egy részének városa Sírván (vagy Sirván) határaihoz közel. Vullers Lex. I, 304. Még a 163. lapon levő jegyzet ellen is van kifogásom: Feridún nem volt Dsemsid fia, Spiegel, Eranische Alterthumskunde I, 538. s köv. l.

Azonban ha akár a Gulisztán bájait, akár Erődi fordításának szép-

ségeit méltóan akarnám bemutatni, majdnem az egész könyvet írhatnám ide; minden olvasóm jól teszi, ha a persa ethikus költészet e remekművével már most magyar fordításában ismerkedik meg.

Dr. Pozder Károly.

Goethe, Hermann und Dorothea. Magyarázta *Harrach József.* Budapest, 1889. Lampel. 95 l. Ára 30 kr.

E kiadás az osztrák helyesírás szerint közli a költemény szövegét, igen csinosan van kiállítva és rendkívül olcsó. Már e három jó tulajdonságánál fogva érdemel dicséretet. De jegyzetei és magyarázatai is általában helyesek, bár akad itt-ott javítani való, és azt hiszem, hogy tanítványaink német képzettsége jóval több magyarázatot igényel. De ez felfogás dolga. Szerző, úgy látszik, saját tanítványait tartotta szem előtt, és ezek talán be is érik az adott magyarázatokkal.

A mi különben megjegyezni valóm van, röviden a következőkben foglalom össze.

3. l. *manches Gewerbes, sokféle foglalkozás.* Gœthe, ellentétben az ugyanitt említett gyárakkal, kétségtelenűl a kézi iparnak sokféle ágait érti.

7. l. *der Scherf.* Helyesen *das Scherf*, és nem fillér, hanem általában igen kis pénz. — U. o. *die Grille, a tücsök, itt (!) aggodalom.* Furcsa magyarázat, melyet a tanuló kétségtelenül úgy fog érteni, hogy a szó kizárólag a költeménynek ezen helyén bír ezzel az értelemmel. — Hogy *a rajnai bor kissé zavaros* (u. o.), azt talán mégsem állíthatni.

8. l. *Augapfel, szemgolyó (szemfény helyett).* Ez is furcsa magyarázat, melyet félreérthetni. A szövegben ez áll: *wie der Mensch sich des Auges köstlichen Apfel bewahrt*, tehát a szó szószerint értendő és nem áll semmi más helyett.

10. l. *Der wohlgebildete Sohn, a délczeg, daliás!* E magyar melléknevek, úgy érzem, egészen hamis elemet (Zalán futásából!) visznek bele a költeménybe.

12. l. *Sachte, nehogy a gyermekágyas nőt felriaszsza.* Hermann bajosan gondolt erre; de Dorottya fölzavarta egész lelkét, azért nem sietett.

23. l. *wunderlich Volk, csodálatos lények.* Inkább furcsa, sajátszerű, — és semmi esetre sem lények.

26. l. *lyriai* bizonyosan sajtóhiba.

40. l. *Elend a középfelnémet értelme szerint (eli-lenti) anderes Land.* Az eli-lenti alak ófelnémet, középfelnémetül ellende és ez a. m. szerencsétlenség, számüzés.

57. l. *Den Tag lebt e. h. verbringt.* Miért nem *verlebt?* Általában

megjegyzem, hogy a szerző sokszor mondja *e helyett*, a hol helyesen azt kellene mondania: *prózában* vagy *közbeszédben*.

63. l. *der Wickel*, helyesen *die Wickel*.

76. l. *Der Frauen, e h. der Frau, e szó a kfnben gyönge ejtegetésű volt* stb. Hiszen ma is az, de a kfnben a nőneműek még az egyes számban is vettek föl ragot.

A Függelék szól a műről általában és adja németül a munka meséjét. Ez utóbbi helyes. Az előbbire három megjegyzésem van.

1. Szerző többször említi Voss Lujzáját, de sohasem mondja, hogy e mű micsoda, mi a tárgya, jelleme stb. és hogy Gœthe műve voltaképen miben külömbözik tőle. Ezt pedig meg kellene mondani, különben üres beszéd, marad a Gœthe művének jellemzése is. Legalkalmasabb erre a 3. §. (a költemény műfaja), hol épen a Lujza jellemzésével legjobban értethetni meg, hogy H. és D. mily óriási magasságban áll e különben igen csinos idyll fölött.

2. A költemény szerző szerint *eposzi idyll.* Nem a dologról, csak a kifejezésről szólok, mely nekem egy kissé furcsán hangzik és nem is elég világos terminus. Minden esetre mást akar mondani mint epikai idyll, mert hiszen minden jó idyll epikai, pl. a Voss Lujzája is. Talán eposzszerű idyll?

3. Egy § szól a hexameterről, de nagyon sajátságosan. A szerző nem mondja meg, hogy e vers milyen lábakból áll; csak azt olvassuk, hogy az első négy láb spondeusokból *is* állhat, de az utolsóelőttinek szükségképen dactylusnak kell lenni. Hát a hatodik láb? és a többi lábakban mi állhat még? Igaz, hogy a szerző a vers schemáját is adja, de azért még sem szabad ily gyámoltalan definitióval előállani. Azután egy betűvel sem említi a versmetszetet, melyről a schema sem tud, a mi mégsem járja. Végre azt mondja, hogy a spondeusok helyett néha trocheusokat is használnak; teszi ezt Gœthe is e költeményben, *de ez nem helyes.* Bizony a németben ez nagyon helyes, mert különben egyáltalában nem lehetne német hexametereket írni. Csakhogy a trocheussal ovatosan kell bánni s nem szabad a versnek bármely helyén, sem a versnek minden lábában használni. De ennek bővebb kifejtése a verstanba való.

Még csak egy pár megjegyzés szerző stiljéről. Harrach úr néha igen furcsán fejezi ki magát. Csak egy pár példát idézek a sokból: 26. l. *kilátás nyilt szomszédos kertek beláthatatlan síkságára;* — 27. l. egy szőlőfajról: *leginkább evésre használják fel;* — 38. l. *az anya pressiót akar gyakorolni;* — 84. l. Gœthe szerette e művét, *mert költői lelke hű visszatükrözését látta benne.* Ez nem áll (a mennyiben ez Iphigeniáról, Meisterről, Faustról sokkal nagyobb mértékben áll), hanem mert életéből és tapasztalataiból sokat dolgozott bele; — 82. l. E mű *nem*

vallási viszályokat tüntet elő, hanem a franczia forradalom nagy eseményét, a mi nagyon nem találó magyarázat; — 86. l. A tárgy eszméje éveken át foglalkoztatta Gœthe lelkét, innen az a bámulatos könnyűség, *melylyel alkotása gyorsan haladó munkáját végezte*. Németül ez tűrhetően van mondva, de magyarúl legalább is nagyon idegenszerű; — 90. l. Hermann anyjáról: nagy befolyást gyakorolt férjére, *a nélkül, hogy okossága hatalmával visszaélne*, a mi szintén nincsen magyarúl; — 91. l. Hermannról: *Szerelme rokonszenvét (?) is Dorothea humánus (!) érzése keltette föl*, — vagy u. o. *Dorothea nyilt, okos, tapasztalt beszéde*. Mi az a szerelem rokonszenve és a tapasztalt beszéd? — 92. l. *A biró községének igazi szellemvezére*. Az ő szelleme vezérel, vagy a szellemeket vezérli? — és u. o. a gyógyszertárosról: a szomszédhoz is nem annyira a barátság, mint inkább a szokás vezeti. Gyönge oldalát (kiét?) nem ismeri, sőt gyarlóságait (kiéit?) erénynek tartja» stb.

Mind ezek nem épen hibák, de nem is jelességek és minden esetre könnyen eltávolítható stiláris gyarlóságok, melyeket a szerző bizonyára el is fog távolítani egy újabb kiadásban. A könyv különben megérdemli, hogy minél jobban elterjedjen.

HEINRICH GUSZTÁV.

Vegyes.

— **Vigfusson Gudbrand**, a skandináv philologia egyik legkitűnőbb munkása, január 31-én Oxfordban meghalt. Vigfusson 1830-ban szül. Izland szigetén s már fiatal korában jött Kopenhágába, hol gymn. és egyetemi tanulmányait elvégezte, mire 1859-ben Németországban járt, hol Berlinben Grimm Jakabbal is megismerkedett. (Lásd «Sigfred-Arminius» cz. 1886-ban a Grimm-ünnepélyre megjelent könyvének érdekes előszavát.) Vagy 25 esztendeje élt Oxfordban, melynek egyetemén a skandináv philologiát tanította. Főművei: «Icelandic-English Dictionary», a «Sturlunga Saga»-kiadása és a «Corpus Poeticum Boreale». Az izlandi «Landnama Bok» (Honfoglalás könyve) egy új kiadását teljesen sajtókészen hagyta hátra az élete delén váratlanúl elhunyt jeles tudós.

Hibaigazítás. A januári füzet 44. lapján felülről a 12. sorban *Aristonikos* helyett olv. *Aristarchos*.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1888-BAN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításnál következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet.*

II. *Aesthetika és műtörténet:* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Szinészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, taneszközökről stb.) — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a czigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek.* (Arab, héber, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom:* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvétettek a szépirodalmi művek és a szinművek birálatai. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet, a végén: egyes szókról és szólásokról. — 4. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. (Egy pár az újabb irodalomra vonatkozó is.) — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet.

1. Az álnév. S. Zs. Alföld. 256. sz.

2. *Balassa Józs.* A phonetika elemei. 1886. Ism. Négyesy L. Nyelvőr. 541—551. l.

3. *Balassa József.* Fonétikus írás. Nyelvőr 120—124. l.

3a. *Balassa Józs.* A magyar hangok képzése. Stomatoskopikus vizsgálódások alapján. Nyelvt. Közl. 21. köt. 130—144. l.

4. Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie. V. Eine mittelhochdeutsche Fabel, Dr. H. Wlislocki. VI. Vergiftung. A. H. (Forts.) Ethnol. Mittheil. I. 165—211. l.

5. *Brassai S.* Die Reform des Sprachunterrichts in Europa. Ein Beitrag zur Sprachw. Kolozsvár, London, Trübner s. l. Ism. Zeitschr. f. allg. Sprachw. IV. 186. l.

6. *Brassai Sámuel.* Tudtak-é a középkoriak latinul? Unitár vallásközönség isk. 1887—8. ért. 3—6 l. és Erd. Hiradó 180 sz.

7. *Brugmann K.* Grundriss d. vergleich. Grammatik d. indogerman. Sprachen. I. Ism. Kispál Mihály. Phil. Közl. 98—103. l.

8. *Cox* mythologiája. Bir. Ábel Jenő. Phil. Közl. 770—785. l.

9. Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. Red. v. Ant. Herrmann. I. l. Ism. Putnoky Mikl. Phil. Közl. 69—72. l. — Főv. Lap. 203. sz. — Vas. Ujs. 15 sz.

10. *Gubernatis A. de.* Mitologia Comparata. 1886. Ism. gr. Kuun Géza. Kereszt. Magvető. 1—5. l.

11. *Gyulay Béla, dr.* A humànismus s a klasszika philologia a XIV. és XV. században. Közoktatás VII. 5—9. sz.

12. *Hegedűs István.* Egy lap az összehasonlító irodalomtörténetből. Erdélyi muz. egyl. kiadv. 24—32.

13. *Hœrnes Mór,* dr. A præhistoria Ausztriában. Arch. Ért. 221—227., 303—310. l.

14. *Károly János.* Az ős keresztény irodalom monographiája. I. kötet. Bevezetés. Budapest, 1888. Szűcs és t. (8-r. XXXII. 253 l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Religio. I. f. év. 23. sz. — Irod. Értes. 8. sz. — Egyetértés 57. sz.

15. *Kawerau W.* Aus Halles Literaturleben. Ism. Phil. Közl. 832—833. l.

16. *Lockroy.* Az antik nyelvek. (Beszéd.) Egyetért. 230. sz.

17. *Mitterrutzner Chr. Ján.* Mezzofanti József bibornok. Szerző engedélyével fordította Szőllőssy Károly. Arad. 1888. (8 r. 40 l.) — Előbb az «Alföld» cz. ujságban jelent meg.

18. *Morley J.* On the study of literature. Ism. cs. k. Bud. Szemle 53. köt. 488—490. l.

19. *Peisner Ignácz.* A nyelv életéből. A nagy közönség számára. Budapest, é. n. (1888.) Robicsek. (8-r. 56 l.) 50 kr.

20. *Pesty Frigy.* Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Budapest, 1888. Akadémia. (8. r. XXXII. 446. l.) 3 frt. — Ism. 00. Bud. Szemle 54. köt. 298—303. l. — Hunfalvy P. Századok 448—462. l. — P. Napló 63 sz. — Vasárn. Ujs. 10. sz. — Irod. Értes. 7. sz. — Ung. Revue 384. l. — R. L. Erdélyi Hiradó 52., 53. sz. — Nemzet. 142. sz.

21. *Petz Gedeon, dr.* Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 108. l.) 1 frt. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 507—510. l. — Nemzet 132. sz.

22. A budapesti *philologiai* társaság közgyűlése. Phil. Közlöny 230—236. l.

23. *Simonyi Zsigm.* Hogy támadt a mythologia. M. Salon. IX. köt. 81—88. l.

24. *Siret H. et L.* Les premiers ages du métal dans le sudest de l'Espagne. 1888. Ism. Wosinszky Mór. Archæologiai Értesítő 434—439. l.

25. *Spiegel F.* Die arische Periode. 1887. Ism. dr. Pozder Kár. Phil. Közl. 403—416. l.

26. *Szalay Pál.* Gyakorlati ethnologia, vagyis a nemzetek egymáshozi belső viszonya nyelvi tekintetben és annak megoldása. Nyelv-, nemkülönben vallás-művelődés-történeti tanulmány. Tata, 1887. (8-r.

319 l.) 1 frt 80 kr. Kapható szerzőnél Dadon (Komárom m.) Rövid ism. Kathol. Szemle 183. l.

27. *Télfy Iván, dr.* Három franczia hellenista és a volapük. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 10. sz.) Budapest, Akademia, 1888. (8-r. 37 l.) 20 kr.

28. *Timár Pál.* A kereszténység apperceptiója a germán pogányság által. Phil. Közl. 448. l.

29. *Volapük nyelv.* l. a «Vegyesek» rovatát.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. Aesthetika.

30. *Beliczay J.* A magyar stílről. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 332—333. l.

31. *Cserhalmy H. Irén.* A franczia romanticismus befolyása történelmi drámáink alakjaira. Figyelő. 25. köt. 1—12. l.

32. *Dóczy Lajos.* A naturalizmusról. Bud. Hirl. 92. sz.

33. A dráma festve. Bud. Hirl. 326. sz.

34. A drámabírálás a nemzeti szinháznál. P. Napló. 300. sz.

35. Dramaturg vagy drámabíráló bizottság. Pesti Hirlap 315. sz.

36. *Erdélyi János.* Aesthetikai tanulmányok. (Olcsó könyvtár 243. sz.) Budapest, 1888. Franklin-t. (16-r. 97 l.) 20 kr.

37. *Erdélyi K.* Az állateposzról. Ism. Heinrich G. Philologiai Közl. 104. l.

38. *Erődi Dániel.* Aesthetikai tanulmány a költői syllogismusról. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 44 l.) 30 kr. — Megjelent a nagy-kikindai gymn. értesítőjében.

39. *Esterházy Sándor, dr.* A változatosságról. Főv. Lap. 290. sz.

40. *Esztegár László.* Pesszimizmus kisebb elbeszélésekben. Főv. Lap. 246. sz.

41. Eufemizmus. G. Bud. Hirl. 256. sz.

42. *Finta F.* Az æsopusi meséről. Ism. Weiss R. Phil. Közlöny. 107—108. l.

43. *Fludorovics Zsigmond.* Az æsopi mesék irodalmi jelentősége. Közoktatás 26. sz.

44. *Gamauf.* A fenséges. Sárospatak 1888. Eperjes Révai S. biz. (8-r. 73 l.) 30. kr. — Előbb a Sárosp. Lap. 8—15. 19—21. sz. jelent meg.

45. *Geőcze Sarolta.* Hogy támad a népdal? M. Salon IX. köt. 651—654. l.

46. *Greguss Ágost.* Rendszeres széptan. — Hátrahagyott jegyzeteiből sajtó alá rendezte tanítványa Liszka Béla. Átnézte Beöthy Zsolt. Budapest, 1888. Eggenberger (8-r. XX, 267 l.) 2 frt 60 kr. — Ism. dr. Csengeri J. Tanáregyl. Közl. 505. l. — e. Bud. Szemle. 55. köt. 468—470 l. — M. Állam, 97. 98. sz. — Székely Gy. Sárosp. Lap. 35. sz. — Liszka B. Főv. Lap. 62. sz. — K. L. Nemz. Nőnevelés. 328. l.

47. *Greguss Á.* A hűség. (Rendszeres széptanából.) Főv. Lap. 66., 67. sz.

48. *Greguss A.* A szép az élet módjában. Gr. előadásai nyomán írta és közli Guta Józs. Zólyomvárm. Hirl. 16—18. sz.

49. *Greguss Á.* Az inyenczség («Az evés æsthetikája» czímű széptani értekezéséből). M. Salon. X. köt. 194—199. l.

50. *Hanusz István.* A diófa a népdalban. Kecskeméti Lap. 52. sz.

51. *Jánosi Béla. Dr.* Víg elem a magyar népköltészetben. Kölcsey-egyl. Évk. V. évf. 15—29. l.

52. *Jeszenszky Géza.* A véletlen a művészetben. Munkácsy új képéről. Bud. Hirl. 323. sz.

53. *Laky D.* A szépirodalom és szépművészetek. Kathol. Szemle 136—157. l.

54. Medéa. *Legouvé* felolvasása a tragédiáról. Ford. Feleki Józs. Főv. Lap. 53—56. sz.

55. *Márkus Dezső, dr.* A borzalmasnak hajhászata. Főv. Lap. 278. szám.

56. A naturalizmus Európában. A «Times»-ből. Nemzet 290. sz.

57. *Négyesy László.* Magyar verstan. 1886. Ism. Torkos László. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 328—333. l.

58. *Négyessy L.*, dr. A magyar vers. Ism. Solymossy Sánd. Phil. Közl. 431—438. l.

59. *Neményi Ambrus.* A democratia az irodalomban. Bud. Szemle. 53. köt. 90—104. l.

60. A *nő* a költészetben. S. M. Nyitram. Közl. 30. sz.

61. *Nyáry Sándor.* A német művészet története. M. Salon IX. köt. 97—102. l.

62. *Nyáry Sándor.* Egyiptomi festmények. (Tárcza a művészeti technika egy kérdéséről.) Főv. Lap. 263. sz.

63. *Ötvös (Silberstein) Adolf.* A magyar dráma elméletéhez. M. Salon IX. köt. 142—147. l.

64. *Ötvös (Silberstein) Adolf.* A hatás titkai. M. Salon IX. köt. 274—279. l.

65. *Patyi Istv.* Szépeknek a szépről. (Csevegés.) Győri Közlöny 33. sz.

66. *Péterfy Jenő.* A tragédiáról. Kisfaludy Társ. Évl. 22. köt. 136—153. l.

67. *Piszter Imre, dr.* A művészet és az erkölcsiség. Religio I. f. é. 22. szám.

68. *Piszter J. Dr.* A meztelenség a képzőművészetekben. u. o. II. félév. 41—43. sz.

69. Poézis a szinpadon. Ország-Világ. 5. sz.

70. *Reissenberger K.* Az állatmonda és állatéposz. Phil. Közlöny 225. l.

71. *Salamon Ferencz.* Levél a szépről. Bud. Hirl. 355. sz.

72. *Scherer W.* Poetik. 1888. Ism. y. Bud. Szemle. 55. kötet. 314—318. l.

73. *Szabó Mihály.* A társalgás eszthetikája. Ország-Világ. 39. sz.

74. *Szigetvári Iván.* A tropusokról. Budapesti VII. ker gymn. 1887—8. ért. 3—12. l.

75. *Szitnyai Elek.* Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. Ism. Lázár Istv. Phil. Közl. 809—812. l.

76. A szív költészete. Caritas. Magy. Állam. 104. sz.

77. Szobrok. *O.* Bud. Hirl. 298. sz.

78. *Taine Hyppolit Adolf.* A görög művészet bölcselete. Ford. Ferenczy Zoltán. (Olcsó könyvtár 244. sz.) Budapest, 1888. Franklin-t. (16-r. 151 l.) 30 kr. — Ism. Nyitray Józs. Nemzet. 240. sz.

79. *Taine Hyppolit Adolf.* A németalföldi művészet bölcselete. Ford. dr. Szántó Kálmán. (u. o. 245. sz.) u. o. (16-r. 140 l.) 30 kr. Ism. Nyitray József. Nemzet 240. sz.

80. A tájkép. Bud. Hirl. 343. sz.

81. *Tomor Ferencz.* Költészettani leczke. A mama. Vígj. Szigligetitől. Közoktatás. 39., 40. sz.

82. Vallás és szinpad, vagyis a dráma valláserkölcsi szempontból tekintve. A budapesti növendék-papság munkálatai. 51-dik évfolyam. 309—392. l.

83. *Váradi Antal, dr.* A vers- és költészettan vázlata. Az orsz. szinésziskola növendékeinek használatára. Budapest, 1888. Hornyánszky. (8-r. 47 l.) 1 frt.

84. *Vécsey Bekény.* A hősköltemény. Epopoeia. Aesthetikai tanulmány. Kis szebeni gymn. 1887—8. ért. 3—17. l.

2. Képzőművészetek.

85. *Abai Lajos.* Bécsi képzőművészeti tárcza. (Mészöly, Amerling, Matejko és Tilgner műveiről.) Főv. Lap. 336. sz.

86. *Abai Lajos.* A jubiláris nemzetközi műtárlat. (Bécsi tárcza magyar művészek munkáiról.) Főv. Lap. 87. sz.

87. *Abai Lajos.* A jubiláris műtárlat osztrák tárgyairól. Főv. Lap. 110. sz. — Külföldiek a jubiláris műtárlaton. u. o. 117. sz.

88. *Abai Lajos.* Egy magyar műipari telep. (A Zsolnay gyára Pécsett.) u. o. 251, sz.

89. *Ábrányi Lajos.* Művészi szemle a régi és modern képek kiállításán. P. Napló. 98. sz.

90. Az Akadémia díszterme. Vasárn. Ujs. 19. sz.

91. *Amerling*, l. 85. sz. a.

92. Apollo és Marsyas versenye (dombormű). Philologiai Közlöny. 113. l.

93. **Arany-szobor.** Az Arany-szobor. *B.* Egyetért. 20. sz. — Főv. Lap. 275. sz. — Szana T. P. Napló. 279. sz. — Nemzet. 275., 296. sz. — Bud. Hirl. 278. sz.

94. *Both Menyhért.* Az Arany-szobor pályázat. Vasárnapi Ujság. 43. sz.

95. *Keleti Gusztáv.* Az Arany-szobor pályázat. A jury jelentése. Főv. Lap. 8. sz. — Nemzet. 7. sz. e.

96. *Keleti Gust.* Das Arany-Denkmal. Bericht der Jury über die Concurrenz-Entwürfe. Ung. Revue. 338—343. l.

97. *Pasteiner Gyula.* Az Arany-szoborra kiírt pályázat. M. Salon. X. köt. 201—203. l.

98. *Zumbusch* az Arany-szobor mintáiról. (Levél Pulszky F.-hez.) Főv. Lap. 289. sz.

99. **Barabás Miklós.** Athenæum napt. 1888. 59—61. l.

100. **Böcklin.** Böcklin-kiállítás. K. Bud. Hirl. 13. sz. — Kaposi Béla. Orsz-Világ. 4. sz. — Főv. Lap. 14. sz.

101. *Nyáry Sándor.* Böcklin Arnold. Nemzet. 13. sz.

102. *Prém József, Dr.* Böcklin Arnold. P. Napló. 13. sz.

103. **Böhm Pál.** Vasárn. Ujs. 12. sz.

104. **Burger Lajos.** Pozsonymegy. Közl. 10. sz.

105. *N. Czike Ferencz.* Az olaj festészetről. Bevezetéssel ellátta Feszty Árpád. Budapest, 1888. (8-r.) 1 frt 60 kr.

106. **Deák-szobor.** Deák Ferencz emléke. Athenæum napt. 1888. 47—52. l.

107. *Jakabffy Fer.* Deák Ferencz emlékszobra. Művészi Ipar. 174—187. l.

108. **Dürer A.** *Szendrei Joh.* Albrecht Dürers Abstammung u. Kunstthätigkeit. Ung. Rev. 779—794. l.

109. **Einsle Antal.** *Vajda Viktor.* József nádor udvari festőjéről. Kecskem. Lap. 20. sz.

110. Festőnők az őszi tárlaton. Főv. Lap. 286. sz.

111. *Gáspár István.* Nehány vonás a festészet életéből. Közművelődés. 14—16. sz.

112. *Gaul,* lásd 265. sz. a.

113. *Gerecze Péter, dr.* Magyar falfestmények a pécsi székesegyházban. Bud. Hirl. 263. sz.

114. *Gerecze Péter.* A pécsi székesegyház belseje. u. o. 298. sz.

115. A Græf-féle kiállitás. Főv. Lap. 116. sz.

116. *Gurlitt Corn.* Das Barock u. Rococo-Ornament Deutschlands. Műv. Ipar. 163. l.

117. **Haan A.** *Széchy Károly.* Haan Antal. Fővárosi Lapok. 187—192. sz.

118. *Zsilinszky Mihály.* Haan Antal. Nemzet. 310., 311., 317. sz.

119. *Hampel Jozs.* Ein Abschnitt ungarischer Kunstgeschichte. (Das mittelalterliche Drahtemail.) Ung. Rev. 1—45. l.

120. Három magyar művész. (Lotz Károly, Klein Miksa, Zala György.) Orsz.-Vil. 41. sz.

121. *Henszlman Imre.* Az ó-egyptomi művészetről. Arch. Ért. 1—10. l.

122. *Justh Zsigm.* A francia művészetek és a párisi társaság. Főv. Lap. 186. sz.

123. *Keleti Gusztáv.* Az Akadémia nagytermének falképeiről és művészeti diszítéséről. M. T. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab. — Főv. Lap. 128. 129 sz.

124. *Keleti Gust.* Die Wandgemälde und die künstlerische Decoration des Prunksaales der Akademie. Ung. Rev. 533—548. l.

125. **Klein Miksa** Orsz.-Vil. 41. sz.

126. Krisztus halála a képzőművészetben *V.* Vasárn. Ujs. 14. sz.

127. **Kupeczky J.** *Ormos Zs.* Kupeczky János mint ember és művész. (Visszaemlékezések. III.) Temesvár, Magyar testv. 1888. Ism. Ny. S. Egyetértés. 5. sz.

128. *Lermolieff J.* Le opere dei maestri italiani. etc. Ism. — x. — Bud. Szemle. 55. köt. 151—156. l.

129. *Ligeti Antal* A magyar nemzeti múzeum képtára. M. Salon. VIII. köt. 485—488. l.

130. Liszt szobra. Zenelap. 26. sz.

131. **Lotz Károly.** Vasárn. Ujs. 22. sz.

132. Lotz falfestményei az Akadémiában. Egyetért. 125. sz.

133. Lotz K. l. 120 sz. a.

134. *Lützow K.* Die vervielfältigende Kunst der Gegenwart. Ism. P. Gy. Műv. Ipar. 163. l.

135. **Margittay Tihamér.** *Tolnai Lajos.* Egy magyar festőről. P. Napló. 136. sz.
136. **Markó Károly.** idősb. Magy. Bazár. 14. sz.
137. *Matejkó,* l. 85. sz. a.
138. A Mátyás templom. Egyetért. 230. sz.
139. **Mészöly G.** l. 85. sz. a.
140. **Michel Angelo.** Egy fejezet. Taine... »Olaszországi útjá«-ból. Erd. Hiradó. 92—95. sz.
141. Motle H. Hannibal átkelése a Rhône folyón. Vasárn. Ujság. 53-dik szám.
142. **A műcsarnok** őszi kiállítása. Egyetértés. 272., 286. sz. — A műcsarnok új kiállítása. u. o. 317. 326.
143. *Keszler Józs.* Az őszi műkiállítás. Nemzet. 277., 284., 294. sz. Második sorozat. u. o. 319. 326. sz.
144. Az őszi műtárlat. Főv. Lap. 274. 279. Az új őszi kiállítás. u. o. 317., 322., 325., 327. sz.
145. *Pasteiner Gyula.* A képzőművészeti társulat őszi tárlata. Bud. Szemle. 53. köt. 138—151. l.
146. *Szana T.* Az őszi tárlat. P. Napló. 271., 275. sz. — A második őszi kiállítás. u. o. 317. 321. 323. — M. Salon. X. köt. 209—211. l. u. o. 274—279. l.
147. *Szendrei Ján. dr.* Az őszi kiállítás első sorozata. Pesti Napló. 288. sz.
148. **Munkácsy Mihály** péntekje. Egyetért. 129. sz.
149. Munkácsy legújabb képe. Alföld. 122. sz.
150. *Munkácsi M.,* lásd. 52. sz. a. is.
151. *Nyári Sándor.* Egy magyar főúr műkincseiről. Főv. Lap. 77. sz.
152. *Prém Józs. dr.* Nemzeti irány a képírásban. M. Salon VIII. köt. 436—438. l.
153. *Régi és új képek* kiállítása. (m.) I. Főv. Lap. 74. 78. sz. — Egyetértés. 71. 75. sz.
154. *A műcsarnokból.* (A kiállítás tervezője. — Régi képek s azok hitelessége.) P. Napló. 73 sz.
155. *Keszler Józs.* Régi és modern festmények kiállítása. Nemzet. 71. 74. 78. 88. 92. 105. 115. sz.
156. *Pasteiner Gyula.* Régi és modern képek tárlata. Bud. Szemle. 54. köt. 480—501. l.
157. *Prém József.* Remek művek kiállítása. Orsz. Vil. 12. 13. sz.
158. *Pulszky Kár.* Régi és modern festmények kiállítása. Nemzet. 73. 74. sz.
159. *Szendrei János, dr.* A festészet remekei Magyarországon. (Régi és modern képek kiállítása.) P. Napló. 89: sz.
160. *Schambach Gy.* Antik művészeti kirándulás. Ism. dr. Fináczy Ernő. Phil. Közl. 753—754. l.
161. **Schickedanz Albert.** Vasárn. Ujs. 22. sz.
162. **Strobl Alajos.** Ország-Vil. 1. sz.
163. *Szana Tamás.* Magyar művészek. Uj sorozat. Budapest 1888. Hornyánszky V. (4-r.). — Főv. Lap. 338. sz. — Erd. Hiradó. 286. sz. — Irod. Értes. 7. 11. 12. 14. s kv. sz. — Egyetértés. 78. sz. — P. Napló. 338. sz. — Magy. Salon. X. köt. 327. l.

164. *Szana T.* Az iparművészeti társulat kiállítása. P. Napló. 342. sz.

165. *Szana Tamás.* A müncheni magyar kolonia. M. Salon. VIII. köt. 578—587.

166. *Székely Béla.* A Salon. Főv. Lap. 135. 146. 157. 1888. M. Salon. IX. köt. 501—511. l.

167. *Székely S.* Magyar művészek a Salonban. P. Napló. 133. sz.

168. *Tilgner.* — l. 85. sz. a.

169. *Vágó Pál.* Prém Józseftől. Ország-Világ. 11, sz.

170. **Weber X. Ferencz**, magyarországi szül. festő. Nekr. Egyetértés. 3. sz.

171. **Zala György.** Orsz.-Vil. 41. sz.

172. *Zichy Antal.* Polgári képcsarnok. Főv. Lap. 108. sz. — Erre válasz. u. o. 109. sz.

173. **Zichy Mihály** rajzai. Főv. Lap. 132. sz.

174. Zichy Mihály és az «Ember tragédiája». Athenæum napt. 1888. 56—59. l.

175. Zichy-kiállítás a műcsarnokban. P. Napló. 124. sz.

176. A Zichy-kiállítás. Főv. Lap. 124. sz.

177. **Zimmermann Albert.** *Nyári Sándortól.* Föv. Lap. 304. sz.

3. Zene.

178. *Ábrányi Kornél, id.* Zene az 1887. évben. M. Salon. VIII. köt. 554—556. l.

179. *Ábrányi K., id.* A czimbalomról. P. Napló. 74. sz. — Gömör-Kishont. 20. sz. — Szepesi Lap. 16. sz.

180. *Ábrányi K., id.* Magyar dalművek kiadása. P. Napló. 130. sz.

181. *Barna Izsó. K. Kiss Géza.* A szoknyás hadnagy. Zenéje Barna Izsótól. Első előadása a budai szinkörben jun. 8-án.

182. *Bátor Sz. Hegyi B. Lukácsy Sándor.* A titkos csók. Operette 3 felv. Zenéje Bátor Sz. és Hegyi Bélától. Első előadása a népszinházban. decz. 7-én.

183. *A bécsi férfi dalegylet* Budapesten. Főv. Lap. 153. 154. sz. — P. Napló. 153. sz.

184. *Hubay Károly.* A «Wiener Männergesangs-Verein». Főv. Lap 152. sz.

185. **Berlioz** Requiemje. A halottak nagymiséje. Ism. Vavrinecz M. Főv. Lap. 79. sz. Az előadás. u. o. 80. sz. — Requinyi G. Bud. Hirlap 80. sz. — Zenelap. 8. sz.

186. *Berlioz.* Requiem. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 54. köt. 288—289. l.

187. *Bertha Sándor.* A kilenczedik symphonia. Kivonatban adja Vajda V. Zenelap. 5. 6. sz.

188. *Bertha Sándor*, Az orosz zene. Vasárn. Ujs. 4. sz.

189. *Bizet.* Cormon E. és Carré M. A Gyöngyhalászok. 3 felv. Ford. Ábrányi E., zenéjét irta —. Első előadás okt. 25.

190. *Cellier Alfr.* Dorottya. Angol operette. Elsö előadása a népszinházban máj. 9-én.

191. *Deák Gerő.* Magyar Kalliope. 202 egyházi és világi énekek gyűjteménye. Ism. Prot. Közl. 46. sz.

192. *A debreczeni dalegylet* jubileuma. Zenelap. 23. sz.
193. *Delibes Leo.* Lakmé. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 53. köt. 447—454. l.
194. *Donizetti.* St. Georges. Mari, az ezred leánya. Víg opera. Zenéje Donizettitől. Előadatott az operaházban okt. 30-án.
195. Drámai elem a zenében. Zenelap. 4. 5. sz.
196. *Dvorák.* Stabat mater. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle 54. köt. 289—291. l.
197. *Egyházi zene* (A haldokló kath.). Zenelap. 21. sz.
198. Erkel Ferencz. Vasárn. Ujs. 51. sz. — Egyetértés. 346. sz. — Zenelap. 27. sz.
199. Erkel Ferencz 50 éves karnagyi jubileuma. Zenelap. 6. és 24. sz. — Főv. Lap. 347. sz.
200. *Káldy Gyula.* Erkel Ferenczről. Főv. Lap. 346. sz.
201. *Székely Ferencz.* Erkel Ferencz. P. Napló. 82. sz.
202. *Székely József.* Erkel Ferencz. Nemzet. 346. sz.
203. *Székely József.* Erkel Ferencz dalműveiről. P. Napló. 108. sz.
204. *Kovács István, dr.* Erkel Ferencz. Békés. 52. sz.
205. Gaál Ferencz. (Képpel.) Zenelap. 2. sz.
206. *Goll János.* »Apolló« férfi-énekkarok anthologiai gyűjteményének első része. 40 négyes-dalból álló zsebkönyv. Elsö bassus. Budapest, 1888. Kókai. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
— Ugyanaz. Második bassus. u. o. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
— Ugyanaz. Első tenor. u. o. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
— Ugyanaz. Második tenor. u. o. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
— Ugyanaz. Vezérkönyv u. o. 1888. (4-r. 72 l.) 1 frt 50 kr.
207. *Harrach József, dr.* Operánk bérbeadásáról. P. Napló. 8. sz.
208. *Harrach József, dr.* Zeneművészeti csarnok Budapesten. P. Napló. 85. sz.
209. *Harrach Józs., dr.* A zenei műértelemről. M. Salon VIII. köt. 434—436. l.
210. *Harrach Józs.* A zeneművészeti palota ügye. (Válasz a P. Lloyd zeneírójának.) P. Napló. 114. sz.
211. Heller István. Zenelap. 2. és 9. sz.
212. *Jankó Pál.* A magyar zongora. Bud. Hirl. 83. sz.
213. Jankó Pál új claviaturája. Zenelap 8. sz.
214. *Ábrányi K., dr.* Jankó Pál új zongorabillentyűje. P. Napló. 92. sz.
215. *Jókai Mór.* »A bolondok grófja« dalai. Ism. Zenelap. 4. sz.
216. *József főherczeg* a magyar zene eredetéről. (Czigány nyelvtanából.) P. Napló. 96. sz.
217. *Kapi Gyula.* Összhangzattani gyakorlókönyv. Zeneiskolák s tanítóképző-intézetek számára. 2-ik füzet. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 53 l.) 40 kr.
218. *Késmárky Árpád.* A magyar kamara zenéről. Zenelap. 5. sz.
219. *Keszler József.* Az opera bérbeadásának kérdéséhez. Nemzet. 21. sz.
220. Killényi Endre. Zenelap. 12. sz.
221. *Konti József.* Bayard és Vanderburch. A suhancz. Operette. Zenéjét szerzé —. Első előadás a népszinházban jan. 12.
222. Kőszeghy Károly. Athenæum napt. 1888. 61—63. l.

223. *Kreutzer Konr.* A granadai éji szállás. Regényes opera 2 felv. Újabb előadása az operaházban nov. 22-én.
224. XIII. Lajos Pavane táncza. Magy. Bazár. 3. sz.
225. *Leon Vasseur.* Jaime A. Szedte-vette nagysám. Operette. Zenéjét szerz. Leon Vasseur. Első előadása a népszinházban szept. 22.
226. Liszt F. *Ábrányi Korn., id.* Emlékezés Liszt Ferenczre. (Halála évfordulóján.) P. Napló. 214. sz.
227. *Ábrányi K., id.* Egy utolsó találkozás. (Liszt és Ole-Bull.) P. Napló. 57. sz.
228. *Bella, I. L.* Liszt Fr. Prometheus. Simphonische Dichtung und Chöre zu Herder's . . . Entfesseltem Prometheus. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4340. sz.
229. *Pósta Béla, dr.* Liszt Ferencz reliquiái a magyar nemzeti múzeumban. M. Salon. VIII. köt. 478—485. l.
230. *Vogel, Bernhardt.* Franz Liszt. Abriss seines Lebens und Würdigung seiner Werke. Leipzig, M. Hesse, 1888. (8-r. VI, 131 l.) 1 mk. 20.
231. — Lásd 130. 256. 257. sz. a. is.
232. Megyeri Károly. A vak zenész. Zenelap. 4. sz.
233. Mihalovich Ödön. (Képpel.) Zenelap. 1. sz.
234. *Müller Laj.* Testtartás és táncz. Bud. Hirl. 348. sz.
235. Nemes Dezső diadala Párisban. P. Napló. 10. sz. e.
236. *Ole-Bull.* (A kinevetett.) Főv. Lap. 69. sz.
237. L. 227. sz. a. is.
238. Az *operaház* ügye. Napló. 145. sz.
239. Az operáról. *R.* Föv. Lap. 149. sz.
240. *Opera* (Az első német). Zenelap. 22. sz.
241. Nemzeti *opera* és még valami. Zenelap. 22. sz.
242. Az operette. Zenelap. 3. sz.
243. Az operette-kultusz eredete. Főv. Lap. 218. sz.
244. *Schumann.* A paradicsom és a peri. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 54. köt. 284—288. l. — P. Napló. 56. sz. — Főv. Lap. 56. sz. 406. l.
245. Sembrich Marcella. Athenæum napt. 1888. 89—91. l.
246. Simonffy Kálmán. Főv. Lap. 347. sz.
247. Siposs Antal. Zenelap. 7. sz.
248. Stoll Péter. (Nekr.) Egyetértés. 281 sz. 4. oldal.
249. *Szemenyey Mih.* Énektár. Ism. Matkovich Gyula. Szépirod. Kert. 24. sz.
250. Szentirmay Elemér. Zenelap. 17. 18. sz.
251. *Szokoly István.* Az énektanítás czélja és haszna a népiskolában. Népnevelő. 4. sz.
252. *Sztojanovits J.* Peking rózsája. Ism. Sz. L. Első előadása a népszinházban ápr. 7. Zenelap. 10. sz.
253. *Törs Kálmán.* A kulisszák mögül. Emlékek a nemzeti szinház operájának első éveiből. P. Hirl. 355. sz.
254. *Wagner R.* A bolygó hollandi. Opera. Uj betanulással ápril 21-én.
255. Wagner Rikhárd két levele Dubez Péterhez. Zenelap. 25. sz.
256. Wagner és Liszt levelezése. (1841—1861.) Ism. (K. B.) Főv. Lap. 20. sz.

257. Wagner és Liszt levelezése. Nemzet. 9. sz. a hirek között Hanslick ismertetését kivonatosan közli.

258. *Harrach J.* Schopenhauer és Wagner. Rövid ism. Irod. Értesítő. 2. sz.

259. Weber K. M. és Marianus barát. Zenelap. 26. 28. sz.

260. A *zene* és zenészek geniusa. T. P. Kecskem. Lap. 9. sz.

261. *Zeneirodalom* (Magyar). P. Napló. 343. sz.

262. *Zenészeti* nevelés (Magyarországi). P. Napló. 187. sz.

263. *Zichy Géza, gr.* A vár története. 12 zenekari darab. Ism. (Sz.) Főv. Lap. 134. sz.

264. Zsasskovszky Endre. (Nekr.) Religio. I f. é. 1. 2. sz.

4. Szinészet.

265. *Abai Lajos.* Három halott: Meixner, Gaul, gr. O'Sullivan. Főv. Lap. 256. sz.

266. Adatok az operaház ügyeinek rendezéséhez. Nemzet. 150. sz.

267. *Adorján Sándor.* A népdal a népszinházban. Nemzet. 297. sz.

268. Barabás-Fehér Lilla. (35 éves szini működésének jubileuma.) Szarv. Lap. 38. sz.

269. Báthory Romancsik Mihály. (Nekr.) P. Hirlap. 20. sz.

270. *Bayer J.* A nemzeti játékszin története. Ism. Solymossy Sándor. Phil. Közl. 644--658. l. — Századok. 92. l. és A.—O. u. o. 263—269. l.— D. R. Bajai Közl. 7. 8. sz. — Irod. Értesítő. 2. 3. sz.

271. Sarah Bernhardt (képekkel). Vas. Ujs. 47. sz. — Főv. Lap. 318—320. sz. — P. Napló. 312. 319. sz. P. Hirlap.316. sz. — Egyetért. 316. s köv. sz.

272. Sarah Bernhardt mint Gauthier Margit. P. Hirlap. 317. sz.

273. Sarah B. mint Fedora. u. o. 318. sz.

274. *Justh Zsigmond.* Sarah Bernhardt egyénisége. Nemzet. 316. sz. — Sarah Bernhardtnál. M. Salon. X. köt. 178—182. l.

275. *Reviczky Gyula.* Sarah Bernhardt és művészete. P. Hirl. 323. sz.

276. Blaha Lujza. (Br. Splényi Ödönné.) D. Gy. Abaujm. Közl. 23. sz.

277. Blaha Lujza első fellépte Pápán. Pápai Lapok. 21. sz.

278. *Szaák Lujza.* A nemzet csalogánya. Győri Hirl. 43. sz.

279. — L. 679. sz. a. is.

280. A Burg-szinház megnyitása. Bécs okt. 14-én. Nemzet 285. 286. — Egyetértés. 283. sz. — P. Napló. 286. sz.

281. *Fancit H.* Lásd. 283. sz. a. is.

282. *Felvinczi György. Váli Béla.* Az első magyar szinigazgató. Bud. Hirl. 247. sz.

283. *Ferenczi Zoltán.* Ophelia. (Helena Fancit, Lady Martin után.) Főv. Lap. 258. sz.

284. Intendáns-válság. I., II., III. Hugin. Egyetért. 15. 17. 18. sz.

285. Jászai Mari életrajza. Szabadság 27. sz.

286. *Karacs Teréz.* A régi magyar szinészetről. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Náményi Lajos. Arad, 1888. (8-r. VII, 85 lap.) 60 kr. — Ism. Jámbor L. Békés-Gyulai Hiradó. 2 sz.

287. *Karacs Teréz* visszaemlékezéseiből. Egyetért. 6. sz. A régi magyar szinészetről szóló csevegéseiből kivonat.
288. — L. 836. 920. 921. sz. a. is
289. **Kelemen L.** *Buja Lajos.* Az első szinigazgató, Kelemen László. (Családja és irodalmi működése.) Makói Hirl. 42. sz.
290. *Buja Lajos.* Az első magyar szinigazgató (Kelemen L.) sírjáról. Maros. 69. sz.
291. *Solymossy Sándor.* Az első magyar szinigazgató. (Kelemen László.) Főv. Lap. 249. sz.
292. *Váli Béla.* Kelemen László, az első magyar szinigazgató. Arad. 1888. (8-r. 96 l.) Ism. Irod. Értes. 21. sz. — Főv. Lap. 248. sz. 1817. l. — Egyetértés. 256. sz.
293. *Váli Béla.* Kelemen László. Nemzet. 249. sz.
294. *Váli B.* Az első magyar szinigazgató. Orsz.-Vil. 37. sz.
295. Kelemen László első magyar szinigazgató sirja. Vasárn. Ujs. 18. sz. — Makói Hirl. 25. sz. — P. Napló. 249. sz. — Maros. 73. sz.
296. Kelemen-család. Maros. 72. sz.
297. A Kelemen-ünnepély. P. Napló. 250. sz. — Alföld. 125. sz.
298. — L. 940. 941. sz. a. is.
299. A kolozsvári országos szinház. P. Napló. 280. sz.
300. Kritikai csevegések szintársulatunkról. Phönix. Orosházi Közl. 45—48. sz.
301. Lukács Piroska szinésznő utolsó levele. N.-Kőrös. 26. sz.
302. Mándokiné, Morzsa Emma életrajza. 1844—88. Debreczen. 55. sz.
303. Náday Ferencz. Vasárn. Ujs. 43. sz. — M. Salon. X. 129—135. lap.
304. Náday Ferencz jubileuma. Főv. Lap. 288. sz. — P. Napló. 164. sz. — Nemzet. 288. sz. — *V—i B.* Bud. Hirl. 287. sz.
305. *Adorján Sándor.* Két komikus jubileuma. Ország-Világ. 43. sz.
306. A német szinészet a vidéken. Zenelap. 17. 18. sz.
307. **Pálmai Ilka.** *Kürthy Emil.* M. Salon. X. köt. 66—73. l.
308. A pécsi szinház. Pécsi Figyelő. 46. sz.
309. Sántha Antal. Vasárn. Ujság. 46. — M. Salon. X. köt. 314—316. l.
310. *Ábrányi Emil.* Sántha Antal jubileumára. P. Napló. 308. sz.
311. Sántha jubileuma. Nemzet. 309. sz. — Főv. Lap. 308. 309. sz.
312. — L. 305. sz. a. is.
313. *Solymossy Elek.* A vidéki szinészet. Egyetértés. 179. sz.
314. Szathmári-Latkóczyné. P. Hirl. 68. sz.
315. *Székely Józs.* Magyar játékszin. 1887. Ism. Solymossi Sándor. Phil. Közl. 322—324. l.
316. Szerb szinészet. Sz. S. Közvélemény. (Szabadka) 18. sz.
317. Szerb szinészet története. P. D. Szabadkai Közl. 15—16. sz.
318. *Szilágyi Béla.* Nekr. P. Napló. 153. sz. — Főv. Lap. 153. sz. — Első fellépte a népszinházban. Aradi. Közl. 152. sz.
319. *Szinház* (A budapesti nemzeti.—). Athenæum naptár. 1888. 66—72. l.
320. A nemzeti szinházról. (U.) Főv. Lap. 158. sz.

321. A nemzeti szinház és igazgatása. Vasárn. Ujs. 4. sz.
322. *Theatersaison* (Zum Aufgang der deutschen). Siebenb. deutsch Tageblatt. 4501.
323. Tóth Ilonka (K.) szinésznő. Nekr. P. Napló. 65. sz. — Egyetértés. 65. sz. — Nemzet. 65. sz. — Bud. Hirlap. 65. sz.
324. A turócz-szt-mártoni magyar szinház. Bud. Hirl. 50. sz.
325. *Váczy János, dr.* Az első magyar szinigazgató. Vasárn. Ujs. 38. sz.
326. *Váli Béla.* A magyarországi szerb szinészet századéve. 1787—1887. Hazánk. X. köt. 70—73. l.
327. — L. 316. 317. sz. a. is.
328. *Váli Béla, dr.* Franczia előadások Magyarországon. (A mult században.) Ország-Világ. 27. sz.
329. A vidéki szinészet szervezése. Odry Lehel levele. Egyetért. 237. sz. Réthy Lajos levele. u. o. 246. sz.
330. — L. 313. sz. a. is.
331. Vidéki szinészet statisztikája. P. Hirl. 6. sz.
332. Wolter Sarolta. Athenæum napt. 1888. 87—89. l.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú czikkek.

333. *Albrecht. Ján.* Néhány észrevétel a német oktatásról. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 812—813. l.
334. *Baksay József.* Töredékek a nevelés köréből. — Kiskunfélegyházi kath. gymn. ért. 1887/8. (3—36 l.)
335. *Bátori Lajos.* Az írás tanmódja. Tanítók és tanítónövendékek számára. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. 23 l.) 20 kr.
336. *Bothár Dániel.* Zur Reform des grammatischen Unterichts. Felsőlövői ev. gymn. 1887/8. ért. 3—10. l.
337. *Dengi János, dr.* Irodalmi tanítás a gymnasiumban. Tanáregyl. Közl. 376—383. l.
338. *Dortsák Gy.* Az olvasmány-tárgyalás. Pæd. Szemle. 35—39. lap.
339. *Felméri Lajos, dr.* Az olvasásról és olvasmányainkról. Erd. Hiradó. 72. sz.
340. *Fülöp Adorj.* Az olvasásról. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 747—748.
341. *Gretcs József.* Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. Fehértemplomi főgymn. 1887/8. ért. 3—23. l.
342. *Grosz Julius.* Über Jugendlektüre und Schülerbibliotheken. Brassói. ág. ev. főgymn. 1887/8. ért. 3—25. l.
343. *Gúta József.* A házi olvasmányok. Közoktatás. 15. 16. sz.
344. *Horváth József.* Nyelvtanításunk hiányai. Isk. Szemle. 15—17. sz.
345. Iskolai dráma. Isk. Szemle. 4. sz. Elitélése az iskolai szindarabok előadásának.
346. *Kerékgyártó Elek, dr.* A jól olvasás iskolai szempontból. Felső népisk. Közl. 9. sz.
347. *Kisfaludy Árpád.* Levelek hugomhoz az olvasásról. Budapest,

1888. Sz. István-társ. (8-r. 105 l.) 60 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 8. sz. — Dr. Kereszty G. M. Sion. 551—552. l.

348. *Kovácsy Sándor.* A «Tanulók olvasótárának» megjelenése alkalmából. Sárosp. Lap. 23. sz.

349. *Kroller Miksa.* Az olvasás és írás tanításáról. Kőszegi gymn. 1887/8 ért. 3—20. l.

350. *Molnár Lajos.* Az ifjúsági olvasmányokról. Sárosp. Lap. 2. 3. sz.

351. *Pásthy Kár.* Ifjusági olvasmányok. Kecsk. Lap. 33—35. sz.

352. *Pivár Ignácz.* A siketnémák élőszó által való beszéd- s nyelvtanításának módja. Népnevelő. 9—11. 13. 15. sz.

353. A tankönyvek elbirálása ügyében. (A magyar könyvkereskedők egylete kérvénye.) Corvina. 8. sz.

354. *Theisz Gyula.* A nyelvtanítás reformjához. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 47—68. l.

355. *Thewrewk Árpád.* Magyar tankönyv-miseria. Közokt. 37. sz. (Horatius «Sic te diva» etc. czímű ódájáról szól.)

356. *Tomor Ferencz.* A középiskolai olvasókönyvek. Közoktatás 1—4. sz.

357. *Vécsey B.* A felolvasás és szavalás alapszabályai. Ism. Molnár B. Phil. Közl. 817. l.

358. *Weiszberger Antónia.* A nyelvek tanításának és tanulásának művészete. (F. Gouin módszerének ismertetése.) Nemzeti Nőnevelés. 385—394. l.

2. Magyar nyelv.

359. *Kecskeméthy László.* A magyar nyelv és helyesírás tanítása a népiskolában. Népisk. Közl. 2. füz.

360. *Kerékgyártó Elek, dr.* A magyar nyelvi dolgozatok kérdéséhez. Nemz. nőnev. 314—318. l.

361. *Kerékgyártó Elek, dr.* Nyelvünk iskolai tanítása. Prot. Egyh. és isk. Lap. 30. sz.

362. *Kőrösi Henrik.* A magyar nyelv középiskolai tanításáról. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 554—558. l.

363. *Molnár Rezső.* A magyar nyelv tanításának egy praktikus módja. Kalauz a népisk. okt. terén. 44—52. l.

364. Olvasókönyvek. Bud. Hirl. 281. sz.

365. *Reményi E.* A magyar nyelv tanítása a pancsovai főgymnasium I. osztályában. Pancsovai áll. főgymn. 1887/8. ért. 3—12. l.

366. *Ribiczey Aladár.* Viszásságok a magyar nyelvoktatásban. Nép- és polg. isk. Közl. 136—141. l.

367. *Sztankó Béla.* Egy-két szó a hangsúlyos verselés tanításáról. Nép- és polg. isk. Közl. 108—116.

3. Classicus nyelvek.

368. *Alexander Bernát.* A reáliskolai latin tanítás fogadtatása. Tanáregyl. Közl. XXI. 153—161. l.

369. *Friml Al.* A latin nyelv módszeres tanításáról. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 517. l.

370. *Gergye Lénárt.* A klasszikus irodalmi tanítás módszere. Közoktatás 9—13. sz.

371. *Grósz Jakab.* A latin nyelv tanítása a temesvári állami főreáliskolában. — Temesvári főrealisk. 1887/8. ért. 13—21. l.
372. *Gyomlay Gyula, dr.* Észrevételek a latin mondattani tanításhoz. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 604—613. l.
373. Hol tanítsuk a klasszikus nyelveket? P. Napló. 40. sz.
374. *Lázár István.* A classicus olvasmányok kezeléséről. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 39. 42. 45. sz.
375. *Pruzsinszky János, dr.* A latin nyelv a hazai reáliskolákban. Budapesti V. ker. főreáliskolai 1887/8. ért. 11—21. l.
376. *Srepel Miliv, dr.* Iz latinskoga jezikoslovlja. Zágrábi kir. gymn. 1887/8. ért. 3—40. l.
377. *Schambach Gy.* A latin nyelvi kezdő tanítás stb. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 517—523. l.
378. *Schurina István.* A latin nyelv a reáliskolában. Nagykállói áll. főreál. 1887/8. ért. 3—8. l.
379. *Szerelemhegyi Tivadar.* Az ó-classicus tanulmányok a gymnasiumban. Budapesti II. ker. főgymn. 1887/88. ért. 3—11. l.
380. *Szerencse M.* A classicai képzés fontossága. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 515—516. l.
381. *Vozári Gy.* Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban? (Præparatio részlet.) Rimaszombati prot. főgymn. 1887/8. ért. 3—21. l.
382. *Zindl B.* Az ó-classicus tanulmányok értékesítése. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 523—525. l.
383. *Zólyomi S.* Római classicusok a gymnasiumban. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 516—517. l.

IV. Ugor nyelvek.

384. **Csuvas.** *Munkácsi Bernát, dr.* Csuvas nyelvészeti jegyzetek. Nyelvt. Közl. 21. köt. 1—44. l.
385. **Erza-mordvin.** Erza-mordvin népmese. *B. J.* Nyelvt. Közl. 21. köt. 54—62. l.
386. **Finn.** *Donner O.* Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. Helsingfors. (8-r. 204 l.)
387. Journal de la soc. finno-ougrien. I. Ism. Budenz Józs. Nyelvt. Közl. 21. 63—73. l.
388. *Kielland L. Sándor.* Worse kapitány. Ism. S. S. Főv. Lap. 352. sz.
389. *Schreck E.* Finnische Märchen. Ism. Katona L. Ethnol. Mittheil. I. 168—171. l.
390. **Lapp.** *Halász Ignácz.* Lapp földön. M. Salon. IX. köt. 280—288. l.
390a. *Friis J. A.* Lexicon Lapponicum. Ism. Halász Ign. Nyelvt. Közl. 21. köt. 145—152. l.
391. **Ugor.** *Hunfalvy Pál.* Az Ural vidékei és népei. Földr. Közl. 129—182. l.
392. *Hunfalvy Paul.* Die Völker des Ural und ihre Sprachen. Ung. Revue. 385—415. 756—779. l.
393. *Vasverő Rajm.* Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. Nyelvt. Közl. 21. köt. 45—53. l.

394. **Vogul.** *Pápay Károly* levele a vogulok földjéről. Nemzet. 283. sz.

V. Árja nyelvek (s czigány nyelv).

395. Kolozsvári *Boldizsár József* zenész czigány dalgyűjteményéből. Versek. Közli Koós Fer. Brassó. 61. 62. sz.

396. *Haydin Imre.* Adalékok a felvidéki czigányok történetéhez. Pozsonyvid. Lapok. 75. s köv. sz.

397. *Herrmann A.* Czigány népdal. Phil. Közl. 430. l.

398. *Herrmann A.* Erdélyi czigány népdal. (Valamennyi czigány lány, ...) U. o. 728. l. (Rozmaring az ablakomban . . . .) u. o. 739. l.

399. *Herrmann Antal.* Barczasági czigány népdalok. Közli —. Brassó. 72. sz.

400. *Herrmann A.* Erdélyi czigány népdal. (Wlislocki-Hermann gyűjteményéből.) Phil. Közl. 362. l.

401. *Herrmann A.* A czigányok Örményországban, ezelőtt 500 évvel. Armenia. 118. 119. l.

402. *József főherczeg.* Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe. Budapest. M. T. Akadémia, 1888. (N. 8-r. XXIII, 377 l.) — Ism. dr. Hermann A. Vasárnapi Ujs. 17—21. sz. — Madarassy Főv. Lapok. 102. sz. — H. A. Bud. Szemle. 55. köt. 306—314. l. — M. Állam 95. sz. — Egyetértés. 97. sz. — P. Napló 96. sz. — Vasárn. Ujs. 15. sz. — Irod. Értes. 10. sz. — Dr. Győri Közl. 30. sz.

403. — L. 412. sz. a. is.

404. József főherczeg. — L. 226. sz. a. is.

405. *Koós Fer.* Czigány népmesék. (Jesina Józs. «Romani Cib»-jéből.) Brassó. 16. sz.

406. *Koós Fer.* A vas- és cserépfazék. (Jesina «Romani Cib»jéből). U. o. 23. sz.

407. *K(oós) F.* Czigány talányok. (Herrmann tanár eredeti czigány költeményeiből közli —.) U. o. 60. sz.

408. *K(oós) F.* Czigány dalok. (Tatrangi czigány szája után közli —.) U. o. 60. sz.

409. *Koós Ferencz.* Czigány népmesék. Jesina J. «Romani Cib»-jéből közli —. 1. A földmíves, 2. A vadász. U. o. 101. sz.

410. *Roth Gábor.* Egy elhagyott népfaj. Bereg. 3. sz.

411. *Székely József.* A czigányok. P. Napló. 53. sz.

412. *P. Thewrewk Emil.* József főherczeg czigány nyelvtana s a czigányokra vonatkozó egyéb tudományos kutatások. Nemzet. 52. sz.

413. *Wlislocki-Herrmann.* Erdélyi czigány népdal. (Átkozott gömbölyű térded ! . . .) Phil. Közl. 558. l.

414. *Wlislocki Henrik.* Az erdélyi sátoros czigányok nemzetségi és családi viszonyai. Vasárn. Ujság 37. sz.

415. *Wlislocki H. v., dr.* Zauber- und Besprechungsformeln der transsilvanischen und südungarischen Zigeuner. Ethnol. Mittheil. I. 137—148. l.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

416. **Arab.** *Goldziher Ign.* Arabische Beiträge zur Volksetymologie. Zeitschr. f. Völkerpsych. XVIII. köt. 69—82. l.

417. *Goldziher Ign.* Le monothéisme dans la vie religieuse des Musulmans. Revue de l'histoire d. religions. XVI. köt. 157—165. l.

418. *Goldziher Ign.* Altarabische Wiegen- und Schlummerlieder. Österr. Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenl. II. köt. 164—167. l.

419. *Schreiner Márton.* Arab bölcs mondások a zsidó-irodalomban. Magy.-Zsidó Szemle. 337—339. l.

420. **Héber.** *Ábraham Ibn Ezra* költeményeiből. Ford. Makai Emil. Magy. Zsidó-Szemle. 409. l.

421. *Bacher Vilmos.* A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1887-ben. U. o. 27—37. l.

422. *Csengei Gusztáv.* Jeremiáh panasza. Héberből ford. —. Főv. Lap. 20. sz.

423. *Csicsáky Imre.* Genesis XXIV. (Rebeka.) Ford. —. Költeményei. 33. l. — XXII. (Ábrahám az áldozatnál.) U. o. 35. — Exodus. XV. (Mózes hála-dala.) U. o. 38. — Deuter. XXXII. (Mózes jövendölése.) U. o. 40. l. — Birák könyve. V. (Debborah és Barak diadal-éneke.) U. o. 45. l. — Jeremias siralmai. I—V. U. o. 49—74. l.

424. *Dessauer J.* Der Raschi-Commentar zu den 5 Büchern Moses. Ism. Enyedi Máty. Magy. Zsidó-Szemle. 93—95. l.

425. *Elzász Bernát.* A próféták messiási hirdetései. Budapest. 1888. (8-r. 50 l.)

426. *Enyedi Mátyás.* Rasi Pentateuch kommentárja németül. Magyar Zsidó-Szemle. 93—95. l.

427. *Füredi Ign.* Ünnepi imádságok izraeliták számára. Két köt. Ism. Fischer Gyula. Phil. Közl. 800—803. l.

428. *Giesswein Sándor, dr.* Mizraim és Assur tanusága, az ó-szövetségi szentiratok hitelessége és isteni sugalmaztatása, az ægyptologia és assyrologia világításában. II. köt. Győr, 1888. (Esztergom, Buzárovits.) (8-r. 356 l.) 2 frt 50 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 8. 9. sz. — Giesswein, Válasza. U. o. 9. 10. sz. — Biráló Válasza. U. o. 11. sz. — Szerző végválasza. U. o. 12. sz. — Kereszty G. M. Sion. 547—548. l. — Kathol. Szemle. 544—46. l. — Lévay Pál. M. Állam. 142. sz.

429. *Immánuel Rómi* divánjából ford. Kecskeméti Lipót. Magyar Zsidó-Szemle. 161. l.

430. *Józsa Zsigmond.* Babiloniai Ézsaiás (deütero-Jésajá) Universalismusa. Exegeticai tanulmány. Kolozsvár. 1888. (8 r. 54 l.)

431. Juda Halévi divánjából. Ford. Bárány József. Magyar Zsidó-Szemle. 543. l.

432. *Kecskeméti Lipót.* A pokol a középkori zsidó költészetben. A pokol birodalmai. Az elkárhozottak kínszenvedése. Budapest, 1888. (8-r. 51 l.)

433. *Kenessey Béla.* A hexateuch előállása. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 20 l.)

434. *Kohlbach Bertalan.* Jehuda Ibn Balam XI. századbeli philologus élete s munkái. Budapest, 1888. (8-r. 48 l.)

435. *Lazarus M.* Treu und Frei. Gesammelte Reden über Juden und Judenthum. Ism. Steinherz J. Magyar Zsidó-Szemle. 211—216. l.

436. *Mozes Ibn Ezra* költeményeiből. Ford. Makai Emil. U. o. 216. l.

437. *Nöldecke Th.* Die semitischen Sprachen. Ism. Philol. Közl. 127. l.

438. *Pukánszky Béla.* Héber olvasókönyv. Akadémiai és magánhasználatra. (Theologiai szakkönyvtár. II.) (Pozsony, 1888.) Budapest, Kókai L. (8-r. 165 l.) 1 frt 40 kr. — Prot. Egyh. és Isk. Lap. 39. sz. — Kereszt. Magvető. 353. l.

439. *Schefftel S. B.* Biure Onkelos. Ism. Blau Laj. Magyar Zsidó-Szemle. 470—71. l.

440. *Stern Mór.* Izrael énekei, vagyis zsoltárok a klasszikai héber költészet eszthetikai méltatásával tanodai s magánhasználatra. Budapest, Löwy M., 1888. — Ism. Prot. egyh. és isk. Lap. 46. sz.

441. *Strack H. L.* Einleitung in den Talmud. Ism. Enyedi Mátyás. Magy. Zsidó-Szemle. 597—600. l.

442. **Örmény.** *Álisán Leont.* Az avárájri csalogány. Ford. Esztegar L. Armenia. 33. l.

443. *Besigtháslián* dalaiból. (Szállj el, dalocska, messze.) Ford. Simai Ján. Armenia. 43. l.

444. *Chalatianz.* Az élet álma. Örmény rege. Ford. Gopcsa László. Erd. Hiradó. 23. 24. sz.

445. *Cselingárián Jak.* Hágop Melik — Hágopián. (Ráffi.) Armen. 201—203.

446. *Esztegár László.* Az újabb örmény lira jellege. Erd. Hiradó. 42. sz.

447. *Esztegár László.* Az örmény irodalom fénykora. U. o. 276. sz.

448. *Gopcsa László.* Örmény közmondások. Ford. és gyüjtötte —. Kolozsvár, 1888. (12 r. 20 l.) 20 kr. — Röv. ism. Irod. Értes. 18. sz.

449. *Gopcsa László.* Az örmény regék helyzete a világirodalomban. Chálátiancz után. Armenia. 338—343. 382—390.

450. *Govrik Gergely.* Agathangelos történelemíró. U. o. 22—24. 51—55. l.

451. *Markovich Jak.* Váhákên. U. o. 37—42. — Váhe. U. o. 82—87.

452. *Molnár Antal, dr.* Az ó-örmény költészet. U. o. 97—100. 134—137. 162—165. 197—201. 228—231. l.

453. *Molnár A.* A behistuni felirat Örményországról. U. o. 257—259. l.

454. Simay János. Nemzeti irodalmunk úttörői. U. o. 210—213. l.

455. *Simay J.* Hogyan kell örményül olvasni? U. o. 375—377. l.

456. *Szongott Krist.* Az örmény irodalom jelene Törökországban. U. o. 15—18. l.

457. *Szongott K.* Örmény régiség-isme (Archæologia). U. o. 213—215. 247—249. l.

458. **Perzsa.** *Firduszi* Abuk Kászim Mauszur. Szohráb. Költői elbeszélés «Sáh-Náme» czímű művéből. Perzsából ford. Fiók K. (Olcsó Könyvtár. 241. sz.) Budapest, 1888. Franklin-társ. (16-r. 122 l.) 30 kr.

459. *Szádi* «Gulisztan»-jából Erődi Bélától. Nemzet. 342. — Bud. Hirl. 338. sz. — M. Salon. X. köt. 231—240. l. — Szádi Gulisztán. Ford. Erődi B. Ism. M. Salon. X. 324. l.

460. *Szádi,* Muszliheddin —. Gulisztan vagy Rózsakert. Ford. dr. Erődi Béla, Fiume, Budapest, 1888. 1 frt 20 kr. — Ism. Főv. Lap. 336. sz.

461. *Szádi* «Rózsakert»-jéből. (Persa epigrammok.) Ford. Erődi Béla. U. o. 338. sz.

462. **Sanskrit.** *Kalidasa.* Sakuntala. Hindú dráma. Ford. Fiók Károly, Budapest, 1887. Ism. —*x*. — Bud. Szemle. 55. köt. 464—467.

463. **Tamul.** *Bálint Gábor.* A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja, vagy van-e a magyar nyelvnek testvére? Erdélyi muz.-egylet kiadv. 33—55. 215—236.

464. **Török.** *Abdul Baki.* Irdi ine ardi hībīst .... Ford. Szőcs Géza. Erdélyi Hiradó. 299. sz.

465. *Achmed Fejzi.* Jaz Geldi ..... Ford. Szőcs Géza. U. o. 299. sz.

466. *Grünfeld L.* Török dalok. Fordítva G. L. után. Temérdek. Főv. Lap. 207. sz. — M. Salon. IX. köt. 630. l.

467. *Kúnos Ign.* Der Pferdesohn. Ein türkisches Volksmärchen. Ung. Rev. 159—165. l.

468. *Kúnos Ign.* Über osmanische Volksmärchen. U. o. 328—337. 435—441. l.

469. *Kúnos Ign.* Három Karagöz-játék. Török szövegét feljegyezte és magyarra forditotta —. Budapest, 1888. Akadémia. (8-r. 159 l.) 1 frt.

470. *Kúnos Ign.* Orta-Oyounou. Théatre populaire turc. Texte turc, avec transcription et traduction hongroise. Budapest, 1888. (8-r. 63 l. és 23 l. török szöveg.)

471. *Radloff W.* Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus. Ism. Budenz J. Nyelvt. Közl. 21. köt. 73—80. 153—159. l.

VII. Magyar nyelv s irodalom.

1. Bibliographia.

472. *Ács Mihály.* Magyar nyomdászok évkönyve. III. Ism. Irod. Értes. 5. sz.

473. *Acsády Ignácz.* Az országos levéltár. M. Salon. X. köt. 136—141. l.

474. Adalék a magyar könyvkereskedelem történetéhez. Corvina. 4. sz.

475. *Antiquar-könyvkereskedelem* (A magyarországi —). U. o. 34—36. sz.

476. *Bakonyi Emil.* Elfrida-drámák. Phil. Közl. 240. l.

477. *Bakonyi Emil.* Irene-drámák. Phil. Közl. 179. l.

478. Catalogus Bibliothecæ Joannis Card. Simor. Ism. a— dr. Bud. Szemle. 53. köt. 166—168. l. — Erre válasz «Fata libelli». M. Állam. 25. sz. — Eine ungarische Bibliothek. Ausland. 46. sz.

479. *Cserhalmi Samu.* Dévay József könyvtára. Phil. Közl. 449. l.

480. *Csernátoni Gyula.* A vidéki olvasókörök. Erdélyi Hiradó. 33. sz.

481. *Csontosi János.* A magyar nemzeti múzeum kézirattára. M. Salon. VIII. köt. 519—528. l.

482. *Csontosi János.* Mátyás és Beatrix arczképei a Corvina-codexekben. Arch. Ért. 97—115. 209—220. 310—326. l. 33 képpel. — Kivonat a Vasárn. Ujs. 18. sz.

483. *Czímjegyzéke,* A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem könyvtárának —. XII. 1887-dik évi gyarapodás. Budapest, 1888. Kilián Fr. (8-r. XI, 259 l.) 50 kr.

484. *Elekes László.* Parokhiális könyvtárak. Prot. Közl. 8. sz.

485. *Fejérpataky László, dr.* A magyar nemzeti muzeum levéltára. M. Salon. VIII. köt. 529—536.

486. *Hellebrant Árpád.* A magyar Philologiai irodalom 1887-ben. Phil. Közl. 571—643. l.

487. *Kertbeny K.* — *Petrik G.* Magyarországi német könyvészet. 1801—1860. Ism. Phil. Közl. 336. l. — Ung. Revue. 379. l.

488. *Z. Kiss Albert.* Papi könyvtárak. Prot. Közl. 12. sz.

489. Kis Benő Népkönyvtár. Prot. Egyh. és isk. Lap. 28. sz.

490. *Kiszlingstein Sándor.* A magyar könyvészethez. Corvina. 18—21. sz.

491. *Kiszlingstein Sándor.* A magyar könyvészetről. U. o. 14. sz.

492. *Koczányi Béla.* A magyar gazdasági szakirodalom könyvészete. 1860—1888. Kassa. 1888. (8-r. 32 l.)

493. *Koncz J.* A marosvásárhelyi ref. koll. könyvnyomdájának tört. Ism. Főv. Lap. 56. sz. 406. l. — Marosvidék 12. sz. — Századok. 290. l. — Egyetértés. 85. sz.

494. *Könyvészet,* Magyar —. 1887. Bibliographia Hungarica. 1887. Jegyzéke az 1887. évben megjelent új vagy újolag kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval. — Összeállította Bereghi József. XII. évfolyam. Függelékül a magyar hirlapok és folyóiratok 1888-ban. Budapest, 1888. (8-r. XXIII, 122 l.) 1 frt.

495. *Könyvészet,* Magyar. 1876—1885. Corvina. 33. sz.

496. A *könyvnyomtatás* kezdetén. *B.* Főv. Lap. 220. sz.

497. *Könyvpiacz* (A hajdankori —). *B.* Főv. Lap. 219. sz. — Irod. Értesítő. 18. sz.

498. *Könyvszemle,* Magyar —. XII. évf. Ism. Irod. Ért. 9. sz.

499. *Kopper Lajos.* Az «Irodalmi Értesítő»-ről. Corvina. 8. sz.

500. *Körösy László.* Családi könyvtárak. Pozsonymegyei Közlöny. 16. sz. — Esztergom és vid. 28. sz.

501. *Kovács János.* Az első könyvnyomtató műhely Szegeden. Szegedi Hiradó. 95. sz.

502. *Laukó Albert.* A tanintézeti könyvtárak decentralisatiója. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 373—376. l.

503. *Majláth Béla.* A Széchényi országos könyvtár a M. N. Múzeumban. M. Salon. VIII. köt. 512—518. l.

504. *Majláth Béla.* Ein ungarisches Losbuch aus dem XVI. Jahrhundert. Ung. Rev. 478—483.

505. *Marczali Henrik.* A censura történetéhez. Nemzet. 326. sz.

506. *Mezey Miksa.* A könyvnyomdászat története nálunk a XV-ik és XVI-ik században. P. Napló. 177. sz.

507. *Molnár Victor.* A hermaneczi papírgyár, Főv. Lap. 194. sz.

508. *Müller Ernő, dr.* Hogyan terjesszük és emeljük a kath. sajtót. M. Állam. 136—138. 140. sz.

509. Naptárirodalom (A vidéki —). Főv. Lap. 286. sz.

510. Ordinarius Agriense. Krakkó. 1509. Ism. M. Sion. 637. l.

511. *Panyák E.* Programmértekezések repertoriuma. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 510—512. l. — vd. Bud. Szemle. 56. köt. 478—79. l.— Századok. 290. l.

512. *Petrik Géza.* Magyarorszég bibliographiája. Bibliographia

Hungariæ 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta —. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. I. köt. 1—3. rész. Budapest, Dobrowsky Á. 1888. (8-r. IV, 1—720. l.) Egy része 3 frt 50 kr.

513. Ráth Mór kiadványainak jegyzéke 1857—87. Budapest. 1888. (4-r. 60 l.) Ism. Századok. 481. l.

514. *Reviczky Gyula.* Betű filokszera. Irod. Értesítő. 23. sz.

515. *Sajtó* (A magyar — fejlődés-korából). Corvina. 11.

516. A «Segitség»-album díszkiadása. Vasárn. Ujs. 9. sz. — Nemzet. 57. sz. — Főv. Lap. 57. sz.

517. *Sennovitz Adolf.* A két Hofmeister (1740—1837.) Corvina. 1—2. 4. 7. 9—11. 13—15. 17. 21—23. 25—29.

518. *Szana Tamás.* A könyv régen és most. Irod. Értesítő. 4—12. sz. Önállóan is megjelent. — Ism. Vasárn. Ujs. 36. sz. — Egyetértés. 243. sz.

519. *Szinnyei József, id.* A magyar hirlapirodalom 1888-ban. Vasárn. Ujs. 6. sz.

2. Magyar irodalomtörténet.

520. *Aba Sámuel.* Kassa száz éves magyar hirlapirodalmáról. Kassai Szemle. 53. sz.

521. *Abafi Lajos.* Szent István a magyar népköltészetben. M. Salon. IX. köt. 561—575. l.

522. *Abonyi Lajos.* Az utolsó kuruczvilág. Regény. Ism. Irod. Értesítő. 1. sz.

523. *Abonyi Lajos.* Magduska öröksége. Népszinmű. Első előadása a népszinházban, okt. 27-én.

524. *Ábrányi E.* Szabadság. Haza. 1888. Ism. *h—r.* Bud. Szemle. 54. köt 277—282. l. — Rövid ism. Egyetértés. 78. sz. — Jancsó B. Főv. Lap. 88. sz. — Vasárn. Ujs. 12. sz. — Halasy B. Nyitram. Közl. 14. sz.— Bartha M. Ellenzék. 73. sz. — Irod. Értes. 9. sz. — Palágyi Menyhért. Modern magyar költészet. P. Napló. 83. sz.

525. — L. 1176. sz. a. is.

526. Ábrányi E. l. 789—790. sz. a. is.

527. *Adorján Sándor.* Keleti képek. Ism. Szomaházy I. Nemzet. 437. sz,

528. *Akadémia* (A magyar tudományos —) és könyvkiadó vállalata. Verus. P. Napló. 33. sz.

529. Almanach 1889-re. Ism. Irod. Értesítő. 24. sz.

530. *Almási Tihamér.* Lakzi után. Paraszt vígj. 3 felv. Zenéje Serly L.-tól. Első előadása a népszinházban. nov. 30-án.

531. Arad és az irodalom. Alföld. 97. sz.

532. *Babay K.* Szerelmes kisasszonykák. Rövid ism. Irod. Értes. 2. sz.

533. *Babik József.* Százszorszépek az egyházi költészet mezejéről. Előf. felh. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz. — Ism. Pályi Ede. u. o. 7. sz.

534. *Baka-nóta* (Hogy terem a —). Szabadság. 174. sz.

535. *Ballagi Géza.* A politikai irodalom Magyarországon, 1825-ig. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. VIII, 947 l.) 5 frt. — Bir. Dr. Váczy

J. «A magyar politikai irodalom történelméről» cz. Századok. 851—864, 947—960. l. — P. Napló. 57. sz. — Vasárn. Ujs. 9. 16. sz. — Irod. Értes. 8. sz. — Huszár I. Fremdenblatt, máj. 31. sz. — Kalászatok B. G. művéből. Prot. egyh. és isk. lap. 10. 11. 13. sz.

536. *Balogh Gyula.* A Rákóczy-nóta eredete. P. Hirl. 66. sz.

537. *Bánóczi József.* Jelentés az 1886—7. évi gr. Karátsonyi drámai pályázatról. M. T. Akad. Értes. 45—52. l.

538. *Barang.* A bűn. Regény. 1888. Ism. *m.* Bud. Szemle. 54. köt. 511—512. l.

539. *Baráth Ferencz.* A magyar költők szerelme. P. Napló. 305. 307. 309. sz.

540. *Bársony István.* A szabad ég alatt. 1888. Ism. *kl.* Bud. Szemle. 54. köt. 307—309. l. — P. Napló. 57. sz. — Rövid ism. Vasár. Ujs. 8. sz. — Irod. Értes. 9. sz. — Egyetértés. 43. sz.

541. *Bartal Antal.* Középkori emlékeink latinsága és akadémiánk kiadványai. Phil. Közl. 380—391. l. — Szilágyi Sándor. Nyilt levél Bartal A.-hoz. u. o. 686—688.

542. *Bartha Miklós.* Melania. Szinmű 4 felv. Ism. Dr. K. J. Szabadság. (Nagyvárad.) 195. sz.

543. *Bartók Lajos.* Thurán Anna. Dráma 4 felv. Első előadása a nemzeti szinházban okt. 5.-én

544. *Bartók L.* Thurán Anna. Dráma. Rövid ism. Irod. Értesítő. 22. sz.

545. *Bátky Lajos.* Etele halála. Kisebb költemények. 1888. Ism. Tata-Tóvarosi Hiradó. 14. sz. — Vasárn. Ujs. 28. sz. — Erdélyi P. Komárom. Lap. 37. sz.

546. *Bátorfi Lajos.* Zalai tisztujítási pasquill 1847-ből. H-i D-s. Hazánk. X. köt. 75—78. l.

547. *Beniczkyné Bajza L.* A miniszterelnök szünideje. Vigj. Első előadása jan. 14-en.

548. *Beniczkyné Bajza L.* Edith. Dráma 3 felv. Első előadása febr. 18-án.

549. *Beniczky-Bajza L.* A gyöngysor. Regény. Ism. Keszler Józs. Nemzet. 314. sz. — x. y. z. P. Napló. 316. sz.

550. *Beniczky Bajza H.* Sie ist es. Roman. Ism. Abai Laj. Főv. Lap. 18. sz.

551. *Beöthy Zs.* A széppróza elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. köt. Ism. Kelemen B. Föv. Lap. 38. sz. — Váczy J. Századok. 362—366. l.

552. *Beöthy Zs.* A Péczeli-féle drámai pályázat. (Jelentés.) Főv. Lap. 272. sz.

553. *Berczik Árpád.* Víg órák. Elbeszélések. Ism. *m.* Nemzet. 6. sz. — Irod. Értesítő. 3. sz.

554. *Berczik Árpád.* A Koczán-féle drámai pályázat. Jelentés. Nemzet. 328. sz.

555. *Béri Gyula.* Költemények, 1888. Ism. H. Főv. Lap. 294. sz. — Bodroghy. Szarvasi Lap. 52. sz.

556. Beriszló Péter éneke. L. 1102. sz. a.

557. *Bodnár Zsigmond.* Lilly. Elbeszélés. Ism. *m.* Nemzet. 6. sz. — Rövid ism. Irod. Értesítő. 3. sz.

558. *Bodó Géza.* Irodalmi állapotok. Magy. Szemle. 1. sz.

559. *Bogdanovics György*. A diva. Elbeszélés. Ism. *m*. Nemzet. 6. sz. — Rövid ism. Irod. Értesítő. 3. sz.

560. *Boromisza István*. Kritika a kath. irodalomban. Religio. I. félév. 3. sz.

561. *Breznay Adalbert*. De philosophicis. historicis, atque literarum studii per Leonem XIII. pontificem maximum in Hungaria provectis, oratio. Budapestini, 1888. (4-r. 14. l.) Röv. ism. Egyetért. 140. sz. — Irod. Értes. 13. sz.

562. *Bródy Sándor*. Emberek. Elbeszélések. 1888. Ism. Rudnyay Kálmán. Főv. Lap. 199. sz. — Irod. Értesítő. 16. 18. sz. — Egyetértés. 209. sz. — Szomaházy István. «Magyar naturálisták». Nemzet. 257. sz.

563. *Bródy Sándor*. Faust orvos. Ism. *t*. Bud. Szemle. 53. köt. 316—320. l. Edelmann Menyh. 275. sz. — Irod. Értes. 1. sz.

564. — Lásd. 746. sz. a. is.

565. *Csepreghy Ferencz*. A vízözön. Színmű 5 felv. Ism. Hódosi Lajos. Délmagyar. Közl. 288. sz.

566. *Csicsáky I*. Költeményei és kisebb műfordításai. Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 10. sz. — Ism. Főv. Lap 335. sz. — Szulik I. Közoktatás. 28. sz. — Kálmán Kár. M. Állam. 184. sz.

567. *Csiky Gergely*. Az elvált asszony. Regény. 1888. Ism. Rudnyay Kálmán. Főv. Lap. 277. sz. — Egyetértés. 270. sz. — Alföld. 251. sz. — Vasárn. Ujs. 42. sz. — Irod. Értesítő. 21. sz.

568. *Csiky Gergely*. Divatkép. Szinmű 3 felv. Első előadása okt. 26-án.

569. *Csiky G*. A sötét pont. Dráma. Délmagyar. Közl. 289. sz.

570. *Lázár Béla*. Csiky G. A vasember. Dráma. 2 felv. Műmagyarázat. Győri Közl. 27. sz.

571. *Csiky Gergely*. Jelentés a gróf Teleki József 1887. évi drámai pályázatról. M. T. Akad. Értes. 35—43. l. — Főv. Lap. 80. sz.

572. — Lásd. 846—848. sz. a. is.

573. Deák Ferencz beszédei III. köt. Ism. Láng Lajos. Nemzet. 298. sz. — Egyetértés. 297. 298. 300. sz. . . — *K*. Főv. Lap. 297. sz.

574. *Deák Fer*. Emlékezete. Rövid ism. Irod. Ért. 10. sz.

575. — l. 106. sz. a. is.

576. *Deák Gerő* és *Makai Jenő*. Magyar Kalliope. Egyházi és világi énekek gyűjteménye. Ism. Prot. egyh. és isk. Lap. 43. 47. sz.

577. *Dési Márton* enyedi professor levele Teleki Mihályhoz a biblia-kiadás ügyében. 1684. Közli Koncz I. Prot. Közl. 29. sz.

578. *Dobsa Laj*. Szent István első magyar király. Tört. tragédia. Délmagyar. Közl. 252. sz.

579. *Dömötör Pál*. Költemények. 1888. Ism. Nemzet. 270. sz. Főv. Lap. 225. sz. 1649. l. — Irod. Értesítő. 19. sz. — Egyetért. 230. sz.

580. *Druga Józs*. Losonczy Hákonyi István, a «Kis Tükör» szerzője. Nógrádi Lap. 2. sz.

581. *Dudás Gyula*. Szegedi írók. Főv. Lap. 176. sz.

582. *Egyetemes regénytár*. 45 kötet. Ism. P. Főv. Lap. — «Egy halmaz regény» czím alatt.

583. *Elek Salamon*. 1802. országgyűlési pasquillusok. Hazánk. IX. köt. 225—238. 296—310. l.

584. *Endrődi Sándor*. Irodalom és közönség. Pozsonymegy. Közl. 26. sz.

585. *Eörsi Gyula.* A virágnak megtiltani nem lehet. Regény. 1888. Ism. Székesfeh. és Vid. 15. sz.

586. *Erdélyi Pál.* Adalékok a régi magyar irodalomhoz. I. Mihály deák codexének ismeretlen hat éneke. Phil. Közl. 60—68. 159—167. l. II. Foktövi János. U. o. 729—731. l.

587. *Erődi Dániel.* Nova et vetera. 1887. Ism. Irod. Értes. 9. sz. — Egyetértés 78. sz. — *K. L.* Délmagyar. Közl. 170. sz. — *Censor.* Kecskem. Lap. 28. sz. — Bajai Közl. 36. sz.

588. *Erődi Dániel.* Költemények. Király és hondalok. Rövid ism. Közoktatás. 3. sz.

589. *Falk Miksa.* A pálya kezdetén. M. Salon. VIII. köt. 358—373. l.

590. *Ferenczy Józs.* A magyar hirlapirodalom tört. Ism. Fináczy E. Ung. Rev. 56—68. l.

591. *Ferenczy Józs.* Egyetemes könyvtár. Ism. Irod. Értesítő. 6. sz.

592. *Findura J.* Irodalmi társaskörök e század elején. Mutatv. «Fáy A. élete» cz. művéből. Vasárn. Ujs. 38. sz.

593. *Fludorovics Zsigm.* Néhány adat Thomas Ferdinánd irodalmi működéséhez. Nagy-Károly és Vid. 30. sz.

594. *Fludorovics Zsigm.* Egy régi verses könyv a franczia insurrectio idejéből. Szathmárm. Közl. 23. sz.

595. *Földi János.* Rövid kritika és rajzolat a Magyar Füvésztudományról. Bécs. 1794. Közli Székelyhidy Vikt. Gyakorlati Mezőgazda. 19. sz.

596. A fordítókról. Irodalmi csevegés. *S.* Győri Közl. 43. sz. — Szó van benn azokról, a kik magyar költők műveit fordították.

597. *Fraknói Vilmos.* Jelentés a M. T. Akadémia 1887/8. évi munkálkodásáról. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab.

598. *Fulda Laj.* Négy szem közt. Vígjáték 1 felv. Első előadás máj. 26-án.

599. *Fülöp Józs.* Egy vallási vita a XVII. századból. (Sámbár Mátyás; Pósaházi János; Kis Imre; Vásárhelyi Matkó István.) Prot. egyh. és isk. Lap. 45. sz.

600. *Gabányi Julia.* Ism. Irod. Értes. 1. sz.

601. *Gerő Károly.* Az eladó leány. Vígj. 3 felv. Első előadása a nemzeti szinházban decz. 7-én.

602. *Gerő Károly.* Az uzsai gyöngy. Népszinmű. 3 felv. Első előadás a népszinházban szept. 29-én.

603. *Gerő Károly.* Angyal és ördög. Népszinmű. Ism. Debreczen 11. sz.

604. *Grünwald Béla.* Az első magyar hirlapok és irodalmunk úttörői. («Régi Magyarország»-ból.) Magyar Bazár 6. sz.

605. *Gúnyirás.* (Az 1832-ki országgyűlési —) Kecskemét 28. sz.

606. *Gúnyversek.* (Régi —). I. Prépostváry Zsigmond. Közli Pettkó Béla. — II. Apafi udvara. Közli Komáromy Andor. Tört. Tár. 270—284. l.

607. *A gyermekirodalom.* Benedek Elek. Bud. Hirl. 45. sz. — Gerevich Emil. u. o. 49. sz. — Lágler Sándor. A gyermekirodalom és a miniszter. u. o. 53. sz. — Corvina. 9. sz.

608. *Gyöngyösi László.* Hazulról. Ism. Vasárn. Ujs. 10. sz.

609. *Gyulai Pál* elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság 41. közülésén. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 3—8. l. — Németűl Ung. Revue. 242—248. l.

610. *Gyulai P.* Nők a tükör előtt. Rövid ism. Irod. Ért. 2. sz.

611. — l. 895. sz. a. is.

612. *Gyurkovics Aladár.* A szirén. Regény. Rövid ism. Irodalmi Értes. 8. sz.

613. *Gyürky Ödön.* Egy régi vers. Hazánk. IX. köt. 150. l.

614. *Hajnalka* összes költeményei. 1888. Ism. Irodalmi Értesítő. 7. sz. — Szulik Józs. M. Állam. 56. sz. — Egyetértés 29. sz. — Vasárn. Ujs. 3. szám.

615. *Halász Imre.* Mikor én hirlapiró lettem. M. Salon. VIII. köt. 384—387. l.

616. *Halász I.* Politikai sajtónkról. M. Salon. VIII. 379—381. l.

617. *Harmath Lujza.* Nők az irodalomban. Magy. Bazár. 11. sz.

618. *Harmath Lujza.* Egy kis darab a nagyvilágból. Ism. Irod. Értes. 9. sz.

619. *Herrmann Antal.* A Szilágyi és Hajmási czímű népballada és rokonságai. Bud. Szemle. 55. köt. 284—297. l.

620. *Herman Ottó.* Tudomány és hazafiság. Erdélyi Hiradó. 292. sz.

621. *Hindy Árpád.* A journalista életből. Aradi Közl. 5—6. sz.

622. *Hoffmann M.* Az ifjusági irodalom. Zala 11. sz.

623. *Hoós János.* «Szegény Radóné» dalai. Ism. Zenelap 6. sz.

624. *Horus.* Elza. Színmű. 1888. Ism. Irod. Értes. 14. sz.

625. *Horváth Cyrill.* Magyar vígjáték 1807-ből. Veszprém 41., 42., 43. sz. — Ismerteti «Arandó és Mirànda» czímű vígjátékát.

626. *Horváth Kálmán.* Költemények. Rövid ism. Főv. Lap. 247. sz. 1809. l.

627. *M. Horváth Károly.* Falusi délutánok. Vígj. 3 felv. Első előadása a nemzeti szinházban nov. 23. — Tábori R. Színműírói küzdelmek. Délmagyar. Közl. 72. sz.

628. *Méray-Horváth K.* Falusi délutánok. Vígj. Ism. Irod. Értes. 8. szám.

629. *E. Illés Károly.* Cifra Juci. Népszinmű. Első előadása a budai szinkörben jul. 8-án.

630. *Edvi Illés Károly.* Czifra Juczi. Népszinmű. Délmagy. Közl. 232. sz.

631. Ipolyi Arnold kisebb munkái. V. köt. Vasárn. Ujs. 46. sz.

632. Ipolyi Arnold. Beszédek. Ism. Főv. Lap. 309. sz. — Kath. Szemle. 746. l.

633. — l. 906. sz. a. is.

634. Irodalmi divatok. (B. K.) Főv. Lap. 208. sz.

635. Protestans *irodalmi társaság* alakuló gyülése. P. Napló. 106. sz. Főv. Lap. 107. sz. Nemzet 106. sz. Budap. Hirl. 107. sz. Pesti Hirl. 107. sz.

636. Irodalmi társaság. *H. L.* (Létesítéséről Pécsett.) Pécsi Hirl. 95. sz.

637. Irodalmi viszonyok városunkban. (Vereskövi, dr. Szendrei, dr. Schack, Serédy, Szuhay s mások.) Borsodm. Lap. 90. sz.

638. Iskolai színjáték Fiuméban. Főv. Lap. 1888. 48. sz.

639. *Ivánfi Jenő* és *Abonyi Lajos*. Samil a mórok herczege, dráma 4 felv. Ism. Szabadság (Nagyvárad) 215. sz.

640. *Iványi Ödön*. Tárczák. 1888. Ism. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 23. sz. — *G—s*. Alföld 24. sz. — Bud. Hirl. 11. sz. — Egyetértés 8. sz. Irod. Értes. 4. sz.

641. *Jakab Elek*. A hirlapirodalom kezdete Kolozsvárott. Erd. Hiradó 257. sz.

642. *Jakab Ödön*. A pusztulás utja. Regény. Ism. Dr. Dengi János. Főv. Lap. 63. sz. — Jancsó B. P. Napló. 129. sz. — Egyetértés 105. sz. — Vasárn. Ujs. 16. sz. — Irod. Ért. 10. sz.

643. *Jakab Ödön*. Szegény Radóné. Népszínmű. Ism. Szabadság. (Nagyvárad) 188. sz.

644. — l. 623., 746. sz. a. is.

645. Jákóhalmi verses krónika 1790-ből (Rigó Ferencztől). Jászber. és Vid. 51. sz.

646. Jelentés az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben czímű vállalat magyar kiadásáról. Nemzet 43. sz.

647. *Jókai Mór*. A lélekidomár. Regény. 5 köt. Ism. Irod. Értes. 13., 14. sz.

648. *Jókai M*. A három márványfej. Regény. Ism. Br. Budapesti Szemle 55. köt. 142—147. l. — Székely Béla. Főv. Lap. 5. sz. — Irod. Értes. 2. és 7. sz.

649. *Jókai M*. Utazás egy sírdomb körül. Ism. Vasárn. Ujság. 53. szám.

650. *Jókai M*. Jocus és Momus. Röv. ism. Irod. Ért. 1. sz.

651. *Jókai M*. A jószívű ember. Előadatott a nemzeti szinházban máj. 31-én.

652. *Jókai M*. A bolondok grófja. Eredeti bohóság. 3 felv. Első előadása a népszinházban 1887. decz. 30. Bir. *α. β*. Bud. Szemle. 53. köt. 301—308. l.

653. *Jókai M*. Bolondok grófja. Első előadás Aradon Február 1. Alföld. 26. sz.

654. *Jókai M*. Bolondok grófja. Ism. ch. r. Pozsonmegy. Közl. 8. szám.

655. — l. 215., 913., 914. sz. a. is.

656. *Jozgits János*. Költemények. 1888. Ism. k. n. Irod. Szemle. (Eger.) 8. sz. — M. Sion. 554. l. — Irod. Értes. 13. sz.

657. *Justh Zs*. Művész-szerelem. Rövid ism. Magy. Bazár. 7. sz.

658. — l. 746. sz. a. is.

659. *Kalocsa R*. Válogatott elbeszélések. 1888. Ism. Irod. Értes. 3. szám.

660. *Kántor Imre*. Az én világom. Költemények. 1888. Ism. Irod. Értes. 12. sz.

661. *Karácsonyi János*. Szt. Gellért püspök élete és művei. Ism. Kazaly J. Kathol. Szemle. 179—182. l. — Pauler Gy. 57—65. l. — Dr. Böhm János. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz. — M. E. Szt. Gellért mint író. Főv. Lap. 266. sz.

662. *Kardos Albert*. Horatiusi ódából protestáns vallásos ének. Phil. Közl. 447. l.

663. *Karczag Vilmos*. A hitves. Színmű 4 felv. Első előadása febr. 3-án.

664. Gróf Károlyi Sándor ... temetésének alkalmatosságával ... elmondott versek. 1744. Sajtó alá rendezte s kiadja Éble Gábor. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 91 l.) 2 frt 50 kr. — Ism. Nemzet. 103. sz. — Főv. Lap. 89. sz. — Vasárn. Ujs. 18. sz. — Századok. 482. l. — Irod. Ért. 10. sz.

665. *Katona L.* Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. II. Volksglaube und Volksbrauch. Ethnol. Mittheil. I. 125—130. lap.

666. *Kazár Emil.* Lég és föld. Kitörölt évek. Ism. Irod. Értes. 7. szám.

667. *Kis S.* A kuruczvilág költészete. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 818—819. l.

668. *Kiss József.* Ünnepnapok. 1888. Ism. Nemzet. 270. sz. — P. Hirl. 247. sz. — *S.* Főv. Lap. 259. sz. — Irod. Értes. 19. sz. — Egyetértés. 230. sz. — Hódosi Lajos. Délmagy. Közl. 191. sz. — M. Salon. X. köt. 324—326. l.

669. *Kiss K. Kálmán F.* és *Bierbrunner S.* Uj magyar Athenás. Rövid ism. Irod. Értes. 3. sz.

670. *Kis Miklós, tótfalusi.* Két levele a biblia-kiadás ügyében Teleki Mihály és Pataki Istvánhoz. 1685. Prot. Közl. 30. sz. — Kis levele Teleki Mihályhoz Lengyelországban letartóztatott könyvei tárgyában. u. o. 37. sz.

671. *Kisfaludy A. Béla.* Levél az Irod. Szemle szerkesztőjéhez. Irod. Szemle. 2. sz.

672. Kóczán-pályázat l. 554. sz. a.

673. *Kohn Sámuel.* A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. 8—12. fejezet. Magy.-Zsidó Szemle. 2—4., 5., 8—10. sz. — Lásd az 1887-ki könyvészet 623. számát.

674. *Kohut Adolf.* Die magyarische Litteratur in der Gegenwart. Magaz. d. Litt. d. In- u. Ausl. 45, 46, 49, 50. sz.

675. *Koltai V.* A verses elbeszélés története. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 823—825. l. — Irod. Értes. 3. sz.

676. *Komáromy Ferencz.* Emlékeimből. (1851—52) Kolozsvár. 42. szám.

677. *Kővári László.* Negyvennyolcz előtti irodalmi viszonyaink. Erd. Hiradó. 275. sz. — Kolozsvár. 270. 271. sz.

678. *Kozma Andor.* A Tegnap és Ma. Költemények. Ism. Keszler József. Nemzet. 351. sz. — Főv. Lap. 339. sz. — Vasárn. Ujs. 52. sz. — Bud. Hirl. 339. sz.

679. *Kürthy Emil.* Blaha Lujza mint hirlapiró. M. Salon. VIII. köt. 377. l.

680. *Kuthen* hátrahagyott költeményei. Ism. Vasárn. Ujs. 25. sz.

681. — l. 969—971. sz. a. is.

682. *Kúun Géza,* gr. Az erdélyi irodalmi társaság feladata. Elnöki megnyitó. Kolozsvár. 1888. (8-r. 11. l.)

683. *Lauka Gusztáv.* A multról a jelennek. Ism. Szulik József. M. Állam. 107. sz. Lauka G. Válasza és Szulik J. Viszonválasza. u. o. 121. sz.

684. *Lauka G.* Basahídi és családja. Rövid ism. Irod. Értes. 3. sz.

685. *Liszka Béla.* Budai élet. Bohózat. Első előadása a budai szinkörben jun. 22-én.

686. *Loew N.* Magyar Songs. Ism. *d—r.* Budap. Szemle. 54. köt. 134—141. l.

687. *Lőrinczy György.* Nefelejts. Erzsike emléke. 1888. Ism. Szabó József. Gömör-Kishont. 40. sz.

688. *Lukács Piroska.* Édes álmok. Rövid ism. Irod. Ért. 7. sz.

689. *Macsolai Barna.* A Toldi-mondáról. Nyirvidék. 35. sz.

690. *Makróczy János.* Komámasszony. Népdráma 3 felv. Szabadság (Nagyvárad.) 216. sz.

691. *Mikszáth K.* Club és Folyosó. Ism. *r.* Kathol. Szemle. 182—183. lap.

692. Mikszáth K. Almanach. Ism. Magy. Szemle. 1. sz.

693. — 746. sz. a. is.

694. *Miszterium* (A régi karácsonyi —). Vasárn. Ujs. 52. sz.

695. Tiszabecsi *Nagy Gáspár* erdélyi püspök levele Teleki Mihályhoz 1669. Közli Koncz J. Prot. Közl. 26. sz.

696. *Náményi Lajos.* Irodalmunk külföldön 1887-ben. Phil. Közl. 92—97. l.

697. *Nyelvemlékek.* Régi magyar. — Kiadta a M. Tud. Akadémia. IV. köt. Második osztály. Egyházi vegyes könyv (Winkler-Codex). Sajtó alá rendezte és kinyomatta Döbrentei Gábor 1846-ban. Az eredetivel összevetette és előszóval ellátta Volf György. Budapest 1888. Akadémia. (4-r. XII, CXXVI. l.) 1 frt 50 kr. Ism. Bud. Hirl. 296. sz. — V. kötet: A Jordánszky-Codex biblia-fordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György. (4-r. XXXI, 930 l.) 6 frt. — Ism. Ung. Revue. 384. l. — Vasárn. Ujs. 15. sz. — Irod. Értes. 9. sz.

698. *Nyelvemléktár.* Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a m. t. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. IX. X. köt. Érsekujvári codex. I. II. fele. Kiadja Volf György. Budapest 1888. Akadémia. (8-r. XXVII, 272, és VIII, 356 l.) 5 frt. — Rövid ism. Irod. Értes. 7. sz.

699. *Olvasó közönség* (Magyar —). Egyetértés. 33. sz.

700. *Ormos Zs.* Visszaemlékezések. III. köt. Ism. Délmagy. Közl. 227. sz.

701. *Papanek István.* Hervadt lombok. Ism. Irod. Értes. 11. sz.

702. *Papp Károly.* Nézetek a protestans irodalmi társulat felől. Prot. egyh. és isk. lap. 18. sz.

703. Péczely-pályázat, l. 552. sz. a.

704. Péczely-jutalomról. *K.* Tessék felelni. (T. i. hogy e jutalom ezentúl tört. regénynek adassék.) Főv. Lap. 166. sz.

705. *Perger Lajos.* Esztergom város és vármegye egyházi és világi iróinak koszoruja. Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 6. sz. — Békesi. Kalauz a népisk. okt. terén. 141. l.

706. Petőfi-Muzeum. Kiadják Csernátoni Gy. és Ferenczi Zoltán. 1. 2. füz. Ism. *h.* Bud. Szemle. 54. köt. 314—318. l.

707. *Petri M.* A magyar lyra történeti fejlődése. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 822—823. l.

708. *Podmaniczky Frigyes.* Napló-töredékek. 1824—1887. II. köt. Ism. Irod. Értes. 4. sz. — III. köt. ism. Nemzet. 100. sz. Főv. Lap. 96. sz. — Irod. Értes. 10. sz. — IV. köt. Ism. Sz. Főv. Lap. 143. 144. sz. Irod. Értes. 13. sz.

709. *Pósa L.* Négy mese a gyermekifjuság számára. Ism. Irod. Értesitő. 1. sz.

710. *Prém József.* Cseress Gábor Regény. Ism. Rudnyay Kálmán. Főv. Lap. 301. sz. — Korona P. P. Napló. 337. sz. — P. Hirl. 330. sz. — Vasárn. Ujs. 46. sz. — Irod. Ért. 24. sz.

711. — l. 746. sz. a. is.

712. *Pukánszky Béla.* Irodalmi központosítás. Evang. Egyh. és Isk. 20. sz.

713. *Pulszky Ferencz.* Ábránd és valóság. Mese a csillagfiról és a királyfiról. Jellemrajzok. Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél. Utivázlatok. Visszaemlékezések. Budapest 1888. Aigner. (16-r. 204, 132. és 239 l.) 3 frt.

714. *Pulszky Fer.* Journalista élményeim. M. Salon. VIII. köt. 387—394. l.

714a. *Pulszky Fer.* Visszaemlékezések. Nemzet. 125. sz.

715. *Radácsi György.* Az irodalmi társaság és a parokhialis könyvtárak. Sárosp. Lap. 14. sz.

716. *Radó Antal.* Versek. Eredetiek. Műforditások. Ism. *h—r.* Bud. Szemle. 54. köt. 272—277. l. — Irod. Értes. 2. sz.

717. Ráth Mór s újabb kiadványai. Nemzet. 309. — Egyetértés. 346. sz.

718. — l. 513. 748. sz. a. is.

719. *Rátkay László.* Pünkösdi királyság. Népszinmű. Első előadás a népszinházban, márcz. 9-én.

720. *Récsey Viktor.* Néhány régibb egyházi irónk. (Libeniczky János; Némethy Fer.; Répszeli László; Kenyeres József; Klaus Ign.; Kelcz Imre; Szegedy Ján. Iván.) M. Állam. 277. sz.

721. Regényirodalmunk és az olvasók. Corvina. 10. 11. sz.

722. *Rényi Rezső.* Pausanias. Tragedia. Ism. Eszterg. és Vid. 79. 80. sz.

723. — l. 1969. sz. a. is.

724. *Révész Adolf.* Az élet iskolájából. Csevegések. 1888. Ism. T. R. Délmagy. Közl. 237. sz. — Irod. Értes. 10. sz.

725. *Reviczky Gyula.* Ifjuságom. Ism. Patyi István. Győri Közl. 11. szám.

726. — l. 1083. sz. a. is.

727. *Rosty Kálmán.* Mária Lant. II. Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz.

728. *Rudnyánszky Gy.* Jézus. 1888. Ism. B. J. Ir. Szemle. (Eger), 2. sz. — Dr. Walther Gy. M. Sion. 59—61. l. — Nagyvárad. 290. sz. — Irod. Értes. 2. sz.

729. *Rudnyánszky Gy.* Mária-dalok és legendák. 1888. Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.) 7. sz. — Szulik József. M. Állam. 123. sz. — M. Sion. 554—555. l. — Vasárn. Ujs. 25. sz. — Egyetértés. 153. sz. — Nemzet. 162. sz. — Irod. Értesítő. 14. sz.

730. *Rupp Kornél.* A modern. költészet és az újabb nemzedék. Győr 1888. Ism. Győri Közl. 16. 17. sz.

731. *Salamon Fer.* Irodalmi tanulmányok. Ism. Vasárn. Ujság. 49. sz. — *S. S.* Főv. Lap. 352. sz.

732. *Schack Béla.* Beszély kötet. Rövid ism. Főv. Lap. 260. sz. 1905. l.

733. *Schvarcz Gyula.* Szellemi életünk és az akadémia. Nemzet. 355. sz.

734. *Schvarcz Gyula.* Államtudományi irodalmunk köréből. Nemzet. 333. 337.

735. *Scossa Dezső.* Az élet iskolája. Ism. Főv. Lap. 219. sz. — Irod. Értes. 18. sz. — Egyetértés. 230. sz. — Lendvai Mikl. Délmagy. Közl. 186. sz.

736. *Sebesi Jób.* Erdélyi népballadák. Erdélyi muz.-egy. kiadv. 132—150. l.

737. *Seress Imre.* Kisebb költemények. 1888. Rövid ism. Irod. Értes. 5. sz. — Vasárn. Ujs. 3. sz.

738. *Silenus.* A Pesti Napló a Bach-korszakban. P. Napló. 67. sz.

739. *Solymossy Sándor.* A karácsonyi mysteriumok eredete. (Felolvasásának kivonata.) Főv. Lap. 337. sz.

740. — l. 694. sz. a. is.

741. *Somló Sándor.* Gorgo. Tragédia 5 felv. Ism. Délmagy. Közl. 266. sz.

742. *Sonnenfeld Zsigmond,* dr. Nők mint drámairók. M. Salon. IX. köt. 92—95. l.

743. *Szabó Endre.* Girigáré. Ism. Irod. Értes. 4. sz.

744. *Szabó Endre.* A szusz. Humorisztikus regény. Ism. Egyetért. 236. sz. — Irod. Értes. 20. sz.

745. *Szabó Endre.* Magyar nyelvtan — oroszul. Nemzet. 54. sz. Ismerteti Desko András magyar nyelvtanát, mely 1855-ben Szentpétervártt jelent meg. *Csopey László.* u. o. 56. sz. helyreigazítja Szabónak azon tévedését, mely Desko orosz származására vonatkozik. Desko ugyanis magyarországi születésű.

746. *Szana Tamás.* Újabb elbeszélőink. 1. Tolnai Lajos. Irod. Értesítő. 13. sz. — 2. Mikszáth Kálmán. u. o. 14. 15. sz. — 3. Baksay Sándor. u. o. 16. sz. — 4. Bodon József. u. o. 17. sz. — 5. Petelei Istv. u. o. 18. sz. — 6. Jakab Ödön, Tóth Sándor és Palotás Fausztin. u. o. 19. sz. — 7. Tóth József. Sebők Zsigmond u. o. 20. sz. — 8. Gozsdu Elek. u. o. 21. sz. — 9. Justh Zsigmond. u. o. 22. sz. — 10. Prém Józs. u. o. 23. sz. — 11. Bródy Sándor. u. o. 24. sz.

747. *Szana Tamás.* Irodalmunk 1888-ban. P. Napló. 359.

748. *Szana T.* A karácsonyi könyvpiacz. P. Napló. 345. sz. Főv. Lap. 349. sz. Ism. Ráth M. kiadványait.

749. *P. Szathmáry Károly.* A magyar szépirodalom helyzetéről. Nemzet. 102. 105.

750. *P. Szathmáry K.* A «Jó könyvek» védelme. Bud. Hirl. 55. sz.

751. *Szeberényi Lajos* költeményei. 1889. Ism. Szegedi Napló. 298. sz.

752. *Széchy Károly.* A Magyar Museum. (Az első magyar szépirodalmi folyóirat megjelenésének 100-dos évfordulója alkalmával.) Nemzet. 282. 289. sz.

753. *Szigligeti.* Két pisztoly. Rendkivüli előadás. Főv. Lap. 75. sz.

754. — l. 81. 1118. sz. a. is.

755. *Szilágyi Sándor.* Régi gúnyrajzok. Vasárn. Ujs. 1. sz.

756. *Szily Kálmán.* Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt. Főv. Lap. 127. 128. sz. — Ung. Revue. 524—533. l. — M. T. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab.

757. *Id. Szinnyey József.* Irodalmi viszonyaink 1845- és 1888-ban. Nemzet. 49. 50. sz. Különlenyomatban is megjelent.

758. *Sziklay János.* Ábrándos évek. Ism. Irod. Értes. 4. sz. — Irod. Értes 8. sz.

759. *Szlávik Mátyás, dr.* Ultramontán irodalomtörténetirás. Prot. egyh. és isk. lap. 3. sz.

760. *Szőllőssy Károly.* A Kalocsa-főmegyei papság irodalmi működése. M. Sion. 294—306. 373—378. l.

761. *Szőllősy Károly.* Az Eger-főmegyei papság irodalmi működése. M. Sion. 447—460. 530—538.

762. *Szombathy János.* Két nő a költészetben. (Ferenczy Teréz. Molnár Borbála.) Debreczen. 12. 13. sz.

763. *Szőts Farkas.* Az irodalmi társaság megalakulásának küszöbén. Prot. Egyh. és isk. Lap. 5. 17. sz. — Kenessey Béla. u. o. 15. sz.

764. *Szűcs Sámuel.* Borsodi és miskolczi irodalmi adatok. I. Egyházi irodalom. II. Philosophia mathem. technicai tudományok. III. Nevelés és iskola. Borsod-Miskolczi Közl. 4—23. sz. A Borsodban és Miskolczon megjelent munkák czímét közli.

765. *Szuhay Benedek.* Zengő bokor. Ism. Szabó József. Gömör-Kishont. 40. sz. — Főv. Lap. 261. sz. 1914. l. — Irod. Értes. 22. sz.

766. *Temérdek.* Költemények. Ism. Főv. Lap. 342. sz. — Vasárn. Ujs. 52. sz. — Egyetértés. 346. sz. — Tolnai Lajos. Egy ismeretlen ismerős. P. Hirl. 314. sz.

767. *Tolnai Lajos.* A mai Magyarország. Ism. Egyetértés. 359. sz.

768. *Torkos L.* Hármas szövetség. Vígj. 1 felv. Első előadása ápr. 24-én.

769. A magyar *történetirás* titkaiból. Erd. Hiradó. 38. sz.

770. *Tóth Béla.* Török históriák. Ism. Egyetértés. 359. sz.

771. *Tóth S.* Távol, közel. 1888. Ism. Irod. Ért. 3. sz.

772. — l. 746. sz. a. is.

773. *Törölgyi T.* Az uj világ. Regény. Ism. Vasárn. Ujs. 16. sz. — Egyetértés. 112. sz.

774. *Trefort A.* Beszédek és levelek. 1888. Ism. *i.* Bud. Szemle. 54. köt. 502—507. l. — Nemzet. 70. sz. — Irod. Értes. 8. sz. — Dr. Schwicker. Ung. Revue. 663—687. — *K.* Főv. Lap. 86. — Vasárn. Ujs. 11. sz. — Tanáregyl. Közl. 520. l. — Orsz.-Világ. 26. sz. — *r.* Győri Közl. 23. sz.

775. — l. 867. 1139—1151. sz. a. is.

776. *Trsztyénszky.* Magyar prot. tud. irodalmi Társaság. Evang. Egyh. és Iskola. 5. sz.

777. *Vachott Sándorné.* Rajzok a multból. I. köt. Ism. Irod. Értes. 5. sz. Főv. Lap. 15. sz. — Egyetértés. 15. sz. — Új sorozat. 15. Rózsalombok, cipruslombok. — 15. Új élet, új örömök. — 17. Nagy-Rédén. — 18. Sárosi Gyula. Figyelő. 25. köt. 119—132. l. — 19. A költő mint gazda. — 20. Petőfi özvegye. — 21. A «Feleségek felesége» új otthonában. u. o. 161—171. l. — 22. Életegünkön új csillag ragyogása. — 23. Balvégzetek. — 24. Kigyó a paradicsomkertben. u. o. 241—254. — 25. Váratlanul érkezik a baj. — 26. Az éjjeli csöndben. u. o. 337—347. l.

778. *Váczy János, dr.* A Kisfaludy-Társaság történetéből. Vasárn. Ujs. 6. sz.

779. *Vágási.* Rövid tanulmány a zsolozsmakönyv himnuszai felett Magy. Áll. 40. sz.

780. *Váradi F.* Egyházi irodalmunk fejlődésének akadályai. Prot. egyh. és isk. lap. 4. sz.

781. *Várkonyi Endre.* Párhuzamos idézetek. (Homer Od. XI. 74. — Arany Toldi est. I. 31. és Hom. II. XXIV. 503. — Gyulai. P. Pókainé.) Phil. Közl. 769. l.

782. *Vitális Mór.* Országgyűlési pasquillok 1825-ből. Hazánk. IX. köt. 151—158. l.

783. *Wohl Stef.* Éva. Ism. Irod. Értes. 8. sz.

784. *Zelliger Alajos.* Esztergom-vármegyei írók, vagyis Esztergom városában és vármegyében született, vagy működött írók koszoruja. (8-r. VI. 265 l.) 2 frt. Rövid ism. Egyetértés. 126. sz. — M. Sion. 552. l. Irod. Szemle (Eger.) 6. sz.

785. *Zimándy Ign.* Párhuzam ... a katholikus és az alakulóban levő ... protestans irodalmi társulat között. Magy. Állam. 57. sz.

786. *Zlinszky Aladár.* Heliodoros a magyar irodalomban. 1887. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 193—197. l.

787. *Zoványi J.* Tanulmányok a m. prot. egyh. és irod. történeté ből. 1887. Ism. Révész K. Századok. 366—369. l. — Kereszt. Magvető 64. l. — Dr. Török Istv. Prot. Közlöny. 35. 36. sz.

3. Egyes írók.

788. **Abód M.** *Török István.* Ajtai Abód Mihály, n.-enyedi tanár 1737—75. Prot. Közl. 31—34. sz.

789. **Ábrányi E.** *Jancsó Benedek.* Ábrányi Emil. Ország-Világ. 25. szám.

790. *Ábrányi Emil.* Megnyugvás. Volapükbe ford. Madarassy Pál. P. Napló. 359.

791. — l. 524. 1176. sz. a. is.

792. **Alsted.** *Cuno W. Fr.* Alsted János Henrik. Szabad Egyház. 1—2. sz.

793. **Andreas Pannon.** *Fraknói Wilh.* Andreas Pannonius. Ung. Revue. 231—242. l.

794. **Ányos P.** *Ányos Pál.* Egyházi beszéd. 1783. Kiadta Csaplár B. 1888.

795. *Alpári Laj.* A pesszimizmus és Ányos. Szépirod. Kert. 1—7. sz.

796. **Arany J.** *Arany János* hátrahagyott iratai és levelezése. I. kötet. Versek. Budapest, Ráth Mór. 1888. (8-r. 556 l.)

— Ugyanaz. III. kötet. Levelezése iró-barátaival. I. köt. (8-r. 494 l.) — Ism. Irod. Értes. 2. 11. 13. 16. sz.

797. *Arany János* balladái. Iskolai kiadás. 1887. Ism. Dr. Riedl Fr. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 333. l.

798. *Arany János.* Ritter Pázmán. Ford. Dóczy L. Temesv. Zeit. 296. sz.

799. Arany János Őszikéi. —e.— Bud. Szemle. 53. köt. 152—157. l.

800. *Bartalus István.* Arany János dalai. Férfi-négyesekké átírta. — Budapest, 1888. Dobrovsky és Franke. (8-r. 24 l.) 40 kr.

801. *Bayer József.* Arany János színészi pályája. Bud. Szemle 53. köt. 283—296. l.

802. *Guttenberg Pál.* Arany János költői iskolája. Nemzet. 274. sz.
803. *Hantz Jenő.* A humor és Arany János humora. Figyelő. 24. köt. 241—263. 351—372. l. 25. köt. 12—35. l.
804. *Marikovszky Menyhért.* Arany János nőalakjai epikáiban. Máramarosi Lap. 48. 50. 51. sz.
805. *H. Nagy S.* Arany János sírverse a karlsbadi zsidó temetőben. Vasárn. Ujs. 1. sz.
806. *Perényi Adolf.* Arany János «V. László»-jának tárgyalása az V. osztályban. Budapest. VII. ker. gymn. 187/8. ért. 13—18. l.
807. *Péterfy Jenő.* Arany János époszi töredékeiről. Bud. Szemle. 54. köt. 161—176. l. Kisf. Társ. Évlap. 22. köt. 306—318. l.
808. *Sturm Albert.* Johann Arany's Nachlass. Ung. Rev. 416—428. l.
809. *Thewrewk Árpád.* Illő iskolai olvasmányok-e Arany balladái? Közoktatás. 48. sz.
810. *Tolnai Lajos dr.* Mit akar Arany János? (Tanúlmány.) M. Salon. X. köt, 242—255. l.
811. *Végh Endre.* Szolgálhat-e époszi mintaképül Arany János «Toldi»-ja az iskolákban? Közoktatás. 37. 38. sz.
812. *Végh Endre.* Epizódok Arany János «Toldi»-jában. u. o. 35. 36. sz.
813. *Végh Endre.* Tárgyi és æsthetikai magyarázatok Arany J. Toldi-jához. u. o. 45—50. sz.
814. *Végh Mátyás.* Arany János «Tetemre hívás»-a s pár szó az istenitéletekről. Brassó. 143. 144. sz.
815. Az Arany-család nemessége. Egyetért. 105. sz.
816. Arany János mint nótárius. (M. E.) Főv. Lap. 259. sz.
817. — 93—95. 689. 1021. 1058. sz. a. is.
818. **Asbóth J.** *Récsey Victor,* Asbóth János. 1768—1822. Figyelő. 24. köt. 232—233. l.
819. **Aszalay J.** *Vadnay Károly.* Gyász magyar. Főv. Lap. 228. sz. P. Napló. 228. sz.
820. Aszalay József levele anyjához. P. Napló. 225. sz.
821. **Bajza J.** *Esztegár László.* Bajza József lirája. Erd. Híradó. 161. sz.
822. **Baksay Sándor.** L. 746. sz. a. is.
823. **Balassa B.** (Szemelvények Balassa Bálint költeményeiből. Tanulók olvasótára. 4. füz.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r.) 20 kr.
824. *Szöts Géza.* Balassa Bálint. Ellenzék. 79. 80. sz. — Közérdek. 52. sz.
825. **Balázs S.** *Bodnár Zsigm.* Balázs Sándor emlékezete. Nemz. 7. sz.
826. *Erdélyi Gyula.* Balázs Sándor. P. Napló. 212. sz.
827. *Kelemen Béla.* Balázs Sándorról. P. Napló. 302. sz. — Alex. Balázs. Ung. Rev. 816—820. l.
828. Sellyei *Balogh István* levele Teleki Mihályhoz. 1663. szept. 8. Prot. Közl. 26. sz.
829. **Bartók Lajos.** Justustól. Orsz. Vil. 42. sz.
830. *Ábrányi Kornel, ifj.* Bartók Lajos. M. Salon. X. köt. 157—159. l.
831. — L. 543. 544. sz. a. is.

832. **Beniczky P.** *Komáromy András.* Adalékok Beniczky Péter életéhez. Tört. Tár. 434—449. l.

833. **Berczik Árpád.** Ország-Világ. 22. sz.

834. **Berzsenyi D.** *Berzsenyi D.* Die Tänze. Übers. v. Gust. Legerlotz. Ung. Rev. 735. sz.

835. *Horváth Cyrill.* Berzsenyi és a Mondolat. Vasm. Lap. 57—60. sz.

836. **Bessenyei.** *Karacs Teréz.* Visszaemlékezés öt Bessenyeire. Békésgyul. Hiradó. 18. 19. 20. sz.

837. **Bodon J. L.** 746. sz. a. is.

838. **Boér Sándor.** Az óbester, (színmű 1793-ból). Ism. Lázár Béla. Főv. Lap. 138. sz.

839. **Bornemissza P.** *Thuri Etele.* Még valami a Bornemissza Péter vallásfelekezeti álláspontjáról. Prot. Egyh. és iskolai Lap. 39. sz.

840. **Brodarics.** *Székely Samu.* Brodarics István élete és működése. Tört. Tár. 1—34. 225—262. l.

841. **Bródy S.** — L. 562. 563. 746. sz.

842. **Buczy E.** *Lázár Béla.* Buczy Emil. Figyelő. 24. köt. 161—172. 264—277. 340—350. l. 25. köt. 36—53. l.

843. *Lázár Béla.* Buczy Emil élete és irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Aigner, 1888. (8-r. 51. l.) Az előbbinek külön lenyomata.

844. **Csató Pál.** *Exner Kornél.* Pozsonyi Lap. 214. sz.

845. *Cserneczky Gyula* a «Regélő» szerk. (Nekr.) Vas. Ujs. 16. sz.

846. **Csiky Gergely.** Szabadkai Közl. 20. sz.

847. *Török Tivadar.* Apróságok Csiky Gergelyről. Armenia. 300—302. l. — Aradi Közl. 1. sz.

848. Csiky Gergely. *ő.* Bud. Hirl. 300. sz.

849. — L. 567—571. sz. a. is.

850. **Csokonai.** *Haraszti Gyula.* Csokonai és Kotzebue. Phil. Közl. 733—736. l.

851. *Kondor József.* Csokonai Somogyban. — Csurgói ref. főgymn. 1887/8. ért. 5—16. l.

852. — L. 1587. sz. a.

853. **Csoma.** Hübner báró Kőrösi Csoma Sándorról. Vasárn. Ujs. 51. sz.

853. *Jakab Elek.* Dr. Duka Tivadar könyve Kőrösi Csoma Sándorról. Ism. értekezés. (Értekesések a tört. tudom. köréből. XIV. köt. 2. sz.) Budapest, 1888. Akademia. (8-r. 67 l.) 40 kr.

854. **Czeglédi I.** *Fülöp Józs.* Czeglédi István és egy vitázó műve. Pápai Ifjus. Lap. IV. 2. 3. sz.

855. *Koncz József.* Czeglédi István kiadatlan levelei. Prot. Egyh. és iskolai lap. 26. 27. sz.

856. **Czuczor.** *Czuczor Gergely.* Botond. Regényes elbeszélés. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írok iskolai tára. 31.) Budapest, 1888. Franklin t. (8-r. 79 l.) 40 kr. — Ism. Dr. Veress Samu. Sárosp. Lap. 12. sz.

857. **Danielik János.** Egyetértés 24. P. Napló 23. Nemzet 23. 24. Bud. Hirl. 24. Eger. 4. sz — Vasárn. Ujs. 8. sz.

858. *Breznay B.* A «Religio» és Danielik János. Religio. I. f. é. 12. sz.

859. **Déri Kálmán.** Orsz. Vil. 16. sz.

860. **Dessewffy J.** Gróf *Dessewffy József* munkái. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kisérte Ferenczy J. III. kötet. Levelek. Budapest, Mehner, 1888. 3 frt. (8-r.) Ism. Pulszky Fer. Nemzet. 183. 186. sz. — Irod. Értes. 16. sz. — Egyetértés. 188. sz.

861. **Dévay Bíró.** *Ábel Jenő.* Dévay Bíró Mátyás halálának éve. Phil. Közl. 112. l.

862. **Diószeghi M.** *Nagy László.* Diószeghi Miklós. (1859—1888.) Szilágy-Somlyó 30. sz.

863. **Döbrentei** levele Nagy Jánoshoz. Buda. 1844. szept. 11. — Zala 49. sz.

864. **Dugonics.** *Heinrich Gusztáv.* Dugonics Toldi-drámája. Nemzet. 92. sz.

865. **Eötvös J.** *Dudek János, dr.* Guizot, B. Eötvös, Trefort és a kereszténység. M. Sion. 641—665.

866. *Pantó János.* Eötvös J. A megfagyott gyermek. Költeménytárgyalás. Népisk. Közl. 9. sz.

867. *Pulszky Ferencz.* Báró Eötvös József és Trefort Ágost. Vasárn. Ujs. 45. sz.

868. *Salamon Ferencz.* Gondolatok. (B. Eötvös J. könyve.) Főv. Lap. 330. sz.

869. *Zichy Antal.* Emlékbeszéd báró Eötvös Józsefről, melyet az Eötvös-alap orsz. bizottsága 1888. febr. 2-iki ünnepélyes közgyülésen tartott. Budapest, 1888. Singer és Volfner. 1888. (8-r. 18. l.) 25 kr. — Megjelent előbb a «Nemzet» 35. sz. — Borsod 6. 8. sz. — Prot. egyh. és isk. lap. 7. sz.-ban.

870. **Fábián G.** *Zichy Antal.* Emlékbeszéd Fábián Gábor a m. t. Akad. rendes tagja fölött. (Emlékbeszédek a m. t. Akad. tagjai fölött. V. köt. 1. sz.) Budapest, 1888. Akadémia. (8-r. 23. l.) 10 kr.

871. **Fáy A.** *Findura Imre.* Fáy András élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest. Eggenberger, 1888. (8-r. 123 l.) 88 kr. — Ism. Vasárn. Ujs. 35. sz. — Egyetértés 236. sz. — Irod. Értes. 20. sz.

872. *Findura Imre.* Fáy András és a nemzeti szinház. (Mutatv.) Nemzet. 230. sz.

873. *Koltai Virgil, dr.* Fáy András élete és működése. Győri főgymn. 1887/8. ért. 1—141. l. — Ism. Dudás Gy. Főv. Lap. 216. sz. 1587. l. — Irod. Értes. 16. sz. — Egyetértés. 181. sz.

874. *Koltai Virgil.* Az első magyar regényíró. Győri Közl. 38—40. sz.

875. Vay Ábrahám levele Fáy Andráshoz. Sárosp. Lap. 53. sz.

876. **Fazekas M.** *Mátray Lajos.* Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen, 1888. (8-r. 180 l.) 1 frt. Ism. Vasárn. Ujs. 48. sz. Főv. Lap. 321. sz. és Lázár Béla. u. o. 341. sz.

877. *Mátray Lajos.* Fazekas Mihály mint katona. Főv. Lap. 324. sz.

878. *Mátray Lajos.* A «Ludas Matyi» költőjéről. (Helyreigazítások.) Főv. Lap. 304. 308. sz.

879. *Szinnyei Józs., id.* Fazekas Mihály és «Ludas Matyi»-ja. Főv. Lap. 300. Válasz helyreigazításokra. u. o. 307. sz.

880. **Fischer, Sándor.** *N. L.* Vasárn. Ujs. 49. sz.

881. **Foktövi János.** — L. 586. sz. a.

882. **Fraknói Vilmos.** *Zelliger Alajos.* Figyelő. 24. köt. 228—230. l.

883. **Garay J.** *Garay János* összes munkái. 1—5. köt. Budapest, 1886—7. Ism. Irod. Értesítő. 3. sz.

884. **Ghyczy Kálmán** mint poéta. Bud. Hirlap. 62. sz. 5. l.

885. **Gorove L.** *Bayer József.* Gattájai Gorove László drámái. Phil. Közl. 273—281. l.

886. **Gozsdu Elek.** — L. 746. sz. a.

887. **Greguss Á.** *Beöthy Zsolt,* Greguss Ágost. P. Napló. 61. sz.

888. — L. 46—49. sz. a. is.

889. **Gvadányi.** *Gvadányi József gróf.* Rontó Pál magyar lovas közkatona és gróf Benyovszki élete. etc. Az 1793-iki kiadás után. (Mulattató zsebkönyvtár. 41—45. füzet.) Esztergom, Buzarovits. 1888. (16-r. XXX. 446. l.) 72 kr. — Ism. Egyetértés. 256. sz.

890. **Gyöngyösi** I. *Acsády Ignácz.* Gyöngyösi Istvánról. Phil. Közl. 54—55. l.

891. *Marusák Pál.* Gyöngyösi — Gyöngyössi. Phil. Közlöny. 221. l.

892. *Porubszky P.* Gyöngyösi Istvánról. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 819—822. l.

893. *Zlinszky Aladár.* Gyöngyösi echói. Phil. Közlöny. 219—220. l.

894. **Győri V.** *Berczik Árpád.* Győri Vilmos emlékezete. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 125—135. l.

895. **Gyulai P.** *Lázár Béla.* Ouida és Gyulai. («Egy orgonaág» és a «Vén szinész».) Főv. Lap. 205. sz.

896. — L. 609. 610. sz. a.

897. **Hedwig I.** *Demeter János.* Hedwig János mult századbeli természettudós hazánkfia. Egyetértés. 143. sz.

898. **Heilprin M.** *Eördög Dániel.* Heilprin Mihály. 1822—1888. Borsod-Miskolczi Közl. 52. s köv. sz.

899. *Hochmuth Ábrahám.* Heilprin Mihály. Magy.-Zsidó Szemle. 560—569. l.

900. **Henszlmann Imre.** Főv. Lap. 337. 339. sz. — Bud. Hirl. 338. sz. — Egyetértés 338. sz. Vasárn. Ujs. 50. sz. P. Napló. 337. sz. — Nemzet. 337. sz.

901. — L. 121. sz. a. is.

902. **Hornyik János.** — L. 927. sz. a.

903. **P. Horváth Á.** *Illésy János.* P. Horváth Ádám mint tájszólásgyüjtő. Nyelvőr. 505—510. l.

904. **Horváth István** mint ármenista. *Dr. S. J.* Armenia. 87—89.

905. **Huszti György.** *Török István.* Prot. Közl. 4. sz.

906. **Ipolyi A.** *Fraknói Vilm.* Ipolyi Arnold emlékezete. M. Állam. 109—111. sz. Religio. I. félév. 37—40. sz. M. T. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab. — Denkrede auf Arnold Ipolyi. Ung. Revue. 500—523. l.

907. *Pór Antal.* Ipolyi Arnold emlékezete. Századok. 1—14. l.

908. *Pulszky Ferencz.* Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 154—163. l.

909. Ipolyi Arnold. (Nekr.) Akad. Almanach. 1888. 335—339. l.

910. — L. 631—632. sz. a. is.

911. **Jakab Ödön.** L. 623. 642. 643. 746. sz. a. is.
912. **Janus Pannonius.** *Fináczy Ernő, dr.* Janus Pannonius egy ismeretlen kiadása. Phil. Közl. 761—766. l.
913. **Jókai.** *Beliczay Jónás.* Jókai Kecskeméten. P. Napló 296. sz.
914. *Irmei Ferencz.* Jókai és a naturalisták. P. Napló. 355. sz.
915. — L. 215. 647——654. sz. a. is.
916. **Jósika M.** *Szaák Lujza.* Báró Jósika Miklós élete és munkái. Figyelő. 25. köt. 133—145. 211—220. 287—301. 366—373. l. Torontál. 41—42. sz.
917. *Szaák Lujza.* Br. Jósika Miklós sírjánál. (Drezda okt.) Egyetértés. 304. sz.
918. **Jósika Julia.** *Szaák Lujza.* Báró Jósika Julia, mint a női ifjusági irodalom úttörője. Győri Hirl. 94—101. sz.
919. **Justh Zsigmond.** — L. 657. 746. sz. a. is.
920. **Karacs Teréz.** Athenæum napt. 1888. 63—65. l.
921. *Karacs Teréz.* Anyámról. (Emlékezés.) Főv. Lap. 3. 4. sz.
922. — L. 287. 836.
923. **Károli G.** *Füzy János.* «Károli Gáspár hagyatéka». Sárosp. Lap. 53. sz.
924. *Pukánszky Béla.* A Károli-féle fordítás revisiójáról. Evang. egyh. és isk. 11—13. sz.
925. **Katona.** *Hám Sándor.* Jago és Biberach. Párhuzam. Mindszent, é. n. (1888.) (8-r. 48 l.)
926. *Molnár Ferencz.* A «Bánk bán»-ról. Főv. Lap. 323. sz.
927. *Szilágyi Sándor.* Katona József és Hornyik János. Főv. Lap. 348. sz.
928. **Kazinczy F.** *Kazinczy Ferencz* Pályám emlékezete. (Ifjú kora.) (Tanulók olvasótára. 8.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r. 91 l.) 20 kr.
929. *Grünwald Béla.* Kazinczy kora s József császár. (Régi Magyarország cz. munkájából.) P. Napló. 59. sz.
930. *Imre Lajos, dr.* A «botcsinálta doctor» Molièrenél és Kazinczynál. Erd. muz. egyl. kiadv. 169—193. l. — Ism. Irod. Ért. 16. sz.
931. *Kiss Ferencz, ifj.* — Kazinczy Ferencz mint tanfelügyelő. Népisk. Közl. 2. füz.
932. *Molnár Lajos.* Kazinczy Ferencz emlékezete. — Sárosp. ref. főgymn. 1887/8. ért. 154—166. l. — Sárospataki Lap. 24. sz.
933. *Nagy István.* Kazinczy és Debreczen. Karczagi ref. gymn. 1887/8. ért. 5—58. l.
934. *Palágyi Menyhért.* Egy irodalmi agitator. P. Napló. 92. sz.
935. *Somlyói, dr.* A magyar klérus és a «széphalmi mester». Kath. Szemle. 668—699. l.
936. *Széchy Károly.* Kazinczy otthon. Erdélyi muz. egyl. kiadv. 359—399. l.
937. *Széchy K.* Kazinczy szerelmei. Aradi Közl. 307—310. sz.
938. *Téglás Gábor.* Egy Kazinczy-emlék. A dédácsi park Hunyadmegyében. Bud. Hirl. 84. sz.
939. Kazinczy Ferencz emlékünnepély. P. Napló. 163. sz.
940. **Kelemen L.** *Hindy Árpád.* Kelemen László hagyatékából. Aradi Közl. 243. sz.
941. Kelemen László hagyatékából. —d. Alföld. 207. sz.

942. — L. 289—297. sz. a. is.

943. **Kemény Zs.** *Lánczy Gyula.* Báró Kemény Zsigmond. Bud. Szemle. 55. köt. 113...120. l. — P. Napló. 181. sz.

944. **Kerényi.** *Latkóczy Mih.* Egy régi eperjesi kereskedő-család. (Kerényi Frigyes szüleiről.) Sárosm. Közl. 44. sz.

945. — L. 1027. sz. a.

946. **Kiss Imre.** — L. 599. sz. a.

947. **Kisfaludy K.** *Kisfaludy Károly* Iréne. Szomorújáték 5 felv. (Tanulók olvasótára. 9. sz.) Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 88 l.) 20 kr.

948. *Kisfaludy Károly* levele atyjához. Győr. Nov. 27. Győri Hirl. 12. sz. Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)

949. *Ferenczi Zoltán.* Kisfaludy Károly születésének századik évfordulóján. Erd. Hiradó. 30—32. sz.

950. *Ferenczi Zoltán.* Kisfaludy Károly. Erd. Hiradó. 30. 32. sz.

951. *Gyulai Pál.* Kisfaludy Károly hatása. Nemzet. 37. 38. sz.

952. *Kotai Virgil, dr.* Kisfaludy Károly emlékezete. P. Napló. 36. sz. — Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)

953. *Mersish József.* Kisfaludy Károly és a «honvéd» szó. Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)

954. *Páky Ferencz.* Kisfaludy Károly tanulókori lakóháza Győrött. — Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)

955. *Száray Gyula.* A Kisfaludy-szoborról. Kisfaludy-Emléklap.

956. *Szentmártony Kálmán.* Kisfaludy Károly. 1788—1888. Nagyatyja elbeszélése és Bánóczi műve után. Zalai Közl. 6. sz. — Egyuttal közli Kisfaludy levelét atyjához.

957. *V—* s. Kisfaludy Károly. (1788—1830.) Vasárn. Ujs. 6. sz.

958. Kisfaludy Károly emlékezete. Győri Közl. 8. sz.

959. Kisfaludy Károly Aurorájából. Vasárn. Ujs. 6. sz.

960. **Kisfaludy S.** *Kisfaludy Sándor* levele öcscséhez, Mihályhoz. (Sümegh, 1825. márcz. 25.) Vasárn. Ujs. 6. sz. — Győri Hirl. 12. sz.

961. *Dengi János.* A két Kisfaludy atyja. Főv. Lap. 91. sz.

962. *Dengi János.* Kisfaludy Sándor Pozsonyban. Nemzet. 173. 188. sz.

963. *Dengi János.* Kisfaludy Sándor utolsó éve Pozsonyban. P. Napló. 216. 218. sz.

964. **Kölcsey.** *Petry Mór.* Kölcsey Ferenczről. Szilágy. 6. sz.

965. **Kossuth L.** *Váli Béla, dr.* Kossuth Lajos «Nemzeti drámá»-ja. M. Salon. IX. köt. 345—349. l.

966. **Kulcsár Gy.** *Kulcsár Endre.* Kulcsár György. Figyelő. 24. köt. 388. 389. l.

967. *Warga Lajos.* Kulcsár Györgyről. Figyelő. 24. köt. 238—239. l.

968. *Zoványi Jenő.* Kulcsár György. Figyelő. 24. köt. 389—391. l.

969. **Kuthen.** *Lévay Mih.* Kuthen. (1835—1875.) Halasi Hiradó. 31. sz. Magy. Állam. 101. sz.

970. *Lévay Mih.* Kuthen. (Válaszul Szulik J.-nek.) M. Állam. 132. sz.

971. *Szulik Józs.* Néhány észrevétel Lévay Mihálynak Kuthenről írt életrajzához. M. Állam. 113. sz.

972. — l. 680. sz. a. is.

973. **Kuthy L.** *Kemenczky Kálmán.* Egy renegát magyar költő. (Kuthy Lajos.) Ország-Vil. 37. 40. sz.

974. *Kulini Nagy Benő.* Kuthy Lajos. Orsz.-Vil. 41. sz.

975. *Váli Béla, dr.* Kuthy Lajos élete és munkái. VII—X. Figyelő. 24. köt. 61—74. 121—134. 315—318. 321—339. l.; 25. köt. 72—78. l. — Megjelent önállóan is Aignernél. (8-r. 162. l.) Ism. Irod. Ért. 17. sz. — Debreczen. 133. sz. — Főv. Lap. 178. sz. 1307. l. — Nemzeti nőnevelés. 473. l.

976. **Lichner Pál.** (Nekr.) Akad. Almanach. 1888. 334. l.

977. **Lonkay Antal.** (1827—1888.) Főv. Lap. 240. sz. — Vasárn. Ujs. 36. sz. — Közművelődés. 36—39. sz. Ország-Világ. 36. sz. Tomor Fer. Közoktatás. 32. 33. sz. — M. Állam. 200. sz. — *Zelliger A.* Népnevelő. 15. 16. sz.

978. **Lukács M.** *Lukács Sándor.* Lukács Móricz sírjánál. A merani temetőben. Főv. Lap. 89. sz.

979. *Trefort Ágoston.* Emlékbeszéd Lukács Móricz felett. (Egyetemes könyvtár. 1. sz.) Győr. Grosz G. 1888. (16-r. 28 l.) 10 kr.

980. **Lukácsi Kristóf.** Armenia. 161. l.

981. **Madách I.** *Madách E.* Die Tragödie des Menschen. Übers. v. Jul. Lechner. Leipzig, Reclam. s. a. (1888.) Ism. Egyetértés. 126. sz. — *M.* Főv. Lap. 102. sz. — Irod. Értesítő. 11. sz.

982. Madách, Az ember tragédiája Spóner A. fordításában. Egyetértés. 15. sz.

983. Ex Emerici *Madách* «Hominis tragœdia». Scena XIII. XIV. latine a Steph. Tamaskó. Ung. Revue. 68—79. l.

984. *Esztegár László.* Madách «Mózes»-e. Erd. Hiradó. 213. sz.

985. *Katscher R.* Emerich Madách. Uns. Zeit. 1888. 12. füz.

986. Madách «Mózes»-e. Kolozsvári előadás. febr. 20. Főv. Lap. 54. sz.

987. *Madách Imre.* Mózes. Tragœdia 5 felv. Ism. E. Kovács Gy. Ellenzék. 38. sz.

988. Madách Imre a külföldön. Kecskem. Lap. 16—19. sz.

989. **Magyar L.** *Thirring Gusztáv.* Újabb adatok Magyar László életrajzához. Földr. Közl. 333—344. l.

990. Magyar Lászlóról. Egyetértés. 213. sz.

991. **Magyari I.** *Zimányi József.* Magyari István. Ungvár. 1888. (8-r. 31 l.)

999. **Márki J.** *Rill József.* Dr. Márki József emlékezete. Pædag. Szemle. 246—250. l.

993. **Matkó István,** Vásárhelyi; l. 599. l.

994. **Melius P.** *Rácz Károly.* Melius Péter debreczeni papságához. Szabad Egyház. 16. sz.

995. **Mikszáth Kálmán.** — L. 691. 692. 746. sz. a.

996. **Mindszenty G.** *Abafi Lajos.* Mindszenty Gedeonról. Figyelő. 24. köt. 34—44. l.

997. **Nagy János.** — L. 863. sz.

998. **Otrokocsi Fóris Ferencz** elbeszélése 1676-ból. Szabad Egyház. 13—16.

999. **Ötvös Á.** *Simay I.* Ötvös Ágoston emlékezete. Armenia. 331—334. l.

1000. **Palotás Fausztin.** — L. 746. sz.

1001. **Páskuj.** *Páskuj Lajos* költeményei. Ism. Szulik Józs. M. Állam. 281. sz. Bodnár Gáspár Válasza. U. o. 292. sz. Szulik J. Válasza. U. o. 298. sz.

1002. **Pázmán P.** Szemelvények Pázmány Péter műveiből. (Tanulók olvasó tára. 6. sz.) Budapest, é. n. (1888.) Lampel R. (12-r. 76 l.) 20 kr.

1803. **Péczely-emlék.** Komár. Lap. 45. sz.

1004. **Petelei István.** — L. 746. sz.

1005. **Petőfi S.** *Petőfi Sándor* válogatott költeményei. Magyarázta dr. Badics Ferencz. I. rész. Lyrai költemények. II. rész. Elbeszélő költemények. Budapest. Athenæum, 1888. (8-r. VII, 180 és 137 l.) 1 frt 80 kr. — Ism. Alföld. 255. sz. — Főv. Lap. 302. sz.

1006. *Petőfi* francziáúl. Amieltől. 1. Les Amis. (Voltak barátaim....) 2. Le printemps. (Mi kék az ég!) — 3. Inquiétude. (Szivem, te árva rabmadár.) — 4. Jamais il ne fut. (Soha sem volt az szerelmes.) Ford. H. Fréd. Amiel. Petőfi-Muz. 13—15. l. 5. Au Danube. (A Dunán.) 6. Si je pouvais pleurer. (Elfojtott könnyek.) 7. Ma tristesse et ma joie. (Búm és örömem.) 8. Autrefois. (Mért nem születtem...) u. o. 65—68. l. 9. Le csikos. (Pusztán születtem ...) 10. Le montagne et la vallée. (A völgy és a hegy.) 11. Saperment. (Lánggal égő teremtette.) 12. L'homme et la femme. (Felhő és csillag). 13. Mon Idole. (Szeretett én.) — u. o. 277—284. l.

1007. *Hegedűs S.* Petőfi latinul. I. Cedo lucem! (Világosságot.) II. Si deus ... (Ha az isten!) u. o. 161—166. l. III. Nubes. (A felhők.) u. o. 267.

1008. Petőfi. 1. Ich spräche: Weile doch, Du Blume... 2. Wolke und Stern ... 3. Schon hängt die Laute.... Ford. J. Lichtner. Pressb. Zeit. 167. sz.

1009. *Petőfi.* Nur ein Gedanke.... Ford. J. Lichtner. u. o. 181. sz.

1010. *Petőfi Alex.* 1. Und wär' ich auch .... 2. Ich spräche ... Übers. v. Jak. Lichtner. Ung. Revue. 367. 368. l.

1011. Gedichte v. Alex. Petőfi, herausg. v. Alfred Teniers. Ism. Abai Laj. Főv. Lap. 18. sz.

1012. *Petőfi.* Boldogtalan voltam... (Ó-izlandi nyelven.) Ford. Wlislocki Henr. Phil. Közl. 59. l.

1013. *Balogh István.* Petőfi Sándor haláláról. Vasárn. Ujs. 9. sz.

1014. *Bankós Károly.* Apró hirek Petőfiről. Petőfi-Muz. 37—40. l. — *Ferenczi Z.* Apróságok Petőfiről. u. o. 129—134. 235—239. 318—320. l.

1015. *Chalupka Rezső.* Petőfi Sándor német proklamacziója. Egyetértés. 286. sz.

1016. *Csapó Péter.* Petőfi mint a szerelem dalnoka. Békés-gyulai Hiradó. 2. sz.

1017. *Csernátoni Gy., dr.* Petőfi könyvtárához. Petőfi-Muz. 20. l.

1018. *Csernátoni Gy., dr.* Kritikai jegyzetek Petőfi költeményeihez. U. o. 34—36. 103—114.

1019. *Csernátoni Gy.* A rokon-helyek Petőfi Úti jegyzetei és Heine Reisebilder-eiben. u. o. 69—78. 181—206. l.

1020. *Csernátoni Gy.* Petőfi a népregében. u. o. 297—300. l.

1021. *Csóka József.* Petőfi és Arany barátsága. Győri Hirlap. 39—40. sz.

1022. *Csongor Mór.* Adatok Petőfi halálához. Bácska. 64. sz.

1023. *Erdélyi Pál.* Petőfi és a critica. Nemzet. 305. 308. sz.

1024. *Ferenczi György.* 1849. julius 31-ke Segesvár mellett. Petőfi-Muz. 267—278. l.

1025. *Ferenczi Zolt.* Petőfi-reliquiák. 1. Petőfi-Muz. 15--20. l. 2. Szinnyei J. gyűjteményéből. u. o. 165—168. l. 3. Szinnyei J. u. o. 315—316.; 4. K. u. o. 317. l.

1026. *Ferenczi Zoltán.* Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez. u. o. 21—28. 81—90. 215—220. 299—300. l.

1027. *Ferenczi Zolt.* Petőfi panegyristái. I. Kerényi. 1. Petőfi Sándornak. 2. Petőfinek. 3. Turi Samu. Baráti szó Petőfihez. 4. Emödi. Petőfi búcsúján. u. o. 28—30. l. — 5. Sujánszky Petőfihez. -- u. o. 95—97. 6. Görgey Petőfihez. u. o. 97—100. — 7. Lisznyay K. Petőfi Sándorhoz. u. o. 100—104. l. 8. Brachvogel Udo. Petőfi. u. o. 179—182.

1028. *Ferenczi Z.* Petőfi külföldön. (Schulpe, G. Liederkranz; Teniers, A. Gedichte v. A. Petőfi.) u. o. 31. l.

1029. *Ferenczi Z.* Önálló művek Petőfiről. u. o. 33. l.

1030. *Ferenczi Z.* Petőfi művei a honi irodalmi hirdető-ben. u. o. 36—37.

1031. *Ferenczi Zolt.* «Rongyos vitézek». u. o. 60—66. has.

1032. *Ferenczi Z.* Petőfi utolsó föllépte a szinpadon. u. o. 77—82. l.

1033. *Ferenczi Z.* Petőfi polémiája a Pesti Hirlappal. u. o. 126—130. l.

1034. *Ferenczi Zolt.* Petőfi és a Honderü 1844—1845-ben. u. o. 169—180. l.

1035. *Ferenczi Z.* A tűz. u. o. 213—214. l.

1036. *Ferenczi Z.* Könyvészeti adatok Petőfi műveiről. (1860—68.) u. o. 231—236. l.

1037. *Ferenczi Z.* Petőfi és Szemere Pál. u. o. 283--290. l.

1038. *Ferenczi Z.* Tanköltemény Petőfiről. Erdei lak. Dalverseny és Petőfi Szemere Páltól. u. o. 289—298. l.

1039. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi törekvései egy irói társulat létrehozására. Rövid kivonat. Főv. Lap. 323. sz.

1040. *Id. Gyalokai Lajos.* Segesvár és Petőfi. (Reminiscenciák.) Főv. Lap. 215. sz.

1041. *Fischer Alex.* Petőfi's Leben u. Werke. Leipzig. Ism. Jancsó B. Főv.Lap. 280. 281. sz. — P. Napló. 241. sz. — Egyetértés 243. sz. — Irod. Értesítő. 21. sz. — Főv. Lap. 196. sz. — Alföld. 205. sz. — Erd. Hiradó. 212. sz. — P. Hirlap. 253. sz. — M. Salon. X. köt. 326—337. l.

1042. *Halasy Aladár.* Petőfi s az egykoru kritika. M. Salon. IX. köt. 157—160. l.

1043. *Gr. Haller Józs.* Petőfi halála. Egyetért. 78. sz.

1044. *Hubay Jenő.* Petőfi befolyása a magyar zenére. Petőfi-Muzeum. 155—162. l. — Főv. Lap. 186. sz. — Erd. Hiradó. 155. sz.

1045. *Korbuly Józs.* Petőfi Kolozsvárott. Petőfi-Muzeum. 31—33. l.

1046. *Korbuly Józs.* A «Honderü» támadása Petőfi ellen. u. o. 89—96. l.

1047. *Kósa Barna.* Petőfi Debreczenben. Debreczen. 98. sz.

1048. *Medgyes Lajos.* Találkozása Petőfi Sándorral 1848-ban. Petőfi-Muz. 309. l.

1059. *Nagy Károly.* Gr. Haller Ferencz a fejéregyházi csatáról. (1849. julius 31-én) és Petőfiről. Egy térképpel. u. o. 241—248. l.

1050. *Palágyi Menyhért.* Petőfiről. P. Napló. 277. 274. sz. — Ism. Soos Antal. Alföld. 284. 286. sz. Szabadság. (Nagyvárad.) 285. sz. — Irod. Értes. 23. sz.

1051. *Rollett H.* Petőfi Sándor. Ford. Koblisegh L. Emil. Nyitram. Közl. 47. sz.

1052. *Sándor József.* Egy új adat Petőfi Sándor haláláról. — Dr. Csernátoni Gyula jegyzete. Petőfi-Muz. 6—7. l.

1053. *Sass István, dr.* Petőfi megkéri Kappel Emiliát. Vasárn. Ujs. 45. sz.

1054. *Schöldström, Birger.* Harposlag och Svärdsklang. En sannsaga, berättad of —. Med Förord of Viktor Rydberg. Stockholm, (1888.) (8-r. 126. l.) 1.50 kron. Rövid ism. Főv. Lap. 199. sz. — Irod. Értes. 14. sz.

1055. *Schulpe György.* Petőfi hazafias lyrája. Pozsonyvid. Lap. 67. 68. sz.

1056. *Sólyom Ján. és Ferenczi Zolt.* Egykorú bírálati megjegyzések Petőfinek a lapokban megjelent műveiről. Petőfi-Muz. 115—224. 221—232. 311—316. l.

1057. *Somogyi Ignácz.* Petőfi megyénkben. Jász-Nagykun-Szolnok. 3. sz.

1058. *Szabó Sámuel.* Petőfi és Arany levelezése. u. o. 247—266. l.

1059. *Szamosi János.* Egy Petőfi-ereklye. u. o. 307—308. l.

1060. *Szőcs Géza.* Petőfi Vizaknán. Petőfi-Muzeum. 123—126. l. Ellenzék. 30. sz.

1061. *Vajna Sándor* följegyzése Petőfi haláláról. Petőfi-Muz. 7—13. l. — Erd. Hiradó. 26. sz.

1062. *Váradi Károlyné, özv.* Emlékezés Petőfire. Erd. Hiradó. 2. sz.

1063. *Váradi Károlyné.* Egy költemény története. (Petőfi S. Az erdélyi hadsereg.) Petőfi-Muz. 2—4. l. *Ferenczi Z.* Jegyzetek e czikkhez. u. o. 4—5. l.

1064. *Végh Mátyás.* Petőfi baráti viszonyairól. Brassó. 62—65. 67—69. sz.

1065. Petőfi Sándor. (Eltünésének 39-ik évfordulójára.) Alföld. 176. sz.

1066. Petőfi Sándorról. Marosvidék. 57. sz.

1067. Petőfi és az «akademiai kritika». Főv. Lap. 275. sz. Megjegyzések a P. Naplóban a «Petőfi»-ről megjelent czikkre.

1068. Petőfi Sándor sírhelyéről. . . H. . . R. Marosvidék. 53—56. sz.

1069. Petőfi sírhelyéről. Gr. Haller Józs. és Illyés Sándor. Marosvidék 60. sz.

1070. *Petőfi elesése.* Hol és hogyan esett el Petőfi? (I. A hírlapok Petőfi haláláról. Dr. Csernátoni Gyulától. II. Levél Sándor Józsefhez. Gr. Haller Józseftől. III. Nyilt levél a Petőfi-Muzeum kiadóihoz. Kővári Lászlótól.) Petőfi-Muz. 41—60. l. — IV. Gr. Lázár Albert tudomása.

Csernátoni Gyulától. — V. Barabás Károly levele a kiadókhoz. K.-Vásárhelyről. Közli: F. Z. — VI. A segesvári csatáról. Otrobán Nándortól.) Közli: Cs. Gy. u. o. 137—154. l. — Csernátoni Gy. A gr. Lázár tudomásához. u. o. 265—267. l.

1071. **Hol és hogyan esett el Petőfi.** Egyetért. 185. sz. a Petőfi-Muz.-ból.

1072. **Petőfi mint vándorszinész.** Szuper Károly naplójából közli dr. Váli Béla. Bud. Hirl. 315. sz.

1073. **Költemények Petőfi ellen.** 1. A régi jó Gvadányi Petőfihez. 2. Az aggteleki barlangban. Petőfi a kálvinista rektorhoz. u. o. 205—212. l.

1074. **Petrőczy Szidónia.** *Récsey Vikt.* Az első magyar költőnő. Abauj-Kassai Közl. 49. sz.

1075. **Pompéry János.** (Nekr.) Akad. Almanach. 1888. 331—334. l.

1076. **Pósaházi János.** — L. 599. sz. a.

1077. **Rab Ráby** emlékiratai. *Tábori Róbert.* Délmagyarorsz. Közl. 34. 35. sz.

1078. **Ramóczy** (Rammershoffer) **Valérián.** *Récsei Viktor.* Figyelő. 24. köt. 233. l.

1079. **Rényi Rezső.** *Zelliger Alajos.* Figyelő. 24. köt. 230—232. l.

1080. **Révay Kata.** *Komáromi András.* Révay Kata Szidónia levelei férjéhez. 1656—1702. Századok. 798—811. 881—896. l.

1081. **Révai M.** *Csaplár Benedek.* Révai az ik-es igeragozásról. Figyelő. 24. köt. 45—61. l. Révai gymn. tanárságot nyer. u. o. 134—151. l. Révai költészettanár Esztergomban u. o. 208—218 l. Révai tanári küzdelmei Esztergomban. u. o. 299—315. l.

1082. *Csaplár Benedek.* Révai válságos viszonyai Esztergomban. u. o. 373—388. l. Révai áthelyeztetése Komáromba. u. o. 25. köt. 53—72. l. Révai didaktikai irányzata. u. o. 220—238. 301—317. Révai esztergomi vádjainak végeredménye. u. o. 145—157. l. Révai komáromi tanárkodása. u. o. 25. köt. 373—393. l.

1083. **Reviczky Gyula.** Ország-Világ. 13. sz.

1084. — L. 725. sz. a. is.

1085. **Rimay J.** *Váczy János, dr.* Rimai János. Figyelő. 24. köt. 156—160. l. Ipolyi által kiadott «államiratai és levelezése» alapján írt ismertetés.

1086. *Ring Armin.* (Nekr.) P. Napló. 60. sz.

1087. *Sturm Albert.* Ring Mihály emlékezete. Nemzet. 330. sz.

1088. **Sámbár Mátyás.** — L. 599. sz. a.

1089. **Sárosi Gyula.** — L. 777. sz. a.

1090. **Sásvári G.** *Koncz József.* Sásvári Gergely váradi prédikátor. 1570. Figyelő. 24. köt. 74—78. l.

1091. **Schwarcz Gyula.** — L. 733. 734. 1948. sz. a.

1092. **Sebők Zsigmond.** — L. 746. sz. a.

1093. **Sibolthy D.** *Ónodi Zsigmond.* Vázlatok Sybolthy Demeterről. Prot. Egyh. és isk. Lap. 28. sz.

1094. *Szőllősi Antal.* Sibolti Demeter. Prot. Egyh. és isk. Lap. 35. 37. sz.

1095. **Simai Kr.** *Simai Kristóf.* Igazházi. Bevezetéssel Erdélyi

Károlytól. II. kiad. (Olcsó könyvtár. 237. sz.) **Budapest**, Franklin-t. 1888. (16-r. 180 l.) 30 kr.

1096. *Kapás Aurél.* **Simai Kristóf** élete és munkái. Privigyei algymn. 1887/8. ért. 3—11. l.

1097. *Lázár Béla.* Simai Kristóf és a «házi orvosság», Phil. Közl. 495—501. 559—570. l.

1098. **Somogyi K.** *Ferenczi György.* Somogyi Károly élete. M. Sion. 494—508. 591—603. 681—694. l.

1099. **Sujánszky A.** Szemelvények Sujánszky Antal költeményeiből. Esztergom, 1888. Ism. Irod. Értesítő. 20. sz. — Dr. Valther Gy. M. Sion. 623—627. l. — Vasárn. Ujs. 36. sz. — Egyetértés. 236. sz. — Nemzet. 232. sz. — Szulik Józs. M. Állam. 209. mellékl. sz.

1100. Sujánszky Antal. Eszterg. és vid. 61. sz.

1101. — L. 1027. sz. a. is.

1102. **Szabatkay Mihály.** *Ábel Jenő.* Beriszló Péter énekéhez. Phil. Közl. 529—534. l.

1103. Baróti **Szabó.** *Horváth Balázs.* Baróti Szabó Dávid s néhány kiadatlan költeménye. Kassai főgymn. 1887/88. ért. 1—136. l.

1104. Baróti Szabó Dávid a gyerkényi Pyber-család körében Virthen. Tata-Tóvárosi Hiradó. 30. sz.

1105. **Szalay László.** Viola. Szabolcsi Szabadsajtó. 30. sz.

1106. **Szántó J.** *Fraknói Wilh.* Stefan Szántó, ein ungarischer Jesuit des XVI. Jahrhunderts. Ung. Rev. 821—828. l.

1107. **Szász K.** *Fülöp Adorján.* Szász Károly és Szemere Miklós költészete. Figyelő. 24. köt. 1—15. 106—120 201—208. 277—284. l.

1108. **Széchenyi I. gr.** Gróf *Széchenyi István* beszédei. Kiadta Zichy Antal. 1887. Ism. Dr. Váczy J. Századok. 75—80. l.

1109. *Ferenczy Zoltán.* Széchenyi emlékezete. Kolozsvár. 81. sz.

1110. *Sebesztha Károly.* Gróf Széchenyi István. (Egyetemes könyvtár. 11. füz.) Győr, Gross G. 1888. (16-r. 76 l.)

1111. *Széchenyi* emlékezete. Alföld. 31. sz.

1112. **Székely S.** *Kanyaró Ferencz.* Aranyos-Rákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Ker. Magvető. 177—184.

1113. **Szekér J.** *Czapáry László.* Szekér Joákim Alajos élete és művei. Sz.-Fehérvári kath. főgymn. 1887—88. ért. 3—52. l.

1114. *Lázár Béla.* Szekér Alajos Joachim életéhez. Figyelő. 14. köt. 152—156. l.

1115. **Szemere M.** *Váczy János.* Szemere Miklós költészetéről. Phil. Közl. 264—273. 363—379. l.

1116. — l. 1107. sz. a. is.

1117. **Szemere Pál.** — l. 1037. sz. a.

1118. **Szigligeti Ede** levelezéséből. Erd. Hiradó. 60. sz.

1119. — l. 81. 753. sz. a. is.

1120. **Takáts J.** *Esztergár László.* Egy régi tanköltő. (Peteri Takáts József.) Főv. Lap. 316. sz.

1121. **Tatay J.** *Benka Gyula,* Tatay István sírjánál. Szarvasi Lap. 25. szám.

1122. **Teleki S.** gr. *Seltmann Lajos.* Teleki Sándor gróf irodalmi természetessége és humora. Magy. Zsidó-Szemle. 471—480. l.

1123. **Tinódi S.** *Kemény Lajos, ifj.* Tinódi Sebestyén életéhez. Tört. Tár. 598. l.

1124. **Tolnai Lajos.** l. 746. 767. sz. a.

1125. **Tompa M.** *Abafi Lajos.* Tompa költeményei. Figyelő. 24. k. 219—227. l. Közli: Az olvasóhoz, Az üres koporsó, A vihar czímű költeményeket.

1126. Az akadémia nagy díja és Tompa Mihály. Nemzet. 282. sz. Nehány levél Arany és Tompa levelezéséből mutatványkép közölve.

1127. *Kerékgyártó Elek.* Megemlékezés Tompa Mihályról, a munka nagy emberéről. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 33. sz.

1128. *Latkóczy Mihály.* A virágok költője kedvenczei közt. Kiszakított lap Tompa Mihály életrajzából. Nyitramegy. Közl. 43. sz. — Sárosm. Közl. 52. sz.

1129. *Váczy János, dr.* Tompa lyrai allegoriái. Kisf.-Társ Évl. 22. köt. 79—124. l.

1130. *Váczy János, dr.* A Tompa satyráiról. (Különös tekintettel kiadatlan műveire.) Főv. Lap. 183. sz.

1131. *Veres Samu.* Fölhivás a «Tompa-szobor» érdekében. Gömör-Kishont. 50. sz.

1132. *Vozáry Gyula.* Tompa Mihály életéhez. u. o. 7. 8. sz.

1133. Tompa költeményei nejéhez. (Vázlat.) Főv. Lap. 210. sz.

1134. **Tóth István.** Lehr Albert. Egy falusi poéta versei. Vasárn. Ujs. 2. sz.

1135. **Tóth József.** l. 746. sz. a.

1136. **Tóth Kálmán** összes költeményei. Első teljes végleges kiadás. Két kötet. Budapest, 1888. Ráth. (8-r. 434 és 461 l.) 5 frt 60 kr. — Egyetértés. 105. sz. — Irod. Értes. 10, 13, 15. sz.

1137. *Ferenczy József.* Emlékbeszéd Tóth Kálmán felett. A költő szülőházának megjelölése alkalmával Baján 1885-ben tartott ünnepélyen felolvasta. (Egyetemes könyvtár 5.) Győr, 1888. Gross G. (16-r. 38 lap.)

1138. **Tóth Sándor.** — l. 746. sz. a.

1139. **Trefort Ágoston.** (1817—1888). *G.* Főv. Lap. 233. sz. — P. Napló. 233. sz. — Egyetértés. 233. 234. sz. — Tomor Fer. Közoktatás. 32. sz. — Orsz.-Világ. 35. sz.

1140. Trefort Ágoston. Nemzeti Nőnevelés. 365—368. — Trefort emléke. u. o. 369—378. l.

1141. *Endrődi Sándor.* Trefort Ágostonról. Nemzet. 305. sz.

1142. *Falk Miksa.* Trefort Ágoston. M. Salon. X. köt. 1—21. l.

1143. *Falk Miksa.* Trefort Ágoston. Nemzet. 263. sz. P. Napló. 263. sz. — Zur Erinnerung an August Trefort. Ung. Revue. 633—655. l.

1144. *Kohut Adolph.* Erinnerungen an August von Trefort. Magazin f. Litt. d. Ausl. 37. sz.

1145. *Komáromy Lajos.* Trefort Ágoston emlékezete. Nemz. Nőnevelés. 489—496. l.

1146. *Molnár Viktor.* Trefort miniszter végnapjairól. M. Salon. IX. köt. 578—583. l.

1147. *Müntz B.* August Trefort. Unsere Zeit. 1888. 12. füz.

1148. *Ney Ferencz.* Trefort Ágoston emlékezete. Közoktatás. 42. 44. szám.

1149. *Rill József.* Trefort Ágoston emlékezete. Pædag. Szemle. 277—279. l.

1150. *Szász, Karl.* August Trefort. Ung. Rev. 609—633. l.

1151. *Varga Ottó.* Emlékbeszéd Trefort Ágoston fölött. Alföld. 268. sz.

1152. — l. 774. 867. sz. a. is.

1153. **Uzoni B.** *Zoványi Jenő.* Néhány adat «Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs» czímű tanulmányhoz. Protest. Közl. (Kolozsvár.) 50. szám.

1154. **Vachott Sándor**-ról. (Aesthetikai vázlat.) Tasnád. 29. sz.

1155. **Vajda P.** *Széchy Károly.* Vajda Péter. Szarvasi Lap. 32. sz.

1156. *Széchy Károly.* Vajda Péter. (Szarvasra költözése és tanári székfoglalása.) Aradi Közl. 197, 198. sz.

1157. *Széchy Károly.* Vajda Péter erkölcsi beszédei és pöre. 6—10. közlemény. Szarvasi Lap. 1—4. sz.

1158. **Vajkay Károly.** Atheneum napt. 1888. 54—56. l.

1159. **Vas Gereben** munkái. Rövid ism. Irod. Értes. 9. sz.

1160. **B. Vay Miklósné.** Emlékek. 1888. Ism. Irod. Értes. 22. sz. — Főv. Lap. 274. sz.

1161. **Verseghy Ferencz.** Ellenzék. 115. sz.

1162. Verseghy Ferencz Daloskönyve. (Kézirat.) Budap. Hirl. 90. szám.

1163. *Szőcs Géza.* Verseghy. Irodalomtörténeti vázlat. Közérdek. 34. 35. sz.

1164. **Vértesi Arnold.** Ország-Világ. 44. sz.

1165. *Vértesi Arnold* jubileuma. Irod. Értes. 22. sz.

1166. *Vértesi Arnold.* Ezer elbeszélés. Előfizet. felhivás. Irod. Ért. 21. sz. — Főv. Lap. 252. sz.

1167. *V. K.* Az «ezer» legelseje. (Vértesi Arnoldról.) Főv. Lap. 284. sz.

1168. *Szana Tamás.* Vértesi Arnoldról. M. Salon. X. köt. 145. 146. lap.

1169. **Vida József.** Récsey Victor. Vasm. Közl. 39. sz.

1170. **Virág B.** *Szalay Gyula.* Virág Benedek élete és művei. Figyelő. 25. köt. 99—118. 184—211. 281—287. 348—366. l.

1171. **Vörösmarty M.** A két szomszédvár. Magyar. Vozári Gy. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 318—322. l. Vozári válasza. u. o. 452—455. l. Marusák Viszonválasza u. o. 456. l. — Ism. dr. F. Szántó K. Tanárgyl. Közl. 21. évf. 563. l.

1172. *Vörösmarty M.* Csongor és Tünde. Szinpadra alkalmazta Paulay E. Ism. I. I. Erdélyi Hiradó. 285. sz.

1173. *Vörösmarty M.* Auf eines Kindes Tod. Ford. I. Lichtner. Ung. Rev. 734. l.

1174. Vörösmarty Mihály emlékezete. Székesfeh. és Vid. 145. sz.

1175. Vörösmarty haszonbérlője. P. Hirl. 273. sz.

1176. *Ábrányi Emil.* Vörösmarty és a modern magyar költészet. (Á. E. felolvasásából.) P. Napló. 335. sz. — Székesfeh. és Vid. 146. sz.

1177. *Baróti Lajos.* Vörösmarty drámái. Figyelő. 24. köt. 81—94. 172—185. l.

1178. *Szabó József.* Vörösmarty Mihály mint epikus. Figyelő. 25. köt. 254—262. 321—337. l.

1179. *Varga Mátyás.* Vörösmarty Mihály költészetének vallás-erkölcsi szépségei. Ujvidéki kath. főgymn. 1887—88. ért. 6—16. l.

1180. — l. 1112. sz. a. is.

1181. **Zádor György.** Váczy János. Figyelő. 24. köt. 234—238. l.

1182. **Zádori J.** *Walter Gyula, dr.* Dr. Zádori János. M. Sion. 83—96. 170—192. 241—272. l. Megjelent önállóan is. (8-r. VIII, 80 l.) 60 kr. Ism. Körész K. Közoktatás. 25. sz.

1183. Zádory János, esztergomi kanonok. (Nekr.) Egyetért. 1. sz.

1184. **Zrinyi M.** *Binder Jenő.* Egy félreértett hely a Zrinyiászban. Phil. Közl. 756. l.

1185. *Tomor Ferencz.* Tityrus és Viola. Zrinyi Miklós gr. idyllje. Közoktatás. 25. sz.

4. Magyar nyelvészet.

1186. *Alexics György.* A «Lexicon Budense» érdekesebb magyar szavai. Nyelvőr. 319—322. 369—374. 466—469. l.

1187. *Balassa J.* Phonetik der ungarischen Sprache. Zeitschr. für allg. Sprachwiss. IV. 130—156. l.

1188. *Balassa József.* A helyesirás kérdése. Nyelvőr. 337—341. l.

1189. *Balogh Péter.* Az ige szereplése a mondatban. u. o. 294—300. 342—354. 393—300. 439—443. l.

1190. *Bárány Gyula.* Magyar nyelv és magyar népiskola. Isk. Szemle. 20. sz.

1191. *Barbarics L. R.* A «kész» és «egész» mondattani sajátosságai. Phil. Közl. 282—287. l.

1192. *Bélteky K.* Megszólítások a szerelem nyelvén. Nyelvőr. 501—505. l.

1193. *Ben-Khard János.* A személyes névmás eredetének és fejlődésének története. Philologiai tanulmány. Budapest, 1888. Nagel B. (8-r. 29 l.) 50 kr.

1194. Böstörködés az idegen szók magyar ruhába huzása ellen. Ribizke. Magy. Állam. 19. sz. A szerk. felelete. u. o.

1195. *Brassai Sámuel.* Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 9. sz.) Budapest. Akademia, 1888. (8-r. 60 l.) 40 kr. — Ism. Balassa József. Phil. Közl. 825—827. l.

1196. *Csapodi István.* A «Néma orvos» (1813) némely ritkább szava és kifejezése. Nyelvőr. 126. l.

1197. *Csapodi István.* Szemorvosi tanácsok a helyesirás tekintetében. u. o. 69—72. l.

1198. *Csapodi István.* Egy kis bugátoskodás. Budap. Hirl. 275. sz.

1199. *Csapodi István, dr.* A magyar nyelv törvénytára. u. o. 263. sz.

1200. *Csernátoni Gyula.* Egy lap a magyar nyelv történetéből. Erdélyi Hiradó. 53. sz.

1201. *D. E.* Néhány szó a természetrajzi terminologiáról. Közoktatás. 22. sz.

1202. *Danielovics Kálmán.* A mondat. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 814—816. l.

1203. *Dergács Sándor.* Kapós magyartalanságok városunkban. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 749—751. l.

1204. *Dortsák Gyula.* Bevezetés a hangsúlyos magyar verselés tanításához. Nép és polg. isk. Közl. 41—44. 84—91. l.

1205. *Finály Henrik, dr.* Hogy is mondják ezt magyarúl? Előadások a magyar nyelvtan köréből. Budapest, Akadémia, 1888. (8-r. 296 l.) 1 frt 80 kr.

1206. *Hantz Jenő.* Közművelődésünk és a «Magyar Nyelvőr». Ellenzék. 43—45. sz.

1207. *Irsik Ferencz.* A kettős mássalhangzók egyesítésének ügye. Közoktatás. 12—15. és 40. sz.

1208. *Kalmár Endre.* A szolnok-dobokai tájszólás jellemzőbb sajátságai. Nyelvőr. 314—317. l.

1209. *Király Pál.* Hún-székely irás. Felolvasás. Ellenzék. 15. sz.

1210. *Körész Kel.* Mi a tőről metszett magyarság? Közokt. 2. sz.

1211. *Körész Kelemen.* Szómagyarosítás. u. o. 5. sz.

1212. *Körész Kelemen.* A betűk egyszerűsítése. u. o. 18. sz.

1213. *Körész Kelemen.* Valami magyar helyesirás-féle. u. o. 23. sz.

1214. *Markovics Sándor.* A nyelvrokonságról és a magyar nyelv rokonságáról. Győri főreálisk. 1887—88. ért. 7—33. l.

1214a. *Munkácsi Bernát.* Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. Nyelvtud. Közl. 21. köt. 115—129. l.

1215. *Nagyszigethi Kálmán.* Egy feledésbe ment régi szótárunkról. Nyelvőr. 307—314. l. (Wagner Fer. Phraseologiája.)

1216. *Nagyszigethi Kálmán.* Az -s képző megkettőzése. u. o. 357—360. lap.

1217. *Pozsonyi Béla.* Helyesirás. Pæd. Szemle. 341—344. l.

1218. *Dr. Réthy László.* Az úgynevezett hún-székely irás. Arch. Ért. 54—60. l.

1219. *Riedl Frigyes.* Szólások magyarázata. Nyelvőr. 260—264. l.

1220. *Simonyi Zsigmond.* A magyar határozók. A m. t. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. köt. első felső. Budapest. 1888. Akademia. (8-r. 1—276 l.) 1 frt 60 kr.

1221. *Simonyi Zsigmond.* A magyar szótők. Általános rész. (Értekezések a nye v- és széptudományok köréből. XIV. köt. 7. sz.) Budapest. 1888. Akadémia. (8-r. 45. l.) 30 kr.

1222. *Simonyi Zsigmond.* A nyelvujítás történetéhez. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 8. sz.) Budapest, 1888. Akademia. (8-r. 27 l.) 20 kr.

1223. *Simonyi Zsigmond.* A népnyelv és a nyelvjárások. M. Salon. X. köt. 258—264. l.

1224. *Simonyi Zsigmond.* A határozók jelentésbeli változásai. Phil. Közl. 168—179. l.

1225. *Simonyi Zsigmond.* A magyar határozók. Ism. Veress Ign. Phil. Közl. 790—800. l.

1226. *Simonyi Zsigmond.* Ártatlan vádlottak. Bud. Szemle. 55. köt. 447—455. l.

1227. *Simonyi Zsigmond.* Idegen hatások. Nyelvőr. 481—489. l.

1228. *Steuer János.* A székely nyelv hangjai. Székelyudvarhelyi reálisk. 1887—88. ért. 1—32. l.

1229. *Steuer János.* Még egyszer «Isten». Nyelvőr. 536—540. l.

1230. *Szányi Béla.* Az állítmányról. Budapest, Révai L. 1888. (8-r. 34 l.) 15 kr.

1231. *Szarvas Gábor.* Mire való a nyelvtörténeti szótár? Nyelvőr. 386—392. l.

1232. *Szarvas G.* Mit beszél a «Gönczöl» csillag? u. o. 433—438. l.

1233. *Szarvas G.* és Simonyi Zs. Magyar nyelvtörténeti szótár. Ism. Nép és polg. isk. közl. 229. l. — Fr. J. Nemzet. 256. sz. — Száza-

dok. 874. l. — Irod. Értes. 21. sz. — Zemplén. 42. sz. — Főv. Lap. 245. és 251. sz.

1234. *Szarvas S.* és *Simonyi Zs.* Nyelvtörténeti szótár. Hibáit ism. Lakath Sándor. Nyelvőr. 452—455. l. Szarvas G. Válasza. u. o. 456—459. l. — Ism. Kath. Szemle. 744. l.

1235. *Szigetvári Iván.* Egy betű hang nélkül. (*ly* betű.) Nyelvőr. 360. l. — A főnévi igenév. u. o. 361. l.

1236. *Szinnyei József.* A birtokos személyragozásról. Nyelvőr. 1—8. 49—57. 97—110. 145—154. 193—203. 241—250. l.

1237. *Szinnyei József.* Két névragunk eredete. u. o. 289—294. l.

1238. *Takács István.* Van-e a magyar névszónak úgynevezett teljes tője? Phil. Közl. 536—558. l.

1239. *Vasverő R.* Felső nyelvállású rövid magánhangzóink eredetéhez. Nyelvőr. 489—495. l.

1240. *Veress Ign.* A magyar név- és igejelző. II. Ism. Balassa J. Phil. Közl. 816—817. l.

1241. *Zajzon Dénes.* Divatos nyelvszokások és írásmódok. Isk. Szemle. 6. sz.

1242. *Závodnik Mihály.* Az Ehrenfeld-codex nyelvi sajátságai. Egri főgymn. 1887—88. ért. 3—48. l.

Egyes szókról.

1243. *Aggastyán.* Nagyszigethi K. Nyelvőr. 529—532. l.
1244. *Áj* = kicsike völgy, hegynyilás. Simonyi Zs. u. o. 10. l.
1245. *Ájong* = tétovázás. Simonyi Zs. u. o. 10. l.
1246. *Alkalmatlankodik.* Nagyszigethi K. u. o. 451. l.
1247. *Alkoss, gyarapíts.* Szarvas G. u. o. 85. l.
1248. *Alamuszta.* Székely Ján. u. o. 86. l.
1249. *Alét*, alit, sejt. Káply Laj. u. o. 86—87. l.
1250. *Arányoz.* u. o. 87. l.
1251. *Arat.* u. o. 87. l.
1252. *Avad.* u. o. 87. l.
1253. *Babosgat.* u. o. 88. l.
1254. *Bakol.* u. o. 88. l.
1255. *Bambó.* u. o. 89. l.
1256. *Barkács, barkácsol.* u. o. 89. l.
1257. *Becsü.* u. o. 90. l.
1258. *Beéri valamiből.* Halász János és Szarvas G. u. o. 513. l.
1259. *Beleget.* u. o. 90. l.
1260. *Bodzás lábú.* Barts Józs. u. o. 129. 130 l.
1261. *Boklyó.* Simonyi Zs. u. o. 219. l.
1262. *Bozda, csúz.* Szarvas. G. u. o. 166—169. l.
1263. *Búz.* Nagyszigethi K. u. o. 170. l.
1264. *Búzza.* Szarvas G. u. o. 124—126. l.
1265. *Csala, csalóz.* Komáromy Laj. u. o. 362. l. — Nagyszigethy K. u. o. 404. l.
1266. *Csék.* Szarvas G. u. o. 28—30. l.
1267. *Cserebogár.* Szarvas G. u. o. 219—221. l.
1268. *Csinos.* Balassa J. u. o. 267. l.
1269. *Csirág.* Szarvas G. u. o. 216—218. l. — Szilágyi S. u. o. 267. lap.

1270. *Csókjából beérni.* M. B. Bud. Szemle. 53. köt. 494—496. l. Simonyi Zs. felelete. u. o. 54. köt. 153—156. l. M. B. viszonválasza. u. o. 156—160. l.

1271. *Cula* v. *csula.* Trencsényi L. Nyelvőr. 171. l.

1272. *Csúz.* Csapodi I. 218. l. Szarvas G. u. o. 168. l.

1273. *Dal.* Szarvas G. u. o. 28. és 81—84. l. — Nagyszigethi K. u. o. 267. l.

1274. *Dijmatlan.* Trencsényi L. u. o. 171. l.

1275. *Egész. Teljes. Tökéletes. Ép.* Bélteky Kálmán. u. o. 354—355. lap.

1276. *Elevendül.* Simonyi Zs. u. o. 170. l. — Csapodi I. u. o. 218. lap.

1277. *Elház. Jónat.* Szente Bálint. u. o. 31. l.

1278. *Jónat.* Szente B. u. o. 31. l.

1279. *Elkatymol.* Korda J. u. o. 172. l.

1280. *Engedelëm.* Vasverő R. u. o. 551—552. l.

1281. *Eny* = rejtek, ótalom. Simonyi Zs. u. o. 11. l. — Szilasi M. Korda J. u. o. 172—172. l. — *Enyh, enyhely, enyhében.* Négyessy L. u. o. 203—221. l.

1282. *Éte-bére.* Négyesy László. u. o. 85. l.

1283. *Fánya* = fás hely. Simonyi Zs. u. o. 10. l.

1284. *Feketézés, befeketéz, megfeketéz.* Vasverő Rajm. u. o. 551. l.

1285. *Firkál.* Nagyszigethi K. u. o. 406. l.

1286. *Fityúr.* Tamás T. és Szarvas G. u. o. 126—129. l.

1287. *Fraktura.* Simonyi Zs. u. o. 9. l.

1288. *Fogház.* Nagyszigethi K. u. o. 510. 511. l.

1289. *Fül-ajtó.* Józsa Ján. u. o. 86. l.

1290. *Furcsa.* Trencsényi L. u. o. 171. l. — Csapodi I. u. o. 218. l. — Balassa J. u. o. 267. l.

1291. *Gyujtokrány, gyojtokrány, gyojtokány* = forró láz. Simonyi Zs. u. o. 8. l.

1292. *Házagol.* Nagyszigethi K. u. o. 265—266. l.

1293. *Helyes.* Csapodi I. u. o. 218. l. Balassa J. u. o. 267. l.

1294. *Hiba. Fogyatkozás.* Bélteky K. u. o. 402. 403. l.

1295. *Húz. Von. Hurczol.* Bélteky K. u. o. 401. 402. l.

1296. *Így. Nem így.* Barbarics R. u. o. 255—260. l.

1297. *Juhszél.* Trencsényi L. u. o. 171. l. — Herman O. u. o. 406. l.

1298. *Kagymában, kotymában.* Simonyi Zs. u. o. 9. l.

1299. *Keresztény.* K. Adatok a «keresztény» szó történetéhez. Ker. Magvető. 122—130. l.

1300. *Keresztyén v. keresztény?* Horváth Ádám. (1818. máj. 17.) Protest. Közl. 12. sz.

1301. *Kótyog.* Szarvas G. Nyelvőr. 214—216. l.

1302. *Köret* = költ, kelt, Szarvas Gábor. U. o. 27. l. — *Köveszt.* Somogyi Gy. U. o. 84. l. — Seper L. U. o. 131. l. — *Köveszt.* Gősy G. U. o. 404. l.

1303. *Közel se, távol se.* Gősy Géza. U. o. 404. l.

1304. *Lepke, csepke?* Szarvas G. U. o. 169—170. l.

1305. *Lévzat.* Simonyi Zs. u. o. 8. l.

1306. *Máglás.* Szilágyi Sándor, Szarvas G. u. o. 450—451. l. — Vasverő R. u. o. 511—512. l. — Viski K. B. u. o. 552. l.

1307. A *«magyaráz»* szóról. Turner Ferencz. Közoktatás. 35. sz.
1308. *Megjárt.* Csapodi I. Nyelvőr. 218. l.
1309. *Miseder.* Révész E. Vasverő R. Barts J. u. o. 130. l.
1310. *Netalán.* Fejes Károly. u. o. 404. l. és Szarvas G. 405. l.
1311. *Nyagda.* Csapodi I. u. o. 218. l.
1312. *Nyagócz.* Csapodi I. u. o. 218. l.
1313. *Ollott, ollottság.* Simonyi Zs. u. o. 9. l.
1314. *Örmény.* Simonyi Zs. u. o. 10. l.
1315. *Pëgyó.* Trencsényi L. u. o. 171. l.
1316. *Szabad. Lehet.* Bélteky Kálmán. u. o. 400. l.
1317. *Szent Mihály lova.* Komáromy L. u. o. 361. l.
1318. *Szolgafa.* P. T. E. Phil. Közl. 91. l.
1319. *Tanítók.* Szarvas G. u. o. 30—31. 85. l. — Somogyi Gy. u. o. 84. l.
1320. *Távolról, közelről.* Szarvas G. u. o. 363—365. l. — *Közel se, távol se.* Gősy Géza. u. o. 404. l.
1321. *Tömkeleg.* Szarvas G. u. o. 365—369. l.
1322. *Út. Pálya. Ösvény. Nyom. Csapás. Vágás.* Bélteky K. u. o. 345—347. l.
1323. *Ügyes.* Balassa J. u. o. 267. l.
1324. *Üstöllés.* Trencsényi Laj. u. o. 171. l.
1325. *Vers-alak. Szent Mihály lova.* Komáromy Laj. u. o. 361. l.
1326. *Zerna.* Trencsényi L. u. o. 171. l.

5. Iskolakönyvek.

1327. *Barbarics R.* Magyar mondattani kérdések. Ism. Molnár B. Phil. Közl. 817—818. l.

1328. *Bodnár Zsigmond* és *Iványi István.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. és II. osztálya számára. 13. kiadás. I. Budapest. 1888. Eggenberger. (8-r. V, 295 l.) 1 frt 40 kr.

1329. *Bojnicsich Iv.* Grammatika magjarskoga jezika. Zagrebu. 1888. (8-r. 80 l.)

1330. *Gáspár János* és *Kovácsi Antal.* Magyar olvasókönyv. Kolozsvár, 1. 2. köt. Ism. Irod. Értesítő. 20. sz.

1331. *Góbi Imre.* Szerkesztéstan és rhetorika. A reáliskolák V-ik osztálya számára. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. VI, 271 l.) 1 frt 30 kr.

1332. *Góbi Imre.* Rhetorika. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Franklin t. (8-r. VIII, 275 l.) 1 frt 60 kr.

1333. *Kalocsa Róza.* Magyar nyelvtan könnyű modorban. Szvorényi József munkája nyomán iskolai használatra, valamint magántanulásra írta —. 2. kiadás. Budapest, é. n. Franklin-társ. (8-r. 215 l.) 40 kr.

1334. *Kapossy Luc.* Költészettan és olvasókönyv. Ism. Beöthy Zs. Phil. Közl. 663—665. l.

1335. *Kerékgyártó Elek, dr.* Irodalomtörténeti olvasókönyv kapcsolatban az olvasmányok fejtegetéseivel és életrajzokkal. Polgári és felső leányiskolák számára. Budapest, 1888. Mehner Vilm. (8-r. 365 l.) 1 frt 20 kr.

1336. *Kerékgyártó Elek.* Magyar nyelvtan. A fogalmazásra alapítva. Polgári, felső nép-, ipar- és gazdasági iskolák részére. I. rész.

Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. VI, 37 l.) 30 kr. — Prot. egyh. és isk. Lap. 47. sz.

1337. *Király Pál.* Magyar nyelvtan mondattani alapon. II. rész. Polgári és középiskolák II. osztálya számára. Budapest, 1888. Mehner V. (8-r. 241 l.) 1 frt 20 kr.

1338. *Koleszár M.* Válogatott költői olvasmányok a költők rövid életrajzával. Rövid ism. Irod. Értesítő. 3. sz.

1339. *Korda Imre.* Stylistika és verstan. A gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Halas, 1888. (8-r. VIII, 184 l.) 1 frt 20 kr.

1340. *Liebleitner János.* Magyar nyelvtan gyakorlati példákkal német-magyar ajkú iskolák felsőbb osztályai számára. 5. bőv. kiadás. Pozsony, 1888. Stampfel. (8-r. 124 l.) 45 kr.

1341. *Molnár Lajos.* Magyar olvasókönyv. I. köt. .1887. Ism. Czinke István. Sárosp. Lap. 7. sz.

1342. *Néry László.* Olvasókönyv az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. I. rész. Budapest, 1888. Kókai. (8-r. 192 l.) 1 frt 20 kr. — Rövid ism. Irod. Értesítő. 20. sz.

1343. *Ney, Franz v.* — Anleitung zur Erlernung der ungarischen Sprache für den Schul- und Privatunterricht. 24. bedeutend verbesserte Auflage. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. XII, 512 l.) 1 frt 80 kr.

1344. *Maklári Pap Miklós.* Magyar olvasókönyv. A középiskolák III. osztálya számára. Sárospatak. 1888. (8-r. VIII, 160 l. 1 frt.

1345. *Réry F.* Magyar olvasókönyv felsőbb leányiskolák, polgári leányiskolák és egyéb hasonló czélú intézetek számára. II. rész. Budapest, 1888. Singer és Wolfner. (8-r. 200 l.) 1 frt. — Ism. Irod. Értesítő. 16. sz. K. L. Nemz. Nőnev. 471—473. l.

1346. *Riedl Frigyes.* Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 227 l.) 1 frt 30 kr. — Ism. dr. Dengi J. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 440—442. l. — Beöthy Zs. Phil. Közl. 316—318. l.

1347. *Szántó Kálmán.* Magyar nyelv- és olvasókönyv. Polgári és felső leányiskolák használatára. Tárgyi és nyelvi jegyzetekkel ellátva. I. köt. Az első osztály számára. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 144 l.) 80 kr.

1348. *Szántó Kálmán.* Olvasókönyv. 1887. Ism. dr. Verséný Gy. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 511—513. l.

1349. *Szántó Kálmán.* Irály- és költészettan. 1887. Ism. Dr. Versényi Gyula. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 509—511. l.

1350. *Szinnyei József, dr.* Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák harmadik osztálya számára és magánhasználatára. 2. kiadás. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 201 l.) 1 frt 20 kr.

1351. *Szinnyei Józs.* Magyar olvasókönyv. I. II. r. Bir. Tomor F. Közoktatás. 3. 4. sz.

1352. *Szirmai J., Vörös, Szilágyi.* Magyar olvasó- és nyelvképzőkönyv. Budapest. Ism. Horváth J. Isk. Szemle. 10. sz. — Szirmai válasza és Horváth felelete. u. o. 11. sz.

1353. *Szulik József.* A magyar nemzeti irodalomtörténet rövid ismertetése. Tanítóképző intézetek és polgári iskolák használatára. 3-ik bőv. kiad. Eger, 1888. Szolcsányi Gy. (8-r. 112 l.) 70 kr.

1354. *Tomor Ferencz* és *Váradi Antal.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Az új tanterv és miniszteri utasítás

értelmében. 6. változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak.

1. Általános irányú dolgozatok.

1355. *Bászel A.* Die Bedeutung des Studiums der Klassiker. Ism. Phil. Közl. 445. l.

1356. *Birt T.* De Romæ urbis nomine. Ism. Phil. Közl. 445—446. l.

1557. *Clermond-Ganneau.* Cæsar szónak etymologiája. Phil. Közl. 113. l.

1358. *Duncker M.* Geschichte d. Alterthums IX. Bd. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1359. *Hunfalvy Pál* tanulmányaiból. Szemelvények. (Tanulók olvasótára. 3.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r. 85 l.) 30 kr. Tartalom: Thukydides. — Platoni köztársaság.

1360. Jahrbuch des kais. deutschen archæol. Instituts. I. Ism. Phil. Közl. 126. l.

1361. *Szilasi Móricz.* Egy néger ember itélete a classica philologiáról. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 500. l.

1362. *Télfy Iván, dr.* A görög szók helyesírása. Közoktatás 19. sz. Várkonyi E. Válasza. u, o. 21. sz.

1363. *Télfy I.* Ismét a görög szók helyesírásáról. u. o. 23. sz. *Tomor F.* Véghang. u. o. 25. sz.

1364. *Várkonyi Endre.* A görög szók és tulajdonnevek kiírásáról. Közoktatás. 17. sz.

2. Görög történet s régiségek.

1365. *Beloch J.* Die Bevölkerung der griech.-röm. Welt. Ism. Phil. Közl. 226. l.

1366. *Boetticher A.* Die Akropolis von Athen. Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 79—81. l.

1367. *Brenner József.* Oktatásszabadság az ó-világban. Népiskolai Lapok. 3. füz.

1368. *Derra G.* De poëtis lyricis Græcis etc. Ism. Hittrich Ö. Phil. Közl. 106—107. l.

1369. *Dóczi Imre.* Görög világnézet. Debreczeni ref. főgymn. 1887/8. ért. 3—24. l.

1370. *Fekete Ipoly,* A szülők és gyermekeik között létezett jogviszony Attikában. Váczi főgymn. 1887/8. ért. 3—41. l.

1371. *Göbel E.* Die Westküste Afrika's im Alterthum. Ism. Phil. Közl. 125. l.

1372. *Hegedüs István, dr.* A görög hazaszeretet. Erd. Hiradó. 68—70. sz.

1373. *Holczi.* Az ó-kori nők társadalmi helyzete. Veszpr. Közl. 12. 14. 15. 16. sz.

1374. A *kabírok* egy szentélye Boiotiában. Phil. Közl. 445. l.

1375. *Kempf I.* A jóslás a régi görögöknél. Ism. Pecz V. Phil. Közl. 216. l.

1376. *Klincsek József.* A hellének testgyakorlatairól. Székesfehérvári főreál. 1887/8. ért. 3—19. l.

1377. *Kopp W.* Geschichte d. griech. Litteratur. 4. Aufl. Ism. d—o—r. Közoktatás. 41. 42. sz.

1378. *Kotunovics S.* Az élősdiek a görögöknél. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 440. l.

1379. *Matter Ján.* Az attikaiak házasságkötése. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 675—677. l.

1380. *Rácz Lajos.* A logos-tan eredete és kifejlődése a görög bölcsészetben. Sárosp. Lap. 38. 40—43. sz.

1381. *Szölgyémy I.* Lykurgus és Solon törvénye. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 212—213. l.

1382. *Télfy I.* Jelentés újhellén munkákról. 1887. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 86—87. l.

1383. *Vincze A.* Az areopág etc. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 438—440. l.

3. Görög irodalom.

1384. **Aischylos.** *Hegedüs István.* A testvérgyűlölség tragikuma Aischylosnál, Euripidesnél és Schillernél. Erdélyi muz. egyl. kiadv. 315—338. 400—425. l.

1385. *Pecz Vilm., dr.* Aeschilosból. I. A lebilincselt Prometheus. II. Antigone és Ismene párdala. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 208—210. l.

1386. **Anakreon.** Anakreoni dalok. Ford. Bedőházi J. 1886. Ism. Hittrich Ödön. Phil. Közl. 83—86. l.

1387. *Hittrich Ö.* Leo Magister Anakreontikáihoz. Phil. Közl. 527. l.

1388. **Aristoteles.** *Aristotelis* fragmenta Ed. V. Rose. 1886. Ism. Phil. Közl. 226. l.

1389. **Demosthenes.** *Demosthenis* orationes selectæ. Ed. C. Wotke. 1887. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1390. *Télfy Iván, dr.* Demosthenes beszéde a Békéről •hellén magyarázattal. Közoktatás. 8. sz. Ismerteti az Oekonomides Th. által kiadott munkát.

1391. **Dinarchos.** *Dinarchi* Orationes III. ed. Th. Thalheim. 1887. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1392. **Euripides.** *Euripidis* Medea Erkl. v. S. Mekler. 1886. Ism. Phil. Közl. 226. l.

1393. — L. 1384 sz. a. is.

1394. **Herodotos.** Szemelvények Herodotos művéből. Kiadta Dávid Istv. 1886. Ism. Schmidt Attila. Phil. Közl. 80—83. l.

1395. Herodot. Hellenből ford. dr. Télfi Iván. III. füzet. 2. könyv. 26—151. fej. (Hellén remekírók magyar fordításban. 23. füz.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r. 193—288. l.) 40 kr.

1396. *Weiss Rezső.* Egy ellenmondás Herodotosnál. Phil. Közl. 157—158. l.

1397. **Hesychios.** *Némethy G.* Ad Hesychii Alexandrini glossam *Παγχαρος*. Phil. Közl. 766—768. l.

1398. **Homeros.** *Homeros* Odysseája. Magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ignácz. I. füzet. 1—3-ik ének. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. XXVIII, 86 l.) 80 kr.

1399. *Homer's* Ilias. Erkl. v. G. Stier. 1886. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 222—223. l.

1400. Az Iliász második éneke. Ford. Baksay Sándor. Bud. Szeml. 53. köt. 35—63. l.

1401. *Homér* Odysseája. Ford. Télfy I. 5—6. füzet. XVII, 107. v. — XXIV. ének. (Hellen remekírók magyar fordításban. 21. 22. kötet.) Budapest, é. n. 1888. Lampel R. (16-r. 361—521. l.) Füzetje 30 kr.

1402. *Kempf József.* Béka-egér-harcz. Homeros után. Budapesti László-intézet. 6—16. l.

1403. *Cserei Józs.* A homérosi költeményekben előforduló melikus fajokról. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 745—747. l.

1404. *Csengeri János, dr.* Jegyzetek Homeros Iliásához. A homerosi alaktan vázlatával. Magyarázó képekkel. Budapest, Eggenberger. 1888. (8 r. 248 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. dr. Hómann O. Phil. Közl. 300—303. l.

1405. *Csengeri.* Homeros. (Egyetemes könyvtár. 8. füz.) Győr, Gross G. 1888. (8-r. 42 l.) 10 kr.

1406. *Elischer József* és *Fröhlich Róbert, dr.* Szótár Homeros két eposához. Iskolai használatra készítették —. 2. javított kiadás. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. VI, 320 l.) 2 frt 20 kr.

1407. *Kutrucz R.* A homerosi kor erkölcsi világa. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 751—753. l.

1408. *Meyer E. H.* Homer u. die Ilias. 1887. Ism. Phil. Közl. 448—449. l.

1409. *Seeck O.* Die Quellen der Odyssee. Ism. Phil. Közl. 222. l.

1410. *Várkonyi Endre.* Homeros kedélyvilága. Szegedi főgymn. 1887/8. ért. 3—54. l.

1411. — L. 781. sz. a.

1412. **Lykurgos.** *Kempf I.* Lykurgos szónok élete. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 213—216. l.

1413. **Meleagros.** Meleagros. (Alszol Zenophilám.) Ford. P. T. E. Phil. Közl. 103. l.

1414. **Moschos.** *Moschos.* A szökevény Eros. (I. idyll.) Ford. P. Thewrewk E. Főv. Lap. 263. sz.

1415. **Orpheus.** *Ábel Jenő.* Az orpheusi astronomiához. Phil. Közl. 337—346. l.

1416. **Panyassis.** *Weiss R.* Ad Panyassidis Heracleam. Phil. Közl. 768—769. l.

1417. **Pindaros.** *Villemain.* Pindar szelleme etc. Ism. *y.* Bud. Szemle. 54. köt. 150—153. l. — *oo—u.* Századok. 371—374. l.

1418. **Platon.** Hunfalvy P. Platoni köztársaság. — L. 1359. sz. alatt is.

1419. *Kassai Gusztáv.* Vajjon Plato a föld nyugvását vagy forgását tanította-e? Phil. Közl. 241—263. l.

1420 Proklos Plato-commentárja. Phil. Közl. 449. l.

1421. **Plutarchos.** *Brassai Sámuel.* Mikép hallgassanak a fiatalok a költőkre? (Fordítmány Plutarchosból.) Kisf.-Társ. Évl. 22. köt. 164—203. l.

1422. *Gyürky Ödön.* Plutarchos mint pedagogus. Közoktatás. 1—4. sz.

1423. **Sophocles.** *Embery Árpád.* Antigone. Székelyudvarhelyi főgymnasium 1887/8. ért. 3—36. l.

1424. *Roseth A.* Kreon az Antigone-ban. Ism. Pecz. V. Phil. Közl. 217—218. l.

1425. — L. 1385. sz. a.

1426. **Thukydides.** *Thukydides.* Görögül és magyarul. Fordította és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. II. köt. Negyedik és ötödik könyv. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 335 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. *Ry.* Sárosp. Lap. 1. 2. sz. — Fináczy E. Phil. Közl. 785—790. l. — Ugyanaz. Ford. Zsoldos B. (8 r. 176 l.) 80 kr. Csak a magyar fordítást tartalmazza.

1427. *Hunfalvy P.* Thukydides. — L. 1359. sz. a.

4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1428. *Curtius G.* Görög nyelvtan 17. kiad. Ism. Phil. Közl. 113—114. l.

1429. *Dávid Istv.* és *Fodor Gyula, dr.* Xenophon memorabiliáinak teljes szótára. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. 106 l.) 70 kr.

1429a. *Dóczi Imre.* Modus obliquus. Tiszántuli ref. tanáregyl. Évkönyve. 9. évf. 148—160. l.

1430. *Engel E.* Die Aussprache d. Griechischen. 1887. Ism. Phil. Közl. 124. l.

1431. *Léray J.* és *Vida A.* Görög-magyar szótár. 2. kiad. 1887. Ism. Bartal A. Phil. Közl. 303—306.

1432. *Léray J.* és *Vida A.* Magyar-görög szótár. 2. kiad. 1887. Ism. u. a. u. o. 306. l.

1433. *Maywald Józs.* Görög nyelvtan. 1887. Ism. Spitkó L. Phil. Közl. 310—316. l.

1434. *Maywald Józs., dr.* Görög gyakorló- és olvasókönyv Xenophonból. Görög-magyar és magyar-görög fordítások az Anabasis I. könyve nyomán és szemelvények a memorabiliákból. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Kókai L. (8-r. 148 l.) 1 frt.

1435. *Maywald Józs.* Görög gyakorlókönyv. 1887. Ism. Köpesdy S. Tanáregyl. Közl. 383—385. l. — Spitkó L. Phil. Közl. 396—403. l. — Várkonyi E. Közoktatás. 40. sz.

1436. *Szinyei Endre.* Görög nyelvtan. Dolgozta dr. Koch Ernő után és fordítási gyakorlatokkal s szótárral ellátta —. Sárospatak, 1888. (8-r. VIII, 288 l.) 1 frt 80 kr.

5. Római történet s régiségek.

1437. *Cserép József, dr.* Római régiségek. A gymnasiumi ó-klasszikus írók olvasásához segédkönyvnek. Budapest, 1888. Fraklin-t. (8-r. 176 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Mészáros Laj. Phil. Közl. 658—663. l.

1438. *Esterházy Sándor, dr.* Cæsar és a nők. Főv. Lap. 326. sz.

1439. *Findly H.* Miért és mikép kell római történetet tanulnunk? Kath. Szemle. 199—213. l.

1440. *Jordan H.* Die Könige im alten Italien. 1887. Ism. Phil. Közl. 127. l.

1441. *Kárpáti Kelemen.* A háború és béke a régi rómaiaknál. — Szombathelyi főgymn. 1887/8. ért. 1—60. l.

1442. *Kempf I.* A jóslás a régi rómaiaknál. Ism. Pecz. V. Phil. Közl. 217. l.

1443. *Kiáltossy Józs.* A római fiúk neveltetése. Ism. Fináczy E. Phil. Közl. 513—514. l.

1444. *Király Pál.* Marcus Ulpius Traianus dák háborúi. Századok. 812—827, 897—910. l.

1445. *Laudon István.* Az ókori Róma fennálló romjaiban. Ungvári kath. főgymn. 1887/8. ért. 3—26. l.

1446. *Leffler Sámuel.* Római irodalom történet, a gymnasiumok felsőbb osztályai számára és magán használatra. Nyiregyháza, 1888 (8.r. 93 l.) 1 frt. Ism. Markusovszky Sámuel. Evang. Egyh. és Isk. 12. sz. — Irod. Értes. 8. sz.

1447. *Moser Józs.* Menyegzői szertartások. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 674—675. l.

1448. Néhány szó a rómaiak circusi játékairól. Podolini kath. algymn. 1887/8. ért. 3—9. l.

1449. Pompeji. Vasárn. Ujs. 53. sz.

1450. A római nép életéből. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 669—671. l.

1451. *R. E.* Tanulmányok a rómaiak erkölcseiről, mindennapi foglalkozása- és szokásaikról. Soproni kath. gymn. 1887/8. ért. 4—28. l.

1452. *Schroeder.* Az Apolló istennév legújabb etymologiája. Ism. Phil. Közl. 445. l.

1453. *Schwarcz Gy.* Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történetében. Ism. Irod. Értes. 4. sz.

1454. *Sebők Henrik.* Forum Romanum. Pozsonyi kath. főgymn. 1887/8. ért. 1—32. l.

1455. *Szarka Kolumbán.* Antik római papok. — Pápai kath. gymn. 1887/8. ért. 4—46. l.

1456. *Thierry Amadé.* Elbeszélések a rómaiak történetéből az V-ik században. Aranyszájú szent János és Eudoxia császárné. A keresztény társadalom keleten. A franczia eredetiből ford. Öreg János. Budapest, 1888. Révai. (8-r. XIII, 579 l.) 3 frt 50 kr. — Ism. Guzsvenicz Vilm. Közoktatás. 16—21. sz. — *oo—u.* Századok. 173—177. l. — Acsádi I. Bud. Szemle. 53. köt. 481—484. l. — Irod. Értes. 1. sz.

6. Latin irodalom.

1457. **Anthologia.** Anthol. Pal. VII. 40. Diodorustól. P. T. E. Phil. Közl. 109. l.

1458. Anthol. Pal. VII. 62. P. T. E. u. o. 103. l.

1459. **Apuleius.** *Lang A.* The most pleasant and delectable tale of marriage of Cupid and Psyche. Ism. Phil. Közl. 126. l.

1460. **Arnobius.** *Némethy G.* Ad Arnobii adv. nat. L. IV. c. 24. Phil. Közl. 731—732. l.

1461. **Cato.** *Farkas I.* Uticai Porcius élete. Ism. dr. Ziehen Gy. Phil. Közl. 525—527. l.

1462. **Catullus.** *Wirth Gyula.* Néhány szó Catullus születési évéről. Nagybecskereki főgymn. 1887/8. ért. 3—10. l.

1463. **Cicero.** *Cicero. M. T.* Válogatott levelei. 1—3-ik füzet. Ford. és jegyzetekkel kisérte dr. Bozóky Alajos. Nagyvárad, Hügel O. 1888. (16-r. 224. l. Egy füzet 36 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 5. sz.

1464. M. G. Cicerónak 1. 2. 14. Philippikája. Ford. Bozóky A. 1887. Ism. dr. Csengeri J. Phil. Közl. 88—91. l.

1465. *Cicero.* De imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla, pro Sestio VI. füzet Pro Sestio. IX. 26—XXXVIII. 81—83. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I.) Pozsony, Stampfel. é. n. (1888.) (16 r. 193—256 l.) 30 kr.

1465a. *Barkász K.* Eszményiség és jellemfejlesziés a latin classicus írók, főleg Cicero és Horatius által. Tiszántuli ref. tanáregyl. Évk. 9. évf. 116—147. l.

1466. **Curtius.** *Qu. Curti Rufi.* Historiæ Alexandri Magni. Ed. M. C. P. Schmidt. 1886. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1467. **Ennius.** *Némethy G.* Ad Ennii annnales. Phil. Közl. 493—494. l.

1468. *Tóth Kálmán.* A Merula-féle irodalmi csalás. Budapest, 1888. (8-r. 41 l.)

1469. **Festus.** *Reitzenstein, R.* Verrianische Forschungen. 1887. Ism. Phil. Közl. 228. l.

1470. *Fragmenta* poetarum Romanorum. Ed. Ae. Bæhrens. 1886. Ism. Phil. Közl. 227. l.

1471. **Gaius.** *Gaius* Római institutiónak négy könyve. Latinul és magyarul. Ford. dr. Bozóky A. 1887. Ism. Vécsey T. Phil. Közl. 72—75. l.

1472. *Historia* Apollonii Regis Tyrie codice Parisino 4955. edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posonii et Lipsiæ, 1888. Stampfel. (8-r. 90 l.) 90 kr. Bir. Ábel J. Phil. Közl. 288—293. l.

1473. **Horatius.** *Horatius.* Eklr. v. A. Kiessling. II. Satiren. Ism. Phil. Közl. 227. l.

1474. *Horatius.* Oda I, 25, Ford. Endrődi S. Vasárn. Ujs. 15. sz,

1475. *Horácz.* Télen. (Nézd, mint voná be hó a hegytetőket.) Ford. Gegus Dániel. Orsz.-Vil. 2. sz.

1476. *Horatius.* Epod. lib. 2. vers. (Beatus ille, ...) Ford. Gergely Károly. Gömör-Kishont. 17. sz.

1477. *Horatius.* Epod. (Quo, quo scelesti ruitis. . . .) Ford. Gergely Kár. u. o. 27. sz.

1478. *Boross Gábor, dr.* Az újabb Horatius-irodalomból. Közokt. 45. sz. — Ism. Rosenberg. Die Lyrik des Horaz cz. munkáját.

1479. *Drajko B.* Horatius ethikai elvei. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 211—212. l.

1480. *Fludorovics I.* Qu. Horatius Fl. bölcsészeti nézetei. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 210—211. l.

1481. *Grósz E.* Miképen lett Horatius a költő Augusztus egyeduralmának megszilárdítója? Ism. Némethy G. Phil. Közl. 440—442. l.

1482. *Medgyesi Lajos.* Horatius második epódusának tárgyalása a VIII. osztályban. Kaposvári főgymn. 1887/8. ért. 7—26. l.

1483. — L. 662. és 1465a. sz. a.

1484. **Lactantius.** *Némethy G.* Ad Lactantii Div. instit. L. I. c. 11. Phil. Közl. 535. l.

1485. **Livius.** *Héjas Elek.* T. Livius XXI. könyvének syntaxisa fővonásokban. Csurgói ref. főgymn. 1887/8. ért. 17—32. l.

1486. *Szabó J. E.* Livius könyveiben előfordúló csodajelek. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 670—671. l.

1487. **Martialis** IX. 97. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 379. l. — V. 59. u. o. 391. II. 92. u. o. 444. l.. V 24. u. o. 501. II. 17. u. o. 512. V. 74. u. o, 570. — I. 74. u. o. 668. XII. 26. u. o. 677.

1488. **Minucius Felix.** *Fodor Gyula, dr.* M. Minucius Felix Octaviusa. Szathmári kath. főgymn. 1887/8. ért. 3—17. l.

1489. **Nepos.** *Nepotis, Cornelii* — . Vitæ. Herausg. v. K. Erbe. 1887. Ism. Schambach Gy. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 446. l.

1490. **Ovidius.** *Ovidius.* «Szerelem művészeté»-ből. Udvarlási szabályok. Ford. dr. Radó Antal. Pozsonymegy. Közl. 3. sz. — Eszterg. és vid. 10. sz.

1491. *Mocskónyi I.* Ovidius élete. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 442—443. l.

1492. *Szölgyémy Ferencz.* Mennyit változtatott Ovidius a mythoson. Lévai főgymn. 1887/8. ért. 3—20. l.

1493. **Plautus.** *Langen P.* Plautinische Studien. Ism. Phil. Közl. 126. l.

1494. **Quintilianus.** *Friml Aladár.* M. Fabius Quintilianus a tropusok és figurákról. S. A. Újhelyi kath. gymn. 1887/8. ért. 3—16. l.

1495. **Sallustius.** *C. Sallustii Crispi* de coniuratione Catalinæ et de bello Jugurthino. Magyarázta Holub Mátyás. Sajtó alá rendezte Kempf József. II. rész : de bello Jugurthino. 2. kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. VI. 123. l.) 70 kr.

1496. **Silius I.** *Silius Italicus* Punicái. Phil. Közl. 113. l.

1497. **Tacitus.** *Tacitus* évkönyvei. (Annales.) I. füzet. Tacitus annales. I. 1—31. Ford. és magy. dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid Istv. 45. sz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1888) (16-r. 1—64. l.) 30 kr.

1498. *Tacitus* évkönyvei III. füzet. Ford. Kempf I. (Római remekírók magyar fordításban. 37. k.) Budapest, é. n. (1888.) Lampel. (16-r. 193—288. l.) 40 kr.

1499. **Tibullus.** *Tibullus* elegiái. Ford. Csengeri J. 1886. Ism. Fodor Gyula. Tanáregyl. Közl. XXI. 96—99. l.

1500. **Vergilius.** *P. Vergilius Maro* Aeneise. Magyarázta Veress Ign. I. füzet.I—III. ének. 3-ik lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. X. 120. l.) 80 kr.

1501. *Vergilius* Aeneise. III. füzet. Aeneis II. k. — IV. 1—51. vers. Ford. és magy. Dávid I. (Tanulók könyvtára. 47. sz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1888.) (16-r. 65—128. l.) 30 kr.

1502. Vergilius három kiadása. (Thilo-é, Güthling-é és Klouček-é.) Ism. Phil. Közl. 114. l.

1503. *Geréb J.* Sinon csele Vergilius Aeneisében. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 523. l.

1504. *Kún Ign.* A római temetés etc. Ism. Fodor Gy. Phil. Közl. 671—673. l.

1505. *Némethy Géza.* Az Aeneis mint nemzeti eposz. Phil. Közl. 1—53. l.

1506. *Pruzsinszky P.* Vergilius hasonlatairól. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 443—444. l.

1507. *Imets F. Jákó.* Himnuszaink műfordítása. 1. Invicte martyr. . . 2. Christo profusum sanguinem. . . 3. Jesu Redemptor omnium. 4. Iste Confessor Domini. 5. Jesu Corona virginum. 6. Fortem virili pectore. . . 7. Cœlestis Urbs Jerusalem. M. Állam. 112. sz.

1508. *Isotae* Nogarolæ opera. Ism. Heinrich G. Bud. Szemle. 54. k. 144—150. l.

1509. *Kempis Tamás.* Jézus követése. III. könyv. 16. fejezet. Ford. Kálmán Kár. Magy. Szemle. 1. sz.

1510. *Krämer Bonifác.* Himnusok a szent szenvedés idejére. A breviariumból. Magy. Állam. 65. sz.

1511. *IX. Leó pápa.* Hymnusz Sz. Konstancz vértanú ünnepére. Ford. Barna Ign. Vasárn. Ujs. 1. sz.

1512. *XIII. Leo.* Esdés a sz. szűzhöz a kisértés idején. Ford. Görgényi Jenő. Szépirod. Kert. 14. sz.

1513. *XIII. Leo latin verse.* Sz. Herkulán vértanú. S. J. Magyar Áll. 44. sz. — Sz. Konstánc vértanú. S. J. u. o. 52. sz.

1515. *Vágási.* Műfordítási kisérletek az egyház himnuszaiból. 1. Exultet orbis gaudiis. 2. Aeterna Christi munera. 3. Deus tuorum militum. 4. Invicte Martyr unicum. 5. Christo profusum sangvinem. Magy. Állam. 84. melléklet.

1519. *Weiss Rezső.* Mathæus Fortunatus. Phil. Közl. 346—362. l.

7. Latin nyelvtanok s szótárok.

1517. *Dávid István* és *Némethy Géza*, dr. Magyar-latin zsebszótár a gymnasiumok és reáliskolák számára. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. 477. l.) 1 frt 30 kr.

1518. *Dávid I.* Latin olvasó és gyakorlókönyv az I—IV. gymn. osztály számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához. Szerkesztette —. 4. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. VI, 317. l.) 1 frt 20 kr. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 189. l.

1519. *Dávid István.* Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből és más költők gnómáiból. A gymnáziumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. VIII, 186. l.) 1 frt. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 190. l.

1520. *Havet L.* Varia, 1887. Ism. dr. Fináczy E. Phil. Közl. 678—680. l. Latin etymologiai kisérleteket közöl.

1521. *Holzweiszig Fr.* rövid latin nyelvtana. 1887. Ism. Váró Ferencz. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 442—448. l. — Beksits Ign. Phil. Közl. 293—299. l. — Fogarasi Alb. Prot. egyh. és isk. lap. 27. sz.

1522. *Holzweiszig Fr.* latin gyakorlókönyv. 1887. Ism. Váró Fer. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 446. l. — Beksits Ign. Phil. Közl. 299—300. l. — Fogarasi Alb. Prot. egyh. és isk. lap. 29. sz.

1523. *Kérészi Istv.* és *Szinyei Gerzson.* Latin mondattan. 1885. Ism. dr. Hóman Ottó. Phil. Közl. 665—668.

1524. *Kircz Jakab.* Beszámoló a latin nyelv módszeres oktatásáról és eredményéről reáliskolánk I-ső tanfolyamában. — Szegedi főreál-isk. 1887—88. ért. 3—14. l.

1525. *Pirchala I.* Latin nyelvtan reáliskolák számára. 1887. Ism. Dr. Csengeri János. Tanáregyl. Közl. 170—172. l. — Grósz Jak. Phil. Közl. 75—80. l. Dr. Hómann O. u. o. 306—310. l.

1526. *Pirchala Imre.* Latin mondattan. Olvasmányokkal és gyakorlatokkal. A reáliskolák VI. osztálya számára. Budapest. 1888. Eggenberger. (8-r. II. 96. l.) 70 kr.

1527. *Schultz Ferdinánd.* Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dávid István. 4. kiad. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 299. l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Dr. Hómann O. Phil. Közl. 187—189. l.

1528. *Szabóky Adolf.* Latin olvasókönyv. 11. kiad. Budapest. 1883. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 190–193. l.

1529. *Veress Ignácz.* Latin szótár. II. Magyar latin rész. Középiskolák számára. Szerkesztette —. 2. tetemesen javított kiadás. Budapest. 1888. Lampel R. (8-r. 283. l.) 1 frt 80 kr.

8. Hazai ókori régiségek.

1530. *Basiot'a Basil.* Din numismatic'a Transilvaniei. Transilvania 21. 22. sz.

1531. *Bella Lajos.* Három római emlékkő. Arch. Ért. 233—235. l.

1532. *Bella Lajos.* A Sopron melletti Purgstall præhistorikus földvára és sírhalmairól. u. o. 354—360. l.

1533. *Börzsönyi Arnold.* Az 1884—88-ig szerzett régészeti tárgyaknak ismertetése s azok lelhelyei. Győri főgym. 1887—88. ért. 143—183. lap.

1534. *Darnay Kálm.* Tíz évi régészeti kutatásaim Sümegh és vidékén. Zalai Közl. 13. sz.

1535. *Dudás Gyula.* Vidékünk a rómaiak korában. Bács-Bodr.-m. tört.-társ. Évk. IV. köt. 8—14. l.

1536. *Dudás Gyula.* Az alföldi halmok. u. o. IV. köt. 80—103. l.

1537. *Dudás Gyula.* Bronzkori emlékek a Bácskaságon. u. o. IV. k. 118—125. l.

1538. *Dudás Gyula* a csókai bronzleletről. Arch. Ért. 157—158. l.

1539. *Fröhlich Róbert.* A krásznai aranylelet. u. o. 39—48. l.

1540. *Fröhlich Róbert.* Két római mérföldmutató kő. Adalék Pannonia helyrajzához. u. o. 289—295. l.

1541. *Grosschmid Gábor.* A szemzőszállási lelet. Bács-Bodrog-m. tört. társ. Évk. IV. köt. 75—80. l.

1542. *Győrik Márton.* Dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyűjtemény, Pozsonyi ág. ev. főgymn. 1887—88. ért. 2—41. l. — Ism. Arch. Ért. 269—271. l.

1543. *Hampel J.* A krásznai római aranyrudak kora és rendeltetése. Arch. Ért. 49—50. l.

1544. *Király Pál.* A sarmizegetusai Mithræum. 1886. Ism. *s. r.* Bud. Szemle. 53. köt. 464—471. l. — Mailand O. Századok. 256—263. l.

1545. A krásznai aranyrúd. *Tg.* Arch. Ért. 181. — u. o. 286—287. l. — l. Fröhlich.

1546. *Kuzsinszky Bálint.* Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Arch. Ért. 25—39. l. — Kezdetét lásd a múlt évi 1420. szám alatt.

1547. *Kuzsinszky Bálint.* Kirándulás Aquincumba. P. Napló. 318. sz.

1548. *Kuzsinszky Bálint, dr.* A legujabb aquincumi ásatások. Budapest, 1888. (8-r. 27. l.) — Kivonat. Phil. Közl. 757—759.

1549. *Kuzsinszky Bálint.* Az aquincumi mithræum. Arch. Ert. 385—392. l.

1550. *Kuzsinszky B.*, dr. Aquincum veszedelme. Bud. Hirl. 259. sz.

1551. *Kuzsinszky Valent.* Ausgrabungen in Aquincum. 1887. Ung. Rev. 737—756. l.

1552. *Lehóczky Tivadar.* A Borsán és Hetében talált bronzrégiségek. Arch. Ért. 256—257. l.

1553. *Lehóczky Tivadar*. Sztánfalvai és árdánházi bronzkardokról. u. o. 428—433. l.

1554. *Masner Károly*. Ezüst sisak a M. N. Múzeumban. u. o. 392—400. l.

1555. *Mednyánszky Dénes, br*. Őskori telepekről a Vág mentén. u. o. 421—428. l.

1556. *Mihálik József*. A rohácskai őstelepről. u. o. 140—147. l.

1557. *Miletz János*. Budapest régi emlékei. Félegyháza és vid. 5—12. sz.

1558. *Myskovszky Viktor*. Két elpusztult műemlékünkről. (A malduri régi templom és a héthársi templom.) P. Napló 100. sz.

1559. *Ortvay Th*. Eine angebliche Binnenstrasse in Pannonien. Archæol. epigr. Mittheil. XI. köt.

1560. *Rakovszky Fer*. Nyitramegyei ásatásaim eredménye. Arch. Ért. 327—330. l.

1561. *Récsei Viktor*. A legújabb sopronyi ásatásokról. u. o. 147—149. lap.

1562. *Récsei Viktor*. Sopron ó-kori neve és a sopronmegyei római feliratok. Ism. *m*. Nemzet. 55. sz.

1563. *Récsey Viktor*. Új római feliratos lelet Sopronban. P. Napló. 167. sz.

1564. *Reiner Zsigmond*. Az ispánlaki bronzlelet. Arch. Értes. 10—25. l.

1565. *Sötér Agost* a mosonymegyei római leletről. u. o. 149—151. lap.

1566. *Téglás Gáb*. Ujabb barlangok az erdélyi Érczhegység övéből. Mathem. és term. tud. közl. XXII. köt. 1—202. l.

1567. *Téglás G*. Ujabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medencze területéről. Orvostermészettudom. Értesítő. I. füz. 67—74. l.

1568. *Téglás G*. A Maros jobbparti barlangok rövid ismertetése. (Kivonat.) Hunyadm. tört. társ. Évk. IV. köt. 95—99. l.

1569. *Téglás G*. Ujabb adalékok Dacia helyrajzához. u. o. 25—28. lap.

1570. *Téglás G*. A kisbányai (boiczai) szoros és barlangjai. M. Salon. IX. köt. 520—522. l.

1571. *Téglás G*. Dacia felirattanához. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 56—69. 237—257. l.

1572. *Téglás G*. Ampelum, mint Dacia aranybányászatának központja. u. o. 295—314. l.

1573. *Téglás G*. A régi aranyáldás idejéből. (Régészeti tárcza.) Főv. Lap. 95. sz.

1574. *Téglás G*. kőbuzogányokról az erdélyi medencze területén. Arch. Ért. 417—421. l.

1575. *Téglás G*. Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. u.o. 116—125. l.

1576. *Téglás G*. Præhistorische Gold- u. Steingrubenwerkzeuge aus Dacien. Oesterr. Zeitschr. f. Berg- u. Hüttenwesen. 36. évf. 1—3. l.

1577. *Téglás G*. Neue Höhle aus dem Siebenbürgischen Erzgebirge. Ausland. 22. sz.

1578. *Tóth Lőrincz*. A rozsnyói kath. főgymn. pénz- és éremgyűjteménye. Rozsnyói főgymn. 1887—88. ért. 3—18. l.

1579. *Wosinszky Maur.* Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner. Ung. Revue. 81—118. 210—231. 343—367. l. Önállóan is megjelent. Ism. Mehlis. Philol. Wochenschrift. 30. szám.

1580. *Ziehen Gyula, dr.* Salonai sírládák a n. múzemban. Arch. Ért. 228—233. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1581. **Bartsch Károly.** (Nekr.) Phil. Közl. 828. l.

1582. **Baumbach.** A vén fenyő. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 148. sz. — Feleki Sándor. Vasárn. Ujs. 51. sz.

1583. **Blumenthal.** 1. Nagyzás. 2. Egy költőnőre. Ford. K. László F. Komár. Lap. 34. sz.

1584. **Bodenstedt.** A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 18. szám.

1585. **Brentano, C.** Karácsonyi dal. Ford. Csicsáky J. Költem. 162. lap.

1586. **Bürger.** Bürger. A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 112. sz.

1587. *Székely György.* Bürger költészete és hatása Csokonayra. Budapest, 1888. Aigner. (8-r. 51. l.) 50 kr. Előbb a Figyelő 25. kötetében jelent meg.

1588. **Chamisso.** Chamisso-ból. (Atyám, oh miért bánsz így velem.) Ford. Brády Alb. Főv. Lap. 151. sz.

1589. *Chamisso.* Sirató. (Todtenklage.) Ford. Trencsényi K. Főv. Lap. 122. sz.

1590. *Chamisso.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 24. sz.

1591. *Chamisso.* A csók. (Ó ég, ó ég mily élvezet...) Ford. Fidelis. u. o. 58. sz.

1592. *Abai Lajos.* Chamisso. Főv. Lap. 303. sz.

1593. **Claar Emil.** Bál után. Ford. Földváry Istv. Főv. Lap. 11. sz.

1594. *Claar.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 18. sz.

1595. *Claar.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 21. sz.

1596. *Clericus dal.* Szász Kár. 1. Lingua mendax... (Clericus dal. Carm. Bur. 168. sz. 230. l.) 2. Pásztorlányka. (u. o. 63. sz. 155. l.) Phil. Közl. 57—58. l.

1597. **Dahn F.** Odhin vigasza. P. Napló. 92. sz.

1598. **Dalberg.** *Morneweg K.* Johann v. Dalberg. 1887. Ism. Phil. Közl. 833. l.

1599. **Dranmor.** Alkonyóra. Ford. Endrődi Sánd. Nemzet. 291. sz.

1600. *Dräxler-Manfred.* Tanács. (Ha valaki mélyen hajlong előtted, ...) Ford. Méry Kár. M. Salon. IX. köt. 555. l.

1601. **Eichendorff.** Víg vándor. Németből ford. Ogonovszky. Fer. Kecsk. Lap. 5. sz.

1602. *Eichendorff, Joh. Freih. v.* Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4332. sz.

1603. **Geibel.** Őszszel. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 122. sz.

1604. *Geibel.* A csók. (Bár jól izlik a csók.) Ford. Fidelis. u. o. 19. szám.

1605. *Litzmann, C. T.* Emanuel Geibel. Ism. Phil. Közl. 126. és 227. l.

1606. *Gelbhaus, Dr. S.* Ueber Stoffe altdeutscher Poesie. Ism. Blau Lajos. Magy.-Zsidó Szemle. 468—470. l.

1607. **Gilm, Herm. v.** Az éj. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 118. sz.

1608. **Glogau.** Csere. Ford. K. László F. Komár. Lap. 34. sz.

1609. **Göckingk.** Egy drámairó sikere. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 110. l.

1610. *Göckingk.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 24. sz.

1611. **Gœthe.** *Goethe*'s Werke. Herausg. im Auftrage der Grossherzogin Sophie v. Sachsen. Ism. Heinrich Gusztáv. Bud. Szemle. 55. k. 327—331. l. — Phil. Közl. 225. l.

1612. *Goethe*'s Faust in der ursprünglichen Gestalt. Herausg. v. E. Schmidt. 1887. Ism. Heinrich Gusztáv. Bud. Szemle. 53. köt. 162—166. l.

1613. *Goethe.* Egmont. Trauerspiel. Magyarázta Bauer. S. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 180—182. l.

1614. *Goethe.* Az eredetiek. (Igyen szólnak: «Nincs iskolám».) Ford. Révész Ernő. M. Salon. IX. köt. 666. l.

1615. *Goethe.* Hermann és Dorothea. Magyarázta dr. Harrach József. (Német írók iskolai tára. I. kötet.) Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 95. l.) 30 kr.

1616. *Goethe.* Faust első része, Ford. Szabó Mihály. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. XVI, 200 l.) 1 frt 40 kr. — Vasárn. Ujs. 30. sz. — Egyetért. 202. sz. — Irod. Ért. 17. sz. — Főv. Lap. 200. sz.

1617. Faust-ból Dóczi L. új fordítása. I. Fölajánlás. II. Prologus a mennyekben. Bud. Hirl. 355.

1618. *Goethe.* Hermann és Dorothea. Ford. Szász K. Phil. Közl. 56—57. l.

1619. *Goethe.* Koszorúk. Ford. Szász K. u. o. 57. l.

1620. *Goethe.* Szálla alá poklokra. (Poet. Gedanken ü. d. Höllenfahrt Jesu Chr.) Ford. Csicsáky J. Költem. 143. l. — Tavaszjóslás. u. o. 172. l. — A hivó harang. u. o. 191. l.

1621. *Goethe.* Isten és a bajadéra. Ind legenda — ford. Havas Ant. Zalai Közl. 14. sz.

1622. *Goethe* Friderikához. Ford. Koroda Pál. Budapest. 355. sz.

1623. *Goethe.* Mignon dala. Ford. T. B. Erd. Hiradó. 297. sz.

1624. *Goethe* Faustjának legrégibb alakja. Phil. Közl. 119. l.

1625. *Goethe.* Hermann és Dorothea mintái. u. o. 223. l.

1626. *Bella J. L.* Gœthe: Wanderers Sturmlied. Für ... Chor ... Komp. v. Rich. Strauss. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4565—66.

1627. *Eszterházy Sándor.* Faust és Margit. Erd. Hiradó. 131. sz.

1628. *Faludi Miksa.* Gœthe Iphigeniája. Irodalomtörténeti tanulmány. Székesfehérvár, 1888. (8-r. 34. l.)

1629. *Gädertz, K. Th.* Gœthe's Minchen. Ism. Phil. Közl. 124. l.

1630. *Haraszthi Gyula.* Gœthe Iphigeniájának olvastatásához. Kassai főreálisk. 18873—88. ért. 3—18. l.

1631. *Hiemesch, H. K.* Die Urschrift des Gœthes «Faust». — Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4317. sz.

1632. *Kuun Géza, gr.* Ueber die Enkel Gœthe's. Allg. Zeitung. 1888. márcz. 24. mellékletében. (Beilage.)

1633. *Morsch, H.* Gœthe u. die griech. Bühnenschriftsteller. 1888. Ism. Phil. Közl. 833. l.

1634. *Popini Albert.* Commentar Gœthe Faustjának első részéhez. — Hjalmar H. Boyesen után angolból. — Nagykanizsai kath. főgymn. 1887—88. ért. 3—68. l.

1635. Tanulmányok Gœthe Faustjáról. Irták Boyesen H. H. és Heinrich Gusztáv. Budapest, Akadémia, 1888. (8-r. XVIII. 272. l.)

1636. *Wätzold St.* Zwei Gœthevorträge. Ism. Phil. Közl. 834. l.

1637. — l. 1987. sz. a.

1638. *Golther, W.* Das Rolandslied des Pfaffen Konrad. Ism. u. o. 125. lap.

1639. **Görres B.** Virágvasárnap. Ford. Csicsáky Imre. Költem. 138. lap.

1640. *Greif.* Gondok. (Hogyha téged valamely gond terhel, . . .) Ford. Méry Kár. M. Salon. IX. köt. 665. l.

1641. **Grillparzer.** *Grillparzer Fer.* Medea. Szomorújáték. 5 felv. Ford. Hegedüs Istv. (Olcsó könyvt. 242. sz.) Budapest, 1888. Franklint. (16-r. 160. l.) 30 kr.

1642. *Grillparzer.* A tenger és szerelem hullámaiból. — Hero és Leander. Ford. Ivánffy Jenő. III. felv.-ből. Erd. Hiradó. 79. sz.

1643. *Grillparzer.* A csók. (Kézre csókol a tisztelet, . . .) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 55. sz.

1644. *Groller Balduin.* A tábornok úr fia. A nevelő. Rövid. ism. Irod. Értes. 7. sz.

1645. **Grün.** *Grün Anasztáz.* Családi kép. Ford. Kasza Gy. J. Pécsi Figy. 29. sz.

1646. *Grün Anasztáz.* Különböző gyász. Ford. K. F. Mezőtúr és vid. 17. sz.

1647. *Hahn-Hahn Ida, gr.* Ima. Ford. Csicsáky J. Költem. 198. l.

1648. *Hamerling R.* — l. 1704. sz. a.

1649. *Haug.* 1. Asszonyok nyelve. (Oh, asszonynyelv, . . .) 2. A temető. 3. A pénz. Ford. Révész Ernő. M. Salon. IX. köt. 666. l.

1650. **Hartmann M.** — l. 1704. sz. a.

1651. **Heine.** *Heine* költeményei. Ford. Endrődi Sánd. II. (Egyetemes könyvtár 19. füz.) Győr, Gross G. 1888. (16-r. 142 l.) 10 kr.

1652. *Heine.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 18. sz.

1653. *Heine.* A csók. (Szemeidbe nézek és . . .) Ford. Fidelis. u. o. 22. sz.

1654. *Heine.* A csók. (A ki a csókot feltalálta . . .) Ford. Fidelis. u. o. 54. sz.

1655. *Heine.* Tavasz. Ford. Fidelis. u. o. 67. sz.

1656. *Heine.* Reggel hogyha kelek, édesem. Ford. Bessenyei Fer. Délmagy. Közl. 138 sz.

1657. *Heine.* Álom. Ford. Endrődi S. Főv. Lap. 57. sz.

1658. *Heine.* Salamon. (Romanzero-ból.) Ford. Szász Kár. u. o. 78. szám.

1659. Aus *Heine*'s Jugedzeit. Eine Erinnerung von Fr. v. Hohenhausen. Arad. Ztg. 105. sz.

1660. *Redenhalt E.* Heinrich Heine u. seine letzte Liebe. Nyitram. Lap. 13. sz.

1661. — l. 1019. sz. a.

1662. *Hensel, L.* Pittypalatty. Ford. Csicsáky J. Költem. 206. l.
1663. **Herder.** Herder's Briefwechsel mit Nicolai. 1887. Ism. Phil. Közl. 227. l.
1664. **Herlossohn.** A könyv. Ford. Szuhay Benedek. Gömör-Kishont. 21. sz.
1665. **Holtei.** A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 55. sz.
1666. *Jean Paul.* Töredékek «Levana»-jából. K—r J—f. Isk. Szemle. 18. sz.
1667. *Kinkel.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 21. sz.
1668. Kigyófőző nagyanya. (Ó-német néprománcz.) Gömör-Kishont. 8. sz.
1669. **Knorr, I. v.** — l. 1704. sz. a.
1670. *Köhler.* A csók. (Ne csókoljak senkit többé?..,) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 58. sz.
1671. *Kosegarten, G. S.* Franck, H. 1887. Ism. Phil. Közl. 124. l.
1672. *Kotzebue.* — l. 850. sz. a.
1673. *Kreiten G. J.* Az oltárkép. Ford. Csicsáky J. Költem. 196. l.
1674. *Kretschmann.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 52. szám.
1675. *Kruse H.* Fastnachtspiele. Ism. Phil. Közl. 446—447. l.
1676. *Kunze.* A csók. (Soká nem tépelődtem én...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 58. sz.
1677. **Lenau.** *Lenau.* A tölgyes. Ford. Csicsáky J. Költem. 187. l.
1678. *Lenau.* I. (Könyvet lapozva,); II. (Sivár köd! elborítod.); III. (Nehézkes. lomhán függő felhők.) Ford. Endrődi S. Magy. Bazár. 10. szám.
1679. *Lenau*ból. 1. Az üdvösség mély tengerárja. — 2. Vad, sürü árnya fenyvesek között. Ford. Ivánfi Jenő. Erd. Hiradó. 139. sz.
1680. *Lenau.* Nézd a folyót. Ford. Reviczky Gy. P. Napló. 92. sz.
1681. *Lenau.* Dalok a nádasból. I—V. Ford. Reviczky Gy. és Radó A. Ország Világ. 21. sz.
1682. *Lenau.* A szomorú szerzetes. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 50. sz.
1683. *Lenau.* A nyitott szekrény. Ford. Szulik József. M. Állam. 221. sz.
1684. **Lessing.** *Lessing G. E.* Minna von Barnhelm oder Das Soldatenglück. Lustspiel in fünf Aufzügen. Kiadta és magyarázta Heinrich Gusztáv. (Jeles irók iskolai tára. XXXII. köt.) Budap., 1888. Frankin-t. (8-r. 152. l.) 50 kr.
1685. *Lessing.* Bölcs Náthán. Ford. Zichy A. Először adatott decz. 28.
1686. *Lessing.* A csók. (A csók, mit gyermek nyujta nékem,...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 55. sz.
1687. *Szanday Zénó.* A «Bölcs Náthán» szerzőjéről. Főv. Lap. 357. sz.
1688. *Leyden.* Némely állam. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 279. lap.
1689. *Liechtenstein N.* Becker R. Wahrheit u. Dichtung in Ulrich v. Liechtensteins Frauendienst. 1888. Ism. Phil. Közl. 831. 832. l.
1690. *Lingg H.* A párkák. Ford. Rudnyánszky Gy. Vasárn. Ujs. 53. szám.

1691. *Lingg.* A föniciek. Ford. Erődi Dániel. Főv. Lap. 315. sz.
1692. **Logau.** Vakság és szegénység. Ford. Méry K. M. Salon. IX. 110. l.
1693. *Logau.* Varázslat. Ford. Méry K. u. o. 279. l.
1694. *Logau.* A jó férj. Ford. Méry Károly u. o. IX. köt. 279. l.
1695. *Logau.* Özvegység. u. o. 279. l.
1696. *Logau.* 1. Orpheus és Eurydikéről. 2. Orvos- és jogtudomány. Ford. Révész E. M. Salon. IX. köt. 666. l.
1697. *Logau.* A csók. (Kedves, szép ajkról szálló csók ...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 54. sz.
1698. *Logau.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 52. sz.
1699. *Logau.* (Malom a leányka ajka, ...) Ford. Fidelis. u. o. 58. szám.
1700. *Logau.* A csók. (1. Egy szikra szerelem, ... 2. Boszankodtok, lányok, érte, ...) Ford. Fidelis. u. o. 18. sz.
1701. *Logau.* A csók. (Szép virágot csókol. . .) Ford. Fidelis. u. o. 22. sz.
1702. *Lorm, J.* — L. 1704. sz. a.
1703. *Löwenstein. R.* Az angyalokról. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 29. l.
1704. *Marchand A.* Les poétes lyriques de l'Autriche. Ism. Phil. Közl. 127. l. (Hartmann M., Knorr. Jos. v., Hamerling R., és Lorm Jerom.)
1705. **Marriot Emil.** (Mataja Emilia.) Jásznigi Sándor. Egy bécsi irónőről. Magy. Bazár. 18. sz.
1706. *Meixner.* Boldogság. (Tiszta, teljes üdvöt várni. . . .) Ford. Méry Kár. M. Salon. IX. köt. 665. l.
1706a. *Mises.* A csók. Ford. Fidelis. Székesf. és vidéke. 22. sz.
1707. *Müllenhoff K.* Deutsche Altertumskunde. I. Bd. V. Bd, 1. Abth. Ism. Petz Gedeon. Phil. Közl. 202—208. 416—430. l.
1708. *Muralt.* Greyerz, O. Bent Ludvig v. Muralt. 1888. Ism. Phil. Közl. 832. l.
1709. *Naschinski.* A csók. (Leginkább kedvelem. . .) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 19. sz.
1710. XIII. századi *német dal.* Ford. Szász K. (Carm. Bur. 136. sz. 208. l.) Phil. Közl. 59. l.
1711. Das Nibelungenlied. Herausg. v. Fr. Zarncke. Ism. Phil. Közl. 127. l.
1712. *Ortner M.* Reinmar der Alte. Ism. Phil. Közl. 128. l.
1713. *Palotay Ákos.* A Siegfried monda és a Niebelungen ének. Budap. Bazár. nov. 15., decz. 1. sz.
1714. *Proel Kár.* Elfelejtett testvérek. Ism. Reclam Universal Bibliothek. cz. alatt. Délmagyar Közl. 237. sz.
1715. *Raymond.* »A tékozló« előadása. — Főv. Lap. 128. sz.
1716. *Redwitz.* A csók Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 110. sz.
1717. Lenz Reinhold. Phil. Közl. 118. l.
1718. *Rittershaus.* A csók. Ford. Fidelis. Székesf. és Vid. 54. sz.
1719. *Rosegger. P. K.* Ein litterarisches Charakterbild. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4331—7. sz.
1720. **Rückert.** Rückert. Fr. A rózsa eredete. Ford. Csicsáky I. Költem. 180. l.

1721. *Rückert.* A csók. (Pohárszél és szép ajak, ...) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 19. sz.

1722. *Rückert.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 24. sz.

1723. *Rückert Friedrich.* Siebenb. dentsch. Tageblatt. 4387. szám.

1724. **Saphir** «Vadrózsák»-ból. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 82. sz.

1725. *Saphir.* Nincs olyan kis madárka. ... Ford. Fidelis. u. o. 88. sz.

1726. *Saphir.* Nem vagyok ifju... Ford. Bessenyei Ferencz. A «Vadrózsák»-ból. Délmagy. Közl. 121. sz.

1727. **Scheffel.** *Scheffel V.* Rosz rend biz az... («Säckingeni Trombitás»-ból) Ford. Szécby Kár. Vasárn. Ujs. 42. sz.

1728. *Scheffel.* A csók. (Szerelemnek édes csókja!) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 19. sz.

1729. *Scheffel.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 52. sz.

1730. *Proelss I.* Scheffels Leben u. Dichten. 1887. Ism. h. g. Bud. Szemle. 53. köt. 168—174. l.

1731. *Scheffel Viktor.* (Nekr.) Phil. Közl. 115. l.

1732. **Schiller.** *Schiller Frigyes.* Színművei. I. köt. Wallenstein. Drámai költemény. I. r. Wallenstein tábora. II. A piccolominiek. Ford. Tomor Ferencz. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 168 l.) 80. kr. II. köt. Wallenstein. III. rész. Wallenstein halála. (8-r. 193 l.) 80 kr. III. köt. Az orleansi szűz. Budapest. 1888. (8-r.) — VI. kötet. Stuart Mária. (8-r. 179. l.) 80 kr. — Az I. II. köt. Ism. Irod. Értesítő. 13. sz.

1733. *Schiller. Fr.* Az Alpesi vadász. Ford. Csicsáky I. Költem. 212. l.

1734. *Schiller.* Az élet játéka. Ford. Nagy Mór. Erd. Hiradó. 306. sz.

1735. *Schiller.* Az elfátyolozott kép. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 53. sz.

1736. *Schiller.* Harangöntés Ford. Dóczi L. — Ism. Bud. Szemle. 53. köt. 490—494.

1737. *Tomor Ferercz.* Újabb Schiller-fordítások. Közoktatás. 35—39. és Magy. Állam. 158. 159. 163. sz. Összehasonlítja Hegedűs Wallenstein fordítását a sajátjával.

1738. *Faith M.* Stuart Mária. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 104—105. l.

1739. *Hans Sundelin.* Schiller's Verlobung. Werschetz. Zeit. 8. szám.

1740. Schiller Stuart Mária előadása. Egyetért. 255. sz.

1741. *Schiller.* Stuart Mária. Ford. E. Kovács Gy. és Sulkovszky Józs. Első előadás a nemzeti szinházban. 1888. szept. 14.

1742. *Schiller.* A kezesség tárgya. Phil. Közl. 117.

1743, *Schiller.* A messinai hölgy forrása. u. o. 119. l.

1744. *Schiller.* Die unüberwindliche Flotte. u. o. 118. l.

1745, — L. 1384. sz. a. is.

1746. **Schönthan.** A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 21. 24. 52. sz.

1747. *Schönthan.* A csók. (Az első két csókot hamar. etc. ...) Ford. Fidelis. u. o. 54. sz.

1748. *Schönthan.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 110. sz.

1749. *Cs. Papp József.* Schopenhauer pädagogiája. Nép. és polg. isk. Közl. 207—221. l.

1750. — L, 258. sz. a.

1751. *Schuller Gust.* Meister Lukas. *F.* Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 4562. sz. — *Cr.* Hermannst. Zeit. 296. sz.

1752. *Schulpe Georg v.* (Ein Pressburger Dichter.) Pressb. Zeit. 55. morg. Bl.

1753. *Steinbach József.* Eigenes und Fremdes. Ism. Abai Laj. Főv. Lap. 18. sz. Tartalmazza Petőfinek költeményeit is fordításban.

1754. *Stolberg, Gróf.* Dal a vízen. Ford. T. B. Erdélyi Hiradó. 297. sz.

1755. *Sturm.* Szigorú itélet. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 110. l.

1756. *Sturm.* Intés. Ford. Méry K. u. o. IX. köt. 555. l.

1757. *Tauber.* Kérdés. Ford. Méry K. u. o. XI. köt. 110. l.

1758. Uhland. *Uhland.* A dalnok átka... (Állt ős időkbe egy vár, magas felségesen,) (Ballada.) Ford. Borsody Béla. — Gömör-Kishont. 44. sz.

1759. *Uhland.* A kápolna. Ford. Csicsáky I. Költem. 228. l.

1760. *Uhland.* A tengerparti vár. Ford. Dobó László. Délmagy. Lap. 162. sz.

1761. *Uhland.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és vidéke. 21. sz.

1762. *Uhland.* A világ folyása. (Mihelyt a nap bucsúra int. . . .) Ford. Fidelis. u. o. 94. sz.

1763. *Uhland.* A jó pajtás. Ford. Jakab Ödön. Főv. Lap. 94. sz.

1764. *Voelker P.* Die Bedeutungs-Entwickelung des Wortes Roman. Ism. Phil. Közl. 334—336.

1765. **Voss.** A csók. (Ha költő lép hozzád leány. . . .) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 18. sz

1766. *Voss.* A csók (Nyugtalanul alszik, . . .) Ford. Fidelis. u. o. 19. sz.

1767. *Wackernagel.* Isten segítsége. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 555. l.

1768. *Waldow.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 22. sz.

1769. *Waldow.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 112. sz.

1770. *Wallis A. S. C.* Freyer és Gerda. Hollandból: A. G. M. Salon. IX. köt. 625. 626. l.

1771 *Weber.* A prior intelmei. Ford. Csicsáky Imre. Költemény. 15. l.

1772. *Weisser.* Egy tollforgató hölgynek. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 109. l.

1773. *Wolf.* A csók. Fordította Fidelis. Székesfehérv. és vid. 22. szám.

1774. Zeitschrift für deutsche Sprache. Hrg. v. D. Sanders. Ism. Phil. Közl. 115. l.

1775. *Zusner.* A vendéglők. Ford. Eródi Dániel. Főv. Lap. 205. szám.

2. Svéd.

1776. *Björnson Björnsterne.* Leonarda. Színmű 4 felv. Ford. Kárffy Titusz. (Olcsó könyvtár. 249. sz.) Budapest, 1888. Franklin t. (16-r. 148. l.) 30 kr.

1777. *Nyári Sándor.* Ibsen Henrik. (A norvég költő.) Főv. Lap. 350. sz.

3. Angol.

1778. a) *Nyelvtan és irodalom.* Dallos Gyula. Gyakorlati angol nyelvtan uj tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanúlhatni. Tanodai és magánhasználatra írta —. Sajtó alá rendezte Patterson Arthur. 4. javított kiadás. Budapest, Lampel R. 1888. (8-r. VI, 292 l.) 1 frt 50. Ism. Ritter J. Phil. Közl. 186. 187. l.

1779. *Gaederz K.* Zur Kenntniss d. altengl. Bühne. Rövid ism. Phil. Közl. 829. l.

1780. *Jancsó Benedek.* Két radikális angol író. (Walter Savage Landor és Trelawny.) Főv. Lap. 191. sz.

1781. *Koltai Virgil, dr.* Ujabb angol költők. Angolból. (Egyetemes könyvtár. 5. sz.) Györ 1888. Grosz G. (16-r. 93. l.) 10 kr. — **Tartalma**: Tennyson. — Browning. — Clough. — Arnold. — A. Ch. Swinburne. — Longfellow.

1782. *Mayr Aurél.* A pidgin-englishről. Phil. Közl. 129—157. l.

1783. b) *Írók.* **Arnold.** — L. 1781. sz. a. is.

1784. **Beecher**-Stowe. P. Hirl. 258. sz.

1785. *Bothwell Anna* siralma. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 112. l.

1786. **Browning.** — L. 1781. sz. a.

1787. **Burns.** *Burns.* Egy egérhez. Ford. Lévay Józs. Főv. Lap. 181. sz.

1788. *Burns.* Májusban egy kérő. Ford. Lévay Józs. Bud. Szemle. 55 köt. 111. l.

1789. *Burns.* A két eb. Elbeszélés. Ford. Lévay József. u. o. 56. köt. 430—437. l.

1790. *Burns.* Tél. Ford. Spóner Andor. u. o. 53. köt. 299. l.

1791. *Burns.* Télen. Angolból ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 52. sz.

1792. **Byron.** *Byron.* Euthanasia. Ford. Spóner Andor. P. Napló. 140. sz.

1793. *Byron.* Manfred. Zenéje Schumanntól. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 53. köt. 460—464. l.

1794. *Byron.* Az abydosi menyasszony. (A költői beszély tárgya.) Főv. Lap. 46. sz.

1795. Lord Byron. *B.* Egyetért. 22. sz.

1796. *Popini Albert.* Részletek Byron életéből és költészetéből. Álom. (The Dream) czímű költeményének alapján. Zala. 3—5 sz.

1797. *Székely Salamon.* Lord Byron. Kölcsey-egyl. Évk. V. évf. 62—71. l.

1798. *Váczy János, dr.* Lord Byron. (1788—1824.) Vasárn. Ujs. 5. sz.

1799. **Claus Tasting.** Egy versíró. Ford. K. László. F. Komár. Lap. 34. sz.

1800. **Clough.** — L. 1781. sz. a.

1801. *Csicsáky Imre.* Eduard. (Skót ballada.) Költeményei. 200. lap.

1802. **Dickens.** Ki irta Dickens regényeit. P. Hirlap. 233.

1803. **Hemans Felicia.** A jobb haza. (The better land.) Ford. Csicsáky I. Költeményei. 13. l. — Vándor-madarak. u. o. 188. l.

1804. Lenor királyné gyónása. (Ó-angol ballada.) Ford. Szász K. Bud. Szemle. 54. köt. 410—412. l

1805. **Longfellow.** *Longfellow. H. W.* Excelsior. Ford. Csicsáky I. Költem. 193. l.

1806. *Longfellow.* Februári délután. Ford. Kaczián G. Magyar Bazár. 4. sz.

1807. *Longfellow.* Esős nap. Ford. Kőrösi Albin. Veszpr. Közl. 45. sz.

1808. *Longfellow, H. W.* A kihívás. Ford. Szász Béla. Vasárn. Ujs. 9. sz.

1809. Longfellow élete. (Öcscsének könyve után.) (S. A.) Főv. L. 178. sz.

1810. *Longfellow.* Makabæus Júdás. Drámai költemény. Ford. Szász Béla. Bud. Szemle. 54. köt. 227—253. l.

1811. *Longfellow.* A híd. Ford. Szász. Béla. u. o. 55. köt. 444—446. l.

1812. *Longfellow.* Szonettjeiből. 1. Könyveim. 2. Győző és legyőzött. Ford. Szász Béla. Főv. Lap. 336. sz.

1813. *Longfellow* szonettjeiből. 1. Emlékezések. 2. A hó kereszt. Ford. Szász Béla. u. o. 349. sz.

1814. — L. 1781.

1815. **Moultrie.** Harmadik fiamról. Angolból. Benke István. Brassó. 147. sz.

1816. **Moore Th.** Csaló látszat egész világ, ah! (This world is all a fleeting show.) Ford. Csicsáky Imre. Költeményei 12.l. — Fionnula panasza. (Silent, oh Moyle.) u. o. 107. l. — Erin oh Erin! u. o. 110. — Tara hárfája. u. o. 111. — Az ír leány. u. o. 164. — Mint a habon át ragyog a nap.... u. o. 195. l. — Jubilate, Ámen! (Hark! the vesper-hymn, is stealing.) u. o. 229. l.

1817. *Ossian.* Darthúla sírdala. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 119. l.

1818. **Ouida.** — L. 895· sz. a.

1819. **Poe E.** *Poe Allan Edgár.* The Sleeper. (Az alvó.) Ford. Ferenczi Zolt. Erd. Hiradó. 79. sz. — *Poe Allan E.* F-nek. (Szerelmem! földi életem...) Ford. Ferenczi Z. Erd. Hiradó. 305. sz.

1820. *Ferenczi Zoltán.* Poe Edgár költeményei. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 115–131. l.

1821. **Rider Haggard.** Ő. Regény. Rövid. Ism. Egyetértés. 291. szám.

1822. **Robinson Mary.** (Angol költőnő.) Justh Zsigm. Főv. Lap. 140. sz.

1823. **Scott Walter.** Lodogár. Ford. Jánosi Guszt. Bud. Szemle. 54. köt. 270—271. l.

1824. **Shakspere.** *Shakspere* színművei. Jegyz. ellátta. Csiky G. II. köt. 1888. Ism. Irod. Értes. 2. sz.
1825. *Shakespeare.* A makranczos hölgy. Vigj. 5 felv. Uj betanulással adták a nemz. szinházban. okt. 10. A. Z. P. Napl. 284. sz.
1826. *Kürthy Emil.* Lear király a nemzeti szinházban. (1838—1888.) Pest. Hirl. 234. sz.
1827. *Rácz Lajos.* A Shakespeare-kérdés. (Donnelly müve.) Főv. Lap. 21. sz.
1828. *Rácz Lajos.* A shakespeare-i színművek eredete. (Gróf Vitzthum könyve után.) u. o. 328. sz.
1829. *Székely Béla.* Francziák Shakespeare-ről. u. o. 296. sz.
1830. Shakespeare és az orvostudomány. Gyógyászat. 8. sz.
1831. A franczia karének Shakespeare-ről. (R.) Főv. Lap. 298. szám.
1832. Othello első előadása. (1602-ben.) Egyetértés. 251. sz.
1833. — L. 925. sz. a.
1834. **Swinburne,** A Ch. — L. 1781. sz.
1835. **Tennyson.** *Tennyson Alfréd* Király-idyljei. Ford. Szász Kár. Ism. Vasárn. Ujs. 49. sz. — S. S. Főv. Lap. 352. sz.
1836. *Tennyson A.* Altató dal. (Lullaby.) Ford. Csicsáky I. Költem. 203. l.
1837. *Tennyson.* Airy, fairy Liliam. . . . Ford. Koroda P. Magy. Szemle. 1. sz.
1838. *Tennyson.* Locksley Hall and other pœms. 1887. Ism. —e— Bud. Szemle. 53. köt. 309—315. l.
1839. — L. 1781. sz.
1839a. **Thackeray.** *Haraszti Gyula.* Thackeray. (H. Conrad. W. Makepeace Thackeray.) Bud. Szemle. 56. köt. 438—450. l.
1840. **Twain M.** Hackleberry Finn kaladjai. Röviden ism. Irod. Értes. 2. sz.
1841. *Vészi József.* Ó jaj, ó jaj! (Skót népdal.) Ország-Világ. 5. szám.
1842. **Wisemann.** Fabiola. Ford. Haudek Ág. Rövid ism. Főv. Lap. 258. sz. 1889. l. — Dolenecz Józs. Nemzet. 277. sz. — Egyetértés. 256. sz. — Irod. Értes. 21. sz. — M. Állam. 214. sz.
1843. **Wordsworth, W.** Heten vagyunk. Ford. Csicsáky I. Költem. 224. l.
1844. Worsdworth. A kakukhoz. Ford. Fejes Istv. Főv. Lapok. 241. szám.

4. Nyelvtanok.

1845. *Barna I.* Német nyelvgyakorló különös tekintettel az ujabb helyesírásra. A népiskolák felsőbb osztályai számára. 4. jav. kiadás. Budapest, 1888. Dobrovsky és Franke. (8-r. 112. l.) 40 kr.
1846. *Felsmann József.* Német grammatika. 6. kiadás. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. IV, 266 l.) 1 frt. 40 kr. — Ism. Timár Pál. Phil. Közl. 502—505. l.
1847. *Felsmann József.* Német nyelvtan iskolai használatra. II. javított kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. VI, 166, IV. l.) 90 kr.
1848. *Gyulai Béla.* Alsófokú платформ kereskedelmi iskola olvasó könyve. I.

rész az I. osztály számára. II. k. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 151. l.) 60 kr.

1849. *Harrach Józs.* Német olvasókönyv 2. és 3. köt. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 182—186. l.

1850. *Horváth Lilla (Vezekényi.)* A virágok álma. Olvasókönyv iskolai és magán használatra. Franczia, német és magyar nyelven. N. Kanizsa, 1888. Fischel F. (8-r. 189. l.) 60 kr.

1851. *Jausz György.* Német olvasókönyv a felsőbb leányiskolák és polgári iskolák számára. I. rész. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. VIII, 224 l.) 1 frt 10 kr.

1852. *Kún Pál.* Német irodalmi olvasmányok. 1879. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 326—330. l.

1853. *Langraf Moritz.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger-, und höheren Töchterschule. I. Theil. Die Wortlehre. 38. vermehrte u. verbesserte Aufl. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. VI. 138 l.) 36 kr.

1854. *Liebleitner János.* Kis magyar-német szótár. A beszédre legszükségesebb fő- és melléknevek és igék. Szorgalmas tanúlók számára. 8. bőv. kiadás. Pozsony, 1888. Stampfel, (8-r. 32 l.) 45 kr.

1855. *Obert Franz.* Neues Deutsches Lesebuch. Mit Rücksicht auf die Vollzugsvorschrift etc. I. Theil. Für das 2. (3.) Schuljahr. 2. Aufl. Kronstadt, 1888. Zeidner. (8-r. 92, IV. l.) 36 kr.

1856. *Oldal János.* Német nyelvtan. (Gyakorló-, nyelv-, szó- és olvasókönyv.) A polgári leányiskolák számára. 3. kiad. I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. 208. l.) 1 frt 20 kr.

1857. *Popini Albert.* Német alaktani jegyzetek. Kézírat. Nagy-Kanizsa, 1888. Fischel F. (8-r. 29. l.) 20 kr.

1858. *Simonyi Zs.* Német nyelvtan. 1887. Ism. Timár Í. Pál. Phil. Közl. 197—200. l.

1859. *Szemák Istv., dr.* Német nyelvtan. II. évfolyam. 5. kiadás. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. VIII, 178 l.) 1 frt.

1860. — Német olvasókönyv. III. rész. 2. kiadás. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. VIII. 288. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 325—326. l.

1861. *Szirmai József.* Német nyelvképző-iskola gyakorlati példákban. III. rész. Budapest, Franklin t. 1888. (8-r. 119. l.) 30 kr.

1862. *Zimmermann Gy.* Német nyelvtan. 1887. Ism. Kun Pál. Sárosp. Lap. 5. sz.

X. Román irodalmak.

1. Franczia.

1863. *Bayle.* Az esernyő. Vígj. Ford. Csiky G. Első előadása febr. 10. — Megjelent az olcsó könyvtárban.

1864. *Béranger.* A tanácsos úr. Ford. Endrődi Sándor. Nemzet. 230. sz. — Alföld. 271. sz.

1865. **Berge, Jean.** (J.) Az eszmény egy dalnoka. Magy. Bazár. 16. sz.

1866. *Besant W.* Gibeon gyermeke. Regény. Ism. (S. A.) Főv. Lap. 24. sz.

1867. *Bisson A.* Válás után. Vígj. 3 felv. Ford. Paulay E. Első előadása a nemzeti szinházban. nov. 16-án.

1868. *Bourget, P.* Találkozás. Ford. Radó A. Vasárnapi Ujság. 1. sz.

1869. *Chateaubriand.* A lányka s a virág. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 104. l. — A kivándorolt hegyi lakos. u. o. 170. l.

1870. *Chateaubriand.* Meglátjuk. Ford. Gáspár Istv. Közművelődés. 10. sz.

1871. *Chateaubriand.* A vértanúk. I. II. Ford. Rada Istv. (Olcsó könyvtár 236. sz.) Budapest, Franklin t. 1886. (16-r. 282. 291. l.) 1 frt. 20 kr.

1872. *Gärtner Henrik.* Chateaubriand és művei. Nagyváradi főreálisk. 1887/8. ért. 3—24. l.

1873. *Chenier A.* Az ifjú rableány. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 115. l.

1874. *Cherbuliez V.* Holdenis Meta. Ford. Ambrus Z. Rövid. ism. Irod. Értes. 7. sz.

1875. *Chivot és Duru.* A kalóz király. Operette. Zenéje Planquette R.-től. Első elöadás a népszinházban febr. 28.-án.

1876. *Coppée Ferencz.* III. Frigyes császárhoz. Ford. Ábrányi Emil. P. Napló. 85. sz. — Ford. Sziklay I. P, Hirl. 85. sz.

1877. *Coppée Fer.* Sennacheril. Ford. Dessewffy Árpád. Magy. Bazár. 6. sz.

1878. *Coppée.* A hajótörés. Komoly monolog. Ford. Gabányi. Budapest é. n. (1888.) Weiszmann. 15 kr.

1879. *Coppée Fr.* Egy aranyhoz. Ford. Hegedűs István. Erd. Hiradó. 79. sz.

1880. *Coppée.* Az ujságáruló. (Párisi történet.) Fordította Jánosi Gusztáv. Bud. Hirl. 26. sz. — Veszprém. 6. sz.

1881. *Coppée.* A hajótörött. Ford. Radó Antal. Budapesti Hirlap. 174. sz.

1882. *Coppée.* Az áldás. Ford. Radó A. Bud. Hirl. 342. sz.

1883. *Coppée Ferencz.* Szomoru válaszok. Máramar. Lap. 38. sz.

1884. *Corneille.* Cid. Ford. Radó Antal. I. felvonás. 1—5. jelenet. Zombor és vid. 77. sz. és Félegyház. és vid. 40. sz.

1885. *Cosquin Eman.* Contes populaires de Lorraine. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1886. *Daudet A.* A szűz a jászolnál. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 127. l.

1887. *Salamon Ferencz.* A halhatatlan és párizsi erkölcsök. (Daudet A. L'immortel. Moeurs Parisiennes.) Bud. Szemle. 56. köt. 350—378. l. — Daudet levele. Bud. Hirl. 311. sz. — Salamon Fer. Daudet és magyar birálatai. u. o. 314. sz.

1888. *Daudet A.* A halhatatlan. Regény. Ism. S. A. Főv. Lap. 211. sz.

1889. *Delavigne Casimir.* A kis hajó. (La Brigantine.) Ford. Csicsáky I. Költeményei. 136. l.

1890. *De Loy.* Lemondás. Ford. Dessewffy Árpád. Magy. Bazár. 19. sz.

1891. *Dumas. Al .fils.* Jairus leánya. Ford. Csicsáky I. Költeményei, 117. l.

1892. *Duru et Chivot.* A rezervisták. Bohózat. Első előadása a népszinházban ápr. 17.

1893. *Erdélyi Károly, dr.* A franczia epos eredeteiről. Kecskeméti kath. főgymn. 1887/8. ért. 3—64. l.

1894. *Estienne Henrik.* Imre Sándor. Budapesti Szemle. 53. köt. 126—137. l.

1895. *Fontenay.* Heten vagyunk. Ford. Kasza Gy. I. Pécsi Figy. 37. sz.

1896. *A. Z.* A franczia dráma a nemzeti szinházban. Apró észrevételek Francillon, Georgette, Chamillac, az Erdő szépe és a Demi Monde előadásairól. P. Napló. 270. sz.

1897. Guizot. — L. 865. sz. a.

1898. *Halevy L, Crémieux H. és Decourcelle P.* Constantin abbé. Vigj. 3 felv. Első előadás márcz. 9-én.

1899. *Halévy, Crémieux és Decourcelles.* Constantin abbé. Vigj. Vasárn. Ujs. 16. sz.

1900. *Halévy Laj.* Constantin Abbé. Ism. Székesfehérv. és vid. 137. sz.

1901. *Hugó V.* Elragadtatás. (Extase.) Ford. Csicsáky Imre. — Költeményei 7 l. — Számkivetés. u. o. 217. l.

1902. *Hugó Victor.* A nagymama. Ford. Kőrösy Albin. Veszprémi Közl. 41. sz.

1903. *Hugo Viktor.* A történelem. Szulik Józs. Magy. Állam. 106. szám.

1904. *Hugó Viktor* rajzai. Irod. Értes. 13. sz.

1905. *Justh Zsigm.* Egy párisi irodalmi saison. (Comtesse Diane és köre.) M. Salon. IX. köt. 471—479. l.

1906. *Kont Ign.* Les grands écrivains français. Ism. Phil. Közl. 740—744. 803—808. l.

1907. *Labiche.* Szinházi bukásom. Főv. Lap. 25. sz.

1908. *Lamartine.* A haldokló keresztény. Ford. Csicsáky I. Költem. 209. l.

1909. *Lamartine. Legouvé Ernő.* Főv. Lap. 252—254. sz.

1910. *Laprade. Victor de.* — A barátság. Ford. Csicsáky I. Költem. 219. l.

1911. *Legouvé.* Feleki József. Egy boldog öreg. Főv. Lap. 201. szám.

1912. Legouve a Boully Miklós szinművéről. (L'abbée de l'Epée.) Feleki Miklós. Főv. Lap. 310. sz.

1913. *Lemoyne, André.* Bál éj után. Ford. Bogdánfy Laj. Békés. 32. sz. — Margit. Nyirvidék. 5. sz.

1914. Maintenon ifjusága. (Walckenaer Mémoires sur Mme de Sévigné.). Erd. Hiradó. 124. sz.

1915. *Malot Hector.* A lelkiismeret. Regény. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 121. sz.

1916. *Manuel Eugéne.* A ruha. Ford. Bogdánfy Laj. Békés. 28. szám.

1917. Guy de *Maupassant.* Pierre et Jean. E regény tartalmát ismerteti Bud. Hirl. 22. sz.

1918. *Meilhac-Halévy.* A kis púpos (Janot). Zenéje Lecoq-tól. Első előadás a budai szinkörben szept. 22.-én.

1919. *Milli, G.* Az árva. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 108. l.

1921. *Molière.* — L. 930. sz. a.

1922. *Moreau Élise.* Levél a jó Istenhez. Ford. Csicsáky I. Költem. 167. l.

1923. *Musset, A. de.* Jeanne d'Arc. Ford. Csicsáky I. Költemények 211. lap.

1924. *Musset Alfréd.* Isten veled. Ford. Endródi S. Főv. Lap. 4. sz. — Pepikéhez. Főv. Lap. 195. sz.

1925. *Nisard Désiré.* (Nekr.) Phil. Közl. 828—829. l.

1926. *Ohnet Gy.* Akarat. Regény. Rövid ism. Irod. Értes. 9. sz. — Egyetértés. 85. sz.

1927. *Haraszti Gyula.* Ohnet György. Bud. Szemle. 53. köt. 249—274. l.

1928. *Pailleron, E.* Az egér. Vígj. 3. felv. Első előadása április 13.-án.

1929. *Pailleron, E.* Az egér. Vígj. Ism. *h. l.* Délmagyar. Közl. 276. sz. — Alföld. 253. sz.

1930. (T. Sz.) Az «Egér» alakjairól. Főv. Lap. 112. sz.

1931. *Pascal.* Szemelvények gondolataiból. Ford. Dr. Lukács Ant. Közművelődés. 8—10.

1932. *Peirol troubadour.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 21. sz.

1933. *Ratisbonne L.* A kakuk. Ford. Csicsáky I. Költem. 174. lap. — A lepke. u. o. 182. l.

1934. *Reymond és Boucheron.* Kisvárosi hirességek. Bohózat 3 felv. Zenéje Konti I.-től. Első előadása a népszinházban okt. 12.

1935. *Reboul I.* Az angyal és a gyermek. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 31. l.

1936. *Reynaud. Legouvé Ernő.* Ford. Feleki I. Főv. Lap. 184. szám.

1937. Rogeard. Képek a franczia irodalomból. (Egyetemes könyvtár 16. füz.) Győr. Gross G. 1888. (16-r. 66 l.) Tartalom Racineről. — Racine nőalakjai. — Molière. — Molière és a Misantrope. — Boileau. — Lafontaine és meséi.

1938. *Rousseau. Carriére* után Ferenczy József. (Egyetemes könyvtár 3. füz.) Győr, 1888. Gross G. (16-r. 33 l.) 10 kr.

1939. *Sand György,* Haraszti Gyula. Bud. Szemle. 55. köt. 121—129. l.

1940. *Caro.* George Sand. Ismerteti Charruand D. Ker. Magvető. 342—350. l.

1941. *Sardou.* La Tosca. P. Hirl. 320.

1942. *Schultz, O.* Die provenzalischen Dichterinnen. 1888. Phil. Közl. 834. l.

1943. *Scribe E.* Fiam van itt. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 105. l.

1944. *Scribe és Legouvé.* Lecouvreur Adrienne. Dráma. Ism. Junius. Erd. Hiradó. 267. sz.

1945. *Sully-Prudhomme.* Székely S. P. Napló. 64. sz.

1946. *Székely S.* La Marchande de Sourires. P. Napló. 116. sz.

1947. *Theuriet André.* Őszi szerelem. Regény. Ism. Bud. Hirl. 58. szám.

1948. *Taine.* Schrattenthal. Hippolite Taine und Julius Schwarcz. Eisenach, 1888. 50 Pf.

1949. *Uchard Mario.* Blaisot kisasszony. Ford. Fái J. Béla. Ism. Irod. Értes. 16. sz.

1950. *Verne J.* Sándor Mátyás. Ism. Szigetvári I. Bud. Szemle. 55. köt. 471—474. l.

1951. *Villefranche, J. M.* Az angyal koszorúja. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 123. l.

1952. *Violeau, Hippol.* A haza. Ford. Csicsáky I. Költem. 208. l.

1953. *Kreiten V.* Voltaire. Kor- és jellemrajz. 2. bőv. kiadás után, magyarra fordították Makra Imre és Rózsa Józs. Szeged, 1888. (8-r. 620. l.) — Ism. k. n. Irod. Szemle. (Eger.) 9. sz; Tomor Fer. Közoktatás. 32. sz. — Közművelődés. 30. sz.

1954. *Willer József.* Az ó-franczia költészet eredetéről és fejlődéséről, különös teintettel a Roland-énekre. — Kecskeméti főreáliskola 1887/8. ért. 3—35. l. — Önállóan is megjelent.

1955. *Willer J.* A Róland-énekről. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 104. sz.

1956. *Zola Emil.* Germinal védelme. P. Napló. 118. sz.

1957. *Zola E.* Az álom. Ford. Fái J. B. Ism. Főv. Lap. 352. sz. 2593. l. — S. C. Egyetértés. 359. sz.

2. Tankönyvek.

1958. *Petit Grammaire* française. D'aprés Mme. Amable-Tastu, P. A. Lemaire, et Ch. P. Girault-Duvivier. (Manuscrit. Budapest, 1888. (8-r. 164. l.)

1959. *Ahn F.* Gyakorlati vezérkönyve a franczia nyelv gyors és könnyű megtanulására. Átdolgozta Havas Adolf. I. Folyam. 12. kiad. Budapest, 1888. Athenæum. (8-r. V, 200 l.). II. foly. 5. kiad. (8-r. VII, 200 l.) 1 frt 40 kr.

1960. *Hofer Kár.* A franczia nyelv módszeres tankönyve. 1887. Ism. Bartos Fülöp. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 241—242. l.

1961. *Hofer Károly.* A franczia nyelv módszeres tankönyve. II. rész. 4. bővített és javított kiadás. Budapest, 1888, Eggenberger. (8-r. IV, 118. l.) 90 kr.

1962. *Noël Károly.* Franczia nyelvtan. Módszeres tanmenet, iskolai és magánhasználatra. Magyarra átírta Sasváry László. I. és II. rész. 5. bővített kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 161, 211 l.) 1 frt 80 kr.

1963. *Ploetz Károly, dr.* Elemi franczia nyelvtan. 1887. Ism. Molnár Pál. Phil. Közl. 392—396. l.

1964. *Ploetz Károly, dr.* Sillabaire français. Első oktatás a franczia nyelvben. Fokonként haladó tanmód. A 19-ik eredeti kiadás után átnézte és sajtó alá rendezte Palóczi Lipót. 6. javított kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (16-r. 183. l.) 40 kr.

1965. *Szányi Albert.* Précis de grammaire française, D'aprés les meilleurs auteurs. Budapest, L. Révai, Paris Fr. Vieweg, 1888. (8-r. 64. l.) 25 kr. 50 cent.

1966. *Szányi Béla.* A multrészesűlő a franczia nyelvben. A legujabb kútfők nyomán. Budapest, 1888. Révai L. (8-r. 24. l.) 15 kr.

3. Olasz-spanyol.

1967. *Berghoffer Józs.* Az olasz nyelv germán elemei. Phil. Közl. 456—492. l.

1968. *Palóczy Lipót.* Gyakorlati olasz nyelvtan. Dr. Ahn tanmódszere nyomán. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. VI, 160. l.) 80 kr.

1969. *Rényi R.* Itália költészete. Ism. Irod. Ért. 3. sz.

1970. *Zambra Pietro.* Sull'origiñe della lingua italiana. Fiumei áll. főgymn. 1887/8. ért. 3—21. l.

1971. *Amicis, Edmondo de.* A szív. Olaszból ford. dr. Radó Antal. Budapest, 1888. Ism. Molnár Laj. Sárosp. Lap. 10. sz. — Erődi B. Főv. Lap. 32. sz. — Dr. Török J. Prot. Közl. 41. 42. sz.

1972. *Ariosto* «Loránt álma». P. Napló. 355. — Angyélika Futása. («Orjöngő Lorant»-ból. I. 33—44.) Nemzet. 355.

1973. *Szőcs Géza.* Ariosto. Erdélyi Híradó. 291. sz.

1974. Ariosto Magyarországról. S. I. M. Salon. X. k. 329—333. l.

1975. Boccacio szülővárosa. Phil. Közl. 117. l.

1976. Giordano Bruno. Religio. I. f. é. 27. 28. sz. — Giordano Bruno szelleme irataiban. u. o. 29. sz.

1977. *Costetti G.* Mindennapi történet. Dráma 3 felv. Első elődás máj. 26.-án.

1978. Dante. *Dante.* Paradiso. XXXIII. Sz. Bernárd imája. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 121.

1979. *Csicsáky Imre.* Dante bölcselete összehasonlítva a kelet, valamint az ó-, közép- és új-kor bölcseleti iskoláival. Temesvár, 1888. (8-r. 56 l.) 50 kr.

1980. *Csicsáky Imre.* Dante politikája. Budapest, 1888. (8-r. 36 l.) Megjelent a Magy. Állam 232—237. sz.

1981. *Csicsáky Imre.* Dante bölcselete összehasonlítva a kelet, valamint az ó-, közép- és újkor bölcseleti iskoláival. Bölcs. folyóirat. Külön is megjelent. Temesvár, 1888. (8-r. 56 l.) 50 kr.

1982. *Domanovszki Endre.* Dante mint politikai iró. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 5. sz.) Budapest, 1888. Akadémia. (8-r. 20 l.) 10 kr.

1983. *Tereli V. Dezső.* Dante és Domanovszky. Szépirod. Kert. 27. 28. sz.

1984. *Manzoni.* La passione. Ford. Árvay Sándor. Győri Közl. 26. sz.

1985. *Mantegazza.* A fej. Ism. Erődi Béla. Főv. Lap. 32. sz. Ifjusági irat.

1986. Orlando. (Legrégibb lovag-eposz.) Phil. Közl. 119. l.

1987. Jacopo Ortis és Werther Keservei. Phil. Közl. 116. l.

1988. *Parin Gius.* A mezei élet. Olaszból ford. Petrásovszky Leo. Szépirod. Kert. 36. sz.

1989. *Petrarca* összes szerelmi szonettjei. Ford. Radó A. Ism. Teza E. Rivista contemporanea. 1888. III.

1990. *Petrarca.* Szép szűz. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 132. l.

1991. *Tasso, Torqu.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 24. sz.

1992. *Teleki Sándor.* Garibaldi mint költő. Bud. Hirl. 327. sz.

1993. *Verdi.* Otello. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 53. köt. 451—460. l. — Otelló Budapesten és Bécsben. Zenelap. 14. sz.

1994. *Calderon.* A saját becsületének orvosa. Színmű 3 felvonásban. Spanyolból ford. Beksics Gusztáv. (Egyetemes könyvtár. 12. füz.) Győr. Gross G. 1888. (16-r. 120 l.)

1995. *Calderon.* Szent Patricius purgatoriuma. Olaszból ford. Görgényi Jenő. Szépirod. Kert. 12—19. sz.

1996. *Calderon.* Zalameai bíró. Phil. Közl. 117. l.

1997. *Lope de Vega Carpio.* Mária bölcső-dala. (Pues andais en las palmas. . . . .) Ford. Csicsáky Költem. 125. l.

1998. *Ponce de Leon,* Louis. Mennybemenet. (Y dexas, pastor, sancto. . . .) Ford. Csicsáky Imre. Költem. 149. l.

4. Oláh.

1999. *Alexandri V.* A csillagok. Ford. Széchy Károly. Főv. Lap. 170. sz.

2000. *Alexics György.* Magyar elemek az oláh nyelvben. Külön lenyomat a «Magyar nyelvőr»-ből. A m. t. Akadémiától a Sámuel-díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 137. l.) 80 kr. — Ism. K. I. Erd. Hirl. 136. sz. — Hunfalvi P. Századok. 750—758. l. —Réthy L. Alföld. 116. sz.

2001. *Alexi György.* Szent Péter oláh népkölt. gyűjteményből ford. — Bud. Szemle. 53. köt. 444—446. l.

2002. *Alexi György.* Utazásom az oláhok között. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 248—267. l.

2003. *Alexics György.* Az oláh helyesírás. Nyelvőr. 72—81. l.

2004. *Carmen Sylva.* Peles meséi. Ford. Gidófalvy G. Ism. Vasárn. Ujs. 18. sz. — Főv. Lap. 100. sz. 734. l. — Irodalmi Értesítő. 10. sz.

2005. Biografi'a d'omnei Carmen Sylv'a dupa Universum. Transilvani'a 3. 4. sz.

2006. Etymologicum magnum Romaniæ. Rec. Crisian. Joan. Transsilvania 1. 2. sz.

2007. *Hódosi Lajos.* A magyarországi románok népköltészete. Kivonat Alexi Gy. jelentéséből a Kisfaludy Társ.-hoz. Délmagyar. Közl. 77. sz.

2008. *Hunfalvy P.* Der Ursprung der Rumänen. Ism. Jakab E. Századok 162—170. l.

2009. *Kiss Gábor.* A rumán igehajlítás egybevetve a latin és olasz igehajlítással. Phil. Közl. 689—728. l.

2010. *Moldován Gergely.* A varázs költés a románoknál. Erdélyi muz.- egyl. kiadv. 1—23. 81—114. — Kivonat. P. Napló. 176. sz.

2011. *Moldován G.* Szárnyasok a román nép eszmevilágában. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 259—294. l. — Kivonatban. P. Napló. 176. sz. Bud. Hirlap. 245. sz.

2012. *Moldován Gergely.* Az oláh helyesirás az akadémia előtt. Nyelvőr. 21—27. l.

2013. *Réthy L.* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Ism. Alexi Gy. Bud. Szemle. 54. köt. 413—428. l. és Aradi Közl. 181. 182. sz. — Péczely Ludw. Ung. Rev. 46—56. l.

2014. Stanescu Imre Vazul román író. (Nekr.) Nemzet. 333. sz.

IX. Szláv nyelvek és irodalmak.

2015. a) *Irodalom.* Antunovics János kanonok. Bácska. 5. sz.

2016. *Asbóth J. v.* Das Lied von Gusinje. Ein bosnischmuhamedanisches Heldengedicht. Ethnol. Mittheil. I. 149—152. l.

2017. *Deák Imre.* Tót irók találkozása Aradon. (A tótok és a szabadság cz. műből.) Egyetért. 216. sz.

2018. *Dobrolyuboff.* Holtom után. Oroszból ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 49. sz.

2019. *Dosztojevszky M. Tódor.* Raszkolnikov. Regény. Ism. Solymossy Sándor. Főv. Lap. 308. sz.

2020. *Dosztojevszkij Fedor.* Fehér éjszakák. Ism. Irod. Értes. 18. szám.

2021. Garsin. P. Hirl. 224. sz.

2022. *Jeszenszky Károly, ifj.* Régi tót ének Rákóczi Ferenczről. Egyetért. 230. sz.

2023. Katkov Mihály Nikofor. Athenæum napt. 1888. 91—93. l.

2024. *Krausz Fr. S. Dr.* Sveta Nedjelica. (Heilige Sonntag.) Ein Guslarenlied aus Bosnien. Ethnol. Mittheil. I. 130—137. l.

2025. *Krecsarevics Marko.* O bilju i cvecsu na nyemu u našim narodnim pesmama. — Ujvidéki gör. kel. szerb főgymn. 1887/8. ért. 3—8. l.

2026. *Nekraszov Miklós.* Jeremuska dala. Oroszból ford. Szabó Endre. P. Hirl. 92. sz.

2027. *Nekraszov Miklós.* Orosz költemények. I. A koporsó; II. Masa. Ford. Szabó Endre. Ország Világ 15. sz.

2028. *Popovics Döme* Magyarországi szerb költő. (Nekr.) Nemzet. 173. sz. Főv. Lap. 173. sz.

2029. *Strausz Adolf.* Kraljevics Marko és a szerecsen leány. Délszláv hagyomány után ford. Vasárn. Ujs. 8. sz.

2030. *Szládkovics* «Marina.» ford. Podhradszky L., ism. Egyetértés. 153. sz.

2031. *Szládkovics* Marina. Ford. Podhradszky L. Beszterczebánya 1888. Ism. Irod. Értes. 14. sz.

2032. Gr. Tolsztoj L. (Egy orosz emberbarát.) Egyetért. 205. sz. — A szántóvető gróf Tolsztoj. Orsz. Vil. 25. sz.

2033. *Felméri Lajos.* Tolsztoj Leo gróf a bibliáról. Sárosp. Lap. 30. sz.

2034. *Tolsztoj L.* Háború és béke. Ism. *t.* Bud. Szemle. 54. köt. 141—144. l.

2035. *Jancsó Benedek.* Turgenyev Iván. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 204—237. l.

2036. Turgenyev Iván Szergejevics. Irodalmi arczkép. D. S. Z. M. Salon. IX. köt. 407—437.

2037. b) *Nyelvtanok. Asbóth O.* Gyakorlati orosz nyelvtan. (Sin-

ger és Wolfner.) 1888. (8-r. 124 l.) 1 frt. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 737—739. l. — Irod. Ért. 10. sz.

2038. *Gaster*. Grecko-slavonic. Ilchester lectures on g reeko-slavonic litterature. Ism. Phil. Közl. 124. l.

2039. *Glósz Miksa*. Gyakorlati tót nyelvtan. Dr. Ahn F. tanmódszere szerint. Saját második német kiadása után. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 208 l.) 80 kr.

2040. *Glósz Max*. Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der slovakischen Sprache. Nach F. Ahn's Lehrmethode bearbeitet und mit einer kurzgefassten systematischen Sprachlehre versehen. 2. Aufl. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 215 l.) 80 kr.

2041. *Halász Ignác*. Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. Nyelvőr. 250—255. 300—307. 444—449. 495—500. 532—556. l.

2042. *Rakovszky János*. Gyakorlati orosz nyelvtan. Tanodai és magánhasználatra. Uj (cim) kiadás. Ungvár. é. n. Lévai M. (8-r. 253. l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Irod. Értes. 11. sz.

2043. *Szabó Endre*. Zsebbe való orosz nyelvtan. Budapest, 1888. Pallas. (16-r. 251 l.) 2 frt.

XII. Vegyesek.

2044. *Balassa Józs*. A «volapük» ellen. Főv. Lap. 27. sz.

2045. *Bertleff Andr*. Beiträge zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart. — Beszterczei ág. ev.gymn. 1887/8. ért. 5—38. l.

2046. A bolygó zsidó legendája. Délmagyar. Közl. 257. sz.

2047. *Cserszky Ferencz*. A gyorsírászat jelentősége és haszna korunkban s annak jövője. Bereg. 8. sz.

2048. *Gáti J*. Tachygraphia. Ism. «A legrégibb magyar gyorsírás». Erd. Hiradó. 166. sz.

2049. *Hanusz István*. A régi egyptom növényei. Közoktatás. 27. 29. sz.

2050. *Jakab Elek*. Erdély ország-nevei. Századok. 65—71. l.

2051. A katkolikusok nemzetközi tudományos kongresszusa. Magy. Áll. 45. sz.

2052. *Katona Lajos*. Schuchardt legújabb füzete. Bud. Szemle. 55. köt. 130—138. l. (Auf Anlass des Volapüks. ism.)

2053. *Keinzel, Dr. G*. Ueber die Herkunft der Siebenbürger Sachsen. Ism. Scheiner A. Phil. Közl. 105—106. l. — Mittheil. d. Instit. f. österr. Gesch. IX. köt.

2054. *Kerckhoffs Agoston, dr*. Volapük-nyelvtan. Gyakorlatokkal és példákkal, valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral. A magyar nyelvre alkalmazta Zsigmondy Béla. Budapest, 1888. Pallas, (8-r. XV, 126 l.) 1 frt. — Ism. Pozder K. Phil. Közl. 505—7. l.

2055. *Kollmann Gy*. Gyorsirási tankönyv. I. Ism. Irod. Ért. 19. szám.

2056. *Kőrösy L*. A volapük. Győri Hirl. 26. sz.

2057. *Laukó Alb*. A geogr. nevek helyes irásáról. Ism. Balassa J. Phil. Közl. 748. l.

2058. *Sz. Nagy Sándor*. Volapük szótár. 1888. Ism. Irod. Értes. 11. sz.

2059. A Nogarola nővérekről. A. J. Phil Közl. 167. l.

2060. *Pápay K. dr.* Zur Volkskunde der Csepel-Insel. I. Allgemeines, Mundart. Ethnol. Mittheil. I. 160—162. l.

2061. *Pennier F.* Les noms topogr. devant la philologie. Ism. Phil. Közl. 116. l.

2062. V. S. Pünkösdi nyelvek. P. Napló. 140. sz.

2063. *Télfy Iván.* A hellének és a világnyelv. Egyetértés. 286. sz.

2064. *Thallóczy, L. v.* Beiträge zum Vampyr-Glauben der Serben. Ethnol. Mittheil. I. 162—164.

2065. *Tóth János, dr.* A katholikus napisajtó. Katholikus Szemle. 700—712. l.

2066. *Vaday József.* A volapük mellett. Főv. Lap. 41. sz.

2067. Volapük. Pécsi főgymn. 1887/8. ért. 1—60. l.

2068. Volapük. Nemzetközi tolmácsnyelv. Tan- és olvasokönyv kulcscsal. G. I. Pécs, 1888, Valentin K. (8-r. 125 l.) 60 kr. Szerzője Gebaur I.

2069. Zum Volksleben der Landler. *W.* Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 4486—88. sz.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Vegyes.

— **Elze Károly**, az angol philologia egyik megalkotója Németországban, január 21-én meghalt. Elze 1820. máj. 23. született Dessauban és Hermann Gottfried s Haupt Móricz alatt Lipcsében, utóbb Böckh Agost alatt Berlinben tanult class. philologiát, mire Halleban gymnasiumi tanár lett. Harmincz esztendeig működött mint ilyen, szabad idejét teljesen az angol nyelv és irodalom tanulmányozásának szentelve. Végre 55 éves korában, 1875-ben, midőn művei rég ismertté s tekintélyessé tették volt nevét, lett az angol philologia egyetemi tanára Halleban s az maradt haláláig. Számos kitüntetés érte, de egy sem örvendeztette meg annyira, mint hogy az edinburgi egyetem 1882-ben tiszteletbeli tudorává választotta. Elze megírta Walter Scott, Lord Byron és Shakespeare életét, az angol philologia encyclopædiáját, számos kisebb-nagyobb tanulmányt angol írókról s művekről és sokat fordított angol költőkből. Legkitünőbb műve Shakespeare-könyve (1876), mely a nagy angol költő összes életrajzai és jellemzései közül a legtudományosebb; igen értékesek angol Hamlet-kiadása és szintén angol nyelven írt könyve: Notes on Elizabethan Dramatists, Halle 1880—86, 3 kötet, mely főleg szövegkritikai kérdésekkel foglalkozik. Sok évig a német Shakespeare-évkönyvnek is ő volt a szerkesztője.

«Római Régiségek» cz. munkámban, mely 1888. aug. 11-én 30563. sz. a. kelt miniszteri rendelettel segédkönyvnek engedélyeztetett, utólagosan nem egy lényegesebb hibát leltem, melyeknek kiigazítását a használat czélszerűségére való tekintetből kötelességemnek tartom. A hibás helyek ezek:

11.	lap	alul	10.	sor	: (I. 33) = (Liv. I, 33).
17.	«	fölül	2.	«	: 510 = 509
18.	«	«	16.	«	: ismét = pedig
21.	«	alul	12.	«	: 50 = 10
86.	«	«	7.	«	: 257 = 357
97.	«	fölül	10.	«	: 20000 = 10000
97.	«	«	16.	«	: 5 turma = 5 kettős turma
97.	«	«	23.	«	: 3—4000 = 3—400
102.	«	alul	1.	«	: porta prætoria = porta decumana
115.	«	«	6.	«	: «Jupiter» után jön : templomának
133.	«	«	14.	«	: nem volt megengedve = meg volt engedve
135.	«	«	14.	«	: eocus = œcus
146.	«	«	2.	«	: ruházták = ráhúzták
157.	«	«	11.	«	: (= 1/40) = (= 1/40 ₰)
160.	«	«	17.	«	: 59. 60. = 60. 85.
162.	«	fölül	7.	«	: vicesimarium után : 39.
164.	«	«	9.	«	: evocati után még : 98. 103.
171.	«	«	11.	«	: beszúrandó : mensarii 67.
171.	«	alul	17.	«	: villa p. után még : 109.

S.-A.-Ujhely 1889. február.

Dr. Cserép József.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régibb évfolyamai még mindig kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

1889. évi február hó 3-tól 1889. évi február hó 28-ig teljesített fizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

Rendkivüli tagdij 1889-re: Vietorisz József 2 frtot. — **W**eiss Rezső. — Wolff Béla.

Rendes tagdij 1883-ra: Hahn Adolf. — **1884-re: H**ahn Adolf 4 frtot. — **1888-ra**: Dr. **C**sengeri János 2 frtot. — Dr. **K**ircz Jakab 2 frtot. — **V**égh Endre. — **1889-re**: Dr. **B**alassa József 3 frtot. — Dr. **C**sengeri János 3 frtot. — Dr. **F**ináczy Ernő. — **H**ehelein Károly. — Dr. **H**einrich Gusztáv. — **E**rdélyi Pál 3 frtot. — Dr. **K**rausz Jakab. — **K**ocsner József. — **K**roller Miksa. — **L**ászlófy Kamill. — Dr. **P**ecz Vilmos. — Dr. **P**ozder Károly 4 frtot. — **R**andveg Mihály. — Dr. **P**etz Gedeon. — **V**áczy János. — Dr. **Z**oltvány L. Irén.

B) Előfizetések.

1889-re: Debreczeni főreáliskola. — Debreczeni ev. ref. főgymn. — **K**örmöczbányai áll. főreáliskola. — Kőszegi szt. Benedek-rendi székház. — **L**osonczi áll. főgymn. — **N**agykállói áll. főreáliskola. — **P**feiffer Ferdinánd 3 példányra. — **S**.-a.-ujhelyi nagy gymn. — Szakács Mózes. — Szatmári kir. kath. főgymn. — Szentesi városi gymn. — **Z**irczi apátsági könyvtár.

Kelt Budapesten, 1889 febr. 28-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., Verbőczy-utcza 17. sz.

Felkéretnek a tisztelt tagdíjhátralékosok, hogy hátralékaikat mielőbb megküldeni méltóztassanak, mert ellenkező esetben az 1—2 évi részlettel tartozóktól postai megbizás utján és az illetők költségén, a nagyobb összeggel hátralékban levőktől pedig a választmánynak hozzájárulása mellett birói eljárás alkalmazásával fognak a hátralékok beszedetni.

A pénztárnok.

1889. ÁPRILIS. XIII. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDAJA

1889

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 17. sz. küldendők.

BEVEZETES AISKHYLOS «ORESTIÁ»-JÁHOZ.

I.

O, félje az ember
Az isteneket!
Örök kezeikben
Erő, hatalom van
S mint kényük akarja
Tesznek szabadon

Ha néha viszály kel
Szégyenbe taszítva,
A mélybe zuhan le
Számüzve a vendég
Hiába eseng a
Zord éjbe lekötve
Az irgalomért.

S az istenek áldó
Tekintete nem néz
Sok házra szelíden;
Még látni se vágyván
Késő unokákban
Hallgatva beszélő
Vonásit az ősnek,
A kit kegyelének.

Az kétszer is félje
A kit fölemelnek.
Az szirtnek az ormán
És fellegen ül csak
Fényes lakománál.

De ők arany asztal
Mellett örök ünnep
Kéj-árjain úsznak
S szétjárnak oromrul
Oromra derülten,
S a mélynek öléből
Fölszáll lehe földre
Tiprott Titanoknak
Mint könnyü ködoszlop
S oltárrul az illat.
Igy dalltak a Párkák
Az éjnek a mélyén
Zord számüzetésben
Hallgatja az agg
És gondol a késő
Fiak s unokákra
És rázza fejét.

E dalt az antik szellem hatja át. Gœthe adja Iphigenia ajkaira a katastropha pillanatában. A fájdalom láthatatlan lánczra veri szívünket; az átszenvedett szenvedések emléke megrázza a lánczot. Byron e gondolata illik Iphigenia hangulatára. És ekkor énekli el a Párkák dalát. Egy családot átok fogja meg és izről-izre egymást irtják ki, míg Iphigenia a bűntelen, a tiszta sarj az utolsó

perczben, szent hivatásához híven, mint áldozó papnő készül az utolsóra: Orestest testvérgyilkos kézzel feláldozni. Ekkor zsong fülébe a szomorú, a gyászos dal, mint a hogy öröklődhetett egy-egy angol vagy skót családban egy-egy ballada sötét refrain-je. Tantalos az istenek asztaláról az emberiség javára (a mint Pindaros fogja fel) a halhatatlanság eledelét lopja le vagy fiát Pelopsot tálalja fel: az istenek felismerik a csalást, melynek már Homeros az ἄτη mély jelentőségű nevét adta. Az ἄτη öröklődik a család titáni erejében, merészségében, daczában. Pelops Oinomaost a Myrtilos megvesztegetése útján, tehát csalárd úton — sírba dönti és így nyeri el Hippodamia kezét. Fiai Atreus és Thyestes. Atreus a Thyestes gyermekeit tálalja fel a köztük kitört testvéri villongás látszólagos kibékítése alkalmával. Helios elborult e szörnyű tett láttára. Agamemnon az Atreus fia. Aigisthos a Thyestesé és a család e két tagja örökölve a testvéri gyülölség indulatát, a bűn átkát: találkoznak, hogy a boszú művét végrehajtsák. És a boszú, az átok újra bűnt szül. Aigisthos szövetkezik Agamemnon nejével, Klytaimnestrával, ki Iphigenia feláldoztatásáért gyülöli férjét és a tízéves háborúból diadalkoszorús fővel, a fény, a hatalom, a dicsőség, a halhatatlan hírnév nimbusával megjelenő Agamemnont orozva megölik, mint «az ökröt a jászol mellett» a mint Orestes elkeseredve mondja. Bűn támasza újra bűn — mondja Macbeth vérben gázolva. Orestes, kit Klytaimnestra vendégbarátjához küldött, Pyladessel megtér házájába és növérével, Electrával, boszút áll irtózatos módon: anyagyilkos lesz.

És gondol a késő
Fiak s unokákra,
És rázza fejét.

Tantalos családjában a tragikai események lánczolatát örökli Iphigenia és Orestes. És Gœthe *a megváltás* alapgondolatát önti költői formába, midőn Orestest, az üldöző Erinnysek marczangoló körmei közül a testvéri *szeretet*, a tiszta *nőiesség*, a mocsoktalan és ámítni nem biró tiszta emberi kedély szavával megmenti, mert *vom Reinen lässt das Schicksal sich versöhnen.*

Az istenekkel szembe szálló titani sarj a földi élet borzasztó útvesztőjéből feltör nevéhez híven (τιταίνω): feltör és eget kér. De letaszítják,

S a mélynek öléből
Felszáll lehe földre
Tiprott Titanoknak
Mint könnyü ködoszlop
S oltárrul az illat.

Gœthe egész költői egyéniségének vezérgondolata, a mi a germán faj egyik alapvonása: a nőiesség rajongó tisztelete.

Így oldja meg egy más titán: a középkor sürü ködéből kinő — titáni eredetéhez méltóan — és áttöri a maga athmosphæráját . . . visszaél az élet ajándékával, visszaél a legtisztább szerelem önfeláldozó bizalmával, a kéj poharát üriti, de nem oltja el a lelkiismeret láthatatlan Erinnyseit . . . és a végén a botlásából felkelő, a földi vétkéből a hit regióiba emelkedő Margit szava megmenti: *Das ewig Weibliche zieht uns hinan.* Ime az antik szellem emlőin felnevelkedett költő megoldása. Egy élettragœdia, az emberiség tragikumának megoldása: a kedély örök, mocsoktalan hite, szeretete.

A régi klasszikus korból maradt ránk két mű, melyek az Ilias után a klasszikus világ legbecsesebb maradványai. Két trilogia: *a Promethia és Orestia,* melyekben ugyanazon nagy problemák: *az emberiség küzdelmének nagy talánya vettetik föl egy lángész világos látásával, az istenekkel szőtt társalkodással kifejtett öntudatával.* Prometheus az emberiség jótevője szirtre szegezve tűri a titan daczával a kegyetlen és irigy égi hatalmak által reárótt büntetést. Utoljára kibékül, kiengesztelődik, de nem föltétlen megadásra. Az emberi haladás jogát kiköti, mint Faust. Az Orestiában az antik korban megoldhatatlannak vélt, a néphit és mythos alapján csak szembeszökő ellenmondással megoldható rejtélyét a családi átoknak: megoldja Aiskhylos. Az *örök nőiest* Pallas, az örök szűz képviseli. A családban a vérrel öröklött vérengzés kuszált csomóját megoldja: a nem anyától született istenasszony. Megoldja az emberi társadalom egy igazságos és méltányos elvét mondva ki e szavakban szemben az Erinnysekkel: *οὐ γὰρ νενίκησθ', ἀλλ' ἰσόψηφος δίκη ἐξῆλθε ἀληθῶς, οὐκ ἀτιμία σέθεν.* A boszú jogot enged a bölcs emberi intézményeknek, melyek szeliditik az erkölcsöket. Ha egyenlő *szavazat,* tehát egyenlő jog áll egymással szemben: az emberiség *átok-oldó* ereje diadalmaskodjék. Camboulin *) úgy veszi föl, hogy az új istenek, kik ellen az Erinnysek

*) *Essai sur la fatalité dans le theâtre grec.* Paris, 1855.

oly bősz haraggal fakadnak ki: a *Clementiat* hozták létre a szigorú *iustitia* helyett. «A régi *summum ius* trónvesztett lesz. Az ég méltányossá válik. A földön hasonló forradalom megy végbe. Az areopagot alapítják.» A franczia szellem azon sajátos hódító erejénél fogva, mely a mult eszméit is kizsákmányolja a jelen eszméinek érdekében, azonnal kész idővesztésbe belemenni és az antik világnézetet a maga mivoltából kiforgatni. Már a Gœthe felfogása is modern, de Dumas Sándor *Orestie*-jében, a melyet a Porte Saint Martin szinházban adtak 1856-ban, odáig engedi magát ragadtatni, hogy az Orestia megoldását e szavakkal foglalja egybe:

Minerve: J'apporte l'ésperance aux coupables tremblants
La haine a jusqu' ici fait la terre déserte;
Il est temps qu'à la fin la porte soit ouverte
A l'avenir clément, où, pour l'homme abattu,
Le repentir sera la suprême vertu.
L'âge antique est fini, l'âge nouveau commence.
La sagesse toujours vota pour la clémence.

Oreste: A ma sœur, desormais reprenons notre hommage
A ces antiques dieux, qui n'ont su que punir
Et rendant grâce, Electre, aux dieux de l'avenir.*)

Tehát már a jövő isteneit sejti meg Orestes. Minő messze volt a világ ettől. De ép azt a nagy távolságot megmérni az erkölcsi világrend nagy és örökké azonos törvényei felfogására nézve kötelessége annak, ki Aiskhylos két nagy trilogiája bármelyikét magyarázni akarja. A lángész az emberi természetben kijelentett nagy *elveket* megfejti, látja. A nép, a lángész e congenialis társa, mytho-

---

*) *Min.* Reszkető bűnösnek hozok reménységet,
A földet pusztává tevé a gyülölség,
Ideje már, hogy a kapuja megnyiljék
Irgalmas jövőnek, a melyben a vétek
Bűnbánatot érez . . . ez lesz a főerény.
A levert embernek fölemelő remény.
Ó időnek vége, pittymallik az újkor,
Kegyelmet szavaz a bölcseség mindenkor.
Or. Nővér, hódolatunk' vegyük tehát vissza
Régi isteinektől, a kik csak sujtoltak.
Nem ismerik szavát égi irgalomnak . . .
Jövő istenéhez szállj szivünk fohásza.

sában, meséjében e nagy elveket jelképezi, ábrázolja. A ki korának összes tudását magába olvasztva merész kézzel fölveti a fejtvényt és megoldja a költészet szabadalmával: az az emberiségnek valódi *vates*e vagy a megfelelő görög szót használva *προφήτης* interpres deorum, mint Horatius mondja. Az Orestia oly nagyszerű compositio, milyet az antik kor egyet sem hagyott hátra. Mintha a polytheismus fényes Olympja megett «a láthatatlan isten» napja lenne fölkelőben. Igyekezni fogok Dumas és Gœthe túlzásától menten a szorosan tudományos értelmezés körében maradni; de állítom, hogy ha az antik kor erkölcsi világnézetének mélyére nem hatunk: az Orestia cselekvényének rugóit, a melyekre a kar a maga sejtelmes burkolt gondolataival utal, meg nem látjuk. Egy lángész alkotása megérdemli, hogy necsak nyelvészeti magyarázatokkal tegyük szavait érthetővé, hanem a gondolatok összefüggését, a korszellem e ruháját szemléljük meg behatóbban.

Aiskhylosról Athenaios (Deipnos. VIII, 18) mondja: *φιλόσοφος ἦν τῶν πάνυ ὁ Αἰσχύλος*. Egy bölcsészt a maga mértékével kell mérlegelni. A Pythagoras tanítványát a maga szellemében kell felfogni. A görög képzelem a legragyogóbb és mégis a legvilágosabb, mely csak valaha megnépesíté az emberi szellemet: azt dúsgazdag költése, mythosa után senki kétségbe nem vonja. De a nép mint a lángész megőrzé egy gyermek naivitását, hiszen Herodotosnak azt mondá az egyptomi pap, hogy «*ti görögök gyermekek vagytok*», de fölfogta az emberi élet legnehezebb problemáit és a világnak felvetette. Az eszmék olympját is föltárta a maga örökké ködlő magaslatával, nemcsak a képzelem Olympját a maga örök tavaszával.

II.

Schlegel Vilmos a drámai költészetről tartott felolvasásaiban így nyilatkozik: *A tragédia teljes fegyverzettel pattant ki Aiskhylos fejéből* mint Pallas a Zeüséből. Günther *) hasonló nézetet vall: «Azon merész lépést, melyet a művészet tett, hogy a dithyrambos tragédiává fejlődjék, a szó szoros értelmében az enthusiasmus fejti meg és pedig a lelkesedés a maga extatikus természetével magyarázza meg az ember istenítését, mely különben szentségtörés

*) *Die Grundzüge der tragischen Kunst.* Berlin-Lipcse. 1885.

lesz vala». És tegyük még hozzá Patin[2]) nézetét, mely szerint Thespis elődeinél a történelmi kifejlődés mozzanatait megtalálni, a tragédia születésének történeti nyomait bizonyosan felfedezni hiu kisérlet. «Pretention vaine car un découverte n'est dans les élements, qui la préparent mais dans le genie puissant on heureux qui les assemble.» A tragédia történetét külön munka tárgyául tartom fenn, mert e történet a görög szellem teljes kibontakozásának története: a lyra és epika vívmányainak beépítése egy fenséges épületbe, melynek alapvonalait az epos meséiben, ornamentikáját a lyrában találjuk meg: és mégis mindennél több: a *szív* és *elme* kérdésének élethű tükre.

A dráma létrejöttének megmagyarázását két úton lehet adni: *genetikai* és *psychologiai úton*. A genetikai magyarázat a dithyrambikus költés maradványaiból indul ki és áttekinti a kardalköltészet történetét: tetőpontra jutása utáni hanyatlását egész felbomlásáig, míg Attica földjén beleolvadt *a tragikai kardalba*. A psychologiai magyarázat a lángész váratlan fölfedezéséhez köti a kérdés megoldását és az Aiskhylos bölcsészeti jellemét vizsgálja behatóbban, annak kifejlődését kiséri darabról-darabra, míg az Orestiában a teljesen fölfegyverkezett drámát a maga tökélyében tünteti föl. Aiskhylos költői egyéniségének története van. A Shakespeare előtti angol dráma és Shakespeare közötti viszonyhoz hasonló Aiskhylos viszonya elődeihez: a dithyramb-költőkhöz, kiknek sora Arionon kezdődik, Thespis és Khoirilos által fejlődik ki drámává a dithyramb; de a dialog a karvezető és szinész ὑποκριτής közt egy neme az antiphoniának volt vagy a melodrámának: a drámai meseszövés bármily egyszerű vonásit sem lehet fölfedezni. Aiskhylos is tapogatódzva jut ide és a hét teljes műre olvadt 80 dráma vizsgálata sokat megmagyarázna a lángész fejlődéséből. Így csak a nagy állomáshelyeken látjuk őt műveiből. És minő távolság van az *Esdeklők* és az *Orestia* közt! Amabban az Aigyptos fiai által üldözött Danaidák befogadása és védelme az argosbeliek által: egy drámai jelenetnek és nem drámának tekinthető. Se meseszövés, se jellemfejlesztés; a kar meg Danaos és Pelasgos közti izgatott vita, hosszúra nyúló panasz, fenséges gondolatok, mélységes, majdnem hieratikus stil pompája az egész. Igaz, hogy a szicziliai szavakért, melyek becsusztak a darabba, későbbi korra, Aiskhylos szicziliai tartózkodása

---

*) *Études sur les tragiques Grecs.* Paris. 1872, I,

utáni időre tették némelyek e darab keletkezését; így Buttler commentárja szerint Müller J. Thucydides I, 102-ben utalást vél látni azon hangulatra, mely az *Esdeklők*ben nyer kifejezést. Ugyanis 11 évvel a méd háborúk után Athen a spártaiak iránt elhidegül vén, Argossal kötöttek frigyet. Az «Esdeklők»-ben Pelasgosnak oly szép jellem van adva, a vendégbarátság szentsége oly módon van hangoztatva, hogy mondhatni — az alkalomszerűség jellegét adja a darabnak. Bœckh[1]) ugyancsak későbbi korszakba helyezi az «Esdeklőket», de egészen más tekintetből; kimutatni igyekszik, hogy a mese szerint 50-ből álló Danaidákat a karban csak 15 repræsentálta, ebből azt következtette, hogy e darab később adatott mint az Eumenidák, melynek előadása alkalmat nyujtott a kar tagjai számának 15-re való leszállítására. Szerinte a darab Aiskhylos szicziliai tartózkodása után (458) keletkezett. A szicziliai kifejezéseket használja érvül annak bebizonyítására, hogy e darab Aetna városának készült, melyet Hieron ujonnan alapított s népességét[2]) 5000 peleponnesusival gyarapítá.

De fontos Patin érve, melyet felhoz a mellett, hogy az Esdeklőket megelőzte a *Perzsák*at (472), a *Heten Theba ellen*t (468), és a Promethiát (464 Kr. e.) a Teuffel valószinű felvétele szerint. A drámai alkotás minő magaslatára jut az Orestia. A belső drámai cselekvés, a jelenetezés megrázó hatása, sőt a Khoephoroiban a cselszövénynek bár kezdetleges, de határozott kisérlete, a dalköltésnek teljesen a drámai cselekvénybe szövése, a karnak 15-re leolvasztása, az érdekfeszítés oly mesteri kezelése, hogy az Agamemnon meggyilkolásának megdöbbentő hatása mérkőzik bármely modern, úgynevezett «hatásos jelenet» erejével és a mit legelőbb kellett volna mondanom, a drámai verseny által megadott szabadalomnak, a trilogiai szerkesztésnek magasabb szempontból a valódi megnyugtató megoldásra vezető felhasználása: a szinpad ismerete, a gépezet valóban meglepő berendezése: mind ugyanazon költői egyéniség pályáján fejlett ki . . . A kész fegyverzettel kipattant Pallasról vett hasonlatot Schlegel valóban jól felhasználta. Ha ehhez veszszük Günther kitünő művének végeredményét, hogy Aeskhylos kijelentőjévé lesz a tragikai művészet immanens törvényeinek: az Aiskhylosszal mint költői egyénnel behatóbb foglal-

[1]) *Graec. trag. princ.* V, VI.
[2]) *Diod.* XI, 40.

kozás szükségét át kell éreznünk. Hátha még meggondoljuk, hogy a *drámai nyelv* megteremtője, sőt mondhatni, a görög szellem mélységének a nyelv kristály-tiszta tükrében visszasugároztatója... a csodálat, a tisztelet fog el. De nem csak ő, kora is a csodák korának tekinthető. Egy oly nemzedék sarja ő, mely a görög szellem diadalra jutásának arany gyümölcseit adta a világnak. *Ki volt e költő?*

Egy költőről van szó, ki hős család hős sarja, ki a hellén szabadságharcz édes gyermeke, kinek lelkét a hazaszeretet pietása foglalá el. Az a hazaszeretet, melyet a szabadságharcz, a perzsa hatalommal való óriási küzdelem válsága szült: *a hellén harcz* eszméje szemben a barbár Ázsiával, melylyel nem egy görög tartomány nem tartá hazafiatlanságnak szövetkezni, nem tartá megalázónak földet és vizet nyujtani a hódolat jeléül és ezáltal a Darios és Xerxes elbizakodott reményeit éleszteni. Marathon nagy fordulópont: az erkölcsi erő, a honszeretet ereje akkor jutott öntudatára önmagának. És ki méltóbb e felszárnyalás élén állani, ha nem a költő, hisz e korszak maga páratlan költészet, regeszerű, csodás, legendás, mint a mi nagy küzdelmünk, mely a nemzetet öntudatra ébreszté. Szépen mondja Paul de Saint-Victor: «Mindig lehet egy-egy virágot szedni a görög csatatéren. Mykale nagy napjának jelszava Hébé volt. Hébé a «széplábu», mint a hogy nevezik őt a költők, az égiek szolganője, kit Hera szült egy rózsa illatára.» Mily igazság, mily jellemző vonás. *Hébé* az ifjuság istenasszonya, Zeus madarának táplálója: az Olympra felszárnyaló görög költészet táplálója is... Egy költő, ki mint a mi Zrinyink: a török harczokban edzett kezébe ragadja a lantot és zugta végig csengő harmoniáját. *A haza eszméje* az áldozatok árán vásároltatott meg és ihleté a költő szivét, kinek *sírirata* nem a költői alkotások babérleveleiből volt fonva, hanem a marathoni csatasík emlékét örökíté meg:

«Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τάδε κεύθει
μνῆμα καταφθίμενον πυροφόρσιο Γέλας·
ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθώνιον ἄλσος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος.»

Az ő neve alatt olvasható elegikus versek közül jellemző azon töredék, melyről Stanley azt hitte, hogy azon elegia-verseny darabja volt, melyet Simonidessel, az elegia atyjával vívott a tragédia atyja és a melyen ő lett a legyőzetett, minek következtében

a *Vita Aeschyli* szerzője szerint elkeseredetten vonult vissza Szicziliába. Ha nem is volt a perzsa háborúk korából való ez elegikus maradvány, a verseny-elegía, de bizonyára jellemző:

Κυανέη καὶ τούσδε μενεγχέας ὤλεσε ἄνδρας
Μοῖρα, πολύῤῥητον πατρίδα ῥυομένους.
ζωὸν δὲ φθιμένων πέλεται κλέος, οἳ ποτε γυίοις
τλήμονες Ὀσσαίαν ἀμφιέσαντο κόνιν.

Azon korszak gyermeke, melyről méltán mondja P. de S. Victor, ki a görög tragédiáról szóló művének legérdekesebb fejezetét épen a hellén-perzsa háborúkról írja: «Les guerres médiques, sont les Propylées de ce monument chargé de chefs d'œuvre. Sans elle le Drame grec aurait été detruit sur ses fondations. Il rénaquit et il vécut de leur heroïsme, de l'air d'enthousiasme qu'elles soufflèrent sur la Grèce, et qui fut son element pendant tout un siècle.»

Azon költőről van szó, kiről Aristophanes a gúny, a satyra és parodia hangulatában is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik hazafias szempontból.

Az ő szájába adja az alvilágba helyezett æsthetikai perben a következő védelmet: δρᾶμα ποιήσας Ἄρεως μεστόν·

Dionysos: ποῖον·

Aiskhylos: τοὺς ἐπὶ Θήβας·

ὁ θεασάμενος πᾶς ἄν τις ἀνὴρ ἠράσθη δαίος εἶναι.

(*Békák*, 1021 és köv.)

Ugyanő Dionysos ellenvetésére, hogy elég hiba volt Thébe erejét növelni, visszavágja:

ἀλλ' ὑμῖν αὔτ' ἐξῆν ἀσκεῖν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοῦτ' ἐτράπεσθε
εἶτα διδάξας Πέρσας μετὰ τοῦτ' ἐπιθυμεῖν ἐξεδίδαξα
νικᾶν ἀεὶ τοὺς ἀντιπάλους κοσμήσας ἔργον ἄριστον.

(*Békák*, 1025 és köv.

Egy oly költőről van szó, kinek családjában a hősiesség örökség volt. Egyik testvéréről, Kynaigiros-ról csodadolgokat beszél Justinus az epitomator Herodot VI, 114. fejezete és más írók nyomán: Cynegiri quoque militis Atheniensis gloria magnis scriptorum laudibus, celebrata est, qui post prœlii immuneros cædes, cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextra manu tenuit, nec prius dimisit, quin (manum) amitteret: tum quo-

que amputata dextra navem sinistra comprehendit; quam et ipsam cum amisisset ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, ut non tot cædibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum veluti et rabida fera, dentibus dimicaverit (II, 9, 16).

Ez már a legenda körébe tartozik. A mult tükrében megnövekednek e szent árnyak és csodás világba ragadnak. E legendai légkör teremté azt a legendát, melynél soha szebbet nem olvastam és a mely az egész görög nemzet hangulatát mint egy eszményi tett képben tükrözi le: Pausanias a Plataiai melletti diadal után Zeus Eleutheriosnak akarván hálaáldozatot hozni, ez áldozatot csak a delphibeli templom tüzével lehetett meggyujtani. Eukhidas, a plataisbeli, vállalkozott, hogy elhozza e tüzet. Egy nap alatt kellett 1000 stadiumnyi (25 mföld) utat megtenni. Elhozta a szent tüzet a papoknak, de életével váltotta meg. A fáradságtól szíve megszakadt. Méltó befejezése azon csatanapnak, melyet Pausanias aggódott megkezdeni, mert az áldozati jelek nem voltak kedvezők, mígnem mint egy isteni sugallatra Pausanias nem fordult Hera temploma felé és fel nem szólítja imával, hogy vegyen részt. A legendai légkör lebegett Marathon felett. Pan isten sípja megszólal s beáll a panik. A legendakör alakjai közé emelkedik Kynaigiros mellett Aiskhylos másik fivére Ameinias, ki a salamisi ütközetet megkezdi az által, hogy a vasmacskával a maga hajójához csatolt egy phœniciai hajót és a jelt megadta a támadásra. Ez védte meg Aiskhylost, mikor a Khoirilossal vívott verseny alkalmával a régi fabódé, mely a szinháznak megfelel, összeomlott, mert Aiskhylos vád alá helyeztetett és csak Ameinias tudta ez alkalommal megvédeni azáltal, hogy ruháját letépve megmutatta *a szabadságharczban kapott sebeket.* E korszak ihleté Aiskhylost, a ki Marathonnál, Salamisnál harczolt, mikor Sophokles a kartánczban résztvett mint 15 éves gyermek ifju és Euripides született.

Euripidesnek a legmelegebb lapjai azok, melyeken a hazaszeretetnek emel tropæumot, csak Iphigeniára, Polyxenára, Menoiskeusra, és azon passusra gondoljunk, melyet Lykurgos szónok Euripides Erektheus cz. darabjából megőrzött.

Bámulatos fellendülés volt e korszak. Herodotos lépten-nyomon csodáról beszél. De nagyobb csoda a görög műveltségnek hihetetlen gyors kifejlődése. Ha Pallas olajfa-erdője, melyet a perzsák

egy éjjel elhamvasztottak, ölnyi magasságra hajtott ki egy éjszaka: a görög civilisatióról ugyanezt el lehetett mondani.

Az attikai földön a művészet megszabadul nyügeitől, szárnya hamar nő, hogy magasra törjön. A spártai elöljáróság mintegy pellengérre szegeztetett ki egy lantot, melyre Terpandros új húrt húzott. Timotheusnak az ephor levágott az általa szaporított két húrból egyet. De az atheni szellem kiemelkedik. Az első merész felszárnyalást, mely gyülöletet, üldöztetést vont maga után, Aiskhylos tette. Valamint a szobrászat az egyptomi mozdulatlanságból, úgy a dráma a liturgiából bontakozott ki.

«Son âme (de l'art grée) si agile et si vive, sa Psyché ailée est sortie d'une chrysalide de rites et de rêgles aussi épaisse qu'une momie de Memphis.»

Romok közt haladt. E romok: az összeomlott *kardal*-költészet borítá el a tért a *szin* előtt. Aiskhylos merészen föllépett. A romokat félretolta és felhasználta fenséges műve csarnokában. Fokról-fokra lehet kisérni a ránk maradt *hét* egész műből és több töredékekből, mint emelkedett az egyszerű *Esdeklők*től a nagyszabású és minden idő számára alkotott compositióig az *Orestiáig*.

III.

A. költői jellemét e szóval lehet kifejezni: σεμνότης. A fenség körében jár. Az erkölcsi világnak problémáit bolygatja meg és a hitélet összekuszált fonadékába merész kézzel nyúl.

Aristophanes *Békái*ban (886—7) Demeterhez fohászkodik, hogy tegye őt méltóvá mysteriumaihoz:

Déméter, a ki feltápláltad elmém,
Oh, hadd legyek méltó szent titkaidhoz.

A költői dicsőség tetőpontján: *Orestiá*ja megragadó hatása után visszavonult Szicziliába, hol Gelában halt meg 456-ban. Visszavonulásának oka maig is rejtély. Aelianus azt hiszi, hogy vallástalanságról vádolták be, a mysteriumok elárulásáról. E vád jellemzi a költői irányát. A művészi szabadság érdekében szembeszállt a *népmythos* végzetével, mely önkényes, szeszélyes volt. Élete végén az Aetna alján a háborgó tűzokádó hegygyel szemben: gondol az emberi titán, Prometheus költője a Palikoi testvérekre, kik kétszer születtek; a föld szülöttei levének Héra féltékenykedése

miatt azon kéngőzös tó közelében, melybe az esküvel beirt táblát dobták, mely ha elmerült, az esküvőre az esküszegés bizonyult és az Aetna nyelte el a hitszegőt. A Palike tavába azon mysteriumokra tett esküjét, melyeknek elárulásával vádolták, be lehetett volna dobni és el nem merül. De üldözték a titán gondolkodást, a közhittel szemben a *merénylő* Prometheus rajongóját. Számüzetésének megvan magyarázata a görög közélet fejlődésében, melyet híven fejez ki Sophokles drámai költészete. Sophokles Günther igen helyes folfogása szerint nem eltért, de visszatért a népies világnézethez. A végzettragédia atyjává lesz az, ki egy Antigone, egy Oidipus bűnösségét tette tragédiája tárgyává. Azon megoldás, mely az «Oidipus Kolonosban» cz. darabban a Labdakidák átkát megoldja, úgy összeforrt a nép vallásos felfogásával, bár lélektani mélység tekintetében maig túl nincs szárnyalva, hogy azon *megoldás*hoz képest, mely a tüzet orzó Prometheus meséjét feldolgozó Aischylosnál található, a vallásos hit népies felfogását tükrözi vissza. Mint lábolta volna meg a nép Sophokles költészetének mélységeit: az öszhang, az odaadó vallásos hit, mely az emberi akarat szabadságát oly áhitattal viszi a *Végzet* oltárára, elbűvölte.

Az Orestia megoldása is az areopag itélete útján, midőn a demokrat áramlat által már elitélt aristokratikus törvényszék elött Pallas Athene jelenik meg és örök intézményül akarja megtartani a *vér*-perekben az areopagot: nem felelt meg az atheni nép közfelfogásának, midőn már a heliastaság — a népbiróság eleve diadalmaskodott és oly szenvedélylyé kezdett kifejlődni, melyet Aristophanes a «Darázsok»-ban kigúnyol. Aiskhylos visszavonulásának meséi, hogy egy korábbi, majdnem 15 évvel azelőtti költői verseny, Simonides által való legyőzetése keserítette volna el, vagy mint Suidas irja, hogy a szinház omlott volna össze előadás alkalmával ..... csak azt bizonyítják, hogy *A.* jellemét kora nem érté meg és keresett okot annak kimagyarázására, miért kellett a dicsőség templomát, melyet épített, ott hagynia, hogy önkénytes számüzetésbe menjen. Az a monda, hogy az ifjú Sophoklessel vívott verseny alkalmával, mikor a görög szabadság hőse Kimon, ki ép a Theseus hamvaival érkezett haza Skyrosból, melyet meghóditott, táborkarával volt a versenybiró és a koszorút Sophoklesnek adta: egyike a legjellemzőbb és költői szempontból legkifejezőbb mondáknak, mely megadja *A.* visszavonulásának ha nem is közvetetlen okát, de megmagyarázza hangulatát. E verseny *468*-ban volt Kr. e.

Sophokles pályája az öszhang. Nála a *nemesis*, mely kérlelhetlen hatalom Aiskhylosnál: átalakul és szelid vonásokat ölt. Sophokles hősei ὕβρις-ökért önmagukat sujtolják: Aiax öngyilkos lesz, Oidipius szemét tépi ki, Philoktetes enged Herakles szavának, Herakles nem átkozza meg nejét, Deianeirát, kinek féltékenysége gyujtá meg fáklyáját, Antigone már csak szeretni és nem gyülölni született. Legkorábbi tragœdiája Electra leheli még azt a hajthatatlan, kérlelhetetlen szellemet, mely *A.*-t jellemzi, melynek örök mintaképe marad az antik Faust: *Prometheus:* az emberi szabadság e martyrja. Az akarat szabadságereje erőszakossá, hevessé teszi. *A.* a nagy napok hőse: hősi lelke harczol darabjaiban is. És azon kedves adoma *A.* haláláról, melyet Lafontaine örökített meg újabban Valerius Maximus elbeszélése nyomán, hogy t. i. *A.*-t egy sas ölte meg kopasz fejét sziklának vélve és egy zsákmányul ragadott teknősbékát dobva le, hogy azon összetörjön: a *sast* a költők között, ki merészen nézett az igazság napjába a mythos ködkörén túl emelkedve, hozzá méltó véggel tiszteli meg:

Quelque devin le menaça dît-on
De la chute d'une maison.
Aussi tôt il quitta la ville,
Mit son lit en plein champ, loin des toits sous les cieux.
Un aigle qui portait en plein champ, loin des toits sous les cieux
Passa par là, vit l'homme, et, sur sa tête nue,
Qui parut un morceau de rocher à ses yeux,
Étant de cheveux dépourvue,
Laissa tomber sa proie, a fin de la casser:
Le pauvre Eschyle ainsi sut ses jours avancer.

Lafontaine humoros befejező sora igaz: napjait folytatja ő, ki Aristophanes szerint «darabjait az időnek szentelé».

A. 80 darabjával 52-szer nyert koszorút és visszavonul. Az a per, melyet Euripidessel folytat az æsthetikai széket ülő Dionysos előtt, Aristophanes «Békái»-ban ki van egészen fejezve; az ok, mely e büszke lelket arra kényszeríté, hogy mintsem megalázza magát, hagyja el a csatatért. Ő a harczkedvet, a folytonos küzdelemre utalt *honszerelem* hangját zengette, melyre a csekély számú görögnek szüksége volt, ha a lét küzdelmei közt nem akart összetörni, mint később összetört. Ő a szellem fennkölt prófétája: a

szellem bomlasztó, lágy, zsongító, ernyesztő hatásától, a tragikai meghatottság ellágyulásától félti nemzetét.

Így szól (*Békák*, 979—985):

ταῦτα γὰρ ἄνδρας χρὴ ποιητὰς ἀσκεῖν σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς
ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγένηνται.
Ὀρφεὺς μὲν γὰρ τελετάς δ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι.
Μουσαῖος δ' ἐξακέσεις τε νόσων καὶ χρησμοὺς Ἡσίοδος δὲ
γῆς ἐργασίας· καρπῶν ὥρας, ἀρότους. ὁ δὲ θεῖος Ὅμηρος
ἀπὸ τοῦ τιμὴν καὶ Κλέος ἔσχεν πλὴν τοῦδ' ὅτι χρήστ' ἐδίδαξε
τάξεις, ἀρετάς, ὁπλίσεις ἀνδρῶν;

Ilyenre kapassa igaz költő a férfiakat. Hisz akár nézd:
«Kezdettől fogva mily üdvös volt a nagy költők befolyása,
Orpheus ünnepeket rendele, lám, megtiltott emberöléstől;
Musaios nyavalyákat orvoslani és jóslani, Hesiodos meg
Földet munkálni taníta, vetést, aratást, mig ősi Homéros
Mivel érdemelé isteni hirét, minthogy csatarendre vitézül
Küzdeni, fegyverkezni taníta?»

A hős nemzedék hős fiát sok minden változás bosszantá.

Hugo Victor egy nálunk kevéssé ismert művét: *William Shakespearet* így kezdi: *Il y des hommes Oceans.* Ilyen Aiskhylos: *a genie* világos látásával, kiről a művész, Sophokles azt mondja: hogy «Aiskhylos jól teszi, de öntudatlanul.» Ez oceannak van édes szendergése, de vannak viharai is. E tenger édes zsongását halljuk, mikor Helénáról szól: «Derült lélek mint a tenger csöndje, szépség, mely díszére vált a leggazdagabb ékességnek is, édes szemek, melyek mint a nyil sebeztek, a szívnek végzete, virága a szerelemnek.» Hát még az Oceanidák vigasztaló szelid karéneke, mely elzsongítja a szenvedő Prometheus kínjait! De van e tengernek még több vihara. Ki feledné el, ha olvasta Prometheus végső szavait. 1080-tól végig (Dindorf):

Most nem csupán szóval, de tettleg is
Reng már a föld;
Felmenydörög s mély hangja bőgve kél; a
Villám tüzes kigyói átczikáznak;
A forgószél a port kavarja; minden
Szélnek fuvalma lejtve szembeszáll;
A tenger együvé vegyül a léggel. —
Zeüsztöl ily itélet ér ma engem

Nyilván remegni késztve. Oh anyámnak
Szentsége, oh ti, mindenek
Közös világát ringató legek:
Láttok mi érdemetlen estem el! (Zilahi K.)

Így esett ő is: a költő Prometheus, ki a tragikai bölcsészet tüzét rabolta el Bakhostól.

HEGEDÜS ISTVÁN.

A KARACSONYI MYSTERIUMOK EREDETE.[1]

A karácsonyi játékoknak még eddig nem akadt oly alapos kutatójuk, minő *Milchsack*[2]) a húsvétiaknak; eredetük, fejlődésük első foka máig is nagyrészt ismeretlen. A tárgynak egyetlen számbavehető vizsgálója, *Wilken*[3]) egyes hozzávetéseket ad csupán, a német hagyományokon túl nem terjeszkedik s eredményei sem igen megbízhatók, mint a húsvétiaknál kifejtett nézeteire már Milchsack rábizonyította[4]) s a karácsonyi játékoknál nekem is lesz alkalmam néhány tévedését kimutatni. Munkámat megneheziti az is, hogy a legfontosabb régi emlékek teljes szövegébe nem szerezhettem betekintést,[5]) így előre le kell mondanom az eredmény philologiai biztosságáról, megdönthetetlen voltáról: de másfelől ez emlékeket több munka oly bőven idézi és magyarázza, hogy az ú.

---

[1]) E czikk részlet egy nagyobb tanulmányból, mely a magyar vallásos népjátékok eredetéről szól.

[2]) *Gust. Milchsack*, Die Oster- und Passionsspiele. Literarhistorische Untersuchungen über den Ursprung und die Entwickelung derselben bis zum XVII. Jahrh. vornehmlich in Deutschland, nebst dem erstmaligen dipl. Abdruck des Kuenzelsauer Frohnleichnamsspieles. I. Die lateinischen Osterfeiern. Wolffenbuettel, 1880. Ism. *Heinrich Gusztáv* e Közlönyben IV, 1880, p. 558.

[3]) *Dr. E. Wilken*, Geschichte der geistlichen Spiele in Deutschland, Göttingen, 1872. Kár, hogy *Weinhold* Károlynak különben kitünő könyve: Weinachtsspiele und Lieder aus Ober-Oesterreich u. Schlesien. Wien, 1853. (az 1875-iki czimlap-kiadás) e tekintetben nagyrészt elavult.

[4]) «Bei Wilken blickt man an keiner Stelle, wenigstens was die Oster- und Passionsspiele betrifft, bei denen ich es beweisen kann, auf die Basis gründlicher und erfolgreicher Vorstudien.» Id. m. 15. l.

[5]) *Du Méril*, *Coussemacker* és *Wright* teljes kiadásait nem sikerült megkapnom.

n. irodalomtörténeti valószinűséget (melynél tovább haladni sok esetben hiába való fáradozás,) nem lehetetlen elérni. Megkisértem tehát, hogy az idézetek nyomán ez eleddig homályos kérdésre némi világot derítsek.

Karácsony ünnepe köré az egyházi játékoknak három csoportja sorakozik; karácsony napjához a *pásztorok imádása (Adoratio pastorum)*, az ártatlan kisdedekéhez (decz. 28.) *Ráchel siralma (Ordo Rachelis)* s vízkereszt napjához a *háromkirályok hódolata (Officium trium magorum)* fűződik. Ezt a szoros rendet azonban nem igen tartották meg kezdettől fogva sem; tetszés szerint cserélgették, vagy összevonták egy előadásba. — Ráchel siralmának eredete után nem kell sokáig kutatnunk; már régebben fölismerték, hogy nem egyéb egyszerű reminiscentiánál. A mint a passiojátékokat mindig *Mária siralma* fejezi be, a mely ott a gyászos végű mysteriumban helyén van, úgy a karácsonyi előadásoknak Rachel siralma a vége, a mely már nem vág össze az örömünnep hangjával. Az utánzásban annyira mentek, hogy kedvéért felforgatták a chronologiai sorrendet, eléje tették a királyok jelenetét, sőt a «12 éves Jézus megjelenését a templomban» is. Egy régi alsó-hesseni O. R. pedig, mely a többihez nagyon hasonlít, szószerint azokat a latin és német hymnusokat foglalja magában, melyek a legeredetibb Mária siralmát képezik.[1]) Eredete tehát kétségtelenül a passio- és húsvéti játékra mutat vissza.

Ez a tény most természetszerűen arra a gondolatra vezet, hogy a pásztorok s a három királyok jeleneteit is a húsvéti játékcyklushoz vonatkoztassuk, s ezt kisértjük meg az alábbi sorokban. Azért bevezetésül álljon itt néhány szó a passio-, de különösen húsvéti játékokról, mely utóbbi valóbbszínű, hogy forrása lehetett a karácsonyi jeleneteknek, mivel mindkettő örömünnepről való; mindkét ünnep egyházi berendezése és tárgya szembeszökő egyezéseket mutat: karácsonyt u. i. épúgy megelőzi az advent, mint húsvétot a nagyhét, itt is ott is Krisztusnak újjászületése, a hiteszmének diadala szerepel. Általános okoskodás is oda vezet, hogy a betlehemes előadásoknak a húsvéti sirjelenetben keressük forrását. Husvéti párbeszédek jóval korábbi időből maradtak reánk (XI. század). Kétségtelen, hogy meg is előzték karácsonyi társaikat; mikor tehát a husvéti ritusból kisarjadt az egyházi dráma,[2]) a

[1]) *Wilken* id. m. 171. jegyz.
[2]) Ezt Milchsack kutatásai óta bizonyosnak vehetjük.

másik nagy napnak (karácsonynak) ünnepségeit sem akarták a kedvelt látványosság nélkül végezni; vesztett volna évszázados népszerűségéből, ha hasonló játékfélét nem rendeznek a napján. A föltett átvételnek még a rendes, előirt ritus sem állt útjában, minthogy az örömünnepen nem csak ilyen istenfélő és hitet erősítő előadásokat, de sok egyéb, az egyház komolyságával meg nem férő tréfás szokást (gyermek-püspök miséjét, a bolond- és szamár-ünnepet), hagyományos mulatságokat is megtűrtek. — De vegyük sorra a biztos és kétségtelen adatokat.

Milchsack alapvető munkájában pontos, szigorú összevetését adja az eddig napfényre került régi húsvéti játékoknak, meghatározza ősalakjukat s vizsgálódásainak eredményeként oly meggyőződésre jut, hogy *az összes feltámadási mysteriumok egy közös alapból származnak.* Módszere ez eredményre nézve kifogástalan; bizonyos, hogy az ősalak a húsvéti drámák csirája. Ő azonban ennél is tovább megy s a synoptikus evangeliumok erre vonatkozó helyeit is megvizsgálván, kimondja, hogy az ősalak s e bibliai helyek között annyira lényeges a külömbség, hogy szolgai átvételnek épenséggel nem tekinthető, tehát valamely ker. egyházi írónak önálló munkája, a kit e szerint, bár ismeretlenül, a ker. dráma megteremtőjének kell tartanunk.*)

Az ősalak a következő öt responsorikus mondatból áll:

I. Mulieres (sc. 3 Mariæ): *Quis revolvet nobis lapidem ab ostio monumenti?*

II. Angelus: *Quem quaeritis in sepulchro, o christicolae?*

III. Mulieres: *Jesum Nazarenum crucifixum, o coelicolae!*

IV. Angelus: *Non est hic, surrexit, sicut praedixerat!*

V. Angelus: *Ite nuntiate quia surrexit!*

Összehasonlításúl adom itt a három synoptikus evangelium erre vonatkozó helyét is:

Ev. Math. 28. 5—7.

5. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos: *scio enim quod Jesum qui crucifixus est quaeritis: 6. non est hic, surrexit enim sicut dixit:* venite

Ev. Marc. 16. 6—7.

6. Qui (sc. angelus) dicit illis: Nolite expavescere: *Jesum quaeritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hic:* ecce locus, ubi posuerunt eum. 7. *Sed ite di-*

Ev. Luc. 24. 5—8.

5. cum timerent autem et declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas: *Quid quaeritis viventem cum mortuis?* 6. *Non est hic, sed surrexit:* recordamini... cet.

---

*) *Milchsack.* id. m. Ergebnisse cz. fejezetben, 116. s k. ll.

et videte locum ubi positus erat dominus. 7. *Et cito euntes dicite discipulis eius quia surrexit*, et ecce præcedit vos in Galileam . . . cet.

cite discipulis eius et Petro quia praecedit vos in Galileam . . . cet.

Egyszerű összehasonlítás is világosan mutatja, hogy Lukács ev.-nak csak csekély, vagy épen semmi hatása sem volt a föntebbi dialogusra. Már a másik kettővel szembetűnő az egyezés; de az is felismerhető, hogy ezek közül egyikhez sem ragaszkodott az ősdialogus szerzője a másik rovására. A III. Márk ev., a IV. Mátééhoz áll közelebb. — A figyelmes vizsgálónak azonban az is fel fog tűnni, hogy a dialogusban olyan helyek hiányzanak, melyek mindkét evangeliumban előfordulván, a drámának mintegy éltető elemet adtak volna. Miért maradt el az első, híres megszólítás: *Nolite timere*, vagy a végén ez: *dicite, quia praecedit vos in Galileam?* Söt a legdrámaibb helynek nyoma sincs a dialogusban, az *ecce locus* résznek hatását pedig lehetetlen, hogy ne érezte volna a szerző; el kell képzelnünk, hogy a sír mellett ülő, dalmatikás paphoz jön a többi három (mulieres), hogy meggyőződjenek a sír üres voltáról. — Azt hiszem, ezekre nem felel meg Milchsack, mikor az eltéréseket az író önnállóságának tudja be. Abban a korban a szentírástól nem mertek eltérni. Ennyi, ilyen önkényű s nem is czélszerű változtatása a szent szövegnek *egyszerre* nem képzelhető; igen, megtörténhetett lassan, idők folytán. Különben is M. felelete ismét csak ködös mythost ad a legfontosabb kérdésben: az ősdialogus *párbeszédes jellemének* eredetét nem fejti meg; az idézett ev.-i részekben nincs dialogus.

Gyanumat különösen a II. sor költötte fel, mely határozottan a legfontosabb mondata az egésznek s ezt érte a legtöbb változás. Azt hiszem, Monenak*) lesz igaza, ki a húsveti drámát nem egy szerzőtől, de a hosszú passio alatt énekelt antiphonákból származtatja, mert épen a II. sorra vonatkozólag ezt olvassuk János evangeliumában (c. 18. v. 4—5.): Jesus itaque sciens omnia, quæ ventura erant super eum, præcessit et dixit eis: *Quem quaeritis.* Responderunt ei: *Jesum Nazarenum.* Dixit eis Jesus: *Ego is*

*) *Mone: Schauspiele des Mittelalters aus Handschriften.* Karlsruhe, 1846. I. k.

sum... ect. E szavakat Kr. a Gethsemane-kertben váltja a poroszlókkal. Ez nem csak szószerint megfelel a II. és III. sornak, de már itt egyszersmind *kész a dialogus is.*[1]) — Hogy miként került e passiobeli rész a húsvéti játékba, annak fejtegetése most messze vezetne[2]), elég annyi, hogy az ősdialogusnak legrégibb és legfontosabb két sora a II. és III. vagyis; *Angelus; Quem quaeritis; Mulieres: Jesum Nazarenum.* — Szükségesnek láttam ennek előrebocsátását, mert később gyakran hivatkozom reá.

A kétféle, pásztor- és háromkirály-játékot, sorra veszem. Megvizsgáljuk legrégibb följegyzéseiket, mert ha egyáltalán lehetséges az eredet kérdésére világot derítenünk, úgy a megoldásnak ezekben kell rejlenie.

Lássuk a *pásztorjeleneteket* előbb. — Önálló, egyházi, papok által templomban előadott pásztorjátékot csak egyet ismerünk: a *rouenit* (R. P.) a XIV. század közepéről.[3]) De a pásztorok, mint szereplő személyek, előfordulnak már a jóval régibb Magorum adoratiok mindenikében is. — Wilken kritikailag megállapított szövege szerint[4]) legrégibb szerepük a következő:

Angelus inquit inprimis:
1. Pastores annuntio vobis gaudium magnum.
Pastores: 2. Transeamus Betlehem et videamus hoc verbum.
Angeli: 3. Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis!

E rész rendesen megelőzi a Mag. adoratiot s szószerint az evangeliumból van véve (l. Luk. II. 10. és 16.) A játékokban mégegyszer előfordulnak a pásztorok, mikor a három király Herodestől Betlehem felé indul; útban találják őket s megkérdik tőlök:

---

[1]) A IV. és V. sor már valószínű, hogy az evangeliumok hatása alatt keletkezett, mint az I. is. Hogy az alapdialogus bővítésénél mindig figyelemmel kísérték a szentirásnak ide vonatkozó helyeit, abból is látszik, hogy a *Pray-codex*ben följegyzett húsvéti mysterium, melyben az I—V. sor előfordul, magában foglalja már az *ecce locus* részt is. V. ö. *Ábel J.* A színészet Bártfán a XV. és XVI. századokban. Századok, 1884.

[2]) Dolgozatomban ezt a nézetet majd bővebben is kifejtem.

[3]) Kiadta *Du Cange* Pastorum officio cz. alatt; *Du Méril* p. 147. — Kivonatát németül *Weinhold:* Weihnachtsspiele u. Lieder aus Süddeutschland u. Schlesien. Wien, 1853. p. 49; ezt magyarul *Gyulai:* Népkölt. gyűjt. I. k. 525. l.

[4]) *Wilken* id. m. 194.

Magi ad Pastores:
4. Pastores dicite, quidnam vidistis?
Respondeant *Pastores:*
5. Infantem vidimus pannis involutum!

E két sor pedig a Breviarium Romanum legrégibb antiphonái közé tartozik.[1]) — Az idézett két rész kétségkivül legkezdetlegesebb alakja a pásztorok szerepének; a szent iráshoz való ragaszkodás s egy ismert antiphona alapján lépnek föl először s azért bizonyára fiatalabbak a háromkirályok jeleneténél; mert ha szereplésük régibb keletű, talán a Mag. ad. keletkezésével egy idejű lett volna, ép úgy át kellett volna idők folytán alakulnia, mint a hogy a királyok szereplése valósággal megbővült, hosszú darabbá lett. Meggyőz erről egy tekintet, melyet pl. *a freisingi* (XII. sz.) *Mag. adoratio*ra vetünk; a pásztorokra vonatkozó rész semmivel sem több a fönt közölt 5 sornál, míg a királyok szerepe szélesen kidolgozott, hosszadalmas versekből áll.[2]) — Később már a pásztorok szerepe is kibővül; pl. a *freisingi Ordo Rachelis*ben (egy századdal fiatalabb a Mag. ad. nál.)[3]) a fönt idézett 2. sorból már hatsoros carmen rhythmicum lett; 4. és 5. megmaradt régi alakjában, de királyok helyett minden értelem nélkül a chorus kérdi tőlök. Szerepük tehát ez:

Angeli: Gloria in excelsis ... cet. (v. ö. fönt 3.)
Pastores: Quis audivit his similia
Ab eterno mirabilia!
O mirandum puerpurium,
Tantum habens ministerium!
Transeamus ergo Betlehem,
Explorare rei seriem. (V. ö. f. 2.)

Venientes ad presepe dicant:

O regem celi cui celicole famulantur!
clauditur in stabulo concludens cuncta pugillo,
despectissimus in terris et summus in astris.
Chorus dicat: Pastores dicite . . . (V. ö. f. 4.)
Respondent *Pastores:* Infantem vidimus . . . cet. (V. ö. f. 5.)

Már itt meglátszik, hogyan veszik fel lassankint a királyok szerepét. Az «*O regem coeli*» kezdetü antiphonát az ugyancsak

[1]) Brev. Rom. ex decr. ss. conc. Trid . . . Ratisbonæ 1879. v. IV. pag. 234.
[2]) *Weinhold* W. Spiele u. Lieder. 56—61.
[3]) *Weinhold*, u. o. 62—65.

Freisingből maradt régibb Magorum adoratioban még a királyok énekelték.[1])

Vessük össze az egyetlen önálló pásztorjátéknak (R. P.) külső, scenikus berendezését a régibb háromkirály-darabokéval. Az utóbbinak legrégibb ilyen leirása a *roueni* (R.) Officium trium Magorumban maradt meg;[2]) e szerint az előadás így folyt le: Vizkereszt napján az ének után (tertia cantata) kezdődik a háromkirály szertartása. A templom különböző részeiből előlép a három király koronával diszített sipkákban, szolgáktól követve, kik az ajándékokat hozzák. Az első király ki középről jő, botjával a csillagra mutat s így szól: Stella fulgore nimio rutilat; a jobbról jövő második folytatja: Quæ regem regum natum monstrat; balról a harmadik: Quem venturum olim profetiæ signaverant. Az oltárnál mindnyájan összetalálkoznak, megcsókolják egymást s éneklik: Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes ei munera: aurum, thus et myrrham. Erre a kántor elkezdi a «Magi veniunt» responsoriumot s a körmenet megindul. (A terjedelmesebb játékokban itt jön közbe Herodes és irástudóinak jelenete az internuntiusszal és armigerrel.) Mihelyt a menet a templom hajójába ér, a keresztoltár csillárja meggyujtatik s a magusok éneklik: Ecce stella in oriente prævisa iterum præcedit nos lucida. Hæc inquam stella natum demonstrat, de quo Balaam cecinerat dicens ... cet. Ekkor két pap dalmatikába öltözve s a bábákat (obstetrices) jelképezve, az oltárhoz lép és szelid hangon énekli: Qui sunt hi qui stella duce nos adeuntes inaudita ferunt. A magusok így válaszolnak: Nos sumus, quos cernitis, reges Tharsis et Arabum et Sabæ, dona ferentes Christo ... cet. A dalmatikába öltözött két pap (obstetrices) a függönyt félre vonva, így szól: Ecce puer adest, quem quæritis. A háromkirály térdre esik s e szavakkal üdvözli a csecsemőt: Salve princeps sæculorum! Az első ad aranyat: Suscipe rex aurum; második tömjént: Tolle thus, tu vere deus; a harmadik myrrhát: Myrham signum sepulturæ! Ez alatt a tömeg áldozni megy s a feláldozott

---

[1]) A fr. Mag. ad. vége ez: *Angelus ad prostratos Magos:* Impleta sunt omnia quæ prophetice dicta sunt. Ita viam remeantes aliam, ne delatores tanti regis puniendi sitis. — *Magi* redeuntes antiphonam (canant): *O regem coeli.*

[2]) Eredetijét *Du Méril* (p. 153.), utána adja *Willen* (195. s k.), német rövidített fordítását *Weinhold* (51. s k.); ezt magyarul *Gyulai* (Népkölt. gyűjt. I. 526. s k. ll.)

arany a dalmatikás papoknak adatik. A magusok térdelve imádkoznak s *majd mintha álomból ébrednének*[1]) egy fehérbe öltözött gyermek, mint angyal az antiphonát énekli: Impleta sunt omnia... cet. — Erre a királyok az oldalajtón kimennek a templomból és a balfelőli ajtón az énekkarba lépnek, mialatt a kántor rákezd a responsoriumra: Tria sunt munera... A mise alatt a hár. kir. vezeti az énekkart... stb.

A *roueni* (R. P.) pásztorjátékról meg ezek maradtak meg:[2]) Te Deum után az oltár mögött jászolt emeltek, mely fölé a szent szűz képét helyezték. Az énekkar előtt levő emelvényen egy fiu állott, ki mint angyal, Krisztus születését hirdette: Pastores annuntio vobis gaudium magnum (Luk. II. 10.). A kar nagy ajtaján belépnek a pásztorok s a jászolhoz mennek Pax in terris-t énekelve; üdvözlik a szent szűzet s imádva hódolnak a gyermeknek, kit két főbb pap, dalmatikába öltözve (az Obstetrixek jelképeül) mutat meg nekik. A misézö az oltár mellett kérdi: Quem vidistis, pastores? Felelik: Natum vidimus s éneklik: Alleluia! — A mise további folyamán «pastores regant chorum,» vagy pedig egyik pásztor a lectiot olvassa, másik kettő (tehát már ekkor ők is hárman voltak!) énekli az «in pulpito» gradualet. Ezek már mindenesetre feltünő egyezések.

Hanem mindez még nem elég annak bebizonyítására, hogy *az önálló pásztorjáték puszta másolása a királyokénak.* Áll azonban még néhány erős bizonyító adat rendelkezésünkre, de melyekért kissé messzebb kell kerülnünk. — A vallásos népjátékok kutatói előtt régen eldöntött dolog az, hogy az ilyen szokást tartó népnél a pásztorjelenetek fő és alapváza egy és ugyanaz. A franczia és német népjátékok pásztorai, egészen úgy, mint a mieink, künn a mezőn nyájaik mellett elalusznak; az angyal hirdető szava álmaikból fölriasztja őket s mikor Betlehem (jászol, bölcső) elé járulnak, mindenik valami ajándékot nyujt át az új szülött fiuistennek. Természetes, hogy ez az alapváz sokféle módon kibővül és változatossá lesz; egy-egy nemzet, sőt vidék is más és más jelenetét dolgozza ki nagyobb előszeretettel; de lényegében valamennyi e két (álom és ajándékadás) jelenetre vezethető vissza. Ez egy. —

---

[1]) A kiemelt részre később hivatkozom.

[2]) *Gyulai* közlését (525. l.) kiegészítettem *Julevill*e könyve szerint: Histoire du théâtre en France. I. Les mystères 2 vols. Paris, Hachette. 1880.

Más az, hogy külföldön még csak meg sem kisérették a népjátékok egyházi eredetét kétségbe vonni.[1]) A németeknél és angoloknál ez az átmenet a templomi szokásból népszokásba lépésről-lépésre nyomon kisérhető;[2]) már nálunk a kérdés jóval bonyolultabb, nekünk egyetlen emlékünk, adatunk sem maradt egykori létezésükről, csak azt tudjuk, hogy kb. e század eleje óta (Dugonics följegyzései) a magyar nép között is él e szokás, a mi a combinatióknak tág teret nyit. De maradjunk a külföldieknél. — Láttuk, hogy voltakép csak *két jelenetből* állanak: *álmukból fölkelti őket az angyal* s a jászol elé borulva *ajándékot adnak a gyermeknek.* — Az evangelium e kettőről mit sem tud (v. ö. Luk. II. 8—20, mely a pásztorokról szól; sőt itt világosan az áll, hogy: *vigyáznak* vala éjszakán az ő nyájok mellett), de mindkettő megvan a *háromkirályról* szóló részben: Máté II. 11. «És bémenvén a házba, megtalálák a gyermeket Máriával, az ő anyjával, és leborulván tisztességet tőnek néki; és az ő kincseket előhozván, *adának néki ajándékokat,* aranyakat, temjént és mirhát. 12. És az Istentől megintetvén *álom által,* hogy Herodeshez vissza ne mennének, más úton térének az ő hazájokba.»

A középkori Mag. adoratiokba mind a két jelenetet átvették; az ajándékadást, mint a királyok szerepének fő jellemzőjét, természetesen első sorban, de álmuk ábrázolásának is maradt nyoma; leggyakrabban leborulással jelezték. Följebb kiemeltem a roueni Mag. ad. (R) lefolyásánál az idevonatkozó helyet. Tunc, *Magis orantibus et quasi somno sopitis,* quidam Puer... cet. — Ugyancsak az «Impleta sunt» antiphona előtt ad erre utasítást a freisingi (Fr) is: Angelus ad *prostratos* Magos. — Mikor már a játékok elvesztik misei jellemüket, kiválnak köréből s önállóan, mint látványos darabok, adatnak elő, a leborulás mozzanata is átalakul; már nemcsak jelzik az álmot, hanem lefeküsznek a színen, elalusznak s a megjelenő angyal költi fel őket. A XIV. sz. közepén előadott

[1]) Csak *Wilken* koczkáztatja meg azt az eredeti különvéleményt, hogy ezek a XV. éz XVI. században erkölcstelenné, profánná fajult játékoknak nyomorék emlékei a népnél. Nézetének téves voltát bizonyítgatni is fölösleges. Honnan támadhatott volna az olyan erkölcstelen bohóczkodásokból ilyen szigorúan vallásos, több népnél megegyező tárgyú és mindenütt áhitattal előadott és meghallgatott népjáték?

[2]) A németekét így származtatta vissza *Weinhold,* az angolokét *Marriot:* A collection of english miracleplays or mysteries. Basel, 1838.

olasz kar. játékban, mikor a királyok lefeküsznek, a darabot magyarázó előadással kisérő præcursor (úgy látszik a régi internuntiusszal ugyanegy alak) elmondja, hogy a királyok az útban elfáradván, lenyugodtak s most alusznak.[1]) — Körülbelül ez időtájt öltenek a pásztorjátékok is önálló alakot; elvetik régi kis szerepüket, mely egyébből sem állott a királyokkal való találkozásnál s a mely a háromkirály-játék fejlődésével mindinkább vesztett fontosságából (a jelentéktelen armigernek vagy az írástudóknak nagyobb szerepük volt), s teljesen átveszik a magusok szerepét. A dolog természetes. A hajdanta nevezetes vízkeresztünnep a középkorban vesztett fontosságából s rovására emelkedett a karácsony népszerű cultusa; a vízkereszkor tartott drámai előadásokat (háromkirály-játékokat) át akarták tenni karácsonyra is s erre legalkalmasabbnak a pásztorok jelenetét találták; a vízkereszti dráma két fő jelenetét: az ajándékadást és elalvást tehát egyszerűen ráruházták a pásztorokra s ezzel megvolt a mai népies betlehemek őstypusa. — Egy XV. századi angol játék érdekes alkalmat ad arra, hogy ezt a természetes processust (ugyanegy tárgynak más szereplőkre ruházását) bár csak hasonló tárgygyal, de ugyanolyan körülmények között végig kisérhessük. A tárgy csak hasonló; mert itt már az önálló darabbá alakult pásztorjáték szolgál ismét mintául, hogy belőle specialis angol népjáték váljék.

A *Towneley* név alatt kiadott népmysteriumok[2]) egyikében, *Paginae* (= pageant, a coll. játékok egyes részeinek angol neve) *pastorum*ban két pásztor elpanaszolja egymásnak baját. Egyik a földi dolgok mulandóságáról elmélkedik, mert egy tehene elhagyta az árnyékvilágot, másikat a politikai elnyomatás bántja; kesereg az elszaporodott rablók, tolvajok, de legkivált a lovagok miatt.

---

[1]) L. *Ad. Ebert* czikkét: Stud. zur Gesch. des mittelalt: Dramas. I. Die ältesten italienischen Mysterien. (Jahrbuch für roman. u. engl. Sprache u. Literatur. V. 1864. 55. l.)

[2]) Kiadás: *The Towneley Mysteries. publ. of the Surtees society, Lond. 1836.* — T. nevét a kéziratot őrző családtól kapta. Ezek collectiv-játékok, melyekben az egész ó- és újszövetségi történet drámai formába van öntve. Alkalmasint Wakefield környékén úrnapkor, vagy a wodkirki vásárok alkalmával adták elő a szomszédos városok czéhei magas, kerekeken tolható tribuneön (scaffold). Az angol játékokról érdekes fejtegetést ad *Sharp* könyvében: Dissertation on the pageants, or dramatic Mysteries anciently performed at Coventry by the thrading Companies of that city. Coventry. 1825.

Majd holmi apróság fölött összevesznek s egy közbelépő harmadik pásztor dönti el a vitát. Vacsorát készítenek, a bogrács köré leheverednek s elköltött estéli után elalusznak. Megjelenik az angyal s énekével felkölti őket. A pásztorok elrecitálják a bibliai jóslatokat (egyikük latinul mond ket verset Vergil 4. Eclogájából, miért a másik kettő kineveti) s útra kelnek Betlehem felé, ajándékokat vive magukkal. Csillag vezeti őket a jászolhoz, hol leborulnak s mindegyik ad valamit Máriának. — Ez az ilyen játékok rendes alakja. De nyomban utána van a kéziratban egy másik pásztorjáték, melyben hasonló motivumokkal egész kis népies bohózat kerekül ki. A három pásztor bevezető panaszkodása megfelel az előbbinek. A harmadikat egy harpia feleség miatt öli a bú. Majd eléjük áll Mac, ki rémséges tolvaj hirében áll. Eleinte, mint tehetős és hatalmas yeoman, elváltoztatott hangon bárányt követel tőlök, de ráismernek. Erre fordít a köpenyegen s ő is panaszkodni kezd. Kesereg, hogy felesége évenkint új meg új csemetével ajándékozza meg. Későre jár az idő, le akarnak feküdni. Mac éji szállást kér tőlük, mire óvatosságból közbül fektetik. Mikor a három pásztor elaludt, Mac fölkel, kiválasztja a legkövérebb kost s haza viszi feleségének, Gillenek, ki az állatot a bölcsőbe rejti. (Mac háza ugyanazon a scaffoldon állt.) Mac visszalopódzik helyére s reggelre kelve őt költögetik legtovább. Nem tudnak bele lelket verni, emelgetik botjaikkal (mint nálunk az öreg pásztort), álmában rémüldözik, hogy Gille újra gyermeket hozott világra. Végre fölkel; kikeresik zsebeit, üreseknek találják; majd át vizsgálják a nyájat s észreveszik a hiányt. Macet közrefogják s elviszik magukkal ennek lakására. Mire benyitnak, Gille ágyban fekszik s a leghívebben utánozza egy gyermek-ágyas asszony vergődését; Mac is sopánkodik. Ezalatt a pásztorok átkutatták a házat, de semmit sem találtak. A nagy nyomorúság és túlságos áldás láttára megesik a szivök s elhatározzák, hogy a csecsemő számára mindenik ad valamit. Letérdelnek a bölcső mellé, egyik föllebbenti a takarót s ott találják jószágukat. Macet elverik s mikor az ütlegelésben végkép kifáradva leülnek, megjelenik az angyal s énekli: Gloria in excelsis deo!

Érdekes, tanulságos adat ez. Egyrészt fogalmat nyújt arról, mily módon mentek át az egyházi játékok világiak s a nép kezére s megmagyarázza némikép a XVI. századi angol dráma hirtelen föllendülését, az angol népszellem erős assimiláló képességét, — másfelől megmutatja, hogy a dráma fejlődésében az ilyen átme-

net (háromkirály-játékból a pásztorokéba, ebből népi bohózatba) minden erőltetettség nélkül, simán és természetesen mehetett végbe.

A következők megértése végett, tekintsünk csak kissé visszafelé. Addig a pontig, a hol a pásztorjáték a magusoké mintájára önállóan lábra kezd állani, e kétféle drámát együtt és egyszerre adták elő. Az ilyen karácsonyi, vagy is inkább vízkereszti daraboknak a magusok voltak főszereplői, melybe bővítés és változatosság kedvéért belevonták Gabriel angyali üdvözletét, a pásztorokat, az ártatlan kisdedek legyilkolását, sőt néha a gyertyaszentelőre való jelenetet is: tizenkét éves Jézust a templomban.[1]) A mint azonban a pásztorjáték átveszi a hár. kir. motivumait s különálló, de ezzel egy tárgyú darabbá lesz, a kettő többé együtt meg nem férhet, egyik a másiknak egyszerű ismétlése. Még az sem veheti elejét a teljes szétválásnak, hogy az egyik karácsonykor, másik vízkereszt napján kerül előadásra, de mindenesetre módosít a dolgon, mert e nélkül valamelyiknek ki kellett volna vesznie. — Nagyobb városokban, hol a magusok hódolata nagy pompával, a polgárság s a magasabb egyházi és világi méltóságok hozzájárulása mellett adatott elő, a pásztorjáték már külső egyszerűségénél fogva sem versenyezhetett vele; fényes látványosság és változatos tárgy dolgában (a Herodessel való legdrámaibb jelenet a pásztorjátékban nem fordult elő) messze mögötte maradt; vesztett tehát népszerüségéből, végre teljesen kiveszett. Annál kedvezőbb talajra talált a vidék templomaiban, hol sem a közönség, sem a költséges kiállítás anyagi oldala nem kedvezett a királyjeleneteknek. A vidék népe inkább vonzódott a hozzájuk közelebb álló pásztorokhoz, véréből való vér voltak, inkább ápolták tehát ezt s csakugyan a nép között mindenütt inkább elterjedt s szívesebben fogadott a pásztorjáték, mint a csillaggal való járás, mely utóbbi manapság csak úgy szerepel egyes vidékeken, mint pl. nálunk nagyhéten a Pilátusverés,[2]) minden párbeszéd, drámai actus hijával.

A régi latin pásztorjátékok jeleneteinek egyszerüségéből egy

---

[1]) L. a benedictbeurenit: Ludus scenicus de nativitate Domini (XIII. sz.). Kiadta *Schmeller* Carm. burana, p. 80—95; *Du Méril* Or. latines, p. 187—213. és *Mone* Schauspiele d. M. A. I. p. 143—195.

[2]) *Dugonics:* Magy. példabeszédek és jelesmondások. 208. l. — Részletesebben u. a. kéziratában. III. k. 430. sz. a. 133. l. — Muz. kvtár Quart. Hung. 258. sz. a.

nevezetes sajátságuk vonható ki, mely átvezet a háromkirály-játék eredetének vizsgálására. Az előbbi ugyanis természeténél és sorsánál fogva sokkal eredetibb, régibb részleteket tartott meg, mint szülője: a mágusjelenet. Nem fejlődött, nem erősbödött soha, megmaradt az első fokon; kiszélesítéséhez sem a szentírás, sem az apokryphok nem nyújtanak tárgyat; az egyes, hozzá füződő népjeleneteket már maga a nép toldotta hozzá, nem a templomban keletkeztek. Másfelől a király-dráma már a legrégibb emlékeken a fejlődésnek igen előhaladott, magas fokán áll, annyira átalakult, versekkel s toldott jelenetekkel bővült már, hogy eredeti alakjára, kezdetleges csirájára *belőle* következtetni lehetetlen. Igy aztán az a sajátságos dolog esik meg vele, hogy eredete kérdésében legtöbbször nem maga, de a belőle származott pásztorjelenetek adnak felvilágosítást.

A háromkirály-játéknak hat régi (a XIV. század előtti) följegyzése maradt, u. m. 1. a *roueni* (R)[1]) 2. *orléansi* (O)[2]) 3. *freisingi* (most Münchenben, jele: Fr)[3]) 4. *limogesi* (L)[4]) 5. *saint-bénoît-sur-Loire*-i (B) és 6. a *neversi* (N)[5]). — Szerkezetük nagyrészt összevág, koruk is körülbelül összeesik, a mely különben épen nem tehető korábbra a XII. századnál.[6]) Mindannyi már teljes, kifejlett dráma; tárgyuk több jelenetre szakad, melyek külömböző fejlődési fokon jutottak bele. — Tárgyuk az, hogy a három király a csillag után indulván, megérkezik s Jeruzsálem lakóitól megkérdi, hol találnak Juda újszülött királyára. Meghallja

---

[1]) Először kiadta *Jean d'Avranche* Lib. de off. eccl. 1679. Utána sokszor, legjobban *Du Méril* «Étoile» cz. alatt. (Orig. latines du théâtre modern. p. 153.)

[2]) *Wright Th.* Early mysteries and other latin poems of the twelft and hirteenth centuries. Lond. 1844.

[3]) *Weinhold.* W. Spiele u. Lieder, Wien 1853. p. 56—61. *Wilken.* Gesch. d. geistl. Spiele. Gött. 1872. p. 6—9.

[4]) *Martine.* De antiquis eccl. ritibus. IV. c. 14. §. 12.

[5]) Ez utolsó kettő kiadásairól nincs adatom. *Julleville* (id. m. 60. s k.) sem említi, de elég terjedelmesen szól rólok. Azt hiszem N egy és ugyanaz a Kopasz Károly zsoltárkönyvének táblájából kifejtettel, melyet szintén Julleville említ.

[6]) *Weinhold* és *Schmeller* (Carm. bur.) bizonyára tévednek, mikor Fr.-t a IX. századra teszik. Ez valamennyi között legterjedelmesebb; O. és R. a régibbnek, eredetibbnek színével bír s ezek sem korábbiak a XII. századnál.

ezt Herodes (rex) követe (internuntius) s hirül viszi urának. Ez megijed, magához hívatja őket s megtudva tőlük jöttük okát, katonát (miles) küld az irástudókért (scribæ), hogy jönnének hozzá s néznének utána a szentírásban, mi jövendöltetett az új fejedelemről. Ezek kijelentik, hogy Betlehemben kellett születnie. Herodes fegyvernöke (armiger) tanácsára megkéri a királyokat, térjenek hozzá vissza, ha rátaláltak. Ezek Betlehembe érkeznek (utjokat körmenettel jelölték) s a csillag után eligazodva, a bölcsőt őriző két bába (obstetrices) megmutatja nekik a gyermeket. Következik a hódolat és ajándékadás jelenete s a játékot egy antiphona éneklésével fejezik be.

A Herodes szerepével összefüggő jelenetek kétségkivül később toldattak a játékhoz; szövege az emlékekben eltérő s a legrégibbnek tartott R.-ben elő sem fordul. A többire nézve a hat följegyzés majdnem szószerint egyezik s így ez tekinthető a játék legeredetibb, ismert alakjának. Hadd álljon itt egész terjedelmében:

Officium Magorum.

(Magus)*) primus: Stella fulgore nimio rutilat.
(secundus): Que regem regum natum monstrat.
(tertius): Quem venturum olim prophetiæ signaverant.
(simul cantent): Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes
ei munera, aurum, thus et mirram.

Következik a gyermek után kérdezés és Herodes hosszú jelenete, mely után:

Magi aspicientes stellam canant:
Ecce stella in oriente prævisa
Iterum præcedit nos lucida!
[Obstetrices]: Qui sunt hi, qui stella duce
Nos adeuntes inaudita ferunt?
Magi respondeant: Nos sumus, quos cernitis, reges
Tharsis et Arabum et Sabæ,
Dona ferentes Christo... quem stella duce adorare venimus.
Ob (stetrices): Ecce puer adest, quem quæritis.
Iam properate et orate, quia ipse est redemtio mundi.
Intrantes magi: Salve princeps sæculorum!
Primus: Suscipe, rex, aurum!
Secundus: Tolle thus, tu vere Deus!

---

*) Fr.-t veszem alapul. A kerek zárójelek *Du Méril* és *Weinhold* kiegészítései, *Wilkenéi* sarkos zárójelek közt vannak.

Tertium: Mirram signum sepulturæ!
Angelus ad prostratos Magos:
Impleta sunt omnia quæ prophetice dicta sunt.
Ite viam remeantes aliam, ne delatores tanti regis puniendi sitis.
Magi redeuntes antiphonam (canant):
O regem cœli!... cet.

Ez a legegyszerübb szöveg, melyet az összevetésből nyerünk. Láthatjuk, hogy még mindig annyira bő és részletes, mint a milyen kezdetekor nem lehetett; túlságos sok személyt foglalkodtat, már előhaladott scenicus apparatust kiván, a misébe betoldásnak már nehézkes, hosszú, szóval magasabb fejlődési fokon, talán másodikon, vagy harmadikon áll; *) de meg annyira egygyé van olvasztva, hogy belőle már eredetibb rész erőltetettség nélkül ki nem választható. Az eredet kérdésében tehát a szöveg maga felvilágosítást nem ad.

Másfelé kell fordulnunk, ha a kérdést némikép tisztázni, esetleg megoldani akarjuk. Fentebb említettem, hogy a karácsonyi játékok egyik jelenete, mely a többivel leggyakrabban egyszerre adatott elő, az Ordo Rachelis, határozottan a húsvéti játékok Mária siralmainak mintájára keletkezett, annak egyszerű utánzása. — Ez azt mutatná, hogy a kar. játékok a húsvétinak, mint régibb drámai dialogusnak, mintájára jöttek létre. Igaz ugyan, hogy a háromkirály-játékok ismert legegyszerübb alakjának egyetlen közös érintkezési pontja sincs a feltámadási öt alapmondattal, de láttuk azt is, hogy a közölt magusjelenetek nem eredeti, ősi formája az, a melyet ismerünk; följegyeztetésök oly korból való, mikor már a misedrámának minden faja divatban volt, köztük olyan fajok, melyek csekélyebb jelentőségüknél fogva később keletkeztek, mint a nagy ünnepre való húsvéti s szintoly nevezetes karácsonyi játékok. Ugyanaz a kézirat, mely O.-t tartalmazza, részletes húsvéti játékot is foglal magában; L.-lel együtt a mag. ad.-t megelőző nagy próféta-játék van ugyanegy kéziratban; B. mellett meg épen négy kifejlett Miklós-napi játékot találunk. Miklós napja eltörpül a karácsony fontossága mellett, mely kiválóságra csak a husvétival mérhető össze. Tehát a B. kéziratban foglalt s a vele egyező összes háromkirály-játék már aránylag nagy kort átélt, mielőtt följegyez-

*) Ez akkor tűnik ki legkivált, ha összehasonlítjuk a régi húsvéti dialogus egyszerű rövidségével. L. fönt az 5 alapmondatot.

tetett volna, vagyis *kellett* valamikor egyszerűbb, kezdetlegesebb alakjának lennie. Ezt a régi alakot kellene reconstruálnunk, de az emlékek egyáltalán nem adnak felvilágosítást róla. Szerencsére felvilágosít más egyéb: útba igazit a játékok scenicus berendezése, melyet nem érhetett annyi változás, mint a szöveget s a pásztorjelenetek régi töredékei, a melyek meg a szöveg régiségét tartották meg inkább.

A háromkirály-játék magyarázói az abban szereplő *obstetrix*-ekkel egész mostanáig meg voltak akadva. Honnan és hogyan kerültek ezek ide? Mert a darabban semmi alapjuk nincs. A gyermeket ép úgy megmutathatná Mária vagy József a hódolatot tevő pásztoroknak és bölcseknek. Az evangeliumban sincs róluk említés. Csak az apokryph legendákban szerepelnek; de ott is hogyan? Ott szólnak róluk, a mikor József kihívja őket a városból, hogy a barlangban szülési fájdalmak közt vajúdó Márián segítsenek. A bábák (Zelemi és Salome) kijelentik, hogy csoda történt: szűz szült gyermeket s az első segítség nyújtása után hazatérnek; a szent család magára marad, maga keres éjjeli szállást, míg végre a városon kivül egy istállóban meghúzódik. A pásztorok és bölcsek hódolásának leirásánál már az apokryphokban sincs szó bábákról.*) A két alaknak tehát szenttörténeti alapja nincsen. Honnan kerültek hát elő? — *Wilken* úgy magyarázza a dolgot, hogy szerinte a szent szülőket eleintén nem merték ábrázolni s *helyettük* szerepeltették a két bábát. Ez az okoskodás felületes, helytelen. A freisingi Ordo Rachelisben szerepelnek bábák is, szent szülők is s a bábák itt is hűségesen végzik szerepüket: ők mutatják meg a hódolóknak a gyermeket; de meg ha mindjárt a dráma kezdetekor a szent sir mellé angyalt mertek állítani, minden lelkifurdalás nélkül a bölcső mellé állíthatták volna Máriát és Józsefet. — Azt hiszem, a rejtelmes jelenségnek az az egyszerű magyarázata, hogy *a két obstetrix nem egyéb a szent sir mellett álló angyalnál.* Az a két (bábákat személyesítő) dalmatikás clericus, ki föllebbenti a bölcsőfüggönyét, hogy megmutassa a gyermeket, arra a dalmatikás clericusra utal, ki húsvétkor az üres sírt mutatja a három Máriának. — Végkép meggyőznek erről a régi pásztorjelenetek egyes helyei. Kitünik belőlök, hogy nemcsak a bábák szereplésének czélja, de

*) *R. Hoffmann.* Das Leben Jesu nach den Apokryphen. Leipz. 1851. p. 126—128.

szavaik is ugyanazok; megkérdik, kit keresnek; megmutatják a szent helyet s hirdetik a megváltó születését, mint amott a feltámadást.

Lássuk ez adatokat. A roueni Pastorum officiumban (R. P.) fordul elő a következő rész:[1]... duo Presbyteri dalmaticati, de majori sede, quasi Obstetrices, qui ad præsepe fuerint, dicant: *Quem quaeritis*... cet. Pastores respondeant: *Salvatorem Christum*... cet. Item Obstetrices, cortinam asperientes, Puerum demonstrent, dicentes: *Adest hic parvulus*... cet. — Ennek egy változatát is közli Du Méril más kéziratból, mely rövid bevezető rész után így kezdődik: Tunc pastores gradiuntur per chorum, in manibus baculos portantes et cantantes usque ad Christi præsepe: «Transeamus in Betlehem, unde gaudet Jeruzalem».. cet. Illis venientibus duo Clerici in præsepe cantent: *Quem quaeritis*[2]) — E kettőnél még határozottabb *Gautier* közlése[3]) egy limogesi ritualeból, mely a két tropust őrizte meg: «à Noël: *Quem quaeritis in praesepe pastores, dicite?* Respondent: *Salvatorem Christum Dominum*... cet. — à Pâque: *Quem quaeritis in sepulchro o Christicolae? Jesum Nazarenum crucifixum*... cet.

Ez a biztos nyom most már tovább segít. Az előbb adott Fr. háromkirály-játékból, melynek átdolgozott, verses szövege lényegesen eltér eredeti alakjától, ezek után módunkban van a legrégibb részt is kiválasztani. A verses átdolgozásban módosult ugyan ez is, de még fölismerhető. Ide tartozik mindjárt ez a sor: *Obstetrices*: Ecce puer adest, *quem quaeritis*. Érdekes, hogy erre a Herodes-jelenetben még pontosabban rátalálunk: *Rex* ad Magos: *Regem quem quaeritis?* Azt is megmagyarázhatjuk, miért maradt meg a teljesebb (kérdő) szöveg az újabb hozzátoldásban. A Herodes jelenet megírójának ugyanolyan helyzetet kellett párbeszédben adnia, mint a milyen már a játékban előfordult, u. i. a bölcsek ismeretlenül járulnak a bölcsőhöz s a bábák nem tudják, mi járatban vannak, megkérdik tehát, kit keresnek. Mikor a bölcsek

---

[1]) *Du Méril* id. m. 147: s k.

[2]) Idézi *Wilken*. 194. jegyz.

[3]) *Gautier*. Sur l'origine des mystères, czikk a «Le monde» 1872. évfolyamában. Csodálatos, hogy ő sem sejti az összefüggést; csak azért idézi a két tropust, hogy kimutassa az egyházi drámának responsoriákból való eredetét.

Herodes elé lépnek, a helyzet ugyanaz, így az író e részt szószerint átvette a bábák jelenetéből. Ebből pedig az következett, hogy az ismétlést kerülni akarva, a bábák már nem kérdés alakjában szólították meg a bölcseket. — Azt hiszem a benediktbeureni kar. játéknak az a sora, melyet a bölcső mellett álló clericus mond a pásztoroknak:[1]) Annuntiate Christi nativitatem, szintén összefügg némikép a húsvéti alapdialogus 4. mondatával (Ite et dicite, quia surrexit!)

Az utóbb adott hozzávetésekhez férhet szó, de nincs is rájuk szükségünk; a dolog ezek nélkül is eléggé világos. — A húsvéti játék eredetisége kétségtelen; a följegyzések legrégibb időből valók (XI. század eleje) s az öt mondat lehetetlen, hogy más játékból eredő átvétel lenne; szerzette légyen egy író (Milchsack), vagy származott bár az egyházi responsoriákból (Mone, Gautier),[2]) bizonyos, hogy a feltámadás ünnepére készült. Föntebb kimutattuk a legrégibb kar. mysteriumok[3]) emlékeinek egyezését ez alapdialogussal s nézetünket úgy a scenicus berendezés (ott bölcső, itt sír, ott bába áll mellette s fogadja az érkező bölcseket, pásztorokat, itt angyal, ki a három Máriával beszél, stb.), mint a függelékül előadott Ordo Rachelis eredete csak támogatja. Ellene tudtommal semmisem szól s a mennyiben az eredmény még sem mathematikai biztosságú, az némileg a források hiányának, nagyrészt pedig a maradványok töredékességének, csekély voltának tudandó be.

Kutatásunk eredménye tehát az, hogy *a karácsonyi latin misedrámák közül legrégibb a háromkirály-játék, a mely egyszerű áttétele a húsvéti, föltámadási misedrámának. Az ifjabb pásztorjáték pedig ép ilyen ismétlése a háromkirály-játéknak.*

SOLYMOSSY SÁNDOR.

---

[1]) Ludus scenius de nativ. Dom. Schmeller Carm. bur. p. 91.

[2]) Az utóbbit tartom valóbbszinűnek.

[3]) Nem szívesen használom a «mysterium» elnevezést s a hol lehetett, kerültem is. Sem a szó ki nem fejezi a játékot, *drámát*, sem az nem bizonyos, hogy régente ilyen értelemben használták volna. Legkorábban a wormsi zsinat (1316) egyik canonában fordul elő s itt inkább egyébre érthető. L. *H. Alt*, Theater u. Kirche, 348.

AZ ELSŐ MAGYAR IRÁNYDRÁMA «AZ ÉRDEMES KALMÁR» (1807).

Az *Érdemes Kalmár* megszületése körül nagy érdeme van azon «magán kívül lévő» közönségnek, mely Jetzid és Hábát Kolozsvárott, könnyeinek bő hullatásával, az akkor leghatásosabb «eredeti» darabbá tenni segítette. Az Érdemes Kalmárt a kolozsvári tudosító «nemzeti s így Magyar történetnek» nevezte.

Bizonyos tekintetben ez a színdarab haladást, javulást jelent Gorove gondolkozása módjában. Maga írja előszavában, hogy «Jetzid jó néven lett el-fogadása» bátrabbá tette őt és egy «egészen eredeti játék-darab kiadására» ösztönözte. Haladása két irányban mondható kedvezőnek: hazai tárgyhoz nyúl és korához akar szólni! Minden kezdetleges szerkezete daczára *az Érdemes Kalmár az első magyar iránydráma, melyet írója a magyar színpadnak szánt.* «Kézzel tapogadhatólag» akarja Gorove sokak azon balvélekedését czáfolni, «hogy alacsonyság vagy szégyenletes dolog a kereskedés». Sokan gyűlölik a kereskedőt, mert gyűlölik a kereskedést. A kalmárok magok panaszolják, hogy se világot látott, se nem olvasott emberek nemcsak akadályára vannak a kereskedésnek, «hanem egyáltaljában üldözik a kalmárokat». Ezeket óhajtaná jó útra terelni! «Végképen meggyőződik arról az olvasó (ha figyelmesen teként be a játékba), hogy a kereskedés az a kútfő, melyből számtalan jók szivárognak mind különösen kire-kire, mind közönségesen az emberiségre.»

Gorove tehát drámai cselekményben akarta a kereskedőkről elterjedt balvéleményt eloszlatni. Mindenesetre veszedelmes vállalkozás, mert vagy a czélzat fog nagyon is kiríni a drámai szerkezetből és ekkor a dráma nem egyéb párbeszédes értekezésnél a kereskedés és kereskedők mellett, vagy a tendenczia annyira elrejtve marad a cselekmény szövedékében, hogy a hallgató csakis egyenes figyelmeztetés által jut annak tudatára, hogy a mi előtte történik, annak nem annyira drámai hatása lényeges, mint azon érdek, a melynek kedvéért a drámai bonyodalom készűlt. Ha bármelyik végletbe esik is, Gorove vagy határozottabb iránydrámát, vagy sikerűltebb színdarabot írt volna. Ő azonban a két véglet közt hányattatva, nemcsak rossz iránydrámát, de rossz színdarabot is producált Érdemes Kalmárjával.

Főhőse Romjeszky lengyel kereskedő, kiről végre is az derül ki, hogy tulajdonképen előkelő származású, kit atyjának józan, gyakorlati élet-elvei neveltek erre a pályára. Ez az előkelő eredet, mely nagyon is kirí az iránydráma keretéből, tulajdonképen nem egyéb az akkori társadalmi viszonyoknak tett engedménynél. Gorove ugyanis ezáltal törek-

szik azt a társadalmilag maga által másképp lehetetlennek képzelt házassági viszonyt, mely közte és a magyar lovas Generalis Ottilia nevű leánya közt létrejön, hallgatósága előtt plausibilissé tenni. Gorove, úgy látszik, nem érzett magában elég bátorságot arra, hogy a társadalmi előítélet ellen küzdjön s a közrendből eredő kereskedőt is — kit tettei nemesítenek meg, kit foglalkozása nem tehet megvetetté — olyan személynek merje föltüntetni, kit grófi szülők sem tarthatnak méltatlannak arra, hogy vele rokonsági összeköttetésbe lépjenek. Igaz, hogy Romjeszkyről csak akkor sül ki bárói eredete, midőn Ottiliát magáénak tudhatja, de éppen ezért fölösleges volt az előkelő származás kérdését előtérbe tolni — mintegy a kedélyek megnyugtatására! Hisz így könnyen az a gyanú támadhat, hogy nem annyira kereskedői foglalkozásának, mint előkelő eredetének köszönheti lelkülete nemességét. Romjeszky így is csak egy motivumot bizonyít: azt, hogy az előkelő nevelés és magas eredet által föltételezett kedélyi nemességet, a kereskedéssel mint olyannal való foglalkozás nem képes megsemmisítni. Ez is valami — de nem teljesen az, a mire Gorove törekedett. Ilyen eredetű «érdemes kalmár» millió közt ha egy van, az is a nagy ritkaságok közé tartozik; de általuk a köztünk élő, az úgynevezett «üldözött kalmár», aligha részesül abban a becsülésben, melyet Gorove, színdarabjához írott Elő-Beszédében oly teljes joggal követel meg ez osztály számára.

Romjeszky tulajdonképen nem is cselekvő alakja ez iránydrámának. Az álfalak mögött viszi végbe jó tetteinek egész legióját. Mindegyike, egy nemes cselekedettel több, mely aztán alakját valóságos nimbuszszal veszi körül. De a mi egy kissé furcsán hangzik, Ottilia és atyja a gróf nem a reális gondolkozású, munkás, szorgalma által vagyonhoz jutott egyszerű, nemes érzésű kereskedőt szeretik meg benne, hanem a nemes elvekkel rendelkező férfiút, kinél a kereskedői foglalkozás csak külsőség s valójában alig is tartozik lényéhez. Tulajdonképen csak két jelenetben lép határozottan előtérbe, a gróffal szemben, az önhasznát nem kereső kereskedő (a III. felv. 5. és a X. felv. 5. jelenetében); Gorove érezni látszott tehát annak a szükségét, hogy Romjeszkyt erről az oldaláról is bemutassa közönségének. De végre is ahhoz, hogy valaki egy iránydrámának főhőse lehessen, hogy mint nemes gondolkodású és nemesen cselekvő kereskedő szerepeljen, ahhoz két mellékjelenet nem elegendő. Mint «érdemes kalmár» éppenséggel nem központja, nem főalakja a cselekménynek; hanem háttéri szereplő, ki minden jó tettre kizárólagos szabadalmat nyert a szerzőtől.

Az öreg gróf (Ottilia atyja), egy olaszországi hadjárat alkalmával kapott nehéz sebében két hónapig sínlődvén, ez alatt a leggondosabb ápolásban részesült «egy tisztes olasz grófnál». A két gróf közt benső barátság keletkezik, s hogy e barátság folytatását találja gyermekeikben,

a magyar gróf otthon lévő leányát Ottiliát oda igéri Lusini gróf fiának, azon föltétel mellett, ha sikerülni fog leánya kedvezését kinyerhetni. Ez az esemény régebben történt. A magyar gróf most már hazája földjén élvezi a béke nyugalmas napjait.

Ottilia előkelő is, szép is. Keze után Emődi viczispán is áhitozik — de reménytelenül. Ottiliát szeretné az atyja próbára tenni az Olaszországból várt ismeretlen kérővel; de mivel a leány megtudja, hogy az ifjú Lusini gróf a számára kijelölt férj, az atya kénytelen lemondani a próbáról. A fiatal olasz gróf helyzete tehát nem a legkellemesebb, mert a nők mihelyt tudják, hogy minden csak az ő beleegyezésöktől függ, válogatósak szoktak lenni.

Az ifjú Lusini gróf nagyon vállalkozó fiatal ember. Már Bécsben igen kellemetlen helyzetbe jut. Szidja a németet, bakafántosodik, és kis híja, hogy ez a merész viselkedése életébe nem kerül. Romjeszky (mint Deus ex machina) megmenti őt. Most együtt jönnek a magyar gró házába. Az elfogadásnál mindenkit észrevesznek — a kereskedő Romjeszky kivételével. Itt találkozik ez utóbbi valami Rozsos strázsamesterrel, kit Veronánál kapott nehéz sebéből kigyógyított. Ime a második jó tett a háttérben! Erről a Rozsosról senki sem tudja, hogy tulajdonképen házas ember, csakis Romjeszky; aztán rossz fát is tett a tűzre a strázsamester: elhagyta a feleségét és új kedvesével «Tót-Országba» szökött. A jó Romjeszky — nem tudjuk valjon jó cselekedet számba vegyük ezt is — a felesége nyomára vezeti Rozsost. A nyomravezető levelet ugyan elveszíti és ezt megtalálják — de az egészből semmi bonyodalom sem keletkezik.

A második felvonás nagyon kevéssé viszi előre a cselekményt. Romjeszkyt újabb jó cselekedetek emelik tekintély dolgában. Ottilia elkergetett szobaleányát visszakönyörgi a grófkisasszony kegyébe; aztán egy lengyel rab megszabadításának történetét tudjuk meg Rozsos és Zlomir párbeszédéből. Míg az ifjú Lusini sehogy sem tudja Ottilia kegyét megnyerni, az alatt Romjeszky közbenjárása kedvező véleményt kelt Ottiliában.

Lusini a ki látja, hogy egymaga nem lesz képes Ottilia kezét elnyerni, Romjeszkyt kéri föl «közbenjáróul», ki már mint ilyen egyizben szép sikert tudott elérni. Daczára az érdemes kalmár erőteljes szószólásának, az olasz gróf értéke egy cseppet sem növekszik Ottilia előtt; sőt miután a még mindig reménykedő viczispántól megtudja, hogy Lusini a nyilvános sétahelyen mily garázda-módra viselkedett, minden kilátása megszünik. Ottilia a kárörvendő viczispánnal Emődivel és a barátja érdekeit még ezek után is védelmező Romjeszkyvel szemben alkalmat nyer, hogy amaz iránt megvetését, emez iránt pedig folyton növekedő tiszteletét kimutathassa.

A negyedik felvonásban megtudja a gróf, hogy leánya végleg lemondott Lusiniról. A gróf meggyőződött arról is, hogy Romjeszky olyan kereskedő, ki nem keresi a más kárán a saját hasznát — ezért jutalmul egyik faluja egész évi jövedelmével ajándékozza meg. Ottilia, ki mindezeknek szem- és fültanúja, elég bátorságot nyer, hogy atyja előtt maga vallja be Romjeszky iránt érzett szerelmét. A gróf még habozik — de egy újabb nagylelkűség valósággal álmélkodásba ejti. Romjeszky ugyanis elárulja, hogy a grófi tiszttartó, ura kárára akart vele üzletet kötni. A gróf elkergeti ennek folytán a tiszttartót szolgálatából, de Romjeszky naiv nagylelkűségből neki ajándékozza azt az összeget, amivel csak nemrég tisztelte meg őt a gróf. Szóval Romjeszky tekintélye, nimbusza jelenetről-jelenetre növekszik. Lusini gróf még azt a meggondolatlanságot is elköveti, hogy a vele kötekedő viczispánt a grófi házban megsebezi. Ez oly durva visszaélés a vendégjoggal, hogy a gróf most már maga kosarazza ki a leghatározottabban a garázda olasz grófot. Ottilia aztán maga vallja be szerelmét Romjeszkynek. Az eljegyzési csók a lebocsátott függöny mögött csattan el.

Bonyodalomnak nyoma sincs e darabban, pedig Gorove egész jól felhasználhatta volna azt a körülményt, hogy Ottilia nagynénje, a vén Orsolya, nagyon eped a viczispán után, ki azonban Orsolyáról mitsem akar tudni. A helyzet-comicumra nem egy hálás jelenet kinálkozott volna; a strázsamester megtalált levele, ha nem is új, de külsőleg szintén jól ható jelenetek tárgyát képezhetné. Az olasz grófot idegen származása és a viszonyokkal ismeretlen volta szintén nem egy comicus jelenetbe bonyolíthatná, a ki aztán nevetségessé válása által még inkább veszíthetne a magyar leány szemében mint pusztán hetyke, néha durva modora által, mely különben sem illő grófi eredetéhez. De maga Romjeszky is cselekvő személylyé válhatnék, ha a grófot — ki leánya kezét tőle, a kereskedőtől megtagadhatná — éppen ez a kereskedő, ez a visszautasított kérő mentené meg a vagyoni bukástól, melyet a hűtlen tiszttartó bűnös kezelése idézhetne föl. A sok apró-cseprő nagylelkűsködés helyett, mely nincs is összefüggésben a legtöbb esetben R. kereskedői voltával, sokkal helyesebben cselekszik Gorove, ha Romjeszkyt a származás gőgje fölött egy, de elhatározó nemes tette által engedi győzelemre jutni. Ez által középpontját képezhetné a drámai cselekménynek, emígy csak epizód-alakká törpül, kit azért látunk sokszor az előtérben, hogy egyszer már egészen is elhigyjük «érdemes kalmár»-ságát. Romjeszky folyton önmagát ismétli, mintha azt akarná mutatni, hogy egy kereskedőnek *sok* jó és *sok* nemes tettet kell előbb végbe vinni, hogy valóban érdemesnek tekintsék. Pedig ha benne inkább a hideg, a számító kereskedőt láthatjuk, kinél az elhatározó pillanatban lép előtérbe a gondolkozás nemessége a maga egész nagyságában — mennyivel

«érdemesebbnek» látszanék ezen egy nemes tette, mint kis szabású jótettei által, melyek nagyon is apróra törpítik alakját. A főalak ily gyermekes conceptiója folytán nincs e darabnak határozott jelleme sem. A jellemvígjáték eszményi magaslatát ép oly kevéssé éri el, mint a helyzet-vígjáték alacsonyabb színvonalát. Amahhoz alakjaiból hiányzik az erőteljes jellemvonás, írójánál a költői tehetség, emehhez pedig nincs Gorovéban elég érzék az alsóbb comicum iránt.

Maga Gorove kezdetben «érzékeny játéknak» tervezte,[1]) bár a sajtó alól kikerűlt példányon már nem annak czímezi. De érzékeny játéknak nem is nevezhető. Sentimentalis helyzet tulajdonképen csak kettő van benne.[2]) Ezek is inkább csak hátteréül szolgálnak Romjeszky érdemes volta nagyobb kitüntetésére. Az érzékeny elem — a kotzebuei drámák járványszerű jelleggel biró ezen könnyfacsaró eszköze — nem uralkodik a darab cselekményén, daczára annak, hogy az idézett két jeleneten fölül Rozsos és Zlomir hálálkodása némileg sentimentalis mellékízzel bír szintén.

Gorove drámáját tehát vígjátéknak sem, érzékeny játéknak sem tekinthetjük. Olyan mixtum-compositum az egész, melyből egész jó drámát csinálhat vala Gorove, ha főalakját el nem aprózza és a tiszttartó hűtlenségét nem teszi jelentéktelen epizóddá. A cselekmény drámai komolysága elbirná a vén kisasszony szerelmének comicumát, a kikosarazott viczispán, az olasz hetyke gróf és olasz inasának mulatságos, a fő cselekménynyel könnyen összefüggésbe hozható helyzeteit. Sőt a léha gavallér, az úrhatnám viczispán mint kérők közül csak annál jellemzőbben válhatnék ki Romjeszkynek, egyszerűen, nemesen, meleg színekkel festett alakja.

Az Érdemes Kalmár eredeti formáján mindamellett megérzik, hogy Goroveban volt némi drámaírói tehetség. Kár, hogy nem volt egyúttal elegendő írói ambitió benne arra nézve, hogy komoly tanulmány, a színpad közelebbi megismerése által kifejleszsze magában azt. Egy pár jelenetén nagyon is megérzik, hogy mily kevéssé ismerte a színpadot. A felvonásvégek sohsem csattanósak s nem költenek érdeklődést a további fejlemény iránt. Néhol meg éppenségel nevetséges dolgokat visznek végbe személyei: így (II. felv. 6. jel.) Ottilia «elővészi a verklit és egy nótát csinál rajta» — a váratlanúl kimúlt kanári madár fölött búslakodván! A III-ik felv. 4-ik jelenetében ez az utasítás van: «a sétahelyen némely

[1]) 1807 junius 19-éről írja b. Wesselényinek: «Jelentem Nagyságodnak, hogy 1-ma Augusti a. c. egy eredeti s pedig magyar történeten épült *érzékeny játe kom* 5 flv.-ban, Budán kijő a nyomtató sajtó alól ezen nevezet alatt: «Az Érdemes Kalmár». — (Történeti Lapok 1875-iki II. évf. 49. szám XVII-ik levél.)

[2]) A IV. felv. 7. és 8-ik jelenetei.

gavallérok fütyülnek (!) énekelnek (!!) és óralánczaikkal játszanak» (!!!). A IV-ik felv. 8-ik jelenetének utasítása szerint a tiszttartó, «a csudálkozás miatt egész bálvány lett, tele érzékenységgel utána (R. után) kiált.»

Gorovenek nem állott módjában, hogy szamosujvári visszavonultságában a színpadot tanulmányozhassa. Egyszer azonban alkalom kinálkozék reá. Wesselényi báró, az erdélyi színjátszók nagylelkű mæcenása, 1807 nyarára Szamosujvárra akarta küldeni társaságát. Kérdést intézett ennek módjára nézve Gorovehoz. A válasz szerint: a lakosok közt — legnagyobb részök kereskedő — kevesen vannak, kiknek elegendő izlésök volna a theatrum iránt. A társaság legfeljebb october és november hónapokban tudna boldogulni! Arra kéri Wesselényit, hogy írjon ő egyenesen a városi tanácshoz, «mert sokan oly gyávák, — folytatja Gorove, — hogy engem gondolnak a theatrum koholójának, és mivel sok irigyeim vannak, nem csuda, ha ellene szegzik magokat».*) Ime mily érdekes korrajz e néhány sorban! Egy vidéki városka képe, melynek polgársága mitsem akar tudni a magyar színészetről s legfeljebb akkor fogadná be kebelébe, ha előkelő pártfogója maga kérné a bebocsáttatást. E kalmár lelkületű nép között egy jó intentiókkal eltelt író, ugyanazon osztály részéről, melynek a színpadon védőjeül akar szegődni, méltatlan gyanusításokkal illettetik! Mennyiben hihetjük tehát el, hogy az *Érdemes Kalmár* «hazai történeten épült»? Talált-e közvetlen környezetében Gorove olyan kalmárt, kiért érdemes volt síkra szállni? Avagy fölülemelkedett környezete kufár szellemén, és a kalmárkodás jó hirnevét, daczára közvetlen környezetének, mégis jónak látta védelmébe venni, mert ez, írja Első-Beszédében «Hazánkfiainak (az Erdélyieknek) szükségesebb». Avagy azt higyjük, hogy Romjeszkyt, a «lengyel kereskedőt» követendő például akarta fölállítani polgártársai számára? Mindezekre határozottan felelni bajos dolog. Kár, hogy Gorove dráma írói egyéniségébez a jövendő nem szolgáltat újabb vonásokat. Ha drámaírói pályája meg nem szakadna az Érdemes Kalmárral és a dilettans drámaírót további szorgalomra és termelésre buzdítja a hazai viszonyok, a magyar élet tanulmányozása, a magyar színpad megismerése és az azon elért siker: úgy határozottabb, tisztább képet alkothatnánk az ő drámaírói egyéniségéről és czélzatairól.

Az *Érdemes Kalmár* alig több, jószándékú, szerény kisérletnél, mely nem emelkedik még a kotzebuei színdarabok magaslatáig sem. Nem lehet megítélni még belőle, valjon mennyit veszített a magyar színpad és drámairodalom Goroveban, ki csakhamar letért a drámaírás útjáról, és már 1807-ben az Érdemes Kalmárral egyidőben «*egy eredeti magyar római vitéz történetet*» szándékozott kiadni ily czímen a «Jegyesek Karthagóban vagy a Nagy Scipio álma!»

*) Történeti Lapok i. h.

A drámaíróból regényíró lett.

Nem találtuk annak nyomát, hogy ezt az első eredeti iránydrámát akár 1807-től 1815-ig, akár az 1833-tól 1837-ig terjedő két jelentősebb korszakban Pesten csak egyszer is előadták volna. Hogy előadták a vidéken, kiváltképen Erdélyben, az már annál is valóbbszinű, mert sokkal rosszabb eredeti színi termékek is a színpadi deszkákra kerültek.[1])

Baj volt, hogy Gorove írói erejét nagyon sokfelé forgácsolta el. Pedig már kora ifjúságában határozott színpadi hajlamok nyilvánultak nála. Tanulótársaival egyetemben mint 16 éves ifjú színtársulatot alakít. Ez a társulat aztán 1796-ban a kolozsvári színpadon előadja Kotzebuenak akkoriban fölöttébb kedvelt érzékeny drámáját: Az ember gyülölés és megbánást. Midőn első drámájával készen van, 26 éves fiatal ember. De részben a saját viszonyaiban is kell azon okokat keresni, a melyek miatt letért a drámaírás útjáról. 1810-ben elhagyja Erdélyt és Gattája helységet nyeri el (Temesben) királyi adományozás útján. Ott aztán, távol a magyar színpadtól, a magyarosítás eszméjének szenteli életét. Miután a színpadi életet kellőleg nem ismeri, nem mer drámákat írni. Annál szorgalmasabban irogat azonban a Tudományos Gyűjtemény számára, egymástól teljesen különböző tárgyakról: a tiszavirágról, majd az idyllről; Szolnok vára viszontagságairól, a német vitézi rendről, Eger városa történetéről és az 1816-iki kemény télről; 1823-ban egy föltünést keltő moral-philosophiai munkát ad ki: «A férjfiúnak tökélyetességei» czímen.[2]) Ez írói összevisszaság ezután is tovább tart, s majd a belényesi járásban lévő Dagadó forrásról és tájékáról ír, majd a bánsági bolgárokról. Így forgácsolja el erejét a természetrajzi, æsthetikai, históriai, meteorologiai és philosophiai irányokban való munkálkodás tömkelegében.

E külső okokon kívül nem hagyhatjuk fölemlítetlenül azt sem, hogy a vidéki magyar színészet szervezetlen és tökéletlen volta nem kedvezett a hazai drámaíró tehetségeknek. Ha Gorove reánk maradt két drámája alapján nagy következtetéseket levonni nevetséges túlzás volna, annyit azonban mégis sajnálni lehet, hogy benne is, mint nem egy más drámaíróban, a további munkálkodásra való ösztönt elölte az, a mi nélkül jó drámaírót képzelni lehetetlen: hogy a játékszínen gyönyörködhessék darabja sikerében, ott okulhasson annak hiányain.

BAYER JÓZSEF.

* Könyves Máté Játékszíni Koszorúja «Játékszíni könyvtárában», mely a színdarabokat először czímeik után sorolja elő s csak azután említi a szerzőt és a fordítót ez a színdarab ezen a különös czímen szerepel: «Grove László, érdemes kalmár». Tehát 1834-ben már azt is elfeledték, hogy Gorove László nem hőse, hanem írója az első magyar iránydrámának! (i. h. 147. l.).

* L. kedvező ismertetését a Tud. Gyűjt. 1824. évf. 8-ik kötetében.

HAZAI IRODALOM.

Mátray Lajos, Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen. 1888. Ára 1 frt.*)

Mátray könyve a múlt század végén felpezsdült magyar irodalom egyik szerény munkásának emlékét eleveníti fel. Mielőtt azonban tárgyára térne, az akkori iskolákról tart egy pongyola előadást a nélkül, hogy eszébe jutna azon kis írói csoportról is megemlékezni, melybe Fazekas tartozik. Ezen mulasztását később még jobban érezzük, midőn pörbe száll Harasztival, a ki «Költészetünk új-népies iránya» czímű dolgozatában a szoros értelemben vett debreczeni kör létezését tagadja. Itteni mulasztását később azon buzgalmával pótolja, melylyel a bő életrajzot megírta. Minden lehető forrást előkeres, az eddigi téves adatokat kijavítja, sőt nehány újat is talál. Csakhogy itt meg a túlságos buzgalom vezeti tévútra, mert a helyszínen, Debreczenben, felkutatott, de feltűnően sántító szájhagyományokat, sőt a hihetetlen anecdotákat is készpénz gyanánt fogadja el s igyekszik az irodalomtörténetben is forgalomba bocsátani. Az természetes, hogy egyéb adat híjján néha szájhagyományba is belenyugszunk, csakhogy ilyenkor lehántjuk róla a képzelem aranyozásait; így aztán egyszerűbb lesz, de az is bizonyos, hogy igazabb. A mi szerzőnk ellenben annak örül, ha valamit még hozzá tehet. Ő egy szép életrajzot akart nyújtani; mi megelégedtünk volna egy szépen irottal: és sikerűl is neki sok érdekeset mondani, és mi szinte sajnáljuk, hogy úgy nem történt.

A mende-mondák kisértéseinek szerencsésen ellentállva, eljutunk egy másik fejezethez, mely «Fazekas Mihály mint író» czímet visel, jóllehet a tartalomban csakis mint költőről van szó. Általánosságban szólva, helyesen jegyzi meg, hogy a népies iránynak volt híve; de a további fejtegetéssel adós marad, s a mit itt elmulaszt, később se pótolja. Pedig könyvének egyik főfeladata az lett volna, hogy a tárgyalt írót behatóan jellemezze, jelentőségét kiemelje, melyből azután megtudtuk volna, hogy Fazekas ha a magasban nem is, de az alap lerakása körűl szerzett magának érdemet. E helyett a szerző kinyitja a Lovász Imre által 1836-ban kiadott verses kötetkét és végig megy a benne lévő kevés tartalmon. Hogy azonban hamar végire ne érjen, felaprít egy-két szebb költeményt s darabjait felereszti, valami fejtegetésnek épen nem.

*) E dolgozatot a fönt (148. l.) kiadott bírálattal egy időben vettük, s mivel más szempontból indul ki, még Kelemen B. czikke után is hittük közölhetőnek. *Szerk.*

nevezhető lével. Megbolygatván a gyengébbeket is, áttér az általa felfedezett ismeretlen versek tárgyalására. Itt azonban még annyi eredményre sem jut, mint a többieknél, melyekről legalább azt helyesen állította, hogy gyakori természetre való vonatkozásukkal egészen a természettudós Fazekasra ütnek. Általánosságban mond ugyan róluk is néhány ingadozó megjegyzést, de részletekbe már nem bocsátkozik annyira, hogy feltűnő egyöntetűetlenségüket, sőt ellentétes voltukat is észrevenné. Egyedül arra akar megfelelni, hogy a nőgyűlölő katona hogyan irhatott szerelmes verseket? A természetes választ megkapjuk, a mi rövidre foglalva az, hogy szerelmes volt. Csakhogy a szerző erre a felfedezett szerelmes verseket nem tartja elég erős bizonyítékoknak. Kikölcsönöz tehát az általa írt életrajzból egy ártatlan anekdotát, a mit aztán itt kiczifráz olyan regényesre, hogy rögtön észrevehetjük, miszerint az egész história nem annyira tényekre, mint inkább a jámbor olvasók jóhiszemüségére van alapítva. Az ilyen vállalatok ma már gyakoriak az irodalomtörténetben, bár félig is csak ritkán sikerűlnek. Úgy látszik, a mi íróinkat azért nem tiltja le róluk a lelkiismeret, mert csak akkor volnának károsak, ha valamikor egészen is sikerülnének.

Fazekas legderekabb költői művéről, a «Ludas Matyi»-ról, és későbbi átdolgozóiról két külön fejezetben szól. Észrevételei közt e helyeken találjuk a legtöbb elfogadhatót, de egyszersmind a legkevesebb eredetit is. A mű névtelen első (1815) megjelenésére vonatkozólag egy eredeti és ügyes, de egészen felesleges föltevést állított fel. Szerinte ugyanis az ügyes incognitót maga Fazekas eszelte volna ki a végre, hogy a nemesség túlkapásait erősen ostorozó mű neki kellemetlenséget ne okozzon. A század elején levő mostoha irodalmi viszonyok a föltevés mellett szólnak; csakhogy ma már ismeretes Fazekasnak egy 1815. évi nov. 24-én kelt levele (l. a temesvári «Delejtű» 1859.), melyben némi megbántódással hozza műve kiadójának, Kerekes Ferencznek, tudomására, hogy a világ elé árván került Matyi tulajdonkép az ő szülöttje volt: és így a kiadó furfangnak vélt előszava, melyben arról értesít, hogy a mű név nélkül került fel hozzá Bécsbe, megmaradhat továbbra is igazságnak. E levélről nagy kár volt a Szinnyei-féle «Repertorium» útján idejében nem értesülni, mert a tárgyalt íróra egyéb érdekes vonatkozást is tartalmaz. Nem kevesebb ennél az a figyelmetlenség sem, melylyel a híres «Magyar Fűvész Könyv» ismertetésén átsiklik. Ő ugyan védekezik, hogy «e tárgy kívül esik tanulmánya keretén». Pedig dehogy! A czím után, mely Fazekas Mihály élete és *munkáiról* igér ismertetést, természettudósaink is kinyithatják könyvét, a kik bizonyára elégedetlenségüket fejeznék ki a felett, hogy a gyenge költőt tárgyaló 3—4 bőbeszédü fejezet után a sokkal derekabb természettudós

csak 2—3 selejtesen megírt lapon van tárgyalva. Mi a szerzőt ezen vád ellen csak annyiban védelmezhetjük, hogy ilyen terjedelemben is lehetett volna sokat mondani.

Különben a természettudósoknak szolgáljon vigasztalásúl az a szomorú körülmény, hogy mi, a kik e könyvet kizárólag szépirodalmi szempontokból vizsgáljuk, még nagyobb sötétségben hagyatunk, midőn a fennen hirdetett «felfedezett ismeretlen versek» koszorújához érünk. Egy csomó lyrai költemény, szám szerint 26, van lenyomatva minden bevezetés nélkül. Hogy némileg eligazodhassunk, messze vissza kell nyulnunk a könyv egy másik fejezetébe, hol a sok anekdota veszélyes szomszédságában azt is elbeszélte volt a szerző, hogy ezen tartalomra és értékre nézve vegyes verseket Debreczenben találta meg Fazekas egyik élő rokonánál, ki őket a költő ereklyéikép őrizte egész mostanáig. Ugyanitt olvassuk a feletti örömét is, hogy a véletlen épen őt választja kegyeltjéül, ki a már-már elfeledett költő nevét «a felfedezett, mély, szerető lelkéről tanuskodó dalainak igaz fény sugaraival vonja körül». Egy kis higgadt bizonyítgatást azonban hiába keresünk. Pedig igen helyén való lett volna valahol be is bizonyítani, hogy a felfedezett reliquiák csakugyan Fazekas kézírásai. És ha ez sikerült, még utána kellett volna járni annak is, hogy ha a kéz csakugyan Ezsaué, a szó nem-e mégis Jákóbé vagy valaki másé? E nélkül a költemények között csak tapogatózunk. A néha-néha felcsendülő ismeretes hang pedig kétkedővé tesz, és az így keltett kétely csakhamar szomorú valóra válik, mert a «Czím nélkül V.»-nél már felkiáltunk, hogy a kézírás lehet ugyan Fazekasé, vagy akárki másé, de maga a szép vers Ányosé, mely «Egy hív szívnek keserve kedvesse' sírjánál» czímen megtalálható költeményei között és a Toldy-féle szemelvények útján ma már a gymn. VII. oszt. tanulói előtt sem ismeretlen. Ép úgy a «A rózsához» czímű sem ismeretlen, legalább az irodalomtörténetírók előtt nem volna szabad annak lenni, mert Verseghy költeményei közt is megtalálható a 19. lapon. A «Czím nélkül I.» szintén megtalálható Szentjóbi Szabó László versei közt, de átdolgozott változatban «Egy megvetettnek keserve» czímen; valamint «A tanúnak hívott liget» is Csokonai Lillájában a XV. sz. alatt. A «Czím nélkül VII.» is ki van már régen nyomatva a Thaly: Vitézi énekek I. k. 321. lapján a nemzeti muzeum Resetha-codexe után. A következő czím nélküli (VIII.) torzításban Csokonainak egy másik költeményét, «A Feléledt Pásztor»-t, ismerjük fel, míg a «Házasság I.» czíműben Kisfaludy Sándor két dala, a 93. és 94. számú van a «Boldog szerelem»-ből hibásan lemásolva. S hogy többet ne említsünk, a «Czím nélkül II.» hosszú darabot sem lett volna szabad Fazekas életírójának felfedezni, mert már 1836 óta ki van nyomtatva Fazekas Mihály költeményei között (!) Lásd: az egyedüli

Lovász-féle kiadás 93. lapján «Az öröm tündérsége» czímen. Pontosabb utánjárással tán még a többiek illetőségét is ki tudnánk mutatni; de szerintünk már ennyi is elégséges arra, hogy figyelmeztesse azokat, a kik netán, mint Mátray is, az itt közölt lyrai költemények alapján akarnák Fazekast többre becsülni másoknál.

Ámbár a mennyit szerzőnk ezekkel a most gyanúba hozott versekkel öregbíthetett volna a «Ludas Matyi» írójának érdemén, ugyanannyit mindjárt rontott is azzal, hogy a Fazekas «Debreczeni Kalendáriom»-jából összeszedett «Rejtett szók»-at és «Találós mesék»-et is lenyomatta. Ezekről csak annyit tudunk, hogy Fazekas által szerkesztve jelentek meg; de az már épen nem bizonyos és Mátraynak sincs rá semmiféle komoly bizonyítéka, hogy ő is írta őket: hiszen írtak ilyeneket azon időben mások is, sőt az általa megindított kalendáriomban halála után is jelent meg elég. De meg, ha az övéi volnának is: egynek sem írta alá nevét vagy a neve kezdő betűit; világosan azért, hogy ne bolygassuk a szerző kilétét. És ha e minden elmeél nélküli apróságokat végig olvassuk: megtudjuk, hogy volt oka, miért.

Mindezt egybe vetve, nem tarthatjuk őszintének az előszót, mely a végzett munka igen fáradságos voltáról beszél. Nem vonjuk ugyan kétségbe, hogy a vallomásaiból kivehető rövid 8—9 hónap alatt — egyéb hivatalos teendőit is számításba véve — a mű megírása sok dolgot adhatott; de ez az eredmény megbirálásakor épen nem vehető enyhítő körülménynek, sőt inkább káros elhirtelenkedésnek vesszük s mint ilyet vádnak alkalmazzuk ellene, mivel csakis lelkiismeretlenségről, könnyelműségről tanuskodik. S hogy az ilyen elnagyolt munka eredményeiben boszúlja meg magát, kiáltóan bizonyítja mindjárt az előszó, mely némi elnézésért esedezik azon «kis rendellenesség» miatt, mely az életrajzban észlelhető. És mi el is nézzük szívesen, mert látjuk, hogy az életrajz a rendellenességek daczára is könyvének legtöbb gonddal megírt fejezete. De nem bocsáthatjuk meg azt a hallatlan rendszertelenséget, semmi eredményre sem vezető bibelődést, melylyel Fazekas műveit tárgyalja, és kénytelenek vagyunk bűnül róni fel, hogy az általa ismertetett írónak nem jeleli ki szerény, de tisztességes helyét a mi mult század végi irodalmunkban s hogy a debreczeni írók közt sem helyezi el. Ez mulhatlan kötelessége lett volna mint életrajz-írónak, mert e nélkül könyve egyetlen biztos vonással sem járult hozzá az egységes magyar irodalomtörténet tisztázásához.

Ennyit véltünk szükségesnek hozzátenni azon szíves fogadtatáshoz, melyben e könyv minden oldalról részesült, s kérjük ezek után szerzőjét, hogy a fölkeltett figyelmet ne magyarázza többre, mint hogy irodalomtörténetünk azon részéről merített tárgyat, melyről *hiánypótló* ismertetést kellett volna írnia. A csak felszínen járó kitüntetést vegye mind-

azonáltal buzdításnak és terjessze ki kutatásait a többi debreczeni írókra is, de fáradozásának eredményeit máskor úgy írja meg, hogy az elfogulatlan kritika után is lelhessen bennök valami örömet.

SEBESTYÉN GYULA.

Buczy Emil élete és munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Lázár Béla.* Budapest, 1888. Aigner.

Buczy Emil egyike azoknak az íróknak, kik mint a bolygók a nap köré, Kazinczy köré csoportosultak, tőle nyerve inspirácziót, ösztönzést az irodalmi működésre. 1782-ben Kolozsvártt született s élete nem volt valami mozgalmas. Kassán és Kolozsvárt tanult, 1803-ban a piarista szerzetbe lépett s egy ideig Kolozsvártt tanárkodott. Azonban nem sok ideig maradt meg szerzetesnek; 1808-ban kilépett s Bécsbe ment, hogy tanulmányait folytassa. Innen N.-Szebenbe került tanárnak, majd 1816—19 mint gr. Kornis István nevelője működött, azután br. Splényinél, később gr. Haller Jánosnál van hasonló minőségben, míg végre 1821-ben a károlyfehérvári seminariumban kap tanszéket. 1839-ben halt meg Gyulafehérvárott, mint az ottani csillagásztorony igazgatója. Kétségkívül művelt, tanult, olvasott ember volt, kinek kellemes, síma modora, jóságos egyénisége sok barátot szerzett. Mindenki csak tisztelettel szólt róla, mit bizonyára meg is érdemelt mint jó izlésű, finom ember, ki érdeklődik minden tudományos és irodalmi mozgalom iránt, a verseléstől kezdve a csillagászatig.

Az ilyen egyéniségnek a maga körében minden bizonynyal nagy hatása van, s munkálkodásával nagy szolgálatot tesz nemzete művelődésének. Ha verseket ír, ha tudományosan értekezik, ha görögből fordít, ez mind csak növeli tekintélyét és jó hírét ismerősei körében.

Ilyen alak van a mi irodalomtörténetünkben is egy nehány, s bizonyára volt több is, kikről nem igen tudunk; de a külföldön ez a typus olyan ismeretes, hogy szinte elkopott. Ezek munkásságának haszna tagadhatatlan, s legtöbbje bizonyára megérdemli, hogy olyan kis monografiát szenteljenek neki, minőt Lázár Béla Buczy Emilről írt, mert mindegyik ilyen egy-egy épületkő a nemzet kulturtörténetéhez. Csakhogy e monografiák szerzői rendesen túlbecsülik hősüket, s lelkesedésükben kiváló költőnek, nagy æsthetikusnak s jeles műfordítónak deklarálják, megfelelő helyet követelve számára az irodalomtörténetben.

És ebbe a hibába esik Lázár Béla is, pedig látszik, hogy óvakodni akar tőle. Ő ugyan csupán szerény helyet követel költőjének a nagyok pantheonjában, de mind a mellett nem azt, mely Buczyt megilletné. Szerző Buczyt mintegy «fel akarta fedezni», s így mindenképen érdekes alakot kellett belőle csinálni. És ez a törekvés szerzőnket, ki különben mindenütt csak adatokra szokott támaszkodni s az adatok

fölkutatásában ügyességet és szorgalmat fejt ki, oly gyanítgatásokra s föltevésekre ragadja, minőket kritikával dolgozó irodalomtörténetírónak nem lett volna szabad kimondani.

Az alkalmat ezekre az a tény szolgáltatta, hogy Buczy a piarista-rendből 1808-ban kilépett. Kétségkívül fölvetendő a kérdés, hogy miért? Lázár erre oly feleletet ad, mely csak első pillanatra látszik elfogadhatónak, a körülmények behatóbb vizsgálatánál azonban tarthatatlannak bizonyul. Azt állítja ugyanis, hogy Buczy Emil szerelmes lett, s ezért lépett ki. Magában az, hogy szerelmes volt, bár nem valószínű, de nem lehetetlen. Azonban, ha e kilépés oka a szerelem volt: miért lépett ki Buczy csupán a piarista-rendből, s miért nem mindjárt az egyházi rendből is, miért maradt meg továbbra is papnak? Hiszen az, hogy Buczy piarista-e vagy világi pap, az ő szerelme ügyén édes-keveset változtat! Lázár ebben csupán egy adatra, Kazinczynak egy Buczyhoz írt levelére támaszkodik. Kazinczy ebben a szerzetről azt mondja, hogy «az nagy fiakat nevelő anya». A kilépésre nézve pedig megjegyzi: «Akár megmarad benne, akár nem, az alkalmasint mindegy, mert a jó ember mindig és mindenütt a maga helyén áll.» Aztán hozzá teszi: «De annak mégis örvendenék, hogyha a szerelemnek dallója talárist nem viselne. Fogva tartja a tollát a rettegés és talán némely nem poétai elöljáró auctoritás; pedig a poétának szabadnak kell *vélni* magát.» (Tehát csak vélni, nem pedig *valóban* szabadnak lenni.) Itt szerelmi viszonyról szó sincs, sőt még valami távoli czélzást ilyesmire sem lehet benne fölfedezni. De ez nem minden. Lázár szerint is e levél csak megerősítette Buczyt abban az elhatározásában, hogy a szerzetből kilép. A szerző makacsúl ragaszkodik föltevéséhez, s Buczy költeményeiből akarja kiolvasni szerelmi viszonyának történetét. Azt hiszem, ez nagyon merész dolog. Buczy verseiben két név fordúl elő: Czili és Nina. (Ha több verset írt volna, tán több is fordulna elő.) Mai ízlés szerint ezek épen nem poétikus nevek, azonban mindenesetre csinálták. A Kazinczy tanítványa mutatkozik itt is. Kazinczy szerette az i-ket a nevekben, ezt igen jó hangzásúnak, igen fínomnak találta (pl. Minnyi, Czidli). Lázár persze két viszonyt magyaráz ki e két névből, ámbár maga is megvallja, hogy «az a kevés, a mi költeményeiből összefoglalható, az idealizálás túlsága folytán csekély reális igazat tükröz vissza.» Bátran rámondhatjuk, hogy *semmit!* Ezeknek a verseknek nincs való alapjuk. A Gleim-féle anakreontikusok nálunk sem ismeretlenek, s Buczy is azok közé tartozik, kik énekelnek ugyan a szerelemről (hisz ez a poezis!), de — csakis énekelnek. Ő maga is bizonyára tiltakozott volna az ellen, hogy mindazt, a mit énekel, valónak vegyék. De — a mint említettem — e kilépés (minthogy csak a szerzetből való kilépésről van szó) nem is lendített volna semmit viszonyán, s így teljesen czéltalan lett volna. Lázár Béla e hypothesise tehát még hypothesisnek sem jó,

mert nem bír a hypothesisnek azon kellékével sem, hogy a tényeket magyarázza. Buczy kilépésében más okok játszhattak közre. Talán ambicziója; mert rögtön kilépése után Bécsbe megy — tanulni. S vitte is valamire. Hiszen theologiai tanár, később kanonok, s a csillagásztorony igazgatója lesz. Mint szerzetesnek pedig az előmenetel ezen útja el lett volna előle zárva.

Ez Lázár egyik hibája. A másik az, hogy Buczynak mint költőnek is helyet követel a parnassuson.

Buczynak fönmaradt 8—9 verse (melyek közül egynehányról Lázár is elismeri, hogy gyöngék) csak jó ízlésű, fogékony kedélyű, művelt embert mutat, de távolról sem tehetséget. Költeményeinek hangja hasonlít a Daykáéhoz, csakhogy Dayka minden tekintetben Buczy fölött áll. Csöndes merengés, tárgytalan epedés, névtelen vágy s a természet szeretete nyilatkozik meg e költeményekben. Buczy a «szelíd érzések» dallója, szemlélődő, magába vonult természet, s ha az ilyen aztán ódákat ír, azok bizonyára erőtlenek, színtelenek. S Buczy verseinek háromnegyede óda. Különben igen öntudatosan jár el, mert egy értekezésében («A lyrica poezis és a lyrikusok») csak egy műfajt ismer el: azt, mely a fenségest testesíti meg, tehát az ódát. «Mert a lyrica poezisben is a tárgynak egy fenségből kell a poetára hatni.» De hol marad Buczy a fenségestől! Contemplatio, ömledezés, minden erő hiján! Csupa csinált virág! Verseiről nem is emlékszik meg senki, csak barátjai (köztük Kazinczy) dicsérik. De nem is csoda. Nézzük, mily kortársai vannak: Dayka (1768—96) s némileg Csokonai (1773—1805) megelőzték, Bacsányi (1763—1845), Virág (1752—1830), Kisfaludy Sándor (1772—1844) és Berzsenyi (1780—1836). Ilyen költők mellett a Buczy költészetének nincsen jelentősége. Barátja, Döbrentei is, mikor az akadémiába tagnak ajánlta, a mathesis osztályába jelöltette, bár igaz, hogy a philosophiaiba is akarta jelöltetni mint Plato fordítóját. Tehát eredeti költői működését ő sem vette nagyon fontosnak, s bizonyára Buczy maga sem fektetett rá nagy súlyt. Mint Plato fordítója sem bir Buczy jelentőséggel, mert fordítása kéziratban maradt mind e mai napig, s így sem a philosophia fejlődésére, sem az irodalomra befolyással nem bírt.

Annál fontosabb azonban munkássága az æsthetika terén; s ide esik működésének súlypontja. Értekezései egynek kivételével az «Erdélyi Muzeum»-ban jelentek meg, s mind oly gazdag tudományos apparatusról, oly mély philosophiai felfogásról tanuskodnak, minőt ez időben, s különösen ezen a téren, nem igen találni. Józan ítélet, nagy jártasság a külföldi s különösen a klasszikai irodalomban, s helyes felfogás jellemzik æsthetikai műveit. A fény természetesen nincs árnyék nélkül, vannak tévedései és hibái. A mit gondol, nem tudja mindig

világossá tenni. Stilusa döczögő és sok helyt nehezen érthető. Ennek tulajdonítható, hogy eddig nem vették eléggé figyelembe. De működése mindenesetre nagy jelentőségű, mert ő nálunk az első, ki azt vizsgálja: minő viszonyban áll a műremek a maga korához, s mennyiben fejezi ki alkotójának s a nemzetnek szellemét. Ő az első, ki a Winckelmann és Herder gondolatait nálunk kolportálja, s így ő az, ki Kölcseynek útját egyengetve az önálló magyar kritikai és æsthetikai vizsgálódást előkészítette.

És itt, mikor Buczyt mint æsthetikust jellemzi, legkevésbbé sem túloz szerzőnk. Művének eredményeit egy újabban megjelent könyv már föl is használta,*) mi a mellett bizonyít, hogy Lázár nem végzett hiába való munkát. Dicséretes szorgalommal kutatta föl adatait, s igyekezett azokat föl is dolgozni. Képet rajzol az akkori irodalmi viszonyokról s a szellemi mozgalmakról, melyekben Buczy részt vett. Visszavisz bennünket abba a korba, csak az a baj, hogy nagyon is közel visz a korhoz. Ha valamely képhez nagyon is közel állunk, nem látunk egyebet, mint szinfoltokat, ezeket persze jól, de a képről nincs áttekintésünk. Igy vagyunk Lázárnál is; sok vonást látunk, de nem látjuk a legfőbbeket, sok részletet, de nem összefüggő egészet. Az az érdeme azonban megvan, hogy ő az első, ki a figyelmet Buczyra fordította, s munkásságát behatóan méltatta. WESZELY ÖDÖN.

Schmidt Attila. Terentius Adelphoe czímű színművének viszonya görög archetypusaihoz. Budapest, Pallas. 1888. 27 lap.

Schmidt értekezése három részre oszlik. Kissé aphoristikus bevezető észrevételek után dolgozata első részében a Diphilostól kölcsönzött részeket igyekszik definiálni; majd a prologus szavaiból kiindulva a II. felvonás 1. jelenetének első 42 versét állítja Diphiloséinak, mert ez a hely az, hol az ifjú erőszakkal rabolja el a leányt. Ezen, már mások által képviselt nézethez mi is csatlakozhatunk. Terentius, a mint szerző találóan megjegyzi, Menandros vígjátékát életerős jelenettel akarta gazdagítani; ennélfogva kénytelen volt az eredeti főművön változtatásokat eszközölni, melyeket — a mennyire egyáltalában meghatározhatók — Schmidt helyesen tüntet föl. Változtatásainak tökéletlen voltán alapulnak az Adelphœ-ben még tapasztalható contaminatiós nyomok. Itt szerettük volna látni, ha szerző ezen pontot értekezése elrendezésében élesebben tüntette volna fel. Első sorban rendkívül ügyetlennek kell mondanunk azt a chronologiai aránytalanságot, hogy t. i. az

*) Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. Irta Radnai Rezső. 1889. Olcsó Könyvtár 252. sz.

első felvonásban elmesélt rablás csak a második felvonásban megy szemeink előtt végbe, és ezt annál is inkább, ha a szerzővel az u. o. előforduló *iterum*-ot nem a donatusi szemüvegen keresztül nézzük. Továbbá Terentius a Diphilosi jelenetet szóról-szóra átvette, miként azt Schmidt a Prologus alapján Burián-Pozderrel szemben jogosan megjegyzi. Ezen alapszik a II. 1, 39. vers contaminatiós nyoma, melyet Schmidt *Dziatzkó*-val együtt helyesen contaminatiós nyomúnak ismert el; azonban kevésbbé helyesen iparkodik *Regel*-lel ezen szavakat a Terentiusi szöveg kapcsolatába is illőknek mutatni be. A *Klasen* által II. 4, 1. versben és a *Burián-Pozder* által a II. 1, 44. versben föltételezett contaminatiós nyomokat Schmidt helyes kritikai tapintattal utasítja vissza. Saját, contaminatiós nyomra czélzó feltevését ő maga is joggal habozva nyilvánítja.

Dissertatiója második részében szerző Menandros néhány ránk maradt töredékét az Adelphœ verseivel állítja párhuzamba, mely alkalommal *Klasen* negáló kritikájával szemben konservativ álláspontra helyezkedik.

A harmadik részben szól a vígjáték azon részeiről, hol a latin költő változtatott a görög comœdián, illetve eltért Menandrostól; négy pontot tárgyal: elseje Varro ítéletére vonatkozik, ki Terentius darabja elejét a Menandrosinak fölébe helyezi. Szerző ezen itéletet csekélyebb változtatásokra vonatkoztatja, melyek által Terentius vígjátéka előnyösen különbözött volna a Menandrosétól; ez lehetséges, de meg nem bizonyítható. Két további pontot szerző csak röviden érint. Fontos azonban az utolsó pont; Donatus ugyanis a 938. vershez ezt jegyzi meg: apud Menandrum senex de nuptiis non gravatur. Régebben ezt a megjegyzést akként értelmezték, hogy Menandrosnál az egész házassági ajánlat elmaradt; de ez értelmezés nyelvi szempontból lehetetlen és Schmidt úr is röviden bánik el vele. Találó érvekkel *Fielitz* hypothesisét is visszautasítja, ki az egész felvonást rosz terentiusi toldásnak tartja. De helytelenűl opponál *Dziatzkó*-nak a 940. vershez való megjegyzéséhez. E szavak: promisi ego illis egy Terentius darabjába bele nem illő motivumot tartalmaznak, Aeschinosnak könnyedén oda vetett hazugságaképen sem foghatók fel. Szerintem Donatus hallgatása daczára is Dziatzkónak igaza van, ha úgy vélekedik, hogy Aeschinos a görög eredeti ezen jelenetében jelentékenyebb szerepet játszott, a mi — hozzá tehetem — kiválóképen illik a darab pædagogiai alapmotivumához; még házasságra is elhatározza magát elkényeztetett fia kedvéért az elnéző atya! Aeschinos esedező ‚mi pater'-ei e jelenetben Miciót ezenkívül még kétszer bírják engedékenységre.

Egészben véve szerző mégis — a dimidiatus Menandros megvetőivel jogosan reagálva — Terentiust utánzói tulajdonságában túlságos

kedvezően mutatja be. Horatiusnak általa idézett ítélete semmi esetre sem vonatkoztatható Terentius utánzói működésére; Lessing dicséretéből is több háramlik Menandrosra, mint a római íróra.

Schmidt értekezése épen nem gazdag új eredményekben; ellenben az újabb irodalomnak lelkiismeretes felhasználását dicsérni lehet. — A nyomatás kellő gondosságra nem vall. Dr. ZIEHEN GYULA.

Dr. Csengeri János Jegyzetek Homeros Iliasához. Saját szemelvényes kiadása szerint írta —. Magyarázó képekkel. A homerosi alaktan vázlatával. Budapest, 1888. Eggenberger. Ára 1 frt 40 kr. VI, 248 l.

Már néhány éve, hogy dr. Csengeri az E. Ph. K.-ben az általa felállított ú. n. «Párhuzamos idézetek» cz. rovatban Homerosnak és egyéb görög és latin költőnek kifejezéseit többnyire igen sikerülten magyar kifejezésekkel szokta szembe állítani. Utoljára az épen említett folyóirat XI. évf. junius—októberi füzetében közölt újabb «Párhuzamos idézetek»-et,*) úgy hogy már akkor bizonyosak voltunk abban, hogy hirdetett jegyzetei Homeros Iliasához ha más újat nem is, legalább a nálunk Ponori Thewrewk Emil által inaugurált irányban hasznavehető, sőt becses adalékokat fognak tartalmazni. De reméltük akkor, hogy e jegyzetekben nem csak a párhuzamos idézésnek tendencziája fog nyilvánulni, hanem hogy fogunk akadni másra is, mire elismerésünket tartózkodás nélkül kimondhatni fogjuk.

Azonban őszinte sajnálattal kénytelen vagyok megvallani, hogy az előttem fekvő könyv annak a várakozásnak, melyet hozzá fűztünk, nem felel meg. Igaz, hogy Csengeri eddigelé csak a kitünő fordító szerepében mutatta be magát, szorosabb philologiai munkásában még nem, — mégis azon jó hírénél fogva, melynek az irodalomban örvend, méltán behatóbb és lelkiismeretesebb munkát reménylettünk. — Mielőtt azonban kifogásaimra áttérnék, hadd emeljem ki azt, mi Cs. könyvében igazán jó.

Önállósága csupán a legtöbbnyire Arany, Petőfi, Vörösmarty s a népköltési gyüjteményekből szedett parallelhelyek szorgalmas összehalmozásában mutatkozik. Itt nyilvánul amaz érdeme, mely a könyv hibáit ha nem is ellensúlyozza, legalább ideig-óráig elnézeti velünk. E nemben vannak olyan jegyzetei, melyeket minden ezentúl megjelenő magyar jegyzetű Homeroskiadásba bátran fel lehet venni. Ezek a követ-

*) Azóta, hogy e sorokat írtam, újabb párhuzamos idézetek sora jelent meg tőle a Közlöny e. i. évf. februári és márcziusi füzetében.

kezők: I. 25., 163., 176., 260., 350., 362., 606.: II. 93., 99., 409., 470.; III. 39., 55., 278., 351.; IV. 126., 199.; V. 120.; VI. 239., 430. (az Arany-féle elmaradhat), 463., 481.; VII. 241.; IX. 70., 77.; XI. 68.; XVI. 20., 39., 162., 386., 526., 527. (kivéve a Keveházából vettet), 620—621.; XVII. 424., 514., 523—4.; XVIII. 172.; XXII. 41., 157.; XXIV. 550-hez. Itt pótolni valónk sincsen, ha csak nem a IV. 27. v.-ben való figura etymologica-t: ἱδρῶ ἵδρωσα-t Aranynak (Hátrah. ir. és lev. I. k. p. 434.) «A tölgyek alatt» írt költ.-nek ezen helyével: «Homlokomat sem *verte veríték*», nem akarjuk párhuzamba állítani. — Sajnos, hogy a párhuzamba állítás Cs.-nek csaknem szenvedélyévé fajult. Így az I. 469. VI. 236., IX. 14., XVI. 66., 344-hez túlságosan sok, de rendszerint csak kevéssé számbamenő magyar idézetet köt vala. Majd ismét bizonyos fitogtatás nyilvánul. Pl. II. 2. «οὐκ ἔχε ,nem tartá fogva' az üdítő álom, mert «csak könnyedén fedte.» (Arany. M. o. III.)» — VI. 450. «Τρώων ἄλγος ,a trójaiak miatt való gond'. οὔ μοι τόσσον μέλει nem gondolok annyira vele (a gonddal). *Vörösmarty* Vén czigány: «Ne gondolj a gonddal.» — VI. 492. «πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει.» *Arany*: «Nézz szeliden, nézz mosolygva, Férfié az élet gondja.» — XXII. 126. «Bizony most sehogyse lehet ő vele a tölgyfán vagy a sziklán kezdve (a dolgot) elcsevegni.» V. ö. Arany Toldi IV. 13. Bencze «kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján.» — S még néhány helyen. I. 116. az ἀλλὰ καὶ ὡς-hoz nem tartom alkalmas parallelhelynek (Ar. T. I. [?]-ből) idézni «mégi mindamellett». I. 218. nem tudom felfogni, hogy az általa idézett parallelhelyben hol volna aor. gnom.-nak megfelelő valami? Pedig ha én nem tudom felfogni, fog akadni talán egy-két tanuló is, ki ezt a párhuzamot hasonlóképen meg nem fogja érteni. — Némelykor Vergiliusból és Horatiusból is nyujt parallel kifejezéseket. Ámde a II. 146-ban olvasható ἐπαΐξας-sal szerintem nem szabad párhuzamba állítani az Aen. I. 84-ben levő «incubuere mari»-t. IV. 125-höz Verg. Aen. XI. 758. s kk. verseire utal. Szégyenteljesen megvallom, hogy absolute semmi kifejezés- vagy leírásbeli rokonságot nem észleltem a két szóban forgó hely között. Talán IX. 631. s k. versére lehetne utalni? — XXIV. 358-hoz fölösleges a párhuzamba állítás, hiszen 1, 25-höz commentátor már írt ilynemű jegyzetet. Fontosabb és nélkülözhetetlenebb dolgok helyett kár a könyvet a magyar citatumok ilyen sokaságával megtömni, még ha ez eljárás bárhogyan bizonyít is Cs.-nek a magyar irodalomban való olvasottsága mellett. — Azt sem értem, hogy ezen kifejezéshez: οἳ ἀρούρης καρπὸν ἔδουσιν (VI. 142.) hogyan lehet Aranyból idézni: «Kenyerének javát már megette»? — XXII. 357-hez a Horatiusi: «Illi æs triplex circa pectus erat» indokolatlanúl van idézve.

Egy másik jó oldala a könyvnek a helyes magyarság, a kifejezé-

seknek pontos és szabatos fordítása. Ha itt is hibákkal van alkalmunk találkozni, az épen nem esik valami nagyon a latba. Így I. 180-ban Μυρμιδόνεσσιν nem = a myrmidonok közt, hanem = a myrmidonoknak, mivel ἄνασσε úgy fordítandó, hogy «parancsolj» és nem «uralkodjál». — Az I. 280-ik verséhez meg van jegyezve, hogy δὲ = és. Ez idézett versben két δὲ van. Azt hiszem, a másodikra vonatkoztatta Cs., mely azonban *hát*-tal, *hiszen*-nel fordítandó. — I. 483. «κατὰ κῦμα a hullám szerint, vagyis az árfolyás irányában». De ha kedvező szél vitte a hajót? Κατὰ κῦμα = a hullámon, a hullámokon ú. m. κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν = szárazon és vizen. — I. 587. ἐν ὀφθαλμοῖσιν nem szemtől-szembe, hanem szemeim előtt. — II. 101-hez megjegyzi Cs., hogy «τὸ μὲν mint 1, 234», hol azzal = bezzeg ez. II. 101-hez nem fordítható így. — II. 241. μεθήμων = engedékeny és nem «renyhe». — III. 83. «στεῦται azt mutatja, szándékozik». Miért így? Στεῦται = előáll. — III. 208. ἐδάην = megismer*ked*tem. — Ἀλλὰ sohasem jelentheti azt, hogy *ámbár*, tehát III. 214-ben sem. — VI. 218. ἄρα = tehát és nem «persze». — V. 187-hez ezt mondja a kommentár: τούτου, róla másfelé térítette az *őt elérni akaró* (κιχήμενον) nyilat. Pandaros, mint mindjárt kitünik, tudja, hogy eltalálta Diomedest; ő tehát csak azt akarhatja mondani, hogy az isten *hatástalanná tette* az ő nyilát; úgy látszik tehát, hogy a szokásos ἔτραπεν ἄλλῃ kifejezés is csak ennyit mond e helyen. «Ἔτραπεν ἄλλῃ = eltérítette más irányban, úgy hogy az őt *elért* nyíl nem ott sebesítette meg, a hová irányozva volt. (L. még La Roche j-ét.) — IX. 311. a «μὴ τρύζητε» «lehetőleg szószerint való» fordítása nem lehet «ne turbékoljatok». — XVI. 183. «κελαδεινῆς hű-hós». — XXII. 463. «παπτήνασα rebbenő szemmel». Egyszerűen = körültekintve. Ezek természetesen csak aprólékos hibák, de még ezeket is kiküszöbölve szeretnők látni az esetleges 2-ik kiadásnál.

A fontosabb hibák sorozatát azonban csak most fogom felszámlálni. Főfogyatkozása a munkának az, hogy a legújabb irodalom nincsen benne értékesítve. Ha a *Stier Th.*-nek kiadását, melyet az E. Ph. K. XII. évf. februári füzetében ismertettem, s mely Cs. jegyzeteinek megírásakor már régen megjelent, nem is használta fel, a *Rzach* és *Christ* Ilias-kiadásait, Buchholtz Homerische Realien, *Ludwich* Aristarch's Homerische Textkritik, *Gustav Meyer* Griechische Grammatik², s a többi munkákat felhasználva szerettük volna látni. Az sincsen rendjén, hogy grammatikai magyarázatokra jóformán semmi súlyt sem fektet, s tényleg túlságosan sok fordítást nyujt; nagyon kétlem ugyanis, hogy Homerost *nem* grammatikája teszi nehéz íróvá. Vajjon melyik görög auctornak grammatikája nehezebb? S ha már maga Cs. a grammatikai magyarázatok-

nál annyit botlik, a gymnasiumi tanuló könnyen fogja-e átküzdeni a grammatikai nehézségek korlátjait ? — De térjünk a dologra.

A homerosi alaktan vázlata nagyon el van hibázva. Igy mindjárt az I. fejezetet nem fog ártani tőkéletesen átdolgozni, mely munkához G. Meyer grammatikáját (1886.) és Fick bevezetését az általa restituált (?) Odysseához (az utóbbit kritikával, de) haszonnal fogja felhasználhatni a kommentátor. P. 242. azt mondja Cs., hogy «az ú. n. articulusnak H.-nál még mutató névmási jelentése van». Hát pld. Il. I. 6. III. 181. 191. 225 etc.! I. 11-hez írt jegyzetében jól mondja, hogy H.-nál még *jóformán* nincs névelő! — P. 243. «Optativusban -ντο helyett mindig -ατο áll». De I. 334-ben mégis μαχέοιντο van! — P. 244. «A reduplicatio a befejezett cselekvésekben sohase vész el.» G. Meyer (549. §.) szerint ἄνωγα, ἀμφιαχυῖα, ἱέρευτο alakoknál mégis csak veszendőbe ment a reduplicatio. — P. 247. A «τίθημι szerint menő igék (ε tövek) -είω-val képezik az 1. személyt: θείω, κιχείω, τραπείομεν.» Τέρπω csak nem megy úgy, mint τίθημι ! ?

A jegyzetekben is tapasztaltam gondatlan és felületes eljárást. I. 241—3. ὑφ' Ἕκτορος — θνήσκοντες πίπτωσι-hoz megjegyzi: A *conj.* aor. futurum exactum értelmű (= ceciderint), ha a főmondatban futurum van. — II. 103 τἀργεϊφόνης-hoz zárójelben ezt teszi: (φαίνομαι: — φάντης, — φόντης). Furcsa etymologizálás. (L. *Stier*. Anhang. s. v.) — XI. 182. ἴξεσθαι aor.? Hiszen futuruma ἴξομαι ! — III. 206. ἀγγελίη-ből származtatja az ἀγγελίης-t, XV. 640-hez írt jegyzetében ἀγγελίης = ἄγγελος. Vagy csak az egyik, vagy csak a másik alak fogadható el.

XI. 270. μογοστόκοι homályos szó szerinte. Pedig a μόγις és a τίκτω-ból származik, tehát = a nehezen szülő, vagy átv. ért. ki a szülést bajossá, fájdalmassá teszi. Ilyen változás igen sok fogalommal megy végbe.

Egyéb kifogásaink a következők: I. 225. A görögöknél nem az őz, hanem a szarvas volt a gyávaság jelképe. — I. 396. Stilisztikailag kissé homályos. — I. 400. Ingatag alapú feltevés. — I. 434. ἱστοδόκη bővebb magyarázatot igényelt volna u. sz. VI. 331. ἄνα (ú. m. IX. 247-hez), XV. 680. πίσυρας, XVIII. 476. γέντο etc. — I. 600-hoz azt jegyzi meg, hogy ax Iliasban az Istenek közötti jelenetek mindig humoros szinezetűek. A XXIV. énekben nem. — III. 62. «νήϊον ἐκτάμνῃσιν hajógerendát vág ki». Νήϊον csak annyit jelent, hogy hajóhoz tartozó, miért *La Roche*-sal δόρυ-t kell oda (és XVI. 484. is) értetni. — III. 228. «A homerosi kor ruhái redőtlenek és szorosan testhez állók voltak.» Csak ha Helbig könyvébe *futólagos* pillantást vetünk, mondhatjuk ezt. (V. ö. még Buchholtz. II. b. p. 265.) — XVI. 708. ἀγέρωχος-t már III. 36-hoz

kellett volna magyarázni. — IX. 566. ἀρέων-ban az -έων nem vehető egy szótagnak, mert thesisben az ἄρη α-ja rövid.

Kritikai adnotatiói elavultak, egyszerüen azért, mert La Roche vizsgálatain alapulnak. IX. 44. versét nem Aristarchos vetette el, hanem Aristonikos. — XI. 543-at nem csak Aristoteles idézetéből ismerjük. — XV. 610—614-et tartották a régiek interpolatiónak. — XVI. 614—15-ről csak az bizonyos, hogy a legjobb kéziratokban hiányzik. — Zenodotos a XVII. 645. versét vetette el, 646-ot nem. -- XXI. 471. és 570-et Aristonikos vetette el és nem Aristarchos, ú. sz XXIV. 514.

Kár, hogy a könyv használatára néhol pár kellemetlen sajtóhiba befolyással van. Igy IV. 4-hez præs. perf. h. *praet.* perf. olvasandó. I. 148-hoz irt jegyzetében nem Buda h. II-nek hanem Buda h. III-nak kellene állania. — II. 129-hez: nem Il. 9, 562, 563, hanem Il. 8, 562, 563. a helyes; II. 342-hez: μῆχος e. h. μῆκος; III. 270-hez írt j.-ben 156. h. 159.; IV. 193. potest h. potes; VI. 405. T. E. 1. VI. h. olv. T. E. VI. 17.; XIX. 326-ban 367. h. olv. 467.

A könyv kiállítása csinos, de mód felett drága.

Iparkodtunk a mennyire tőlünk kitelt, a kiadás hibáit helyreütni. Hogy nem merítettük ki a munka hátrányait, az magától érthető, kommentátor feladata gondosan és sokszorosan átjavítani művét. Csak így remélhető, hogy egyszer valahára kielégítő (bár csak aránylag teljes) Homeros fog állani rendelkezésére nemcsak a gymnasiumi ifjúságnak, hanem a kezdő philologusok számára is. Azért talán kissé elemzőbb kritikánk nem fog a munka még tán megjöhető sikerének ártani.

WEISS REZSŐ.

Német nyelvtan. Irta *dr. Szemák István.* Második évfolyam. Ötödik kiadás. Budapest, 1888. 178 l. 1 frt.

E könyv a német nyelvtanítás második évfolyamának van szánva, de, mint az előszóból kitünik, használható az I. rész előrebocsátása nélkül is oly helyeken, a hol a tanulók bírnak már némi német nyelvismerettel, sőt szerzője használhatóvá akarta tenni oly tanulók számára is, a kikkel a német nyelvi oktatást még az olvasással kell kezdeni. A szerző előre bocsátja a helyes olvasás és helyes írás szabályait, megismerteti a tanúlót a német szórend főtörvényeivel s azután az alaktant tárgyalja a rendszeres grammatikák mintájára. A közbeszőtt gyakorlatok magyarból németre fordítandó, többnyire összefüggés nélküli mondatokból állanak.

A tárgyalásból kitűnik, hogy a szerző bizonyos teljességre törekedett s a rendelkezésre álló segédeszközök nagy száma mellett nem is lehetett nehéz ezt elérnie. A helyesírást elismerésre méltó részletességgel tárgyalja s a német alaktan fontosabb szabályait körülbelül mind megtaláljuk nyelvtanában. A helyes szabályok és megjegyzések közé

becsúszott azonban nem egy helytelen állítás, nem egy rosszúl fogalmazott szabály is. Hibáztatjuk azt is, hogy a szerző forrásai felhasználásában az önállóság nem kisfokú megtagadásával járt el, átvett belőlük egyrészt olyan dolgokat, a melyekre a mi viszonyaink között egyáltalában szükség nincsen, másrészt nem egészítette ki eléggé a német grammatikák fejtegetéseit olyanokkal, a melyek kellő fényt derítettek volna a német és a magyar nyelvhasználat eltérésére. Törekedni fogunk, hogy ez állításainkat a következőkben meg is bizonyítsuk.

Lássuk mindenekelőtt a nyelvtannak tartalmilag helytelen állításait.

A nyelvtan első része a helyes olvasással vagyis a német kiejtéssel foglalkozik. Mindjárt a 3. §-ban oly szabályokra akadunk, a melyeknek feltétlen helyességét, általános érvényben voltát nem vagyunk hajlandók elismerni. Felsorol először is oly szókat, a melyeknek vocalisa nyujtva ejtendő ki, ezek közül azonban ezeket: *Harz*, *Jagd*, *Krebs*, *Magd*, *Obst* stb. nálunk, valamint Ausztriában és Délnémetország nagy részében a művelt beszédben sem igen szokás hosszú hangzóval ejteni. De ezeket még hagyján, az *ich* vocalisát azonban tudtommal egyáltalában nem szokás nyujtva ejteni. A *ja* *a*-ját is csak bizonyos esetekben ejtik hosszan. Nyujtva kell ejteni e §. szerint a diphthongusokat is; itt a szerző alighanem a diphthongusok versbeli quantitására gondolt, v. ö. evvel szemben Sievers *Phonetik*[2]. 122. l.: Diphthonge mit *kurzem* ersten Componenten sind die gewöhnlichen deutschen *ai*, *au*. Rövid a szerző szerint sok egytagú szó (azaz a magánhangzója), pl. *Bad*, *Glas*, *Grab*, *Gras*, *Lob*, *grob*. Mindenki tudja, hogy e szókat nálunk kivétel nélkül — már t. i. ha nem vesszük tekintetbe tót ajkú hazánkfiait, — hosszú vocalissal ejtik s így Németország legnagyobb részében is. Vietor *Phonetik* 56. l. egyenesen *észak-német provincialismus*nak nevezi e hangzók rövid ejtését. Ilyeneket pedig csak nem akarunk meghonosítani a mi iskoláinkban!

A 4. §. a mássalhangzókról szól. Az egyszerű mássalhangzókat nem állítja össze, csak az összetetteket és kettőzötteket sorolja fel. Az elsők szerinte a következők: *bl*, *ch* (ez miből van összetéve?), *dr*, *gr*, *pf*, *sp*, *schl*, *schr*, *st*. Hogy miért volt szükség a mássalhangzók eme külön rovatára és hogy mért érte épen a felsoroltakat az a kitüntetés, hogy mint *összetettek* szerepelnek, azt nem tudom. A *br*, *kr*, *fr*, *gl*, *pl*, *schw*, *schm*-féléknek és még sok másnak kétségkívül ép annyi joga lett volna hozzá. A kettőzött mássalhangzók ejtésére is érdemes lett volna egy pár szót vesztegetni.

Az 5. §. «néhány mássalhangzó kiejtéséről» szól. Többek közt megjegyzi, hogy a *ch* «mintegy a hehezettől teljesen áthatott *g* vagy *k* (*gh*, *kh*)». Hogy mikor hangzik a *ch* *gh*-nak, arra nézve nem nyerünk felvilágosítást, pedig érdekes lett volna megtudni.

A *v* tárgyalásánál (10. l.) az — *iv* végzetű idegen szókról szól, «melyekben a *v csaknem f*-nek hangzik (*activ, passiv*)». E hangot vagy zöngével ejtjük s akkor *v*, vagy zönge nélkül s akkor valódi *f*, a rendes kiejtésben tertium non datur. Megjegyezzük, hogy «főhangsúlyos» németűl nem *hochtönig* (5. l.), hanem *hochtonig*, «mellékhangsúlyos» nem *nebentönig* (6. l.) hanem *nebentonig*. «Jelentéktelen» nem *unbedeutsam* (7. l.), hanem *unbedeutend*.

Új dolog és meglepő, hogy a *Marie* és *Sophie* szókban «az *e* is hangzik» (15. l.).

A 20. lapon ezt olvassuk: Nem kettőzzük meg a mássalhangzót az idegen szóban daczára, hogy a német kiejtés kívánja: *die Adresse*, nem *Addresse; der April*. Miért kellene ezekben megkettőzni a mássalhangzót? A kiejtés nem tud itt két mássalhangzóról. Vagy azért, hogy evvel a magánhangzó rövidségét jelöljük? De hisz meg volt mondva az általános orthographiai szabályok közt (8. l.), hogy ha a magánhangzó után két különböző mássalhangzó hangzik, a gyökszóban egyiket sem szabad megkettőzni! (Itt különben kivételekül meg kellett volna említeni a *Sammt, Zimmt, sammt* szókat.)

Térjünk át az alaktanra. Az erős igék egyik jellemző vonásáúl említi (27. l.), hogy a jelentő mód jelen egyes 2. 3. személyében stb. *ha lágyítható hangzóval bírnak, hangzólágyulást (Umlaut) szenvednek* és *ha a törzs e hangzóval bír, azt az eredetibb i-re változtatják*. De *schaffen, rufen* nem kapnak umlautot, *heben, weben, pflegen e*-je nem változik *i*-vé, tehát nem lehet a szabályt ily általánosságban fogalmazni.

A 28. §. szerint a jelenidejű melléknévi igenevet úgy képezzük, ha a főnévi igenév jelen idejéhez *d* ragot adunk. Már a következetesség kedvéért is jobb lett volna itt is, mint a többi alakok képzésénél, az igetőből indúlni ki s a partic. képzőjét *-end* alakban feltüntetni; evvel a nyelvtörténeti valóhoz is közelebb járt volna a magyarázat.

Az *empfangen*-féle igék igekötője *ent-*, itt pusztán hangtani változással van dolgunk. Egy *emp*-féle igekötőt (28. §. II. 2. *b)* és 69. l.) ép oly kevéssé kell felvennünk az *empfangen, empfehlen* miatt (bár német grammatikák is teszik), mint a hogy nem construálunk egy *g-* igekötőt a *glauben* vagy egy *fr-* igekötőt a *fressen* miatt.

Ugyancsak egyes német grammatikák példájára nevezi a *zu lesen*-féle alakot jövőidejű *melléknévi* igenévnek. Talán azért, mert állítmányúl szolgál? De ez nem csak a melléknévnek kizárólagos sajátsága!

Az igeragozás paradigmáiban az ind. præs. plur. 2. személyében mindenütt csak az *-et* végzetű alakok vannak közölve (*ihr habet, waret, lobet, sehet, sinket*); sehol semmi megjegyzés, hogy ez az *-e-* ki is eshetik, sőt hogy a mai nyelvben az *e*-nélkűli alakok a szokottabbak és az itt szabályosaknak feltüntetett alakok a kivételesek.

«A foglalómód folyó multját,» úgymond a szerző (53. l.), «*möchte* szóval is körülírhatjuk; pl. ich sag(e)te dir etwas — ich möchte dir etwas sagen, mondanék neked valamit.» E kifejezésmód szokásos a nyelvjárásban és a köznapi beszédben, az irodalmi nyelvben azonban épen nem szabályszerű (bár előfordúl itt is), a *mögen* igének itt nincs még oly szintelen jelentése, hanem rendesen össze van vele kötve az óhajtás, hajlam, reménylés stb. fogalma.

A 38. §. jegyzete így szól: «*hangen*, *függni* csak a folyójelen 2. és 3. személyében lágyítja törzshangzóját; ellenben *hängen*, *függeszteni*, *akasztani*, lágyított hangzóját az egész hajlításon át megtartja s gyenge hajlítást követ». E megjegyzés első fele ma már elavult grammatikai szabály; intransitiv értelemben («függni») használják ma már az umlautos *hängen*, *ich hänge* alakokat is, rendesen így fordúlnak elő már Goethenél is.

A 44. §. II. pontja alatt felsorolt igékről (*saugen*, *säugen*, *sinken* : *senken* stb.) az van mondva, hogy *különböző értelemben* majd erősen, majd gyengén hajlíttatnak. Meg kellett volna mondani, miben áll az értelem különbsége, hogy t. i. a gyenge hajlításuak mind *műveltető* igék.

A *beut*, *fleucht*, *kreucht* stb. alakokról azt olvassuk (89. l.), hogy népies és költői alakok. Nem népies, hanem régies alakok ezek.

Az 56. §-ban, mely az idegen nevek ejtegetésével foglalkozik, nincsen szó a több. nomin. *-s* végzetéről (*die Albums*, *Colibris*, *Hindus*, *Mottos*, *Sophas*, *Papas* stb.) Az *Ida* tulajdonnévnek is többes száma ma rendesen *die Ida's*, ritkán *die Ida'n* (112. l.).

Az efféle szokatlan alakokat, mint *die Mittwoche* (sing.), *der Zeh*, *die Nerve* stb. (108. l.) kár grammatikában tanítani.

A 62. §. a melléknév ejtegetéséről szól. A gyenge ejtegetés nomin. végzetének (*-e*, *der grün-e Baum*), külön nevet ád: ez a «bekebelezési *e*». Hogy mire jó ez, azt nem bírjuk felfogni, következménye csak az, hogy egyszerű dolgok complikáltakká lesznek. Ez esetben ugyanis sokkal egyszerűbb lett volna a gyenge ejtegetésű többtagú főnevekre utalni, ott megvan a nom. *-e*-je is, ha nem is híják épen «bekebelezési»-nek. Complikálttá válik a dolog az úgyn. vegyes ejtegetésnél is, mert a helyett, hogy a nom. végzeteit egyszerűen *-er*, *-e*, *-es*-nek mondaná, a szabályt úgy kell fogalmaznia, hogy a melléknév itt «a bekebelezési *-e* betűhöz még a nemi végzeteket veszi föl», ezek a 63. §. szerint *-r*, *-e*, *-s*. A nőnemet e szerint *schöne-e* alakban kellene várnunk. Különben eleve is feltehető, hogy szerzőnk a «bekebelezési *e*» bolondgombáját idegen földből ültette át: német grammatikákban *Einverleibung*-nak híják.

A 66. §. a melléknév fokozását tárgyalja. Az utolsó pontban fel-

sorolja azokat a mellékneveket, a melyek nem lágyítják a törzs hangzót. Ezek közül azonban nem egy umlauttal is nagyon szokásos, pl. *blass, fromm, gesund, glatt, nass* (Goethe: nass und *nässer* wird's im Saale) stb.

69. §. 6.: «A magy. *egymásnak, egymást* viszontagos (!) névmásnak a németben a változatlan *einander* felel meg.» De megfelelhet ennek az egyszerű *uns, euch, sich* is; pl. wir sehen *uns* wieder. Wenn *sich* die Fürsten befehden, müssen die Diener *sich* morden und tödten (Schiller).

72. §. A *so*-nak relativumként való használata ma már elavúlt.

75. §. II.: A főnévileg álló sarkszámok (*die Eins, die Zwei* stb.) nemcsak «az elvont számbeli fogalmak kifejezésére», hanem a számjegyek neveiül is szolgálnak.

Még egy-két megjegyzést a szóképzésre: A 87. §. szerint «az *-isch* némileg ellentéte a *-sam* képzőnek; *-isch* ugyanis az erkölcsi jelentésű szókban *rossz tulajdonságot* jelent, a *-sam* pedig *dícséretes sajátságokat* fejez ki; pl. *verschwenderisch, neidisch* és *sparsam, friedsam*». A szerző nem veszi észre, hogy ez esetekben a jó vagy rossz jelentés nem a képzőnek, hanem már az alapszónak tulajdona; a képző csak az avval való ellátottságot fejezi ki.

A 88. §-ban a deverbalis igeképzéssel hat sorban végez, pedig itt érdemes lett volna causativ és intensiv igéket nagyobb számmal felsorolni, egyáltalában nincsen megemlítve pl. a következő igék egymással való összefüggése: *essen* és *ätzen, stechen*: *stecken, wiegen*: *bewegen, schallen*: *schellen, fliessen*: *flössen*; *geniessen*: *nützen, vergessen*: *ergötzen, fahren*: *führen*; *biegen*: *bücken, ziehen*: *zücken, reissen*: *ritzen, raufen*: *rupfen, schaffen*: *schöpfen*. Ide tartozik *hängen*: *henken* is, nem pedig a *-chen* képző alá (177. l.) *Stehen* és *stellen* egy gyökérből való két külön képzés, nem származik az egyik a másikból (175. l.).

Nyelvtörténeti magyarázat mindössze kevés van a könyvben, nem is kívánunk belőle többet; a meglevők sem kielégítők. Ott van mindjárt a 2. lapon az *umlaut* magyarázata. Az *ä, ö, ü* magánhangzók «nem tiszták, zavartak vagy lágyítottak, mivel bennök az alaphang egy következő *i* által meglágyíttatott; pl. *Vater*: *Väter, Tochter*: *Töchter, Mutter*: *Mütter*». A magyarázat maga helyes, de a példákat a szerző valóban nem választhatta meg szerencsétlenebbűl. A tanuló méltán kérdheti, hol van e szókban a «következő *i*?» Pedig lett volna példa elég: *täglich, thöricht, stündlich* stb. Sőt adhatott volna *e*-s végzetű példákat is (*Gast*: *Gäste, lang*: *länger* stb.), a melyeknél meg lehetett volna magyarázni a tanulóknak, hogy ez az *e* régebben *i* volt (ófn. *gesti, lengiro*). De a fentebbi három példa végzetében soha nem volt *i*, e

szók csak a kfn. korszakban kaptak *analogia utján* umlautos hangzót, de nem *i*-s végzetet.

Az eddigiek után nem fogunk csodálkozni azon sem, ha a szerző az úgyn. *brechung* (nála *hangtisztulás*) magyarázatára nézve sem áll a tudományos felfogás mai álláspontján. Az illető igék szerinte (27. l.) «ha a törzs *e* hangzóval bír, azt *az eredetibb i-re változtatják*, azaz hangtisztulást szenvednek». Bebizonyított dolog, hogy ez esetben az *e* volt az eredeti hang s ez *i*-vé vált, ha a ragban *i* állott.

Harmadiknak említjük azt a magyarázatot, mely a *hängen : henken* igék viszonyát világítja meg. A szerző t. i. az utóbbiban *-chen* «utóképzőt» lát s e képzőt így jellemzi (177. l.): «*-chen* az alapjelentést fokozza, *minek jeléül* olykor az eredeti *g* vagy *h*, *cht* vagy *k*-ba megy át». Más szóval: annak a fokozásnak, mely a *hängen* és *henken*, a *függés* és *akasztás* fogalmaiban észlelhető, jele, külső kifejezése a *g* : *k* változás. A ki e magyarázatot elhiszi, annak alkalmasint hiába magyarázom, hogy a *henken* *k*-ja régibb *gj*, *gg*-ből változott el az ú. n. felnémet lautverschiebung szabályai szerint. A *-chen* képzőnél vannak felemlítve a *schlachten* és *flüchten* igék is (177. l.), ezekben ez a változékony *-chen -chten* né lett (!). Ez igék természetesen a *Schlacht* és *Flucht* főnevekből való denominalis képzések.

Említettük már, hogy a német és a magyar nyelvsajátságok egymás mellé és egymással szembe állítására aránylag kevés ügyet vet a szerző. Már a hangok, névszerint a vocalisok tárgyalásánál szembe lehetett volna állítani a német és magyar hangokat, persze nem az efféle szabályok alakjában: «az *ai*, *ei*, *eu* és *äu* csaknem egyformán hangzanak, mint *áj* (?); mindazonáltal különbséget kell köztök tenni nemcsak az irásban, hanem a kiejtésben is» (2. l.). Hogy minden egyes diphthongust meg kell-e különböztetni a többi háromtól, vagy csak kettejüket a másik kettőtől, azt nem tudjuk meg, szintúgy azt sem, miben áll ez a különbség. A 36. lapon közli a határozatlan névelő ejtegetését, de hogy a német a magyartól eltérőleg mikor használ ilyet, azt nem mondja meg. Ne csodálkozzék aztán senki, ha a tanuló a 35. lapon álló «nekem van pénzem = Ich habe Geld» példamondatból kiindulva mindjárt a 10. gyakorlat első mondatát: «Nekem van késem», így fogja fordítani: ich habe Messer!.. Főtörekvése, úgy látszik, mindig az, hogy a német kifejezést vagy alakot látszólag híven magyarra fordítsa, de nem sokat törődik avval, vajjon a magyarul gondolkozó fiú könnyen meg fogja-e találni magyaros kifejezéseinek jó német megfelelőit. A német nyelv folyó és tört. múlt alakjait (*wurde*, *lobte*, *reiste* stb.) egyszerűen a magyar elbeszélő múlt alakjaival (*levék*, *dicsérék*, *utazám*) fordítja le, de ezekkel él-e a magyar fiú? Hogy a német passivumra rá szoktassa a tanulót, a mesterkélt magyar vagy inkább ma-

gyartalan mondatok egész seregét gyártja, a helyett, hogy egy pár általános megjegyzést tett volna arról, hogy a magyar cselekvő alakot a németben sokszor szenvedővel szokás visszaadni. Erről persze nem volt szó a forrásul szolgáló német grammatikában. S igy aztán gyönyörködhetünk az effélékben: *A szoba füttetik a szolgától. Meg fogsz tőlem csókoltatni. Megcsókoltatnál tőlem. Megcsókoltattál volna tőlem. Kitől alapíttatott Róma?* stb., stb. (49. l.) A főnév tárgyalásánál is sok egymástól eltérő kifejezésmódra kellett volna utalni, hogy pl. magy. egyes számnak mily esetekben felel meg a németben többes, de teljesen kifogynánk a térből, ha a könyv valamennyi efféle hiányára rá akarnánk mutatni.

E helyett tartalmaz a könyv olyan dolgokat, a mikre nálunk épen nincsen szükség. Az a szorgos figyelmeztetés pl., hogy «különösen vigyáznunk kell arra, hogy a rokonhangzókat, minők: a *b* és *p*, *g* és *k* stb., föl ne cseréljük» (8. l.), nagyon helyén való lehet osztrák vagy délnémetországi fiuk számára írott grammatikákban, a mi tanulóinknak azonban, a kik nagyon jól meg tudnak különböztetni zöngés és zöngétlen hangokat, felesleges. Vagy magyar fiukat a *Genie*, *Bouquet*, *Page* szók helyes ejtésére efféle transscriptiókkal kell megtanítani: *Schenih*, *Bukeh*, *Pahsch*' (19. l.)? Hja, a másolás szenvedélye! Vagy kell-e attól tartanunk, hogy valamely tanulónk «hímnemű családnevekhez a nőnem kifejezésére» a *-sche* szótagot fogja «ragasztani» (113. l.)? Mikor ez a szokás, Heyse szerint, csak az *alnémet* vidékekre szorítkozik?!

Van egy pár dolog, a mit pædagogiai szempontból kell kifogásolnunk. Ismeretes pædagogiai szabály, hogy a gyermekek nyelvbeli hibáit nem kell ismételgetni, különben épen ezek vésődnek be emlékezetükbe. Nyelvtanunk még nyomtatásban is megörökít egy pár szándékosan kieszelt íráshibát (*die Wellt*, *der Danck*, *das Ammt*, *die Meille*, *die Saitte* 8. l.; *liblich* 11. l.; *ädel*, *Hähne* [azaz: *Henne!*], *Mähl*, *Häu* 13. l. stb.). Vajjon a tanulók szeme nem fog-e épen ezekhez hozzászokni a rosszaló figyelmeztetés daczára is? .. És mit szóljon a pædagogus ahhoz, ha az 57. §-nak, a mely a különböző jelentésű többesszámú főnevekről szól, ezt a passusát olvasa: *der Mensch*, ember, t. *Menschen*; *das Mensch*, ringyó, t. *Menscher* (107. l.)?! Vajjon utczai kofák nyelvét tanítjuk-e az iskolában? Ilyenekkel fejlesztjük-e azt a *nemes erkölcsű* jellemességet, melyet a gymnasiumi nevelés végső czéljának tekintünk?

E tartalmi szempontból emelt kifogások után nézzük a *nyelvtan szerkezetét*, *elrendezését*. Mily módszeresen van a könyv szerkesztve, arra nézve elég lesz egy példa. A kiejtés és helyesirás tárgyalása után következik *A mondat* czímmel a harmadik szakasz, mely az alany és állítmány congruentiájáról s a szórendről szól. A tanuló egy egész

sereg fogalomról és terminusról hall itten, a melyekről az alaktan tárgyalása előtt valóban nem lehet még fogalma: az ige egyszerű és összetett időiről, múlt idejű és főnévi igenévről, kötőigéről, kérdő, óhajtó és parancsoló mondatról, folyó jelenről és folyó multról. Szabályokat tanul már itt oly dolgokról, a melyekről még csak ezután fogja megtudni, hogy mik azok valójában!

A szerkesztés gondatlanságáról tanuskodnak azok az esetek, mikor a szerző másról beszél, mint a miről a czím szerint szólnia kellene vagy a mikor kevesebbet kapunk, mint a mennyit a czím alapján várunk. A 3. §. czíme: *A magánhangzók kiejtése*, de a szakaszban csak a quantitásbeli különbségekről van szó, a vocalisok kiejtésére vonatkozó egyéb megjegyzések találhatók a 2. §-ban és később az orthographiai szabályok közt (pl. az *-ie e*-jéről a 15. lapon). A 12. lapon a *v* irásáról van szó, e szakasz *b)* pontja: *v*-vel irandók az *-iv* végzetű szók, a példák közt található *der Nerv* és *concav* is. Hol van itt az *-iv* végzet? A 11. §. czíme: A *h* mint nyújtó jel, de a *d)* pont alatt fel vannak említve a *Gunther*, *Martha*, *Walther*, *Katarrh* stb. szók, a hol szó sincs nyújtásról. A 14. §. a nagy kezdőbetűkről szól. Mint ötödik pontot találjuk itt a következőt: «Az *ein* számnevet az irásban aláhuzzuk, sőt ez sem szükséges, miután az értelemből rendesen kivehetni, vajjon névelő-e vagy számnév». Nem akarjuk kutatni, vajjon tartalmilag helyes-e a szabály, vajjon mindig alá kell-e húzni az *ein*-t mikor számnév, csak azt kérdjük: hogyan kerül ez a szabály a nagy kezdőbetükről szóló pontok közé? E kérdésre hiába keressük e nyelvtanban a választ, de megtaláljuk pl. Heyse nagy grammatikájában (20. kiad. 21. l.): «Einige pflegen auch das Zahlwort *ein*, zum Unterschiede von dem Artikel *ein*, *mit grossem Anfangsbuchstaben* zu schreiben, was aber nicht nöthig ist, da in der Regel schon der Zusammenhang diesen Unterschied angiebt. In zweideutigen Fällen aber kann man das Zahlwort *ein* der richtigen Betonung wegen lieber unterstreichen» ... Szerzőnk tehát elhagyta a szabály első részét, de a többit azért abban a szakaszban felejtette, a melyben forrásában találta.

A szabályok fogalmazása gyakran nem elég szabatos s e homályosságnak aztán tartalmi helytelenség is lehet a következménye. Különös pl. a következő szabály: «Azon idegen szók is *v*-vel irandók, melyekben a *v* a szó kezdetén és közepén *w*-nek hangzik, pl. *Evangelium* stb.» (10. l.) A 42. §-ban ellentétbe vannak állítva oly összetett igék, a melyekben valamely névszó az igével *egy fogalomba olvadt* és olyanok, a melyekben ez egybeolvadás nem ment végbe. E megkülönböztetés nem kielégítő; miért lenne pl. a *wahrsagen* «jósolni» fogalma egységesebb, mint az *achtgeben* «figyelni» fogalma. Sokkal részletesebb, mélyebbre ható magyarázatra van szükség, v. ö. Heyse id. h. 79., 80. ll.

Nem eléggé præcis továbbá az a meghatározás, hogy «dolognemű», azaz semlegesnemű, minden beszédrész, mely a nélkül, hogy főnév volna, főnévül használtatik (95. l.). Főnévül vannak használva ezek is: *der Arme, der Weise, der Gelehrte* stb. és azért mégsem «dolognemüek». Nem szabatos az a meghatározás sem, hogy «az alapfok maga a melléknév» (122. l.) stb.

Ha végül megemlítjük a nagyrészt meglehetősen szokatlan terminusokat: dolognemű, bekebelezési *e*, viszontagos névmás, ellenkötők, összerendelő kötőszók, előképzők, származtatási képzők, ejtegetési, fokozási, hajlítási végzetek, közbeszúrt betűk (t. i. a *Donnerstag* *s*-je és a *darum* *r*-je, 21. l.) stb., és ha rámutatunk arra a következetlenségre, hogy ugyanazon terminust merőben különböző értelemben is használja (pl. a *határozó szó* terminust a 156. és 160. lapokon *adverbium* értelemben, a 142. lapon a német grammatikák *Bestimmwort*-ja értelmében névmásokról, számnevekről stb.), és megfordítva egyazon dolognak különféle neveket ád (pl. *be-* a 29. és 69. lapon *igekötő*, a 173. lapon *előképző; wider-* a 29. lapon *igekötő*, a 69. lapon, mikor pedig szintén összetett igékről van szó, *elüljáró* stb.): akkor, azt hiszszük, eléggé kimerítettük e nyelvtan jellemzését.

És e könyv öt kiadást ért. Dr. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

9. Várkonyi Endre: Homérosz kedélyvilága. (A szegedi kegyesrendi főgymnázium 1877—88-iki értesítője. — Külön lenyomatban is. 3—54 l.) A programmok hasábjain újabban oly tárgyú értekezések tűnnek fel, melyek mind meglehetősen nagy szorgalmat, de a compositiónak és felfogásnak oly árnyoldalait tüntetik fel, hogy méltán a feledség sorsára kell őket érdemesíteni. Többnyire a nagy közönségnek vannak szánva ez értekezések, pedig épen e nagy közönség vagy nem olvassa, vagy ha elolvasta is, csakhamar zugba veti és elfeledi őket. De kinek azután a czitatumok oly lelkiismeretes idézgetése, a tudományosságnak az a hamis fitogtatása, a mi mind mégis csak végtére oda megy ki, hogy komolyabb igényekkel lépnek az olvasó elé? Igy állunk szerző úr jelen értekezésével is.

Hogyan lehet Homeros kedélyvilágáról írni? Könnyen, csak el kell ütni először egy pár szóval a homerosi kérdést, s Lamartinenal — és épen ezzel — azt állítani, hogy Homeros «egy egyetlen ember volt»,

egy kevéssé kivonatolni Beöthy irodalomtörténetét, dús reflexiókat fűzni egy olaszországi úthoz, nézni először is Homeros vallási érzületét, de ki nem fejteni, mert erre van munka, elmélkedni a fölött, mily családi körülmények között nevelkedett költőnk, a költeményekben nyilvánuló hazafias érzelmekről, a vendégszeretetről, az illemérzékről, a dal és zene hatásának festéséről, a leírásokban és elbeszélésekben előforduló érzelmes és a hangulatos (?), melankholiára hajló kifejezésekről, lemondásról, sóhajtozásokról, a szenvedések, fájdalmak és szomorkodások említéséről, a leírásokban nyilvánuló egyéni érzelmekről, hasonlatokról, «melyek alá a költő érzeményeit rejtette», bölcs mondásokról és szentencziákról, a halál fogalmát szeliden körűlíró kifejezésekről, a nő-kérdésről és naivságról Homerosnál értekezni, — és időt s fáradságot oly themára költeni, mely már a priori szerencsétlenűl van megválasztva, s mely minden Castelar-citatumával sem bír imponálni.

Az értekezéshez ezuttal nem akarok corrigendákat szolgáltatni, nehogy azzal ismét Szabó István úrnak megbotránkozását gerjeszszem fel, ki tavaly szerfelett zokon vette, hogy egy, a jelen dolgozathoz hasonló tárgyú programm-értekezésnek bírálatában két, általa Homerosból fordított verssort «egészen rossz»-nak declaráltam. Körülbelől 28,000 verssor közűl kettőt! Bocsánatát kérem tehát. Hibák vadászása helyett nyujtok az előttem fekvő értekezésből kis ízelítőt:

P. 19. «Talán magának Homérosznak volt egy kedves emlékű kutyája, hogy még név szerint is megénekli, sőt gazdájával is megkönyezteti, de annyi bizonyos, hogy e könyek egy rendkívül érzékeny szívnek az árulói.»

P. 20. «Hogy Homérosz a szerelemtől sem volt idegen, hogy az ő keblében is föllángolt az az érzelem, melyet az emberi szív virágjának neveznek, s mely nélkül «parum comis Juventas» mondja Horatius (O. I. 30.), s a boldog családi élet alapítása is khiméra marad és költőnk sem tudott volna annak érzete hiányában igazi családiasságot festeni, gyanítjuk az Il. XXIV. 130. verséből, melyet Thetis istenasszonynyal mondat.»

P. 25. «Az a panasz, mely még nemrég is felhangzott nálunk, hogy a költőket anyagilag soha sem jutalmazzák érdemeik szerint, s hogy sokan nagy nyomorban sínylődtek, úgy látszik már a műveltség első szakában meg volt, s már nagy költőnk átélte a Horatius-féle «multa tulit fecitque puer sudavit et alsit» életigazságot. Felszáll lángszelleme a csillagokig, sőt azon túl az istenek lakába hatol, s elkábul a nektár és ambrozia mennyei illatától, ámde — ő is ember, halandó porhüvelybe van öltöztetve az évezredeket átható lelke, elszáll a bűvös álom, eloszlik az égi mámor, és ő azon kellemetlen tudatra ébred, hogy ő is csak e földi rög lakója és iszonyúan gyötri az — — éhség.»

P. 39. «Ha a Mæonida életéből csak egy parányi biztos adat maradt volna korunkra, tán megtudnánk mondani, mi okozta, hogy annyiszor jön ajkaira a sírás emlegetése; nincs hőse, kinek szemeiben a köny ne csillogna; alig van ének, melyből a zokogás hangja ne jönne füleinkbe, nem érzékenyítené el szívünket! De azt bátran merjük következtetni, hogy sok sirásának a keserű emléke hagyta meg minduntalan nyomait eposzaiban, s valószínüleg az ión szigetek partjai s az azokat verdeső tenger mormoló hullámai voltak szem- és fültanúi a költő szemgyöngyeinek és siralmainak, mik az élet csapásai vagy az emberek durvaságai vágta szívsebéből fakadtak!»

P. 44. «De hogyan adhatott ily remek leírásokat, hasonlatokat Homérosz, mikor az általános hiedelem őt vaknak tartja? Igen, de a monda is azt regéli, hogy csak később veszítette el szemevilágát. Valószínü tehát, hogy eleinte csak szembajjal küzdött, mely mindjobban erősödött, s csak később állt be a tökéletes sötétség. E rendkívül fontos érzéknek hiánya tehette már korán melancholikussá etc.»

Mindez, remélem, elég. Weiss Rezső.

10. Vozári Gyula: Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban? Præparatio-részlet. (Rimaszombati egy. prot. főgymnásium 1887—88. 3—21. l.) Ez értekezés első sorban a pædagogust érdekli irányánál s módszerénél fogva, de tárgyánál fogva a philologust is. A pædagogus mindenesetre helyeselni fogja a benne lerakott és követett methodikai alapot és irányt, mely azonban, mint szerző is megjegyzi, nem új, noha az alkalmazásban itt-ott némi eredetiséget s eltagadhatatlan ügyességet és buzgalmat tüntet fel. Ez utóbbiban szinte túlságba megy szerző. Aprólékos, mondhatni szőrszálhasogató kérdései és fejtegetései lehetetlen, hogy szemet ne szúrjanak a pædagogusnak, a kinek nagyon jól kell tudnia, hogy minden percz drága, s szószaporítással és felesleges dolgokkal vesztegetni az időt nem szabad. De szerző a majdnem lehetetlent állítja hypothesisűl. Egy nagymértékben szellemtelen és kellő ismerethiányban szenvedő osztályt tanít. Higyjük el neki. Mégis nem feltűnő-e, hogy mikor Kiáltossy József, a kinek módszerét és értekezését mintáúl vette, nyolcz órán át tárgyal egy 66 sorból álló költeményt, addig ő 12 vagy pláne 14 órán át foglalkozik egy 24 soros verssel (Sextus Propertius IV. 2.)? De hogyisne! Hiszen szerző még a pyramisokról is magyarázatot ad tanítványainak, holott ezek épen az előző évben tanulták az ókori történetet, s föltételeznünk sem szabad, hogy eme tantárgy tanítója e nagyszerű emlékekre kellő gondot ne fordított volna.

Azután Csengeri J. fordítását a latin eredetivel *összehasonlíttatja*, s keresteti, «miként fejezi ki a fordítás a költemény egyes helyeit, s

mennyiben tér el rím, vers, s a magyar nyelv sajátságai stb. miatt az eredetitől.» Hát lehet ezekre is kiterjeszkedni oly elhanyagolt osztályban? Szerző itt is, mint sok egyéb helyen, Kiáltossy után ment; ámde ő (noha a tanárképző-intézet gyakorló főgymnáziumában bizonyosan jobb tanulókkal foglalkozott, mint a milyeneknek szerző festi a magáéit) csupán ennyit mond: «a műfordítást *esetleg* egybe is vetjük az eredeti szöveggel». Csengeri fordításáról szólván, én is csatlakozom szerzőnek felőle alkotott jó véleményéhez, de azt már, midőn e sort: *Et defessa choris Calliopea meis*, épen ellenkezőleg így fordítja: *Tánczból Calliope nem dől ki soha*, — meg nem engedhető költői szabadságnak tartom.

Azonban minden elmaradottságuk mellett is néha csudálatraméltólag sokat tudnak szerző tanítványai. Megmondják, mi volt az a Cithæron? mi volt a Tænarion? Talán e fel-feltűnő szép jelenség indítja arra, hogy ily talányos kérdést tegyen fel nekik: «van-e még több acc. *valami különös ok miatt*?» (t. i. a költeményben).

Szerző nem éri be bő magyarázataival, még egyre-másra utasítgatja is tanítványait, hogy pl. olvassák el Cox-Simonyi vagy Cox-Komáromy könyvéből Amphion, Thebæ regéjét. Ha fogyatékosnak nem találnók is e művet, méltán kérdezhetjük: megvételi-e ezt minden egyes tanítványával, hogy olvashassák? Néha olyat is igér, a mit később nem vált be. Azt kérdezi a tanulótól: «mi e (t. i. a tárgyalás alatt lévő) költemény magyar fölirata? (A költő műve halhatatlan.) Láttunk-e már hasonló tartalmú verset? (Ovidiustól «A költő halhatatlan» czíműt. Amor. I. 15.) No ha ezt is lefordítjuk, a kettőt összevetjük.» Ez igért összevetésnek præparátiójában semmi nyoma.

Értekező egynémely állításában a philologus, másban az irodalomtörténettel foglalkozó egyén akad fel. Azt mondja egy helyen: «kik voltak a phæakok? (Nem tudjuk.) Lássák, ezt az olyan tanuló, a ki VII. vagy VIII. osztálybelivel lakik együtt, a Homéroshoz írt szótárból megnézhette volna.» Nem túlzás-e ez? «A Phæakok, folytatja szerző, a mesés Schéria sziget boldog lakói, kik békeszerető, munkás, jókedvű hajósok voltak s *örökös dinom-dánomban keresték örömüket*». Hát ezt, szó sincs róla, így mondja az Elischer-Fröhlich-féle szótár Homéros két eposához, kétségkívül Alkinoos király szavaira (Od. VIII. 248—49. s.) támaszkodva; de másrészről azt is említi a költő (VI. 268—72. s.), hogy a phæák férfiak szorgalmas hajóácsok, fáradhatlan evezősök voltak, tudtak birkózni, szaladni, öklözni (VIII. 102—103. s.), a nők pedig finom vásznat fonni, hímezni, a mi mégis csak kizárja az *örökös* dinom-dánomot. Azt is teljes határozottsággal állítja szerző, hogy «magyar költő még eddig nem igen foglalkozott avval a gondolattal, hogy a költő vagy műve halhatatlan.» Pár sorral alább idézi Petőfi «Jövendölés»

czímű költeményének végső sorait. Ez a leghatalmasabb czáfolat. A többi idézett költeményrészletek kevésbbé vágnak Propertius szövegéhez.

E hiányok mellett szivesen jutalmazzuk elismerésünkkel szerzőt, hogy a mondattanra való utalásai oly prægnansak, s hogy nyelvünknek a latinnal azonos vagy ellentétes kifejezéseit e kicsi költeményen is páratlan ügyességgel és odaadó buzgósággal tüntette föl. A jó magyar nyelvész biztosítja a latin nyelvi tanításnak sikerét is.

S. Szabó József.

11. **Erdélyi Károly: A franczia eposz eredetéről.** (Kecskeméti főgymnásium. 64 l.). E rendkívül érdekes dolgozatra felhívom mindazok figyelmét, a kik az eposszal, a modern eposz eredetével, a franczia és germán epikának egymáshoz való viszonyával foglalkoznak. A dolgozat t. i. nem egyéb, mint kellő szakismerettel és gonddal készült kivonat Pio Rajna híres és fontos könyvéből *Le origini dell' epopea francese* (Firenze, 1884. XIII. 550 l.), mely az idézett kérdésekre vonatkozólag elsőrangú, alapvető munkának tekintendő. Erdélyi lépésről-lépésre követi Rajna előadását, de szorítkozik az olasz tudós fejtegetéseinek főfonalára, mellőzve a mellékes részleteket és a nagy számú (magukban véve igen értékes, de a kérdés lényegére nézve alárendeltebb jelentőségű) kitéréseket, főleg a polemikus természetűeket.

A kérdés, melyre Rajna válaszolni kíván, s melyre impozáns tudományossággal válaszol, ez: hogyan keletkezett a franczia eposz? Mily viszonyban van a franczia eposz a germánhoz? A főkérdésre négyféle felelet lehetséges, a mennyiben a franczia eposz kelta, latin, román vagy germán eredetű lehet. A kelta eredetet senki sem vitatja; nem is dicsekedhetik a valószínüségnek még látszatával is. Nem mintha a gallusoknál nem éltek volna költők, kik a nemzet nagy férfiainak dicső tetteit megénekelték volna; sőt Ammianus Marcellinus (XV, 9.) világosan mondja: *Et Bardi quidem fortia virorum inlustrium facta heroicis conposita versibus cum dulcibus lyrae modulis cantitarunt.* De a római hódoltság elenyésztette a gallusok nemzetiségét, intézményeit, nyelvét és költészetét; a gallus hagyomány megszakadt, oly annyira, hogy a szorosan vett franczia epopeában nincsenek is kelta elemek. Vannak ugyan a franczia irodalomnak határozottan kelta eredetű termékei is; de ezek teljesen elütnek a chansons de geste tárgyaitól és jellemétől.

A latin hypothesis természetesen merő képtelenség. A rómaiság csak déli Francziaországban vert erősebb gyökeret, s így e latin csirából fejlett epopea csak itt jöhetett volna létre, vagy még természetszerűbben Olaszországban. De sem az egyiknek, sem a másiknak semmi nyoma.

Hátra van még a román és germán hypothesis. Az első föltevés

szerint a franczia eposz annak az új nemzetnek kebelében támadt volna, mely a római és frank hódoltság tartama alatt Galliában keletkezett. A germán elemnek nem volna ez eposz megalkotásában önálló része; de a mennyiben az új franczia nemzetbe is behatoltak német szokások és intézmények, annyiban e nemzet epopœája is visszatükrözné a germán szellem hatását. Fustel de Coulanges szerint a germán hatás felette csekély mindenütt, de különösen Francziaországban, és így a román eredetű franczia eposzban is. A franczia tudósok az 1870-iki háború óta lelkes védelmezői ez elméletnek: Fustel de Coulanges, Gaston Paris, Paul Meyer, Jean Darmesteter, Léon Gautier, a legkiválóbb szakférfiak e téren, mind védelmezik, pedig a háború előtt részben ellenkező véleménynyel voltak. Világos, hogy mostani nézetökre a nemzetek ellenséges viszonya nagyobb befolyással volt, semhogy igazán tárgyilagosak tudnának lenni.

A negyedik, a germán föltevés leglelkesebb és legalaposabb képviselője Rajna, ki Erdélyi Károlytól kivonatolt jeles művében kimutatja, hogy a franczia eposz germán eredetű. Ez eleve is nagyon valószinű. Két népelem egyesűl egymással; az egyiknek volt epopœája, a másiknak nem; ha már most a vegyülék népnek lesz epopœája, vajjon melyikre vihető az észszerűen vissza? Hogy e kérdésre minden tekintetben és irányban pontos és kimerítő feleletet adhasson, Rajna behatóan foglalkozik az eposz lényegével és a legaprólékosabban gyüjti, fejtegeti és vizsgálja a germán es román epikai költészetre vonatkozó adatokat, valamint e költészetnek összes maradványait a Karolingok koráig.

Az eposzról szóló általános fejtegetésekben Rajna főleg azt igyekszik kimutatni, hogy az epopœa emberi és nem mythikus eredetű. Rajna nem tagadja (ki is tagadná ezt józan fölfogással?), hogy az anthropomorphismus révén sok mythikus elem hatolt az epopœába, és nem tagadja ez elemek fontosságát és hatékonyságát sem. De e mythikus anyag szerinte későbbi keltű; az epikai anyag nem egyéb, mint leverődése az eposz létrehozására alkalmas és képes fogalmaknak és eszméknek, melyek a valóságban, minden földöntúli közvetítés nélkül, számtalan dalt és éneket létesítettek. E felfogás egészen helyes és manap nem is magyarázzák már az eposz eredetét máskéṗ. Az epopœa történeti költészet, a mythos csak utóbb csatlakozott a történeti anyaghoz és vegyült vele oly egészszé, melynek eredetileg kétféle elemeit még ma is, a legtöbb esetben világosan és pontosan megkülönböztethetni.

Most Tacitus adatain kezdve pontosan keresi föl Rajna a német epikára vonatkozó följegyzéseket. S itt nem kerüli ki figyelmét a legkisebb, legelrejtettebb adat sem. Tacitus után Jordanis, Sidonius Apollinaris, Fortunatus, Eginhardus, Gregorius Turonensis, Fredegarius, a Gesta regum Francorum stb., stb. szolgáltatnak fontos anyagot.

Az összes germán törzsek történetírói és hagyományai, a fönmaradt emlékek, a későbbi művek alapján megkisérlett visszakövetkeztetések mind arra a nézetre viszik Rajnát, hogy az epikai költészet kiválóan a germán népek költészete. Míg a Flooventről szóló chanson de geste, a meroving cyclus legfontosabb költeménye is, germán forrásból fakad, mert Floovent Rajna szerint azonos Chlodowech legkedvesebb fiával, Theoderichchel, a germán epopœa ez egyik kedvenczével. (Megjegyzem, hogy ez a fejezet a Rajna könyvének legkevésbbé meggyőző része.)

További fejtegetésében Rajna kimutatja a meroving és karoling epopœáról, hogy ezek egy egységes egészet alkotnak (mit az összes franczia tudósok is vallanak), ez az egységes epopœa pedig germán eredetű. A szoros értelemben vett frank epopœa nem emanatio, hanem kiegészítő része a német epopœának. Később azután a frank epopœa két részre vált: germánra és románra; ez a román epopœa pedig, mely a germán mellett jelentkezik, melynek ez utóbbival közös hősei vannak, mely e hősöket ünnepelvén, germán hősöket dicsőit: ez a román epopœa egyáltalán nem lehet független a germán epopœától, hanem akkor kellett keletkeznie, mikor ez már fölserdült és erős vala. Egyes dalokról minden valószínűséggel állíthatni, hogy román nyelvűek voltak; de minden esetre föltételezendő, hogy a román dalokban tárgyalt eseményekről is zengtek germán énekek, mert hiszen germán nyelvű germánok a hőseik. A Floovent-ének franczia nyelven maradt reánk; de ennek a költeménynek is eredetileg germánnak kellett lennie, mert hőse a meroving uralom kezdő korában élt, mikor talán nem is voltak még elrománosodott frankok; mert a Floovent név (mely Rajna szerint a Hlodoving névből alakult) csak germán területen keletkezhetett; mert ez eposz nagy analogiákat mutat föl Childerich történetével.

A germán hatás erejét újabban főleg Fustel de Coulanges tagadja. De álláspontja tarthatatlan. Mindenek előtt fontos az a tény, hogy a frank fejedelmek nagyon sokáig őrízték meg nemzetiségüket és még Nagy Károly fia, Jámbor Lajos, is jobban beszélt németűl, mint román nyelven. Ha a frank királyi udvarban, hol a latin és román áramlat olyan erős volt, megmaradhattak a fejedelmek germánoknak, akkor mit tegyünk fel a tudatlan népről? A germán és román nyelv benső és hosszas érintkezésének tanujele az is, hogy a franczia nyelvnek nagyon sok germán eredetű szava van, sokkal több, mint bármely más új latin nyelvnek. A germánok csekély számuak voltak Francziaországban, de a frank hódítók sokáig mintegy arisztokratiát képeztek új hazájokban, megvetették a benszülötteket, kiket a szabadosokkal tekintettek egyenranguaknak, míg a teljes szabadságot csak ők élvezték. Ez éles különbség jövevény és benszülött között feltűnő a polgári állásban is. Hivatalnokoknak nem használhattak a meroving fejedel-

mek tudatlan frankot, de a harcz büszke mesterségét kiválólag a germánok gyakorolták. És e harczbeli hegemonia nagyon fontos a franczia eposz eredetének kérdésére, mert ez az eposz az előkelőkről, a nagyokról, a királyokról zeng, ezeknek pedig a harcz az elemök. És mennyi a germán elem a franczia epopœában! A germán epopœában sok a mythikus elem, de általában és eredetileg történeti jellege van. Hősei az I. században Arminius, a IV-ben Hermanarich, az V-ben Gunther és Chlodowech, a VI-ban a két Theoderich, Chlotar, Alboin, a VII-ben és VIII-ban a Pipinek és Károlyok. Ily jellegű a franczia eposz is, hősei is ugyanezek. A franczia epopœa különösen ott virágzott, hol a germán elem volt az uralkodó és túlnyomó, tehát Francziaország északkeleti részében a német határ melletti megyékben. A franczia eposz sok hőse egyenesen német, egyik legnevezetesebb városa a német Mainz. A franczia eposzban a *frank* és *franczia* szó vegyest használtatik; germán a franczia eposzban a jog és a törvényszéki eljárás, az esküvés a fegyverekre, a vendégbarát megajándékozása, a fegyvertársak barátsága, a harczias szellem, a bosszúállás, a főnökük iránti hűség stb., stb. Hogy a követ a franczia eposzban botot és keztyűt kap, szintén germán szokás, hisz még a keztyűnek neve is germán szó. Azért helyesen mondja G. Paris, hogy a franczia epopœa nem egyéb, mint germán szellem román alakban.

Ime, Rajna elméletének fővonásai. Hogy ez elmélet alapjában megdönthetetlen, azon kételkedni nem lehet. De egyes állításai, adatai, következtetései nem egészen biztosak. Igy pl. a nevek alliteratiójából vont következtetések és mind az, a mi a Floovent-mondára vonatkozik, kétséges természetü. De e csekély kifogások nem ingathatják meg a munka nagy értékéről mondott itéletünket. Erdélyi Károly kétségtelenűl igen érdemes munkát végzett, midőn e jeles könyvet szakavatottan kivonatolta s eredményeit azok számára is hozzáférhetővé tette, kik az olasz tudósnak nagy művét el nem olvashatják.

12. **Willer József: Az ó-franczia hősköltészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekre.** (Kecskeméti főreáliskola. 35. l.) — E dolgozat az előbbivel rokon tárgyú és irányú. Willer is nem saját kutatásainak eredményeit adja elő, hanem összefoglalja a legtekintélyesebb szakférfiaknak a felölelt kérdésekre vonatkozó nézeteit. Mint ilyen tájékoztató és ismertető dolgozat ez az értekezés is érdemes munka, bár sok tekintetben nagyon hézagos és nem mindig elég világos.

A *Bevezetés*-ben szerző előadja, hogy a régi franczia epika gazdag és részben igen értékes termékei egészen a jelen század kezdetéig még magában Francziaországban is ismeretlenek voltak, és hogy voltaképp a németek fedezték fel az ó-franczia költészetet. Erre felsorolja

a kérdésre vonatkozó legkiválóbb műveket; de e lajstrom sem nem teljes, sem csoportosítása nem nagyon szerencsés. Uhland nevét pedig bajos mellőzni, hol a franczia epika legjelesebb ismertetőit felsoroljuk.

A dolgozat II. része szól *Az ó-franczia hősköltészet eredetéről*. Szerző mindenek előtt czáfolgatja Léon Gautier ismeretes állítását: «Nagy Károly nélkül egyetlen-egy chanson de gesteünk se volna» és kimutatja, hogy már a Karolingok előtt is volt franczia epika, mire a Károly-monda keletkezését tárgyalja és kifejti, hogy a költészet Nagy Károly tetteit már élete korában kerítette hatalmába. Most három kérdést vett föl s old meg Willer: 1. Mily nyelven voltak szerkesztve a régi carmina rustica, melyekről a krónikák megemlékeznek? E kérdésben szerző teljesen Rajna álláspontját foglalja el, de összekeveri a franczia eposz eredetének problémáját a nyelvkérdéssel; mert kétségtelen, hogy a franczia epika germán eredetű, de azért a nép ajkán a nagy eposzokat előző korban mégis már franczia epikai dalok is éltek. 2. Milyenek azok az epikai népdalok, melyek pl. a Roland-éneket megelőzték? Az ily románczszerű dalok létezése bizton feltehető, a nagy epopœák is ismételve hivatkoznak ilyenekre, de alakjukról nem állíthatni biztosat. Csak valószinű, hogy strophásak voltak és hogy a stropháк egyenlő számú versekből álltak. E romániczokból körülbelől a X. században alakultak nagyobb szabású epikai művek, a chansons de geste. 3. E romániczok viszonya az epopœához. Szerző azt mondja, hogy a Wolf dal-elméletét, melyet Lachmann a Nibelung-énekre alkalmazott, a francziák is lelkesedéssel fogadták, de «tiszteletökre legyen mondva», gyorsan elejtették. Ez az egész fejtegetés nem elég világos, Wolf és Lachmann elméletei is annyira különböznek egymástól, hogy nem szabad őket egyszerűen azonosítani. És hogyan képzeli szerző az eposz keletkezését? «Idővel e dal-anyag egyesek által összegyűjteték, s így keletkezett egy különös osztálya a népénekeseknek, kik a traditiót iparkodtak lehetőleg híven és teljesen megismerni, fentartani és tovább származtatni. Megtörtént ily módon, hogy egy kiválóan tehetséges dalnok a Roland halálára vonatkozó elszórt és összefüggetlen dalokat és mondákat összegyüjté és belőlök, valószinűleg több rendbeli és egyéni kibővítéssel egy éneket alakított» stb. Willernek ez az előadása nagyon összefér a dal-elmélettel. Tudom, hogy szerző nem így akarja értetni; de épen az a baj, hogy nem fejezi ki magát elég világosan és szabatosan. A dal-elméletnek két változata van: az egyik föltételez a nép ajkán élő romániczokat, melyeket egy későbbi műköltő (nem tudjuk hogyan, de azt hiszszük, nagy szabadsággal és önállósággal) földolgoz; a másik a műköltő tevékenységét csak oly összeillesztésnek veszi, mely az egységes epopœában az eredeti nép-romániczoknak fölismerését és kiválasztását még nekünk is lehetővé teszi. Ez utóbbi

fölfogást elejtette a tudomány, de az előbbi érvényben van és szerző is osztozik benne, bár az ellenkezőt látszik állítani és bizonyítgatni. Ép az ily kényes problémák tárgyalásánál fődolog a szabatosság.

A dolgozat III. részének czíme: *Az ó-franczia hősköltészet virágzásának és hanyatlásának korszaka.* Szerző d'Héricault, Gautier és G. Paris nézeteivel szemben csak két korszakot különböztet meg a franczia epopœa fejlődésében: a virágzás korát a XIII. századig és a hanyatlás korát, melybe a többi, későbbi költemények tartoznak. E felosztás egyszerű és kényelmes, de mégis nem egészen helyes, hogy így a II. korszakba roppant nagy számú és igen eltérő tárgyú, jellegű s értékű művek esnek. A dolgozat hátralevő része e két korszak termékeinek rövid és igen általános jellemzését adja, mely, néhány fővonást nem tekintve, nem szolgáltat világos és határozott képet. Látszik, hogy a szerző többet olvasott, mint a mennyit földolgoznia tere és talán ideje volt. A mit ezuttal ad, első általános tájékoztatásra hasznos, de tudományos értéküekké csak úgy fognak válni tanulmányai, ha *egyes* kérdéseket vagy műveket behatóan és lehetőleg önálló kutatások alapján minél önállóbb itélettel tárgyal, és a fölvetett problémáknak szabatos formulázására és megoldására törekszik.

Heinrich G.

VEGYESEK.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. évi márczius 13-ikán *felolvasó ülést* tartott. Elnök Ponori Thewrewk Emil, jegyző Pecz Vilmos. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után 1. *Némethy Géza* bemutatta néhány coniecturáját Firmicus Maternushoz. 2. *Fialovszki Lajos*, kinek a gyűlés programmja szerint «A meghonosodó idegen szók írásáról» kellett volna értekezni, kijelenti, hogy értekezésének felolvasását akkorra kivánja halasztani, a mikor Kalmár Eleknek egyik utolsó ülésünkön felolvasott és Takács Istvánnak a Phil. Közlöny szerkesztőségéhez beküldött hasonló dolgozatai az Egy. Phil. Közlönyben megjelentek, hogy így a három dolgozat alapján a gyűlés az idegen szók helyesírásának kérdését megvitathassa. Ezen kijelentése után a következő indítványt nyujtja be: 1. Mondja ki a philologiai társaság, hogy a meghonosodó idegen szók helyesírása kérdésének tisztázását szükségesnek látja s erre a M. T. Akadémia figyelmét is felhívja. 2. Mondja ki a phil. társaság, hogy az Akadémiának szánt memoranduma, illetőleg a kérdés megvilágítása érdekében, hazánk irodalmi és tudományos társulatait, egyesületeit és testületeit átirattal nyilatkozásra kéri föl. 3. Küldjön ki a társaság a maga kebeléből amaz átiratnak megszerkesztésére három tagu bizottságot. — A gyűlés, elnök és alelnök fel-

szólalásai után, azt határozza, hogy a tárgy Kalmár Elek, Takács István és Fialovszki Lajos értekezéseinek az Egy. Phil. Közlönyben való megjelenése után tétessék megbeszélés tárgyává. 3. *Piukovics Gábor* Vitkovicsról mint szerb íróról értekezett.

Ezután *választmányi ülés* következett. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Cserhalmi Samu, Pozder Károly, Kassai Gusztáv, Fröhlich Róbert és Maywald József.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Az első titkár felolvassa Némethy Géza következő indítványát:

«Tekintettel arra, hogy hazánkban a classica philologia ma már azon fokon áll, melyen parancsolólag lép fel úgy az általános, mint a hazai tudomány érdekében a külfölddel való közvetlen érintkezés szüksége, melynek eleget tenni, ha e tudományt tisztán magyar nyelven míveljük, lehetetlen;

továbbá, hogy a külfölddel való érintkezésnek az a mai nap már divatossá válni kezdő módja, mely szerint kiválóbb tudósaink külföldi folyóiratokban szétszórva, főleg német nyelven írnak, tudományunkat nem mint magyar tudományt tünteti fel s a nemzetre nézve morális veszteséggel jár,

tegye a philologiai társaság megbeszélés tárgyává egy szakszerű, *latin nyelvű és tisztán a classica philologiára szorítkozó folyóirat* megalapítását, mely alkalmas legyen egyrészt arra, hogy a hollandiai Mnemosyne példájára hazai erőinket együttesen léptesse fel, másrészt, hogy külföldi írók bevonásával általánosabb érdekű legyen. Budapest, 1889 márcz. 13.».

A választmány az indítványt egyelőre tudomásul veszi.

3. *Megválasztatnak* rendes tagoknak 1889-től kezdve: Mazuch Ede ungvári főgymn. tanár (aj. Vajdafy Géza); föt. Schöffer István, minorita r. misés pap, okl. gymn. tanár Szilágy-Somlyón, volt rk. tag (aj. Cserhalmi Samu); Dr. Radnai Rezső, vallás- és közoktatásügyminiszteri fogalmazó-gyakornok, volt rk. tag (aj. Cserhalmi Samu); Alexits György, szolnoki főgymn. tanár (aj. Timár Pál); föt. Varga József, kolozsvári főgymn. tanár (aj. Várkonyi Endre); Szinger Kornél eddig rk. tag (aj. P. Thewrewk Emil); Zolnai Gyula, főreálisk. tanár Székesfehérvárott (aj. Simonyi Zsigmond). — Rendkívüli tagoknak megválasztatnak 1889-től kezdve: Schmidt Frigyes és Faragó János bölcsészet-hallgatók Budapesten, (aj. Weiss Rezső), föt. Kaposssy Endre, Liszkay Etele, Szalay Gábor, Tautz Adorján és Werner Adolf cziszt. rendű tanárjelöltek (aj. Pozder Károly). — Meghaltak: Schott Vilmos, berlini egyetemi tanár, tiszteletbeli tag, és Székely Ferencz, nagyenyedi főgymn. tanár, rendes tag. — Kilépett: Verbirs Andor, rk. tag. — Rendes tagok száma: 303, rendkívüli: 63, tiszteletbeli: 7, alapító: 5, előfizető: 145.

4. A pénztárnok bemutatja jelentését. 1888 nov. 25-től 1889 márcz. 13-ig volt a társaság bevétele: 1386 frt. 32 kr., kiadás 419 frt. 50 kr. Átvitel: 966 frt. 82 kr. — Tudomásul szolgál.

5. Heinrich Gusztáv jelentést tesz a Pótkötetről, melynek első része

ki van már szedve. Azon véleményben van, hogy a pótkötet két félben adassék ki, és pedig most az első fele, később, talán őszszel, midőn az első fél kelendőségéből lehet majd a nyomtatandó példányok számára következtetni, a másik fele. A pótkötet első folyama meg fog küldetni minden tagnak. — A választmány az előterjesztést magáévá teszi és megbízza a szerkesztőket, hogy ehhez képest intézkedjenek.

Egyéb tárgy nem lévén, Elnök az ülést berekeszti.

— **Her és Meister.** A minnedalosok párisi nagy kiadásában némely költők *her*-, mások *meister*-nek vannak czímezve, s az általános felfogás szerint amazokat a *her* (úr) czím nemeseknek, az utóbbiakat a *meister* (mester) czím polgári származásuaknak jelöli. De a dolog nem ily egyszerű, mint közönségesen látszik, mire Grimme Fr. a *Germania* utolsó füzetében (XXXIII, 437) figyelmeztet. A párisi fényes kézirat 140 költőtől közöl műveket. E költők közt van négy császár és király, három herczeg, három őrgróf, hét gróf, három várgróf, három pohárnok, egy asztalnok, egy marsall; 54 Herr, 5 *der von* —, két pap, 9 meister, 46 minden czím nélkül. Ez utóbbiak közül 21 bizonyosan nemes származású, míg a többieknek családjáról eddig biztosat nem állíthatni. *Herr* tehát nem jelenti a nemest általában, hanem csupán az alsó nemesség tagjait, főleg a ministerialisokat és liberi-ket. Magasabb rangú nemes sohasem kapja a *her* czímet (valamint oklevelekben soha a *dominus* czímet). *Meister* pedig a. m. városi lakos (a ki lehetett azért nemes is). De igen is bizonyítja a költőknek nemesi vagy polgári származását a *czímer*. A kinek czímerében sisak és kard van, az nemes, a kinek czímere ezek nélkül való, az (pl. Gottfried v. Strassburg is) polgári családból való. E felfogás alapján e kéziratnak 117 költője nemes származású, 21 polgár, kettő (Klingsor és Winsbeke) félreértésen alapuló nevek.

— **A Wieland-mondáról,** melynek eredetéről oly eltérőek a vélemények, érdekes tanulmányt írt Golther V. a *Germania* utolsó füzetében (XXXIII, 449—480. l.). A monda összefüggő teljes alakja csak két északi forrásban maradt reánk, az eddai *Völundarkvidhá*ban, melyben Wieland története a hattyús leányok mythoszával van összekapcsolva, és a *Thridhrekssagá*ban (cap. 57—79), mely meséli, hogy Wieland híres kovácsot egy király megbénította, hogy kizárólag neki dolgozzék. Wieland bosszúból megöli a király fiait és meggyalázza leányát, ki fiút szül tőle; azután szárnyakat készít magának és elrepül. Ez a monda eredeti alakja, míg az eddai elbeszélés idegen elemekkel keveri össze a hősnek történetét. A mondát ismerték északi és déli Németországban, az angolszászok és a francziák. Az északi és franczia hagyományok együvé tartoznak; ezt bizonyítja a hősnek neve: amott Waland (miből Skandináviában Völundr lett), emitt Galand, míg az angolszász Wêland s a német Wieland (régebben Wealand, Wialand) ismét azonosak. A monda az összes hagyományokban annyira azonos tárgyú (még a mellékes vonásokban is), hogy e különböző változatok nem vezethetők vissza *egy ősgermán* mondára; ellenben kétségtelen, hogy a hagyomány valamely néptörzsnél keletkezett és ettől került a többiekhez. A monda nem keletkezhetett Skandináviában, mit már az összes

szereplők nevei bizonyítanak; hanem német eredetű. A Wieland-monda feltűnően hasonlít a Vulcanus- és Dædalus-mondákra, melyeknek úgy szólván összekapcsolása. Vulcanus erőszakot követett el Minerván és Dædalus önalkotta szárnyakon menekült Minos hatalmából, sőt Icarus bukását is ismétli Eigill, Wieland öcscse (Thidhr. cap. 77). Ez egyezések nem származhatnak véletlenből, hanem csakis az antik elemek hatásából, melyet Bugge már évek előtt az összes skandináv hagyományokra föltételezett és (bár a részletek magyarázatában túlhajtva) kimutatott. Ez antik hatás a mondának német alakjára közvetlen, a skandinávra közvetett volt.

A monda a frankoknál keletkezett, kik Galliába érkeztökkor itt még virágzásukban találták az antik tanulmányokat. Itt nagyon el voltak terjedve a latin mythographusok művei is, melyek az antik mondákat és meséket száraz, egyszerű, de ép azért könnyen elsajátítható kivonatokban tartalmazzák. A Wieland-mondát ez elbeszélések alapján alkotta egy nagy tehetségű frank ember, a kinek főérdeme a Vulcanus- és Dædalus-monda összekapcsolása, mire talán az ó-kori etymologusok (Vulcanus-Volicanus, ki a levegőn át repül) primitiv okoskodásai is vezették. A *Wêland* név igen gyakori german név, mely egy *wêlan* (skand. *véla)* igére vezet vissza, és ez a. m. művésznek, ravasznak lenni (tehát a. m. *Δαίδαλος*, Faber, Fabricius); a *Waland* alak a «Volicanus» befolyása alatt keletkezett. Tehát e mondában az ősgermán mythosznak semmi nyoma; a Wieland-monda nem is a népnek, hanem *egy* geniális (VI. századi) költőnek alkotása, mely azonban (valószínűen költői földolgozásban) gyorsan átment a nép birtokába. A frankoktól kapták a mondát a IX. században a francziák és a X-ikben az izlandiak, kik azt a *Völundarkvidhá*-ban földolgozták. Az angolszászokhoz s németekhez már előbb került (Beóvulf és Waltharius). Ugyanez időben s ugyanitt keletkeztek a Walthari- és a Nibelung-monda, melyek a IX. században a frankoktól közvetlenül s a XIII-dikban északnémet közvetítéssel kerültek Skandináviába. A mythikus elem nem volt meg eredetileg e mondákban, csak a IX. s X. században került bele a skandinávok hitéből, mely ez időben, közvetlenül a keresztyén térítés előtt, virágzásának legfényesebb korát élte. Mind a három esetben az eredeti a *frank* monda. Skandináv és német monda nem álltak mindig közvetlen kapcsolatban egymással; sokszor mind a ketten, egymástól függetlenül, a frank mondából fejlődtek.

— Sebesi Job újabb népköltészeti gyűjtései. *Erdélyi népballadák* és *Adalékok népköltésünkhöz* czímen két gyűjteményt találunk «Az Erdélyi Muzeum-egylet kiadványai»-nak múlt évi V. kötetében. Mivel e költemények legtöbbje balladaszerű termék, ha terjedelmileg nem is (mert mindössze csak két nyomtatott ívet foglalnak el), de tartalmilag méltán felkölthetik a népköltészet barátjainak figyelmét. Ezen eshetőségre számított már a gyűjtő is, mert az első közléshez csatolt ismertetésben jó eleve figyelmeztet bennünket, «hogy nem mind balladák biz ezek, sőt alig akad köztük írmagnak ballada». Elkészült különben azon másik eshetőségre is, hogy akadhatnak majd olyan olvasói is, a kik mellőzve a jelentéktelen műfaji szempontot, gyűjtéseiben az ethnológiai és a még fontosabb költői

jelentőségeket fogják keresni. Ezek előtt aztán úgy mentegetőzik, hogy a megválogatásnál nem alkalmazott valami éles kritikát, mert «az én törekvésem, mondja, csak oda irányúl, hogy összeszedjek, a mennyit képes vagyok s anyagot adjak a magamnál hivatottabbak kezébe». Biz ez elég öreg hiba. Ilyen elvekkel ma már csak gyűjteni lehet, de valamit ki is adni nem szabad. Úgyis elég sok már nálunk a megrostálatlan gyűjtemény: minek tehát a bennök való eligazodást új szemetessel is gyarapítani?

Az önként bejelentett hibák előtt szemet húnyva, találunk még egyéb fogyatkozásokat is. Így a többek között minden jó szándék mellett sem tudjuk okát adni annak, hogy miért közöl olyan darabokat is, melyekben a már meglevőktől sem formai, sem tárgyi eltérés nem észlelhető. Mert a mi kis külömbség mégis van, az csakis a felmondó rossz emlékezetének és merésznek épen nem mondható rögtönzéseinek tudható be; holott az új közlés csak akkor volna indokolható, hogyha benne a nép öntudatos változtatása, tovább képzése, szóval a nép alkotó erejének, költői képességének valami új nyoma volna felismerhető. Hajlandók volnánk ezen felesleges darabok létjogát valami enyhébb körülménynek, pl. közlési mohóságnak tulajdonítani, ha némely magyarázó sor el nem árulná, miszerint egyenesen abban leledzik, hogy Sebesi Jób gyűjteményeinket igen hiányosan ismeri. Pl. a «Sári biró lánya» czímű töredéket, mint értékes ereklyét veszi fel a közlendők közé, világosan azért, mert ő csak az erdélyi változatát ismeri, pedig megvan Pap Gyulánál, a Nyelvőrben, az Arany-Gyulai-féle gyűjt. I. kötetében s hogy többet ne említsünk, földijénél, Benedek Eleknél is a «Székely Tündérország»-ban hallatlan rossz változatban.

Vannak gyűjtéseiben ezeken kívül olyan darabok is, melyeket majd a «nála hivatottabbak» úgy fognak jellemezni, hogy rajtuk irodalmi befolyás észlelhető. Értjük azokat, melyekben némely helyütt hiányzik a népköltészet két főjellemvonása, az egyszerűség és közvetlenség, s helyettök, mint kétségbe nem vonható bizonyítékok, czifraság és természetellenes keresettség észlelhető. Ezen kijelentés részünkről úgy értelmezendő, hogy Sebesi Jób nem ellenőrzi kellőleg azokat, a kik néki az adalékokat szolgáltatják; hanem tért enged tehetetlen erőlködéseiknek, a mi az erdélyi balladák egyszerű verselésébe könnyen becsúszhatott, de benne aztán hamar észre is vehető. Gyakran találunk csűrést-csavarást magán a tárgyon is, a mi szintén tulajdonítható a nép egyik fiának, de semmi esetre sem az egész népnek, mert a nép még nem érvényesítette vele szemben azon jogát, mely szerint valami újat elfogad, átalakít vagy épen elvet.

Az olyanféle termékek meg, minő az «Égető Birtalan», még jogtalanabbúl páváskodnak a népköltészeti adalékok között, mivel az ilyenek csakis a kalendáriomok és a ponyva kétes értékű árúi útján kerülhettek a nép ajakára. Ha ezekkel szemben nincsen a gyűjtőnek elég érzéke a népies iránt, akkor vegye elő a kritika *legsűrűbb* rostáját, és még ez is, mint minden érték nélküli valamit, a szemét közé hullatja őket. Az ilyen jóhiszemű fölvételnek köszönhetik a rájok pazarolt nyomdafestéket azok is, a melyek idétlenségöknél fogva nem tulajdoníthatók másnak, mint a nép azon natu-

ralista rímelőinek, a kik nagy könnyedséggel hadarnak össze tücsköt-bogarat, vadlencsét-csermolyát.

. . . Az a közmondás «nem szabad a vizet saráig merni», vonatkozik ám azokra is, a kik a népköltészet üde forrását merik!

SEBESTYÉN GYULA.

KÖNYVÉSZET.

Ahn-Erényi, gyakorlati tanfolyama a német nyelv megtanulására. Hatodik kiadás, sajtó alá rendezte *Dr. Bokor József.* Budapest, 1889. Lampel, 176 l. Ára 60 kr. — Ez új kiadás, az előszó világos nyilatkozata szerint, a közoktatási tanács birálatának figyelembe vételével készült. Ez meg is látszik különösen a könyvnek magyarságán, mely tetemesen jobb, mint az előbbi kiadásé volt. De máskülönben a könyv most is oly kifogásos, hogy alig használható. Sok tekintetben ez új kiadásban még rosszabb lett. Az előbbi kiadásban pl. az összes német hangtörvények hangzóváltozásoknak voltak nevezve, de nem voltak megkülönböztetve egymástól. Most olvassuk a 22. lapon: «Az Umlaut *hangzómásulán*, megkülönböztetendő a Ablauttól, mely *hangmáslat*» és a 71. lapon: «Itt megjegyezzük, hogy a németben hangzóváltozás háromféle van, u. m. 1. Hangzólágyítás (Umlaut), — tehát nem hangzó-másulás többé; 2. Hangzómásítás (Ablaut), — tehát nem hangzómáslat többé; 3. Hangzótisztulás (?!), Lautreinigung (?), midőn az *e* hangzó *i*-vé lesz.» És u. o. «Ez igék hangzómásítást nem szenvedtek . . ., a többiek hangzómásítást (Ablaut) szenvednek, u. m. *ich sehe, du siehst, er sieht; ich laufe, du läufst, er läuft,*» — de hisz ez nem Ablaut, hanem összekeverve a másik két hangzóváltozás! És u. o. tovább folyik a zavar: «A jelen időben a hangzómásítás csak az egyes szám 2. és 3. személyében történik, u. m. *ich sehe, du siehst, er sieht; ich grabe, du gräbst*» stb. De hiszen ez megint nem Ablaut! — A szerző egyáltalában nem érti a dolgot; v. ö. pl. 86. l. «Számos erős vagy ó-ragozású ige a parancsoló módban hangzótisztúlást nem szenved, így *kommen, kriechen, bleiben.*» De hát hogyan szenvedjenek ezek hangzótisztulást, midőn ez, mint szerző maga is helyesen tanítja, abban áll, hogy az *e* átmegy *i*-be? Hol van itt egy *e*, mely *i*-be átmehetne? — Másutt is furcsákat tanít szerző, igy a 72. lapon: «*Gehen*-ből a félmult idő *e* nélkül is használtatik» (tehát *gieng* és *ging*). Ez igaz, de a szerző nem látszik tudni, hogy ez egyszerüen helyesírási eltérés, mert különben érthetetlen, hogy az egyéb hasonló orthographiai eltéréseket miért nem sorolja föl. — A tájékozatlanság az ily sarkalatos nyelvtani dolgokban már maga is hasznavehetetlenné teszi e könyvet. Hozzájárul, hogy nincsen szótár hozzácsatolva és hogy a gyakorlatok legnagyobb részt gyarló, nevetséges, sőt izléstelen mondatokból állanak. Ilyen módon csakugyan nem fogunk segíteni német tanitásunknak sokfelé gyenge eredményén.

Boros Gábor. A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. 6. javított kiadás. Budapest Lampel R. 1889. (8 r. 144, 433 és V. l.) 2 frt.

Erdélyi Muzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi kiadványai. VI. kötet, 1. füzet, 1—95. l. — Tartalom: *Gróf Kuun Géza,* Dora d'Istria. — *Szász Béla.* A philosophia mint bűntárs. — *Moldovan Gergely.* Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával. I. — *Fülöp Adorján.* Az ikerszók. — Óda Bároczi halálára, közli Ferenczi Zoltán. — Szakosztályi Értesítő.

Gerecze Péter. Madách Imre és az ember tragédiája. Bécs, Engel L. 1889. (8 r. 36. l.) 25 kr.

Goldziher Ignácz. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik, a M. T. Akadémia kültagja felett. (Emlékbeszédek V. köt. 4. sz.). Budapest 1889, Akadémia, 44 l. Ára 30 kr.

Gyárfás István T. Pannonia őskeresztény emlékei. Régészeti tanulmány. Tudori értekezés. Budapest, 1889. (8 r. 102 l.)

Homeros Iliása. Magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ign. I. füz. I—III. ének. 2. kiadás. (Görög és latin remekírok gyüjteménye, 27.) Budapest 1889. Lampel, (8 r. XXXII, 112 l.) 90 kr.

Könyvészet, Magyar. II. kötet. 1876—1889. Jegyzéke az 1876—85. években megjelent avagy újólag kiadott magyar könyveknek és térképeknek. A magyar könyvkereskedők egylete megbizásából összeállította Kiszlingstein Sándor. 1—3 füzet. Budapest. Könyvkereskedők egylete. 1888. (8 r. 96 l.) Füzetje 40 kr.

Langraf Moriz, Deutsche Sprachlehre mit 150 Übungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschulen. I. Theil. 40-te vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, 1889, Lampel, 143. l. Ára kötve 36 kr. — Ügyes kis könyv, de még 40-ik kiadása sem kifogástalan. Igy olvassuk a 2. lapon a hangzókról: «in der Schrift heissen sie Buchstaben, oder Schriftzeichen, *weil sie nicht lauten, d. h. nicht hörbar sind.*» Itt tény és ok föl vannak cserélve. Azért, hogy nem hangzanak, még egészen máskép is nevezhetnék őket. — 4. l. 3. sor. Nachsilben helyett olv. Vorsilben. — 5. l. A származtatott szókat így magyarázza: «Viele Wörter, welche wir beim Sprechen gebrauchen, *waren eigentlich (?) gar nicht da*, sondern sind von andern Wörtern gebildet worden.» — 6. l. «Alle Wurzelwörter haben a mEnde *-en.*» Dehogy, csupán az igék az infinitivusban. — 17. l. «Diejenigen Hauptwörter, welche in der Mehrzahl kein *n* oder *en* annehmen, gehören zur starken Biegung.» Minden tagadó meghatározás rossz, ez a logika egyik legelemibb szabálya; itt annál rosszabb, mert az *n*-es képzésü többesről csak későbben szól a szerző. — 20. l. «*Alle* weiblichen Hauptwörter gehören zur schwachen Biegung und bekommen in der Mehrzahl in allen Fällen *n.* Diejenigen weiblichen Hauptwörter aber, welche in der Mehrzahl den Umlaut bekommen, sind stark.» Van ebben logika? — 57. l. A segítő szók *sollen, wollen* stb. «werden auch unvollständige Zeitwörter genannt», mivel ezek «meistens ein anderes Zeitwort in der unbestimmten Art bei sich haben.» Ez utóbbi igaz, de azért amaz igék nyelvtani szempontból mégis csak teljesek. — 107. l. A példák közt: «Mit dem Gürtel, mit dem Schleier reisst der schöne Wahn entzwei.» Nincs népiskolai tanuló, a ki ezt értse, tán tanító sem sok. — 112. l. azt állítja, hogy a melléknév erős egyes számú dativusa *-m*-re végződik, de az *m*-re végződő mellékneveknél *-n*re. «Man sagt statt auf schlimmem Wege, mit krummem Stabe, mit lahmem Fusse des Wohllautes wegen: auf schlimmen W., mit krummen St., mit lahmen F.» Ez képtelenség, mely teljesen lehetetlen. Csak az *m*-es rag van itt jól németül. — Ezeket és a hasonló gyarlóságokat jó lesz az uj kiadásban a különben ügyesen és szakértelemmel készült könyvecskéből eltávolítani.

Moldován Gergely. A román nyelvtan kézi könyve. Gyakorlati olvasmányokkal, szótári és irodalmi részszel. Iskolai és magán használatra. Kolozsvár 1889. Horatsik, (8. r. 321. l.) 1 frt 20 kr.

Nyelvtudományi közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága, szerk. Budenz József. XXIV. köt. 2. füzet, 81—160. l. Ára 50 kr. Tartalom: *Kúnos Ignácz* Orta-ojunu, török népszinjáték. Előszó, török szöveg. — *Munkácsi B.*, Ujabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. II. — *Balassa József*, a magyar hangok képzése. — Ismertetések: *Halász Ign.*, Friis, lexicon Lapponicum — *Budenz József*, W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus II.

Petőfi-múzeum, kiadják Csernátony Gyula, Ferenczy Zoltán, Korbuly József. II. Évfolyam 1. és 2. szám. Tartalom: 1. *Ferenczi Z.*, Fischer Sándor. «Dalaim». Petőfi-Reliquiák. Petőfi külföldön. — *Lakatos Sám.*, Petőfi a hollandoknál. — *Hegedüs Istv.*, Petőfi latinul — *Csernátony Gy.*, Két kartárs Petőfiről. — *Hay Béla.* Petőfi költeménye. — 2. Folytatások és: *Csernátony Gy.*, Petőfi a plágium vádjával illetve. Czélzások s vonatkozások Petőfire az egykorúaknál. — *Ferenczy Z.*, «Az őrült.» A kortársak birálatai. Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez stb. számos kisebb közlemény. — Ára egy évre 2 frt 50, egy-egy füzet 50 kr.

Schenkl K. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 13. eredeti kiadást ford. Ábel Jenö. 2. kiad. Budapest, Lampel, 1889. (8 r. 263 l.) 1 frt 40 kr.

Szana Tamás. Ujabb elbeszélők. Budapest, Hornyászky V. 1889. (8-r. 120 l.) Az «Irodalmi értesitő» 1888-ik évi folyamából. — Tartalom: Mikszáth Kálmán, Baksay Sándor, Bodon József, Petele István, Jakab Ödön, Tóth Sándor, Palotás Fausztin, Tóth József, Sebők Zsigmond, Gozsdu Elek, Justh Zsigmond, Prém József és Bródy Sándor.

Uhlárik János, Anonymus latinsága. Nyelvészeti tanulmány. Tudori értekezés. Nagyszombat Winter Zs. 1889. (8. r. 72 l.)

Arnim, Hans v. Quellenstudien zu Philo von Alexandria. Berlin. Weidmann 1888. VII, 142 l. Ára 4 Mk. — E tanulmányok, melyek a Kiessling és Wilamovitz-szerkesztette «Philologische Untersuchungen» 11. füzetét teszik, három részre oszlanak. Az elsőben a pseudophilói «περὶ ἀφθαρσίας κόσμου» cz. iratról értekezik, melynek szerzőjét egy a Philo vallásos irányával rokon állásponton álló, de ő utána élt compilatorban ismeri föl, ki még Philo nyelvezetét is utánozta. A második részben a Philo és Ainesidemos skeptikus közti viszonyt tárgyalja, mig tanulmányainak harmadik részében arról a stoikus ζήτημα-ról szól, vajjon megrészegedhetik-e a bölcs, mely kérdést Philo de plantatione Noé p. 356—56 alapján tisztázni iparkodik. Ezen rész sikerült Arnimnak legkevésbbé.

Creizenach W., Die Schauspiele der englischen Komödianten. Berlin és Stuttgart, 1889, Spemann, CXVIII és 352 l. Ára 2 mk 50. — A Kürschner-féle «Deutsche National-Literatur» egyik legkitünőbb kötete. A terjedelmes bevezetés alaposan és teljesen karolja föl az angol komédiának németországi szereplésére vonatkozó nagy számu, de igen elszórt ujabbkori kutatásokat s behatóan tárgyalja e társulatok repertoirját, az egyes darabok eredetét stb. Az angol komédiások drámái közül a következőket nyomatta le a szerző: Titus Andronicus. — Jugend- und Liebesstreit. (A mit akartok). — Der bestrafte Brudermord oder Prinz Hamlet aus Dänemark. — Tragikomödie. — Tragödie vom unzeitigen Vorwitz. — A függelékben még a komédiásokra vonatkozó öt korabeli nyilatkozat vagy jelentés van közölve.

Grasberger Lorenz, Studien zu den griechischen Ortsnamen. Mit einem Nachtrag zu den griechischen Stichnamen. Würzburg 1888. Stahel. VIII. 391. l. Ára 8 Mk. — Mindamellett, hogy e könyv írója a görög helynevek magyarázatában gyakran korlátot és mérsékletet nem ismer, nem tagadható, hogy az etymologiának ezen irányában hasznos munkát végzett és további kutatásokra is impulsust adott. Hasznát fogja vehetni mindenki, ki óvatosan és kritikával forgatja e könyvet.

Die Lieder Neidharts von Reuenthal, auf Grund von M. Haupts Herstellung, zeitlich gruppirt, mit Erklärungen und einer Einleitung von Friedr. Keinz. Mit einem Titelbilde. Leipzig, 1887. Hirzel, 146 l. Ára 2 Mk 80. — Voltaképen Haupt kiadása, csak a költeményeknek más (ugy látszik találóbb) csoportosításával. A czímlapon említett «magyarázatok» igen csekély számúak. A bevezetés, mely Neidhart életéről s műveinek kéziratairól szól,

nem terjedelmes, de igen jó. Megjegyzem még, hogy Keinz az utolsó két évben igen figyelemre méltóan értekezett Neidhart hazájáról és a költő életére vonatkozó több homályos kérdésről. Mindkét értekezése a bajor akadémia irataiban jelent meg (*Sitzungsberichte* 1887, II. és 1888, II.).

Pötzl K, Die Aussprache des Lateinischen. Leipzig, Friedrich, 1888. 129 l. Ára 3. Mk. — E könyv nemcsak hogy minden módszer nélkül van írva, hanem még a legszükségesebb szakirodalmat, többek közt Seelmann e tárgyra vonatkozó fontos munkáját sem ismeri. A latinnak most Olaszországban divó azt a kiejtését propagálja, mely szerint *ci* és *gi*, mint *csi* és *dzsi* ejtendő. Igy hangzott szerinte Róma klasszikus latinsága idejében is. Őrizkedjenek philologusaink e munka megszerzésétől.

Kauffmann Friedr., Deutsche Grammatik. Kurzgefasste Laut- u. Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutschen. Zugleich 6. gänzlich umgearbeitete Auflage der Deutschen Grammatik von A. F. C. Vilmar. Marburg 1889, Elwert, 76 l. — Igen ügyes, teljesen a tudomány szinvonalán álló kis könyv, melyben Vilmar nyelvtanából alig maradt a tárgyon kívül valami. Szerző persze a nyelvtannak csak a legszükségesebb anyagára szorítkozik, de minthogy szabatosan és kellő rövidséggel tud előadni, mégis sok adatot nyújt. Főleg tanárjelölteknek nagyon ajánlható.

Senecae L. Annaei, oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores edidit H. J. Müller. Vindobonae Tempsky 1888. XLIV. 628 l. Ára 14 mk. — Mintaszerű kritikai kiadás, mely úgy a kézirati hagyomány lelkiismeretes felhasználása, mint a szöveg emendatiója dolgában messze felülmúlja a Bursian és Kiessling-féle kiadásokat.

Sophocles. The Plays and Fragments with critical notes, commentary and translation in englisch prose, by R. C. Jebb. III. Cambridge 1888. LXXV, 226. Ára 10 sh. 20. — Jebb Sophocles-kiadásának e harmadik kötete, mely az Antigonéval minden oldalról a legbehatóbban s elismerésre legméltóbb objectivitással foglalkozik, miként a két megelőző kötet, melyekben az «Oedipus király» és az «Oedipus Kolonosban» cz. darabokat tárgyalta, fényes tanújelét adja annak, minő kiváló és finom érzékü hellenista Jebb. Magyarázatai sohasem erőszakosak, fordítása pedig a hűség és alakbeli csínt egyaránt egyesíti magában.

Sterrett, J. R. Sitlington, the Wolfe expedition to the Asia minor. Boston, Damrell and Upham 1888. 448 l. — J. R. Sitl. Sterrett az Athénben fönnálló amerikai iskolának tagja, még 1884 nyarán beutazta Lydiát, Kariát, Pisidiát, Lykaoniát, Kappadokiát és Galatiát, mely útjának eredményeképen az a 378 inscriptio tekinthető, melyek a «Papers of the American School of Classical Studies at Athens» II. kötetét teszik s ezen czím alatt vannak közölve: «An Epigraphical journey in Asia minor by J. R. Sitl. Sterrett» (Boston 1888). Sterrett 1884 végén és 1885 elején egy, Miss Wolfe költségén létrejött és Hayes Ward vezetése alatt megindult expeditióban vett részt és a régi Babyloniát utazta keresztül. Ezen útjáról visszatérve csakhamar ugyancsak Miss Wolfe költségén Isauriát, Pisidiát és Lykaoniát kereste fel s egészben véve 651 feliratra lelt, melyek a «Papers of the Am. School of Class. st.» III. kötetét képezik s a fentírt czím alatt jelentek meg. Ez inscriptiók nemcsak a nevezett tartományok geographiájára, hanem a görög grammatikára nézve is rendkívül fontosak. Hozzájárúl még, hogy Sterrett legtöbbnyire ügyesen egészítette ki és magyarázta a nehezebben olvasható föliratokat.

NYILT TÉR.*)

Válasz dr. Dengi János úrnak.

A Phil. Közlöny februári számában dr. Dengi János úr bírálta «A tropusokról» czímű értekezésemet. Legyen szabad e bírálatra néhány megjegyzést tennem, oly pontokra, a hol félreértés vagy egyéb tévedés történt; szerintem egyébnek nincs is helye ellenbírálatban. Megjegyzéseim a következők: 1. Dengi úr szerint nem merem határozottan kimondani, hogy a synecdoche is tropus, pedig, folytatja tovább, épen én bizonyítom hosszan és érdekesen, hogy ez is átvitt értelmű kifejezés. — Gondolom, már ez a mondat is érezteti, hogy itt félreértés történt. De bizonyítja értekezésem következő pontja is (11. lap): «A synecdoche nyelvtörténeti fontosságáról már szóltunk. *Mint tropusról a mai nyelvben* csak néhány megjegyzést teszünk». Kétségtelen tehát, hogy a synecdochét én is tropusnak tartom; értekezésembem csakis azt mondottam, hogy nem szükéges külön osztálynak tekinteni, hanem a metonymiához sorozhatni, mint szintén viszonyon alapuló fölcserélést.

2. Hibáztatja, hogy értekezésemben a metaphora egy fajára mathematikai műveletet alkalmaztam. Néhány példával is bizonyít ellene és aztán kijelenti, hogy «a metaphorában nem két mennyiség egyenlőségével van dolgunk, hanem két tárgy hasonlóságával egyetlen jegyben». — Ki kell jelentenem, hogy állításomat továbbra is fenntartom, Ha két tárgy hasonló egy jegyben, stilisztikában talán mondhatjuk azt is, hogy egy jegyre vagy tulajdonságra nézve egyenlők. Az én példámban: *aranykalász*, mondhatjuk, hogy az arany és a kalász szinre nézve egyenlők és a két dolgot teszszük össze egymással a metaphorában vagy mondjuk egyiket a másik helyett. Szabad legyen ez utóbbira is néhány példát fölhozni (szintén értekezésem példáiból): Az ember orra és a hajó előrésze kiálló, előrenyúló alakban egyenlők, tehát: hajóorr. A lázadásban a vezér és az emberi testben a fej egyenlő fontosságúak, tehát: a lázadás feje; a ravasz ember és a róka egyenlők a ravaszságban, piszkos ember és a disznó a piszkosságban, a nemzet pacsirtája vagyis legjobb énekesnője és a pacsirta az énekben stb. Szóval azt a mennyiségtani szabályt alkalmazhatónak tartom nemcsak a mennyiségtani egyenlőség, hanem a fogalombeli hasonlóság esetében is.

Kívánom, hogy e nehány megjegyzés a dolog világosabbá tételére szolgáljon. Részemről szívesen elismerem Dengi úr objectiv ítéletét és kifejezem köszönetemet, hogy szerény dolgozatomat arra méltatta.

Dr. Szigetvári Iván.

---

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

Felelet dr. Szigetvári Iván úrnak.

Dr. Szigetvári Iván úr oly pontokat talál bírálatomban, melyekben *félreértes* vagy *egyéb tévedes történt.* Megvallom, sem az egyiket sem a másikat nem veszem észre. Ellenkezőleg: ő értett félre s ő van tévedésben.

Válaszának 1. pontjában ugyanis azt bizonyítja, hogy hiszen ő a synecdochét is tropusnak *tartja.* Ezt én bírálatomban nemcsak kétségbe nem vontam, hanem hangsúlyoztam is. De épen, mert ennek *tartja*, láttam volna kivánatosnak, hogy *határozottan mondja is ki* a felállított rendszer világossága szempontjából. Ezt kifogásoltam, hogy *nem mondja ki határozottan.* Avval szemben, a mit ő értekezése 11. lapjáról citál, s melyben azonban szintén nincs kimondva, hogy a synecdoche is tropus, én azt citálom, a mit a 4. lapon mond: «*Ez a tropus két fő faja*» (t. i. a metaphora és metonymia). «*Szokták* a tropusnak egy harmadik faját is megkülönböztetni. Ezt synecdochénck nevezik, de szintén viszonyon alapuló fölcserélés». Ez első mondatban világosan *ki van zárva* a synecdoche a tropus főfajai közül; már a következőben némi engedmény van s a 11. lapon úgy beszél róla mint tropusról. *Ez nem határozottság*, mert bizonytalanságban hagy s ezt kifogásoltam. Különben is a mit akkor elhalgattam, most jegyzem meg: a ki Gerber álláspontját fogadja el a tropusok magyarázatánál alapul (hogy tropus minden átvitt értelmű kifejezés) s a metonymiát a főfajokba sorozza, az sorozzon oda minden átvitt értelmű kifejezést is, tehát a synecdochét is, s az ironiát se hagyja árván bolyongani. Ezt kivánja a határozottság és a világosság.

Válaszának 2. pontjában, mely a metaphorára alkalmazott mathematikai műveletre vonatkozik s melyet én Erődinél is, nála is kifogásoltam, kijelenti, hogy állítását továbbra is fentartja. Erre nézve én is kijelentem ujból, hogy ez logikai botlás s a mit erre nézve Erődinél és Szigetvárinál mondtam, tovább is fentartom. Ez lehet szemléltető eszköz, ifjaknál, a metaphora könnyebb megértésére, de philosophiai értéke nincs, mert határozottan logikai botlás.

Dr. Dengi János.

1889. MÁJUS. XIII. ÉVFOLYAM. V. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1889

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 17. sz. küldendők.

AZ ANAKREONI DALOKHOZ.

Az anakreoni dalok, melyek oly sok utánzásra adtak alkalmat, ujabban maguk is mint utánzatok lettek kutatás tárgyává téve. Kiváló figyelmet érdemel e tekintetben az anakreonteák alapos kutatójának Hanssen Frigyesnek, a Philologus mult évifolyamában «Zur Kritik der Pseudoanakreontea» cz. alatt megjelent értekezése, melyben a codex Palatinus 21—32-ig terjedő anakreonteájának szerzőjét igyekszik kipuhatolni. — Ezen értekezés nevezetes tulajdonságai bennünket annyival inkább érdekelnek, mert az impulzust Ponori Thewrewk Emil Anakreon kiadásából veszik, melyre Hanssen azt jegyzi meg, hogy: «— Ausgabe, welche recht verdienstvoll zu sein scheint (er bedient sich leider der ungarischen Sprache),» Thewrewk a 24-ik anakreonteumhoz való jegyzetében figyelmeztet a zsidó eredetű ál Phokylides 124—128-ik soraira, kinél egészen hasonló gondolatmenetet találunk. Hanssen ez irányban tovább haladva, több hasonló helyet idéz és azok hasonlósága alapján az általa már korábban is egy költőnak tulajdonított 21—32-ig *) terjedő anakreonteákat, az ál Phokylidesi költemény szerzőjének tartott Aristobulusnak vagy valamely hozzá közel álló hellenisticus műveltségű zsidó költő műveinek tartja, a több helyütt nyilvánuló zsidó moralisticus nézetek alapján. Hanssen annyival inkább tartja ezen ál anakreoni dalok szerzőjének Aristobulost (ki a Kr. előtti II-ik században élt), mert róla tudva

*) Mellesleg megjegyzem, hogy a 23-ik anakreonteumban:

Θελω λέγειν Ἀτρείδας, ...
κἀγὼ μὲν ᾖδον *ἄθλους*
Ἡρακλέους λύρη δὲ
Ἔρωτας ἀντεφώνει...
ἡ λύρη γὰρ
μόνους *Ἔρωτας* ᾄδει.

Az Ἔρωτες e helyen nem Erosokat, hanem szerelmeket jelent.

van, hogy több kiváló görög költő neve alatt közölte saját verseit s így nem hihetetlen, hogy Anakreonnal is megtette ezt a hamisítást. Aristobulos metrum tekintetében a cod. Pal. 1. 3. 5—14. anakreonteáit utánozta, melyek azonban nem épen akarnak Anakreon valódi dalainak látszani s legkevésbé sem hamisítványok; minek következtében, ha a 21—32-ig lévő anakreonteákat Aristobulosnak tulajdonítva keletkezésöket a Kr. e. II-ik századba teszszük, akkor a cod. Pal. 1. 3. 5—14. anakreonteái a Kr. előtti III-ik században vagy legkésőbb a II-ik század elején keletkeztek.

Hanssen érvei általánosságban véve eléggé elfogadhatóknak tekinthetők, de ha alaposabban vizsgáljuk amaz állítólagos zsidó gondolatokat, könnyen kétessé válik az egész hypothézis.

Hanssen a 27-ik anakreonteum 6-ik sorából indul ki, mely így van hagyományozva:

μέλι τὸ γλυκὺ λαβοῦσα,

mely sorban a γλυκὺ-nek második szótagja okoz metricai nehézséget s helyébe ezt olvassa:

μέλι καὶ γάλακθ' ἑλοῦσα.

E merész conjecturának igazolására idézi Pindaros Nem. III. 76. s köv. sorát: ἐγὼ τόδε τοι πέμπω μεμιγμένον μέλι λευκῷ σὺν γάλακτι. S amaz általa conjiciált sorból következteti, hogy e sor írója a «tejjel s mézzel folyó» ország lakója, tehát zsidó volt. E kifejezés azonban a görögöknél is elég hangzatos lehetett, bizonyítja Pindaros ama helye. A 24-ik anakreoni dalhoz, mely így hangzik:

Φύσις κέρατα ταύροις
ὁπλὰς δ' ἔδωκεν ἵπποις.
ποδωκίην λαγωοῖς,
λέουσι χάσμ' ὀδόντων,
τοῖς ἰχθύσιν τὸ νηκτόν,
τοῖς ὀρνέοις πετᾶσθαι,
τοῖς ἀνδράσιν φρόνημα,
γυναιξὶν οὐκ ἔτ' εἶχεν
τί οὖν; δίδωσι κάλλος
ἀντ' ἀσπίδων ἁπασῶν
ἀντ' ἐγχέων ἁπάντων·
νικᾷ δὲ καὶ σίδηρον
καὶ πῦρ καλή τις οὖσα.

Hanssen idézi a Pseudophokylidea 124—128-ik sorait:

ὅπλον τοι λόγος ἀνδρὶ τομώτερόν ἐστι σιδήρου·
ὅπλον ἑκάστῳ νεῖμε θεός, φύσιν ἠερόφοιτον
ὄρνισιν, πώλοις ταχυτῆτ', ἀλκὴν δὲ λέουσιν·
ταύροις δ' αὐτόφυτ' ἐστὶ κεράατα· κέντρα μελίσσαις,
ἔμφυτον ἄλκαρ ἔδωκε, λόγον δ' ἔρυμ' ἀνθρώποισιν·

Csakhogy Bergk a Poetæ Lyr. Gr. II-ik kötetében az utóbbi sorokhoz ezt jegyzi meg: «Sententia autem plana: nam *communis est locus,* quem recentiores lubenter variaverunt: vid. Anacreontea 24. Maximus Tyr. II. 4. et qui locus etiam proprius accedit XXVI. 6. ubi dicit: λόγον δὲ αὐτοῖς θεὸς ἔδωκε πρὸς τὰς ἁπάντων εὐπορίας ἀντίῤῥοπον κτλ. **Fortasse Empedocles princeps huius sententiæ auctor. Cf. Plut de fort. c. 3:**

Ἐπεὶ τύχῃ γε καὶ φύσει γενέσεως ἄμεινον τὰ πλεῖστα τῶν ἀλόγων κέχρηται· τὰ μὲν γὰρ ὥπλισται κέρασι καὶ ὀδοῦσι καὶ κέντροις, αὐτὰρ ἐχίνοις, φησὶν Ἐμπεδοκλῆς, ὀξυβελεῖς χαῖται νώτοις ἔπι πεφρίκασι, καὶ ὑποδέδεται καὶ ἠμφίεσται φολίσι καὶ λάχναις καὶ χηλαῖς καὶ ὁπλαῖς ἀποκρότοις· μόνος δὲ ὁ ἄνθρωπος, κατὰ Πλάτωνα γυμνὸς καὶ ἄνοπλος καὶ ἀνοπόδετος καὶ ἄστρωτος ὑπὸ τῆς φύσεως ἀπολέλειπται· ἀλλ' ἓν διδοῦσα πάντα μαλθάσσει κακά, τὸν λογισμὸν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν πρόνοιαν.» **— Tehát e hely is locus communis.**

A 27c. anakreonteum e soraihoz:

γένος οὐδὲν εἰς ἔρωτα·
σοφίη, τρόπος πατεῖται·
μόνον ἄργυρον βλέπουσιν
. . . .
διὰ τοῦτον οὐκ ἀδελφός
διὰ τοῦτον οὐ τοκῆες
. . . . . . , .
πόλεμοι φόνοι δι' αὐτόν·

idézi Hanssen a Pseudophokylidea 43—47. és 199—204-ik sorait hol ezen idevágó részek fontosak:

χρυσέ, κακῶν ἀρχηγέ, βιοφθόρε, πάντα χαλέπτων
. . . .
σεῦ γὰρ ἔκητι *μάχαι* τε λεηλασίαι τε *φόνοι* τε
ἐχθρὰ δὲ τέκνα *γονεῦσιν, ἀδελφειοί* τε συναίμοις.

továbbá: οὐδὲ γυνὴ κακὸν ἄνδρ' ἀπαναί σεται ἀφνεὸν ὄντα.

s így folytatja: «Was der anakreontiker meint, wird jetzt erst klar. Er denkt nicht, wie man zuerst vermuthet, an von hetären ausgesogene liebhaber, sondern er behandelt, sehr ungriechisch aber echt israelitisch, die eheliche liebe: er klagt über das streben nach geldheirathen.» Hogy a pénz és pénzházasságok elleni panaszkodás mennyire locus communis volt a görögöknél, eléggé illustrálja azon számos idézet, mely Stobaios Florileg. III. köt. 35: s. köv. lapjain (Ed. Meinecke 1855.) olvashatók e czím alatt: "Ὅτι ἐν τοῖς γάμοις οὐ τὴν εὐγένειαν οὐδὲ τὸν πλοῦτον χρὴ σκοπεῖν ἀλλὰ τὸν τρόπον.

Itt az a különös dolog merül fel, hogy a stobaiosi idézetekben a τρόπος a fő, s az εὐγένεια-ra nem kell tekinteni, míg amaz anakreoni sorokban azt látjuk, hogy a költő azt akarja, hogy a házasságoknál, a nemességet mégis figyelembe kellene venni, nem csak a pénzt; s így amaz anakreoni sorokban előforduló inkább aristokratikus hang Aristobulosnak tulajdonítható-e, kérdés?

A 30-ik anakreonteum ezen soraihoz:

τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
βίοτος τρέχει κυλισθείς
ὀλίγη δὲ κεισόμεσθα
κόνις ὀστέων λυθέντων

Hanssen a Pseudophokylidea 27-ik sorát idézi:

κοινὰ πάθη πάντων· ὁ βίος τροχός· ἄστατος ὄλβος

és Pseudophok. 106—108. sorait, melyből az ide vágó rész:

λυόμενοι κόνις ἐσμέν· ἀὴρ δ'ἀνὰ πνεῦμα δέδεκται.

az utóbbi sorhoz idézi Bergk: cf. poeta ap. Stob. Ecl. I. 41. 46.

Ἀλλὰ τὸ μὲν λυθὲν ἐστι κόνις, ψυχὴ δὲ πρὸς αἴθραν σκίδναται.

A 25-ik anakreonteum és a Pseudophokylidea közti összefüggést Hanssen az utóbbinak 84. és 85-ik soraiban előforduló καλιή és νεοσσοί-ból igyekszik magyarázni.

A 31-ik dal (melyre később vissza fogok térni) kezdő soraihoz:

Μεσονυκτίοις ποθ' ὥραις
στρεφέτην ὅτ' Ἄρκτος ἤδη
κατὰ χεῖρα τὴν Βοώτεω

Hanssen figyelmeztet «an die neidlose eintracht, die nach Pseudophokylides 71. ff. unter den himmlischen gestirnen herrscht». Ps.-Phokylidesnél a 71-ik s köv. sorok pedig így hangzanak:

ἄφθονοι Οὐρανίδαι καὶ ἐν ἀλλήλοις τελέθουσιν.
οὐ φθονέει μήνη πολὺ κρείσσοσιν ἡλίου αὐγαῖς
οὐ χθὼν οὐρανίοις ὑψώμασι νέρθεν ἐοῦσα·
οὐ ποταμοὶ πελάγεσσιν· ἀεὶ δ' ὁμόνοιαν ἔχουσιν.
εἰ γὰρ ἔρις μακάρεσσιν ἔην, οὐδ' ἂν πόλος ἔστη.

Látható, hogy a hasonlóság itt meglehetős gyenge; minthogy az anakreontikus költő az idézett helyen csak két csillagzatnak constellatióját említi a legcsekélyebb czélzás nélkül az égitestek közötti harmoniára.

Ezen anakreonteakat jellemző, a természet megfigyelését feltüntető vonás Hanssen szerint Aristobulosnál is észlelhető s idézi a 21-ik dal e soraihoz:

πίνει θάλασσ' ἀναύρους,
ὁ δ' ἥλιος θάλασσαν,
τὸν δ' ἥλιον σελήνη

Aristobulosnak egy — egészen disparat — helyét Eusebiusnál Præp. Evang. I. 483. col. Dindorf:

καὶ γὰρ ἐπὶ πάντων ὁ θεός, καὶ πάνθ' ὑποτέτακται καὶ στάσιν εἴληφεν, ὥστε τοὺς ἀνθρώπους καταλαμβάνειν ἀκίνητα εἶναι ταῦτα. λέγω δὲ τὸ τοι οὗτον, ὡς οὐδέ ποτε γέγονεν οὐρανός, γῆ, οὐ δ' οὐρανός, οὐδ' ἥλιος σελήνη λάμπουσα, οὐδὲ σελήνη πάλιν ἥλιος, οὐδὲ ποταμοὶ θάλασσα, οὐδὲ θάλασσα ποταμοί.

Áttekintvén Hanssen főbb érvein, azt látjuk, hogy önmagukban meglehetős ingatagok. De hogy (véleményem szerint) Hanssen mégis helyes nyomon járt, hadd bizonyítsák a következő összeállításaim, melyekhez mintegy bevezetésül megjegyzem, hogy az anakreonteák nagyobb része valószinüleg locus communisok vagy más költők gondolatainak átdolgozása, így pl. mint Thewrewk is megjegyzi, a 7-ik anakreonteum Archilochos 25. sz. darabjának átdolgozása, a 33-ik pedig Theokritos XIX idylljeé.*)

---

*) V. ö. még Stob. Flor. II. 370 l. 7.
Ἐκ τοῦ βίωνος βουκολικῶν
Ταὶ Μοῖσαι τὸν Ἔρωτα τὸν ἄγριον οὐ φοβέουνται

Hanssen úgy látszik nem vette észre Thewrewknek a 31-ik dalhoz való ama jegyzetét, melyben ezen dal és az Énekek éneke V. 2-ik verse közt levő hasonlóságra utal. Az É. é. V. 2-ik verse így hangzik: «Én elaludtam vala, jóllehet lelkemben vigyázok vala, mondván: Nyisd meg nekem szerelmes hugom, én mátkám, én galambom, én tökéletesem; mert az én fejem megrakodott harmattal, az éjszakának harmatjával.» A 31-ik anakreonteum ide vágó sorai pedig:

Μεσονυκτίοις ποθ᾽ ὥραις . . .
. . . .
τότ᾽ Ἔρως ἐπισταθείς μεν
θυρέων ἔκοπτ᾽ ὀχῆας . . .
ὁ δ᾽ Ἔρως· ἄνοιγε, φησίν
βρέφος εἰμί, μὴ φοβῆσαι
βρέχομαι δὲ κἀσέληνον
κατὰ νύκτα πεπλάνημαι. —

Egyáltalában nem vették még észre az anakreontika egyéb zsidó elemeit. Igy pl. az É. é. II. 3-ik verse így kezdődik: «Mint az almafa az erdőnek fái között: olyan az én szerelmesem az ifjak között. *Az ő árnyékában felette igen kívánok ülni,* mert az ő gyümölcse gyönyörűséges az én inyemnek.» E gondolat igen hasonlít a 18-ik anakreonteumhoz:

Παρὰ τὴν σκιὴν Βαθύλλου
καθίσω· καλὸν τὸ δένδρον,
ἁπαλὰς δ᾽ ἔσεισε χαίτας
μαλακωτάτῳ κλαδίσκῳ.
παρὰ δ᾽ αὐτῷ ῥοθιάζει
πηγὴ ῥέουσα πειθοῦς.

Thewrewk a kezdő sorokat így fordítja:

Leülök Bathyll helyére.
Hüvös árnyék, gyönyörű fa:
A legenyhébb susogással
Lobogatja lombozatját,

és azt jegyzi meg, hogy «ha Bathyllos a fa, haja a fa lombja, szája a csevegő patak, öle a pihenő hely, a kedves dal izetlenné

és Anacr. 19: *Αἱ Μοῦσαι τὸν Ἔρωτα*
δήσασαι στεφάνοισιν.

válik. — Brunck és Welcker az árnyékos fa alatt allegoriailag Bathyllost értik; Rettig pedig tréfás czélzást gyanít Bathyllos nevére (βαθύς és ὕλη)», mely utóbbi gyanítás ellen Thewrewk azt hozza fel, hogy a Bathyllos névnek semmi köze a βαθεῖα ὕλη-hez, hanem csak a Βαθυκλῆς hypocoristiconja. Ez azonban szerény véleményem szerint nem eléggé nyomós ellenérv, költeményünk még azon esetben is lehet tréfás czélzás a βαθεῖα ὕλη-re, ha a költő ismerte a Bathyllos név igazi etymonját. Bármint legyen különben e dolog, kénytelen vagyok Brunck és Welcker pártját fogni és a kérdéses fa alatt Bathyllost érteni, mely felfogás mellett igaz hogy a 'dal megszünik kedvesnek lenni és nagyon izetlenné válik. Teszem pedig ezt azért, mert nem birom elhinni, hogy a σκιή Βαθύλλου («B. árnyéka«) kifejezés alatt Thewrewkkel és több elözőjével oly árnyékos, hüvös helyet lehetne érteni, melyben Bathyllos szeretett ülni, és azután az Énekek énekének idézett helye miatt is, melyből az tünik ki, hogy itt a fa alatt tényleg Bathyllos értetődik.

De mig az É. é-ben a hasonlat csak a fára és gyümölcsére terjed ki, addig a görög utánzó, a hasonlatot tulságosan részletezvén, izetlenné vált. Ezzel a tulságos részletezés okozta izetlenséggel még egy helyütt találkozunk. Az É. é. I. 4-ik versében ezt olvassuk: « . . . örvendezünk és vigadunk te benned, *előszámláljuk a te szerelmeidet,* melyek jobbak a bornál». Hasonló gondolatot talál az Εἰ φύλλα πάντα δένδρων kezdetű 13-ik anakreonteumban, hol a költő szerelmei tényleg részletezve elő is számláltatnak:

πρῶτον μὲν ἐξ 'Αθηνῶν
ἔρωτας εἴκοσιν θές stb.

A szerelmesek leírásai a 15-ik és 16-ik anakreonteumban (ἄγε, ζωγράφων ἄριστε és Γράφε μοι Βάθυλλόν οὕτω), bár a részletekben teljesen elütnek a É. é-ben előfordulóktól, nem lehetetlen, hogy szintén innen vették az impulzust, csakhogy ezekben az átdolgozó ügyesebben alkalmazta a görögös sajátságokat s nem követett el oly műérzék ellen való hibát, mint a Παρὰ τὴν σκιὴν Βαθύλλου-ban. — Hogy a 15. és 16. anakreonteumok pendantok, általánosan el van ismerve. Úgy látszik ugyanattól a költőtől van a 18-ik anakreonteum is.

A 15-ik anakreonteum 24-ik sorában ugyanis a lány szájáról ezt olvassuk: γράφε χεῖλος, οἷα Πειθοῦς, a 16-ikban Bathylloséról:

22. τὸ δὲ χεῖλος οὐκέτ' οἶδα
τίνι μοι τρόπῳ ποιήσεις.
ἁπαλὸν γέμον τε Πειθοῦς,

s a 18-ikban ismét Bathyllosról:

παρὰ δ' αὐτῷ ῥοθιάζει
πηγὴ ῥέουσα Πειθοῦς.

És ha helyesen sejtettük, hogy a 15. és 16. költemény szerzője az É. é-ből vette az impulzust, akkor talán szabad a 15., 16. és 18. és még ugyanazon metrumban írt 17. dalt is ugyanannak a szerzőnek tulajdonítani, mint a 21—32-ik dalokat, melyeknek szerzője mint láttuk szintén utánozta az Énekek énekét.

Egy fontos argumentumot lehetne ezen gyanításom ellen felhozni, hogy e két költeménycsoport egy szerzőtől való. A 21-től 32-ig terjedő dalok szerzője valamint a Pseudo-Phokylidea szerzője (Aristobulos) is, elitéli a pæderastiát, míg a most tüzetesebben tárgyalt csoportban a költő a 16-ik és a 18-ik dalban Bathylloshoz való szerelmét, tehát fiuszeretet, zengi. Ha csakugyan úgy van a dolog, a mint eddig általánosan hitték is, akkor a 15-től 18-ig terjedő dalok szerzőjének nem tarthatjuk Aristobulost, hanem valamely szintén zsidó kartársát, ki legalább a pæderastia tekintetében még Aristobulosnál is jobban el volt görögösödve. Az imént láttuk csak, hogy a kérdéses dalcsoport szerzője alighanem az Énekek éneke motivumait szőtte tovább. Hátha annak responsorikus jellegét is utánozta (l. erről Hugo Sachse: De Oeconomia Cantici Canticorum. Berol. 1875) de olyformán, hogy a 15-től 18-ig terjedő dalok elsejében (m. 15. Γράφε ζωγράφων ἄριστε) és harmadikában (m. 17 Δότε μοι, δότ' ὦ γυναῖκες) egy ifjú ad kifejezést egy távollevő (ἀπεοῦσα, 15, 4) meg nem nevezett barátnője iránti szerelménék, míg másodikában (m. 16. Γράφε μοι Βάθυλλον οὕτω) és negyedikében (m. 18. Παρὰ τὴν σκιὴν Βαθύλλου) ez a leány epekedik Bathyllosa után? Ezen, megvallom, hogy nem valószínű feltevés szerint (nem valószínű azért, mert az Anakreontea szerzői különben mindig a saját személyökben szólnak) megszünnék a 16-ik és 18-ik dal pæderastikus jellege, és lehetővé válnék, hogy a két költeménycsoportot egy szerzőnek, Aristobulosnak, tulajdonítsuk.

Dr. Hittrich Ödön.

OBERNYIK KÁROLY.

Nagy költők műveikbe lehelik lelküket, egyéniségüket. Alkotásaik nyitott könyvek, melyekből kiolvashatni jellemüket, fejlődésüket, küzdelmeiket, eszméiket, érzelmeiket — egész életüket. Miben hódoltak ők koruknak, mennyiben uralta a kor őket s mi az, a mi őket koruk szűk határain túl emelte — mindezt megértjük, ha műveiket olvassuk. Molière közli velünk társadalmi, irodalmi álláspontját, elárulja míveltségét, őszintén elmondja nekünk szíve titkait, a lángész bátorságával teszi nevetségessé önmagát s azokat az érzelmeket, melyek neki annyi gyötrelmet okoztak. Az aristotelesi szabályokhoz kora pedans, korlátolt, sokszor mesterkélt pontosságával ragaszkodik s nem mer rajtuk el se mosolyodni, de a préciositét hangosan kineveti és megöli. Gœthe minden hőse, mint a harmat minden cseppje a napot, a költőt tükrözi vissza. Petőfi lyrai cyklusaiból a történteket világosabban kiolvassuk, mint akár uti naplójából. Mit se rejt el elöttünk, változatos élete újra lezajlik költeményeiben, látjuk élénk hatását korára s látjuk mint ragadja őt kora magával, míg végre saját elemében, a forradalom hullámaiban nyomtalanul elmerül.

Obernyik Károly nem tartozik azon nagy szellemek közé, kiknek művei folytonos fejlődés képét tárják fel, kik műveiket először átélik s aztán írják meg s a kik hibáikban is érdekesek, mert a költő lelkét látjuk azokban is szenvedéseivel, örömeivel, vágyaival, indulataival. Az ő élete és művei csaknem függetleneknek látszanak egymástól. Amaz nagyrészt a dolgozó szoba csendjében folyt le; ezek az utánzás kezdő korszakát meg nem haladva, nem tüntetnek fel egy kiforrott erős egyéniséget. Élete nem foly le elöttünk újra, mikor műveit olvassuk: csak a szorgalmas tanulás eredményét látjuk bennük. Művei a másolat és reflexio alkotásai, nem a lángészé és a képzeleté; a kor és tendencziáinak hatása tűnik fel bennük, melyeket a költő egyéniségével nem tud áthatni, de a melyeknek ő maga drámai műveiben az egyéni jellemzés rovására is, hősei meg gyakran egészen kedvük ellen, erőltetve hódolnak. Nagyon korszerű akart lenni, mint társai s ez meggátolta, hogy minden koré legyen. Nem teremtett remekművet; hiányzott nála a művész erős intuitiója, nem tudott embert, jellemet alkotni; csak a fogalmat vagy elvet látta, melyet egy-egy alakjában ki

akart fejezni, nem az eleven embert, lelki életének bonyolult óramű-szerkezetével; kevés érzéke volt ép úgy az igazi tragikum, mint komikum iránt; nem ismerte a világot, sem a társadalmat s valószinűtlenségei nem csak a lélektan, de a társadalom ismerete ellen is vétenek. Mindamellett Obernyik korában számot tett, művei pár évig érdekesek voltak, alakjai a színpadon egy ideig eléltek; első drámája határozott sikert aratott s legtöbbje pályadíjat nyert, végre a közönség legkedveltebb novellistái közé tartozott. Az irodalomtörténetnek tudomást kell vennie róla, kimutatnia, mi volt az, mit kora benne méltányolt s mi vonta aztán műveire a feledés fátyolát. Le kell számolnia a költő erényeivel és gyengeségeivel. Lázas, végletes, eseményekben és izgalmakban gazdag korának nagy szabású szellemei közt közepes fényben emelkedik ki előttünk Obernyik halvány, komoly, szelid, néha érzelgős, néha epés alakja.

I.

Obernyik Károly élete csendes, zajtalan mederben folyt le. Született, tanult (és pedig szorgalmasan), dolgozott (s pedig sokat) — és meghalt. Mindig jó tanuló volt,[1]) mindig komoly, zárkozott. Mint diák megszokta a tanulószoba magányát s mint meglett férfi se hagyta azt el soha. Soha se volt a tett embere, se az életé. Mindig tanult és tanított — a színpadon ép úgy, mint az iskolában. Tanárai dicsérték, elöljárói kedvelték, mint legatus általános tetszést és magasztaló bizonyítványokat aratott,[2]) Kölcseyéknél családtagul tekintették, irótársainak rokonszenvét birta és végül tanítványai őszintén szerették. Jókai így jellemzi őt:[3]) «Obernyik igen szerény ifju volt, szelid hajlamokkal és nemes ambitiókkal; modora ugyanaz a komoly, pedans kálvinista első eminensé, a mit a tanodában elsajátított.» Életének legfontosabb mozzanata, a midőn a Kölcseyék házába kerül. Addig mindennel, a mi leczke volt, mint a hogy az «első eminensek» szokták, komolyan s egyenlő

---

[1]) Semper calculum eminentiæ meruisse. Ferenczy J., Obernyik K. szépirod. összes munkái I. k. Az életrajzi adatokat Ferenczy nyomán követem.

[2]) Ferenczy J., Obernyik szépirod. össz. m. I. k.

[3]) Az én kortársaim. Kisfaludy Társ. Évl., 1872.

lelkesedéssel foglalkozott, a nélkül, hogy tehetségei egy exclusiv irányban nyilatkoztak volna. Olykor ugyan, ha nyáron falun nevelősködik, verseket is csinál s «Manczi» hűtlenségét kezdetleges distichonokban zengi meg, de buzdítást és irányt az irodalmi működésre majd csak a Kölcsey körében és könyvtárában lel. Innentől a nagy költő, iró és államférfiu az, kinek csodálatában elmerül s a kinek befolyását gondolkozása módjára rajongó passivitással fogadja el. Kölcseyről írt tanulmánya[1]) nemcsak Kölcseyt, de őt magát is jellemzi. Élete összeforr a Kölcsey családéval. 1837-ben, tehát 22 éves korában, egyenesen a debreczeni kollégiumból kerül Czekére a méla «első eminens,» hogy nevelője legyen Kölcsey Kálmánnak s csak 1850-ben, öt évvel halála előtt szakad el a meglett férfi végkép Kölcseyéktől. Ez idő alatt megérte a mester halálát s elvesztette tanítványát.

Kölcsey Ferencz körében körülbelül másfél évig élt. Róla írt munkája a ragaszkodás, kegyelet és elragadtatás hangján szól. A többi közt így nyilatkozik: «Az erény, kebeltisztaság fogalmait az istenség csak némely emberben testesíti meg; s ha a szívek az ily egyének felé hajolnak, s a szeretet nekik áldozik: ez a valódi, — természet által tanított és kijelentett erkölcsi hitvallás a sokaságban.» Kölcsey halála után azt írta egy barátjának, hogy mióta az öreg úr meghalt, nem becsűl egy embert sem.[2])

A mikor Obernyik vele megismerkedett, akkor Kölcsey már öreg ember volt. A csupán 47 éves férfiut idegfeszítő munkássága, rendkívüli elfoglaltsága megtörte s korán megvénítette. Azt a fiatal Kölcseyt, a ki ép annyi hevességgel, mint jóakarattal veti meg alapját az irodalmi kritikának s túlszigorúan ítéli meg Himfyt, Csokonayt és Berzsenyit, ki a szenvedély kiméletlenségével írja meg a «Feleletet a Mondolatra», Obernyik már nem ismerte. Ő csak a minden gyengeségen felül emelkedett «öreg urat» látta végtelen magasan maga fölött. Az ő pártfogója a küzdelemben kifáradt munkás, a szelid önmérséklet embere, a ki azt mondta:[3]) «A multra visszatekintvén kérdezem magamtól: ősz gyermek, számláld el a hasznot, mi ifju tettedből származik! (Berzsenyi megbirálása). Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhöz nehéz

---

[1]) Kölcsey Ferencz házi körében.
[2]) Ferenczy J., Obernyik szépirod. össz. m. I. k. bev.
[3]) Emlékbeszéd Berzsenyi fölött.

akarat! és hatással lenni a korra, nem is mindig kivánatos. Társaid megérzik a rázást ha álmaikat bolygatod; de nem kérdik, honnan indulsz s hová mégy? s *tettél jót, vagy rosszat: magadnak tevéd.*» Erre a Kölcseyre már jobban illenek Horváth Mihály szavai:*) «Bár a művészetek fölkentje volt, azt ő még sem tekinté végczélnak, hanem politikai, társadalmi, nemzeti kifejlődésünk emeltyűjének, szónoknak és status-férfiunak született... Az irói pályán is mindig az állam s annak felüdítendő élete lebegett végczél gyanánt lelke előtt.» Szóval ez időtájt közéletbeli szereplése háttérbe szorította a költőt. Különben is a politikai viszonyok fölötte válságosak voltak s Kölcsey hazafiui lelkét teljesen elfoglalták az események: Ferencz halála, a reactio nyers föllépése, a hazafiak pörbe fogása, s különösen Wesselényi ügye, a melynek védelmében összes idejét föláldozta s a melynek rendkívül kimerítő munkája őt végre is a halálos ágyra szegezte. Innen van, hogy Kölcsey hatása Obernyikra inkább erkölcsi volt, mint irodalmi, s ezt a Kölcseyről irott tanulmány is bizonyítja. Ebben sehol se szól az irodalomról, se az új költői irányról, pedig a francia romantikusokat Kölcsey könyvtárában nagy lelkesedéssel olvasta. A kezdő iró bemutatja a mesternek első irodalmi kisérleteit, melyekre ez jóakaratulag elmondja észrevételeit: ennyi az egész. Különben is az a költői irány, mely Kölcseyt hívei közé számította, letünő félben volt; Kisfaludy Károly s a magyar romantikusok léptek diadalmasan az előtérbe s Obernyik egy még későbbi áramlat tanítványa és híve lesz.

1830. táján a klassicismus, a mely 1772 óta föltétenül uralkodott irodalmunkban, elérte tetőpontját. Antik szellem és abstract idealismus hatotta át a költők műveit, mely a nemzeti jellemet kizárta a költészetből. A költő, ha szólt is néha nemzetéhez, nem a nemzet hangján beszélt vele s Berzsenyi hazafias ódáiban a költőt lelkesedése mythologikus képekben ragadja tova. De a politikai változások, a nemzet küzdelme alkotmányos jogaiért és nyelvéért, a nemzeti önérzet fellobbanása, továbbá a külföld irodalmaiban jelentkező művészeti elv, a romanticismus, a mi irodalmunkat is átalakította. A klassicismus, miután megnemesítette és jótékonyan áthatotta irodalmunkat, immár színtelenné és merevvé vált s a nemzeti törekvések a költészetnek is más irányt adtak. «Majd

*) Huszonöt év Magyarország történetéből I. k.

minden nemzet műköltészete járta a klassicismus iskoláját, bár szenvedte jármát is, melyet aztán szét kellett törnie, hogy kifejthesse nemzeti jellemét».[1]) Németországban már a mult század utolsó évében indult meg a mozgalom a Schlegelék «Athenäum»-ában a Gœthe-Schiller-féle klassicismussal szemben, mely utóbbinak nálunk Kazinczy volt a legerősebb híve. A német romantikusok a költészet körét kitágították s eddig nem ismert vagy került tárgyakat is felölelték.[2]) Az összes idegen irodalmakat tanulmányozták, az idegen népek életét, gondolkozása módját megfigyelték, az idegen tárgyakat és formákat feldolgozták és mint Schlegel Frigyes mondja: a romantikus költészet egy «progressiv egyetemes költészetté lett.» Idegen tárgyakkal idegen versformákat is meghonosították s Tieck «Oktavián császárja» drámai dialogusok keretében a világ majd minden versformáját kirakatban mutatja fel. A kontrasztot elvül állították fel, s a romantikus irány, szemben a klassicismussal, melyben a különneműek elkülönzése uralkodott, a különneműek vegyítését tűzte ki czélul. A költészetbe bevonták a philosophiát, a Fichte-Schelling-féle alapon, továbbá az allegorizálást s bizonyos mesterkélt mysticismust. Elitélték Gœthe antik világát s pogányságát, beteges rajongással fordultak a középkor és a katholicismus felé, s a költészetet megnépesítették lovagokkal, legendákkal, és csudákkal, óriásokkal és törpékkel, szellemekkel és szörnyekkel. Ez irány elfajzását és szertelenségeit leginkább a dráma terén mutatja. A borzasztó és természetellenes iránti hajlamból az antik végzet paródiájaképen sarjadzott fel a sorsdráma, melynek apja Werner Zakariás, legtehetségesebb művelője pedig fejlődése első fokán Grillparzer volt s a melynek hátását irodalmunk is felmutatja. Csakhogy mire nálunk a romanticismus felvirágzott, akkorra már Németországban a Schlegelék és Werner iránya lejárta magát s Heine gúnyja megadta neki a kegyelemdöfést.[3]) A romanticismus kiforrott, szertelenségeitől megtisztult, a középkor rajongó csodálatát a történeti érzék váltotta fel és a tartalmi változatosság s a kitágult szemhatár üde, egészséges realismusnak utját egyengette.

---

[1]) Gyulai Pál, Vörösmarty életrajza.

[2]) Romantikus szempontból a költészet elfajzásai is, az excentrikus és szörnyalkotások is értékkel birnak, mint az egyetemesség anyaga és előgyakorlatai, csak legyenek eredetiek (Schlegel: Athæneum).

[3]) Die romantische Schule.

A magyar romanticismus, mely az Aurora-kör alakulásával kezdődik, csak előnyeit karolta föl a németnek. Tárgyai és műfajai körét, ép úgy mint ez, tágította, visszament a múltba, de a középkor erkölcseinek, politikai és társadalmi intézményeinek bámulása helyett elmerült a nemzet «régi dicsőségének» szemléletébe. Nem nézte hivatásának, hogy dicsőítse a középkor monarchiáját, hierarchiáját és lovagjait, hanem elmerengett a nemzeti történelem ragyogó lapjain s onnan nyert erőt a jelenhez, hitet a jövőhöz. Amannak lelkesülése a középkor iránt reactio volt, ez csak az impulsust nyerte onnan a reform-küzdelmekhez. A német iskolával lejárta magát a színtelen, halvány klassicismus. Erdélyi János egy helyt körülbelül azt fejezi ki, hogy a klassicismus a választékosság, a romanticismus a változatosság elve. Az irodalom beleunt a Kazinczy finom választékosságába, a mely nélkülözött minden jellemzetest, s a melyet egyhangúságnak nevezett el s a változatosság, a nemzeti, az egyéni után törekedett tárgyban, hangban, formában egyaránt. Már Kölcsey jelzi az átmenetet. Még a széphalmi «szent öreg» híve, elvben a német-görög iskolához tartozik s leginkább Kazinczy formáiban ír, de «midőn Bürger nyomán először próbál irodalmunkban balladát írni, kilép a klassicismus köréből s az új irány felé indul».[1]) Kisfaludy Károly drámáiban, melyeknek irodalomtörténeti fontossága nagyobb, mint költői értéke, — és víg elbeszéléseiben már a magyar társadalmi élet képe kezd előttünk föltünedezni, tragédiáinak tárgyá pedig leginkább a nemzeti történelemből szemeli ki. Az a költő azonban, a ki az új irányt diadalra vitte s a magyar költészete is magával ragadta, — Vörösmarty volt. «Az ő eposzai, költő beszélyei lerombolták a klassicismust, melyet Kisfaludy Károly csak megingatott».[2]) A győzelmes forradalom lassú volt és óvatos. Tisztelettel bánt legyőzött ellenfelével s engesztelésül, hogy mythologiáját elvetette, hogy a jellemzetest, az egyénit igyekezet az általános, a typikus helyébe emelni, hogy a lenyűgözött képzelmet felszabadította, söt hogy a lenézett népies költészet hangjá is olykor megpendítette, — eleinte megtartotta formáját s Vörösmarty és Czuczor nemzeti eposai a hexameter köntösében jelennek meg. Majd a nyugati versformák kezdenek terjedni s a román-

---

[1]) Gyulai Pál, Vörösmarty életrajza.

[2]) U. o.

germános trochæusok előkészítik a magyar nemzeti versidom későbbi virágzását.

Midőn Obernyik első drámájával 1843-ban feltűnik, akkor a magyar romanticismus már delelőjén állott, sőt a távol láthatáron már Petőfi és Arany halvány körvonalai derengnek, mint egy ujabb költészeti irány hirnökei. Hogy Obernyik drámaírói működését jellemezhessük, meg kell pár szóval emlékeznünk korának drámairodalmi viszonyairól.

Voltaképen drámánk csak a romanticismus fejlődésével indul meg. A klassicismus korának legfőbb műfaja a lyra volt, s mellette némileg az epikát művelték.

E kor költői csak mellesleg írtak drámákat is, — különösen azóta, hogy a színügy érdekében Erdélyben Aranka s aztán Wesselényi, nálunk Kölcsey és Kulcsár annyi buzgósággal léptek föl. A járatlan mezőn, hogy Bessenyeit, Virágot vagy Dugonicsot ne is említsem, Kisfaludy Sándor, Verseghy, Szentjóbi, sőt Berzsenyi is megtették kisérleteiket, de drámairodalmunk megalapítása Kisfaludy Károly nevéhez van fűzve. Ő még nagyrészt Iffland s különösen Kotzebue tanítványa, de már tragédiái visszamennek a történeti multba s vígjátékai a nemzet társadalmi életét igyekeznek visszatükrözni. Minő a külömbség Bessenyei «Philosophus»-a és pl. Kisfaludy «Kérői» vagy ép «Pártütői» között! Amannak képzelt, a realis élettől teljesen függetlenül álló társas élete s jellemei egynek kivételével egészen idegenek előttünk ép úgy, mint a korabeli magyar közönség elött; míg ezeknek társadalmi viszonyai és alakjai már nagyrészt a valóság alapján mozognak. Kisfaludy iránya meghódítja a közönséget, s midőn az egyetlen igazi tragédia tűnik fel irodalmunkban, költője keserű csodálkozásra fakad, hogy a «Bánk-bán» senkinek sem tetszik, míg a «Tatárok» annyi magasztalásnak tárgya. Kisfaludy követőin még inkább megtetszik a romanticismus hatása. Vörösmarty «Áldozat»-ján, «Marót bán»-ján, de különösen a «Kincskeresőkön» és «Vérnász»-án a német romantikus iskola befolyását látjuk, bár utolsó művében, a «Cilley és Hunyadiak»-ban ismét Shakspere históriás drámái felé közeledik. Mindezen művekben azonban a nagy lyrikus előnyei ragyognak felénk a drámai élet és cselekvény rovására. Követői Horváth Cyrill, Jakab István, Vajda Péter, Garay, Tóth Lőrincz utánozták — nem művészi és költői nyelvét, melyet nem birtak elérni, hanem csupán drámai előadását.

«Tyrus» nagyon sententiosus és terjengős, és Astarbe nem költhet tragikai érdeket. A «Zsarnok atya» (melynek tárgya Arany «Katalin»-jával egy forrásból ered), már mozgalmasabb és «Szunyogh» már a tragikai jellem elemeit rejti magában, de azért e mű alakjai is többet szónokolnak, mint cselekednek. «Joguz» és «Buda halála» költőjének szelíd lelke nem képes a szenvedély erősebb nyilatkozataira. «Báthory Erzsébet» szörnyeteg, a tragikai jellem minden rokonszenves vonása nélkül. Az «Átok», mely rokon a «Vérnász»-szal és a német sorsdráma hatását mutatja, átlép az időegység korlátain s Szenderi átka a Vidényi nemzetségre számos századokra hat ki. A versformák változatossága is német mintákra vall s a hős ötös jambusban szaval, ha boszút esküszik, és stanzákban olvadoz, ha szerelmet fogad. Vörösmartynál és követőinél a dráma eléri azon egyoldalúság végletét, a mely «a költői eszmét a színpad lényeges hozzájárulása nélkül akarja megvalósítani».[1])

Ez irány ellen a visszahatás nem várat soká magára. A nemzeti szinház megnyiltával, a drámai érzék természetszerűleg fejlődik az íróknál és közönségnél egyaránt. Eleinte színpadunkon is a Vörösmarty iskolája uralkodik, de a mint Hugo Victornak és követőinek drámai alkotásai hozzánk is eljutnak s színre kerülnek, beáll a változás.

A német romantika árja Francziaország határait is meghágta s ott a franczia nép sajátos egyénisége a német jelszavak mellett költészetében új irányt teremt magának. A klassicismus csaknem kétszáz év óta élt és uralkodott korlátlanul a franczia irodalomban a fejedelmi udvar támogatása mellett s viszont ennek fényét és dicsőségét emelve. Aristoteles tekintélye túlélte az absolut hatalomét s a forradalom, mely feldöntötte a trónt, épségben hagyta a hármas egységet. A 17. század költészete művészileg olvasztotta egybe a klassikai formát a keresztyén szellemmel s a forma és tartalom öszhangja emeli az irodalom elavulhatatlan remekei közé Corneille és Racine műveit. A 18. század megőrizte a klassikai formát, de megfojtotta a keresztyén szellemet és Talma panaszkodik, hogy Voltaire «Mahomet»-je könyvnélkül tudja az encyklopædistákat, hogy «Oedipus» nagy philosophus és «Zaïre» részt vett a gyűléseken, hol a vallási közönyt prédikálták.[2]) A forradalom

---

[1]) Erdélyi J., Egy századnegyed a magy. szépirodalomból.

[2]) A. Nettement: Histoire de la littérature française sous la restauration. Tome. II.

korában megzendül ugyan Chenier lantja és felharsog Rouget de L'Isle indulója, de a drámai előadások iránt megszűnik az érdeklődés: a piaczon sokkal érdekesebb tragédiákat láthatni naponta. A császárság alatt a klassikus dráma merevvé, színtelenné, puszta élettelen formává vált. Halvány visszfénye volt a 18. század költészetének s a haldoklás symptomái mutatkoztak. Csak a császárság vége felé kezd újabb szellem ébredezni. Az emigrans irodalom csempészi be. Chateaubriand «Atalája», Constant «Adolf»-ja annak első hírnökei.[1]) Staël asszony, Schlegel Ágost barátnője, tanulmányozza a német viszonyokat s megírja «De l'Allemagne»-ját. Ducis is megkisérli Shaksperet fordítani, azaz mivel ezt egészen nem meri megtenni, — csak átalakítani francziává, körülbelül olyformán, mint a hogy Le Nôtre cselekedett az angol parkkal; Villemain pedig kifejti,[2]) hogy a nagy század irodalma nem foglalkozott eléggé az élet realis tárgyaival s nem merült el a szív rejtettebb érzelmeinek tanulmányába, mint Shakespere, Milton vagy Schiller. Ez alapon keletkezik a romanticismus. A midőn aztán a restauratio helyreállítja a trónt, az irodalomban Aristotelessel kezdenek úgy bánni, mint előbb a politikában a kormányokkal. A fiatal költői nemzedék, melynek tagjai politikai konservativek és monarchisták, harczra kel a politikai forradalmárokkal, a kik az irodalomban conservativek. Hugo Victor, a «grand reformateur», élére áll a mozgalomnak s kifejti programmját költeményei előszavában. Vissza kell térni, úgymond, a természet tanulmányához; a tárgy választása alkalmazkodjék a kor erkölcsei- és izléséhez. Nem az irodalmi formákat, hanem az embert kell tanulmányozni. A költészetbe élénkebb emotiók kellenek s kevesebb hunyászkodás a conventiókkal szemben. Az irodalmi ellenzék, melynek közege a «Globe» volt, ez alapon indítja meg a mozgalmat, mely kezdetben csak reform és nem forradalom. De már a «Cromwell» előszavában manifesztumot ír Hugo, melyet a «Cénacle», a 19. század eme «Pleiade»-ja, lelkesedve fogad s magáénak vall. Itt már kigúnyolja a klassikus iskola szellemét, periphrasisait, mesterkélt elegancziáját s kimondja, hogy a romanticismus nem egyéb, mint «irodalmi szabadelvűség» (a mi a «progressiv egyetemes költészet» franczia formulája); kijelenti, hogy

---

[1]) V. ö. Brandes: Geistesströmungen des XIX. Jahrhdts. I.

[2]) Cours de littérature française T. I.

vissza kell térni a középkorhoz; ez legyen a modern költészet alapja, ne az antik klassicismus (ime a német romantikusok elve); és a rútat a széppel egyenrangú elemévé teszi a művészetnek. «A költőnek joga van merni, alkotni, feltalálni stiljét és leigázni a grammatikát».[1])

A harcz hevesen indult meg. A klassikusok, a kik a középkorért és monarchiáért rajongóktól féltették a forradalom kivívott eredményeit, mintegy tűzhelyükért küzdöttek — «Corneille, Racine, Boileau tiszteletreméltó képei mögé vonultak, mondja Nettement,[2]) s ott várták be az ellent». De az új tanok rohamosan hódítanak s 1829 és 30 telén, midőn «Hernani» roppant hatással színre kerül, a romanticismus teljesen hatalmába keríti a színpadot. A nagy győzelem után pedig eltépi Hugo a kötelékeket, melyek őt a monarchiához s a katholikus iskolához fűzték, s a romanticismus később lassanként átkerül a liberalisok táborába, mint a hogy az Németországon Heineval s a későbbi romantikusokkal történt.

Az új iskola, mint minden visszahatás, felmutatja a diadalmas fél szertelenségeit is, mind a költői alkotás, mind az irodalmi nyelv és prosodia terén s annak vezéréről ellenfelei nem minden alap nélkül mondták, hogy nála a szép a rút. De érdeme volt, hogy végét vetette a 18. század hideg és mechanikus irodalmának s ha maradandót nem is alkotott, de lerontotta azt, a mit kellett, s az új költészet igazabbá és bensőbbé vált a 18. század klassicismusánál, a mely mindenütt, nálunk ép úgy, mint másutt, pályája végén nem volt egyéb, mint az elmésség és szellem egyoldalú játéka és bizonyos mechanikus nyelvbeli fortély és ügyesség.

A magyar közönség lelkesedve fogadja Hugo és iskolája műveit. A franczia romantika érdekfeszítő cselekvénye, szemfényvesztő fogásai nagy hatással vannak közönségre és írókra egyaránt. A közönség ráún a terjedelmesen szónokló, kevés cselekvényű drámákra s a kritika követelni kezdi a színi hatást. Az akademia drámabíráló bizottsága is kimondja a szabályt: «a bírálandó művekben fő szempontul szolgál a színi hatás». A szó kimondatott: *színi hatás kell* s megindult a harcz, nemcsak a színi hatás mellett, de a költői hatás ellen is. A közönség amazok részére áll,

[1]) La préface de Cromwell.

[2]) Hist. de la litt. fran. sous la Rest. T. II.

neki «érdekes» művek kellenek s az írók megtanulják az «érdekes» franczia drámákból a színi hatást. Most aztán ez irány átcsap a másik végletbe. A színi hatás bajnokai előtt a közönség ízlése és tetszése vált törvénynyé, a másik pártnak eszmény és költészet kell s a színi hatás fogásait, mint hozzá méltatlanokat megveti. A színi hatás lassanként diadalra jut s Henszlmann és Vachott Sándor hasztalan szállnak ki ellene a síkra, Nagy Ignácz, Szigligeti és társaik győztesekként maradnak a porondon s a küzdelemben, mint Gyulai megjegyzi, «egészen elpárolgott az egyedül jogos hatás t. i. a színműi».[1]) «Az írók hatni akartak minden áron» s ezt el is érték. Műveiken a franczia romantikusok nyomait Gyulai az ellentét, a kivételes lélekállapott, a szenvedélyek érzéki oldala, a mesterkélt bonyodalom, a véletlen, a korlátlanság, a látványosság feltüntetésében mutatja fel.[2]) Ezzel kapcsolatban kezd tért foglalni a sokat hangoztatott korszerűség, a mely a Schlegelék iskolájának ép úgy, mint a Hugo Victorénak egyik jelszava. Erdélyi János, a ki a költői és színi hatásről részletesen és alaposan értekezett, politikai kórságnak nevezi s kifakad az ellen, hogy a «költő valóságos zöld asztali vitává hígitsa fel a párbeszéd titkát s pártok örömévé tördelje szét az egy és oszthatlan műélvet.[3]) Ez irány eredménye az lett, hogy a költők az élet helyett a színpadot kezdték tanulmányozni s a költői hatást kicsinyelve, a dráma nyelve csaknem a journalistika gondatlan és pongyola nyelvévé válik. E rendszer alapítói Szigligeti és Nagy Ignácz voltak, míg a franczia romantikus iskola kicsapongásai, a lélektani szertelenségek, az idegrázó, meglepő cselekvény, a disszonantia, a groteszk hajhászása Kuthynál, Jósikánál eléri végletét s már csaknem komikussá válik Petőfi egyetlen drámai kisérletében a «Tigris és Hienában». Ez a dráma uralkodott a színpadon, a midőn Obernyik, Kölcsey halála után pár évre az özvegy Kölcsey Ádámné és Kálmán társaságában Pestre kerül, hogy itt tanítványa nevelését tovább is vezesse. Csekén még elébb kegyeletes munkát végzett be. Lelkiismeretesen összegyüjtötte Kölcsey hátrahagyott iratait s kiadás végett felküldte Szemerének. Ugyanekkor írta meg első

[1]) Nemzeti szinház és drámairodalmunk. Csengery: Budapesti Szemle I kötet. 1857.

[2]) U. o.

[3]) Egy századnegyed a magy. szépirodalomból.

drámai kisérleteit (Korvin János, Kun László), melyek azonban elvesztek, az irodalomnak valószínűleg nem nagy kárára, de annak, a ki Obernyik egyéni és írói jellemét igyekszik feltüntetni, — kétségkívűl érdekes megfigyelésekre nyújtottak volna alkalmat.

Az elmélet embere Pesten is hű marad magához; itt se igen lépi át írószobája küszöbét. Drámái és novellái a fővárosban is a magány termékei. Csak a színházat kezdi, különösen első színpadi sikere után, gyakrabban látogatni. Innen van egyrészt, hogy bár drámáiban van leleményesség, van színpadi hatás, sőt később a technikai botlások is enyésznek, de hiányzik, mint alább látni fogjuk, a társadalom ismerete. — Lassanként azonban lesz egy-két barátja, mint Bulyovszky, ki a pályázó «Főúr és Pór» jeligéjét írta meg számára; Vachot Imre, a kinek munkatársává szegődik s Vachot által Petőfi; végre a pesti ifjabb költői nemzedék, különösen a «tizek», kiknek rövid életű összeesküvésében is részt vesz. Mindamellett bizalmas barátaival is ritkán találkozik s teljes visszavonultságban születnek meg társadalmi drámái és novellái.

Az 1843-ban akadémiai pályadíjat nyert «Főúr és Pór» élénken tünteti fel az író egyéniségének sajátságait. Obernyik inkább oktató kedély, mint drámaírói tehetség s művében a tendenczia tolakszik minduntalan az előtérbe. A czím maga sejteti a két fő személyt: egy hitvány főúr és egy derék, becsületes pór a cselekvény központjai; amaz társadalmi állásának összes bűneit és léhaságait egyesíti egyéniségének ellenszenves tulajdonságaival; emennek a magasratörő szolga vérében egy nemes férfias jellem minden erényei összpontosulnak. Szenkeyben van valami Moor Károlyból; mint emezt apja, őt is kitagadja a társadalom; mindketten egyforma szenvedélyességgel és naivsággal fakadnak ki a társadalom igazságtalansága ellen, mindketten boszút eszküsznek ellene; csakhogy Szenkey már nem él a «Sturm und Drang» korában, ennélfogva nem mehet haramiának az erdőbe, hanem visszatér Amerikából s nemesi állnév alatt akarja a «főúr»-on bosszúját állni. De a bosszú kétélű tőr (ezt előtte két évvel Teleki szebben és meggyőzőbben mutatta meg), a mely nemcsak a vétkes «főurat», de a bosszúálló «pórt» is lesújtja. Ez alapgondolat azonban egészen az író tendencziájának szolgálatában áll, a mi ellen Erdélyi János is erősen kifakadt. Személyei ennek érdekében szónokolnak sok fölösleges dolgot. A mű a kezdő drámaíró minden jellemzési és technikai hibáit feltünteti. Azonban legfőbb

hibája, hogy a hős nem tudja a tragikai érdeket maga iránt felkölteni. Azzal az erős szándékkal jön haza, hogy boszút áll, de mivel itthon kitüntetéssel fogadják, nagy tehetségeit méltatják, lemond a boszúról s megnyugszik helyzetében, melyet álneve teremt számára. Midőn azonban újra találkozik Zalánfyval, a gyűlölt főúrral, s összevesznek, újra feltámad benne a boszú érzete. Ezúttal Amáliáért akar boszút állani, de midőn belátja, hogy erre nincs oka, mert Amália még nincs meggyalázva s midőn Juliát meglátja, régi szerelme ismét föltámad, újra lemond a boszuról. Midőn azonban Julia visszautasítja szerelmét, harmadszor is neki fog a boszutervnek s némi ingadozás után, a mely ingadozásokat Julia nyájasabb vagy hidegebb hangulata szüli, végre csakugyan megboszulja magát s pedig ezuttal kellő higgadtsággal: lassú anyagi romlást készít elő Zalánfy számára s koldussá teszi őt. Zalánfy börtönbe kerül, de Amáliától megtudja Szenkey származását, a törvényszék előtt pórnak nevezi s arczul üti őt. Ekkor Szenkey párbajban megöli ellenségét, maga pedig mérget iszik. A hős bukása nem jelleméből folyik; ha Amália véletlenül el nem szólja magát, semmi baj sincs. A boszúval sem vagyunk tisztában egészen: nem tudni, Szenkeynek nem-e inkább Julia meghódítása, semmint a boszú a czélja. Juliát saját nyilatkozata szerint szereti is, gyűlöli is; vagy hogy romantikusabban hangozzék: szeretve gyűlöli és gyűlölve szereti. Szóval a hős nem rokonszenves alak, többnyire következetlenül, olykor hóbortosan gyakran durván, brutalisan cselekszik; néha úgy tetszik, mintha a költő öntudatlanul bár, de tendencziájával ellenkezőleg azt akarná illusztrálni, hogy a paraszt csak paraszt marad mindig. Többi alakja is többé-kevésbbé elhibázott. Julia még legkövetkezetesebb magához, de már Amália jelleme és szerelmének feltüntetése igen zavaros és ingatag alapon áll. Zalánfy és Tollasi jellemrajzáról alább lesz szó. — Mi volt hát az, mit e drámában kora annyira méltányolt? Az akadémiai pályázati jelentésben találunk effélét is: «*a jellemek valók* s az *élet mélyéből merítvék*», a mely különös itéletet bizonyára ismét a korszerűség jelszavának rovására kell betudnunk; de ugyanott ez is áll: «a szerkezet elég jó, sok érdekes, sőt megkapó jelenésekkel biró», a miben a jelentésnek inkább volna igaza. Kultsár «Nemzeti Ujsága» ezt mondta a műről: «A jelen művet leginkább korszerűsége teszi ajánlatossá», a mi eléggé jellemzi az akkori drámai kritika álláspontját.

A siker meghozza az írószoba csendes munkásának a bátorságot és buzdítást a további működésre. A zöldfa-utczai lakás kis szobájában szaporán követik egymást a drámák, s közbe-közbe egy-egy novella a lapok számára. Még az 1843-iki pályázatra nyujtott be Obernyik egy másik drámát is: a «Messiást», a mely azonban megemlítést se nyert. A mű se epos, se dráma. Jézus a központja s ez a körülmény már maga kizárja mind a tragikai eszmét, mind a drámai jellem fejlődését. Minthogy ezt az író maga is érezhette, Jézus mellett egy másik hőst állít fel, Judást, a melynek jellemében a tragikai összeütközés magvát elvetette. «Szerelem és kincsszomj», mint a Sátán kifejezi, viszik Judást az árulásra s a tragikai bukást annak megtudása okozza, hogy mestere Isten fia. Csakhogy a mű egysége mindkét alak szereplésén megtörik. Egy újabb író, Várady, érezte e hibát s úgy igyekezett azt megszüntetni «Iskarióth»-jában, hogy a megváltó alakját kihagyta drámájából. Egyébként laza, szétfolyó szerkezete elüt egyéb drámáinak formájától s inkább a német romantikusok hatására vall.

A következő évben újabb drámája kerül a nemzeti szinház deszkáira: az «Örökség». Társadalmi dráma után családi drámát kisérel meg írni, s ha a «Főúr és Pór» conceptiójában némi rokon vonásokat látunk a «Haramiák»-kal, úgy az «Örökség»-nek «Ármány és Szerelem» czimet is adhatnánk. Csakhogy míg a Schiller művében az ármány diadalmaskodik a szerelmen, addig Obernyiknél végül a szerelem győzi le az ármányt. Egyébiránt nem annyira az alapeszmében és szerkesztésben, mely utóbbit inkább a francziáktól kezdi eltanulni, tűnik fel Obernyik első művein Schiller ifjukori műveinek hatása, mint inkább a felfogás naivsága, a stilus, az indulatok kitörése emlékeztet a «Sturm und Drang» korának a hangjára. Mint Moor Károly, úgy tör ki pl. Várnay Károly is az «Első Szülött»-ben a társadalmi rend ellen, midőn szerelme tárgyát a bátyja veszi nőül: «törvény, — szokás, — illem! Oh, ti a rakásra halmozott emberiség szemétdombján, melyet társaságnak neveznek, — termett megannyi bolondító gombák! — Félre előlem kimélet, — gyöngédség, — illedék, letépem e czifra rongyokat, melyek utálatos álarczczá torzítják a szivet». Az efféle kitörések különben a vigjátékokban is előfordúlnak s a személyek csekélyebb okból is ép úgy lármáznak az indulat hevében. Pl. a «Fiatal Nagynéne»-ben egy ügyvédet elcsap az úrnője s imádottját is hidegnek találja, mire ő így tör ki: «Igy hát

vessen meg az ég. Utáljon, gyülöljön önmaga az élet, az öröm, a boldogság — s ontsa rám haragját, menyköveit a teremtő!» A «Nőtelen férj» czímű vígjátékban Zászlóssy haját és ruháját tépve így kiált fel egy tréfás jelenetben: «Oh örök kárhozat! Hát már az életben kezdődnek kínaid? Ezer pokol gyötrelme égi gyönyör ez iszonyú kínhoz képest». E túlzott indulatosság jellemzi novelláinak hőseit is. — Egyébiránt az «Örökség» cselekvénye szintén a korszerűség árjában úszik. Egymást kergetik az ostorozó megjegyzések a megyei hivatalnokok visszaéléseiről, az ügyvédek önzéséről, a nemesi büszkeségről, a léha gavallérkodásról stb. Maga a mű cselekvénye egy tévedésen épül fel. Ugyanis Schmidt azt hiszi, hogy Mathild kedvese Nyáraynak s ezért kitagadja; csak a darab végén tudja meg, hogy törvényes felesége, mire aztán megbocsát nekik s a csomó meg van oldva. Mathild szenvedéseinek Vincze az oka, a ki az örökségre vágyik, s a léha úrfi már-már győzedelmeskedik, midőn egyszer véletlenül Ferencz kihallgatja Vinczét, a mint ez *magában fennhangon* olvassa Mathildnak Schmidthez intézett s általa elsikkasztott kérő levelét. Ferencz erre rögtön a jó útra tér és Schmidtet értesíti. Igy végre az ármány napvilágra jő s Nyáray Vinczét párbajban megöli. A jellemek ép oly szétfolyók, halványok s egyénileg ép oly kevéssé körvonalozottak, gyakran ellenmondásosak mint a «Főúr és Pór»-ban. A dráma meséje különben elég érdekfeszítő, van egy pár élénken megírt jelenete, szerkezet dolgában pedig tán legjobb drámája Obernyiknek.

Két évvel az «Örökség» megjelenése után az «Első szülött» került a színre. A tendenczia ebben tán még kirívóbb, mint előbbi két drámájában. Azonkivül szerkezetben lazább; a sűrű színváltozás, a cselekvény szétforgácsolása, az indulat szertelen frázisai és bizonyos léha és mesterkélt sentimentalismus, mely leginkább Károly és Luiza jellemében nyilatkozik, e műben a «Sturm- és Drang» korszak természeteskedőinek s különösen Schiller ifjukori drámáinak, — a vaskos ellentétek hajhászása, a groteszknek kedvelése a franczia romantikának hatására vall. Maga a dráma, mint czíme is sejteti, egy a főúri hitbizományi rendszer ellen kijátszott fegyver akar lenni. Főhibája a drámának az, hogy a költő nem tudja benne eléggé illusztrálni tendencziáját. Károly nem annyira a hitbizománynak, mint inkább saját gyarlóságainak az áldozata. György viszont nem az a jellem, a mely velünk a majorescot meggyűlölteti, nagylelkű, nemes jellemű, csak kissé szeszélyes;

ellene dühöngő öcscsénél mindenesetre rokonszenvesebb, a ki amannak helyén nyugodtabb volna s nem érezné elfojtott gyűlölettel bátyja elsőszülöttségi jogait; a kinek csak két hibája van: az egyik az, hogy az övé a vagyon, a melyet különben öcscsével nagylelkűleg megoszt; a másik az, hogy a nő kezét, kit mindketten szeretnek, ő nyeri el. Károly meg akar vívni bátyjával, hogy a vagyont és Luizát megnyerje s midőn Luiza figyelmezteti őt: «S a lelkiismeret — a rokonvér —?» így válaszol hidegen: «Számoljanak róla őseim!» Midőn bátyját az utczán rablóktól leszúrva megtalálja, így kiált fel: «Meghalt! Az ég igazságos! Én vagyok az örökös. Luiza az enyém». Nyomorult önző, a kiben először nem a természet szava, de a kapzsiság szólal meg. S ez az ember, a ki mindig csak akar, de soha sem tesz semmit, lényében csupa idétlen sentimentalismus, a ki folyton érzeleg, ki a «csillagokból, az est lágy ködéből, a rózsabimbó feslő pompájában, a szerény ibolya kellemes egyszerűségében szüntelen Luiza arczát látja feléje ragyogni», — a ki kéri istent, hogy «teremtse át lényét Luiza ablaka alatt lengő virágbokorrá, vagy a szép ég csillagává, hogy őt folyton láthassa.» — Ha minden majoresco olyan, mint György s minden ifjabb testvér Károlyhoz hasonló, akkor valóban a hitbizományi rendszer ellen nincs mért kikelni. A költő igazságszolgáltatása végül abban összpontosul, hogy a rablóktól leszúrt György haldokolva összeadja őket s bocsánatot kér tőlök, hogy utjokban állt. Az alapeszme és jellemzés gyarló volta daczára is a meseszövésben s a hatásos jelenetek föltalálásában s kizsákmányolásában, de egyuttal a jellemek élire állításában és tulcsigázásában kiválik a dráma.

Négy hóval később az «Első szülött» első előadása után Obernyiknak egy vígjátéka került színre: a «Nőtlen férj». Obernyik a tragédiában minden gyarlóságai mellett is feljebb áll, mint a komédiában. Egész iránya, jelleme inkább amarra utalta őt. Komédiái nem birnak sem Scribe finom, változatos, szikrázó szellemével, mely sokszor a jellemek ürességét is képes elrejteni, de még csak Kotzebue leleményességével sem, s belérték dolgában Kisfaludy Károly jobb vígjátékainak is alatta állnak. A komédia terén ez időben színpadunkon, mint általában Európában Scribe uralkodott, ez az éles, elmés megfigyelője úgy a társadalom gyengeségeinek és félszegségeinek, mint a közönség hangulatának, a ki nem mélyedt ugyan el az emberi természet tanulmányába, de

annak külszínét kitünően ismerte; a ki hízelgett kora irányának s nem javította közönségét, mint Molière, de a ki tudta elhitetni meséjét s ephemer becsű műveiben a szerkesztés nagy mesterének mutatkozott, a kinél korában senki jobban nem ismerte a siker feltételeit; a kinél végre Szigligeti és Nagy Ignácz iskolája mindent megtalált, a mi neki kellett: színi hatást, érdekfeszítést, korszerűséget. Obernyik is igyekezett e tulajdonságokat eltanulni, csak hogy ő a zöldfa-utczában remete módra, és nem a párisi eleven társadalmi élet zajában írja komédiáit, — az élet és társaság ismerete nélkül, egyedül irodalmi mintáit tanulmányozva. Tehát mesterkélt bonyolítás, meglepő helyzetek, félreértések, drastikus ellentétek s az elmaradhatatlan didaxis: ime a talaj, a melyen bábalakjait megjáratja. Jellemei többnyire a helyzetért vannak s nem megfordítva, s annak érdekében gyakran csaknem minden ok nélkül módosulnak. Négy vígjátéka van: két nagyobb: a «Nőtlen férj» és a «Fiatal nagynéne» s két kisebb: «Egy kis kaland» és «Magyar kivándorlott». Az elsőben egy gazdag nagybácsi akarata ellenére az öcscs titkon kél egybe választottjával s a bonyodalom abból keletkezik, hogy a nagybácsi egy gazdag özvegyet akar vele elvétetni. A másikban a fiatal néne is beleszeret huga választottjába s Scribe «Női harcza» gyengébb kiadásban ismétlődik. A harmadik egy félreértésen alapszik két szerelmes közt, a melyet egy nagybácsi csupa juxból egy szobalány s egy inas segítségével a végsőig fokoz s a cselekvény, mint hogy nem természetes fejlemény, csupán mesterséges csinálmány s csak addig tart, míg a nagybácsinak tetszik s ez akkor veti végét, a mikor beléun. Ekkor a darabnak is vége van. A negyedik egy epizód a forradalomból: Obernyik egyetlen költői kisérlete ez időszakból.

A szabadságharcz ideje alatt állandóan Pesten élt. A nemzeti küzdelem se ragadja őt ki, mint többi társait, írószobájából. Aggódó sejtelemmel látja előre a nemzet elbukását. Tettre a lázas kor se birja indítani. Az egész idő alatt az említett egy felvonásos vígjátékot írja meg s Jókai helyett a «Pesti Hírlap» néhány számát szerkeszti meg. Tanítványa is elhagyja őt s a honvédek soraiban küzd. Társai kardot ragadnak, s az ő kezében akkor is ott marad a toll; azok a tábori tűznél álmodoznak a jövő dicsőségről, őt, mint Tompát, az íróasztal mellett a balsejtelmek gyötrik. 49-ben a kholerának áldozatul esik Kölcsey Kálmán. A vigasztalhatatlan anya visszamegy Csekére, Obernyik követi őt. Majd 50-ben el-

hagyja Csekét s Kölcseynétől végleg elválik. Pestre jön, a hol ugyanazon évben «Anya és Vetélytársnő» czímű drámája kerül színre. Tárgya hasonló a «Fiatal nagynéne» tárgyához, csakhogy ezuttal a «Női harcz» tragikai feldolgozásban folyik le előttünk. Itt az anya és lánya szeretnek belé egy fiatal emberbe s az anya végre is szenvedélyének áldozatul esik. Egy sajátszerű alakja van e műnek: Áron, a zsidó, a ki azért él e darabban, hogy az emanczipáczió mellett tartson megható szónoklatokat. Ez alak különben feltünő rokonságot mutat Shakespere «Mór»-jához a Titus Andronikusban és Schilleréhez, a «Fiesco»-ban, csakhogy nem oly veszedelmes, mint amazok. Áron is fenyegetődzik, bosszut esküszik, de azért még se tesz semmit. Egyszer ugyan tényleg mégis megmérgez valakit, de ez még a darab előtt történik. Miután tehát az egész művön keresztül mit se tett, a darab előtti bűne napfényre kerül, mire aztán ő leszúrja magát. A többi alak ugyanazon jellemzési hibákban szenved, mint a költő előbbi műveinek jellemei.

Pesten kenyérkeresetből egy jogi munkát is ír, mire Debreczenből jogi tanszékkel kinálják meg. Ugyanekkor a kecskeméti ref. gymnasium a klassikai nyelvek tanítására hívja meg. Obernyik az utóbbit fogadja el. Tanári tanulmányainak eredménye az 1854-ben színre került klassikai tárgyú dráma: «Khelonis», Obernyik legszebb drámai alkotása. Tárgya hasonlít a Bessenyei «Agis»-ának tárgyához: azonban Obernyik művének nem Agis, hanem Kleombrot a hőse, kinek tragikumát a költő így fejezi ki: «azon időtől, mióta az állam ügyeit átvettem, s annak beléletét megjavitani akarván, egy szomorú tapasztalattal levék gazdagabb, azzal, hogy egy erkölcsében megromlott s sülyedező népet az ég minden hatalma sem bir bukásától megmenteni». Tehát Kleombrot egy spártai Brutus, a ki ép úgy, mint Philippi tragikus hőse a régi köztársaságot, — a romlatlan lykurgosi Spártát akarja visszaállítani s e hiu küzdelemnek áldozatul esik. Khelonisban a szerető nő mintaképét igyekezett a költő feltüntetni, ki gyermeki kötelességét érvényesíti, midőn atyjával szintén száműzetésbe megy, s hitvesi szeretetének ad kifejezést, midőn viszont elűzött férjét követi a bujdosásba. Szive megoszlik atyja és férje közt, de mindkettőnek csak szenvedésében vesz részt. Khelonis legköltőiebb alakja Obernyiknek s jellemzése is biztos, következetes. Kleombrot, Ágis, Leonidas, sőt Panurgos is egészben véve eléggé szerencsésen egyénített alakok. A történelmi háttér ugyan kevésbbé sike-

rült, élénk lokálszínnel sem volt képes áthatni művét, de előbbi műveivel szemben határozott haladást mutat; a rikító ellentétek előszeretetét itt is látjuk, de már inkább látszik a törekvés arra, hogy az író költői eszközökkel hasson. Utolsó befejezetlen műve «Brankovics» szintén arra mutat, hogy Obernyik szakítani szándékozott a korszerűség olcsó népszerűségével, s hogy a történeti múlt tanulmányába igyekezett elmerülni s onnan nyerni megtisztult izléssel és felfogással drámai tárgyait. De e törekvésben a halál meggátolja. Az 1855. évben Kecskemétre is eljut a kholera. Obernyik Pestre megy, hogy «Brankovics»-át befejezze. Augusztusban elragadja a halál. Utolsó művét Bulyovszky egészítette ki s az ötödik felvonást Egressy Gábor dolgozta át, kinek a czímszerep egyik leghatásosabb alakításává vált. Brankovics tragikumát az képezné, hogy hibájáért gyermekei balsorsában kell bűnhődnie. Mivé lett volna a mű, ha a költőnek sikerül nyugodtan befejeznie, bajos találgatni. Igy a mint van, daczára annak, hogy megcsinálták a végét is, nincs befejezve, nincs benne se egység, se jellemek.

(Vége következik.)

MORAVCSIK GÉZA.

Igen és nem.

(Heinrich von Morungen.)

Ne hagyj elveszni, asszonyom,
Könyörgöm, ó, tekints reám;
Ó szánakozzál kínomon,
S ne hagyj elveszni ily korán.
Elsorvadok, beteg szivem:
Piros szép ajkad, s szemeid okozták ezt nekem.

Ó nézd, tekintsd, fájdalmamat.
S szánd végre meg a szenvedőt.
Egy szót rebeg csak ajakad,
Ó mond már az ellenkezőt.
Nem, nem, — mindig ezt rebeged,
S keblem ezért majd megreped.
Mond egyszer már igen,
Igen, igen, igen, és üdvre gyúl szivem.

VENDE ERNŐ.

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIÁ»-JÁHOZ.

IV.

A kezdeményező lángész végzete az ő végzete. Félreértetik, homályba borul, hogy újra fényre derüljön. Az erkölcsi hemisphærának is megvannak a maguk uralkodó csillagai. A mai korszakban ismét fölényre kerül. Fölényre annyira, hogy egy Günther a *tragikum* felfogására nézve túl nem haladott mesternek mutatja be és kitünteti tragédiáiból azon törvényeket, a melyeket immanenseknek tart a tragikumra nézve. Schlegelék és nálunk a Kazinczyék korában e lángész túlzása, óriási szabása, fensége: az úgynevezett klasszikai ideált felülhaladni, a klasszikai formát áttörni látszott; a Kazinczy eszménye, mit az ő Gœthe-imádása oly kiváló előszeretettel nevezett *«edle Zurückgezogenheit»*-nak, szemben a romantika «Sturm und Drang» korszakával, holott e korszakot maga Gœthe élte át a «Götz v. Berlichingen»-ben és Faust első felében, míg a második részben Gretchen mély, erős szerelme az élettelen Helenának adott helyet: jobban feltalálható, kivált ha azt keressük, Sopkoklesnél, mint A.-nál; természetes dolog tehát, hogy elhalványul A. És e helyen szükségesnek tartom, mikor épen az antik költészet æsthetikai méltatásának iparkodom útját egyengetni, óvó szavamat felemelni az úgynevezett *klassziczismussal* űzött félreértések és visszaélések ellen. A klasszikai ízlés a középkorban teljesen elszakadt a görög forrásoktól, a XVI. évszázad renaissancea hozta új életre a közművelődés történetének mindnyájunk által ismert fejlődése következtében. A görög források áhitatos felkutatása az ú. n. *olasz* renaissance elévülhetetlen érdeme. A régiségisme óriás mérvű, hangyaszorgalmú és minden képzelhető bőséget meghaladó fejlesztése a *franczia* és holland iskolák érdeme.

A philologiai kritika a Bentley angol iskolájából kiindúlva, Németországon nyert igaz hazát és oly dús tenyészetet, mely a német szellem kitartásának, mélyreható kutató erejének érdeme. A *klasszikus* műveltség alatt minden korszakban *más-más* dolgokat értettek. A XIX. évszázad érdeme, ezt minden önhittség nélkül mondhatjuk, sőt épen a múlt nagyszerű küzdelmei iránti hála és elismerés mellett mondhatjuk, hogy a *klasszikai világot* a maga

világánál a történelmi módszer helyes alkalmazásával vizsgálja és látja. Jellemző A. becsére, belső értékére nézve, hogy az ő fénye ma tündököl legintensivebb világgal. Ő és Pindaros a mai kor igazán felfedezett nagyságai. E fordulatot kifejezik mindazok, kik az újabb időben e két íróval foglalkoztak. Minek köszönhetjük e változást? Annak, hogy a görög-római hitélet nyert mélyebb alapot. Az istenek, kik az Olympon már Homérnál teljes bevégzettségükben jelennek meg a Himalayáról magukkal hozott vonásaikkal együtt jelennek meg ma. Azon nagy vallási forradalmak, melyeknek symbolicus meséje örökíttetett meg az istenek küzdelmében: mélyebb jelentést nyernek. Pindaros, ki a Pelops és Tantalos regéit kijavítja, A., ki Orestest az istenség által ráparancsolt gyilkosság terhe alól feloldja: bevitték a korszak bölcselmi szellemét, mely korszak már megszülte Anaxagorast, ki Zeüszben a νοῦς az értelem megszemélyesítőjét látta. Zeüsz, ki mint Dyaus az indvallásban, másodrangú szerepet játszik, lesz az ind Indra óriás alakjává, kinek fensége nemcsak *fény*, de *erkölcsi igazság*. E vallás híve Aiskhylos, ki magát Pythagoras tanítványának tartja, ki a Démeter mysteriumaiban mese helyett mély erkölcsi tanuságot, rejtélyes *hitelvet* látott és *sejtett*. A nagy sejtelmek, a lángeszek ez állandó viharai tomboltak Aiskhylos lelkében, ezek lecsillapítására nem bírt varázsszavakkal, mint az attikai méh: Sophokles. Ha ki-ki törtek a drámai meghasonlás viharaiban: e viharok nemcsak megrázták, de ingerelték. Túlhaladta korát és mégis mintha a múltba nyúlt volna vissza. Igen, mert a görög istenek tökélyes emberi formáiknak köszönheték bevégzettségöket . . . de a kelet pantheistikus felfogása talált a lángész vallásos aspiratióival. Ezért megy vissza. Zeüsz minden tragédiájában fokonkint emelkedik. Mig *Prometheusban* e titan szembeszáll és megszégyeníti a tyrannus istent a maga titkával, addig az *Orestiában* más mindenen felül emelkedik és már a kegyesség méltó tárgya. És ezáltal Zeüsz a jövőbe nyúl be. Mikor olvassuk egyik töredékében: «Az *Ég* szereti átkarolni a *Földet* és *Eros* nőül veszi azt. Az ég esője megtermékenyíti a földet; ekkor szűli a halandók számára az állatok táplálékát és Demeter magvát» — mintha csak a Rig Veda hymnusait hallanók. E helyet a *Danaidák* cz. töredékében Aphrodité mondja. Egy más töredék így hangzik: «Zeüsz a levegő, Z. az ég, Z. a föld, Z. minden, a mi csak felettünk van és átkarolja az istenséget» — mintha csak

Indráról olvasnók a híres passust, hogy «Indra a *világ küllőinek* keréktalpa». Hová lesz az Olymp fényes lakóinak különállása és hatásköre ily rengeteg hatalommal szemben? Ezért van Prometheus ajkain oly megdöbbentő gúny Zeüsz iránt, mert a költő ama *Z.*-nek áldoz, ki lelkében él. Ezért emlegetik az Eumenidák (furiák) oly megvetéssel az «új keletű» isteneket, mintha a régi, hajlíthatatlan igazságnak, mely a taliora és az ἀλάστωρ-ra támaszkodik, lelkétől nyerne ihletet. Max Müller szerint az ind vallás bepillantanunk enged azon fenséges dráma szinfalai közé: mely az Olympon játszik. Homeros az Olymp isteneit mint kialakult isteneket idézte le az Olympról, de a kozmikus mélység e fényes alakok megett elveszett. De az oly lángész lelkében mint A., egy oly secta rejtélyei közt mint az orphikusoké: föltámad az Orestiában is, mintha Zeüszbe olvadt mélységeket érintené, mikor így szól: «Zeüsz bárki légy te, ha e név tetszik neked, e név alatt esdeklek hozzád!» Nála a polyonymia pantheisticus világnézet kifolyása. Lehet-e csodálkozni, ha félreértették, ha neki vissza-kellett vonulnia. És épen ebben rejlik a nehézség, hogy Aiskhylost kellően felfogjuk. Csak olvasni kell Paul de Saint Victor művét: *Deux Masques*, hogy lássuk az ellenmondást, melybe e szellemes és sok tekintetben a kutatás legmélyebb nyomain járó író bonyolódik, mikor egyfelől kifejezi: minő közel állott a nyers, a természeti felfogáshoz Aiskhylos hitnézete, másfelől kénytelen elismerni, hogy mennyire kiemelte a népies felfogás köréből, mint a hogy azt Günther fejtegeti ép Sophoklessel szemben: ugyanis azt mondja, hogy azon nagy átalakulással szemben, melyen a régi pelasg istenek átmentek, mely átalakulás az epos üllője alól kikerült isteneket adott a világnak, melyből Ares egy vérszomjas vadból az erő fenséges harmoniáját létrehozó isten lesz, hisz Hesiod szerint Harmonia atyja lesz, A. csodálatos ragaszkodást tanusít a régi istenekhez. A. e jellemvonását e tömött mondatba fejezi ki: «Az aryai áttör a hellenen». Az ősistenek kozmikus nagysága, grandiositása föléled. A keleti óriás arányokat öltött istenek, kik agyonnyomták volna a finom arányokban alakult görög talajt, gyorsan átmentek az anthropomorphismus plasticus kezén, de A.-nál megőrzik az istenek megközelíthetetlen, rejtélyes nagyságukat. A régi szobrászati emlékekben: Demeter lófővel ábrázoltatik, kezében egy delphinnel, feje kigyókkal környezve, baljában galambbal. A.-nál Poseidon a hullámokból emeli ki ősalakját,

Prometheusában a kozmikus alaktalanságba burkolt isteneket: Gigasokat, titánokat, Hekatonkheirokat tiszteli. Felhozza azon özönvíz előtti állatokat, óriás lényeket, melyeket bámulattal fedez föl a geologia a kimért, a gracilis görög földön és A. képeit az ősvilággal hozza kapcsolatba. Felfogásom az, hogy ez ellenmondás a lángész mély világnézetében nyeri magyarázatát. A pantheisticus emlékeket, a pelasg-indo-ital nyomokat szerencsés kézzel ragadta meg, mert aspiratiói még jobban beburkolózhattak e leplekbe. Áhítata mélyebb, semhogy a plasticus ruha könnyed leplét némely gondolatainak kidomborítására elégnek tartsa. És a mysteriumárulás vádja, a profanizálás bélyege: ezért nyomul szellemére és népszerűsége ezért veszt talajt Sophokles és a rajongásig tisztelt Euripidessel szemben. Holott neki is rhapsodjai voltak, Aristophanes azt mondatja vele, hogy «meghaltam, de túl él költészetem.» Nem hiába szentelte műveit az *Idő*-nek. Az *Idő* hálás volt és megkimélte azokat, sőt új fényre deritette az újabb időkben. (Aiskhylos vallásos nézeteinek felfogásában kivált két írót emelek ki: *Nägelsbach:* De religionibus Orestiæ Aeschyli continentibus. Erlangen 1843. és *Dronke:* Die sittlichen und religiösen Vorstellungen des Aeschylos und Sophocles. Leipzig 1861.)

Azon mély vallásosság, mely Zeüszben az istenség fogalmát egyesítette, de alakját a bölcsészet tisztító tüzén keresztül a monda és babona salakjából megtisztította: lengi át A. minden sorát fejlődése utóbbi szakában.

Prometheus átka, melyet Zeüszre zúdít, helyet ad a kegyes áhítatnak, mely ilyen fohászban tör ki (Agam. 160. és következő soraiban):

Ζεὺς ὅστις ποτ' ἐστὶν, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ,
τοῦτό νιν προσεννέπω.
οὐκ ἔχω προσεικάσαι πάντ' ἐπισταθμώμενος
πλὴν Διὸς, εἰ τὸ μάταν ἀπὸ φροντίδος ἄχθος
χρὴ βαλεῖν ἐτητύμως.
οὐδ' ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας, παμμάχῳ θράσει βρύων,
οὐδὲ λέξεται πρὶν ὤν·
ὃς δ'ἔπειτ' ἔφυ, τριακτῆρος οἴχεται τυχών.
Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν·
τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδώσαντα τὸν πάθει μάθος
θέντα κυρίως ἔχειν.

στάζει δ'ἔνθ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας
μνησιπήμων πόνος· καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν
δαιμόνων δέ που χάρις
βιαίως σέλμα σεμνὸν ἡμένων.

Ugy de ez idézetben látható tiszta, fennkölt ethikai felfogás viharzó kedélyben gyökerezett meg. De e hit hasonló az ind epos *paridzsáta* fajához, mely a tenger zuhatagából nő ki és illatával az eget tölti el. Lehet-e csudálkozni azon, hogy ily gondolkodás tükre: a *nyelv*, drámai? «Il y a l'obscurité sur se pensées, comme il y a des nuées sur le cimes. Il a l'emphase de la tempête et le hérissement du-lion. Les toises, et les aunes de la rhétorique se rapetissent jusqu' au ridicule lorsqu elles s'appliquent à de tels genies» — mondja Paul de S. Victor. És itt jutottunk egy ponthoz, melyet Aiskhylos méltatásánál a legfontosabbnak tartok.

A. teremté meg a tragikai nyelvet. A nyelv mestere, de nem úgy mint Arany, de úgy mint Vörösmarty és a Bánk-bán írója. Ha lyrai ömlengéseit, epikus kitéréseit az æsthetika, chablon-hősei könnyedén elitélték és a dicsőség oroszlán-részét Sophoklesnek adják és gyönyörködnek Euripidesben: nem méltányolták eléggé, hogy A. teremté meg a dráma nyelvét: a küzködő, a háborgó szív ez eleven tolmácsát. *A tragikum nagy elve: a πάθος μάθος*: vív, tusakodik e nyelvben, mely arányt vesztett összetételek által zsúfolja a szó nyugtalan, izgatott, bomlásnak indult, határozatlan keretébe a gondolatot. Az epikus határozottság kidomborított, bevégzett kifejezést kíván. E nyelvet megteremté Homeros örök időkre. Csak a Homeros «Iliás»-ának hires jelenetét, melyet Schiller *Hectors Abschied* czím alatt örökített meg, Andromache bucsúját hozom fel. A drámai élet legtragikusabb esemény sejtelme mellett is elsímul az *elegia* édes hullámzásába. A fájdalom, hogy Hector, ki atyát, anyát, barátot pótolt, mely Petőfinek «Szeretlek» cz. híres ódájában is befejezésre jut, átjátszik a tragikai meghatottság, mondhatni előérzet, mely igen fontos egy psychikai tünemény a drámai kompoziczióban: az édes panaszba, de nem az *ellenszegülő* akarat kitörésen nyer kifejezést. A lyrában, midőn Sapphó kedvesével így szól:

Elakad nyelvem, fölemésztve rajtam,
Tűz fut át, vesztem szemeim világát,
Éjbe vesz az és füleimbe egy hang
Cseng süketítve.
Homlokom sűrű verítéket izzad;

Reszketés tölt el, halovány leszek mint
Hervadó fű és vele aszni látszom
Én is, oh Atthis.

A passiv lelkiállapot mélabus panaszát fejezi ki.

Alkaios erőteljes hangja, melylyel Pittakos ellen kiengesztelhetetlen gyűlöletét fejezi ki: ép az *elfogultság*, egy oly kiválóan humánus emberrel szemben is a pártszenvedély által elvakított indulat egyoldalu kifejezése: de e dráma a meghasonlás költői formája. E meghasonlás átszövődik, beletör az utolsó szóba: ezért az *irónia*, melyben a szó valódi értelme hadat izen annak conventionalis értelme ellen. A meleg olvadékonyság, a dús színekben ragyogó képzelem hű tolmácsa az æol lyra, kivált Sappho lyrája; a szenvedély egységes, magában meg nem hasonlott ereje, tömör szilárdsága szól Athaiosnál, a visszaemlékezés sokszínü szivárványa: a kitombolt vihar után ragyog az elegikusok nyelvében. De maga e vihar: a szók el nem döntött küzdelme, forrongása, az idegen ellentétes elemek találkozása, melyek egy egész más íróra mondott franczia elmés megjegyzése szerint, csodálkoznak, hogy találkoztak; a szók, melyek összezsufoltság miatt elvesztik egyensúlyokat, képezik a drámai nyelv valódi természetét és ennek megteremtője Aiskhylos.

Ez érdemét legnagyobb mértékben elismeri Aristophanes, kiparodizálja az öles szavakat (sesquipedalia verba), *a ῥήματα γομφοπαγῆ*.

Euripides gúnynyal vágja szemébe:

«S ha te Parnés és Lykabettos (két hegy Attikában)
Nagyságu szavakat vágsz ki nekünk: ez lesz a jóra tanítás?
Kivel emberileg kellene szólnod? ..»

De Aiskhylos jellemzőképen mondja:

De, szerencsétlen, magas eszmék —
A gondolatoknak kifejezést is méltót kell szűlni magadhoz.
Félistenek ajkára beszéd is magasabb kell, kell mindenesetre
Valamint köntöseik sokkal ragyogóbbak mint a miénk.
(Békák 1006—1010.)

A komikus költő a dolog lényegét fejezi ki és ha gunyolódik Euripides azzal, hogy *Niobe*, a fájdalomsujtott anya *három napig* forralta bánatát és csak akkor szólalt meg; ha Akhilles Patroklos

elvesztése feletti fájdalmát zordon némasággal tűri: mindez csak a *fenséges* irály jellemvonásait tünteti ki: «*Pour éloquence, le poëte leur (aux héros) donnait parfois le silence.*» De ha szól: nagyot mond; mint szélcsend után kitör a vihar. E nyelvet hasonlíták egy a marathoni síkon felejtett persa bíborpalásthoz: de e hasonlat e nyelvnek csak ragyogását, nem drámai természetét illusztrálja. Az Aristophanes által *hajóács* által dobált gerendákhoz hasonlított szavak tömör egységet hitetnek el, holott a drámai meghasonlás bennök van. Ha a tengerről azt mondja, hogy «a hajók mostohája»; a por «az iszap szomjas nővére», a füst «a tűz játszó színű nővére», ha a Hiketides kara a meggyaláztatástól írtózva, a gyalázatot hallja csaholni a tengerparton, melyet a tenger elnyelt és most kiad magából; ha Danaos azt mondja, hogy a vendégszerető befogadást megszavazó nép fenntartott kezeitől szuronyerdő borítá a levegőt; ha a kardot Scythia száműzöttjének nevezé, az örökség rideg megosztójának, ki a harczosok életével koczkát vet: ezzel nem a színgazdag beszéd czifraságai, nem az említett persa-palást arany hímzése: ez a drámai élet szívszaggató lüktetése. Jól esik visszaemlékeznem Imre Sándor előadásai közt ama pár órára, melyet a magyar epika által létrehozott újítások kapcsán, különösen Vörösmarty nyelvéről szólván, Aiskhylos nyelvalkotó lángeszét azzal a mélyreható elmével tüntette ki és azzal a bámulatos olvasottsággal, mely őt a magyar tudományos előadás mintaképévé emelte. Az Aiskhylos befolyását a drámai nyelvre egy pár mély megjegyzésben, egy nehány példában tüntette ki. Aristophanesnél Euripides és Aiskhylos vitája e téren: a paródia szétszóró üveggömbjét ha eltávolítjuk, egyike a legérdekesebb æsthetikai vitáknak, melyet valaha vívott a realismus az idealismus ellen. Kiváló érdekkel olvashatni és a tiszteletreméltó szorgalomért nagyon méltányolhatni Aiskhylos nyelvére nézve Schulze: *De imaginibus et figurata Aeschyli elocutione* Halberstadt 1854. cz. művét, mely a drámaiság szempontjából ugyan négy ívnyi értekezése folyamán nem méltatja Aiskhylos nyelvét, de a *képletek* és *figurák* használatára nézve a példák oly gazdag tárházát nyitja meg, hogy ez *értekezés* alapján a jelen értekezésemben megadott nézőpont: a drámaiság néző pontja után indulva, Aiskhylos nyelvének méltatásával termékenyen foglalkodhatni. Jellemző a minden költői nyelv sajátságairól nem szólva, az ú. n. *acyrologia,* midőn össze nem egyező szókat hoz össze. Így ha

beszél *ποδῶκες ὄμμα* (Sept. 605.), ha így szól: *ἵν' οὔτε φωνὴν, οὔτε του μορφὴν, βροτῶν ὄψει* (Prom. 21.), vagy Prom. 115.: *τίς ἀχώ, τίς ὀδμὰ προσέπτα μ' ἀφεγγής* a túlcsigázott képzelem és a részletezéstől írtózó mély érzés miatt hallucináló érzék-bomlás nyelve ez. A lángész e fogásait ki utánozza: az ködös homályossá válik, mert hiányzik a kellő mélység. Igen érdekesnek tartom *Ag. 334—338.:* ἐν αἰχμαλώτοις Τρωικοῖς οἰκήμασιν Ναίουσιν ἤδη, τῶν ὑπαιθρίων πάγων Δρόσων τ' ἀπαλλαγέντες, *ὡς δυσδαίμονες 'Αφύλακτον εὑδήσουσι πᾶσαν εὐφρόνην,* melyet Schütz úgy fordít, hogy tandemque a subdialibus frigoribus roribusque liberati haud secus ac paupertas incustoditam totam noctem dormiunt, míg *Schulze* a mondat utolsó felét így értelmezi: «ut homines fortuna diu agitati qui laboribus superatis securitatem tandem pacti totam noctem dormiunt», holott e gondolatban Schiller «Wallenstein»-jában Thekla merész szavaira ismerek, hogy a nyomor nyílt arczczal jár a földön. De a drámaiság legjelentékenyebb eszköze a nyelv iróniája, hiszen a helyzet iróniáját ez fejezi ki igazán. Így *Elektra* és *Oretes*-ről Chœph. 501.: *ἰδὼν νεοσσοὺς τοὺς δ' ἐφημένους τάφῳ* mondja. Így Chœph. 470.: ἄλγος δώμασιν ἔμμοτον minő irónia. *'Εμμοτον* = medicamentum linteum, quod linteolis concerptis exceptum intra ulcera eiusque sinus reconditur (balzsam: irónia). Hát az anaphorában nyilvánuló írónia: Ξὲρξης μὲν ἤγαγεν, ποποῖ, Ξέρξης δ'ἀπώλεσεν, τοτοῖ. Hát a paronomasiában rejlő gúny, mikor Apollóról azt mondja: Ἄπολλον, Ἄπολλον, 'Αγυῖα τ' *ἀπολλον* (elveszítőn) ἐμός. De szebb talán még Aiskhylosnál sincs, mint *Ag. 1555.: ἀλλ' 'Ιφιγένειά νιν ἀσπασίως θυγάτηρ . . . πατέρ' ἀντιάσασα . . . περὶ χεῖρε βαλοῦσα φιλήσει.* Ezt Klytaimnestra mondja Agamemnonról, ki feláldozta Iphigeniát. A helyzet iróniáját kizsákmányolta ki jobban? Ez irónia frappans példája Chœph. 885—886.:

> *Κλ.* (kijön a zajra, midőn már Aegisthos áldozatul esett:)
> τί δ'ἐστι χρῆμα· τίνα βοὴν ἵστης δόμοις
> *Ορ. τὸν ζῶντα καίνειν τοὺς τεθνηκότας λέγω.*

Nem oly félelmetes hatású-é e válasz, mint *Macduff* válasza *Machbet* e szavaira:

> I bear a charmed life which must not yield
> To one of woman born.

Macduff: Despair thy charm;

And let the angel, whom thou still hast served,
Tell thee, Macduff was from his wother's womb
Untimely ripp'd.

Ép ily fordulat:

Κλ. ἡ Μοῖρα τούτων ὦ τέκνον, παραιτία.
Ορ. καὶ τόνδε τοίνυν Μοῖρ' ἐπόρσυνεν μόρον.

Az ellentétek a szók merész társítása, az összetételek és az ellenmondó elemekből alkotás útján oly számos példában találhatók meg, hogy lapokat kellene kiírni Aiskhylosnak ránk maradt hét művéből. Az Esdeklők Aresre mondják:

ἄχορον ἀκίθαριν δακρυογόνον Ἄρη

E nyelvezet összes erejét, merész fordulatait, megrázó rythmusát mintegy összefoglalja *Eum. 299—396.* (Dindorf.)

V.

Ha végig tekintjük azon tragikai kört, melyet A. költői pályáján megfutott: *trilogiákra* csoportosítható nagyrészt, fájdalom, hét darabot kivéve, csak töredékekben fenmaradt tragikai anyag. A satyr-dráma volt az összekötő szál, mely a tragédiákat a Dionysus-cultushoz csatolta. Innét a költők versenydarabjaikat a *satyr-dráma* földerítő hatásával fejezték be. A verseny e neme volt a *tetralogia,* melyből kivált A. trilogikus szerkesztésmód alapján *hármat* szorosabb egységbe hozott és létrehozta a *trilogiát.* Alig van a görög irodalomtörténetnek æsthetikai szempontból fontosabb kérdése: mi volt a trilogia-szerkesztés lényege? Kiterjed-e az összes hellén tragikai alkotásokra? Miért szünt meg? Suidasnak e kérdésre nézve nagyon fontos e helye: *καὶ αὐτὸς* (Sophokles) *ἦρξε τοῦ δρᾶμα πρὸς δρᾶμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογίαν* (ἢ τετραλογεῖσθαι). E passus bizonyos költészeti reformot jelent, t. i. hogy Sophokles önálló, teljes egészet alkotó darabokat szerves összefüggés nélkül állított egybe a szokásos *tetralogiá*-ba, mely a verseny tárgya volt. Vele szemben A. nem a drámát a drámával szemben, hanem a drámák szerves egységbe olvadó csoportját bocsátá verseny alá. Kiváló érdeme van Aiskhylos trilogikus szerkesztésmódja megitélésében Welckernek, ki «Die Aeschylische Trilogie» és «Die Griechischen Tragödien mit Rück-

sicht auf den epischen Cyclus» cz. műveiben rámutat a dolog lényegére. Valamint Homeros költeményeit a rhapsodok, a *khion-genos* költői fentartották, előadásaikkal terjesztték, a panatheni ünnepeken velük az ünnepi közönséget elragadták és a traditio meg nem szakadó lánczolatának lánczszemeit fűzték: úgy a drámai tárgyakká kidomborodott epikus részek (hiszen Aiskhylos mondta, hogy ő csak morzsákat szedett fel Homeros gazdag asztaláról) nagyobb rhapsodiákra: *trilogikus* compositiókká verődtek össze, de a minek meg lett az a hátránya, a melyet Aristoteles (Pœt. VII.) a drámák episodszerü alkotásában hibáztat a következő szavakkal: *ἀγωνίσματα γὰρ ποιοῦντες παρὰ τὴν δύναμιν παρατείναντες μῦθον πολλάκις διαστρέφειν ἀναγκάζονται τὸ ἐφεξῆς*, mint Ajas utolsó részében történik, hol az Ajas tragikuma teljesen befejezve a tragikai hatás kimerítve van és egy új alak, Teukros lép előtérbe és új tárgy: az Ajas holttestének kiadása, Agamemnon, Menelaos és Odysseus szép vitája merülnek fel. Igen, mert a még fiatal Sophoklest elődje, Aiskhylos tekintélye és a néző közönség izlése kényszeríté e nyujtásra: átjátszásra a trilogia harmadik darabjára: *Teukros*-ra. Sophokles tehát elhagyta volna Suidas szerint a trilogikus szerkesztésmódot és csakugyan a ránk maradt hét darabból az Ajason kívül sem a Philoktetes, sem a Trachisi nők, sem Antigone, sem az Oidipusok (az utobbiak inkább dilogiát alkotnak), sem Elektra nem mutatnak trilogikus szerkesztésmódot, bár az *Oidipodia* megoldása az *Oidipus Kolonos*-ban fenséges egységbe volna hozható *Oidipus király*-lyal, ha egy tetralogia darabjai lettek volna. A *mese* a thémaegység a két Oidipus és Antigone közt meg van *Antigone* alakja a lány önfeláldozásától a testvérszeretet heroismusáig emelkedik; de e három darab szerkesztésideje közt nem csekélyebb, mint tíz évi időköz volt. A trilogia szerkesztésmód megteremtője: A., kinek epikus reminiscentiái a a homerosi rhapsod-költészet egyenes hatása; de a mi a lényeg: a nagy conceptiók iránti ellenállhatatlan hajlama idézte elő e sajátságos műfogást, melyet úgy viszonyítok a Sophokles darabjai alkotási módjához, mint a dombormű viszonylik a szoborhoz. Igaz, hogy a szobor önállóan foglal helyet piedestalján és örökíti meg a fenség köréből alászálló eszmét, de a domborműben van valami festői hatás: az eszme fejlődését, vitalitását tünteti föl. A. ebben győzte le a görög tragikai költészet főakadályát: a mese, a traditio korlátozó nyügeit, az erkölcsi eszméknek ellenszegülő természe-

tét: mert ha egyes darabokban a mesét nem változtathatá önkényesen: a rokon mesék, a rokon legendák csoportosítása által kiegészíthette. És A. darabjai csakugyan trilogikus szerkesztésre vallanak. E trilogiák összekötő kapcsát vagy a család-tragédiá egymás után következő fokai alkották, mint az *Orestiá*-ban, vagy a thema-egység, mint a *Persák* trilogiában, melynek *első* darabja *Phineus*-ban a harpyáktól megtisztított hős (*Zetes* és *Kalais* által szabadíttatott meg a kegyetlensége miatt maga ellen zudított furiáktól) az Argonautáknak megjósolja Európa és Ázsia küzdelmét és utolsó darabja: *Glaukos* az Anthedoniaknak megjósolja a sziczilia görögök győzelmét a karthagóbeliek felett Himeránál. Tehát a thema: a héllenismus diadala vagy végre a hős egysége: mint a *Promethiá*-ában. A tűzhozó Prometheus az emberiség jóltevőjét, czivilizatorát, a felszabadult, a Zeüszszel kibékített és Herakles által az Olympnak megnyert Prometheust mutatja be és a ránk maradt közbelső *darab* e titan erejét tünteti föl, soha költő által túl nem haladt erővel.

Ily trilogiák: *Lykurgia,* melyet újra a thema-egység füz egybe: a Dionysios kultusz ellen megkisérlett üldözések bukása alkotja a themát: Edonok, Bassarides, Neaniskos és Lykurgos alkotják e darab complexumát. *Niobe*-nál újra az *alak* egysége fűzi egybe: *Trophoi, Niobe, Propompos* cz. darabokat.

A mese-egység mesekörré szélesül az Achilleiában, melyben alkatrészek: Myrmidonok, Nereidák, Phrygek. *Aias*-nál: *Ὅπλων κρίσις, Thrák nők* és *Salamisi nők* alkotják a részeket, melyek már a családi mythos szálaival kötvék egybe. Pindaros ódáinál hasonlóan távoli epikus szálak fűzik az *enkomion*-ban magasztalt hőst a családi őshöz vagy leggyakrabban egy-egy heroshoz. E szálak eredetileg Bakkhoshoz köték a legenda-hősöket. A trilogia szerkesztés-mód lényege abban áll, hogy az *erkölcsi világrend* diadala, az ethikai igazságszolgáltatás a családi tragédiák lánczszemein nyer kifejlődést. A kérdés: Sophoklesre kiterjesztendő-e szerkesztésmód lényege? Schöll Adolfot egy igen nevezetes mű megírására vitte, melyben követeli Sophoklesre nézve is a trilogiai szerkesztésmódot, mert semmi ok nincsen, hogy Sophoklesre ne alkalmazzuk. Schöll mintegy igazságtalanságnak tekinti azt az eljárást, hogy épen Sophoklestől vonták meg e jogot és egyedül Aiskhylos javára zsákmányolták ki. Ugyanis Aristoteles sehol sem emlékszik meg azon átalakulásról, melyen a dráma átment Sophoklesnél e tekin-

tetben, holott ha Sophokles azon újítást keresztül viszi, hogy a trilogiai szerkesztésmódot megszünteti, nem mulasztotta volna el Aristoteles Sophokles e reformját kellően méltatni. Schöll a Sophokles darabjai közt éles elmével, ügyes conjecturával állítja helyre az összeköttetés szálait. Az irodalomtörténeti, philologiai kérdésnek nevezetes és gazdag kutatásokra adó kérdés, æsthetikai szempontból életbe vágó: mert mivé lesz Oidipus király fenséges egysége, ha csak első darabja az Oidipodiának és mivé lesz Antigonénak bevégzett, mintaszerü kerekdedsége, ha voltaképen csak a megelőző darabok csomójának megoldása az egész? Hogy *Ajas* utolsó felére alkalmazva a trilogia-elmélet e darabnak használ, hogy *Elektrá*-nak is javára van, az bizonyos, de épen nem lehet elmondani Sophokles legtökéletesebb alkotásaira: a két Oidipusra és Antigonéra ugyanezt. Ha az irodalomtörténeti mélyreható buvárlat csodálatos eredményekre vezet: az æsthetikai élvezet veszít. Günther nézete: Vagy egyszerre történt a trilogia szerves egységének megszüntetése tetralogia megszünésével, vagy akár a mese, akár a thema szerinti összefüggés (Fabeltrilogie, Thementrilogie, mint Schöll A. kimutatja), soha sem létezett. Mindenesetre Aristoteles előtt be kellett fejezve legyen az átalakulás. De akkor miért nem szól róla ép Aristoteles? Körülbelül a tetralogiába csoportosítás nem szünt meg és így esetleg lehetett trilogikus compositio is, de *nem volt szükségképi.* És újra visszatérek a kiindulási ponthoz: A. nagyszabású compositiók iránti hajlama teremté a trilogiát; ez csábitá az utódokat, de a versenyre szánt darabok nagy száma, az ujdonság keresése nem engedték, hogy a trilogiai szerkesztés-módra alkalmas tárgyaknál maradjanak a költők. Aristoteles is említi Poet. XXIII.: *πλῆθος τραγῳδιῶν τῶν εἰς μίαν ἀκρόασιν τιθεμένων* és tiltakozik a darabok epikus összefüzési módja ellen. Az egyes darabok lettek tehát kedveltek. Innét Sophokles műalkotásának az a jellemvonása, hogy a darab kezdetén már valami tény bedobta a tragikai hőst a tragikai helyzetbe. Günther Sophokles műalkotásának e sajátságát így jellemzi: «Die Exposition der Sophocleischen Stücke umfassen mehr, sie enthalten einen ganzen Theil der eigentlichen Handlung selbst, eine Schuld, eine Unthat, eine Verwirrung, eine Kränkung, ein Streit geht stets voraus, und somit beginnt das Drama, so weit wir es kennen, fast stets auf der Höhe der Action und bringt nur deren letzten Theil, die Wiederherstellung der gestörten Ordnung zur Darstellung».

Innét a prolog behozása Euripidesnél, mely mintegy az elenyészett trilogikus darabok maradványa, illetve a nézőnek olyan helyzetbe és hangulatba hozása, hogy a cselekvénybe bonyolódott hős jellemét értse: érdekkel kisérje. Sophokles tehát a trilogia anyagát beleszorította egy darab keretébe és ezért terheli meg az expositiót. Azonban annyit constatálhatunk, hogy négy darabnak egy tetralogiába fűzése politikai, erkölcsi stb. alapeszme alapján «ist und bleibt ein ebenso nüchternes als unkünstlerisches Verfahren, ein für die Kunst sehr zweifelfhafter Dienst. Mi az *én* nézetem?

A. nagyszabásu compositióra hajolt, a *Persák*-ban van thema-egység, mert a hazafias hangulattól áthatott közérzület úgy kívánta, hogy Európa és Ázsia: a hellen és barbár küzdelem jogosultsága, dicsősége minél több formában legyen előterjesztve. A *Lykurgiá*-nál a Dionysos cultus vallásos, szertartásszerű feltüntetése hozta magával a trilogikus szerkesztést. *Prometheus*-nál a monda ellenmondása: kibékíthetlen meghasonlása. A. lángesze megteremté az egységet, feloldozá a *munka* hőse, Herakles által a gondolat hősét, Prometheust. Az *Orestiá*-ban még nevezetesebb csoportosítást vitt keresztül. Az *Atridák* átkát, a talio engesztelhetetlen törvényét egy azon darabban meg nem oldhatta egy azon nemzedék meg nem érthette. Athen humanus világa: a Pelopidák földével szemben: csak ily csoportosítással, csak az areopag nagyszerü pörével volt illustrálható. Aesthetikai szempontból a trilogikus szerkezet mindig felvetendő: mert ha a *tragikai* megoldás három darabban nyer kifejezést, akkor az egyes darabokat összekötő lánczszemek ép a katastropha fordulatánál vehetők észre. A mely darab meghasonlással végződik, de értsük meg: kibékitetlenül maradt meghasonlással és a tragédiában a legtermészetesebb kibékítő, a halál, akkor a trilogikus szerkezet felveendő és ennek törvénye alkalmazandó.

E tekintetben legjobb egybehasonlítani Sophokles *Ajas*-át ugyancsak Sophokles *Electrá*-jával, de hogy a példa pregnánsabb legyen, Sophokles *Electrá*-ját az A. *Χοηφόροι*-jával. Dr. Kassai Gusztáv latin értekezése (Philol. Közlöny. 1883, 609—615.) az *Electra* expositiojából kiindulva bizonyítja be, hogy a megoldás az expositióban felvetett tárgyat teljesen felölelte és így *Electra* egyes darab. Magam fontosabbnak tartom és egy korábbi értekezésemben kimutatni törekedtem, hogy azon körülmény döntő æsthetikai szempontból, hogy Electrában előbb esik áldozatul Klytaim-

nestra és azután Aigisthos; a *Χοηφόροι*-ban az Eumenidák által üldözött, zaklatott lélek első vergődéseit halljuk már a Χοηφόροι-ban, míg az Electra zársorai így hangzanak:

> «Oh Atreus faja, mily sok gyötrelem ért,
> Míg e végcsata drága szabadságod
> Visszaszerzé.»

addig olvassuk a Χοηφόροι zárjelenetét (l. 973. sortól), mely a bevégzetlenséget a meghasonlás festésével ugyancsak érzékelhetővé teszi. Nagyon helyeslem Günther felfogását, ki Schöll azon törekvésével szemben, hogy a trilogikus szerkesztés-módot Sophoklesnek is meg kell adni, kijelenti, miszerint Schöllnek igaza van, de a tárgytól függött. Nem kell feledni, hogy A. mese- vagy thema-egység szempontjából megalkotván, nagy trilogiáit, és én hozzáteszem: az ethikai eszmék keresztül vitele szempontjából: utódainak nem maradt egyéb, ugyanazon mythoskörből merítvén tárgyukat, mint a mélyebb lélektani felfogás, költőibb kidolgozás. És e tekintetben Sophokles két dolgot művelt: vagy a trilogia egész anyagát szorította egy darab keretébe és ekkor az expositiót tette szélesebbé, a hőst egyenesen a lejtő szélén mutatta be, mint *Oidipus*-ban; vagy egy meglevő trilogia egy zárjelenetét hálás tárgynak tekinté egy darabbá: lélektani rajzzal kiegészített, teljesen bevégzett compositióvá fejleszteni. Ez történt meg az *Antigone*-val. Azon jelenet a *Heten Theba ellen*-ben, midőn Antigone és Ismene antiphonikus félsorokban siratják a két ellenséges testvért, megosztván a részvétet, hogy annál teljesebben juttassák érvényre (Sept. 961—1004. Dindorf): a két nővér jellemét kidomborítja. Antigonét oly hősnővé emeli, kinek önfeláldozásában van valami abból a nagy conceptióból, melyet a keresztyénség alkotott a *Pietas*-ban. Halottért vív harczot: az árnyvilággal köt frigyet. De e merész jellem kiszögelésére külön darab kellett. És mondhatom, csodálkozom, hogy azon bámulatos tudományos apparátussal folytatott nagy tudományú *vitában*, mely a *trilogia* kérdésében felmerült, a legjelentékenyebb, mondhatni döntő kérdésnek: az æsthetikai szükség kérdésének oly csekély szerep jutott. Pedig Schöll aligha szaporítá Sophokles babérait, holott nyilt szándéka volt e nagy költő fölényét emelni, ha a *compositio-egységét* megbontja a trilogikus szerkezet hangsulyozása által. Hogy egyszer mindenkorra e kérdéssel végezzünk: æsthetikai

tekintetből. Aiskhylosnak a trilogiára szüksége volt, mert azon ellentétes felfogás, melylyel (már Pindaros is teszi félénken) a néphit hagyományait feldolgozza, szélesebb kidolgozást, összetettebb compositiót tettek szükségessé, hogy ethikai elveit érvényesítse. Csak a Prometheus és Orestes alakját kell megfigyelni. Az a lázadás Zeus ellen: ez isten iránt meggyökerezett mély tiszteletet ugyancsak megrendíti, hogy az *emberi szabadság* elvét érvényesítse; az istenek φϑόνος-át ugyancsak gyülöletes színben tünteti fel, hogysem a közhangulatra támaszkodhatott volna. Pedig — és ezt kiemelem — a közhagyomány, a traditio a tragédia-íróra nézve is kötelező, csak más alakban, mint az epikus-íróra nézve. Mi különbség e kettő közt? Horatius mondja: «Aut famam sequere aut sibi convenientia finge!» (A. P. 119. sor.) A. a hagyománynyal szemben az alternativa utolsó felét érvényesíté, de az elsővel is megbékült és erre alkalmas volt a trilogia. A lelánczolt Pr.-sal szemben ott a *Felszabadított* Pr. Az anyagyilkos furiákat Eumenidákká változtatá. Hogy a human felfogás és a régi vallásos hit kegyetlensége mint engedett enyhébb felfogásnak, bizonyítja Sophokles Oidipusa, ki Kolonosban ép az Eumenidák szent berkében pihen meg, mintegy a mult árnyaitól körülvéve. És ha A.-nál egy kissé erőszakolt a Prometheus-traditio kibékítő feldolgozása, annál természetesebb az Oidipus mondáé Sophoklesnél és ezt Sophokles csak egy nagy áldozat árán tehette és ez: a tragikai jellem megváltoztatása. Igen, az emberi szabadság korlátait érintette is Oidipus, ki fiait kiátkozza és elutasítja: önmaga keresi a helyet, vakon is megtalálja, mit látó szemekkel elkerült, a kiengesztelődés útját, az áldás útját. *Lemondás, önfeláldozás és szeretet* igéi hangzanak ajkairól és ez igék élő ideálja a vak atyát kisérő lány: *Antigone.* Ily felfogás mellett, nem kell hidat építni a nép felfogása és az ethikai eszme közt, nem kell trilogikus szerkesztés.

VI.

Az *Orestia* a legtökéletesebb trilogia, mely mintája marad mindenha az oly nagyszabású compositióknak, melyekben az erkölcsi eszmének egész korszakot felölelő küzdelme képezi az anyagot. A régi kornak két trilogiája talált utánzókra s mindkettő az Aiskhylosé: *Promethia* és Orestia. A. fokról-fokra emelkedett a trilogia-szerkesztésben azon tökélyre, mely ezekben nyilatkozik.

Fölvethető a *Perzsák*-kal szemben is a trilogia kérdése. Ugyanis a Perzsák didaskaliájában olvasható: Ἐπὶ Μένωνος τραγωδῶν Αἰσχύλος ἐνίκα *Φινεῖ, Πέρσαις, Γλαύκῳ, Προμηθεῖ*. K. Fr. Hermann (Berl. Jahrbücher 1843.) tagadja, hogy a három első közt tartami egybefüggés lett volna. A Perzsák tehát «ein sonnenklares Beispiel einer unverbundenen Trilogie». Welcker thema-egységet lát benne, Európa és Ázsia összeütközésének eszmei egységét, mely Herodotosnál is kiindulási pont. Ugyanis Phineus a Harpyáktól megmenekülvén, tanácsokat ad az argonautáknak útja felől; tehát A.-nál körülbelől jóslatokat mondott Európa és Ázsia küzdelme felől. Herodotos Medea elrablását viszonzásnak tünteti föl Helenáért. Droysen szerint a jóslat azt tartalmazta volna, hogy a persák elég erősek a szárazon, ha csak ott támadnak; de a szabad tengerre ne bízzák magokat és oly népekkel ne kössenek ki, melyekre nézve a tenger a dicsőség mezeje. Darios a perzsákban a túlvilág fenségével ruházza fel e tanuságot:

θῖνες νεκρῶν δὲ καὶ τριτοσπόρῳ γονῇ
ἄφωνα σημανοῦσιν ὄμμασιν βροτῶν
ὡς οὐχ ὑπέρφευ θνητὸν ὄντα χρὴ φρονεῖν.

A trilogia harmadik darabja: *Γλαῦκος* Ποτνιεύς vagy Πόντιος. Glaukos emberhussal tartá lovait, melyek utoljára őrjöngésbe esve, magát Glaukost ették meg. Klossowszki Athén figyelmeztetését látja az író által czélozva, nehogy elbizakodjék a görög államok irányában. És mi kötné e darabot a Perzsákhoz? Hogy Potnia Plataiai közelében fekszik. Helyesebb Welcker nézete, ki nem Potniai, hanem Πόντιος Γλαῦκος-t gondolt, egy tengeri dæmont, ki Gelon diadalát jósolja meg a karthagóbeliekkel szemben, mely a sziciliai hellének szerint egy időben történt a salamisi ütközettel. E szerint thema-trilogia. És elfogadjuk Gruppe nézetét, ki e két darabot csak elő- és utójátéknak tekinti, melyek a valódi tragédiát: a *Perzsák*-at kidomborítják. A thema-trilogia az egyes darabok önállását biztosítá, így a tragikai alap különálló lévén, a külön dráma a maga teljességében élvezhető. Mint a Wallenstein trilogiában: a *Wallenstein tábora* csak belevezet a harmincz éves háború légkörébe, beleragad hangulatába, de a tulajdonképeni tragedia a két *Piccolomini* és *Wallenstein halála*. A *Perzsák* trilogiában az érdek központját a *Perzsák* alkotják. A Prometheust némelyek megkülönböztetik a *Πρ. πύρφορος*-tól, mely az első da-

rabja és a *Π. πυρκαεύς*-re gondolnak és a *λαμπαδοδρομία* alapítását symbolizáló darabnak hiszik. Klausen Prometheus azon jóslatára alapítja a darabot, hogy Athén a lángokból új életre kel; *Gruppe* a szenttűz meggyújtására gondol, mint a fölszabadítás symbolumára. E szerint a hála-áldozat, a szabadság ünnepe lett volna tárgya e darabnak. Tehát a mi képleteinknek megfelelő befejezés, mint Gottfried Hermann nézete volt a trilogiáról, hogy a három darab közül az egyik lelki rajz volt (Seelengemälde) és a szivhez és értelemhez szól, a másik a szemekhez és látványosságokat nyújtott.

Az Orestiához legközelebb áll az a trilogia, melynek födarabját a *Heten Theba ellen* képezi. A didaskalia így szól: ἐνίκα *Λαΐῳ Οἰδίποδι, Ἕπτα ἐπὶ Θήβας, Σφίγγι σατυρικῇ*. Közelebb állott, mert ebben is egy családi tragédia sorozata tárul fel előttünk. Kezdődik a tragédia *Laios*-on, ki a végzet ellenére megnősül; folytatódik Oidipuson, ki apát öl és tetőződik az egymást ellenséges kezekkel elejtő két testvér tragédiájában és magasztos befejezést nyer Antigone hősies önfeláldozásában, melynél szentebbet, magasztosabbat a keresztény tragédia sem mutat fel, mert ő áldozatúl adja magát a temetetlenűl hagyott testvér halotti árnyának. A női eszményi szeretet mintaképe, ki a számüzött atyát vezeti, gyámolítja és elvezeti az önmaga által vakon is megtalált sír széléig, hogy csoda-módon eltünt atyját a herosok templomába vezesse és viharos éjjel eltemeti az eltemetetlen, elitélt, honárulónak nyilvánított Polyneikest, hogy bevezesse az alvilág nyugodt birodalmába: nyugtalan árnyát felszabadítsa a szenteletlen sír hideg öléből. Mennyi tragédia e családban! Minő mélységes nyilvánulása a végzet titokteljes hatalmának, uralmának. E mondakört szépen egészíti ki még a tréfás elemekkel mulattató satyr-dráma is: a *Sphynx*, mert hiszen e sphynx az ember talányát adja föl, a megoldó Oidipus saját végzete hálójába bonyolódik és abban vész el. Az emberi tudás vakságát jelképezi a végtelenűl szerencsétlen Oidipus önbíráskodása, melylyel önmaga szemeit oltja ki, hogy vakon is eltalálja úttalan bolyongásai végén az útat a megdicsőülésre. Sophokles mélyen vallásos lelke kellett a mondakör ily mélységes felkutatására, de Aiskhylos lángelméje és erőteljes férfias ereje volt való a családi tragédia fővonásának megjelölésére. Övé a vázrajz, Sophokles és Euripides érdeme a lélektani finomabb kidolgozás; de az eszmei magaslat, a conceptio me-

részsége, az ethikai alap feltalálása: Aiskhylos érdeme. E mondakört a trilogikus szerkesztésre mintegy kinálkozott. Gottfried Hermann 1835-ben közzétett latin értekezésében, melynek czíme: *Dissertatio de Aeschyli trilogiis Thebanis* fejtegeti a kérdést, mely darabok foglaltak helyet a *Heten Theba ellen* mellett. Hogy utalás van az Oidipus átkán kívül, melyet fiaira mond, magában a *Heten Theba ellen*-ben a trilogiára, a legfőként idézhető Eteokles következő nyilatkozata:

ἐξέζεσεν γὰρ Οἰδίπου κατεύγματα·
ἄγαν δ' ἀληθεῖς ἐνυπνίων φαντασμάτων
ὄψεις πατρῴων χρημάτων δατήριοι (D. 709—11.)

Ez álomkép és Oidipus átka a *Heten Theba ellen*-t megelőző darabra utalnak. Gottfried Hermann bevallja, hogy kezdetben azt hitte, hogy a *Heten Theba ellen* a befejező darab, de később e nézettől eltért. Welcker Th. szerint a *Laios, Oidipus,* Sphynx külön csoportot alkottak, a *Heten Theba ellen*-nek megelőző darabja *Nemea* befejezője *Phoenissae* volt. Gottfried Hermann később középső darabnak tartá a *Heten Theba ellen*-t, a *Nemea*-t, melynek hőse *Hypsipyle,* az ő gondtalansága miatt egy kigyó által halálra mart Opheltes dajkája, más thebai mondakörből meritett trilogiához tartozónak állítja. Szerinte az első darab tárgya az Ilias IV., 376. és köv. soraiban megtalálható, hol Agamemnon elmondja Tydeusról, hogy ő a Polyneikes ügyét felkarolta, Eteoklestől visszaköveteli az egyezség szerint a királyi hatalmat, mit ez megtagadván, Theba ellen megy: «*ἀλλὰ Ζεὺς ἔτρεψε παραίσια σήματα φαίνων*». E darab czíméül *Argivi*-t vagy *Argivae*-t gondol és megczáfolja ügyes érveléssel azon ellenvetést, mintha ez satyrdráma lett volna. Eteokles álma beillik ily darab keretébe. A harmadik darabnak tárgyát, minthogy a *Heten Theba ellen*-ben világosan olvasható, hogy a város ez alkalommal megmenekült, mert az állam hajója léket nem kapott:

πόλις δ'ἐν εὐδίᾳ τε καὶ κλυδωνίου
πόλλαισι πληγαῖς ἄντλον οὐκ ἐδέξατο, (795—6.)

Gottfried Hermann Kapaneus meséjében találta fel. A *Heten Theba ellen*-ben elesettek eltemetése, melyet Plutarchos szerint Theseus, nem mint Euripides *'Ικετίδες* cz. darabjában tárgyalja, erőszakkal, hanem rábeszélés útján eszközöl, képezi a tárgyat. S ez valószínű,

mert az ethikai megoldás hasonló módja: a temetetlenűl hagyott és ki nem adott holttestek eltemetésének kieszközlése az atheni human szellem képviselője: Theseus által, mint az areopag felmentő itélete Orestesre. A mi az Oidipus átkát illeti, a *Thebais* cyklikus eposban találjuk meg okát, mely oly megragadó módon emlékeztet Lear király esetére, csakhogy Oidipus mélyebb nyomon jár. Ő nem szeszélyből, akaratosságból osztja fel birodalmát, de mert átok ül rajta, de mert bősz kezekkel megvakítá magát. A birtokairól önkényt lemondott Oidipusnak lakomát ad — a Thebais szerint — Polyneikes. (Atheneusnál XI., p. 465. F.) Szép ezüst asztalt tesz elébe, arany serleget tölt színültig:

αἶψα δὲ παισὶν ἑοῖσι μετ' ἀμφοτέροισιν ἐπαράς
ἀργαλέας ἠρᾶτο· θεὸν δ'οὐ λάνθαν' Ἐρινύν·
ὡς οὔ οἱ πατρώϊ' ἐῇ φιλότητι δάσαιντο,
ἀμφοτέροισι' δ'ἀεὶ τελέθοι πόλεμούς τε μάχας τε.

Ime: a karddal osztozás alapja. Más versiót tartott fenn a scholiasta Oed. Colon. 1375. sorához. Úgy adja elő Oidipus felháborodását, hogy fiai kötelezték magokat az áldozati darabokból illő részt küldeni és ők elküldték a csípőjét kijátszani akarván:

ἰσχίον ὡς ἐνόησε, χαμαὶ βάλεν εἶπέ τε μῦθον·
ὤ μοι ἐγώ, παῖδες μὲν ὀνειδείοντες ἔπεμψαν.
εὖκτο Διΐ βασιλῆϊ καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισι
χερσὶν ὑπ' ἀλλήλων καταβήμεναι Ἄιδος εἴσω.

Gottfried Hermann ugyan elmés javítással az ἔπεμψαν után a pontot törli és az εὖκτο-t εὐκτά-ra javítja. De az elkövetett gyalázatra nézve a dolgon nem változtat. Elég az, hogy vagy az áldozati tárgy illő részétől fosztották meg az apát, mint Lear leányai megtagadják a kikötött 50 lovagból álló *kiséretet* vagy egyéb mellőztetésben részesítik. *Heten Theba ellen* határozottan közbeneső darab, a melyre a bevezető darab az összeütközés stádiumát tünteti föl; e közbeneső a katastrophát idézte elő, Antigonét sodorta a tragikai pályára. A. átcsapott a mese-trilogia kapcsán a Kapaneus-tragédiájára, melynek szerves összefüggése van a *Heten Theba ellen*-nek A.-nál a tragikai meredély szélére jutván a cselekvény: rohamos a leszállás. Gyors, mint az alvilág útja. Günther egy szép gondolatára hivatkozhatom, mely szerint Aiskhylosnál a katasztrófa rohamos. A katasztrófa előkészítése van kidolgozva. És e

kidolgozásra — teszem hozzá — lép előtérbe a trilogikus szerkesztés módozata: Sophoklesnél pedig ép a tetőre jutunk mindjárt az elején. Az expositióban már a katasztrófa széléhez érünk; de ezután következik a lélektani bonczolás bámulatos következetességgel, mondhatjuk, türelmességével keresztül vive: a kifejlés. Így lehetett három tragikai cselekvényt egy cselekvénynyé gyúrni és azt mondhatni, hiánytalan összhangba olvasztani.

Günther passusa így hangzik: «A Sophokles darabjainak expositiói többet foglalnak magukba, magának a tulajdonképi cselekmény nagy részét tartalmazzák. Valami vétség, valami gonosz tett, valami zavar vagy sérelem, valami küzdelem már előre létezett és így a dráma, a mennyire mi ismerjük, majdnem mindig a *cselekvény tetőpontján* kezdődik és csak az *utolsó részt* tartalmazza. A megzavart világrend helyreállítása kerül színre.» Ugyan ő mintegy Aiskhylos és Sophokles közti különbséget jelöli meg e szavakkal: «Így Sophoklesnél a cselekvény majdnem lefelé indul meg és a szereplőhősök egy nemét a *halál-tusá*-nak vívják.» Említettem, hogy Aiskhylosnak két trilogiája adott alkalmat az ujabb korban utánzatra: a *Promethia* és *Orestia*.

VII.

A *Promethiá*-t és *Orestiá*-t tárgyalja Teuffel (Über des A. Promethie und Orestie). Hogy a *Tűzhozó* és *Feloldott Pr.* képezték az első és utolsó tagot már volt alkalmam jelezni. Érdekes, hogy a kéziratokban a személyek közé Gaia is fel van véve, ki pedig a trilogia eme két darabjához tartozó alak lehetett, mi a Prometheus trilogikus szerkesztésnek pregnans bizonyítéka. A *Vita Aesch.* 19. §. ez áll: καί τινες ἤδη τῶν τραγωδιῶν αὐτῷ διὰ μόνων οἰκονομοῦνται θεῶν καθάπερ οἱ Προμηθεῖς. A scholiasta pedig Pr. 510. mondja: *λύεται γὰρ ἐν τῷ ἑξῆς δράματι*, mi bizonyítja, hogy a *Lelánczolt Prom.* után a *Feloldott Pr.* következett. Ma már az egy Hartungon kívül senki sem táplál kétséget az iránt, hogy a Prometheus πύρφορος, δεσμότης, λυόμενος következtek egymásután. G. Hermann 10 évi ellenmondás után elismerte a trilogia ilyszerű alkotását (Dissertatio de Promethea Aeschyl.): *communis opinio, de cuius veritate non videtur dubitandum esse, trilogiam fuisse quae omnem de Promethei rebus fabulam complexa fuerit, ignifero Prometheo et vincto et soluti.* A *Prometheus ignifer*

a Cic. Tusc. II. 10. említett *furtum Lemnium* tartalmazta. Welcker (Die Aeschylische Trilogie Prom. und die Kabirenweihe zu Lemnos. Darmstadt, 1821.) a kabirok tiszteletével hozta egybe és a *kart* a kabirokból alkotá. Sejdítenek egy beszélgetést *Prom.* és *Hephaistos* közt. E darabot befejezte volna Prom.-nak Hesioneval kötött frigye. A trilogikus szerkesztés törvényénél fogva a közbelső tag ráutal az elején az első tagra és a végén az utolsó tagra. Ez megtalálható, ki végig olvassa Prom. 476—506. sorait, melyekben az *Okeanidák*-ban panaszolja el Prom. a maga sorsát . . . a jótékonyság egész sorozata, melyet egybefoglal e szavakkal:

βραχεῖ δὲ μύθῳ πάντα συλλήβδην μάθε,
πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως . . .

A tragikai vétség: egy eszme érdekében az istenek φθόνος-ával vívott tusa megható képét tárja föl. Teuffel helyesen emeli ki, hogy A. a Prometheusban mindegyre ellentétbe állítja a *Zeus új*, még meg nem szilárdult és nem őselveken nyugvó uralmát a régi istenrendszeirel, mint ezt. Eum. 150. és 162.

E kérdésre a végzet tárgyalásánál visszatérek, ez alkalommal jelzem, hogy a Prom. vége felséges és megrázó hivatkozás az igazságra, melynek kiengesztelése egy újabb darabot föltételez.

ὦ μητρὸς ἐμῆς σέβας ὦ πάντων
αἰθὴρ κοινὸν φάος εἱλίσσων,
ἐσορᾷς μ' ὡς ἔκδικα *πάσχω*.

A harmadik darabban nyer megoldást a fenyegető titok, melyet Prometheus Zeüsznek megrendítő fenyegetéseire, kínzásaira sem vallott be: egy óvó figyelmeztetés, hogy Zeus frigyet ne kössön Thetissel, mert uralmát fogja megbuktatni az e frigyből származó új isten; Zeüs viszont azon föltétellel, hogy valaki Prometheus szenvedését önkényt elvállalja, felszabadítja Herakles által, ki a saskeselyt meglövi . . . vállalkozik Kheiron. A kart a titánok alkották volna. A kiengesztelődés teljes lesz. Prometheus elfogadja a bilincsek helyett a vallásos *kötelék* symbolumait: az olajágat és a vasgyürüt s Μαλακογνώμων lesz. Zeüs is elismeri, hogy az emberekkel művelt jó tettei által csak jobbaká tette alattvalóit. Welcker fentebb idézett művének 49—53., valamint 85. és köv. lapjain szépen fejtegeti, hogy e megoldásban kifejezve van, hogy *durch das Gefühl der Abhängigkeit vom Allerhöchsten der*

unsterbliche Geist seine Freiheit und sein Wohlsein sichert. E megoldás egy kissé allegorikus, mely a nagy költővel szemben túlvitt belemagyarázás lehet. Edgar Quinet *Promethée*-jében csak a keresztyén vallás útján képes a nagy problemát megoldani: a justitia helyet ad a providentiának. Shelley (Prometheus Unbound) pantheisticus felfogással dolgozta fel e tárgyat. A görög mythos körében maradván, A. az égi hatalmak által oldja meg a csomót. Az istenek, hogy Zeüs kiengesztelődését teljes fényében bemutatták, megjelennek a Peleus és Thetis lakodalmára, hiszen épen *Thetis* volt a mysticus személy az *ἀνάγκη* kezében: kinek Zeüssel köthetett frigye okozta volna Zeüs uralmának végét. Bármily kedvező az allegoriai magyarázat mezejére lépni: az erőszakos megoldás bizonyítja azon mély valláserkölcsi átalakulást, melyen átment A. világnézete: Zeüs átszelleműl és megtisztúl. Az Agamemnonban már nem csak a külső világrend őre, de az erkölcsi világrend mérlegét is a kezébe veszi.

Érdekes megjegyzést tesz Teuffel a Prometheus jelenetezéseire nézve, hogy ebben már megteszi A. a félénk kisérletet, mely az Orestiában teljesen sikerül, hogy a harmadik személyt is szerepelteti. Ezt teszi az úgynevezett *παραχορήγημα* útján; azaz: egy choreutának mint statistának felhasználásával. Ugyanis a Prometheus elején *Κράτος*, *Ἥφαιστος* és *Προμηθεύς* egyszerre jelennek meg, valamelyik szerep: *παραχορήγημα* volt. A jelenetezés még egy merész fogásához is nyúl a költő. Ugyanis a sziklához szegezésnél Prometheusnak egy *kép* mellett kellett elrejtőznie.

A *Προμ. δεσμώτης* tárgyalása messze vezetne tárgyamtól; itt mintegy az *Orestiá*-hoz összekötő lánczszemül egy passust idézek:

Prom.: 515. és köv. versei így hangzanak:

Ch.: τὶς οὖν ἀνάγκης ἐστὶν οἰακοστρόφος
Pr.: Μοῖραι τρίμορφοι μνήμονες τ' Ἐρινύες.
Ch.: τούτων ἄρ' Ζεύς ἐστιν ἀσθενέστερος;
Pr.: οὔκουν ἂν ἐμφύγοι γε τὴν πεπρωμένην.

Ugyancsak Prom. 103. és köv. versei szerint:

τὴν πεπρωμὲνην χρὴ
Αἶσαν φέρειν ὡς ῥᾶστα γιγνώσκονθ' ὅτι
τὸ τῆς Ἀνὰγκης ἔστ' ἀδήριτον σθὲνος.

E sorokkal szemben volt alkalmunk hivatkozni a Zeus fenséges, megközelithetetlen hatalmára, de az erkölcsi szabadság tel-

jével biró jellegét is feltüntető Agam. 160. és köv. soraira. Ellenmondás van-e itten? Mi szerepe van a *Végzet*-nek az Aiskhylos tragédiáiban? E kérdést kisértem meg megoldani, hogy mintegy az *Ag.* erkölcsi légkörébe vezethessem mindazokat, kik szivesek velem e gyönyörű compositióba behatolni.

* * *

A görög tragédia hatása, különösen a tragikai kar sententiosus kifejezésmódja, a lépten-nyomon előforduló *μοῖρα, πεπρωμένη, δαιμών, ἀλάστωρ, ἄτη, αἶσα, ἀνάγκη*: kiegészítve a *φθόνος θεῶν* kifejezéssel a görög-német classicismus híveit teljes mértékben azon nézetre vezették, hogy a görög tragédiában a Végzet uralkodik. E Végzet kérdése egybefügg a tragikum kérdésével. E kérdés fejtegetése az æsthetika mezejére vezetne, ettől tartózkodom, nehogy mint Pindaros panaszkodjam, hogy a nyilt tengerre tévedtem, de e kérdés kutatása a görög tragédiában: ugyancsak a philologus feladatai körébe tartozik, ha Agamemnont megérteni akarja. Aristoteles bámulata Sophokles, kivált ennek *Oidipus*-a iránt a fatumot emelte a tragédia főmotorává. Schiller és Gœthe ráléptek e térre és a Sors hatalmait tarták a görög tragédia voltaképeni mozgatóinak. Günther A.-t fölmenti a Végzettragédia-alkotás vádja alól, mert az újabb æsthesis előtt ez vád. Annyi tény, hogy hatalmas vita támadt e kérdés körül, mely vitának képét egybeállítja Nägelsbach: *De Religionibus Orestiam Aeschyli continentibus.* Erlangen 1843. cz. tartalmas műve. Kiválóan érdekes ez értekezés két jegyzete (26—33. l. k.), mely kora nézeteit állítja egybe. Schiller *Wallenstein táborá*-ban így nyilatkozik a tragikai művészetről:

Sie sieht den Menschen in des Lebens Drang
Und wälzt die grössere Hälfte seiner Schuld
Den unglückseligen Gestirnen zu

és megkisérté a testvéri gyülölség tragikai helyzetét a *Braut von Messina*-ban teljesen a végzet döntő befolyásának szempontjából dolgozni föl. Alig van tárgy, mely tanulságosabb volna, mint Schiller e tragédiájának összehasonlítása az antik mintával: Gœthe «Wilhelm Meister»-ben kijelenti, hogy: «*A véletlen teremthet hatásos, de soha sem tragikus helyzetet, a Végzet azonban mindig félelmetes és a szó valódi értelmében tragikus.*» Egy epigrammjában említi: «das grosse gigantische Schicksal, welches den Menschen

erhebt, wenn es den Menschen zermalmt». Schiller *Wallenstein*-jének van még egy helye, melyet e felfogás jellemzésére idézek:

Des Menschen Thun
Ist eine Aussaat von Verhängnissen,
Gestreuet in der Zukunft dunkles Land,
Den Schicksalsmächten hoffend übergeben.

Nägelsbach e kérdést behatóan tárgyalja és álláspontját e szavakkal fejezi ki: «*Tales sunt in Graecorum fabulis partes fati, campum et spatium hominibus ut aperiat, in quem inmissi suam experiantur libertatem, cuius fines provisum quidem est ut ne possint excedere, sed intra quem nullis se coërceri sentiant angustiis.*»

Idézi Barthelémy (Voyage de jeune Anacharsis VI. p. 132.) gondolatát, mely szerént a görög tragédia hősei «raisonnent comme s'ils pouvaient rien; ils agissent comme s'ils pouvaient tout». És kitünteti ez igazságot *Prom.*-ben, *Perzsák*-ban és a *Heten Theba ellen*-ben. Midőn Eteokles ép testvérét választja ki a párbajra, semmi ellenállhatatlan kényszer erre nem viszi, kiválaszthatott volna mást, midőn ez eltökélt szándékától a kar intései sem tartják vissza: *diras patris* — folytatja Nägelsbach — *suapte sponte exsequitur, potens mentis, quale sit id quod faciat, haud ignarus.* Agamemnon Iphigeniát önelhatározásból, nagyravágyásától sarkaltatva áldozza föl: *quia mentis infaustus scelerumque parens error, turpia meditans, mortalium animos implet audacia, non quo res ac tempora libero regem arbitrio privarint.* Jellemző a Chœph. következő passusa:

Κλ.: ἡ μοῖρα τούτων, ὦ τέκνον, παραιτία
Ορ.: καὶ τόνδε τοίνυν μοῖρ' ἐπόρσυνεν μόρον (910—11.)

Még jellemzőbb az, hogy bár Orestes Apollóra hivatkozhatott anyja meggyilkolása mentségére (a Chœph. *269—305.* sorai, melyekből Dindorf *274—296.* interpolatiónak igyekszik bebizonyítani, melyekre nézve *Apollon's Wahrspruch in Aeschylos Choephoren 260—320.* czím alatt a schleswigi Domschule egykori igazgatója, dr. Keck, ügyes programmértekezést írt 1868-ban: rámutatnak azon magasabb kényszerre, mely rávitte Orestest a szörnyű gyilkosságra), még sem azért oldatik fel *a bűnsúly alól*, «*sed ex gratiosa, quam Minerva dedit, formula ut si paria condemnantium et absolventiam essent suffragia missus reus abiret, venia donatur.*» Tehát az ἰσόψηφος szavazás, mely bűnügyekben szente-

sített jogi formává emelkedett, döntött. De Nägelsbach értekezésének fősúlya azon hosszabb fejtegetésben található, melyet Agamemnon 1497—1504. sorához fűz. Az Ἀλάστωρ-ról mondja, hogy Klytaimnestra szeretné magát az Agamemnon nejének alakját felöltő bosszúszellemnek, *alastor*-nak föltüntetni. Erre a kar, melynek hangulata ugyancsak hajlik a Végzet hivésére, hiszen Kassandra és a kar közti *kommos* e hangulatot már előbb megteremti, egy rendkívül fontos szót mond ki. Azt feleli, hogy az alastor *συλλήπτωρ* lehetett. A potentialis a kételyt, habozást, a bámulatot, megdöbbenést fejezi ki, a *sylleptor* pedig azon meggyőződést, melyet a Perzsákban még pregnánsabb szavakkal találunk kifejezve:

ὅταν σπεύδῃ τις αὐτὸς χὠθὲος συνάπτετον. (Persæ 742.)

hogy t. i. összefogott — e jó magyar kifejezést használva a *συλλήπτωρ* szószerinti értelmezésére — az alastorral és vele együtt hajtá végre a bűnt. Az alastorban Nägelsbach igen helyes megkülönböztetéssel föltalálja a subjectiv és fel az objectiv elemet. Tárgyiasan jelenti az alastor a talio törvényét, mely az igazságszolgáltatás őselvét, a viszonzás, a megtorlás egyenlő mértékét fejezi ki. Alanyi oldalról az alastor működik a hangulatban, melyet a görög újra ily kétarczú szóval: az *ἄτη*-val fejez ki. Ez *ἄτη* is lehet a psychikus elbódultság, a szenvedélynek az elme fényére boruló fekélye. Egy neme az öröklött családi betegségeknek a lelki világban. A Pelopidáknál az *ἄτη* okozza Thyestes lakomáját; ez okozza Iphigenia feláldozását; ez okozza Klytaimnestra vétkét, az Orestes anya-gyilkosságát. Meghatározását így adja: «*Aut illa mentis insania vicina culpae, unde fit, ut ἄτη modo transitive sit vis corruptrix mentis, modo intransitive pro culpa quae corruptam mentem sequitur.*»

Persæben a következő hely világossá teszi e gondolatot:

ὕβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στάχυν
ἄτης ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμᾷ θέρος.

Tehát az *ate* mint a vetés, kalászba szökken és megérik az aratásra. Sophokles még kereste az oly mesét, mely a végzetet minél ellenállhatatlanabb hatalomként tünteti föl. Így Oidipus szavai:

ἃς ἐγὼ (ξυνφορὰς) τάλας ἤνεγκον ἄκων
Θεοῖς γὰρ ἦν οὕτω φίλον, τάχ' ἄν τι μήνιουσι ἐις γένος
πάλαι· ἐπεὶ καθ' άυτὸν γ' οὐκ ἂν ἐξεύροις

ἐμοι ὁμαρτίας ἄνειδος οὐδὲν, ἀνθ' ὅτου
τάδ' εἰς ἐμαυτὸν τοὺς ἐμοὺς θ' ἡμάρτανον.

Aristoteles ép e *vétlen vétséget* dicséri meg. Az isteni büntetés végzetszerű hatalmát tünteti ki H. Th. ellen 589. és köv. sorai:

ἢ γὰρ ξυνεισβὰς πλοῖον εὐσεβὴς ἀνὴρ
ναύταισι θερμοῖς καὶ πανουργίας πλέῳς
ὄλωλεν ἀνδρῶν σὺν θεοπτύστῳ γένει
ἢ ξὺν πολίταις ἀνδράσιν δίκαιος ὢν
πληγεὶς θεοῦ μάστιγι παγκοίνῳ 'δάμη
ταὐτοῦ κυρήσας ἔκδικως ἀγρεύματος.

Blümner egy kiválóan érdekes értekezésében: *Ueber die Idee des Schicksals in den Tragödien des Aischylos 1814.* e passust felhasználja, hogy kimondhassa mint végkövetkeztetést: «Und so erscheint hier das Schicksal im höchsten tragisch, indem er schuldige und unschuldige von einander unabhängige Thaten in eine unglückliche Verknüpfung bringt», mint Horatius mondja: Diespiter incesto addidit integrum. (Horat. Od. III. 2. 29.)

Mindeme helyek mellett, melyekhez a bosszú, az átok kiirthatatlan, letörölhetetlen, valódi character indelebilis természetét megdöbbentően festő gondolatok egész sorát lehet csatolni, sem Blümner, sem Nägelsbach, sem G. Hermann, sem Hegel, sem a kiváló írók egész sora el nem fogadja a Végzet kizárólagos uralmát a görög tragœdiában. Igy maga Patin, ki pedig a Chœph. azon jelenetét, melyben Orestes anyját a Pylades figyelmeztetésére megöli, úgy értelmezi, hogy a *Végzet* adja az Orestes kezébe a kardot, mondom, maga Patin tiltakozik az ellen, mintha ő a *Végzet*-nek túlnyomó szerepet adna a görög tragédiában (Lásd: Etudes sur les tragiques Grecs. I. 336. l. jegyzetet) és e tiltakozását ép Nägelsbach ellen emeli. E tekintetben az ingadozás és habozás előfordul Nägelsbachnál is, sőt legkivált Blümnernél, ki e kérdést külön könyvben tárgyalja és rendre mutatja ki az Aiskhylos darabjaiban a πεπρωμένη-re, a végzetre vonatkozó passusokat, felsorolja a sors hatalmakat és azoknak genealogiáját fejti ki és mind e mellett a következő végeredményre jut:

Nie sind bei ihm (Aiskhylosra vonatkozólag) die handelnden Personen in Maschinen herabgesetzt, nie fehlt es, wo auch das Verhängniss eintritt, an menschlichen Motiven, nur geht die Darstellung nicht in kleinen Graden, durch psychologische Zergliederung fort, sie rückt mit grossen Schritten weiter, alles ist in Massen aufgestellt. (153. l.)

Nálunk Beöthy Zsolt (A tragikum. Budapest 1885.) e kérdést egy külön fejezetben tárgyalja, melynek czíme: *Tragikum a görög és keresztyén drámában* (458—504. l.), Henszlmann, Gondol Dániel, Szász Károly nézeteinek felemlítése után, melyek közt a Henszlmanné a sors kikerülhetetlen hatalmát vallja, Gondol és Szász Károly az emberi szabadság védelmére hajolnak, Beöthy kimondja: a tragikum lényege nem változott, itt és amott ugyanaz: az egyén kiválóságát gyarlósága harczra tüzeli az egyetemes ellen és ezzel romlásba ragadja. *Az egyéni szabadság és egyetemes kényszer küzdelme a tragikum ma, hajdan és minden időben.* Gœthe gyönyörü képben örökítette meg az *emberi szabadság és isteni akarat vagy végzet viszonyát.* Egmont így szól: «Wie von unsichtbaren Geistern gepeitscht, gehen die Sonnenpferde der Zeit mit unsers Schicksals leichtem Wagen durch; und es bleibt nichts anders als muthig gefasst die Zügel fest zu halten, um bald rechts, bald links vom Steine hier, vom Sturze da, die Räder wegzulenken. Wohin es geht, wer weiss es? Erinnert er sich doch kaum, woher er kam.» Tehát a gyeplő tartására szorítkozik az emberi szabadság. Maga a klasszikus korban több szabadságot követelt egy-egy bölcsészeti secta. Igy Khrysippus gondolata szerint a bűnösök nem tolhatják a felelősséget a sorsra. Gellius N. A. VI. 2.: «Propterea negat oportere ferri audirique homines aut nequam aut ignavos et nocentes et audaces; qui quum in culpa et in maleficio revicti sunt, perfugiunt ad fati necessitatem tamquam in aliquod fani asylum et quæ pessime fecerunt, ea non suæ temeritati, sed fato esse attribuenda dicunt.» E kérdésben az *Orestia* nevezetes helyet foglal el.

Ha Agamemnon 763. és köv. soraiban ez áll: φιλεῖ δὲ τίκτειν ὕβρις μὲν παλαιὰ νεάζουσαν ἐν κακοίς βροτῶν ὕβριν εἶδομέναν τοκεῦσιν; ha rettentő hatást gyakorolnak a Chœph. 309. és köv. soraiban a *kar* következő, a *taliot* szentesítő szavai:

ἀντὶ μὲν ἐχθρᾶς γλώσσης ἐχθρὰ
γλῶσσα τελείσθω· τοὐφειλόμενον
πράσσουσα Δίκη μέγ' ἀΰτεῖ·
ἀντὶ δὲ πληγῆς φονίας φονίαν
πληγὴν τινέτω:

elég szembe állítni e helyekkel Orestes szavait:

βρίζει γὰρ αἷμα καὶ μαραίνεται χερὸς
μητροκτόνον μίασμα δ'ἔκπλυτον πέλει (Eum. 280—81.)

hogy belássuk, hogy a drámai küzdelem forrongása pattantja ki az ellenséges szavakat, melyek egyfelől az átok öröklését: a nemesist, az anankét, a moirát, átét stb. vérfagylaló hidegséggel hangoztatják, másfelől Orestes hirdeti a feloldás, a megbocsátás, a megtisztulás lehetőségét, hirdeti Apolló felmentő formáját és Pallas, az értelmes isteni kifejezője felmentő szavazatával, békítő, engesztelő fellépésével, a megoldhatatlan kérdést megoldja, az *Erinnysek ὕμνος δέσμιος*-át: bilincsbeverő dalát a béke és áldás hymnusává változtatja. Keserűből édes, átokból áldás lesz. Az ellenmondás a végzet és szabadság eszméiben benne van: az emberi természettel immanens. Minden nagy korszak fölveti. Fölvetette a görög irodalom nagy százada Marathon után, fölvetette a keresztyénség a nicæai zsinat után, fölvetette a reformatio, fölvetette a XVIII. század: és a kérdés megoldhatatlan talánya tudományos kutatására sok erőt és szellemet áldoz a mai kor. *Seneca* (Epist. 16.) így szól: Sive nos inexorabilis lege fata constringunt sive arbiter Deus universi cuncta disponit, sive casus res humanas sine ordine impellit et jactat, — és ezzel a talánynyal találkozik a keresztyén vallás. Lucanus ép e korban Phars. II. 7. mondja:

Sive parens rerum
Fixit in æternum causas; qua cuncta coercet,
Se quoque lege tenens et secula iussa ferentem
Fatorum immoto divisit limite mundum
Sive nihil positum est, sed sors incerta vagatur
Fertque refertque vices et habent mortalia casum.

Tehát ugyanaz a kétely és bizonytalanság. Lehetetlen tisztelettel nem hódolnunk Aiskhylos geniusa előtt, kinek *Orestiá*-ja oly fenséges kibékítést idézett elő. Schlegel V. felfogását elfogadhatjuk (Vorlesungen über dramatische Kunst 1204.): «*Die nächtliche Furchtbarkeit des Schicksals klärt sich im Zusammenhange der ganzen Trilogie bis zu Andeutungen einer weisen und gütigen Vorsehung.*» A gondviselés szó különösen veszi ki magát e klasszikus mű jellemzésénél, de e magasztos mű egy lángész alkotása: a lángésznek sejtelmei vannak. A tenger dagályát a hold vonzó erejének tulajdonítják: a lángész szellemét a nagy eszmék láthatatlan fényvilága vonzza.

Hegedüs István.

A CZINKOTAI KÁNTORRÓL SZÓLÓ ADOMÁNAK ANGOL VÁLTOZATA.

Ki ne emlékeznék a gyermekkor boldog napjaiból a Mátyás királyt és udvarát oly elmésen megtréfáló czinkotai kántorra? Nekem is ez volt abból az időből egyik legkedvesebb történetem, melyet nem tudom hol hallottam először. Később Jókai adoma-gyűjteményében akadtam rá s élveztem hasonló gyönyörűséggel. Sőt ime a boldogult trónörökös könyvében is («Osztrák-magyar monarchia») megtalálom a régi ismerőst, a magyar nép adomái közt.

Ama régi napokban még teljes naiv hittel fogadtam el a történetet, hogy ha *bizonyosan* meg nem történt is, de *megtörténhetett;* s mindenek felett, hogy a világon csak nekünk volt olyan tréfaszerető királyunk és elmés kántorunk. Akkor még nem tudtam, hogy a regék, mondák, adomák olyanok, mint a finom, pehelyszerű virágmag; egy szellő fuvallata vagy egy vándor madár szárnya felkapja Közép-Ázsiában vagy Nyugat-Indiákon s utjában elszórja mindenfelé, itt nálunk is, s felviszi egész Norvégiáig. Nincs azoknak igazi hazájok sehol, vagy mindenütt van.

Az én czinkotai kántorom hitelessége felől akkor rendült meg bennem először, de egész alaposan, a hit, midőn egy ó-angol balladagyűjteményt lapozgatván, ott találom a czinkotai plebánust, mint canterburyi apátot; a kántort, mint a juhászát, s a mi Mátyás királyunkat János királylyá travesztálva. A történet, egy pont kivételével, egészen az, csakhogy angol ruhában; s hogy az elbeszélés jó régi eredetű lehet, azt nyelve, verselése s naivsága egyaránt elárulják. Azóta akadt kezembe Dr. Imre Lajosnak a hódmezővásárhelyi főgymnasium Értesítőjében (1886.) megjelent kis dolgozata, mely éppen ezen adoma különböző változataival foglalkozik a német és angol irodalmakban. Ebből megtudjuk, hogy nagyon régi népkönyvek, adomagyűjtemények tudnak a történet egyik vagy másik versiójáról, sőt már a XVI. században drámának is feldolgozta valaki. Ugy a személyekben mint a kérdésekben meglehetős nagy a változatosság, de a történet magva, csirája mindenütt ugyanaz. Igy a kérdéseket feladók nem mindig a császár vagy király, hanem hol a püspök, hol az egyetem rectora, hol egy nemes ember. A megfejtő rendesen juhász, vagy disznópásztor, csak egy esetben molnár; a szorongatott: apát, vagy egyszerű pap. A kérdések elég fogósak mindenütt s a megfejtésekben néhol több, néhol kevesebb az elmésség. Igy a kérdések közt találjuk — a mienkben is előforduló kettőn kívűl — a következőket; hol van a föld közepe? mennyire van a szerencse a szerencsétlenségtől? mennyi víz van a tengerben? hány

nap vala Ádámtól kezdve mostanáig? mennyire van a földtől az ég? milyen mély a tenger? s ki a boldog?

Hogy hol s mikor született meg első alakja ezen tréfás elbeszélésnek: valószinűleg örökre titok marad; hogy nem nálunk s nem Mátyás korában: az körülbelül bizonyos. (Állítólag már a XIII. század első felében feljegyezve találkozunk vele.) S így le kell mondanunk a tulajdonjog dicsőségéről, akármit szól is hozzá Czinkota. De érdekes, hogy a mienkhez legközelebb áll a János király nevével egybekötött angol versio, melynek lefordítását — a hogy erőmtől tellett — már ezért is érdemesnek tartám. Ime itt következik:

János király és a canterburyi apát.

(King John and the Abbot of Canterbury.)

Egy régi szép regét mondok el most nektek
Ama királyról, kit Jánosnak neveztek;
A ki karral, karddal úr volt Angliában,
Sok önkény, kevés jog vala udvarában.

És regét regélek, vidámat, kedveset,
Mely Canterburynek apáturán esett;
Kinek nagy hírneve vala, s fényes háza:
Fel is hivták ezért London városába.

Száz ember — ily hir jött a király fülébe —
Legalább, mindennap, az apát vendége,
S ötven aranylánczos úr szolgál körűle
Szép bársony ruhában — nincs kétség felőle.

«Hogy-hogy, apát uram! azt mondják felőled,
Nagyobb házat viszesz, mint én, fejedelmed!
Az a nagy fény, nagy hír gyanús a szememben,
Te árulást tervelsz uralkodód ellen.»

«Uram, — szólt az apát —, hallja meg fölséged,
Csak a magaméból tartok vendégséget,
S bizonynyal nem veszi rossz néven királyom,
Igaz jószágom ha bár kissé prédálom.»

«Hajh, hajh, apát uram, nem oly tréfaság ez,
S érte, büntetésed, bizony csak halál lesz;
Mert ha meg nem felelsz három kérdésemre,
Leütik a fejed, úgy lesz, istenemre!

S ez az első kérdés: a hogy itt látsz engem,
Arany koronával, drágával, fejemben,
Sok hűbéresimmel, — mind nemes a vérek —,
Mondd meg egy fillérig, hogy én mennyit érek.

Másodszor: pontosan megmondod minékünk,
Mennyi idő alatt kerülöm meg földünk;
S harmadszor: — no, ez egy kissé fogós dolog —
Megmondod igazán, hogy én mit gondolok.»

«Nagy kérdések ezek én szegény fejemnek,
S nem is felelhetek mindjárt felségednek,
De ha ad fölséged csupán három hetet,
Hiszem, hogy akkor tán majd megfelelhetek.»

«No, a három hetet, legyen úgy, megadom,
Addig, de csak addig, még élhetsz szabadon;
De ha kérdésimre akkor sem felelsz meg:
Vagyonod, életed áldozatul esnek.»

Elmene az apát szomorúan, mordan,
Megfordult Cambridgeben, megfordult Oxfordban;
De olyan bölcs doctor nem volt egyikben se',
Ki a három kérdés nehéz nyitját sejtse.

Most még szomorúbban haza felé tére
S egyszer csak juhásza lépeget feléje:
«Isten hozta! Csakhogy megjött már apát úr,
Mi jó hírt hoz nekünk jó János királytul?»

«Szomorú ujság az, fiam, a mit hoztam,
Három nap az élet, úgy értsd meg ezt mostan;
Ha meg nem felelek három kérdésére,
Azt mondja, földre foly apátodnak vére.

Az első: mondjam meg, ott, ültő-helyében,
Arany koronával, drágával, fejében,
Sok hűbéresivel — mind nemes a vérek —:
Pontosan, fillérig, hogy ő mennyit érhet.

Második: mondjam meg, híven, minutára,
Mennyi idő kell, hogy földünk körüljárja;
S bezzeg a harmadik! ez még csak a nagyja;
Találjam ki, akkor, mi a gondolatja.»

«Soh' se búsulj, uram, hisz tán hallhattad már,
Hogy bölcsebb a bolond sokszor az okosnál;
Adj lovat, cselédet, add rám a ruhádat,
Én megyek Londonba, s helyt állok, meglássad.

Ne ránczold homlokod; itt széltire mondják,
Hogy én csuda-módon hasonlítok hozzád;
Csak add rám a ruhád s az egész Londonban
Senki meg nem mondja, hogy nem te vagy abban.»

«Nos legyen; ló, cseléd várják szolgálatod,
S kiséretűl legjobb vitézeim kapod;
Püspöki bot, süveg, köntös: mindened lesz,
Akár Ő szentsége előtt megjelenhetsz.»

«Isten hozott apát, szólt a belépőre
A király; jó hogy jösz a mondott időre,
S ha bölcsen megfejted három kérdésemet:
Életed, vagyonod, rangod sértetlenek.

S először is, a hogy itten most látsz engem,
Arany koronával, drágával, fejemben,
Sok hűbéresimmel — mind nemes a vérek —,
Mondd meg, egy fillérig, hogy hát mennyit érek!»

«Urunk megváltónkat, igy mondja a papság,
El, gonosz zsidóknál, harmincz pénzen adták!
Huszonkilencz akkor te érted beválhat,
Mert egy pénzzel ő csak többet ér tenálad.»

A király nevetett: «Beste ravasz lélek!
Sohase' hittem, hogy oly keveset érek;
De felelj, másodszor, hogy időt ne töltsünk:
Mennyi idő alatt kerülöm meg földünk?»

«Kelj útra a nappal s utazz vele folyton,
Mig fel nem kél másnap ugyanazon ponton;
És akkor felséged biztos lehet róla:
Pont huszonnégy óra s körül gyalogolja.»

A király nevetett: «Szent György úgy segéljen,
Soh' se hittem, hogy ez út oly rövid légyen.
Neked a harmadik kérdés sem lesz dolog:
Mondd meg itt, igazán, hogy én mit gondolok?»

«Azt gondolja fölség s mind itt, ezen nagyok,
Hogy én Canterbury bölcs apátja vagyok;
Pedig a ki itt áll, csak az ő juhásza,
Hogy fölséged kegyét jó urához lássa!»

Nevetett a király: «No, a szent misére!
Holnap te fogsz ülni az apát helyére!»
«Ne siessen fölség, nem megy az a dolog,
Mert hát se olvasni, se irni nem tudok.»

«Úgy hát négy aranyad jár ki minden hétre,
Ezen jó tréfáért, mit itt vittél végbe;
S mondd meg az apátnak: tegye a mit csinál,
Kegyelmet küld neki a jó János király.»

Így az ángol elbeszélés. Érdekes volna utána járni, hogy hozzánk mikor és mely úton jött be ez adoma, s mikor jegyezték föl először irodalmunkban? Heltay krónikája még nem tud felőle semmit s valószinűleg későbbi beszármazású.

BARÁTH FERENCZ.

SALAMON IRODALMI TANULMÁNYAI.

Irodalmunkat hálára kötelezte a Kisfaludy-Társaság, midőn kiadta Salamon irodalmi tanulmányait.*) E két kötet, egyetlen czikk kivételével, tíz évi munkásságról (1854—1864) ad képet, a jeles történetíró harczos éveiről, melyeket az irodalmi kritika szolgálatában töltött, abban a korszakban, midőn írtak és olvastak — hazafiságból, s midőn a rossz könyvet rossznak mondani szinte egyértelmű volt a hazafiatlansággal. Az író helyzete, ámbár anyagi tekintetben fényesnek nem mondható, a közönséggel szemben elég könnyű és kedvező volt. Benne a közönség a legritkább esetben lát vala tisztán csak *írót*, ki valamely *művészi* czélt tűzött maga elé, hanem lelkes *hazafit*, kinek nyilván bevallott vagy elhallgatott, de magától érthető czélja: conserválni a nemzetiséget és kifejezést adni a kor eszméinek s a nemzet aspiratióinak.

Nem volt oly könnyű helyzete a kritikának, mely nálunk különben ma is csak *eltűrt*, nem *recipiált*, s egyáltalán nagyon hálátlan foglalkozás. A kritika nem ismer kiváltságot; akkor pedig mindenki azt követelt a kritikával szemben. Az irodalom valóságos enfant terrible-lé — e szót Salamon használja — nőtte ki magát, mely összezúzta a művészet korlátait, s művészi szabadságnak hitte a féktelen szilajságot, duzzadó erőnek az ízléstelen nyerseséget, s eredetiségnek a szabályok megvetését. Ezért találóan nevezte az ötvenes évek irodalmi kicsapongásait egyik műbírálónk «az irodalom Parnassusán véghez vitt mezitlábos hanczúzásnak».

Ezt a harsánykodó követelőzést a közönség jó része is támogatta, mely az irodalomban a politikai szempontot főbbnek tartá a művészinél. Az irodalom, szerinte, politikai eszköz volt, a nemzeti visszahatás hatalmas eszköze, az egyetlen szószék, melyet a vihar össze nem tört, s melyen a honfi-szív minden érzése, ámbár fojtott, de érthető hangon nyilatkozhatott. És, sajátságos, ily kedvezőtlen viszonyok közt s ily ellenséges áramlat ellenére, a kritika mégis gyökeret vert és megizmo-

*) Irodalmi Tanulmányok. Irta Salamon Ferencz. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. I—II. Budapest, Franklin-társulat. 1889.

súlt, úgy hogy Bajzáék után ezt a korszakot tekinthetjük a magyar kritika virágzási korának. Mintha irodalmunk geniusa támasztott volna egy fényes gárdát a jó ízlés s a művészeti igazság védelmére, s mintha nagy költőnk felkiáltásában e genius szavát hallanók: »Fel, ti jobbak, ti erősebbek: Augias istállója tele van».[1]).

Kevésbbé éles szemű vizsgálónak is azonnal feltűnik, hogy az ötvenes évek kritikusait, azt az irodalmi kört, melyhez Salamon tartozott, s melyet ő némi joggal irodalmi Deák-pártnak nevez, bizonyos solidaritas kapcsolta össze, mely inkább az elvek rokonságán, a nézetek találkozásán, semmint határozott és előre megállapított programmon alapúlt. «E kör, mondja Salamon, a nemzeti nyelvvel együtt, a *magyar józan ész* őre is kivánt lenni, s minthogy a politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanság és ámítások ellenében. *Az irodalom által igyekezett előkészíteni a tért azon időre, midőn a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.*[2])»

A czél azonosságából s az elvek rokonságából természetesen következik, hogy bizonyos themák a párt legtöbb militans tagjának tolla alá kerülnek, s a vélemények meglepő találkozása nyilván mutatja: hogy itt egész kritikai *iskolával* van dolgunk, mely öntudatosan tör czélja felé, s a feladattal teljesen tisztában van.

Ily általános és kiválóan jelentős thema, először is, a *népiesség*.

Irodalmunk, miután a mult század végén s a jelen század elején idegen iskolákat járt, a 30-as és 40-es években mind inkább távolodott a Kazinczy-féle egyetemes idealismustól, s a század derekán nemzeti- és egyénivé lőn. Kazinczy szépség-eszménye nem ismert hazát, sápadt abstractio volt, határozott, egyéni bélyeg nélkül, míg Petőfié és Aranyé eleven valóság, határozott egyéní jelleggel, mely hazai levegőn, hazai földön nyert színt és alakot. Az irodalom e sajátosságot és határozottságot a népies elem fölvétele által érte el, s azok, kik a népies irányban izlésbeli visszaesést láttak, bizonyára nem ismerték a fejlődés törvényét, mely szerint minden nemzet mentül teljesebb, határozottabb és eredetibb módon törekszik kifejezni magát a művészetben. Az egyéniség törekvése, hogy érvényesítse magát, feltalálható nemcsak a természeti és történelmi, hanem az irodalmi világban is, s ha nemzeti irodalmunk tetőzését, classicitását egyáltalán hirdetni lehet, úgy bizonynyal a (Toldy szerint) antik és nemzeti classicismus kora semmivel se szolgált rá

[1]) *Arany* János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, III, 239. (Levél Szilágyi Sándorhoz, 1850. október 21.)

[2]) Előszó, p. VII.

jobban, mint az úgynevezett népies irányé, melynek híveit ugyanő csupán az «epigon» névre méltatta volt.

De a népies irány diadala nem csupán virágokat termett, volt tövise, dudvája is elég. A mily megvetéssel s tartózkodással fogadták eleinte a népiességet irodalmunk salonjában, hol az affectált modor, az üres csillogás s a tartalmatlan dagály voltak otthon, ép oly esze-veszett tódulást látunk a forradalom után a népies felé, mely most a művészet egyedül üdvözítő elvének tekintetett. A népiesség erőszakos és tömeges invasiója roppant kárt okozott irodalmunkban: megrontotta a közönség izlését, s nemcsak kitágítá, hanem fölszedte a művészet korlátait. Irók és közönség körében sajátságos fogalomzavar uralkodott a népies s a népköltészet tekintetében. Költőinek tartották mindazt, mi a nép közt országos kelettel bír, vagyis a népköltészet termékeit egészen más elvek szerint bírálták, mint a műköltészetéit. Azt hitték, specificus különbség van a kettő között, s hogy az előbbi a költészet bevett fogalmán egészen kívül esik. S valamint, ily módon,ketté szakasztták a poesis birodalmát, úgy másfelől a népies költészet számára külön jogokat, kiváltságokat követeltek, s az *elv* magasságára emelve a népit, mely csupán egyik *eleme*, s életrevaló eleme, a költészet organismusának, nem azt tarták fő dolognak, hogy a poesis mindenek fölött *művészet*, hanem azt, hogy mindenek fölött *népi* legyen. A külsőséget, az úgynevezett *kelmeszerűt*, — hogy Erdélyi szavát használjam, — tarták lényegesnek, s az anyagot istenítve, ignorálták a szellemet, mely az érzület őszinteségében, a kifejezés objectivitásában, a jellemzés erejében s a szerkezet széparányában nyilatkozik.*)

Salamon, mindjárt első czikkében (Arany János és a népiesség) e fontos kérdéssel foglalkozik; de, mondhatnók, alig van e korban számbavehető kritikus, ki e themát ne érintené vagy fejtegetné. Salamon tanulmánya már azért is különös figyelmet érdemel, mert a népiesség kérdését Arany Jánossal kapcsolatban tárgyalja, kimutatván, hogy tévedés volt Arany és Petőfi költészetét túlnyomóan a *népiesség* szempontjából fogni föl, mely az æsthetikában semmikép sem lehet irányadó. Valamint Petőfinél nem a délibábos ég, az Alföld tengersík vidéke, nem a mélázó gulyák és nyargaló ménesek, nem a dőlt kéményű csárda s a szilaj betyárok a fő, úgy voltakép Aranyt se *Toldijának* népi elemei határozzák. Költőt átalában nem az anyag szerint kell megítélni, melyet feldolgoz, hanem azon művészi egyéniség szerint, mely az anyagot minden izében áthatja, azon *belső* szerint, mely elidegeníthetlen, át nem vihető,

*) L. *Erdélyi*, Népköltészet és kelmeiség (Kisebb prózái, I, 155—160); továbbá: Egy századnegyed a magyar szépirodalomból (ugyanott II. p. 114. sqq.).

örök. «Azok a *dolgok*, mondja Buffon, az emberen kívül vannak, a stil *az ember* maga.»

Sajátságos, hogy míg Petőfit a népies áramlat magasra emelte, addig Arany az ötvenes évek elején még nem bírt népszerűvé lenni. Ezt a különbséget Petőfi életének varázsa s költészetének — ha szabad így szólnom — anciennitása magában nem fejti meg. Bérczy Károly följegyzi, hogy Arany kisebb költeményeire mindössze 364 előfizető gyűlt 1856-ban, tehát ugyanakkor, midőn Salamonnak szóban levő tanulmánya a Budapesti Hirlapban megjelent. Vajjon e csekély részvétnek mi volt az oka? Egyszerűen a következő: «A közönség tisztultabb érzékű része, mondja Bérczy, félt mindentől a mi *népies*, s Aranyra azért nem fizetett elő, mert *népköltő* hírében állt; a corrumpált résznek pedig azért nem kellett Arany, mert költészetében nem találta a megszokott sallangot, s mert nem tartá őt — legalább ínye szerinti — népköltőnek.» [1])

Salamon tehát, midőn kimutatja, hogy a *népies* szónak alapja nincs, s hogy népies meg nem-népies költészet közt se tárgy, se forma tekintetében semmi különbség: tulajdonkép azon balvélemény ellen száll síkra, mely Arany méltatásának a «tisztultabb érzékűek» szemében útját állta, vagy, saját szavai szerint, «előszót ír Arany kisebb költeményeinek bírálatához». Természetes, hogy czikkeiben elsőséget ád Arany elbeszélő költészetének; ezért *Katalin* s néhány népmonda és rege (Szent László füve, A hamis tanú, Hatvani, Az első lopás, Jóka ördöge) fejtegetésével kezdi tanulmányát, mely, sajnálatunkra, nem készült el teljesen, de a mely így is egyike irodalmi kritikánk legkitűnőbb darabjainak. E tanulmány félbenhagyását annál inkább sajnálhatjuk, mivel Arany elbeszélő tehetségét senki oly mélyrehatóan nem vizsgálta, mint Salamon, s nála meggyőzőbb erővel alig hirdette valaki, hogy elbeszélő költészetünkben semmi sincs, a mi *Toldival* és *Toldi estéjével* versenyezhetne.

Az Arany-cultust, valójában, az irodalmi Deák-párt alapította meg, s e párt tagjai, kivétel nélkül, Aranyban látták a magyar lelkület és gondolkozás legmagasabb kifejezését. «Oly költővel van dolgunk, mondja Gyulai, kit nem annyira bírálni, mint tanulmányozni kell».[2]) Ugyanezen gondolatot találjuk Gregussnál is: «Valamint, úgymond, bizonyos vonalon alúl vége szakad a megrovások jogosultságának, szintúgy bizonyos vonalon felül a dicsérés, magasztalás is elveszti becsét, s a bírálat átváltozik magyarázattá».[3]) Salamon ezeknél is tovább megy, s Aranyt *ifjúsági olvasmánynak* ajánlja akkor, midőn magyar remekírók állandó olvastatása az iskolában még a jövő zenéje volt.

---

[1]) Pesti Napló, 1856. julius 17. és 18.

[2]) Budapesti Hirlap, 1855. február 21.

[3]) Pesti Napló, 1856. 1881. szám.

Arany felsőbbségének megállapítása csak régibb epikusaink rovására történhetett, és itt önkénytelen arra a kérdésre jutunk, vajjon a költői korokat és egyéneket abból a «műbölcsészeti» magas szempontból fogjuk-e föl, mely a történeti fejlődés megszakítatlan egységét, folyamatosságát föltételezi, s mely a szellemi organismus szükségszerű és egyaránt fontos részének vallja a legkisebbet, mint a legnagyobbat; vagy, Salamonnal, egyszerűen a kritika álláspontjára helyezkedjünk, melynek legfőbb és minden előtt való tiszte «a műveket mint önálló egészeket, abstrahálva minden egyébtől, venni vizsgálat alá, s a bennök nyilatkozó költői tehetség érdemeit vagy tévedéseit kimutatni». Ime, azon controvers kérdések egyike, melyek Erdélyit, a műbölcsészeti szempont képviselőjét, a mérsékelt irodalmi párt többi tagjától elválasztják. Erdélyi, mint hegelianus, híven az eszmei fejlődés elméletéhez, mindent észszerűnek tart s ki tud békülni mindennel, hisz' szerinte minden fejlemény *szükségszerű.* Ő nem tartja helyesnek szembe állítani, tehetség és költői phantasia dolgában, a különböző korok költőit, vagy, saját szavai szerint, «összeveszteni a *jókat*», hanem, vizsgálva a fejlődés útjait, igyekszik megérteni mindent, összekötni a fejlődés minden fokát, egyik időt a másikba iktatni s progressiv sorban tüntetni fel az irodalmi élet valamennyi jelenségét. Erdélyi vezérelve: «a műbölcsészet kiengesztelődés», a mi emlékeztet Staëlné asszony ismert mondására: «Tout comprendre c'est tout pardonner».[1])

E tág és nagyon indulgens elmélet kétségkívül veszedelmessé válhatott volna, mert a fatalismus elvét rejti magában, mely az erkölcsi szabadságot, az egyéni genius hatását kizárja az emberi dolgok folyásából, s az egyént a logikai szükségszerűséggel fejlődő principiumok puszta eszközéül tünteti fel. Szerencsére, a hegeli philosophiát, gondolkozásunk positiv hajlamánál fogva, nem tudtuk bevenni, s Erdélyi mellett a műbölcsészeti irányhoz némi tekintetben csak Toldy szegődött, kinek Salamon, nem alaptalanul, azt a szemrehányást teszi, hogy «irodalomtörténetében a költői egyéniségek kritika nélkül vannak csaknem mind előtérbe állítva». Nem látjuk helyén itt az irodalomtörténet ilyetén mívelésének korszerű jelentőségét fejtegetni; annyi bizonyos, hogy hazafias vagy, átalában, nem tárgyszerű irányeszmék elvül tűzése és cultiválása e tudományt ép úgy eltávolítja valódi czéljától, mint a speculativ philosophia tételeinek alkalmazása, melyeket az örökké hullámzó tények megczáfolnak.[2])

Bár a sorok közül még nem egy éles vágás, nem egy polémikus szikra villan ki, főleg Erdélyi ellen, más nagyobb kérdésekre nézt a

[1]) L. *Erdélyi*, Pályák és pálmák, p. 1, 413. sqq.

[2]) A fatalismusra vonatkozólag l. *Arany*, Prózai dolgozatok, p. 336.

mérsékelt irodalmi párt valamennyi tagja közt teljes harmonia uralkodik. Minden gondolkozó kritikus egyet ért abban, hogy a lyrismus túltengése valamely irodalomban nem egészséges állapot. Az a kor, melyben nincs érzék a nagy compositiók iránt, nagy tetteket is aligha fog felmutatni, és viszont. Ha nem csalódunk, mindazon nemzetek, a melyek hosszabb ideig hordták a társadalmi és politikai elnyomás igáját, a lyrismus árjába fúlnak, s az emberi lélek festése cselekvény és jellemek által csak oly társadalomban fogja elérni a fejlettség magas fokát, mely módot nyújt arra, hogy az egyéni akarat természetének megfelelően nyilvánulhasson.

De tévedés volna, mint Arany János már kimutatta volt, *) a forradalom utáni korszak túlnyomó lyrai hangulatát csupán a politikai vagy társadalmi helyzetből magyarázni. Irodalmi állapotok magyarázatában, az átalános tényezőkön kívül, és nem egyszer azok felett, egy különös tényezővel is számolni kell, és ez nem más, mint a lángelme hatása, mely bűvkörébe vonja a közrendű elméket, s mely, mint a mesebeli baziliszk-tekintet, halálos a gyengébb egyéniségekre. A forradalom utáni korszak költői átalában Petőfi tüneményes sikerén lelkesülve ragadtak lantot, s az *ő* koszorúját hitték az egyetlen disznek, mely költőnek, magyar költőnek, fejét övezheti. Egyetlen pályára tódultak mindannyian, s míg a lyrai berket siketítő hangzavar verte föl, addig az epos erdős hegyeit csak kevés nyom tapodta, s a dráma fenséges ormain, egy-két hangot kivéve, szintén némaság honolt. A lyrismus ezen felburjánzása, természetesen nem történhetett a nélkül, hogy az epos és dráma területére is át ne csapjon, s így vész ki hova-tovább minden érzék a műszerkezet és jellemzés iránt; így zsugorodik, így sorvad össze a költészet gazdagon tagozott birodalma pusztán csak lyrává; így lesz a lyra is csupán dalköltészet, üres hangicsálás, mely alig érdemli többé a *poesis* nevet, lévén ez voltakép *műalkotás*, mely szerető gondot, higgadt, megfontoló munkát, sajátos intuitiót és elmélyedést kíván.

Nem hiányoztak oly bírálók, kik a dolgok folyását, fatalistikus megnyugvással, észszerűnek és rendén valónak hirdették. De a józanabb rész bátran szembe szállt az uralkodó áramlattal, s szóval, tettel azon vala, hogy költészetünket kivezesse a lyrismus vizenyős lapályából, melyben évek óta vesztegelt. Könnyen megfejthetjük tehát, miért emelik ki oly gyakran s annyi előszeretettel az egykorú bírálók az epos és dráma felsőbbségét a lyra fölött, s miért választják első sorban az elbeszélő és drámai fajokat tanulmányuk tárgyaivá. «A valódi művészi bevégzettség, mondja Erdélyi, oly elméktől várható inkább, melyek a *múltra*, *voltra*

*) *Arany*, Prózai dolgozatok, p. 334. sqq.

irányulvák, hol még a szenvedés is csak édes már.»[1]) A tünékeny, forrongó s megállapodásra még nem jutott jelen, s a homályos, ködben úszó jövő, egyik sem nyújthat bevégzett, kész tárgyakat a költészetnek, mely legmagasb fokát az emberi lélek objectiv rajzolásában éri el. De nemcsak mint compositio, hanem ethikai magvát tekintve is, fölötte áll a tárgylagos költészet az alanyinak. Salamon szerint, «a költői compositiók nagyságát első sorban *az alapeszméknek az erkölcsi világot mentül nagyobb mérvben való magába ölelése* határozza el. A csupán érzelmi költészet, mely a szerelem, hazafiság érzelmeit testesíti meg, alsóbb rendű mind beltartalomra, mind hatásra nézve annál, mely a lelkiismeretet, az erkölcsi embert tünteti fel, s ez ismét alsóbb rendű annál, mely a világrendet nagyban, egy-egy történeti katastrophában tudja felmutatni».

Az epos körüli mélyebb vizsgálódás, mint ama kor æsthetikai munkássága átalában, koránsem akadémikus jelleggel bír; szorosan egybe van fűzve régibb elbeszélő költészetünk, mythologiai s mondai hagyományaink, egész nemzeti múltunk kutatásával, s gyakorlatilag egy fontos kérdésre keresi a választ: vajjon volt-e nekünk ős-eredeti naiv eposunk? ha volt, mi okozta, hogy elenyészett nyomtalanúl, s vajjon hogyan lehetne azt, a kornak megfelelően, halottaiból feltámasztani? E kérdés, mely nemcsak irodalmi, hanem kiválóan nemzeti jelentőségénél fogva előtérben állt, nem választható el egy más, sokat vitatott kérdéstől: vajjon van-e még korunkban fogékonyság az epos iránt, s vajjon nem kell-e az epost is a kihalt műfajok közé sorozni, melyek többé fel nem támadnak, mert a pánczélos, buzogányos nemzedék, mely a hegedősök énekeiben gyönyörködött, nincs többé sehol? Kétségtelen, hogy minden kor geniusa sajátos műalakot teremt magának, s ilyennek látszik mostanság a regény; de ebből még nem következik, hogy ez az egyedül lehetséges műalak, mely a korra hatást tehet, s a lángelme számára mindig fennmarad a jog, alkotni új, önnön szellemének s czéljainak megfelelő formákat, vagy visszatérni a századok által szentesített régi formákhoz. Csakugyan, hiába is vitatták, hogy az epos idejét múlta, hogy nem korszerű többé: Arany, a lángelme varázshatalmával, örökre bevéste a nemzet tudatába nagyszerű epikus alkotásait, s gyakorlatilag eldöntötte a kérdést, melyen a kritika nem tudott megegyezni.

Egyébiránt, ha a korszerűség követelményeit átalánosságban concedáljuk is, hazánkban, viszonyaink között, minden esetre, több a fogékonyság az epos iránt, mint Nyugot-Európa bármely országában, hol a rohamosan fejlődő polgárisodás oly vágyakat, oly szükségeket teremt, melyek, mint Gyulai mondja, «a regényírót majdnem kizárólag emelik

[1]) *Erdélyi*, Pályák és pálmák, p. 364.
[2]) I, 385.

népköltővé». Nálunk tehát, hol ősi hagyományokkal és nemzeti jelleggel biró kifejlett városi élet nincs; hol a gyáripar fejletlensége következtén a jogot vindicáló negyedik osztály még nem támadt fel, sőt, mint ilyen, mondhatni, nem is létezik, s hol a socialis kérdések nagy részét csak theoretikus érdekből tárgyalják: nálunk még nem múlta idejét az epos, abban a formában, melyben azt Arany János, a nemzeti mondák alapján, egyesítve a népies, naiv hangot a szigorúan művészi szerkezettel, megteremté.*)

Hogy épen Salamon mily kiváló fontosságot tulajdonít az eposnak, mutatja az is, hogy a Tanulmányok első kötete, a Petőfiről írt két czikket kivéve, tisztán epikus művekkel foglalkozik. A Zrinyiászról szóló essay (Zrínyi a költő) a legjobban írt darab az egész kötetben, s a maga nemében valódi műremek, nemcsak a jellemek éles analysisét, a történelmi és korrajzi háttér festésében mutatkozó helyes mértéket, hanem a conceptio és szerkezet luminosus megvilágítását tekintve is. A szerkezet mélyreható és világos fejtegetésében méltó párja ennek a Csokonai *Dorottyájáról* írt akadémiai székfoglaló, ámbár formai tekintetben kissé el van hanyagolva. Salamon arról az oldaláról méltatja Csokonait, melyet addig nem sokba látszottak venni, ignorálták, vagy épen megvetették. Tudjuk, hogy Kölcsey csak úgy mellesleg említi *Dorottyát* nevezetes bírálatában, s megtagadja tőle az igazi *comica vist*, sőt egyenest a priapeákkal egy sorba teszi. Salamon igazságot szolgáltat *Dorottya* írójának, s kimutatja, hogy az ő fényes tehetségének súlypontja nem lyrájában és drámai kisérleteiben, hanem kiváltkép *Dorottyájában* keresendő, mely maig is a legjobb, mondhatni egyetlen, komikus epos irodalmunkban. «*Dorottya* írójában, mondja Salamon, valódi epos-költő tünt föl, — e ritka üstökös, melyhez hasonló azon időben nem volt a magyar égen Zrínyi letünte óta.»

Csokonai trágárságát illetőleg Salamon szembe száll Toldy felfogásával, mely szerint az a nyers ízlés «a collegiumi életben megkedvelt vagy legalább megszokott aljasság eredménye», s azt állítja, hogy Csokonai ízlése nem vala rosszabb ama kor társadalmi szelleménél. — Mai napság e vitának csekély jelentéke lehet, annál is inkább, mivel a Költészet történetében, hol Toldy bővebben kifejti nézetét, Csokonai nyers ízlése már nem tisztán a collegium rovására íratik. Hogy az iskolának nem szabad minden esetben döntő befolyást tulajdonítani a nagy elmék fejlődésére, azt oly kiváló példa, mint Voltaire, eléggé bizonyítja. Toldy, helyesebben, az egyén közvetlen környezetét tekinti a nevelésben mértékadó tényezőnek, nem pedig a *kort*, a *társadalmat*, melyet alig lehet oly hibáért felelőssé tenni, mely nálunk legkevésbbé sem volt átalános.

*) Lásd Gyulai Pál czikkeit a Budapesti Hirlapban (1855. február).

Egyébiránt, ha a Költészet történetét Toldy régibb műveivel összevetjük, bizonyára észre fogjuk venni a nagy haladást, melyet ő *Dorottya* költőjére vonatkozó felfogásában tett. Míg a *Blumenlese*[1]) egészen Kölcsey nézeteit vallja, addig a Költészet története[2]) már Kölcsey czáfolgatásába ereszkedik, ámbár egyes pontokra nézve még ez is csökönösen conservativ.

A költői conceptio kifejtését s a szerkezet megvilágítását a mérsékelt irodalmi párt bírálói nem csupán elméleti szempontból tekinték a műbírálat legfontosabb feladatának, hanem a költői gyakorlat szempontjából is. A Petőfi után következő fiatal generatio egyik jellemvonása a formaérzék tompultsága, értve itt a külső és belső formát egyaránt. Költészetünk majdnem egészen a lyrában olvadván fel, s újabb költőink egy saját képzeletük alkotta Petőfit állítván maguk elé mintaképül, szokássá lett a pillanat sugalmára, hevülésére bízni a költői productiót, s megvetéssel nézni azokra, kik gondos tanulmánynyal és határozott terv szerint, bölcs kiszámítással és sok megfontolás után fogtak íráshoz, — oly költőkre, mint Arany, kinek öntudatos művészete, bölcsészeti mélysége és bevégzett formái hívatva voltak érvényt szerezni a költészetben is a tanulmány jogainak.

Valóban, Petőfi egyszerűsége, közvetlensége és látszólagos hanyagsága rendkívül alkalmasnak mutatkozott arra, hogy elhitesse némelyekkel, mintha a lángelmének nem is volna szüksége tanulni, s mintha munkáit egy rejtelmes genius sugallaná, mely az ihlet perczeiben megszállja és convulsiókba ejti, mint Apollo Pythiát. Semmi se látszik kisebb *munkának*, mint egy-egy lyrai költemény, egy dal, mely, úgy hiszszük, a szívből önként fakad, s formába ömlik magától, mesterség, *csinálás* nélkül: egy elröppent sóhaj, egy átlebbenő felhőcske lelkünk egén, egy alig észrevehető kis folt kedélyünk tükörlapján, — egy semmi, melyet mérlegelni, fontolgatni alig lehet. De a kik behatoltak a műhely legbenső rejtekébe, hol a költői gondolat érlelődik és alakot ölt, azok tudják, hogy ama pehelykönnyűségű semmik gyakran nehezebbek, mint az eget ostromló akárhány óda vagy hazafias declamatiókkal sujtásozott költői elbeszélés. Heine egy ismeretes daláról (Du bist wie eine Blume) azt hinnők, hogy egy pillanat alatt lőn oda lehelve, pedig a berlini hagyomány szerint e néhány sor hónapokig tartó vajudás után nyerte mai alakját, valamint átalánosan ismert tény, hogy Heine *dolgozott*, nagyon sokat dolgozott költeményein.[3])

Gyulai Pál nevezetes tanulmánya mellett (Petőfi Sándor és lyrai

---

[1]) Blumenlese aus ung. Dichtern. Pest und Wien, 1828, p. LIII. sqq.
[2]) A magyar költészet története. II. kiadás, p. 424.
[3]) *Strodtmann*, Heine's Leben und Werke, I[3], p. 508. sqq.

költészetünk, 1854), Petőfi költészetéről eddig a legkitünőbb fejtegetést Salamontól bírjuk, ki, ép úgy mint Gyulai, az utánzók haragos, szenvedélyes, kiméletlen és mindenben szélsőségekre hajló Petőfije helyett, egy más, sokkal valódibb és rokonszenvesebb Petőfit rajzol, «ki a lélek egyszerűbb, szelídebb hangulatainak megtestesítésében utólérhetlen művész, de a szenvedélyeknek nem mindig tud költői nemességet adni, s az emelkedés többnyire hiányzik műveiből».[1]) Jól mondja Salamon, hogy Petőfi geniusa sem a magasság, sem a mélység regióiban nincs otthon, s midőn eszmékre, elvontabb tárgyakra akar emelkedni, elhagyja az inventio. Csak a föld, a való élet athmosphærájában érzi jól magát, követve mindig az élet benyomásait, melyeket híven és közvetlenül, cziczomátlan egyszerűséggel s bizonyos drámaisággal állít szemünk elé, mely a népdalnak kiválóan jellemző sajátsága. A népdalok belső formáját Petőfi oly mértékben magáévá tevé, mint előtte senki más, egész mellét kitárva mintegy a népköltészet friss légáramlatának, mely gyorsabb keringésbe hozta a vért a magyar lyra petyhüdt tagjaiban. A nemzeti versformák alkalmazásában és fejlesztésében is valódi mester ő, s a *Szülőföldemen* czímű remek költemény, mely geniusának, mondhatni, legjellemzőbb, legsajátabb nyilvánulása, fényes bizonyságot tesz arról, mily végtelen művészettel tudja a költői gondolat és hangulat kifejezésére az épen megfelelő versformát megtalálni.

A refraines vers, úgy látszik, kedvencz formája Petőfinek, és Salamon ezt a formát egészen az ő geniusához valónak tartja. «Mennél szabadabban csapongott, úgy mond, lángképzelete, annál szükségesebbnek érezhette, hogy a strophák végsorainak ismétlése adja meg a dalnak az egységet.» Petőfinek, minden valószínűség szerint, Béranger adta az impulsust a refraines vers mívelésére, de az épen nem látszik bizonyosnak, hogy a refraint ő honosítá meg nálunk, s hogy népi irodalmunkban e forma nem szokásos. A refrain oly annyira jellemző, eredeti sajátsága a népdalnak, hogy alkalmazása jóval megelőzi a rímes költői formát, s rá találunk oly népek költészetében is, melyek a rímet egyátalán nem ismerik. A népdal, természeténél fogva, országos keletre, népszerűségre lévén hívatva, kiválóan szükségét érzi annak, hogy a dalban kifejezett érzelmet, hangulatot a refrain segítségével concentrálja, átalánossá, közössé tegye, és alaposnak látszik az a föltevés, hogy a refrainben voltakép az énekes hallgatóihoz, egy valóságos vagy képzelt chorushoz intézett felszólítás rejlik: «énekeljétek mindnyájan».[2]) Ez a váltogató ének, a megindult hallgatóság ezen részvéte az előadásban, az egyszerű dalt bizonyos

[1]) Tanulmányok I. 221.

[2]) L. A. W. *Grube* kitünő értekezését: Vom Kehrreim im Volksliede (Aesthetische Vorträge, II, p. 103. sqq.).

drámai érdekkel ruházza föl, s talán ez is magyarázza némileg Petőfi különös hajlandóságát a refraines formához, melyet annyi tökélylyel és változatossággal — nem meghonosított, hanem csak feltámasztott és művészileg kifejlesztett. Ámbár a fogalomra még nincs átalánosan elfogadott szavunk, azért a refrain a magyar népköltészetben is elterjedt, ősrégi forma, és, Arany János találó megjegyzése szerint, «leginkább dévaj, csípős, gúnyos, vagy átalában széles jó kedvű dalokban fordul elő, oly eredeti módon alkalmazva, hogy a rhythmus ezen játékát nem lehet kölcsönvettnek tartanunk».*)

A mérsékelt irodalmi párt törekvései közt nem utolsó helyet foglal a verselés kérdéseinek tisztázása, és ebben a munkában Arany Jánost illeti az oroszlánrész. Salamon, ámbár specialis verstani tanulmányokkal nem foglalkozik, finom érzékkel bír a költői formák iránt, s a verset úgy tekinti, mint a belső formára szabott és egészen ahhoz simuló ruhát, mely a költői gondolatot nem elburkolja, hanem kiemeli. Vajjon ki tagadná, hogy, például, *Katalin* belformája mintegy szükségessé tette a iambust, a strophákba nem foglalt, keresztül-kasul rímelt, most összefogódzó, majd széjjelfutó sorokat, melyek oly híven állítják elénk «azt a mozgalmas képet, melyben az alakok körvonalai csak egyes gyors megvilágításban tünnek föl?» Hogy a rhythmus nem egészen külső valami; hogy a költői gondolattal benső viszonyban kell állnia, s hogy átalában a kifejezésre fordított több-kevesebb gond hatással lesz a gondolatra is: ez igazságokat helyén való és üdvös volt hangoztatni akkor, midőn a külforma elhanyagolását a genialitás egy nemének tekintették, s midőn a verselés terén átalános zavar és fejetlenség uralkodott. Nekünk úgy tetszik, mintha ez időszak költői mesterségének vázolása után a jövő kor valamely tanköltője utánozhatná Boileau híres felkiáltását (Enfin! Malherbe vient...), s megkönnyebbűlve így szólhatna majd: Végre, jött Arany!

Míg az első kötet a nagyobb és, tegyük hozzá, jelentősebb tanulmányokat foglalja magában, addig a második kötet jó részét könyvismertetések és alkalmi czikkek teszik. Ez utóbbiak közt azonban ott találjuk a Bajzáról szóló nekrologot, mely voltakép egy igen sikerűlt irodalmi arczkép, meleg hangú, de elfogulatlan méltatása a költőnek, historikusnak, és mindenek fölött a műbírálónak és journalistának, ki a szabadszólás elvét meghonosítá irodalmunkban. A mérsékelt irodalmi kör legtehetségesebb fejének, Kemény Zsigmondnak emlékezete, ámbár újabb keltű dolgozat, méltó befejezésül szolgál e két kötethez, mely ama kör eszméit, törekvéseit, küzdelmeit reflectálja; míg a Shakspereről, Balzacról és a Világirodalomról szóló czikkek nem annyira új felfogás, eredeti

*) *Arany* János Hátrahagyott iratai, II. 26.

szempontok által tünnek ki, — a két utóbbi különben is csak átdolgozás lévén, — mint a szerző azon tendentiája által, hogy a külföldi irodalmak jelenségeit és fejlődését a magyar irodalommal vonatkozásba hozza.

Az ismertetések, Eötvös Gondolatai kivételével, oly könyvekről szólnak, melyek korukat alig élték túl, s melyeket ma senki sem olvas már. Hála Istennek, távol vagyunk attól a kortól, midőn egy-egy szépirodalmi album vagy zsebkönyv kiadása hazafias jelentőségű esemény volt, s profán kiváncsisággal vizsgáljuk azt a kihalt írói typust, mely a részvét, kegyelet és hazafiság czégére alatt árulta silány elmetermékeit. A bírálót azonban, ki nem riadt vissza a hálátlan és gyűlöletes feladattól, hogy az irodalom méltósága nevében megostorozza a kontárokat és hetvenkedőket, annál inkább megilleti az elismerés, mivel abban a szomorú korban nem kisebb erkölcsi bátorság- és önmegtagadásra volt szükség szembe szállni azokkal, kik irodalmunk ügyének méltatlan eszközökkel «pártfogást» szerezni, mint azokkal, kik nemzeti életünket erőszakosan elfojtani törekedtek. A bírálat függetlensége minden irányban, nemcsak a bitor hatalommal és hazug tekintélylyel, de saját nemzeti hibáinkkal, hiúságunkkal, balítéleteinkkel szemben is, kétszeresen fontos volt akkor, midőn a nemzet, a nyilvános élet mezejéről leszorítva, egyedül az irodalomban ápolhatta a nemzetiség oltártüzét.

Kevés magyar kritikust találunk, ki oly emelkedett felfogással bír a műbírálat hivatásáról, mint Salamon. Ő nem tartozik azok közé, kik a rosszat kárörvendő kedvteléssel vagy dühös indulatrohamok közepett bonczolgatják. Még oly szörnyűségek se hozzák ki sodrából, milyen Lisznyai *Madarak pajtása*, sőt óhajtandónak tartja, hogy «néhány ily kötet caprice-szülemény jelenjen meg mielőbb; mert a visszaélések csak akkor szoktak megszűnni, midőn túlságra mennek». Inkább azon összbenyomás által engedi magát vezettetni, melyet a mű lelkében hátrahagy, semmint előre felállított theoriák által, melyek a bírálót gyakran elfogulttá és igazságtalanná teszik. Salamon szerint, «rossz foglalkozás volna egy író műveiben csak azért keresni hibákat, hogy neki rossz órát szerezzünk». A bírálótól nem azt várjuk, hogy az egyesek hibáit, mint olyanokat, reprimálja, — hisz' ez vajmi ritkán sikerül, — hanem azt, hogy a rossznak *következményeit* enyhítse vagy hárítsa el, oly elveket igyekezvén propagálni, melyek az egészséges irodalmi közállapot megteremtésére alkalmasak. A műbírálat tehát épen nem therapiát űz, s valódi czélja nem az, hogy valamely adott kóresetben a megfelelő curát alkalmazza; hanem voltakép az erkölcsi hygieina feladataival foglalkozik és annak föltételeit akarja létesíteni az irodalomban.

Ki a műbírálat hivatásáról így vélekedik, az a költészetet bizonynyal nem fogja csupán kellemes játéknak tartani, mely a felső körök szórakoztatására van szánva, s mely az állami és társadalmi élet tényezői

közt nem foglal helyet. Az ember cselekvéséť érzülete, gondolkozása, világnézete határozzák, s vajjon mi hatja meg a lelket mélyebben, mint saját hű képe, melyen a költői lélek fényes sugarai szövődnek át? Valóban, Salamon a legnagyobb és jótékonyabb igazságot mutatja meg s egyúttal a műbírálat jelentőségét állítja szilárd, rendíthetlen alapra, midőn kifejti, hogy «a költészet politikai, társadalmi és erkölcsi életünkre nézve oly fontos tényező, hogy ápolása, helyes irányban vezetése *gyakorlati fontosságú közügy*».

Ebben a vezetésben része van, s kell, hogy része legyen, a magyar műbírálatnak; de hogy magasztos hivatását teljesíthesse, nem szabad ignorálnia fényes traditióit, s nem szabad e könyvet olybá vennie, mint a múltak tisztes emlékét, melyet csak kegyeletünk illet, semmi több. E könyv nem a jelen küzdelmeit rajzolja, igaz; de nélkülözhetjük-e a múlt fontos tanulságait mi, kik annyiszor csalódtunk, mert a múltat nem ismertük és tanulságain okulni nem igyekeztünk? S nem idején való-e most, a politikai és irodalmi lanyhaság és közöny korában, egy oly könyv megjelenése, mely úgy szólván egy irodalmi párt hitvallását foglalja magában, s melyben a bátorság és független szellem, az erős ítélet és higgadt gondolkozás, az egészséges magyar józan ész a mi legféltőbb kincsünkért hallatja nyomós szavát: irodalmunkért?

HÁHN ADOLF.

Epigrammák.

(Logau.)

Előnyünk van, az állatok fölött egy nagy jóban:
Kimondhatjuk amit érzünk beszédben és szóban.
Fel is használjuk előnyét ezen adománynak,
Mert hisz minden tetteink most csak szavakból állnak. —

Emberi — bűnt elkövetni,
Ördögi — a bűnt szeretni,
Keresztényi — bűnt megbánni,
De isteni — megbocsátni. —

Egy tenger a közvélemény
Nem minden marad felszinén:
Ami nehéz, az elmerül.
Csak mi könnyü, marad felül.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Gyakorlati kézikönyv a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra írta *dr. Heinrich Károly.* Budapest, Kókai 1889.

E könyv a német nyelv gyakorlati elsajátításánál kiván segédeszközül szolgálni, egyúttal elő akarja azonban segíteni a nyelv szerkezetébe való elméleti belátást is. Szerzője lehetőleg gyorsan és alaposan akarja megismertetni a növendéket egyrészt az elkerülhetetlenül szükséges szóbőséggel, másrészt ama nyelvtani szabályokkal, melyek e szókincs felhasználására tanítanak. E czél elérésére a szerző nem tartotta alkalmasaknak sem a nyelvtanból kiinduló módszereket, melyek az elméleti oktatásra fektetik a fősúlyt, sem az olvasmányból kiinduló módszereket, melyek, úgymond, a nyelvi anyag rendszertelensége miatt a grammatikai és syntaktikai tanítást épen elhanyagolják. Egyelőre háttérbe kivánja szorítani az olvasmányokkal való foglalkozást s a tanár és tanuló egész figyelmét fordításgyakorlatokra irányozza, a melyek alapján a növendék nemcsak a nyelvi anyaggal, hanem a mondatképzéssel és mondatfűzéssel is ismerkedik meg. Nem az olvasmányban nyujtott nyelvanyag analysiséből indúl ki, hanem synthetikus menetet követve építi fel a szétbontott elemekből a nyelv rendszerét.

A szerző kézikönyve azon részében, a mely a tanításnak és tanulásnak tulajdonképeni vezérfonaláúl szolgál, nem követi az úgynevezett rendszeres grammatikák menetét és ezért eljárása nem is állhatott a nálunk különben szokásos puszta fordításban és másolásban. Önállóan és tervszerűen alkotta meg módszerét, a mely első tekintetre kissé complicáltnak látszik, de a melybe, úgy hiszszük, könnyen bele fognak szokni tanár és tanuló. Minthogy a szerző módszerességre törekedett, eleve ki volt zárva a grammatika nagyobb, együvé tartozó részeinek (ige, főnév, melléknév stb.) külön-külön egy huzamban való végigtárgyalása. E nagyobb egységeket ennélfogva nem egymás után mutatja be, hanem kisebb részletekre osztva egymás mellett s a mennyire lehetett, összekapcsolta velök a megfelelő mondattani tényeket. A névragozás ismertetését az aránylag legegyszerűbbel, a gyönge ragozással kezdi meg s ennek anyagát is több leczkére osztja el, úgy hogy egy-egy órára körülbelül egy-egy casusnak a bemutatása jut. Egyúttal egy másik alaktani jelenséggel is ismerkedik meg a tanuló: az igeragozásból az igék jelenidejével. Így meg vannak az elemek, a melyek az egyszerű főmondatnak megalkotására szükségesek. A kérdő főmondatból egyszerű azután a relativ mellékmondatra való átmenet. E nyelvtani tényeknek, a melyekhez még a melléknevek s a mutató és birtokos névmás ragozása járul, begyakorlására körülbelül húsz óra van szánva. Ezután az erős névrago-

zásra tér át a szerző. A könyv harmadik szakasza azokat az erős ragozásuakat tárgyalja, a melyek a pluralist *-e* raggal képezik; azonkívül megismerkedik a tanuló a személynévmással s a mondattanból folytatólagosan a jelzői, helyhatározó és időhatározó mellékmondatokkal. A negyedik szakasz folytatja az erős névragozás ismertetését (plur. *-er* végüek), az igeragozásból az erős igék præteritumát s a conjunctivust, a mellékmondatok közül a tárgyi, ok- és czélhatározó mondatokat tárgyalja. Az V. szakasz tárgyai: *er*, *-el*, *-en* végű főnevek; a perfectum-képzés; mellérendelt mondatok; a VI. szakaszéi: a vegyes névragozás; a futurum; feltételes és megengedő mondatok. A gyakorlókönyv utolsó szakaszaiban következik az alany és állítmány szereplésének részletesebb elmélete, a szenvedő alak ismertetése, ehhez csatlakozik az accusativus használatának tárgyalása, az úgynevezett igenvonzat egyéb eseteinek fejtegetése és a *zu*-val álló infinitivus használatára vonatkozó megjegyzések. Az utolsó fejezet a præpositiók használatát tárgyalja, a mennyiben ez a magyar nyelvhasználattól eltér; azok az esetek, a melyekben az ez utóbbival megegyezik, már az előző fejezetekbe voltak beosztva.

A bemutatott grammatikai tények egymásutánja nem esetleges, hanem átgondolt terven alapul, a könnyebbről halad a nehezebb felé. Az egymásra következő részek közt megvan a kellő összefüggés, sőt a szerző még az egyes leczkék anyagán belül, a különféle kategoriákba tartozó elemek között is igyekezett bizonyos szerves összefüggést létesíteni. A nominativus és a præsens tárgyalásával össze van kötve az alany és állítmány fejtegetése, a genitivussal együtt jár a főnévi jelző, a melléknévi ragozással a melléknévi jelző ismertetése stb.

A nyelvtani tényeken kívül az egyes leczkék tartalmaznak még szócsoportokat és fordításgyakorlatokat. Minthogy az előbbiek összeállításánál az alaktani együvétartozás és nem a fogalomrokonság volt az irányadó szempont, azért a tanuló gyakran egymástól nagyon távoleső fogalmak neveivel ismerkedik meg egyszerre s ugyanazért a fordításgyakorlatokban sem lehetett összefüggést létesíteni. Ez persze az alaktani elv következetes alkalmazása mellett nem volt elkerülhető. Inkább el lehetett volna tán kerülni az első fejezetek szócsoportjaiban az olyan fogalmak kifejezéseit, a melyek nem esnek a tanuló mindennapi gondolatkörébe; német nyelvtanulása első napjaiban pl. alig lesz szüksége a *Lootse*, *Bolz*, *keuchen*, *ringen*, *krächzen* stb. kifejezésekre.

A kézikönyv emez első része, a gyakorlókönyv után következik a rendszeres nyelvtan. A tanár, úgy hiszszük, leghelyesebben fog cselekedni, ha ezt *nachschlagebuch*ként használtatja a tanulóval. Ez utóbbi összefoglalva találja itten a gyakorlókönyv fonalán megbeszélt alaktani jelenségeket; itt látja. mily helyet foglal el minden egyes tény a rendszer egészében. Ez alaktan a tanulók szükségleteihez mérten teljesnek mond-

ható s csak tudományos szempontból megbízható, helyes és való tényeket foglal magában.

A nyelvtan behatóan tárgyalja mind a beszédrészeket, csak a kötőszókat nem találtuk benne, ezekből kiindulva pedig mindjárt összefoglaló áttekintését lehetett volna adni a gyakorlókönyvben előfordult különféle mondatfajoknak. A mondattani dolgokat egyáltalában kizárta a szerző ez összefoglaló összeállításból (Előszó V. l.), czélszerű lett volna azonban legalább a német szórend törvényeivel megismertetni a tanulót. A magyar és a német nyelvhasználat eltéréseire úgy a nyelvtanban mint a gyakorlókönyvben kellő ügyet vet a szerző, rendesen nem ugyan szabályok alakjában, hanem a tényeknek egymásmellé állításában; e tekintetben vannak terjedelmesebb összeállításai is, pl. a præpositióknak a magyartól eltérő használata 123—132. l. Szabályokban egyáltalában nem bővelkedik a könyv s ez nem válik épen kárára; a helyett olymódon csoportosítja az adatokat, hogy a tanuló sokszor a tanár segítsége nélkül is levonhatja belőlük a szabályt.

A könyv befejező részét néhány történeti olvasmány teszi. Ezek már csekély terjedelmüknél fogva (mindössze 12 lap) sem helyettesíthetnék az olvasókönyvet; mint a szerző mondja, csak eszközül akarnak szolgálni arra, hogy a tanár növendékei nyelvismereteit általában megítélje s haladásukat különösen megfigyelje. Pedig olvasókönyvre szükség van e módszer mellett is, mely a nyelvtények begyakorlására amúgy is különös gondot fordít; a nyelvtanulást itt is csak az olvasmány teheti elevenné, művelővé és gyümölcsözővé. Már Herbart figyelmeztetett arra, hogy a *synthetikus oktatás* csak oly tárgyakat ölelhet fel sikeresen, a melyek állandó és önmagától messze elágazó érdeklődést kelthetnek. (*Paed. Schriften* II, 569.) Kétségtelen, hogy egy új nyelvvel való megismerkedés képes lehet ily érdek keltésére, de meg kell adnunk a lehetőséget arra, hogy ez az érdeklődés szélesebb határok között ágozódhassék el. A nyelvtani gyakorlatok határai szűkek e czélra, azért nyujtsunk a tanulónak minél előbb összefüggő, tartalmas olvasmányt.

Az itt bemutatott könyv a középiskolák közül különösen azoknak ajánlható, a melyek a nyelvbeli jártasság elérésére fektetnek fősúlyt, tehát a kereskedelmi intézeteken kívül főleg a reáliskoláknak. Ez iskolák tanterve — részben a gymnasiumokéval ellentétben — az oktatás főfeladataképen tudvalevőleg nyomatékosan kiemeli a német nyelvnek lehető legteljesebb elsajátítását, szóban és írásban helyes használatát s csak második sorba helyezi a gazdag német irodalom szellemművelő tartalmának ismertetését. E czélra az utasítások a gymnasiumétól eltérő eljárást és módszert is ajánlanak: kezdettől fogva fősúly fektetendő arra, hogy a tanulók minél több szót, szócsoportot, fordulatot és nyelvi sajátságot véssenek be emlékezetökbe és hogy ez anyag ismétlések és begya-

korlások útján teljes és biztos birtokukká váljék; fordítások, beszédgyakorlatok, írásbeli dolgozatok, emlézések, a német nyelv grammatikai és mondattani sajátosságainak szorgalmas figyelembe vétele folyton karöltve járjanak. (41. l.) Épen e feladatok sikeres teljesítésében, azt hiszszük, igen alkalmas vezérfonalúl fog szolgálni az itt ismertetett kézikönyv; reáliskolai tanulókat csak a kezdet nehézségein kell majd nehány előkészítő órában átsegítenie a tanárnak.

A mondottak alapján a könyvet, mint önálló felfogással, szakismerettel és kiváló, lelkiismeretes gonddal készült munkát szaktársaink figyelmébe ajánljuk. Dr. Petz Gedeon.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Oster- und Passionsspiele bis zum XVI. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des deutschen Dramas von *Ludwig Wirth.* Halle 1889, 351 l. Ára 10 mk.

Milchsack kitünő könyve a húsvéti és passiói játékokról [1]) biztos alapot szolgáltatott a kutatásnak, mely a megindított irányban serényen és eredményesen folytatta munkásságát. Milchsack következtetései elég merészek voltak, mert a húsvéti játékok eredetéről kifejtett elmélete mindössze 28 emlékre volt alapítva. Művének e gyengéjét helyreütötte Lange Károly [2]), ki 224 latin húsvéti játékot [3]) tett tanulmánya tárgyává, de — és ez fényesen bizonyít Milchsack kutatásainak alapossága és megbízhatósága mellett, — előzőjének merész következtetéseit minden lényeges pontra vonatkozólag megerősítette.

Lange, rendkívül gazdag és értékes anyag alapján, meggyőzően mutatta ki, hogy a latin húsvéti ‚ünnep' (a liturgiai szöveg) egyetemes egyházi intézmény volt és hogy ennek számos szövegei csakugyan, mint Milchsack állította volt, egyazon eredetű közös ős-szövegre mennek vissza. Lange az összes anyagot három csoportra osztotta: *a)* Az elsőbe, melynek legnagyobbrészt alig van még drámai jellege, tartoznak azok a szövegek, melyek csak egyetlen egy jelenetből állanak, s e jelenet tárgya: a nők (a három Mária) megjelenése a sírnál és párbeszédök az angyallal.

---

[1]) *Die Ostern- und Passionsspiele.* I. *Die lat. Osterfeiern.* Wolfenbüttel 1880. — L. róla ismertetésemet e Közlönyben IV. 1880, 558—561. l.

[2]) *Die lat. Osterfeiern.* München 1887, 171 l. Ára 3 mk. 20.

[3]) Ezekből 159 németországi, 52 francia-, 7 olasz-, 2 spanyolországi, 3 hollandi és 1 angolországi származású.

E csoport darabjainak száma a legnagyobb: 108. E szövegek főjellemzője, hogy a Milchsack fölismerte ős-mondatokat[1]) tartalmazzák, melyekhez Lange szerint még a jelenetet bezáró *Surrexit* csatolandó. — *b)* A második csoport Petrus és Johannes apostolok szereplését (Ján. ev. XX, 4 alapján) veszi föl második jelenetül. Ide 98 darab tartozik. — *c)* A harmadik csoport darabjai még egy harmadik jelenettel bővülnek: Krisztus megjelenik Mária Magdolna előtt. E darabok (összesen 18) cselekvényben leggazdagabbak és legváltozatosabbak.

Minden egyes csoport darabjai bővülnek ezután, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, egyházi énekekkel. Pótlások és kihagyások is találkoznak, melyeknek indokait ritkán ismerhetjük föl. A német nyelv a második csoportban hangzik föl először a *Christ ist erstanden* kezdetü híres egyházi dallal. Egy prágai XIV. századi darabban föllép már a kalmár (unguentarius), ki későbben orvos és kuruzsló is; a többi húsvéti ‚ünnepekben' e jelenetnek még semmi nyoma, csak a húsvéti ‚játékokban' lesz utóbb általánossá.

Milchsack és Lange kutatásain és következtetésein, de saját önálló széles körű tanulmányain is alapúl Wirth Lajosnak előttem fekvő jeles könyve, melynek érdeme úgy a gazdag anyagban mint a módszeres kutatásban van. Wirth a húsvéti játékok fejlődésében három korszakot vagy fokot különböztet meg:

1. *A húsvéti ünnepek* (Osterfeiern, a Milchsack és Lange által földolgozott művek), melyek még nem tekinthetők drámai termékeknek. Ezekre vonatkozólag Wirth teljesen megerősíti Lange nézeteit és elfogadja ez emlékeknek három csoportba való osztályozását is, melyet fönt közöltem. Ez ‚ünnepekből' fejlődnek:

2. *A húsvéti játékok* (ôsterspil)[2]), melyek már igazi drámák, legnagyobbrészt a húsvéti ‚ünnepek' harmadik csoportjához csatlakoznak és rendszerint hét jelenetből állnak. De e jelenetek *elébe* csatoltak nem sokára egy első részt, mely rendszerint szintén hét jelenetből áll, a sír őreinek keresésével kezdődik és többnyire még Krisztus föltámadását és a pokol előcsarnokában való megjelenését is foglalja magában. E húsvéti ‚játékokból' alakultak:

3. *A passiói játékok*, melyek első részökben különböző jeleneteket vesznek föl Krisztus életéből, azután tárgyalják magát a passiót, utána

---

[1]) 1. Quem quæritis in sepulchro, o christicolæ?
2. Jesum Nazarenum crucifixum, o cœlicolæ!
3. Non est hic, surrexit, sicut ipse dixit;
4. Ite, nuntiate, quia surrexit.

[2]) E megnevezés először egy Nithartnak tulajdonított dalban és a Zimmer grófok krónikájában fordúl elő.

pedig egy teljes húsvéti ‚játékkal‘ végződnek. A passiók idővel igen terjedelmesek és cselekvényben nagyon gazdagok lettek. A cselekvény némelyekben a mennybemenetelig és pünkösdig folytatódik, másokban épen az utolsó itélet napjával végződik. Hosszas disputatiók (főleg Ecclesia és Synagoga, Christiana és Judaia közt), milyenek a német egyházi és világi irodalomban régtől ismeretesek, és az ördögök realisztikus szerepeltetése idővel mind jobban módosítják e játékoknak eredeti egyházi vagy liturgiai jellegét.

Wirth tíz húsvéti és nyolcz passiói játékot tárgyal terjedelmesen és behatóan, kutatva az egyes darabok s jelenetek forrásait, jellemző sajátságait és az egyházi és udvari német költészetnek a szövegek nyelvére és stiljére gyakorolt hatását, melyet eddig nem méltányoltak eléggé.

Latin húsvéti ‚játék‘ nem maradt fönn Németországban. Pez Bernát már a múlt században fedezett volt föl ilyet Klosterneuburgban, de a darab még a kiadás előtt elveszett és Pez nem ad kellő képet róla (l. Milchsack p. 26. 105). A német húsvéti játékok sok tekintetben megegyeznek a XII. századi úgynevezett toursi mysteriummal (Milchsacknál p. 97), miből azt következtették, hogy a német húsvéti játékok francziaországi befolyás alatt keletkeztek. De Wirth nem osztozik e nézetben, főleg azért nem, mert a német húsvéti játékok a húsvéti ‚ünnepek‘ harmadik csoportjának (fönt *c*) közvetetlen továbbfejlesztései, míg a megfelelő csoporthoz tartozó francziaországi ‚ünnepek‘ igen eltérő jellegűek. A toursi mysterium tehát nem fejlődhetett a franczia ünnepekből, hanem valószínüen valamely más, talán a német játékokkal közös forrásból, eshetőleg egy svájczi vagy a felső Rajna vidékén keletkezett műből.*)

A *húsvéti játékok* első csoportjának darabjai, mint említettem, hét jelenetből állottak: I. A három Mária a sírhoz indul, hogy Krisztus testét megkenjék; II. A nők és a kalmár; III. A nők és az angyal a sírnál; IV. Krisztus és Mária Magdolna; V. A nők tudatják az Úr tanítványaival Krisztus föltámadását; VI. Krisztus megjelen Tamás előtt; VII. Petrus és Johannes versenyt futnak az Úr sírjához. Természetesen nem minden játékban van meg mind a hét jelenet. Így pl. a trieri Ludus csak az I., III., IV. és V. jelenetekből áll, tehát azokból, melyek már a latin ‚ünnepekben‘ is találhatók; a wolfenbütteli játékból pedig hiányzik a VII-dik, a harmadik egriből a VI. jelenet.

Az említett hét jelenet közül öt (I., III., IV., V. VII.) a húsvéti ‚ünnepekből‘ származik, tehát csak kettő (II., VI.) új. A második megalkotására az *Omnipotens pater altissime* kezdetü hymnus, ill. ennek utolsó versszaka vezetett:

---

*) Itt számos nagy fontosságú egyházi dráma keletkezett, így az engelbergi és einsiedelni húsvéti ünnep, a beureni passio és mások.

Sed eamus unguentum emere,
Cum quo bene possimus unguere
Corpus domini sacratum. (V. ö. Márk XVI, 1.)

A nők tehát keneteket akarnak venni, a mi korán vezetett a kalmárnak személyes följéptetésére. Hogy e jelenet megalkotásánál kezdetben sem mulattató, sem szatirikus szándék közre nem működött, legjobban mutatja a wolfenbütteli játék, melyben ez a jelenet is egészen komoly. De tény, hogy a világi és komikus elem gyorsan foglalt tért e jelenetben; már a toursi mysteriumban mutatkozik ily irányú tendenczia, némely német darab pedig, határozott ellentétben a szent cselekvény áhítatos méltóságával, terjedelmesen bővíti és szaporítja e jelenetnek nevettető és gúnyoros elemeit.

A VI. jelenet, melynek alapja Ján. ev. XX, 25—29, már megvan a toursi játékban, sok darabban pedig az V. jelenetbe van beleszőve. A komikus elem e jelenetben is korán kezdett tért foglalni, első sorban a tanítványok szavaiban, kik Máriát kigúnyolják, mivel Krisztus föltámadását hiszi és hirdeti.

A húsvéti játékoknak az első csoportja csakhamar szűkkörünek tetszett, miért is tetemesen kibővítették. Igy alakultak a *második csoport* darabjai, melyekben a következő új jeleneteket találjuk: I. Pilatus föllépése; II. A zsidók tanácskozása; III. A zsidók Pilatustól őröket kérnek a sírhoz; IV. A lovagok (ezek az őrök) a sírnál; V. Krisztus föltámadása; VI. Krisztus a pokol előcsarnokában; VII. A lovagok (őrök) a föltámadás után. E jelenetek, melyeket rendszerint a fönti hét jelenet elébe tettek, csak lazán függnek össze a bibliával, ennélfogva szabadabb mozgást engednek a szerzőknek és inkább a nézők mulattatását, mint ájtatosságát czélozzák. Az eredeti hét jelenetben Krisztus áll az előtérben, ez új hét jelenetben Pilatus (a lovagokkal) és Lucifer (az ördögökkel) a főszemélyek. Az ördögök szerepeltetésére a biblia és a német egyházi költészet vezetett. Főleg hármas czéluak e jelenetek, a menynyiben az ördögök vagy a pokolbeli lelkek megváltását meg akarják akadályozni, vagy az embereket (pl. M. Magdolnát) a bűnre csábítják, vagy a bűnösöket (pl. Judást) megbüntetik. Legnagyobb tért az alsfeldi játék ban foglalnak el, a legrégebbek talán a bécsi passió jelenetei. Természetes, hogy e jelenetek túlnyomóan komikusak, de sokszor igen durvák is.

E jelenetek forrásai: I. Az ‚Ingressus Pilatus' cz. egyházi ének. — II. Máté XXVII, 62—64, de német egyházi költemények is, pl. ‚Passional' 81, 13—16. — III. Máté XXVII, 63—66 és ‚Passional' 81, 17—46. — IV. A szerzők önálló alkotása, mely sokszor a lovagi rend kigúnyolását czélozza, de Máté XXVIII, 4 is, mely szerint az angyal leveri és megbódítja az őröket. — V. Máté XXVIII, 2—4 és az egyházi hymnusok. —

VI. A liturgiai szertartás, mely főleg a Nicodemus-féle évangyeliomon[1]) alapszik. — VII. Máté XXVIII, 11—16, de igen szabad földolgozásban. Az őrök fölébrednek, üresen találják a sírt és hanyagsággal vádolják egymást, a mi néha tettlegességekre és realistikus verekedésre vezet. Itt is forrásúl szolgált a ‚Passional' 91, 42—76.

A *passiói játékok* sokkal terjedelmesebbek és ennek következtében egymás közt is sokkal eltérőbbek. A főczél volt: a húsvéti játékok cselekvényét Krisztus életével egészen a sírba helyezéseig kiegészíteni. Rendszerint Keresztelő János föllépésével és Krisztus keresztelésével kezdik a történetet és majd többet, majd kevesebbet vesznek föl a Megváltó életéből egészen haláláig, mire aztán a húsvéti játékok teljes cselekvénye következik. A passiók sohasem voltak a ritus vagy liturgia részei (hisz tartalmuknál fogva nem is fűződnek valamely keresztyén ünnephez), hanem kezdettől fogva önálló színdarabok. Eleinte lehetőleg ragaszkodnak a biblia szövegéhez: egyszerűek és rövidek voltak, prózai dialogusok. Utóbb a szerzők versbe szedték és fölvett énekekkel tarkították a prózai szöveget, majd mind jobban kibővítették a cselekvényt és e czélra igen sokat merítettek a korabeli német elbeszélő és hymnikus egyházi költészetből, mit Wirth minden egyes darabra nézve pontosan kimutat. A későbbi darabok idővel oly terjedelmesek lettek, hogy csak több nap alatt voltak teljesen előadhatók. E játékokban aztán mind nagyobb tért foglalt a komikus és világi elem. A XIII. századból három ily játék maradt reánk (Beuren, Bécs, Muri), a XIV-dikből csak egy (St. Gallen); igazi virágzásuk csak a XV. századdal veszi kezdetét, midőn a húsvéti játékok mind jobban kimennek a divatból és helyöket a közönség érdeklődésében és pártolásában épen a passiók foglalják el, melyek sok helyütt (Oberammergau) még ma is föntartják magukat.

Művének legnagyobb részében Wirth pontosan tárgyalja az egyes játékokat és imponáló olvasottsággal mutatja ki minden egyes jelenetnek, sőt lehetőleg minden versnek és mondatnak forrását. E kimutatás legjobban bizonyítja, hogy e játékok igen sokat merítettek a korabeli irodalomból. A világi, komikus és szatirikus elemek szerzői, Wirth szerint, a clerici vagy scholares vagantes voltak, kik a XII. század óta nagy szerepet játszanak a német irodalom történetében és, úgy látszik, igen nagy, bár ma már pontosan ki nem mutatható befolyást gyakoroltak a német költészetre.[2]) Az egyházi játékokban is közreműködtek. Erre vonatkozik pl. az 1227-iki trieri zsinatnak következő kanonja: «Továbbá megparancsoljuk, hogy a papok ne tűrjék, hogy a scholares vagantes vagy goliardok a Sanctusról vagy Agnus Deiről vagy egyébként a misénél

---

[1]) *Evangelia apocrypha ed. Const. Tischendorf.* p. 368 és 396.
[2]) L. róluk Német irodalomtörténetemet I. 144—148.

és az isteni tiszteletnél verseket énekeljenek, mert ezzel rendesen zavarják a papot a kanonban és megbotránkoztatják a hallgatókat.» És az ilyen határozatok és tilalmak folyton ismétlődnek. Az eredmény az volt, hogy az egyház kiutasította e nehezen fékezhető s épen nem vallásos irányú [1]) legényeket a templomokból, de a klerikusok aztán magukkal vitték a színi előadásokat is, melyek utóbb teljesen az ő kezökbe mentek át, jellegökben is mind jobban elszakadtak az egyháztól és mind gazdagabbak lettek világi és mulattató elemekben. Ez elemek, a komolyak ép úgy mint a tréfásak, nyelvi és stilbeli sajátságaikkal, föntartották magukat egészen a legújabb korig, mit Wirth, sajnosan, nem fejt ki kellően, mert, mondhatni minden fölismerhető ok nélkül, csupán a XVI. századig tárgyalja az egyházi dráma fejlődését. De téves az eddig általánosan elfogadott nézet, hogy a komikus elem a kalmár jelenetével [2]) foglalt tért a játékokban; nem, a vagansok vitték azt be, még pedig kezdetben alakoskodásokkal, álarczokkal és improvizált tréfákkal, mit a zsinatok ismételt tilalmai világosan bizonyítanak. Később is ők fejtették ki ez elemet, ők vittek be a nép mulattatására sok durvaságot (verekedéseket, kétértelműségeket, köznapi élczeket) is a játékokba, ők a lovagi rend parodizálását és kigúnyolását is, hisz a klerikusok régtől fogva gyűlölték a fennhéjázó, önhitt, de üres és a XIV. század óta jelentőségökből kiesett lovagokat, s e gyűlöletben a nép is teljes szívvel osztozott. A szatira azonban a papság ellen is fordult, melynek erkölcstelensége, iszákossága, kapzsisága, lustasága stb. főleg azokban a jelenetekben teszi a komikum fontos elemét, melyekben az ördögök szerepelnek. Jellemző, hogy később teljesen németesítették az egyházi játékok jellegét; úgy bántak a szent történettel, mint már a ‚Heliand‘ szerzője tett volt a IX. században.

A darabok szerzőit nem ismerjük névről, de eljárásukról ma már elég világos képünk van. Kummer még azt állította [3]), és ez volt az eddigi általános vélemény, hogy a játékok hasonlatossága és rokonsága a szóbeli hagyomány műve; Wirth kimutatja, hogy e felfogás csak igen kis részben indokolt; a legtöbb munka meglévő darabok átdolgozásából származik; hisz némely szerzők, mint pl. az alsfeldi passióé vagy az egri úrnapi játéké, valóságos másolók, hogy ne mondjuk plagiátorok.

---

[1]) Hiszen egyik főműködésök egyházi hymnusoknak, imádságoknak, legendáknak stb. parodizálása volt. L. *Wiener Sitzungsberichte* XIII, 327.

[2]) Midőn a kalmárból utóbb kuruzsló lett, az ő jelenete valóságos vásári képpé alakúlt át, milyenek a korabeli német farsangi játékokban is gyakoriak.

[3]) *Erlauer Spiele* p. XXXVII. E darabok (hat) XIV—XV. századi, valószinűen Gmünd karinthiai város vidékéről származó egyházi drámák, melyeknek kézirata most Egerben van.

Ezekben foglalhatók össze Wirth művének általános, elvi eredményei. Nem kevésbbé fontosak az egyes művekre vonatkozó kutatásai, de ezeknek ismertetése a munka nagy részének közlését tenné szükségessé. Wirth könyve a további kutatások fontos és biztos alapja, mely az egyházi játékok bármely kérdésének tárgyalásánál ezentúl kiinduló pontul fog szolgálni.

Heinrich Gusztáv.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

13. **Reményi Ede. A magyar nyelv tanítása a pancsovai főgymnasium I. osztályában.** (Pancsovai állami reál-gymnasium, 12 l.) — A magyar nyelv tanárának helyzete mindenesetre legnehezebb az oly vidékeken, a hol különböző nemzetiségű és anyanyelvű tanulók kerülnek össze az első osztályban. Itt nem elég az, hogyha, mint a magyar vidékek iskoláiban teszszük, az anyanyelvi tanítás csakis arra szorítkozik, hogy az ismert nyelvtényeket felidézzük és rendszerezzük a tanuló emlékezetében, hogy ezentúl öntudatosan használhassa nyelvét; a más anyanyelvű tanulókat előbb meg kell tanítani a magyar nyelv használatára. Tehát itt nem lehet szó többé anyanyelvi tanításról, ily osztályban a magyar merőben idegen nyelv s úgy is kell vele elbánni.

Hazánk különös nemzetiségi viszonyainál fogva középiskoláink első osztályában a nyelvek tanításának módja a legkülönbözőbb módon alakúl. S e különös viszonyokon a helyi tanterveknek kell segíteni. A pancsovai főgymnasium is egyike a legkülönösebb helyzetben levőknek. Tanulói négy különböző nemzetiséghez tartoznak, és mindegyiknek más az anyanyelve. Legtöbb a szerb, aztán a német, az oláh, s rendesen legkevesebb a magyar. Ilyen osztályban kellett Reményinek a magyar nyelv tanításához fogni; eljárásáról ez értekezésében számol be.

Természetes, hogy az első időszakban a magyar nyelvet mint merőben idegent kellett tekintenie, hisz 43 tanuló között csak 7 magyar volt. A tanítás nyelve a magyar, csakhogy kezdetben ezt az osztály legnagyobb része nem érti. «A míg a négy elemből alakult polyglott I. osztályban a német nyelvet segédtannyelvűl lehetett használni, a tanár feladata jóval könnyebb volt a mostaninál. Újabban azonban a német nyelvet a környékbeli népiskolákból részint kiküszöbölték, részint kevés figyelemre méltatják, miért is a némettel még kevésbbé lehet a szerb- és spanajkú tanulókhoz férni, mint a magyarral. A németajkú tanulók előtt másrészt meg a szerb nyelv jobbadán idegen nyelv s így a tanár azon dilemma

előtt áll, hogy vagy mind a kettőt használja segédtannyelvűl, vagy egyiket sem —» (7. l.). Szeretnők tudni, hogyan segített e bajon a tanár tényleg; tanulságul szolgálhatna ez más hasonló helyzetben levő tanároknak.

A helyi tanterv e bajokon úgy igyekszik segíteni, hogy «a latin nyelv 7 tanórájából heteken át 5 okvetlenűl a magyar nyelv javára fordíttatott. A latin órák száma később is (november és deczember havában) csakis oly arányban növeltetett, a mily mértékben gyarapodott a tanulók jártassága a magyar nyelvben. A magyar nyelvre tehát heti 11 óra levén fordítva, összesen (az első időszak végeig) mintegy 160—170 óra állott az előkészítő tanfolyamban rendelkezésünkre —» (8. l.).

Ezen időt a magyar nyelv alapos megtanítására kellett fordítani, és pedig első sorban a helyes kiejtés elsajátítására. Az itt keletkező nehézségeken nagyon segíthetne a hangok képzésének elemi (nem tudományos) fejtegetése s összehasonlítása az illető tanulók anyanyelvének hangjaival. Maga a nyelvtani tanítás a mennyire az idő engedte mondattani alapon induktive folyt; s minden esetre sikeresnek kell mondanunk, ha tekintetbe veszszük, hogy néhány hó múlva már is a beszédgyakorlatoknál tartottak. A magyar nyelv teljes elsajátítását ebben az iskolában még jobban elő fogja segíteni, ha a czélba vett előkészítő osztály valóban létesűl.

14. Bertleff András, Beiträge zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart. (Beszterczei ág. ev. főgymnasium, 38 l.) — A hazai német nyelvjárások nagyon érdekesek nemcsak a germanistára nézve, hanem a magyar nyelvészet szempontjából is. Mégis oly ritkán akadnak egyesek, a kik a Magyarország területén élő német nyelvjárások feljegyzésével és feldolgozásával foglalkoznak. A czímbeli értekezés dicséretes kivétel. Erdély északkeleti szegletében, Beszterce-Naszód megyében, a Besztercze folyótól kissé félre eső völgyben fekszik Kis-Besztercze község, melynek nyelvjárását tárgyalja ez az értekezés.

A dolgozat fő része nyelvmutatvány, mely elé csak nagyon is rövid tájékoztató bevezetést csatol a szerző, melyben számot ad forrásairól, az anyag összegyüjtésének módjáról, s a szóban forgó dialektus hangjairól. Meglátszik a hangok e rövid jellemzésén is, hogy szerzőnek nincs meg a szükséges phonetikai ismerete, mely őt a hangok pontos leírására és jelölésére képesítené. Jó volna, ha tanulmányozná a németországi dialektustanulmányokat (pl. Winteler, Die Kenzeler Mundart), s ha az egyes hangokat illetőleg Vietor Phonetikájában keresne segítséget. Dolgozata így is kiválóan érdemes munka, s csak serkenthetjük a szerzőt, dolgozza ki mielőbb az általa oly jól ismert és érdekes nyelvjárást teljes egészében.

A közölt szövegek mind prózaiak, egyenesen a nép ajkáról írta le őket B., kinek különben anyanyelve ez a dialektus. Tartalmuk megszólí-

tások és feleletek ünnepies alkalmakkor (keresztelés, bérmálás, lakodalom, temetés) és népmondák. Minden egyes szöveg után pontos felnémet fordítása következik. BALASSA JÓZSEF.

15. Vécsey Bekény, A hősköltemény. Epopeia. Aesthetikai tanulmány. (Kis-szebeni kegyes r. gymnasium, 3—17. l.) — Ez a ,tanulmány' szól az eposz tárgyáról s hőséről, a személyek jellemzéséről, a kellékekről, a szerkezetről, az elemekről és az előadásról, a mi egy kissé sok 15 lapra. De a dolgozat különben is még szerény igényeket sem elégít ki, mert teljesen a középiskolai tankönyvek színvonalán mozog. Az eposz eredetére, tárgyára, hősére vonatkozó mélyebb problémákat a szerző még nem is érinti; nincsen róluk, úgy látszik, tudomása. Összes fejtegetései felszínesek, tudományos szempontból ferdék. Az eposz tárgyáúl újabbkori esemény nem alkalmas, «minthogy e korban a szigorúbb erkölcsi, polgári és illemtörvények szűkebb korlátok közé szorítják az egyéneket» s a «hadászati módszerek» nem engedik, hogy a hősnek vitézsége, személyes bátorsága stb. kitünjék. Ez igen külsőleges magyarázat. Ha a szerző az époszt párhúzamba tette volna a regénynyel, sokkal jobban felelhetett volna meg e kérdésre: mily tárgy alkalmas az epopeia tárgyáúl? Hasonlókép igen felszínes, a mit az eposz hőséről mond, kit csak úgy jellemezhetett volna helyesen, ha szembe állítja a tragédia hősével. A mit a hős jellemzésének kellékeiről mond, legnagyobbrészt bármely költői munka bármely személyének jellemzésére illik. Az eposz kellékei szerző szerint 1. egység és összhangzat, 2. teljesség, 3. nagyszerűség és 4. érdekesség, de aztán jön még 5. a szerencsés kifejlet, «mely abban áll, hogy a fölvett cselekvény hőse az eléje gördített terhes és nagyszerű akadályokat legyőzvén, hosszas és nehéz küzdelmek után valahára czéljához jusson.» Hát ha az eposzban nincs «szerencsés kifejlet»? hisz a szerző maga szól a 13. lapon a hős elbukásáról!

Épen oly kisszerű és jelentéktelen mind az, mit szerző az eposz szerkezetéről mond. De vannak itt furcsa dolgok is. Így «emeli az elbeszélés érdekét, ha a költő az elbeszélés elé valamely velős, talpraesett mondatot vagy közmondást bocsát»! Hogy a költő előkészíti ugyan az olvasót a bekövetkezendő eseményekre, de «azokat még sem gyaníttatja vele oly tisztán, hogy általok meg ne lepessék», szintén oly szabály, melynek a világirodalom remekei nem felelnek meg.

A hősköltemény elemei: a csodálatos, a valószínűség és az allegoriai személyesítés, — sajátszerű egy összeállítás! Sehol mélyebb fölfogásnak még látszata sincsen. És milyen észjárás terméke ez: «*A víg époszban* a tárgyúl szolgáló kor és nemzet előítéleteiben (?) s babonáiban élő mesés lények, mint óriások, bűbájok (?), boszorkányok, sárkányok, garaboncziások, megbűvölt várak, fegyverek stb. szerepelnek. Így pl. a német Nibelungenliedban, az indus Mahabharatában, a perzsa Sáhnamé-

ban a bűbáj képezi a csodálatost.» Tehát ezek mind víg eposzok? és csakugyan a bűbáj ezekben a csodálatos elem? Hát mythoszról sohasem hallott a szerző? Valóban hihetetlen, hogy valaki akár csak 15 lapot is írjon össze az epopeiáról s egyetlen egyszer ne találjon alkalmat a mythosznak legalább megemlítésére. De majd minden fejtegetése sajátságos: «Hajdan azt hitték (10. l.), hogy a hősköltemények elengedhetlen kelléke a csodálatos, azért *fölállították a gépezet szabályát*, mely szerint ott, hol az emberi erőre nézve megoldhatlanná bonyolúlt a csomó, *mint-egy gép segítségével* váratlanúl megjelentek az emberi cselekvények tömegében s csodával segítettek *a bajon.*» Kik vagy mik jelentek meg és segítettek? Beszélhet ily érthetetlenűl, a ki érti a dolgot? Itt alighanem félreértésen alapuló fordítással van dolgunk.

Egészen felszínes, a mi alább a leírásról olvasható, «mely abban áll (!), hogy a költő azoknak részeit és tulajdonságait *egymás után* a leglényegesebb és legjellemzőbb vonások élénk ecsetelése *által* akként állítsa szemlélet elé (?), miszerint (!) az olvasó lelkében oly hangulatot ébreszszen, minőt a leírt cselekvény, esemény, tárgy, jelenet vagy csata (mily összeállítás!) az ő lelkében ébresztett.» A ki így magyaráz, az legjobban tesz, ha nem magyaráz; Lessing Laocoonjáról pedig, úgy látszik, sohasem hallott V. úr.

Ép oly gyenge az eposz alakjáról szóló részlet. A hősköltemény versneme szerző szerint a hexameter. «Jóllehet az ős-, közép- és újkor hősköltemenyeinek *legnagyobb része* hexameterekben van írva (a mi, mellesleg mondva, bizonyosan nem igaz), mindazonáltal egyes nemzetek saját nemzeti eposzaihoz (?) más és más versnemet találtak fel. (Mily stilus!) Így pl. a francia nemzet az alexandri*neket, mely nevét* a 12-dik századbeli Alexander franczia költőtől vette» stb. ily stilben. Végűl következik az eposzok osztályozása és fölsorolása, sok furcsa állítással, mint pl. hogy Lingg «a népvándorlást egy nagy történeti eposzban dicsőíti», vagy: «Ha az eposz tárgyát a költészet országából veszi, akkor tündéries eposz a neve, ilyen ‚Argirus' Görgey Alberttől», vagy: «Az idylli eposz tárgyát a polgári életből vett nevezetesb események, melyekben azon (?) kor világtörténeti viszonyai tükröződnek vissza, továbbá a szerelem, a családi tűzhely kedves boldogsága, teszi. Ebben a hős helyét a nő foglalja el (?), a vitézséget a női hűség váltja föl» stb. Nagyon naiv az állat-eposzról szóló szakasz. Szerzőnek irodalomtörténeti ismeretei rendkívül hézagosak. Az állat-eposz szerinte «nem igen nevezhető az eposz többi fajaival egyenlő jelentőségű fajoknak (!), mert az egész világirodalomban alig birunk többet, mint Goethe Reineke Fuchsát, ez is csak átdolgozása egy réginek»; — «Nal és Damajantit», úgy látszik, önálló eposznak gondolja; — a travestáló époszra «az összes világirodalomban nem igen találunk több példát, mint Blumauer Aeneisét», — a

humoros eposzra csak «Don Juant» hozza föl; «Bolond Istók» vagy «A délibábok hőse» nem jutott eszébe. A humorról furcsa dolgokat állít (nyilván valami félreértett német eredeti alapján). A humoros költő «ismeri tisztán az emberit, az ember botlásait s gyarlóságait. Önmagát az emberiségben s az emberiséget önmagában találja föl. Jobban haragszik a világra, mint szereti azt. (Az eredeti valószínűen a megfordítottját állítja). Megvan benne a fájdalom érzése, de legyőzte azt, midőn mosolyogni tud mellette, érzi az élet ellenmondásait, de szívén keresztűl kibékíti azt». (Ezt meg az eredeti tán érthetően fejezi ki.) stb. «A magyar eposz-irodalom három korszaka» cz. fejezet zárja be a dolgozatot, természetesen több furcsa állítással tarkázva.

Az egész dolgozat rendkívül gyenge munka. Szerző, úgy látszik, nem is sejti, hogy az eposzról igen gazdag és értékes egész irodalom van, melyet a szaktanárnak tanulmányoznia kell, ha — nem is ír æsthetikai tanulmányt az epopeiáról. De V. úr a nagyobb és értékesebb költészettanokat sem látszik ismerni; nem ismeri a világirodalom eposzait, nem ismeri az irodalomtörténetírók és æsthetikusok elméleteit sem. Egy-két iskolakönyv a forrása. És hogy milyen stilben ír, mutatják az idézetek, a rengeteg passivum, a sok érthetetlen vagy magyartalan mondat és szerkezet. Részemről nagyon sajnálom az ily dolgozat megjelenését, mert épenséggel nem emeli a középiskolai tanári kar tekintélyét — még a gondolkodó s olvasott tanulók előtt sem. HEINRICH GUSZTÁV.

16. Czapáry László: Szekér Joákim Alajos élete és művei. (Székesfehérvári főgymnasium, 3—52. l.) — Midőn a jelen értekezés írója tárgyat keresett irodalomtörténetünkben, az az *új* kép állította meg, melyet Beöthy Zsolt rajzolt «A magy. széppróza elbeszélés tört.» II. köt. 176—97. lapjain. A kép egy múlt századvégi szerzetest ábrázol, a ki — mint több híres társa — a vallás oltára mellett áldozott a hazáén is. A felpezsdült nemzeti élet egyik napszámosa akart lenni, a kolostor csendjében munkálva művelődésünk előmozdításán és nyelvünk csinosítgatásán. E kettős czél vezette már első műve megírásában is (Magyarok Eredete stb. I—II. köt. 1791.); de az elérendő siker örömeit jó előre megkeserítették irígyei, kik a könyv megjelenése után üldözői lettek. Ezért történt aztán, hogy a franciskánusoktól átment a cisterciek rendjébe; mivel azonban itt sem lehetett sokáig maradása, innen is kilépett s elkeseredésében beállott a híres Splényi-ezredbe tábori papnak. Járt Ausztriában és Olaszországban, részt vett egy téli előörsi szolgálatban és a véres marengói csatában, végre a rastadti és lunevillei béke után ezredével Erdélybe, majd meg Pestre, innen ismét Kolozsvárra ment. Mint látható, hányt-vetett életében kevés öröm juthatott osztályrészeül; és ő mégsem zúgolódik soha, mert híven megőrízte eszményeit, melyek a hétköznapi élet hányatásaiban mindig nyújtottak neki némi pihenőt. Ha-

zájába visszatérve a tollat ismét fölveszi: «az Pesti Quártélon» 1806-ban elkészíti a «Marengói Tsata» eleven leírását s vele egy időben (1807.) kiadja a «Hadi Tudomány»-t is «egy nevét eltitkolni akaró tudós és nagyméltóságú hazafi» írásaiból. Utoljára egy regényt ír (Magyar Robinson. I—II. köt. 1808—9.) a végre, hogy a nyugati népek mögött nagyon elmaradt magyar közönség s különösen a «tyúk-ültető» gazdaasszonyok tudatába élvezetes alakban hasznos ismereteket csempészszen. De áldoz ezen nemes czél szolgálatában a maga rajongó lelkének is, midőn világjáróival fényesen bebizonyíttatja, hogy a magyar ember még a legsanyarúbb körülmények között is boldogúl. E mű sikereit sem élvezhette végig, mert már 1810-ben szept. 26-án, élete 51-dik esztendejében meghalt. — A rövid életrajzot Beóthy a terjedelmes történet és regény bő fejtegetésével és az író vele kapcsolatos jellemzésével egészítette ki. E czélra állította aztán nagy művészettel össze a bevezetésekben található érdekes vonatkozásokat, a művek czélzatait, viszonyukat a korabeli irodalmi áramlatokhoz, a Magyar Robinson rokonságát a hazai és külföldi termékekhez, a meseszövésben található jelességeket, a stilus apróbb sajátosságait s mindent, a miben az írói egyéniség nyoma fölismerhető volt. És e befejezett rajz előtt szerzőnk így határozott: «Szekérnek, irodalomtörténetünk ez *alig* méltatott, jobb sorsra érdemes alakjának életéről és műveiről, a mennyire forrásaim engedik, lehetőleg *egész* képet adok.»

Ezért a kevés tisztelettel fogalmazott érdekkeltésért nem vádaskodunk, mert a szerző maga is megboszúlja magát azzal, hogy a kicsinylőleg érintett elődöt nyomról-nyomra követi, sőt ítéleteit is átveszi — még pedig az idézések pontos megjelölése nélkül. Azon elhatározása különben, hogy a meglevőnél többet adjon, ott mindig megtermette gyümölcseit, a hol *csak* szorgalommal kellett a munkát győznie. Az életrajz azon részében pl., a hol Szekér szerzetesi éveiről számol be, igen sok új adattal rendelkezik; jóllehet a fődolog, a szerzetesekkel folytatott viszálykodás, nála is félhomályban marad. A Magyarok Eredetének azon két helyét, melyben Beóthy az ellenséges érzület csiráit látja, megtoldja ugyan még egy nyomósabb harmadikkal is, sőt azt is sikerült megtudnia, hogy a világiakkal való sűrü érintkezés és a polgári ruha gyakori hordása miatt is nagyon magára vonta a rendbeliek haragját; de az üldözők nevét s különösen a «kiváltkép hatalmas névtelen» kilétét ő sem tudta földeríteni. Úgy látszik, nem is akarta. Azzal sem vagyunk egészen tisztában, hogy miért írta Szekér születési évét minden megjegyzés nélkül 1752-re, mikor Beóthynél 1759-et talált. A megvitatás e helyt már csak azért is kívánatos volna, mert Lázár Béla újabb adalékai (Figyelő, XXIV.) világosan Beóthy számai mellett bizonyítanak.

A művekről szólva igen hasznos munkát végez, midőn a Magyarok

Eredete tartalmának rövid elmondásában megjelöli a mű azon helyeit, melyek a második kiadásban változtatást szenvedtek s kiemeli, hogy az író egy eseményt nagyon röviden, mást meg igen is bőven beszél el. Még nagyobb érdemet szerzett magának azon helyeken, hol azt mutatja ki, «hogy Szekér történelmi műve megirásában az előtte levő források közül melyiket hol és hogyan vett igénybe». A nagy szorgalom teljes méltánylása végett megemlítjük, hogy Szekér 21 forrását csak az I. köt. bevezetésében nevezte meg, mert a szövegben «ugyan ezeknek többszöri nevezésével — mondja — munkám folyását félbe szakasztani, és az által olvasóimnak unatkozást okozni nem akartam». E fáradságos egybevetés után állapítja meg aztán, hogy főforrásul Pálma Károly «Notitia Rerum Hungaricarum» czímű művét használta s hogy igen gyakran támaszkodott Pray György műveire is; egyéb forrásai mellett merít még Thuróczíból is, de nem tartja föltétlen hitelűnek, Bonfiniust megkerüli, mert igazmondásában nem bízik. — A kritikai tárgyalás ezen sikeres módszerét akarta a Marengói Tsatára is alkalmazni; de mert a róla szóló művek közül egyet sem ismer, a tartalom száraz elmondásán kívül csak annyit tud földeríteni, hogy a derék tábori pap Napoleon által megcsépelt ármádiánkat igyekszik a közvélemény előtt védeni. Még kevesebb mondani valója van a Hadi Tudományról. Hogy azonban a róla kezdett fejezet mégis terjedelmes legyen, a szószaporítás legutolsó eszközét veszi igénybe: nekiáll a mű 13 «plánuma» és az izeltetőül kiszemelt szöveg lemásolásának, s hogy a szegénységi bizonyítvány teljes legyen, utánnok írja a zárjelek közt rikító idegen szavak terjedelmes jegyzékét. Ez magában véve édes kevés; Szekérre vonatkoztatva pedig épen semmi, mert a szóban forgó mű, tudjuk, nem is az övé. A regényről szóló fejezetben először a Robinson-irodalommal ismertet meg bennünket Beöthy könyve alapján, aztán végigcsörtet a rémítően hosszú tartalmon. A mit jellemzésül mond, nem eredeti és nem is minden, a mit Beőthynél talált. És e kevés valaminek még az a veszedelme is megvan, hogy a művekről szóló rész legvégére jutott; tehát oda, a hol mi a nagy hangon igért teljes képet már befejezve szeretnők látni.

Az értekezés utolsó részében «Szekér J. A. irálya» kerül tárgyalás alá, vagyis az irásművek azon sajátsága, melyről Buffon ismeretes kijelentése óta minden éles szemű vizsgálódó fel tudja ismerni az embert. S ha valakit, akkor ép a tárgyalt írót lehet e sajátság után sikerrel jellemezni, mert a művek előszavában gyakran czéloz az írás azon eszközeire, melyeket ő a maga belátása szerint válogatott meg, és e mellett stilusának azon sajátsága is könnyen fölismerhető, mely az ő egyéniségéből folyólag egészen önkénytelenül került oda, mivel ezt a tárgyilagos előadásba be nem olvadt alanyi elem képezi. Így kerülhet aztán felszínre az a sokszor enyelgő, máskor csúfolódó és maró megjegyzés, — az a

czélzatosan lelkesítő, máskor önfeledten lelkesülő, tudatosan egyszerű és népies, majd ismét önfeledten provincziális, sőt pórias előadás, mely a tudatos írót és önfeledt embert napnál világosabban állítja szemeink elé. — Czapáry úr azonban egyebet cselekszik: leírja «idegen szók és kifejezések» s megkínoz bennünket egy olyan szótárral, melyet már fentebb sem tudtunk végig élvezni feljajdúlás nélkül; leírja «pórias kifejezések» és csatol hozzá egy csomó példát, melynek fele már így kiszaggatva sem pórias s másik felének egy része is zamatos magyarsággá szelídül, ha a népies előadás folyamán olvassuk. Hogy azonban igazságos legyen, kijelenti, miszerint az «elsorolt pórias kifejezések mellett nagyszámúak a valóban szép kifejezések is». Pl. urat másoló (elpártoló); mivel már a nyavalyának terhe tágúlna róla; lováról leesett és nyaka szakadva meghalt; palotás (házmester) stb. Dicsérete, valamint fenti megrovása is igaz; de az ügyetlenül válogatott példákkal inkább hazudtol, mintsem bizonyít. Ép így sorolja fel példáit a közmondásos előadásra, képes kifejezésekre, hasonlatokra, sőt a helyesírási hibákra is. Ezen utolsó csoportnál különben gondoskodik arról, hogy megjegyzéseit komolyan ne vegyük. E czélra a kedélyes pedanteriát választotta. A «cs» helyett — mondja többek között — rendesen «ts»-t ír: ótsárlói (Rob. II. köt. V. lap) ... Az összetett szókat sokszor alkotó részeik szerint külön írja (szőr vászonból), sokszor pedig a részeket kötőjellel kapcsolja össze (ég-hajlást); de ilyen alakokat is találunk, mint: szájkitátva (Rob. II. köt. 64. lap). — Ezek után az értekezést röviden bezárja s azt hiszi, hogy az író életéről és műveiről, a mennyire forrásai engedték, lehetőleg teljes képet adott.

A jó Szekér Joákim egyik Elől Járó Beszédjében így fenyegetőzött: «a kik pedig valaha ... valamely vakmerő szemrehányást tenni bátorkodnának, lesz, a mit fülökbe súgjak». Ha még élne, a jelen értekezés írójának bizonyára azt sugná, hogy a székesfehérvári diákok még ma is tanulhatnának annyit az ő írásaiból, különösen írásai rosszúl megbolygatott stilusából, mint az 1887—88-ki értesítő tartalmilag itt-ott vízenyős, stilisztikailag pedig egészen száraz értekezéséből. — Igaza volna. — Czapáry ur ismét azzal takarózhatnék, hogy a programm-értekezések sivár mezején még az ekkora szorgalommal készített és ennyi eredetit tartalmazó munka is igen ritka. — — Igaza volna!

SEBESTYÉN GYULA.

VEGYESEK.

— **Ad Vegetii Epit. rei milit. l. I.** — 1. In editione Vegetii a Langio curata (Lipsiæ, 1869) in l. I. c. 6. legimus hæc:

«Sed qui dilectum acturus est, vehementer intendat, ut ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant *bellatores*» —

ubi optimi codices, Paris. 7383 et Perizonianus, quos e diversis archetypis fluxisse constat, eundem corruptelam, *bellatorum* exhibent, in deterioribus autem libris procul dubio ex coniectura, *officium bellatoris* legitur. Sed ex ipsis scriptoris nostri verbis in l. I. c. 13:

«ostendissent se omnia, quæ erant in militari *arte*, *complere*» pro *bellatorum* scribendum esse *belli artem* luculenter apparet.

2. In l. I. c. 15:

«At doctores ad hanc rem artifices eligendi et maior adhibenda sollertia, ut arcum scienter teneant, ut fortiter *inpleant*» verbum *inpleant*, quod intellegi non potest, in *impellant* mutandum esse censeo.

Geyza Némethy.

— **Sebesi Jób** *újabb népköltési gyüjtéseiből* még egy adalékot ismerünk. A múlt évi Budapesti Szemle aug. füzete hozta Dr. Herrmann Antal czikkében, *Szilágyi és Hajmási* czímen. Csak töredék; de azért így is irodalomtörténeti jelentőséggel bir, mert változata XVI. századi regényes epikánk egyik szép maradványának, az 1571-ki *Szendrei Névtelen*-nek.

Első megtekintésre minden szakember el fogja itélni Sebesi J. urat azért, hogy a gyüjtés helyét, a közlő nevét, esetleg közvetett gyüjtője nevét is elhallgatta: mert akadhatna szerintök buzgó irodalombarát, ki a megmutatott nyomon elcsapázna majd a teljes szövegig. Hivatkoznának Szabó Károlyra, a ki ugyane tárgy egy másik töredékes változatát közölvén, nem felejtett el megnyugtató sorokat sem hozzá csatolni. — Mi, a kik az első megtekintésnél nem állapodtunk meg, csak örülünk annak, hogy a közlő ezuttal nevet nem említett: legalább észrevételeinkkel így nem sértünk személyt.

Szerintünk ugyanis az az ismeretlen góbé a titkos alchymiák legmodernebb nemét, az irodalmi aranycsinálás mesterségét űzi. Ezen szenvedély magában véve nevetséges, de a mi ismeretlen emberünkben fölötte nevetségessé vált az által, hogy vele a tudás is nagy mértékkel párosul. Ismeri az irodalomtörténetet s némileg magát az irodalmat is; van érzéke a nemes iránt s esze az érték megállapításához; látja, mi az, a mi fénylik s tudja mi az, a mi drága. Szóban forgó készítménye p. o. Szilágyi és Hajmási mondája teljes ismeretének köszöni létét. Üstje mellett ott voltak Toldy Kézikönyvei, a Szendrei Névtelen, a monda népi változatai, a mondát tárgyaló értekezések, sőt Vörösmarty és Gyulai feldolgozásai is. Látta, hogy Szabó Károly és F. Szabó Samu maradandó érdemeket szereztek az által, hogy a népköltészetből kibányászták a régiséggel lényegökben egy s csak alakjuknál fogva más népi változatokat. — Ennyit egy rajongó arany-

csinálónak tudni nem szabad, mert rögtön kész a veszedelmes elhatározásra. A mienk is határozott, s hogy biztos eredményre jusson, még előbb óvatosan utánna járt: mi volna az, a mi nemcsak szaporít, hanem majd hiányt is pótol? A megállapodás természetesen az lett, hogy első sorban folytatása kell a már meglevő töredéknek, másodszor régies színezetűnek, ütött-dobottnak s töredékesnek kell ennek is lennie, hogy minden nehézség nélkül beváljék XVII. sz.-beli maradványnak, minek Toldy a már meglevő töredéket szerette volna látni. Az üstbe tehát beledobta a szóban forgó töredék többek által már sejtett folytatását, fölereszttette aztán népies lével s hogy savát-borsát is megadja, hintett bele egy kis históriás énekre emlékeztető zamatot. Most aztán türelmesen fűtött és izzadott, mígnem — heuréka! — a czefre összeállt. Egy-két törés, igazítás még, és a vásár következhetett. Sebesi Jób megvette s a gyanútlan Herrmannak tovább adta, most pedig — közkincs. Örülnek neki sokan; eleinte örültünk mi is, de később mélyen elszomorodtunk, mert a kritika nagyítóján át rögtön felismertük a főzet kétes alkatelemeit. — Az elején Hajmási Istvánt találunk László helyett (törés nyoma), Szilágyi Mihályt Miklós helyett (igazítás nyoma); erre egy-két népies sor következik, majd a népballadákban és epikus versekben teljesen idegen s csak a mesékben néha előforduló elbeszélői alanyesetet találjuk:

Jaj, mert az osztozás olyan nehéz dolog,
Kinél nehezebbet biz én nem gondolok.

Erre ismét naivnak árúlt együgyűség, majd meg a népivel homlokegyenest ellenkező vala, vala és vala következik.

A zagyva előadást tovább nem bolygatva, vessünk egy pillantást a zavaros tartalomra is. — A töredékből a cselekvény expositiója, bonyodalma hiányzik, s csak az utolsó felvonás katastrófája van meg:

Jó Hajmási István, nagy Szilágyi Mihály
Együtt viaskodtak, estére jutottak,
Igaz egyességre de mégse jutottak.

Ennyi a tárgyilagossággal elbeszélt rész; a mi rákövetkezik, az már ügyetlen kezekkel összezavitykolt keverék. Először is a szerző maga kezd el bölcselkedni az osztozás nehézségeiről:

Jaj, mert. . .
Egyik is azt hiszi, a másik megcsalta,
Másik is azt hiszi, kára vagyon rajta —

Ezen mélységekben aztán úgy elmerül, hogy magát a töredéket is magyarázni kezdi önfeledten és a legnagyobb össze-visszasággal:

Igy kerekedének ő kemök is kardra
Császár szép leányát elszöktették vala:
Hogy melyiké legyen tanakodtak vala.
Ő is választani húzódozék vala
S így erős vitézek verekedtek vala.

A viaskodást most már értjük; csak azt nem tudjuk ép észszel fölérni, hogy a mi góbénk miért kezdte a történetet feleközepén, mikor im az egé-

szet tudja —? «Jaj, mert . . . első sorban folytatása kell a már meglevő töredéknek, másodszor régies színezetűnek, ütött-dobottnak s töredékesnek kell ennek lennie, hogy. . .» Igen! Engedelmet: mi is elmerültünk. Pedig ugyancsak ébernek kell ám lennünk, hogy észrevegyük, mint varázsolja át szerzőnk magyarázatát a történet folytatólagos elbeszélésévé. Az előzmények előre bocsátásával megmagyarázott hely ezen sorát: «Igaz egyességre de mégse jutottak» most így javítja ki: «De mégse dőle el, kié már a leány», s a magyarázat ezen tartalmi találkozását minden megerőltetés nélkül mint tárgyilagos elbeszélést folytatja így:

Hát csak leereszti fényes aczél kardját
Jó Hajmási István.

Ezen sikerültnek épen nem mondható fogás után Hajmási hosszú beszédje következik, melyben beismeri bűnös voltát (góbénk a megmondhatója, miért?) s kéri bajtársát, hogy döfje agyon (!), mert megérdemli, hogy bűnével itt vesszen el, míg otthon gyermekei s neje síratják (l. Vörösmartynál), döfje agyon, aztán éljen boldogul a lánynyal, róla pedig ne sejtse senki, hogy mi lett vele (l. Gyulainál). És nem is tudta meg senki, mert a mi emberünk egyetlen-egy szóval sem árulja el, hogy élt-e, halt-e hát. Mi a magunk emberségéből nem tudjuk kitalálni. Bizonyára más se. E helyett inkább azon törjük a fejünket, hogy a régi monda Hajmásija hogyan vehette a szomorú beszéd alapigéit Vörösmarty és Gyulai átdoldogozásaiból? . . . Találgassa ezt Sebesi Jób úr is; ha aztán kitalálta, rontson neki annak, a ki ily rútul rászedte, és törje az orra alá mindazt, a mit a fenntiekben méltó megbotránkozásunk csillapulta után szeliden elmondtunk.

SEBESTYÉN GYULA.

— **A történeti Faustról** egy újabb adat került napvilágra. Hutten Fülöp 1540. január 16-án írja Coro városából (Venezuelában), hogy Faust helyesen jövendölt rossz esztendőt (*dass es der Philosophus Faustus schier troffen hat, dann wir ein fasst böses Jahr antroffen haben).* Nem tudjuk, hogy a rossz év alatt 1535 értendő-e, midőn Hutten Amerikába indult, vagy 1539, midőn Venezuelában pórúl járt. De ez nem lényeges; annál lényegesebb, hogy oly tekintélyes és világlátott ember hivatkozik Faustnak egy jövendelésére, mely alaposnak bizonyúlt. Faust, egyébb adatok szerint is, a XVI. század negyedik tizedében még élt, és ez az újabb adat is bizonyitja e föltevés helyességét.

NYILT TÉR.*)

Válasz Vietorisz J. úrnak «*Horatius 2. epódusának tárgyalása a VIII. osztályban*» *cz. értekezesem bírálatára.*

Értekezésem, mint czíme is mutatja, pædagogiai érdekű, és csak mellékesen vonhatja magára a philologus figyelmét. V. úr is főleg ilyen

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

szempontból vizsgálta, de hogy milyen szakértelemmel, arról tanuságot tesznek a következő sorok.

Mindenekelőtt azt a nagy mondást koczkáztatja, hogy következetlen vagyok, mert a bevezetésben tett igéretemet nem váltom be és később minden egyébről beszélek, csak nevelésről nem. Ezt a nagy mondását következő szavaimra alapítja: «Én az újabb pædagogiának az elveit vallom, azokat az elveket, melyek okosan alkalmazva amellett, hogy *valódi tudást* eredményeznek, a napjainkban mind hangosabban sürgetett *nevelve való oktatás* követelményeit sem hagyják figyelmen kívül.» Már hogy ebből hogy lehet akár górcsővel először is egyáltalában valami igéretet kiolvasni, és másodszor különösen kiolvasni azt, hogy én a nevelésről akartam beszélni, valóban nem értem. V. úr, úgy látszik, nincs tisztában avval, hogy a nevelve való oktatás, nevelő oktatás alatt mit kell érteni. Minden ember, aki csak némileg tájékozott az újabb pædagogiai irodalomban, ez alatt nem gondolhat másra, mint az olyan *oktatásra*, mely a tanuló lelki tehetségeinek a fejlesztését tűzi ki czéljául. Idézett szavaimnak csak egy értelme van és lehet, az, hogy az újabb pædagogiának az elveit az *alkalmazásban*, más szóval, az epódus fejtegetésében kell keresni, és abban aztán meg is találta volna. Igy tehát *az* phrasis, amit V. úr állított.

Következnek már most módszeremre tett megjegyzései, melyről végén kimondja a sententiát, hogy nem ajánlhatja. De hát nézzük, mire alapítja *V.* ur merész itéletét?

Először is az ismétlést illetőleg nem helyesli, hogy az lehetőleg új szempontok szerint történjék, mert, úgymond, ezzel magam ellen szólok, beismerve, hogy a tárgyat az előző órán nem vitattam meg minden oldalról. Hát ez is csak amolyan nagy mondás. Akinek csak kis tanári praxisa van, jól tudja, hogy az iskolában a tárgyat minden oldalról nem lehet megvilágítani, azért nem, mert nincs rá idő, de meg aztán nincs is rá szükség; nagyon elég, ha *jellemző* oldalait mutattuk be, fönntartva egy tanulságos szempontot, melyet aztán az ismétlésnél értékesíthetünk; csakis így válhatik az ismétlés gépies lekérdezés helyett hozzátanulássá, mint azt értekezésemben kifejtettem. Az új formával, amit meg V. úr követel az ismétlés számára, semmit sem mond, az phrasis.

Hogy a Tantervnek és a hozzá való Utasításoknak milyen alapos ismerője, bizonyítja következő nagy mondása: «Már tanítványaink is jól tudják, hogy nem a latin beszéd elsajátítása a tanítás czélja, hanem az, hogy a római nép szellemét igyekezzünk feltüntetni úgy irodalmi, mint másnemű productumaiban.» Hát ezzel szemben a Tanterv 3. lapján ez áll: «III. Latin és görög nyelv. Czél: *a)* A tanulót a latin és görög nyelvtan alapos ismertetésére vezetni és a kiszemelt klasszikus írók megértésére és szabatos fordítására képesíteni; *a latin nyelvben arra is, hogy ismerete köréből vett magyar szöveget helyesen tudjon latinra fordítani. b)* A klasszikus népek életének és világnézetének ismerete, *amennyiben az a gymnasiumban tárgyalt irodalmi művek olvasásából meríthető.*» A latin nyelvi tanításnak ezek szerint kettős czélja van, először — csak erre hivatkozom czélomhoz képest — némi stilusbeli készség megadása (a latin beszéd

elsajátításáról nincs szó értekezésemben!), és épen *ennek* a czélnak kíván szolgálni az, hogy a feldolgozott egységnek a tartalmát röviden latinul mondassuk el, amit pedig V. úr szintén kifogásol. Ez szorosan megfelel az Utasítások ama szavainak, hogy a stilusgyakorlatok a legjobban élő szóval végeztetnek az iskolában, természetesen a tárgyalt olvasmánynyal kapcsolatban (73. l.)

Magánál a tárgyalásnál követett eljárásomat, mely a Herbart-Ziller-féle fokozatokon vezeti át a tanulót, mint hosszadalmast két okból nem tartja helyesnek: 1. mert szerinte vagy hatszor annyi időt vesz igénybe, mint a mennyivel rendelkezünk; 2. mert a II. osztályban kellene ily hosszadalmasan tárgyalni ezt az epódust. Mielőtt ez okokkal foglalkoznám, szükségesnek tartom megmagyarázni V. úrnak, hogy annak a szerinte tekintélyes sorozatnak az egyes tagjai: a czél kitűzése, a tárgyi és nyelvi nehézségek megbeszélése, az olvasás stb. nem mind külön-külön phasist tesznek, melyek tudja Isten mennyi időt vesznek igénybe. Az értekezésem végén adott összefoglalásból világosan kivehette volna, hogy eljárásomnak összesen három phasisa, fokozata van: *a)* az előkészítés, *b)* a tárgyalás s elmélyedés, *c)* az alkalmazás foka. A czél kitűzése, az olvasás, fordítás stb. részletek, melyek ezen fokokon belül helyezkednek el. A tárgy természete szerint egyik-másik részlettel igen röviden végezhetünk (péld. a czél kitüzésével egy mondatban), vagy el is maradhat (p. a czímek keresése, a tagoltság megfigyelése stb.)

Reátérve V. úr fentebbi indokolására, kérdem 1. hogy honnan veszi azt, hogy ez epódus ilyen tárgyalására hatszor annyi idő kellett, mint a mennyi rendelkezésünkre áll? A praxisból mondhatom, hogy mindössze két, illetőleg kettős órát vett igénybe, és annyi mindenesetre jut rá; különben tessék összeolvasni értekezésemből azt, ami szorosan az órához tartozik, és maga szerezhet meggyőződést róla. 2. Abból az úgynevezett tekintélyes sorozatból ugyan mit tart feleslegesnek, olyannak, ami nem való a VIII. osztályba? Komolynak csak úgy vehetném ide vágó megjegyzéseit, ha megjelölte volna azt a módszert, melyet ezzel szemben helyesnek vall; ha pontosan megnevezte volna azokat a részleteket, melyeket mint feleslegeseket mellőzendőknek tart. Mindezzel azonban adós maradt V. úr és csak egy, de aztán igazán nevetséges nagy mondást ereszt meg, midőn a logika szempontjából kifogásolja, hogy én az előkészület és fordítás közé tettem az olvasást. Mulatságos volna megtudni, hogy V. úr ugyan mikor olvastatná el a fordítandó szöveget? Nem hihetem, hogy a mérték szerinti olvasás ellen fordul a logika fegyverével kezében, azért, hogy azt előbbre tettem az értelem szerint való olvasásnál, mert ennek értekezésemnek 16 s. k. lapján olyan indokolását adom, mely mindenkit kielégíthet. Ezzel megfeleltem módszerem *egészét* illető megjegyzéseire.

Épen oly tarthatatlanok a præparatiónál követett eljárásom ellen emelt kifogásai, mert nem vetnek számot a tárgy természetével. Azt mondja ugyanis, hogy *egyes szavakat* túlságosan magyarázok, és például szerencsétlen választással épen a «negotium» szót kapja ki, melyet pedig Bartalék és mások sem magyaráznak meg lényegében rövidebben — tankönyv-

ben! a *mondatalkotást* ellenben, mondja más helyütt, nem világítom meg eléggé. Hát nem tudná, V. úr, hogy *költemény olvasásánál, melyné l a parataxis a túlnyomó, épen a szókincs, nem pedig a mondatalkotás teszi a főnehézséget, tehát nagyobb gondot igényel a szavak és kifejezések helyes értelmének a megállapítása, mint a mondatalkotás feltüntetése.* A mondatszerkezet egyetlenegy helyütt okoz némi nehézséget ez epódusban, ebben: v. 28. somnos *quod* invitet levis, de ezt is megmagyaráztam. Nem hagyhatom szó nélkül azt az eljárást, hogy kiszakítva összefüggéséből egy állításomat, erre aztán nagy hangon ráolvassa, hogy: helyén és idején kívül való tanács. Hogy ez phrasis, megítélheti az olvasó a következőkből. Értekezésem 15. s. k. lapján u. i. hangsúlyozom az iskolai előkészület szükséges voltát, avval az indokolással, hogy így a fordítás sokkal jobban megy és az osztályban nem hallanak sok helytelen dolgot; abból természetesen még nem következvén az, hogy a fordítás már egész símán megy, a tanulók még elég helytelen dolgot hallanak; ehhez fűzöm aztán azt a megjegyzést, hogy, ha a tanuló valamit rosszúl mondott, ne ismételjük utána stb., és erre mondja V. úr, hogy helyén és idején kívül való tanács.

Mint philologusnak következő állításomon akadt meg a szeme: «Hor. leírása a maga *Sabinumáról* oly teljes, hogy ennek alapján a *jószág* helyét a mult század második felében kétséget kizáró pontossággal állapították meg», mihez az a megjegyzése fűződik: «holott ez csak a jelen század derekán P. Rosának sikerült». Tessék csak megolvasni a Bpesti Szemle Horatius villájáról szóló czikkét (LI. 378—416); ebből meglátja, hogy a jószág felfedezésének dicsősége határozottan Capmartin de Chaupy abbét illeti, aki pedig a mult század másik felében élt. P. Rosa csak egy pontban igazította ki az abbét, abban, hogy a *ház* helyét Horatius szavainak megfelelőleg magasabbra tette. V. úr, úgy látszik, valami jegyzetből idéz munkákat Hor. Sabinumára vonatkozólag, még pedig nem is egész pontosan: de hogy kinek? minek? nem tudom. Ha nekem, úgy különben felesleges szívességét viszonozni akarom, midőn a következő *előttem lévő* pædagogiai munkákat ajánlom figyelmébe: mindenekelőtt a tanároknak a bibliáját, a Tantervet s Utasításokat, Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. Maasz, Die Psychologie. Th. Wiget, Die formalen Stufen des Unterrichts. Frick-Richter, Lehrproben u. Lehrgänge.

Az egész kritika azt a benyomást teszi rám, hogy olyan ember írta, aki soha osztály előtt nem állott, aki nem ismeri a Tantervet és aki tájékozatlan az újabb pædagogiai irodalomban, és ha ez áll, bátran kimondhatom, hogy *nem volt joga* könnyelműen pálczát törni az olyan értekezés felett, a melynek a megítéléséhez kis tapasztalat, tanári gyakorlat és némi elméleti ismeretek szükségesek.

(Kaposvár) MEDGYESI LAJOS.

Felelet Medgyesi Lajos úrnak «Válasz»-ára.

Szerencsére abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy *sine ira et studio* írhatom meg válaszomat, nem úgy, mint M. úr, a ki személyeskedéssel érvel s nem veszi észre, hogy felszólalásának nyilai ismét csak

önmaga ellen fordúlnak. Mert a *gyanusítás* nem meggyőző fegyver a józanúl ítélő ember kezében, hanem ártalmas dorong, melyet a szenvedélyes elfogultság vesz igénybe, hogy vele önmagát bélyegezze meg.

Azok közül, a miket értekezéséhez hasonló lapos, de nem alapos válaszában fölemlít, csupán a következőkre reflectálok, mint olyanokra, a melyeknek tisztázása a dolog érdemére tartozik.

A *Tanterv* idézett szavait (meg lehet M. úr győződve, hogy ismerem azokat, de *nem úgy*, mint ő,) úgy magyarázza, — azaz hogy inkább félremagyarázza, hogy azok alapján a latin nyelv tanításának föczélja «a stilusbeli készség elsajátítása», — legalább erre utalnak ama szavai: «*csak* erre hivathozom *czélomhoz* képest.» Hát erre csak az a válaszom, hogy nem M. úrnak a czélja irányadó a tanításnál, hanem maga a *Tanterv*, melynek említett *a)* pontja, respective annak első fele világosan megmondja, mi a professor *első* feladata. — Igy ezen idézet hathatós *argumentum ad hominem*, melyből csak az tűnik ki, hogy M. úrnál nélkülöznünk kell azt, a mit *clara et distincta perceptio*-nak nevezünk.

Tisztában lévén M. úr czéljával, eszközeit is más mértékkel kell mérnünk, mint tettük akkor, a mikor a *Tantervet* vettük vezérfonalúl a módszer megítélésében. Világos, hogy ily szempontból helyeselhető a szavak szőrszálhasogató mustrálása, a latin recitatió stb., bár az is bizonyos, hogy szókincs szerzésére elegendő egy jó *szótár* s fölösleges a professor. Itt ismételve hangsúlyozom, hogy a classicus népek *szellemét* kell vizsgálnunk első sorban mindenütt, nyelvkezelésükben ép úgy, mint bármily irányú alkotásaikban; ezt pedig puszta *stilusbeli készséggel* el nem érjük. A *Tanterv* kitűzi a czélt, a mit el kell érnie a classicus nyelvek tanításának: ezen czélnak M. úr *módszere* meg nem felel, mert *egyoldalú* s a hiányokat fölösleges dolgokkal akarja pótolni. Ezért ugyan kár volt tanulmányoznia amaz *előtte fekvő* műveket.

Végül, hogy M. úr miképen tudja megválasztani *kutforrásait*, eclatánsan bebizonyította akkor, a mikor tisztán philologiai kérdésben a *Budapesti Szemlére* hivatkozott. Ha rá nézve e valóban kitünő, hanem azért szaklapnak egyáltalán nem nevezhető folyóirat oly nagy tekintély is a *Horatius Sabinumára* vonatkozó kérdésben, talán mégis inkább nekem fog adni igazat, a ki nem *valami* jegyzetből, hanem véletlenűl Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár előadásából merítettem állításomat.

Mindezek alapján inkább M. úr az, a kinek *nem volt joga* s hozzáteszem: *oka* arra, hogy különben tiszteletreméltó benyomásainak hármas szakaszokba osztott fejtegetésével annyi helyet és időt pazaroljon el.

VIETÓRISZ JÓZSEF.

Hazai tanférfiaink, a kik a középiskolákban az ókori classicus nyelvek és irodalom tanításával foglalkoznak, többször rámutattak már tankönyv-irodalmunknak ama nagy hiányára, hogy a római és görög classicusoknak iskolai használatra szánt *szövegkiadásai* nálunk mindeddig nincsenek s így tanulóink kezébe kénytelenek voltunk külföldi, jobbára Teubner-féle, nem a mi iskoláink kivánalmaihoz alkalmazott kiadványokat adni. Nem is említve azt, hogy a külföldtől való e teljes függés már csak nemzeti (nevezetesen nemzetgazdasági) szempontból is fájlalandó, lehetetlen át nem látni, hogy, a mennyiben középiskolai tantervünk a külföldiekkel szemben teljesen önálló alkotás és az ókori remek irodalom nagy kincsesházából más elvek alapján választja ki az iskolákban feldolgozandó anyagot, mint pl. a német gymnasiumok, égető szükség egy oly gyűjtemény létrehozása, mely tantervünkhöz és a reá vonatkozó utasításokhoz szorosan ragaszkodva adja az egyes osztályok számára megszabott latin és görög classicusok munkáinak, vagy a munkáikból való szemelvényeknek *szövegkiadásait.* E czélt akarja szolgálni uj vállalatunk, melynek szellemi sikerét, ugy hiszszük, már előre biztosítottuk akkor, midőn szerkesztőjéül

PONORI THEWREWK EMIL

egyetemi tanár urat,

hazai classica philologiánk vezérférfiát megnyernünk sikerült, a ki kiváló szakembereink közreműködésével a gyűjtemény tervét a következőben állapította meg:

I. Latin classicusok:

1. **Anthologia lyrica, római költőkből**, kiadják *Dávid István* és *dr. Pozder Károly;*
2. **Livius, XXI—XXX. k.**, kiadja *Dávid István;*
3. **Sallustius, De bello Iugurthino, De coniuratione Catilinæ**, kiadja *dr. Pecz Vilmos;*
4. **Cicero, válogatott beszédei**, kiadja *Dávid István;*
5. **Vergilius, Aeneis**, kiadja *dr. Némethy Géza;*
6. **Cicero, válogatott levelei**, kiadja *dr. Csengeri János;*
7. **Plautus, néhány vígjátéka**, kiadja *dr. Ponori Thewrewk Emil;*
8. **Terentius, néhány darabja**, kiadja *dr. Pozder Károly;*
9. **Horatius, költeményei**, kiadja *dr. Pozder Károly;*
10. **Tacitus, válogatott könyvei**, kiadja *dr. Ponori Thewrewk Emil;*
11. **Cicero, de officiis**, kiadja *dr. Csengeri János;*
12. **Cicero, de finibus**, kiadja *dr. Némethy Géza.*

II. Görög classicusok:

1. **Xenophon, szemelvények,** kiadja *dr. Ábel Jenő;*
2. **Görög lyrai szemelvények,** kiadja *dr. Fináczy Ernő;*
3. **Homeros, Ilias,** kiadja *dr. Ábel Jenő;*
4. **Homeros, Odyssea,** kiadja *dr. Ábel Jenő;*
5. **Herodotos, szemelvények,** kiadja *dr. Geréb József;*
6. **Platon, Apologia, Kriton, Euthyphron,** kiadja *dr. Csengeri János;*
8. **Sophokles, Antigone,** kiadja *dr. Kassai Gusztáv.*

A vállalat czíme lesz:

Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum

in usum scholarum edita curante

ÆMILIO THEWREWK DE PONOR.

Az egyes szövegek, a miről különben munkatársaink nevei is eléggé kezeskednek, *nem lesznek külföldi recensiók egyszerű lenyomatai*, hanem a legujabb szakirodalom felhasználásával készült, a tárgy természetéhez képest egy vagy más tekintetben *önálló editiók, úgy hogy vállalatunk több darabja tudományos szempontból is érdeklődésre tarthat számot.* Hogy e mellett a pædagogiai érdek csorbát szenvedni nem fog s hogy főleg a szemelvények kiválasztásánál tapintatosan el lesz kerülve minden, a mi a tanulók erkölcsi érzületét sérthetné, talán nem is kell külön említenünk.

Nagy gondot fogunk fordítani a vállalat külső alakjára is, különösen arra, hogy a nyomás az iskolai egészségtan követelményeinek megfelelő legyen, valamint, hogy az egyes füzetek olcsó áron legyenek megszerezhetők.

A füzetek megjelenését illetőleg akként történt intézkedés, hogy évenkint 40—50 ív kerül ki sajtó alól, és az 1889—90. tanév kezdetével egyes füzetek már tankönyvül alkalmazhatók lesznek.

Ezek után nincs egyéb hátra, mint hogy e valóban hézagpótló, legkiválóbb szakerőinktől támogatott vállalatot a hazai tanügy és a classica philologia barátainak jóakaratú figyelmébe ajánljuk.

Kiváló tisztelettel

LAMPEL RÓBERT (Wodianer F. és Fiai)

csász. és kir. udvari könyvkereskedésének kiadása

Budapest, VI, Andrássy-ut 21. szám.

1889. JUN. JUL. XIII. ÉVFOLYAM. VI–VII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1889.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verböczy-utcza 17. sz. küldendők.

ADOLF LEVELEI.

Adolf Levelei (Adolfs Briefe), a német regényirodalomnak egy csekély jelentőségű terméke, a mult század végén két átdolgozásban fordíttatott magyarra. Ezek egyike meg is jelent, s az eredeti czímet elhagyva *Bácsmegyei Gyötrelmei* néven lett ismeretessé, fordítója Kazinczy volt, kinek e munkája a magyar regényirodalom történetére s fordítójának írói fejlődésére egyaránt fontos volt. A másik kéziratban maradt, s így jutott el ránk, *Adolf Levelei* czímen, s a nemzeti muzeum könyvtárában van.

Kazinczy átdolgozása sokkal ismertebb, jelentősége jobban van méltatva, az eredetihez való viszonya behatóbban feltüntetve,*) sem hogy arra ki kelljen terjeszkednem.

Hanem a második, kéziratos átdolgozásról még eddig senki sem emlékezett meg, talán ki is kerülte figyelmét mindenkinek, a kinek kezében esetleg megfordult. Arról szólani, szerzőjét (fordítóját) fölkeresni, czélja az alább következő nehány sornak.

A kézirat czímlapján szerzőül Tejfalusi Csóka József van megnevezve. Semmi több, sehol egy szó, sehol egy megjegyzés, mely útba igazítana. Csóka család van Komárommegyében, Aranyoson, Ekelben, Szakállason és Ekecsen; ez a család Aranyosi előnévvel birt, s a mi írónk előneve Tejfalusi. Tejfalu Felső-Csallóköznek egy kisebb faluja, melynek vagy hatszáznyi lakója katholikus vallású, Csóka család abban nem is volt, nem is él. Armálist, nemes levelet nem találtam, s a névtől kiindult kombináczióim megfeneklettek.

A tavaszon, hogy Ekecsen jártam, eszembe jutott az én Csóka

*) Olcsó Könyvtár 60. sz. Bácsmegyeinek Gyötrelmei. Németből átdolgozta Kazinczy Ferencz. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávtól. Budapest, Franklin-társulat. 1878.

Józsefem — s rájöttem, hogy egy Alsó-Aranyosi Csóka József a század elején ekecsi lelkész volt. Ez vezetett nyomra. Az én kéziratom szerzője Alsó-Aranyosi Csóka József, ki Ekecsen 28 évig volt lelkész s ott 1826-ban halt el.

Egyetlen érvem az a hasonlóság, mely a regény és az ekecsi anya- és jegyzőkönyvek irása között van. Ez valóságos érv, s negativ érvem, hogy más Csóka Józsefet nem ismerek.

Az ekecsi egyház könyveiből és leveleiből Csóka József életrajzát a következőkben állíthatom össze, s azzal együtt az eklézsia történetét röviden így vázolhatom.

Ekecs és Szakállas alig egy negyedórányira fekvő két község, a reformácziónak Komárommegyében történt elterjedésétől kezdve 1789-ig egy egyházat tett, melyben a filia Ekecs volt. A hivek szaporodásával ketté vált a két község s a filia külön templomot épített (alapját Tóth szakállasi pap idejében 1788 máj. 22-ikén tették le, s 1789-ben szentelték fel Halász József superintendens jelenlétében), miután 1787 ápril 22-ikén az első isteni tiszteletet az új iskolaházban megtartván, a két egyház megválása csakugyan megtörtént. Anyakönyvét már régebben (1783-tól) külön vezette Tóth János, a két egyháznak akkori papja. Az ekecsi egyháznak első papja (vendég-prédikátor) Biró Mihály volt, kit a rétei gyülekezet papjául meghiván, Ekecset odahagyta. Második papja Aranyosi Csóka József lett, ki 1798 márczius 28-án köszöntött be a délutáni isteni tiszteleten. Ekkor javították ki a parochiális házat, mely padlózva, berendezve s megnagyobbítva 28 éven keresztül Csóka lakása volt. Ugyanebben az évben október 30-án állapították meg a lelkészfizetést Horváth Ferencz senior és Tóth János, szakállasi pap, a nótárius és visitatorok ajánlatára az ekecsi hivek. Az ajánlást a tractus könyvébe is beirták,*) s azt Vály István főkurátor, Tóth István és Érsek Pál presbiterek is megerősítették.

Ilyen javadalmazás járt az ekecsi papnak, a ki 28 éven keresz-

---

*) Nem érdektelen följegyezni, mi volt az akkori pap dotatiója készpénzben és terményekben: Készpénz: 33 rh. frt, tiszta buza $27^1/_2$ pozsonyi mérő, 14 p. m. szántóföld (melynek trágyázását, őszi és tavaszi müveletét az egyház teljesítette), három kis kenderföld, 20 széna-boglya, keresztelési illeték 17 kr., eskettetés 1 rh. frt, temetés 2 rh. frt, egyházkelő díj 7 kr., faggyúra 15 rh. frt, húsra 3 rh. frt, sóra 2 rh. frt, tüzifa 3 öl, nád 220 öl, azonkívül a derékőrlőt véghez viszik. Ehhez járult a gr. Zichy István tiszttartója által ajánlott legelő.

tül híven és lelkiismeretesen szolgálta egyházát. Életéről és viszonyairól semmit sem sikerült találnom, hanem annál gazdagabb eredményű az az *Emlékezet*, melyet haláláról a jegyzőkönyv megőrzött.

Ez *Emlékezet* (Pro-memoria) a következő teljes szövegében: «Néhai T(iszteletes) Tudós Aranyosi Csóka József úr az ekecsi ref. sz. eklézsiában istentől nyert szép ajándékaival 28 esztendők és 3 hónapok (1798 márc. 28—1826 jun. 23.) elforgása alatt mint valóban hiv lelkipásztor szolgálván, folyó 1826 esztendőben juniusnak 18. napján, vasárnap reggel, épen a templomi tanítás közben, a katédrában hideg borzadást érezvén, s még aznap a délutáni szolgálatot is elvégezvén, kénytelen leve, ellentállván erős testalkotása az őtet hazaszóllító mennyei főpásztornak intésére reá ismerni, és 5 nap tartó rothasztó hideglelése után, szerelmeseinek, rokonainak és szeretett hiveinek megmondhatatlan keserűségükre ugyan junius 23-án délelőtt 9 óra tájban csendesen es keresztyéni érzülettel, 56 éves korában (született e szerint 1770-ben) az Úrban elaludt. Tisztességes temetése vasárnap u. m. junius 25-én délután igen nagyszámú gyülekezet jelenlétében történt. Diszesítették ezen halotti tisztesség-tételt jeles és épületes tanítást mondó T. Tudós Hetényi János (a filosofus) ekeli, s igen Túdós Domján Sámuel (egyháztörténeti kutató) aranyosi prédikátor urak beszédjeik által.

Ezen boldogult tiszteletes úr, mint lelki pásztor az ő utána következő lelki tanítóknak, s a gyülekezet erejéhez képest, tisztességes, nyugodalmas és elég alkalmatos lak-helyet hagyott.

A szent eklézsiára nézve valóban atyjok volt az ő hiveinek, azoknak ápolgatójuk, tanácscsal, pártfogással, irásaival, fáradozásaival, summás pénzével s kenyérrel táplálójuk, istápjuk, védangyaluk volt. Megmutatta, hogy Szent Péter és Szent Pál apostoloknak tanításait követte. A nyereségnek nem volt rútul kivánója, nem uralkodott a Krisztus nyáján: példa volt a tisztaságban, nyájasságban és az ő háza népeiről is kivánt gondoskodni, minden oskola rektorának oltalma és barátja volt. Legyen áldott mindenha az ő emlékezete!»

E szép sorok a wakefieldi pap temetésén voltak talán először elmondva, és olyan lelkész emlékének szentelve, a ki hozzá, a puritán papok e mintaképéhez, mindenben méltó volt. Soha szebb és egyszerűbb, szivből fakadóbb és nemesebb épithafiumot nem kivánhat magának lelkész, mint a milyet az ismeretlen emlé-

kezet-író Csóka József halála után lejegyzett. Úgy látszik, ez emlékezet olvasása után, mintha felesleges volna minden kutatás, hogy élt, kiket boldogított, kiknek volt védangyala; úgy látszik, ez a nehány sor pótol minden adatot, melyért a kiváncsi utód hasztalan fáradozott.

Irásaiból semmi más nem maradt ránk egyéb, mint az a kötet kézirat, mely a Múzeum könyvtárában *393. Oct. Hung.* jelzet alatt található. A kötet 100 fol. tartalmazó nagy oktáv, melynek czímlapja külön van beletéve, s nem függ össze az első ternióval. Jó épségben maradt meg, minden rongálás nélkül. A szövegben javítások és törlések találhatók a szerzőtől, de ezek, úgy látszik, későbbi keletűek. Érdekes, hogy a *Tivadar* név az egész köteten végig javítás, úgy látszik a régebbi (és német) Theodor helyett. Különben e javítások mind grammatikai és purisztikus pótlások. Czíme: A megcsalatott Szerelmi Gyötrésnek áldozatjává lett Adolf Levelei. Németbűl találós szaporítással által szerkesztette Tejfalusi Csóka József.

Nincs róla tudomásom, hogy ez a második átdolgozás nyomtatva is megjelent volna, de még azt sem tudom, hogy kéziratban mely időből való. Valószinűnek tartom, hogy már a XIX. századból s nem régebbről, de akkor meg, hogy gondolt rá Csóka, mikor már Kazinczy előbb lefordította? Szóval, e kérdést alig lehet eldönteni.

A regény, Kazinczyéhoz képest*) is bővebb átdolgozás, a mit Csóka «találós szaporítás»-nak nevezett. Ezek a találós szaporítások bizony nem valami találósak. Az amúgy is elnyújtott mesét még jobban ellapítják, úgy hogy a szóáradat majdnem elborítással fenyeget. A kor izlésének talán megfelelők lehettek e szaporítások, de a regény átdolgozás szépségét nem emelték. Ennek az átdolgozásnak minden ereje és érdeme nyelvében van. A közép-csallóközi magyar ajkú pap, olvasmányok által pallérozott és a kor színvonalán haladó nyelven írta munkáját. Erről egy kis mutatvány fog bizonyságot tenni, s ezzel fel fog tünni a *találós szaporítás* is, a melylyel Csóka a regényt általszerkesztette.

Csóka: Adolf Tivadarhoz (fol. 12*a*).

Az egek áldása harmatozzon reád, hogy rossz néven nem veszed azon megfontolatlan lépésemet, melyet helyes kútfőből

*) A német eredetit nem sikerült megszereznem.

úgymint a szerelemnek csatornájából, eredettnek s kiforrottnak lenni állítod. Te szánakodol rajtam, kedves Barátom! hogy szenvedésim oly nagyra hatottak; köszönöm gondosságodat, és hogy mindeneket úgy tekintesz, mint az én ezentúl későbbi magam józan rendbeszedésemet, s nem is okozol semmiben. Ó vajha minden emberek igy cselekednének! Sok szerelmes váltó szó-szaporítások elháríttatnának és sok cselekmények maga őszinteségökben kitünnének. De ó fájdalom úgy szokott megesni, hogy majd minden ember önnön szive és érzése szerint itél és a maga hidegvett érzését követvén, ügyeli felebarátjának és embertársának vesztét.

Kazinczy: Bácsmegyei Marosihoz (70 l.).

Köszönöm barátságodat, hogy elmétlen lépésemet mentegeted, s miatta egyedül a magával tehetetlen szerelem hevét vádlod. Bár mások is ugyanezt tennék; úgy sok szeretetlen itéletek maradnának el, s a tettek a magok való színekban jelennének meg, holott mostan kiki a maga szive s érzése szerint itél, s tulajdon hidegsége szerint mérsékli az idegen tántorodás grádicsait.

Egy másik *(szentimentális)* hely a következő.

Csóka: Adolf Tivadarhoz (fol. 47*b*—48*a*).

Ő immár nő! Tekintsd körül a világot, tekints a természetnek rejtett utjaiba, mondhatsz-e nékem valami szörnyebbet és ha mondhatsz, mondd mondd! az egekre kérlek! hogy kétségbe ne essek. De nem! az egész világ kerekségében nem lelhetsz föl semmit egyáltalában, a mi iszonyatosabb volna annál, a mit én türök. Nem-e vesztettem el életem gyönyörét, örömimet, nyugalmamat, s virágzásában életemnek egészségeit? Nem vesztettem-e el Soffit?

Itt Tivadar, itt ezen hűs árnyban, a hol oly gyakorta vele üldögéltem, a hol oly gyakran mellettem voltál a hold világánál s velem együtt sirtál, midőn az előre való képzelése a jövendő eseteknek bennünket megrázott, és itt épen most, mikor csillapodottabb elmével vagyok, mindent a tegnapi napnak lefolytával környülállásosan akarok néked előszámlálni stb.

Kazinczy: Bácsmegyei Marosihoz (120—121. l.).

Nincsi már asszony. — Tekints körül a teremtésben és ha tudsz rettenetesbbet, mondd ki, kérlek Istenért, hogy el ne csüggedjek egészen. Haszontalan a kérés! nem lelsz rettenetesebbet, mint a mi alatt lelkem roskadoz. Nem vesztettem-e el mindent? az élet legfentebb boldogságait, kedvemet, nyugalmamat, egészségemet? Nem vesztettem-e el Nincsit?

Itt, Marosi, az ernyőben, hol annyit ülék vele, hol te is annyit ülél velem, hol a hold alkonyló fényében együtt siránk, midőn mellyemen a jövendőnek előérzései reszkettenek végig, itt írok meg, és mostan, midőn már nyugodtabb vagyok, mindent tegnapról, stb.

E két mutatvány körülbelől eléggé kitünteti a különbséget, mely Kazinczy és Csóka prózája között, természetesen amannak előnyével, van. Hanem azért, ha Csókának nincs is oly nagy írói routinja, mint Kazinczynak, mégis magyarabb. Fordítási elve nem volt Kazinczyéval azonos — nem vett át idegen szólásformákat készakarva, a nyelv fordulatainak gazdagítása czimén, azok helyett inkább magyar szólásformát keres és talál vagy nem talál, s ilyenkor hibásabb Kazinczy kifejezésénél. Ez a fővonás, mely nyelvük és előadásuk között feltűnik. Érdekesebb hatású lett volna, ha Csóka József munkája szintén napvilágot lát, és korára hatást gyakorolhat. Igy azonban, mint Mikes munkái, ez is véka alá rejtett világosság volt. De mégis világosság, s bár gyenge, de olyan, hogy a későbbi kor figyelmét magára vonta. Csóka József e munkája révén halhatatlanságot nem nyer, de neve talán föl lesz említve azoké között, a kik kicsiny körben munkálkodva, buzogva megértették a kor szavát és hangulata szerint iparkodtak azzal együtt tartani — vele érezni. Ez Csóka József érdeme, a melynek elismerésével szivesen áldozunk a magyar pap emlékének.

ERDÉLYI PÁL.

Spruch.

(Spervogel.)

Legyen egy tiszta nő ékszerben bár szegény,
Szépen diszíti őt lelkében az erény;
Oly szép ő, oly kellemteli,
Miként a nap, a mennyei,
Midőn felkél reggel korán, a hajnal biborában.
A csalfa nőben nincs erény, járjon bár szép ruhában.

VENDE ERNŐ.

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIA»-JAHOZ.

VIII. *Az Orestia szerkezete.*

Mily alakban találta A. a Pelopidák meséjét? Maga mondá, hogy ő a morzsákat szedte fel Homeros gazdag asztaláról, ezzel elismerte, hogy a Homer által feldolgozott mondakörből meríti tárgyát. Az Agamemnon sorsáról az Odyssea I. 35—41, III. 193—198, 234 és köv. IV. 91 és köv. 524—537, XI. 387—466, XXIV. 20—97. soraiban olvashatjuk a következő mesét: Agamemnon Klytaimnestra mellett az ő erkölcsi őréül és tanácsadójául egy jeles lantost hagyott hátra; a míg az asszony hallgathatott e lantosra, nem hajolt Aigisthos vétkes csábításaira, de midőn emez megszabadítja magát ez alkalmatlan tanácsadótól, Klytaimnestra beleegyezik abba, hogy házasságtörő kedvesét kövesse házába, melyet egykor Thyestes lakott. A rossz végzet Agamemnont Trójától visszatértekor e házba vezette. Aigisthos, ki egy szolgája által értesül az esetről, kit azzal bízott meg, hogy lesse meg Agamemnon visszajövetelét, kit megbántott volt és a kinek ép azért rettegte boszúját, hitszegően magához csalja őt és elejti. A szerencsétlen király haldokolva meghallja foglyának, Kassandrának halálhörgéseit, kit viszont Klytaimnestra fojtott meg. Ime az elbeszélés Homérnál. A drámai alkat elemei az elkövetett bűnben részes hitves és a csábító Aigisthos, az Agamemnonnal együtt áldozatúl esett jósnő Kassandra, az Agam. visszatértére leső szolga, megtalálhatók; csak a bűn végrehajtásának oroszlánrésze Aigisthosnak adatik, az indok: vétkes szerelem és félelem. A. ez elemeket oly módon konstruálta, hogy a darab központjává a férjgyilkos tétetik, mi az anyagyilkosság szülője: a cselekvény ősgyűlölségre, családi átokra utal; azzal köttetik össze a *talio* rémítő törvénye szerint, a mint a *Choeph.*-ban a kar biztat:

ἄγετε, τῶν πάλαι πεπραγμένων
λύσασθ' αἷμα πρόσφάτοις δίκαις.
γέρων φόνος μηκετ' ἐν δόμοις τέκοι. (803—805.)

Még volt egy alak, Gilissa, a dajka vagy a mint a Dindorf kiadásban van a τρόφος alakja. Ennek jellemző és fontos szerepet adott a költő. Mikor Orestesék jelentik Orestes halálának álhírét,

Klytaimnestra ez örömhírt, melynek örvendetes hatását színlett bánattal takarja, azonnal meg akarja izenni Aigisthosnak. Gilissát küldi el, hogy hívja kedvesét. Meghagyja, kísérettel jőjjön. Gilissa e közben megható bánatát kiönti a karnak, a kar, mely be van a dolgokba avatva, figyelmezteti, hogy kíséretről (δορυφόρος) ne tegyen említést. Igy lehetett a költőnek elhitetni azt a kissé valószinűtlen körülményt, hogy Aigisthos maga tér vissza. Aigisthos, hogy hol megy haza, a költő annak elképzelését a közönségre bízza. Aigisthos bemegy a kelepczébe, Orestes megállja boszúját. Még e dajka alakját is a hagyományból meríté a költő, mert Pindarosnál XI. pyth. ódában megtaláljuk *Arsinoe*ban a dajka szerepét. Ez elemekből alkotá *A*. az Orestiát, melyet már az antik kor így nevezett, tehát a mese összefüggését, a cselekvényegységet szentesítette. Ugyanis Aristoph. Ranae 1124. így szól: πρῶτον δὲ μοι τὸν ἐξ *Ὀρεστείας* λέγε. Az Orestia a cod. Mediceus argumentumának tanusítása szerint *Ol. 80. 2* = 458 Kr. e. került színre az aphidnaibeli Philokles költségén, kiről az említett codex ezt írja: *ἐχορήγει Ξενοκλῆς Ἀφιδνεύς*. A tetralogia darabjairól a didaskalia így szól: *πρῶτος Αἰσχύλος Ἀγαμέμνονι, Χοηφόροις, Εὐμενίσι, Πρωτεῖ σατυρικῷ*. E darabok közül az *Orestiát* a trilogia eszmei egységbe olvasztá. Kiváló gondot igényel az egész Orestia gondolatmenetének feltüntetése. Erre nézve Patin fentebb idézett műve, Teuffelnek szintén érintett értekezése, Blümner könyve, Nägelsbach értekezése, Schneidewin bevezetése az Agamemnonhoz, Schütz bevezetése az Orestiához, Planck programmértekezése: *Ueber den Grundgedanken des aeschylischen Agamemnon*, Mollwo *Darlegung des inneren Ganges der aeschylischen Orestie*, Dronke *Die religiösen und sittlichen Vorstellungen des Aeschylos und Sophocles* 1881 nyújtanak világos képet. Teuffel értekezése egybeállítja az addig megjelent irodalmat. Az Orestiának már szép irodalma van: ez irodalom méltatása túlterjedne egy bevezető előadás körén. Érintsük az Orestia gondolat-, illetőleg cselekvényfejlődésének mozzanatait per fastigia.

Az *Agamemnon* tartalmazza a Trója bevétele után diadalmas seregével megtérő Agam. meggyilkoltatását: neje Klytaimnestra által, ki Aigisthossal szövetkezett e merénylet véghezvitelére. A bünös nő mentsége, hogy boszút áll Iphigeniáért, kit Agam. Kalchas jóslata szerint *feláldoz* Artemis istenasszony kiengesztelésére az Aulisban ellenséges szelek által meggátolt hadjárat sikereért, hogy vezéri nagyravágyását kielégítse, a szövetséges hadak

vezetésének dicsőségét megszerezze. Aigisthos pedig az Atreus és és Thyestes közti testvéri gyűlölség hamu alá takart tüzét gyújtja lángra és mintegy az elűzött Thyestesnek: atyjának boszuját állja az Atridán. Az egyéni sérelem a családi villongásban találja mentségét, igazát; a családi vérengzés átka, nemezise az egyéni sérelem formájában önti ki dühét. Az Agam. által rabszíjra fűzött Kassandra, Apolló ihletett papnője, jós szellemével az argosi királyi palota előtt szen telragadtatásaiban látja a múlt és jelen összekötő szálait, érzi a hajlékban, a bíbor szőnyegen a palotába lépdelő hatalmas Agamemnon veszélyét, önvesztét: érzi közelgő halálát és mint a hattyu dallja sejtelmes végdalát: mondja el a karral folytatott kommosban a bűnt, melyet a kar csodálatos elfogultsággal a múltra akar érteni, míg megdöbbentő nyiltsággal leplezi le Kassandra a palota mélyében véghezment gonosztett leplét és eldobva koszorúját, indul a halálba. A kar Kassandra szavainak igazságát azon jaj szavakból érti meg, melyek Agamemnon utolsó szavai. A diadalmas Klytaimnestra kijő a bárddal. Leveti az álarczot, az édes hízelgést, felhozza a gyilkosság okát és egyenesen a családi vér dæmonaként tünteti föl magát, ki nem Agam. neje, hanem az ő neje alakjában megtorló Alastor. A kar e vakmerő asszony szemébe vágja az igazságot, a bűnös viszonyt, gyáva kakaskodó hősnek bélyegzi Aigisthost, kinek még arra sem volt bátorsága, hogy egymaga hatjsa végre azt, mi a férfi dolga lett volna. A biztonság érzete merészszé teszi Aigisthost: már-már zsarnoki módon akarja megleczkéztetni az argosi öregeket, e tiszteletre méltó senatust: Klytaimnestra lép közbe. Őt lehűtötte a tett hatása, ő már hajlandó a család dæmonával egyszer s mindenkorra leszámolni, kész csekélyke vagyonnal a házat elhagyni. Klytaimnestra lelkét e dæmon, kit kihívott, aggasztja. Jellemző első találkozása Agamemnonnal, kinek minden kérdezése nélkül, mintegy a vád előleges elhárítása végett elmondja, hogy Orestest azért küldte Strophioshoz, mert tartott a háború balsikere esetében kitörhető lázadástól, mely Orestest életétől fosztotta volna meg. A kétszinűség álokoskodása mesterien van keresztűlvíve, mert minden álarcz, melyet felölt kétségbeejtő őszinteséggel a beállandó események előre vetett árnya. Szembeszökő anachronismus több van; így a kar és a tettesek alkotmányos vitája, mely a szabad atheni alkotmány szellemében felnőtt A.-t és ugyan-e szellemben élő közönségét jellemzi; ép ily anachronismus a népzendülésre való hivatkozás, nem

is véve a hasonlatokban és képekben ki-kitörő anachronismusokat és a festészet és szobrászat virágzása korszakára emlékeztető ilynemű hasonlatokat a plastikai művészetek köréből. De hát az a fő-fő anachronismus, hogy az Agamemnon kezdetén a tűzjelzést használja föl a költő arra, hogy a Trója bevételét még azon éjt követő hajnalra megtudja Klytaimnestra az őrtoronyra állított kém útján, mely éjszaka Trója bevétetett, holott a persa birodalom administratiójának egyik intézkedése volt e tűzjelzés, melynek útján a rengeteg birodalom legtávolibb pontjairól is megtudta Suza a várvavárt események hírét. Két franczia tudós: Sallier és Monger bebizonyítják, hogy Aiskhylos korában a tűzjelzés szokásban volt. Apuleius *De mundo* cz. értekezésében, mely valószinűen Aristoteles művének fordítása a világkormányzás rejtélyét magyarázza a tűzjelzésről vett képpel. Erant — specularum incensores assidui. Tum horum per vices incensæ faces ex omnibus regni sublimibus locis in uno die imperatori significabant quod scitu opus. Theognis *519.* sorában említést tesz a hegyek tetejéről távolból meglátott tűzről, a néma hirnökről, mely a harczra ad jelt. Nem anachronismus, de hihetetlen, hogy a hirnök egy nap alatt eljut Ilionba, Argosba. E hihetetlen dolgot Aubignac úgy vélte elenyésztetni, hogy idáig *prolog*-nak tartá az Agamemnon expositióját és csak ezután teszi az Agamemnon tulajdonképeni kezdetét, így menté meg az idő egységét. Schlegel is úgy menti az absurdumot, hogy a *költő itt természetfeletti hatalmát használja föl, hogy borzasztó czélja felé röpítse a lomhán telő perczeket.* Az Agamemnon tartalmának e vázlatos előadásánál mellőztem egy fontos mozzanatot, mely lényegesen emeli a darab mély jelentését, mert aláírom Teuffel már többször említett értekezésének következő szavait: «Der Agamemnon ist ohne Zweifel nicht nur das vollendeste unter den Stücken des Aischylos, sondern überhaupt das Gehaltvollste, Gedankenreichste und Tiefste, was uns aus dem hellenisches Alterthum erhalten ist». (17. l.) E tartalmasságot emeli kiválóan a kar és azon mély vonatkozás, mely az Agamemnont az *Orestia* más két darabjához fűzi.

IX.

A kar *A.*-nál közelebb volt a kar eredeti természetéhez és mégis elevenebb és közvetlenebb részesévé emelkedik a cselekvénynek, mint utódainál. Nem az «ideális néző közönség», de a régi

cselekvő kar, melynek cselekvénye ritualis cselekvény; tánczlejtéshez hasonlító fordulata a kördalt strophára és antistrophára azaz balra és jobbra lejtett mozdulatokra cseréli, de tényleges részt vesz az actióban. Ebben is a mesebeli *hét mérföldet lépő* óriás lépését teszi meg Aiskhylos. Az *Esdeklők*-ben a kar: az üldözött Danaidák *Choephoroi*-ban már a hű dajkával szövetkező, hallgatagon az erkölcsi világrend helyreállításáért fohászkodó rabnőkből áll, segít imával, de segít tanácscsal: kivételesen ujból magasabb cselekvény részesévé válik az *Eumenidák*-ban, az Orestest a jog és megsértett erkölcsi törvények védelmére kelt *Erinnysek*-ből áll. A. utódainál a kar, a részvét, a félelem és aggály megható kifejezője, mintegy a közönség hangulatának rythmikus alakba öntője. A kar eredetileg benső magva volt a tragédiának, melynek termőképessége hozta létre a művészet e csodaszép fáját, melynek zengő lombjai idők multán is felébresztenek valamit abból a hangulatból, mit minden valódi költészet ébreszt. A kar ismerete nélkül a görög dráma szerkezetének és berendezésének tulajdonképeni formáját nem értjük meg, pedig Schiller helyesen mondta, hogy a művészetben a forma maga a tartalom.

A modern dráma cselekvény dús meséjébe mélyedő, az élet sokszerű képeiben gyönyörködő nézőt csodálkozásra indítja a cselekvénynek e lyrikus megszakítása, a gnomikus gondolatoknak, a képekben gazdag, a mythikus vonatkozás dús szineivel kidomborított ethikai igazságoknak néha a darab felét, legtöbbször legalább egy harmadát elfoglaló beszövése pl. csak az Agamemnonban a kommatikus, parakatalogikus részletek leszámításával is 544 sorra terjed 1673 sorból, tehát egy harmadára a kar szerepének lyrikus része hasonlóan a *Heten Theba ellen*-ben 1077 sorból 391 sor a kar lyrikus szerepe. Nem jellemző-e, hogy a darab követi a kardalt, hiszen ἐπεισόδιον nevet: ének közti rész nevet visel? A cselekvény gyors fejlesztése állandó gátjául tünik fel. Némelyek a karban találják fel a tragédia kora elhanyatlásának főokát. Így *Gravenhorst* (De causis corruptæ post Bellum Peloponetiacum apud Græcos artis tragicæ, Lüneburg) felhozza, hogy a karhoz való csökönyös ragaszkodás okozza a tragédia hanyatlását. Nem merték bántani a tragédia ez őselemét «*hoc semper retinuit originis vestigium, ut chori partes quamquam reapse inutiles et otiosae, abesse tamen nullo modo posse videretur*». És figyelemre méltó jelenség, hogy Aristoteles, ki észrevette mint válik a karének az Euripides kezében rhetorikai

flosculussá vagy lyrikus ömlengéssé, söt még többször vagy parabasis szerű egyéni nyilatkozattá vagy descriptiv terjengéssé és az embolion-dal jellegét ölté fel: még sem meri a kart bántani és bár emlegeti, hogy a tragédia maig sem érte el a legtökélyesebb alakot, a kart mint fölöslegest nem támadja meg költészettanában sehol. Igen, mert a görög dráma természetes talaja a kar. Aiskhylosnál a kar — mint említők — a cselekvény élő részese a szó szoros értelmében, csak nála lehet elmondani, a mit Horatius mond a karról:

«Actoris partes chorus officiumque virile
Defendat.» (A. P. 193.)

A kar által tett strophikus mozdulatok berendezése az antik művészet oly sajátsága, mely a mai korban, midőn a *mimika* és *orkhestika* a művészetek sorában elveszté önállóságát, bajos megérteni. Pedig a karmozdulatok kísérték azon szavakat, melyeket a zene kisérete mellett a kar énekelt. A scholiasta Euripides Hec. 647. sorához megjegyzi: Ἰστέον δὲ, ὅτι τὴν μὲν στροφὴν κινούμενοι πρὸς τὰ δεξία οἱ χορευταὶ ᾖδον, τὴν δὲ ἀντιστροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερά, τὴν δὲ ἔπῳδον ἱστάμενοι ᾖδον. Horatius által a Gratiákra alkalmazott jelző: *segnes solvere modum*, a pompeji-beli vázák alakjainak testbeszéde sejtenünk engedi, mennyivel mélyebb jelentéssel birt az antik korban a mimika és orchestika.

E kardalköltés lényegéről óhajtok pár szót mondani:

Horatius az *A. P.*-ban megkivánja, hogy a kar szoros összefüggésben (196—201.) álljon a cselekvénynyel; de midőn részletezi a kar teendőit, kivánja: a jóknak kedvezzen és adjon baráti tanácsot, a haragra lobbantakat engesztelje, az elbizakodottakat mérsékelje, az egyszerű életmódot magasztalja, az igazságot és békét védje, a rábizott titkot őrizze meg, a szerencsétlenekért fohászkodjék (196—201). Sophokles kardalai adtak alkalmat e felfogásra s Aristoteles, Sophokles nagy tisztelője, szentesíté e nézetet. Még e század elején szentesíté Schlegel e felfogás æsthetikai becsét. Schlegel szavait idézem, hogy kitüntessem, mily eszményített képet ad a görög dráma ez ős alkateleméről, holott nekünk kötelességünk az irodalomtörténet adatai alapján lehető reális fogalmat szereznünk a karról, mely épen nem tünteti föl a kart ily bölcselő szellemmel felruházott eleméül a régi drámának: «*A kar egyszóval az eszményített néző közönség. A mélyen megrázó és mélyen megható előadás benyomását enyhíti az által, hogy a valódi néző közönség-*

nek a maga meghatottságát már lyrai alakban, tehát zeneileg kifejezve adja elő és őt a szemlélet világába emeli». «Ugy kell tekintenünk — mondja tovább ő — mint a megszemélyesített elmélkedést a lejátszott cselekvény felett, mint a megtestesült és szintén az előadásba vont részvétét a költőnek, az egyetemes emberiség eme képviselőjének.» *A.* karairól csak részben lehet ilyesmit mondani. A kart nem lehet ily magas rangú jelentőséggel felruházni. Magyarázatát máshonnét meríthetjük. Ne feledjük, hogy a görög tragédiából hiányzott a modern dráma egy nélkülözhetlen eleme, mit mondhatnánk a történelmi tárgyú darabokban a *nép* szerepének, a társadalmi drámában maga a társadalom szerepének. Thespis a koryphaiost külön választá s színpadra lépteté, A. a *πρωταγονιστής*-t és *δευτεραγωνιστής*-t később a *τριταγωνιστής*-t lépteté föl a koryphaios megmaradt a karvezető szerepében, főként az anapæsticus systemák elmondására, melyek átmenetet képeztek a dialogról a kardalhoz s viszont. Horatius, ki pedig már a görög tragédia történelmi fejlődését egy műkedvelő kiváncsiságával és egy műitész komolyságával végig figyelhette, még Augustus korában is tiltakozik az ellen, hogy a negyedik személy szóljon:

ne quarta loqui persona laboret (A. P. 192.)

De e szereplő személyek a maguk álarczaik typikus mozdulatlan vonásaival: nem lehettek elegendő szemléltető erővel felruházva a társadalom szerepének, befolyásának érzékítésére. Igaz, hogy az antik élet egy szent törvényeken, változhatlan elveken nyugvó államot ismert, melylyel szemben az egyén ereje megtört vagy összezúzatott. Az egyéni jog oly mértékét, milyent a modern cultura ismer, el nem birt, el nem fogadott, de azért már Homerosnál mindegyre jelentkezik az *ἔιπεσχε τις*: a közvélemény és azért az egyéni akarat érvényesítése a világhatalmakkal való küzdelme volt az antik tragikum és ez a valódi tragédia sarkalatos elve már A.-nál felfedezhető.

De ép e ponton van a különbség. Az *egyéni* küzdelem még sem volt *egyéni* a szó mai értelmében. A fajvonások, családi hagyományok ereje volt a túlnyomó az egyénben és az a hires vita, mely a görög tragédia jellemének typikus volta felett keletkezett és még ma is foly azon módszerrel, mely a görög tragédia fejlődése menetében látja a kérdést eldönthetőnek, a mennyiben Aiskhylostól Euripidesig az *egyéniség* lépett volna fokonként jobban előtérbe,

míg annak teljes érvénye csak az ujabb kor és pedig Shakespeare vívmánya: alapjában *eltévesztett* irányba tereltetett. Mert Aiskhylosnál erősebb *egyéniségeket* lehet találni, mint Sophoklesnél és még erősebbeket, mint Euripidesnél. A görög élet az *egyéniség* tartalmát másként hozta létre. Az egyén család volt, a család a végzet kezében volt és így került bele a végzet a görög tragédiába, mert a végzet csak családi tragédiákban lesz szemlélhető; ezért lett mindjárt a drámai versenyek első vívmánya a trilogiai szerkezet, melyben három darab a végzet művének családok romjain emelt trophæumát állítá egybe. Ha már most e körülményeket megfontoljuk: mi magyarázta meg a tragikai hős egyéni vonásait s mi mutatta meg az egyénben repræsentált családi hagyományok genealógiáját? A kardalköltészet a maga epikus kitéréseivel és lyricus áradozásaival s e tekintetben elég Pindar ódái szerkesztésmódjára utalnunk: az enkomion kiterjedt a hős családi leszármazására; sokszor nagyon is messze téved e téren a költő.

A digressiók aránya nőttön nőtt. Ezért lépett a néző közönség és a szin közé egy idealis alak: a modern darab közvéleményi környezete, a mellékalakok belemártva a közönség hangulatába, részvétébe és félelmébe: az idealis alak: *a kar*. Schlegel téved, ha e kart a bölcseség, a nyugodt szemlélődés kifejezőjévé tévén, Sophoklest megközelíthetlen magasságba helyezi kortársai közt; a kar volt bizony a régi élet közvéleménye és ennyiben eszményi alak, de ugyancsak egy kor szellemében átgyúrt «néző közönség»; ő volt bizony a tragikai hős lelkületének belső magyarázata nem a színpadról, mint az ma történik, hanem az orkhestrából; volt bizony a dithyrambos emlékei, a Bakkhoskultos hagyományai közt áhitatos érzésektől eltöltött thiasos maradványa és azon lánczolat fentartója, mely a tragikai hőst Bakkhos történetéhez köté. Bizonyos, hogy e változhatatlan kiséret nem engedé, hogy a hős a monologokban fejezze ki azt, mi lelkében dúl és forrong, mi aligha természetesebb és lélektanilag igazolhatóbb, hanem úgyszólva a kar által vettetett fel a kérdés ethikai oldala, a cselekvény erkölcsi mély jelentése a kar által lett illusztrálva. Senki sem botránkozott meg azon, hogy a Bakkhos-áldozat végzése után az áldozat-végzők karénekét zengő kar bakkhikus hangulat által előidézett játékkal szemben megmaradt komoly hangulatában és szemlélője, biráló, aggódó rokonszenvvel figyelő tanuja lett a tragikai hősnek. Természetes, hogy a dráma e vonásának elkerülhetetlen következ-

ménye lett a hely- és időegység, habár ez alól több kivételes példát mutathatunk fel és pedig ép az Orestia harmadik darabjában, az Eumenidákban hirtelen mintegy kézlegyintésre csap át a jelenet Delphiből Athenbe. S e színváltozást a költő szükségesnek is tartja Orestes által a közönségnek tudtára adni:

ἄνασσ' 'Αθάνα, Λοξίου κελεύμασι
ἥκω, δέχου δὲ πρευμενῶς ἀλάστορα
οὐ προστρόπαιον οὐδ' ἀφοίβαντόν χέρα,
ἀλλ' ἀμβλὺν ἤδη προστετριμμένον τεπρὸς
ἄλλοισιν οἴκοις καὶ πορεύμασιν βροτῶν (235—239.)

De a 232. és következő sorokban meg Apollo igéri védelmét. Az Erinnysek is értésére adják a közönségnek a színváltozást. Nyomban az Orestes beszéde után így kiált föl a kar észrevévén a menekült lábnyomait:

εἶεν· τόδ' ἐστὶ τ' ἀνδρὸς ἐκ φανὲς τέκμαρ.
ἕπου δὲ μηνυτῆρος ἀφθέγκτου φραδαῖς
τετραυματισμένον γὰρ ὡς κύων νεβρόν
πρὸς αἷμα καὶ σταλαγμὸν ἐκματεύομεν.

Aiasban az Aiast kereső félkarok hasonlóan a színváltozást jelzik, mert az öngyilkosságot Tekmessától elrejtve más helyen hajtja végre.

Mindamellett a kivétel erősíti a szabályt. Alkalmazható azért a thiasost ábrázoló kar állandó szemlélő voltára Patin felfogása: «Valóban, minthogy a kar sohasem hagyta el külön helyét, sohasem téveszté szem elől a cselekvényt és minden lépten-nyomon beleelegyedett, azon szigorún megtartott egységek, melyek őt az *idő* és *hely* tekintetében korlátozták, maguktól és szükségképen fejlődtek ki». Hogyan lehessen csalódást teremteni egy darab időtartamára nézve, melyet egy résztvevő személy látása megengedett, mintegy pontosan megmérnünk? Ily szoros korlátok közé szorított cselekvényben láthatjuk, nem nélkülözhette az érdekegységet, a meseszövés egyszerűségét, melyek úgy is természetesek egy oly szinháznál, mely énekkel, elbeszéléssel és egyetlen személynek a karral szőtt beszélgetésével vette kezdetét. (Etudes sur les trag. Grecs. Paris 1872, I. 10. l.)

Lássuk Agamemmonban a kar szerepét.

X.

A kar áll az argosi aggokból, kik nem vehettek részt a nemzeti küzdelemben, remény és aggodalommal várják a hírt a távoli eseményekről. Az első megjelenéskor az úgynevezett *parodos* (40—103.) hangoztatja a hadjárat jogosságát a nőrabló Parissal szemben. Mint sasok, melyeknek kicsinyeiket rabolták el, vijogva röpködnek és kiáltanak boszúért. Apollo, Pan vagy Zeus meghallják a panaszt: *πέμπε παραβᾶσιν Ἐρινύν* s úgy indultak az Atridák a boszúállásra. Ime az alaphang megpendítve. Az Erinnys üldözi a vétséget. A kar sehogy sem bír e gondolat árnyától menekülni. A jelek diadalt mutatnak. A jóslatok teljesülése bekövetkezett és mégis diadalének helyett a szerencsés jósjelek előadását (az Argosból kiinduló sereg szemeláttára két sas repül föl, egy fekete és egy fehér, fölragadva egy vemhes nyulat, megszakítja: *αἴλινον αἴλινον εἰπέ, τὸδ' εὖ νικάτω* (121. sor). Kalkhas a két Atridára magyarázza a két sast, Trójára a prédát, de nehogy Artemis: a kicsinyek védője az anya-nyul szétmarczangolásáért veszedelmet okozzon: *αἴλινον, αἴλινον εἰπέ, τόδ εὖ νικάτω* (139. v.) Apollohoz, Artemis testvéréhez fordul a jós, hogy Artemis nehogy gátot vessen a hajózás elé, nehogy áldozatot követeljen és előidézze az otthoni viszályt:

«μίμνει γὰρ φοβερὰ παλίνορτος
οἰκόνομος δολία, μνάμων μῆνις τεκνόποινος.»

Ezért: αἴλινον stb. (159.) A kar Zeushez eseng, ki a bölcseség kútfeje és a kitől származik e mély jelentésű elv: τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδώσαντα, τὸν πάθει μάθος θέντα κυρίως ἔχειν. És csakugyan ez elv igazságának frappans bizonyitékát szolgáltatták az események. A kar előadja az *Aulisban* történt eseményeket, Artemis áldozatot követelt, Agamemnon leányát, Iphigeniát feláldozza és odáig keményedik szive, hogy száját betömeti, hogy ne hallja átkát. Csak néma tekintete kelt részvétet a lánynak, ki egykor a férfi terem felderítője volt.

ἔβαλλ' ἕκαστον θυτήρων ἀπ' ὄμματος βέλει φιλοίκτῳ (240). Újra hangoztatja akkor a tanuságot. Δίκα δὲ τοῦς μὲν παθοῦσιν μαθεῖν ἐπιῤῥέπει τὸ μέλλον (1250). E vázlatos tartalma a parodosnak (anapæsticus és melikus parodosnak) és az első stasimonnak. Lényeges alkatrész tehát a karének. Ugyanis az egész trójai hadjárat erkölcsi

visszahatását festi. E tekintetben igen nevezetes a jósjelek értelmezése. Az a kétértelműség, mely a tragikai ironia letrehozására oly felette kedvező: azon ironia létrehozására, mely a hős helyzete és szavai közti ellentétekből áll; midőn mást ért a szavak alatt a hős és mást ért a közönség. Ez ironia kitünő példája a karéneket követő jelenet, melyben a hirnök egy a diadalmas hadjáratból megtért vitéz ujjongó örömével és bőbeszédű előadásával festi Trója bevételét ép azelőtt a kar előtt, mely a jósjelek kétértelmű jelentése miatt az imént aggódott. A város feldúlását, a kar aggodalmának tárgyát színezi és megütközéssel veszi az örömben úszó hirnök, miként térülhetett a beszéd a hazatérés viszontagságára, Menelaos sorsára. Mi hát jelentése a röviden érintett karéneknek? A lyra képeiből kivetkőztetve e dalt: a kar alapos gyanuját fejezi ki az iránt, hogy a diadalmas Agamemnon nem bűntelen és a fényes eredménynek beállanak végzetes következményei. És a lyra képei nem ornamentikául tekinthetők.

A jósjelekről hagyományok szólanak. A *Κύπρια* cz. cyclikus epos elbeszéli, hogy Agamemnon, midőn az első meghiusult kisérlet után megint egybegyűjté seregét, e délczeg sereg láttára azt mondá: hogy Artemist is megtudná ezzel győzni, tehát az Ajas-féle ὕβρις-t követte el.

Homeros Il. II. 308. és köv. előadja Odysseus minő csodajelt láttak, midőn áldoztak:

δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός,
σμερδαλεὸς, τὸν ῥ᾽ αὐτὸς Ὀλύμπιος ἧκε φόωσδε
βωμοῦ ὑπαΐξας πρὸς ῥα πλατάνιστον ὄρουσεν.
ἔνθα δ᾽ ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοὶ, νήπια τέκνα
ὄζῳ ἐπ᾽ ἀκροτάτῳ πετάλοις ὑποπεπτηῶτες,
ὀκτὼ ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτη ἦν, ἣ τέκε τέκνα.
ἔνθ᾽ ὅγε τοὺς ἐλεεινὰ καθήσθιε τετριγῶτας.

Ezután magát az anyát, a mint kicsinyei körül sivalkodva röpked, megfogja, szintén megeszi. Ekkor csodajelt küld Zeüsz. Kővé változtatja a kígyót. Aiskbylos tehát szilárd alapon állott a csodajelekre nézve, mert a hagyomány alapján állott és szilárd alapon állott közönségével szemben: mert a hiedelem alapján állott.

De ő mást, a tragikai helyzethez találó jósjelt gondolt ki: az Artemis megsértését ábrázoló jósjelt, a vemhes nyúl elrablását

a két sas által, mely a gazdag város prédáúl ejtését ábrázolhatta és Artemis megbántását. Ez utóbbit is a hagyomány tartá fenn. Aulis környékén Artemis λιμνᾶτις tisztelt istennő volt. Theog. 11. mondja: Ἄρτεμις ϑηροφόνη, ϑυγάτηρ Διός, ἣν Ἀγαμέμνων ἵσαϑ' ὅτ' ἐς Τροίην ἔπλεε νηυσὶ ϑοῇς. Azon a vidéken Artemisnek több temploma volt. Artemis megbántását ábrázolja a két sas által felragadott nyúl, mert Artemis a kicsinyek védője, Xen. Cyneg. 5, 14.: τὰ λίαν νεογνὰ (λάγια) οἱ φιλοκυνηγέται ἀφιᾶσι τῇ ϑεῷ. Jellemző, hogy a trójai nők a város bevétele után csak Artemishez fordúlnak imával. Artemis kedveli a trójaiakat máskülönben is. És e pontban jelentkezik a különbség Kalkhas felfogása és a kar felfogása közt a jósjelekre nézve. Kalkhas a diadalmas hős iránti φϑόνος-ra utal, mely veszélyt rejt magában, a kar Agamemnon személyes vétségét fogadja el, mely kikerülhetlenűl büntetést von maga után. A φϑόνος elhárítására meg is tesz Agamemnon mindent. Első megjelenése után, midőn az álnok Klytaimnestra biborszőnyeget terített elébe, hogy lába se érje a hősnek a puszta földet: átall rálépni és csak Klytaimnestra boszantó és visszataszító makacssága által engedi magát legyőzetni, és ekkor leoldatja saruját s így lép a biborszőnyegre, mely a halál kelepczéjébe viszi. Tehát nem a φϑόνος-t érdemli ki a hős, kire alig lehet ráismerni, ha bölcs mérsékletét egybevetjük azon jelenettel, melyben a Homeros «Iliás»-ában Achilleus-sel szót vált.

Helyesnek nem találom Welcker (Die æschylische Triologie Prometheus. Darmstadt, 1824, 501. l.) következő észrevételét: Der sittliche Schwerpunkt des Ganzen fällt nicht in die Vergangenheit, sondern jenseits des Agamemnons, nicht sein Thun, sondern die Folgen dessen, was er erleidet, sind der Gegenstand, welcher sittlich gewogen wird. Sőt épen a multban van visszahelyezve a darab súlypontja. És ép ezért foglaltam egybe a kar ez első dalcomplexumát (mely mintegy 200 sort foglal el), hogy rámutassak a kar mély jelentésére Aiskhylosnál. Összeköti a jelent a multtal, rámutat a tettek rugóira és a mérsékeltté vált, a πάϑος μάϑος alapján nyugodt bölcseségre emelkedett Agamemnonnak: a ὕβρις következményeképp tünteti föl: az Ilion bevételével járó eredményekben: az ἄτη πρώταρχος hatását. Hiszen a diadalmas hős lekonczolása oly szörnyű tett azon pillanatban, mikor a hős egész a vezeklésig győzedelmeskedni kész önmagán: de az önhittség és nagyravágyás megtorlása kimaradhatatlan.

Csatlakozom sokban dr. Planck felfogásához, ki az ulmi kir. gymnasium 1858/59-ik programmjában: *Ueber den Grundgedanken des Aeschylischen Agamemnon* cz. alatt igen derék értekezést írt. Planck igen helyesen még Nägelsbachnál is több szabadságot mutat ki Agamemnon jellemében. Az öröklött hajlamok ereje csábít.

βροτοὺς θρασύνει γὰρ αἰσχρόμητις
Τάλαινα, παρακοπὰ
πρωτοπήμων. Ag. 222—224.

De azért Agamemnon szabad elhatározását vitatja. Iphigenia föláldozásánál különbséget tesz a kar és Kassandra szerepe közt. A kar aggódva gondol Iphigenia megáldoztatásának következményeire; Kassandra ajkain pedig a Pelopidák családjában uralgó *αὐτόφονον κακόν* hangzik. Kassandra a Thyestes lakomájának emlékét idézi fel:

καὶ μὴν πεπωκὼς γ', ὡς θρασύνεσθαι πλέον
βρότειον αἷμα κῶμος ἐν δόμοις μένει
δύσπεμπτος ἔξω συγγόνων Ἐρινύων
ὑμνοῦσι δ' ὕμνον δώμασιν προσήμεναι
πρώταρχον ἄτην. Ag. 1188. és köv.

E *πρώταρχος ἄτη*-re nézve kivált Kassandra további szavaiból:

εὐνὰς ἀδελφοῦ τῷ πατοῦντι δυσμενεῖ

azt következteti Nägelsbach, hogy Thyestes házasságtörése Atreus vejével, Aëropéval az eredeti bűn; de helyesebb Klausen és Ottf. Müller felfogása, kik a Thyestes-lakoma bűnét gondolják az *ἄτη*-nak. Hogy ez utóbbira gondol Aiskhylos, erre döntő bizonyíték meríthető Agam. 1573. s köv. soraiban Aigisthos kitörése:

ὦ φέγγος εὖφρον ἡμέρας *δικηφόρου*
φαίην ἂν ἤδη νῦν βροτῶν τιμαόρους
θεοὺς ἄνωθεν γῆς ἐποπτεύειν ἄγη
ἰδὼν ὑφαντοῖς ἐν πέπλοις Ἐρινύων
τὸν ἄνδρα τὸν δὲ κείμενον φίλως ἐμοί
χερὸς πατρῴας ἐκτίνοντα μηχανάς.

Planck nézete tehát az, hogy Agamemnon saját vétségeért is lakol: ezt hangoztatja a kar, ezt Klytaimnestra, egyszersmind

Atreus vétkének talioját fizeti le, mit hangoztat Kassandra és Aigisthos. Hogy Aigisthos és Klytaimnestra vétkes szenvedélye háttérbe vonul és halványan van érintve Agamemnonban, az jellemző különbség az antik és a modern dráma közt. Csak Orestes a Khoëph. gyilkolási jelenetében ragadja meg az alkalmat, hogy Klytaimnestrának szemére lobbantsa a házasságtörés vétkét és pedig mily discret módon, újra mily jellemző különbséggel a modern kortól. Csak olvassuk el azt a jelenetet, melyben Hamlet anyja szemére lobbantja házasságtörését és vessük egybe a pár megjegyzést, melyet Orestes a válságos pillanatban tesz Klytaimnestrának. Így:

Κλ. οἲ γὼ τέθνηκας. φίλτατ' Ἀιγίσθου βία.
Ορ. φιλεῖς τὸν ἄνδρα; τοιγὰρ ἐν ταὐτῷ τάφῳ
Κείσει θανόντα δ' οὔτι μὴ προδῷς ποτέ. (Choeph. 893.)

Alább mikor szemére lobbantja Orestes, hogy idegenbe dobta.

Ορ. διχῶς ἐπράθην ὢν ἐλευθέρου πατρός.
Κλ. ποῦ δῆθ' ὁ τῖμος, ὅντιν' ἀντεδεξάμην;
Ορ. αἰσχύνομαί σοι τοῦτ' ὀνειδίσαι σαφῶς. (U. o. 915. és köv.)

Minő gyöngédség! Mindezen passusokat annak bebizonyítására hoztuk föl, kiegészítve Planck értekezésében bőven olvasható adatokat, hogy Agamemnon megöleténél az indíték nem annyira a házasságtörés, hanem a trójai háború végzetes következményei: templomok feldulásáért és az áldozatok közt a legnagyobb áldozat: Iphigenia föláldozásáért vett megtorlás. Planck értekezésének eredményét a következő mondatban összegezi az Agamemnon alapgondolatára nézve: «*A jeles, az istenektől nagyra becsült és szerencsés férfiu azért bukik, mert a családjában uralkodó boszú-szellem ingerléseinek enged és saját bűntényével vesz részt nemzetségének megtorlatlan vétkében*».

Mély vallásosság ömlik el az Agamemnonon, a *πάθει μάθος* tana, mely eszünkbe juttatja a Szent Irás örök szép szavait: «A kik az istent szeretik, azoknak mindenek egyaránt *javokra* vannak». Akaratunk ellenére is bölcsekké tesz az átszenvedett szenvedések emléke. Mintegy az alaphangulat: a vallásos érzés legmélyebb forrása fakad föl előttünk e szavakban:

Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων τεύξεται
φρενῶν τὸ πᾶν (175.)

És ezen interrogatióval végzi művét: «Az a költő, ki a görög néphit vallásos nézeteit átszellemíti és átszűri, a ki ily alaghangulatból kiindulva is ily alakban tünteti föl és világítja meg az istenkormányzás hatását az emberi sorsra, mily messze van a keresztyén nézetek tisztaságától és mennyi hiányzik attól, hogy egy antik költő e drámája érzelmeink hasonló *Κάθαρσις*-át idézze elő, mint a keresztyénség talajából kinőtt drámai művészet első remekei?» Ki e gondolatmenetet figyelemre méltatta: meggyőződik, hogy Agamemnonban a kar a családi átok erkölcsi oldalát világítja meg és így a kar jelentését, mély összeforrottságát a cselekménynyel kétségen felül helyezi. A ki a kar felfogásában konstatálta e tényt: akkor az Agamemnon karénekeiben, a haladó cselekvény mértékében mind világosabban kifejezett ethikai gondolatot keresi és találja meg. Mint Kassandra burkolt beszédeivel a családi vérengzés leszármazását jelzi, a kar mind jobban belesodortatik a borzadály és félelem hangulatába, végre Kassandra nyiltan kimondja a királyi szobákban véghezmenő merényletet:

Καὶ μὴν ὁ χρησμὸς οὐκέτ' ἐκ καλυμμάτων
ἔσται δεδορκὼς νεογάμου νύμφης δίκην·
λαμπρὸς δ' ἔοικεν ἡλίου πρὸς ἀντολὰς
πνέων ἐσάξειν. ὥστε κύματος δίκην
κλύζειν πρὸς αὐγὰς τοῦδε πήματος πολὺ
μεῖζον· φρενώσω δ' οὐκετ' ἐξ αἰνιγμάτων. (Ag. 1178—83.)

Ép ily fokozatossággal domborodik ki az Agamemnon alapgondolata, mely egyszersmind az Orestia alapját alkotja. A kar parodosát és első stasimonját jellemezve: az eszmék egész lánczolatát kisértük végig: mert megtaláltuk az alapgondolatot és ennek mély jelentőségét csak az egész Agamemnonra való vonatkozás kimutatása útján tüntethettük fel.

Mit tartalmaznak a többi karénekek?

A II. stasimon (351—487) és a III. stasimon (681—809) Párisnak a *Ζεὺς ξένιος* által történt megbüntetését kedvező alkalomul használják föl annak kitüntetésére, hogy a kényelem, a bőség mint vezet *ὕβρις*-re, hiszen a Perzsákban mondja a költő, hogy a *ὕβρις* a *κόρος* leánya — Priamos királyi házában megjelent a merénylet útján elnyert Helena, de nevéhez méltó, mert elfogta, tőrbe ejté a várost; először elkábítá szépségével és azután a merénylet eltürésével a Dardanidák háza vétséget követett el. De

a kar hivatásához híven rátér Agamemnonra és előadván a meghódított város dúlását, az elesettek feletti gyász és bánat által előidézett gyülölségről beszél: mely mint fekete pont a láthatáron a dicsőség verőfényében sütkérező diadalmas vezért fenyegeti viharral. Ezért magasztalja az aurea mediocritast a bűntelen szegénységet, a bűntől árnyékolt gazdagsággal szemben:

Κρίνω δ' ἄφθονον ὄλβον (471).

A III. stasimonban hangzik föl ama nevezetes énekrész, melynél szebbet, de kivált erkölcsi szempontból magasztosabbat az antik kor nem zengett bele a századok csendjébe. A keresztyén világ katakombáiból sem hangzott föl az erkölcsi tisztaság áhitatos tisztelete meghatóbb módon. E sorok az Ag. 772—781. versekben olvashatók.

A IV. stasimon (975—1032) még közvetlenebb összefüggésben van a cselekvénynyel. Klytaimnestra és Agamemnon közti stichomythicus beszéd után, melyben Agamemnon a fentebb már jellemzett szerénységet és önuralmat tünteti ki, az áradazó hizelgések mézes szavaival az istenek *φθόνος*-át fölkelthető *ὕβρις*-re csábító nővel szemben, a kar a Klytaimnestra pompázó, hitegető szavainak ellenében megmagyarázhatatlan aggály és búskomoly hangulat rabja lesz. Maga is csodálkozva kérdi önmagától:

τίπτε μοι τόδ' ἐμπέδως
δεῖμα προστατήριον
καρδίας τερασκόπου ποτᾶται,
μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος ἀοιδά,
οὐδ' ἀποπτύσαν δίκαν
δυσκρίτων ὀνειράτων
θάρσος εὐπιθὲς ἵζει
φρενὸς φίλον θρόνον; (975—983.)

mintha Heine szavait hallanók:

«Ich weiss nicht was soll das bedeuten
Dass ich so traurig bin.»

A szerencse forgandó, az egészség betegségre hajlik, a kedvező széllel rohanó hajó zátonyra jut. A hajós vagyonának egy részét a tengerbe dobja, hogy életét megmentse. A boldogságnak

ára van. De van egy dolog, a mit jóvá tenni nem lehet, van baj, mi visszahozhatatlan: a kiontott vér. Minő fenséges ironia!

A kar Iphigenia kiomlott vérére gondol, a néző már az Agamemnon kiomló vérét látja rettegés és borzadás által megzavart hangulatában. Mert ily válságos pillanatban a *szív* jós lesz:

μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος ἀοιδά.

A kar azután kérdéseivel a figyelmet Kassandrára irányítja, ki megtöri hallgatását. Az 1072—1176. versekben játszik le az a kommos Kassandra és a kar közt, melynél megrázóbb, hatásosabb jelenetet az antik kor drámája nem hagyott ránk.

E kommost a közönség teljes meghatottsággal fogadta, mert a kar négy stasimonja előkészíti rá. A végén Kassandra elveti a burkolt szavakat, nyiltan rámutat a királyi palotában véghezmenő bűnre; eldobja a jóspálczát, el a koszorút.

ἴτ' ἐς φθόρον πεσόντ', ἐγὼ δ' ἅμ' ἕψομαι (1267.)

Az egész *Agamemnon* sötét, komor világát magába foglalják a távozó Kassandra utolsó szavai:

ἰὼ βρότεια πράγματ'· εὐτυχοῦντα μὲν
Σκιά τις ἀντρέψειεν· εἰ δὲ δυστυχθοῖ
Βολαῖς ὑγρώσσων σπόγγος ὤλεσεν γραφήν.
Καὶ ταῦτ' ἐκείνων μᾶλλον οἰκτείρω πολύ. (1327—1330.)

Az élet egész üressége tátong e gazdag, de csalódott, női kedély mélyében. Ezután a kar Klytaimnestrával és Aigisthossal szemben foglal állást.

Az *Agamemnon* meséjének vázlata előadása kapcsán a kar szerepének e részét már tárgyaltam.

Tüzetesebben foglalkoztam az *Agamemnon* műszerkezetében a kar szerepével, mert a kar veti meg alapját a valódi trilogiaszerkezetnek: a családi átok hátterét összeköti a jelennel és utal a jövőre. Ez utóbbit teszi különösen Klytaimnestra azon merész ötletével szemben, hogy ő a család alastora lett és ő csak a dæmon szerepét játszta, midőn Agamemnont elejté. A kar utal Orestesre e szavakkal:

Φέρει φέροντ', ἐκτίνει δ' ὁ καίνων.
Μίμνει δὲ, μίμνοντος ἐν χρόνῳ Διός,
Παθεῖν τὸν ἔρξαντα. (Ag. 1563—5.)

Így utal Aigisthos hetvenkedésével szemben a kar:

'Ορέστης ἀρά που βλέπει φάος,
ὅπως κατελθὼν δεῦρο πρευμενεῖ τύχῃ
ἀμφοῖν. γένηται τοῖνδε παγκρατὴς φονεύς.

Tárgyalhatjuk a föntebbiek után az *Agamemnon*ban előforduló többi vonatkozást a trilogia következő darabjaira. A fővonatkozást a kar mély felfogása adta meg. Oly mélyen jár a kar felfogása: a *πρώταρχος ἄτη* Agamemnonban a megtorlásig eljutott; de újra bűnös cselekvés útján. Ha Paris elesett, mert a *Ζεὺς ξένιος*-t bántá: Klytaimnestra is megbántá a házasfrigy szentségét, a család fejét, teremtő elvét: az *atyát* ölte meg. Apollo a legfőbb bölcseség tolmácsaként ruházza fel a boszú tisztével *Orestest*.

De a *trilogia szerkezet* többi részére nemcsak az *Agamemnon* compositiójának stilje mutat: egyenes vonatkozás is van. Igy mikor Klytaimnestra a hazaérkező Agamemnonnak, ennek minden kérdezése nélkül, előadja:

ἐκ τῶνδέ τοι παῖς ἐνθάδ' οὐ παραστατεῖ,
ἐμῶν τε καὶ σῶν κύριος πιστευμάτων
ὡς χρῆν 'Ορέστης. μηδὲ θαυμάσῃς τόδε. (877—79.)

Maga a bűnös nő által elküldött *Orestes* említése kitörülhetetlen benyomást tesz a nézőre és mintegy meglebbenti a leplet, mely alá a tőr volt rejtve, mely Agamemnont megejté.

Ily vonatkozás van Kassandra szavaiban, melyek mint a haldokló hattyú lágyan csengő hangjai viszhangzanak a résztvevő kebelben:

ἅπαξ ἔτ' εἰπεῖν ῥῆσιν ἢ θρῆνον θέλω
ἐμὸν τὸν αὐτῆς. ἡλίῳ δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς τοῖς ἐμοῖς, τιμαοροις
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς *τίνειν ὁμοῦ*,
δούλης θανούσης, εὐμαροῦς χειρώματος. (Ag. 1322—26.)

Tehát a *τίνειν ὁμοῦ*-ban a *Khoephoroi* megoldása: Klytaimnestra és Aigisthos együtt elveszése is ki van fejezve. A cselekvény egység tömör erejét érezzük. A szoros összefüggés sürün összekötő szálait látjuk.

Térjünk át a trilogia más két darabjára.

HEGEDÜS ISTVÁN.

HONOSODÓ IDEGEN SZÓK IRÁSÁROL.

A tudománynyal, művészettel s forgalommal a nyelvbe akárhány idegenszerüség siklik be, mely a nyelv eredetiségét komolyan szorongatja. Ennek megőrzésére minden eszközt kell felhasználni. Idegenszerű irásuk, sőt mi több, külföldieskedő vagy régieskedő kiejtésük megrontása ellen fel kellett lépni.

Mint minden küzdelem, úgy ez is nagy indulatossággal kezdődött: az álnok ellenséget meg kell semmisíteni. Kárpátoktól Ádriáig *a purizmus* zászlaja alá sereglettek.

Megindult a kérlelhetlen irtó-háború. De mivel a hadvezérek az igazi ellenséget nem ismerték és alkalmatlan fegyverrel harczoltak, inkább saját népük szenvedett.

A nyelvujítás puristái néha még a kiirtandó idegen szó értelmét sem tudták. A *renthier* pl. voltaképen norvég eredetű szó; *thier* annyit jelent, mint szarvastehén (magyarul: suta), *hrên* meg azt fejezi ki, hogy «agancsos». Ennek értelme: agancsos szarvas-üsző, mert csak ez az egy szarvas-tehén nem agancstalan. A nyelvujító ezt nem tudva, a szót németnek tartotta és így ugrott nyelvünkbe az *iram-gím*.

A *purizmus* nagyon jogosúlt, ha szakértelem, a nyelv törvényeinek alkalmazása és a nép hazulról hozott eszejárásának tisztelete vezetik. De a mi nyelvujítóinkban egyik sem volt erős s így alkotásaikat a nyelv törvényeiben való felesmélés kénytelen volt elvetni. Csak nehány szerencsés alkotás maradt meg belőle, melyekben az alkotók bűne nélkül mind a három mozzanat érvényesűl. Ilyenek: könyvtár (bibliotheca), szótár (lexicon), szinház (theatrum) és mások. Bárcsak volna minél több ily magyar szavunk!

A purizmus-alkotta szavak helyére ismét az idegen műszók kerültek; de nem csak ezek, hanem a tudomány különböző ágainak, kivált pedig a természettudományoknak terebélyesedése miatt új műszók ezrei lepik el nyelvünket s idegenszerű kiejtésükkel, vagy legalább irásukkal a nyelv eredetiségének csak az imént visszautasitott megrontóját, az idegen befolyást más kapun eresztik be.

Igaz ugyan, hogy e műszókat oly módon lehetne legjobban ártalmatlanná tenni, ha helyettük jó magyart használnánk. De akárhányra még nincs szavunk, akárhány az ipar és kereskedés út-

ján még ezen ellenállással is megvív s alulról felfelé terjed. Minthogy e műszavak javarésze latinos-görögös képzésű helyesirásuk módjának követése a már meghonosodott, bár szintén idegen származásuakra is kezd átcsapkodni: nyelvünk eredetiségét ezen oldalról is veszély fenyegeti.

E baj ellen újabban (mint a phil. társ. mult november havi ülésén Kalmár Elek úr) más orvosszert ajánlanak: az egészen magyaros irást, mely ch, th, ph, qu, x-et stb. nem tűr meg.

Minthogy a cseh, lengyel, dán, különösen pedig a természettudományokban első helyen álló svéd e radikális szert régóta kedvező sikerrel alkalmazza: nincs okunk abban kételkedni, hogy ez a mi nyelvünk eredetiségének is javára lesz.

De tekintsünk vissza nyelvünk s vele egész szellemi életünk viszontagságaira és rázkódásaira. A régibb irodalmunkból való fejlődést, átmenetet a nyelvujítás az ősök hagyatéka köteles tiszteletének durva megsértésével szakította meg. Régibb hagyományaink nincsenek, csak emlékeink.

A megszakított kapcsok megkötésére azonban sok szaktudós búvárkodik a mult emlékeiben s a nép gondolkodásának s ismeretének világában, és nemzeti művelődésünk sebei már forradnak. Nézzük meg jól, melyik kötést távolithatjuk el a seb új kifakadásának veszedelme nélkül. Tudományos életünkben már némi kölcsönös támogatás és tisztelet honosúlt meg, mely kellő ápolással erős köztudattá, sőt talán hagyománynyá is növekedhetik.

Hogy a kénytelen-kelletlen műszók irásának módjában bábelszerű zűrzavar fészkelődik, ezt bizonyítgatni felesleges. Mindegyikünk érzi és belátja, hogy itt segitenünk kell!

Azonban, a kik a radikális szer alkalmazását ajánlják, nem számolnak azzal, hogy az alig föllábadt nemzeties szellemi életünk erre még gyenge. Ezért ne hallgassunk egyedül a *nemes* indulat szavára. Tudjuk, a nyelvujítók épp oly magasztos személyének erőszakos fogantosítása mennyire ártott!

Azok, a kik a radikális szertől joggal irtóznak, maguk sem kivánják az ellenkezőt, hogy minden idegen származású kifejezést írjunk régiesen vagy külföldiesen. Ezt nem követelheti senki, mert ez esetben néhány ezer oly szót kellene így irni, a melyekből csak a nyelvbúvár tudja, hogy idegen-eredetűek.

A helyett, hogy a radikális szert egyszerre alkalmaznók, nézzünk inkább körül, *mi az, a mi ezen irásmód javítását életszük-*

ségletképen sürgeti? Nyelvünk eredetisége megőrzésének érdekén kívül az a szorongató szükség, hogy a tudományoknak, kivált a természettudományok ágainak minél tágabb körben való megfogamzását, nemzeti művelődésünk és anyagi lételünk eszközeinek megszerzését könnyitsük meg.

E végre forduljunk oda, a honnan segítséget várhatunk, a «természettudományok legifjabbikához», a nyelvészethez. Használjuk ennek eszközét, a rávezető módszert, az inductiót.

Hogy az idegen-eredetű szók írásában eligazodhassuk, intézzük magunkhoz e kérdéseket:

Mennyiben idegenek e szavak?

Mily úton, szóbeli vagy irásbeli közléssel jutottak-e hozzánk?

Jogosult-e akármelyiküknek idegenszerű irása?

Arra a kérdésünkre, hogy e szavak mennyiben idegenek, ezt feleli a tudomány: *hogy az idegen származású szók háromfélék.*

1. Egyesek ezen származásukat nemcsak irásban, hanem talán kiejtésben is elárulják pl. *synekdoche, chiastolith.* Amaz csöndes szótárőrző stilisztikai szó, mely senkinek a tollát sem igen perczegtette meg; emez pedig sarok-támogató ártatlan ritka ásvány neve, melyet a szakoktató évenkint talán kétszer-háromszor akkor mond ki, a mikor az ásványt is előkaparja. Ha az ily ritkaság nevét (melynek nem ismerése az általános műveltségen épen nem ejt csorbát) magyarosan írjuk, nem igen használunk a nyelv eredetiségének; a tudományban való eligazodást pedig talán épen meg is nehezítjük. Ritkaságuk s a netán velejáró idegenszerű kiejtés ez irásmód megőrzését követelik. — A teljesen *idegen szók* mind ily ritkaságot jelölnek meg.

2. Másrészt vannak szavaink, a melyeknek sem csengése, sem irása nem árulja el, hogy idegen származásuak. A laikus leteszi rá a hitet, hogy az ily szót, mint *paprika, czukor, harcz* már Árpád apánk hozta a *karika, csokor, arcz* és másokkal ázsiai őshazánkból. Ha az ily zamatosan csengő szónak idegen származását valaki bizonyitgatja, ettől még az iskolázott ember is feljajdul. Hát még ha a *kancza, zab* és *széná*-ról mutatjuk ki, hogy nem magyar tövön fakad, ekkor a tudákos egyszerűen gonoszságot hány szemünkre, kik tagadjuk, hogy lótenyésztő dicső őseink e tárgyakat ismerték, vakoknak mond, mint a kik a világtörténelemben nem tudunk olvasni! A közfelfogás annyit ugyan megenged, hogy *pásztor, doktor, forma, persze, szalon* idegen származásuak, mert tudja,

hogy egyesek a vallással, mások az iskolával, még mások a divattal kerültek hozzánk. A többiről pedig azt tartja, hogy tősgyökeres magyar szók. A nyelvész azonban ismeri mindegyiküknek anyajelét és tudja, hogy zamatos csengésük gyakori használatnak következménye. Ezeket *meghonosodott szóknak* mondja.

A laikus már azért is tiszteli magyarokul, mert az idegen eredetű szó pl. *zsemlye, kifli* a közfelfogás szerint csupán magával az új fogalommal jut a nyelvbe.

Nézzük ezen állításnak szeme közé. A német eredetü *fertály* csak nem hozott új fogalmat a negyed mellé? Az *őr, vigyázó* és társasága mellett mi szorongató szükség volt a *bakterra* meg a *strázsára?* A magyar nép életében van elég szavunk a nyáj őrzőjének megnevezésére. És a *juhász, birkás, kanász, kondás, gulyás, csikós* stb. népes társaságát mégis szaporítottuk a *pásztorral.*

E példák számát unos-untalan hosszúra lehetne nyújtani. De már e kevés példából is láthatjuk, hogy az idegen szó ágyát nem a szorongató szükség melengeti, hanem, hogy az úgy tapad.

Tudjuk, hogyan képződik a katonák, vadászok, kereskedők *) nyelve. Némely szót az urias szokás utánzása, mást a fintorgatás csempészett be a köznyelvbe.

Eme szók kelendőségének köre más és más. Egyesek közkeletüekké váltak, mások kisebb-nagyobb körben ismeretesek. A naturalisticus író az utóbbiakat is kénytelen a tolla hegyére venni, de csak magyaros irással. Mások pedig kerüljék a parlagon meghonosodottakat, de ne irtózzanak a közkeletüektől és ne írják külföldiesen vagy régiesen.

3. A tudomány és művészet, kereskedés és ipar, valamint a politikai élet ismét más ezer meg ezer külföldi czikkel vagy fogalommal ezeknek nevét hozza be. Mivel görögös-latinos, angolos, francziás vagy németes eredetüket a velök élő iskolázott ember ismeri, idegen irásuk is megmarad, pl. *diphteritis, telegraph, phylloxera, glycerin, gelatine, chamotte, carton, miniature, rentier, strike, virement* stb.

Ha akárhányuknak akad is jó magyar neve, ez a mindennapi élet sürgésében nem mindig jut eszünkbe; meg azután nem

*) «Grájszleros úr, adjon nekem ebbe a fecznyibe egy szekszedlijér rájbolni való szantot.» (Rábaközi születésű lány Sopronban való szolgálásának harmadik évében.)

is annyira az idegen sarjadék rontja meg nyelvünk eredetiségét, mint inkább az idegenszerű gondolkodás, mely nem-magyar adomákon mulatva, idegen eszmékért lelkesülve, azonnal átültetésre gondol, a helyett, hogy utánna járna, hátha nálunk még különb is van.

Az ily szavak hangzása épen gyakori használatuk miatt nagyobbára szintén magyaros zamatú. Míg a föntebbiek javarésze idegenül hangzik, addig *phosphor, cyan, copal, stampiglia, cinober, locomotiv, parliament* legalább is úgy csengenek, mint akárhány meghonosodott szó. A föntebbiek s ezek hangzásukban különféleképen alkalmazkodtak a magyar szájrészek rendes mozgásához. A melyek idegen eredetüket már csak az írással árulják el, egyébként nem, ezeket *meghonosodó* szavaknak nevezzük.

Hogy irásuknak kérdése milyen homályos és bizonytalan, az már abból derül ki, hogy a m. tud. akadémia helyesirási szabályainak 14., 15. és 17. §-a alá vonhatók. A 14. §. a latin szók és latin betüket használó más nyelvek szavainak, a 15. a görög szók irására ad utasítást.

Végre a 17. §. a meghonosodott idegen szókról intézkedik és így hangzik: «A meghonosodott idegen keresztneveket, földirati s hónapneveket, továbbá az olyan műszókat, a melyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált, ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. József, Zsigmond, Sándor, Róma, Lipcse, Nápoly, Drezda, Prága, Párizs, Konstantinápoly, Velencze, Egyiptom, Ázsia; szláv, orosz, spanyol, franczia; márczius, október, kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsa, zsálya, múzsa, próza, poézis, kristály stb.»

Ezen szakasznak az a mondása: «*kivált ha magyarosan ejtjük*, magyarosan szoktuk írni» és példái az embert teljesen zavarba hozzák, hogy valamely előforduló szót a 14., 15. vagy pedig a 17. §. szerint kell-e írnia.

Mivel sem e szakasz, sem más nem mondja meg, mi *az a magyaros kiejtés,* ismét magunknak kell útra kelnünk és nyomoznunk.

Minthogy czélunk az irás szabályaiban való eligazodás, a magyaros kiejtést oly idegen származású szavakon kell puhatolnunk, a melyek hangzásban és irásban, az az teljesen magyarosodtak meg.

Az ilyenekben különféle állapotra bukkanunk. Míg a *kántor* (a mely szó egyházi fogalom) a kiejtésnek kis öblösödésén kívül egyebet nem állott ki, addig a *psalterium*-ból keletkezett *zsoltár* egész Golgotáról tanuskodik. Ez utóbbi szóról tudjuk, hogy nem közvetetlen a latinból kaptuk. Ily kerülő úton jött az olasz *ballo* német *bál* alakjában nyelvünkbe; a német *platz* meg először Itáliába ment, ott *piazza*-ra módosúlt, s így öltözködve és kicsit megnyírva nyitott be hozzánk.

Az is megtörtént, hogy egy és ugyanazon szót kétféle megjelenésben fogadtunk be, bár nem mindig ugyanazon értelemben, pl. *flaska, palaczk, család, cseléd, piacz, placz.* Ilyet a nyelvész szó-dublettának nevez, azaz magyarul szómássának.

Ha azt kutatjuk, egyes szók miért maradtak változatlanúl, másoknak pedig miért kellett előbb a száj Prokrusztesz-ágyába alkalmazkodniuk, a következőket találjuk:

Kántor, pásztor, szabad, megye, messzely, bakter, persze, plébános szók magánhangzóinak kimondása mindenekelőtt azt mutatja, hogy a magyar száj egyiküket sem nyeli el. A német kiejtés ugrat, pl. e szókat Wachter, Massel, Geschwister a dél-német meg éppen csak egy szótagunaknak ejti: vahhtr, mászl, ksvisztr. Nekünk nincsen félnéma vagy néma magánhangzónk, mint a franczia, angol s német nyelvnek. A magyar száj a szónak magánhangzóit teljesen kimondja.

Ebből kifolyólag nálunk a szótagok közt hallhatóság, azaz hangsúly erősségében nincsen akkora különbség, mint a fentebbi nyelvekben.

A hangsúly nálunk egyébként az első szótagra nehezedik a legjobban. A latin «per se, plebanus», melyekben a hangsúly a második szótagon van, úgy válnak magyar szókká, hogy az az elsőre vetődik vissza. Több-tagú szóban a hangsúly, bár gyengébben, minden következő páratlanszámú tagot ér. Menete (rhythmusa) ennélfogva kéttagú és leereszkedő.

A föntebbi szók kiejtése a magyarban szájbeli öblösödést is mutat. Miben áll ez s hogyan nyilvánúl?

Nyelvünk t. i. sokkal mélyebb hangolású, mint a német vagy tót, de nem olyan mély, mint a szerb vagy rutén; a latin nálánál valamivel magasabb, de különben igen közel áll hozzá. Innen van az, hogy míg a kakas szavát a német ember így hallja: kikerikí, ez a magyar fülnek emígy hangzik: kukurikú. Ebből érthetjük, hogy

szláv szomszédaink nyújtotta szavak közül mért van több szerb (rutén) mint tót, pl. a tót bez, kopitnyik és klepacs a magyarba jutott bodza, kapotnyak, kalapács alakhoz nem áll oly közel mint a szerb (rutén) boz, kopitnyak és klopacs.

Ez a sajátság megérdemli, hogy nyelvészeink is foglalkozzanak vele. Mi itt csak a legfeltünőbb két példáját, a magyar *a* és *e* (nem ä) hangzót emeljük ki. A magyaros mély hangolás igen szép más példája a német Vorreiter-ből keletkezett: *fullajtár*, a melyben mind a három magánhangzó sülyedt.

A magyar hangméret is egészen sajátszerű. Magánhangzóink közül csupán egyesek nyújthatók, mint olyanok, t. i. *í, ú* és *ű*. Ellenben a mit rendesen *a, e, o, ő* nyújtásának tartunk, az egészen más hangnem; közülök *a* és *o* a «nyújtás» alkalmával mélyebbre, *e* és *ő* pedig magasabbra szállanak. A latin pastor, creta másképpen hangzik, mint a magyar pásztor, kréta.

Hogy az idegen eredetű szó magánhangzójában (kimondás, hangsúly, hangolás, hangméret szempontjából) és hangsúlyában hogyan változik, azt a föntebbi néhány példán láthattuk. A meghonosodott két-tagú s eredetiben is első tagján hangsúlyos szó ezért néha meg is nyúlik, pl. kánna (canna).

Kurátor, poézis, delfin, október az eredetiben a második szótagon hangsúlyosak. Mivel a magyar hangsúly az elsőre nehezedik, a volt hangsúlyos szótag kára pótlásául megnyúlik.

A magánhangzók természetének legmagyarosabb nyilvánulása azonban az *illeszkedés* vagy a hangrend, mely ragot és képzőt az utolsó szótag hangzójának hangolása szerint módosít.

A kánna szót a hangrendnél fogva inkább a latinból (canna) vettük, mint a németből (Kanne); a katonai nyelv a nyilván németből jött vártá-t (Warte) a hangok illeszkedésével képezte. A svédek nyelvök mélyebb hangoltságánál fogva nem a német Cellulose, Maltose, Dextrose alakot mondják és írják ki, hanem latinosan: cellulosa, maltosa, dextrosa (t. i. substantia). Mi a hangrendnél fogva a mélyebb hangoltságú latin, olasz és szerb nyelvből szivesebben veszünk, mint a német, franczia vagy olasz szókincsből, pl. málva, staféta, rozsda.

Ha az a felveendő idegen eredetű szó első tagján hangsúlyos, akkor ezt néha nyújtással is fokozza, a következő pedig hozzá illeszkedve hangzik, pl. czukor, kámfor, mise.

Ha a hangsúly eredetiben a második szótagon van, akkor

ennek hangneme legerősebb hallhatósága miatt a magyar első szótagban is cseng, pl. Andrä német szóból lett Endre, a szerb obêd pedig nálunk ebéd-dé vált (ez utóbbi a hangsúlyt pótló nyújtást is kapott).

A magyar mássalhangzók is abban különböznek minden nyugat-európai nyelvéitől, hogy nem nyelünk el belőlük egyet sem. A szót, vagy tagot befejező *n*, *l*, vagy *r* hangot épp oly jól hallatjuk, teljesen mondjuk, mintha szó elején, vagy hangzók közt állana. A magyar ember magán- s mássalhangzóban a foszfor, klór szót egészen másképen mondja ki, mint a német. Az elbágyadó-végű szót ez okból szeretjük latinositani: pikáns, szuverenitás, admirális.

Magánhangzóink sajátos hangolására mássalhangzóink is megfelelnek azzal, hogy a magyar ember nemcsak szája szélével, vagy torkával beszél, hanem egész szájával. A nyelv izmai nagyobb erővel feszülnek bele, mint a tüdő. A hang nyomatéka nagyobb, mint a lökés, pl. gallér (Koller), gavallér (Cavalier), darokk (Tarock), drabant (Trabant), basa (pasa), bokál (Pocal), zeller (Seller), czeruza (cerusa), len (lyen), lajtorja (Leiter), zsindely (Schindel) és zsombor (! Sumper) szavakban. Ezt a német tudós lágyulásnak nevezi; a német laicus a magyar nyelvet ez okból meg éppen keménynek mondja. Nevezzük e tüneményt testesedésnek.

Még feltünőbb a torok reszelő hangjának, a *ch* (görög χ-nek) megváltozása pl. zikker, kolera, Urlik.

Hogy a hangsúly s a kiejtés testesedése idegen szót mennyire képes átalakítani, erre van igen világos példánk, t. i. a latin *Sebastianus*, olasz Sebastianó-ból támadt *Sebestyén*. A latin szó főhangsúlya a negyedik szótagra esik; az elsőre csak gyengébb. Ezekkel a szó két részre oszlik, a három- és kéttagúra *Sebasti-ánus*. A magyar nyelv a háromtagú ritmust nem szereti s ezért az i-nek pusztúlnia kell; csupán nyoma marad a t-nek ty-vé való jésítésében. — Mivel a magyar főhangsúly az első szótagra nehezedik, a többi is ennek magas hangzójához simult, a latinban hangsúlyos szótag pedig magyarban nyújtást kapott. A latin-olasz *sz* magyarban *s*-sé testesedett s az utolsó hangtalan szótag elkopott.

A «dissimilatio» névvel jelelt tüneményt, mely Antal (Anton), kalmár (kramer), borbély (Barbier) szók ugyanazon mássalhangzójának elváltozásában nyilvánúl, szintén ide vonhatjuk.

A magyar szótag természete mássalhangzóban és magánhangzóban az arányos megosztást szereti. A szó elején a torlódást

elébe- vagy közbevetett magánhangzóval szüntetjük meg, pl. iskola, barát, kovász, udvar. (Ennek ellenkezője meg a névelő hatása alatt keletkezett tévedés, pl. apatiká-ból lett a *patika*, a zacskó-ból az *acskó*, oleánder-ből a *leánder* stb.)

Még a hangátvetést is említhetjük, pl. bödöny, döböny. Ritkábban még más módosulás is következik be.

Ha ezen megfigyelésekből a meghonosodó szók írására szabályt akarunk levonni, akkor mindenekelőtt a kiejtést s azután a szó származását vizsgáljuk.

1. Van-e a szóban nem-magyaros kiejtésű hang, pl. orrhang vagy *ch*. Ez esetben különös ovatossággal kell eljárni. Ha nincs, akkor hallgassuk meg magunk és mások kiejtését:

a) A magánhangzók kimondása, hangolás (foka) és hangsúlya idegen-e még?

b) A mássalhangzók kimondása idegen-e még?

2. A meghonosodó szó alakja azt árulja-e el, hogy a szót *mi* vettük latinból vagy görögből, — vagy pedig másoktól kaptuk, még pedig az illető nyelvben divó szócsonkítással, pl. phosphorus és *foszfor*, chloron (?) és *klór*, chromon (?) és *króm* között melyik az eredeti? Egy szóban hány nyelvnek helyeisrását kell követni?

3. Van-e az illető szónak oly nyelvből vehető alakja, a mely a kiejtés teljességében és testességében a magyarhoz legközelebb áll, pl. éppen az előbb emlitett latin cellulosa magyarabb, mint a német cellulose.

4. *Mily úton került az illető szó a magyar nyelvbe?* Csupán a tudomány közvetítésével jött-e, mint a *chlorophyll*, vagy pedig csak a gyakorlati élet hozta, mint a *keramit, szifon, koksz, aszfalt* — vagy harmadszor mind a kettőnek összeműködéséről lehet szó, mint *szágó, foszfor, klór, gliczerin* szavakban. A tudomány ezeket tárgyukkal együtt már régebben ismerte ugyan, de nevük csupán a használattal terjedt. A szágót a gyermek ápolására kapták fel, a gyújtót meg kellett különböztetni amolyanra vagy foszforosra és svédre, a klórmeszet ajánlotta a kereskedő halottas-szoba szagtalanítására; a gliczerin pedig a bőrt kicserepesedésétől óvja meg. — Honnan van az, hogy a nép drága, ék- vagy szerkövet, szövő, tömő vagy illatszert, vagy más ujdonságot rendesen jobban és előbb ismer, mint az iskolázott ember? Minek van az elterjesztésben nagyobb érdeme: a tudománynak-e, vagy pedig a sürgő-forgó mindennapi életnek?

Tehát fönt kitűzött második kérdésünkre: *mennyiben idegenek e szavak még,* csak azt felelhetjük: akárhányuk a jelölt fogalom vagy tárgy gyakori használatával a nemzet gondolkodásában, a kiejtés *teljességével* és *testességével* pedig a nyelvben magában egészen meghonosodott.

Ha mind e szempontokból tekintett szónál azt a harmadik kérdésünket mondjuk ki: *jogosúlt-e az idegenszerű irásmód,* határozott nemmel kell felelnünk.

Ha tehát a szót csengése és megcsonkult alakja miatt már sem az ó-kornak, sem a külföldnek nem itélhetjük oda — és ha azt tudjuk, hogy a szót a tárgygyal magával, nem annyira tudomány és művészet, mint inkább kereskedés és ipar terjesztették: ekkor a magyaros irás teljesen jogosúlt.

Ha pedig valamely szó, mint jalapa (olvasd: hhálapa), jute (olvasd: dsut) a kereskedés útján nem eredeties, hanem betű szerint való olvasásával terjedt el: ekkor a magyaros olvasás (következetes öblösítésével: juta) szintén teljesen jogosúlt.

Ha valaki amazt a közforgalomban régi csonkulatlanságával (phosphorus), vagy emezt erdetiesen ejtené ki, de soká kereshetne embert, a ki megérti.

Az irás egyszerüsítését a magyar ember mindennapi életének szükségei sürgetik; ne okozzunk vele senkinek sem formai nehézségeket. Lehet-e a szorongató szükségletek közepette helyesirási szabályokat keresgélni s próbálgatni? A megélhetés minél gyorsabb eszközöket követel.

Gazdaságban, iparban nem azért maradtunk-e el, hogy a tudományban nem állunk annyian, a mint kellene, a kor színvonalán? A tudományokat terjesztenünk kell, hogy az élet biztosításáért vívott tusában sikerrel vehessünk részt.

Mivel szellemi s anyagi, tehát összes nemzeti érdekeink a tudományoknak, kivált pedig a természettudományoknak minél szélesebb körökben való megfogamzását sürgetik, mivel ezekhez oly iskolákon át is lehet jutni, a melyeknek lépcsője nem klasszikus, — mivel végre a magyar embernek már a szomszédságánál és a hazai viszonyoknál fogva ugy is elég nyelvet kell megtanúlnia; ne okozzunk a saját nyelvünkben, bár elméletileg igazolt, nehézségeket. Ne akarjuk a német professzort utánozni, a ki tűzvész kitörésekor először a lexiconját nézi meg, hogy az mit szól hozzá?

Föntebbi gondolkozásunk arra utal, hogy a következtetéseket is megvonjuk, úgy mint:

1. A magyar irásban nem használatos betüket és betücsoportokat, ä, w, qu, ph, th, ch így írjuk: e, v, kv, f, t és k (illetve h).

Nevezetesen:

a) Az *ä* sem latin, sem nyugateurópai nyelvben nem található, csak a németben. Ily irásmód *dämon, hämatit, lävulose,* a magyarban semmikép sem menthető.

b) A *qu* régibb könyvben, mivel nem ismertek u és v közt különbséget, így is látható: qv. Mivel ez a kv-től úgy sincs messze s a nép *kvártély, kvaterka, kvárgli,* az iskolázott ember pedig a *kvóta* és *kvadrát* szót magyarosan ejti ki, nincs rá ok, hogy ily csengésü szóban a qu-t megtartsuk. Akárhány tudományos műben olvashatjuk ezt: *kvarcz.*

c) A *ph* kiejtése ugyanaz, mint az *f*-é. A népies *elefánt, filagória* és *Fülöp* mintájára írjuk a *telefon, fotográf* és *foszfor* szókat.

d) A *th*-t magyar ember nem képes köhintés nélkül kiejteni, míg a német még az egyszerü t-t is így mondja: th. Mivel *téa, téka, trónus, Tódor* irása a tiszta kiejtést követi, e betücsoportot magyarosan hangzó szóban kerüljük.

e) A *ch* (görög χ) hangja a magyarban nincs meg. Tanuló koromból emlékszem rá, hogy a német *welcher*-t néhány iskolatársam *velker*-, a többi pedig *velher*-nek mondta ki. Az ily-hangú idegen szó nálunk vagy az egyik, vagy a másik módon testesedett. Magánhangzók közt, szó elején már a latin is k-val cseréli fel, pl. *charus* és *carus.* Mi meg *kórus, kolera, Ulrik* szókban tiszta k-nak, ellenben a tudákos eredetü *khaméléon, khaldeus, Khina, khémia* szóban kh-nak ejtjük ki. — Az r és l előtt, mint akár olasz- vagy francziában, tiszta k-nak hangzik, pl. *Krisztus, krizma, krónika* régi irásunk, *klórmész* népies szavunkban. A ch végre r, l után, majd k, mint *arkangyal, tárkony, Málkus (Málkhus)* — majd pedig *h,* mint *irha, balha* szóban. Irásának módja más hangok szomszédságában pedig a hangzás sokfélesége miatt még valóságos kazuisztika.

Mindezen okokból a *ch* helyettesítését vagy meghagyását csupán az egyes szaktudomány férfiainak nyilatkozása után lehet esetről-esetre eldönteni.

2. A magyar irásban más jelentésű vagy hivatású jegyeket csak magyarosan használjuk. Ilyenek az y, s, c és z.

Az y magyarban külön munkát végez, a g, l, n és t lágyítását, vagy pedig a tulajdonnév végén a nemesies ij helyett áll; például régebben Hárij, ma Háry. A gyps, Lybia, nympha, typus, magyar szájban kimondhatatlan szóképek. Hát csak írjuk így: gipsz, Líbia, nimfa, tipus.

Az s-et az akadémiai 17. §. példáinak szláv, áspis, poézis mintájára csak írjuk magyarosan: szifón, smaragd, organizál.

A c-ét a kiejtés szerint korona, klastrom, czeruza, cziprus írjuk k-nak vagy cz-nek. (Kár, hogy az akadémia az egyszerű c-jegyet nem javasolja.)

A z-t, ha nem latin hangzású, hanem német vagy olasz, csak jeleljük cz-vel, pl. *czink*.

Az x akárhány meghonosodott szóban megmaradt, pl. *Xantippe*. Mivel helyette magyarban úgy is három betűt kellene használnunk: *ksz*-t, ily esetekben meghagyhatjuk. De hogyha hangzása, mint a *voks* és *taksa* szóban, már meg is változott, ebben állapodhatunk meg. E szók jelentése is egészen más, mint eredetiben.

3. A magánhangzót a magyar nyújtás szabályai szerint ékezzük. Az *akadémia* a maga nevét így is írja; mért nem írjuk hát így: *magnézium?*

Még egyszer külön kell kiemelni, hogy ez irásmódot az élet követeli. Ha a tudomány férfiai idővel szintén elfogadják, nemzetünk szellemi köztudata nagyon fellendül. Van ugyan már akárhány tudósunk, a ki e magyar irásmódot követi; de mások meg épen a tudomány érdekében követelik, hogy a műszók írása maradjon nemzetközi. Az is igaz, hogy a ki a Don Quijote szó helyes kiejtését ismeri, ezt a hozzá értők előtt nem mondhatja *donkizsott*-nak — mert nevetségessé válik; de ezek épen a rezervált írású, vagyis egészen idegen szók.

A mennyiben vannak, a kik az idegen irásmódot megszokásból és okokból akarják megtartani, szerény fejtegetésünkkel ezeknek, még ha képesek is volnánk, nem szándékunk meggyőződésüket sérteni.

Fejtegetésünk tárgya majd talán a különböző szakférfiak, a nyelvészek és a m. tud. akadémia összeműködésével czélhoz is vezet.

Mi csak a könnyítés után epedő gyakorlati élet érdekében szólaltunk fel. Ennek néha más érdekei vannak, mint a tudománynak. Míg az orvos zsebóráján a legnagyobb mutató a másodperczekre jár, addig a szántóvető ember a nap szakát csak körülbelül akarja megtudni s a templom tornyán nem a negyeden, hanem az órán keresi a nagyobb mutatót!

Ezekkel tulajdonképen az akadémia szerkesztette helyesirás szabályainak tizenhetedikét törekedtem megvilágítani. Úgy hiszem legalább annyit sikerült kimutatnom, hogy a meghonosodás miben nyilvánúl. A magyar tud. akadémia, mint nyelvünk legmagasabb fóruma fog a fölött dönteni, vajjon magyarázatomat elfogadja-e?

Hogy szerény nézetem határozott javaslattá növekedjék, e végett kérem a tisztelt társulatot, szíveskedjék kifejtett gondolataimat megvitatás tárgyául kitűzni.

Tudom, hogy az idegen származású szók ezen csoportosításához szó fér. Épen, mivel a csoportba való sorolás nehézségeit ismerem, mivel tudom, hogy erről egy ember nem mondhat érvényes ítéletet, mert ehhez az egyes tudományokban való mélység és áttekintés szükséges: azért kérem a tisztelt ülést, tessék az elkészítendő javaslatot hazánk szaktudósaiból álló testületeknek, társulatoknak és egyesületeknek hozzászólás végett megküldeni.

Tudom, hogy ezen eljárás kikérésével törekvésem czélját nem fogom egyhamar teljesülve láthatni. De nemzeti szellemünk nyilvánulásainak a legtöbbje, pl. a törvénytelen alkotású szók helyettesítése, a tudományok nemzeti felfogásának, azaz a magyaros észjárás ellesése, szintén még mindig vajudik. Eredményeket semminemű sürgetéssel nem varázsolhatunk elő. Minél mélyebbreható eredményt akarunk látni, annál nagyobb erőfeszítéssel és vigyázattal kell munkálkodnunk, hogy annyiféle idegen hatástól szorongatott nemzeti egyéniségünk legalább a neki engedett téren, saját nyelvén belül érvényesülhessen és fejlődhessék.

Mai felolvasásom tárgya épen a nemzeti eredetiség egyik mozzanatát méltatta figyelemre. Nem hiszem, hogy van valaki, a ki dr. Kalmár tagtárs megpendítette ezen kérdés tisztázását kicsinyelje. Hisz mindenki tudja, hogy tudományban, iparban hátra vagyunk. A tudományt terjesztenünk kell, hogy az életért vívott tusában megállhassunk, sőt haladhassunk is. A tudományok megfogamzásának pedig akadályai vannak. Ezeknek egyike a tudományos műszók külföldies vagy régies írása, a mely magát a tudo-

mányt khinai falképen övedzi s a bejutást csak azon kasztnak biztosítja, a mely a klasszikus míveltség kulcsával rendelkezik. Mivel nemzeti s anyagi érdekünk a természettudományoknak minél tágabb körben való megfogamzását és meggyökereztetését követeli s erre még oly iskoláink is vannak, a melyek e míveltséghez nem a klasszikus nyelvek lépcsőjén visznek: ez okból a helyesírást formai nehézségeitől kell megszabadítani.

Tudom, hogy magának a tudománynak épen ellenkező az érdeke. Ennek javára az szolgál, minél inkább nemzetközi eszközökkel rendelkezik. De mivel magyarok vagyunk s kevesen, mivel már több tudományos társulatunk, pl. a természettudományi, kivált pedig a kir. földtani intézet hivatalos helyesirásban lelkes vezetőinek példáján indúlva e nemzeties irányban halad; azért nem kételkedem, hogy ezt általánosnak is fogjuk üdvözölhetni.

*

A honosodó kulturális kifejezések helyesirásának kérdésében jogérvényesen csak a magyar tud. akadémia dönthet. Ennélfogva kivánatos, hogy e kérdés tisztázására társulatunk hazánk egyéb irodalmi és tudományos czélú társulataival, egyesületeivel és testületeivel működjék közre. Ilyenek pl. a Kisfaludy- a m. kir. természettudományi, földtani, földrajzi társulat, erdélyi muzeum és középiskolai tanár-egyesület stb.

A kifejtettek foganatosítása érdekében következő indítványomat bátorkodom megvitatás és elfogadásra benyújtani. (Lásd föntt a 407. lapon.)

Fialkowski Lajos.

Spruch.

(Spervogel.)

Ha azt ohajtod, hogy barátod hű legyen,
Ne szégyenítsd meg, hogyha más is van jelen.
Négy szem között mondd meg neki,
Melyek hibái, vétkei.
Hol idegen nem látja, ott hagyd őt megszégyenülni :
Mások előtt jól bánj vele, s ő is meg fog becsülni.

Vende Ernő.

OBERNYIK KÁROLY.

(Vége.)

II.

Ha Obernyikot, mint epikust és drámaköltőt jellemezni kívánjuk, első tulajdonsága, a mely műveinek olvasása után menten felötlik, az, hogy az élő embert nem ismeri, csak elméleti tanúlmányai alapján rekonstruálja. Alakjai sohasem közvetetlenek és ritkán elevenek. Rendesen tendencziájának megmerevült keretei. Jellemzésük sokszor kirívó s gyakran a helyzetnek és alapszínnek nem megfelelő. Az erősen didaktikus hajlam, a rikító tendenczia is annak a következménye, hogy a költő elméletileg jutott az emberi lélek ismeretéhez. A mit ő érzékíteni s drámai cselekvényben illusztrálni akar, az többnyire nem költői eszme, hanem csupán tendenczia. A költő mindent meg akar magyarázni, de keveset motivál; innen van, hogy személyei sokat beszélnek s ezért sok fölöslegest is. Legélénkebb küzdelmeikben is ráérnek hosszasan reflektálni egy-egy társadalmi ferdeségre, vagy egy-egy átalánosságot elszavalni az indulat hőfokán. A válságos pillanatokban is előbukkan személyei beszédében a költő oktató s dorgálva gúnyoló hangjával, sőt néha meg is feledkezik rólok s maga kezd helyettük beszélni. Ezáltal párbeszédei gyakran vontatottakká válnak s olykor egész jelenetek dialogizált politikai vagy társadalmi vezérczikkekké dagadnak.*)

Drámái rendesen politikai vagy társadalmi kérdéseket igyekeznek megoldani, de azokon kívül közbe örömest felkarol a költő más eféle thémákat is, ha műve érdekében nincs is rá szüksége. Így az «Anya és Vetélytársnő»-ben a festőnek hosszú jelenetet szentel, hogy ez a művészet feladatát és hivatását részletesen fejtegethesse, Áronnak, a zsidó orvosnak pedig, hogy a zsidó-emanczipáczió előnyeit feltüntethesse. Schmidt az «Örökség»-ben nagy elkeseredéssel szól a magyar nemesség renyheségéről, előítéleteiről. Ugyanazon drámában Vincze kijelenti, hogy a tisztviselőnek «hivatalra tudomány nem szükséges, hisz minden tisztviselő he-

---

*) Ilyen pl. Szenkey és Tollasi beszélgetése a «Főúr és Pór» I. felv. 2. jelenetében.

lyett más tanúlt emberek munkálnak kéz alatt», a miben igaza lehetett, de ezáltal az «Örökség» cselekvényének fejlődését nem igen mozdította elő. Az «Első szülött»-ben a rablók nem azért nyernek egy hosszú jelenetet, hogy benne a költő jellemezze őket, vagy hogy a cselekvényre befolyjanak, hanem hogy a költő reflexióinak hirdetői legyenek.*)

Így válik az alakok jellemzése is gyakran erőtetetté és mesterkéltté. Mert hogy a költő moralizáló hajlamait kielégítse s valami társadalmi osztályt, állást, ferdeséget ostorozzon, személyei előszeretettel gáncsolják önmagukat, hogy a költőnek kedvére tegyenek. Gróf Zalánfy Kálmán, a magyar mágnás a «Főúr és Pór»-ban, egyik legjellemzőbb áldozata Obernyik ostorozó hajlamainak. Hogy meggyűlöltesse velünk a léha aristokratát, nemcsak tetteiben, de monologjaiban is erővel befeketíti magát előttünk. Midőn azon tűnődik, hogyan mer Szenkey Amáliánál látogatást tenni, következő szemrehányást tesz magának: «Azonban mit töröm *akármin* fejemet! *Nem azért vagyok úr és mágnás,* hogy csekélységeken gondolkozásomat fáraszszam.» Szenkeyvel szemben a nőről, a kinek gyanútlan, tiszta szerelmét megnyerte, ily durván nyilatkozik: «*Sokkal*

*) *Első rabló:* . . . ezentúl életmódunkkal fel kell hagynunk.

Második. Már miért?

Első. Már azért, mert a mai világban ebből az életből többé sem haszon, sem becsület. Hát mért munkálunk, szenvedünk mi? Hisz mióta uzsorások, hajhászok és némely rosszlelkű ügyvédek kezökre kerítették s rendszeres gyárt alapítottak a rablás mesterségéből: azóta csak egy valamire való éjszakánk sem volt . . . Ördögbe! egy idő óta csak egy becsületes tele zsebet sem lehet találni. Az emberek oly vakmerők és udvariatlanok, hogy hírünk nélkül elköltik pénzüket. Nem, nem! — inkább százszor versíró leszek, mint igy tengődjem.

Második. De hát mihez fogjunk? —

Első. Megálljatok, megmondom. (*Másodikhoz:*) Te elég durva fráter vagy, jó leszesz vámhivatalba. (*Harmadikhoz:*) Te ügyes gazember vagy, — akárhol megélsz. (*Negyedikhez:*) Te nemes ember vagy, — jó kortesvezér válik belőled, s a mai világban igen jól fizetik az aljas lelket. (*Ötödikhez:*) Te idegen nyelvű lévén, nem tudsz magyarúl: bizonyosan alkalmazást nyersz valamely nemzeti intézetnél. S végre én magam, miután iskoláimat átfutottam, nagyszerű pályát fogok kezdeni. Igen, — én egy újságlapot fogok kiadni; s mivel a *legéretlenebb eszméket akarom* benne felléptetni: előre is tudom, hogy a legnagyobb pártolásra fog találni. — (Ferenczy J. Obernyik K. Szépirod. össz. munkái I. 344. l.) Shakspere «Két veronai ifju»-jából talán emlékszünk e kedélyes rablókra, a kik Schiller «Haramiáin»-át érkeztek Obernyikhez.

magasabban érzem magamat, mint játékaimért, nőért felháborodni, összeveszni s vért ontani tudnék.» Sőt brutális egykedvűséggel ki is jelenti Szenkeynek: «Nem vagyunk Socrates iskolájából, hogy mindenben az erényt nézzük. Lássa ön, a kertben nyílik előttünk a lángoló s jóillatú virág. Sajnáljuk-e leszakasztani, mert hervadni fog? Hisz csakugyan eljő más s letépi, — minden ember magához áll legközelebb.» Különben, úgymond «egyedárusságot űzni nem akarok s mellettem ön is részt vehet a nő szerelmében.» Így gavallér más előtt nem beszél. Juliának kedélyes közömbösséggel mondja, hogy a magyar főurak nem fognak azért tőle elidegenedni, hogy sok pénzt költ: «hisz a magyarországi mágnások mind sok pénzt kihánynak s hazánkban az adóssággal terhelt jószágokból egy szép királyságot lehetne formálni», Mikor koldussá lesz s az éhség beköszönt, így nyilatkozik: «Hamarább tudnék lennni rossz, aláváló, mint napi munkás.» Néha világosabb pillanataiban rangja hibái és vétkei fölött moralizálni is képes: «Érzem a szörnyű örvényt, miszerint e helyzetben növeltetésem, a megszokott munkátlanság, az előitélet, büszkeség miatt hamarább leszek rabló, utonálló éji gyilkos, mint a többi pór seregében dolgozzam.» És csakugyan úgy tesz, a miként beszél. Midőn az éhséget tovább tűrni nem tudja, éjjel kimegy az utczaszegletre, «hogy mint éji rabló s utonálló várakozzék zsákmányra.» Azonban rajta veszt, a csendőrök elcsípik: «El tőlem nyomorú, ittas pórok! — így kiált feléjök — én több, nagyobb vagyok, mint egész várostok.» S midőn vinni akarják: «Én gróf vagyok! — mágnás vér! Pórszolgák! parasztok! Paraszt várostok, — paraszt tisztviselőitek! Felettem nincs hatalmatok.» Így válnak személyei karrikaturává, mert túl jellemzi őket s a valótól eltérő, kirívó vonásokat használ. Zalánfynál még kirívóbb karrikaturája az előkelő gavallérnak Zárfy Arthur («Fiatal nagynéné»-ben), kiben a főranguak hibáit: magyartalanságaikat, felszínességüket, üres illemformáikat, mely a költő szerint minden jellemet, önállóságot elöl, — akarja kigúnyolni. Arthur Zárfyné rokona s ennek keze és vagyona után törekszik. Léha, üres, gyáva; henczegő, gőgös az alárendeltek iránt, hízeleg annak, kinek hasznát venni véli, piperkőcz, külföldieskedő, semmi önállósággal jellemben és nézetekben. A magyar lapokat nem olvassa, mert azok «nem érdekesek»; csak franczia lapot járat. A magyar írókat megveti: «Magyar író? Ah pfuj, semmikép sem szenvedhetem a magyar írókat. Idegen példányok utáni törekvés

nálok lelketlen s ízléstelen majmolás — az eredetiség zsíros durvaságban áll... Így olvastam egy bizonyos magyar lapban. S én osztom e véleményt, *bár műveiket nem ismerem.»* Sokszor emlegeti a régi boldog kort, «a hajdani finomság és klassicitás korát», mely alatt kisül, hogy «a tisztes parókák és czopfok korát» érti, mely a «rococo felé hajol». Zárfyné minden állításának meghódol, habár az elébb az ellenkezőt állítja is. A fiatal özvegygyel szemközt a hízelgés köpenyébe bujt Polonius, ki a felhőt ép úgy nézi czethalnak, mint menyétnek. Károlynak, a fiatal ügyvédnek kedvét keresi, mert észreveszi, hogy őt Zárfyné kedveli, de mihelyt azt látja, hogy az ügyvéd kegyvesztett, gőgösen végig nézi őt s elcsapott szolgának nevezi. Egyébként mindig a világba beszél, sohse ért meg semmi helyzetet, korlátolt, csaknem hülye, a ki mindenütt jelen van, de sehol sem a cselekvény érdekében s a ki végül már nem is komikus, mert a komikai jellem minden rokonszenves eleme hiányzik belőle. Szóval Arthur nem jellem, csak keret, a melybe a költő ellenszenvét egy társadalmi osztály ellen beilleszti s megszünvén élő alak lenni, jellemzése is gyakran túlcsapong a határon, hol a valószínűség végződik.

Ilyen Obernyiknél a magyar mágnás. Nézzük egyéb typikus alakjait. Lássuk, milyen nála a magyar író. Kettőt tüntet fel: az egyik többé-kevésbé karrikaturája a felszínes hírlapírónak, ez a «Főúr és Pór» Tollasi-ja; a másik, kit a költő rokonszenvesnek óhajt bemutatni, a kiben illusztrálni akarja, milyennek kell a magyar írónak lennie, ez Törényi Lajos a «Fiatal nagynénében». Tollasi üres, bőbeszédű «hírfészek». Nagy élvezettel gáncsolja önönmagát a költő intenczióinak érdekében. Ő, úgymond, az újdonságokat közli, gyakran költi is lapjában. A híreket részletesen nem szokta megvizsgálni, csak «felületesen, mint a mai korszellem». A német színház frequentálása ellen erősen deklamálgat, de azért ő is ott áll, «mint a többien a parterren». Lapja elvének tartja ugyan, hogy színházi ügyekkel s személyekkel bajlódni méltóságán alúl van, ha csak néha őket amúgy «diktatori hangon ostorozni nem kell», azonban, hogy a közvélemény ízlésének kedveskedjék, egy-egy szép színésznőnek örömest szentel hasábokat. Aztán nagyon szeret dicsekedni. Juliának elmondja, mily «érdekes tudnivalókkal» látja el lapját, mely «azt tartja, hogy hazai s főleg városi hír, ha szinte csak egy lakatos durvaságáról vagy egy színész megrovásáról szól is, érdekesebb, mint a külföldi politika

eseményeinek fejtegetése». Kijelenti magában, hogy titkot nem tud tartani. Nevezetes arról is, hogy rendesen ott jelen meg, a hol az írónak valamit tudatnia kell s más személye ép nem akad. Szószátyár, fecsegő, mindenütt ott van, akár van rá szükség, akár nincs, s a mű végére sikerül megokolatlan megjelenésével egy disszonancziát varázsolnia. — A másik író Törényi Lajos. Ez sokat utazik, nem tud egy helyen megmaradni, szereti a függetlenséget, nem hízeleg soha, önérzetes, büszke, — legalább mindezt elmondja magáról. «Az emberektől nem vonúl félre, de csak távolról nézi a szenvedélyek tengerét, a nélkűl, hogy bele hagyná magát sodortatni.» A nőket szereti, mint virágokat, melyek csak szemeit gyönyörködtetik, de hódolni egynek sem akar. Ha belehevűl a beszédbe, menten vezérczikkezik valami társadalmi hiba ellen. Így dorgálja pl.*) a magyar nemzetet, mely íróiért annyit sem tett, «a mennyit akár mely jött-ment néptöredékért tenni parancsol az emberiség», — a mely nem akarta ismerni a nyelv apostolait stb. Ugyanott szónokol az írói tulajdonjog mellett, a melyet nem véd a törvény, s kifakad a főrangúak közönye ellen az irodalommal szemben. Különben néha kicsillan belőle az embergyűlölő, a ki «átkozott fajnak» nevezi az emberiséget, — s egyedűl az öcscse iránt érdeklődik, a kinek boldogságát minden erejéből előmozdítani törekszik. E téren eszközei megválogatásában meglehetősen durva cynismust árúl el. Zárfynétól ugyanis kicsalja szerelme titkát s midőn ettől öcscse számára szerelmi zálogot is nyer, rútul rászedi a gyanútlan fiatal asszonyt, mert megtudván utólag, hogy Károly Bertát szereti, Zárfynét elárúlt szerelme fölfedezésével az időközben hazakerűlt férj előtt fenyegeti, s ezáltal kényszeríti, hogy beleegyezzék Berta és Károly összekelésébe. Az eljárás, a melyet itt követ, több mint gyengédtelen: cynikus, durva, csaknem brutális. Különben a belső ösztön, mely őt az írói működésre serkenti, nem lehet nagyon erős benne, mert midőn megnyerte Zárfyné kezét öcscsének, győzelme érzetében így elmélkedik a szobában körűltekintve: «Csinos szoba. El lehet benne lakni. No, no, majd még jobb rendbe is hozzuk. Ez bizony sokkal *jobb üzlet* holmi dráma-firkálásnál. Már csak úrnak kell lennem, látom.» Ilyen az író, a drámaíró, Obernyik mintaképe, kiben mintegy önmagát akarja feltűntetni. Tollasi, a karrikatura, lelkületére nézve csaknem különb Törényi-

*) I. felv. 10. jelenet.

nél, a kinek az lenne a feladata, hogy rokonszenvet költsön bennünk a magyar író iránt. Egyéb typikus alakjai egészen ezen modorban jellemezvék. A festő, az inas, a törvényszolga, a kocsis, a csendőr, a rabló stb. mind az író korszerűségi törekvéseinek szolgálatában áll s Obernyik tendencziája érdekében valamennyi — hogy úgy mondjam, — agyon jellemzi magát.

Élere állított helyzetek, victor-hugói kontraszt, a véletlen erős szereplése, mesterkélt bonyodalom, a jellem föláldozása a hatásnak: ime azon elemek, melyek a személyek jellemzését annyiszor következetlenné teszik. Innen van, hogy alakjainak helyes úton megindult jellemzése rendesen dugába dől. Így jár Zárfynéval (Fiatal Nagynéne) is, a ki különben a költő jobb alakjainak egyike lenne. E mívelt, finom, gyengéd, de nézeteiben elfogult, főrangú nőben a való érzelem és közvetetlenség komikus ellentétét a ferde divat és illem hiú szabályaival akarja feltüntetni. Hogy végül megszégyenitése annál erősebb legyen, eleinte túlélesen tünteti ki nézetei fonákságait. Ő egy gazdag, de vén férjhez megy nőül. Boldognak mondja magát, mert a szerelem szerinte csak üres és káros érzelgés. Unokahugának is hasonló boldogságot akar szerezni. Megrójja őt üdvözlése módjáért, megrójja azért, mert olyanhoz akar menni, a kit szeret. Sajnálkozik a felett, hogy «a világ nyomorúlt gyermekei szivök érzelmei után mennek», — s óva inti Tóváryt, a ki az igazi szerelemnek ad elsőséget, hogy «őrizkedjék leánya előtt e minden nemesebb jellemet elfojtó tanokat beszélni.» Nem akar reggelizni 11 órakor, mert az nagyon korán van; sértve érzi magát, a mikor fölteszik róla, hogy ilyen időben képes enni, — de azért jó étvágygyal reggeliz. Ő «határozott ellensége az osztályok összekeverésének» s hugát csak oly társaságba akarja vezetni, «a hol egyedül az emberiség válogatottjai foglalnak helyet.» Férje halálának híre, úgymond, lesujtaná, ha «a sors rendeletén nem nyugodnék meg a mívelt lélek». Majd beleszeret ügyvédjébe. Uralkodni akar szenvedélyén s elbocsátja Károlyt. De a mily erőszakoltnak tűnik fel jelleme ez állásponton, oly hirtelen következik be komikai bukása. Midőn Lajos elhiteti vele, hogy Károly szereti őt, egyszerre vége minden scrupulusnak, s minden átmenet nélkül menten így moralizál saját állapota fölött: «Igen, én szeretem őt... A büszkeség s hiú nézetek elölék bennem a melegebb érzelmeket. Most kitört végre erejök. *Mit nekem gazdagság, születés, czim?* Én őt szeretem ... Ah érzem, hogy eddig ostobáúl mindent föláldoztam

egy halvány kóreszmének. Csak a szerelem adhat boldogságot stb.» Eddig tehát az erőszakolt megoldás daczára is a költő intentiója elég világos volna: a szerelmet megvetéssel illető nő azáltal bűnhődik, kogy maga is szerelmessé lesz s a szerelem boldogító érzetében belátja eddigi gondolkozása helytelenségét. Csakhogy az író igazságszolgáltatása más. A mint Zárfyné szivében föltámad a szerelem, azonnal eléri őt a megszegyenítés, megalázás a Törényiek részéről. Kicsalják belőle szíve titkát s azzal aztán a leggyöngédtelenebbül visszaélnek. És így a költő akarata ellen is Zárfynénak arról kell meggyőződnie, a mit eleve is vallott s a mit a költő ép meg akart czáfolni, hogy előitéletei helyesek voltak, hogy egy mívelt léleknek a szerelem nem való s hogy az «osztályok — pillanatnyi — összekeveredése» is csak ártalmas volt rá nézve.

Ilyen alak Bánfalviné is (Anya és Vetélytársnőben) s Obernyik romantikus jellemzése modorának érdekes példája. E modorra novellái nagy részében is rámutathatunk. Bánfalvinéban az anyai érzelmek szemben állnak a szerelemmel. Ép az az eljárás a jellemzésben, melyet Zárfynénál láttunk. Hogy az ellentét annál kirívóbb legyen, az első felvonásban túlcsigázza az anyai szeretet rajzolását, ép mint Zárfynénál a józan ész jelszavával a szerelem iránti közönyt. Azt mondja magáról: «Keblem egyszerre csak egy tárgynak ad helyet, de az szentképpé magasúl benne. Míg férjem élt, *hideg, részvétlen valék gyermekemhez,* mert a határtalan hitvesi szeretet kizárta az anya érzelmeit. Férjem azt hivé, rossz anya leendek, pedig mindenről lemondtam leányomért és *most nem kimélném érte férjem hamvait.»* Egyedüli gondolata leánya. Mindennapi találkozása leányával viharos az érzelemtől. Ha Amália rövid sétára távozik, «csókokat hány utána», s izgatottan vesz tőle búcsut. Mikor megtudja, hogy leányát a ló elragadta, magánkívül lesz, majd Amália megmentője, a gróf előtt áhitattal borul térdre: «Fogadja hálámat! Szeretem önt, mint testvéremet, imádom, mint angyalomat!» E túlfeszített anyai hálából csirázik ki a szerelem, melynek aztán a szenvedély tetőpontján leányát lesz hajlandó ép úgy feláldozni mint azelőtt ennek «férje hamvait». E kettős érzelem lelki küzdelme végre megöli Bánfalvinét. Egy művében se tűnik fel a «grand reformateur» hatása annyira, mint ép ebben. A rikító kontraszt! Bánfalviné jellemzése módjában van valami a Triboulet-éből, kinél a csörgősapka alól rajongó atyai érzelem tör ki; vagy a Borgia Lukrécziáéból, kiben

a pápa vérfertőző, fajtalan leányát megnemesíteni igyekszik az anya; vagy a Ruys Blas-ából, a ki libériás inas és a spanyol királyné kedvese. Ugyanaz a mixtum compositum. Végletes, túlcsapongó, mint Hugo Victoré; mint mestere, ő is erőlteti a jellemet, helyzetet, túlozza a színi hatást, csakhogy a Hugo lángelméje nélkül, költői, erélyes, hatásos nyelve nélkül. Obernyik nem lát maga előtt jellemet, csak — rendesen ellentétes — fogalmakat, melyeket egymással tendencziája receptje szerint mesterségesen vegyít.

A komikai előadásban jellemfestése még gyengébb, mint komoly drámáiban. A komikai hatást erőszakolni akarván, itt is túloz s a jellem rovására zsákmányolja ki a helyzetet, úgy hogy a jellem csak eszköze lesz a helyzetnek s könnyen változik ennek, vagy ép egy ötletnek a kedveért. Ezt különösen a «Nőtlen férj»-ben látjuk. Gusztáv hol föltétlenül bízik felesége hűségében, hol pedig teljesen bizalmatlannak és gyanakodónak van feltüntetve, a mint a helyzet kívánja. A felesége, hogy még mulatságosabb jelenetek létesüljenek, jellemében egy mákszemnyivel sem következetesebb.

A komikai hatásnak már teljesen feláldozott karrikaturája Zászlósy, a ki, hogy mulattasson és nevettessen, a helyes jellemzés minden igényéről lemond.

Láttuk tehát a költő személyeinek jellemzése módját s bepillantottunk a műhelybe, a hol drámáinak cselekvénye készül. Műveinek szerkesztésében, különösen későbbi drámáiban és novelláiban, elegendő érzéket és gondot tüntet fel, de első drámáit, a hol a színváltozás is korláttalanabb, epizódokkal szereti terhelni. Ez epizódok főhibája, hogy inkább korrajzi vagy oktató szempont az, mi őket létre hozta, semmint a főszereplők jellemzésének vagy ép a cselekvény fejlesztésének szüksége. A színi technika tekintetében is későbbi műveiben haladás látszik, de az elsőkben, különösen a «Főur és Pór»-ban és az «Első Szülött»-ben az emberek sokat járnak-kelnek a szinen a nélkül, hogy okuk volna rá, csakhogy betöltsék a hézagokat. Hogy pedig olyan személyeket, a kiknek találkozása a cselekvény érdekében okvetlen szükséges, összehozzon, ezeket többnyire minden megokolás nélkül egyszerűen egymáshoz vezeti; olykor azonban, ha mégis motiválni akarja e technikai gyengeségeket, fölötte gyarlón igazolja az így támadt

helyzetet.[1]) A szereplők monologjai gyakran erőtetettek, oda nem illők; sokszor nem arra valók, hogy velök a költő a szereplők lelki állapotát fejezze ki, hanem hogy Obernyik reflexióinak hirdetői legyenek[2]) vagy hogy oly eseményt mondasson el, a melyet a hallgatóval másként nem tudna közölni.

Nyelvezetre, előadásra nagy gondot fordít, igyekszik választékos és erőteljes lenni, de hiányzik benne az, a mi a valódi költők stilusának kriteriuma: az egyéniség varázsa. Előadása minden műgond daczára színtelen. Az érzelem ritkán leli meg nála igaz kifejezését. Hősei többnyire ékes szavakkal czifrázzák fájdalmukat, szinpadiasan örülnek, s nagy ritkán hatnak teljes közvetetlenséggel. Innen van, hogy előadásában sok a frázis, s kevés a jellemzetesség. Pl. Bánfalviné (Anya és Vetélytársnő) így fejezi ki lelke állapotát: «Azt vélém, egyedül a hála vont feléje, — oh de szivem már meg volt osztva s egy uj kiméletlen szenvedély Prometheusként az anyai szeretet egét lopá meg. És most az ég hűlni kezd, csillagai kialusznak s napja mint kiégett rom, bujdokol a sivatag ürességében.» Mindez szép szavak egybeállítása, de nincs benne semmi jellemzetes.

Novelláiban átalán véve szerencsésebb Obernyik, mint drámáiban. Elbeszélni eléggé érdekesen és ügyesen tud s erősen didaktikus és korszerűsködő hajlamait az elbeszélés tágabb korlátai között inkább érvényesítheti, mint a drámában. Itt, hogy oktatásait elmondhassa, kénytelen azokat szereplői szájába adni, ott saját személyében is előadhatja. Különben novellái is élénken

[1]) Midőn pl. Tollasi váratlanúl Julia grófnő szobájába toppan be, így menti magát, közbe a költő ez alkalmat is felhasználván a kínálkozó megrovásra: «E tévedésnek oka nem vagyok. Künn kérdém a cselédeket: honn van-e a gróf? Bár nem vagyok járatlan a franczia nyelvben, de mikor *magyar házhoz lépek be s cselédekkel van dolgom*, nem akarom azt tudni, hogy magyar ház cselédei idegenek legyenek . . . Igy magyar nyelven szóltam hozzájuk. Lehet, nem érték jól szavaimat; lehet, *én sem értém, mit feleltek.* Elég hozzá, én azt hivém, hogy a grófhoz vezettetem. Bosszankodnom kellene reájok, hogy ily zavarba hoztak; azonban midőn oly magas szerencse élvezetét adák, hogy nagyságát láthatám, *enyhítik bennem még a nemzetiség fájdalmát* is.» Ez idézet más tekintetben is fölötte jellemző a költőre nézve.

[2]) Pl. Szenkey monológja az V. felv. 1. jelenetében: «Hazám, hazám! mind ez nem történnék (a mi t. i. vele megesett), ha annyi jó gyermekeidhez mostoha nem lennél!» stb.

magukon viselik a romantikus iskola hatását. Valamennyinek meséje idegfeszítő, a szenvedélyek érzéki oldalát szereti élesen kiemelni; majd mindenikben párbaj, téboly, tűzvész, csábítás, öngyilkosság, halál fordul elő. Személyei hevesek, izgatottak; pár percz elég, hogy szenvedélyesen megszeressék egymást, hogy a fájdalom ereje megölje őket, vagy a szenvedély viharában kioltsák életüket. Rendesen egy-egy érzékileg hatásosan kigondolt jelenet nála a fő s ennek rovására aztán mindent feled. Jellemzése ép oly felszínes, mint drámáiban; különösen nőalakjai merőben színtelenek. Nem jellemzi, csak leírja őket. A szerelmes hősnők: Karolina, Giovandala, Clementine, Melánia stb., legyenek magyarok, hinduk, francziák, ráczok, mind egyformák, nincsenek egyénítve. A költő előadása mindig komoly, pathetikus, gyakran oktató s többnyire deklamáló. Nagy ritkán kedélyeskedik is, van két tréfás elbeszélése is, de ilyenkor rendesen nehézkes, diákos, bágyadt, sokszor nyers. Legsikerültebb alkotásai a rövidebb, inkább adomaszerű elbeszélések, melyekben inkább egy egyszerű történet, egyetlen lelki állapot rajza a költő feladata s nem kell a jellemet egy bonyolult cselekvény számos mozzanatán következetesen átvezetni. Legszebb és legsikerültebb alkotása e nemben a «Bálkirálynő», a melyben szín, hang, előadás mind odaillő, eleven s nincs egyetlen disszonanczia, mely, mint más műveiben rendesen, a művészi hatást lerontsa. Nagyobb novellái közől a «Persepolis»-t Erdélyi János is kiemelte és méltányolta, mint a mely a kor jelesebb történelmi elbeszélései sorában foglal helyet; «A szép rácz leány» pedig egy sikerült kép a forradalomból, melyben helyes érzékkel jellemez s alakjain, — mi Obernyiknál oly szokatlan, — a szép rácz leánytól egészen Kuruczig a valóság, az élet üdesége és közvetetlensége ömlik el.

Obernyik Károlyt kora közönsége eléggé méltányolta. Népszerű író volt, ma azonban nevét csak az irodalomtörténet ismeri. Az irodalom szorgalmas közkatonájaként látjuk őt mindvégig működni; nem adott irányt, nem hagyott maga után iskolát, de korának hű kifejezője volt s tévedései kora felfogását s irányát tükrözik vissza. Nem a vezérlő elmék közül való; tehetsége csekély, látóköre korlátolt, de hivatását komolyan vette s kötelességét benső szükségből, nemes ambiczióval teljesítette folyton, fáradhatatlanúl, míg a halál a tollat kezéből férfikora delén, midőn felfogása, izlése tisztúlni kezdett, ki nem ragadta.

Moravcsik Géza.

HORATIUS-E VAGY HORACZ?

Orthographia és orthoepia tudvalevőleg karöltve járnak egymással és kölcsönösen visszahatnak egymásra. A grammatikusnak kötelessége mind a kettőt figyelemmel kisérni és esetleg a kettő közötti kölcsönhatást feltárni. Ismeretesek azok a példák, melyek világosan mutatják, hogy valamely idegen szó kiejtésére nézve a meghonosított irásmód volt mérvadó. És hogy megfordítva az orthographia mennyire függ az orthoepiától, azt a többek között a dolgozatom fölé írt czím mutatja meg. Ha ugyanis az öreg Horatiusnak becsületes latin nevét nem ejtem ki teljesen, hanem egyszerűen beérem a csonka Horácz-czal, akkor nyilvánvaló, hogy a módosított kiejtés mellett a latin «t» betűt is másképen kell irnom.

A mikor a Philologiai Társaságban legutóbb komoly mozgalom indult meg az iránt, hogy a magyar nyelvben használatos idegen szavak és nevek helyesírását végképen szabályozzuk, egy mindinkább tért hódító visszásság jutott eszembe, melyet a régi latin és görög tulajdonnevek kiejtése és leírása körül tapasztalunk. Ma már tankönyvekben, értekezésekben és iskolai értesítőkben tarkabarka következetlenségben látjuk írva a régi görög és latin tulajdonneveket.

A Magyar Tudományos Akadémia által közzétett — és pedig negyedik változatlan kiadásban közzétett — helyesirási szabályzat csak kurtán érinti e pontot. (Lásd a 14. §.) A 14. §. ugyanis azt mondja, hogy «a latin szókat s neveket, és általában a latin betűrendszer szerint írt szókat és neveket leghelyesebb úgy irnunk, a mint az illető népek saját nyelvökben irták és irják; pl. ratio, circulus vitiosus, progressista; socialista; Cæsar, Cajus, Cato» stb.

Sokkal helyesebb és pontosabb szabályt találunk egy elterjedt magyar nyelvtanban. Dr. Szinnyei József nyelvtanának hangtani részében a következő szabályt olvassuk: «A latin és (a latinosan irandó) görög nevek végéről sohasem szabad elhagynunk az -us, -ius végzeteket; ne írjuk tehát: Tibull, Catull, Virgil, Homer, hanem Tibullus, Catullus, Virgilius [vagy hát: Vergilius], Homerus.»

Kár, hogy a nagyérdemű szerző még a többszörösen javított

kiadásban is csak apró betükkel nyomatta ki e teljesen helyes orthoepikus és egyuttal orthographikus szabályt. De talán némelyek valami pedanteriát vagy grammatikus szeszélyt látnak e követelményben, úgy hogy annak általános érvényt nem kell tulajdonítani. Igaz, hogy egy iskolai kézikönyv szerzőjének nem lehet feladata, hogy minden egyes tételét ab ovo bebizonyítsa, de viszont a nyelvésznek nem fogja senki rossz néven venni, ha egy bár alárendelt jelentőségü kérdést okkal s alappal tisztázni akar. Hisz a tudomány első sorban igazságra törekszik, a tiszta igazságot kimutatni pedig sohasem mondható alárendelt foglalkozásnak.

Középiskolai értesítőinkben és számos tankönyvben, mint már említettem, ma már derüre-borúra olvashatjuk az: Ovid, Virgil, Propercz, Horácz, Terencz, Tibull, Catull, Juvenal, Martial, Sueton, Auson, Priscian, Cassiodor, Herodot, Homer, Aesop, Aeschyl és Achill stb. elnyesett alakokat. Emlékszem, hogy nem régiben valamely irodalmi társaságban egy horatiusi ódát mutattak be magyar müforditásban és ez az óda állítólag: «Mæcen»-hez volt intézve. Egy nagynevű akadémikus író most nehány éve könyvet írt a tanuló ifjuság számára: «Homér Odüsszeja» czímmel és talán tavaly ugyancsak egy akadémikustól fordított könyv: «Pindar szelleme» czím alatt látott napvilágot. Mikor ilyen elnyesett torzalakok már az Akadémiában is kisértenek, bizonyára időszerű fölvetni a kérdést, hogy mit mond ezekhez a magyar nyelv szelleme.

A kiváló nyelvtudós: Pott azt írta alkalmilag az «Etymologische Forschungen» czímű művében: *) «Der Art, wie eine Sprache Fremdwörter verarbeitet und gleichsam das Unverdauliche an ihnen hinwegthut, kann man oft etwas von dem Genius der entlehnenden Sprache sowohl, als der leihenden ablauschen.» Mikor a magyar nyelv szellemének egy árnyalatát meg akarjuk ismerni, meg kell figyelnünk, hogy nyelvünk miképen bánik el a latinból és görögből közvetlenül átvett szavakkal.

Nos hát, ha szemlét tartunk a magyar nyelvbe fölvett latin és görög eredetű szavak fölött mindjárt tisztában leszünk a dologgal. Valóban classicus argumentum gyanánt szolgálhatnak a legatus, processus, titulus, conflictus, congressus, contactus, insultus, gestus, scrupulus, cursus, patronatus, internatus, proletariatus,

*) Lásd e mű első kiadásának II. köt. 86. l.

respectus, pulsus és impulsus közkeletű latin szavak, melyekhez végtelen sorban csatlakoznak még a következő -us, -ius, -um végű szavak, mint laikus, reformatus, katholikus, candidatus, textus, adlatus, republikánus, syndicatus, episcopatus, tragikus, comicus, technikus, medicus, politikus, philosophus, paragraphus, tonus, accentus, appetitus (a francezia: appétit-ből), labyrinthus, typikus, taktikus, ambitiosus; továbbá a középkori és modern képzések mint: nótárius, dignitárius, missionárius, antiquárius és millionárius, melyek a németben mint Missionär, Millionär szerepelnek. Ide tartoznak továbbá a documentum, decretum, a momentum és monumentum, a principium, subjectum, objectum, substratum, productum, motivum, compromissum, manifestum, privilegium, capitolium, a tragikum, komikum, talentum, symbolum, organum, melyekben a német mindenütt elnyesi az «um» végzetet. E példákat még lehetne szaporítani, ha fel akarnók venni a nisus, intimus, koryphæus, factum, votum, odium, memorandum, provisorium, consistorium, judicium, testimonium, statárium stb. alakokat, melyeknél még a német sem hagyhatja el a latin végzetet. Csak néhányat akarok még fölsorolni, úgymint: mandatum, oraculum, experimentum, ultimatum, præparatum, attributum, postulatum, manuscriptum, attentatum, surrogatum, plagiatum, referatum, absurdum. A nép nyelve is megőrzi az idegen végzetet, a mint azt a «muzsikus» és «muzsika» bizonyítja. Még jobban mutatják a magyar nyelvnek e törekvését a teljesen meghonosodott szavak, mint «domonkos» a latin dominicanusból, a magyar «templom» a latin templumból, továbbá a klastrom, flastrom, alabastrom alakok.

Mennyire eltérő továbbá a magyar kiejtés a némettől a provincia, justitia, militia, conferentia, indolentia, audientia, cadentia, tendentia, intelligentia (financzia, garanczia) stb. szavakban! Itt említem meg továbbá a tenorista, egoista, optimista, legitimista, opportunista, pessimista, statiszta, továbbá a figura, mixtura, creatura, conjectura, ligatura, secatura, intendantura és caricatura szavakat, mely utóbbi nem latin eredetű szó világosan mutatja, hogy a magyar nyelvnek a latin végzet iránt való előszeretete még analogikus képzéseket is bír létrehozni.

Az analogia szó juttatja eszembe a monarchia, historia, tragœdia, symphonia, agonia, valamint az ontologia, theologia, kraniologia, phrenologia és a sajátlagosan képzett polemia szavakat, melyek a németben — az utólszor említett alak kivételével —

nyujtott *i*-re (ie-re) végződnek. Tanulságos példák még a sonata, novella, essentia és a román eredetű pikánteria.*)

De hogy mennyire szereti nyelvünk a szép latin végzeteket, azt bizonyítja még a: capacitás, calamitás, celebritás, notabilitás, majoritás, velleitas, minoritás, immunitas, subjectivitas, incompatibilitas, objectivitas, generositas. Különösen érdekes jelenséggel állunk szemben, ha azt látjuk, hogy a franczia nyelv révén hozzánk került «naiv» szóból csinálunk naivitás-t, valamint a franczia génie szóból: génialitas-t. Ide tartozik még a virtuozitás, souverainitas és souzerainitas. Érdekes továbbá, hogy a magyar «skandalum»-ot és «uhlanus»-t ejt. Fölemlítendők még a homogenitas, solidaritas, dignitas, integritas, auctoritas, totalitas, qualitas, universitas, soliditas, individualitas, spontaneitas, majestas, paritas, quantitas, hol a német Auktorität, Universität stb. alakokat csinált és használ.

De szinte legio azoknak a szavaknak a száma, melyek a magyarban feltüntetik a latin præsens participii «ns» végzetét, míg a németben «nt»-re végződnek. A vehemens, imminens, evidens, latens, præcedens, permanens, intelligens, æquivalens, cliens, patiens (ezt a szót tollam csak erőtetve tudja t-vel írni, épúgy mint fentebb az audientia, és cadentia szavakban), továbbá az: expediens, præpotens, divergens, confidens, impertinens, consequens, incidens, competens, congruens, oriens, dissidens, indolens, referens, regens, superintendens, insurgens, tolerans, protestans, irrelevans, arrogans, denuntians, prægnans, manipulans, repræsentans, aspirans. Ezekhez járulnak azok a szavak, melyek csak közvetve kerültek hozzánk a latinból vagy valamely modern nyelvnek specialis képződményei. Ilyenek az elegans, imposans, secans, in-

*) A minap olvastam a Budapesti Hirlapban, hogy köznépünk a csavargőzöst úgy mondja, hogy: propella. A kihangzó «a» iránt nagy rokonszenvet mutat nyelvünk, a mint azt meghonosodott szavak, mint: saláta, czigaretta, paprika, rekruta vagy inkább regruta, valuta, patika, próféta, druida stb. szavak mutatják. Egy kitünő magyar nyelvérzékkel biró tanár szájából hallottam az «atom» szó kiejtését magyarosan így, hogy »atoma». Az «atoma» szép analogikus képzés a «macula» és «aroma» mintájára. A ritkábban használt: zelota, helota, apostata, továbbá a problema, symptoma, katastropha, logika, kritika, epocha, technika, ethika, poetika, mind meg annyi bizonyságat nyujtanak arra, hogy a magyar nyelv a maga útján jár és nem majmolja a német: Kritik, Ethik, Poetik, Problem és Symptom szavakat.

tendans, adjutans, dilettans, gênans, pedans, eclatans, frappans, brillians, coulans, márkáns, pikáns és még két főnév: patens és folians.

Ha mindezek világosan nem bizonyítanák, hogy a magyar nyelv élénk rokonszenvvel viseltetik a latin végzetek iránt, mit szóljunk ilyen melléknevekről, mint: liberalis, vicinalis, generalis, moralis, trivialis, actualis, sentimentalis, fatalis, criminalis, cardinalis, brutalis, monumentalis, functionalis, fiskalis, normalis, eventualis, culturalis, vitalis, klerikális, epochalis, kolossalis, idealis, pyramidalis, phænomenalis; banalis, feudalis, loyalis, génialis, financzialis, továbbá: familiaris, culinaris, jubiláris, elementaris, regnicolaris, inferiaris, parlamentaris, infamis és miserabilis. A kalamáris már is egészen magyarrá változott át.[1])

A mágnás, mæcenás, gigás, épúgy mint a lyrikus, epikus, dramatikus, taktikus, praktikus, symbolikus, phasis, krisis, phrasis, basis, továbbá a logika, technika, kritika, ethika, poetika, — az arabs, cyclops, notorius, illusorius, meritorius vagy inkább meritoricus, humanitarius stb. stb. világosan szóló tanúbizonyságai annak, hogy a magyar nyelv szellemében mélyen benne rejlik egy lappangó latinos nyelvérzéknek mellékárnyalata, a mely nem ritkán önállóan működik és derűre-borúra alkotja meg a legérdekesebb analogikus képzéseket. Ennek az éber latinos ízű nyelvérzéknek köszönjük a honorarium, kalendarium, purgatorium mintáiára alkotott dorgatorium- és pipatoriumot, valamint a tréfásan megalkotott: dicsériádát. A kihangzó a-betűről már fentebb szóltam. Itt még csak egy fölötte érdekes példára utalok, mely a nép ajkán kering. A latin caballusból kabala lett a nép nyelvében. Kriza: Vadrózsák V. köt. olvassuk:

«Mihent zekés gyermek lettem
S a kabalát megülhettem.»

Arany János a «Buda halálában» is használja ezt az alakot:

«Apám nagyapám élt kabala tejével.»

És az Adhortatio mulierumban ily összefüggésben áll ez a szó:

«Tégedet mondanak kabala vezérnek.»[2])

---

[1]) Azt hiszem, hogy ugyan csak analogikus képzésre szabad gondolnunk, ha azt halljuk, hogy «confortablis»; a németből átvett «nobel» szót a magyarban hasonlóképen «noblis»-nek ejtik. Elvétve olvashatjuk ezt az alakot is: abnormis.

[2]) Igaz ugyan, hogy e szó a szláv nyelv révén jöhetett nyelvünkbe.

Csak a minap hallottam egy utczán beszélő asszony szájából, hogy: «nem tudom a tituláját». Titula kétségkívül analogikus képzés ad normam: macula. Hasonlóképen hallhatjuk azt is, hogy «numerá»-ja.

A bizonyító erővel biró példákat még lehetne szaporítani, mert számuk roppant nagy. De hogy igazságosak legyünk, föl kell említenünk vagy 60 és egynéhány melléknevet is, melyeket kètségkívűl mint külföldi művekben előforduló terminus technikusokat vettünk át s így csonkán ejtjük és írjuk azokat. Számukat talán még nagyobbítani is lehetne. Ilyenek az: inductiv, constructiv, activ, deductiv, offensiv, passiv, defensiv, subjectiv, intensiv, objectiv, demonstrativ, ostentativ, a pro- és regressiv, productiv és ezekhez hasonlók. Ide tartoznak továbbá a: concret, concav, convex, abstract, privat, acut, absolut, resolut, spontan, ultramontan, human, profan, perfid, exquisit, præcis, complet, delicat, retrograd, frivol és a sajátszerű: antik. A legtöbbször előforduló görög eredetű melléknevek, melyeket szintén csonkán használunk, a következők: monoton, autonom, polyglott, stereotyp. De a csonka alakú főneveknek száma elenyésző csekély. A fölemlített idegen szavak gyüjteményében, mely nehány száz főnevet tartalmaz, mindössze 6—7 kurta alakú főnevet jegyeztem fel. Ezek a proletár,*) továbbá: dékán, dramaturg, commentár, tribun, reform, és moral. Okvetlenül kurtán kell ejtenünk és írnunk a telegramm; telèphon, programm, anagramm és ezekhez hasonló szavakat. Ellenben magyarosabb alakok az epigramma, epilogus és prologus. Néhány kivételes jelenség azonban legkevésbbé sem alterálja azt a fentebb bebizonyított igazságot, hogy a magyar nyelv szelleme rendszerint megkivánja a teljes alakot. Azért helyesen járt el az a jeles magyar nyelvérzékkel biró drámairó, a ki darabjának «Aesopus» és nem «Aesop» czímet adott. Nálunk csak Pindaros vagy legalább is Pindarus szelleméről lehet szó. A franczia Villemain jogosan és helyesen írhatott Pindar-t, mert a franczia nyelv szellemének lényegéhez tartozik az a törekvés, hogy a latin végzeteket elveti. A mely nyelvben a latin hominemből homme lett és a domina-ból dame; a mely nyelv továbbá «Antibes» alakra silányította az eredeti Antipolist és Archipel-t csinált az Archipelagus-ból

*) Elvétve proletariusnak is hallottam ejteni.

és a mely nyelvben végre nem tartoznak a ritkaságok közé az ilyen derivatumok, mint: blâme, a blasphēmus (illetve a blăsphĕmusból) és encre (illetve enque) a görögös encaustum-ból, az a nyelv bizonyára csak következetesen jár el, ha pl. Aristotelesből «Aristote» nevet alkot. Legkevésbbé sem szabad csodálkoznunk, ha a franczia művekben a következő, közkeletű tulajdonnév-alakokat olvassuk: Properce, Térence, Lucrèce, Végèce, Aulu-Gelle (Aulus Gellius), Pétrone, Tertullien, Priscien, Ulpien, Plaute (Plautust még a német sem merte megcsonkítani), Apulée, Columelle, Juvénal, Cassiodore, Lucain, Pline, Isidore, Orose, Martial, Prudence, Auguste, Suétone, Lactance, Arnobe, Macrobe, Sulpice, Sévère, Vitruve, Diomède stb. stb., hogy az egészen átalakult St.-Augustin és St.-Jérôme-ról ne is szóljunk. De megjegyzem, hogy annak a kíméletlenül csonkító és kurtító franczia nyelvnek szelleme sem bírta mindenütt lenyesni a tulajdonnevek végzeteit. A francziában ugyanis jókora számmal vannak teljes alakok, mint: Pacuvius, Ennius, Nævius, Laberius, Lucilius, Martianus Capella, Vopiscus, Flaccus, Siculus, Charisius, Nonius, Palladius, Julius Firmicus és Cælius Aurelius. Úgy látszik, hogy a ritkábban előforduló és csak nagy ritkán kiejtett tulajdonnevek egyáltalában nem koptak, épúgy mint nem kopik az a ruha, melyet csak kivételesen használunk.

Olaszország népe, melynek területén először pírkadt a renaissance hajnala, úgyszólván legelőször hozta sürüen forgalomba a classicus írók neveit, És mivel az olasz nyelv is kurtításnak, összevonásnak és sokféle hangzóváltozásnak köszöni létét, a régi auctorok neveit is reá húzta a sajátlagos nyelvkaptára és talán még jobban átváltoztatta azokat, mint a franczia nyelv.

Ámde a jó német ez egyszer lépre ment. A német nép nyelvétől távol esik a franczia és az olasz nyelvnek e lényeges jellemvonása. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy a németek szintén elnyesik a kiejtésben és leírásban a régi tulajdonnevek végzeteit, akkor ebben egy indokolatlan és ezért helytelen törekvést látunk, a mely a német nyelv szellemével homlokegyenest ellenkezik. Kétséget sem szenved, hogy a kurta formák csak a német kulturcsatorna révén kerültek hozzánk. Ha már a németben is helytelenség volt az ujabb román nyelveket utánozni, akkor nálunk bizonyára kétszeresen rossz és hibás eljárást követnek el azok, kik a német nyelvbe tévesen importált és a magyar nyelvbe becsempészett szokást megrögzíteni akarják.

Nyelvünk geniusa, mint már fentebb láttuk, határozottan megköveteli a teljes latin végzeteknek kiejtését és leírását. Ez olyan tény, melyet kétségbe sem lehet vonni. Legfölebb a költészetnek lehetne itt-ott engedményeket tenni.

De mit csináljunk a Szervácz-, Bonifácz- és Pongrácz-czal? — vethetné fel valaki ellenünk. Ezekre csak nem akaszthatjuk reá a régi zubbonyt! Teljesen igaz. A modern kalendárium nevei egészen más szempont alá esnek. A kalendárium-csinálás máshonnan került be hozzánk és így szőröstől-bőröstől el kell fogadnunk annak tartalmát és mivoltát. A régi nevek barátjai ezentúl is bátran elkeresztelhetik gyermekeiket: Horácz, Virgil, Arisztid és Fausztin-ra, épúgy, mint készpénz gyanánt kell vennünk a Kristóf-ot meg a Theofil-t. Ezeknek ma már úgyszólván semmi közük a Χριστοφόρος és Θεόφιλος nevekhez. A hónapok magyar neveiről is talán meg lehet engedni, hogy latin formájuk csak közvetve jutott el hozzánk, habár a márczius, április, május, junius, julius, augusztus ennek daczára is híven megóvták a latin teljes alakokat.

Szólnom kell még röviden a magyarban használatos görög tulajdonnevekről is. A mi ezeknek végzeteit illeti, természetesen itt is el kell utasítani az elnyesett alakokat. Az -ων-ra végződő tulajdonneveknél, mint Platon, Milon stb., rendesen beértük a latinos «Plato» alakkal; de ha másrészt állandóan ejtünk és írunk Solon-t és Anakreon-t, a következetesség úgy kívánná, hogy amott is a teljes -on végzetet használjuk. De sokkal bajosabb dilemma előtt állunk, a mikor az -ος végű görög tulajdonnevek magyar kiejtéséről és leírásáról van szó. Itt két jogosult felfogás áll egymással szemközt. Logikailag helyesebben járunk el, ha megőrizzük a görög végzetet, de a conventionalis usus a latin alakot részesíti előnyben.

A magam részéről abban a furcsa helyzetben vagyok, hogy: video meliora proboque, deteriora sequor. A közönséges használatban ugyanis nézetem szerint bajos lenne meghonosítani az -ος végzet kiejtését, a tudományos munkák szerzői pedigbizonyára inkább ragaszkodnak a teljes görög alakhoz. Egyébképen Horatius és Vergilius mellett még mindig szívesen olvassuk akár 'Αλκαῖος-t akár Homerus-t. Annyi azonban bizonyos, hogy inkább vagyunk philologusok, geologusok, astronomusok, geographusok, anthropologusok, sőt még anthropophagusok is, mint philologok és egyéb

-logok meg -nomok. Sőt még a sarkophag-ot is ki szeretném irtani, bár ennek teljes sarkophagus alakját sem látom szívesen.

Kurta szóval összefoglalva a fentebb mondottakat: azt láttuk, hogy rengeteg sok az argumentum, documentum és testimonium a magyarban, melyek evidens módon föltüntetik azt a magyar speciális nisust, melynélfogva nyelvünk megőrzi a latin s görög nyelvből hozzánk került szavaknak originalis suffixumait, sőt annyira kedveli a latin végzeteket, hogy még a modern nyelvekből átvett szavakat is rendesen latinos végzettel látja el. Azt hiszem, ennek igazolására számos frappáns cadencziát hoztam fel, a miért is absurdumnak tartom az indirect úton hozzánk jutott és ezért incorrect Horácz-formát és elfogadásra ajánlom helyette az eredetileg ugyan latin, de egyébképen tősgyökeres magyar Horatiust.

Dr. Pruzsinszky János.

Hartman von Aue.

Keresztes dal.

1.

Kereszthez illik a hű szív
S szent érezet,
Mert így búról örömre hív
S üdvhöz vezet.

Az ifjun a keresztjel, im,
Kemény bilincs,
Ha győzni szenvedélyein,
Erője nincs.

Tettek s szavak szerint
Légy jámbor, erre int;
Mit rajtad szent jele,
Ha szived nem dobog vele!

2.

Add érte vígan éltedet
Ó hős vitéz,
Mert bár fenyít, még is szeret
S jóval tetéz.

Ki szent jelet hord kérkedőn,
Dicséretért,
Az Istenért semmit sem tőn
S rossz útra tért.

Ki ezt kerülni kész,
Az hadban el nem vész,
S jutalma nagy leszen,
E földi hir után: a menny.

Bartha Döme.

PERECSÉNYI NAGY LÁSZLO NAPLÓJA.

Perecsényi Nagy László, mint Arad vármegye esküdtje, 1803. május 7-én költözött Almásra, hol eleintén szállása kijavíttatásával, a tört ablakok bevágatásával stb. kellett bajlódnia. E naptól kezdve pontosan és pedig 1919 szám alatt följegyzi mindazon eseményeket, melyek akár tisztére, akár magánéletére vonatkoznak. E helyütt inkább az utóbbiakat kell fölemlítenünk; mert Nagy László a század első két évtizedének egyik, vagy épen legtermékenyebb magyar írója volt, ki korának több nevezetes emberével levelezett s írt, munkált és dolgozott a maga rendkívül elszigetelt helyzetében, Arad vármegyének egy eldugott kis falujában is. Munkásságának érdeme legkevésbbé sincs ugyan arányban lázas szorgalmával s ő róla magáról, kinek pedig száznál több nyomtatványa maradt fenn, kicsinyléssel hallgat az irodalomtörténet; Arad vármegyében azonban, melynek történetét megírta s megénekelte közéletének minden nevezetesebb mozzanatát, jól ismerik és becsülik nevét. Naplója tehát, mely Horvát Lipót világosi plébános úr szívességéből jutott kezeim közé,[1]) sok olyat tartalmaz, mi az irodalomtörténet barátait is érdekelheti.

Első irodalmi följegyzése, hogy 1804. febr. 1. gróf Sauer Kajetántól, a hétszemélyes tábla prælatusától és Győrfy őrnagytól levelet kapván, nekik latin verssel válaszolt. Sauer titkára Nagy-Váradon Nagy István volt, Lászlónak testvére.[2]) Ugyanekkor Tertina Mihály váradi tanár s a maga idejében híres latin poéta arról értesítette őt, hogy legközelebb már megkapja az erlangeni és jénai tudós társaság tagságáról szóló oklevelét.

Édes Gergely Váczott s Fábchich József tanár Győrött könyveikben kiadták azon magyar és latin verseket, melyeket Nagy László hozzájok intézett; a mi úgy lelkesítette őt, hogy Magyarország különböző helyére még húsz levelezőjének írt, kijelentve, hogy minden kiadandó munkájokhoz kész verset küldeni.

---

[1]) Improthocolatio sive Consignatio Rerum et Negotiorum in Possessione Almás per Ladislaum Nagy de Peretsen Jurassorem I. Comitatus Aradiensis Officiose a Die 7-a May 1803 — quo tempore munus magistruale amplexus est, officiose peractorum in inclyto comitatu hocce Aradiensi exantlatorum; item celebrium virorum et actorum memoria cum episodiis, elogiis et panegyribus continetur. A följegyzések nyelve vegyesen latin és magyar.

[2]) 1804. márcz. 2. Sauernek már azon hálálkodott, hogy ezen öcscsét actuariussá és a káptalani vásárok felügyelőjévé tette Váradon.

1804. márcz. 2. gróf Wenckheim József aradmegyei aljegyzőt[1]) József napjára ugyancsak idején felköszöntvén, Orodias czímű könyvét neki ajánlotta, hogy — mint maga hozzáteszi — «partes expensarum typi ferat!» Azon napon magyar versekben üdvözölte Tolnai gróf Festetich Györgyöt is, mivel Keszthelyen gazdasági intézetet alapított. Termékeny múzsája még azon napon megénekelte a De-Vins-ezred nyugalomba vonult őrnagyát, Győrfy Józsefet is, ki már húsz éves korában felcsapott katonának s a hétéves háborúban egy puskagolyó karját, egy kartács pedig egyik lábát sebesítette meg.

«Török dsidája,
Hóra-Kloskája,[2])
Francz kokárdája
S tőlem fajtája
Pardont kért.»

Orodiása és Orinthiája nyomtatásának sürgetésére szintén márczius 2-án Hrabovszky Béla béli püspökségi tiszttartó által küldött levelet Tertina Mihályhoz, Gottlieb Antal váradi nyomdászhoz s factorához, Tichyhez[3]) és Takács Károlyhoz, a váradi nyomda curátorához, ki maga is irodalmi ember volt. E két munkája, a sorozatban az 5. és 6-ik, mindamellett csak 1805. június 30-án került ki sajtó alól.

Márczius 25-én Virág Benedektől kapott levelet, melynek tartalmát nem közli ugyan, azt azonban megemlíti, hogy menten versekben válaszolt. Ugyanakkor verselte meg gróf Széchenyi Ferenczet is, kinek társasága őt tagul választotta, maga a gróf pedig könyvtára katalogusának első öt kötetét küldte ajándékba.

Tertina Mihály megküldte azon versét, melyet abból az alkalomból írt, hogy Canova elkészítette Napoleon szobrát. Szobor-feliratúl szánta ugyan, de aligha jól nem tette Canova, hogy nem véste be. Rögtön versben gratulált, mint ápril 10-én Dobsa Ferencz bihari táblabírónak s több német tudós társaság tagjának, ki őt Jénában tagul ajánlotta, sőt a jénai társaság tanácsának is, mely pedig ez ajánlatról idáig még nem nyilatkozott.

Ápril 12-én dr. Büky Józsefet, Bihar- és Bácsmegye táblabíráját verselte meg egyrészt azért, mert könyvet írt a — dögvészről, másrészt,

---

[1]) 1830. márcz. 1. mint Aradmegye főispánja halt meg.

[2]) A De-Vins-ezred a mai 37. számú József-ezred, részt vett a Hóralázadás elnyomásában, noha Aradmegye nem tartotta helyesnek, hogy oda ilyen, jobbadán szintén oláhokból álló ezredet küldjenek.

[3]) Tichy utóbb 1807-ben önálló műhelyt nyitott, melyet a hatvanas években Hollósy Lajos vett át Váradon.

mivel jelölték a jénai tudós társaságban.*) Május 31-én végre Nagy László is megkapta a jénai társaságnak május 4-dikéről kiállított oklevelét, melynél fogva tagul választották. Azonnal köszönő elegiával válaszolt. Az oklevelet ajánlója Dobsa, mint egyúttal jénai könyvtáros küldte meg neki. Ezt a hírt maga P. Nagy László írta meg a bécsi és pozsonyi lapoknak, Fábchichnak, Schedius Lajosnak és egyéb barátainak.

Június 3-án bement Váradra, megsürgetni az Orodiás nyomatását s 30-án barátaihoz intézett magyar ódákat írt, melyek könyve élére jönnek.

A Mándy István szatmári esküdt által június 16-án küldött s legújabban megjelent négy könyvet dicsérve köszönte meg. Béla király névtelen jegyzője könyvének fordítása mindenesetre méltóbb volt a megverselésre, mint azon körülmény, hogy Institoris György kamarai tiszttartó (igaz, hogy a nemesi előjogoknak és az ország sarkalatos törvényeinek sérelmével) a poéta szolgáját, Bibártz Onut elfogatta, czigányok s egy pandur által megkötöztette és elzáratta. Nagy László pedig erről is csinált hexametereket, a minek június 22. a dátuma.

Július 10-én kapta meg, négy példányban, Pindarusnak Fábchich József (Győrött a theologia moralis tanára) által készített fordítását. Bükynek, dr. Patonyi Taddénak (Aradra) s Győrfy Andrásnak is küldött belőlük egy-egy példányt. Pár nap múlva Patonyitól már kapott is egy latin elegiát, mely, Nagy szerint, bátran versenyezhet a klassikus kor elegiáival, miért is elhatározta, hogy azt Orodiása élén kinyomatja. Ez elegia aligha volt egyszerű gratulatio. Patonyinak azon verse legalább, mely az Orodiás 237—8-ik lapjain megjelent, Bonaparte Napoleon szobrára volt szánva. Könyvének első íveit, valamint Pozsonyból az «Orithia magyar amazon» czímű könyvének kefelenyomatát július végén kapta meg. Ez utóbbi szeptember elején már egészen kezei közt volt. Legnagyobb részét ingyen osztogatta szét barátai közt; kik azonban, mint mondja, oly «tisztességegesek» voltak, hogy egy krajczárt sem adtak neki a könyv kiállításáért, — pedig 46 rajnai forintjába került.

Ellenben Desán József kir. tanácsos és temesmegyei táblabíró ingyen nyomatta ki epigrammáját, melyet azon alkalomból írt, hogy I. Ferencz fölvevén Ausztria császárának czímét, ezért (1804. okt. 3-án tartott közgyűlésének határozatából) Aradmegye Te Deumot tartatott.

*) Büky született Szántován (Bácsban) 1760. deczemberének közepén. 1780. aug. 27. lett orvostudorrá, mire 14 éven át Bácsmegyében működött mint főorvos, azután 8 évig Biharban, hol utóbb a magángyakorlat terére lépett. Több német tudós társaság választotta tagúl. (Vay: Német hívség, 500—502. l. Szinnyei Természettud. könyvészetében a 99. lapon csak két kisebb munkáját említi.) — Nagy László üdvözlő versét maga Büky nyomatta ki.

Verse, melyről ismét ő maga értesítette a Magyar Kurirt s a pozsonyi lapot, a maga naivságában így hangzik:

«Bécs minap egy délben szemlélve az osztrai császárt,
Hogy — szaporítva — örök czímere fénybe' ragyog:
Most Pétervárát, most nékem Csámbuli *) holdját
Egy valamely, ha lehet, vesse szememre! — Bizony,
Azt felelem: valahán a tenger is áthat azoknak, —
Én pedig állandó föld közepette vagyok!»

Október 7-én kapta meg Orodiás czímű könyvét, melyet Arad vármegye rendeinek ajánlott s melyben főkép az aradi vezérférfiakat dicsőítgette latin elegiákban. Fáradságáért, tudós munkájáért — mint keserűen panaszkodik — semmi jutalomban sem részesült, sőt ezen könyvét is ingyen osztogatta szét. Pedig — egyszerű esküdt létére — hetedik munkája már ez; a mennyit Arad vármegyének idáig egy tisztviselője sem írt. Magára Váradra 48, s Gyulára 12 ingyenpéldányt küldött. Elismerés melegében csak Bohus Jánostól jött, ki, a szerző érdemeire való tekintetből, elengedte a tizedet azon 45 akó fehér bor után, melyet Nagy László galsai szőllejében (okt. 8—15.) szüretelt. Ő maga pedig abban keresett elégtételt, hogy november 3-án a jénai társaságnak elküldte összes tudós munkáit. S ehhez az áldozathoz csak az kellett még neki, hogy november 17-én Pankotán, a megyei közgyűlésre menve, 20 rajnai forintot veszítsen a halberzwölfön!

Azonban ha hangsúlyozza is, hogy a könyvkiadás költségei kifárasztották, deczember 19-én mégis új munkába kezd és pedig épen a «hálátlan» Aradmegyéről, melynek chorographiáját kívánta elkészítni. Akkor sem kecsegtette magát azzal a reménynyel, hogy lesz költség e munkájának kinyomatására; idáig is csupán Edelspacher Zsigmond aradi alispán, Csernovics János és Vörös Ignácz táblabíró, s némileg gróf Wenckheim József, Stanislovics György, Vásárhelyi János, Nagy János és Bánhidy Antal szolgabírák, Kornély Ambrus, Virágh Antal (levéltáros), Fekete Ferencz «ő méltósága» s Avakumovics Pál aradi gör. n. e. püspök támogatták. De ezzel költségeinek fele sem térült meg, nem is említve írói jutalmát s azt, hogy közben gazdaságát, egészségét elhanyagolta s hogy csak a postára is mennyit költött. Azonban más szerzők is hasonló nyomorúságos viszonyok közt dolgoznak, s ha Isten nem könyörülne rajtok, éhen vesznének el. Míg élnek, nem gondol velök a haza; haláluk után pedig száraz dicséretekkel halmozzák el őket, a mi sem a lelket, sem a testet nem táplálja.

Költekezései mellett könyveket is vásárolgatott. Deczember 21-én, a hogy számba vette, 359 frton beszerzett 162 klassikus és általában

*) Stambul.

válogatott könyve volt. Könyvtára azelőtt 340 darabra rugott, de a többit ellopdosták tőle.

1805. elején erélyesen megkezdte a gyűjtést Aradmegye monographiájához; adatokért írt (január 1-én) Ribiczey László zarándi főjegyzőnek s Biró Mózes székudvari és Jakabos József soborsini esküdteknek, az aradi és zarándi járás helységeinek hiteles leírását kérve tőlük. Január 10-én Popovits István János aradvárosi jegyzőtől kért ki néhány okiratot Aradváros, Győrffy Andrástól pedig az aradi katonai levéltárból. Közreműködésöket ez utóbbiak azonnal megigérték.

1805. február végén kebelbarátja, Patonyi Taddé Aradról egy philologiai kéziratát küldte el elolvasás végett; márczius 7-én pedig Dobsa útján, a jénai physikai társaság második oklevelét kapta meg. Megérdemelte, mert valóban erős physikai munkát végzett: József napjára négy elegiát írt, öt embernek: Wenckheim gr., Török, Virág s Nagy és Handler hadnagyok tiszteletére.

April 13-án Nagyajtai Cserey József krasznai «dynastát», a «Magyar Kertész» megíróját, továbbá Tertina Mihályt és b. Vay Lászlót magyar ódákkal üdvözölte. Cserey ítélőtáblai bíró «kegyes» válaszát május 25-én kapta meg, mire ő már május 31-én versekben felelt, valamint Nagy Ferencz sárospataki tanárnak is, ki szintén foglalkozott versírással.

Arad topographiáját június 1-én már tisztázni kezdte s naplójában följegyezte emlékezetül ily nagy munka első kezdeteit: «Akad talán valaki utódaink közől, ki jó szóval, dicsérettel szól felőle.» E kéziratát, tudtommal, én ismertettem először az Aradi Közlöny 1883. évi 1-ső számában s újabban a földrajzi társaság 1887. évi deczember 15-diki gyűlésén.

Június 10—12-én ünnepélyesen installálták Kornely Márkot és fiait Hold és Mézes aradmegyei falvak birtokába, mire Nagy László latin elegiát és magyar alkæi verset írt. A szabolcsi Kállay, mint a család rokona, ezeket Debreczenben ki is nyomatta.

Július 15-én arra kérte föl a Bécsbe utazó Popovits István aradvárosi jegyzőt, hogy Aradmegye topographiája részére nyerje meg Nestorovits Urosz udvari ágens jóakaratát s másoltasson le némely, az aradi prépostokra, az ó-aradi gör. n. e. püspökökre, az aradi várparancsnokokra és a bodrogi apátokra vonatkozó okiratokat. Július utolsó napjaiban főkép egyes aradi gör. n. e. papoktól kért felvilágosító adatokat. Augusztus első napjaiban pedig Monyásza faluban egy bizottságban dolgozott Czucz István pécskai kasznárral, ki utóbb maga is megírta Arad vármegye történetét, melynek egy része Fábián Gábor átdolgozásában jelent meg 1835-ben, míg P. Nagy Lászlóé soha sem láthatott napvilágot. Pedig már 1806 elején beküldte volt Váradra a nyomdába

Balás jegyző által topographiájának 170 ívét, mely magában foglalja 1. a megyében levő összes helységek leírását, földesuraik és tiszteik neveivel, úgy, mint geogr. szótárában Vályi járt el; csakhogy ő jobbadán oklevelek alapján indult; 2. Arad vármegye főispánjainak, 3. gör. n. e. püspökeinek, 4. a csanádi püspököknek, 5. az aradi prépostoknak 1035-től 1805-ig terjedő, 6. a megyebeli tudósoknak s íróknak névsorát, 7. a szőllőmívelés, különösen az aszú-bor készítésének módját. Temesvárra ugyanakkor 300 magyar levelet küldött Miller Jakab Ferdinándnak, Széchenyi Ferencz könyvtára őrének.

Ápril 19-én már kezeihez kapta 130 példányban azon ódáját, melyet Almásy Pál aradi főispánnak ápril 29—30. és május 1-én Nagy-Iratos birtokába történendő beigtatására szerzett. Május 26-án pedig magyar törvénykezési szótárát küldte be Váradra kinyomatás végett. E végből Szigeti Mihály könyvnyomtató számára mindössze 10 frtot mellékelt s utóbb még 30 frtot adott. Értekezése 300 példányban jelent meg. Ingyen küldözte szét.

1806. szent László napjára b. Vay Lászlót Váradon ódával, magyarul «lantolag»-gal felköszöntvén, a bárónak különösen a vers azon része tetszett, mely feleségére és gyermekeire vonatkozott. E szakasz így hangzik:

«Társát örűltesd magzati rendiben;
Melléje állván — oly gyönyörűk azok,
Mint holdvilágunknak határán
A kicsiny égitüzek ragyognak!»

Kovátsits György Márton pedig, a Budán lakó híres jog- és történettudós, azzal mutatta meg elismerését, hogy kinyomatta június 7-én azon deák és magyar verseket, melyeket felesége, Hájossi Johanna elhunytára írt. Ugyanez időtájban szólította fel Kultsár István, hogy «levelezzen vele a magyar hírek terjedése iránt», mert 1806. július 2-án Hazai Tudósítások czímmel lapot fog megindítni. Június 5. és 9-én azonnal küldött is neki két levelet, Pásztory János és Thuróczi Taddé ispánokat pedig «rábírta ez újság tartására». Július 11-én kapta az első számot s örömmel és helyesléssel olvasta. Ingyen kapja annak fejében, hogy minden két hétben küld tudósítást, a mi évenkint 5—8 frt értéket képviselne.

Mikor aug. 31-én Arad vármegye küldöttei (gr. Wenckheim József két kocsin nyolcz lóval, Török Albert, József, György és Márton, Vásárhelyi János, ifj. Edelspacher Zsigmond és Bittó Albert) Almáson át Körösbányára mentek a zarándi új főispánnak, halmágyi Hollaky Istvánnak szept. 2-dikára kitűzött beigtatására, — Nagy László ismét küldött «néhány» verset, üdvözletül.

Október 15-én a kis Serb (aradmegyei) faluban találkozott a

kolozsvári születésű «híres» költővel, Buczy Emil Jánossal,*) ki akkor indult Bécsbe, az ifjú Hollakyval, hogy ott a theologiát tanulmányozza. Az ifjú piarista megajándékozta Nagy Lászlót alkæi alakban magyarul írt verseivel, melyeket Gyulay Ignácz horvát bánnak beigtatása alkalmával szerzett; Nagy a Vayhoz intézett Lantolaggal és az imént megjelent értekezéssel viszonozta figyelmét. Másnap Wiedemann, az Atzél fiúk nevelője által Kultsár Istvánnak is küldött Pestre egy értekezést, mely «a magyar ékesszóláshoz tartozó beszédekről» szólt. Deczember 4-én dr. Rósa József aradi orvos által viszont magyar chrestomathiájának 3-ik részet küldte föl Pestre a nyomdába, Tököly Sebőhöz pedig, ugyancsak általa, verses levelet intézett.

Deczember 16-án értesült arról, hogy Váradon átnézte és helybenhagyta a censor Aradmegyéről írt topographiáját. Evvel egyidejűleg fordult hozzá Kovachich György az udv. kamara levéltárosa és Magyarország hivatalos történetírója, hogy körülbelül 500 frt ára bort küldjön fel neki. Ugyaneznap kapta meg Aranka György és Káts István verseit.

E közben sűrűn dolgozott egyetmást Kultsár lapjába. Deczember 25-én a Maros vizéről írt egy czikket s azonkívül egy tréfás levelet; 1807. január 6-án pedig egy czikket három (aradmegyei) várról, t. i. Déznáról, Világosról és Solymosról, valamint Kristyóry Pál gurahonczi jegyző örökmozdonyáról, mely gerendák és kerekek segítségével három alúlcsapó malmot tarthat mozgásban.

Ugyanakkor folyamodott Wenckheim József grófhoz, hogy aradmegyei topographiájának 400 frtra rugó nyomtatásköltségét fedezze. Műve 100 ívből áll; három éven át igen nagy szorgalommal s oklevéltanulmánynyal dolgozott rajta. Azonban — úgymond — nagyon késedelmes a gróf ilyesminek megadásában s többet gondol az aradi polgárok tánczmulatságaival s avval, hogy nagyokat igyanak az ő egészségére. E topographia czíme: «T. n. Arad Vármegye Egyházi és Világi régi és mostani Helységeiről, Tisztjeiről, Terméseiről, Prépostjairól, Monostorairól, Vitézeiről, Tudósairól írt Esmértetés.» Megérdemelné, hogy közvetetlenül maga a vármegye támogassa; vagy talán Oviddal sóhajtozva kell énekelnie:

«Acta crematuris ignibus ipse dabo!»

Ezt azonban, mint látni fogjuk, még sem tette. 1807. február 17—19-én Mosóczi Institoris György és Sámuel testvéreknek Solymos és Bucsáva (aradmegyei) községekbe való beigtatásakor törvényes bizonyságul szolgált írónk is, ki ezt az alkalmat sem hagyta elmúlni vers nélkül. Mæcenas hiányában nem nyomatta ki, de leíratta 20 példányban s ezekből a lapoknak is küldött. Benne van ez is:

---

*) Született 1784., † 1839. Életrajza: Danielik, Magyar Irók. I. 65.

«Sokan tünődnek, tollainak hegyét
Rágván, az elmés könyv szüleményein,
Csak puszta hírért, hogy fejökre
Kössenek egy koszorú-tekercset.

Mások közölvén szívöket a magas
Kormányozással, számos idők alatt
Fáradnak a közdolgon, — izzad
Homlokuk egy kis arany keresztért.»

Ápril 2-án Váradról két könyvet ajándékozott neki Tertina. Az egyiket Miller Jakab írta németül; a másikban Vedres István szegedi földmérő okoskodott helyesen a magyar nyelvről.

Másnap czikket írt Kultsár lapja számára, melyben azt az észrevételt tette, hogy az országokat az eddigieknél rövidebben is el lehetne nevezni. Így lenne:

Hungaria	—	Magyarhon.
Brittania	—	Brittomány.
Gallia	—	Gálmán.
Austria	—	Osztrahely.
Csehország	—	Csehlak stb.

Ápril 4-én két ívre terjedő «vélekedés»-t küldött Szigeti váradi sajtójába. Röpirata arról szólt, hogy a magyar nyelvet minden forumon, minden biráló-széken be kell venni. Csak a következőkben tartaná fenn a latin nyelvet: 1. a róm. kath. istentiszteletben; 2. a diplomaticában, az ország régi deák constitutióiban; 3. az oskolákban, kivált az akadémiákban, mert, úgymond, «most is alig végez az úrfi-ember hat oskolát, már hivatalt akar viselni; okos kíván lenni, mivel a pendely-oskolát megszagolta, de nem a pennát».

5-én a Világoson lakó Tököly Péternek írt, kérve őt, hogy száz ívből álló könyve (Aradmegye topographiája) kinyomatására 400 rajnai forintot adjon. Hat rendbeli levelére ugyanis Wenckheim József gróf idáig csak biztatással kecsegtette, mint lovát a katona. Meg kell azonban adnunk, hogy P. Nagy László a mily lázasan dolgozott, ép oly türelmetlen volt s hibái közé számíthatjuk, hogy túlon-túl sokat termelt. Albert és György napjára pl. ismét öt magyar ódát küldött szanaszét, egyebek közt Szerdahelyi Alajos György püspöknek és apátnak, Kovátsits Györgynek stb. A minél aligha többet nem ért, hogy ápril 24-én igen víg névnapot ült id. Institoris Györgynél, kit ezúttal nem említ a «meglantolagoltak» közt.

Május 3. Sághy Ferencznek, a pesti egyetemi nyomda gondviselőjének és a kézi pénztár kezelőjének, kit gyakran említettem Kresznerits Ferencz levelezésének ismertetésében, melyet tizenkilencz évvel ezelőtt közöltem a «Hon»-ban, kinyomatás végett ily czímű hat íves

munkát küldött: «A magyar nyelvnek világszerte lett eltenyésztődéséről való állítások.»

Május 14-én Kovács Jánost és Vásárhelyi Jánost ódázta meg nevök napjára, Kultsár István lapjába pedig egy 1409. évi magyar örökvallást küldött be, a mi természetesen csak későbbi átirat, illetőleg fordítás.

Július 22-én megengedte neki az első alispán, hogy október hó végével Boros-Jenőbe költözködjék át. Október 18—21-én tehát 63 szekérrel át is telepedett Jenőbe, «gondolván, hogy jobb barátaimra akadok, mert ezen az idióta vidéken (Almáson) nem tudnak engem megbecsülni; a mint Virgilius mondja:

«Heu, fuge crudeles terras, fuge littus avarum!»

De még sem állja meg búcsú nélkül:

«Te néked, jó Almás, elég becsületet,
Szerzettem magamnak illő tiszteletet!
Itt szültem a magyar-deák Orodiást,
Hat folyóbeszédű könyvet és alagyást,
Melyeket országnak bölcsei olvasnak, —
Nem mondják itt-létem valahán avasnak.
Én kerestem Arad vidékének nevet,
Melylyel szegényedvén, most a világ nevet.
Hadd röfögjön, kinek kerek orrczimpája —
Még az esküdtek közt nincs ennek példája!
A Magura-hegyről most jenei völgyre
Szállok, hol én lelek jövendölő tölgyre;
Azaz, megszólítom a lunkai erdőt
Es felbuzdítandom a mokrai ferdőt.
Handler, Vásárhelyi ottan lesz barátom,
Kiknek hozzám vonzó szivöket én látom;
Csak három között áll az igaz barátság,
A többi — napokat untató mulatság.
Az a sorsa mindig a tanult embernek,
Hogy mit tett, vagy tehet, reá nem ismernek!«

Október 22-én csakugyan beköltözött Boros-Jenőbe, Nagy János szolgabíró házába — s még aznap meglátogatták jó barátai, kikkel zeneszó mellett vacsorált együtt. 30-án már feleletet adott Kultsár István azon pályakérdésére: «Micsoda különbözések találtatnak az írott vagy nyomtatott könyvekben; micsodások vannak még mai napon is fenn az élő nyelvekben a magyar nyelvnek grammatikai részére nézve; lehet-e egyiket vagy másikat a magyar nyelv gazdagítására fordítani és bizonyos dialektusokat megállítani?»

November 9-én már el kellett siratnia kedves házigazdáját és szolgabíráját, Nagy Jánost, ki e napon hunyt el.

November 10-én egy csomó régi írást küldött Kovátsitsnak.

Deczember 21-én Tichy János könyvnyomtatónak Váradra, a «Szőllőkről való beszéllés» czímű értekezése kinyomatására 15 frtot küldött; s a következő 1808. év elején január 23-án ő maga is Váradra utazott. Akkorra már kikerült a nyomdából azon egy ívnyi tájékoztatás, melyet Arad vármegye topographiájáról írt s melyet Király Pál sikulai jegyző haza is hozott Váradról; de csak február 7-én kapta kezei közé 130 példányban e Szigethi Mihály által kinyomatott ívet, mely 39 forintjába került ugyan, de azért egy szálig ingyen osztogatta szét.

Almásy főispán csak február 18-án, az alispán által adott bálban köszönte meg a hozzáírt üdvözlő verseket. Aradról február 24-én írt Rédey Lajosnak, Biharmegye főispáni helytartójának is verseket, melyeket Vay László utóbb ki is adott a Német Hívség-ben; egyúttal azonban topographiájának kinyomatására is fölkérte.

Márczius 4-én kapta «Pestről Lázár Lázár vicenotarius által Virág Benedek Két elmélkedés nevű és Horvát István Versegi ellen írt gyerekes, agyatlan, gúnyoló könyvét. Ily buta fiak, magahittek és eszelkedők most a bölcsek, kik mást csúfolnak, — intra tam turpes, quam extra formosi sunt».

Márczius 5-én ismét két újabb könyve nyomatásáról írt Tichynek; 15-én egy csomó verset küldött szét József napjára, megírta a Hazai Tudósítások számára azt a nevezetes hírt, hogy a katonák fogdosásakor egy sikulai lakos fapuskával 30 embert szalasztott meg.

Ápril 6-án «Szólalkozás általában a becsületről» czímű 17 ívnyi kéziratát megőrzés végett a Széchenyi-könyvtár őréhez, Millerhez küldte föl Pestre. Ápril 18-án, húsvét másodnapján pedig Verses Tár czímű könyvét s a sarkadi capitulatiót *) csomagolta be számára. Azonkívül egy csomó újdonságot írt Kultsár Istvánnak. Dr. Rósa aradi orvos útján más írásokat is szedett össze Kultsár számára, kérvén őt, hogy azokat, feleletül a magyar nyelvről tett kérdésre, Tübingába küldje. Mellékelt két chronostikon-félét is. Egyik az Atzél által Boros-Jenő vidékén 1807-ben épített útakról s hidakról szól eképen:

AtzeLII hos opIbVs pontes, saLtVsqVe VIarVM
strVXerat araDII CVra, LaborqVe forI.

A másik az általa 1808-ban emelt pinczére vonatkozik
Ista per Atzelium Jenovæ de rupe Toparcham

pro bene DIstInCto sCIssa CaVerna Mero.

*) A melyet t. i. a sarkadi (bihari) kuruczok 1711. január 11. kötöttek Löwenburg Frigyes gróffal. Más példányról közöltem «Sarkad Története» czímű könyvem 60—62. lapján.

Június 3-án Miller Jakab, Széchenyi Ferencz meghagyásából, megküldte neki az Institutum Nationale három épülettervét, melyhez Miller két nyelvű magyarázatai voltak csatolva.

Június 12-én már kezei közt voltak azon nyomtatványok, melyeket Atzélnak Gurba helység birtokába július 4—6-án történendő beigtatására készített. S ugyanakkor Aradra küldte dr. Rósához Kallinger, radnai szerzetes és volt tartományfőnök Sabellicus Marcus Antonius nevű könyveit, a nemzeti múzeumban való elhelyezés végett.

1808. július 6-án, a gurbai statutio után, irodalmi barátja, Tertina Mihály jött hozzá, de nem egyszerű látogatásra, hanem kenyeret keresve; Vásárhelyi szolgabíró által Holdon szerzett neki valami állomást.*) Augusztus 2-án e barátját, továbbá Csupor Józsefet (Gyulán), Fábchichot s Kazinczy Ferenczet megajándékozta «Grammatikai Elevek» czímű munkája egy-egy példányával, Csernovits Jánost pedig augusztus 3-án abból az alkalomból ódázta meg, hogy leányát Erzsébetet férjhez adta Petrovits Vazul krassómegyei aljegyzőhöz. A Galsán augusztus 7-én tartott lakodalmon 300 vendég vett részt, köztük poétánk is. Később a galsai szüreten október 13-án báró Vay László is meglátogatta őt s vígan bejárva a környéket, Mokrára ment Handler Ferencz tiszttartóhoz, honnan Tertinát is magával vitte Váradra. Tertinának azonban ott sem volt maradása. Gyulára ment, hol október 28-án el is hunyt, miről Nagy László csak november 7-én értesült. «Eleget írt, olvasott, könyveket gyűjtött, levelezett, 17 esztendeig a kassai, miskolczi s végre a váradi tudományos székeknél az ifjúságot oktatta», írta naplójában Nagy, ki azonnal értesítette a Hazai Tudósításokat, Kazinczyt, Gregor Józsefet és Rósa Józsefet. Reá pedig ezt az epitaphiumot írta:

Tertina qui variis meritos ex ordine quovis
Ausus erat numeris concelebrare viros —
Accipe quem recti quivis Tibi cordis amorem
Præstat — honor patriæ — tempus in omnes vale!»

Gregor eperjesi tanár azzal válaszolt (nov. 10.), hogy öt kisebb munkájával ajándékozta őt meg. Nagy halomra gyűlt könyveit, magyar lapjait deczember 3-án, midőn úgy is közgyűlésre kellett mennie, köttetni vitte Aradra.

*) 1773. vagyis a jezsuita-rend eltörlése óta ugyanis a nagyváradi gymnasiumban pályázat útján kinevezett tanárok tanítottak; az 1808/9. tanév kezdetétől, november elejétől kezdve azonban a prémontrei-rend kapta meg a gymnasiumot s a világiaknak távozniok kellett; így Tertinának is, ki 1794 óta működött ottan, eleinte mint a költészet, azután pedig 1800-tól fogva mint a szónoklat tanára. (L. Krausz G. L., A nagyváradi tanintézetekre vonatkozó tört. és stat. adatok, 24. l.)

December 7-én dr. Rósa által küldte el Temesvárra Kőszeghy László csanádi püspökhöz az aradi káptalanról és prépostokról írt 12 ívnyi könyvét, — «a ki talán ki fogja nyomtattatni».

1809 elején azon 60 frton, melyet Vásárhelyi főszolgabíró ajándékozott e czélra, 200 példányban kinyomatta Temesvárott és ingyen osztatta szét «a nemes fölkelő sereget intéző igéket», azaz vezényszókat, s Pestre és Váradra is küldött belőle. Az év első felét teljesen a nemesi fölkelés szervezése vette igénybe. Aradmegye első ízben 366, másod ízben 170 katonát állított talpra. Ez utóbbiakhoz buzdító dalt intézett P. Nagy László s azt június 27-én Kultsárhoz is felküldte.

Július 31-én kapta meg Czinke Ferencz pesti egyetemi tanár levelét és verseit, Varga Márton tanárt pedig versekkel üdvözölte a physikáról írt magyar könyvéért. Varga válaszát október 18-án vette.

December 12-én, mi közben alkalma nyílt, hogy versekkel ünnepelje a béke megkötését, azokkal a kondásokkal, kik 25 disznót hajtottak Pestre Atzél kir. személynök számára, — ő is elküldte az orodi prépostokról írt könyvét neki kinyomatás végett.

Az aradi közgyűlésen, deczember 28-án örömmel hallotta azon magyar levelet, melyet a nemesi fölkelés dolgában József nádor intézett a megyéhez. «Gondolom — úgymond — Kisfaludy Sándor írta azon szép magyarságú levelet; ez egy remek munka!»

1810-ben az volt Kultsárnak írt első újdonsága, hogy január 2-án földrengés volt Boros-Jenőn. S egyúttal arra kérte, hogy lapját neki és Vásárhelyi János főszolgabírónak gondosan és annak idején küldje.

Márczius 1-én, midőn az insurrectiót hazabocsátották, latin és magyar verseket osztott ki közöttük. Márczius 6-án pedig egyik hű levelezőjének, Fabchich Józsefnek halálát gyászolta:

«Állj meg előbb, útas! — mond Fabchich hamva. — Borostyánt
Érdemel: a kiadott Pindarus általa él.
Több ideig sok szép fiatalt tudományra tanított,
Dolgairól szólhat Rába.... Továbbra mehetsz!»

9-én már Napoleon és Ludovika eljegyeztetését ünnepelte áradozó magyar és latin versekkel. Ezeket Czinke Ferencznek kell vala kiadnia az Új Magyar Holmiban. Márczius 16-án más dolgokat is küldött neki e végből; különösen az orodi káptalannak egy 1345-ben (in vigiliis omnium Sanctorum) kelt levelét, melyben Hodosi Vadkerti Tamásnak fia, Jób és Erdeuskereki Margit a pankotai apáturaságnak örökbevallást tett.

Május 22-én dr. Rósához 100 frtot küldött egyik munkájának Temesvárott való kinyomatására. Az orodi káptalan historiáját május 26-án vitte fel Pestre Vásárhelyi, ki által új könyveket is rendel meg: Hubay Miklós ódáit, Szabó Dávid Eneisét, Virág Benedek újabb

könyveit stb. Meg is kapta Czinke Ferencz két munkájával s azon pasquillussal együtt, melyet Czinke ellen Horváth József Széplaki Vilhelm név alatt írt.

Június 24-én megkapta Temesvárról 206 példányban a Boros-Sebesben gr. Kőnigsegg javára 1810. július 16—18-án tartandó beigtatás alkalmára írt deák, magyar és német verseit, melyekért utóbb 100 r. frt jutalmat kapott a gróféktól; Kultsárnak is küldött egy «nyaláb» írást és verseket stb., Szekér Joakim Alajostól pedig ajándékul fogadta Miskei és Ujvári bujdosásairól szóló könyvét.[1])

Szeptember 7-én arra kérte őt Virág Benedek, értsen vele egyet a magyar irodalom dolgaiban, mire való készségét alkæi versekben jelentette ki P. Nagy László.

A hónap vége felé beküldte Kultsárhoz Arad városának «biographiáját» Orod párthos fejedelemtől ab anno ante natum X-tum 105 és lehozta «leendő kiköltözésének idejéig». Reméli, hogy tavaszig meglesz vele. Október 17-én a Temesvárra ment Handler tiszttartó által sürgette a csanádi püspököt az orodi prépostokról szóló kéziratának kiadására. Szerencsére a napló azt is tudomásunkra hozza, hogy Nagy Lászlóné evvel egyidejűleg 250 frt ára káposztát adott el, különben elég nyomasztóknak kellene tartanunk naplóírónk viszonyait. De épen ezen följegyzéseiből győződhetünk meg, hogy úri házat vitt.

«November 7-én Atzél Antal és Handler azt a hírt hozta Aradról, hogy nagy pasquillus jött a nemesség és a kormányozás ellen és az igazság elmellőzése felől, mely a szentháromság statuájára volt oláh nyelven függesztve. Ez a főhelyekre küldetett.»

Deczember 8-án gyűjtést indítottak megyeszerte a pesti játékszín és játszótársaság javára.

1811. január 7-én deák levél kiséretében egyenesen Maury bibornok-érseknek Párisba küldte azon epitaphiumot, «vagyis menyegzői szerzeményt, melyet nagy Bonaparte Napoleonnak felséges Ludovika ausztriai cs. kir. főherczegnével lett összeházasodására», még 1810-ben írt s Pestre Czinkéhez és Kultsárhoz is elküldött, «várván érette leendő minerváltǃ»

Január 12-én fogott az orodi dolgok szerkesztéséhez, leírván Arad városának históriáját.[2]) Pár nap múlva rosszul érezvén magát, már koporsóverset is csinált, mely így hangzik:

---

[1]) E könyvet újabban a Századokban Beöthy Zsolt mint a második magyar Robinsont ismertette. Megjelenése után néhány hónappal, 1810. szept. 20. húnyt el Szekér Joakim.

[2]) 1811. febr. 6. Aradon Pivodának és Matlekovicsnak adta át e munkája 18 ívét. «Igértek Minervált.»

«Hic iacet ille, canens alias dum vita manebat,
Nunc proprio mœrens funere, cantat olor!»

S kérte barátait, hogy ezt majd küldjék el Pestre, Kultsárnak, 23-án azonban Török Márton boros-sebesi báljában 112-ed magával már virradtig mulatott, jó kedvvel.

Ápril 11-én Maury érsekhez Párisba a pesti Steinbach Ferenczczel hat (magyar, latin, német, franczia, rácz és oláh) nyelvű verseket küldött Napoleon fia születésének ünneplésére. Húsvét napján újra neki buzdúlt múzsája s lantolt az Isten, király, palatinus, Napoleon herczeg stb. dicsőségére, — ezeket is elküldvén Párisba Maurynak s Pestre Millernek a nemzeti könyvtárba.

Annál rosszabbúl esett neki, ki, saját szavai szerint, «az egész magyar világ nevenapjait szokta tisztelni, köszönteni, üdvözleni», hogy László napjára «sok jó, szives barátja közűl egy sem alázta meg magát hozzá.» «Ilyen a mostani, barátságtalan, okos világ!»

Július 26-án Virág Benedektől, barátjától Budáról Vitkovics, Kenderesy, Berzsenyi Dániel verseit vette. Az épen akkor Boros-Jenőben járt Almásy Pál aradi főispán által felelt neki.

Júl. 31-én Vajai Vay László, Blumauer Aeneisének egyik travestálója, volt nála a verbunkosok hadnagyával, kiket ritka irásainak előmutatásával mulattatott.

Szept. 7-én Miller Jakabtól és Kazinczy Ferencztől kapott leveleket.

Okt. 17-én gróf Fekete Ferenczet kérte, nyomatná ki Horatius verseit «ezen ringy-rongy bankó-világban», a mi 2000 frtba kerűlne.

«Hír vagyon a városban (Borosjenőben) — írja 1812 elején — hogy Nándori buttyini szolgabiró leszen, Barthos exactor, Veres Miklós actualis esküdt, Török Márton Szabadhelyre megyen. Hát Nagy Lászlónak annyi éjjeli, nappali közdolgáért mikor lesz csak quartélya is?! Mikor lesz igazság olyan, hogy az igaz dolgos bérét nyerje, — hogy egykor boldoguljon? Legyen az Istennek szent neve érette áldott! Ezzel is megelégszem, a mint vagyok, csak eszem, egészségem s becsületem legyen. Amen!»

1812. márcz. 6-án gr. Fekete Ferenczet felköszöntvén egészségének visszanyerése alkalmából, — kiadásra felajánlotta neki Horatius ódáinak magyar fordítását. Június 20-án viszont dr. Rósa által ismételten biztatta Ársits Sabbás aradvárosi kapitányt Orodváros ismertetésének kinyomatására.

Szalárdi Jákkó László a 10. számú (Stipsich) huszárezred főhadnagyának felszólítására azt válaszolta június végén, hogy ideje most nem lévén, csak kevés tábori verset küldhet; Temesváron át Új-Pécsre mégis 26 versszakot küldött. S mikor julius 6-án a borosjenei határt elverte a jég, ő ráadásúl lugubris elégiát írván, Mæcenást keresett, ki azt pro memoria

kinyomassa. Aug. 14-én önköltségén akarta kiadni a gr. Almásy Ignácznak a temesi grófságba való beigtatására írt deák és magyar verseit, melyeket e végből dr. Rósához küldött Aradra. A kinyomatás költségeit különben maga Almásy fedezte, nagy örömmel olvasván a vers végén a temesi grófok s főispánok névsorát s az Almásyak származását. Az aug. 24-én elhunyt Edelspacher Zsigmond aradi alispán halálára írt s kinyomatott verseit pedig azzal hálálták meg a boldogultnak fiai, Mátyás és Zsigmond, hogy ujdonatúj kék ruhát csináltattak számára.

Okt. 12-én a mokrai hegyen Lakatos Elek jegyzőnél vigan szüretelvén, találkozott Tessedik Sámuel szarvasi pappal, a híres gazdasági íróval is, kinek azonnal bemutatta az aradmegyei szőllőfajokról tett jegyzékét, melyben 57-féle szőllőnek és fürtnek magyar és latin elnevezését adta; pl. a mokrai hegyről a formin, dinka, hárslevelű stb. elnevezését, melyről azután hosszasabban társalogtak.

Október 30-án ezen verseket írta a Kőszegen elhúnyt Rajnis Józsefre:

«Kőszegi Rajnissal, Helikon kalaúza, sisakkal,
 Mentegetett írás, gyászba borúlni eredt:
Sír magyarúl fejtett Virgil majorossa s juhásza;
 Sír, de minek? — Földről nemde az égbe jutott?!»

1813-ban márcz. 27-én kapta Helmeczy Mihály, Trattner Mátyás pesti könyvnyomtató és Kazinczy Ferencz levelét, melyben reábízzák, hogy Bárótsi Sándor ezredes minden munkáit előfizetések útján terjeszsze. A 12 felhívás közől egyet-egyet adott Kováts főszolgabírónak, hogy az aradi méltóságok közt terjeszsze, továbbá Atzél, gr. Königsegg, Korneli, Vásárhelyi, Slachta és Nándory uraknak. Ápril 4-én Győrffy őrnagyhoz is küldött 3 ilyen ívet.

Június közepén Aradra gr. Wenckheimnak, Szent-Annára gr. Fekete Ferencznek írt Báróczy dolgában s elkérte tőlük családjuk származásrendét. Gróf Fekete Ferenczhez pedig az atyja, György országbiró képe alá szánt következő verseket írta:

«Itt Fekete Györgyöt lássad, Jánosnak az atyját,
 A ki Ferencz grófnak bölcs, jeles őse vala;
Ezt főispánnak mi-megyénk tisztelte; az ország
 Bírájának. Az ő képe mutatja eszét.»

A vármegye múlt századbeli híres főispánja s ujjáalkotója, gr. Grassalkovits Antal képe alá viszont ezeket írta:

«Múlt század közepén élt régi Grasalkovits Antalt,
 Mint főispánját, így ecsetezte megyénk.»

Almásy Pál mostani főispán képe alá ezeket szánta:

«Itt főispánunk! Lovagok fő mestere képét
És Almásy nemű Pált ide festve tekintsd.»

Július 15-én, midőn Almásy képét valóban elhelyezték a megyeházban, ily «alagyás verssel» toldotta meg előbbi mondókáját:

«Itten ajándékban képét küldötte megyénknek
Főispán-nagyurunk, termete külje szerént;
Ámde belűl ragyogó hív szívét érdemes, éltét —
Nincs, ki leírja kecsét, nincs, ki leírja becsét!»

Aznap küldte volt fel Pestre a Báróczy munkáira előfizetésűl begyűlt 50 frtot is; gr. Fekete, Hofbauer Ferencz ügyvéd, Kis József ügyvéd, Dezső Zsigmond szolgabiró és Hidas Sándor gyógyszerész voltak a megrendelők. Virág Thaliáját is meghozatta.

Midőn július 27-én Arad vármegye a nemzeti fölkelők törvényes 48 száma mellé még 102-őt ajánlott meg, az insurrectio serkentésére e verseket írta:

Árpád ősünk maradéki,
Fegyverre kelt magyarok!
Szittyavérség ivadéki,
Jeles férfik, védkarok,
Harczra szólít hazánk java —
Ez a király s ország szava.

Puskát, kardot a kezedbe
Nyújtat honi törvényünk;
Dicső híred vedd eszedbe, —
Győzéshez von reményünk,
Isten védi a híveket
És vezérli kész szívöket!

Katona volt régi atyád
Napkeleten, nyugaton;
A hadak közt nevelt anyád,
A míg élt volt Karaton.
Meg nem gátolt, föld, sem tenger,
Általhozott mert Balamber.

Hajdan perzsa Dariusnak
Megfutamtád táboraát,
China, görög és Czirusnak
Feldúlattad bútorát,
Sok nemzetet Cikladesig
Meghódítál a Gádesig.

A Hunyady, Hollósy név
Török fiát altatta,
Midőn őket belgrádi rév
Közelítni hallotta.
A Nádasdy és Battyányi
Győzte volt ég adományi!

Rajta tehát hazánk vére!
Ellenségünk megoszlasd — — stb.

Július 31-én Sofronyára, hol Vörös Ignácz házában nagy társaság gyűlt össze, Schlachta által, ki maga is buzgón pártolta a magyar irodalmat, ez epigrammot küldötte:

«Béke szerez harczot, — had után jön béke gyümölcse:
Had békére derűl, béke hadakba merűl.»

Deczember 11-én, midőn a lipcsei csata örömére Aradmegye Te Deumot tartatott, «de a negédes aradi polgárok nem paradéroztak», Nagy László e verseket küldte Kultsárhoz:

«Szűz vala Europe, míglen Krétába nem úszott,
A bika megcsalván, hozta veszélyre fejét;
Terheitől válván, jármát Európa lerázta,
Elragadássa után tartja örökre nevét.
Igy, húsz esztendőt töltvén Európa csatákban,
Lipcse körül a francz elnyomatatva le lőlt.
Osztrai ház, az orosz, burkus fejedelmi leverték
Elleneit, — híres tettök örökre marad!» stb.

Az 1814. év beköszöntését szokás szerint versekkel üdvözölte, február elején pedig heroicum carment írt, mely így kezdődik:

«Non satis est homines lethali morte peremtos
Undique naturæ stimulis ad Tartara ferri?

s névtelenül küldte el Kovács alispánnak s több más aradinak.

Február 24-én Kovács János alispán azon tudósítással örvendeztette meg, hogy Orod városa nevezetéről írt könyvét kinyomatja s hogy más munkájának kiadásában is eszköz lesz. Művét az aradi tanácsnak ajánlva, Orodját a gróf Gyulai Ignáczról írt versekkel együtt Nagy László márcz. 24-én küldte el az alispánhoz. «Tudom, ki lesz adattatva!» teszi hozzá bizalommal.

Márcz. 25-én «híres tudós Aranka György, erdélyi k. tábla assesorától» kapott két könyvet. 26-án vette Pattonyi Taddé levelét Napoleonról. «Most másképpen írt, mint azelőtt róla énekelt.» Deák versekben felelt, melyeket felesége vitt be Aradra, az alispánnak szóló levéllel együtt. 28-án ő-maga is írt verset Napoleonról s azt is beküldte Aradra. Igy hangzik:

Viderat Oceano se cingi Corsica magno,
Atque suum fluctu percutiente latus, —
Nunc, ait, en fratris si vexas Jupiter undis?!
Ipsa teram gnato Napoleone solum:
Aut subiget pelago terras, aut merserit orbem
Fluctibus — ac in aquas proruet ipse suas —
Sic quem fata jubent facto periisse nefando,
Quas aliis fecit, sentiet ille vices» stb.

Lassankint 120 ívre terjedő kötetet írt össze a franczia háború hatása alatt keletkezett verseiből s azokat, melyekben az 1812—13. és 1814. évi háborúkat dicsőítette, Gallias czímen leíratva, elküldte és felajánlta Schwarzenberg Károly herczegnek, a haditanács elnökének. «Talán kinyomatja» reménykedék július 15-én. Ő magának kellett azonban kinyomatnia azon deák verseket, melyeket Schwarzenberg herczegnek a temesmegyei Blumenthalba szept. 12—14. és Metternich herczegnek a daruvári uradalomba szept. 17—19. történt beigtatására készített. Elegiáit Kultsárhoz is elküldte Pestre, Virág Benedeket és Czinke Ferenczet pedig még aug. 13-án magyar versekkel kereste föl.

Október végén személyesen találkozott a híres báró Simonyi huszárezredessel, kit azonnal latin és magyar versekkel üdvözölt.

«Nem közbeszéddel kelletik énekem
Hangját zengenem, múzsai ángyaim,
Midőn magyar hőst, leventét,
Ritka vitézt, — Simonyit dalólom!»

«Ez az úr az — úgymond —, a ki az orosz, burkus fejedelmeket a franczia háborúban 1814 elején kiszabadította, a ki hét rendbéli keresztet, czímert hord, a ki engemet is meglátogatott, a kinél az utolsó háborúban vitézebb katona az egész Európában nem találtatott. 42 esztendős. Éljen!» Tetteiről bőven zenghetett a Galliásban, melyről Bécsből Bogdanovics Dávidtól deczember végén azon érdekes tudósítást kapta, hogy könyvét Schwarzenberg és Metternich herczegek kinyomatták, illetőleg kinyomatására készeknek nyilatkoztak.

Hasonló levéllel örvendeztette meg 1815 januárjában Kovács János másodalispán is, ki azzal biztatta, hogy Arsits Sebő és Póka János a város nevében már közelebb kinyomatják Váradon Orod leírását. 1815. márcz. 19-én csakugyan Aradra érkezett egy Lengyel nevű pap az Orod első kinyomtatott ívével, melynek javításával a kiadók megbízták. A munkát Váradon Tichynél 800 példányban 359 frttal nyomatják. Ápril 6-án írt Tichynek, hogy tegye föl könyve végére azon versét, melyet a vármegye új háza *) alapkövének május elsején való letételére írt, s mely így hangzik:

«A mikor írtak ezernyolczszáz tizenötbe, az első
Májuskor, leterült a megyeháza köve.»

Ápril 17-én pedig e verseket javasolta bevésetni az alapkőbe:

PRAETORIA CoMITATVs
ARAD
LAPIs ANGVLARIs
HIC EST.

Magyarúl:

ARAD VÁRMEGYE HÁZÁNAK
ALSÓ ALAPKÖVE
LETERVLT
KÉNCs!

*) E ház építéséhez másfél millió tégla és 11,000 napszám olykép volt előirányozva, hogy félévig minden járásból megfelelő munkaerő dolgozzék benn Aradon.

Azon napokban kapta, az általa hőn szeretett Kovács alispán útján, azon birálatot is, melyet Horvát István Schwandtner statisztikai könyvére írt. Észrevételeit ő is elmondotta.

Május 1-én Aradvármegye dicsérve jegyezte föl jegyzőkönyvébe, hogy P. Nagy László Orod czímű könyve megjelent; egy példányt a levéltárba tettek belőle, magát a szerzőt pedig megéljenezték. Május 8—10. irásait rendbeszedvén, Pestre, Bécsbe, Váradra és Gyulára 800 példányban nyomott s rézmetszettel ellátott Orodjából 200 példányt küldözött szét barátainak, a többi Arad város hatóságánál, a városházán maradt. «Nekem a sok dicséret, de kevés haszon adatott — úgymond. — Pedig még ilyen kis könyvet sem látott Arad!» Biharból kapta az első üdvözletet. Esküdttársa, Kováts Imre tisztelettel szólt könyvecskéjéről s barátságát ajánlotta. Mikor június 3-án megkapta a megyének 542. számú végzését, önérzettel jegyezte föl naplójába: «Még a ki t. ns. Aradvármegyében eredeti könyvet írt volna, — csak én vagyok. Ez az én 13-ik nyomtatásban kijött könyvem, más száz és több apró versezeteken kívül. Hála legyen az Istennek!»

A hónap vége azonban panaszszal végződött. Verseket küldvén ugyanis Pestre Almásy Pál főispánnak s a névnapját Borosjenőben Atzél Istvánnál ülő Kőszegi László csanádi püspöknek, kifakad, hogy «elégen dicsérték a verseket, de senki sem ajándékozott érettök semmit is. Én érzem s tudom is, hogy jó, szép versek azok, de soványan fogadtattak ezen éhelhaló, fösvény, nyalka, büszke, hányiveti világban!»

Csakhamar elvesztette egyik jótevőjét, Atzél István v. b. t. tanácsost is, ki Borosjenőben 1815. jul. 2-án elhunyván, temetésére írt verseit 500 példányban osztatták szét fiai. Almásy Pál főispán is megdicsérte a nevenapjára írt versekért. «De ezen ruha — méltatlankodék a haragos poéta — könnyen vétetik a nagy urak szájából; jobb volna, hallgatna és segítene et faceret amicos ex Mamona iniquitatis! Engemet a puszta dicséret nem segít, — non gloria tangit inanis!» Pár nap múlva azonban már ismét csak ingyen búslakodott Stanislovits György aradi alispánnak júl. 13-án történt halálán, kinek temetésén latin és magyar verseket osztatott szét. «Nem hamar lészen ily derék vicispán!» sohajtott fel naplójában.

De ha őt nem pártolták, mint tőle telt, pártolta ő maga az irodalmat. Július 29-én pl. Hübner könyveit tíz példányban rendelte meg Trattnernél, összesen 150 frt. értékben. S augusztus első napjaiban, ha betegen is, verseket írt a franczia háborúról Gallias czímű könyvébe. Aug. 16-án is versekben bucsúzott el aradi barátjától, Pattonyi Taddétól, ki Szegedre ment guardiánnak. Galliását szeptember közepén dr. Rósa által küldötte föl Pestre, Trattnerhez, kinyomatás végett. Szeptember 28-án viszont Vásárhelyi által izent s ezzel egyidőben küldte föl versét

a nádor lakodalmára (október 2.), melyre Arad vármegye is fényes küldöttséget indított útnak. A magyar vers így szól:

«Mit keresed másutt a feltünt csillagi fénylést?
Itt van: Hermínánk fénye Budára hatott!
Igy az előbbi torony, Gellért tetejére kiléphetsz,
Mert szép Hermínánk csillaga várta Budán.
Éljenek! A magyarok várnak jót ilyen Abától, —
Nádori ispánnét tiszteli ezzel Arad!»

De magát a szerzőt is megtisztelte Arad. A város ugyanis 1815. nov. 30-án értesítette, hogy Orodjáért 400 frtot szavazott meg neki, a mi nemcsak viszonylag, de valóban is jelentékeny tiszteletdíj volt.

Deczember 12-én Porubszky János agrisi esküdtet arra kérte, magyar és latin verseit vinné Mácsára Csernovics Jánoshoz és kérje fel őt azok kinyomatására.

1816. január 11-én kapta Trattner Tamás János levelét, mely szerént az 1812—1814. évi franczia háborúról írt hőskölteményét, a Galliást, ez év márcziusáig kinyomatja s tiszteletdíj fejében neki 100 példányt küld.

Februárban német nyelvre fordította Orodját s most annak keresett kiadót. Farsang végén pedig azon töprengett, ki fogja-e nyomatni hozzá írt ódáját Mácsai Csernovics Pál, kit Schweiger Antal szintén latin ódával köszöntött fel. A megtisztelt kir. tanácsos ki is nyomatta s ápril 1-én el is küldte neki Xenium czímű verseit, az ajándékról azonban megfeledkezett.

Ápril 27-én Aradon már kézhez vette Gallias-a 57 példányát dr. Rósától, ki gyakran megfordúlt Pesten s eféle megbízatásokban mindig szívesen járt el. «Ez 14. könyvem — írja Nagy László —; tudom, most sem lesz senki, ki azt tudhatná becsülni Kovácson és Rósán kívül.» Méltán örvendhetett tehát, hogy Kovács Jánost, erős küzdelem után, május 13-án csakugyan első alispánná választották az aradiak. A választás többi része azonban, úgy látszik, leplezetlen nyilvánulása volt a nepotismusnak. Gróf Rhédey Lajos, királyi biztos, kit Nagy László május 23. és 24-én Pankotára kísért, utálatos scénának, korcsmába való betyárok és zsiványok cselekedetének nevezte azt s fölhítta Perecsényit, hogy írja le versekben a gyűlés menetelét — s ő az egészet kinyomatja.

Szeptember 8-án Szűz Mária dicsőségére történelmi életrajzokat kezdett írni nevezetes magyar nőkről, e czímen: «Heroineis, azaz a nevezetes fejérnépnek szép neméből magokat tetteikkel különböztető asszony-embereknek élettárja.» Ugyanez nap Mária Radnán, e híres és általa gyakran fölkeresett búcsújáróhelyen ájtatoskodott a buzgón katholikus író és — mint minden évben többször — az oltári szentséget is magához vette.

Szept. 25-én felszólították Pestről, hogy «a Magyar Gyűjtemény nevű naplóíráshoz, vagy korbeli — jelenidő — iráshoz» ő is álljon be társnak. 27-én ki is jelentette erre való készségét s azután mindhalálig buzgón munkálkodott a Tudományos Gyűjteményben.

Október 2-án Kovács alispánhoz Aradra magyar és latin verseket küldött, hogy azokat juttassa Ferdinánd főherczeg főhadparancsnok kezei közé október 8-ára, midőn a karok és rendek őt megköszöntik s tiszteletére Aradon bált adnak. A hazatért könnyű lovasok zászlajára pedig ezen verseket szánta:

«ISTA FERVNT VELITES EXPVLSIS NOXIA GALLIS,
ARADIAE IN VALVIS SIGNA REFIXA MEGAE.»

Az 1815. évet jelentő eme chronosticonnak kivarrása Török Mártonnénak, vagy Rósánénak jutott feladatúl. — Kováts a főherczegnek okt. 8-án az aradi várban, hol 870 frt költséggel fényes ebédet adtak tiszteletére a rendek, csakugyan benyujtotta Lithografonját s deák és magyar verseit. Este gr. Wenckheim József rendezett fényes bált s innen Váradra ment a főherczeg.

Szeptember végén készült el 51 híres magyar nő életrajzával 15 íven, melyet Trattnernél készült kinyomatni. A Magyar (Tudományos) Gyűjteményt is ekkor kereste fel először írásaival. Hat ívnyi küldeményének tartalma: 1. Turkolyi Samu levele; 2. Károlyi levele; 3. Rácz Pero itéltetése; 4. Az orodi káptalan híres levele 1438-ból; 5. Hóra és Kloska zenebonájának leírása; 6. József Nádor kiáltványa 1809-ből; 7. Ferdinánd főherczegről magyar óda és chronosticon. Minde kéziratokat azonban csak november 3-án, Kosztkleba nevű aradi kereskedő által küldte föl Trattnerhez. November közepén befejezte Heroineisének II. részét is «neve halhatatlanságának, az Isten dicséretére, a maradéknak» szánva s azt nov. 24-én Slachta Gergely megyei számvevő vitte föl Pestre. Deczember 1—5. napjaiban már ismét elkészített egy 11 ívnyi könyvet a hazaszeretetről s értekezést az aradi járásokban levő falvak neveiről, továbbá az oláhokról, s ez írásait dr. Rósa által juttatta el Trattnerhez.

1817. január 3—5-én megírta a magyar politia elveit, mely «egy a maga nemében» s azért azt szintén kiadni készült. Január 29-étől fogva ismét új könyvön dolgozott, mely a vármegye tiszteinek kötelességét foglalja magában;* s február 19-én már be is küldte Aradon át Pestre, kinyomatás végett. «Ez már 24-ik könyvem — kiált fel — mégis csak esküdt vagyok! Itt az új szolgabírák, esküdtek leczkéket olvashatnak, — bár kinyomtattatná valaki!»

*) Czíméűl utóbb ezt adta: Jegyzések a t. ns. Vármegyékbéli teljesítő hivatalokról.

Azonban mások példáján is láthatta, mily kevéssé kapósak még nálunk az irodalom termékei. Február elején például a «Magyar Gyűjtemény»-ről szóló 24 jelentést osztott szét a megyében. «De hiába! — úgymond. — Egy szép leányt inkább olvasnak, mint okos könyvet, — kevés nálunk az olvasó!» Ő maga inkább csak értekezésekkel pártolhatta a folyóiratot; s küldött is többet, mint a mennyinek Trattner, illetőleg Thaisz hasznát vehette. Ide küldötte be pl. Lucius után a hazaszeretetről írt 19 ívét, vagy 20 íven az imént befejezett magyar politiát s 18 íven a megyei tisztségekről írt értekezését. Más 17 ívre terjedtek az oláhokról s némely régi levelekről szóló czikkei, itélete a birálatról s a magyar cultura védelme, — epopœája Solymos, Dézna és Világos várairól, alagyái, hőslevelei (melyeket, ő maga, szép munkáknak tartott), az aradi tudósok életrajzai, az aradvármegyei várak ismertetése, Atelkuzu, gazdasági tapasztalások, örmények, zsidók és czigányok s az oláh nyelvről czímű dolgozatai és Ferencz király névnapjára készített verse.

Márcz. 4. ment be Aradra dr. Rósához 24-ik munkája (Értekezés az oláh nemzetről), melyet egy urasági legény vitt el Pestre, Trattnerhez.

Csak márcz. 8-án értesült barátjának, Pattonyi Taddé szegedi minorita guardiánnak, élete 63. évében, január 17-én történt haláláról. Ezt írta emlékére:

«Pattonyi Taddénak híttak szerzetbe' nevemről;
Én, ki egész elmém a tudományra vetém,
Éltem Aranykertből *) vévén, folytattam ezüstös
Sorsom habja között; sírba temet le Szeged.»

Június 24-én már ismét arra sürgeti Vásárhelyi Jánost és dr. Rósa Józsefet, hogy nyomassák ki Propempticon czímű verseit, melyeket magyarul és latinul azon alkalomból írt, hogy József nádor földbirtokos lett Aradmegyében. Úgy dicsőítette bennök Kis-Jenő és Zerind új földesurát, mint kinek ereiben Árpád vére csörgedez. Más verseket is írt báró Forray János születésére s befejezett egy Solymos, Dézna és Világos várakról jambusokban írt epopœát, melyet Katona Péter fuvarossal küldött Pestre, Trattnerhez, kinyomatás végett. Július 20-án már teljesen ki volt szedve Heroineis czímű munkája s ebből Kovács Juszti 22 példányt le is küldött Aradra. Ő maga újabb czikkeket szedett össze a Tud. Gyűjtemény számára az aradi tudósokról s az Atelkuzuról, vagyis Attila közéről, lesve sikeröket.

Augusztus 8-án Rácz György volt ügyvéd és nagyszentmiklósi assessor, a Nagy-Kanut s több más könyv szerzője, látogatta őt meg. 16-án Aradon Heroineiséből húsz példányt osztogatott szét barátai közt,

*) A Csallóközből.

egyet pedig éljenzések közt helyezett el a megyei levéltárba. Ez volt ott immár 21. munkája. «Talán irígységet is tett.» Könyvét aug. 19-én bemutatta gróf Gyulay Ignácz horvát bánnak is, ki aznap Zarándon 24 vendéget látott magánál szívesen. A nádor tiszteletére írt verseit is kinyomatták barátai.

Október utolsó napjaiban Pestre 3 ívnyi értekezést küldött az aradi szüretelésről s ehhez csatolta dr. Rósának a Galliásról és Heroineisről írt bírálatát. Trattnertől kapott négy levelének tartalmát nem említi. November végén pedig már készen állt «Orodi vagyis Öthalmi tor» czímű comœdiája, nyolcz íven, melynek Himfy modorában készített 200 dalát ő maga látta el hangjegyekkel.

Az évet előfizetők fogdosásával fejezte be. 12 prænumeránst gyűjtött pro sylloge decretorum s 13-at a Tudományos Gyűjteménynek.

1818. január 23-án egy és ugyanazon napon halt meg Mosóczi Institoris György aradi táblabíró és Holdmézesi Kornéli József; mindkettőről deák verseket nyomatott ki, febr. 12-én pedig oratiót szerkesztett Ferencz király születésnapjára. Ugyancsak február első napjaiban a végből küldte be Aradra dr. Rósához Tibullus verseinek fordítását, hogy az annak kinyomatására szükséges 400 frtot Tököly Pétertől igyekezzék megszerezni. Hozzá küldte az örményekről, zsidókról és czigányokról írt Apologiáját is, melyet a Tud. Gyűjteményhez kell vala juttatnia.

April első napjaiban a Borosjenő mellett levő Balukánban Érsek-Apáti romjait kutatta, meg lévén győződve egy 1426. évi levél alapján, hogy ott sok kincset kell találnia. Ezt oly biztosra vette, hogy a kincs harmadrészének ügyében a kir. fiscusnak és Platthy kamarai præfectusnak is írt.

Aradon június közepén egy hetet töltvén, megnézte ott a magyar komédiát is. 1818. júniús 16-án adták Mátyás király választását, majd Hamletet, Bátori Máriát, a Tolvajokat (Schillertől) s magától Perecsényitől az Öthalmi tort Orodon, miről Kultsár lapját is tudósította.

Június végén értesült róla, hogy Rósa csakugyan szerzett Mæcenást Tibullusának, mert Szalbek Jakab aradi szolgabiró vállalkozott, hogy azt Bécsben 400 frt költséggel kinyomassa. Tököly cserbenhagyta őt.

Augusztus 15-én meglátogatta a lippai savanyúvizes kutat, melyet Csupor József szolgabíró fedezett föl s helyezett jó karba. Vizét megízlelvén, oly jónak találta, hogy azután deák és magyar versekben dicsőítette, melyek Temesvárott nyomtatásban is megjelentek. Szeptember 17-én viszont gróf Rhédeynek Sofronyán 19 személyre adott ebédét énekelte meg.

Aug. 21-én Pestre ismét egy tervezetet küldött kinyomatás végett latin s magyar nyelven a lopás és rablás kiirtása vagy zabolázása módjáról. Faciant meliora potentes.

Október elsején az Almásy Pál főispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen végre megtörtént, mire oly régóta vágyott, hogy t. i. közfelkiáltással szolgabiróvá választották s azonnal föl is eskették. Örömében mindjárt meg is verselte Putnik József pakráczi püspököt, az aradi püspökség administrátorát, gr. Fekete Ferenczet és a főispánt, miről ezúttal Rózsa értesítette Kultsár lapját. Vigan folyt a szüret is. Kevés, de igen jó bor termett Arad-hegyalján. Okt. 12—14-én magyar komédia is volt az Ürihegyen, Magyarádon. Kilényi és Láng igazgatása alatt 21 személy játszott. Az előadott darabok közől megemlíti a következőket: Szent István, Bánom, hogy megházasodtam, A szerelem gyermeke. Október 15-én, mikor a megye Gyorokon tartotta partialis gyűlését, ott, a már többször említett Arsits házában tartottak magyar komédiát s Perecsényi dicséri játékukat. A szinészek 21-éig maradtak Gyorokon s onnan Szegedre távoztak.

November 15-én kapta meg Tibullusa első 4 ívét; ő-maga 350 példányra számított belőle. Az egész munkát, melyet Szalbek szolgabíró adott ki, deczember elsején hozta el Pestről barátja, Slachta. Viszon a Helyesírásról szóló kéziratát Csupor József temesi szolgabirónak ajánlotta fel kiadásra. Ügyében itt is dr. Rózsa járt el.

1819 első napján 36 üdvözlő verset küldözött szét, Schirmer János aradi polgárt pedig magyar, német és latin versekben köszöntötte fel azon alkalomból, hogy arany-érdemkeresztet kapott. Kissé korán járt vele, mert Kovács alispán Schirmernek csak febr. 14-én adta át a keresztet.

Ez évben ismét több könyvet adott ki. Így Ovidius Amorum Libriét, melynek költségeire pártfogója, Vásárhelyi 150 frtot ajándékozott s melyet ő ugyanannyival pótolt, október végére már ki is nyomatta Trattner. Pár nap múlva jelent meg «Vélekedés a szittya-hunnus-magyar nemzet eredetéről, nyelvéről, szokásairól» czímű füzete, melynek kiadói Atzél Antal, József és Sándor voltak, — de ő is megtoldta 60 frttal. Ez volt 27. nyomtatott könyve.

Deczember elején Slachta által Pestre a Tud. Gyűjteményhez felküldte Solymosi Lászlónak 1720-ból való protectionalisát s külön értekezésben írta le Atzél József párisi útját.

Verseket nyomatott ki abból az alkalomból is, hogy deczemberben Almásy Pál senioratussá alakította át iratosi és szentpáli birtokait, aradi házát s ménesi szőllejét. Magyar dalt nyomatott ki akkor is, mikor Prozits Zakariás táblabiróságot nyert. «Mindezekért — úgymond — egy fillért sem kaptam; pedig a tudományt sem szedik a levegőből. Honorariumot vagy minerválét én is méltán érdemelve vártam!»

Utolsó bejegyzései az 1820. év elejéről valók s ezeket egész terjedelmökben közlöm.

«Már ezen könyvemet — úgymond — bezárom. Vegye hasznát és olvassa unokám, László és Nagy Ferencz, Nagy István öcsém. Vajha a könyven kívűl és bibliothekámon felűl, mely 500 darab könyvekből áll, nekik mást hagyhattam volna! De ez is elég egy szegény legénytől. Isten éltesse őket — és nekiek hagyván könyvtáramat, kivált 28 darab saját nyomtatott könyvemet, sokáig a senior familiæ, vel magis eruditus, qui fuerit, — fenntarteák. Amen! Hæc est mea ultima voluntas.»

Ezzel, az 1919. számmal végződik a tulajdonképeni napló, melyhez pótlólag még néhány gazdasági jegyzet s egy, az aradvármegyei tisztikarról írt halottas vers járúl. Még életökben megcsinálta epitaphiumaikat. Önmagáról két sort írt.

A «Tudományos Gyűjtemény», melybe kezdettől fogva oly buzgón munkálkodott, e két sornál csak egygyel szánt többet emlékezetének és szárazon, szeretetlenül jelentette, hogy P. Nagy László életének 56. évében, 1827. június elején elhúnyt. De talán a kötelesség egy nemét teljesítette a Philologiai Közlöny, ha, eredeti naplójegyzetek nyomán, szárazon ugyan, de szeretettel szólt erről a férfiuról, ki századunk elején egyik leglelkesebb fordítója volt a klassikusoknak s egyik legbuzgóbb követője a klassikai mintáknak. Dr. Márki Sándor.

RÉSZLET A «WALTÁRIUS»-BÓL.*)

Walter menekülése.

Midőn az ünnepélyre elérkezett a nap,
A termek és az udvar, pompában usztanak;
A hős a fény- s a diszszel sohsem volt ily pazar,
Minden utat szőnyeg és sok illatos virág takar.

Bársonynyal volt bevonva minden terem fala,
A bibortól s selyemtől a trón ragyog vala.
Attila most belépett és Helka is vele,
Sok hős vitéz utánna, hamar lett a terem tele.

Ott bent, több száz asztalnál dúsan teritve volt,
A tálak nagy terhétől az asztal meghajolt;
A szolgák nagy csoportja gyorsan sürög forog
Hiány italban sincsen, ott álltak jobbnál jobb borok.

---

*) A középkori német költészetnek e remek alkotását behatóan tárgyalja Heinrich Gusztáv, *Ném. Irod. Tört.* I. 113—123. l.

Fénylett az asztalon a sok szép arany kehely:
Egy szebb pohárt az ivó is vígabban emel, —
Ivásra csábított itt a bor és a pohár,
Hős Walter is kinált még, nem állt hát ellen senki már.

Lehordták most az asztalt, mindenki jóllakott,
De haj! sok hős torok még keményen szomjazott;
A nők eltávozának, mint volt az ős szokás,
S ekkor kezdőde még csak, a dáridó s a nagy ivás.

Egy óriás kancsót most hős Walter felveszen,
Dicső csaták valának rávésve ékesen;
Aranyból volt a kancsó, sok bor fért ám bele!
Arany borral tölté azt a hős Walter színig tele:

«Vitéz nagy őseinknél az a szokás honolt,
Ki ezt ki nem üríté, az hitvány gyáva volt;
Tulszárnyaláď királyom te dicső ősidet,
Igyál, és gyáva czenk az, ki itt közöttünk nem követ.»

Nevettek mind a hősök. Nem ijedt meg Etel
Az óriás kancsótól, vigan fogadta el
És ajkához emelte, két kézzel fogta bár,
Egyet huzott belőle, s üres lett már is a pohár.

«Kövessétek példámat» — mond, s a hősökre néz:
A kancsó könnyü lett, — a királyi fő nehéz.....
Sok hordót csapra ütnek a gyors pohárnokok,
Ott nem maradt ez estén egyetlen egy száraz torok.

Sok hős kidült, ki máskor megállt vészes csatán,
Végig zugott a lárma a fényes palotán,
Ez énekelt, az ugrált, egy bús, másik derült,
Józan kevés volt, sok már édes álomba szenderült.

Igy ittak ott tovább is. Midőn az éj beállt,
Hős Walter az ivók közt józant alig talált,
S azok is addig ittak, a mig mindannyian
A földön lent hevertek, álomba dőlve, ittasan.

A nagy terembe már csak magában Walter áll
Ébren, s körültekint a sok gyertya lánginál,
S ha most égő fáklyával a házat gyujtja fel,
A nagy hősök közül nem menekszik onnan egy sem el.

Walter most az udvarban Hildához indula,
S amint azt megbeszélték, minden készen vala,
Az istálóból aztán lovát előhozá,
Rég hű bajtársa volt az, most gyorsan felkantározá.

Nyerítve állt a ló ott, mint harczi mén szokott,
Fejét büszkén emelte, szájából hányt habot;
A két nehéz szekrényt is a hős reá raká,
S lovának kantárszárát a szép Hildának átadá.

Aztán ő is sietve ott felfegyverkezik,
Hatalmas egy pánczél az, a melybe öltözik,
Arany vérttel lábszárát szintén körül vevé,
Piros tollu sisakját még a fejére feltevé.

Két kardot is kötött fel, mint volt az hún szokás:
Egyik jobb oldalán volt, baloldalán a más;
Két élü volt a hún kard, s akit talált vele,
Nem szállt az sikra többet, gyógyithatlan volt a sebe.

Lándzsát és pajzsot is vett kezébe a lovag,
És így felfegyverkezve utnak indultanak.
Kantárszárán vezette szép Hilda jó lovát,
És a gyülölt országot így bátor szivvel elhagyák.

A két halászvesszőt is Hildának adta át,
Igy terhelé meg Walter bájos menyasszonyát:
Elég volt ám a hősnek nehéz fegyverzete,
Hunok földjén a harczra készülve kellett lennie.

Sietve léptek, míg csak az éj tartott vala,
De már amint felvirradt a napnak hajnala,
Az erdőbe vonultak, elhagyván az utat,
S oly sürűben pihentek, hová a napsugár se hat.

Szép Hildának keblében nagy volt a félelem,
A madár röptétől is megijedt hirtelen,
Ha lépteik alatt a száraz haraszt ropog,
A legkisebbke zajra, a szíve félve feldobog.

Sok várost és sok falvat így elkerültenek,
Ott jártak hol lakatlan és vad a rengeteg.
Hol nincsen út, sem ösvény, hegy, völgy és bérczen át,
Vivé a forró honvágy a hőst és szép menyasszonyát.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Plœtz Károly. Elemi franczia nyelvtan. Reál-, kereskedelmi, valamint felső leányiskolák számára. — A szerző kizárólagos engedélyével magyarította *Salamin Leo*. — Második bővített és javított kiadás. Budapest, 1889. Lauffer, 251 l. Ára kötve 1 frt 50 kr.

Az idegen nyelvtanítás miseriáját mi sem világítja meg jobban, mint e fordítás. Csak az eddig megjelent segédkönyvek hasznavehetetlen volta és az újnak szerkezésével járó temérdek nehézség bírhatta rá a gyakorlat emberét, hogy idegen nyelven, idegen ajkúak és idegen viszonyok számára írt grammatikával segítsen rajtunk. Alig is találhatnánk jobb alkalmat mind ama panasz elmondására, mely az iskoláinkban tanított modern nyelvek sikeres oktatása körül bennünk felmerültek. Elsorolhatnók az akadályokat, melyeket idő- meg helyviszonyok, megcsökönyösödött szokások, meg — tisztelet a kevés kivételnek — pártfogolt tankönyvek a franczia tanítás elé gördítenek. Rámutathatnánk a szomorú közönyre és ellenséges indulatra, mely minden újítást csirájában fojt el. De elhallgatjuk mindezt, nehogy könyvismertetésből pædagogiai vezérczikk váljék. Beérjük annak kiemelésével, hogy új franczia nyelvtant, mely csak egy arasznyival közelebb visz a javuláshoz, egy szemernyi jóval gyarapítja módszerünket, szívesen fogadunk mindnyájan és keresve keressük benne az okulást. Mindazáltal kétkedéssel vettük kezünkbe a Plœtz magyar fordítását. Kérdések támadtak bennünk már a czím olvasásánál. Lehet-e német nyelven írt franczia nyelvtannak magyar iskoláinkban hasznát venni, ha magyarázatait meg német példamondatait egyszerűen lefordítjuk? És ha igen, jó választás volt-e Ploetz nyelvtana? Az utóbbira természetesen könnyebb volt a válasz. A Plœtz nyelvkönyveit régóta ismerik nálunk is. Némelyikét már több évvel ezelőtt fordították le magyarra, másikát néhány iskolánk eredetiben vette tankönyvei közé. Magántanításnál pedig széltiben találjuk gyermekek és felnőttek kezében. Németországban valóságos hatalom a «Ploetzismus» és a ki szomszédaink franczia nyelvtanítása iránt csak némi érdekkel viselkedik, el nem kerülheti e hatalom ismeretségét. Mi szerezte Plœtz tankönyveinek e nagy elterjedést és, hogy úgy mondjuk, népszerűséget? Első sorban ne feledjük, hogy az Ahn-Ollendorf módszerek virágzása korában jelentek meg és ezekkel összehasonlítva valóban nagy lépést tesznek előre: megszorítják a nyelvanyagot és így kerülik az emlékező tehetség egyoldalú megterheltetését; gyakorlataik nem olyan üresek, szellemtelenek s nem adnak tárgyat az élczlapok rajzolóinak, sőt nagyrészt tartalmasságra törekednek és a latin nyelvkönyvek módjára a történelem meg földrajz köréből veszik a legtöbb

anyagot; szigorú grammatikai menetben haladnak, különös gonddal az anyanyelvre és a latin studium által nyújtott alapra; takarékosak a grammatizálásban és csak a legfontosabbat választják ki; egyaránt tanítják a köznapi és irodalmi nyelvet, nem hanyagolván el soha az egyiket a másikért; lehetőleg korán összefüggőbb textusokat is adnak és már az első év számára könnyebb olvasmányokat. Hozzá járult az a pædagogiai tapintat, melylyel Plœtz a tanulás minden fokára külön-külön szerkesztette nyelvtanait, sőt külön a gymnasiális és reális intézeteknek; nem állt meg a grammatika befejezésénél, hanem folytatta előbb nehezebb «gyakorló könyveivel», azután a betetőző «fordítási gyakorlatokkal», melyeket legvégül «társalgási kézi könyvével» és «irodalomtörténeti chrestomathiájával» olyan egészszé alkotott, mely már terjedelménél fogva is tiszteletre méltó munka volt és értékében igazán magasan fölötte állott minden elődének. Csak akkor kezdték Plœtzöt komolyan birálni és fogyatkozásait keresni, midőn a Herbart-Ziller iskola hívei az idegen nyelvek tanításában az olvasmány fontosságát hirdették és a pusztán grammatizáló módszert meg a foszlányos fordításokat francziából és vissza czéltalannak bizonyították. Mostanában tehát azon fordul meg a kérdés, olvasmányból induljunk-e ki vagy a nyelvtani kategoriákból? A két módszer hívei között heves a harcz és talán még el sem érte tetőpontját. Jellemzéséül felemlítjük, hogy legujabban mily különös két argumentum hangzik a vitában: az induktiv módszer követői *kényelmesnek* nevezik a grammatizálást és ide-oda fordítgatást, a deduktiv tanítás hívei pedig *emésztő, testet-lelket kimerítő* munkának híresztelik az olvasmányon való nyelvtanítást. Nem tartozik bírálatunk keretébe e vitában állást foglalni. Ha Salamin a franczia nyelv tanítását jobbnak tartja a grammatikai alapon, elfogadjuk módszerét és megengedjük, hogy ez az út is Rómába vezet. Helyeseljük tehát, hogy Plœtz nyelvtanát választja tankönyvül, mert mi sem igen ismerünk jobbat e nemben. Nem tartjuk ugyan kifogástalannak és több tekintetben szerettünk volna rajta változtatást és javítást, de e nélkül is belenyugodnánk.

Azonban egész mássá lesz a kérdés, mihelyt magyarra való fordításáról van szó. Fentebb kiemeltük, hogy e nyelvtan egyik jó oldala éppen a német nyelvre való folytonos tekintet, nem abban az értelemben, a mint Salamin előszavában rosszalja, hogy mindvégig hasonlítgatja a két nyelvet, hanem inkább a német kezdő tanuló szükségeit tartva szem előtt, mikép vezeti be az idegen nyelv hang- és alaktani új világába, mikép válogatja meg számára a nyelvtani anyagot, mely sorban adja, mire nyujt több és mire kevesebb gyakorlatot, hogyan könnyíti meg munkáját az alaktanban előlegezett syntaktikus utasításokkal, mikép szerkeszti példáit a fordításra való tekintettel. Valóban a német tanuló csakhamar otthonosan érzi magát az ismeretlen tájékokon, lépten-

nyomon érezheti, hogy olyan ember vezeti, a ki ismeri gondolkodása módját, megsejti minden érzését, előre látja minden szükségét. Plœtznek legnagyobb ellensége sem tagadja meg tőle e kiváló tapintatosságot és az igazi németes szellemet, mely egész könyvén elterjed. Mivé lesz mindez a fordításban? Képzelhető-e, hogy magyar tanulónak megfeleljen éppen az a sorrend, az a magyarázat, az a példa, mely a németnek annyira illett? Nem bukkan-e majd minduntalan értelmetlen vagy legalább is fölöslegesnek látszó dolgokra és nem talál-e majd még többször hiányokat, melyeket csak az *ő magyar* nyelvtudata érez? Nem lesz-e nehéz számára, a mi németül könnyű volt és viszont? E kérdésekre a következőkben adjuk meg a választ, kimutatva azon hibákat vagy fogyatkozásokat, melyek a magyar fordításban tisztán azért találhatók, mert egyszerű *fordítás* és nem, a mint kellett volna, *átdolgozás*.

Első sorban említjük a grammatikai magyarázatok ferdeségeit, melyek a magyar szempont megfigyelésével elkerülhetők voltak: *Un nom* név, *une main* kéz és úgy következetesen a magyar «egy» nélkül; pedig helyesebb lett volna talán rámutatni amaz esetre, midőn a magyarban nem élünk a határozatlan névelővel. — A 4. leczke magyar példamondataiban a kihagyott «van» állítmány fordítása szintén külön utasításra szorúl és több gyakorlatot kíván, mint a német tanulóval szemben. Hasonlóképp az *on* határozatlan névmásnál, melyről a német tanár csak a megfelelő német szót tanítja, míg a magyarban négyféle alakot kell említeni s ezek között nem mindig könnyű a választás; magyar-franczia nyelvtanban tehát külön, alapos tárgyalás szükséges. — A 7. leczkétől fogva már sűrű, fontos eltérésekkel találkozunk a franczia és a magyar szórend között, úgy hogy a szórendi szabályt nagyobb nyomatékkal kellene kifejteni, mint Plœtz tette, a ki különben az egész könyvön keresztül lehetőleg kerüli a szórendi nehézségeket és a hol szükséges, jegyzetekkel könnyíti a fordítást. Salamin e pontban túlságos könnyen vette a dolgot és mindent a tanárra bízott. — A 9. leczkében, hol először fordulnak elő számnevek, okvetetlenül elvártuk volna azt a megjegyzést, hogy a francziában a számnév után is többessel élünk, a németben ez természetesen fölösleges. — A magyar tanítás szempontjából talán legkülönösebb a participe passé korai bevezetése. A német tanuló természetesen igen könnyen bánik el vele; mert mihelyt tudja, hogy *j'ai* = ich habe és *lu* = gelesen, már megérti azt is, hogy *j'ai lu* a mult idő alakja. De mit tegyen a mi növendékünk a *j'ai* = birok, van valamim és *lu* = olvasott (igenév) magyarázatokkal? Mit jelent neki ezek után *j'ai lu?* És Salamin egyetlen szóval sem igazítja útba, ezt is a tanárra bízza. Minek akkor általában nyelvtani fejtegetés? Nem volna elég, tisztán példamondatokat adni? — Hiányosnak találjuk a névragozás tárgyalását is. Plœtz teljesen eleget tesz, ha azt mondja: *de* bezeich-

net den Genitiv, *à* den Dativ; de a magyarúl tanulónak elég világos-e, ha azt mondjuk: «*de* megfelel a Génitifnek e kérdésre honnan? kitől? midőn a magyarban -ből, -től, -ról ragok állanak.» Hogyan fordítja majd ezek után az ilyen mondatot: *la fleur du jardin?* Úgy-e hogy «a virág a kertből»? De hát ha birtokviszony? Hasonló a dativus magyarázata. Még jobban megzavarja a rákövetkező példa: *d'un père* atyáé és *à un père* atyának, hogyan felel meg ez a magyarázatnak? — Külön tárgyalást igényelt volna minden időalak, melynek a magyarban nincs megfelelője, míg a németben van; ilyen pl. a futur passé, a subjonctif imparfait- és plusqueparfaitja. Még az indicatif imparfaitja és passé définije is máskép tanítandó magyar iskolában, mint németben. Mert míg a német tanár párhuzamba állíthatja anyanyelve illető idejével, addig a magyar nem igen hivatkozhatik a mi ú. n. félmultunkra, melyet még az irodalom sem használ rendszeresen. — E helyett elmaradhatott volna a birtokos névmás korai ismertetése, mely a német tanulónak nehézségeket okoz, de a magyarnak nem. — A subjonctif használata az *afin que* és *pour que* kötőszók után világos, mihelyt megtudjuk, hogy ezek «damit» nek felelnek meg, de ha magyarul «azért, hogy»-al fordítjuk, nem igen fog eligazítani; mert míg «damit» mindig czélhatározó mondatot kezd, addig «azért, hogy» sok más mondatszerkezetben is előfordul, a mikor nem kell subjonctif utána. — Ha a Plætzben azt olvassuk: «*De* und *à* heissen vor dem Infinitiv: zu, *pour:* um zu» akkor nemcsak a franczia mondatban értjük meg a præpositiókat, hanem a francziára való fordításban is útmutatónak használhatjuk; de mit tegyünk Salamin e megjegyzésével: «az infinitif előtt *de, à* és *pour?*» Természetesen nehéz is volt azt a német mondatot magyarra fordítani. — Ép ily homályos az a magyarázat, hogy «ha a participe présent-t *en* előzi meg, akkor cselekvést fejez ki és változatlan marad», pedig az előző mondat szerint «a part. pr. *mindig* cselekvést fejez ki». Plœtznek ide vonatkozó helyét természetesen nehéz lett volna lefordítani, de nem is volt szükséges; egy kis utánjárással sokkal jobb magyarázatot adhatunk a magyar tanulónak ezen ú. n. gerundiumról, ha a határozói igenevünket veszszük segítségül. Ezt meg is kisértette Salamin, de nem a kellő eredménynyel s így megtartotta a Plœtzből, a mit csak lehetett. — Külön gyakorlat szükséges a magyar franczia tanításban a tárgyas ragozásra amaz esetben, ha a tárgy nincs kitéve; a franczia és a német nyelvben egyaránt a személyes névmás pótolja ilyenkor, mig a magyarban az igealakon magán jelezzük. A tapasztalat minden embere ismeri a nehézséget, melyet az ily mondat fordítása okoz és így alig nélkülözhető külön fejezetét képezi minden magyar franczia nyelvtannak. Salamin könyve nem foglalkozik vele, mert a Plœtzében sincs szó róla. Úgy segít néha rajta, hogy kiteszi a személyes névmást,

de ezáltal magyartalanná válik a mondat. — A *car* és *parce que* kötőszók közötti különbséget Plœtz könnyen érteti meg, ha a megfelelő «denn» és «weil» szavakat adja. De beérhetjük-e oly magyarázattal, mely mindkettőről azt mondja: «mert (indok)»?

Az igaz, hogy Salamin több helyen igyekezett Plœtz könyvén javítani, vagy legalább változtatni teljesség vagy helyesség szempontjából. De ilyenkor is gyakran csak rosszabbá lett a dolog. Így tökéletesen tévesnek tartjuk az igeidők megnevezésének új formáit. Nem zavarosabbak-e e nevek: Indicatif présent imparfait, prétérit imparfait historique, prétérit imparfait descriptif, futur présent imparfait, préterit parfait descriptif, prétérit parfait historique stb. mint a régibb, egyszerűbb elnevezések Plœtznél? Hasonló pedantéria van az ilyenekben: «az accusatifnek megfelelő régime direct» és «a nominatifnek megfelelő sujet».

Éppenséggel helytelenné vált Salaminnál a számnevek kiejtésére vonatkozó szabály: «Öttől tízig (5—10) a számok végmássalhangzóit nem mondjuk ki, ha oly szók előtt állanak, melyek mássalhangzóval vagy *h* aspiréeval kezdődnek», a mi Plœtznél helyesebben így van: «wenn diese Zahlen vor einem Worte stehen, *welches sie multiplizieren.*» — Tévesnek tartjuk azon módot, melyen Salamin a futur képzését magyarázza. Eltérve Plœtztől *-rai*, *-ras*, *-ra* stb. ragokat ad, melyek a tőhöz járulnak, a mi teljesen ellenkezik a tudományos tényekkel. Salamin ellenmondásba is jut önmagával, midőn néhány sorral alább azt mondja: «je donnerai tulajdonképen annyi, mint: j'ai à donner». Haszon nélkül való mindama magyarázat, melyet a módok és idők használatára találunk. Ezeknél vagy teljes, kielégítő szabályt, vagy semmit se adjunk, mint Plœtz teszi. Mire szolgál p. ez utasítás: «A subjonctif azt fejezi ki, a mit valóságban még nem tudunk», mikor egyrészt sok a kivétel, másrészt a fordításnál semmire se vezethet? Ilyen még e szabály is: «ha a főmondat igéje mult időt jelöl, vagy benne valamely föltétel fordul elő, akkor a jelen vagy jövő kifejezésére a subjonctif prét. imparfait szolgál». Nem szabatos a comparatif képzésének magyarázata *plus*, *moins* és *aussi*-val, mely utóbbi Plœtznél nincs is említve.

De legtöbb kifogásunk ama változtatások ellen van, melyeket Salamin a *kiejtés* tanításánál tett vagy kényszerűségből, alkalmazkodva a magyar beszédhez s íráshoz, vagy önkényesen, itt is javítva vagy bővítve Plœtzöt; elsoroljuk őket a könyv rendjében, természetesen nem akarva teljes listát adni: 30. l. «Gyengén hangsúlyos (nem néma) az *utolsó* szótag» («Ein schwacher Ton liegt auf der *letzten* volltönenden, *nicht stummen* Silbe); természetesen Plœtznél sem értjük, mit akar a «schwacher Ton» kifejezéssel, mert hol van «erősebb» hangsúly? — 40. l. «*ai* és *ei* mint é, pontozott *e*-vel, mely valószínűleg a magyar közép

e-t akarja jelenteni. De *ai* meg *ei* semmiképen sem egyhangzású. Eltekintve attól, hogy mindegyik több árnyalattal bír, az *ai* határozottan nyiltabbnak mondandó az *ei*-nél. Ép igy az *o* nem egyhangzású az *au*-vel *r* vagy *re* előtt, amaz nyílt, emez zárt és *cor* egész más *o*-val ejtendő, mint *Maure;* ugyanez áll az *eu* és *oeu*-ra. Mindezeknél különbséget kell tenni *a)* hosszú és rövid, *b)* nyílt és zárt hangzás között, a mit Plœtz is, Salamin is elmulaszt. Teljesen hamis Salamin jelölése az orrhangok kiejtésére: 41. l. *an, am, en, em* = ăn (lángos, rángat), ez németes, nem fr顾nczi顾s; ehhez sorakozik az a szabály is: 43. l. «ha *mon, ton, son, un* mássalhangzó előtt állunk, az *n* betűt gyengített orrhanggal mondjuk ki», mert nem az *n* az orrhang, hanem az előtte álló magánhangzó, és orrhangot gyengíteni nem igen tudnánk. — 44. l. «monsieur = mŏ-szió» szintén németes, vagy ha úgy tetszik, dialektikus; a modern hangzásban möszjő. — 40. l. Plœtz után Salamin is csak kétféle *e* hangot különböztet meg: zárt *e* (é) és nyílt *e* (ė), pedig azonkívül, hogy a kettő majd hosszú, majd rövid (a mi igen fontos és könyvünkben elhanyagolt különbség) megvan még a közép *e;* így az idézett helyen elsorolt szavak között tête, fête, fenêtre, parlais, parlerais, es, est, les, mes, tes, ses közép *e*-vel ejtendők. A közép *e*-t oly lényeges árnyalatnak tartjuk a franczia beszédben, hogy semmi áron sem kívánnók iskoláinkban elhanyagolni; ha több nem, de mindenesetre egy csöpp abból, a mi «savát» teszi a szép franczia kiejtésnek. — 50. l. cet = szöt hibás és Plœtzben nincs meg. — 53. l. absence = ăb-szánsz, a már említett németes kiejtés; még Plœtz is latin *a*-val jelöli. — 55. l. «a *h* aspirée szintén néma» nem áll teljességgel, mert a mívelt franczia gyenge hehezettel igyekszik kiejteni és franczia iskolákban erősen gyakorolják a növendékekkel. — 59. l. fölöslegesnek tartjuk különös gyakorlását a *g, j* és *ch* kiejtésének, mely német könyvben nagyon is helyén van. — 78. l. premier = prömié, second = szögon, úgy hiszszük teljesen félrevezetik a tanulót, mert a szavak első szótagja távolról sem felel meg a magyar *ö*-nek és *-gon* nem mutat orrhangot. — 79. l. *eil* és *eille* = éj, pedig nyílt *e*-vel hangzanak. — 86. l. *et* és *ets* = nyílt *e* p. billet, filet, intérêts, cabinet, pedig mindezekben és általában közép *e*-nek kellene tanítani. — 140. l. «*Tous* szóban az *s* nem hangzik, ha a hozzá tartozó reá következő szó mássalhangzóval kezdődik»; Plœtznél is így szól, pedig egyszerűen azt kell tanítani, hogy a *tous* mint főnév, tehát «mindnyájan» jelentésben *sz*-el ejtendő, más különben a nélkül. Igen különösnek találjuk a *liaison* tanítását úgy Plœtz-nél mint Salaminnél. A különben néma végmássalhangzókon kívül liaisonnak veszik azt is, midőn a folyékony olvasás vagy beszéd közben mintegy összeolvasztjuk a szavakat p. ma robe‿est belle; Émile‿et Édouard, és mindezeket pontosan megjelölik egész a 60. leczkéig. Felfogásunk szerint

ezzel csak megzavarják a tanulót, a ki nem szokik hozzá különbséget tenni az igazi, francziás liaison és amaz összeolvasás között, mely minden nyelvben megvan. Minek is szükséges megjelölni az utóbbit? — Magában a francziás összeolvasásban szintén túl mennek néha szerzőink a művelt beszéd szabta szokáson. Nem igen ejtik p. Il est maintenant‿en Italie (43. l.); Alfred‿est notre ami (u. o.) a hol inkább *d* hangzik; des fleures‿et des rivières (49. l.); j'ai appris le français‿en France (50. l.) és l'anglais‿en Angleterre (59. l.); la paix‿ou la guerre (u. o.); les armées‿hongroises (60. l.); pedig határozottan hibás; dans quel pays‿est située cette ville (69. l.); les places et les jardins (100. l.).

A fordító átvett Plœtztől néhány olyan hibát is, mely a helyes francziaság szempontjából nem válik javára a könyvnek. Ilyen az *oui* használata a *si* helyett egész az 56. leczkéig; *banc* e. h. rang (92. l.); avez-vous déjà montré le port de la ville à votre cousin (66. l.), a hol az accusativusnak a dativus előtt kellene állnia; *version* nem «fordítás» általában, hanem «fordítási gyakorlat idegen nyelvre»; «redingote» nem felöltő, hanem inkább az ú. n. «szalonkabát» vagy legalább hasonló szabású; *choix* nem csak választás, hanem «választék» meg «válogatás» is; *leçon* nem csak «betéve tanulandó leczke», hanem általában «szóbeli feladat». Fontosabb ezeknél az igeidők helytelen alkalmazása a közönséges beszédből vett példákban: achetait-il donc beaucoup? (88. l.); ink. passé indéfinivel; n'a-t-il pas été dans un pensionnat? (91. l.) ink. imparfaitval; bien que vous fussiez si longtemps en France és a következő leczkében: quoique tu aies été six mois à Paris (96. és 97. l.), pedig mindkét mondat ugyanazon jelentésű; si vous n'eussiez pas eu cette complaisance (97. l.); ink. plusqueparfait; bien que j'eusse été déjà deux fois à Dresde (u. o.) ink. passé du subjonctif; Quelle pièce donna-t-on (101. l.) ink. passé indéfini és jouer ige; lorsque notre classe eut été examinée (118. l.) ink. passé indéfini stb.

Alaposabb átdolgozásnál az sem történt volna, hogy sok példamondat más nyelvtani kategoriába, tehát más leczkébe tartozik, természetesen a fordítás által, mint az eredeti német mondat. Ilyenek pl. Vannak hibák gyakorlataidban (Du hast Fehler in deinen Exercitien gemacht); megvannak tollaim fiókomban (Ich habe meine Federn in meiner Schublade); még nem irtam meg (a tárgy a kérdésben meg volt nevezve: nein, ich habe *meinen Brief* noch nicht geschrieben); te tetted ezt a hibát? (Hast du diesen Fehler gemacht?); ajtónk előtt padok vannak (*wir haben* Bänke vor unserer Thür); ezt a tizenegy levelet ma reggel kapta ön? (Haben Sie *denn* diese elf Briefe heute morgen empfangen?); nincs házatok előtt bükkfa? (*Habt ihr* nicht *eine* Buche vor eurem Hause?); most jo alkalmam van választani (wir haben jetzt eine gute Auswahl); ti a tieteket *még meg sem* kezdtétek (ihr habt die

eurigen *noch nicht* angefangen); nem kellett-e ma reggel franczia fordítást készitened? (*Hast du* nicht heute morgen eine fr. Übersetzung zu machen *gehabt?*); Schiller *egyik* szomorújátékának czíme (der Titel eines Trauerspiels von Sch.); neked lesz igazad és nem nekem (du wirst Recht haben und ich werde Unrecht haben); ma délután *éhezni* fogtok ihr werdet heute Nachmittag Hunger haben); legyen oly szíves (*Haben Sie* die Güte); fivérem mesél és mi *hallgatjuk* (Mein Bruder erzählt und wir *hören zu*); nézz tanítódra, hallgasd meg és ne beszélj (höre zu und sprich nicht); *pedig* nincs igazad (du hast Unrecht); ne keressétek barátaitokat, nem fogjátok *őket* megtalálni (Suchet nicht, ihr werdet eure Freunde nicht finden).

A fördítás magyarsága ellen is nem egy kifogásunk van. Nem akarjuk túlságos hosszúra nyujtani ez ismertetést s azért nem szólunk a magyarázatok nyelvéről; csak a példamondatok közül sorolunk fel egynéhányat, mert úgy tartjuk, hogy a gyakorlatokat különös gonddal kellett volna fordítani, illetőleg szerkeszteni. J'aurai eu, nekem leendett, másutt: majd bírtam; j'aurai été leendek; avoir, bírni; on a, bírnak; megvannak tollaim fiókomban (49. l.); igen, uram, a király falaink közt van (51. l.); elutazásom szombat estére van téve (76. l.); vannak már latin leczkeóráitok (77. l.); hol vannak eszközeim (e h. szerszám) (81. l.); ma reggel elhozta a szabó önnek a felső kabátját (82 l.); legyetek mindig az ő véleményén (83. l.); mi játszánk és ti dolgozátok (88. l.); hol voltatok vala oly sokáig (91. l.); a királynak nem lett ideje kihallgatást adni (93. l.); Cæsar Pompejus fiaitól a győzelmet elragadá, noha azoknak serege vitéz és nagyszámú vala (96. l.); szerencsések volnánk, ha e nyáron utazásra engedelmet kapnánk (98. l.); sokszor hallottunk magyarul beszélni az utczákon (101. l.); hétfőtől 8 napra ismét megkezdödnek (105. l.); ne hagyjatok bennünket beszélni, hagyjatok cselekedni (105. l. Plœtz a parancsoló mód több. 1. személyére mindig olyan alakot használ: lasst uns nicht reden, lasst uns handeln!); kell, hogy ön a jegyét felmutassa (111. l.) és kell, hogy ön megtörje hallgatását (u. a. az *il faut que* .... gyakorlására); a gőzgép a vasúton legelőször alkalmaztatott 1806-ban (119. l.) stb.

BARTOS FÜLÖP.*)

---

*) E könyv első kiadásának birálatát l. e *Közlöny*ben XII, 1888, 392—396. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dr. Johann Heinrich Schwicker, Geschichte der ungarischen Litteratur. Leipzig, Wilhelm Friedrich, 1889. 8-r. VIII és 944 l.

Fischer Petőfi-életrajza után néhány hónap mulva egy szintén igen terjedelmes munka jelent meg Lipcsében, mely egész irodalmunk fejlődéséről akarja tájékozni a német közönséget, s mely nemcsak szerzőjénél s a megjelenés időpontjánál, de kiváló figyelmet érdemel azon tendentiosus szellemnél fogva is, mely lapjain széltében nyilatkozik. E mű szerzője mind az apologeta, mind az egyoldaluan itélő kritikus szerepét elutasítja magától; csakhogy, meg kell vallani, e dicséretes elhatározás érdemét nagyon csökkenti az a körülmény, hogy kivált az utóbbihoz teljesen hiányzik benne a kellő szakismeret, mely nélkül birálói tisztet vindicálni legalább is vakmerőség. Könnyű volt tehát Schwickernek csupán a «jóakaró és részrehajlatlan» referens nyúgodt szerepét választania, mikor mást, tisztességgel, nem is választhatott; s nem fog talán bennünk is annyi naivságot föltételezni, hogy e kénytelenséget már most erényszámba vegyük. Irodalmunk, különben is, eljutott már az érettség ama fokára, melyen ép úgy ellehet a hizelgők tömjénfüstje nélkül, mint szemébe nézhet a férfias bírálatnak, s legkisebb oka sincs többé koldus-alázkodással és vak hálával fogadni bármely szót, mely a külföldön számára elismerést szerezni iparkodik. Az európai cultura összes munkájában a mi részünk csekély ugyan, de mégsem oly jelentéktelen, hogy annak díjában ma is beérhetnők a dilettansok léha bókjaival vagy a compilatorok nevetséges botlásaival.

Régi balitélet, hogy a műfordítás tiszte azokra néz, kik eredetit nem bírnak producálni, a «fruit sec» néven ismert tévesztett existentiák és szellemi invalidusokra, kik ugyanazon felfogás szerint, állandó újonczozási anyagul szolgálnak a műbirálók epés hadának is. Mai napság e tekintetben kissé megváltoztak a nézetek, és ma nem tartják a műfordítói vagy birálói hivatás kétségtelen jelének a productiv erő hiányát, sőt bizonyosra veszik, hogy két fordító vagy biráló közül az lesz a jelesebb, a ki — cæteris paribus — önálló művészi termelésre is képességgel bír s a gyakorló költészet terén sikerrel működik vagy legalább sikerrel próbálkozott. *Hamlet* fordítása, egyébként bármily nagy tehetségből eredne is, bizonynyal nem volna oly remek, ha nem költő végezte volna, vagy kevésbbé nagy költő, mint Arany, s Bajza és Vörösmarty, Kemény Zsigmond és Gyulai Pál bizonyára nem volnának oly kitünők a bírálatban, ha mint költők kevésbbé vagy épen nem volnának jelentékenyek.

Irodalmunk elismerését a külföldön nagy mértékben akadályozta,

hogy a magyar költészet termékeit a legtöbb esetben nem költők, hanem kontárok vagy, legfölebb, jóakaró dilettansok tolmácsolták. Tudjuk, Vörösmartyt mennyire visszadöbbentik vala németre fordított művei, s *Zalán* egyik részletének fordítása annyira elijeszté magától, hogy kételkedni kezdett tehetségében. Tretter és Paziazzi, Petz és Majláth után, kik az Aurora-korszak fordítói, a negyvenes évek végén a hirhedt Kertbeny tűnt fel, ki Petőfit nevetségesen eltorzítva mutatja be a német közönségnek; s csak a legujabb korban találunk végre oly tolmácsokat, kikben a nyelv- és verselésbeli készséggel, a formai virtuositással, finom költői érzék párosul, melynek hiánya irodalmunk régibb tolmácsaiban majdnem átalános.

A Tretter-Paziazzi-féle fordítások, mint tudjuk, Toldy ösztönzésére készültek az ő *Handbuchja* számára (1828), mely először nyújtott teljes áttekintést a magyar költészetből a német közönségnek. Sokáig ez a kézikönyv volt az egyetlen megbízható kalauz, mely a külföldet egész irodalmunk fejlődéséről tájékozta, s minthogy voltakép anthologiának készült, a Költészet történetének és a Középkori magyar irodalom történetének későbbi német fordítása nem tette fölöslegessé, ámbár meglehetősen kitüntette hiányait. A magyar költészet újabbkori föllendülése azonban, organikus összefüggésben és helyes módszerrel, maig sem tárgyaltatott olyanok által, kiket úgy szakképzettségük, mint a külföld előtt szerzett tekintélyük e föladatra kiválóan képesít. A műfordításban Petőfi és Arany újabb fordítói bizonynyal felülmulják az Aurora-kör szerény «németjeit»; de a korszak, mely Aranyt és Petőfit szülte, még nem találta meg Toldyját, ki a külföldön is úttörője volt a magyar irodalomtörténet tudományos ismertetésének.

Néhány évvel ezelőtt kiváló magyar írók, tudósok és publicisták közreműködésével, egy előkelő irodalmi társulat ægise alatt, igen érdekes és tanulságos könyv jelent meg a német könyvpiaczon: essayk és vázlatok a modern Magyarországról*), melyek könnyed, vonzó előadásban a magyar culturának majdnem minden ágát felkarolják. Ez a könyv kettős tanulságot tárt föl előttünk. Az első az, hogy német földön immár hozzá szoktak ahhoz a gondolathoz, hogy *van* magyar cultura, *van* magyar irodalom, mely az európai művelt nemzetek concertjéhez nem épen nagy terjedelmű ugyan, de sajátos timbre-vel bíró új hanggal járul; s ez a tény ránk nézve annál örvendetesebb, mivel szellemi életünk minden nyilvánulása majdnem kizárólag a német irodalom közvetése által jut el a nyugati nemzetekhez. A második tanulság az, hogy valamely cultura legfőbb munkásai lévén annak leg-

---

*) Das moderne Ungarn. Essays und Skizzen von Johann v. Asbóth &c., herausgegeben von Dr. Ambros *Neményi*. Berlin, 1883.

alaposabb ismerői, nem csupán sajátlagos viszonyaink kivánják, hanem a dolog természete is arra utal, hogy azok ismertessék culturális mozgalmainkat a külföld előtt, kik e mozgalmakban vezérszerepet játszanak. Kis nemzetek ritkán vannak oly kedvező helyzetben, hogy nyelvük az ország határán túl, azon intellectuális sphærákig hatoljon, hol az európai közvélemény készül, s mi természtesebb, mint hogy ez informatio munkáját ép azok kell hogy magukra vállalják, kik valamely kimagasló pontján állva nemzetök culturalis mozgalmainak, legjobban ki tudják szemelni és előterjeszteni ama közvélemény helyes alakulására a substratumot.

Ily szempontból tekintve, Schwicker munkája legkevésbbé sem elégíthet ki bennünket. A szerző nem tartozik a magyar irodalomtörténet önálló művelői közé, s nagy mértékben hiányzanak benne a tudományos *hitel*, az alaposság és megbízhatóság föltételei. E könyv minden lapja elárulja, hogy itt csak dilettanssal van dolgunk, ki a tudomány alapkérdéseivel behatóan nem foglalkozott, sőt e kérdések iránt általában közönyösséggel viselkedik. Constatálhatjuk, hogy vannak kézikönyvek, specialis tanulmányok, beszédek és ujságczikkek, a melyekből Schwicker munkája bizonyos routine szerint — ad legem artis — compiláltatott, s melyeket a szerzőnek, vagy másnak, ki munkája egyes részleteit fordíthatta, úgy a hogy ismernie kellett; de az egész hatvan ívben nem találtunk egyetlen aperçut, mely irodalmi jelenségeink «figyelmes studiumából» fakadt, s melyben a szerző felül tudna emelkedni a közönséges compilátor színvonalán. A mű beosztása is alig tér el az ismert kézikönyvekétől, sőt mondhatni, az egész, nagyjában, a Beöthy-féle compendium németre fordított és tartalmi analysisekkel jól-rosszúl összeábdált példákkal s életrajzokkal mesterségesen, fulladásig hizlalt mása, mely, Schwicker procédéje szerint, minden nehézség nélkül megüthette volna a száz ivet is, ép úgy, mint megközelíti a hatvanat. Inkább rendszer és izlés nélkül egymás mellé sorolt anyaghalmaz e hatvan is, mintsem *könyv* a szó igaz értelmében, egységes gondolatból fakadt organismus, melyben a részek vannak az egészért, s nem az egész a részékért.

Maga a tény, hogy irodalmunkat tárgyaló ily rendkivül terjedelmes munka a német könyvpiaczon egyáltalán megjelenhetik, kétségkívül nemzetközi helyzetünk javulásának örvendetes signaturája. Mind a mellett van okunk erősen kételkedni abban, hogy a XIX. század előtti magyar irodalom különösen érdekelhetné azt a mívelt német olvasót, kinek számára ez a könyv iratott. Schwicker tehát, minthogy maga is akkép van meggyőződve, hogy a valódi irodalmi *élet* nálunk alig száz éve indult meg, bátran elhagyhatott volna 15—20 ívet a könyvből, mely így is szerfölött vaskos lett volna még. Tehette volna annál inkább,

mivel nyelvészethez, ethnographiához még kevésbbé konyít, mint az irodalomhoz, a régi irodalmat pedig egyáltalán nem ismeri. Mellőzve itt Schwicker merész excursióit a nyelvészet terén, pusztán detail-kérdésekre szorítkozunk az irodalomtörténetben is, nem lévén értelme az elvi discussiónak ott, hol minden gond és kritika nélkül használt segédeszközöktől való teljes függés szemmel látható. Csak futólag említjük, hogy Schwicker a magyar dráma fejlődésének előadásában Toldy elavult nézetét követi, melyet Gyulai Pál régóta megczáfolt már (59, 72, 103), és Bornemissza *Electrájáról* olyanformán emlékezik, mintha az előttünk mai napság nem volna ismeretlen (106—7). Gyöngyösit a *verses népregény* (Volksroman in Versen) alkotójának nevezi, holott ő valójában új genret, plane népregényt, nem alkotott, csak a régi verses krónikát folytatta, elöntve bizonyos lyrai hevülettel és megszínelve ovidiusi mythologiával (156). Faludi prózai munkáit, úgy látszik, átdolgozásnak tartja, s némi *önállóságot* fedez föl bennök, melyet a sikerült feldolgozásnak tulajdonít, pedig e művek, talán egyet: a *Szent embert* kivéve, fordítások (200—201). Míg I. Teleki Józseffel, kit egyik helyt a hanyatlás korába, más helyt a francziások közé sorol, *több* elegiát (205), Bessenyeivel *eposokat* (234), Marótival a műénekről *két* brochuret irat (208), addig Ráday Gedeonnal, ki szintén a hanyatlás korába jut, az egész Zrinyiászt hexameterben átdolgoztatja (206), s Baróti Szabót, talán *A komáromi földindulásról* szóló nagyobb elbeszélése alapján, *epopoeák* szerzőjeűl tünteti fel (248—9). Ép ily meglepő avatottsággal, *kitűnő* mathematikai kézikönyvet lát Dugonics Tudákosságában (257); Kármán Fejveszteségét (németűl: *Kopflosigkeit!) irányműnek* véli, melyben az író egy középkori történet színe alatt saját korának gyengéit ostorozza (285); Csokonait húsz éves korában megteszi *poetika professorának*, mikor csak *köztanító* volt a poëtica classisban (290), s egyúttal a *népszerű műballada* teremtőjének (Schöpfer der volksthümlichen Kunstballade, 293) czímével tiszteli meg, oly költemények alapján, melyek nem kisebb távolságra esnek a balladától, mint Makó Jeruzsálemtől (Parasztdal, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi, A fársáng búcsúszavai).

Gyakori flagrans ellenmondások és inconsequentiák még jobban megerősítik bennünk azt a sejtelmet, hogy az anyag összehordásában, rendezésében és fordításában a szerzőt többen támogatták, s az illetők értelmességétől, egyéni hajlamaitól s képzettségi fokától függ, természetesen, az általuk végzett munka értéke is, mely általában nagyon ingadozó. Igy Teleki, váratlan, a francziások közt ismét előkerül, itt már, helyesen, csak *egy* elegiával (245). Igy Szenczi Molnár, mint XVII. századbeli vallásos költő, a protestáns Beöthyvel a legnagyobb méltánylatban részesűl (130), hogy később, a hanyatlás koránál, kiméletlen agyonsújtassék a régi magyar egyházi dallamok lelkes hívével,

a katholikus Bogisichcsal (207). Igy Bessenyei «szerény röptű» phantasiája, gondolatainak, erkölcsi elmélkedéseinek jobbára *hétköznapi* természete (die meist *hausbackene Natur* seiner Gedanken und moralischen Betrachtungen) fitymálva említtetik (238), hogy nyomban ugyanott az mondassék el, hogy a költészet általa nyert «szellemi tartalmat», vagy, Toldyval szólva, költészetünket eszmékkel termékenyitette meg. Igy a XVII. század szellemi culturáját hazánkban a *latin nyelv* præponderantiája jellemzi (116), de, szerencsére, nem sokáig, mert három lappal odább, ugyanebből a fejezetből, megtudjuk, hogy a magyar nemesség szó- és írásbeli érintkezésében egyáltalán a *nemzeti nyelv* az uralkodó (119). Igy Virágnak, a magyar Horatiusnak, a fenséges iránti érzéke menté meg költészetünket a vizenyős laposságtól, mely a lábra kapott *szónoki dagálynál fogva (!)* fenyegette (124), s mégis, tagadhatlanúl, ez a latin befolyás nyitott szélesb utat a szónoki elemnek, a phrasisnak, az üres szóbeszédnek és terjengésnek, melyre a magyarban (im Magyarischen) különben is megvan a hajlandóság (u. o.). Igy sikerűl Petőfinek egy népies elbeszélésével, *János vitézzel*, bizonyságot tenni arról, hogy a *komikus eposra* képességgel bír (636), s így, noha Szász Károly lyrájában csak elvétve akadunk *mélyebb és erősebb érzésekre* (760), mégis, csodálatosképen, az ő költeményei nem csupán tisztult ízlés, hanem *az érzelem mélysége* által is kitünnek (758).

A felhozott példák valószinűvé teszik, hogy e könyv nem is *egy*, hanem *több* Schwicker műve, s hogy a szerzői pluralitas kiegyenlítését senki még csak meg sem kisértette. A könyv, végre is, megcsinálódott; a magyar örvend, hogy hatvan nagy íven repül szét nem karddal, de tollal szerzett dicsősége; a mi pedig a német kritikát illeti, annak, könnyen érthető okból, nem épen sürgős dolga riadót verni, mikor egy kis nemzet irodalmát ilyeténkép pertractálják. Schwicker tehát nyugodtan alhatik; semmiféle akribia nem fog ujjal mutatni azon incorrect adatok-, valótlan állítások- és nevetséges botlásokra, melyek könyvét teljesen megbizhatlanná teszik s megfosztják színétől is a komolyságnak. Nem fogja kibéczézni, hogy Pázmány főművének czíme *Hodegus*, nem *Hodegetus* (126); hogy Zrínyi nem *Tullius*, hanem *Tollius* németalföldi tudóst látta vendégűl Csáktornyán (137); hogy Ráday Pál Lelki Hódolása voltakép imakönyv, melyhez «istenes új énekek» vannak függesztve, s mely, Toldy szerint, 1715-ben, nem 24-ben jelent meg először (202); hogy Pope híres tanköltemenye (Essay on man), németűl, koránsem *Menschenprobe* (237); hogy Baróti Szabó nem Milton Elveszett Paradicsomát dolgozta át, csak Neumann epitomált Miltonját (Lapsus protoparentum) fordította latinból (249), hogy Dugonics nem a Gyapjas vitézek *után* csinálta a latin Argonautikust, mely amazt jóval megelőzte (259); hogy nem Kölcsey, hanem Kazinczy nevezte a

Himfy-dalokat szerelem epigrammáinak (307); hogy *Dorottya* mellékczíme «a dámák diadala a Farsang*on*», nem «a farsang*ban*» (*im* Fasching, 295); hogy Székely Sándor nem *tordai* unitarius püspök volt, lévén az egyetlen unitárius püspöki székhely Kolozsvár (488); hogy *Lear király* nem az egyetlen Shakespeare-fordítás, melyet Vörösmarty reánk hagyott (449), hogy az Arany Trombita népies költemény a forradalomról, de nem épen a forradalmi *dalok* cyklusa (revolutionärer Liedercyclus, 566); hogy *Csillagtalan éjek* czímű versgyűjtemény Petőfitől (604), *Szent Miklós* czímű legenda Aranytól nem létezik (684); végre hogy Szász Károly, a tizenkilencz éves ifjú (der neunzehnjährige Dichterjüngling) csak azért sem vághatta le Tompát, Petőfit és Aranyt *Murány hölgyével*, mert a három nagy költő közül egyik sem pályázott (758).

Emberi gyöngeség, hogy szeretünk oly érdemek látszatával kérkedni, melyekkel voltaképp nem bírunk. Schwicker az évszámok és csekély fontosságú külső adatok felsorolásában oly scrupulositást affectál, mely azonnal elárulja gyönge oldalát. Valóban, a számok egész legiója hibás, úgy hogy a könyv e tekintetben is csak a legnagyobb óvatossággal használható. Részünkről nem tudjuk belátni, mily különös fontossággal bír az a tény, hogy a Zrinyiász 6272 sorból áll (138); de az igazság kedvéért constatáljuk, hogy a Gyöngyösi-féle Epithalamium (Ének Thököly és Zrinyi Ilona házasságáról), mely *egész* mű, nem töredék, 498 strophára terjed, nem 499-re (159). Az Udvari embert Faludi nem 1750—52-ben, hanem 1750-, 70- és 71-ben adta ki; a Nemes Urfi pedig nem Pozsonyban jött ki először 1770-ben, hanem Nagy-Szombatban 1771-ben (200). Bessenyei nem 1791-ig, csak 1784-ig tartózkodott Bécsben (238); Révay 1752-ben, nem 1749-ben (333), Berzsenyi meg 1780 május 6-án született, nem 1776 május 7-én (369). Czuczor Augsburgi ütközete 1824-ben jelent meg (488), nem 22-ben (e hibát a következő lap rectificálja); Dugonics nem 1790-ben, hanem 96-ban adta ki Gyöngyösi költeményeit (506); Orczy versei 1787- és 89-ben, nem 81-ben láttak világot (239); Rájnis Kalauza pedig Pozsonyban, nem Győrben jött ki (251). Végre, Toldi estéjének évszáma 1854, nem 56 (651, rectificálva a 658. lapon), s Buda halálával 1864-ben, nem 61-ben nyert Arany Nádasdy-jutalmat (677). Ez utóbbi eset mutatja egyszersmind, hogy Beöthyből a sajtó- és tollhibák is belé kerülnek Schwicker könyvébe (l. Beöthy, Irodalomtörténet, II. 95).

Schwicker, mint a dilettánsok általában, nem képes megitélni valamely adat fontosságát és helyességét, s minthogy az írók műveit átalában csak névleg ismeri, természetes, hogy nem egyszer kaczagást indít a czímek fordításával. A szerzőnek, különben, mániája mindent lefordítani, s helyneveink németesítésével, úgy látszik, Kiepert babér-

jaira áhítozik. A Vértes hegység ő nála *Schildberg* (63), a Kenyérmező *Brotfeld* nevet ölt (72); az országbiró Landesrichterré (119), a főkirálybiró *Oberkönigsrichterré* változik (219), s Liliomfiról, roppant komolysággal, a német olvasó közönség tájékozása végett, az mondatik, hogy ő voltakép «Sohn der Lilie» (714). Épen így, Dalos Pista leszen *Pista der Sänger* (u. o.), s Vajdafi, a ki «hitlenül eladta» Kontot és társait, nem az erdélyi vajdának *fia* ugyan, mint várnók, de legalább *erdélyi vajda* (siebenbürgischer Wojwode, 496). Igy lesz továbbá Dugonics Arany pereczeiből *Goldene Minuten* (259), a Szerecsenekből *Die Sarazenen* (u. o.); Kazinczy Werther-fajta regénye hol *Briefe aus der Bácska* (289). hol *Bácser's gesammelte Briefe* czím alatt szerepel (246), s a Jósika-féle Regény és regényítészet *Roman und Romanstil* metamorphosisban áll elénk (535). Ki gondolná, hogy a *Frauenhaar* czím Tompa egyik regéjét, az Árvalányhajt rejti (592); hogy *Der Krähen sind drei* bizonynyal nem lehet más, mint ugyancsak Tompa költeménye: Három a daru (u. o.), s hogy *An die Söhne des Vogels* ékes czím alatt voltakép ismét Tompa híres szózatával találkozunk: A madár fiaihoz (595)?

Nem fárasztjuk az olvasót a stil és orthographia különböző remekeivel (Aegyde 217, Byzanz 491, Gyganten 505, Romanzier 891, *charakterisch* 620, 623, *malerische* Gedichte 621, ohne *Sym-* und Antipathie 905), melyek nagyon kétes színben tüntetik fel Schwicker alteregóinak képzettségét. Még csak nehány passust legyen szabad megrostálnunk, hogy magát a dolgozás módját, a léha gyárszerű munkát szemléltessük. Kunits *Sedeciásának* vizsgálatából Bayer azt a consequentiát vonja, hogy «a jézsuita-dráma irányműnek látszik ezen példában, mely csak másodsorban tett szolgálatot a magyar dráma érdekének».*) Ezt a passust a jézsuita-dráma *átalános jellemzésébe* Schwicker oly meglepő virtuozitással tudja beiktatni, hogy csak nehezen ismerünk rá a Bayer-féle mondatra: «Das *Beispiel* war also bei diesen Tendenz-Schauspielen die Hauptsache; *das dramatische Interesse* kam erst in zweiter oder dritter Linie» (210). — Toldy ezt írja Barótiról: «er ist durchaus römisch» (Blumenlese, p. L.); Schwicker így czifrázza ki: «Baróti ist durchwegs *romanistischer Epigone*» (249). Ugyancsak Toldy szerint Kazinczy 1793-ban kiadta Herder Paramythionjait és *Sokrates Mainomenost*, azaz a Sinopei Diogenes dialogusait, Wielandból (Költészet kézikönyve. III. 75); a mit Schwicker következőkép javít: «Kazinczy übersetzte damals Herder's Paramythien, *Wieland's Dialoge* und *des Sokrates «Mainomenos»* (347). Határozott nyereség ez a «Mainomenos», mert Sokratesnek eddig semmiféle munkáját nem ismertük.

Nem kevésbbé meglepő és eddig ismeretlen adat, hogy Petőfi a

*) A magyar játékszín története. I. 38.

színi pályán, többek közt *szláv accentusa* miatt nem tudott boldogulni (604), és ez adatra Fischer Petőfi-életrajzában, melyet Schwicker kivonatolt, csupán annyi támaszpontot lelünk, hogy Petőfi anyjának kiejtésén a szláv accentus erősen érzett későbbi éveiben is (Fischer, Petőfi's Leben und Werke. p. 80). Ugyancsak Petőfiről, továbbad, azt olvassuk, hogy 1849 julius folyamán *Moldvában* találkozott ismét Bem tábornokkal, és újra követte őt Erdélybe (612). Valójában pedig úgy van a dolog, — a mint ezt Fischer könyve is erősíti, — hogy Petőfi, midőn útjában meghallotta, hogy Bem seregével Moldvába vonult, *el volt határozva őt oda is követni*; de időközben értesülvén, hogy a tábornok már visszajött Moldvából, elébe sietett Egressy Gáborral, és Bereczkén találkozott vele (Fischer i. m. p., 572. V. ö. Halasi, Petőfi-reliquiák, p. 87). Petőfi tehát sohasem járt Moldvában, és erre nézve Fischer könyve is elég határozott és világos tanúság, legalább azok előtt, a kik tudják, hogy Bereczk nem Moldvában, hanem Háromszékben esik.

Schwicker æsthetikai és irodalomtörténeti felfogása a legnagyobb mértékben függ azon írókétól, kiket ő és segédei *történetesen* consultáltak. Míg a misteriumok kérdésében, mint láttuk, Toldy elavult nézetét követi, addig Kármán *Fannijára* vonatkozólag Székely Józseffel tart, ki Fannit, helytelenűl, Markovich grófné eszményített alakjának képzeli (286). Néhol czitálja ugyan Toldyt, Beöthyt vagy Gyulai Pált, de a legtöbbször minden hivatkozás nélkül, zavartalan lelki nyugalommal használja a pluralis maiestatist ítéleteiben. Vagy úgy, hogy Toldy és Beöthy között tanács nélkül vacillál, vagy Toldy nézetét fogadja el, mikor Beöthyé határozottan helyesebb. Igy lesznek Kuthy és Nagy Ignácz *Jósika utánzóivá* (538), csak azért, mert Toldyban «A kor többi elbeszélőiről» szóló fejezet (Irodalomtörténet, p. 388) azzal kezdődik, hogy «Jósika *után, s nagy részt az ő nyomában*, szokatlan elevenség lett a novella- és regényköltészetben észrevehető». Beöthy tehát, ki helyesen, azt írja Jósikáról, «hogy iskolát nem igen alkotott», kisebbségben marad (Beöthy, Irodalomtörténet. II. 62). Szintígy Vachott Sándor, Császár, Kerényi és Sárosy a *classikus lyra epigonjai* czímen szerepelnek Toldy után (563), pedig rajtuk, mint Beöthy mondja, Kisfaludy Károly, s főleg Vörösmarty és Czuczor hatása mutatkozik.

Látni való, hogy Schwicker átalában nem is mond véleményeket, csak visszhangja mások véleményeinek. Aesthetikai elvei, meggyőződései nincsenek; ezért ő abban a kedvező helyzetben van, hogy kivált élő írókról, nem kénytelen kárhoztató ítéletet mondani, s változatlanul acceptálja felőlük a pajtáskodó journalistika dicsérő phrasisait. Annak daczára, hogy valóban elijesztő képet rajzol legújabb költészetünk nyers naturalismusáról, pessimistikus, világpolgárias jellegéről, mégis egész sorát lépteti el szemünk előtt a koszorúsoknak, úgy hogy a vigasztalan

helyzetünkön való kétségbeesést egyszerre örömteli megnyugvás válthatja fel. Látjuk, hogy Zichy Géza, az ismert zongora-virtuóz, egyszersmind a *legadományosabb* magyar költők egyike a jelenkorban («einer der begabtesten Dichter aus Ungarns Gegenwart», 792); hogy Endrődy *jelentékeny* költői tehetség (796); hogy Bartók Lajos a *legjelentékenyebb* modern lyrikusok közé tartozik (797); hogy Reviczky legújabb verskötete szintén *jelentékeny* talentumra vall (799); végre, hogy Kiss József a *legjelentékenyebb* dal- és balladaköltők egyike a jelenkori Magyarországban (799). A «jelentékenység» mellett aztán egész sereg «figyelemre méltó», «mély költői lélek», kiváló, rendkívüli, fényes talentum, az ifjú és legifjabb óriások egész legiója bontakozik ki előttünk, olcsó superlativusok és hirlapi phrasisok csalánszövetébe takarva, jeles, elismert, kedvelt, olvasott és ünnepelt valamennyi, valóságos aranykor ez irodalmunkban, melyről Boileauval elmondhatnók:

Et jusqu' à d'Assoucy tout trouva des lecteurs.

Schwickert valóban senki se vádolhatja, hogy, élő írókkal szemben, fukarkodik a dicsérettel; mégis, sajátságos, hogy azok vannak leginkább agyba-főbe dicsérve, kik valamely folyóirat, heti vagy napi lap szerkesztői vagy munkatársai. Sőt buzgalmában annyira megy, hogy külön fejezetben tárgyalja a periodikus irodalmat, s itt pontificalis komolysággal fölfedezi Nagy-Németország előtt azt a misteriumot, hogy a Pesti Napló szerkesztőségében a «legjobb tollnak» (die «beste Feder») Kaas Ivor bárót tartják, s hogy a Nemzet szerkesztésének gondjai voltaképp Visi Imre vállain nyugszanak (891).

Míg az élő írókkal, kivált a szerkesztőkkel szemben Schwicker igen circumspectusnak mutatkozik, s a legnagyobb óvatossággal kerül minden éles megjegyzést, addig a holtakkal szemben sokkal kevésbbé tartja szem előtt a mindenkit megillető méltányosságot és objectivitást is. Gregussal, például, húsz-huszonöt sorban végez; de nem mulasztja el, minden à propos és magyarázat nélkül oda vetni azt az együgyű és malitiosus mende-mondát, hogy «Greguss Petőfinek ellensége volt, s már 1844-ben röpiratot tett közzé Petőfi ellen, melyben minden tehetséget megtagad tőle és azt tanácsolja neki, mondjon búcsút a költészetnek» (919). Ez a Gregussról szóló rövid passusnak mintegy csattanója, mely úgy látszik, arra van számítva, hogy hatást keltsen azok közt, a kik szeretik az értelmetlen anekdotákat. Valószinű, hogy léha compilatorok és szellemi kiskorúak sokáig ismételni fogják ezt a gyanusítást; de a józan kisebbség előtt nem kell hosszasan mentegetni azt a jeles férfiút, ki elveit és meggyőződéseit nem az időleges divatok szerint változtatta, s ki «az okszerű meggyőződésnek mindenkor nyitva állott». Jól mondja Bánóczi, hogy e tényt nem szükséges menteni, sem védeni,

csak *megérteni.* «Gregusst *az izlés fejlődésének története* igazolja. Nem természetes-e, hogy a régibb iskola hatása alatt megállapodott ízlés az újban csak ennek bontó hatását látja, csak a változás nyugtalanságát érzi, és tulzónak, szabálytalannak tartja, a mi az újnak lényegére tartozik? — — De Greguss fejlődött: nemcsak megérte az új irány uralmát, hanem meg is értette és magába olvasztotta örökbecsű eredményeit.»[1])

Greguss után ugyancsak kijut Toldynak is, ki, szerencsétlenségére itéleteit, meggyőződéseit szintén maga érlelte, alkotta meg, nem követvén Schwicker kényelmesebb utját, melyen az ember készen és kellő formában kapja az ideákat. Igaz, hogy Toldy elein a magyar költészet aranykorát abban a félszázadban látta, mely Kazinczyéktól az ifjabb Kisfaludyn át Vörösmartyig terjed, s e korszak költőit, minden különböztetésl nélkül, «új iskola», «classikai költészet» névvel foglalta együvé. De később, bár személyes és æsthetikai rokonszenvei még mindig erős kapcsokkal fűzik Kazinczyhoz s az Aurora-körhöz, mindinkább enged abból a merevségből, mely Vörösmartynál mintegy csomót köt a fejlődés fonalán, s azon túl csak hanyatló ivadékot, csak epigonokat lát. A magyar költészet kézikönyve új kiadásban már megkülönbözteti Kisfaludy Károly iskoláját, a *nemzeties műköltészetét*, mely Kazinczy iskoláját folytatta és ennek tartalomban és formájában új irányokat adott», s bár a fejlődés újabb stadiumát Vörösmartyban nem tünteti föl világosan és kellő szabatossággal, azt tartalék nélkül, a meggyőződés egész erejével hirdeti már, hogy Petőfi és Arany, az «új népies iskola» két legnagyobb képviselője — tehát nem a classicismus epigonjai többé — új lendületet adnak a nemzeti műköltészetnek.[2])

Nem szólunk arról a kegyetlen sommás eljárásról, melylyel szerzőnk Pázmándi Horvát Endre, a «rímkovács falusi pap» fölött (der verseschmiedende Dorfpfarrer) napirendre tér (488—9); de nem hagyhatjuk szó nélkül irodalmi és átalában culturalis törekvéseink tendentiosus tárgyalását, mely, többé-kevésbbé prononcirozva, e könyvben több helyütt előkerül. Schwicker nem tudja méltányolni Vörösmarty ama hervadhatlan érzelmét, hogy «lerázva a *német* költészet jármát, nemcsak nemzetiebbé tette költészetünket, hanem egyszersmind megnyitotta azt az összes európai irodalmak behatásainak».[3]) «Kevésbbé látszik, úgy mond, dicséretesnek, ámbár a korviszonyokból megfejthető, Vörösmarty idegenkedése a német irodalomtól, melynek túlnyomó befolyása ellen,

---

[1]) Emlékbeszéd Greguss Ágost felett. Budapest, 1889. p. 9.

[2]) *Toldy,* A magy. költészet kézikönyve, II. kiadás, III. p. 4—5. — V. ö. *Gyulai,* Emlékbeszédek, p. 98—99.

[3]) *Gyulai,* Emlékbeszédek, p. 115.

természetesen, hiába igyekezett megóvni nemzetét. Hogy e törekvés nem sikerült, az csak üdvére vált a magyar szellemi életnek; mert Vörösmarty hatalmas befolyása annak idején nagy mértékben hozzá járult a *legszélső nationalismus* ébresztéséhez és fentartásához életben és irodalomban.» (487.)

Ezen idézetből, melyekhez hasonlót könnyű volna többet is kijegyeznünk, első olvasásra megítélhetjük Schwicker velleitásait, ki irodalmunk üdvét egyedül a német irodalom túlnyomó és kizárólagos befogadásában látja, s a magyar culturának, hallgatólagosan, azt tűzi czélul, hogy a németnek mentül tökéletesb mása, mentül hívebb követője, mintegy expositurája legyen. Valóban, e czél sokkal magasztosabb, semhogy korlátolt «nationalismusunk» követni birná, s teljes *elismeréssel adózva* Schwicker jóindulatának e nemzet iránt, mégis csak Vörösmarty nyomain igyekszünk tovább haladni, óvakodunk azon cultura járma alá vetni magunkat, mely, földrajzi és politikai helyzetünknél s történelmi fejlődésünknél fogva, nemzeti sajátságainkat, faji jellegünket, egész psychikus existentiánkat századokon át megsemmisítéssel fenyegette. A magyar irodalom sokáig idegen iskolákat járt, utánzott, másolt, mielőtt tudatára ébredt volna geniusának; de most, hogy e genius szárnyára kelt és hangja oly hatalmasan kicsattant Petőfi és Arany költészetében; most, hogy büszkén rá mutathatunk egy igazán nemzeti költészetre, mely a világirodalomban is számot tesz, most őrültség volna ott folytatni tovább, hol a nemzeti ujjászületés első éveiben kezdettük volt: a német irodalom utánzásán. Nem szükség a világirodalom számos példájára utalnunk: saját irodalmunk fejlődéséből nyilván kitetszik, hogy a költészet legnagyobb remekei akkor állnak elő, midőn a költők saját nemzetük érzületéből, esze-járásából és szívveréséből, abból a szűkebb világból merítnek inspiratiót, melynek képe ott lebeg álmaikban, s mely minden idegszálukkal, minden csepp vérükkel válhatlanul összeforrt. Ez a nemzeti sajátosság, ez az egyéni határozottság és faji bélyeg döntik el a költői művek létjogát és becsét a világirodalom ítélőszéke előtt, s világirodalmi szempontból minden költői mű annál becsesebb, mennél nagyobb mértékben tudja felölelni és mennél magasabb fokon tudja kifejezésre juttatni a sajátos nemzeti és faji eszmekört, a nemzet világnézletét.*)

Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy Schwickert és elvtársait valaha meggyőzhetnők arról, hogy az a «feltörekvő magyar chauvinismus» koránsem oly erőszakos, mint oda kinn hirdetni szeretik, s hogy e nélkül a nemzeti újjászületés nagy műve ma is csak nehány rajongó agyá-

*) V. ö. Salamon tanulmányai, II, p. 98. sqq.

ban élne még: üres ábránd, hiú álomkép lenne, mely nem valósulhat soha. De ha oly erőszakos volna is ez a «chauvinismus», vajjon mért épen minket szükséges *tartózkodásra, bölcs mérsékletre* inteni, *a nemzeti gondolat érvényesítésében?* mért épen mi reánk férne több ildomosság, tapintat és méltányosság az idegen nemzetiségű állampolgárok iránt, «kikben a nemzetiségi eszme szintén gyökeret vert és valósulásra tör» (734)? Vajjon volt-e valaha nemzet, mely annyi generositással melengette volna keblén az ellenséges nemzetiségek kígyóit, mint a magyar? Volt-e csak egy is valaha, mely nálunk csekélyebb energiával követelte volna jogait, melyeket consolidálni és elismertetni nem a nemzeti hiúság, hanem a nemzeti önfentartás kötelessége és magasabb állami érdek parancsolt? Vajjon mi alkottunk-e kényszertörvényeket, melyek a poseni lengyel lakosságot beolvadásra vagy kivándorlásra kényszerítik? mi állítottuk-e német lábra Elsass iskoláit? s mi zártuk-e el hármas korláttal határainkat a francziák elől? Valóban, ha elgondoljuk, hogy nálunk minden nemzetiség háborítlanúl használja nyelvét egyházi és községi életben, iskolában és társadalomban egyaránt; hogy nálunk a nemzetiségi sajtó oly kiváltságokkal bir, minőket a világon sehol, s hogy vannak államtisztviselőink, kikről tudva van, hogy a magyar állameszmének ellenségei: ha ezt elgondoljuk, akkor, olvasván a mi jó németjeink időszakos jajveszékléseit a «Reich» lapjaiban az erőszakos «magyar chauvinismus» miatt, szeretnők egyszer már részesíteni őket a *másik* rendszer áldásaiban, melyeket bizonyára a poseni lengyelektől s az elsassi francziáktól irigyelnek.

E többé-kevésbbé nyilt izgatás a magyar állameszme ellen, ez insinuatiók és hangulatkeltések az elnyomott fajrokonok javára, magában Németországban sem fognak sokáig visszhangra találni; itt a hazában pedig csak arra szolgálnak, hogy a velünk állami közösségben élő német nemzetiséget oly aspiratiókkal töltsék el, melyek soha sem valósulhatnak, és melyeket táplálva, könnyelműen koczkára vetnék a létező előnyöket reménybeli, de elérhetlen utopiákért. Mert, ha nem csalódunk, a Schwicker-féle irányzat, bármily óvatos reservatiókkal és restrictiókkal él a szerző, in ultima analysi, a közelmult absolutismusának kormányelvére, a nemzetiségek egyenjogusitására vezetne vissza: oly végzetes elv, melynek érvényre jutását csak azok kivánhatják, kik a magyar állameszmének nem őszinte barátjai.

HÁHN ADOLF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

17. Chateaubriand és művei. Írta *Gärtner Henrik.* (Nagyváradi állami főreáliskola.) — Az idegen, nevezetesen az angol, franczia, sőt még a német irodalom kiválóbb műveiről és íróiról is nagyon kevés könyv, tanulmány, czikk és fejtegetés van aránylag irodalmunkban. A mi e részben történik, jóformán alig több valamivel azon tárczaszerű ismertetéseknél, melyeket egy-egy nagyobb zajt csapó könyvről vagy írójáról a napisajtó egyik-másik munkása valamely külföldi szemleczikk vagy hirlapi tárcza nyomán futólagosan laptöltelékül időről-időre papirosra vet. Ez nem egészséges állapot, mert irodalmunk egyetemes jelleművé s tárházává mindazon eszméknek és gondolatoknak, melyek a művelt nyugat irodalmait foglalkoztatják, csak úgy lehet, ha ezeket irodalmi tanulmány tárgyává téve saját irodalmunkba, saját gondolkozásunkba beoltani el nem mulasztjuk.

E bajon egy iskolai *Értesítő*ben megjelent czikk épen nem segíthet. De ha nem segíthet is, annyit bizonyára nyilvánvalóvá tehet: vajon írójától jövőre nézve várhatunk-e oly munkásságot, mely legalább részben alkalmas lesz segíteni a bajon?

Mikor ez értekezést kezembe vettem, legelőször is ezt a kérdést vetettem fel. Örömmel vallom meg, hogy a felelet nem volt tagadó. Ez értekezés kezdő író műve. Inkább iskolai dolgozat, mint czikk vagy tanulmány; de tehetséges kezdő műve, értelmes és világos eszű tanuló dolgozata. A tollat ügyesen forgatja, gondolatait szabatosan és könnyen fejezi ki már is. Előadása élénk, stilusa ha nem is valami kiváló magyarságú, de legalább mentes nagyobb hibáktól. Tárgyával is tisztában van; forrásait ismeri és tudja: melyikből mit merítsen a nélkül, hogy egyéniségét feláldozza. Van benne némi önállóság; igaz, nem több a kezdő önállóságánál, de ebből is megítélhetjük képességét arra vonatkozóan: vajon tanulmányai szélesedésével, tehetsége érésével fog-e a maga fejével gondolkozni és meg fog-e a maga lábán állani?

Azt hiszem, hogy ez értekezés mind e kérdések kedvező megoldására biztató jelnek tekinthető. Megvallom azonban, ítéletem megalkotásában a bizonytalanság némi szorongását érzem, már csak azért is, hogy mint a czím is mondja, («a budapesti m. kir. tud. egyetem bölcsészeti kara által jutalmazott *pályamunkából*»), egy teljes egészet képező munkálat töredékével, vagy talán nagyobb részével állok szemközt. Meglehet, hogy egyben-másban ítéletem máskép esnék ki, ha nem a töredék, hanem az egész mű állana előttem. Mikor tehát kritikai észrevételeimet megteszem, igyekezni fogok azokat némi feltételességgel csu-

pán csak az előttem levő töredékre való tekintettel tenni meg, nem zárván ki lehetőségét, hogy az egész művet látva, a töredékre tett észrevételeim egyikét, másikát némi módosítás alá vetném.

Legelőször is hibának tartom a hosszú eredeti franczia idézeteket, melyek hozzávetőleges számítás szerint egy ötödét veszik igénybe az értekezésnek. Különben is Chateaubriandról írva Chateaubriand prózáját magyarra fordítani sokkal szebb ambitiója lehet az írónak, mint idézni eredetiben. Az írás művészetének egyik titka, hogy az olvasó írásunkban ne érezze az iskola szagát, a szoba-tudósság ama porát, mely vonzás helyett eltaszít. Mit szólna az értekezés írója, ha kezébe venné De Voguë «*Le roman russe*» czímű művét s abban egész lapokat találna idézve orosz nyelven valamelyik orosz regényíró müvéből?

Ez értekezésnek egyik s talán épen a legnagyobb hibája, hogy Chateaubriand-t korától, kora eszme-áramlataitól egészen elvontan tünteti fel. Hiányzik benne a háttér, pedig e háttér kellő megfestése nélkül Chateaubriand igazi képét nem lehet megrajzolni. Egy-két vonást ugyan húz ecsete az arczkép kidolgozása közben a hátteren is, de keveset ahhoz, a mi csak tűrhetőleg is elegendő lenne arra, hogy megadja a szükséges háttért, a kellő keretet. Az író pedig jól látszik tudni, hogy Chateaubriand hozzá tartozik korához, hogy gondolatait, érzelmeit nemcsak saját, hanem kora lelki állapotaiból is merítette. Nagysága nem művei absolut költői vagy művészi értékében gyökeredzik, hanem ama kölcsönhatásban, melyet e művek egyénisége és kora lelki állapota között létesítettek. Nagy hatása volt a század első felének irodalmára, nem annyira tehetségénél, mint inkább azon körülménynél fogva, hogy ő adott először határozott és megragadó kifejezést amaz egyetemes hangulatnak, mely a míveltek kedélyén a század első részében erőt vett.

René nemcsak folytatása Werthernek, hanem inspirálója is egy egész korszak költészetének, kifejezője egy egyetemes betegségnek, melynek symptomái Manfrédben, Jacopo Ortisban, a Karthausi-ban és Musset «La confession d'un enfant du siècle»-jében találnak megrázó kifejezést. Ő tudott hangot adni annak a «vague des passions»-nak, melyet annak tudata szült, hogy semmi sem maradt meg abból, a mi volt és még semmi sincs meg abból, a minek meg kellene lenni. Habozó, kételkedő, következetlen lelke, művészi érzékisége, erkölcsi elveinek gyengesége, misticus hajlamai, ingadozó hite mind közös vonások korával s előkészítői amaz egyházias reactiónak, mely a restauratio korszakát jellemzi.

A XVIII. század a kételkedés és a hitetlenség százada volt. A forradalom, a század bölcsészetének ez édes gyermeke pedig ki akarta tépni az emberek szivéből a vallást. A forradalom bukása után az irányát veszített társadalom fenszóval követelte vissza a hitet, a vallást. Új val-

lásos irodalom jött létre. A kritika Feletz abbé és Saint-Victor vezetése alatt gyülölettel fordult el a múlt század rationalis és hitetlen irodalmától. Az emberek vallásosak és hivők akartak lenni minden áron. A hit, a vallás látszott ama mentő horgonynak, mely egyetlen szilárd ponttúl kínálkozott a zavaros és előre nem látható végű nagy küzdelemben. Chateaubriand művei azért voltak olyan nagy hatással, mert az elvesztett hit visszahozói gyanánt tüntek fel a minden áron hinni akaró emberek előtt. Pedig e művek csak annak ékesen szóló tanúi, hogy a ki hitét egyszer elvesztette akár csalódásai, akár kételkedése, akár tudása következtében, azt nem találja meg sehol. Hasztalan keresi az ősvadonban, a góthikus székesegyházak csarnokainak derengő szürkületében, a középkor költői és művészi alkotásaiban, a nagy egyházírók műveiben, nem fogja többé megtalálni sehol. Chateaubriand se találta meg, de azok sem, kik műveiben keresték. A «Génie du Christianisme» a hit megváltó ereje után vágyakozó lélek kiömlése, de nem az igazi hit őszinte, kételkedést nem ismerő vallomása.

Chateaubriand kételkedő maradt mindvégig, kinek hite inkább csak affectált hangulat volt, mint őszinte érzés. Mikor azt mondja, hogy haldokló anyjának és nővérének szavai hatották meg annyira, hogy kereszténynyé lett, hogy e sírból jövő két hang hallatára *sírt és hitt*, tulajdonképen csak önmagát ámította. Még élete felé is azt hitte, hogy *credó*jában vigaszt talál. Meglehet igaza volt, de hogy ez a credo nem volt az általa annyira magasztalt kath. kereszténység credója, körülbelül bizonyos. Ezt nemcsak az a voltaireanus tudta, ki egy társaságban ezzel a kérdéssel hozta zavarba: mondja csak, Chateaubriand úr, mikor és kinek szokott gyónni? hanem Laménnais maga is. Chateaubriand a kath. kereszténység apologétája ugyan, de hogy maga az apologéta is mily gyönge a hitben, azt csak az ítélheti meg, ki Pascallal, a XVII. század e nagy apologétájával összehasonlítja. Maga az is, hogy a kath. kereszténységet a művészet szempontjából védelmezi és dicséri, bizonyos fokig eretnekség s teljesen összevágó azok felfogásával, kik a vallást az emberi lélek nagy és bájoló önkéntelenségének, az æsthetikai érzés egy fajának mondják és hirdetik, hogy nincs messze az idő, mikor az emberi lélek egész tudalmatlan mélységét kifejező művészet és költészet lesz a művelt emberiség egyetemes vallása.

Ez értekezés írója ismerteti Chateaubriand nézeteit a hit és vallás kérdéseiben, de nem látszik érteni magát a korszak vallásos hangulatát eredetében és következményeiben. E miatt aztán Chateaubriand írói egyéniségének sem kultur-történeti alapját, sem kultur-történeti hatását nem igyekezik vázolni. Hatalmas, évtizedekre kiható áramlat volt ez, lényeges vonása a jelen század czivilizatorius törekvéseinek. E hiányt konstatálom nem azért, mintha mentségét nem bírnám megtalálni;

hanem azért, hogy az írót szélesebb körű és mélyebbre ható tanulmányára figyelmeztessem.

Hibája ez értekezésnek az is, hogy írója egészen mellőzni látszik az összehasonlító eljárást tanulmánya közben. Chateaubriand egyik iratában szemére veti Byronnak, hogy sehol egy szóval sem említette, mit köszönhet Childe Harold Renének? Egy másik helyén meg Bonaparte egyiptomi hadjáratáról beszélve ezeket mondja: «Könyvei között, melyeket magával vitt, ott voltak Ossian, Werther, az Ó-Testamentom, La nouvelle Héloïse, jeléül ama chaosnak, mely fejében volt. Positiv eszméket, romantikus érzéseket, rendszereket, álomhüvelyezéseket, komoly tanulmányt, képzelődést, bölcseséget, bolondságot mindent összevegyített és a század e különféle produktumaiból alakította ki a császárságot.» Lehet, hogy igaza van. De sokkal bizonyosabb, hogy ha mindez ingrediencziákat elvennék Atalá-ból, René-ből, a Génie du Christianisme-ből, kevés maradna, mi kizárólag csak az övé. Madame Staël Németországról írott könyvében azt mondja, hogy Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre és Chateaubriand «*németek a nélkül, hogy tudnák*». Mindezek az ujjmutatások, mily világos útmutatói az irodalmi összehasonlításnak!

Meglehet, sokat követelek egy kezdő írótól mikor ilyes dolgokért szemrehányásokat teszek, mikor azt kivánom, hogy merüljön bele tanulmányába annak a nagy irodalmi áramlatnak, mely Francziaországból kiindulva bejárta minden művelt nép irodalmát. Lehet, de azt hiszem, hogy ez értekezés írójától szabad est kivánnom; gáncsolva eljárását lehet buzdítanom szebb és tökéletesebb munkára. Mikor Ch. Fontanes-nak a Génie du Christianisme kézirati íveit megmutatta, ez elragadtatásában így kiáltott fel: «Travaillez, travaillez, mon ami, devenez illustre; vous le pouvez; l'avenir est à vous!» E szavakkal végzem én is gáncsoló kritikámat: travaillez mon ami, vous le pouvez!

Dr. JANCSÓ BENEDEK.

18. **Gretcs József, Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése.** (Fehértemplomi áll. főgymnasium.) 3—23. l. — Jó források alapján készült érdekes és tanulságos dolgozat. «A tétel Uhland ,Tell's Tod' cz. balladájához fűződik. Az ebből nyert gondolatkört a tanulók a következő német nyelvű themában foglalják össze: Minden embernek kötelessége, hogy embertársán még élete feláldozása árán is segítsen.» E théma előkészítésére a szerző behatóan tárgyalja 1. a svájczi szövetség kritikai történetét, 2. e szövetség létrejöttéről alakúlt hagyományt, a Tell-mondát, 3. a költemény alakját és tartalmát, 4. a Tell tettének ethikai alapjait. Első pillanatra is világos, hogy az 1. és 2. pont alatt összefoglalt igen alapos, de egyúttal igen terjedelmes fejtegetések nem tartoznak voltaképen a tárgyhoz. Uhland kérdéses költeményének megértésére teljesen elegendő a Gessler megölésére és a

kis fiú megmentésére vonatkozó hagyományoknak rövid elmesélése, legfeljebb azzal a rövid megjegyzéssel, hogy Tell szerepléséről nem tud a történet, tehát egyénisége és tettei a monda alkotásai. Történeti tényeken alapulnak-e Tell alakja és tettei és ill. mennyiben térnek el e hagyományos elbeszélések a történetnek való tényeitől, ezen kérdéseknek alapos és beható tárgyalása az alapúl vett költemény megértésére és a fölvetett théma kidolgozására egészen szükségtelen, és helyesebben (mint a szerző maga is megjegyzi) más olvasmány kapcsán, legjobban Schiller drámájának olvasásánál tárgyalandó. Az anyag, melyet a szerző ez értekezés szerint Uhland költeményének magyarázatához földolgoz, több hetet vesz igénybe, a mi ép oly aránytalan mint czélszerűtlen munka. E magyarázat egészen elnyomja a tárgyalandó költeményt; ettől kell pedig költemények magyarázatánál legjobban tartózkodni. Ellenben a 3. és 4. alatt összefoglaltak helyesek s nagy gonddal vannak egybeállítva, ha (főleg az V. osztályban) túlságosan elvontak is.

Tévedést nem sokat találtam. A svájczi krónikás, kit szerző többször említ, nem Tchudi, mint G. mindig írja a nevet, hanem Tschudi; Uhlandnak ‚Tell's Platte' cz. költeménye nem sonett, hanem öt distichon, és több ily apróság. Nagyobb baj, hogy a szerző sokszor igen homályosan fejezi ki magát. Így pl. a 13. lapon azt mondja, hogy a monda «előre megbeszélése által... ráirányoztuk a figyelmet *ama kérdésre is, mely harczot támaszt a történeti igazság és szívünk sugallata, a való és ideál közt*». És alább azt állítja, hogy a mondai és történeti anyag megkülönböztetésénél «fejlesztjük a történet iránt való érzéket, gondolkozásra serkentünk, különösen a tekintetben, hogy *a tanuló a mondának és történetnek a költészet viszonya felől elmélkedjék*». Magyarság tekintetében is igen kifogásos a dolgozat, mely különben egész irányánál és a feldolgozott anyag gazdagságánál s értékénél fogva becsületére válik szerzőjének és figyelmet érdemel.

HEINRICH G.

NYILT TÉR.*)

Válasz Weiss Rezső úrnak Ilias-jegyzeteimről szóló birálatára.

Sokat haboztam, feleljek-e erre a «*birálat*»-ra, mert, hogy az ily hangos szó és magas itélet a mélységes hallgatást jobban megérdemli, mint a feleletet, az kétségtelen. Hogy mégis válaszolok, teszem azt egyrészt az igazság érdekében, másrészt azok kedvéért, kiknek nincs módjukban utána nézni, mennyire állhatják meg helyöket Weiss úr enunciatiói; — végre — hogy Weiss úr büszkeséggel ne vádolhasson.

A mit általában mond működésemről, arra nem felelek. Ismeretes dolog, hogy fiatal óriások többnyire mások ledorongolásával kezdik pályafutásukat. Weiss úr *itélete* engem nem aggaszt, legfelebb *állításai* tarthat-

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

nak számot érdeklődésemre. Lássuk tehát azokat. A mit a szerinte túlságos sok magyar paralleleből mond, az azt bizonyítja, hogy nem tudja, mire valók azok? Ő nem látja, hogy azok nem esetlegességből, «magyar irodalombeli jártasságom fitogtatása» végett vannak idézve, hanem mindenütt a nyelvi vagy költői kifejezés alaposabb megértetése czéljából. Vannak ugyanis nekünk, magyaroknak, néminémű *Utasításaink* is, melyeknek ismerését egy egyetemi hallgatótól természetesen nem várhatván, hadd idézzem, mit mondanak Homeros olvasásáról. «Homeros olvasása ez osztályban a poétikai tanítással hozható kapcsolatba. A tanár a szükséges nyelvi magyarázatokon kívül, főleg a *költői előadás módjának megvilágítását tartsa szem előtt.*» — Nem arra való tehát az iskolában az idézetek emlegetése, hogy a tanuló megtudja, mit mond Arany, Petőfi vagy Vörösmarty ehhez hasonlót, hanem az antik és modern költői nyelv sajátságainak szembe állítása tudatossá fogja tenni előtte az olvasottak sajátszerűségét. Midőn pl. azt mondja «*οὐκ ἔχε* nem tartá fogva az üdítő álom, mert «csak könnyedén fedte» (Arany M. O. III.)» — akkor ebben nem «bizonyos fitogtatás nyilvánul», hanem egyrészt az idézettel megmagyarázza a kifejezést, másrészt urát adva a modern költői szólásnak, jelentősebbé teszi. Ismeretes, hogy e hely kifogásra is adott okot Homerosnál, mert az első ének végén az van mondva Zeusról, hogy aludt s itt a második ének elején, hogy «nem tartá fogva az álom». Az Aranyból vett kifejezés mintegy bizonyítja, hogy itt nincs ellenmondás. De Weiss úrnak kevéssé számba menő magyar idézet az, ha pl. az éhség csillapítására, a sírásnak a patakhoz, forráshoz, a seregeknek a felleghez, a halálnak a ködhöz, felleghez való hasonlítására magyar költői példákat idézünk. Sajátságos, hogy Weiss épen a költői szempontból nevezetesebb példákat kifogásolja; de mivel ő is tud egyet, előáll vele s a *ἱδρῶ ἵδρωσα*-hoz idézi Aranyból ezt: «homlokomat nem *verte veríték*». Jól van, én szívesen veszem ezt a segítséget, de örülök, hogy nem én idéztem, mert akkor Weiss úgy förmedt volna rám: «hogy lehet figura etymologicára oly példát idézni, melyben nem a tárgy meg az állítmány, hanem az alany és állítmány valók egy tőből? ezért inkább megfelelt volna a belső tárgy-as kifejezés: «megizzadtam vaspályáját (Berzsenyi).» — De nem terjeszkedhetem ki minden kifogásolt idézet védelmére. Ha Weiss úr kiváncsi reá, sziveskedjék fölkeresni, készségesen adok felvilágosítást mindenikről. Csak azt említem meg, hogy IV, 125 és *Verg.* Aen. XI, 758 közt helyesen nem talált rokonságot, mert «758» sajtóhiba 858 helyett.

Egyes kifejezések fordításán is több kifogást tesz. Szerinte I, 180 *Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε* nem = «uralkodjál a myrmidonok közt», hanem = «parancsolj a myrmidonoknak». Egyebeket mellőzve, csak az *Ábel*-féle Ilias-kommentárra utalom Weissot, hol e helyhez ez a jegyzet: «*Μυρμιδόνεσσιν a myrmidonok közt, Μυρμιδόνεσσιν ἀνάσσειν a myrmidonok fölött uralkodni.*» — I, 280-hoz meg van nálam jegyezve *δέ* = és, de ott két *δέ* van. Weiss azt hiszi, hogy ez a második *δέ*-re vonatkozik, de az *hát* vagy *hissen*nel fordítandó szerinte. Először is nem lehet kétség, hogy jegyzetem a második *δέ*-re vonatkozik, mert az e sorban az első *δέ* után álló *κάρτερος* van előbb magyarázva; másodszor az igenis nem *hát*-tal, hzhem *és*-sel fordítandó, mint ugyancsak *Ábel* jegyzete is tartja. — *μεθήμων* Weiss szerint = *engedékeny*; szerintem: *renyhe*. Weiss nézze meg ismét *Abelt*, kivel itt is szerencsés vagyok megegyezni. (Ameis: «schlaff.») — *στεῦται* Weiss szerint nem = «azt mutatja, szándékozik», — hanem «*előáll*». Miért? Ábel «akar, készül». Ameis: «macht Miene». — V, 187-nél maga a hely és Ameis nagyobb tekintély előttem, mint a Weiss okoskodása. Nem is lehet máskép, mert Pandaros tudja, hogy ott sebesítette meg Diomedest, a hol akarta volt. — Weiss nem tudja, hogy *ἀλλά*-nak *ámbár* jelentése is lehet. Sajnálom, de nem tehetek róla. Tudni való, hogy a magyar *ámbár* mellérendelő kötőszó is és = *mindenesetre*. Egyébiránt lásd Ameisot e helyhez («wenngleich») és *Simonyi:* Magyar Kötőszók I, 221—3. Más egyáltalában nem bizonyított csak odavetett e nemű állításaira nem vesztegetem a szót.

mikor pl. ἐν ὀφθαλμοῖσιν szerinte nem «szemtől-szemben», hanem «szemeim előtt». ἄρα = *tehát* és nem *persze* stb.

Fő fogyatkozás Weiss szerint, hogy a *Stier* kiadását, melyet pedig ő ismertetett, a Rzach és Christ Ilias-kiadásait, Buchholtzot, Ludwich Aristarch's Hom. Textkritik-ját és G. Meyer Görög grammatikáját nem használtam fel. Hát hogy ezek közül Stiert, Rzachot, Meyert és Ludwichot csakugyan nem használtam, az igaz, de Buchholtzot és Christet igen, bár bevezetésem referádájában nem említettem. Egyébiránt sok szerzőt lehetne még említeni a homerosi irodalomból, a kiket nem használtam, mert nem akartam a sok fától eltéveszteni az erdőt. Én nem a philologus-candidatusoknak írtam jegyzeteimet, hanem az iskolának s nevetséges hányjavetiség egyik-másik *német* munka fel nem használását vétkül róni fel s pl. angol philologiai munkákról tudomást se venni. Nem csak Németországon keresztül juthatunk el a philologia elysiumába.

Hogy a grammatikai magyarázatokat nem nagyon bőven mértem, annak oka 1. Homeros olvasásának fő czélja; 2. a magyarázatos kötet tulságos terjedelmének elkerülése; 3. az, hogy az Utasítások kétfélekép szabják ki a görög tanítás menetét: Homerossal vagy az attikai nyelvvel kezdve. Én az előbbi mellett vagyok s azért nem tartom szükségesnek, hogy a homerosi alakokat az attikaiakkal magyarázzam. Homeros grammatikája pedig magába véve igenis nem nehéz, mert *egyszerűbb* minden más írónál s teljesebb alakjai csak könnyítik a görög tanulást.

A dialectusról szóló szakasz az iskola szükséglete szerint elég. Hogy az articulusnak Homerosnál még mutató névmási jelentése van, azt fentartom. Az a pár hely, a hol, a nevelőhöz közelít, csak a mi nyelvérzékünk szerint látszik kivételnek. Nevetséges volna azt mondani, hogy Homeros két nagy költeményében csak 10- vagy 20-szor használt névelőt; biztosabb azt mondani, hogy sehol se használt, mert még nem volt.

A grammatikai összefoglalásban röviden azt mondom: «optativusban -ντο helyett mindig -ατο áll». De I, 334-ben mégis μαχέοιντο van — ellenveti Weiss. Nézte volna meg, mit mondok az I, 344-hez (mert 334 ő nála sajtóhiba): «Az opt. végzete H.-nál máshol mindenütt -οιατο. *Némely kiadó itt is úgy írja.*» — Ilyen kivételes helyet csak nem fogok egy grammatikai vázlatba felvenni? — Én azt mondom, hogy «a reduplicatio a befejezett cselekvésekben soha sem vész el». Erre Weiss: «Meyer szerint ἄνωγα, ἀμφιαχυῖα, ἔρευτο alakoknál elveszett.» Tudvalevő, s ha talán egy kissé homályosan fejeztem is ki magamat, Weiss csak megérthetett volna, mit akarok mondani, t. i. hogy az augmentummal szemben, mely meg is marad, el is maradhat, a reduplicatióról azt akartam mondani, hogy avval ellenkezőleg mindig megmarad (persze, ha megvan), nem olyan, hogy egyszer megvolna, máskor ugyanazon igénél elmaradna. — θείω, κιχείω, τραπείομεν egybeállításánál azt kérdi Weiss: τέρπω csak nem megy úgy, mint τίθημι? De igenis megy τίθημι szerint is, mert idézett alakja az indicativusban ép úgy athematicus (ἐτράπην, ἐτίθην). — Hogy ἀργεϊφόντης etymologiája nálam Weiss szerint *furcsa*, arról nem tehetek. Nézzen utána más kommentátoroknál. Viszont, hogy μογοστόκοι-t olyan jól tudja (μόγις+τίκτω), nem irígylem, szerintem inkább: μόγος+τίκτω. Hogy micsoda bővebb magyarázatot igényelt volna az iskolában πίσυρας vagy γέντο — nem tudom. Weiss tagadja, hogy a XXIV. énekben is humoros színezetű volna az istenek közti jelenet. Hát nem a humor magas foka az istenek amaz ötlete, hogy Hermessel el akarják *lopatni* Hektor holttestét?

Weiss szerint νήϊον-hoz hozzá értendő δόρυ. Én nem mondtam, hogy nem kell érteni. Minden szótárban megtalálja a tanuló. Én csak a νήϊον-t helyesen *hajógerendának* fordítottam. Vagy nem az?

Helbigbe W. szerint csak futólagos pillantást vetettem. Tagadom. Helbig igenis kimutatta, nem 1874-ben a görög női viseletről írt művében (melyre talán W. gondol), hanem 1884-ben írt «Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert» cz. művében, hogy a görög ruha feszesen test-

hez álló volt. 131. l. «Von diesen Mustern aber könnten zum mindesten die letzteren nur dann gehörig zur Geltung kommen, wenn die Gewänder, auf denen sie sich ausbreiteten, *den Körper glatt und faltenlos umgaben*». 132. l. «τανύπεπλος = mit schraff gespanntem Peplos» stb.

A kritikai adnotatiókra való megjegyzései, hogy ezt vagy azt a sort nem Aristarchos, hanem Aristonikus vetette el (Ludwich kimutatása szerint), ha mind megállnák is helyüket, csak arról győznek meg, hogy e félék nem valók iskolai könyvbe. De itt is van ráfogás és félreértés. Én a XI, 543-ra nem mondtam, hogy *csak* Aristoteles idézetéből ismerjük, hanem többek helyett Aristotelest említettem, mint ismeretes tekintélyt. Hogy XV, 610—613-ban 614-et kell olvasni, arról meggyőződhetett volna, ha szövegemet megnézi, hol 610—614 van zárójelben. Maga is mindjárt hibázik, mert a XVII, 645—6-ot említi 545—6 helyett. Hogy Zenodotos csak az elsőt vetette el, az *Ludwich* szerint sem biztos, mert ő valószínűbbnek tartja, hogy Aristarchos vetette el.

Egy pár sajtóhiba felfedezését köszönettel fogadom. De furcsa, hogy azt is sajtóhibának nézi, ha δείδεγμαι a δείκνυμι *praes.* perfectumának van mondva szerinte *praet.* perf. helyett. Nézzen csak utána Curtius-Ábelben.

Valóságos hibát egyet fedezett fel, hogy t. i. a πίπτωσι coni. *aor.*-nak (nem *coni.* aor., mert coni. de nem aor.) van mondva. E lapsust elismerem s köszönöm a figyelmeztetést.

S ezzel búcsút véve Weiss úr bírálatától, rá bízom, hogy az egész dologból a tanulságot levonja. Dr. Csengeri János.

Viszonzásúl Dr. Csengeri János úrnak!

«Az igazság érdekében» jónak látta dr. Csengeri úr észrevételeimre, «állításaimra» reflektálni. — Előre el voltam készülve rá, már akkor, midőn bírálatom megírásához fogva észrevételeim jogosultságáról egy a magam csekély személyénél hasonlíthatatlanúl avatottabb kritikust voltam szerencsés meggyőzni. Állításaimat tehát mindvégig fentartom*), még azon pontokra nézve is, hol *Ameis* vagy *Ábel* kiadásaira hivatkozik, mi természetesen Csengeri úrnak, ki oly készségesen fordúlt mindig az egyik vagy másik magyarázóhoz felvilágosításért, hallatlan vakmerőségnek fog tetszeni. Fentartom állításaimat, még ha azon gyanúnak teszem is ki magamat, hogy Csengeri úr replikáját részleteiben megingatni nem tudom.

Egyébként két tekintetben igen szerencsés embernek tartom Csengeri urat. Először, hogy oly birálóra akadt, kinek sem kora, sem állása nem engedte meg a tollat megnyomni ott, hol igazság szerint megnyomni kellett volna. Másodszor, mert Magyarországon élünk, hol a legfelületesebb munka szerzője is égbekiáltó igazságtalanságról panaszkodhatik, ha művét nem magasztaljuk, — hol még minden eltérő véleményt személyes támadásnak, s a tanuló-birálatot irigység-szülte rugkapálás nyilatkozatának szokták venni. Vigasztalja magát Csengeri úr, van még elég ember, ki azt nézi, tanuló vagy tanár írta-e a kritikát, e szerint alkotja magának meggyőződését, s a maga részéről is közreműködik egy oly irodalmi állapot teremtésén, mely minden elfogulatlan kritikát lehetetlenné törekszik tenni.

Dr. Weiss Rezső.

---

*) Egy helyt igaza van, a *praet.* állítólagos sajtóhibára nézve. Jegyzete ugyanis ekként hangzik: «δειδέχατο (δείδεγμαι δείκνυμι præs. prefectuma [sic!]) üdvözölték egymást, ittak egymásra». Margómon ott lévén a sajtóhibát jelző felkiáltójel, később a corrigendák lajstromába vételekor, midőn csak a δειδέχατο alak lebegett szemem előtt, s a præs. *s* betűjét is aláhuzva láttam, történt a félreértés. Ebben a tekintetben a legszívesebben rehabilitálom.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régibb évfolyamai megrendelhetők a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

1889. évi február hó 29-től 1889. évi május hó 28-ig teljesített fizetésekről.

Rendes tagdíj 1883-ra: **G**ódor Gyula. — **1884-re:** **H**áhn Adolf pótlásul 1 frt. — Dr. **M**argalits Ede. — Moravcsik Géza. — **R**eitmann Ferencz pótlásul 3 frtot. — **1885-re:** **H**áhn Adolf. — Dr. **M**argalits Ede. — Moravcsik Géza. — **R**eitmann Ferencz 1 frtot. — **1886-ra:** **C**sászár Árpád. — **H**áhn Adolf. — Dr. **M**andola József 1 frtot. — Moravcsik Géza, — **1887-re:** **C**sászár Árpád. — **H**áhn Adolf 2 frtot. — Dr. **H**errmann Antal. — **L**atkóczy Mihály. — **M**alatinszky János. — Dr. **V**arga Bálint. — **1888-ra:** Dr. **B**élay Jenő. — **C**sászár Árpád. — Cserhalmi Samu. — Dr. **E**rődi Béla. — Dr. Erdélyi Károly. — **F**ekt Ferencz. — Dr. **H**atala Péter. — Dr. Halász Ignácz. — Haslinger Ferencz. — Dr. Herrmann Antal. — Himpfner Béla. — Horváth György. — Dr. **K**assai Gusztáv. — Dr. Kis Sándor. — Dr. Kiss Endre. — Dr. Kovalik János. — Dr. Kircz Jakab, pótlásul 3 frtot. — Krasznyánszky Károly. — **L**atkóczy Mihály. — Lenkei F. Henrik 4 frtot. — **M**atskássy József. — Moravcsik Géza. — Dr. **S**chnabel Róbert. — Szilasi Móricz. — Dr. Székely István. — Dr. Szombathy István. — **T**urcsányi Dezső. — Tiber Ágost. — Dr. **V**arga Bálint. — **1889-re:** Gr. **A**pponyi Sándor. — Dr. **B**alassa József 2 frtot. — Baráth Ferencz. — *Breznyik János. — Dr. **C**sengeri János pótlásul 2 frtot. — Cserhalmi Samu. — Cserei József. — **D**ávid István. — Dergács Sándor. — ***H**ajnal Imre. — *Haslinger Ferencz. — *Dr. Hegedüs István. — Hellebrand Árpád. — Dr. Herrmann Antal. — *Dr. Hittrich Ödön. — Holczinger Imre. — **J**anda Gy. Bernardin. — Dr. **M**aywald József. — *Mérei Kálmán. — *Moravcsik Géza. — Munkácsy Elek. — Dr. **N**émeth Reginald. — Dr. **P**ozder Károly kiegészitésül 1 frtot. — **R**ózsa Vital. — *Dr. **S**zamosi János. — Szalay Gyula 3 frtot. — Dr. **U**hlárik János. — **V**árkonyi Endre. — *Várkonyi Odiló. — **W**ieder Gyula 4 frt 48 krt. — **Z**anathy Bódog. — Dr. Ziehen Gyula 4 frt. — Zlinszky Aladár 3 frtot.

Rendkivüli tagdíj 1888-ra: **B**orcsa Mihály, II. félévre. — **G**riesbach Ágost. — **K**uzsinszky Bálint. — **N**egovetich Arthur. — Dr. **S**chmied Márton — Simon Géza. — **1889-re:** **F**aragó János, I. félévre. — **G**yőri Gyula 2 frtot. —

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

*Kovács S. János 1 frtot. — *Sebestyén Gyula. — *Senger János. — Solymossy Sándor. — Wessely Ödön.

Oklevélért: Dr. Hittrich Ödön. — Wieder Gyula.

Előfizetés 1888-ra: Zombori áll fögymn. — **1889-re:** Budapesti ág. hitv. főgymn. — Budapesti polg. isk. tanitónő-képezde. — *Budapesti kegy. r. főgymn. — Esztergomi reáliskola kiegészítésül 1 frtot. — Holdházy János. — Koczányi és Vitéz. — *Kolozsvári középisk. tanárképző. — Komáromi szt. ben. rendi székház. — Lőcsei kir. főgymn. — Mármarosszigeti kath. gymn. — Nagyszalontai gymn. — Szegedi Somogyi könyvtár. — Szolnoki áll. főgymn.

Pótkötetekért: Dr. Burány Gergely. — Beszterczebányai ág. hitv. gymn. — Concilia Emil. — Dévai áll. főreáliskola. — Debreczen város főreáltanodája. — Egri kath. főgymn. — Eperjesi kir. kath. főgymnásium. — Dr. Heinrich Gusztáv. — Kapszdorfer Gyula. — Káposztássy Jusztinián. — Mórocz Emilián. — Mezőturi ref. gymn. — Magyaróvári kath. gymn. — Pannonhalmi könyvtár. — Pfeiffer Antal. — Dr. Petz Gebeon. — Székelyudvarhelyi r. kath. főgymn. — Tatai k. r. főgymn. — Dr. Wertner Mór. — Dr. Zimányi József.

Kelt Budapesten, 1889. május hó 28-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., Verbőczy-utcza 17. sz.

Figyelmeztetnek azok a tisztelt tagtársak, a kik mult évi hátralékaikat még május hóban sem fizették le, hogy e hó végén póstai megbízás utján a nyugta másodszor is be fog nekik mutattatni, ha ez ellen nem teszik meg jó előre a szükséges óvintézkedéseket.

A pénztárnok.

1889. OKTÓBER. XIII. ÉVFOLYAM. VIII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1889

TARTALOM.

Figyelmeztetés!

A tisztelt tagtársak és előfizetők közül többen a pótkötetért 2 frtot küldtek, ebből 1 frt a jövő 1890. évi pótkötetért könyveltetett; szintén többen a folyó ... tagdijat kétszeresen küldötték meg, a másodszori fizetés a jövő évi tagdij fejében könyveltetett. Méltóztassanak ez okból a hivatalos nyugtázást figyelmesen átolvasni!

Tisztelettel felkéretnek azok a tagtársak és előfizetők, kik a pótkötetet megkapták, hogy annak árát (1 frtot) a tagdijjal, illetve előfizetési pénzzel együtt a pénztárnoknak e hó folyamán küldjék meg. A pótkötet, melynek felét, 15 ívet már szétküldtük s második felét, 9 ívet pár nap mulva fogják kézhez venni, — összesen 27 ívből álland s ennek ára csak 1 mond: egy frt. Méltóztassanak tehát ezen összeget a vállalat nagyobb veszteségének elkerülése végett e hó folyamán a pénztárnoknak megküldeni.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

IDEGEN ELEMEK ORCZY KÖLTEMÉNYEIBEN.

Irodalmunknak az a föllendülése, mely a mult század végén egy kis irói körben megindulva csakhamar mind nagyobb arányokat öltött s a nemzet politikai és társadalmi életét átalakította, nagyrészben idegen alapokon történt. Iróink előtt leginkább a nyugati irodalom állott: a franczia, mely alig száz év alatt első rangú irodalommá emelkedve járta be a világot s a német, mely a mieinkhez hasonló súlyos viszonyok közül felküzdve magát dicsősége küszöbére lépett. Eddigi müveltségük alapját a latin klasszikusok tették s a multba tekintve sohajtva gondoltak a magyar irodalom virágzására Zrinyi, Gyöngyösi, Balassa idejében. Ezek voltak azon nagy példák, melyek íróinkat lelkesítették, ezek a magyar irodalom megújhodásának forrásai.

Báró Orczy Lőrincz ez új korszak első munkása. Jobbára ugyan magányba vonulva dolgozgatott s midőn az új írók fellépnek, ő már leélte virágkorát, de ő érzi először a magyar nyelv újrakeltésének szükségét s merít azon forrásokból, melyek irodalmunk új életét adták. Ő nyitja meg mindazon utakat, melyek az új mezőn oly meszsze czélokra vezettek, Horatiust és Boetiust, Boileaut és Voltairet, Gyöngyösit és Balassát együtt állítja elénk, klasszikus és külföldi müveltségét ős magyar jellemének tükrében mutatva.

Idegen tehát az alap, melyen irodalmunk új korszaka fölépül s irodalmunk első sorban fordító. Az új viszonyok és nézetek a fordítás egy sajátságos nemét teremtik meg, mely fordítás és átdolgozás közt állva, az eredetiség színében, idegen mai fogalmaink előtt s melyet csak a kort megértve méltathatunk kellőleg és igazságosan. Magyar író akkor alig tarthatott szebbet hivatásának, mint hogy idegen eszmét, idegen müvet magyar nyelven adjon vissza. Ezt már irodalmi müködésnek, e müveket már sajátjainak vélte. Nemcsak a kor, a társadalom és politika tünteti föl az idegen

és nemzeti sajátságos keverékét: íróink egész működésében, gyakran egyetlen költeményben megtaláljuk azt, híven tükröződve. Egész kötetek jelennek meg idegen eszméktől áthatva, idegen művek részleteivel, egész költemények eredetiekként, vagy itt-ott jelezve forrásaikat. — S nem tették-e jogosan? Horatius egy-egy tömött ódáját, Boileau és Voltaire művészi stylusát magyar nyelven adni, nem visszaadni, bizonyára több munkájokba került, mint írni eredetit s a külföld eszméinek átvételével, nyelve képzettségének megfigyelésével, majd utánzásával értették át és teremtették meg a magyar nemzet újjászületését! Rájnis és Bacsányi felléptével mintegy visszahatás indul meg, mely a műfordítás elveinek tisztázásával az írói jogot is szolgálja.

Igy keletkezett az a kötet is, mely Orczy költészetét foglalja magában. Könyvének előszavában nyiltan vallja ugyan, hogy ő is leginkább csak fordító; művében azonban csak a Boetiusból vett költeményeket jelöli meg fordításokul, Horatiustól, Voltairetől, Boileautól csak egy-egy alá teszi írója nevét, mintegy jelezve jogaikat, de sajátjának tartva átvételöket. — Nem a véletlen, vagy egyéni szeszély dolga, hogy Orczy épen e költőket választotta mintául. Nem magyarázza egészen műveltsége sem, mely természetesen kötötte azon irodalmak kitűnőségeihez, melyek eszméi világát alkották. Orczyt mélyebb, szellemi rokonság is fűzte ezen írókhoz, mindenekelőtt Horatiushoz, aztán Boileauhoz, Voltairehez.

Az arany középszert, az élet mozgalmainak szatirikus szemlélését s a természet szeretetét senkisem fejezte ki oly művészettel, mint Horatius. Ez hatott különösen azon két magyar íróra is, kik Horatiust leginkább követték, Berzsenyire és Orczyra, jellemök és körülményeik különböző volta daczára. Horatius világfi, ki mert a respublica ideje lejárt s szerepet nem játszhat, a természet ölére menekül s bizonyos finom epikureizmussal élvezi annak gyönyöreit, vidám gúnynyal szemléli a nagy világ folyását s az emberek törekvéseit. Berzsenyi egyszerű mezei gazda, ki földjén nőtt fel; az, családja s a költészet teszi egész világát. Orczy előkelő születésű, magas állású férfi, ki szinte csodálatos módon őrzi meg egy egyszerű magyar gazda jellemvonásait. Magáért szereti a természetet ő is, mint Berzsenyi, de nála a természet gyönyöreinek élvezése mindig bizonyos megpihenés kötelességének végezte után. Születésénél, állásánál fogva nem kerülheti el a városi életet, az előkelő társaságokat, de nem szereti azok feszességét, még kevésbé mutatós

mázát s külföldieskedését; lelke mindig visszavágyik a romlatlan természet egyszerűségébe, hol megosztja földje mívelőinek munkáját és örömét, vidáman gúnyolja a nagy világ hiú törekvéseit s kiheveri a csalódásokat, melyek ott érték. S végül ezt az egyszerű munkás életet tartja olyannak, mely a magyar ember természetének leginkább megfelel s legkevésbé teszi ki a czivilizáczió veszélyeinek, mely Orczynál egy nemzetiségünk romlásával. Egyáltalán nem ellensége a haladásnak, nyelvünk, irodalmunk felélesztését nálánál senkisem hordja inkább szívén, a budai egyetem felállítását lelkesedéssel üdvözli, de azok közé tartozik, kik a czivilizáczió árnyoldalait erősebben látják s a külföld vívmányainak behozatalával, műveltségének terjesztésével mindenekelőtt nemzetiségünket féltik.

Orczy költeményei közt hármat találunk olyat, melyet egyenesen mint több-kevesebb változtatással Horatiusból vett darabot jelölhetünk meg. Orczy maga sokszor említi Horatiust, legtöbbször ama költők közt, kiket egyáltalán olvasott s egyéb költeményei is telve vannak horatiusi eszmékkel, Horatiusból vett képekkel. Művének Barkóczi Ferencz esztergomi érsekhez intézett előszavában találjuk az első említést Horatiusról: «Egyébaránt megvallom Herczegségednek, hogy én is leginkább csak fordító vagyok s nem szégyenlem, mivel ezt cselekedte előttem Horáczius, Voltér, Boaló s legtöbb, legjobb deák s francia poéták.» Az «Ezen munkához» czimű bevezető versében azok közé sorolja Horatiust, kik versében a maguk tollára ismernének:

Cicero, Seneca, Maro, Claudianus,
Mit mond Ovidius, Flaccus, Boetius,
Az újabbak közül Pope, Bernis, Barrus,
Voltaire, a gond nélkül való philosophus.
  Ha ezeknek jutok valahogy horgára,
Tudom, hogy felhúznak téged a rámára,
Mezítelen maradsz szajkónak módjára,
Megtépnek, akadván kiki a tollára.
  Először öregek téged megcsipdesnek,
Azután ifiak mezítelenítnek,
Egész leveleket belőled kiszednek,
Csak táblája marad e nyomorult könyvnek.

Richvaldszki prépostboz intézett levelében, finom gúnynyal magasztalva annak nagy szorgalmát, melylyel az egyházi írókat olvassa, így ír:

De most mit vélsz rólam ? mire vetemedtem ?
Horáczius versét egyet megkedveltem,
Régen van, hogy rajta kétségem vezettem,
De már igazságát magam megesmértem.
Azt mondja : bolondság nekünk minden dolgunk,
Hosszú reménységre nem kell támaszkodnunk,
Hogyha vigan élünk, jó bort kiválasztunk,
Ez a jobb állapot, mert hamar elmulunk.

Valószínű hogy Hor. Carm. I. IX. érti (Vides ut alta stet nive candidum Soracte) vagy a XIII. epodost (Horrida tempestas cælum contraxit stb.), ámbár Horatius más költeményeiben is kifejezi ez eszmét. *)

A Generalis Beleznaihoz intézett költeményben több izben is hivatkozik Horatiusra :

Látván durvaságát Seneca Nerónak,
Hibáit, hívságit Róma városának,
Büszkeségét gyáva, komor polgároknak,
Hanyatlását hadi, papi nagyainak,
Öszvérét nyergelte, ment Nomentanumban,
Flaccus kiballagott kies Tarentumban,
Cicero bújdosott Tusculánumjában,
Nagy lelkek nyugodtak paraszt majorokban.

Itt nyilván Horatius Sat. I. 6-ra czéloz, melyben a költő magasztalja Mæcenás emelkedett lelkét, ki az embert jelleme, nem származása szerint becsüli s őt barátjává fogadta, noha apja csak libertinus volt. De ő boldog is a maga egyszerűségében, ha a város zajából kirándulhat Tarentumba.

Nunc mihi curto
Ire licet mulo, vel si libet usque Tarentum,
Mantica cui lumbos onere ulceret, atque eques armos.

S aztán lefesti a maga egyszerű életét.

Majd így folytatja Orczy :

Édesebb volt nálok a kisded vacsora,
Melyet a kertészné maga tett asztalra.

Ez Horatius II. epodosára (Beatus ille) vonatkozik.

---

*) Efféle horatiusi motivumokon alapul Orczy legjobb költeménye a «Szerelem és Bor» is.

Quod si pudica mulier in partem iuvet
  Domum atque dulces liberos . . .
Et horna dulci vina promens dolio
  Dapes inemptas apparet.

Végül:

  Közép szerencsében vagyon a boldogság,
Főkép ha kötve van ehhez a szabadság,
Felette valóban nincsen állandóság,
Nem függni senkitől csak ez a királyság.
  Horáczius mondja, higyjük el szavait,
Ő is megesmérte világ játékait,
Úgy tartja, ki nem fél, ki semmit nem áhít,
Ily élet egyedül, más nem is boldogít.

A mi Horatius költészetének alapja.

«Szabad-e a szerelemről írni vén poétának?» czimű költeményét így kezdi:

Minapában elfelejtém, Flacce, tőled kérdezni,
Melyik idő alkalmatos szerelemnek kedvezni,
Mikor illik égő szívről firkálni a Szépeknek
És szabad-e negyven után szép szót adni Phillisnek?
  Úgy gondolom, öreg voltál, hogy írtál Mæcenasnak,
De talán még ősz nem voltál, mikor írtál Chloénak,
Az elmének játszisága elmúlik esztendőkkel,
A találmány nem bőséges fecskendező tüzekkel.

E költeménye Horatius Carm. III. 26-ra (Vixi puellis) czéloz, melyben Horatius lemond már a szerelemről, lantját Venus templomában felfüggeszti, csak arra kéri az istennőt, éreztesse hatalmát még egyszer a büszke Chloëval.

Orczy költészetét tehát nemcsak Horatius eszméi hatották át, de külsőleg is rá akadunk költeményeiben mestere kezének nyomára. A II. könyv 10-ik énekének fordításával meg is kisértette, vajha meg tudná közelíteni Horatius gondolatainak művészi kifejezését. Ez ódában egészen eredetijéhez tartja magát s nyelv dolgában talán legjobb költeménye. Itt látjuk mily nemesítőleg hatott a műfordítás nyelvünk fejlődésére, az idegen stylus szépségeinek utánzása s az eredeti csodálatával vegyült nemes ambiczió egyként táplálták íróink ízlését s ösztönözték őket létrehozni valami megközelítő szépet, jót a maguk részéről. Orczynál is megvannak ez átdolgozások szinte általános jellemvonásai. Igyekeznek közelebb

hozni korukhoz s eredetijök vonatkozásait vagy elhagyják, vagy mással helyettesítik; természetes, ha átgondoljuk — mint fentebb — fogalmaikat a műfordításról. A régi hibák közül legnehezebben tudnak megszabadulni a terjengéstől; a megszokott bőbeszédűséget nem mindig korlátozza az eredeti művészi tömöttsége, sőt megfordítva, többnyire elnyujtják azt, értelmét mintegy elemeire oldva. Igy mindjárt e költeményben:

Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo, neque dum procellas
Cautus horrescis, nimium premendo
Litus iniquum.
Licine! hajódat ne ereszd a mélyre,
Közel se vezessed a partnak szélére,
Ott a széltől hamar elragadtathatol,
Itt a kősziklától összezúzathatol.

Azonban ily szépen írt verseket alig találunk máshol Orczynál:

Magas tölgyeket vér felhőkben rejtett tűz
Ment attól alacsony völgyben terepély fűz,
Nagyra emelkedett fenyőt tör forgó szél,
De attól hajlongó gyenge nád szál nem fél.

Mily gondjába kerülhetett ilyes kifejezések szerkesztése:

A jó s gonosz sorsra jól elkészült ember
Meg nem ijed, bátor habozzon a tenger,
Nem *puffad a jóban* . . .

Vagy:

. . . *Szoros* szerencsédben mutass bátor szivet,
Változó ügyedben el ne ejtsd kedvedet.

S végül Orczy e költeményében a rímekre is jobban ügyel s bár egyébként túlnyomólag a négyes alexandrin széles medrében mozog, e költeményt páros rímekben fordította, mintegy összegyüjtve minden művészit, mire a magyar nyelv csak képes.

Második Horatiusból vett költeménye a Hívságok megvetése, melyben nem nehéz Hor. II. 18. ódáját felismerni. Még külalakja is hasonlít: rövid sorok s kettő-kettő mindig beljebb áll. A rimelést tekintve Orczy bizonyára a Balassa-strófát is segítségül vette, mikor igy a Horatiuséhoz valamennyire hasonlót próbált alkotni. Jól lehet itt látni azt a törekvését, hogy az eredetit lehetőleg közel hozza korához:

Non ebur neque aureum
    Mea renidet in domo lacunar,
Non trabes Hymettiæ
    Premunt columnas ultima recisas
Africa, neque Attali
    Ignotus heres regiam occupavi
Nec Laconicas mihi
    Trahunt honestæ purpuras clientæ.

Házamat nem ékesíti
Arany s márvány, nem keríti
    Tornáczát oszlop rendre;
Falát nem Raphael írta,
Nem is Martin simította
    Nyugszom mégis kedvemre.

Majd egészen elhagyva minden speciális vonatkozást:

Te secanda marmora
    Locas sub ipsum funus et sepulcri
Immemor struis domos
    Marisque Baiis obstrepentis urges
Summovere litora . . .

    Fúrj át hegyet, tölts völgyeket
Szoríts öszve mély vizeket,
    De végnapodra nézzél . . .

A költemény végén Horatius mythologiai példákkal bizonyítja minden földi lét mulandóságát, Orczy szinte a keresztény vallás hangját szólaltatja meg:

Jó az Isten, el nem veszthet,
Ő táplálja a verebet,
    Ő vezérli éltemet.
. . . Más helyre kell költöznünk,
Más kincs az, kit kell keresnünk
    És itt minden csak hívság.
Más vezére nincs lelkünknek,
Isten czélja az embernek,
    Ő az igaz boldogság.

«Nagy urakhoz a gyönyörűségek változásokról» czimű költeménye Horatius III. 29. ódája (Ad Mæcenatem) után indul. Itt azonban Orczy nagyobb önállósággal járt el. Nem ragaszkodik szorosan eredetijének szavaihoz s megmarad ugyan mindvégig

Horatius gondolatvilágában, de míg Horatius költeményének alapeszméje az, hogy a jövő rejtve van, a jelent kell jól felhasználni, a többit a sors intézi, Orczy mint költeményének czíme is mutatja, a gyönyörűségek változó természetét tette központtá. Érthető, hogy Mæcenas helyett általán a nagy urakhoz szól. — A költemény eleje és vége csatlakozik Horatius ódájához; közepe, mely a gyönyörűségek változásáról szól, Orczy alkotása, de telve van horatiusi képekkel. Horatius Mæcenast szólítja meg, falusi lakába hívja s szíves vendéglátást igér, hagyja gondjait a városban, Orczy a nagy urak terhes hatalmát említi nehány sorban s szintén hívja őket, hagyják ott palotáikat s jőjjenek egyszerűbb örömöket élvezni.

Fastidiosam desere copiam et
Molem propinquam nubibus arduis;
Omitte mirari beatæ
Fumum et opes strepitumque Romæ.

Plerumque gratæ divitibus vices,
Mundæque parvo sub lare pauperum
Cœnæ sine auleis et astro
Sollicitam explicuere frontem.

Jertek le kis korig magas palotákból,
Hágjatok le büszke márvány tornáczokból,
Unalom származott a sok víg lakásból,
Csömör következett hosszú vacsorákból.
Már csendes éjszaka nem ád édes álmot,
Noha a szerencse kincsből rakott halmot,
Megvetette ugyan bársonyból az ágyot,
De megtagadta a csendes nyugodalmot.
A tornyos kastélyok, kikből nézegettek,
Tűkörös paloták, kikben kényeskedtek,
Nem nyújt csendességet, látom csak henyéltek,
Irigy szerencsének mennykövitől féltek.
Mindennapi pompát tudom meguntátok,
Annak terhe alatt már elfáradtatok,
Nem tetszik s keserű sokszori czifrátok,
Illik az életet máskép fordítsátok.

«Szükség a változás tudjátok mindenben» : e szavakkal vezeti be elmélkedését, mely Horatius szellemében és képeiben szól mintegy 12 versszakon át. Pld.

Boldog szája izét ki annyira bírta,
Hogy fogát, kit száz tál étek elvásíta,

S gyomrát kit édesség nagyon meglágyíta,
Tarhó vagy máléval ismét gyógyíthatta,

mi Horatius Sat. II. 2., II. 4., II. 8. eszméit adja vissza.

Vajki jó életet néha változtatni,
Hasznos is nagy füstből néha szabadulni,
Mit mondok? szükséges magunkban fordulni,
Távul nagy csörgéstől magunkat vizsgálni.

Ismét eredetijéhez tér:

Omitte mirari beatæ
Fumum et opes strepitumque Romæ.

A ki maga magát kivánja meglátni,
Emberi hibáit jobbra változtatni,
Annak a sereget távúlabb kell hagyni,
Igy lehet vétkeit magáról lerázni:

Az Odi profanum vulgus et arceo-ra emlékeztet. — S végül az államnak hajóhoz hasonlítása ismeretes horatiusi kép, melyet Virág és Berzsenyi is sokszor használ.

A költemény vége, a hol Horatius arról szól, hogy fel kell használnunk a jelent s a sors szeszélyeit egykedvűleg kell vennünk, ismét egyez.

Jam clarus occultum Andromedæ pater
Ostendit ignem, iam Procyon furit
Et stella vesani leonis
Sole dies referente siccos;

Jam pastor umbras cum grege languido
Rivumque fessus quærit et horridi
Dumeta Silvani, caretque
Ripa vagis taciturna ventis.

Ide tehát hozzám boldogok serege!
Mindkét nemnek jöjjön ifia s örege,
Kiket környül fogott szerencse fellege,
S unalmasnak látszik jók egyenlősége.
Ime tavasz eljött, a mező zöldellik,
A fa bimbójáb l ékesen virágzik,
Föld ékességiben majdan felöltözik,
Kis költséggel boldog lehet kinek tetszik.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus,

Ridetque si mortalis ultra
Fas trepidat. Quod adest, memento

Componere æquus . . .

. . . . . . Ille potens sui
Lætusque deget, cui licet in diem
Dixisse: Vixi: cras vel atra
Nube polum Pater occupato

Vel sole puro . . .

Mit használ, hogy hosszú reménységtől függünk?
Annak bizonytalan jó voltától csüggünk?
A jövendőt isten elrejté mitőlünk,
Elég, ha sorsunkkal ma, mint lehet, élünk.
A jövőt hagyjuk rá úgyis bizonytalan,
Nem lészen ő rólunk soha is gondatlan,
Bátor a szerencse lészen állhatatlan
S tőlünk visszakéri javait váratlan.

Fortuna sævo læta negotio et
Ludum insolentem ludere pertinax
Transmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc alii benigna.

Laudo manentem; si celeres quatit
Pennas, resigno quæ dedit et mea
Virtute me involvo probamque
Pauperiem sine dote quæro.

Mind jó, mind gonosz sors illik az emberhez,
Egyaránt van jussa mindennek ezekhez,
Ma hozzám, de holnap jut ismét Péterhez,
Utazik szüntelen gyarló földiekhez.
Ha hozzám érkezik, nem űzöm magamtól,
De ha szárnyát veri s készül hajlékomtól,
Eresztem, nem csüggök adakozásától,
Jobb sorsot veszek ki saját iszákomból,
Nem is reménykedem, hogy ismét vegyen fel,
Lassan takaródzom jó szegénységemmel,
Béfedem fejemet ép emberségemmel . . .

Non est meum, si mugiat Africis
Malus procellis, ad miseras preces
Decurrere et votis pacisci
Ne Cypriæ Tyriæque merces

Addant avaro divitias mari:
Tunc me biremis præsidio scaphæ
Tutum per Aegæos tumultus
Aura feret geminusque Pollux.

. . . Örömem vegyítve nincsen félelemmel.

Még egy költeménye Orczynak vethető össze Horatius egyik szatirájával. Czime: Salamon egyik versére gondolat, s kezdete különösen emlékeztet Horatius Sat. I. 1-re, s az egész gondolatmenet egyező, bár itt Orczy már egészen a saját viszonyai körében mozog:

Qui fit, Mæcenas, ut nemo quam sibi sortem
Seu ratio dederit, seu fors obiiecerit, illa
Contentus vivat, laudet diversa sequentes?

Barátom! honnan van? hogy ember sorsával
Nem elégszik, harczol sok kivánságával,
Nem egyez, táborban van önnön magával,
Fárasztja elméjét változtatásával.

Boileau a második író, kinek hatását Orczyra nehány átvett költeményen tapasztaljuk. Orczyt, mint a franczia irodalom bő ismerőjét Horatiustól könnyen elvezették tanulmányai a nagy szatirikushoz. Hisz maga Boileau is Horatius tanítványa volt. Igaz, hogy működésének főiránya az irodalmi ízlés tisztítása és fejlesztése, a kontárok eltávolítása a tehetségek sajátos körének meghatározása által, Orczytól mindvégig idegen kellett hogy maradjon. Kinek voltak az ő korában æsthetikai nézetei? Hol voltak csak irodalmi kontárok is? Még az a kor is messze volt, midőn mindenkit, a ki elég kedvet érzett magában a tollforgatásra, lelkes írónak tiszteltek s hazafiságáért bebocsáttatást nyert a Parnasszusra. De mennyi utánzandó tárgy és eszme kinálkozott ezenkivül! Az emberi gyöngeségek mily gazdag forrása tárul fel, a mint elvonulnak előttünk a pedansok, a nagyravágyok, a fösvények, az állhatatlanok, a játékosok, a babonások, az intrikusok, — az önismeret, az igazság, a munka, az istentisztelet nemes eszméi; hát még a nők ezer hibájukkal, a nagyváros zajos élete egymást folülmulni törekvő lakosaival s a kedves falu egyszerű örömeivel. Orczy bőven merített e forrásokból. Két nagyobb költeménye van főként, mely Boileau nyomán indul, de több — eddig úgy látszik — eredetin felismerhetni franczia mestere eszmekörének tárgyait. Jancsika, ki a városi lakást a falusinál inkább szereti, az a bizonyos nagy úr, ki oly fényes és

unalmas lakomákat szokott adni, s nem egy a »magyar szépek» közül mind a Boileau alakjai. Az első magyar szatirairó Horatiustól és Boileautól vett hatást, tárgyat és eszmét.

De nézzük részletesebben is Orczy és Boileau viszonyát. Azon költemények, melyekkel Orczy kötetét bevezeti, mintegy átvisznek bennünket Horatiustól Boileauhoz; mindkettejök hatása érzik rajtuk. A mult században különösen szokásban volt nálunk, hogy az írók könyveiket valamely előkelőbb irodalmi vagy társadalmi egyéniségnek ajánlották s részint a maguk igazolására, részint az olvasó tájékoztatásául különféle előszókkal látták el. Orczynál az ajánlásokkal együtt összesen öt előszót találunk. Ezuttal azonban csak kettővel foglalkozunk az Ezen munkához és Ezen munkában foglalt versekhez czimüekkel, ezeken látszik Horatius és Boileau hatása. Horatiusnál szintén két elő- vagy inkább utószót találunk: az egyiket a carmenek, a másikat a sermók után. Horatius mindig ódáira volt büszke, azokban emelt magának »érccznél maradandóbb emléket», a szatírákat és episztolákat múlóbb becsüeknek tekintette. Ad librum suum (Ep. I. 20) episztolájában tréfásan szólítja meg könyvét, mely már szárnyra akar kelni, inti, hogy a nagy világban csak addig less kedves, a míg új, aztán a molyok eszik meg, vagy számüzik, legjobb esetben abcés könyvnek használják. Végre megtanítja, hogy alkalom adtán mit mondjon el szerzője származásáról, külsejéről, jelleméről és koráról. — Ez úgy hangjánál mint tartalmánál fogva kedves és ügyes tájékoztató megtetszett Boileaunak s A mes vers (Epître X) czimű episztolájában utánozta annak hangját, gondolatmenetét, sőt helylyel-közzel kifejezéseit is. Ezekből az elemekből állította össze Orczy a maga két előszavát. Az elsőben Barkóczi érsek biztatásával menti könyvének világgá bocsátását, aztán elkészül a világ szigorú itéletére, s elmondja a körülményeket, melyek közt versei irattak.

Menj tehát nyomorult verseknek zúgása,
Kedvetlen Múzsáknak rendetlen súgása,
Nézd mit hoz reád is irigyek morgása,
Tudós tudatlanok fondor susogása.
Mondd meg, a szerzőnek nem ebben főtt feje,
Nem törődött rajta sokáig veleje,
Házi gondtartásban lopva vett ideje
Szült csak, midőn bútól üresült elméje.
Mondd azt is, hogy néha ágyúzengés között
Némely vers, ki itt van, összekötöződött

Nem csoda, zúgásban ha rosszul ejtődött,
Szó szóval, vég véggel buszmán tétetődött.

Majd olvasmányaira tér:

Cicero, Seneca, Maro, Claudianus,
Mit mond Ovidius, Flaccus, Boetius,
Az újabbak közül Pope, Bernis, Barrus,
Voltaire, a gond nélkül való filozofus.

s tréfásan vallja, hogy sok helyről lopta össze e nyomorult könyvét. Olvasmányairól Boileau is szól.

J'allai d' un pas hardi, par moi-même guidé,
Et de mon seul génie en marchant secondé,
Studieux amateur et de Perse et d' Horace . . .

De — folytatja Orczy — bocsássák ezt meg neki, hisz így is a magyar nyelvet szolgálja.

Ezzel találsz nálok talán engedelmet,
Nagyoknál kegyelmet, nyájadnál szerelmet.

S így végzi:

Siess, még újság vagy, te is Gyöngyösivel,
Beniczki, Balassa, Kohári versivel,
Hadakozz, mint lehet, molyok seregével,
Pipát ne gyujtsanak veled, járj békével.

A mi egészen Horatiusra emlékeztet:

Carus eris Romæ, donec te deserat ætas,
Contrectatus ubi manibus sordescere vulgi
Cœperis, aut tineas pascis taciturnas inertes,
Aut fugies Uticam aut vinctus mitteris Ilerdam.

Az Ezen munkában foglalt versekhez czimű előszavában mindenekelőtt verseinek megszólítása Horatiusból vett vonás

Vers kit csak természet tud jól feltalálni,
És nem a mesterség szokott hajigálni,
Kit pompás szavakkal nem illik czifrálni,
Mért mégy a világban ily módon czirkálni?
Mint jösz? Mit tanítasz? Akarsz-e tetszeni?
Akarsz-e márványos asztalon heverni?
Ki kelvén prés alul, messzére terjedni,

Vagy főbb könyvek polczán porban penészedni?
Bújj el, együgyű vagy, nem tetszel senkinek...

Vertumnum Janumque, liber, spectare videris,
Scilicet ut prostes Sosiorum pumice mundus.
Odisti claves et grata sigilla pudico;
Paucis ostendi gemis et communia laudas,
Non ita nutritus. Fuge, quo descendere gestis:
Non erit emisso reditus tibi. «Quid miser egi?
Quid volui?« Dices, ubi quis te læserit et scis
In breve te cogi, cum plenus languet amator.

Boileau is így kezdi költeményét:

J'ai beau vous arrêter, ma remontrance est vaine;
Allez, portez, mes Vers, dernier fruit de ma veine.
C'est trop languir chez moi dans un obscur séjour:
La prison vous déplaît, vous cherchez le grand jour;
Et déjà chez Barbin, ambitieux libelles,
Vous brûlez d'étaler vos feuilles criminelles.
Vains et faibles enfants de ma vieillesse nés!

Orczy e versének többi részében csak a hangban van meg a horatiusi vidámság, a maga ellen forduló gúny, mely itt-ott erősebb is lesz, midőn részben kora ferde ízlésének rója fel, ha könyve nem fog tetszeni. Hiszen mint Arany János mondja, [1]) olyannak találjuk Orczyt mindvégig, a milyennek az előszóban mutatja magát.

Orczy másik költeménye, mely már egészen Boileau nyomain indul az: Emberi nemzet gyalázatja. Ez fordítás a szó akkori értelmében s Orczy maga vallja annak a költeményhez csatolt jegyzetében: «Boileau franczia poéta Juvenalisból vette ezt a szatirát. [2]) Magyarra fordíttatott 1763.» Boileau VIII. szatirája ez; czime Sur l' homme. Sokat talált Orczy e szatirában, a mi az ő eszméivel egyezett, alapgondolata: a romlatlan természet igaz egyszerűsége szemben az elfajult, elművelődött emberrel megragadta figyelmét s azontúl sem mulasztja el az alkalmat, hogy saját észrevételeivel is ne alakítsa át, vagy toldja meg eredetije gondolatait. A költemény elejét idézem mintegy képéül Orczy fordításának.

De tous les animaux qui s'élèvent dans l'air,
Qui marchent sur la terre, ou nagent dans la mer,

[1]) Prózai munkái, 283. l.
[2]) Juvenalis Sat. XV.

De Paris au Pérou, du Japon jusqu'à Rome,
Le plus sot animal, à mon avis, c'est l'homme.
Quoi; dira-t-on d'abord, un ver, une fourmi,
Un insecte rampant qui ne vit qu'à démi,
Un taureau qui rumine, une chèvre qui broute,
Ont l'esprit mieux tourné que n'a l'homme?
Oui sans doute.
Ce discours te surprend, docteur, *) je l'aperçoi.
L' homme de la nature est le chef et le roi:
Bois, prés, champs, animaux, tout est pour son usage,
Et lui seul a, dis-tu, la raison en partage.
Il est vrai, de tout temps la raison fut son lot:
Mais de là je conclus que l' homme est le plus sot.

Minden állatok közt, kik égben repdesnek,
Kik földön mászkálnak, vizekben eveznek,
Ha ki el akarja hinni verseimnek,
Legkevesebb esze vagyon az embernek.
Felpattan valaki ezen szavaimra,
Czáfolni akarván hasonlatosságra
Vezet, újjal mutat apró bogarakra,
Sok megvetett csúszó-mászó állatokra,
S nagy garral megfedvén, úgymond, mit miveltél,
Hogy az emberekről ily csúf szót ejtettél?
Talán ugyan magad elmédben tévedtél,
Misanthropiából új vallást kezdettél?
Hogy gondolod, csúszó-mászó állatoknak,
Kik csak félben élnek, alig is mozognak,
Kiknél magva sincsen a szép tudománynak,
Több elméje volna, mint földi királynak?
Tudod, hogy természet alkotván világot,
Egyedül embernek oszta okosságot,
Ő érte teremte minden sokaságot,
Nékie ezeken adott uraságot,
Úgy vagyon, az isten az embert szerette,
Ily ajándékával felékesítette,
De mivel vezérét ember nem követte,
Nagyobb setétségben elméjét keverte.

Ilyenformán megy a fordítás véges végig. Csak két helyet mutatok még be: az egyikben Orczy tárgyát közönségéhez közelebb

*) A szatira Morel-hez a Sorbonne doctorához van intézve.

hozni igyekszik, a másikban saját megjegyzéseivel bővíti eredetijét. Ime.

Mais, sans examiner si vers les autres sourds
L'ours a peur du passant, ou le passant de l'ours,
Et si, sur un édit des pâtres de Nubie,
Les lions de Barca videraient la Libye;
Ce maître prétendu qui leur donne des lois,
Ce roi des animaux, combien a-t-il de rois?

Elhagyván e kérdést, ha Tátra hegyében
Tévelyedett vadász, medve elejében
Jutván, mosolyog-e vajjon a szemében,
S el nem változik-e, jámbor, a szinében?
Nem tudom ha vajjon Tisza lapályában
Társ nélkül bolyongó ember sürű nádban
Megyen, ha félelem nincs-e gatyájában,
S körül nem néz, van-e farkas az inában?
Vagy bácskai síknak szinte közepében
Ember uram menvén királyi képében,
Elbúsult bömbölő bika ösvényében
Akadván, dobogást nem érez szivében?

A másik hely ez:

Un aigle sur un champ prétendant droit d'aubaine,
Ne fait point appeler un aigle à la huitaine;
Jamais contre un renard chicanant un poulet
Un renard de son sac n'alla charger Rolet;
Jamais le biche en rut n'a pour fait d'impuissance
Traîné du fond des bois un cerf à l'audience;
Et jamais juge, entre eux ordonnant le congrès,
De ce burlesque mot n'a sali ses arrêts,
On ne connaît chez eux ni placets ni requêtes,
Ni haut, ni bas conseil, ni chambre des enquêtes.
Chacun l'un avec l'autre en toute sûreté
Vit sous les pures lois de la simple équité.

A csirke nem czitál kacsát a táblára,
Polka panaszt nem tesz lúd gágogására,
Szamár nem protestált hamis bírájára,
Ló átkot nem mondott város tanácsára.
A farkas nem kérte soha Jeszenákot,
Változtassa jobbra allegátiókat,
Soha nem unszolta róka az urakat,
Nézzék és olvassák az extractusokat.

Medve nem élt soha grátiás novummal,
Contentus volt tábla sententiájával,
Szarvast nem ijesztett az appellátával,
Az őss nem élt soha oppositióval.
Soha bíró nálok nem vett discretiót,
Aranyat, ezüstöt, jószágból portiót,
Valahogy természet deliberatiót
Tett, meg nem másolták az executiót.
Főtanács, altanács, nagy, kis parlamentum
Nincsen nálok s ehhez kötött juramentum,
Együgyű természet nálok sacramentum,
Azt el nem ronthatja egyéb argumentum.
... Alperes, felperes, causæ procurator,
In causam attractus, actor és evictor,
Ingerens, opponens, creditor, debitor,
Állatok nem értik, mi az instigátor.

Orczy második, illetőleg harmadik Boileau után dolgozott költeménye Egy megmátkásodott ifjunak czimet visel s Boileau X-ik szatirájával vethető össze. E szatira egyike a legjobbaknak ama 12 közt, melyet Boileau írt. Azon alkalomból, hogy egy barátja megházasodik, sorra veszi a nőket s mindenikből egy-egy typust mutat be éles megfigyelése színeiben, bőven öntve szatirikus erét s egyszersmind egy érdekes rajzot nyujt a XVII. századbeli franczia társadalom életéből. Orczy szabadon dolgozta át e szatirát s némileg meg is rövidítette. De ez átdolgozás igen sikerült, annyira, hogy szinte a magyar nők rajzává válik, oly sok nemzeti vonást, korabeli czélzást vitt belé. Orczynak különben is kedves thémája a nők hibáit ostromolni. A magyar szépekhez czimű költeménye szintén e tárgy körül forog, idevág A Módi is s «Egy ifjunak, ki a városi lakást falusinál inkább szereti». E szempontból választottam a mutatványt is, az egyik egy előkelő dáma rajza, milyet Orczy nagyon sokat láthatott azon körökben, a hol megfordult, a másik egy kardos magyar asszonyt állít nehány találó vonással elénk.

Dans sa chambre, crois-moi, n'entre point tout le jour
Si tu veux posséder ta Lucrèce à ton tour,
Attends, discret mari, que la belle en cornette
Le soir ait étalé son teint sur la toilette,
Et dans quatre mouchoirs, de sa beauté salis,
Envoie au blanchisseur ses roses et ses lis.

Alors tu peux entrer: mais, sage en sa présence,
Ne va pas murmurer de sa folle dépense.
D'abord, l'argent en main, paie et vite et comptant.
Mais non, fais mine un peu d'en être mécontent,
Pour la voir aussitôt, de douleur oppressée,
Déplorer sa vertu si mal récompensée.
Un mari ne veut pas fournir à ses besoins!
Jamais femme, après tout, a-t-elle coûté moins?
A cinq cents louisd'or, tout au plus, chaque année,
Sa dépense en habits n'est-elle pas bornée?
Que répondre? je vois qu'à de si justes cris,
Toi-même convaincu, déjà tu t'attendris,
Tout prêt à la laisser, pourvu qu'elle s'apaise,
Dans ton coffre, à pleins sacs, puiser tout à son aise.

Engedett órára mégy bé szobájában
Társodnak, mikor már öltözött búbjában,
Tükörnél találod nagy szomorúságban,
Sohajt, nem tudod mit forralhat bújában.
Megöleled, kérded, mi lelt drága kincsem?
Felel: Ah! keserű én ifiú éltem!
Legjobb esztendőket hasztalan elvesztem,
Virágzó időmben magamat emésztem.
Hijában szentelem néked hívségemet,
Elvesztettem nálad ép egészségemet,
Más jobban becsülte volna szépségemet,
Te gátolod minden gyönyörűségemet.
Mások új ruhákban öltöznek új holdra,
Te alig csináltatsz egyet karácsonyra,
Kit tavaly hordoztam sátoros napokra,
Abban takaródzom most is minden napra,
Más hasonló társak aranyban fénylenek,
Új ékességeket magokra felvesznek,
Pereczeket, gyöngyöt, gyürüket cserélnek,
Új módi csipkéket fejökre feltűznek.
Egy két könyvhullással pecsétli beszédit,
Kihuzza zsebéből szagos keszkenőit,
Megtörli zokogván kipréselt könyveit,
Várván engeszteled mikép keserveit.
Hozzá fordulsz, kézben adod kulcsaidat,
Szabadságra hagyod pénzes zacskóidat,
Egy-két nap kedvében látod asszonyodat,
Míg erszényben rakja mohos talléridat. . .

Ime a másik:

Tedd ehhez, ha tetszik, a mérges Medúzát,
Ki perlő szavakkal felfordítja házát,
Ne búsulj, keményen megrágod a zúzát,
Ha verebek ellen nem őrzöd a búzát.
Békes egy óráig nem lészesz éltedben,
Mérget nyelsz eleget minden ételedben,
Nyughatatlanságban éjt kelted s fektedben,
Bosszúságot keres rajtad, vagy cselédben.
Ha szólsz, a válasza lészen mocskossággal,
Teli van két zsebe kész gorombasággal,
Perben ne avatkozz e ludas asszonynyal,
Tűznél áll a fazék, megönt moslékával.
Szüntelen háború az ilyen házasság,
És a szegény férjnek igaz martiromság,
Nincs a betegségről Chinában orvosság,
Barát táncztól gyógyul a boldogtalanság.

Voltaire a harmadik író, ki Orczyra hatással volt. Honnan Orczy e vonzalma Voltairehez? A horáczi nyugalommal szemlélődő bölcs, kit kielégítenek a tisztes munka s a természet egyszerű örömei, ki a pór nép sorsát boldog idealizmussal szemléli, az elmult idők után sóhajt s a mult megbolygatásában nemzetiségünk romlását látja: miért nyúl a világrázó filozófus után, ki hadat üzen mindennek a mi a multé, az emberiség megváltását hirdeti lerontva a születés társadalmi korlátait, s fölforgató erélye, viharos élete oly éles ellentétben áll Orczy nyugodt bölcselkedésével?

Valóban Voltaire pályájának nem ez oldalai voltak azok, melyek Orczy érdeklődését megragadták. Nemzetünk elaludta a nagy fordulatot, a legnagyobbak egyikét, melyen az emberi szellem valaha keresztülment, a XVIII. század fölvilágosodását, a philosophia újjászületését, a közgazdasági tudomány keletkezését, elaludta a tant, mely az embert nem tekintve születést, vagyont, vallást és nemzetiséget, nemcsak isten előtt, hanem e világon is mint önczélt állítja oda, s egyenlő jogokkal ruházza föl, egyenlő méltóságot követel neki. *) Nem mintha irodalmunk épen nem vett volna tudomást e mozgalmakról. Bessenyei ébredő lelke egész erejével csüggött a fölvilágosodás vezérén. Tanait bölcseségnek nevezte, egész kinyilatkoztatásnak nézte s az új hivő tántorít-

*) Concha Győző, A kilenczvenes évek reformeszméi 4. l.

hatatlan lelkesedésével csatlakozott hozzá. [1]) De anélkül, hogy ama tanoknak viszonyaink közt megvalósítására gondolt volna s így Voltaire utánzása bármily megindító mély vonzalmon alapult is, mindig inkább csak forma maradt s ereje elveszett Bessenyei melankholiára hajló lelke érzelmeiben.

Orczyt sem csatolta mélyebb szellemrokonság Voltairehez. Az a két költemény, melyet mesterétől átvett, megmutatja Voltaire működésének mely iránya talált Orczynál tetszésre. A Békeség Kivánsága a háború esztelenségét hangsúlyozza s a világbéke áldásainak megszerzését a fejedelmek nemes kötelességévé teszi. Érezte ezt a mi költőnk is, ki annyit tűrt a hétéves háború küzdelmeiben s úgy szerette a békés mezőt egyszerű örömeivel. A Barátságos beszédje egy úrnak a káplánjával Voltairenél hatalmas szatira az egyház korlátoltsága ellen, mely a művelődésben csak romlást lát, s maradiságában álszenteskedéssel takarja vétkeit. Orczy szintén nem volt ellensége a haladásnak, conservativizmusa inkább ama hazafiui aggodalomból folyik, hogy a külföld műveltségének behozatalával — mert hisz számunkra csak ez a haladás útja — megrontjuk saját nemzetiségünket. S így nem tekintem e költeményt Arany Jánossal teljesen elütőnek Orczy egyéb költeményeitől; [2]) nagy különbségét tán megmagyarázza eredete, miről Aranynak nem volt tudomása. Voltaire e szatirája egy vágás ama küzdelemből, melyet a katholikus egyház ellen folytatott. Orczyt tárgyának nem ez oldala ragadta meg. Az ő káplánja, ki a voltairei szenteskedőnek megfelel, inkább csak megrögzött maradi ember, kit tanulmányai nem emeltek magasabb színvonalra s korlátoltságában nem látja a művelődés nagyszerűségét.

Pedig Voltaire működésének ez iránya mégsem maradt idegen Orczytól. Apolló beszédje Mária Teréziához czimű költeményében erősen kikel a fekete sereg ellen,

> . . . ki ül cathedrában
> Négy tarajú sapkát nyomván homlokában,
> Kiált majd egész nap torka szakadtában,
> Mondd meg, mi hasznot tesz akármi scholában.

Szavakat tanítanak eszmék helyett, pedáns szabályaikkal megtömik

---

[1]) Beöthy Zsolt. A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban II. 243. l.

[2]) Prózai Munkái. 284 l.

az ifjuság fejét, de puszta marad a lélek, a sziv. — Elsorolván Mária Terézia érdemeit az ország haladásának előmozdításában így lelkesíti:

Tudom czókosoknak egész regementje,
Calasanczi József s Loyola serege,
Efelett klastromok henyélő fellege
Ellened lesz, de Te bizzál, jó lesz vége.

Richvaldszki préposthoz intézett levelén, bár a barátság hangján szól, szintén érzik a gúny, melylyel Orczy az efféle pedáns, szavakon kapkodó tudákosság iránt viseltetik. Nem emelkedtek ez eszmék Orczynál filozófiai vagy politikai magasságra, nem lettek életének irányadó elvévé, nem küzdelmeinek czéljává. Egy felvilágosodott józan ember ellenszenve az a korlátoltság uralma iránt, Európa első országa áramlásának hatása alatt. Haladásunk gátjára mutatott abban a szellemben, melyben gyermekeinket, a jövő harczosait nevelik, elölve bennük a szív tisztaságát, a józan észt, a tetterőt, elzárva útjukat minden fölvilágosodáshoz.

Ennyi és nem több az a szellemi rokonság, mely Orczy és Voltaire között van. Még ez utánzott művek sem Voltaire elsőrangú alkotásai közül valók. Abba a csoportba tartoznak, melyet poésies légèresnek neveznek az irodalomtörténészek.[1]) Orczy két helyen említi Voltairet, az egyiken «játszi»,[2]) a másikon «gond nélkül való» filozófusnak[3]) nevezi. Tehát nem a mély elmélkedő: a szatiraíró, Boileau tanítványa tetszett neki benne. Ebben a szellemben érezte magát rokonnak vele. Az újabb franczia irodalomtörténet hajlandó e kisebb költeményekben csodálni Voltairet leginkább mint költőt. Egy vele rokon szellem mintha érezte volna egy századdal előbb!

Az egyik voltaire-i nyomokon induló költemény a Békeség kivánsága, Voltaire-nél: Sur la paix. Orczy maga jegyezte alá: «Voltaire után.» Azonban nagyon szabadon járt el e költemény átdolgozásánál. Jóformán csak alapgondolata egyez, mely egyrészt a háború iszonyait festi, majd a népek tehetetlenségét hatalmas

[1]) l. Paul Albert. La littérature française au dix huitième siècle Paris 1886. 171. l.

[2]) «Hogy játszi Voltairéból mondok néha verset» Richvaldszki préposthoz intézett levelében.

[3]) Az újabbak közűl Pope, Bernis, Barrus, Voltaire a gond nélkül való filozófus. «Ezen munkához» czímű versében.

uraikkal szemben s a fejedelmeket teszi felelőssé a kiontott vérért, hozzájok fordul, magasztos feladatokul tűzve ki a világ békéjének megteremtését. Voltaire költeményének hatalmas szárnyalása, hangjának ereje, képeinek merészsége Orczynál inkább bölcselkedéssé higgad, a rövid sorok négyes alexandrinokká bővülnek, de így is van nem egy helye, mely erővel indul. Igy az elején:

Hallatik mindenütt fegyvernek csörgése,
Százezer gyilkosnak mezőn van gyűlése,
Ezeknek ölésért vagyon fizetése, *)
Iszonyú azoknak vágása lövése.
Dörgő mennyköveket kezekben hordoznak,
Népet, városokat, falukat feldúlnak,
Mezőt, erdőt, marhát egyaránt prédálnak,
Pusztulást, jajt, sírást magok után hagynak.
Éhség és a szükség vagyon, a hol járnak,
Nyomorúság, inség, a hová megszállnak,
Jaj ott minden rendnek, leginkább gazdának,
Ki eleget nem ád általmenő hadnak.

A mi Voltaire e verseivel vethető össze:

Plus terrible dans ses ravages,
Plus fier dans ses débordements,
Le Pô renverse ses rivages
Cachés sous ses flots écumants,
Avec lui marchent la Ruine,
L'Effroi, la Douleur, la Famine,
La Mort, les Désolations;
Et dans les fanges de Ferrare
Il entraîne à la mer avare
Les dépouilles des nations.
Mais ces débordements de l'onde
Et ces combats des élements
Et ces secousses qui du monde
Ont ébranlé les fondements:
Fléaux que le ciel en colére
Sur ce malheureux hémisphère
A fait éclater tant de fois.

*) V. ö. Voltaire-nél:

... Vous n'êtes dans vos misères,
Que des assassins mercenaires
Armés pour des maîtres ingrats.

Orczy második voltaire-i költeménye Barátságos beszédje egy úrnak a káplánjával. Ennek forrása Voltaire Le mondain (a világfi) és társa Défense du mondain ou l'apologie de luxe czímű költeménye. Az elsőben Voltaire a művelődést, s annak áldásait festi. Két képet ad: az egyik-t első szüleinkről, kik bizonyára durva emberek voltak, barna bőrrel, kúszált hajjal, hosszú körmökkel, egyedüli élvezetük természeti szükségeiknek kielégítése. A másik kép egy modern emberé, ki gazdag kényelemmel berendezett palotájában időz, majd fogatára száll, bejárja a fürdőket, az operát, társalog, enyelg, szeretkezik, végre hazatér, dús asztalhoz ül s élvezi az újkori konyha minden gyönyörét. A következtetést könnyű levonni csak nézzük a költemény első és utolsó sorát:

Regrettera qui veut le bon vieux temps . . .
. . . Le Paradis terrestre est où je suis.

A másik költemény az elsőnek védelme. Voltaire egy ebéden egy vaskalapos (pédant à rabats) szenteskedő (caffard, béat) pap mellé került, ki mindjárt azzal kezdi, hogy: Vous avez bien la mine d'aller un jour échauffer la cuisine de Lucifer, szemére hányja előbbi versét, melyben első szülőinket legyalázta s a mai bűnökbe merült kort magasztalja. Erre Voltaire kifejti a haladás törvényszerűségét s a művelődés előnyeit, közben czélozva a pedans korlátoltságra. A pap ez idő alatt nem igen szól, de annál többet nevet és nagyokat iszik.

Orczy e két összetartozó költeményt egy költeménynyé foglalta, s az egészből dialogust csinált, mely egy úr és káplánja közt folyik le; az úr Voltaire, a káplán a korlátolt, szenteskedő papnak felel meg. De — mint fennebb mondám — míg Voltaire főczélja a papok korlátoltságát föltüntetni, Orczy káplánja egyszerűen egy maradi ember, kinek nincs érzéke a művelődés szépségei iránt. A helyzet a Voltaire költeményebeli s a dialogusoki s csaknem fordításoknak mondhatók, oly pontosan megegyeznek az eredetivel. Csak a gondolatok rendje változott itt-ott, azokat kell összekeresnünk. A költemény eleje a Mondain apologiája, közepe a Mondain, a vége egyéb voltairei helyekre emlékeztet.

A kezdete im ez:

A káplán: Azt mondottad, uram, minap az asztalnál.
Nem lehet, nem is volt jobb ezen világnál,

Kiben élünk; szebb ez a paradicsomnál,
Melyben Ádám atyánk hevert almafánál.
Hihető valamely francia auctorban,
Ki eztet tanítja bódult írásában,
Olvastad, ne kövesd őtet mondásában,
Száz napot égsz ezért purgatoriumban stb.

Az úr erre meglehetős durván megtámadja a káplánt s kifejti eszméit. Az átdolgozás megítélésére álljon itt néhány versszak:

Lors je lui dis: Pour Dieu, Monsieur le Saint,
Quel est ce vin? D'où vient-il, je vous prie?
D'où l'avez-vous? Il vient de Canarie,
C'est un néctar, un breuvage d'Elû;
Dieu nous le donne et Dieu veut qu'il soit bu.
Et ce café, dont, après cinq services
Votre estomac goûte encore les délices?
Par le Seigneur il me fut destiné.
Bon. Mais avant que Dieu vous l'ait donné,
Ne faut-il pas que l'humaine industrie
L'aille ravir aux champs de l'Arabie?
La porcelaine et la frêle beauté
De cet émail à la Chine empâté,
Par mille mains fut pour vous préparée,
Cuite, recuite et peinte et diaprée.
Cet argent fin, cizelé, gaudronné,
En plat, en vase, en soucoupe tourné,
Fut arraché de la terre profonde,
Dans le Potose au sein d'un nouveau monde.
Tout l'univers a travaillé pour vous,
Afin qu' en paix dans votre heureux courroux
Vous insultiez, pieux atrabilaire
Au monde entier épuisé pour vous plaire.

A fekete ital, kit hörpölsz kényesen,
Thea, csokoláda, kit iszol édesen,
Honnan valók? nemde veszed ezt kedvesen,
Csodálod csészéit, mint festék rendesen?
Azt mondod, az Isten adja mind ezeket,
Ily s több ezer jókkal áldja embereket,
Szereti, ezekben ha tartunk mértéket,
Kedvezve táplálja gyarló földieket.
Úgy van, de tudnod kell, hogy ezen csemegét
Arabia szélin szedik, s az edényét

Chinában készítik s annak a cserepét
Ezer kéz formálja, úgy éri festékét,
S ezt előbb agyagból kerékben formálták,
Kenték, símították, kemenczében tolták,
Onnan ki, másban be, perkelék, pirították,
Eladták, megvették, bérakták, lehozták.
Arany, kiből vagynak egyházi edények,
Üst, melylyel oltárok, szentségek ékesek,
Kincsek, templomokban kit a sekrestyének
Mutatnak, nem voltak hajdant ily fényesek.
Száz öl kutat ástak előbb földgyomrában,
Úgy keresték, vágták erős kősziklában,
Kihúzván megtörték, szitálták malmokban,
Hány tűzzel tisztíták, még jutott formában.
Gyöngy, rubint, gyémántok tengernek gyomrából,
Selyem, fonál, bársony meleg tartományról,
Orvosló gyökerek vég föld határáról
Jönnek több mívekkel szinte Indiából.
Melyekkel emberek midőn kereskednek,
Sok veszélyt, rabságot, halált is megvetnek,
Szerencséltetésben, kárvallásban élnek,
Nagy munkájok után hozzánk úgy érkeznek.

Igy halad az átdolgozás a költemény nyomán.

Bánja kinek tetszik a régi időket,
Saturnus alatt volt arany esztendőket,
Nagyobbra becsülöm azoknál ezeket,
Astræa, Rhea sem ért soha ilyeket

E szavakkal kezdi meg Orczy a költemény közepén már a Mondain-nek megfelelő részt.

Regrettera qui veut le bon vieux temps
Et l'âge d'or et le règne d'Astrée
Et les beaux jours de Saturne et de Rhée
Et le jardin de nos premiers parents.

Ennek azonban csak az elejét vette át a gondolatok némi felcserélésével. A modern ember életének képe egészen elmaradt.

A költemény vége meglehetős eredeti, a mennyiben szószerint nem egyez már Voltaire-rel. De gondolatai részint e költeményen alapulnak, részint Voltaire más eszméin. Igy e szak:

Én egész világon értek egy országot,
A sok nemzeteken csak egy társaságot,
Az isten táplálja ezen sokaságot.
Kézről-kézre adja földi boldogságot,

összevethető a Sur la paix e soraival:

De l'Inde aux bornes de la France
Le soleil, en son vaste tour,
Ne voit qu'une famille immense
Que devait gouverner l'amour.

Ennyiben sikerült Orczy költeményeinek forrásait felkutatnom. Ama 236 lapból, mely költeményeit foglalja magában, mintegy 130-ról mutathattam ki, hogy többé-kevésbé idegen mintán alapszik. Igazán «csak táblája maradt-e e nyomorult könyvnek»? Nem éreztük ez összehasonlításnál azt a mély gyönyört, melyet egy tudatos műköltőnek forrásával való összehasonlítása nyújt, ki eredetijét sorról-sorra, pontról-pontra szedve mély megfontolással olvasztja magába s alakítja kora, egyénisége, æsthetikai belátása szerint. De mélyebben tekinthettünk működési körébe egy írónak, ki a legkedvezőtlenebb körülmények közt, önlelke szükségéből lett azzá, s külföldi műveltsége daczára egész jellemében, minden szavában magyar tudott maradni *) s láttunk egy képet kezdeteiből ama kornak, melynek irodalmunkat, hazánkat köszönjük.

Zlinszky Aladár.

Reinmar der Alte.

Panasz.

Nekem nem az fáj mindenek fölötte,
Hogy im, a nyárnak vége van;
Mit ér, ha a pást hervad dérütötten?
Történik ilyen untalan!
Ilyesmiröl nem tudok hangot adni:
Több dolgom van, mint lombhullást siratni.

Horváth Cyrill.

---

[1]) Hogy Orczy mennyire egyéniségébe tudta olvasztani ama költeményeket, melyeket átvett, élénken bizonyitja az, hogy Arany János Prózai munkáiban, mitsem tudva Orczy átvételeiről, e költemények segítségével is *irói arczképét* állította össze!

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIA»-JÁHOZ.

XI.

A *Khoephoroi:* a halotti áldozatvivő nőkről vette nevét. A kar a fogoly nőkből áll; de azért e nők megfelelnek Horatius kívánságának, hogy a kar «*faveat bonis*». Az uralomra jutott Klytaimnestrától, *e két lábon járó oroszlány*tól megvetéssel fordul el. Paul de Saint Victor Deux Masques cz. művében Klytaimnestráról jellemzően mondja: «hármas gyűlölet: a leánya föláldozása által sujtott anynak, a vetélytársra féltékeny nőnek és a kedvest hitestársává tenni szándékozó házasságtörőnek gyűlölete alkotja az ő jellemének alapvonásait».

Klytaimnestra a *Khoephoroi*-ban háttérbe vonult Elektrának ad helyet, kiben felnőtt a gyűlölet, megért a bosszú. Kit az Orestes bosszúló karjában vetett remény táplált a gyűlölet emlőjén. Sophokles ez alakot tevé azon darab központjává, mely megfelel a *Khoephoroi*-nak. Azon jelenet, mely a *fölismerés* előtt játszik le, melyben Elektra az Orestes vélt hamvait siratja: elfeledhetetlen benyomást tesz arra, ki valaha olvasta. Aiskhylosnak egyeb gondja van. Szemét a végczélra, a végkibontakozásra függeszti. Ép azért a *Khoephoroi* kezdetén, mintegy sietve ejti meg az anagnorisist, Oly alakban ejti meg, mely kihivja az Euripides kritikáját és az Aristoteles megjegyzését. Másfelől *La Harpe*, ki egyébként épen nincs elragadtatva az Aiskhylos műalkotása által, a Khoephoroit legjobb darabjának és valóban hatásos drámának tartja.

Haza jön Orestes barátjával Pyladessel a bosszú gondolatával. Meglátja atyja, Agamemnon sirját. A megcsonkított szöveg mellett is kivehetjük, hogy az atyja sirjánál fohászkodik, hogy erőt merítsen bosszúterve kiviteléhez:

ὦ Ζεῦ, δός με τίσασθαι μόρον
πατρὸς, γενοῦ δὲ σύμμαχος θέλων ἐμοί

meglátja az áldozat *vivő kart*, meglátja Elektrát ünnepélyes komolysággal közeledni. A tragikai irónia mesteri alakját találja ki a költő, midőn a rabnőkből álló kar, az álmai által nyugtalanított Klytaimnestra által az Agamemnon halotti árnyának kiengesztelésére küldött kar Elektrával együtt: áldás helyett a bosszú, a visszatorlás érzelmeivel fordúl az alvilág isteneihez. Nem visszaidézi az alvilág Erinnyseit, de fölidézi.

δακρύω δ' ὑφ' εἱμάτων
ματαίοισι δεσποτᾶν
τύχαις, κρυφαίοις πένθεσιν παχνουμένη
(Khoëph. 81. 3.)

Elektra kérdi a *kart:* mondja meg nyíltan, kiknek nevében imádkozzék. A kar így felel:

πρῶτον μὲν αὑτὴν χὤστις Αἴγισθον στυγεῖ
(Khoëph. 111. 1.)

Elektra további kérdésére feleli:

μέμνησ' Ὀρέστου κεἰ θυραῖος ἔσθ' ὅμως
(Khoëph. 115.)

Elektra megindító imával fordúl *Hermes*hez mint *psykhopompos*hoz:

λέγω φανῆναί σου, πάτερ, τιμάορον
καὶ τοὺς κτανόντας ἀντικατθανεῖν δίκῃ
(Khoëph. 144.)

A költő siet a fölismerési jelenetet előidézni. Elektra meglátja a sírnál az Orestes levágott hajfürtjét és meglátja a férfi lábnyomokat. És csodálatosan gyors következtetéssel Orestesre gondol. Aristoteles a fölismerés e módját: melyet a syllogismus útján eszközölt fölismerésnek nevez, a leggyengébbek közé sorozza. Euripides lebírálja e jelenetét. *Elektrájának* 511—540 verseiben az Orestest nevelő öreg és Elektra közt lefolyó jelenet parodiáját képezi a Khoephoroi e jelenetének. Az öreg kétli, hogy egy lábnyom egyforma legyen. *Dumas* a már említett *Orestie*-jében gyönyörűen használja föl e jelenetet. Finom és pathetikus költészettel adja Elektra szájába a *fölismerésre* vezető következtetés meleg szavait. A fürtöket ismeri, mert együtt akár hányszor egybefonták hajukat gyermeki játékból, ha fölismerik-e az egymásét. Elektra akár hányszor kereste Orestest lábnyomdokait mérve meg, melyek az ő nyomdokaihoz formára úgy hasonlítottak. *Magne* (Anthologie dramatique du théâtre grec. Paris 1846.) e jelenet igazolására idézi magának Orestesnek szavait, melyeket azonnal mond, mihelyt fölismertette magát, de Elektra nem akar hinni szemeinek. E szavak a következők:

αὐτὸν μὲν οὖν ὁρῶσα δυσμαθεῖς ἐμέ.
κουρὰν δ' ἰδοῦσα τήνδε κηδείου τριχός

ἰχνοσκοποῦσα τ' ἐν στιβοῖσι τοῖς ἐμοῖς
ἀνεπτερώθης κἀδοκεῖς ὁρᾶν ἐμέ (Khoeph. 225—28.)

Tehát a hajfürt, a lábnyom csak Elektra sejtelmét költik föl akkor, midőn az atya sírján a karral végzett áldozat különben is extatikus hangulatba hozta, hiszen Klytaimnestra parancsa ellenére a halott árnyát szövetségre hivta föl és Orestesért fohászkodott. Mikor Orestest szemtől-szembe látja, nem hisz szemeinek. És csak a testvéri szó melegsége a voltaképi előidézője a felismerésnek. Euripides Elektrája mint compositio hihetetlenebb, mintsem joga lett volna e gúnyra. Különben ő a *Heten Th. ellen* 375. és következő soraiban olvasható jelenetet az *ἄγγελος* és *Eteokles* közt szintén kigúnyolja hosszadalmasságáért a *Phoinissai* 751—2. sorában e szavakkal:

ὄνομαδ' ἑκάστου διατριβὴ πολλὴ λέγειν ἐχθρῶν ὑπ' αὐτοῖς τείχεσιν καθημένων. Teuffel lehetetlennek tartja, hogy Sophokles *Elektra*-ja után merészelte volna szinrehozni *Elektra*-ját. Ez állítás merőben önkényes. Hátha ép azért változtatá «polgári drámá»-vá e fenséges tragikai tárgyat, mert kimerítve látta és valljuk meg: Sophokles *Elektra*-jának végmegoldása — mert a trilogikus szerkesztés kizártnak látszik — épen nem megnyugtató. E gyöngéd nő tombol anyja halála után. Minő ellenmondás azon megható jelenet után, melyben Orestes hamvvedrét kebléhez ölelte. E felismerési jelenet után a *boszút* közös elhatározással mondják ki. Itt foglal helyet egy felette fontos részlet. Orestes Apolló jósszavára hivatkozik, mely őt a boszúra feljogosítja.

Ορ. οὔτοι *προδώσει* Λοξίου μεγασθενὴς
χρησμὸς κελεύων τόνδε κίνδυνον περᾶν,
κα'ξορθιάζων πολλὰ καὶ δυσχειμέρους
ἄτας ὑφ' ἧπαρ θερμὸν ἐξαυδώμενος,
εἰ μὴ μέτειμι τοῦ πατρὸς τοὺς αἰτίους·
(Khoeph. 269—73.)

Ezután következik azon borzasztó rémitgetések egész sora, melyeket a Tartaros bősz szellemeinek felidézése okozna. Jellemző *Dindorf* merészsége, melylyel a *274—296.* sorig interpolationak véli, ép úgy, mint alább a *987—1006.* sorig. «*Horrendum in modum describuntur* (sc. poenæ) strepituque verborum qui Aeschyleum quod sonare videntur et facile lectores occaecare possit qui non consueverin n huiusmodi interpolatorum additamentis sin-

gulaque verba eorum constructionem figuras dicendi, ordinem et nexum sententiarum quas *χαλκηλάτῳ πλάστιγγι* ponderare» így szól Dindorf Præf. 93—94 ll.; a πλάστιγξ szót czélzatosan használva, mely helyett okvetetlenül a *μάστιξ* teendő az Etym. M. p. 674, 20 megjegyzése mellett is. És aligha indokolja e vélelmet, nemkülönben mint ama másikat (Præf. 97—100. l.), melyet igyekeztem az Erd. Muz. egylet Bölcs. nyelv. és történettudományi szakosztályi kiadványainak II. kötet 172—73. lapokon meggyengíteni. E helyen még inkább érzi Dindorf álláspontjának nehézségét. Ugyanígy szól egy pár sorra terjedő érvelésének végén: Ceterum ne inique cum interpolatore agere videar, non tacebo, esse in eius invento quod *admiratione nostra* dignum sit. Mennyivel egyszerűbb lesz vala az interpolatiót fel nem tenni a «*strepitus verborum*» miatt, mintha lehetne a világon anyagyilkos, ki tettének jogosúltságát ne a legrémítőbb kényszerűség gyanánt igyekezné feltüntetni s mintha ez az ú. n. *strepitus verborum* nélkül történhetnék! E passust azért hoztam fel és azért emeltem ki, mert a trilogiai szerkesztés természetéből folyónak tartám. Apolló nevezetes szerepére utal, melyet tényleg játszik az Eumenidákban. Ő védi meg a temploma lépcsőkövére kimerülten lerogyott Orestest az üldöző Erinnysek ellen. Ő száll ezekkel perbe. Ő tart védbeszédet védencze mellett az iszonyú felelgetőzésben, melyet az Erinnysekkel folytat. Sőt e passusra egyenesen visszamutat az *Eum.* 64. és köv. verseiben maga Apollo:

οὔτοι *προδώσω* (még a szót is azt használja) διὰ τέλους δέ σοι φύλαξ

ἐγγὺς παρεστὼς καὶ πρόσω δ' ἀποστατῶν
ἐχθροῖσι τοῖς σοῖς οὐ γενήσομαι πέπων. (Eum. 64—66.)

És hogyan készítette volna elő a közönséget a költő azon rémjelenetre, melynek hatását Pollux leirja: ha az Erinysek való alakjának bemutatása előtt, nem jellemzi szörnyű voltukat, hatásukat az *atya* boszúlatlanúl maradt Erinyseinek feltüntetése által? Hiszen ép a Dindorf által kihagyott sorok közt találjuk a következő pár sort:

ἄλλας τ' ἐφώνει προσβολὰς Ἐρινύων
ἐκ τῶν πατρῴων αἱμάτων τελουμένας
(Chœph. 283—284.)

Ezután következik *Orestes, a kar* és *Elektra* közt a boszú nagy triójáúl tekinthető jelenet. — A kart félelem és szorongás fogja el:

τρόμος μὲ ὑφέρπει κλύουσαν εὐγμάτων.
τὸ μόρσιμον μένει πάλαι,
εὐχομένοις δ'ἂν ἔλθοι (Chœph. 463—5.)

A két testvér fohászkodása megrázó:

Ορ. ὦ γαῖ, ἄνες μοι πατέρ' ἐποπτεῦσαι μάχην
ΗΛ. ὦ Περσέφασσα, δὸς δ' ἔπ' εὔμορφον κράτος.
(489—90.)

Megegyeznek, hogy Orestest halottúl adják ki és így bejuthatnak a belső termekbe és ekkor boszújokat végrehajtják.

Minő megható ellentét az a *két jelenet* közt, mely lefoly Orestes és anyja közt, ki elleplezett örömmel, tettetett szomorúsággal fogadja Orestes vélt halálát és küldi a dajkát Aigisthoshoz, hogy vele mielőbb tudassa és a mely lejátszik a dajka Gilissa és a kar közt.

Az a *tettetett* fájdalom az *anya* részéről szembeállítva a dajka *való* fájdalmával. A kar actióba lép, mert ráveszi Gilissát, hogy Klytaimnestra megbizatását csak félig teljesítse: mondja, hogy *magára* jőjjön, a lándzsások nélkül. A dajka teljesíti a meghagyást. A kar reménykedve néz a jövőbe: reméli a szolgaság éjjeléből kivergődni. Bátorítja Orestest, hogy ha anyja szól, feleljen neki az atyja nevével, öltse fel Perseus bátorságát és pusztítsa el az atyja halálának okozóját.

Jön Aigisthos. Örömmel tölti el a hir. Látni és kihallgatni akarja azt, ki e hirt hozta. Bemegy a férfiterembe. Egy pár percz múlva hangzik a teremből a jajszó. A szolga jő, jelenti jajgatások közt az Aigisthos végét. A zajra kijön Klytaimnestra. Ezután következik az Orestes és az anya közt az a megható jelenet, melyet már jellemeztem, midőn egybevetettem a Hamlet és anyja közti jelenettel. *Schlegel* e jelenetre azt mondja, hogy «*Meduza fejét leplezi le a borzadálytól megkövült nézőknek*». Orestes megdöbben, visszariad tettétől. Pylades szózata hangzik. Pyladesnek az egész darabban három sor szerepe van. (900—902.) Minő fokozat van e derék barát jellemének feltüntetésében: Euripides és Goethe Iphigeniájában! God. Herman (De Aeschylis psychostasia, opusc. VII. p. 347.) azt mondja, hogy Pylades e három sort a szinfalak közt

mondja, mert az mintegy a *Végzet* szózata gyanánt hangzott. — *Patin* ezután *szünetet* gondol: mi alatt Orestes összeszedi magát. Következik a *908—930.* versekben olvasható stichomythikus szóváltás, mely mind izgatottabbá válik. Végre Orestes: *ἔκανες ὃν οὐ χρῆν, καὶ τὸ μὴ χρεὼν πάθε* (930) szavakkal a tőrt anyja szivébe mártja. E sor mindent megmond. Benne van: *τὸ μὴ χρεὼν πάθε*ben a lelkiismeret első szurása. Ezután a kar befejezettnek hiszi e szörnyű müvet: *πάρα τὸ φῶς ἰδεῖν,* végzi dalát. (Khœpt. 972.) Ezután ébred mind élesebben a lelkiismeret furdalása. Orestes szelleme mind jobban elborul. Kihozza a véres leplet: a hálót melyben atyját elveszitették. Mutogatja a karnak... de elme-bontó látvány ez. A kar ujra összeköti a lefolyt cselekvényt a jövendő eseményekkel: *μίμνοντι δὲ ἐὴ καὶ πάθος ἀνθεῖ.* Orestes az őrülés szélén áll. Bizonyitgatja igazát. A kar összefoglalja az Orestes egész erkölcsi processusát utolsó szavaiban. (Lásd Kh. 1065.)

XII. *Az Eumenidák.*

A kar megint mint cselekvő lép fel. A trilogia három darabjában rendre vált mind cselekvőbbé a kar. A kar az Erinysekből áll. Hogy minő benyomást tett az alvilági sötétsége szellemeinek a megjelenése, arról maga az antik költészet tanúságot tesz. *Vergilius* (Aeneis IV, 471. és köv.) mondja:

Aut Agamemnonis scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus et serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.

Cicero Pro Sext. Roscio Amer. XXIV. emlékezik meg e furiákról. Ugyanő *in Pisonem* XX: Nolite putare.... ut in scena videtis homines consceleratos impulsu deorum terreri. Furiarum taedis ardentibus, sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat: hæ sunt impiorum Furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum; non tragico illo Oreste aut Athamante dementiorem putem, qui sio ausus etc. .... *Pollux* (IV, 15). olvasható adomája, hogy azért szállíták le a kar számát 50-ről 15-re, hogy az oly jelenetek ne ismétlődjenek, a milyenről a Vita Aeschyli szerzője emlékezik meg, hogy viselős asszonyok korábban szültek a hosszú palástú, biborövü, kigyókkal fürtözött, irtózatós bősz tekintetű nők láttára: mindenesetre az Orestia nagy hatását jellemzi. Aris-

tophanes Plutos 418. és következő verseiben, midőn a szegénység megjelenik *Khremylos* és *Blepsidemosnak:* ki vagy te, ki oly halványnak tünsz fel előttem — kiált fel az egyik. Talán egy tragédia furiája — mondja a másik — olyan vad és gyászos nézése van. Nem, felel amaz; nincs fáklya kezében. E passus a furiák jelmezését híven fentartá. God. Hermann: *De choro Eumenidum Aeschyli* állitja, hogy megtiltották az Erinysek szentesitett számának szaporítását. Volt német tudós, ki *Proteusban* a trilogia után következő satyrdrámában a fókák karát képzelte bele mintegy az Eumenidák kigúnyolására.... mi képzelhetetlen egy oly fenkölt szellem műalkotásánál, milyennek Aiskhylos bizonyítja magát. Igenis Proteus alkalmas alak arra, hogy a *Menelaos* és *Helena* közt fölismerési jelenetet idézzen elő. Az *Agamemnon*-ban a hirnök részletes kitérése Menelaos sorsára egyenesen ráutal a Proteusra, mint azt Teuffel is megjegyzi fentebb idézett művében.

Az *Eumenidák* kara fontos actióba lép. A régi őstörvények nevében: a hajthatlan *talio* nevében követeli a Klytaimnestra boszúló anyának az elégtételt. Elénekli azt a rémítő dalt, melyet *ὕμνος δέσμιος*-nak maga nevez. E szörnyű dalt *Patin* közli fordításban, de megjegyzi: «Nem hiszem a magam részéről, hogy az emberi képzelem valaha alkotott volna titokzatosabbat, irtózatosabbat és más is úgy ítélne, mint magam, ha fordításom visszaadhatta volna Aiskhylos verseinek vad erejét, sötét fenségét.» E nyelv ereje teszi elfogadhatóvá Patin megjegyzését; ez (t. i. az Erinysek kara) valódi megjelenése, melyben az ember, úgy hiszen mint egy álom látományában.

Athéne oltárához Athénbe utalja Orestest Apollo, kit már a *tisztitó* ritusok végzése útján úgy felszabadított a vér szenynyétől; hogy a vérfolt elhalványúl és Athénéhez már ily önérzetes szavakat intézhet:

οὐκ εἰμὶ προστρόπαιος, οὐδ᾽ ἔχων μῦσος
πρὸς χειρὶ τῇ ᾽μῇ τόσον ἐφεζόμην βρέτας
(Eum. 445—6.)

A színváltozásról, mely mintegy kézlegyintésre történik meg, a 234—235. sor közt már fentebb szólottam, még megjegyzem God. Hermann nyomán, hogy e darabon, a Sophokles Aias-án kívül még Euripides *Augé*-jában is lehetett színváltozás, mert az egyik jelenet Tegeában, a másik Mysïában játszott.

Orestes fordúl Pallashoz, a ki a Skamandros mellől jön (397. sor). Ebben politikai czélzatot vélnek felfedezni. Athenének volt Sigeionban egy temploma, a melyben állítólag felfüggesztve állott Alkaios eldobott paizsa. Sigeion hajdan Athén fönhatósága alatt állott. Időközben elfoglalták a Mytilénebeliek. A. arra látszik czélozni, hogy ezektől hódítsák vissza. *Magne* azt mondja, hogy e visszaemlékezés Trójára mintegy az Agamemnon emlékét idézte föl és ezáltal mintegy jelezte, hogy Orestest védelmébe veszi az istennő. Stanley szerint az athénbeliek vitték volna Apollót is a Parnassus tövére. Ez magyarázza meg a theoriát évről-évre. — Athéne csodálkozik az *Erinyseken*. Egy stichomythikus beszédben kérdi ki őket (418—235. sor.)

E. Roux (Du merveilleux de la tragédie grecque) megjegyzi, hogy az istenek πανδερκής, πανόπτης, εὐρύωψ jelzőik mellett is csak annyi erővel birnak, hogy élesebben és messzebbre látnak mint a közönséges halandó. Így Athéne a Skamandros mellől hallja meg az üldözött Orestes fohászát, így hallatta szavát Tauris partjáról egész Orestes hajójáig. A kar kifejezi az *új és a régi* törvény közti küzdelem végzetes következményeit, ha az új istenek nyerik meg a csatát. Ezentúl gyilkosság, vérontás büntetlen foly a földön, ha a megtorlástól nem fél senki sem. Ezzel szemben fölállítja megközelíthetetlen magasra az igazság szirtjét, melyen a gonosztevő hajója megtörik.

καλεῖ δ' ἀκούοντας οὐδὲν ἐν μέσᾳ δυσπαλεῖ τε δίνᾳ·
γελᾷ δὲ δαίμων ἐπ' ἀνδρὶ θερμῷ
τὸν οὔποτ' αὐχοῦντ' ἰδὼν ἀμαχάνοις
δύαις λαπαδνὸν οὐδ' ὑπερθέοντ' ἄκραν·
δι' αἰῶνος δὲ τὸν πρὶν ὄλβιον
ἕρματι προσβαλὼν δίκας ὤλετ' ἄκλαυτος

(557—65.)

A vita kitör. Ujra stichomythikus felelgetőzés a *kar* és *Orestes* közt késziti elő az ügyet, mint egy pertárgyat a döntés alá.

A döntés előtt jön a tanúk kihallgatása. Apolló tanúságot tesz Orestes mellett. Sajátságos — majdnem rabulistikus érveléssel azzal menti Orestest, hogy az anyát joga volt megölni, mert a *nemző atya* a voltaképi szülő; az anya csak befogadó. A ki tehát az *atyát* ölte meg: a szülét ölte meg. Ez *parricidium* és nem anyagyilkolás. Atya lehet valaki anya nélkül: íme *Pallas*. Pallas

az *areopagot* megalkotja. Nevezetes egy passus, mely a hazai legenda által megszentelt ős-intézmény emlékeit idézte fel az atheni közönség lelkében ép akkor (80. Olymp. 3. évében), midőn a közvéleményt *Ephialtes* javaslata foglalkoztatá, ki Perikles titkos beleegyezésével az *areopag* hatáskörét akarta megszorítani és a *helia* tekintélyét emelni. Jellemző, hogy ugyanez időre esik az Argossal való szövetség és az Orestes felmentése alkalmat ad e szövetség magasztalására. *Patin* érdekesen fejtegeti, hogy a nemzeti mondák és legendák által megszentelt helyek közelléte mennyire emelte az előadás hatását. A Marmor Parium, *Eusebius* krónikája Orestes perét Demophon, Theseus fia idejébe helyezi. De mások szerint régebbi az areopag eredete. Így Theseus Pallantides megöletése után, Daidalos Aigaieus alatt, Kephalos Erektheus alatt és Kranaos, Kekrops utódja alatt maga Ares állták e biróság előtt. Arestől vette volna nevét. Más monda az amazonok harczára vitte vissza az areopag eredetét. Ugyanis Theseus ellen az Ares halmán szállták volna táborba. A szavazásnál — mint tudjuk — Athéné Orestes javára dönt. Pallas így mondja ki az ítéletet:

ἀνὴρ ὅδ᾽ ἐκπέφευγεν αἵματος δίκην·
ἴσον γάρ ἐστι τἀρίθμημα τῶν πάλων
(Eum. 752—3.)

Orestes forró fohászban ad hálát és igéri Argos népének szövetségét. A kar nem nyugszik meg:

ἰὼ θεοὶ νεώτεροι, παλαιοὺς νόμους
καθιππάσασθε κἀκ χερῶν εἵλεσθέ μου·
(Eum. 778—9.)

Az Éj lányai megalázva, az igazság leszavazva van, a kar elkeseredett hangon panaszolja. Athéne nyugodt méltósággal engeszteli a kart és bizony nem kis fáradsággal. A refrain hangzik mesteri festéssel. Így a kar 778—792 = 808—822; 837—846 = 870—880. A kar ez énekrészben ismétli jajveszéklését az eltiprott jog és igazság felett. Ekkor a már megoldhatatlannak tetsző ellentétet Athéne egy bölcs szóval kiegyenlíti. A kart apostrophálja, hogy ha szent előtte a πειθώ hatalma: maradjon és ne átkot, de áldást mondjon Athénre. Igér neki külön tiszteletet, külön szentélyt, hol áldozatban fog örök időkben részesülni. A végén a kar megenyhül. Az *Eumenidák* berkét kapja, mely szent és sérhetetlen

helylyé: asylummá lett. Az *Erinysek: Eumenida* nevet nyertek. E pontra megjegyzem, hogy az Aristophanes (Byz.) hypothesise így szól: τὰς δὲ 'Ερινύας πραΰνασα προσηγόρευσαν. Εὐμενίδας (t. i. Orestes). Harpokration szerint Pallas adta e nevet. A darabban nincs egyik sem kimondva. *Oidipus Kolonosban* 477. verse régebbi eredetre visz vissza. A *kar* és *Athéne* áldó szavai bőséget, szerencsét kivánnak Athénnek. A darabot valóságos ünnepi zengedezés végzi be. A *kisérők dala:* a processio éneke, zsolozsmája csendül meg az orkhestrából, viszhangzik a szívekben:

ὀλολύξατε νῦν ἐπὶ μολπαῖς.

E szavakkal végződik a darab, melyről méltán mondja *Patin:* «Valóban különös mű, mely termékeny egységében volt, mivel kielégítse a gondolat szükségét; mely a közönséget a csodás látványossággal mulattatva, borzadálylyal és áhítattal töltvén el, egyszersmind hazafias lelkesedésre ragadhatta a polgárt és elmélkedésre hangolhatta a bölcsészt.»

XIII.

Az Orestia előadására nézve fontos megjegyzést tesz *God. Hermann:* «De re scenica in Aeschyli Orestia», cz. művében. Alkalmat ez értekezés irására azon körülmény adott, hogy Ottf. *Müller* és *Droysen* tanácsai szerint az Orestia ez értekezés keletkezése előtt színre került. Ez értekezés tehát érdekes bírálat, mely a gyakorlati kisérlet után ítél és következtet a régi előadásra nézve. Lényeges megjegyzése Hermannak, hogy a színpadról az orchestrába nem szálltak le, így a *Khoephoroiban* az áldozatvivők nem szálltak alá az Agamemnon sírjához, mely O. Müller szerint a θυμέλη-n lett volna elhelyezve. Hermann azt hiszi, hogy a szinpad bal oldalán állt a sír és Elektra ott végezte halotti áldozatát. Hermann e felfogását helyeslem, mert azon esetben is, ha elfogadjuk, a mint elfogadhattuk Müller Albert nézetét, hogy a *kar* érintkezhetett közvetlen közelből a színnel: ez a *thymele* emelvényéről történhetett, de akkor képzelhetetlen a szinpadról leszállás. Klytaimnestra árnya ἀναπίεσμα által emelkedett a ὑποσκήνιον-ból a felszínre. Agamemnon zárjelenetében ἐκκύκλημα használtatott: az *Eumenidákban* a nagy menet (így a πρόπομποι jelenete) nem Athéne vezérlete alatt végezte teendőjét. Az *Erinysek* közül *hárman* kapták az Athéne által kijelölt szentélyt, a 15 choreuta közül

12 athéni nő alakját ölté, hogy a 12 athéni férfiúval együtt foglaljon helyet az orchestrában az areopag összeülésekor. A *hagyományos 3 Erinys* (Alekto, Megaira, Tisiphone) végzi a kar functiójának szereplő részét, a többi choreuta (12) kiadja az areopag tagjait és e tárgygyal kapcsolatban *Pollux §. 127.* olvasható következő szavait: εἰσελθόντες δὲ κατὰ τὴν ὀρχήστραν ἐπὶ τὴν σκηνὴν ἀναβαίνουσι διὰ κλιμάκων félreértett másolás útján előállottnak hiszi, mert Pollux e helye szorosan összefügg ez író azon utasításával, melyet fölállít azon esetre ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ καθ' ἕνα ἐποιοῦντο τὴν πάροδον... de ez az *orchestrára* vonatkozik, tehát itt is a kar cselekvényéről és nem a játszó személyekről van szó; továbbá valami hiányzik Polluxnál, a mi a szöveg hézaga lehet és itt a διὰ κλιμάκων fölmenetel a παραχορήγημα szerepre vonatkozik. G. Hermann nézetei közül az *Eumenidák* karára vonatkozón kívül a többi akadály nélkül elfogadható, még azon nézete is, hogy a szín hátfalában a *jobb* és *bal* ajtók a néző szempontjából tekintendők. A mi az *Eumenidák* karának berendezését illeti: a hagyománynyal oly ellentétben nem áll a 15 kartag, mert lehet a koryphæus és a két *parastatai* a három furia repræsentánsa, de a későbbi fejlemény a számosabb tagszám mellett bizonyít. Nevezetes kérdés a kar partiturájának kérdése. *Müller Albert* kétségbe vonja, hogy lehessen tiszta eredményre jutni a hézagos tudósítások miatt. Az előadás történhetett: *az egész kar*, egyes *choreuták*, a koryphæus, στοῖχοι ζυγά és a félkarok által. Az előadás nem volt declamatio, ének, parakataloge. Valószínű, hogy a parodos be- és kivonúlásakor szereplő anapæsticus systemákat, az anapæsticus hypermetrumokat a koryphæus adhatta elő. Guhrauer (Bursians Jahrbücher, XVI, p. 32) azon nézetet vallja, hogy ily szavaló részlet nem alkalmas arra, hogy a kar lejtő bevonulását megtegye, alkalmasabbnak tartja az egész kar éneklését, kimondja, hogy a melikus részletek, a gondolatcsoportosítás útján nem található el az executiv tényező, mert a zenével nem vagyunk ismeretesek.

A kommatikus részek körülbelül a koryphæust illették. Egyes choreuták szereplésének nyoma látható az Agam. *1344—71;* Eum. 585—608. Hogy a στοῖχοι és ζυγά adhatott elő egyes részeket, egyetlen passus némi világot vet e kérdésre. Aiskh. *Sept. 97*-hez megjegyzi a scholiasta: ταῦτα δέ τινες τῶν τοῦ χοροῦ γυναικῶν πρὸς τὰς ἑτέρας φασιν. A félkarokra osztást megerősítik a scholiasták. Így Arist. parabasisaiban a *strofa* és *ellenstrofa:* Sophokles Aiasá-

ban a *μετάστασις*-nál és az *ἐπιπάροδος*-nál (színváltozásnál) lehet a félkarokat felfedezni.

. *Muff* benső érvekkel Sophokles majdnem minden stasimonjának strophàit és antistrophàit félkarok közt osztá meg; *Wecklein* (De carminibus Aeschyleis a partibus chori cantati) *A.*-ra nézve kimondja, hogy a ki a strophát énekelte, az énekelte az antistrophát is; *Arnoldt* ugyanazt követeli Euripidesre nézve. Aiskhylos karénekeire vonatkozólag két értekezés teljes figyelemre méltó: *De carminibus Aeschyleis a partibus chori cantai* Ferd. *Bamberger* Marburg 1852 és *Wecklein:* Über die Technik und den Vortrag der Chorgesänge des Aeschylus. 1852. *Bamberger* a kartagoknak, kivált a kar activ szereplése miatt, nagy részt juttat. — *Sophoklesről* kimondja: «Soph. partibus chori cantu se excipientibus multo parcius neque fere usus est nisi si *commata* brevia essent et maximam partem iambicis numeris componerentur». De Sophokles is öregebb korában, miután Kallias megirta az ő *τραγῳδία γραμματική*-jét, melyben indítványozza, hogy a kartagok közt oszszák fel az énekrészeket, az Oed. Col.-ban pl. már szintén ez irányban dolgozik. Összefoglalva Bamberger elveit, a következőkben adjuk:

A dochmius biztos jele, hogy choreuta külön énekelte, mert az élénkebb, mozgalmasabb rhythmust nehezen exequálhatta az *egész* kar.

A *ταραγῶδες, θρηνῶδες* megkívánta egyesek szereplését. Másfelől a szövegben van megszólítás. Így Persæ 257. διαίνεσθε Πέρσαι τόδ' ἄχος κλύοντες. Ily felszólítások oly helyeken fordúlnak elő, melyek mérték tekintetében kiválnak; anapæstus, dochmiacus, epodikus = ionicus a minore = Persæ 137, Suppl. 628, Eum. 138, 250. A nehezen énekelhetőség is jellemző. Így Agam. *1146—1149*. Kassandra két dochmiust összeköt két trimeterrel, a kar jelzi a különös hangzást a következő szavakkal:

τάδ' ἐπίφοβα δυσφάτῳ κλαγγᾷ μελοτυπεῖς
ὁμοῦ τ' *ὀρθίοις ἐν νόμοις.*

A költő érezte szükségét az igazolásnak, hogy miért él δύσφατος κλαγγή-val.

Bamberger elve: Quo major est commotio, quo breviora sunt commata, eo plura mutatæ personæ indicia, contra, si orationis finis semper cum stropharum fine consentiat, necesse est,

étiam sententias eo ordine absolvi atque novas introduci, quo de mutatis personis raro liceat concludere. A refrainszerű ismétlést is az előadó choreuták mellett hozza föl. Így Suppl. 635, 666, 641, 646, 643, 655, 602, 681, 657, 707 a danaidák áldáskokása; hasonlókép azon halálnemek választása, melyek olvashatók 793, 803, 809.

A *responsio* hasonlóan a choreuták közti partiturára mutat. Így Chœph. 930. és köv. verseiben a 935—36, 946—7. Egész vers ismédlődik Eum. 778. és köv.

Az Agam. 1649. és köv. soraiban Bamberger κατὰ στοίχους éneklést vesz észre, még pedig így: 1649 = Aegisthos, 1650 = πρωτοστατῶν ἡγεμών, 1651 = δευτεροστατῶν ἡγεμών, 1652 = Aegisthos, 1653 = τριτοστατῶν ἡγεμών. A Chœph. 779. és köv. kilencz strófát három στοῖχος közt oszsza föl.

κατὰ ζυγά-t sejt. Suppl. 684, hol a strophák felosztása 3—3 choreutát feltételez = *3 × 4 = 12*; 8 stropha van.

Wecklein Bambergernek részben mesterkélt felfogásától egyszerűbb nézethez hajolt. Ő is oda nyilatkozik, hogy »a költő az oly helyzetekben, melyekben a kar a cselekvényben a legélénkebb részt vesz és különösen fel van izgatva, a kar részleteket responsio nélkűl adja elő«.

Az *ἀνομοιοστροφά*-kat mindig egyes kartagok exequalják. Wecklein *ephymnionokat* (refraineket) fogad el. — Így Agam. *1448—56*-os három stropha, három antistropha, ugyanannyi ephymnionnal és Klytaimnestra egy-egy systemájából áll.

Aristophanes az ephymniont gúnyolja ki, mi jellemző azért, hogy Aiskhylos karköltésének sajátságáúl tekinthető: ép a parodia bizonyítja az ephymnion rendszerét. Ez a formalis elem túlsúlya a tartalom és logikus elem fölött. Ugyanis Arist. Békák 1261—1280. *ötször* szövi be e parodikus ephymniont.

ἰὴ κόπον οὐ πελάθεις ἐπ' ἀρωγάν

Mint a skót balladában: Kardod vértől miért piros Eduard, Eduard!

Az ephymnionok elfogadása új világot derített sok oly részletre, melyeket eddig nagyon megcsonkítottnak tekintettek, míg a strofikus szerkezetet keresték. E felfedezés érdeme Verrallé, ki Journal of Philology IX., 17. §. 14. először állítá föl a vélelmet, tovább fejtették Hartung, Kirchhoff, Wecklein. Érdekes

refrainek az Orestiában. Ag. 121, 139, 159. Eum. 1035, 1039, 1043, 1047.

Wecklein kijelenti: Az ephymnionnak megállapítása által, mely különösen Kirchhoff érdeme, az A. karénekeinek felfogása rendkivül fontos lépést tett előre. Wecklein szerint egyetlen egy helyet kivéve, sehol sem fordúl elő, hogy *strófa* és *ellenstrófa* közt oly részlet állna, mely ép e strófák énekeseinek volna osztva. E felfogás ép azért, mert egyszerűsíti az előadást, nagyon valószínűvé teszi a dolgot. Fölveszi Wecklein az ú. n. *rhythmikus* ephymnionokat. Ilyen Suppl. 630—697. fordúl elő, de Agam. *367—474 hatszor* fordúl elő a hasonló rhythmusú rázengés: 381—383; 399—401; 416—418; 433—435; 452—454; 471—473. Az ephymnion biztos jele a partiturának. Éles észrevétele Weckleinnak, hogy az ily ephymnionnal biró részleteknél három strófa szerepel, a negyediknél nincs ephymnion, mi a στοῖχος-ban leli magyarázatát a kartagok 3×4=12. számában. A Khœph. 935—973 az egyetlen passus, hol két strófából áll az ephymnionnal biró karének. Itt félkarok közt osztatott fel az ének. E kivétel is megerősíti a Wecklein által felállított szabályt, de melyet Muff nem fogad el, hogy t. i. a ki énekli a strophát, az énekli az antistrophát is. Merőben ellentétes tehát a régi felfogással Wecklein nézete, ki szerint a *stropha* és *antistropha* kifejezés csak az orkhestrai előadásra vonatkozik, mint a Scholiasta megjegyzéseiből kitűnik, melyet Eur. *Hec.* 647. sorához fentebb idéztünk. A strophát jobbra, az antistrophát balra lejtve, az epodont állva exequálta a kar. A régi codexek csonkaságának egyik oka épen abban rejlik, hogy ily ephymnionnak ismétlési jegyeit kihagyták, vagy ha nem találtak *értelmi* összefüggést a strophával, mellőzték. Igy mellőzték *Ag.* 1448—1576. verseiben a két szélső ephymniont. Elvként mondja ki, hogy több egyes kartag előadása csak a *nem* antistrophikus énekrészekben lehetséges. Ez elv alapján Khœph. *315—478.* verseire terjedő nagy kommost 14 részre osztja a szinpadi személyek és a kar közt, strophakat, antistrophákat, közbe anapæstikus systemákat vevén föl. — Wecklein kutatása eredményét e négy pontba foglalja:

1. A régi proodos, methodos, stropha, antistropha bonyolúlt beosztása nem alkalmazható A.-ra, kinél egyszerűség uralkodik.

2. A ki a strophát énekli, az énekli az antistrophát is. (Egyet-

len kivételnek jelzi Weckl. Khœph. 433—455, melyek Orestes és a kar s Elektra közt oszlanak meg.)

3. Egyes kartagok vagy karcsoportok éneke is a nem antistrophikus részeknél fordúl elő. (Kivételek: Ag. 104—159; Khœph. 423—28, 439—43, 451—5).

4. A félkarok és a három stoikhos felhasználása egyes paradosokban és kommosokban, stasimonokban is előfordúl, *melyek ephymnionokkal birnak*. Ezekben az ephymnionokat az egész kar énekli. A stropháк felosztatnak. Ha nincs ephymnion, az antistrophikus énekeket az egész kar énekli, az anapæsticus chorika és a karnak eső trimetereket és tetrametereket a koryphæus adja elő: kivétel három van, melyekből minket érdekelnek az Ag. 1344, illetve 1348—71, hol a 12 choreuta rendre mondja ki véleményét és Eum. *585—608;* hol a choreuták közti felosztásra mutat az 585. sor: πολλαὶ μέν ἐσμεν, λέξομεν δὲ συντόμως ἔπος δ' ἀμείβου πρὸς ἔπος μέρει τιθείς (585—6).

Wecklein felfogásában a részleteken lehetne túlvitt rendszerességet fölfedezni: mi a *partitionak* bonyolúlt és nehéz szerkezetét föltételezné, tehát ép az *egyszerűsítéssel* áll ellentétben, mely Wecklein kiindúlási pontja: de egyfelől a refrainszerű ismétlés közel jár a népies kardalok hagyományaihoz, másfelől Aristophanes gúnyja megerősíti az ephymnion nagy szerepét és egyszersmind a szöveg felfogását megkönnyíti. A *stropha* és *antistropha* egyenlő metruma inkább a félkarok közti megosztásra mutat, mint arra, hogy az egész kar énekelte volna.

A megkülönböztetés az ephymnionos és ephymnion nélküli részek közt a partiturára csak annyiban lehet befolyással, hogy az ephymniont más exequálta, mint a strophákat. Egyet koczkáztatunk meg Wecklein nézete felől: a kiindulási pontot egész örömmel tettük magunkévá. Kísérlet biz az: visszavarázsolni a fenséges trilogia előadásának képét. E kép lebegő fog lenni mindenha; de annál mélyebb nyomokat hagy Aiskhylos művének ethikai és æsthetikai összhangja, melynek hatását tettem le e kísérletben, melyről elmondhatom Aristophanesszel, hogy vele voltam tele, mint Aiskhylos Heten Theba ellen cz. darabja Aresszel.

HEGEDŰS ISTVÁN.

PETŐFI CORIOLÁNJA.

A Kisfaludy-társaság örök érdeme a magyar Shakspere megteremtése. Ráth Móré, illetve Csiky Gergelyé az érdem, hogy végre a magyar olvasó az egyes Shakspere-darabokat irodalomtörténeti tájékozódást nyújtó bevezetések és szövegfelvilágosító jegyzetek kiséretében olvashatja.*) Mi több, az új kiadás prospectusának igérete szerint «a régibb fordításokat, a hol szükséges volt, átnézve és kijavítva» bocsátja közre. Ily átnézés és kijavítás valóban elodázhatlan szükség már; nem csak azért, mert tán a mi Shakspere-fordítóink is, mint általában a világ legjelesebb műfordítóinak bármelyike, emberileg tévedhettek s a szöveg ama részeit is félreérthették, melyekhez külömben nem fér kétség; hanem főleg azért, mert azóta nagyot haladt a Shakspere-philologia, a mióta Arany lelkiismeretes szerkesztésében, legkitünőbb erőink közreműködésével, Deliusra támaszkodva megjelentek nyelvünkön a nagy britt költő összes művei. Elég csak arra utalnunk, hogy a németországi Shakspere-Gesellschaft már 1869-ben szükségesnek tartotta a Schlegel-Tieck-féle, maga nemében oly remek fordítást átdolgoztatni tagjaival, kiknek munkálata ma már szintén nem egy részében ismét elavúltnak tekinthető: hisz a Delius, Swynfen szótárait annyira felülmúló s korszakot alkotó Schmidt-féle Shakspere-Lexikon csak 1874-ben jelent meg. Vegyük még ehhez, hogy Shakspere szövege több helyt oly romlott, hogy bár Schmidt szótára mellett Abbot nagyszerű Shakspere-grammatikája biztos nyelvészeti kalauzúl szolgálhat az egyes helyek restaurálásánál, még mindig kalandosabbnál kalandosabb conjecturákra vagyunk utalva, s időbe telt, míg ezek egyike-másika legalább valószínűségre emelkedett s általánosan elfogadottá vált.

Csikyt nyelvismeretei, könnyed, de gondos fordítási módja, szép stylje s kivált költői tehetsége hivatottnak tüntethetik fel ama fontos munkára, melyre vállalkozni igérkezett. Minthogy azonban e munka sokkal terjedelmesebb és terhesebb semhogy egyetlen egy ember azt — minden gondossága s kedve daczára is — teljesen s kifogástalanúl végezhetné, természetesen Csiky sem végezhette azt minden egyes alkalommal úgy mint maga is s az olvasó is óhajtotta volna. Ezúttal csak egyik legrégibb Shakspere-fordításunkra, Petőfi Coriolánjára kivánok reflektálni, melynek átdolgozásához igen figyelemreméltó előmunkálat volt található Névy László iskolai commentárjában (Jeles Írók Iskolai Tára), s melyet

*) *Shakspere színművei, új javított kiadás.* I. kötet 4-ik füzet: Coriolán, fordította Petőfi Sándor. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csiky Gergely. — *Javított kiadás.* Bpest, Ráth Mór. Ára 1 frt 40 kr.

Ráth kiadása a boríték-czímlapon határozottan *javított* kiadásnak jelez. Fájdalom, e javítottság mindössze ama két sajtóhiba kiküszöbölésére szorítkozik, melyeket Névy már megjelelt s megigazított a maga kiadásában; máskülönben még amaz erős szövegfélreértések sincsenek kijavítva, melyekre ugyancsak Névy már rámutatott a fordítás szövege alá csatolt jegyzeteiben; sőt mi több, még Petőfi nyelvének avúltságai [*állomány* (állam), *pulya* (bábú), *mindenes* (every man himself), *bebalzsamozni* (élőemberről) stb., *ős* (régi) irígység, *tekintse bennem magát* (szavaim tükrében ám lássa híven magát), *eldönti* (romba dönti, unbuild), a várost; érezze a *közönség* szigorát (the severity of the public power, «*die Strenge öffentlicher Macht*»] sincsenek újabb kifejezésekkel felcserélve.

Pedig, hogy mennyi igazítni, átdolgozni való akadhat Petőfi fordításában, azt a következő összeállításból mindenki megitélheti. Olvasóm látni fogja, hogy még Névy figyelmét is, ki egyébiránt nem is kivánt szakszerűleg foglalkozni szövegjavítással, több lényeges dolog kerülte el, így nem egy *fontosabb törlés, lényegbevágó s homályosító módosítás, minden értelmet megsemmisítő szövegfélreértés, sorokra menő több rendbeli kihagyás, szerepfelcserélés s szembe szökőn rikító, értelmetlen toll- és nyomdahiba*, melyektől előbb-utóbb meg kell tisztítni műfordítási irodalmunknak ez egyik kiváló remekét.

Első Felvonás.*) *I. Szín.* 1, 1. *a)* columna 16—17. s. «Ha csak azt adnák nekünk, mi nekik már nem kell». *Fontos módosítás. While it were wholesome.* «*So lang es geniessbar ist*». U. «*Eh'er verdirbt*». B.

2. l. *b)* col. 5—6. s. «Olyszerű mosolylyal, *mely szívességet tettetett*». *Sh. egyebet mond: which ne'er came from the lungs, but even so...* «From the lungs: *also nicht ein Lautes lachen;* even thus: *gerade so wie ich jetzt thue*». Schm. «*Mit einer Art von Lächeln, nicht aus der Lunge kam's, doch gerade so*».» U. «*Nicht wirklich aus der Lunge, sondern so*». B.

4. l. *a)* col. 19—20. s. «Hagyna csak a nemesség kardomhoz nyúlni». *Fontos kihagyás. Would the nobility lay aside their ruth* (elavúltan =Weichherzigkeit, Mitleiden, Schm.) and let me etc. «*Liess doch der Adel seine Milde* (B.: *Mitleid) fahren*». U.

34—35. s. «A nemességen ez vesz majd erőt, *ez lesz végcsapása*».

---

*) Az idézés Ráth-Csiky kiadása szerint történik. — Rövidítések értelme: *Sh. Sz.* = Schmidt Sh.-Szótára. — *Schm.* Schmidtnek Weidmannnál megjelent Coriolán-commentárja. — *U.:* a Shakspere-Gesellschaft által átdolgoztatott s Ulrici szerkesztésében megjelent Schlegel—Tieck-féle fordítás. — *B.:* a Bodenstedt-féle illustrált kiadás fordítása.

Sh. egyebet mond. To break the heart of generosity (=Adel Schm.) and *make bold power look pale.* «*Und Muth und Kraft macht's bleich*». U. «*Und Helden bleich zu machen*». B.

37. s. «*Versenyt bőgve*». *Túlhaladott álláspontra valló értelmezés.* Shouting their emulation. — Emulation: nicht Wetteifer, sondern *Parteigeist, Parteileidenschaft und Hass. Ihren Parteigeist durch Jauchzen zu erkennen gebend.* Schm. «*Siegbrüllend über uns*». U. «*Jauchzten und schrieen voll Bürgereifer*». B.

b) col. 16. s. «Megigéréd ezt *egykor*». *Helyesen:* «*már az előbb*». It is your former promise. — Your f. pr.: das Versprechen, das Ihr mir gegeben, *ehe diese Nachricht kam.* Former nicht bloss im Sinne: vorig, ehemalig, sondern: vorausgegangen. Schm.

30. s. «*Hol a bátorság?*» *Sh. nem ezt mondja, mert ily hetvenkedő gúny nem illenék Cor. jelleméhez.* Your valour puts well forth. «Wie der Baum Blätter und Blüthen treibt, so Euere Tapferkeit das, was sie allein zu leisten vermag, nämlich Meuterei». Schm. «*Wie hübsch macht Euer Muth sich!*» U. «*Euer Muth schlägt herrlich aus!*» B. *Euer Muth trieb schöne Blüthen!*» Viehoff.

5. l. *a)* col. 1—2. s. «*Hogy férhet össze ily gőg s vitézség?*» *Sh. egyebet mond.* He is grown too proud to be so valiant. *Zu stolz darauf, dass er so tapfer ist.* Schm. *Er ward zu stolz ob seiner Tapferkeit.* U. B. is így.

3—4. s. «Megveti az árnyat is, *melybe délben lép*». *Homályos,* mint Névy régebben jobban magyarázta: «*Saját árnyékát* érti.» *Which he treads on: melyet lábbal tapod, auf den er mittags tritt.* U.

20—23. «Nézzük meg, minő az *utasítás* és *hogy viseli magát ez ügyben*». *Rendkívül homályos és rossz rövidítés. How the dispatch is made:* dispatch = business, ügy, tehát: «*wie man sich rüstet*». B. *More than his singularity, he goes upon this present action.* — More than = ausser; his singularity: das, was er einzeln für sich ist, seine persönlichen, hervorragenden Eigenschaften. Action = Kriegszug. *Sicinius will wissen, ob Marcius eine Befehlshaberstelle erhalten wird oder nicht.* Schm. «*Und in welcher Weise, mehr noch als sonst in seiner Art, er diessmal dem Krieg entgegenzieht.* B.

III. szín. 6. l. *a)* col. 40. s. «Midőn a görögökkel *küzde*». A mai fordítónak nem volna már szabad ennyire túltenni magát minden conjecturán s ennyire rövidíteni. Ime a mi P.-nél egyetlen egy szó, mint hangzik a német fordítóknál: *Wenn trotzig sie* (Hektor homloka) *verspritzt ihr Blut auf Griechenschwerter.* U. *Da sie den Griechenschwertern, Verachtung glühend, Blut entgegenspritzte.* B. *Da sie die Griechen-*

schwerter im Kampf mit Blut bespritzte. Viehoff. *Als sie Blut spie im griechischn Schwertkampf.* Schm.

50—51. s. «*Mit míveltek?* Ti valóságos házi asszonyok vagytok. *Hogyan, ti varrtok itten? Ez derék igazán!*» *Elavúlt, téves értelmezés. How do you both : Wie geht's Euch beiden?* U. *What* (utána *nem* olvasandó *vessző!*) *are you sewing here? =Was näht* (B.: *stickt*) *Ihr da?* U. *A fine spot (eine hübsche Figur in der Stickerei, ein hübsches Muster* Schm.), in good faith! = *Ein hübsches Muster in der That!* U. B. is így.

6. l. *b)* col. 28—29. s. «Azon szálak. miket Ulysses távollétében font, *csak szúval töltötték meg* Ithakát». *Erős tollhiba, melyet Névy sem vett észre, Csiky pedig bent hagyott a szövegben,* s csak a jegyzetben enged *sejtetni.* «A későbbi sorokban előforduló czélzás a *molyokra* (mots)», úgy mond, holott az olvasó Csiky kiadásában is csak *szúra* talál czélzást.

7. l. *a)* col. 2—3. s. «Dobd ki az ajtón *ünnepélyességedet*». A szende, szemérmes s félénk Virgilia miként ünnepélyeskedhetnék? *Thy Solemness = deinen Ernst, deine Schwermuth.* Schm.

5. s. «Jó mulatást». *Szerepfelcserélés.* P.-nél ezt Virgilia mondja, s Valeria némán távozik; holott Sh.-nél ezt Valeria mondja feleletűl Virgilia vonakodására s búcsú gyanánt is. *Well then,* farevell! *Nun denn, lebt wohl!* U.

IV. szín. 23—24. s. «Nincs, olyan sincs, *ki félne tőletek, ti parányiak!*» *Sh. egyebet mond.* No, nor a man that fears you *less than he* (t. i. mint Aufidius), *that's lesser than a little. Nein, auch keiner, der mehr als er Euch fürchtet, das ist weniger als wenig*». U. B. is így. — Ugyanitt *drum (dobpergés) hadi lármának* fordítva s aztán e sor: «Hark you our drums bringig forth (= ins Feld. Schm.) our youths» így adva vissza: «Halljátok *ifjaink zaját?*» Szabatosan: *Horcht, die Trommel ruft unsre Jugend!* U. — Lentebb ez olvasható: «*Meglátjátok,* miként dúl (Aufidius) szétszór seregtekben:» *List,* what works he makes. *Hört, wie er* stb. A távolból u. is harczi zaj hallatszik.

b) col. 24—26. s. «Most nyitvák a kapúk. *Hős társaim, az üldözőknek kedvez a szerencse s nem a futóknak*». *Sh.* világosabban, bár Névy e szavaknál megjegyzi: «Így van csaknem szószerint Plutarchnál.» Now the gates are ope: *now prove good seconds : 't is for the followers fortune widens them, not for the fliers.* «*Jetzt zeugt Euch treu und wacker. Für die Verfolger öffnet es (a kapúkat) Fortuna, nicht für die Fliehenden!* U. *Jetzt heran, wer brav ist! Fortuna sperrt es auf für die Verfolger, nicht für die Fliehenden*». B.

V. szín 8. l. *b)* col. 5—6. s. (alúlr.) «Most hát Aufidiushoz *csa-*

tázni». *Shakspere egyebet mond*. To Aufidius *thus I will appear and fight*. Thus: Coriolan weisst dabei auf sein Blut; appear: so will ich vor *A*. treten. Schm. *So will ich dem* A. *mich zeigen und kämpfen*. U. *So will ich hintreten vor* A. *und fechten*». B.

VI. szín. 9. l. *a)* col. 28—29. s. «Megrohantak a volszk *kémek*». Spies: *Plänkler*, hier nicht Spione. Schm.

b) col. 1—2. s. «Oh hadd öleljelek meg olyan ép karokkal mint midőn megházasodtam». *Erős rövidítés*. In arms as sound *as when I wooed, in heart as merry as when* our nuptial day was done. «*Die Arm gesund wie da ich freite, im Herzen froh wie in der Hochzeitsnacht*». U. «*Mit so kräftigen Armen, wie da ich freite, mit so froher Seele, wie da ich Hochzeit hielt*». B.

14. s. «Ha ez valóság s nem *hetvenkedés*». *Cominius nem beszél Sh.-nél ily megvetőleg*. Make good this ostentation. Ostentation hat noch nicht vorherrschend den heutigen tadelnden Sinn, sondern ist überhaupt *äusseres Bezeigen*. Schm. «*Bewährt diese Bezeigung, macht sie zur That!*» Schm. «*Bewährt, was Ihr zur Schau tragt!*» U.

VII. szín. 26—29. s. «Tiszt. Minket *ne félts* uram! El s zárjátok be a kapút mögöttünk. Követ, vezess most Róma táborába». Eleinte Névy sem, s most Csiky nem vetté észre itt a *kézzelfogható szerepösszetévesztést*. Mint maradhat vissza a tiszt a város védésére s mehetne mégis a sereghez el? Képtelenség! Sh.-nél a tiszt csak az első mondatot mondja, a többi («El s zárjátok be stb.») Lartius mondókája. — *Lieutenant* egyébiránt többet jelent tisztnél:» «an officer *who supplies the place of a superior in his absence*». (Sh. Sz.) tehát etymologiai jelentéséhez még közel áll. «Fear no tour care, sir» is egyebet fejez ki, mint a mit P. mond. *Macht Euch um unsre Gewissenhaftigkeit keine Sorge*. Schm. «*Baut auf uns*, Herr!» U. «*Vertrau auf uns!*» B. — Lartius előbbi beszédének vége sincs szabatosan vissza adva. «He elveszítjük a csatát, a város sem *lesz* a mienk.» Az övék már, de akkor *nem marad meg birtokukban*: we *cannot keep* the town.

IX. szín. 10. l. *b)* col. 24—25. s. «S a nagy nemesség *elborzad* s *utóbb* csudálkozni fog». *Érthetetlen*. Shall attend (zuhören) and shrug (*ungläubig* mit den Achseln zucken. Schm.), i'th'end admire. Der Adel horchen, *die Achseln zucken, doch zuletzt* bewundern.» B.—U, itt P. *sötét* (*dull, stumpfsinnig* Schm. *albern* U. *stumpf* B.) tribúnokról beszél.

11. l. *a)* col. 9. sor (alúlr.). «Hálás irántunk, *kik jó szívvel adjuk azt*». *Sh. egyebet mond*. That give you truly. *Euch der Wahrheit gemäss darstellen*. Schm. «*Die wir Dich richtig schätzen*». B.

b) col. 11—12. s. alúlr. «Megszárad a vér rajtad. Ideje, hogy gon-

doskodjunk *rólad*». Tán *sajtóhiba: róla* helyett. 'Tis time *it* should be looked to. «*Zeit ist's d a n a c h* (a vér lemosása) *zu sehn.*» U. és B.

X. szín. 6. s. alúlr. «*Elfoglalják* a várost». *Sajtóhiba:* elfoglalták helyett. The town *is taken.* — Lentebb Aufid. végszavai. «Hozz hírt róla, *hogy s mint áll a világ*», túlságosan szószerinti fordítás. How the world goes Sh.-nél rendesen = *wie die Sachen stehn.* Schm. «*W i e d i e D i n g e g e h n*». U. és B.

Második felvonás. *I. szín.* 12. l. *b)* col. alúlr. 2. s. «Kevélységről beszéltek stb.» *Kimaradtak az eredetinek következő sorai:* «*You blame Martius for being proud? B r u t u s. We do it not alone, sir! M e n e n i u s. I know you can do very little alone, for Your helps are many, or else your actions would grow wondrous single: your abiities are too infant-like for doing much alone.* You talk of pride etc.» «*Ihr tadelt M. wegen seines Stolzes? B r.: Wir thun's nicht allein, Herr! — M e n.: Ich weiss, Ihr könnt sehr wenig allein thun, denn Eure Beistände sind sehr mannichfach (Ihr habt viele Gehülfen. B.), sonst wär Euer Thun erstaunlich einfach (simpel B.); Eure Fähigkeiten gleichen gar sehr unmündigen Kindern, um viel allein thun zu können. Ihr sprecht von Stolz?*» U.

13. l. *a)* col. 25—26. s. «Mi rosszat böngészhet vak (Sh.-nél beesom, kurzsichtig Schm.) lássátok ezen *jellemből?*» *Félreértés. Character* hat bei Sh. noch nicht die heutige Bedeutung, sondern heisst Schrift, und dann überhaupt *ein äusseres Merkmal einer inneren Beschaffenheit* Schm. — Menenius szavairól: «Olyan képeket rántotok (úgy félre rántjátok képeteket) mint az *alakosok*», Névy is megjegyezte, hogy ma már itt *bohóczokat* mondanánk.

14. l. *a)* col. 3—4. s. «Nevettél volna-e halálomon hogy diadalmamon sírsz?» *Sh. rendkívül plasticai kifejezései törülvék. Had I come coffined home:* «*k ä m' i c h i m S a r g n a c h H a u s*». G. *To see me triumph:* «*d a D u m i c h S i e g e r s i e h s t*». B.

b) col. 7. s. «*Nehéz* s *könnyű* vagyok». *Félreértés.* Light = *lustig*, heavy = *traurig.* Schm.

15. s. «*Mindig egy*». *Ever right. Immer den Nagel auf den Kopf getroffen.* Schm. — Coriol. válasza: Menenius, ever, ever = *M.! der hat ja immer Recht!* Schm.

15. l. *a)* col. 9. s. (alúlr.) «*Rossz indulatból*». Upon their *ancient malice, auf Grund ihres alten Hasses.* Schm. «*A u s a l t e m G r o l l*». U. Lentebb Sic. felelete: «*Jól van*» sem szabatos. Tis right = *ganz recht, so ist's. Schm.* «*R e c h t s o*». B.

b) col. 12. s. (alúlr.) «*A mit úgy kívánunk*». *Félreértés. As our good wills* = *wie unser Bestes es fordert.* Schm. «*W i e's u n s e r V o r t h e i l h e i s c h t.*» B. Pár sorral lentebbb *teve* említve. Miféle teve?

Harczi, tábori, teherhordó teve ellentétben a harczi paripával. Camels in their (a rómaiak) *war,* mondja Sh. egész világosan. — A hírnök szavaiban: «a *vakok* tolonganak, hogy hallják, és a *némák,* hogy lássák őt» hiányzik Sh. kifejezésének ellentéte, dumb = süketnéma, de itt a süketség a fő. «*Taube drängen ihn zu sehn*». U. — Sic. végszavai: «Szemünk s fülünk a jelené legyen, *szívünk a sikeré*», *alig érthető.* Event = für das, was sich daraus ergeben mag, úgy mond Schm., tehát—Erfolg, s talán ép e német szó kétértelműsége téveszthette meg P.-t s fordíttatott vele *siker*-t. A német fordítások jóval világosabbak: «*Für jetzt lasst uns nur Aug und Ohr mitnehmen, doch Herzen für den Ausgang*» U. B.-nél emez utóbbi rész még jobban: *und festes Herz für das, was kommen mag.*

II. szín. 17. l. *a)* col. 15—17. «Inkább vakarnám a napon fejem *a harczi zajnál.*» *Sh. világosabban: when the alarum were struck,* «*wenn Schlachtruf tönt*». U. Tehát: *mikor riadót fujnak. Fejvakarás* helyett tán jobb kifejezés magyarban tétlenségre a *sütkérezés.*

26—28. s. «*Így az említettem* férfihoz» stb. Még senkit sem említett. *The man I speak of.* — *Speak praesens.* «*Von dem ich rede*». U. és B. — Lentebb: «Tarquin *meglepte* Rómát». *Sh. világosabban: made a head,* «*brachte ein Heer auf*». Schm. — «Mint a hajó előtt a *hullám*». *Elavúlt olvasási mód.* Ma már az első kiadások *weeds*-féle szövegéhez (*Wasserpflanzen* Schm. *Binsen* U. és B.) térték vissza fordítók s commentatorok *waves,* mint fölösleges szövegjavítás helyett. — «Megvítta Corolit, *mint egy csillag*». *Érthetetlen.* Miként vívhat meg valaki csillag módra várost? «A csillag Cor. vitézségének, messzeható fényének képe», magyarázza tévesen Névy is. *Struck* Corioles like a *planet.* — «Struck *doppelsinnig,* denn to strike ist das eigentliche Wort von übermenschlichen verderblichen Einflüssen, vorzugsweise von dem bösen Wirken schädlicher Gestirne. — Das Wort *planet* braucht Sh. nur von Himmelskörpern, insofern sie das Schicksal der Menschen bestimmen». Schm. «*Schlägt er dann Corioli, Unheilsplaneten gleich*». B. — «Harczi zaj veré fel *szerény* lelkét». *Félreértés.* His *ready* sense = his quick hearing Schm. «*sein waches Ohr*» U. «*Den wachen Sinn*». B. (Tán sajtóhiba *serény* helyett.)

18. l. *a)* col. 2—3. s. «Mintha egyedül *miattok* kaptam volna» (t. i. sebeimet). Sh. világosabban beszél; az angol olvasónak nem kell kérdeznie: kik-mik miatt? As if I had received them for *the hire of their breath* (= voices) only. «*Als hätt ich sie geholt mir um den Lohn von ihrem Athem* (= voks, szavazat) *nur*». U. «*Als empfing ich sie nur, um mir ihren Athem zu verdienen*». B. Ugyanitt fentebb Menenius szavai sem elég világosak: «Mit *unszolod!*» Kit-mit? Nem tán

Coriolánt, hanem a népet, s *unszolni* helyett jobb volna itt: *felizgatni.* «*B r i n g t s i e nicht a u f*». U. «*R e i z' e s nicht !*» B.

8—10. s. «Megvetőleg fog kérni, *mintha olyat kérne, a mit megadniok kell*». *Sh. egyebet mond.* He will require them, as if he did contemn what he requested should be in them to give. «In them = *in ihrer Gewalt*» (Schm.) «*Er wird sie bitten, als ob er sie drum höhnte, dass der Bitte Gewährung ihnen zusteht*». U. «*Bitten wird er sie, als reiz' es ihn zum Spott, dass s i e ihm sollten verleihen können, was er wünscht*». B. «*Als wär's ein Gräuel ihm, dass seiner Bitte Gewährung bei dem Volke steht*». Viehoff.

III. szín. 19. l. *a)* col. 26—28. s. «Te nem szeretted a népet», mondja a polgár. «Annál többre kell engem becsülnötök, hogy szeretetemet nem alacsonyítottam le», feleli Coriolan. *Ez így érthetetlen.* Sh.-nél *the common people*-t mond a polgár, mire C. feleli: ... that I have not been *common* in my love. «*Common: mit einem Wortspiel auf die verschiedenen Bedeutungen des Worts*». (Schm.) U.-nál: «*d a s g e m e i n e Volk*» és *dass ich nicht g e m e i n gewesen in meiner Liebe*». B. is így, Viehoff szintén.

b) col. 1—2. s. «S kérjek fűtől-fától szükségtelen *bizonyságot*». *Miféle bizonyságot?* To beg of Hob and Dick *that does appeer* their needless *v o u c h e s?* «*Um Hans und Kunz, w e n n s i e v o r ü b e r g e h n, zu betteln um ihr nutzlos F ü r w o r t?*» U. «*Um Hinz und Kunz um ihr unnützes J a zu bitten?*» B.

U. ott alúlr. 5—6. s. «Megkapta (a consulságot) s mint a szeméből látható, *szíve ég*». «A megaláztatás miatti haragtól», magyarázza Névy. «*'Tis warm at's heart* nicht mit Delius und Whitelaw: es kocht in seinem Herzen vor Ingrimm, sondern: *ihm ist wohlig zu Muthe*». (Schm.)

20. l. *b)* col. alúlr. 6—8. s. «kellett vón' mondani, hogy *érdemét tekintve nem igényel ugyan sokat*, de voksaitokért» stb. stb. *Sh. egyebet mond.* You should have said that *as his worthy deeds did claim no less than what he shood for*, so his gracious nature etc. etc. Tehát egész szabatosan: «*Ihr hättet sagen sollen: s e i n r ü h m l i c h T h u n v e r d i e n e z w a r n i c h t M i n d' r e s a l s w a s e r s u c h e, doch*» etc. U. «*Wenn Ihr sagtet: f ü r s e i n e w a c k e r n T h a t e n z w a r v e r d i e n' e r w a s e r b e g e h r t, doch ...*» B.

22. l. *b)* col. 6—7. s. «S azonnal, *hogyha számot húztatok*, el a Capitolba». *A legerősebb fordítási baklövések egyike.* Csiky még ezt sem javította ki, noha Névynél e jegyzet található: «Így érthetetlen. Az eredeti *when you have drawn yur number* annyit tesz: *ha összevontátok csapatotokat, azaz; ha kellő számmal gyülekeztetek össze*». «*Und wenn Ihr E u r e Z a h l b e i s a m m e n h a b t*». U.

Harmadik felvonás. *I. szín.* 22. l. *a)* col. alúlr. 8. s. «Megint

háborgott hát Aufidius? «Helyesebben: *háborog, háborogni készül.* Had made new heed = *hadsereget gyűjtött.* «*Tullus Aufidius* r ü s t e t' *also wieder?*» U. «*Aufidius also* r ü s t e t e *von Neuem?*» B.—Lartius szavai közt a *frigykötést,* mint Névy is utal reá, ma már *békekötéssel* (composition = agreement, Vergleich, Friedensschluss. Schm.) kell felcserélni.

b) col. alúlr. 13. «*Oltalmam alá jött*». Ezt is Névy kiigazította már. «Helyesebben: *ótalom alatt jött hozzám; személyére nézve biztosságot nyert tőlem*» (Névy). On safeguard. «*Safeguard = safe-conduct, freies Geleite*». (Schm.) «*Er kam a u f s i c h e r e s G e l e i t zu mir*». U. «*I c h g a b i h m S i c h e r h e i t*». B.

23. l. *a)* Col. 11. s. «*Ilyen csoport?*» Are these your herd? «*I s t d i e s E u r e H e e r d e?* (U. is így) *Besteht Eure Heerde aus solchen Volk? könnt Ihr sie nicht besser regieren?* (Schm.) Your: a tribunokhoz van intézve.

28—29. s. «*Meglehet, de tettem mindenkép jobb mint a tied*». Not unlike each way to better yours. «Each way=in every manner; yours = your business. *Ich bin der Mann, in jeder Art Euer Geschäft zu verbessern, d. h. es besser zu machen als Ihr.*» (Schm.) «*Insoweit ja, u m E u r e s* (= Euer Treiben) *a l l e r W e g e z u v e r b e s s e r n*». U. «*Vielleicht der Mann, i n D e i n e m* (= Geschäft) *D i c h z u m e i s t e r n.*» B.

32—33. s. «*Sok olyat tészsz a mi a népet bíntja. Sh. egyebet mond.* You show too much of that for which te people stir. «*I h r z e i g t z u v i e l v o n d e m, w a s A u f r u h r w i r k t im Volk.*» U. — Ugyanitt a tribún így folytatja: «Ha pályád melyre léptél, folytatni vágyod» stb. Ez a Delius-féle értelmezés «beruht auf Verkennung des Sprachgebrauchs», úgymond Schmidt, ki szerint e hely értelme: *ha a forumra akarsz elérni, hol ünnepélyesen consuli székbe iktattassál*» stb.

b) col. 5. s. «*Uram, ne e zavarban*». *Sh. egyebet.* Not in this *heat* sir, now. Heat itt = fire of passion, ardour, excitement (Sh. Sz.) «*Nicht jetzt, in dieser H i t z e*». U. és B.

15—16. s. «Kikben *nincs több* erény s erő, *csak az, mit a koldusoknak adnak*». *Sh. épen az ellenkezőjét mondja:* Who *lack not* virke, *no, nor* power, but that which they *have given* to beggars. «*D e m n i c h t s a n K r a f t n o c h M a c h t f e h l t, a l s was er an Bettler h a t v e r s c h e n k t*». U. «*Uns, d e n e n k e i n e M a c h t n o c h T u g e n d f e h l t, a l s d i e wir s e l b s t an Bettler w e g g e w o r f e n*». B.

U. ott alúlr. 1—2. s. «Ha bölcsek vagytok, *mért bolondoztok; ha nem, vánkost nekik*». *Nehezen érthető.* «Be not as common fools» nem = *bolondozni,* mely magyarban ide nem illő trivialis kifejezés. Továbbá Sh.-nél ez áll: let them have cushions *by you.* A P.-től elhagyott szavak teszik érthetővé, miféle vánkosról van itt szó. «*Gebt ihnen S i t z p o l-*

ster neben Euch». U. «*Legt ihnen Polster hin auf Eurem Kapitol*». B. — U. itt lentebb: «*Népszerű* kell-jét». Popular itt=vulgar, plebeian (Sh. Sz.) «*Sein pöbelhaftes Soll*». U. — «*Oly bíróságnak* mondja: against a *graver bench*. Grave = tiszteletre méltó. Bench: «der Sitz von Richtern *oder Senatoren, dann der Senat selbst*» (Schm.) «Oly nagy tekintélyű hatóságnak (a consulságot [? !] érti)». (Névy.)

24. l. *a)* col. alúlr. 2—3. s. «*El kell hagynia* a szükségest, helyt kell adnia *az ingatag hanyagságnak*». *Alig érthető.* It must *omit real* necessities and give way the while to *unstable slightness*. Omit = *neglect*. Unstable = ohne Halt. Slightness = *Nichtigkeit*, eine Denkweise, die nichts bedeutet und für welche nichts Bedeutung hat». (Schm.) «*Muss stets versäumen das wahrhaft Nöthige und haltloser Schwäche verfallen*». U. — U. ott lentebb: «Kik kevésbbé vagytok gyávák mint *szerények*». «*Discreet stets=wise, judicious im Allgemeinen*» (Schm.) «*Minder furchtsam als bedächtig*». U. «*Minder zaghaft seid als weise*». B. — «S képtelen a jót:» «*Hiányzik az összekötő: így*» (Névy). P. egyáltalán ki-ki hagyogatja a kötőszókat s ezért az angol eredeti még a magyar olvasónak is nem egy helyt világosabb.

b) col. 22—23. s. «*Boldogabb időben* mondjuk ki: *így jó s így kell lennie*». E helyet Névy is corrigálja, magyarázza az eredetivel összevetve. *Boldogabb időben* helyett «*most, hogy jobb napokat elünk*» teendő. «*Jetzt zu bessrer Zeit*». B. «*Igy jó s így kell lennie*» *nehezen érthető.* Let what is meet be said it must be meet. «*Verhelft dem Rechte wiederum zum Recht*». U. B. még hívebben: «*Lasst uns behaupten: Recht ist wieder Recht!*»

31. s. «*Megvédjük őt!*» *Sh. egészen egyebet mond.* We'll *surety* him. «*Bürge sein für ihn*», (Schm.) «*Wir bürgen für ihn*». U. «*Wir sind ihm Bürgen*». B.

36. s. «Több *tiszteletet* mind a két részrül». *Respect nicht Achtung, denn diese war nicht zu erwarten, sondern Ueberlegung, was aus einem solchen Auftritt werden sollte*». (Schm.)

40. s. «Fegyvert, fegyvert, fegyvert!» *E kiáltás P.-nél szintén a polgárok szájába adva, holott ma commentatorok s fordítók a senatorral mondatják azt.*

25. l. *a)* col. 16. s. «És azok maradtok» (t. i. tribúnok.) *Menenius. Valóban olyan színe van*». «And so are like to do (like = likely). *Menenius will mit dieser Zwischenbemerkung den Eindruck von Coriolans Rede abschwächen*». (Schm.) «*Bürger. Und sollt es bleiben. Men. (begütigend). Nun das denk' ich*». B.

b) col. 8. s. «*Bízd ránk e sebet*». *Sh. egyebet mond. Fore't is* a sore *upon us*. «*Denn unsre Wunde ist's*». «*'S ist 'ne Wunde für uns*». B.

26. l. *b)* col. 9—10. s. «*Rendén haladjatok*, hogy — *mint szokás* — pártok ne keljenek». *Sh. egyebet mond. Proceed by process*, lest parties — *as he is beloved* — break out. *Darum verfahrt nach Recht: dass nicht da er beliebt ist, Partheiung ausbricht*». U. «*Geht nach Recht, dass nicht Parteien sich rotten, denn er ist beliebt.*» B.

12. s. «Ha ekkép lenne*!* ..» Schm. a Folio szövegét védve (If it were so*?*) ezt így értelmezi: Wer trüge die Schuld davon? Oder: was weiter? Oly meghökkenés, mint e helyt a tribúnnak tulajdonítni szokás, nem igen fér össze annak jellemével. — Sicinius feleletében P.-nél «szótagadó» áll, a mi *(ha ugyan nem sajtóhiba!)* kissé erőltetett szóképzés; Sh. *szófogadót* mond gúnyosan. *Come* pedig itt nem = «*jer*», hanem = «*eredj csak!*» «Geh mit nur, mich sollt Ihr nicht beschwatzen». (Schm.) — Menenius utolsó szavaiban: «*nagy veszélyére*» = to his utmost peril: *auf Leben und Tod* (Schm.) «*Bis auf Gefahr des Lebens*». — U. «*Auf Leib und Leben*». B.

25. s. «Légy hát a nép *szolgálatbélije*». «*Officer: vorzugsweise ein Gerichts- und Polizeibeamter, der Angeklagte zur Haft zu bringen hat.* Dieses Amt soll Menenius übernehmen». (Schm.) U.-nál: *Abgesandter*, B.-nél: *Beamter.* — *Legények* = *masters* = *Bürger, Leute.* (U. B.) *Legények* magyarban sokkal lenézőbb megszólítás mint az angolban *masters.*

II. szín. 27. l. *a)* col. 5—6. s. «Kik teremtvék, hogy *aprópénzzel kereskedjenek*». *Sh. gúnyja P.-nél alig érthető így.* «*Nur geschaffen, um Pfennige zu feilschen*». U. «*Zu nichts geschaffen als zum Pfennigschacher*». B. «*Ásítsanak*». «*To yawn* heute = vor Langerweile oder Müdigkeit gähnen, *ehemals auch vor Stupidität das Maul aufsperren, gaffen*». (Schm.) «*Magamat csaljam?*» *Sh. egyebet mond.* «Would you have me *false to my nature?*» «*Wollt Ihr mir selbst mich untreu?*» U. «*Soll ich mir selber untreu werden!*» B. — «Mondd inkább, *játszszam csupán* a férfit, a ki vagyok». E helyet Névy szintén corrigálta. «*Inkább kívánd azt, hogy a férfiút, a ki vagyok, külsőképen is mutassam.* Így U. is, B. is. Volumnia felelete: «Fiam, fiam, bár *fölvennéd* hatalmad, mielőtt *elkopnék*», az igék időit rosszúl adván vissza elrontja az értelmet. *Had* you *put* on és you *had worn* áll Sh. nél. «*Hättest Deine Macht Du doch erst angelegt, eh Du sie abgenutzt*». U.

U. ott al. 10—11. s. «Mielőtt ekkép *meghajlanék a nyájnak*». Schm. védi a régi kiadások *to the heart*-féle szövegét, mint a mely kifejezés gyakori Sh.-nél s itten egyszersmind Volumnia iménti szavaira, melyek közt *heart* is áll, allusio. «*Ehe Coriol. sich so demüthigen sollte, dass es ihm ans Herz, an die Seele geht*». (Schm.)

al. 5. s. «Én ezt? *Az isteneknek sem teszem* (t. i., hogy megbánjam beszédemet) s nekik tegyem?» *Magyarban egész egyebet jelent* «*vmit az istennek sem tenni*», *mint a mit itt Sh. mond.* To the gods = «*vor den Göt-*

tern bereuen» (Schm.) *«Kann ich's doch nicht vor den Göttern* etc.» U. *«Vor den Göttern kann ich's nicht»* etc. B. — Volumnia válaszában: »Nagyon korláttalan vagy, bár *itt* túlságosan nemes soh' sem lehetsz», jóformán érthetetlen az *itt*. Névy szerint *itt = a néppel szemben; «*velök szemközt nem lehetsz eléggé patricius». *Az eredeti mást mond.* Sh.-nél *therein* áll = darin (B.) t. i. a büszkeségben, «korlátlanság» dolgában.

b) col. 10—11. s. «Mintegy javítva vad szíved, *mely szelíd most»*. Mint nevezhető Cor. szíve itt szelídnek? «Which (= thy head).... correcting thy stout heart, *now humble* as.... etc. *«Humble ist der Imperativ des Verbums und which sein Object»*. Humble értelme Sh.-nél máshol is = to bow down, így Schm. és így Delius is már. Tehát: *alázd meg, süsd le fejed*, mintegy javítva stb. (Schm.) *«Und so Dein Haupt gesenkt, das oft sich neigend den Stolz des Herzens züchtigt»*. B.

28. l. *a)* col. Al. 7—8. s. *«Könnyebb éreznem gőgödet mint félnem daczod veszélyét»*. Let thy mother rather feel thy pride than fear thy dangerons stoutness. Az eddigi commentálások és fordítások (Leo s Ulrici, kikkel megegyezik P. fordítása is) érthetetlenek. *«Lass lieber Deine Mutter Deinen Stolz fühlen, als dass Du um die gefährlichen Folgen deines Stolzes Besorgniss hast oder zeigst»*. (Schm.)

III. szín. 29. l. *b)* col. 16—17. s. «Megvetéssel illeté a *nagyhatalmú bíróságot»*. *Sh. világosabban s nyomatékosabban: those whose great power must try him = «trotzen der hohen Macht, die ihn zur Rede stellt»*. U. *«Und hier den Richtern trotzt, die ihn verhören sollen»*. (B.) *Nagyszerű bűn* helyett (capital) ma *főbenjáró*-t mondunk.

30. l. *b)* col. 4—6. s. «S végre butaságtok... *nem tartóztatva bennetek* (levén tenellenségtek) tégyen» stb. Your ignorance.... *making but reservation of yourselves*, still your own foes, deliver you etc. «Making but reservation of yourselves: *nur Euch selbst bewahrend, übrig behaltend, Eure Beschützer dagegen verbannend»*. Schm.

Negyedik felvonás. *I. szín.* 31. l. *a)* col. 8. s. «A lelket *viszály (veszély?)* próbálja meg». Extremities = distresses, dangers in the highest degree. (Sh. Sz.) Unglück. U. és B. — «Midőn a sors leginkább ver minket *a jó ügyben, ez* kíván nagy erélyt». «A jó ügyben», Sh. szövegébe toldás, mely másfelől meg van itt csonkítva s homályossá van téve. Fortune's blows, when most strook home, *being gentle wounded* craves a noble cunning. «Being gentle w. = gelassen verwundet sein, erfordert etc. d. h. bei Verwundungen gelassen zu sein erfordert etc». (Schm.) *«Doch Schicksalschläge, so recht in's Mark, die Wunden lächelnd tragen, heisch' edlern Sinn»*. U. *«Doch wenn des Schiksals Schläge in's Tiefste treffen, dann gelassen bleiben, das fordere einen edlen Geist»*. B.

17—18. s. «Most érje dögvész Róma czéheit s pusztuljon el *minden*». Sh. világosan megmondja: *mi minden?* And *occupations* (Handwerke, verächtlich. Schm.) perish! «*Tod über die G e w e r k e!*» U. «*Geh' das G e w e r k zu Grunde*». B.

27—28. s. «Egykori vezérem, *komor vagy* és sok szívkeményítő látványod volt». Sh.-nél Cor. nem ezt mondja: «*komor vagy*», hanem: *I have seen* the esterne = «*Ich s a h dich s t r e n g*». U. «*Ich h a b' Dich s t a r r g e s e h e n*». B. Lentebb: «*Merényem* mindig vigaszod vala». My *hazards*. Hazard itt = chance, risk. (Sh. L.). «*Des Sohns G e f a h r war stets Dein Trost*». U. «*A l l' m e i n W a g n i s s war Dein Trost und deine Freude*». B.

II. szín. 32. l. *a)* col. 5—6. s. «Megtörve a nemesség, *mely magát elvonta tőle*». *Sh. ép az ellenkezőjét mondja.* The nobility are vexed, *whom we see have sided in his behalf.* «To side in one's behalf = *Jemandes Partei nehmen*». (Schm.) «*Der Adel ist gekränkt, der, w i e w i r s a h'n, f e s t z u i h m h i e l t*». U. «*Der Adel ist gereizt; w i r s a h n's, s i e n a h m e n f ü r i h n P a r t e i*». B.

23. s. «*Embertől eredsz?*» «Volumnia ijesztő magatartására, fájdalmas ziláltságára czélszerű», magyarázza Névy. Egyike a legkeményebb helyeknek; a conjecturák közt itt is bőven válogathatni, de a P. által elfogadott s N. által helyben hagyott ma már túlhaladott álláspont; alig van értelme és sokkal plausibilisebbel szokás ma felcserélni. Are you *mankind?* Leo egyenesen Virgilia szavaira lát czélzást Sicinius e kérdésében. Virgilia u. is férje utáni epedésének enged kitörést s Sic. erre feleli fentebbi szavait, melyek értelme szerint: «*Seid Ihr s o m ä n n i s c h?*» U. «*Wie, s o m ä n n i s c h!*» B. Természetesen rosszabbik értelmében véve e kifejezést; mire aztán Volumnia szólal meg, ki «*férfias*» értelemben veszi a szót. Schm. is ilyesféle magyarázatot nyujt. «Mankind, írja, zuweilen = *männisch*, muss noch eine andere, auf das Adject. *kind* zurückzuführende Bedeutung gehabt haben, welche in der Frage des Sicinius an Volumnia verborgen liegt. Vol. versteht den boshaften Sinn nicht, oder will ihn nicht verstehn».

b) 2—3. s. «És ők bujtogatták e csőcseléket, *e macskákat*, kik érdemét úgy értik» stb. Cats Sh.-nél nem a mondat tárgyának, hanem alanyának appositiója! «T was you incensed the rabble. Cats, that can judge etc. Miért említ. Sh. macskákat? «A csőcselék hitványságát és csalárdságát jellemzi», olvassuk Névynél. De hiszen a tribúnokra vonatkozik e szidalomszó! «*Gerade V e r l e u m d e r scheint man cats gescholten zu haben*», úgy mond Schm. «*I h r habt das Pack verhetzt, I h r K a t z e n, die*» etc. U. «*I h r hetztet den Pöbel auf. Katzen, die*» etc. B.

26. s. «*Piha, piha, piha!*» «*Fie* ist nicht immer das deutsche Pfui, und drückt zuweilen nur aus, dass man mit etwas nicht einverstanden

ist. Fie, fie, he'll never come, heisst es in Merry Wives. *An unserer Stelle richtet sich der Ausruf wahrscheinlich nicht an die beiden Frauen, sondern bezeichnet nur, das Menenius in trauriger Stimmung und kopfschüttelnd abgeht*». (Schm.)

IV. szín. 33. l. *b)* col. 13—14. s. «Hű barátok lesznek s *egygyé olvadnak*». Sh. egyebet mond. Shall grow dear friends and *interjoin their issues.* «Interjoin jetzt veraltet = gegenseitig verbinden, *vermählen.* Issue = *offspring, children*». (Schm.) «*Macht ... zu den besten Freunden und ihr Geschlecht zu Einem*». U. «*Macht sie zu Herzensfreunden und verschwägert ihre Häuser*». B.

V. szín. 35. l. *b)* col. 33—34. s. «Azért, *ha mint korlátlan úr* akarsz eljárni bosszúállásodba ...» *Erős félreértés.* Therefore *most absolute sir*, if thou wilt *have the leading* (ezt kihagyta P.) of thine own revenges ... «*Most absolute ist bei Sh. in der Anrede der Ausdruck höchster Verehrung*» (Schm.) «*Drum hättest Du, erhabner Herr, gern selber die Führung Deiner eignen Rache*». U.

36. l. *a)* col. 21. s. «*Hejh, rabszolgák!*» «Slave oft als Schimpfwort gebraucht». (Schm.) «*O Ihr Lumpe!*» U. «*Kerle!*» B.

b) col. 23—24. s. «Akkor van élénkség, *virrasztás*, zaj, *akkor van miről beszélni*». Sh. nem beszél *virrasztásról.* Full of vent pedig = «*im Besitz der vollen Freiheit, sich auszutoben, sich auszulassen, von jeder Rücksicht entbunden*». «*Er* (der Krieg) *ist lustig, laut, aufrüttelnd und macht Einem Luft*». U. «*Der Krieg ist lustig, lebendig, gesprächig, da kann man sich austoben*». B.

b) col. 27—29. s. «S a mint a háborút néminemüképen *zsiványnak* lehet nevezni, nem tagadhatni, hogy a béke sokakat *gyávákká* tesz». Mint függ ez össze az előbbi szolga beszédével, ki *fattyakat* emlegetett? Sh.-nél *ravisher* (= one who deflowers by violence, *Nothzüchter.* Sh. Sz.— U. és B.) és *cuckolds (Hahnreimacher* U. s B.) állnak. *A P. euphemismusa itt teljesen értelmetlenné teszi e trágár ízű helyet.*

VI. szín. 37. l. *a)* col. 7—8. s. «Minden jól van, s még jobban lenne, *ha úgy nem tett volna*». *Sh. nem él ily általános kifejezéssel.* If he could have *temporized.* Temporize Sh.-nél elavúltan : «*sich in die Zeit schicken den Verhältnissen Rechnung tragen*». (Schm.) «*Hätt'er gefügt sich*». U. «*Hätt'er sich fügen können*». B.

b) col. 15. s. «Tanácskozásra gyűlt mind a nemesség». *Igen fontos szókat törűlt P. In great earnestness.* Earnestness itt = *eagerness* (Schm.). «*In grosser Sorge*». U. «*In grosser Eile*». B. Licinius feleletében: «Ő koholta ezt. *Mindig ez a hír*» *egész egyebet mond Sh.-nél.* His raising, *nothing but his report.*» *Es ist sein Werk. Nur sein Bericht nichts sonst*». U. «*Nur sein Bericht, sein dummes Hetzen*». B.

25—26. s. «*És határtalan* bosszút esküdt». *Sh. részletesebben*;

vows revenge *as spacious as between the young'st and oldest thing.* «*Rache schwört, so weit gedehnt, dass zwischen Kind und Greis ihm nichts entrinnen soll*». U. «*Rache schwört vom ältsten Greis herunter bis zum Jüngsten*». B.

27—28. s. «Szíszó, hogy a *gyöngébb rész* Marcius megint elő-kívánja». Miféle gyöngébb rész? Tán a nemesség? *Weak itt = schwachsinnig, einfältig* (Schm.), tehát a nép. «*Die schwache Menge*». B.

38. l. *a)* col. 6—7. s. «Kiváltságaitok fúrólyukba is be fognak férni». *Jellemző, itt igen fontos szók törültek.* Your franchises, *whereon you stood,* mondja Cominius marón gúnyos szemrehányással a tribúnoknak. To stand ou = «*sich auf etwas steifen, viel Wesens von etwas machen*». (Schm.) «*Und Eure Rechte, drauf Ihr so gehalten...*» U. «*Eure Rechte, auf die Ihr pochtet*». — Cominius fentebbi szavai közül is: «Meggyalázzák asszonyaitokat» kihagyva ez erőteljes kifejezés: *to your noses.* (*Vor Eurer Nase* U.)

39. l. *a)* col. 3—4. s. «*Úgy terhelnék, mint azok*, kiket gyűlöl». *Félreértés.* They *charged* him even *as those should do* that had deserved his hate. *Charge* itt nem terhelni, hanem: to adjure, to entreat instanly. (Sh. L.) «Sie würden ihn *gerade so beschwören, ihr Flehn würde ebenso aussehn, wie das von denjenigen*» etc. (Schm.) «*So riefen sie ihn an, wie Die es müssten, die seinen Hass verdient*». B.

8—9. s. «Szép dolgot tettetek ti s czimboráitok. Gyönyörű dolog!» *Elesik teljesen az eredeti sarcasmusa.* You havem aid fair hands (= Arbeit Schm.), You and your *crafts* (Gewerbe, Hantierungen. Schm.); you have *crafted* fair. «*Ihr habt hübsch hantiert, Ihr und das Handwerk, hübsch gehandwerkt!*» U. «*Ihr und das ganze Handwerk! Ja ein schönes Werk Eurer Hände*». B.

VII. szín. 40. l. *a)* col. 10—12. s. «Vagy természete (t. i. oka annak), hogy *mindig úgy legyen, párnára nem ment a sisaktól* stb.» «Sohsem vetközte le katonás természetét», magyarázza Névy kevéssé érthetően. Or wether nature, not to be other than *one* thing not moving from the casque to th' cushion. Mindenekelőtt *úgy legyen: egy legyen-re javítandó Petőfinél jövőre,* mint ezt az eredeti *one*-ja világosan mutatja, *értelmet csak így nyer a mondat, melyet most e sajtóhiba éktelenít.* From the casque to th' cushion pedig így értendő: «*vom Helm zum Kissen, d. h. im ganzen Bereich des Kriegs und Friedens*». (Schm.) *Párna* alatt u. is itt a senatusbeli ülés értendő. «*War's Natur, dass er nur Eins kann sein, nicht übergehn vom Helm zum Polster*». U.

Ötödik felvonás. *I. szín.* 40. l. *b)* col. 13—14. s. Válaszolta, hogy *ez puszta szózat* a hazától ahhoz, kit az megbüntetett». *Érthetetlen.* «A bare petition, *ein kahles, nichtiges Gesuch*» (Schm.) «*Üres* szózat» Névy. «*Ein klägliches Gesuch*». B.

41. l. *a)* col. 1—2. s. «Ha nem *segítesz e váratlan* bajon». If you *refuse* your aid *in this so never needed* help. «*Versagt Ihr Eure Hülf in höchster Noth*». U.

Alúlr. 12. s. «*Aranyban* ül». In Gold. Csikynél nem találhatni e kifejezésre nézve felvilágosítást. *Arany trón* értendő, mint Plutarchnál is olvasható.

II. szín. 42. l. *a)* col. 18—19. s. «Még lecsapolom azt a kis maradék véredet... *Ennél egyebet nem remélhetsz*». *Érthetetlen. Sh. egész egyebet mond.* Lest I let fort your *half-pint of blood.* Back; *that's the utmost of your having.* «Your having *(nämlich in blood)* = possession, property. (Schm.) «*Sonst zapf ich Euch Euer halbes Nössel Blut ab, — zurück! — denn höchstens habt Ihr noch so viel in Euch*». U. «*Oder ich zapfe Dir noch Dein halbes Mass Blut ab — zurück! — das ist das Äusserste, was Du noch haben kannst*». B. — P. itt rövidítetett az eredeti szövegen s aztán az egészet felforgatta. — Lentebb is «No legény, *ide vigyázz!*» *szintén helytelen változtatás.* Now, you companion, *I'll say an errand for you.* «*Ich will für Dich eine Bestellung ausrichten; nun soll Dein General Alles erfahren*». (Schm.) «*Jetzt, Ihr Gesell, will ich Euch ein Zeugniss ausstellen*». U. «*Jetzt Geselle, jetzt will ich Dir etwas einbrocken*». B. U. itt lentebb: «Vagy valami *távolabb* halálhoz» szintén érthetetlen. Névy is figyelmeztetett már, hogy itt Sh. «olyan halálról szól, mely tovább szolgál látványúl a népnek az akasztásnál». Some death more long in spectatorship (= spectacle). «*Einer Todesart, wobei man noch länger zuschauen kann*». U. «*Die ein längerer Spass für die Zuschauer*». B.

III. szín. 43. l. *a)* col. A 2-ik sor után s a nők bejöttét jelző színpadi utasítás előtt *két egész sor maradt ki, mit sem Névy, sem Csiky észre nem vett. Shall I be tempted to infringe my vow — in the same time 'tis made. I will not.* «*Werd' ich versucht schon meinen Schwur zu brechen, kaum dass ich ihn gethan? Ich will nicht!*» E kihagyás ismét a Petőfi tollának tévedése.

43. l. *a)* col. 8—10. s. «*Mutatva a hibás alázatot*, mit eddig félreérte egymás közt gyermek és szülő». «A magyar szöveg homályos», jegyzé meg Névy is. *Mutatva* helyett itt *tanusítva*, *megadva* teendő. *Hibás*, illetve unproperly Schm. helyes észrevétele szerint a *félreérte* határozójaként veendő. U. egyébiránt unproperly-t umgekehrt-nek értelmezi s így fordít: «*Und umgekehrt Dir leiste die Pflicht, die all die Zeit her zwischen Mutter und Kind so verkannt war*». U.

b) col. 1—2. s. «Te az én vitézem vagy, *megtérítlek, remélem!*» *A legerősebb tévedések egyike. Mint mondhatna ilyesmit itt Volumnia! I holpe the frame.* Különös, hogy Petőfi itt még nem látszik ismerni

Pope helyes szövegjavítását*) s még mindig *hope*-ot olvas *holpe* helyett. «*Ich half Dich bilden*». U. «*Halb mein Werk bist Du*». B. — Fentebb Cor. «*bűnös* fiú»-nak nevezi magát P.-nél, holott *corrected* son = «*Deinem Sohne, dem dies wie eine Züchtigung ist*» (Schm.) «*Vor dem bestraften Sohn*» U.

44. l. *a)* col. 25. s. «*Soká ülék*». P. is az újabb kiadókat követve e színpadi utasítást teszi hozzá: «Fölâll». Schm. ezt helyteleníti. Szerinte *sit* itt nem = ülni, hanem mint többször Sh.-nél = *időzni*. «Das Gespräch findet ausserhalb des Zeltes statt und passt nicht recht in den Mund behaglich sitzender Personen». Így érthetőbb Volumnia felelete is: «Nem, ekkép *el ne hagyj!*»

b) col. Al. 13—14. s. «*Bár nem harczolhatok*, de illő békét kötök». *Erős rövidités, mely az eredeti szöveg ellentétét gyöngíti.* Though I cannot make *true wars.* «True wars *ehrlichen Krieg, an welchem ich mit aufrichtigem Herzen betheiligt bin*». «*Kann ich Krieg nicht ehrlich führen*» .. U. (*treu* B.)

IV. szín. 45. l. *a)* col. 30. 30—31. s. «Úgy mozog mint valami *gép*». De miféle gép? Engine = *Kriegsmaschine.* (Schm. és B.) «*Wie ein Mauerbrecher*». U. Az összefüggés így válik nyilvánossá. — Lentebb: «a mit parancsol, hogy *tegyen*, már megvan, mire parancsát végzi». *Ismét egy erős sajtóhiba, mit sem Névy sem Csiky nem vett észre.* Ki tegyen? Világosan így olvasandó: tegye*nek*. (What he bids *be done.*)

b) col. 16. s. «*Hol leskelődtél!*» Mint szólhat így a követ (illetve *hírnök*) egy tribúnhoz? «*Lurked hier nur den Begriff der Verborgenheit enthaltend*» (Schm.) «*Wo habt Ihr denn gesteckt?*» U. «*Wo stecktest Du?*» B.

4—6. s. «*Zúgjátok túl* a zajt, mely Marciust száműzte, és *híjjátok vissza őt az üdvözlettel, melylyel anyja híja*». Névynél olvasható már, hogy Sh. tulajdonkép egyebet mond: «Midőn anyját üdvözlitek (tehát most, azonnal), hívjátok őt is vissza». Eredetiben: with the welcome of his mother. Unshout the noise pedig helyesen = «*macht* durch Freudengeschrei den Lärm *ungeschehn* etc.» «*Jauchzt den Schrei zunichte der Marcius verbannte*». B.

V. szín. 46. l. *b)* col. al. 5—6. s. «Elcsábítá barátimat s *végtére* meghajolt, ki oly durva stb. volt». *Érthetetlen.* Névy figyelmeztetett, hogy az eredetiben *to this end* = *e végre*, illetve: *e végből, e czélból* áll s így válik érthetővé tulajdonkép a mondat.

*) Megjegyzendő u. is, hogy a II. felv. III. színének (angol eredeti szerint) 251. sorát *Pope* kiegészítése nyomán közli s így Pope javításait ismernie kellett.

41. l. *a)* col. 19—20. s. «*Munkák* fáradalmát s vérét eladta». *Szintén erős sajtóhiba, mi régebben Névynek sem, s most Csikynek nem tűnt fel. Munkánk* = o u r action. *Egyébiránt itt a fordítás is téves. Action* itt is = *Unternehmen, Kriegszug.* (Schm.) «*Hat er Müh' und Blut verkauft des ganzen grossen K r i e g s*». U. «*Schweiss und Blut der U n t e r n e h m u n g*». B.

48. l. *b)* col. 3. s. «Volna csak velem... *jó kardom*». *Hisz nála van!* «My lawful sword = *mein gerechtes, dem Gesetz und der Ordnung dienendes Schwert, w e l c h e s i c h i n o f f e n e m, e h r l i c h e m K a m p f z u z i e h e n b e r e i t b i n, h i e r a b e r i n d e r S c h e i d e l a s s e*». (Schm.) «*Mein ehrlich Schwert zu gebrauchen*». U. és B.

49. l. *a)* col. 7—8. s. «Saját föllázadó természete *Aufidius vádját könnyebbíti*». Nehézkes, homályos. *Aufidius tettét menti!* Takes from Auf. *a great of blame.* «*Nimmt von A. grossen Theil der Schuld*». U.

E hosszúra nyúlt statisztika, melyet itt mellőzött többi jegyzeteim még hosszabbra nyújthattak volna, úgy hiszem eléggé okadatoltnak tüntetheti fel azt az óhajt, vajha egyszer a Kisfaludy-társaság tagjaival (mert *egy* embertől miként is kivánhatni ilyesmit?) revideáltatná Shakspere-fordítását, mikor elérkezik majd egy új, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátandó kiadásnak ideje. Ezzel legalább is még félakkora hálára kötelezi le a nemzetet, mint a mekkorára a fordítás megteremtésével s első közrebocsátásával kötelezte volt.

HARASZTI GYULA.

Népdal.

(XIII. század.)

Nem vagyok már szomorú
Félre tőlem messze bú,
Lombos újra a faág
Nyílik a sok szép virág.
Jer szép, drága kedvesem,
A mezőre jer velem,
Ott a virágok között
Egy szép koszorut kötök,
S az kapja a koszorut,
Ki híven szeretni tud.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Német nyelvtan. — Deutsche Sprachlehre. Irták *Fleischhacker M. Fridolin* és *dr. Kárpáti Károly.* Budapest, Lampel R. 1889.

E könyv szerzői abból a felfogásból indúltak ki, hogy a német nyelvtanításnak csak akkor lehet kellő sikere, ha a tanár a német nyelvet minél alsóbb osztályban (német- és vegyes-ajkú vidéken már a legalsóbb osztályban) kezdi tannyelvül használni s ha evvel kapcsolatban a tankönyv is német nyelven van írva. Ily szempontból írták meg és adták ki e német szövegű német nyelvtanukat.

Az általános elv bizonyára helyes, és helyes alkalmazásával csak nyerhet német nyelvtanításunk. Gymnasiumi utasításaink maguk is mondják, hogy a tanulók nyelvismereteinek gyarapodásával az elméleti ismeretek egybefoglalása kellő óvatossággal német nyelven is eszközölhető, a reáliskolai utasítás pedig általános irányelvűl mondja ki, hogy a német oktatásban a német nyelv lehetőleg és mennél előbb ne csak a tanítás tárgya, hanem egyszersmind a tanítás nyelve is legyen. A német szövegű tankönyvben ekkép egygyel több eszközünk van arra, hogy tanítványaink az elméleti belátás mellett a német nyelv gyakorlati elsajátítására is tehessenek szert. Tisztán és kizárólag persze nem fogjuk már ma a kezdő fokon a tanítás nyelvéül használhatni a németet egy magyar középiskolában sem, s a tanárnak és tankönyvnek is figyelemmel kell lennie arra, hogy a tanulók egy része egyáltalában nem tud németül s hogy még a németül beszélők is a többnyelvűség következtében kevésbbé ép nyelvérzékkel és kevésbbé alapos nyelvismerettel jönnek ma az iskolába, mint talán régebben. A német nyelvtannak, a melyet tanulóink kezébe adunk, azért némileg másnak is kell lennie, mint a minők pl. a németországi vagy ausztriai német anyanyelvű fiúk nyelvtanai. Az előttünk fekvő könyv szerzői valószínüleg ily szempontból fordították le a terminusokat és a példák nagy részét magyarra s adnak a szakaszok végén fordításgyakorlatokat. Az efféle nyelvtannak azonkívül a grammatikai anyagból csak a valóban lényegeset kell kiválogatnia, de egyúttal tartalmaznia is minden szükségest s azt lehetőleg egyszerű, könnyen érthető nyelven kell előadnia s végül tekintettel kell lennie magyar nyelvünk sajátságaira is, a melyeknek a németekkel való szembeállítása a nyelvérzéket nem zavarhatja, hanem csak erősítheti.

A mi már most az előttünk fekvő könyvnek tulajdonképeni nyelvtani részeit, az elméleti fejtegetéseket és szabályokat illeti, dicsérettel emelhetjük ki, hogy általában véve nemcsak hogy valótlant, helytelent nem tanít, de hogy a szerzők a grammatika legújabb haladásával is igyekeztek lépést tartani. Röviden rámutatunk azon helyekre is, a melyek

ellen az egyik vagy a másik szempontból kifogást emelhetünk. A hangtan fejtegetései közűl elavúlt és egyenesen helytelen a *brechung* tárgyalása (4. §.), a melyet, igaz, hogy még így találunk egyéb ilynemű tankönyveinkben és külföldi német nyelvtanokban is. A helyes magyarázat az, hogy nem a tőszótagbeli *i* lett egy rákövetkező *a* befolyása alatt *e*-vé, hanem a tőszótag *e*-je maradt meg ily esetben és lett *i*-vé, ha *i* állott a következő szótagban. Ha nem ragaszkodunk többé az idg. ősnyelv vocalis-háromegységéhez *(a, i, u)*, akkor nincs semmi okunk a *brechung*-ra nézve a Grimm-féle magyarázatot követni. (V. ö. Paul *Beiträge* VI, 76. 108.) Ily módon a *brechung* magyarázatát közelebb is hozzuk az *umlaut*éhoz, emitt az *i* magas hangokká változtatja a mély hangokat, amott ugyancsak az *i* *i*-vé az *e*-t.

Nem szabatos továbbá a vocalisok kiejtéséről szóló szakaszban (2. l.) e tétel: «*ai* lautet fast wie *ei*» ; a *fast* helyett *ganz*-nak kellene állania; semmi ok sincs rá, hogy a mesterséges orthographiai megkülönböztetést átvigyük a kiejtésre.

A mássalhangzókat könyvünk a beszélszervek szerint *(nach den Sprachwerkzeugen)* ajak-, fog- és torokhangokra, kiejtésük szerint *(nach ihrer Aussprache)* tenuisokra és mediákra osztja fel. A felosztás elve rosszúl van itt kifejezve, voltakép mind a két esetben *nach ihrer Aussprache* vannak felosztva a hangok, csakhogy az első esetben az articulatio helye (a szájrészek), a másodikban az articulatio módja (a gége működése) a felosztás szempontja. —Az egyszerű mássalhangzók közt — helyesen — nem fordúl elő a *z (ts)*, annál különösebb, hogy az époly természetű *pf* ott található az egyszerű ajakhangok sorában. — A mássalhangzók kiejtése eléggé kimerítően van tárgyalva, csak *t* és *th* érdemeltek volna valamivel részletesebb fejtegetést; az csak nem áll pl. ily egyszerüen, hogy: «*t* lautet ganz wie das ung. *t*».

A nyelvtan második része, a szó- és ragozástan, a beszédrészek felosztásával kezdődik. Kilencz beszédrészt különböztet meg, a névelőt a beszédrészek sorából kirekeszti. Ez ellen nem lehet kifogásunk, ismeretesek Kern Ferencz erre vonatkozó fejtegetései. Csakhogy akkor aztán következetesnek kell maradni és a *der die das*-t a pron. demonstrativum, az *ein eine ein*-t a számnév fejezetében tárgyalni, ha pedig szükségét érezzük, hogy még a főnév előtt tényleg külön beszédrészként tárgyaljuk, akkor hagyjuk is meg a beszédrészek sorában.

Ugyane fejezetben (8. §.) a *gyökérszók*nak (Wurzelwörter), a melyekből egész szócsaládot lehet képezni, példáiként ezeket említi: *graben*, *sitzen*. Az már csak elemi dolog, hogy teljes igei alak nem gyökérszó s hogy a *Grab* és *Satz* szók nem ezen infinitivusokból, hanem hogy úgy az igei mint a főnévi alakok egy közös gyökérből képződtek.

Később, a szóképzés tanában (84. l.) az infinitivusokat már helyesen a származékszók közé sorolja.

A 15. §. a főnevek neméről szól. Itt a helynevek és összetett szók neméről szóló szabályokon kívül egyéb főnevek nemének felismerésére is lehetett volna egy kis útmutatást adni (évszakok, hónapok, napok nevei hímnemüek; gyüjtő- és anyagnevek többnyire semlegesek; egyes képzők szerint is lehet egy-egy nemhez tartozó szócsoportokat összefoglalni stb.). Kivételnélküli szabályokat természetesen nem lehet felállítani, de a mi viszonyaink közt e dologban a legcsekélyebb támogatás is hasznos lehet. — A 22. §-ban, mely az erős és gyenge ragozás közti ingadozásokról szól, a *Bursch* főnévhez megjegyzi: *Einzahl schwach, Mehrzahl stark;* holott a gyönge többes *(Burschen)* is nagyon szokásos. A *Trumm* singularis-alak pedig bátran elmaradhatott volna. — A 26. §-ban a többes nom. *s*-ragját (die Papa's, die Kolibri's) «das gothische Pluralzeichen *s*»-nek mondja; ismeretes dolog, hogy e rag a német irodalmi nyelvben csak az úfn. korszak óta lett szokásossá (főkép idegen szóknál) s hogy ilyformán nehezen kerülhetett ide az ezer évvel előbb letünt gót nyelvből, hanem valószinüleg a francziából.

Szintoly kategorikus, de azért nem helyesebb e magyarázat: «Die besitzanzeigenden Fürwörter sind aus den Genetiven der persönlichen Fürwörter entstanden» (41. l.); minden valószínüség szerint épen megfordítva áll a dolog: a g. *meins* pron. poss. ép oly kevéssé állott elő a *meina* pron. pers. gen.-ból, mint a l. *tuus* nem a *tui*-ból, a gör. *ἐμός* nem az *ἐμοῦ*-ból; ellenkezőleg, a pron. pers. eme genitivusai a possessivum-tőből képzett alakok.

Nem szabatos a mutató névmás definitiója: «Die hinweisenden Fürwörter bezeichnen *die örtliche Stellung* eines Gegenstandes, indem sie auf denselben hinweisen» (43. l.). Hol van az *örtliche Stellung* kifejezve az efféle példákban: «*Des* rühme der blut'ge Tyrann sich nicht, dass der Freund dem Freunde gebrochen die Pflicht» ?

Az ige tárgyalása általában véve kifogástalan. Tanácsos lett volna azonban az igeidők használatáról részletesebben szólni; német neveiknek magyarra és latinra fordításából (56. §.) a tanuló még nem nyer elegendő útmutatást. E részt a syntaxisban is hiába kerestük. Feltünő továbbá, hogy ily, teljességre törekvő nyelvtanban hiányzik az erős igék szokásos felsorolása és osztályozása. Nehány nem épen szerencsésen fordított terminust *(übergehende* és *unübergehende Zeitwörter, verbindende Art)* a jövőben talán másokkal vagy az eredeti latinokkal lehet helyettesíteni.

Nem helyeselhetjük, hogy az adverbiumokról szólva (83. §.) ez alaktani kategoria tárgyalásába bevonták a szerzők a határozók, adverbialék mondattani kategoriáját s az előbbieket tulajdonképeni határozó

szóknak *(eigentliches Umstandswort)*, az utóbbiakat összetetteknek *(zuzammengesetzt*, pl. *bei Tage* stb.) nevezik. A mondattan megfelelő helyén, a határozók tárgyalásánál, szerencsére nincsenek tekintettel e felosztásra..

A præpositiókról szóló fejezetben (78. l.) az egyes præpositióknak, főleg a ritkább használatuaknak (a genitivussal állóknak) ki kellett volna tenni magyar jelentését is és minden előljáró használatára tanácsos lett volna példát is adni.

A szóképzés jól és világosan van tárgyalva; egyéb iskolai nyelvtanok szokásos tévedései persze itt sem hiányoznak, itt is szó van az *Ochs* és *Hals* *s*-képzőjéről, a *Holz* és *Pelz* (lat. *pellicia!*) *z*-képzőjéről stb. — E fejezet vége felé a partikulákkal összetett igékről lévén szó, a hangsúlyos partikulák elválasztására ily példákat olvasunk: die Schüler stehen *um* den Lehrer, der Fremde geht *durch* den Wald; pedig világos, hogy itt az *um* és *durch* præpositiók és mint ilyenek még csak nem is hangsúlyosak.

A mondattan a könyvnek legterjedelmesebb, de egyúttal legjobb része is. Az előző részekből kiemelt hibák és hiányok sem rontanak nagyon az egészen; itt azonban már alig van kivetni való. Igaz, hogy a szerzők ép e részben jeles mintákat követhettek s ú y hiszszük, Kummer derék nyelvtanának hatása meg is látszik munkájukon, de ezt iskolakönyvnél nem megrovásul említjük. Itt-ott még kár is volt forrásaiktól eltérni; nem helyes pl. a 110. §. azon tétele, hogy a személyes alanyt *csak* az imperativusban lehet elhagyni (v. ö. *mich dürstet*, stb., Kummer 185. §).

A könyv általában véve csak a fontos, lényeges dolgokat tartalmazza s ez helyesen van így. E szempontból elmaradhatott volna talán a névelő használatáról szóló 12. §. nagyobb része; mert hogy pl. a határozott névelő csak már említett tárgyak neveihez járul, hogy valamely tárgyat első előfordulásakor határozatlan névelővel kell megjelölni stb., mindezt a tanulónak nem kell külön megtanulnia, úgy van ez a magyarban és egyéb nyelvekben is. Ép úgy elmaradhatott volna az a megjegyzés is: «Fehlerhaft sind daher solche Beispiele: *ein* löblicher Magistrat, *eine* hohe Regierung»; ezek ma kevésbbé használatos kifejezésmódok, de azért nem hibásak; a mint Braune kimutatta (*Beitr.* XI, 518. XII, 393.), az *ein*-t régebben a főnév kiemelésére is használták mintegy a *jener* vagy *ein gewisser* értelmében. Látszik továbbá, hogy a szerzők a szabályok és fejtegetések fogalmazásában világosságra, egyszerűségre, könnyen érthetőségre törekedtek: itt-ott, főleg a könyv elején, talán még nagyobb világosságot is el lehetett volna érni, pl. az *umlaut* és *ablaut* különben egészen helyes definitiójánál (3., 5. §§., a 4. §-ról l. fentebb); határozottan máskép kellett volna fogalmazni a 12. §. 1. pontját: «Der Artikel

individualisiert». Lehet különben, hogy a szerzők mind e szakaszokat csak a felsőbb osztályoknak szánták, ez esetben azonban jó lett volna az ilyen helyeket a többi szövegtől külsőleg is megkülönböztetni.

A stilizálásban néha vétenek az irodalmi németség szabályai ellen, pl.: die persönl. Fürwörter werden als Subjekte immer *ausgesetzt* (100. l. és többször), eines Morgens kam ein liebes Mägdlein *um Erdbeeren* für seine Mutter (157. l., így analysálva is). Helytelenűl van használva az egyszerű *Begriff* szó az *abstract fogalom* értelmében (14. l.).

A szerzők magyarajkú tanulókra való tekintettel a terminusoknak s a példáknak magyar fordítását is adják, alkalmilag ügyet vetnek a magyar nyelv eltérő sajátságaira (bár e tekintetben még jóval többet jegyezhettek volna meg) és a tanúltak begyakorlására németre fordítandó mondatokat állítottak össze. A nyelvanyag és az alakok begyakorlására természetesen az összefüggő olvasmánynak kell első sorban alapúl szolgálnia, de azért olykor e példamondatok is elő fogják segíthetni az elmélet elsajátítását. Egészen azonban már csak azért sem kivánnók ezekre alapítani a begyakorlást, minthogy ez a rendszeres grammatika menetének pontos követését involválná, pedig valószinű, hogy a módszeres tanítás a grammatikai tényeket az olvasmány alapján másféle egymásutánban és csoportosításban fogja akarni megismertetni.

Egészben véve a könyvet mint a német nyelvtanításnak lelkiismeretesen és szakavatottsággal készült segédeszközét jó lélekkel ajánlhatjuk kartársaink figyelmébe.

Dr. PETZ GEDEON.

Hasztalan törekvés.

(Priamel.)

A ki nagy hűhóval kiáll,
Hogy hollóból hattyút csinál,
Hót aszal, ha süt a napsugár,
Minden szelet tömlöczökbe zár,
Árul szégyent, balesetet,
Bolondokra fékeket vet
S a kopasz főt borotválja:
Alig vannak otthon nála!

BARTHA DÖMK.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

19. Pietro Zambra, Sull' origine della lingua italiana. (A fiumei állami főgymnásium, 21 l.) — Ezen kis értekezésnek czélja kimutatni a lehető legpopularisabb módon, hogy a latin nyelv milyen külbehatások alatt ment át az olasz nyelvbe, és hogyan fejlődött maga a művelt, irodalmi olasz nyelv. Szerző azon kezdi, hogy mint minden népnek, úgy a római népnek is, midőn a műveltség egy bizonyos fokát elérte, két fajta beszédmódja volt, t. i. az irodalmi nyelv és a nép nyelve. A nép természetesen nem nagyon törődött a grammatikával és az irodalmi nyelvtől eltérő szavakat is használt (így teszem, ædes, osculum, ius, mus helyett casa, basium, directum, soricem szavakat). Ez a nyelv, melyet a római nép legalsó rétege beszélt, a római hódításokkal együtt terjeszkedett el: katonák és gyarmatosok a távoli tartományokba vitték és ama meghódított nép kénytelen volt elsajátítani magának a hatalmas Róma népének nyelvét; a kereszténység még inkább hozzájárult e népnyelv terjesztéséhez, míg a classicus latin nyelv Augustus óta mindinkább hanyatlott, míg végre kihalt, hogy új életre keljen sarjadékaiban, az olasz, franczia, spanyol, román nyelvekben.

Ez az időszak, mely a VIII. századtól a XII. századig terjed, nem eléggé világos, hogy nyomról-nyomra kövessük az alakuló olasz nyelvet, hogy megszemléljük az ő fejlődési fokát odáig, a hol irodalmi, irott nyelvvé vált. Fölötte érdekesek azok a példák, melyeket szerző felhoz, hogy illustrálja a nyelvnek azon időbeli állapotát: egypárt ide is iktatok. A VIII. v. IX. századból: «De uno latere corre via pubblica. Per singulos annos gustare eorum dava in ipsa casa. Per singulos annos debemus reddere vobis una turta, due focace bone, uno pullo et animale valente dinari septe. Avent in longo pertigas quatordice, de uno capo pedes dece . . . . . . , cinque de alio capo stb.» Szerző még más ilynemű régi testimoniumokat sorol fel, melyek mind a X. v. XI. századból valók és rendkívül érdekesen illustrálják azt az evolutiót, melyen az olasz nyelv keresztül ment.

De itt az a kérdés merül fel: a francziáknak már régtől fogva voltak a maguk «chanson»-jai, már korán voltak franczia költők és troubadourok; míg az olaszok mindig a latin nyelvhez ragaszkodtak. Szerző ennek okát is kutatja és kutatásai eredményeként azt a nézetet állítja fel, hogy azért ejtették el az olaszok a latin nyelvet későbben mint a francziák, mert a latin nyelvet őseiknek mintegy szent örökségének tekintették, s mert különben is a római befolyás és hódítás mélyebb gyökeret vert Olaszországban, mint másutt.

Későbben, midőn Francziaországból troubadourok jöttek át Olaszországba és itt jó fogadtatásra leltek a nagy urak udvaraiban, az a vulgáris nyelv, mely nem volt alkalmas magasabbröptű gondolataikat kifejezni, lassankint kibontakozni kezdett merevségéből, mígnem végre egyes kiváló férfiak irodalmi és művelt nyelvre nem emelték. Sziciliában, Bolognában, Flórenczben oly társadalmi körök támadtak, melyek a nemzeti nyelv ápolásában és virágzásában látták főczéljukat. A különböző dialektusok fölött csakhamar a toscanai vergődött uralomra az ő finomságával és elegentiájával, s mikor éppen ebben a nyelvjárásban irta meg Dante korszakalkotó művét, az új, fejledező dialectusnak örök időkre rakta le legbiztosabb alapjait.

Íme a kis értekezésnek tartalma, mely úgy compositiojában, mint stilbeli könnyedség tekintetében becsülettel megállja a helyét.

NEGOVETICH ARTHUR.

VEGYESEK.

— **Az angol komédiásoknak**, kik a XVII. században Németországot és az osztrák tartományokat bejárták, repertoirját, szerzők szerint csoportosítva, Creizenach Vilmos (*Die Schauspiele der englischen Komoedianten*, l. fönt 413. l.) összefoglaló kutatásai alapján, a következőkben állíthatni össze:

1. *John Still*, Bath-i püspök, † 1607: ‚Gammer Gurtons needle', vigj., nyomt. 1577, előadva Frankfurt 1590.

2. *Robert Wilmot:* ‚Tragedy of Tancred and Gismunde', első előad. 1568, Drezda 1679. Tárgya Guiscardo és Sigismunda szerelmi története (Boccaccio IV, 1), melyet nálunk Enyedi György 1577-ben ‚szép historiává' földolgozott.

3. *George Peele*, † 1597: *a)* ‚Sir Clyomon and Sir Clamydes', nyomt. 1599, talán Drezda 1626: ‚Tragikomödie vom König in Dänemark und König in Schweden'. — ‚The turkish Mahomet and Hyrin the fair Greek', első említése 1594, Königsberg 1611, Regensburg 1612, Nürnberg 1613, Strassburg 1614. Ugyanaz a tárgy, melyet Kisfaludy K. (‚Irene') földolgozott.

4. *Christopher Marlowe*, † 1593: *a)* ‚Doctor Faustus', írva 1587, nyomt. 1604. Graz 1608, Drezda 1626, Prága 1651, Hannover 1661, Danzig 1668, München 1679. — *b)* ‚The rich Jew of Malta', írva 1589, nyomt. 1633. Passau 1607, Graz 1608, Drezda 1626, Prága 1651, Drezda 1646. (Ez adatok részben a Velenczei Kalmárra is vonatkozhatnak.) — *c)* ‚The Massacre of Paris' írva 1590 körül. Güstrow 1660, Lüneburg 1666. — Marlowe Tamerlanja nem került Németországban a XVII. században színre.

5. *Thomas Kyd*, † 1594 körül: ‚The spanish tragedy'. Drezda 1626, Prága 1651, Lüneburg 1660.

6. *Robert Greene*, † 1591: *a)* ,Orlando furioso', előadva 1591, nyomt. 1594. Drezda 1626 és 1633, Prága 1651, Lüneburg 1660. — *b)* ,A looking glass for London and England', írták R. Greene és Thom. Lodge, említve 1591, nyomt. 1594. Nördlingen 1605: ,Ein komedia aus dem Propheten Jona'. — *c)* ,Alphonsus King of Arragon' 1592 körül, nyomt. 1599. Drezda 1626 (eshetőleg a Shakespearenak tulajdonított ,Mucedorus' l. alább).

7. *Henry Chettle*, † 1607 körül: ,Patient Grissil', előadva 1600 körül, nyomt. 1603. Drezda 1626, Torgau 1671. A Griseldis-tárgy.

8. *William Shakespeare*, † 1616: *a)* ,Comedy of errors', előadva 1591 körül, nyomt. 1623. Drezda 1660. — *b)* ,A Midsummer-Nights Dream.' Ennek csak burleszk epizódja került színre Hamburgban és Nürnbergben; Nördlingen 1604 Von Thisbess und Pyramo, Drezda 1660 Vom K. Paul mit dem Possenspiel von Pyramus und Thisbe. Önálló német átdolgozása: Andr. Gryphius ,Absurda comica oder Herr Peter Squentz' 1657; önálló holland átdolgozása: M. Gramsbergen, ,Of den Hartoog von Pierlepon' 1650. V. ö. Zeitschr. f. deutsches Alterthum XXV, 130. — *c)* ,The merchant of Venice', első előadása 1594, nyomt. 1600. Passau 1607, Graz 1608 (ez a kettő Marlowe darabjára is vonatkozhatik, l. fönt), Halle 1611, Drezda 1626 és 1674. — *d)* ,The taming of the shrew', előadva 1594, nyomt. 1623. Zittau 1658 ,Die wunderbare Heurath Petruvio mit der bösen Catharina', Drezda 1678. Egy német darab: ‚Kunst über alle Künste, ein bös Weib gut zu machen' 1672-ben jelent meg nyomtatásban, új kiadása 1864. Weise Keresztélynek 1693 körül írt drámája (,Komödie von der bösen Katharine') valószínűen az 1658-iki zittaui előadás után készült; először kiadta Fulda Lajos, Kürschner gyüjteményében XXXIX. köt. — *e)* ,King Henry IV' első része, előadva 1597, nyomt. 1598. E darabról csak azt tudjuk, hogy az angolok 1604-ben Fontainebleauban adták elő, tehát repertoir-darabjuk volt. — *f)* ,Titus Andronicus' először említve 1594, nyomt. 1600. Egy régibb darab ,Titus and Vespasian' 1591 adatott és ez volt valószínűen Shakespeare és utóbb a német dráma forrása. Ez utóbbi előadatott: Lüneburg 1666, Boroszló 1699, Kopenhága 1701; nyomt. 1620. — *g)* ,Romeo and Juliet' 1591, nyomt. 1597. Nördlingen 1604, Drezda 1626 és 1646, kiadta Alb. Cohn. — *h)* ,Julius Cæsar' 1600, nyomt. 1623. Drezda 1626 és 1631, Torgau 1627, Prága 1651, Güstrow és Lüneburg 1660. — *i)* ,Hamlet' nyomt. 1603. Drezda 1626, nyomt. 1778 és Creizenach könyvében. — *k)* ,King Lear' 1604, nyomt. 1608. Drezda 1626, 1660 és 1676, Ágosta 1665, Lüneburg 1666, Boroszló 1692. — *l)* ,Othello' 1605, nyomt. 1622. Drezda 1661. — Ezekhez járúl még *m)* ,Measure for Measure' (l. alább). — Ellenben ,The winters tale' nem mutatható ki, mert a Cohn (p. CXXXIV.) említette német darab más tárgyú és a Hamburgban 1695-ben előadott opera: ,Die glücklich wieder erlangte Hermione' Andromache történetét tartalmazza.

9. *Pseudo-Shakespearei darabok*: *a)* ,The two noble kinsmen' nyomt. 1634 (állítólag Shakespeare és Fletcher műve). Drezda 1650 (de ez eshetőleg egy régibb darab; ,Palamon and Arsett' 1594). — *b)* ,The London Prodigal' nyomt. 1605. Nördlingen 1604. — *c)* ,A Yorkshire tragedy', 1608.

Güstrow 1660 ,Von dem unbarmherzigen Vater'(?). — *d)* ,Mucedorus' nyomt. 1598 vagy Greene ,Alphonsus'-a? (L. fönt.)

10. *George Chapman*, † 1634: ,The conspiracy and tragedy of Charles duke of Byron'. Lüneburg 1666. — A tárgyat önállóan földolgozta Weise Keresztély 1693.

11. *Thomas Dekker*, † 1640 körül: *a)* ,Old Fortunatus' nyomt. 1600. Graz 1608, Drezda 1626, nyomt. 1670. E darabon alapszik egy bábjáték is, kiadta C. Engel 1878. — *b)* ,If this be not good, the devil is in it' nyomt. 1640 körül. Ebből származik a német Faust-darabok előjátéka, l. Boyesen-Heinrich, *Faust-Tanulmányok*, 230. l.

12. *Thomas Heywood* † 1650 körül: *a)* ,Edward IV', nyomt. 1600. Grácz 1607. — *b)* ,The rape of Lucrece'. Lüneburg 1666.

13. *William Houghton* és *John Day*: ,Friar Rush and the proud woman of Antwerp', nincs kinyomatva, 1601 említve. Grácz 1608: ,Von einer fommen frauen von Antorf.' A Rausch barátról szóló ismeretes középkori monda.

14. *John Marston*, † 1634 körül: ,Parasitaster or the Fawn'. A német darab kézirata Danzigban. Nördlingen 1604, Drezda 1626, 1668, és 1684.

15. *Lewis Machin*: ,The dumb knight', nyomt. 1608. Nürnberg 1613, Güstrow 1660. Németül átdolgozta Ayrer Jakab.

16. *John Mason*: ,The Turke' (1610). Nürnberg 1613 ,Vom Türcken.'

17. *Francis Beaumont*, † 1616, és *John Fletcher*, † 1625: *a)* ,The maid's tragedy' 1610 körül, nyomt. 1619. Prága 1651, Güstrow 1660, Drezda 1678. — *b)* ,The prophetes' említve 1622, nyomt. 1647. Drezda 1650.

18. *Philipp Massinger*, † 1639: *a)* ,The virgin Martyr' 1620 körül. nyomt. 1622. Drezda 1626, Prága 1651, Güstrow 1660. Mint bábjáték, Drezdában és Hamburgban. — *b)* ,The Great Duke of Florence', említve 1627, nyomt. 1636. Drezda 1661, eshetőleg már 1626.

19. *John Ford*, † 1640: ,The broken Heart' nyomt. 1633. Weimar é. n.

20. *Henry Glapthorne*: ,Albertus Wallenstein' nyomt. 1639. Lüneburg 1666, Brema 1688, Berlin 1690, Hamburg 1720 és 1736,

21. *Lewis Sharpe*: ,The noble stranger' 1640. Drezda 1660.

22. *Névtelen darabok*: *a)* ,The prodigal child'. A német darab nyomt. 1620 és 1670. Nördlingen 1604, Passau 1607, Grácz 1608, Drezda 1626, 1646 és 1676, Prága 1651, Frankfurt 1658, Lüneburg 1660, Berlin 1692. Önálló feldolgozás Nendorf Jánostól (,Asotus, das ist Comœdie vom verlohrnen Sohn', 1608). — *b)* ,Esther and Ahasverus' előadva 1594, nincs kinyomatva. Drezda 1626 és 1665, Prága 1651, Güstrow és Lüneburg 1660, Moskau 1672 és 1676 közt. A német darab nyomt. 1620 és 1670. — *c)* ,Nobody and Somebody', a német darab nyomt. 1620. Grácz 1608, Drezda 1626. — *d)* ,Sir Thomas More' 1590 körül, nyomt. 1844. Németországban többször említenek egy Morus-darabot, de ez nem egyezik az angol drámával. — *e)* ,Troja'. Nürnberg 1618. — *f)* ,The tragical life and death of Tiberius Claudius Nero', említve 1607. Lüneburg 1666, Weimar é. n.

23. *Elveszett angol eredetiek: a)* ‚Tragödia von Julia und Hippolita' nyomt. 1620. Drezda 1631. Emlékeztet Shakespeare drámájára ‚The two gentlemen of Verona'. — *b)* Ayrer Jakab komédiája ‚Von der schönen Sidea' 1605, emlékeztet Shakespeare ‚Vihar'-jára. — *c)* ‚Tugend- und Liebesstreit'. Előadva Bevern 1677, nyomt. ugyanakkor. Emlékeztet Shakespearenek ‚A mit akartok' cz. darabjára. Kiadta Creizenach. Grácz 1608, Drezda 1626, Güstrow 1660. — *d)* ‚Comœdia von eines Königes Sohne aus Engellandt und des Königes Tochter aus Schottlandt', Cassel 1607, Drezda 1626 és 1631, Bautzen 1628 (latin iskolai dráma), Güstrow és Lüneburg 1660, Danzig 1668. — *e)* ‚The four sons of Aymon'. Amsterdam?

Megjegyzendő, hogy sok esetben az angol, másokban a német, ismét másokban sem az egyik, sem a másik darab nem maradt reánk, s így a feltételezett egyezések jó részben csak többé-kevésbbé valószínű hozzávetésen alapszanak.

— Shakespeare drámái közül eddig a Németországban megfordult XVII. századi angol komédiások repertoirján a következők voltak (részben régibb alakjukban) kimutathatók: Tévedések vígjátéka, Szentivánéji álom, Velenczei Kalmár, Makranczos hölgy, IV. Henrik, Titus Andronikus, Romeo és Julia, Julius Cæsar, Hamlet, Lear király, Othello. — Most Minor Jakab a ‚*Szeget szeggel*' (Measure for Measure) cz. drámára is fordítja a figyelmet. Az angol komédiások 1604 január 20-án folyamodványt nyújtottak be Nördlingen város tanácsához, melyben az előadandó darabok közt a következőt is említik: *Vonn dem weisen Vrtheil Carolj des hertzogen Auss Burgundt*, mely minden valószínűség szerint a ‚Szeget szeggel' cselekvényét tartalmazta. E cselekvényt már egy régi német mesterdal (kézirata a berlini kir. könyvtárban) és utóbb Lipsius (Monita et Exempla Politica, 1613) is fűzik Burgundi Bátor Károly nevéhez. De közvetlenül Shakespeare darabjára nem szabad gondolnunk, mert ‚Szeget szeggel' csak néhány hónappal később került először színre Whiteballban, t. i. 1604 deczemberében (nyomtatásban először 1623-ban jelent meg). Shakespeare drámájának alapját egy régibb darab teszi, Whetstone Györgynek *The Historie of Promos and Cassandra* (nyomt. 1578) cz. színműve, melyben a cselekvény Mátyás magyar és cseh király korába van helyezve. (L. erről bővebben *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* XIII, 163). De ez a darab sem lehet az 1601-iki németországi drámával azonos, mert Whetstonenál (mint Shakespearenél is) a nővér áldozza föl becsületét fivéreért, nem pedig, mint az angol komédiások művében, a feleség a férjeért. Mint férj és feleség csak a fönt említett mesterdalban és Claude Rouilletnek ‚Phillamire' cz. elveszett tragédiájában szerepelnek a cselekvény főalakjai. Föl kell tehát téteteleznünk, hogy az angol komédiások a Whetstone drámáját adták ugyan elő, de módosították a cselekvényt a mesterdalból fölismerhető német hagyomány értelmében. — ‚Szeget szeggel', Shakespeare drámája maga, csak 1777-ben került színre Hamburgban és 1789-ben Berlinben, mind a két helyen Schröder átdolgozásában; e két előadás közt Brömel bécsi írónak átdolgozásában adták 1784-ben Lipcsében, Hamburgban és Berlinben.

— **A német «ein» használatára** vonatkozó észrevételeket közöl Hildebrand R. a *Beiträge zur Geschichte d. deutschen Sprache und Literatur* utolsó füzetében (XIV. k. 588. l.), azokból a fejtegetésekből indulva ki, a melyeket ugyane tárgyról Braune tett közzé a *Beiträge* XI. (518. l.), XII. (393. l.) és XIII. (586. l.) köteteiben. (L. még Kauffmann adalékát *Beitr.* XIV. 164.). Nem lesz talán érdektelen, ha ez alkalommal összefoglaljuk mind e czikkek eredményeit. Braune t. i. nagyszámú példákra támaszkodva kimutatta, hogy az *ein* a német nyelv régibb korszakaiban nemcsak a számnév és határozatlan névelő szerepében fordúl elő, hanem, hogy gyakran *mutató névmás*-féle jelentése van, a rá következő főnév kiemelésére szolgál s oly esetekben is használatos, midőn valamely ismeretes, már szóba került fogalomra vonatkozik. Hartmann von Aue pl. az *Armer Heinrich* 1060. versében így szól: «er hete bráht *eine* maget» stb., pedig az *eine maget* alatt itt nem valamely tetszés szerinti hajadont ért, hanem egy bizonyos ismeretes leányt, a kinek tulajdonságait már előbb leírta, nem *egy szűz*-nek, hanem *ama szűz*-nek kell tehát e helyet fordítanunk; Walthernél: «lîhte wird mir *einiu*», úgy értendő: talán enyém lesz amaz egy, az a bizonyos, a kiről szó volt már. E használatnak számos példáját találjuk a Nibelungénekben: in *eime* schiffe (479), ama hajóban, an *einem* morgen fruo (476), ama reggelen. Érdekes, hogy az 1493. vsz. egy hasonló helyéhez «*ein* bouc (gyűrűt) er im dô bôt», Lachmann ezt a megjegyzést tette: «warum heisst es 1493 *ein* bouc, wenn er 1490 schon versprochen war?» és ennek alapján kiküszöbölte a strófát, pedig egészen jól megállhat, ha úgy fordítjuk: *ama* gyűrűt. Szintúgy az 1700. vsz. (*A* kézirat): *ein* Etzelen wîp, Etzelnek *ama* felesége, a kiről t. i. többször szó volt már. Az *ein*-nek ilyen demonstrativumféle használata kimutatható még a XVI. században is; az újtestamentom eme helyét pl.: *ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός* (Ján. X. 12.), Luther így fordítja: «ich bin *ein* guter Hirte»; világos, hogy a gör. *ὁ*-nak az *ein* nem mint határozatlan névelő, hanem mint demonstrativum felel meg *ama* jelentéssel; Károli Gáspár pl. e helyet valóban így is fordítja magyarra: «én vagyok *ama* jó pásztor». Vagy Ján. XV. 1. Luthernél: «ich bin *ein* rechter Weinstock,» Károlinál: «én vagyok *amaz* igaz szőlőtő». Ezen az érdekes használaton alapulnak az úfn. hivatalos stilus efféle régies kifejezései is: *ein* hohes Ministerium, *ein* löblicher Magistrat stb., a midőn épenséggel nincs szó meg nem határozott fogalmakról, az *ein* itt ellenkezőleg a megtisztelő kiemelésre szolgál. Talán ugyancsak ennek a használatnak maradt meg nyoma az *ein Lessing*, *ein Goethe*-féle kifejezésekben (a lat. *Cicero ille*-nek megfelelőleg), bár itt gondolatban olyformán egészítjük ki a phrasist: «*ein Mann* wie Lessing» stb.

A kfn.-nél régibb korból Braune nem említ példákat, pedig vannak az ófn.-ben is: Otfrid e helyét pl.: fora *einên* ôstarôn (III, 6, 13.) bizonyosan így kell fordítani: *ama* (nevezetes) husvét előtt. Hogy az angolszászban is használatos ily értelemben a megfelelő *ân* alak, arra nézve l. Bugge megjegyzését *Beitr.* XII. k. 371. l. — Hildebrand a lat. *unus*-nak is analog használatára figyelmeztet, Plautusnál (Pseud. 948): *una mulier*, egy bizonyos nő, a kit a beszélő ismer, de a kit nincs oka megneveznie.

Az *ein* eme használatának eredetére nézve Braune a következő ma-

gyarázatot állítja fel. A germ.-gót *ains* alapjelentése a *számnévi* («unus») volt. Ebből fejlődött azután egy *pronomen indefinitum*-féle functio még pedig úgy a «valamely, némely», mint az «egy bizonyos» értelmében. Amabból lett a mai német nyelv *határozatlan névelője*, ez utóbbi volt alapja ama *demonstrativum*-féle («amaz») használatnak, a melyről most szólottunk.

Hildebrand legújabban az *ein* használatának még egy negyedik módjára is utal, főleg az *ander* névmással kapcsolatban: kfn. *ein ander*, nem a mai német «ein anderer», hanem «mancher andere, der und jener andere»; ilyenkor nem *egy bizonyos* személyre, hanem épen *többekre* történik czélzás; pl. Walthernél: «ich weiz bî mir wol, daz *ein ander* ouch dar umbe trahtet». Ez azonban, úgy látszik, sokkal szűkebb körre terjed, mint az előbb említett pron. demonstrativum-féle használat. PETZ GEDEON.

— **A legújabb ásatások Görögországban.** Athenæ Acropolisán kívül szorgalommal folynak az ásatások Görögország egyéb helyein is melyeknek eredményéről az Ἀρχαιολογικὸν δελτίον f. é. márcziusi száma értesít. *Thisbe* és *Plataeae* helyein az amerikaiak körülbelül harmincz feliratot találtak, melyek között a legfontosabb egy nagy fragmentum Diocletianus «de pretiis rerum venalium» edictumából. Az új töredék Platææből való, latinúl van írva, és nehány helyen kiegészíti a feliratnak stratoniceai és ægyptomi példányát. Lolling a görög folyóirat említett számában huszonkét *acropolisi* feliratot közöl és kimerítő magyarázatokkal három terjedelmesebbet, melyeket az Acropolis közvetetlen közelében találtak. Ez utóbbiak közül a második számú kiegészíti a C. I. A. II., 949-ik számát. A harmadik számú egy, az athenæiek által Heraclitusnak, Asclepiades fiának szánt díszokmány, melyben a többek között *βάρβαροι* is említtetnek, kiket Lolling a Kr. e. 279—278-ban Görögországba betörő galloknak tart. Az eredeti feliratból később szántszándékkal kivakartak nehány sort az athenæiek, a mikor t. i. az ætolokról, a gallok elleni egykori szövetségeseikről többé hallani se akartak. Lolling Heraclitust azonosnak tartja a C. I. A. II., 859. számában említettel, és a feliratot a Kr. e. harmadik század második felébe helyezi. A *Piraeusban* egy síriratot találtak, és *Patrosban* megtalálták a Pausanias VII. 20, 6-ban említett odeumot. Ez utóbbi egy kerek épület, számos, épen maradt ülléssorokkal. A *daphnii* templomot behatóan megvizsgálták, melynek töredékesen megmaradt mozaikjait leírja az Ἀρχαιολογικὸν δελτίον idézett száma. A templom fakupolájának tetejét egy Krisztus-fej foglalja el, és maga a kupola tizenhat ablak által van áttörve, melyek között egy-egy propheta-alak van elhelyezve.

— **Schliemann Nestor nyomain.** Már az ókorban is vita tárgya volt, vajjon a messenei Pylus, a mai Navarino, székhelye volt-e az öreg Nestornak. Schliemann a kérdésnek praktikus módon való megoldásához látott hozzá, oly módon, hogy az említett helyen ásatásokat kezdeményezett. Ha Pylust megtalálja, akkor bizonyára a sírok lesznek a legfontosabb maradványok.

PECZ VILMOS.

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. IV. kötet. Levelezése író barátaival. 2. kötet. Budapest, Ráth M. 1889. (8-r. 475 l.) 4 frt.

Bánóczi József. Emlékbeszéd Greguss Ágost r. tag felett, Budapest, Akadémia, 1889. (8-r. 23 l.) 20 kr.

Boros Gábor, A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. 6. javított kiadás. Budapest, Lampel R. 1889, (8-r. 144, 433, V l.) 2 frt.

M. T. *Ciceronak* I., II. és XIV. Philippicája. Magyarázta Jánosi Boldizsár. (Jeles írók iskolai tára 33. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. 171 l.) 50 kr.

Csaplár Benedek, Révai Miklós élete. IV. köt. Budapest, Aigner L. 1889. (8-r. VI, 453 l.) 3 frt.

Dallos J., Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Nach Dr. Fr. Ahn's Lehrmethode. I. Theil. 36., von L. Torkos und Sigm. Sonnenfeld umgearbeitete Auflage. Budapest, Lampel Róbert. 1889. (8-r. 158 l.) 44 kr.

Deme Károly, Magyar nyelvtanítás. Budapest, Pozsony, Stampfel Károly, 1889 (8-r. 81 l.)

Olcsó Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, Franklin-Társ. 1889. (16-r.)

250. sz. *A protectió.* Eredeti vígjáték három felvonásban. Irta Berczik Árpád (178 l.) 30 kr.

251. sz. *A társadalmi szerződés vagy az államjog alapelvei.* (Du contrat social.) Irta J. J. Rousseau. Francziából ford. Kőnig Ferencz. (215 l.) 50 kr.

252. sz. *Aesthetikai törekvések Magyarországon.* — 1772—1817. Irta Radnai Rezső. (327 l.) 60 kr.

253—254. *Hiuság vására.* Regény hős nélkül. Irta Thackeray M. Vilmos. Angolból fordította Récsi Emil. Két kötet. Első kötet (559 l.) 1 frt. 40 kr. Második kötet (736 l.) 1 frt. 60 kr.

255. sz. *Hajnal után két héttel.* Regény. Irta Karr Alfonz. Francziából fordította W. M. (100 l.) 20 kr.

256. sz. *Rádai Ráday Pál munkái.* Összegyűjtötte s életrajzzal bevezette Négyesy László. (216 l.) 40 kr.

257. sz. *Deák Ferencz* miért nem ment el az 1843-iki országgyűlésre? Közli Kónyi Manó. Deák Ferencz beszédei I. kötetéből (105 l.) 30 kr.

258. sz. *Tisza Domokos hátrahagyott versei.* Kiadta édes anyja. Második kiadás (127 l.) 30 kr.

259. sz. *Cid.* Tragédia öt felvonásban. Irta Corneille. A budapesti nemzeti szinház megbizásából francziából fordította Radó Antal (100 l.) 20 kr.

260. sz. *Barnhelmi Minna* vagy a katonaszerencse. Vígjáték öt felvonásban. Irta Lessing. Németből forditotta Kazinczy Ferencz (191 l.) 40 kr.

Paszlavszky Sándor. Három zemplénmegyei költőről. (Szemere Miklós, Boruth Elemér, Darmay Viktor). Budapest, Rudnyánszky A. 1889. (16-r.) 53 l.

Riedl Frigyes. Poetika és poetikai olvasókönyv. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r.) 218 l. 1 frt 30 kr.

Schiller Fr. v. Die Braut von Messina. Ein Trauerspiel mit Chören. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Bauer Simon. (Jeles írók iskolai tára 34. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889, (8-r. 163 l.) 50 kr.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi október hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1910-re: Benkóczy E. 3 kor. — **1913-ra:** Baranyai Z. 3 kor., Bod K. 3 kor., Demjén S. 3 kor., Poprioru M. 3 kor., dr. Simon L. 3 kor. — **1914-re:** Bod K. 3 kor. Összesen 21 kor.

Rendes tagdíj 1909-re: Dr. Kálmán J. 5 kor. — **1911-re:** György L. 4 kor. — **1912-re:** Bán J. 2 kor., György L., dr. Csoma K. 5 kor., Ince J., dr. Kallós E. 6 kor., dr. Mészöly G. 5 kor., dr. Ozorai L. 5 kor., Pintér L. 5 kor., Szilágyi A. 5 kor., dr. Verő L. 4 kor. — **1913-ra:** Dr. Angyal D., Bartos F. 5 kor., Bán J., Bárd Á. 5 kor., Csudáky B. 5 kor., Czebe Gy. 5 kor. 50 fill., Czeglédy I. 4 kor., Dengi J. 2 kor., dr. Földi J., dr. Germann Gy. dr. Gyomlay L., György L., Hauzséros B. 5 kor., Helle H., Jeszenszky I., dr. Kallós E. 4. kor., Kardos L. 2 kor., Király Gy. 50 fill., Köblös S., Kurbély L. V., Láng M. 5·50 kor., Ligeti I., Máthé Gy., Pétergál J. 5 kor., Pupinszky M., Raab D., Relković D., Sas A. 4 kor., Schuber M. 2 kor. 94 fill., dr. Szemák I., Szuchy E., Tamás V., Tankó P., Ulm L. 5 kor., Varsányi R., Vass B. 5 kor., dr. Weber A. 8 kor., Weigl G. — **1914-re:** Dr. Kaposy E., dr. Láng M. 50 fillér. — Összesen 359 kor. 94 fillér.

Előfizetés 1913-ra: Budapesti II. ker. főreáliskola 80 fillért pótlásul, Hajdúböszörményi ref. főgimnázium, Szegedi áll. főgimnázium 10 kor. 80 fillér. — **1914-re:** Szegedi kegy. rendi főgimnázium 10 kor. 80 fillér. — Összesen 34 kor. 40 fillér.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Vár, Lógodi-utcza 49. sz. fldsz. 1.

1889. NOVEMBER. XIII. ÉVFOLYAM. IX. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

TARTALOM.

Komáromy Lajos, Tompa Mihály.

Bayer József, Stuart Mária első előadásai a magyar szinpadon.

Gyomlay Gyula, Párhuzamos helyek Vergilius és Homeros époszaiból. Az Aeneis I. énekéhez.

Kont Ignácz, Egy magyar orvos könyve a XVIII. századból.

Petőfi Sándor, Az őrült, latinra fordította Hegedüs István.

Várkonyi Endre, Párhúzamos idézetek.

HAZAI IRODALOM. Dávid és Pozder, Szemelvények Tacitusból, **Bartal Antal.** — Vergilii Aeneis ed. G. Némethy, **Önismertetés.** — Sallustii Bellum Catilinæ et Jugurthinum ed. Gu. Pecz, **Önismertetés.** — Schillers Braut von Messina ed. Bauer Simon, **Petz Gedeon.** — Pirchala, Latin mondattan, **Grósz Jakab.**

KÜLFÖLDI IRODALOM. V. Basch, Scherer et la philologie allemande, **Kont Ignácz.**

PHILOLOGIAI PROGRAMMOK: 20. Bäuerle Ferencz, A germán mythologia s mondavilágból, **Petheő Lajos.**

VEGYESEK. Műemlékek Cyprus szigetén. — A görög nyelv a gymnasiumban. — A delphibeli ásatások. — Hludanára vonatkozó fölirat. — Hyperidesnek egy új beszéde. — Vingolf. — Acta fratrum arvalium. — Rother király. — A Kudrun-éposz fejlődése. — A Kürenberg-kérdéshez. — Etzel udvartartása. — Adalék az összehasonlító tropikához. — Magyar közmondások könyve. — Gœdeke nagy művének folytatása. — Grundriss der germanischen Philologie. — Krawall. — Könyvészet.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, uri-utcza 39. sz. küldendők.

TOMPA MIHÁLY.*)

Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Ha én most a leíró költő tehetségével bírnék: egy szép nyári tájképet rajzolnék szavakkal, minőt a festőművész ecsetjével varázsol a vászonra; képet erről a kárpátalji kies vidékről, melynek szépségeiben mindnyájan anynyit gyönyörködünk mindennap, midőn e fürdőhely árnyas útain bolyongva, szebbnél szebb kilátások tárulnak minden lépten szemünk elé. Leírnám az égbe meredő sziklacsúcsokat, örökhó-fedte foljtjaikkal, melyeknek hideg fehér színét rozsaszínűre festi a nyári meleg nap hajnali sugara; leírnám az üde zöld színben pompázó völgyeket csevegő patakjaikkal s a kis csermelyek szélén hajlongó élénk kék nefelejtsekkel; leírnám a beláthatatlan messziségbe elnyúló zúgó fenyveseket s a lábaik alá terített selyem-puha szőnyeget zöld mohából, melynek ruganyos felszínén vidám gyermekek űzik ingó léptekkel a tarka pillangókat; leírnám a virágokkal hintett s balzsamos illatú hegyi legelőt fehér juhnyájaival s kedélyes pásztoraival, vagy az apró négyszögekre osztott s a zöld szín legkülönbözőbb árnyalait föltüntető szántóföldeket, melyek változatos képét emberi munka, táradság és izzadság festette a hegyoldalakra; s hogy képem teljes legyen, leírnám az itteni szép természetben gyönyörködő embert, ki az alföldi városok poros utczáiról s forró levegőjéből ide menekült a Felföld hűs égaljára, balzsamos üde levegőjére, s ki odahagyva néhány hétre gondjait és bajait, vidáman, elégülten boldogan tölt itt néhány hetet.

Ez lenne az egyik kép. A másik, mit leírni, vagy legalább vázolni óhajtanék, egy téli tájkép a Felföldről.... Hegyet-völgyet hólepel borít, s alig van valami, a mi változatosságot adna a táj untató egyformaságának. A fenyvek kisértetiesen terjesztik szét

*) Szobrának leleplezése alkalmával, Feketehegyen (Szepes m.) 1889. jul. 25-én mondott beszéd.

hóterhelte fehér ágaikat az erdő néma csendjében; a hideg levegőben alig szállong nehány árva madár; elnémúlt a máskor beszédes patak fagyos ajka is, s ha olykor vadászok zaja nem verné fel a vidék néma csendjét: azt hihetné az ember, hogy itt már minden élet kihalt. A vidék lakóit, egymástól távol eső hegyoldali lakásaikban, mintegy házi fogságra kényszeríti a mostoha időjárás; a hóborította úttalan hegyi útakon, hogy is lehetne itt közlekedés a tél némely szakában?

S e két kép rajzára azért lenne szükségem, hogy rámutathassak arra a bájos színekben ragyogó első képre: íme ez példázza az emberi életet a költészet szívderítő sugarainál; s aztán rámutassak a másodikra; íme ily rideg, zordon lenne életünk, ha kivennők belőle a költői lélek bájos alkotásait.

És itt költészet alatt nem csupán a műköltészetet értem. Ide foglalom azt a költészetet is, a melyet megtalálunk már a legprimitivebb nép körében s a míveltség alsóbb fokain élő emberek között is. Ott van az az egyszerű népdalban, a tündér mesék csodáiban, a hősöket dicsőítő regék és mondák képzelt világában; ott van az egyszerű nép józan eszét visszatükröző közmondásokban; mindenütt olyannak tüntetve föl ezt az ügyes-bajos világot, a minőnek óhajtanók, hogy legyen; föltüntetve a világ zűrzavarában az óhajtott összhangot, az emberi sziv vágyait a tökéletes felé; azt a mit itt alant föl nem találhatunk, de a mely felé élénk vágyat érzünk: az *eszményt,* az *ideált.*

Szép és nemes szerepe van a költészetnek az emberi életben! Az igazi nagy költő nemcsak gyönyörködtet, hanem oktat, tanít, vezérel egy egész nemzetet. Innen az a hódoló tisztelet, melylyel az emberek a nagy költőknek, ha életökben nem is mindig, legalább haláluk után adóznak. Homérosz születését hét város vitatja magának, a Homérosz és Horáczius hírnevét nem temethette be az a nagy sír, mely nemzetöket eltakarta. Az újabbkori nemzetek fővárosait nemcsak a nagy államférfiak s hadvezérek, hanem nagy költők s írók szobrai is díszesítik. S hogy ne menjünk messzire, a költői érdem elismerésének, a költők iránti hálaérzet és tisztelet nyivánúlásának szép jele ez a szobor is, melyet ma körülállunk, hogy azt Tompa Mihály emlékére ünnepiesen fölavassuk.

Igen, mert Tompa Mihály azon elsőrangú költők közé tartozik, a kik nem egy szűk körre, hanem egy egész nemzetre gyakorolnak fölemelő befolyást; a kik híven tudják tolmácsolni egy

egész nemzet érzelmeit; a kik vigasztalni, buzdítani, bölcs tanításaikkal vezetni tudnak egy egész nemzetet; azok közé, a kik nemcsak poéták, hanem a nemzet jósai, bölcsei, *vates*-ek a szó valódi értelmében. Tompa a szabadság-harczra következő elnyomatási korszakban gyakorolta most jelzett nagyfontosságú befolyását a magyar nemzetre. A népies költők triászából Petőfi már nem élt többé; Arany, mint kiválólag epikus költő, a nemzeti ősmondákba mélyedt, hogy megteremtse az elveszett, vagy egyáltalában még létre sem jött nagy nemzeti-epopœát; a nemzet politikai és harczi vezérei elfogva, számüzve, vagy a csatában elvérezve — nem hallathatták bölcs vezérszavukat. Ebben a gyászos korszakban, a kétségbeesés eme halálcsendjében szólalt meg Tompa lantja, melynek hangjait már előbb is ismerte ugyan nemzete, de a melynek csak most kezdődött az egész nemzetre irányuló országos hatása. Mikor nem volt meg nálunk a szólás- és sajtószabadságnak még csak árnyéka sem; mikor «*magát az elnyomott magyarnak kisírni sem volt szabad*»: akkor tudott Tompa a maga jelképes beszédével úgy szólani a nemzethez, hogy az ügyesen elburkolt kifejezésekből a nemzet jól kiértette a neki szóló intést, buzdítást; s a sajtó őre, a kényuralom szolgája, a czenzor, a legtöbbször még sem ütközött meg rajta.

Mikor a vesztett csaták s ama gyászos világosi nap után fásúlt közöny kezdte megszállni a sziveket, s a győző vasvesszejének nyomása meg kezdte félemlíteni a kedélyeket: akkor járták be a hazát a «Gólyához» és a «Pusztán» cz. elégiák s egyéb allegorikus ódák szívrázó s ébresztő hangjai; felszították a zsibbadozó szívekben a hazaszeretet lángját, megbélyegezték az elnyomónak való segítést, ébresztették az ősi hagyományokhoz, az alkotmányos jogokhoz s a haza szent földjéhez való erős ragaszkodást. A hazafi fájdalom mennyire magáénak vallhatta azokat a kifejezéseket, melyeket Tompa, allegorikusan, a gólyához intézett:

«Csak vissza, vissza, délszigetje vár.
Te boldogabb vagy mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy volt — az is elveszett!
Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztúlunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthúll nemzetünk».

S a szégyennek mily kongolásával végzi be:

«. . ah gyalázat reánk!

— — — — — —

Testvért testvér, apát fiú elad . . .
Mégis ne szóljon erről ajakad,
Nehogy, ki távol sír e nemzeten,
Megútálni is kénytelen legyen!»

Majd az 50-es évek elején divatossá válni kezdő *kivándorlás* ellen emeli intő szózatát, midőn azt mondja Kerényi Frigyeshez intézett levelében:

«Lelked mit érezett, hogy elhagyád e hont,
Midőn úgy hagytad el, hogy sohse lásd viszont?
Nem állított meg a határnál valami . . .?
Honszeretet, ha azt ki tudnók mondani!

— — — — — — — — —

Ha hallanád szavam, tudom, mit érzenél:
Szivet cseréljen az, a ki hazát cserél!»

Ugyanezt az intést adja «A pipishez» czímű dalában, midőn elmondván, hogy a pacsirta, fecske, fülemile csak a szép nyarat töltik velünk, a pipishez fordúl, a ki télen sem hágy el bennünket s így folytatja:

«De ha kedves itten, nem kérdem, miért?
S tenálad se lenne szómra felelet!
E tér, mit hazádúl a végzet kimért . . .
S nem szeret az, a ki számít, mért szeret».

Mikor «A gyülekezetben» czímű gyönyörű költeményében, mely allegorikus értelme nélkül is hatásos, általában a *szenvedőkért* imádkozik a költő Istenhez: jól értette a magyar olvasó, kikről van itt szó.

«Gyengét ne hagyj akadni tőrbe;
Nézz a méltatlan szenvedőre!
A bujdosót hordozzad és védd,
Rövidítsd a jajoknak évét!
Kik rég várnak sohajtva, könynyel,
Szegény kórok ágyához menj el!
Szabadulást vígy a raboknak,
S a halállal kik tusakodnak!»

Majd, a költemény végén, egyetértésre inti a nemzetet. — — A gyülekezetből eltávozván a hívek

«Elméjök jár folyvást az igén;
És szerte, síkra, bérczre tartván,
A nyáj mellett s az ekeszarván,
Erősen állnak, hogy kövessék:
Egy jövő, egy hit, egy szövetség!»

Aztán buzdítja a csüggedőket, hogy majd fejlő még a szabadság napja. «A madár, fiaihoz» czímű dalban az ifjabb költői nemzedékhez így szól Tompa:

«Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirúl.
Dalotokra könnyebben derűl a fény,
Hamarabb kihajt a holt berek».

Ugyanez az alapgondolata a «Télben» s «A fogoly» czímű költeményeknek. Majd az annyira híressé vált s nagy hatású «Új Simeon»-ban, mely már a 60-as évek elejéről való, a szabadság napjának közeledésén fejezi ki ujjongó örömét. Az öreg Simeon hiszi, hogy a feltünt év elhozza *azt* a napot, az *ő* napját s aztán így folytatja:

«Óh, akkor életem megújúl!
Izmom gyors lesz, vérem meleg!
Kézen fognak, kik koszorúsan
S dalolva körben lejtenek;
Az életnek rozsdája, a gond,
Kor, kétség, bánat egy se bánt!
E várt napon lelkem utószor
Cseng, villog fényes kard gyanánt.

S ha feltárúl az áldozóknak
Ama szent csarnok kapuja,
S megzendűl a győzelmi ének:
Hallélujah! Hallélujah!
Ha tömjénem javát az oltár
Izzó tüzére hinthetem:
Elég, elég lesz! vén szolgádat
Bocsásd el akkor Istenem!»

Ugyanez időtájt, az októberi diploma napjaiban, arra inti nemzetét, hogy el ne fogadja a látszólagos alkotmányt. Sámsonról s Deliláról beszél; de hazánkat s Ausztriát érti alatta:

«Eléd bűvös karját terjeszti Délila.
Mosolyog, hiteget, lágyan keblére von,
Szived felé repül szó és mosoly nyila...
De halált rejt a csók ajkáról ajkadon.
Hajadban jár keze! hah, vond el a fejed!
Ujjai közt éles, gyors ollót rejteget.

Óh, erőt ne végyen rajtad a gyengeség!

— — — — — — — — —

Nehogy megbélyegző s gyászos inségre juss,
S malmába fogjon a ravasz Filiszteus».

Tompa Mihály költészete jórészt e hazafias elégiákban és fönséges ódákban kulminál. De lantja nem kizárólag e hangokat hallatta; költészete sokkal változatosabb, hogysem az egyhangúság vádja érhetné. A drámát kivéve a költői műfajok majdnem mindenikében remek darabokat találunk nála. Költői hírnevét az 1846-ban kiadott «Népregék és Népmondák»-kal alapította meg. Ki ne emlékeznék «Az árvalányhajról», «A jávorfáról», «A fénikszről» czímű gyönyörű regéire, s a «Beregszász», «Diósgyőr», «A kenyérkő», «Az ünneprontók» czímű népmondáira? Ezek mellé sorozhatjuk oktató-elbeszéléseit, milyenek: «A gazdag», «A világlátó», «A félkezű koldus» sat., a melyekben a költő mellett az erkölcsi oktató, a pap is szól hozzánk. Mennyi humorral s a korok s egyének mily hű rajzával adja elő szintén népies hangú nagyobb elbeszélő költeményeit, a «Szuhay Mátyás»-t s «A vámosújfalusi jegyző»-t! Mennyire találóan s mégis gyöngéden mutat rá a női gyöngeségekre a «Három a darú» czímű humoros elbeszélésében! Hát még Virágregéi, a magyar költészet e magukban álló, páratlan gyöngyei, melyekben a kis virágoknak emberi életkört tulajdonítva, a virágok képzelt cselekményeiben emberi életünket példázza, gyönyörködtetve és oktatva bennünket! — De Tompa nemcsak az elbeszélésben jeleskedik, hanem kitünő *leiró költő* is. A fönséges természetet, a maga aprólékos és mégis jellemző vonásaival, talán egy költőnk sem szemlélte s figyelte meg oly behatóan s írta le oly híven, mint Tompa Mihály. Önálló leírásai közül «A zivatar»-t s az «Erdei lak»-ot említem; de mily gondos és szemléltető leírásokat sző elbeszélései közé is! Mily megkapó kép a dühös bikák dulakodása «Beregszász»-ában s a nádas égése a «Vámosújfalusi jegyző»-ben! Mily üdék többek közt a felvidékről vett rajzai, pl. a *Diósgyőr* s a *Sztraczenai sziklakapu* bevezető részében! Elsőrangú költőink

közt Tompa foglalkozik legtöbbet a szép Felfölddel; úgy hogy míg Petőfit, bájos leírásaiért kiválólag az Alföld, addig Tompánkat különösen a Felföld költőjének mondhatjuk. — Áttérve a föntebb érintetteken kívűl egyéb lyrai költeményeire, ki ne ismerné s dalolta volna sokszor «Télen nyáron pusztán az én lakásom», «Békót tettem kesely lovam lábára», s még sok szép népdalát? Vallásos énekein kívül még csak családias költeményeire akarok rámutatni. Mily kegyelettel emlegeti őt fölnevelő jó öreg szülőit a «Falusi kép»-ben; mily imádattal szól szeretett nejéről, s mily melegen családi boldogságáról; hogy örvend két kis fiának, s hogy zokog kora halálukon s mennyi könyet nem hullat virágos sírhantjaikra!

Magáról ha szól, abban a legtöbbször van valami keserű. Tompa sokat csalatkozhatott az emberekben; talán vele is született, vérében volt az a borongó kedély, egy neme a búskomorságnak, a mely őt a csendes bánatnak, s mint maga mondja «*az ősznek a költőjévé*» tette. Az igaz, hogy az 51 évet élt férfiú rövid életpályája nem volt sem változatos, sem ment a bajoktól. 1817-ben született Rimaszombatban, szegény iparos szülőktől; anyját korán elvesztvén, nagyszülőinél, kik szegény földmívelők voltak, élte le gyermeki éveit, a borsodmegyei Igriczi faluban. Majd a sárospataki kollégiumban tanúlt mint szegény deák, közben tanítóskodva és nevelősködve. Iskolai pályája alatt elvégezte a jogi és a hittani szakot s 1846-ban Pestre ment, hogy ügyvédi vizsgálatot tegyen. Ekkor adta ki a «Népregék és Mondák»-at s a Rókusban hosszabb ideig feküdt betegen. Az ügyvédi vizsgálat letevésével felhagyott s elfogadta a gömörmegyei bejei kicsiny ref. egyház meghívását a lelkészi állomásra. Innen Kelemérre, majd Hanvára ment lelkésznek, hol egész haláláig működött. — 1847-ben a Kisfaludy-társaság, 1857-ben az Akadémia választja tagjai közé. 1849-ben vette nőül Zsoldos Emiliát, egy nemes család leányát, ki őt haláláig boldogította; ki azonban férjét nem sokkal élte túl.

Tompa, java korában elég erős és deli férfi volt. Erejét bizonyítja egyik barátjának az a feljegyzése, hogy fiatal korában egy játék-kártyát könnyen szét tudott szakítani. Mindemellett már nagyon korán benne kellett lappangani szervezetében a betegség csirájának. Rókusi betegeskedését említettem. 1848-ban szembaja miatt Gräfenbergben kellett időznie. Kedélye mindig nagyon ingerlékeny volt, s életírói ennek okát beteges szervezetében keresik.

Az 50-es években nagyon megviselte szívét a *költő által* sokszorosan érzett hazafi fájdalom, s még inkább élte legfőbb örömének, két kis fiának, korai halála. A 60-as évek elején ismét megújúlt szembaja s 1863-ban már megtört testről és lélekről panaszolkodik. Majd vértolúlások, hátgerinczbaj és szívbaj kínozták s még jobban gyötörte őt, e bajokat nagyító beteges képzelődése. 1866. tavaszán Bécsbe ment föl a híres Skóda doktorhoz s ez főbaját szívtágulásban állapította meg.

Ettől kezdve örökösen a halál lebegett szeme előtt, s életének hátra levő két éve már csak kínos vergődés volt. Így jött Feketehegyre, 1866. junius elején s itt töltötte a június és július hónapot. Lomniczy Vilmos fürdőtulajdonos előadása szerint ekkor testben még nem volt összeesve, de kedélye nagyon ingerült és csüggeteg volt. Teljes desperatio vett erőt a szegény szívbetegen. Néha-néha fölvillant ugyan lelkében a nemes kedély egy-egy szikrája, de ez vajmi kevés ideig tartott. Időtöltése kép- és betűrejtvények fejtegetéséből állott; ez volt egyedüli szellemi foglalkozása, s bánatos mosolylyal köszönte meg, ha egy-egy vendég valami képrejtvénynyel lepte meg olykor. Egyszer egyik ismerőse bemutatta egy újonnan érkezett vendégnek, mire ő utána tette: «Most már nem Tompa Mihály; Tompa Mihály — fuit». Máskor negyedmagával sétált az erdőben, s egyikök azt indítványozta, hogy rendezzenek valami előadást a vendégtársak szórakoztatására, «hisz, ha négy ember összeáll, csak mehet valamire». «Hol az a négy ember?» kérdé Tompa keserűen. «*Én már nem vagyok ember!*»

Éjente alig aludt valamit. Nappal félrevonúlt egy-egy csendes helyre s ott szunnyadt egy keveset. Az a hely, a hol régi emléke áll, egyik kedvelt pihenőhelye volt. — Nagyon keveset evett. Már az első tál étel után rendesen fölkelt, kiment az étteremből, visszavonúlt szobájába (a Cornides ház 4-ik sz. szobája volt ez) s ott evett egy kis epret, mely halomban hevert szobája asztalán. E fürdőben időzése alatt neje is meglátogatta egy ízben, s e meglepetés-okozta öröm annyira felizgatta a költő ingerlékeny idegzetét, hogy a viszontlátás pillanatában majdnem félholtan rogyott össze s társai vitték be szobájába.

1866. július végén csaknem ellopta magát innen; ki akarta kerülni, hogy vendégtársai megtisztelő tüntetéssel vegyenek tőle búcsút. A fürdőtulajdonostól is ezzel a néhány hátrahagyott szíves sorral búcsúzott el: «Kedves Doktor úr! Szívességét, szivességöket

megköszönve, csak így veszek búcsút. Üdvözli Önöket — Feketehegyen 1866. júl. 31. — Tompa Mihály».

De legjobban megítélhetjük itteni testi- és lelki állapotát azokból a leveleiből, melyeket innen írt barátjaihoz. Ilyennek eddigelé kettőnek akadtam nyomára. Az egyiket júl. 1-én írja Arany Jánoshoz, másikat júl. 11-én Pákh Alberthez. Az előbbiből*) íme néhány részlet:

«Barátom, közel járok az 50 évhez; láttam az életet, az embereket. Láttam, hogy egyik egészséges, másik beteg, harmadik beteges; nyavalya lepi meg az embert, melyből vagy föléptil, vagy belehal abba. De ily írtózatos közép állapotról, minőben én vagyok, fogalmam sem volt. Fenn járva, állati gyötrelmeket állok ki, melyek gyilkolnak folyvást, enyhület és pausa nélkül. *Ez a szívtágulás!* Szakad rólam az izzadság e baromi küzdelemben; egy perczig meg nem állhatok, le nem ülhetek, pedig rogyó félben vagyok a lankadtság miatt. Lelkem, testem iszonyú torturában. És ez nem éri végét, nem változik se jobbra, se balra!»

«Irgalmas Isten.... szegény feleségem!» Levelét így végzi: «Isten legyen veletek! Imádkozzatok jó végemért! Szerencsétlen barátod — Miska».

Így kínlódott, vergődött a szegény beteg még két éven át. 1867. elején kissé javúlt az állapota. Ekkor gyűjtötte s adta ki «Olajág» czím alatt nők számára írt gyönyörű imáit. Szelleme később is visszanyerte olykor rugékonyságát. Hisz «Utolsó versei» közűl, melyek költészetének még a hazafias ódáknál is magasabb emelkedését jelölik, a 2. és 3-ik valószínűleg 1868 elejéről való. — Tavasz jöttével «kínai még erősebben rohanták meg s néha épen elviselhetetlenekké váltak. Kínai közt vergődve, meghalni nem tudva, egy sötét gondolat árnya kisérté lelkét, mely megrémítette nejét és barátait. Aztán ismét nyugodt lett, tovább szenvedett, minden perczben készen a halálra, melyről erős hite volt, hogy csak elköltözés»... 1868. július 30-án nyugodott meg örökre a sokat szenvedett beteg...

De fátyolt e szomorú képre! A sokat gyötrődött ember helyett a megdicsőült költő emlékét idézzük lelkünkbe! Ez az emlékezet, s az elhunyt költő szelleme iránti hódolat lelkesítette e fürdőhely 1868-ki vendégeit is, a kik midőn a költő halálának gyász-

---

*) Lásd Arany J. Hátrahagyott Iratai és Levelezése, IV. köt.

hírét vették, azonnal elhatározták, hogy itt időzését emlékjel felállításával teszik emlékezetessé. Elhatározták, hogy legyen az az emlék egyszerű és természetes, összhangzó a Tompa puritán lelkével s a környező természettel. Így jött létre az a természetes emlék még 1868. nyarán, mely azóta ott áll e fürdőhely környékének Tompáról elnevezett helyén. Mint fiatal ember, én is töltöttem itt azon évben néhány hetet, s most is emlékszem azokra az élénk mozgalmakra, melyek ez emlék fölállítását megelőzték. Először alkalmas kődarabot keresni jártunk szét a hegyeken; aztán a jónak talált kődarabot napszámosok segítségével gördítgettük le a «Torony» tájékáról a völgybe. A kőmives munka s a fölirat pár nap alatt készen lévén, 1868. aug. vége felé ültük e fürdőben az első Tompa-ünnepet, a melyen *Orémus Dániel* salamoni ref. lelkész tartotta az emlékbeszédet. Az emlékkő felállításának tervezői és kivivői közűl fölemlítem még a következőket: Pákh Károly, iglói gymn. tanár, Bánóczy Ferencz, Ung m. főjegyzője, Böszörményi József, Ung megye alispánja, Krausz Lajos, rozsnyói ev. gymn. tanár. Értesítettük az ünnepről a lapokat is és az emlékkő rajza és leírása megjelent a Vasárnapi Ujságban*)

Így kezdődtek itt az azóta évről-évre megtartatni szokott Tompa-ünnepek. — 1879. év nyarán, midőn e fürdő az előbbi évekhez képest sokkal látogatottabbá kezdett válni, — a fürdőközönség azt a határozatot hozta, hogy mindenekelőtt a már roskadozó régi emlék kijavíttassék s idővel itt Tompának állandó művészi emlék állíttassék fel. Ugyanekkor egy 3 tagú állandó választmány bízatott meg a szükséges szobor-alap gyűjtésével, az évenként e czélra a hangversenyekből, tombolákból s több efélékből begyűlt összegeknek takarékpénztárba helyezésével s annak idején a Tompa-szobor elkészíttetésével. Ez állandó válaszmány tagjaiúl felkérettek: *Lomniczy Vilmos* fürdőtulajdonos, tiszt. *Ujágh Károly* merényi ev. lelkész és *Bartsch Sámuel*, Merény város jegyzője. Talán nem lesz untató, sőt az érdem elismeréseűl fog szolgálni, ha felemlítem itt azon 1879-ki nagy választmány tagjainak neveit, a kik a szobor felállítása ügyében a fentemlített határozatot hozták. Ezek a következők: *Szentmiklóssy Antal*, elnök, *Mistét Antal* Egerből, *Dr. Frantsek Manó* Bpestről, *Trux Bertalan* Nyiregyházáról, *Kanyó Lajos* Bpestről, *Lóska Márton* Rozsnyóról, *Dávid Mihály*

*) Lásd 1868. évf. 38. szám.

Debreczenből, *Simon Ferencz* ref. lelkész Szabolcs megyéből; *Dr. Mariska Vilmos* jogtanár Kassáról, *Polonyi Károly* ev. főgymn. tanár Rozsnyóról, *Eisdorfer Gusztáv, Fejér B., Maszny Pál* Rozsnyóról, *Pongrácz Gyula* Rimaszombatból, *Materny Lajos* tanár Nyiregyházáról, *Kolbenheyer Ede* Debreczenből. — Azok neveit, kik az elmúlt 10 év leforgása alatt a szobor-alap gyűjtésében, a hangversenyeken való közreműködés által s egyéb úton tevékeny részt vettek, följegyzések hiányában nem sorolhatom fel. De elég legyen annyit konstatálnom, hogy a 10 évi gyűjtés eredménye közel 1000 forintra ment, s így az állandó bizottság munkába vétette *Faragó József* lőcsei szobrász által a szobrot, mely még a múlt év folytán elkészülvén, a jelen fürdői saison elején díszes alapra helyeztetve itt felállíttatott.*) A szobor költségeiből mintegy 100 forint még fedezetlen ugyan; de bizton hiszszük, hogy a jelen évi jövedelemből nemcsak ezt a hiányt fedezhetjük, hanem egyszersmind megkezdhetjük oly, későbbi években folyton növekvő pénzalap letételét is, mely e szobor gondozására, s valamely, a Tompa Mihály nevével összekötött jótékony czél előmozdítására lesz fordítandó.

Mielőtt beszédemet végezném, engedje meg nekem a nagyon tisztelt ünneplő közönség, hogy mindnyájunk nevében köszönetet mondjak mindazoknak, kik e díszes szobor létrejövetelét tevékeny részvétökkel előmozdították; hogy mindenekelőtt hálás köszönetünket fejezzem ki az említett állandó bizottság igen tisztelt tagjainak, kik a pénzgyűjtést és kezelést intézni szívesek voltak s ezek között különösen Lomniczy Vilmos fürdőtulajdonos úrnak, ki e szobor tervezése, megrendelése és készíttetése körül annyit fáradozott!

És most itt áll e díszes szobor, *mely e fürdőt évről-évre látogató közönség mívelt és hazafias szelleméről tesz sok évig fenálló tanúbizonyságot!*

Álljon is fenn itt e szobor, Tompa Mihálynak ez időszerint az *első szobra,* évek hosszú során át s legyen hirdetője hazánk ez északi szegletében annak, hogy a magyar nép tiszteli és megbecsüli nagy költőinek emlékét. Álljon fenn sokáig, fejlődjék és

---

*) A fehér márványból készült mellszobor, gránit alapon, a fürdői főépület előtti téren van elhelyezve. A gránit talapzat homlokzatára ez van vésve: *Tompa Mihály;* jobbfelőli oldalán e szavak: «*Emelték a fürdővendegek*»; a baloldalon: «Itt keresett üdülést 1866-ban»; a hátsó oldalon: «Felállíttatott 1888-ban».

virágozzék e fürdő itt, ez Istentől annyira megáldott kies völgyben s adjon üdülést és gyógyulást azoknak, a kik az élet bajai, terhei elől ide pihenni, kedélyes órákat élvezni elzarándokolnak, vagy a kik gyenge egészségüket erősíteni keresik fel e helyet. Legyen boldog e környező vidék, hazánk ez északi megyéje; legyenek boldogok e vidéknek barátságos, s bár nem magyar ajkú, de a magyar hazafiságban a múltban mint a jelenben mindig kitünő lakói. Hangozzék ez országban mindenfelé a magyar költők dala; lelkesítsen, buzdítson mindnyájunkat a múlt hagyományaihoz való ragaszkodásra, jelen állapotaink megbecsülésére, s a közjó s a hazafias érdekek munkálása által a szebb jövő felderítésére!.... Tompa szavaival végzem, a ki a maga allegorikus módja szerint hazánkat egy «terebélyes nagy fához» hasonlítván, e szavakkal mondja reá áldását:

«Álljon e fa! S arra térjen,
A ki dőltét várja, szégyen
Vészben, fagyban, mit lehullat,
A levélért nyerjen újat!
S egy ha lészen törve, vágva,
Izmosodjék többi ága!
S bár a vész felette zúgjon,
Terhes felhő tornyosuljon,
Oltva lángját mennydörögve
Álljon, álljon mindörökre
Terepélyes, nagy fa!»

KOMÁROMY LAJOS.

Párhuzamos idézetek.

Sophokles Oid. Phol. 1026—7.:

«— — τὰ γὰρ δόλῳ
τῷ μὴ δικαίῳ κτήματ' οὐχὶ σῴζεται.»

Plautus Pœnul. 4, 2, 22: «male partum male disperit.»
Nævius Ciceronál Phil. 2, 27.: «male parta male dilabuntur.»
Magyar közmondás: «Ebül szerzett jószág ebül vész el.»

VÁRKONYI ENDRE.

STUART MÁRIA ELSŐ ELŐADÁSAI A MAGYAR SZINPADON.

A múlt század censurai utasításai szerint a magyar szinpadon csak olyan szindarabot volt szabad előadni, mely legalább két előadást ért meg Bécs valamelyik udvari szinpadján. E nevetséges rendszer nyűge minden szabadabb mozgásban megakadályozta a magyar szinészetet. Stuart Máriát a bécsi Burgszinházban először 1814 deczember 29-én adták; nem lehet tehát csodálni, hogy e népszerü tragédia, első kiadásától számítva (1800) több mint két évtized múlva jelenik meg csak első ízben a magyar szinpadon.

A burgszinházi első szinrehozatal, a magyarországi szinészet állása szerint, nagyon kedvezőtlen időpontra esett. A második magyar szinjátszó társaság Pesten 1814-ben oszlófélben volt és 1815 husvétján valósággal kezébe is vette a vándorbotot. A szépítő-bizottság útvonalába beléesett a magyar szinészek utolsó menedékhelye, a Rondella, s miután a nemzeti ügy sokkal jelentéktelenebbnek tetszett e bizottság előtt a kikerekített útvonal pontos megtartásánál, el kellett szinészeinknek Pestről távozni, midőn hét évi időszakon át nemcsak összjáték dolgában haladtak nagyot, de lassan egy kis törzsközönséget is teremtettek. Ily válságos körülmények között nem tünhetik föl, ha a bécsi tűzpróba után sem gondolhattak Stuart Mária lefordítására és betanulására, bármennyire figyelmeztette is Kultsár őket az utolsó hetekben hazafias naivitásával arra, hogy «sok uj darabot adjanak».

Szerencsés gondolatja volt Kultsárnak nehány évvel előbb, hogy azon időre, míg ő szebb kilátásokkal eltelve a Rondellát kívül belül gondosan kitataroztatta, pesti szinészeit elküldte vendégszerepelni Székesfehérvárra. Ez a tény nemcsak azért jelentős, mert ez az első tömeges vendégszereplés az anyaországi szinészet történetében, de főleg azért, mert e vendégszereplés nagy sikerének kell érdemül betudni, hogy Székesfehérvár közönsége 1818-ban a német helyett a magyar szinészetet vette pártfogása alá.

Századunk második évtizedében a legjobb magyarországi szintársulatot itt találjuk. Ez volt elhatározó befolyással Kisfaludy Károly drámairói pályájára, ez mutatta őt be először a pesti közönségnek, ez szerzett külföldiek által is elismert dicsőséget és hírt a magyar szinészetnek. Hihetőleg egy ily pesti kirándulás alkalmával

látták Stuart Máriát a német szinpadon, mely azt először 1818-ban adta elő, s azóta műsora állandóbb darabjai közé vette fel.

A székesfehérvári társulat schilleri műsorában meg volt a *Tolvajok, Turandot, Fiesco, Ármány és szerelem*, jeléül annak, hogy a nagy német drámaíró működését nem nézték közönynyel már előbb sem. Az ambitiosus magyar tragikának, Kántornénak csak látni kellett egyszer Stuart Máriát, hogy addig ne nyugodjék, míg neki is alkalmat nem adnak, hogy e kitünő szerepben fényes tehetségeit ragyogtathassa. Erre 1822 óta többszörös alkalom kinálkozék.

A székesfehérvári szintársulat pécsi kirándulása alkalmával 1822 január 29-én adta első ízben Stuart Máriát Kőszeghy Alajos javára. Két ok szól e mellett, hogy ez Stuart Mária magyarországi első előadásának kelte. Az egyik az, hogy jutalomjátékul rendesen új darabot vett elő a jutalmazandó, a másik meg az, hogy ezen társulat 1821. évi műsorán nem találjuk egyszer sem. E társulat 1820. évi műsorát nem ismerem, de alig hihető, hogy ha első ízben már 1820-ban adják — mindjárt az ezt követő egész éven át egyszer se vegyék föl a műsorba. Melletünk szól egyébiránt az is, hogy 1822-ben Székesfehérvárott kétszer adják, márczius 11. és okt. 21-én. 1823-ban egyszer, nov. 26-án. Nem valószinű, hogy egy évben háromszor is előadjanak egy kiváló darabot, melyet egy évvel előbb — az egész éven át pihentettek, daczára hogy ujdonság volt. Népszerű voltát támogatja e darabnak az is, hogy midőn az 1825. évi pozsonyi országgyülésre mennek a székesfehérvári szinészek, hogy megnyerjék az ország közvéleményét a játékszin állandósítása eszméjének, java darabjaik közé veszik Stuart Máriát és elő adják 1825 november havában Pozsonyban is. Állítólag Schröder Zsófia Bécsből Pozsonyba utazott, hogy Kántornét ebben a szerepben láthassa. Elmondhatjuk, hogy a 20-as évektől kezdve, ott van állandóan a magyar szinészet műsorán. Még a kisebb jelentöségű dunántúli szintársulat is előadja 1831-ben és 1833-ban.

A budai színtársulat csak egyszer játszta, 1835 junius 20-án Déryné vendégszereplése alkalmával. A «Honművész» (1835. I. 51. sz. 405. l.) az egyes szereplőkről szólván, megjegyzi, hogy Kántorné valóban művészileg adta a dölyfös királyné szerepét; méltó helyet foglalt el mellette Déryné, Mária, Skóczia királynéja szerepében. Megemlítésre méltónak tartja azt, hogy «mind a két művésznő

vetekedék a pompás öltözetben is». A főbb szerepek előadói voltak Lendvay (gr. Leicester), Szentpétery (Shrewsbury), Megyery (Burleigh), Maróti (Davison), Egressy (Mortimer).

Stuart Mária ezen budai előadása egy sok tekintetben jellemző irodalmi vitát idézett elő. Valóban tanulságos dolog részleteivel bővebben foglalkozni, mert világot vet akkori irodalmi és szinészeti állapotainkra. E fény mögött erős árnyék mutatkozik és a világítás emez ellentéte csak annál élesebben emeli ki az előtérben szereplő journalistikát és a magyar szinészetet.

A kassai szinészetnek Budára törekvő töredékét nagy lelkesedéssel fogadta 1833-ban a magyar szépliteraturát az időszaki sajtó terén Pesten egyedül képviselő «Honművész». A lelkesedés érzelmébe belécsendült ugyan a részvétel, sőt a szánakozás hangja is, de ez utóbbi nem volt sértő, mert valójában a hazafias aggodalom elegicus alap-accordjaiból indúlt ki. Ezek a szinészek a kassai vendégszeretet melege daczára, a nyomor iskolájából kerültek a fővárosba. Rendes, vagy csak tűrhető szini ruházatról szó sincs; a legszükségesebb szinpadi szerek pedig oly rozoga állapotban vannak, hogy igazán könyörületre indíthatták vele a közönséget, mely hozzá szokott a pesti német szinház diszítési pompájához. A tagok sorában egy pár kitünőség, egy pár nagy jövő reményével kecsegtető kezdő, de a többség telve modorossággal, csupán azt az előadói jártasságot hozta magával, mely a vidéki közönség értelmi színvonalának felelt meg. A budai társaság zömét a kassai társaság drámai tagjai képezték, a közéjük csoportosuló új elem ugyan elég jól kitöltötte a föltünőbb hézagokat, de viszont nem vált előnyére az előadó művészet éltető elemének — az összjátéknak.

A nemzeti nyelv apostolait látni bennök, ez nem pusztán kacskaringós szólásmódja volt az akkori szépirodalmi sajtónak, de meg is felelt a valóságnak, mert a nemzeti nyelv művelésének szükségét a magyar fővárosban egy pár jó érzelmű magyar emberen és az akkor alakúlt m. t. Akadémián kivül, édes kevesen hangoztatták s igazán apostolokra volt szüksége, kik belé ne fáradjanak a lassú küzdelembe, mely naponként csak egy talpalatnyi tért engedett visszahódítani az uralkodó idegen elemtől. Megérkezésök nyeresége a magyarság elárvult ügyének. Az ő szereplésüket a nyelvterjesztés, a magyarosítás leghathatósabb eszközének méltán tartották a fővárosban.

De ugyanitt volt az egyik bökkenő! A főváros és a vidék

közt óriási különbség volt. A vidék magyar szinészete határozottan jobb volt a német directorok kóborló csapatainál. Ha Pozsony kivételt képez is, ezt nem az ottani társadalmi viszonyok alakító befolyásának kell tulajdonítanunk, mint tisztán a helyzet külső érdemének, mely a Bécs szinészetével való érintkezést lehetővé, és csaknem állandóvá tette. A többi városok Soprontól Temesváron át Nagy-Szebenig, Brassóig már nem a legjavát kapták a német szinészetnek. A mulattatás és szórakoztatás olcsó érdeke mellett a művészet magasabb czéljai nem igen nyugtalanították adósságcsinálásra kész papjainak lelkiismeretét.

Máskép volt ez Pesten, hol állandó német szinészet működött oly fényes és oly terjedelmes palotában, melyet akkor csak a milanói Scala mult fölül. Ha a nem éppen kitünően szervezett törzsgárda magasabb kivánalmaknak eleget nem is tehetett, a külföld elsőrendű művészei mint vendégek (Anschütz, Schröder Zs., Fichtner, Löwe, Korntheuer) sejtetni engedték azt a magas színvonalat, melyen a német szinészet a külföldön állt. Ezek azután magasabb igényekhez szoktatták hozzá a pesti közönséget, s így a magyar szinészeknek nemcsak a hazait elvből kicsinylő nemzeti idegenkedéssel, de a műigények egy fokozottabb nemével dicsekvő közönség rátartásával is meg kellett küzdeniök.

A magyar szinészet tért akart hódítani magának a fővárosban — biztos győzelemre azonban csak a művészet fegyverei segélyével számíthatott.

Itt volt a másik bökkenő.

Kitől tanult a magyar szinész a vidéken, még ha figyelmen kívül hagyjuk is, hogy helyzete nem volt olyan, mely nagyon lelkesítse őt önmüvelésre? A vidék német szinészetét joggal kicsinyelhette, mert nem volt tőle mit tanulnia, modorosságon, szinfalhasogatáson és harlekinádon kívül. Állandó magyar szinház, mely összetanult társaságokat hozzon létre — egy sem volt a szó igaz értelmében. A fővárosban megforduló magyar szintársulatok, ha láttak is egy-egy kiválóbb német művészt (adatunk van reá, hogy pl. 1828-ban csak ezért jönnek Pestre, a kész bizonytalanságba); de nem találtak sem itt, sem a vidéken elméletileg is képzett mestert, ki helyes útbaigazítással közös jó irányok felé terelje őket, az összjáték pontos fegyelmezettsége mellett az egyéni tökéletesedésre is kedvező alkalmat adván.

A budai szinészet a legjobb erőket egyesítette ugyan de

egyike Kassáról, másika Kolozsvárról, a harmadika a dunántúli szintársulattól jött, sok tehetséggel, de iskola, rendszer nélkül. Helyzetök tehát — nemcsak pénzkérdés szempontjából volt nehéz a fővárosban, főkép annak magyartalanabb felében Budán.

Ha kifejlett irodalmi élet heve pezsdül itt s a magyar íróvilág jóravaló szépirodalmi lapot teremt, mely illetékes szóvivőként szerepelhetne irodalmi és művészi kérdésekben (Kisfaludy Károly életben maradása esetén ez irányban jobban álltak volna a viszonyok) a magyar szinészet ügye 1833—1837-ig értelmesebb szószólókra talál az irodalomban a «Honművész»-nél és a «Rajzolatok»-nál.

Ez a két lap egymással ellentétes s csak a túlzásban egyező irányt követett. Az egyik a phrazisok egész legióját eszelte ki, hogy a jóakaró dicsérő szerepében jobban fedezhesse tudatlanságát. Nem tanított, csak magasztalt. A másik nagyon magas hangon kezdette: Schlegelt, Lessinget rabolta ki eszmékért. Ő sem tanított, csak ócsárolt. A «Honmüvész» a hazafiakat látta első sorban szinészeinkben, a «Rajzolatok» az elsőrangú művészeket kereste bennök. Az egyik mindent megtudott bocsátani, és valljuk meg, sok oka volt reá; a másik még azt sem nézte el, a mit a legjobb lélekkel figyelmen kívül hagyhatott volna. A «H.» oly nagyra volt velök, hogy elfeledkezett tanitói fontos szerepéről, vagy lehetséges, azon belátásra jutott, hogy mint ilyen, nem is szerepelhet teljes joggal. A «R.» oly magasan felettök állónak képzelte magát, hogy perspectivája teljesen hamis lőn s lebegő helyzetéből ostoba, indokolatlan gőggel tekintett le rájok, a liliputi csoportra.

Ez a két lap dajkálta őket egyideig, felváltva üres szép szavakkal és megemésztetlen elmélettel. A dicsérettel teli serlegből sohsem hiányzott tehát nehány epés csöpp. Végre a sok méltatlan bántalom csordultig töltötte meg a serleget. A Stuart Mária előadásáról irott birálatnál elfogyott a társulat türelme és egy heves polémiában jutott kifejezésre.

A «R.» kritikai töredéke a junius 20-iki szini előadásról szóló referádát azzal a gunyos megjegyzéssel kezdte, hogy számosabb mutatványai után a középszerüségnek, végre ismét egy classicus mű előadására szánták el magukat a budai szinészek. Az előadást ugyan sok tekintetben tökéletlennek találta, de az mégis (és az elég furcsán hangzik) általában összhangzó és előkészületet bizonyító volt. Kántorné Erzsébetjét e hírneves tragikánk legfényesebb szerepének mondja. Egész más a véleménye Dérynéről, kinek Stuart

Máriájában csaknem semmi méltóságot nem talált. E jellem vallásos és érzelmes részleteit jobban kidomborítá, de érzelgése untató volt az egész darabon át. A két királyné nagy jelenetében, az ő szerepe nem sikerült, sőt a darab egyik fő pointejét (én jobb vagyok híremnél) teljesen elejtette. Egressy Mortimerje fás és egészben hideg volt s csak a szerelem kitörésénél ragadta el heve. Megyeri szintén hidegen adta Burleighet a helyett, hogy «durva, sértő, zúzó kevélységgel és erőszakos kitörésekkel» játsza. Lendvay a közélet társalkodási hangján adta Leicestert, «s így egy historiai szomorujáték kivánatinak nem felelt meg,» — elismeri mégis, hogy az utolsó felvonás magánjelenetében elragadó volt. Ne keressünk szándékos ellenmondást a «R.» kritikáiban, midőn egyrészt a társalkodás hangját a történeti szomorujátékba belé nem illőnek találja, egy másik czikkében másrészt megrója a szinészek éneklő, patheticus modorát, mely éppen a lovagdrámák nagyhangú ürességeinek volt szerencsétlen járuléka. Nagy önelégültséggel azt ohajtja, hogy a szinészek ezen elvek szerint fogják fel szerepeiket s hiszi, hogy ez esetben Stuart Mária hatása sokkal nagyobb lesz mint volt ezúttal.

A jó hatás nem kisebb akadályának egyébként a rossz fordítást tartotta. «Nem tudjuk boszankodásunkat elfojtani — írják az Őszinte Testvérek — midőn a nagy műnek olly silány, olly borzasztó silány fordítását halottuk, melly jelenkorunkban az ébredező műveltség tizedében a tökélyre fejlő nyelv ezen tavaszkorában igazi botránkoztatás.» Annyival inkább «undorodtak» e fordítást hallani, mivel tudomásuk szerint e classicus műnek classicus fordítása Szenvey Józsefnél készen van, «s csak szinészeink nagy gondatlanságának vagy szűkkeblüségének kell tulajdonítnunk, hogy classicus fordítás létében, a régi nyomorú mellett maradtak, melylyel hihetőleg egy kóbor sugó ajándékozá meg a magyar literaturát s mellyen az itt-ott mutatkozó kijavitási gond mitsem segithetett». *)

Nem éppen magasztaló sorok ezek előadókra és forditókra s

*) Például hozza föl: «Istenem a ki gyilkos Basiliscusnak gyilkot és mérget adtál hogy gyilkolhasson . . . .» Hallottuk ezt és hasonlókat s így sohajtánk szívünk méltó fájdalmában: Istenem ki a gy . . . . . kosfordítónak tollat és mérget adál, hogy fordíthasson. — (V. ö. I. félév 50. sz. 303—304. l.)

ha hozzáadjuk, hogy Stuart Máriát ezuttal először adták budai szinészeink s csupán Déryné vendégszereplése tette lehetővé az előadást, azt sem mondhatjuk, hogy a «R.» kritikusai eltalálták az igazi hangot, melyen az előadásról írniok kell vala.

Szokatlan eljárásuk megsemmisítő hatással volt szinészeinkre, kik kicsufolva látták előadói szorgalmukat, lenézve azt az őszinte és méltánylandó törekvésöket, hogy a magok erejéből fordítgattak le egyes kiváló darabokat, melyekre író ember nem vállalkozott. A kóbor sugó emlegetése időszerűtlen, illetlen volt, s mily furcsán hangzó feleletül szolgált erre, hogy nehány év múlva éppen ennek a kóbor súgónak, Kis Jánosnak, az Akadémia által is elfogadott Belizár-fordításával nyitották meg a Nemzeti Szinházat! Miféle irodalmi tájékozatlanságot árult el az, hogy a Szenvey-féle classicus (!) fordítást ajánlgatták, mely sehol sem jelent meg; mily tudatlanságot árultak el e kritikusok, midőn nem emlékeztek arra, hogy az Akadémia 1831-ben a lefordítandó (tehát még le nem fordított) darabok közé oda iktatta Stuart Máriát is és erre vállalkozó 1835-ig nem jelentkezett! A jogtalan vádaskodás tudatlansággal párosult ténye alkalmul szolgált az első polémiára, mely magyar szinészek és kritikusok között nálunk lefolyt, s valljuk be, mint előre látható volt, a kritikusok hátrányára.

A «Rajzolatok» II. félévi 2-ik száma közölte «a budai szinésztársaság» észrevételeit a kritikai töredékekre. Az izgatottság ott rezgett az észrevételek hangjában s egy-egy gúnyosabb, nyomósabb kifejezésben hiven adta vissza azt a lelki állapotot, melybe szinészeinket a «R.» kritikai töredékei juttatták. Mégis több nyugalmat erőszakoltak magokra, mint a mennyit az Őszinte Testvérek zavart eszejárása, sértő gúnya, megokolatlan önhittsége megérdemelt.

Elismerik a kritika szükséges és üdvös voltát, de kivánatosnak tartják, hogy a kritikus «birálni tudó, komoly, részrehajlatlan, javító és tanító legyen», vegye tekintetbe a társulat mellékes körülményeit s gondolja el «ezen gyermeki kort alig meghaladt intézet helyzetét és viszonyait». Ugyanezen a szerény, de komoly hangon folytatva, szeretnék, ha fontolóra venné a tagok képességét és azt a körülményt is, hogy e szinpadon sokszor megesik, hogy a szinész szerepkörével ellenkező szerepet kénytelen elvállalni. «A kegyetek birálata, uraim — írják a szinészek — vagyis inkább *piszkálata* nem egyéb mint elméncségök fitogtatása s észrevételöknek részrehajló tulságos leirása úgy dicsérésükben mint a hibák fejtegetési-

46*

ben, s mint ily birálatnak következése, sok rossz és semmi jó, a szinész egyikkel úgy mint a másikkal általánosan el van rontva. Az egyikre a tulságosan árasztott pazar dicséret káros hatással lesz, mert el fogja őt altatni, a másikat a hibák fölszámítgatásával össze fogják zavarni. A birálók helyes oktatással neveljék a szinészeket, ezzel a pártfogók száma is szaporodni fog, míg ellenben a «R.» undok kitételei elrémítik a hazafi érzettől lángoló kebelt is.» Nem fogadják el azt a gúnyt, hogy *elszánták* magokat egy classicus mű előadására. «Classicus művek classicus fordításával még nagyon gyéren van ellátva könyvtárunk — írják, — és ha a kritikusok elszánják magokat Stuart Mária lefordítására, úgy nem fognak késni azt bemutatni. Ők ismerik a Szenvey-fordítása mutatványait (a mivel több irodalmi ismeretet árultak el a «R.»-nál), de miután e remek fordítás nem jelent meg (ezt is jobban tudták mint a «R.»), előadásával nem szolgálhatnak. Ekként a kóbor súgó fordításával kellett beérniök, míg a «Messieurs Őszinte Testvérek» remekjeivel fölsegíttetnek.

Egyébként, ha «e gyermeki korban veszteglő intézet haladása» az Őszinte Testvérek szívén fekszik s őket a müvelődés útján a tökély felé óhajtják vezetni, találjanak ki egy helyesebb rendszert, «mert a mostani átalányosan ferde».

Szerénységet, tanulási vágyat mutat, midőn azt indítványozzák, hogy az e fajta kritikák helyett jöjjenek el a kritikusok a szini próbákra s a szerep helyes felfogásáról ott adják elő nézeteiket, vagy ha «az ily közelről való társalkodás s mint egy összevegyülés a kegyetek magasb helyzetét meghomályosítná», küldjék el játék után birálataikat pecsét alatt «mert ez csak egyedül ránk tartozik, a haza bizonyosan megelégszik az intézet helyzete s haladása egészleges rajzolatával is».

E kérdésben szinészeinknek kell igazat adni.

Szini viszonyaink akkori fejletlen állapotában az előadók több hasznot merítenek vala ily személyes tanulságos érintkezésből, mint a mennyi nyereség háramlott az olvasó közönségre e kinyomatott kritikai töredékekből. A személyes érintkezés bizalmassága több őszinte szót is megbírt volna, mint a menynyivel jogtalan, méltatlan keserűséget okoztak a kinyomatott kritikák által. A nyomtatott betű tekintélye megzavarja az önálló véleménynyel nem rendelkező közönséget és egy oly korban, midőn a szinészetnek sokat lehetett sőt kellett elnézni, az oly fajta elmés-

kedés, mint a minőt a «R.» kezdett divatba hozni, többet ártott tényleg, mint a mennyit használni hitt. Helyesen óhajtják a budai szinészek, ha a «R.»-nak nem tetszenék egyike sem az általok ajánlatba hozott birálati módoknak, hogy a színi birálataik ne legyenek piszkálódások, mert lehet a hibát fejtegetni elménczség fitogtatása és szurkálás nélkül, hiszen a komoly, szolid, részrehajlatlan rendszer sikeresebben munkál. «Ne legyenek kegyetek mint eddig a kevés theoria és semmi praxissal biró sebészekhez hasonlók, kik diplomájuk erejénél fogva az orvoslás helyett rendre gyilkolják patienseiket; legyenek kegyetek több türelemmel; a tanító türelem nélkül többet árt mint használ.» Főkép arra kérik őket, tartsák szemök előtt «Thalia papjainak vándor sorsát, kik ha megállapodnak is néhol, de sehol sem alapodhatnak; s midőn a haza oltárához mezei virágból font fűzéröket áldozatúl benyujtják, ne felejtsék kegyetek, hogy önszorgalmunk izzó cseppjei nevelték azon virágokat s önkönyüink melege táplálta».

A sértődés érzete szól ez eszrevételekből és valljuk be, az igaz ügy jogos védelmének érdeke sugallja hozzá a szavakat. Kifejezéseikben nem éppen válogatósak, de a dolog érdemére nézve igazuk volt; a «tenyeres-talpas» kritikák stylusa felbőszíthette őket s ha erősebb kifejezést használnak mint kell s tán illik, menti őket, hogy ügyük mellett több szól mint a kritikusoké mellett. A budai szinészet a lehető legjobb magyar társasággal egy jelentésű volt — a «Rajzolatok»ról az utókor mondhatja el, hogy nem volt illetékes a kritikai legfőbb tanács tisztének gyakorlására. A budai szinészet számottevő szerepet játszik kulturtörténeti szempontból is és a magyar szinészet fejlődésének egyik fontos lánczszeme, míg a «Rajzolatok» írói köre ma már jóformán el van feledve s irodalmi szempontból véve (1837-ig) nem jelentett oly haladást a magyar szépirodalom és journalistika körében, mint a minőt általánosabb szempontból az általa lenézett budai szinészet.

Szinészeink kivánsága igazán méltányos: elmélkedés nélküli, higgadt, tanító kritikát kérnek, távol az egyoldalú dicsérettől és a személyes ellenszenv által befolyásolt ledorongolástól. Midőn helyzetökre hivatkoznak (a kissé bombasztikus befejezés daczára), ebben is igazokat védik, mert helyzetök tényleg okos méltánylást érdemel, nem pedig az oktalan dédelgetéssel rossz eredményeiben vetélykedő lehurrogatást. Az Ősz. T. handabandázó szellemeskedései nem használhattak szinészeinknek, de igenis elidegeníthették tőlök azokat,

kiket némi conservativ kétkedés tartott lenyügözve: vajjon kell-e nekünk magyarokúl theatrum? Nem mutatták magukat önhitteknek e felszólalásban, csak büszkéknek. Joguk volt hozzá. Hisz a viszonyok kedvezése és a fejlődést előmozdító minták nélkül ért el egyikük-másikuk oly magaslatot az előadó művészetben, a hová a szerencsésebb körülmények közt előre haladó bármely idegen szinészet művészei közűl is kevés jutott el. Egy Kántorné, egy Megyeri, az európai szinészet első előadó művészei mellé állíthatók; egy Déryné, Lendvay, Szerdahelyi, Szentpétery sem termett bőven minden külföldi szinpadon. Az eredmény mutatta, hogy sokat kellett mégis tanulniok, mert az állandó hatás titka a szinész tudásában leli magyarázatát. Minél sekélyebb a tudás medre, azt jóval a hanyatló kor előtt észre lehet venni: a folyton nem tanuló tehetségesbje türhetetlen maniristává lesz, a fiatalságában elbizakodó felületest, a temperamentum kihülő heve unalmas figurává silányítja.

A «Rajzolatok» «összhangzónak» találta Stuart Mária előadását, mely ezenfelül készületet is bizonyított, s mégis mily szerencsétlen ellenmondásba keveredik önmagával, midőn a szereplők közül Kántornén kívül egyikről sem tud dicséretest mondani. Miféle összhangzás lehetett egy oly előadásban, melyben csak az egyik főszereplő állotta meg a helyét? Hogyan hihette el a tanult szinész azt, hogy az Ő. T. értenek valamit a dologhoz, midőn egy szereplő kivételével a többit porba rántják — az előadást aztán mégis összhangzónak tudták találni. Aligha mernek ily határozottan síkra szállni, ha nem érzenék meggyőződésszerüleg, mennyi tudatlanságot akart elrejtegetni az a nagyhangú kritizálás s hogy mily kevéssé sikerült ez — hozzáértők előtt. Fájhatott szinészeinknek, hogy az Ő. T. előítélettel telve mentek a szinházba. Kedvenczeiket elmagasztalták s az előttük nem rokonszenveseket ledorongolták «tenyeres-talpas» kritikával.

A koczka el volt vetve. A szinészek gúnynyal teli önérzettel, tanítványokul még sok jó tanácsot helyeztek kilátásba (a mi mellesleg szólva, tulságbamenés volt) s ha ezt nem is helyeselhetjük, lehetetlen el nem ismernünk, hogy az igazokat védő szinészek fölszólalása ma egy félszázad után sokkal kellemesebb benyomást gyakorol ránk a támadók kritikai üres töredékeinél. És éppen attól áll távol, a mitől a támadás modora miatt félni lehetne: az önhittség elbizakodottságától, a tanulni nem akarás dőre szándékától.

A «Rajzolatok» egy közeli száma meghozta a választ «Néhány komoly szó» formájában az egész társasághoz czímezve. Nagyon komolynak igérkezett a felelet, mert mindjárt a bekezdésben így dörgött: «eddig hallatlan példa, hogy egy szinész társaság egész testülete közegyezéssel, a birálatok ellen, mik iránt csak hálával tartozik, fölkeljen s legjobb akaratú barátit, kik ügyét az igazság palástolatlan kimondása által kivánták elősegíteni, méltatlan sértegetésekkel megtámadja». Elismeri az ily viták hasznos voltát, mert az eszmék surlódását idézik elő s ezáltal az igazság tisztább kifejlését teszik lehetővé — de (s itt ellenmondásba keveredik) mégis szomorú jelnek mondja e felszólalást, mely azt tanusítja egyuttal, hogy mily fonák irányt vehet egy társaság, melynek feladata a nemesnek, szépnek, jónak terjesztése volna.

Tehát e felszólalás helyes és még sem helyes. Helyes tán átalános szempontból, helytelen mert a «R.» ellen irányúlt. Az ellenmondásokban gazdag «Komoly szó» csakhamar egy új ellenmondásba keveredik. A lap czélja volt, hogy a «R.» olvasóit «a budai szinészet valódi, nem palástolt, nem tömjén füstbe burkolt állásáról» értesítse, s hogy a szinészek tehetségének érdemlett dicséret és érdemlett korholás által a saját képességök szerint használhasson, «nem pedig, hogy magunkat præceptorokul nyakaikba kössük, őszinte véleményeinket erőszakosan elfogadtassuk.» Ime a tanítók, kik tanítványaikra tekintet nélkül akarnak tanitani s mégis rossz néven veszik, ha a tanítványok a maguk fejétől is tudnak gondolkozni, sőt a mestert magát is megleczkéztetik, bármint mesterkedik abban, hogy nem akar præceptoruk lenni. De hát ha nem nekik szól, miért ajánlotta akkor, hogy Stuart Máriát az ő általa fejtegetett felfogás szerint adják, ha nagyobb sikert akarnak elérni? Vagy nem præceptorkodásnak tartották-e ezt?

Ebből a hamis alaphangzatból indúlva ki, a budai szinészek legveszélyesebb belső hibáiul tünteti föl, hogy a birálatokat nem tűrik, s nevetségesen önhittek. Azzal adós marad, hogy 1833 óta mivel tanusították, hogy a birálatokat nem tűrik. Ezt a «példátlanul álló» fölszólalást olybá tüntetik föl, mely a mondott bűnöket árulja el, de elfelejtik, hogy ehhez olyan elfogultság kellett, mely csak a «R.» felfogásával egyezett meg. Szemökre veti (mily alapon nem tudjuk), hogy csupán a dicséretet szeretik s a ki nem dicséri őket, azt a legfurcsább czímezéssel illetik. Az igazság meg nem emészthetése a legnagyobb bűnök s így természetesen az fáj legjobban

az Ő. T-nek, hogy a «R.» kritikai töredékeit megvetik s ezen «a birálat-türhetéséről kijelentett elvök hajótörést szenved!» Elismerék (s ez becsülendő), hogy futólag írt töredékeiknek számos hibáik lehetnek, (a közönségük tehát minő tájékozódást nyer?), de az azokra szórt szennyet meg nem érdemlik. Tagadják, hogy szándékosan elméncskedtek volna, valamint a részrehajlás vádja fölött csak nevetni fognak azok, kik türelemmel olvasták a kritikai töredékeket. Nem a dicséret szokott fájni a szinésznek, az ellen még senki sem szólalt fel, «de itt a példa — írják — hogy önök fölszólaltak a kritika ellen, mely önöket magas röptükben néha-néha emlékezteti, hogy a föld fiai».

A kritika czéljáról furcsa fogalma lehetett a «R.»-nak, midőn nem resteli írni, hogy a megrovó kritika nem ronthat a rendszeren, mert ha e rendszer rossz, akkor jó ha megrontja, ha jó, akkor az nem oly erőtlen nádszál, «hogy minden kritikai sugallat balra hajtogathatja». De hát ép az a furcsa, hogy miért kelljen a kritikának mindenesetre megrovónak lenni, ha csak azért nem, mert a megrovó kritika mindenképen jó, mely csak a rosszat dönti meg, a jót meg nem ingathatja. E szerint a legnagyobb sületlenség is kritika számba mehet, mert az a jón nem ronthat, a jónak megtartása pedig a legfőbb czél, mellette a rossz magától is elenyészhetik kritika nélkül is, az előtte álló jó példa befolyása folytán.

Az összezavarodás mind nagyobb lesz a czikk folytán. Kijelentik, hogy nem óhajtanak præceptorok lenni — és mégis azt kivánják, bárha figyeltek volna arra a szinészek,

1. hogy a nyelv tisztaságát jobban szemök előtt tartsák;
2. hogy szorgalmasabban készülnének szerepeikre;
3. hogy az eredeti és nemzeti iránt több «szerelmet» mutassanak.

A «R.» egyszerre nagy pathosszal magasabb álláspontra helyezkedik, s kijelenti, hogy az ő kritikai modorának határozott czélja volt: *rázkodtatást idézni elő a játékszíni állapotban.* «Nem kell-e nekünk — kérdik bizonyára több önhittséggel mint elhihetnők — hogy önök figyelmét megnyerjük, hogy még némelyeknek ösmeretes phlegmáját is érdekeljük, önök indulatait a fogékonyság bizonyos lépcsőjére emelnünk?» A ködöt akarták (az önhittség ködét értik) kritikáikkal eloszlatni, hogy a szinészek annál tisztábban láthassanak. Az erősebb kifejezésekhez is csak azért folyamodtak, mert nem látták foganatját többszörös megrovásaiknak, a mi, mellesleg legyen

mondva, a præceptorkodás szelleme szerinti cselekedet volt, bár-mint állították, hogy nincs szándékukban magukat tanítóikúl föltolni.

A méltánytalanság vádját is le akarják magukról mosni. Ők mindig tekintettel voltak a társaság helyzetére, de azt nem hiszik (s itt bámulatos tájékozatlanságot árulnak el), hogy a «társulat mostani helyzete ne engedne jobb könyvtárt gyüjteni, s hogy a színdarabok kijavításában és megválasztásában nagyobb gondot ne tanusíthatnának minden különös megeröltetés nélkül. Az Akadémia által kijavított darabok nem csekély száma haszon nélkül játszatlan hever, míg sok, a láda legmélyebb fenekéről fölkapott óságok és silányságok szinen forognak, a közönséget untatják és idegenítik».

A valósággal meg nem egyező ellenvetésnek tartjuk a «R.» részéről azt is, a mennyiben csodálja, hogy az egyéniséggel ellenkező szerepvállalás «miért esik oly gyakran s mindég csak az elsőbbrendű szerepekben». Szemökre veti (teljesen igaztalanúl), hogy elsőrendű művész kisebb szerepeket nem vállal el Budán. Ha szükség áll be, az «némi elsőbbségi követeléssel van összekötve». Majd ha a művészség férfikorát el fogják érni, akkor az intézetet semmi kritika sem fogja ingadozóvá tenni. A «R.» nem riasztotta el közönségét, sőt (jegyzik meg præceptori hiusággal) ha tanácsaikat hívebben követik, a közönség részvételét még inkább növelik vala.

A válasz vége felé az Ő. T. hangja mind élesebb lesz. A szinészek által ajánlott birálati új módokra azt jegyzik meg, hogy a próbákon megjelenésben idő és körülmények akadályozzák őket, de el sem is mennének, mert a budai szini próbák «nem annyira művészi gyakorlatok mint leczkefelmondások». A levélbeli kritizálás módját sem fogadhatják el a nyilvánosság elvénél fogva, «nem pedig valamely magasb helyzet érzetéből». A birálat a nagy közönségre is tartozik, mert ez az intézetet pártfogolja; «a haza, melynek szent neve, a játékszinnek is mint hazai nyelv, erkölcs és izlés nevelő intézetnek közérdeket ad, önök haladásának birája, s így a kritikák, melyek önök elé- vagy hátramenetelét a közönség és haza elébe terjesztik, nemcsak önökre tartoznak».

A nyilvánosság elvének bő köpönyege alá menekültek az ellenészrevételek ki nem kerülhető zivatara elől. A zivatar kegyetlenül megmosta őket, de ők megokolatlan önérzettel hirdették, hogy bármennyire szentirás a mit mondanak, ez olyan hevenyészve leírott dolog, melybe könnyen csúszhatik hiba. Ők tehát a journa-

lista helyzet kellő tekintetbe vételét követelték, de elfeledték elnézni a budai szinészet helyzetéből folyó bajokat: a folytonos szereplés kényszere által lehetetlenné tett szerepbe-mélyedést; a szerepvállalás szükségét még oly esetben is, midőn ez ellenkezett az előadó egész egyéniségével; az anyagiakkal való igazán hősies nemes küzdelmet éppen 1835-től kezdve, mely a nyugodt tanulmányozást megnehezítette. Még valótlant állítani sem idegenkedtek. Classicus műsort követeltek tőlük, midőn még a Nemzeti Szinház deszkáin is ennek a hiányát kellétt Vörösmartynak elismerni, úgyszólván szemrehányásképen az irodalommal szemben. Az akadémiai fordítások elhanyagolásának vádja is hamis volt. Tehettek-e arról szinészeink, hogy az Academia által felszólított műfordítók leginkább a franczia romantikus iskola divatos darabjain kaptak, a Shakespeare-, Goethe-Schiller- stb. fordítások pedig várattak magokra?

További hirlapi polemiára nem akadtunk, a keserűség azonban megérzett a kritikai töredékek némileg óvatosabbá vált hangján és a szinészek előadásán is. Szinészeink a hirlapi polemia helyett, melyben az utolsó szó úgy sem lehetett az övék, oly térre vitték át az ellenségeskedést, mely nem illett sem hozzájok, sem az ügyhöz, melynek szolgálatában állottak.

Julius 30-án, midőn Scribe és Mazères-től a «Hogy teheti az ember szerencséjét» czímű vígjátékot adták, Szerdahelyi Rombaum szerkesztő személyében hihetőleg Munkácsy János a «Rajzolatok» szerkesztője maszkját vitte a szinpadra. Legalább erre enged következtetni az a kritikai megjegyzés, melylyel figyelmeztetik Szerdahelyit, «hogy ha csakugyan czélja e szerepben egy magára öltött személyt utánozhatni, ne sajnáljon annak módjára és viseletére egy kevés studiumot fordítani, mert különösen feszes magatartásával az utánzottnak nem a leghívebb mását mutatja».

A «Rajzolatok» kritikai töredékei kezdtek ismét csipősebbek lenni. Minden szinpadi pointban támadást látván, kiméletlenül megtámadják az előadókat.

Történt egy ízben, hogy Bartha a «Leonora vagy a sír hölgye» czímű rémdrámában a «hitvány ujságíró» kifejezést erősebben találta hangsúlyozni. A «R.» nem képzelhette el, hogy Holtei eredetiben, vagy a szerény Eder György a saját fordításában ilyet merjen mondani. Kétségtelennek tartotta a szándékos közbeszúrást. Egész megbotránkozással írta lapjában, hogy «ily köröntúli kicsapongásai a szinésznek sem helyzetével, sem a józan észszel nem egyeztethetők,

s valóban sajnálják, hogy éppen az erkölcs terjesztőinek ilyen erkölcsi leczkét kényteleníttetnek adni». Nemsokára megjött a helyreigazítás, hogy a kérdéses megjegyzés benne van a szerepben s így nem volt abban semmi szándékosság. «De a mellett — írja a «R.» — mitsem hibázánk itéletünkben, sőt jobban megvalósult, hogy az egész darab hitvány, mert hitvány szavakkal van irva.»

Ez izgágáskodó túlzás nem lehetett alkalmas arra, hogy a felizgatott kedélyeket lecsillapítsa. A legfurcsább a dologban mindenesetre az, hogy az Ő. T. lemondtak nemsokára a kritizálásról — megvetésből. Mily túlságos és igazságtalan volt a «R.» modora, hogy szemrehányásként emlegették a classicus fordítások szándékos elhanyagolását, ezt tán a legjobban éppen Stuart Mária előadásának későbbi sorsa bizonyítja.

Igaz, hogy a «Felső-magyarországi Minerva» 1828. évi folyama első füzetei egyikében dicsekvőleg írta Toldy, hogy Szenvey József, Tell és Wallenstein kivételével Schiller összes szomorújátékait lefordította. Készen vannak a Haramják, Fieskó, Ármány és szerelem, továbbá Don Carlos, az Orleansi szűz, Stuart Mária és a Messinai hölgy, «még pedig az eredeti formában»; de éppen Stuart Máriából csak néhány jelenet fordítása jelent meg. Ezek azon jelenetek, melyekről tudomással bírt a budai szinitársaság, de a «R.» kritikusa nem, s miután egyéb nem jelent meg belőle nyomtatásban, meg sem felelhetett a «R.» óhajtásának.

A m. tud. Akadémia 1831-ben a lefordítandó darabok sorába oda iktatta Stuart Máriát is; de 1837-ig sem akadt reá vállalkozó. Vajjon ezért is a budai szinészeket kellett okolni? Irodalmi tisztesség volt tehát a «R.» tudatlanságot bizonyító vádja? Becsmérlendő volt-e az a törekvése a szinészeknek, hogy egy oly jeles drámát mégis fölvettek műsorukba — a hiányos fordítás daczára?

Még egy évtizeddel későbben is a «R.» ellen bizonyító adatokat találunk. Stuart Máriát a Nemzeti Szinházban csak 1846 julius 1-én adták először s akkor sem a Szenvey «pseudo-classisus», hanem a Kelmenffy László nagyon is prózai fordításában. A czímszerepet Laborfalvy Róza, Erzsébetet Szathmáryné játszotta.

Ime! egy ilyen tanulatlan kritika nevelőiskolájában kellett budai szinészeinknek megérni a Nemzeti Szinház számára. Csodálhatjuk-e, hogy Vörösmarty és Bajza szini birálataiban oly aprólékosságokra is különös figyelmet látunk fordítva, melyeken ma már egy conservatoriumi növendék is elmosolyodhatnék? Meglephet-e

a budai színészek szenvedélyessége, miután a «R.» kritikáiban nem találtak semmi tanulságos dolgot? Az ő hibájok-e, hogy a mire igazán szükségök volt, a jó præceptor szerepe olyan rossz kezekben volt, mint az Őszinte Testvérekében?

Egy félszázaddal később jogos alapon mondhatjuk, hogy a magyar szinészetet a budai szinpadon jobb erők képviselték, mint a szini kritikáét az irodalomban. De viszont a nagy képüsködés volt egyik oka annak, hogy az «Athenaeum» kritikusainak ki kellett oly előadói aprólékosságokra terjeszkedniök, melyek az iskola hiányát törekedtek helyreütni. A budai szinészet öt éve minden nagyobb haszon nélkül veszett el szinészeinkre. Ezért a mulasztásért azonban nem szinészeinket, hanem az egykorú szini kritikát tehetjük felelőssé.*)

BAYER JÓZSEF.

Párhuzamos idézetek.

Livius XXIIc. 5. p. 2. Flaminius buzdító beszédében;
«Nec enim inde votis aut imploratione deum, sed vi ac virtute evadendum esse.»
Magyar közmondás: «Segíts magadon, az Isten is megsegít.»
Petőfi, Isten csodája: «Istenben bizzunk, mint bizánk:
Emberségünkből álljon fönn hazánk.»

VÁRKONYI ENDRE.

---

*) Stuart Mária első magyar fordítóiról nehéz számot adni. A pécsi, székesfehérvári és pozsonyi előadások egy fordításon alapuló szinlapja nincs meg tudtunkkal sehol.

Könyves Máté Játékszíni Koszorúja, mely meglehetős teljességgel állítja össze a régi magyar szindarabok czímeit, még meg sem említi Stuart Máriát; «Pestmegye Játékszini Könyvtára» czimű lajstromban szintén nincs fölvéve. Még legtöbbet tud róla a különben megbizhatatlan Benkő (Magyar szinvilág 110. lap). Szerinte Stuart Mária első fordítói *Cserei* (hihetőleg Erdélyben), *Déry István*, *Kovacsóczy Mihály* és *Kelmenffy László*. A Magyarországban használatos legrégibb fordításnak a Déry Istvánét lehet tartani. Déryné Stuart Máriát legjobb szerepei közé számította a komolyabb szakmában. Ezt a fordítást Kassán a Kovacsóczy Mihályé válthatta föl. A Nemzeti Szinház, mint föntebb említém, már a Kelmenffy-Hazucha-féle fordítást használta.

PÁRHUZAMOS HELYEK

Vergilius Aeneiséből és Homeros két eposából.

Az Aeneis I. énekéhez.

3. ... multum *ille* et terris iactatus et alto.
α. 4. πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ stb.
α. 1. ὃς πάλα πολλὰ πλάγχθη.

4. Vi superum
ρ. 119. .... θεῶν ἰότητι ...

4. ... saevae memorem Iunonis ob iram
Σ. 119. .... ἀργαλέος χόλος Ἥρης.

5. Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem stb.
α. 4. πολλὰ .... πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμὸν | ἀρνύμενος stb.

8—11 ..... quo numine laesa,
Quidve dolens stb. .... Tantaene animis caelestibus irae?
A. 8. Τίς τ' ἄρ' σφωε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
A. 64. ... ὅς κ' εἴποι ὅτι τόσσον ἐχώσατο Φοῖβος Ἀπόλλων.

12. Urbs antiqua fuit ....; (16) .... hic ....
Z. 152. ἔστι πόλις Ἐφύρη .... (153) .. ἔνθα δὲ ....

14. (Carthago), dives opum
ο. 425. ἐκ Σιδῶνος πολυχάλκου
E. 544. ἀφνειὸς βιότοιο.

15. Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo.
Δ. 51. (Here beszél) ἤτοι ἐμοὶ τρεῖς μὲν πολὺ φίλταταί εἰσι πόληες Ἄργος τε Σπάρτη τε etc.
Δ. 46. ... τάων μοι πέρι κῆρι τιέσκετο Ἴλιος ἱρή
Γ. 388. ... μάλιστα δέ μιν φιλέεσκεν.
α. 264. ... φιλέεσκε γὰρ αἰνῶς.
E. 61. ... ἔξοχα γάρ μιν ἐφίλατο Παλλὰς Ἀθήνη.
Υ. 304. ... ὃν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων.

16. fertur, (a szájhagyományról mondva)
Hom. φασί, v. ö. pl. B. 783. γ. 84. stb. stb.

17. Hic currus fuit.
V. ö. E. 720—733.

18. Si qua fata sinant.
Σ. 120. εἰ δὴ . . . μοῖρα τέτυκται
ι. 532. εἰ . . . μοῖρά ἐστι.
19. . . . Troiano a sanguine
Z. 211. ταύτης τοι γενέης τε καὶ *αἵματος* εὔχομαι εἶναι.
21. . . . late regem.
A. 102. εὐρὺ κρείων (᾿Αγαμέμνων).
22. . . . sic volvere Parcas.
α. 17. τῷ οἱ ἐπεκλώσαντο θεοί stb.
ε. 579. . . ἐπεκλώσαντο δ' ὄλεθρον (θεοὶ) | ἀνθρώποις.
23. . . . belli, | prima quod gesserat.
σ. 379. . . πρώτοισιν ἐνὶ προμάχοισι μιγέντα.
25. sævi dolores
Δ. 169. stb. αἰνὸν ἄχος.
25. Necdum . . . causae irarum sævique dolores
Exciderant animo.
A. 224. . . . . οὔπω λῆγε χόλοιο
I. 678. κεῖνός γ' οὐκ ἐθέλει σβέσσαι χόλον
Π. 206. stb. . . . χόλος *ἔμπεσε θυμῷ*.
26. manet alta mente repostum stb.
λ. 102. ὅ τοι κότον ἔνθετο θυμῷ
T. 125. τὸν δ' ἄχος ὀξὺ κατὰ *φρένα* τύψε *βαθεῖαν*.
A. 82. . . καὶ μετόπισθε ἔχει κότον, ὄφρα τελέσσῃ
ἐν στήθεσσιν ἑοῖσι.
29. super iactatos æquore toto | Troas.
ι. 259. . . . Τροίηθεν ἀποπλαγχθέντες ᾿Αχαιοὶ
. . . . ὑπὲρ μέγα λαῖτμα θαλάσσης
η. 239. . . . ἐπὶ πόντον ἀλώμενος.
γ. 105. . . . ἐπ' ἠεροειδέα πόντον | πλαζόμενοι.
30. immitis Achilli
Π. 32. stb. νηλεής.
31. Arcebat longe Latio.
α. 75. πλάζει ἀπὸ πατρίδος αἴης
35. . . . spumas salis ære ruebant.
β. 427 . . . ἀμφὶ δὲ κῦμα
στείρῃ πορφύρεον μεγάλ' ἴαχε νηὸς ἰούσης.
36. Vela dabant læti.
ε. 269. γηθόσυνος δ' οὔρῳ πέτασ' ἱστία . . .
ι. 77. ἱστία λεύκ' ἐρύσαντες.

37. Hæc secum :

Λ. 403. . . . εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν.

ε. 285. (Mikor Poseidon meglátja a tovahajózó Odysseust) : . . . προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν.

40—45. Aias halála máskép van elbeszélve Homerosnál δ.499—511.

42. Iovis ignem.

Homerosnál is Zeus a τερπικέραυνος. Ο. 229. Apollónak kölcsönzi az αἰγίς-t. Ε. 735. Athenænek.

44. illum exspirantem . . . flammas.

Ζ. 182. . . . ἀποπνείουσα πυρὸς μένος αἰθομένοιο.

45. Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto

ε. 415. . . . μή πώς με . . . βάλῃ λίθακι ποτὶ πέτρῃ
κῦμα μέγ' ἁρπάξαν.

ε. 425. . . . μιν . . . φέρε τρηχεῖαν ἐπ' ἀκτήν.

43. evertitque æquora ventis.

ε. 291. . . . ἐτάραξε δὲ πόντον
. . . πάσας δ' ὀρόθυνεν ἀέλλας
παντοίων ἀνέμων.

46. Iovisque | et soror et coniunx.

Π. 432. Ἥρην, . . . κασιγνήτην ἄλοχόν τε.

Δ. 60. . . . ἀμφότερον, γενέῃ τε καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις
κέκλημαι.

52—63. Másképen az Odyssea Χ. énekében.

65. Aeole, namque stb.

V. ö. Α. 122, Δ. 286, Η. 288, 327, κ. 226 (=γὰρ v. ἐπεί).

65. . . . divom pater atque hominum rex.

Θ. 31. Ὦ πάτερ ἡμέτερε Κρονίδη, ὕπατε κρειόντων.

α. 28. . . . πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

66. (tibi) et mulcere dedit fluctus et tollere vento

κ. 21. κεῖνον γὰρ ταμίην ἀνέμων ποίησε Κρονίων
ἠμὲν παυέμεναι ἠδ' ὀρνύμεν ὅν κ' ἐθέλῃσιν.

73. Conubio iungam stabili propriamque dicabo

Ξ. 268. δώσω ὀπυιέμεναι καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν.

76. Aeolus haec contra

ι. 501. μιν ἄψορρον προσέφην.

77. . . . mihi iussa capessere fas est.

Α. 216. χρὴ μὲν σφωίτερόν γε, θεά, ἔπος εἰρύσσασθαι.

81. . . . conversa cuspide montem
impulit in latus.

δ. 506. αὐτίκ' ἔπειτα τρίαιναν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν
ἤλασε Γυραίην πέτρην, ἀπὸ δ' ἔσχισεν αὐτήν..

82. ac venti, qua data porta, ruunt.

κ. 47. ἄνεμοι δ' ἐκ πάντες ὄρουσαν.

85. Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus et vastos volvunt ad litora fluctus.

ε. 295. σὺν δ' Εὐρός τε Νότος τ' ἔπεσε Ζέφυρός τε δυσαὴς
καὶ Βορέης αἰθρηγενέτης μέγα κῦμα κυλίνδων.

87. Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.

κ. 122. . . . ἄφαρ δὲ κακὸς κόναβος κατὰ νῆας ὀρώρει
ἀνδρῶν τ' ὀλλυμένων νηῶν θ' ἅμα ἀγνυμενάων.

88. Eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.

ε. 293. . . . σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψεν
γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον· ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ

92. Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra.

ε. 297. καὶ τότ' Ὀδυσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ.

93. . . . duplicis tendens ad sidera palmas.

ι. 527. . . . χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα.

94. Voce (refert)

A. 201. stb. φωνήσας.

94. . . . O terque quaterque beati,
Quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere . . . . .
. . . mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse . . .

ε. 306. τρισμάκαρες Δαναοὶ καὶ τετράκις, οἳ τότ' ὄλοντο
Τροίῃ ἐν εὐρείῃ . . . .
. . . . ὡς δὴ ἔγωγ' ὄφελον θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν.

98. tua dextra, Tydide; v. ö. E. 239—318.

99. ingens | Sarpedon. (Vergilius kedvelt jelzője.)
πελώριος, de Sarpedonnak nincs ez a jelzője Homerosnál.

100. V. ö. Φ. 7—16, 218.

102. . . . . . stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit.

ι. 67. νηυσὶ δ' ἐπῶρσ' ἄνεμον Βορέην
λαίλαπι θεσπεσίῃ

δ. 357. (νηῦς) ᾗ λιγὺς οὖρος ἐπιπνείῃσιν ὄπισθεν.

β. 427. ἔπρησεν δ' ἄνεμος μέσον ἱστίον.

104. .... tum proram avertit.
ι. 70. αἱ μὲν ἔπειτ' ἐφέροντ' ἐπικάρσιαι.
105. ... insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
ε. 366. μέγα κῦμα ... δεινόν τ' ἀργαλέον τε κατηρεφές.
106. ... his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit; furit æstus arenis.
μ. 242. ... ὑπένερθε δὲ γαῖα φάνεσκεν
ψάμμῳ κυανέῃ.
113. kk. Unam (navem) .... ingens a vertice pontus .... ferit:
115. ... excutitur pronusque magister
volvitur in caput.
ε. 313. .., ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης
δεινὸν ἐπεσσύμενον
μ. 411. ... ὁ δ' ἄρα πρυμνῇ ἐπὶ νηὶ
πλῆξε κυβερνήτεω κεφαλὴν ....
.... ὁ δ' ἀρνευτῆρι ἐοικὼς
κάππεσ' ἀπ' ἰκριόφιν.

Dr. Gyomlay Gyula.

EGY MAGYAR ORVOS KÖNYVE A XVIII. SZÁZADBOL.

Közvélemény, hogy Francziaországban nem tudtak semmit a német irodalomról Mme de Staël előtt. Mióta Joret értekezése *Rapports intellectuels et littéraires de la France avec l'Allemagne avant 1789* és Süpfle műve *Geschichte des deutschen Cultureinflusses auf Frankreich* (eddig két kötet) megjelent, belátták, hogy mily sok érdekes folyóiratot szerkesztettek franczia nyelven, melyeknek más czélja nem volt, mint a külföldi, főleg német irodalom és szaktudomány ismertetése. E folyóiratok vagy Berlinben a franczia kolonia egyik tagjának szerkesztése alatt, vagy Párisban németországi tudósítók segélyével, vagy Hollandiában jelentek meg. Ilyen 1720-tól 1740-ig a *Bibliothèque Germanique*, melynek czélja a Németországban megjelent művek ismertetése, melyekről eddig csak latinul vagy németül írtak. E vállalat előmozdítója Jacques Lenfant volt, a ki Voltaire szerint sokat tett a franczia irodalom terjesztése érdekében is Németországban és annak határain túl. Formey 1741-ben mint egyedüli szerkesztő e folyóiratot *Journal littéraire d'Allemagne, de Suisse et du Nord* czím alatt folytatta, míg 1746-ban Pérard-dal a *Nouvelle Bibliothèque Germanique*-ot tette közzé 1759-ig.

A leghíresebb e folyóiratok közt a *Journal étranger*, a mely havi

füzetekben jelent meg; szerkesztői egymás után Grimm, Toussaint, Prévost, Fréron, Deleyre, Arnaud, Suard voltak; 1754—1762 negyvenöt kötetben jelent meg és a *Gazette littéraire de l'Europe*-pal (1764—1766) együtt e mozgalom hű képét adja. Alig jelent meg Németországban nevezetesebb munka vagy csak értekezés, a melyről e folyóiratok nem értesítették volna a művelt közönséget. A *Journal étranger*-ben Francziaország legjobb írói közreműködtek; ebbe a folyóiratba írták Gottsched és Gellert tudósításaikat, itt ismertették részint fordításokban, részint bő kivonatokban és behatóbb kritikákban az ifjú Lessing, Winckelmann, Klopstock, Wieland és az Anakreonisták majdnem minden művét. Itt jelent meg a híres kritika Miss Sara Sampsonról, a melyet Diderot-nak tulajdonítanak. (Danzel a *Journal étranger* ritkasága miatt teljesen lenyomatta Lessing életrajzában). E folyóiratok nemcsak a német termékekkel, hanem Anglia, Olasz- és Spanyolország irodalmával is megismertették olvasóikat. Nagy súlyt fektettek a költészeten kívül a természettudományokra is.

A párisi Nemzeti könyvtárban e folyóiratok legnagyobb része, melyek 1720-tól Staëlné *Németországról* megjelent művéig terjednek, megtalálhatók. Főforrása volt ez Süpfle művének is. Midőn a *Revue des langues vivantes* 1887 novemberi füzetében a *Journal étranger* és a *Gazette littéraire de l'Europe* összes Németországra vonatkozó dolgozatait magyarázatokkal ellátva jeleztük, egy Magyarországot érdeklő czikkre akadtunk, a mely Veszprémi XVIII. századi magyar orvos könyvével, illetőleg találmányával foglalkozik. A *Journal étranger* sokat írt a beoltásról s így a magyar orvos latin nyelven megjelent művét, mely valószínűleg nagy port vert fel, minthogy angolra és francziára is lefordították, hosszasan bemutatta 1756 juliusi számában (3—51. l.). Ime néhány részlet e czikkből:

Essai sur l'inoculation de la peste. Si l'inoculation de la petite vérole, lorsqu'on en a parlé pour la première fois, a paru un phénomène singulier, voici quelque chose de plus merveilleux encore, et qui ne manquera pas de fournir aux frondeurs de toute nouveauté une ample matière de plaisanteries on de déclamations. On prétend ici que l'on peut inoculer la peste même avec succès. Nous n'avons pas besoin de prier les lecteurs judicieux de ne rien décider avant qu'ils aieut lu cet écrit, que nous sommes bien éloignés de donner pour une démonstration. Mais nous croyons pouvoir, sans nous compromettre, le présenter comme une idée heureuse, comme un projet qui paraît avoir quelque probabilité, et qui peut faire naître d'utiles discussions. Le champ des découvertes est immense: toutes celles qu'on a faites et quel'on fait tous les jours en médecine, pour ne parler que de cette science, ne sont rien en comparaison de celles dont jouirons nos descendants. Il reste encore, dit

Sénèque, et il restera toujours beaucoup à faire, et l'occasion d'ajouter quelque chose à ce qui est déjà inventé, ne manquera jamais à aucun homme, même après mille siècles.

L'auteur de cet Essai est M. *Etienne Veszpremi,* [1]) célèbre médecin de Hongrie. Sa dissertation qui est en latin, a été imprimée l'année dernière à Londres, où il pratique lui-même son art; on l'a traduite en anglais. M. B*, docteur en médecine de la Faculté de Paris, l'a mise en français, et nous l'a envoyée. Il s'est plus appliqué à rendre avec exactitude les idées de l'original qu'à le traduire littéralement. Il a même cru devoir retrancher quelques endroits étrangers à la question et d'ailleurs peu importants. Plusieurs opinions repandues dans l'Essai sont peu conformes aux observations modernes. Le traducteur n'a pas jugé à propos de les relever toutes et il a ménagé les notes. Il a mieux aimé laisser au lecteur intelligent et instruit la liberté de se décider sur le parti qu'il doit prendre, par rapport à certaines assertions qui lui ont paru hasardées.

Ezután híven a magyar tudós szavaival értekezik a kórványos betegségekről, kimutatja, hogy a pestis az állatoknál és embereknél ugyanazon tüneményeket tünteti fel, e betegség okát a virusokban találja. «Nous portons en nous mèmes, úgymond, le levain de toutes les maladies contagieuses, telle que la petite vérole, la rougeole et la peste.» Azután a sziksó nagy szerepéről szól és Magyarországról megemlékezve így folytatja:

Les pauvres habitants de mon pays forment dans de vastes campagnes des aires rondes de quinze ou vingt pieds de diamètre; lorsque le ciel est serein, ils balayent ces aires au lever du soleil, et ramassent en peu de temps dans des charriots une quantité de nitre, qu'ils mettent en monceaux; ils appellent ce nitre dans leur langue *szék-só:* ce n'est que par le hasard que les Esclavons ont appris à connaître ce trésor de la nature et à en tirer porfit.

A legnagyobb orvosok véleményét idézi, köztük van Meadét is, kit Lessing egy epigrammjából is ismerünk [2]). A pestis beoltásának módszerét nem adja, inkább arról akarja meggyőzni az ellenséges tábort, hogy a beoltás lehetséges. Halestól várja a virust — mint manap mondanók. A czikk végén ismét hazájáról emlékszik meg s így végzi művét:

S'il fut jamais un pays qui dût adopter l'inoculation pour se pré-

---

[1]) Wespremi, így a folyóiratban.

[2]) Auf den Tod des D. Mead.

Als Mead am Styx erschien, rief Pluto voller Schrecken:

Weh mir! nun kömmt er gar, die Todten zu erwecken! — a mi különben a görög Anthologia egyik epigrammjának utánzata.

server des maladies contagieuses, ma patrie doit l'employer plus volontiers que tout autre, puisqu' elle est obligée, pour se repeupler, de recevoir tous les ans des milliers d'habitants de l'Allemagne et surtout de la Suave. Il est aisé de voir combien la petite vérole et la peste y emportent de monde, et quels ravages elles font, par la quantité de lieux dèserts et inhabités qui s'y rencontrent partout. Il est vrai que l'on doit attribuer une partie de cette dépopulation à l'humeur guerrière des habitants, qui les détermine à combattre dans leur pays et pour les étrangers, et à la sévérité des lois qui punit rigoureusemet tout commerce illégitime avec les femmes. Nous ne pouvons mieux faire, en finissant, que de refuser le nom de Médicins à ceux qui se laissant emporter par leurs hypothèses, adaptent à tout propos sans raison le θεῖόν τι d'Hippocrate.

Ez az egyedüli czikk, a melyet e két folyóiratban Magyarországról találtunk; de a XVIII. század külföldi forrásai közt még jelezünk egy hosszabb czikket a Wieland Neuer Teutscher Mercurjában (1798) «Freimüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland» czím alatt.

Kont Ignácz.

INSANUS. — AZ ŐRÜLT.

— Petőfi. —

— — — — Me quid turbatis?
Inde maturate fugam nunc!
Magna moliens iam propero.
Nectam flagellum, ex solis radiis flagellum:
Flagello cædam mundum!
Mox flebunt illi, cachinnabor ego,
Sicut me flente illi sunt cachinnati.
Hahaha!
Nam est vita talis . . . flemus, mox ridemus.
Sed mors veniens dicet: Pax!
Olim iam mortem et ipse obii,
Venenum illi mihi bibenti
Fuderunt qui vinum exhauserunt.
Et quid sicarii fecere,
Dissimilaturi facinus!
Me positum in lecto funebri
Amplexi conlacrimaverunt.

Iam iam prosulturus eram
Nasos demorsurus eorum.
Sed haud demomordi ego prudens
Nasum ut habentes olfaciant
Me tabescentem et suffocentur.
Hahaha!
Ubi me sepelivere? In Africa.
Forte fortunâ!
Hyaena enim me hic exhumavit.
Hæc fera erat mî benignissima.
Defraudavi et hanc:
Fenore pasci volenti
Cor dedi meum devorandum;
Et hoc tam acerbo misera periit.
Hahaha!
Quidni? Cuique hoc accidit,
Qui homini benefaceret. Homo quid est?
Hunc radicem floris esse ferunt,
Qui virescit pulcher in coelis.
Iniuste dicunt.
Nihil aliud est homo quam flos
Radice ad infera vergens.
Sapiens docuit me aliquando
Insaniens sapiens qui fame periit.
Cur non erat fur? Cur non praedo?
Hahaha!
Sed quid cachinnor sicut demens;
Debuissem flere,
Mundum deflere hunc tantopere improbum.
Oculis nubis flet et deus
Eum persaepe quod creaverit.
Sed quid prodest et coeli lacrima?
Cadit in terram lutulentam,
Ubi calcatur hominum pedibus
Quidque ex ea fit?
Ex coeli lacrima? Lutum.
Hahaha!
Coelum, coelum, miles emerite,
Numus dicatus sol in pectore,
Dilacerata vestis est nubes . . .
Hem! sic gravis annis mittitur miles:
Praemia haec longae militiae:

Numus dicatus et lacerum sagum.
Hahaha!
In sermone hominum, scitisne, coturnix
Quum caneret, cantus quid significet?
Monet: mulieres fuge longe!
Mulieres alliciunt sibi viros
Perinde ac flumina pontus.
Ad quem finem? Ut devorare possint.
Pulchrum animal est feniina, pulchrumque
Et periculosum:
In auro fusum venenum.
Iam, iam bibi ego te, amor!
Tui gutta roris est dulcior
Quam mellis est pelagus;
Tui gutta roris atrocior
Quam veneni est pelagus.
Vidistisne, dicite, mare,
Quum procella perarat,
Et serit semina mortis?
Vidistisne iam procellam,
Hunc rusticum fuscum
Fulminis rallâ stimulantem?
Hahaha!
Matura decadit ex arbore fructus;
Matura es iam terra, iam cadere debes,
Exspecto cras . . .
Si summa dies nec cras erit:
Defodiam terram in mediam,
Deducto pyrio
Pulvere mundum
Disiciam in auras . . . Hahaha!

ST. HEGEDÜS.

HAZAI IRODALOM.

Tacitus műveiből való szemelvények. Iskolai használatra magyarázta *Dávid István és Pozder Károly.* Budapest, 1889. Lampel R. Nagy 8°. Ára 1 frt.

A szerzők rövid «Elüljáró beszéd»-jéhez mindjárt több megjegyzés fűzhető, melyek a szerzők álláspontjára is élénk világot fognak vetni. Hogy az Utasításokkal mentől előbb végezzenek, azt idézik belőle, hogy a tanterv a VIII. osztály számára Tacitus Annales vagy Historiae cz. műveinek «némi kerek egészet képező részletét» rendeli olvasmányul. A dolog úgy áll, hogy a tanterv Horatiuson kívül Cicero valamelyik philosophicumát *ajánlja* s csak azon esetben *kivánja* helyette Tacitust, ha az osztály meg bír küzdeni Tacitus stilusával s ha az érettségi vizsgálatokra szükséges idő megengedi. A szerzők csak a tantervet nézték meg, a részletes Utasításokat nem vették figyelembe, mert akkor talán a «némi kerek egészet képező részlet» helyett is azt idézték volna Tacitusra nézve, hogy avval «egy oly befejezett részletben» kell megismerkednie az ifjuságnak, mely különösen «a történeti viszonyok kimerítő jellemzésénél, vagy a lelki élet finom taglalásánál fogva tanulságos». Ha pedig megnézték, akkor nem vették figyelembe, mert művökben semmi ilyen törekvés nem nyilvánul. Mindjárt elárulja ezt az «Elüljáró beszéd», mert, hogy a tanterv követelményének megfeleljenek, «a szerzők Tacitus e műveinek kisebb-nagyobb, *de mindig önmagukban is érthető részleteiből*» állították egybe ezt az olvasókönyvet. Hisz a tanterv kerek egészet kiván, nem csupán csak érthető részletet. Érthető részleteket is lehet az érhetetlenségig felhalmozni! Mint továbbá a szerzők maguk vallják, az olvasmányokhoz csak annyi nyelvtani magyarázatot adtak, a mennyire az illető helynek megértése végett a tanulónak szüksége van; «minden hosszas fejtegetéstől és rendszeres összefoglalástól tartózkodtunk, hogy azt a hatást ne rontsuk, a melyet Róma legnagyobb történetírójának kétkedő, korunk irányával egyéb classikus írókénál inkább megegyező szelleme a tanulókra gyakorolhat.» Hogy magukban a jegyzetekben hosszas fejtegetések nincsenek helyükön, az bizonyos; de hogy oly nehéz és a gymn. tanulóra nézve minden tekintetben oly új szerzővel szemben, mint Tacitus, a szerzők semmi külön összefoglalást, sem tartalmi, sem nyelvi áttekintést nem tartottak szükségesnek, az valóban csodálatos. Az ilyen «Wirken lassen» elv megjárná talán egy Terentius-féle vígiáték olvasásánál, de Tacitusnál igen nagy paedagógiai hiba. E szerint már az «Elüljáró beszéd» mutatja, hogy itt nem paedagógiai művel, hanem egy véletlenül, de nem szándéktalanul, létrejött tankönyvvel van dolgunk, mely épen csak tankönyv

akar lenni, egyéb ambitiója nincsen. Ez annyival csodálatosabb, mert a szerzők köszönetüket fejezik ki dr. Lutter Nándor főigazgató úr ő nagyságának, ki a könyv kéziratát átnézni kegyeskedett, és a szerzőket becses tanácsával támogatta. Mikor e könyvben semmi paedagógiai szempont nem érvényesül, hanem csak tővel-hegygyel összehordott tarka nyelvi és tárgyi megjegyzések vannak adva, nem értjük, miben igazithatott utba két philologust egy mathematikus. Értenők, ha a paedagógiai szempont érvényesülne; így rejtély.

Tacitus élete- és műveiről két bevezetés van: az egyik magyarul, a másik latinul, s utóbbi nagyrészben megegyezik az elsővel, csak kissé bővebb. Mindkettő beválnék elég kimerítő cikknek egy Conversations-lexiconba, de Tacitus művei elé a VIII. osztályban kevés. Adtak volna a kettő helyett egyet, már vagy magyarul vagy latinul, több haszna volna. A latin életrajznak sok nehézkes kifejezése van, mint pl.: «Inde ab adulescentia et huius artis (sc. oratioriae) studio et ceterarum bonarum litterarum amore ac mutuo commercio et morum similitudine in recti honestique sensu conspirante C. Plinio Secundo coniunctissimus fuit». Sok dologra itt is elkelne a magyarázat, a mi nincs. Pl. említi úgy odavetve a decemviratus stilitibus (= litibus) iudicandis (hozzá még sajtóhibából stilitibus áll). Forrásaira nézve hiába keresünk felvilágosítást.

Az olvasmány szemelvényei magukban véve «érthető részletek», de kerek egészet nem képeznek, s inkább azon elv szerint vannak összeválogatva: «ex omnibus aliquid». A tanterv hangsulyozza a hat első könyvet, melyek a császári monarchia kezdetét és fejlődését adják; máskülönben is el van ismerve e rész kiváló volta Tacitus összes művei közt. Ők ennek egymásutánjában is nem egységre, hanem tarkaságra törekszenek. A kihagyott részek tartalmával egyáltalában nem törődnek, s így a felvett részek összefüggése nagyon hiányos. Így pl. a Tiberius trónraléptét elmondó fejezet után következik a germániai legiók lázadása, s elmarad a pannoniai legióké. A germániai legiók lázadásának elbeszélését így kezdi Tacitus: «Isdem ferme diebus, isdem causis Germanicae legiones turbatae». A magyarázat felvilágosítja a kifejezést: «isdem causis — isdem de causis, ugyanazon okból, a melynél fogva ugyanis a Pannoniában állomásozó legiók lázadtak fel;» de hogy miért lázadtak fel a pannoniai legiók, annak magyarázatával már adósok maradnak. Az I. könyv 74. fejezete után, hol a felségsértési törvényről van szó, oly szakasz következik, mely a II. könyv 9. fejezetével kezdődik 15 fejezet kihagyásával, mely fejezetek tartalmáról egy szó sincs, noha a II. k. 9. fejezete így kezdődik: «Flumen Visurgis Romanos Cheruscosque inter fluebat,» s szó van Germanicusnak Arminiuson nyert győzelméről. E tekintetben tehát csak úgy volna használható a könyv, ha

a tanár pótojla szerzők mulasztását. Petrovich Ferencz az első hat könyvet hiánytalanul kiadta iskolák számára, mégis gondoskodott, hogy minden szakasz tartalma röviden össze legyen foglalva. Mennyivel szükségesebb volna ez itt, ily tarka szemelvényeknél!

A szerzők nem elégedtek meg pl. Tiberius s Nero kimerítőbb ismertetésével, hozzáértve Germanicus szereplését, hanem mindenből akartak adni egy keveset, s így hozzáadták Galba, Otho, Vitellius uralkodását is. Hogy minden meglegyen, még Agricolából is adtak 4, mondd négy fejezetet. Hogy mily szempont vezette őket a szemelvények kiválasztásában, nem birtam kitalálni.

A jegyzetek — mint mondám — minden összefoglalás nélkül valók, nagy terhet is rónak a tanulókra; t. i. rendkívüli memoriát követelnek tőlök. Tacitusnak főbb nyelvi sajátságait össze kellett volna foglalni, mint Draeger teszi, s a jegyzetekben az összefoglalásra utalni. A jegyzetek jobbára Nipperdey és Draeger kiadásai nyomán készültek; azoknak néha nagyon is sovány kivonatai. Főhibájuk az, hogy nagy rövidességük mellett sok feleslegest is foglalnak magukban; viszont sok hiányzik, a mire szükség volna. Lépten-nyomon azt találjuk valamely nyelvi jelenségnél: «ez T.-nál gyakori», vagy: «először T.-nál», vagy: «költői és későbbi». Ez a «spätlatein» fordítása akar lenni. Igitur-ról felesleges megjegyezni, hogy «már Sallustius és Livius szereti a mondat élére állítani». «Apud Nolam» nál mire való ez: «Az elüljáró ezen értelemben Plautus és Terentius íróknál gyakrabban, Ciceronál talán egyszer; (!) Tacitusnál leginkább az Annalesekben.»? Hiszen Plautust és Terentiust alig olvassa a tanuló. Persze Draeger összefoglalása 14. lapján ezt mondja róla: «Als Seltenheit schon bei Cicero: apud villam, und vor ihm bei Plautus und Terenz». Másutt a rövidítés miatt támad hiba. Pl. «duravit»-ról azt mondják, hogy: «ily benható értelemben csak a «későbbi prózában» (a tanuló az ilyen nem szabatos kifejezést úgy értheti, hogy Tacitus előre használja a későbbi értelmet!). A jegyzet Draegertől származik, ki így szól: «durare in diesem Sinne erst im silbernen Latein». Ez igaz, de az nem, hogy benható értelemben előbb elő nem fordúl, mert már Ovidius is használja («Ceres sub Jove duravit»). Agricoláról persze nagyon fontos tudnunk, hogy Brittaniában legyőzte az Andovices nevű törzset, elfoglalta Mona (a mai Anglesey) szigetét, előnyomúlt a Tanaus öbléig, elsánczolta a Clota (Firth of Clyde) és Bodotua (Firth of Forth) közt levő földszorost» stb. Igen, mert ő rá csak négy caput jutott: így kellett pótolni.

Nem volna nehéz sok egyenetlenséget, sok feleslegest és sok hiányost kimutatni a Jegyzetekben. A fő hiba azonban a tartalmi, tárgyi és nyelvi csoportosítás, összefoglalás teljes hiánya, a mi nélkül sikeres tanítás el nem képzelhető, s oly nehéz író, mint Tacitus eredményesen

nem olvasható. A VIII-ik osztálynak az író egyéniségével kell megismerkednie: e czélra könyvünk nem törekszik; a kor teljes megértését a tartalom összefüggő megbeszélésével elő nem mozdítja, sőt ilyesmire példát, mutatványt nem ád, hanem tág kaput nyit a gondolkodás nélkül való olvasásnak.

A kérdés az, meg akarjuk-e végre valahára követelni, hogy classikus kiadásaink ne csak adatokkal, hanem a classikus szellemmel ismertessék meg az ifjuságot, hogy igazán kedvet ébreszszenek bennök, ne aprólékos megjegyzések rendszertelen tömegével, hanem tapasztalaton alapuló magvas jellemzésekkel, a tartalom gondolategészének feltüntetésével és az írónak phrasis nélküli méltatásával. Ki kell mondani, hogy csak is az olyan Tacitus-kiadás tarthat igényt a elismerésre, mely a kivánt kellékeknek megfelel.

BARTAL ANTAL.

P. Vergilii Maronis Aeneis. Edidit *Geyza Némethy*, Budapestini 1889.

E kiadás első darabja a «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum in usum scholarum edita curante Aemilio Thewrewk de Ponor» cz. vállalatnak s így első sorban az iskola számára adja az Aeneis szövegét. A kiadó, a vállalat szerkesztő bizottságával egyetértőleg, a *conservativ kritika elvei után indult, a szöveget a legjobb kéziratokhoz s a régiek tanuságaihoz (testimonia) minél hívebben ragaszkodva igyekezett megállapítani*, s mivel az iskolába a tudománynak csupán kétségtelen eredményei, nem a különböző nézetek eldöntetlen vitái vihetők be, *minden bizonytalan hypothesist és coniecturát mellőzve az újabb kritikának csakis biztos felfedezéseit használta fel.*

A kéziratok között a Mediceust és Palatinust követte mint a legrégibbeket és a legjobbakat, elsőséget azonban egyiknek sem adott a másik fölött, s a hol egymástól eltérnek, esetről-esetre a körülményekhez képest tett választást az olvasások között. Különös figyelemre méltatta ezeken kívűl a vatikáni, szent-galleni és veronai kézirattöredékeket is.

A régiek tanúságait mintegy 20 helyen tette elébe a legjobb codexek olvasásainak és pedig:

L. I. 120: *Achati* (gen.), Plinius Charisiusnál (I. 132. K.) — *Achatae:* kéziratok; 636: *dii (diei* helyett), Gellius IX. 14. 8. — *dei:* kéziratok; L. II. 69: *me tellus*, Quintil. IX. 2. 9. — *nunc tellus:* kéziratok; 691: *augurium*, Probus ad Buc. VI. 31. — *auxilium:* kéziratok; L. III. 111: *Cybeli*, Servius — *Cybele:* legjobb kéziratok; 659: *manum*, Quintil. VIII. 4. 24. — *manu:* legjobb kéziratok; *ex celso:* ismeretlen szerzőtől származó jegyzet Serviusnál — *excelso:* kéziratok; L. VI. 734; *respiciunt:* Servius; — *despiciunt:* legjobb kéziratok; L. VIII.

277: *immissa:* Probus p. 46, 18. K., — *innexa:* kéziratok; L. X. 186: *Cunare,* schol. Daniel. Serviusnál — *Cinyrae:* Mediceus, *Cinera:* Palatinus; 539: *albis,* Probus Serviusnál, — *armis:* kéziratok; 673: *quosne,* Asper Serviusnál, — *quosve:* Palatinus, *quosque:* Mediceus; 834: *levabat,* Servius, — *lavabat:* legjobb kéziratok: L. XI. 230: *petendum,* Servius, — *petendam:* legjobb kéziratok; 574: *oneravit:* Servius; — *armavit:* legjobb kéziratok; 657: *dia Camilla,* Servius, — *diva Camilla:* Mediceus; 669: *Euneum* (t. i. Εὔνηον), Servius — *Eunaeum:* Mediceus; L. XII. 120: *limo,* Caper és Hyginus Serviusnál — *lino:* legjobb kéziratok; 605: *floros:* Servius, — *flavos:* kéziratok; 790: *certamine:* Servius, — *certamina:* legjobb kéziratok.

Újabb és rosszabb codexek olvasását 11 helyen vette fel a szövegbe:

L. I. 455: *intra se,* Bernensis 184, — *inter se:* többiek; L. V. 522: *subitum:* néhány rosszabb kézirat; *subito:* legjobbak; 573: *Trinacriis,* rosszabbak, — *Trinacrii:* Palatinus, *Trinacriae,* Mediceus; 706: *hac,* Bernensis 184, — *haec:* többiek: L. VII. 740: *Abellae,* egy bécsi kézirat, említi Servius is; — *Bellae:* többiek; L. X. 417: *fata cavens,* Hamburgensis prior, említi Servius is, — *fata canens:* többiek; 862: *aut,* Gudianus, Bernenses 165, 184, — *haut,* Med. Pal. Rom.; — L. XI. 293: *Diomedem:* két rosszabb codex, említi Servius is, — *Diomeden:* legjobbak; 382: *agger moerorum,* Bernensis 165, Menagiani, Gudianus alt. man.; *aggere moerorum:* Med. Pal. Rom.; L. XII. 102: *absiliunt,* Hamburgenis alter, — *absistunt:* Med. Pal; *exsistunt:* Rom.; 221: *tabentes:* Bern. 184, rosszabb kéziratok, — *pubentes:* legjobb kéziratok.

A Vergiliusra vonatkozó coniecturák és emendatiók óriási számából mindössze *hatot* fogadott el mint kétségtelenűl biztosat:

L. III. 684: *contra ac,* Madvig Advers. crit. II. p. 35. — *Contra:* kéziratok; L. VI. 254: *superne,* Wagner Quaestt. Verg. XII. 13, — *superque:* legjobb kéziratok, *super:* nehány rosszabb; L. VII. 664: *manus* (nom. plur.), Peerlkamp, — *manu:* kéziratok; 667: *impexum os:* Ribbeck, *impexum:* kéziratok; L. IX. 387: *ac lucos:* Ladewig, *atque locos:* legjobb kéziratok; *at locos:* Goth. sec., *atque lucos* Bernensis 184; L. X. 705: *Parin; Paris,* Bentley, — *Parin creat:* kéziratok, Servius.

A gyanúba vett versek közűl csak *16*-ot vetett ki a szövegből, mint kétségtenűl interpoláltat. Ezek közűl 13 nincs meg a Mediceusban és Palatinusban, és pedig 11 olyan, mely nem más, mint az Aeneis egyes verseinek nem alkalmas helyen való ismétlése (II. 76, IV, 273, 528, VIII. 46, IX. 29, 121, 529, X. 278, 872, XII. 612, 613), 1 geographiai glossa (VI. 242), s egy félvers: *luduntque per undas,* melylyel valaki az V. k. 595. versét akarta kiegészíteni.

Három kivetett vers megvan ugyan a Mediceusban és Palatinusban, de kettő ezek közűl (III. 230, IX. 251) szintén nem más mint hely-

telen ismétlés, a harmadik (I. 426) pedig az illető hely összefüggését annyira megzavarja, hogy a szövegben meg nem tűrhető. Mindezen kivetett versek jegyzetképen kisebb betükkel az illető lap aljára vannak helyezve.

A versek áthelyezéséhez a kiadó mindössze kétszer folyamodott, és pedig a X. könyvben (vss. 717, 718, 714—716, 719), a hol Scaliger transpositióját minden kritikus elfogadta, továbbá a VI. könyvben, a hol *Havet* (l. Revue de philologie, tom. XII. p. 145—162) a 616—620. verset a 601. után tette s ezzel a romlott helyet kétségtelen bizonyossággal emendálta. E kitünő felfedezésre *Statius* vezette, a ki az Aenis e helyét még ép állapotban olvasta a Thebais I. 712—715. verseivel. A kiadó szerencsésnek érzi magát, hogy e transpositiót első vehette fel a szövegbe.

Hézagot csupán a III. k. 340. verse után constatált, mert a többi helyeken, a hol az értelem nem teljes, nem lehet bizonyosan tudni, hogy a homályt valamely vers hiánya okozta-e vagy pedig az a körülmény, hogy a költő nem tehette meg a fenmaradt verseken az utolsó simítást.

A könyv szép külső kiállításáról, az iskolai egészségtan követelményeinek megfelelő tiszta, könnyen olvasható nyomásról a tulajdonos czég (Wodianer és fia) kitünően gondoskodott.

Dr. Némethy Géza.

C. Sallusti Crispi Bellum Catilinæ et Bellum Jugurthinum. Edidit *Guilelmus Pecz.* Budapestini MDCCCLXXXIX. Sumptus fecit R. Lampel.

A czímben jelzett szövegkiadás második kötetét képezi a Lampel Róbert (Wodianer és fiai)-czég vállalatában Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár szerkesztése alatt megindított «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum» czímű vállalatnak, mely czéljáúl tűzte ki a görög és latin írók szövegeit a mi iskoláink kivánalmaihoz alkalmazottan adni, s így lehetővé teszi a külföldi, jobbára Teubner-féle kiadásoknak már csak nemzeti (nevezetesen nemzetgazdasági) szempontból is kivánatos mellőzését.

E rövid önismertetésnek egyetlen czélja, hogy egyet-mást tájékoztatóúl és eljárásom igazolására elmondjak.

Mindenek előtt megjegyzem, hogy a Catilina-féle összeesküvésről szóló munka czíméül az eddig szokásos «de coniuratione Catilinæ» helyett — követve *Wölfflin* tanácsát (Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik, I. évf. 2. füzet, 277—279. ll.), a mint már Sallustius újabb kiadói közűl Scheindler, Schmalz, Klimscha és Eussner is teszik — a «bellum Catilinæ»-t választottam, melynek helyessége több adat egybevetése alapján kétségtelennek bizonyúl. A régi írók Sallustiusnak Catilináról és Jugurtháról szóló műveit a következő elnevezésekkel idézik: «Catilinæ bellum», «Catilinarium» (t. i. bellum), «Catilina»,

«Catilinæ historia», «Catilinaria» (t. i. historia); «Jugurthæ bellum», «bellum Jugurthæ», «Jugurthinum» (t. i. bellum), «Jugurtha», «historia Jugurthina»; a «bellum Catilinæ» csak *Annaeus Florusnál* (Epitome de gestis Romanorum sive Rerum Romanarum libri IV) és *Nonius Marcellusnál* (Compendiosa doctrina de proprietate sermonum p. 299) olvasható. Ezen külömböző idézésekkel szemben *Dietsch* 1859-ben megjelent szövegkritikai kiadásában, Cat. 4, 3 következő szavaira támaszkodva: «igitur de Catilinæ coniuratione quam verissume potero paucis absolvam», a *de Catilinae coniuratione* czímét választotta, melyet utána minden kiadó elfogadott egészen a legújabb időkig. Ezzel szemben azonban helyesen jegyzi meg Wölfflin a fentebb idézett helyen, hogy Sallustiusnak Dietsch által alapúl vett szavaiban csak a könyv tartalma de nem czíme foglaltatik, és adatokkal kétségtelenűl bebizonyítja, hogy a Catilináról szóló monographia czíme *bellum Catilinae* volt, úgy a mint az Florusnál és Noniusnál olvasható. Ugyanis a tizedik századbeli 500. számú *codex Parisinusban* a Catilináról szóló könyv végén ezen szavak olvashatók: «C. Sallustii Crispi bellum Catilinæ explicit (végződik), incipit bellum Jugurthinum», melyek kétségtelenűl Sallustius két munkájának czímét adják, és végleg megerősítik ezen czimek hitelességét *Suidasnak* Zenobiusról szóló következő szavai: Ζηνόβιος, σοφιστής, παιδεύσας (tanított) ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀδριανοῦ Καίσαρος. ἔγραψεν... μετάφρασιν Ἑλληνικῶς τῶν Ἱστοριῶν Σαλουστίου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἱστορικοῦ καὶ τῶν καλουμένων αὐτοῦ Βελῶν, melyek szerint Zenobius görögre fordította Sallustius Historiæ czimű történeti könyvén kívül annak két «bellum»-nak nevezett munkáját (τῶν καλουμένων αὐτοῦ Βελῶν), azaz a Catilináról és Jugurtháról szóló monographiákat. Sőt Wölfflin tovább is megy, és miután bebizonyította, hogy Catilina és Catilinarius helyett Catulina (t. i. caro) és Catulinarius a helyes írásmód, egybevetvén a Parisinus idézett helyét ugyanezen kéziratnak Sallustius Catilináját bevezető soraival: «C. Sallustii Crispi bellum Catulinarium incipit: omnis homines», arra a meggyőződésre jut, hogy a Parisinus két helye közül az egyik (Catulinarium) megtartotta a valódi czím Catulinæ szavából az u-t, a másik (Catilinæ) a genitivusi végzetet, s hogy e szerint Sallustius *Bellum Catulinae*-t írt. Tagadhatatlan, hogy Wölfflin ezen coniecturája se nélkülözi az alapot, de én megelégedtem szövegkiadásomban a kétségtelenűl igaznak felhasználásával, annál inkább is, mert tudtam, hogy már a bellum Catilinæ czím is — legalább minálunk — eléggé szokatlan újítás.

A sallustiusi szövegkritika terén irányadó szerep jutott *Dietsch* 1859-ben (Gai Sallusti Crispi quæ supersunt. Recensuit R. D. Vol. I—II. Teubner) és *Jordan* 1866-ban (C. Sallusti Crispi Catilina Jugurtha Historiarum reliquiæ codicibus servatæ, accedunt rhetorum opuscula Sallustiana. Weidmann) megjelent kiadásaiknak. Dietsch nagy apparatus criti-

cussal felszerelt munkájában főleg a tizedik századbeli 3864. számú codex Vaticanusra támaszkodik, melynek az összes többi sallustiusi kéziratok felett előnyt ad, és hasonló véleményben van Wölfflin is a Ditesch kiadásáról szóló beható értesítőjében (Sallustius. Philol. 17-ik kötet [1861], 519—548. ll.). Az említett Vaticanusnak Dietsch által megállapított mindenek feletti uralma tartott mindaddig, mig Jordan kiadása a sallustiusi szövegkritikát új irányba nem terelte. Jordan a tizedik századbeli 500. számú Parisinust lépteti előtérbe, és főképen ebből adja az apparatus criticust. Művének megjelenése óta általánosan el van ismerve a Parisinus fő tekintélye, és a legutóbbi idők Sallustius-kiadói — Prammer kivételével, ki Dietsch, illetőleg a Vaticanus álláspontján van — mind Jordan kiadását, illetőleg a Parisinust veszik alapúl, és értékesítik mindinkább — a Jordan által megkezdett úton tovább haladva — annak szövegét, leginkább *Eussner* 1888-ban megjelent kiadásában (C. Sallusti Crispi Catilina Jugurtha ex Historiis orationes et epistulæ. In usum scholarum edidt A. E. Teubner).

Az én szövegkiadásom szintén a Jordanén alapúl, mely mellett Dietsch és Eussner kiadásain kívül felhasználtam még *Scheindler* (Prága, Tempsky; Lipcse, Freytag. 1883), *Jakobs-Wirz* (Weidmann, 1886), *Schmalz* (Gotha, Perthes. 1885—1886), *Prammer* (Bécs, Hölder. 1886), és *Linker-Klimscha* (Bécs, Gerold. 1888) kiadásait, úgy szintén — a mennyire lehetett — az összes Sallustiusra vonatkozó szövegkritikai irodalmat, számszerint k. b. negyven czikket és értekezést. Jordan kiadásától kilenczven egy nehány helyen térek el, s ezek között a Jordan által adott kritikai apparatus alapján hatvannégy helyen értékesítem a Parisinust, de Eussner kiadásával szemben csak tízzel több helyen, melyek a következők: Bell. Cat.: 33, 2; 51, 27; 53, 5. Bell. Jug.: 14, 1; 28, 1; 31, 17; 46, 6; 49, 4; 54, 6; 76, 6.

Ezeket tartottam szükségesnek a vállalat tervezete értelmében rövidre fogott præfatio kiegészítéseként munkámról megjegyezni.

Dr. PECZ VILMOS.

Die Braut von Messina. Trauerspiel von *Fr. v. Schiller.* Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Dr. Bauer Simon.* (Jeles írók iskolai tára XXXIV.) Budapest, 1889. Franklin-Társulat. 164 l. Ára 50 kr.

Míg az iskoláink olvasmányáúl szolgáló német klasszikus művek legtöbbjét *(Hermann u. Dorothea, Tell, Iphigenie)* első sorban a tárgy, a tárgygyal kapcsolatban álló problémák és a mű eszméje teszi ily tárgyalásra alkalmassá és fontossá, addig Schiller *Messinai arájá*-nak olvastatását főkép az ahhoz fűződő æsthetikai és dramaturgiai kérdések szempontjából tartjuk ajánlatosnak. Kevés nagyobbszabású dráma van, mely a drámai szerkezet, a tragikum, a «tragikus bűn» és bűnhődés, a

cselekvény és jellemek közti viszony, az antik és modern tragédia közti különbségek és egyéb hasonló kérdések fejtegetésére annyi alkalmat szolgáltatna. Ehhez járúl, hogy a darabbal szoros összefüggésben van Schillernek a kar használatáról szóló értekezése, mely tulajdonképeni tárgyán kívül általánosabb érdekű kérdésekkel (a művészet s főleg a drámai költészet hatása, feladata stb.) is foglalkozik. Így tehát e dráma tárgyalása kiválóan alkalmas arra, hogy az irodalmi alakítás elméleti tanulmányozásának alapot nyújtson, a mit az *Utasítások* a német irodalmi tanítás egyik feladatáúl jelölnek ki. Ily szempontból tehát csak helyesléssel lehet fogadnunk a darabnak, melyet a reáliskolai tanterv különben is a VIII. osztály olvasmányáúl ajánl, a *Jeles írók iskolai tárá*ba való fölvételét. Általában véve elismeréssel szólhatunk a kiadó munkájáról is, magyarázatai lelkiismerettel és gonddal készültek s kétségkívül jó szolgálatot fognak tenni a tragédia iskolai tárgyalásánál.

A *bevezetés* első fejezete a dráma keletkezését tárgyalja helyes felfogással és élvezhető alakban. Fontosabb, részben vitás kérdésekkel foglalkozik a második fejezet, mely a darab tárgyáról szól. A kiadó megemlíti a görög hősmonda ama drámai feldolgozásait s Klinger és Leisewitz darabjait, melyeket a *Messinai ara* forrásaiként tekinthetünk. Tanácsos lett volna, ha ezeknek röviden közölte volna tartalmát is, főleg az *Oedipus király*ét, a melyről többször van szó (5. 7. 8. 10. l.); a tanulóra nézve többet ér ez az efféle homályos itéleteknél: «ez a darab valóságos tragœdiai elemzés» (5. l.). A *Messinai ara* cselekvényének vázolása után a szerző azt a kérdést tárgyalja, vajjon drámánk *végzettragédia-e vagy nem.* Fontosnak mondhatjuk e kérdést nem azért, mintha maga az elnevezés milyensége fontos volna, hanem mivel az befolyással lehet a dráma általános becsének, a benne rejlő tragikumnak s a jellemeknek megítélésére. Bauer ama kérdésre igennel felel. «A személyek, kiket itt szenvedni és bukni látunk, úgymond, *egy sötét végzetnek* áldozatai, mely az egész nemzetséget sújtja, és bár maguk sem bűntelenek, bár saját hibáik által nagyban elősegítik a végzet beteljesedését, mégis *első sorban az atyák bűneiért lakolnak* és ez adja meg a darabnak az úgynevezett *sorstagoedia* jellemét» (9. l.). Az apák bűne pedig, a mint már előbb kifejtette, abban áll, hogy «Messina fejedelme, erkölcs és törvény ellen való természetellenes fellázadásában, nőül vette atyjának választottját és e miatt annak átkát vonta magára, mely egész nemzetségét pusztulással fenyegeti». (7. l.). És: «Ha tehát a *vak végzet* uralkodása nem felel meg, nézetem szerint, a görög tragœdia szellemének, annak átültetése a modern tragœdia talajába még kevésbbé igazolt, és Schillernek ezen kisérlete nem mondható sikerültnek» (11. l.).

E felfogásban, melynek, tudjuk, Németországban is vannak tekintélyes képviselői, nem osztozhatunk. Tagadjuk, hogy a drámában a *vak*

végzet uralkodik s úgy hiszszük, hogy itt is voltakép a *jellemeken* fordúl meg minden. «A messinai fejedelmi háznak igazi megengesztelhetetlen átkát vad, daczos, hatalmaskodó *jelleme* képezi. Ez a jellem, melynek többé-kevésbbé osztályosa minden tagja a családnak, idézi a végzetet fejére s mutatja, saját hősisége által, megrázó hatalmúnak. Az álmok és hüvelyezéseik, a görög értelemben vett fátum egész szerepe inkább csak az, hogy e tragikai eszme hatását támogassa». (Beöthy Zs., *A tragikum* 368. l.). Ez az északról jött szenvedélyes nemzetség leigázta Messina népét, de nem tud ott gyökeret verni s nem bírván szenvedélyein uralkodni, elpusztúl. Erőszakos, hatalmaskodó kényúrnak van rajzolva már az atya, a ki elragadta apja menyasszonyát, a kinek akaratát tulajdon felesége is idegennek tekinti, a ki fiainak egymás iránt ébredő gyűlölségét nem szeretettel csendesíti le, hanem nyers hatalomszóval nyomja el s a ki parancsot ad újszülött leányának megöletésére. Ezeket a jellemvonásokat örökölték fiai is: anyjuk szavai, hogy atyjuk szelleme él bennök tovább, jó és rossz értelemben állanak. De nem egyképen örökösei e szellemnek, sőt épen a jellemökben mutatkozó ellentét igazi csirája összeütközésöknek, a mint hogy ebből érthető meg már ifjukorukban keletkezett kölcsönös gyülöletük is. Az elzárkózott, komolyabb, méláző Don Manuel és a szenvedélyes, a pillanat benyomása alatt álló, hirtelen természetű Don Cesar egész egyénileg vannak jellemezve, ily *ellentétes* jellemeknek a «vak végzet» közreműködése nélkül is össze kellett tűzniök.

Van még valami, a mi a messinai fejedelmi családnak közös jellemvonása s a mi a darabnak egyúttal a végzettragédiákra emlékeztető sötét szinezetét adja meg: *a démonoktól való babonás félelem*, a mely igen jól megfér erőszakos jellemükkel. A középkori felfogásnak megfelelőleg a messinai nép képviselője, a kar, is mindduntalan kifejezést ad efféle érzéseinek. De a démonok, átkok, álomképek, jóslatok, az ókori drámára emlékeztető egyéb motivumok, eszközök és fogások a drámai mechanismusnak inkább csak külsőségeit képezik, a személyek ezek mellett is egész szabadon mozognak, s a testvérek pl. a jóslatoktól, a melyeket nem ismernek s a melyekre később sem fektetnek semmi súlyt, egész függetlenűl cselekednek. És hogy sorsuk valóban úgy alakúl, a mint azt szüleik képekben megálmodták, az már nem «a fatum merev hatalmának» intézése, hanem a jellembeli ellentét következménye; a végzet vagy a véletlen csak az alkalmat adta meg. Hogy a darabban jóslatokról van szó s hogy ezek aztán tényleg beteljesednek, az ép oly kevéssé jogosít bennünket arra, hogy a *Messinai arát* végzettragédiának deklaráljuk, mint a hogy pl. nem jut eszünkbe *Macbeth*et a végzettragédiák közé sorolni azért, mert a boszorkányok ott is megjósolták a babonás thánnak egész jövőjét. Schiller darabjában különben nem is valóságos jóslatokról, hanem csak álmok megfejtéséről van szó (ezt maga Bauer is kiemeli:

«a jóslatok megszüntek, *álomképek* lépnek helyükbe», 11. l.): ez is csak arra mutat, hogy nem szólhatunk többé a «fatum» afféle «merev hatalmá»-ról, mint az ókori drámában, a hol a delphii Apollon hangoztatja csalhatatlan szavait.

E fejezet egyéb pontjaira nézve a következő megjegyzéseink vannak.

«A mint [Oedipus] önmagát ismeri fel apagyilkosnak és vérbűnben leledzőnek és megvakítása és számüzetése által saját ítéletét önnön magán hajtja végre: az többé nem végzet, az nem lett neki előre hirdetve a jóslat által», úgymond Bauer (11. l.) és ebből kiindulva «lényeges» különbséget fejt ki a Sophokles és Schiller darabja között. De ha nem is Apollon, Teiresias mégis megjósolta Oedipusnak végét is: «Koldus lesz, ki dús vala; vak lesz, ki látott, s vándorbottal idegen országokban fog számüzetve bolygani».

«Schillernél is sok tekintetben hiányos az indokolás»: ezt nem tagadjuk, jó lett volna azonban, ha ez állítást néhány példával megvilágosította volna; rá lehetett volna mutatni pl. a II. felv. 6. jel. re, a hol Don Cesar valódi ok nélkül ép arra az időre távozik, míg Diego elmondja, hogy Beatrice jelen volt a fejedelem temetésén; vagy ugyancsak Don Cesar a IV. felv. 3. jel.-ben minden magyarázat nélkül abban hagyja a rabló üldözését.

A bevezetés 3. fejezete *a karról* szól. A szerző itt a görög tragédia karából indúl ki s a görög tragikusoknak eljárását e tekintetben is fölébe helyezi a Schillerének. Amazok iparkodtak, hogy a kart egészen és szervesen beilleszszék a játék körébe, emez a karban «olyasmi számára akart tért nyerni, a mi nem tartozik a cselekvéshez» «(13. l.). A költő, szerzőnk szerint, maga magát fosztotta meg a drámai cselekvés egy hatalmas emeltyűjétől (t. i. a tömegek szervezésétől), midőn a fejedelmeket kisérő lovagokat «puszta karrá lesülyesztette, azaz a cselekvésbe való hathatós beavatkozás lehetőségét elvonta tőlük és őket tétlenségre ítélte. Azért is ezen karnak jelenléte a színpadon, a cselekvő személyek közepette, *pusztán elmelkedő lénye* folytán, gyakran háborgató és feltartóztatja a cselekvés gyors fejlődését» (15. l.). Nem tartozik itt ránk annak kimutatása, hogy a görög tragikusoknál sem volt a kar mindig «beleillesztve» a cselekvénybe s hogy Sophoklesnél és Euripidesnél egyáltalában nem részese többé a cselekvénynek, mint még Aeschylosnál (l. Pecz Vilmos, *A görög tragoedia* I. 114. s k. l.). De hogy Schiller kara nem avatkozik be hathatósan a cselekvésbe, hogy tétlenségre van ítélve, hogy pusztán elmélkedik, azt csak nem állíthatja senki, a ki a darab cselekvényét figyelemmel kiséri. Schlegel Á. V. a drámáról tartott előadásaiban (1825. IV. k. 185. l.) épen azt rójja fel e karnak hibájául, hogy nem szorítkozik puszta elmélkedésre: «Indem jedem der feindlichen Brüder ein eigner

Chor *parteiisch anhängt, der sich mit dem gegenüberstehenden streitet*, hören beide auf ein wahrer Chor, d. h. eine über alles Persönliche erhabne Stimme der Theilnahme und Betrachtung zu sein». Valóban a kar neve alatt is igazi harczos kisérői, meghittei és megbizottai e lovagok a testvéreknek, Mánuel ő nekik mondja el szerelme történetét, a vezéreikkel folytatott párbeszédeik fontosak a cselekvény fejlődésére, egy ízben ellenségesen össze is tűznek, Cesar rájuk bízza Beatricet, ők viszik el anyjához stb. A kar két fele jellemezve is van s ha kiküszöböljük őket, a cselekvénynek ilyen lefolyása lehetetlen. Schiller maga is nemcsak reflektálónak, hanem cselekvőnek is akarta a kart, v. ö. 1803. márcz. 10. Körnerhez írt levelét: «Wegen des Chors bemerke ich noch, dass ich in ihm einen doppelten Charakter darzustellen hatte: einen allgemeinen menschlichen nämlich, wenn er sich im Zustande der ruhigen Reflexion befindet, und einen specifischen, wenn er in Leidenschaft geräth und *zur handelnden Person wird*». És mint ily «cselekvő személy» épen ama «tömegeket» helyettesíti s a költő e tömegek jellemvonásaival ruházta fel: «Als selbsthandelnde Person soll er die ganze Blindheit, Beschränktheit, dumpfe Leidenschaftlichkeit *der Masse* darstellen und so hilft er die Hauptfigur herausheben». Karunk a maga nemében csakugyan ugyanazt a feladatot teljesíti, a mit Moor haramjái, vagy Wallenstein katonái, vagy Stuart Mária környezete és Erzsébet udvari személyzete.

A *Messinai ara* karáról különben csak úgy ítélhetünk helyesen és igazságosan, ha Schiller motivumait veszszük tekintetbe, s akkor nem fogunk azon csodálkozni, hogy nem ért el olyasmit, a mit nem is akart elérni. Szem előtt kell tartanunk, hogy ő nem azért vezette be a kart, hogy ezzel a cselekvény természetességét s egyuttal a néző illuzióját fokozza (sőt ő ép ez ellen akart hatni), hanem azért, mivel ezáltal a dráma magasabb czéljait vélte elérhetőknek. Szerinte t. i. a művészetnek azt az erőt kell az emberben keltenie, hogy az anyagon eszmék által uralkodjék. A drámában is külön kell választani az eszméket az anyagtól, a cselekvénytől: ez a karnak fő feladata. Hogy Schiller kisérlete elhibázottnak tünik fel, annak okát nem annyira a költőben kell keresni, mint inkább a modern közönségben, a mely csak cselekvényt akar a drámában és keveset törődik az eszmékkel, a melyekkel «az anyagon uralkodhatik».

A bevezetés 4. fejezetében jól van tárgyalva a dráma nyelve és verse; a jelzőkről és szóösszetételekről, a hasonlatokról és szententiákról mondottakat azonban a szerző itt is megvilágosíthatta volna egy pár példával.

Erre következik a jegyzetekkel ellátott szöveg, először Schiller értekezése *Ueber den Gebrauch des Chors*, azután maga a teljes dráma. (A személyek névsorát nem az értekezés, hanem közvetetlenül a dráma

előtt kellett volna közölni.) A mi a dráma szövegét illeti, iskolai használatra szánt kiadásban, úgy hiszszük, okvetetlenül fel kellett volna azt osztani felvonásokra és jelenetekre s czélszerű lett volna a verssorok számozása is. A kiadó egyszerűen a Hempel-féle kiadást követhette volna, mely a darab scenikus beosztását az úgyn. *hamburgi szini kéziratból* vette át.

A szöveg alatt álló jegyzetek java részéhez nem fér kifogás, a kiadó a rendelkezésre álló forrásokat és segédeszközöket tapintattal használta, általában véve nem nyújt kelleténél se többet se kevesebbet s a mit magyaráz, rendesen jól magyarázza. E tekintetben csak a következő megjegyzéseink vannak:

40. l.: az *ihres Lebens Licht* kifejezés «élete világosságá»-val fordítva meglehetős üres phrasis; a *Licht* itt egyenesen gyönyör, boldogság értelmében veendő, mint görög íróknál a φάος szó.

43. l.: *ich unternahm das nicht zu Hoffende*, értsd: megkisérlettem azt, a minek szerencsés kifejlését, végét nem lehetett remélni.

45. l.: *das Herz empfindet ihrer Nähe Kraft und Zug:* B. szerint «hendiadys e. h. kräftigen Zug», még inkább: Anziehungskraft.

46. l.: *das Haupt der Medusen:* megjegyzendő, hogy ez utóbbi régies gen. *sing.*

47. l.: *Gottesfriede*, itt bizonyára nem a *treuga Dei* specialis jelentésében (28. jegyz.), hanem egyszerűen *béke* vagy *fegyverszünet* értelemben.

U. o.: *da erprobe das Eisen den Muth:* nem «tegye próbára» (33. j.), hanem «mutassa ki, bizonyítsa be, igazolja».

50. l.: *flüchtig:* itt «mulandó».

U. o.: *hinter den grossen Höhen*, értsd: a magaslatra való feljutás után.

51. l.: *dein (herrliches) Haupt* = dich, úgy a magyarban mint a görögben (már Homerosznál), és a régibb németben használatos körülírás. A magyar *fejem*, *-ed*, *-e* személyragos főnévnek személynévmás helyett való használatáról l. Lehr Albert fejtegetését Toldi-commentárja 126. lapját.

54. l. 71. jegyz.: «A szolgálatkészség itt nem erény, hanem *árulás*» — érthetetlen.

55. l. Izabella e szavaiban: *Es liebt ein jeder, frei sich selbst zu leben nach dem eigenen Gesetz*, nincsen «szemrehányás» (74. j.), csak a ténynek egyszerű constatálása.

U. o. e sorokhoz: *Der Herrscher Fall, der hohen Häupter Sturz ist ihrer Lieder Stoff und ihr Gespräch*, a kiadó megjegyzi: «Ez nem kizárólag a messinaiakra vonatkozik, hanem általában jellemzi a hősmondák tartalmát» stb. De itt a hangsúly a *Fall* és *Sturz*-on van, s ezt

mégis különösen a messinaiakra érti: más népek fejedelmeik győzelmeit dicsőítik meg, ezek pedig uralkodóik kárán és bukásán örvendenek (l. az előző sorban: die *Schadenfreude* ist's wodurch sie sich rächen).

61. l. 100. j.: Itt és később is többször (72. 137. l.) a soros szerkezetű párbeszédet *stichometriának* (vagy pláne stychometriának) mondja a kiadó; a tragédia nyelvének e sajátságát tudtommal csakis *stichomythiá nak* nevezték és nevezik; *stichometria* egészen más valamit jelent.

63. l. *Den Späher erblick' ich wiederkehrend:* «sajátos szerkezet, a részesülő helyett inkább a határozatlan alakot vártuk volna, a magyarban is úgy mondjuk: *látom visszatérni*». (105. j.). Csakhogy a németben infinitivussal is «sajátos» volna a szerkezet, *erblicken* mellett nem szokott állani az accus. c. inf. (hanem igenis *sehen* mellett). A magyarban használatos hasonló kifejezésekre nézve v. ö. Lehr Albert Toldi-commentárja 464. l.

67. l.: *wundernd* «sich wundernd» vagy «verwundert» helyett; szintúgy 70. és 136. l.

68. l.: *Mit Späheraugen folgt ich dir schon längst, ein seltsam wunderbar Geheimnis ahnend*, ehhez a 120. j.: «Talán attól féltek, hogy a vezér cserben hagyja őket? Máskülönben nagyon rossz világot vetne rájuk, hogy fejedelmük lépteit kémszemekkel követik». Különös megjegyzés. Titkot sejtve érdeklődésből is követhették, kísérhették Don Manuelt *szemükkel*; hogy lépteit követték, nyomában jártak, az nincs a szövegben kifejezve.

U. o.: *keiner unsers Chors*, 122. j.: «Nagyon sajátszerű és szokatlan, hogy a kisérők önmagukat *karnak* nevezik». — Csakhogy *Chor* nemcsak drámai vagy énekes *kart* jelenthet, hanem egyszerűen *csapatot* is (v. ö. stellt euch zu mir ins *Chor der Treuen*, Gœthe); így itt is.

72. l.: *der allseh'nde Aether über uns*, ehhez a 142. j.: «H. ö. Berzsenyinél *az aether* uránjai». Ugyan mit «hasonlítson össze» itt a tanuló? Hogy az *aether* szó előfordúl itt is meg ott is? Kezdünk túlságba menni a «párhuzamos idézetek» hajhászásával.

91. l.: *Mit glücklichen Zeichen, Glückliche, trittst du in ein götterbegünstigstes, glückliches Haus*, — a *glücklich* szó ismétlésének jelentősége van, ezzel a kar mintegy el akarja hárítani a szerencsétlenséget az új frigytől; az ily jelentésű szavaknak a régiek hite szerint már magukban véve jó hatásuk volt. A *glückliche Zeichen* a testvérek kibékülésére vonatkozik, melyet a kar jó omennek tekint.

104. l. 67. j. *Genien:* «Most általában szárnyas *női* alakok neveztetnek így», — a geniusokat általában *gyermeki* alakban szokás képzelni és képezni.

111. l.: *ein verschwiegner Aufenthalt der Seelen*, 90. j.: «azaz oly

embereknek tartózkodási helye, kik tökéletesen elzárkóztak a világtól és csakis lelki üdvösségüknek élnek». A *Seelen* itt is csak a halottakra vonatkozik, tartózkodásuk helye a temető vagy a túlvilág (Düntzer: *Elysium).*

121. l. 22. j.: «*Eiland*, összetett szó, melynek első része *Ei*, az ó-északi *ey*, ófn. *ouwa*, sziget szóból származik». Az ófn. *ouwa*-ból nem lehet úfn. *Ei* (hanem csak az *Au* szó); *Eiland* = *ein-land*, «alleinliegendes Land».

124. l.: *da sie [die That] vorhanden ist und geschehen. Vorhanden* itt synonymuma a *geschehen*-nek, a. m. «beállott», v. ö. Luthernél: ein Unglück ist *vorhanden* über unserem Herrn.

130. l.: *Dass ich der aufgeschlossnen Blume des Gefühls mit banger Furcht entgegensah*, magyarázatot kíván: az érzelem kifeslett virága a. m. az érzelem ébredése, fakadása.

141. l.: *Du hast es gesprochen, das Wort des Jammers* stb., ehhez a 34. j.: «H. ö. Racine: Phèdre». Csak nem olvashatja el a tanuló vagy a tanár e hely összehasonlítása kedvéért az egész Phédrát? Az utalás valószínűleg az I. fv. 3. jel.-re vonatkozik, a hol Phèdre Hippolyte nevének említésére felkiált: C'est toi qui l'as nommé!

144. l. 51. j. A *csillagjóslás* nem «*horoscop*» (ez a csillagjósnak csak egy szerszáma), hanem *astrologia*.

149. l. A *Basilisk* szó magyarázatot kívánna. Hogy e különben egészen ártatlan természetű gyíkféle állatnak (melyet már Plinius említ) tekintete öl, azt Schiller valószínűleg Shakespeare *III. Rikárd*jából vette (IV, 1.); v. ö. *Räuber* III, 1.; *Wallensteins Tod* III, 18.

A kiadás *stilisztikai* oldalát illetőleg egy-két különös hasonlatot emelünk ki: «Mint a kis csirke még egyideig magán hordja a tojás héját, úgy kiséri a kar a görög tragœdiát» (12. l.); nem világosabbá, hanem csak homályossá teszi a dolgot a következő hasonlat: «Schillernél [a kar] egy az épület körűl vezető erkély, melyhez a kijáratokat a belsejéből kellett törnie azon czélból, hogy a személyek a bent uralkodó fojtó levegőtől menekülendők, egy időre kiléphessenek a szabadba.» (13. l.). A stilus magyartalanságai közül különösen gyakori és sértő a magy. főnévi igenévnek a ném. *zu*-val álló infinitivus módjára való használata: «Ösztönöztetve érezte magát szomorújátékot írni» (6. l.); «érezte magában az erőt, azokat az emberi érzés korlátaiban tartani» (7. l.); «a görögök a francziáktól tanúlhattak volna, minden fellépést és távozást kellően indokolni» (14. l.); «nem lettek volna abban a kényszerhelyzetben, a cselekvő személyeket a nyivánosság elé vezetni» (14. l.) stb. Német mintára használja az adverbialis attributumot: «Oly okokból, melyek magas erkölcsi és eszményi *felfogásának a színház hivatásáról* becsületére válnak» (12. l.); «a színhely rendesen egy nyilvános *tér a királyi*

palota előtt volt» (14. l.).— A sajtóhibák közűl itt csak a következőkre figyelmeztetünk: 45. l. hend*y*adys; 46. l. I*y*b*i*kus; 52. l. die *G*öttliche (die *g*öttliche h.); 57. l. de*n* Gesunden (olv. de*m* G.); 60. l. von deine*n* Bruder; 81. l. 185. j.: *20.* old. h. olv.: *57.* l.; 143. l. 43. j.: *45.* h. olv. *98.* l.; 145. l. durchbort; 156. l. von de*n* Tod. Dr. PETZ GEDEON.

Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal, a reáliskolák VI. osztálya számára írta *Pirchala Imre.* 8-r. Bpest 1888. Eggenberger, 96 l. Ára 70 kr.

Szerzőt tankönyve második részének gyors megírására bizonyára a kedvező fogadtatás ösztönözte, melyben tankönyvének első része részesült. (Phil. Közl. 1888. jan. és márcz. füz. és Tanáregyl. Közl. nov. füzet.)

E tankönyv nem ragaszkodik szorosan a második latin évfolyamban kitűzött nyelvtani tananyaghoz, hanem — igen helyesen — a múlt évi szakadozott mondattani ismereteknek bibővítését és rendszeresítését czélozva a mondattani tananyagot egész teljességében öleli fel. Igy e tankönyv nemcsak azoknak tesz jó szolgálatot, kik már az első részt (alaktant) behozták, hanem kétségkívül azoknak is, kik az alaktant más tankönyv alapján tárgyalták.

Szerző ugyanis a reáliskolai latin nyelvoktatás rövid idejéhez és főczéljához képest nagyon megrostálta a mondattani tananyagot, és a nélkül hogy a lényegesebb mondattani sajátságokat mellőzné, adja az idevágó szabályok quintessentiáját, a mi abból az egy tényből is kitetszik, hogy a syntaxis csak 29 lapra terjed. Ehhez járulnak: a prosodiai függelék (29—31 lap), a prózai olvasmányok (31—63 l.), a költői szemelvények (63—73. l.) és végre a fordítási gyakorlatok (73—93 l.).

A könyv tananyagátés szerkezetét illetőleg megjegyzéseink a következők: A prózai olvasmányok (nagyobbára Cicero philosophiai műveinek és beszédeinek kivonatai), melyek a rómaiak történetéből vannak merítve, összefüggő egészet alkotnak és stilus tekintetében is beválnak; de minthogy a reáliskolai latin nyelvoktatás szabályzata Cicero válogatott leveleinek olvasását határozottan követeli, ezen prózai olvasmányokkal a második tanfolyambeli növendékek nem foglalkozhatnak. Ha azonban tekintetbe veszszük, hogy a szerző nyelvtanának első részében foglalt összefüggő olvasmányt (Perzsa háborúk) tárgyánál fogva az említett birálatok különösen hibáztatták, azt hiszszük legczélszerűbb volna e baj elhárítására szerző mondattanának római tárgyú és a történeti egymásutánt figyelembe vevő olvasmányát nyelvtanának első részében használni fel, és mondattana számára új, nevezetesen Cicero leveleiből vett olvasmányról gondoskodni.

A költői szemelvényeket sem tartjuk idevalóknak, mivel az Antho-

logia olvastatása által úgy is megismertetjük a tanulókkal legalább a legnevezetesebb római költőket, míg itt csak Ovidius szerepel (természetesen hexameteres és distichonos versmértékkel). Ha tehát szerző költői szemelvényeket akart adni, akkor bővebben kellett volna válogatnia, s egyszersmind tárgyalnia kellett volna a classicus versmértékeket is az újabb elmélet alapján. Egyébiránt két engedélyezett Anthologiánk (szerzőnké és a Pozder-Dávid féle) megfelel mind a két czélnak, és így itt e költői szemelvényekről szívesen lemondhatunk.

Egyik legsajnosabb fogyatkozása e tankönyvnek az, hogy a római naptár, pénz és mértékek ismertetése, melynek égető szüksége különösen Cicero leveleinek olvasása közben érezhető, a függelékben elmaradt. Helyén való volna egy magyar-latin szótárnak is a fordítási gyakorlatokhoz való csatolása, ismervén magyar-latin szótáraink magas árát és nagyobbára megbizhatatlan voltát.

Ezen általános megjegyzések után nézzük most már a könyvet részleteiben.

Szerző az egyszerű mondatból indúlva ki, az eseteket a Schulz-Dávid-féle grammatica nyomán alaktani kategoriák szerint fejtegeti. *Hasznos és érdemes újitás tankönyvében a német és franczia nyelvekkel való analogia feltüntetése* — a hol és a mikor alkalom kínálkozik reá —, mert ez valóban könnyíteni fogja a szabályok megtanulását. Ámde kár volt a latin mondatokat magyarra fordítani,*) mert oly könnyűek és egyszerűek, hogy ezt már a tanuló (esetleg kis útbaigazítással) maga is végezheti. Néhol túlságos sok igét sorol fel, a helyett, hogy az igéket értelmökre való tekintettel (mint a Bartal-Malmosi-féle mondattan teszi) általánosítaná (2, 23, 28, 54. §§.). Másutt a casusoknak rövid jelszavakkal való elnevezéseit (pl. abl. copiæ és inopiæ, abl. pretii, gen. memoriæ és criminis) hagyta el, holott egyebütt következetesen megtartotta.

Az accusativus tárgyalásánál a belső tárgy vagy figura etymologica (pugnam pugnare, dictum dicere stb.) legalább ritkább betűkkel volna emlitendő. A 12. §.-ban a kettős accusativus és a 21. §.-ban a (utilis, noxius, gratus, similis stb.) melléknevek mellett álló dat. analogiája a német nyelvvel nincsen kimutatva.

A 35 §.-ban a collocare mellett álló szerkezet úgy volna megfejthető, hogy a latin észjárás itt nemcsak magát a cselekvést, hanem egyúttal annak eredményét is kifejezi. (Tehát: Præsidium collocarunt in urbe = præsidium collocarunt in urbem, ut in urbe sint, v. ö. a magyar: gyere nálunk).

A 38 §.-ban az abl. copiae-t vonzó igék nagy része a 28. §.-hoz veendő. A 48. §.-ban a gen. subiectivus és obiectivus világos megkülön-

*) Mi ezt részünkről csak helyeselhetjük. *Szerk.*

böztetésére a példát kellett volna jobban megvilágítani. Azaz: amor patris, ha gen. subiectivus, = pater amat (aliquem), ellenben ha gen. obiectivus, = patrem amat (aliquis).

Az 52. §., mivel már a 49. §.-ban szó van a genitivus qualitatisról, talán szükségtelen.

Az igét mondattani alapon (nem kötőszók szerint) teszi fejtegetése tárgyává, és habár itt a más nyelvekkel való kapcsolat hijjával semmi féle támaszpontot sem találhatunk, mégis *szűk keretben velősen és világosan magyarázza a legfontosabb szabályokat.* A 68. §.-ban, hol az alanyi és tárgyi mondatokról szól, az acc. cum inf. szerkezetet kívánó verba sentiendi és dicendi, és az est-tel összekötött főnevek hiányzanak.

A 84. §-ban a «cum explicativum» kimaradt az időhatározó mondatokat bevezető kötőszók sorából. A 85. §.-ban a «cum additivum» értelmezése homályos, és éppen a lényeget nem emeli ki. Szerzőnk szerint a «cum additivum az utómondatban az értelem szerinti főcselekményt fejezi ki», holott lényege az, hogy mint utómondat váratlan fontosabb eseményt csatol az előzményhez, és azért et tum-mal oldható fel. A 90. §.-ból a vontakozó okhatározó és következményi mondatok a megfelelő 77. és 80. §.-hoz illesztendők.

A fordítási gyakorlatok az olvasmányok szövegéhez alkalmazkodnak és mindig a grammatica valamely tanult részét tartják szem előtt. Csak egy gyakorlat áll egyes mondatokból, hogy a tanuló egy nagyobb szakaszból (abl. használata) nyert ismereteit változatos és megfelelő példákban egyszerre recapitulálhassa.

Szerző könyvét — összevetvén annak könnyen pótolható csekély hiányait kiváló előnyeivel — kartársaimnak melegen ajánlhatom.

Temesvár, 1888 okt. hó 13. GRÓSZ JAKAB.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Wilhelm Scherer et la philologie allemande. Par *Victor Basch*, chargé de cours à la Faculté des lettres de Rennes. — Paris, Berger-Levrault, 1889. 148 l.

E tanulmány megjelenése örvendetes jele annak, mily szép sikerrel halad a német nyelvi és irodalmi oktatás Francziaországban. Tíz évvel ezelőtt ily könyv itt lehetetlen volt. Ha a főbb német irodalmi mozzanatok nem is voltak ismeretlenek, a tudós életet csakis néhány kiváló tanár ismerte. Mindazt, a mit Németországról a háború előtt

írtak, vagy St. René Taillandier vagy Philarète Chasles tollából került ki; az egyik a Sorbonneon, a másik a Collége de Franceon képviselte azon szakmát, a melyet itt *littérature étrangère*nek neveznek. A *Revue Germanique* harmincz kötete az ötvenes években kitünő szolgálatot tehetett volna, ha a nagy közönség e kérdések iránt érdeklődött volna. A vidék alig foglalkozott a franczia termékekkel, még kevésbbé a külföldiekkel. A fakultások nyomorogtak; néhány tanár egy nők- és öregekből álló hallgatóság előtt néhány szép phrasisban szólt philosophiáról, római és görög, néha angol írókról. Valódi egyetemi életről szó sem volt. Végre 1880-ban, Jules Ferry ministeriuma alatt, több jeles tanférfi átlátta, hogy derék gymnasiumi tanárokban nagy hiány volt. A sokat magasztalt *Ecole normale* évenkint vagy húsz tanárt képzett, de e szám nemcsak hogy nem volt elegendő, hanem jó része az egyetemekre törekedett jutni, vagy megunva a vidéki életet, ujságíró lett (lásd About, Sarcey, J. J. Weiss, Prévost-Paradol, Taine és még újabban Jules Lemaître). A jelölteket stipendiumokkal bírták rá, hogy a Sorbonneon egyetemi hallgatókká legyenek és így 1882 végén egy kis mag jött létre, a mely néhány év alatt ezer hallgatóra nőtt. A vidéki fakultásokba is kezdettek új életet önteni; a régi tanárok mellett a *maîtres de conférences* cz. alatt fiatal erőket bíztak meg az egyetemi gradusok előkészítésével, több párisi lyceum tanítványait fizetéssel tanulókúl küldöttek oda, s így Lyon, Nancy, Bordeaux s még két vagy három egyetem végre hallgatókkal rendelkezett. Tagadhatatlan, hogy még manap a tizenhat fakultás közt a felének alig van hallgatója, kivéve a stipendistákat. Az általános helyzet jellemzése 1880 előtt, a lassankint behozott reformok, a felső tanulmányok ujjászületése és azok befolyása a középtanodai tanári karra, az új *universiték*, azaz új egyetemi középpontok képzése: mindez megérdemli, hogy egy a franczia közoktatásról szóló munkában jelentékeny helyet foglaljon el. E munkából, melyet tán néhány év mulva, ha az összes hivatalos anyagot összegyűjtöttem, közzéteszek, ki fog derülni, mily hamis felfogásuk van mindazoknak Németországban és másutt, a kik az itteni tanügyi viszonyokról könyvekből vagy egy futólagos pillantás után ítélnek.

Ami különösen a német nyelvi felsőbb oktatást illeti, jelenleg ugyan minden fakultásban van egy tanár, a ki vagy a német vagy az angol irodalmat tárgyalja, de minthogy itt egy jó fakultás alatt azt értik, a mely a tanári vizsgálatokra előkészít, minthogy a fakultást annál nagyobbra becsülik, mennél több hallgatója állja ki sikerrel az évi concursusokat, valóságban csak a párisi és a nancyi egyetem számít. Ezekben két-két tanár végzi a teendőket, a mennyiben az egyik főleg nyelvtani kérdéseket fejteget — mily előkészülettel és sikerrel, azt nem kutatjuk — a másik irodalomtörténettel foglalkozik. Basch úr, a ki budapesti

születésű, de még gyermekkorában jutott Francziaországba, eleintén a nyelvtani tanszéket foglalta el Nancy-ban, jelenleg a német irodalom egyedüli képviselője Rennes-ben. Tanulmánya, melyet ismertetünk, nancyi tartózkodásának gyümölcse és eredetileg az *«Annales de l'Est»* szímű folyóiratban jelent meg. A vidéki fakultások egynehánya, a melyek azelőtt oly kevés életjelt adtak magukról, jelenleg külön közlönynyel rendelkeznek, így Nancy, Lyon, Bordeaux, Caen, Toulouse, Grenoble, Poitiers, a melyben a tanári testületnek, néha a tehetségesebb hallgatók dolgozatai jelennek meg. Lyon a legvaskosabb köteteket bocsátja közzé s minap még elhúnyt dékánjának, Heinrichnek, német irodalomtörténetét új kiadásban is kezdte közzéteni. Német irodalomtörténetről szólván, megjegyezzük, hogy ez az egyedüli franczia munka, a mely az összes irodalmat átkarolja, néhány kisebb vázlatot, mint Lange *Tableau de la litterature allemande* és Bossert átnézetét a *Grande Encyclopédie*ben nem említve. A magvas monographiák nem hiányoznak; azokon kívül, melyeket már azelőtt jeleztünk, ki kell emelnünk *Firmery* thesisét Jean Paul Richterről; a mely Németországban is feltűnést keltett és Nerrlich munkája mellett is kiállja a versenyt. Firmery Basch elődje volt Rennesben, jelenleg Lyonban oktat; *Schweitzer* párisi lyceumi tanár dolgozatát Hans Sachsról, a mely tizenöt évi fáradozás és könyvtári kutatás eredménye; *Erhard* clermonti egyetemi tanár thesisét: *Les comedies de Molière en Allemagne; le théâtre et la critique*, és végre *Bailly* dolgozatát Klopstockról, a mely mint lyoni egyetemi thesis jelent meg minap. Bailly eddig Lilleben volt maître de conférences, most egy párisi lyceumba törekszik jutni, új jele annak, hogy sok tudor jobb szeret egy párisi középiskolában, mint egy vidéki fakultásban tanítani. Az anyagi helyzet ugyanaz, ha nem jobb, és azonkívül az irodalmi és szellemi középpontban élhet az ember, míg vidéken mindenki magára van utalva. Ha eddig e körülmény nem okozott nagy kárt, tíz vagy húsz év után majd megérzik. Különösen német könyv Párison kívül ritkán található; s így pl. *Joret* Aixben, miután Herder-tanulmányát közzétette, más téren kezdett működni; mindamellett a német kritika sokat tart róla s a német irodalom legkiválóbb franczia ismerőjének tekinti *(der feinste Kenner deutscher Literatur)*, valószínüleg azért, mert a *Revue critique* szerkesztője, *Chuquet*, főleg a franczia forradalom hadi történetével foglalkozik; de ennek négy klasszikus kiadása (Gœthe, Campagne in Frankreich, Gœtz, Hermann und Dorothea és Schiller Wallenstein's Lager) eddig Lichtenberger Gœtz-e mellett a legjobbak, nemcsak itt, hanem a külföldön is, s e kiadások valamint rerecensiói az Ecole normale (eddig még nem rendes) német tanszékére vezették s valószínüleg Guizot utódja lesz a Collége de Franceon, a hol már többször mint helyettes tanár működött.

Mindezen munkákban a forma a fődolog; a német irodalmi kutatás a legkisebb és legsilányabb dissertatioig fel van használva, de oly csinos modorban előadva, hogy minden művelt ember megérti. Ebből következtethetjük, hogy mily német munkákat szeretnek itt különösen olvasni. Gervinus irodalomtörténetét nagyrabecsülik, Gœdeke-vagy Kobersteinről nem akarnak semmit tudni; Danzel-Guhrauer Lessingművét néha-néha lapozgatják, Erich Schmidtét tanulmányozzák. Scherer irodalomtörténetét valódi örömmel fogadták; végre valahára egy kiváló kutató érthetően beszélt és oly eszméket tárt fel, a melyeket eddig a kézikönyvekben hiába kerestek. Halála mély benyomást tett a tudós körökben; azok, a kik Berlinben látták, mint Burdeau, a ki a *Journal des Débats*ban írt róla, vagy Lichtenberger, a kinek Basch könyvét ajánlotta, meleg szavakban emlékeztek meg róla, és most Basch valóban szép emléket emelt neki.

A munka öt része oszlik, az első és ötödik a nyelvészt, a többi az embert, az irodalomtörténészt és æsthetikust jellemzi. A szerző az első fejezetben a német philologia történetére rövid pillantást vet; vezérei Raumer, maga Scherer és Rückert. Ez a fejezet épúgy mint az utolsó, ahol Scherert mint nyelvészt jellemzi, azt mutatja, mily odaadással fogta fel Basch új hivatását Nancyban, midőn a fiatal agrégére, ki még kevéssé jártas volt a philologiai problemákban, e szakot reá bizták. Hangya szorgalommal gyűjtötte össze az anyagot és már első két évi működésében képét adhatta a német philologiai mozgalomnak és jelöltjeit nagyon jól készítette elő a nyelvtani kérdések fejtegetésére, a melyek néhány év óta az agregatió konkursusán oly nagy szerepet játszanak. Az utolsó fejezet különösen, ahol Scherer fő nyelvészeti munkájának (Zur Geschichte der deutschen Sprache) nézeteit bonczolja és néha czáfolja, a hol kimutatja, hogy az alap, a melyen e fényes épület áll, nem igen biztos, azt bizonyítja, hogy derék philologussal van dolgunk. Basch szép tehetségét még jobban mutatja a három fejezet, hol Scherer általános nézeteit, irodalomtörténetét és æsthetikáját jellemzi. Ez osztrák születésű tudósban a determinismus hatalmas szószólóját látja, a ki az irodalmi kutatásokba a jelenkor hatalmas eszméit beviszi, a ki ámbár Lachmann és Müllenhoff tanítványa, nem követi mestereit híven, hanem köztük és Pfeiffer iskolája közt közvetítő szerepet játszik, és az inductio, hypothesis és a domináló jellemek tanával akar magyarázni mindent. Kiemeli irodalomtörténetének nagy érdemeit, a középkor kitünő tárgyalását; kimutatja az ellentétet közte és a többi irodalomtörténetírók közt; a négy nagy elme: Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide, Lessing és Gœthe remek jellemzését, a kikben Scherer a cselekvény, a tett embereit látja. De nem hallgatja el, mily érdemetlenül bánt Scherer Heinevel és mily kevésre becsüli az újabb irodalmi

mozgalmat. Basch nagy bámulója Grillparzer darabjainak; egy finom analysisben Scherer ellenében kimutatja, mily nagy tragikust bírt Ausztria e Francziaországban kevéssé ismert költőben.

Scherer Poétikája, a melyet halála után tanítványa Meyer adott ki, alkalmat szolgáltat a szerzőnek, hogy a kiváló æsthetikus tanát, a mennyiben ez előadásaiból kitünt, ismertesse. Az eszme valóban nagyszerű; de az ily detail kutatások alapján megirandó æsthetika még a távolban lebeg. A statistikai anyag, melyet Scherer követel, még távolról sincs együtt. Mindannyiszor hogy nagy kritikusok, mint Scherer és nemrég Baumgart, a poétikát tárgyalják, az aristotelesi kritikát magasztalják és sajnálatukat fejezik ki, hogy Lessing Laokoonja, a mely egészben aristotelesi tanulmányokon alapszik, nem készült el; mily jelenség több mint száz év után egy oly sokat gondolkodó nemzet életében e panasz és sajnálat, hogy a Laokoon töredék maradt! Mily vallomás, mily veszteség! Basch kimutatja, hogy mily befolyással volt a determinismus tana Scherer nézeteire, mennyiben tartozik a történeti iskolához, mit köszön Tainenek és mily módon lehetne e fényes vázlatnak testet adni. De tudjuk, hogy a Scherer követelte igények még nemzedékeket fognak foglalkoztatni, és addig még mindig jól teszünk, ha Lessinghez és az ó-korhoz térünk vissza.

Páris, szeptember hóban, 1889. KONT IGNÁCZ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

20. Bäuerle Ferencz, A germán mythologia- és mondavilágból. (A cisterci-rend bajai kath. főgymnásiumának értesítője. 1887.) — A szerző ez értekezésben a germán mythos és hősmonda legfontosabb tárgyait s az azokkal összefüggésben levő kérdéseket tárgyalja. Fejtegetései «nem azoknak vannak szánva, úgymond, kik a germán mythologiát ismerik, hanem szánva vannak főleg a tanuló ifjuságnak, a melynek nem igen van alkalma a germán mythologiával megismerkedni». Dicséretreméltó szándék, — a baj csak az, hogy a szerző maga is nagyon rosszúl ismeri a germán mythologiát. Az értekezés bevezetése általánosságban szól a mythologiáról. de már ebből a fejtegetésből is az olvasó alighanem több zavaros, mint világos fogalmat fog meríteni. Az értekezés első mondata szerint «mythologia nem más, mint a régi pogány népek mythosainak *tana*» s a következő lapon is az olvasható, hogy «germán

mythologia alatt az összes germán nép *hitregetanát* értjük»; — ezek alapján tehát valami tudományfélét fog sejteni a szerző «tanuló ifjusága» a mythologia neve alatt.

De ugyancsak az első lapon azt találjuk, hogy «a mythologia *költészet*, melynél a phantasiának legszabadabb működés van engedve» s hogy «a mythologiának már az a természete, hogy sejtelmes, homályos . . .» Ez ellenmondásos bevezetés után a szerző a «germánok mythologiájára» tér át s minthogy «német mythologia a szó szoros értelmében véve nincs», a skandináv hagyományok tárgyalásába fog. A szerzőnek ezen egész skandináv mythologiája nem egyéb, mint az ifjabb Edda egy könyvének, a *Gylfaginning*nek gyönge, kritikátlan kivonata — persze nem az eredeti alapján. Beszél valamit a legrégibb istenről, a kit *Allfadur*nak nevez felsorolja ennek 12 nevét, azután a világ keletkezéséről szól, majd az ázokról, a kiket névszerint felsorol. Erre ismét egy részlet a világ szerkezetéből (az eget és földet összekötő híd, Asgard városa, Valhalla), majd Odhin összes lovainak névszerint való felsorolása. Most a «szoros értelemben vett germánok» — értsd: a németek — istenségei közül következnek a főbbek, de mivel «a többi germán istenség kevésbbé érdekes és nevezetes», ismét a skandináv mythologiára tér vissza s az első emberpár s a törpék teremtését beszéli el. Majd a három ég és kilencz világ felsorolása s azután a világ végének elbeszélése következik. Elpusztulván a mindenség, a szerző «egy pillanatot vet» a germán mondavilágba is. Elmondja, hogy «a Nibelungének egy a 12. században keletkezett nagyszerű népies éposz», hogy «*nem egy költő műve az*, hanem évszázadok terméke»; négy sorral lejebb igaz hogy már azt olvassuk, hogy «e nagyszerű époszt a német nemzet állítólag *Kürenbergnek köszöni*, ő volt az, a ki a 12. században oly ügyesen, oly tapintatosan, oly művésziesen egy szerves egészszé fűzte össze a mondákat» . . . stb. stb. Majd a «Nibelungéneket megelőző, vele összefüggő» mondát tárgyalja, t. i. a nibelungmondának skandináv alakját, s miután még értésünkre adta, hogy «az elmondott rész körülbelül megfelel a Nibelungéneknek; ez képezi röviden a Nib. ének tárgyát, csakhogy részint ezen említett *szereplők felcserélésével*, részint *sokkal több más szereplő személylyel és eseménynyel megtoldva*», megemlíti Friedr. von der Hagen magyarázatát és Schlegel Ágost szavaival lendületesen befejezi értekezését.

E rövid kivonatból is látható, hogy az értekezés zavaros dispositiójával, ide-oda ugró gondolatmenetével s naiv előadásmódjával (l. pl. még: «ezt a vakmerőséget az istenek *megaprehendálták*», 16. l.) körülbelül egy iskolai dolgozat mértékét üti meg. De a feldolgozás e módja egészen méltó a tartalomhoz. A botlások részletes felsorolásával és helyreigazításával lapokat tölthetnénk meg. *Ostar* a szerző szerint a hold kormányzónője (19. l.), pedig nevéből világos, hogy csak a kelet, a hajnal s

egyuttal a tavasz istennője lehetett. Míg ilyenformán a hold s ez istennő között alaptalan összefüggést létesít, addig a *Montag* szónak a hold nevével való világos összefüggését ignorálja s ez utóbbit *Manna* (?) isten nevéből származtatja (18). Érdekesek az *ázokra* vonatkozó felvilágosításai; az istenek e nemzetsége Ázsiából vándorolt be s nevük az *Asiate* (!) szóból származik; megmaradt az *As* szó a kártyák elnevezésénél; *As* = legnagyobb, legerősebb (17). Az *alfok* neve a lat. *albus* szóból ered (20 l.). Az Asgard közepén levő tér szerinte *Idavellur*, ehhez megjegyzi: «*Idaflur?*» (18. l.). Persze az *Idavellur* szó egyáltalában nem létezik, hanem csak *Idavǫllr*, az óskand. *vǫllr* szónak pedig semmi köze a ném. *Flur* szóhoz. Egyáltalában minden lapon meglátszik, hogy a szerző épenséggel nem ért az Eddák nyelvéhez s ezért az értekezés hemzseg a legfurcsább módon elferdített névalakoktól. *Sigfússon* nála *Sigfosson*, *Alfadhir* : *Allfadur*, a *hrímthursok* következetesen *hrymthussok*, a *Hrímfaxi* mén neve itt *Rhymfaxi*, *Gudhrún* : *Gudrunur*, *Brynhildr* : *Brynhildur*, *fimbulvetr* : *fimbulvettur*, Urdhr forrása (*Urdhar brunnr*) itt félig németesítve *Urdaborn* stb. — Mindezek különben csak apróságok volnának; teljesen hasznavehetetlenné teszi azonban értekezését az, hogy a szerző túlhaladott álláspontot foglal el és egészen elavúlt nézeteket melegít fel újra. Forrásai Grimm Jakab és Simrock mythologiai munkái, — hogy a német mythologia azóta is haladt, azt a mythologiáról író szerző úgy látszik nem tudja. Ma ugyanis már általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet, hogy Grimm kiindulópontja és eljárása nem volt helyes, midőn az Eddákat a germán mythologia eredeti forrásának tekintette s az eddai istenek alakjait kereste a német hagyományokban is. Hasonlítgatásainak az volt egyik főérdeme, hogy ezzel útját egyengette egy szélesebb, indogermán alapon nyugvó összehasonlító mythologiának, melynek *Kuhn* és *Müller Miksa* lettek legkiválóbb képviselői. Másrészt a német néphagyományokra támaszkodva, rámutatott arra, a mit ma a mythologia legtisztább forrásának tekintünk: a néphitre, népszokásokra, népmondákra és népmesékre. A mythologusok közül főleg *Schwartz* volt az, a ki ebből kiindúlva elvként kimondta, hogy a mythusok fejlődésének törvényeit a népszellem nyilatkozataiból kell ellesni. Az alsó mythologia (*niedere Mythologie*) ettől fogva mind fontosabb szerepet kezd játszani. E két új irányt azután *Mannhardt* combinálta, gyűjtögetve a német népszokásokat (többnyire mezei szokásokat) s összehasonlítva őket a görög és római nép megfelelő szokásaival. Mannhardt kutatásainak eredményei persze nem tekinthetők végleg elfogadottaknak: míg ő pl. arra a következtetésre jutott, hogy az indogermán istenségek eredetileg a vegetatio démonai voltak, addig újabb kutatók (Meyer E. H.) athmosphærikus természetű lényeket látnak bennök, a napfény, szivárvány, köd, felhők, zivatar s hasonló

tünemények démonait. Ezeket a tüneményeket a mindennapi élet jelenségeinek megfelelőleg fogta fel az ősember, az ismeretlent az ismeretes analogiájára, a felhőket nyájnak, a vihart csatának stb. A vegetatio, a vetés és aratás stb. démonairól csak a földművelés nagyobbméretű kifejlődésével lehet szó, ily fejlődés pedig csak az idg. kor *utáni* időben állott be. A mint azután az ember az ezen jelenségektől való függőségét érezte, istenségeknek tekintette a démonokat s megalakúlt a kultusz és a vallás.

De bármikép vélekedjünk is e kérdésekről, az bizonyos hogy mythologiai kutatásoknál a néphiedelemre s az avval összefüggő népies hagyományokra kell fektetnünk a fősulyt. Ezek rendesen sokkal eredetibb alakban tartották fenn a régi mythusokat, mint a költői feldolgozások, bármily régi időből valók is ezek. A hol pedig már az istenek egész genealogikus rendszere tünik elénk (mint pl. az Eddákban is), ott már nagyon alapos gyanú fér a hagyomány eredetiségéhez. — Még egy dologra kell tekintettel lennünk, arra t. i., hogy a mythusok vándorolnak s ép ezért figyelemmel kell lenni a mythus keletkezésének helyére. A német Wotan pl. (eredetileg a szél démona) Müllenhoff fejtegetései szerint először csak a frankok törzsénél állott tiszteletben, tekintélye azután mindinkább emelkedett s így vándoroltak az alakja körűl szövődő mythusok északra, míg végre a skandináv félszigeten e jövevény isten, Odhin, az ősi tiszteletnek örvendő Thort is kiszorította.

A germán és német mythologia épülete tehát még korántsem tekinthető befejezettnek s a germán istenek Olymposa, melyet Grimm a skandináv költői hagyomány alapján és görög-római mintára construált és Simrock népszerüsített, bizonyára nem élt ily alakban sem az ősgermánok, sem a németek képzeletében, de még csak a skandináv népekében sem. E téren sok még a tenni való, «unsere Mythologie, úgymond Mogk, e tudománynak egy jeles fiatalabb művelője, steht noch in dem *ersten Stadium* ihrer Entwiklung». (*Literaturbl. f. germ. u. rom. Philologie* 1886. 316. l.). Ilyformán nem csodálkozhatunk, ha Bäuerle úr mythologiai fejtegetései sem állanak a tudomány mai színvonalán. Hogy okvetetlenűl meg kellett-e ezeket írnia, az aztán persze más kérdés. Arról, hogy a német mythologia nem áll többé Grimm álláspontján, mindenesetre könnyen meggyőződhetett volna, ha csak egy pillantást vetett volna Heinrich Gusztáv német irodalomtörténete I. köt. (1886) 15. s köv. lapjaira; ugyanott megtalálta volna a német és skandináv hősmondának az övénél sokkal bővebb, sokkal szebb és főleg sokkal helyesebb tárgyalását is (37. s k. l., 246. s k. l.). Bäuerle úr e közelfekvő forrás helyett inkább Schlegel és Hagen tudományos tekintetben teljesen elavúlt fejtegetéseihez folyamodott, s egészben oly értekezéssel gazdagí-

totta tudományos irodalmunkat, a melynél körülbelül egy félszázaddal ezelőtt is különbet lehetett volna írni e tárgyról. Ma e dolgozat merő anachronismus, azaz tudományos bűn.

Petrő Lajos.

VEGYESEK.

— **Jelentékeny műemlékek találtattak** 1888 november 16-án Cyprus szigetén Idalion mellett Aphrodite szentélyében, nevezetesen: egy csoport Aphroditével a trónon és két gyermekkel; a csoport talapzatán egy erősen elmosódott, fekete betűkkel írt felirat látható; azon kívül egy oszlopnak és egy hatalmas nagyságú sphinxnek töredéke. Mindannyi homokkőből van készítve, és körülbelül a Kr. e. hatodik századból való, vagy még régebbi időkből; talán csak az Aphroditéből és két gyermekből álló csoport származik valamivel későbbi korból.

— **Érdekes jelenség**, hogy míg nálunk a görög nyelvnek nemcsak szűkebb térre való szorításáról, hanem a gymnasiumokból való teljes kiküszöböléséről van szó, Németországban olyanok is akadnak, kik ennek nagyon is ellenkezőjét vitatják. *Fleischmann:* «Das Bildungsideal des deutschen Gymnasiums» (Hof, 1888) czímű programm-értekezésében röviden vázolván a német gymnasium történeti fejlődését, az előszóban a latin nyelv megszorítását javasolja, hogy ily módon a görög nyelv és irodalom az őt megillető elsőbb helyet elfoglalhassa, és a német nyelv és irodalom is tért nyerhessen.

— **A delphibeli ásatások** kérdése végleges megoldást nyert. Eleinte t. i. az ásatásokat a francziák akarták eszközölni, de a görög kormánynyal való szerződésük létre nem jött; majd arról volt szó, hogy az athenæi amerikai archæologiai intézet akarja magára vállalni a munkálatokat. Végre körülbelül félévvel ezelőtt a görög archæologiai társaság kölcsönt vett fel a bécsi Unio banknál, és maga vállalta el a feladat keresztülvitelét.

— **Hludanára vonatkozó felirat Frieslandból.** Egy, a Rajnától északra, Hollandiában talált római feliratról részletes tudósítást ad *Zangemeister* a Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift első számában. Ezen felirat, egy női alak töredékének alján állva, így hangzik: «Deæ Hludanæ conductores piscatus mancipe Q. Valerio Secundo v. s. l. m.» Hludana istennő, kit a tűzhely védőjének magyaráznak, már régebbi észak-németországi leletekből ismeretes. Az említett szobrot a feliat szerrint halászati bérlők állították fel, miből az következik, hogy a szobor helyének közelében a föld és tenger az állam részéről bérbe adatott; a kőszobor valószínűleg a Vespasianus és Traianus közti időkből való, következésképen a Rajna alsó-germániai jobb partja azon időben még a római államhoz tartozott.

— **Hyperidesnek egy új beszéde.** A Louvre-muzeum igen értékes szellemi kincsre tett szert, t. i. Hyperidesnek egy Athenogenes elleni beszédére. A beszédet Revillout, a Louvre-muzeum második conservatora, találta meg egy papyruson felső Aegyptomban és szerezte meg a muzeum számára; ugyanő ismertette az Academie des inscriptionsban tartott felolvasásában a papyrust és a beszéd tartalmát. A beszéd a chæroneai csata utáni időben (Kr. e. 338 után) tartatott, a mikor már Athenæben érezhető volt a macedon befolyás: Demosthenes és Hyperides Athenæ függetlenségeért küzdöttek, míg Athenogenes a macedon párt vezére volt. Hyperides beszédében Athenogenes ellen a hamis szerződés vádját emelte, és súlyosbította azt Athenogenes hazaáruló politikai szereplésének kiemelésével. Revillout azt hiszi, hogy Hyperides a pert megnyerte és hogy az Athenogenes és vevője közti szerződés érvénytelennek nyilváníttatott.

— A **Vingolf** szónak, melyet főleg Klopstocknak híres ódája tett szélesebb körökben ismeretessé, új etymologiáját adja *Braune* a *Beiträge zur Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit.* imént befejezett XIV. kötetében (369—376. l.). Eddig az óizl. *vinr* barát, és *gólf* szoba, terem, összetételének tartották; ez volt a felfogása Klopstocknak is, midőn a »barátság templomát« nevezte *Wingolf*nak. Braune már most arra figyelmeztet, hogy a szónak azon az egyedüli három helyen, a melyen a germán ókorban előfordúl (mind a három a Snorra Edda *Gylfaginning* cz. részében), nincsen semmi köze a barátság fogalmához s e helyek közül is csak a harmadik (20. fej.) nem apokryph eredetű, itt pedig e név a *Valhǫll* mellett az elesett hősök, az *einherjar* tartózkodása helyét jelöli meg. Braune azt hiszi, hogy a *vingólf* szó nem volt egyéb, mint a *Valhǫll* név költői körülírása, mely nem is keletkezett a XI.—XII. századnál régibb időben; hisz, a mint Schullerus hazánkfia kimutatta, maga *Valhǫll* is csak a IX. század óta lépett a régibb *Hel* helyébe mint a harczosok paradicsoma. A *vingolf* szó pedig Braune szerint tulajdonképen *vín-gólf*, a *vín* bor és *gólf* terem szók összetétele; *Valhǫllt* tehát e névben mintegy »Ódin borcsarnoká«nak fogták fel. E magyarázatot támogatják az angolszász költői nyelv hasonló képzései: *wîn-aern*, *wîn-burg*, *wîn-sele* stb. P. G.

— **Az acta fratrum arvalium új töredéke.** A mult év nyarán egy szőlőben a Via Flaminia mellett, másfél kilométernyi távolságban a Porta del Popolo előtt, rátaláltak egy ó-keresztény temetkezési helyre és egy S. Valentinusnak szentelt basilikára. Ez utóbbinak egyik falába beépítve találtak egy feliratos márványtöredéket, melyben Gatti — ki a feliratot a Notizie degli scavi 1888 p. 501 közölte — az acta fratrum arvalium egy részletét ismerte fel. Ezen töredék feltalálása ismét az acta fratrum arvalium emlékeinek feltűnő szétszórottságáról tanuskodik, mert míg az ebbeli feliratok eredeti helye Dea Pia berke volt, hét kilométernyire a Porta Portese előtt, találtattak az actából egyes részletek az Esquilinuson, Aventinuson, a Via Appia katakombáiban, és még az utolsó években Róma kellő közepén a Campo di Fiori közelében, továbbá a kapuk előtt és a S. Lorenzo mellett, sőt a Tiberis medrében is. A tizenkilencz sorból álló töredék a legrégibb a fratrum arvalium actáinak eredetiben ránk maradt részei

között, és a Kr. u. 20-ik és 21-ik évekre vonatkozik. Érdekes a formula, melylyel a magister collegii, Quinctius Crispinus Valerianus, az év ünnepeit indicálja. Míg t. i. Gaius óta ezen formulának állandó szerkezete körülbelül ez volt; «quod bonum faustum felix fortunatum salutareque sit imperatori illi, populo Romano Quiritibus fratribusque Arvalibus mihique», ezen feliratón a formulának Tiberius idejében szokásos alakját látjuk. A formula nincs ugyan teljes épségben megőrízve, de annyi mégis kivehető, hogy a császár neve nem első helyen, hanem a papi collegium neve után állott.

— **Rother király** a XII. századi német népies epikának egyik legvonzóbb terméke. A hős, ki az alsó-olaszországi Bariban székel, nőül kéri a konstantinápolyi császárnak a leányát, de a császár fogságra vetteti követeit. Rother erre maga indúl a görög fővárosba, legyőzi a babyloni (kairói) királyt, ki a görögöket megtámadja, s megszökteti szép aráját, kinek hajlamát megnyerte volt. A császár rögtön haddal akarja üzőbe venni a rablót, de egy hű emberének a tanácsára inkább csellel él. Csakugyan visszaszöktetik leányát, mire Rother Konstantinápolyba jön, a császár fogságába esik, de hívei kiszabadítják és a hős visszanyeri nejét. A mondában félreismerhetetlenek a mythikus elemek, de a szerző ismerte Rothari longobard királyt is, és a történet egyes részletei megegyeznek a konstantinápolyi történetekkel I. Alexius görög császár († 1258) alatt. Kétségtelen, hogy a földolgozó mondai és történeti elemekből alkotta meg szép költeményének tárgyát, de e történeti elemek már nem elég világosak. (L. Irodalomtörténetemet I. 204.) Ez utóbbiakat kutatja most Singer Lajos, a bécsi akadémiai gymnasium programmjában (*Zur Rother-Sage* 1889) és azon eredményre jut, hogy a költemény történeti elemei a X. századból származnak, mert feltünően megegyeznek I. és II. Ottó császárok alsó-olaszországi történeteivel és a konstantinápolyi uralkodóknak a nevezett fejedelmekkel szemben tanusított magatartásával. (II. Ottó neje a görög császárnak volt leánya.) Szerinte tehát a Rother-monda (melyhez a longobard Authari-monda is fontos részleteket szolgáltatott), már a X. század végén vagy a XI. sz. elején nyerte a XII. század végén keletkezett költeményben földolgozott alakját, még pedig az első két Ottó történeteinek lényeges befolyása alatt. Az egyezések csakugyan oly feltünőek, hogy puszta véletlennek nem tulajdoníthatók. Részemről a szerző véleményét alaposnak tekintem, és most csak egyéb forrásokból is kellene anyagot gyűjteni, mely talán a mondának X. és XI. századi létezését, valamint további fejlődését is igazolja.

— **A Kudrun-eposz** fejlődéset tárgyalja Neumann Frigyes, a berlini Zsófia-gymnasium programmjában (1888). A szerző helyteleníti Müllenhoff és Wilmanns ismeretes kutatásainak nemcsak eredményeit, hanem kiinduló pontját is, a mennyiben mind a ketten későbbi átdolgozók által elrontottnak tekintik a költemény szövegét és azon vannak, hogy az éposz ‚eredeti' elemeit kimutassák. Hogy Müllenhoff az egész nagy, 1705 versszakra terjedő költeményből csak 414 versszakot tekint eredetinek és ezekből alkotja össze azt a két ‚balladát', melyekből nézete

szerint az époszt később alakúlt; hogy Wilmanns egy eredeti szövegnek több, egymásra következő átdolgozó által történt kibővítését és egyúttal elrontását föltételezi: nem változtat lényegében a két jeles szakférfiú nézetén, mert mind a kettőnek kiinduló pontja és módszere azonos. Neumann e fölfogással szemben vitatja, hogy az eposz tárgya különböző mondák összekeveréséből, az eposz szövege pedig különböző kész költemények összekapcsolásából alakúlt. Ez nem valószínűtlen, de a szerző egyáltalában nem ad a költemény e ‚fejlődéséről' helyes képet, úgy hogy feltevésének helyességéről vagy nem helyességéről alig szólhatni. De nem is ebben van dolgozatának értéke, hanem azon éles elemzésben, melylyel a költeménynek valóban meglepően nagy számú és nagyfontosságú ellenmondásait kimutatja. E szempontból az értekezés igen tanulságos, mert kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a reánk maradt utolsó szöveg szerzője mily könnyelmüen s mennyire megfontolás nélkül járt el munkájában. Az ‚eredeti' és ‚későbbi' részletek fölismerését és kimutatását Neumann egyáltalában nem tartja lehetségesnek, s ebben minden valószínűség szerint még abban az esetben is igaza van, ha a saját, csak elvileg kifejtett elmélete nem is állja ki a kritikát.

— A **Kürenberg-kérdéshez** érdekes adalékot szolgáltat Strnadt Gyula fölolvasása: *Der Kirnberg bei Linz und der Kürenberg-Mythus* (Linz, 1889, 60 l.). Ismeretes dolog, hogy Kürenberg a legrégibb német minnedalos; hogy osztrák embernek tartják, kinek vára Linz közelében feküdt; hogy Pfeiffer neki tulajdonítja a Nibelung-ének mai alakját. Ez utóbbi föltevést, mely különben is idejét multa, nem érinti a Strnadt dolgozata, melynek voltaképi czélja: kimutatni, hogy Kürenberg lovag, a hivatott lyrikus, nem volt osztrák ember. E föladatát kizárólag korabeli oklevelek alapján oldja meg, úgy hogy tanulmányát első sorban a historikusok vannak hivatva megbírálni. ‚Kirnberg' vagy ‚Kürnberg' nemcsak Felső-Ausztriában, hanem igen sokfelé akad; a név értelme: malomhegy, s pl. a felső-ausztriai ‚Kirnberg' melletti völgynek a neve ‚Mühlbachthal'. A név legrégibb alakjai *Querinberch*, *Querenberch*, *Churenberc*, *Churinberch*; a gót *qairnus*, ófn. *chuirna*. kfn. *kurn*, *kürn*, a. m. malom; a *müle* szó későbbi keltű. E felsőosztrák Kürenberg-várra vonatkozó kutatásainak eredményét a következőkben foglalja össze a szerző: 1. A bajor néptörzs területén a XII. században csupán két hely mutatható ki, melyeken Kürenberg nevű lovagok laktak, t. i. Altötting közelében az Inn mellett és a Mank folyócska partján Alsó-Ausztriában. — 2. E Kürenbergiek a Burghausen és Schala grófok hűbéresei voltak és egyazon törzsnek ágai, melyek közől a bajor ág 1140 körül Mageneshen kihalt, míg a fiatalabbik alsó-ausztriai ág a XIII. századig tovább virágzott. — 3. *Felső-Ausztriában Kürenberg nevű lovagi család sohasem élt;* a kik ilyenekül (de Kürenberg) előfordulnak, e kifejezéssel csupán Kürenbergen lakókul vannak jelölve. — 4. *A felső-ausztriai Kürenberg-vár nem keletkezett a XIII. század eleje előtt;* 1206-ban említik először.

Ha Felső-Ausztriában a XII. században sem Kürenberg-család nem élt, sem Kürenberg-vár nem létezett, a Kürenberg nevű lovagi lyrikus

sem származhatik Felső-Ausztriából. Szerző szerint e lovag hazája Kirnberg a Breisganban, másfél órányira Kenzingentől, mint már Fr. H. von der Hagen (‚Minnesinger' IV, 109) gondolta. Ha ez tény volna, akkor a minnesang fejlődése egészen más szinben tünnék fel, mert akkor Ausztria szerepe és a népiesb irányú osztrák dalköltészet egyszerűen törlendők volnának. Ez csakugyan a szerző véleménye, melyet még azzal is támogat, hogy a második minnedalostól is megtagadja az osztrák honosságot: ez Dietmar von Eist (Aste, Ast). Eist az eddigi nézetek szerint a mai osztrák Aist (Agast, Agist, Agste, Agst). Szerzőnk szerint a költőnek és a helységnek neve nem azonosíthatók; Dietmart thurgaui embernek, az Ast család tagjának tekinti.

Ezek a rendkívüli szorgalommal és apparatussal dolgozott értekezés eredményei, melyekkel szemben az irodalomtörténész csak akkor fog állást foglalhatni, ha a historikusok szerzőnk anyagáról és következtetéseiről véleményt mondtak.

— Der Wunderer vagy Etzel udvartartása a czíme egy elbeszélő költeménynek, mely a Kaspar von der Roen ‚Heldenbuch'-jában fönmaradt és e ‚Heldenbuch'-nak Hagen-Primisser-féle kiadásában (1820) olvasható. E költeményt tárgyalja Zimmerstädt Ferencz a berlini lujzavárosi realgymnasium programmjában (1888). A költemény tartalma röviden a következő: Midőn Etzel király egyszer Magyarországon fényes udvart tart és vitézeivel épen lakomáz, megjelen előtte egy Sælde nevü csodaszép leány, hogy védőt keressen, mert a Wunderer, egy csodás tettekre termett óriás, üldözi őt, hogy nejévé tegye vagy, ellenzése esetére, fölfalja. A leányt a jó isten három csodás adománynyal jutalmazta meg erélyességeért: fölismeri az emberek lelkületét, áldásával minden harczost megmenthet az erőszakos haláltól és naponta egyszer bárhová képes tünni. Etzeltől nem várhat segélyt, mert rögtön fölismeri, hogy igen bőkezű, de egyúttal fölötte gyáva; de igenis Rüdigertől és Dietrichtől, kiket föl is kér, hogy védjék őt. De Rüdiger nem mer és Etzel sem akarja elbocsátani; Dietrich azonban, bárcsak tizenöt éves, vállalkozik az óriás legyőzésére, mire Sælde megáldja, és Dietrich a dühös szörnyet csakugyan legyőzi és megöli. A szép leány azután megköszöni a hősnek e nemes és bátor tettét, együtt lakomáz Etzellel és udvarával s végül eltünik.

A költemény czélja kétségtelenül Dietrich dicsőítése, részben Etzel rovására, ki itt is, mint a legtöbb középkori német költeményben (a Nibelung-énekben is) rendkívül hatalmas, gazdag és bőkezű királynak, de egyúttal gyáva férfiúnak van rajzolva. A költő általában jól ismeri a német hősmondát és sehol sem jön ennek hagyományaival ellenkezésbe. Forrása valószinűen egy régibb munka, melyre ismételve hivatkozik is. Nyelve és verselése a XV. századbeli izlés értelmében nagyon durva.

Szerző régibb nézetekkel szemben kimutatni törekszik: 1. hogy e költemény csakugyan egy régibb, talán a XIII. század végéből származó, de reánk nem maradt epikai műnek átdolgozása; 2. hogy nem allegoria, mit némelyek a leány nevéből (Sælde a. m. boldogság) következtettek, mert a leánynak sem rajza, sem tettei nem jogosítanak föl ily föltevésre

3. hogy a költemény nem keletkezhetett a XV. században, mert ekkor már nem tételezhette föl német költő a hősmonda ismeretét oly mértékben, mint ezt a ‚Wunderer' szerzője teszi; 4. hogy az a XV. századi farsangi játék, mely e költeménynek tárgyát tartalmazza (az egyedüli, mely a hősmondából veszi anyagát), minden valószinűség szerint ép ezen a költeményen alapszik; 5. hogy a költemény tárgyának egy 1518-ban nyomtatásban megjelent, de csak első felében reánk maradt földolgozása nem származhatik a ‚Heldenbuch' költeményéből, de igen is ezzel együtt egy régebbi közös munkából, mely azonban ugyanabban a versszakban (a Rolandfélében) volt írva, mint a ‚Heldenbuch' Wunderer-költeménye, mert a két mű alakja azonos. — A szerző helyesen és óvatosan következtet, úgy hogy dolgozatának negativ és pozitiv eredményei egyaránt figyelmet érdemelnek.

— **Az összehasonlító tropika** körébe eső érdekes dolgozatnak első felét közli a Lazarus-Steinthal-féle ‚Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft' 19-ik kötetének 2—3-ik (1889-iki) kettős füzete. Az értekezés szerzője Hirzel Arnold, czíme: «Gleichnisse und Metaphern im Rgveda in culturhistorischer Hinsicht zusammengestellt und verglichen mit den Bildern bei Homer, Hesiod, Aeschylus, Sophokles und Euripides.» Szerző azon irányelvet teszi magáévá, melyet Pecz Vilmos hasonló tárgyú munkájában (Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. Erster Theil: Systematische Darstellung der Tropen bei Aeschylus, Sophokles und Euripides mit einander verglichen und in poetischer und culturhistorischer Rücksicht behandelt. Calvary, 1886) követett — t. i. a képeknek miveltségtörténeti szempontból való tárgyalását — és az anyagot is Pecz kategoriái szerint csoportosítja. A gazdag anyag szerzőnek soknemü összehasonlításra és figyelemre méltó, sőt több tekintetben fontos következtetésekre ad alkalmat, melyek közül itt csak egynehánynak kiemelésére szorítkozunk. Először is kimutatja szerző, mennyire hű képét nyújtják a Rgveda tropusai az akkori indus nép miveltségi állapotának és menynyire világosan nyilvánul már a költői képekben is az indus és görög nép míveltségi állapota közötti külömbség. A Rgveda képeinek tizenkét csoportjához Homerosnál még csak két csoport járul, de már a görög tragikusoknál tizennégy, a mi kétségtelen jele az athenæiek sokkal fejlettebb és sokoldalúbb miveltségi állapotának. Nem kevésbé fontosak az egyes csoportok összehasonlításából levonható következtetések, így pl. a Rgvedának a görögéhez képest számtalan mennyiségű képei a baromtenyésztés köréből és viszont a görög költőknek a Rgvedához képest a hajózási képekben való gazdagsága a két nép culturalis állapota közötti külömbséget mutatják. A Rgvedának hasonlatokban és metaphorákban való nagy gazdagsága, mely fokozatosan csökken Homerosnál és a görög tragikusoknál, jele a Rgvedában a phantasia túlzott uralmának és a görögöknél ezen uralom jelentékeny csökkenésének. Szerző értekezésének ilyféle általános jellegű eredményein kívül számos apróbb megfigyelésekre is akadunk, melyek a Rgveda nyelvezetét és homályos helyeit is sokszor megvilágítják.

— **Magyar Közmondások Könyve** czímű terjedelmes munkán dolgozik *Sirisaka* Andor pécsi tanító, kinek neve «A babonáról» szóló jeles népkönyvének megjelenése óta nem ismeretlen. Szerző — mint ő azt velünk tudatja — eddig körülbelül 7000 válogatott magyar közmondást és példabeszédet gyűjtött össze, betűrendben csoportosítva és rövid magyarázatokkal kisérve azokat. Hogy műve lehetőleg az *összes* magyar közmondásokat foglalja magában, az ország több vidékére írt egyesekhez magán leveleket. Eddig több mint százan küldtek be hozzá az illető vidékről gyűjtött magyar közmondásokat. Ez alkalommal pedig mindazokat, kik bármi oknál fogva levélileg ez ügyben föl nem kerestettek, fölkéri — legkivált a vidéki papságot és tanítókat — hogy az irodalom érdekében minél többen legyenek segítségére munkájánál. Küldjék be hozzá a vidékükön ismert s főleg a nép ajkáról ellesett magyar közmondásokat, lehető rövid magyarázatokkal és legkésőbb f. évi október 31-ig. A kik több oly közmondást küldenek be, melyek eddig szerző kéziratában nincsenek meg, azok tiszteletpéldányt kapnak s az összes munkatársak nevei, társadalmi állásuk s lakóhelyük a mű végén betűrendben ki fognak nyomatni. Nagy köszönettel veszi továbbá a mű szerző-kiadója, ha valaki e tárgyához hasznavehető kutforrásokat nevez meg s küld be hozzá ideiglenes használatra. Ez ideig Szirmay, Erdélyi, Wigand-Czanyuga és Szvorényi ide tartozó művei vannak birtokában. A mű kéziratát egy jeles akadémikusunk fogja átvizsgálni s az előszót egy tehetséges nyelvészünk írja hozzá. A könyv terjedelme 18—20 ív, előfizetési ára 1 frt, bolti ára 1 frt 50 kr. lesz. Sirisaka leginkább a középiskolai tanárok közül a nyelvszakkal foglalkozókra, a népirodalom munkásaira, továbbá a papság és törekvő kartársainak pártfogására számít. A «Magyar Közmondások Könyve» legkésőbb 1890. január első felében hagyja el a sajtót. Gyűjtők 5 előfizető után a hatodik példányt ingyen kapják. A kéziratok és előfizetési pénzek ily czím alatt küldendők: *Sirisaka Andor, tanító, Pécsett.*

— **Goedeke Károly** nagy műve ‚Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung‘, melyből a múlt évben elhúnyt szerző csak az első három kötetet (a XVIII. század elejéig) készíthette el második, teljesen átdolgozott kiadásban, nem fog töredék maradni. Most vettük a IV. kötet első füzetét (1—144. l.), mely a lipcseiek és svájcziak irodalmi vitáit, a ‚Bremer Beiträge‘ dolgozótársait, Klopstockot és körét, Winckelmannt és (részben) Lessinget tartalmazza. A nélkülözhetetlen munka folytatásának szerkesztését Edmund Goetze vette át, kit jeles szakférfiak támogatnak. A IV. köt. 1. füzete is igen gazdag értékes, eddig vagy épen nem ismert vagy csak félreeső folyóiratokba rejtett új anyagban.

— **Grundriss der germanischen Philologie** czímmel megindúlt végre, hosszas előkészületek után, a germán philologia encyclopædiája, melyet Paul Hermann, a freiburgi jeles tanár, szerkeszt. Az 1. füzet (1—256. lap) legnagyobb részét a szerkesztő írta; tartalma ugyanis: A germán philologia fogalma és köre, A germán philologia története és Módszertan, mind a három czikk Paul Hermanntól; Rúnák és rúna-feliratok Sievers Edétől (egy táblával); és (csak megkezdve) A latin írás, Arndt Vilmostól. E czik-

kek kitünően vannak írva, de talán egy kissé sokat tételeznek föl, főkép a ‚Módszertan' túlságosan elvont: Paul nem világosítja föl igen tanúlságos elméleti fejtegetéseit kellő számú példákkal s így a kezdő valószinüen sokszor nem fogja megérteni a jeles germanistának fejtegetéseit. Ez első füzet ára 4 mk., tehát rendkívül olcsó.

— **Krawall.** E szó eredete eddig ismeretlen volt; némelyek a közép latin charawalliumból (?) származtatták, mások valami elrontott franczia szót sejtettek benne, ismét mások egyszerűen bevallották, hogy nem tudnak vele mit csinálni; pedig annyi kétségtelen volt mindig, hogy a szó újabb keletű. Most egy névtelen kimutatja (Zeitschr. f. deutsche Sprache, III, 257), hogy a szó 1830. szept. 24. született Hanauban, hol e napon nagy zendülés, olyan kis forradalomféle (‚Rebellion') volt, melyet a hanauiak *Gerebelle*-nek, a nagy számmal jelen volt fuldai munkások pedig szójárásuk hangtörvényeinek megfelelően *Geraball*-, *Graball*-nak neveztek s neveznek még ma is. Ez utóbbit irták azután az ujságok *C*- vagy *K*-val: *Crawall*, *Krawall*.

KÖNYVÉSZET.

Fischer K. A., A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. (12 régi magyar alphabettel és 83 különféle ábrával). Budapest, szerző. 1889. (4-r. 105 l.) 3 frt.

Gerece Péter, Madách Imre és az ember tragédiája. Pécs, Engel L. 1889. (8-r 36 l.) 25 kr.

Gyulay Béla, Irodalomismertető. A költői és prózai műfajok irodalma és elmelete a magyar nemzeti irodalom történetének rövid áttekintésevel. Polgári fiu- és leányiskolák s egyéb tanintézetek felső osztályai számára és magánhasználatra. *Negyedik*, átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin, 1890, 1 frt. 20 kr. — Ez igen ismeretes és nagyon elterjedt könyvnek e negyedik kiadása az előzőkkel szemben lényegesen javítottnak, sok tekintetben új könyvnek mondható. A szerző a műfajok osztályozásában nagyobb következetességre és rendszerességre törekedvén, a drámai költészetet, mely előbb a belvilág és külvilág költészetén kivül harmadik költői nemnek volt felvéve, most az elbeszélő és leiró költészettel együtt a külvilág költészetének fogalma alá foglalta. Ezzel azután az eddigi sorrendnek meg kellett változnia. A tárgyalás módja annyiban a régi maradt, hogy az egyes műfajok elméletét a példák bemutatása előzi meg, de különben mind a két dologra nézve javúlt a könyv. Az olvasmányok közül t. i. a jelentéktelenebbek, a melyek az előbbi kiadásokban még elég nagy számmal foglaltak helyet, ki vannak küszöbölve s maradandóbb becsüekkel helyettesítvék; így e kiadásban nem találkozunk többé Darmay Viktor, Hajnalka, Izidóra, Majthényi Flóra stb. neveivel. Míg az előző kiadásban volt rá eset, hogy mutatványképen valamely költeménynek csak kezdő- és végsorai voltak közölve, addig a szerző ezuttal lehetőleg kerek mutatványokat ad. A regénynél s az egyes drámai fajoknál persze most is kivonatokra kényszerült szorítkozni. Az elméleti fejtegetések teljesen újak, nagyobbára helyesek és vilá-

gosak s többnyire a közölt mutatványokhoz fűződnek. Csak helyeselhetjük, hogy a szerző ezuttal mellőzte az előbbi kiadásokban foglalt «gyakorlati feladványokat,» a melyek efféléket kivántak a polgári fiu- és leányiskolák tanulóitól: «Keressenek a történetből tárgyat különböző eposzokra» ; «*A merengőhöz* cz. költemény parodizálása *A naplopóhoz* czímmel» stb. A könyv végén közölt rövid irodalomtörténet — nagyobbára Beöthy Zs. nyomán — az előbbi kiadások illető szakaszánál részletesebb, szorosabb összefüggésben van az olvasmányokkal, a melyekre itt mindenütt utalás történik, s a kiválóbb írók fontosabb, még pedig mindenütt helyes életrajzi adatait is tartalmazza, úgy hogy szükségtelenné vált ez utóbbiaknak az egyes olvasmányok alatt jegyzetek alakjában való közlése. Egészben véve az *Irodalomismertető* hasznavehető kézikönyvvé lett (mit az előző kiadásokról bajos volt állítani), a mely kétségtelenül meg fog felelni a polgári iskolák igényeinek.

Hám Sándor, Sajnovics János élete és demonstratiója. Irodalomtörténeti tanulmány. Esztergom, Buzárovits G. 1889. (8-r. 49 l.)

Heinrich Gusztáv, A német irodalom rövid története. Középiskolák számára. Lampel R. 1889. (8-r. 165 l.) 1 frt. 20 kr.

Heinrich Károly, Gyakorlati kézikönyv a német nyelv tanitásához. Középiskolai használatra. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. VIII, 316 l.) 1 frt 80 kr

Herodot. Ford. dr. Télfy Iván. 3. füzet. II. könyv 26—151. fejezet. (Hellen remekírók magyar fordításban. 23. köt.) Budapest. 1889. Lampel. (16-r. 193—288 l.) 40 kr.

Homeros Iliása, magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ignácz. I. füzet I—III. ének. 2. kiadás. (Görög és latin remekírók gyüjteménye. 27.) Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. XXXII. 112 l.) 90 kr.

Kégl Sándor. Kamâl Al-Dîn Damîrî Haját Al-Hajwân. (Az állatok élete). Budapest. 1889. (8-r. 35 l.)

Kúnos Ignácz dr. Oszmán-török népköltési gyüjtemény. 2. kötet: Oszmán-török népmesék és népdalok. Budapest, Akadémia 1889. (8-r. XXXIV, 421 l.) 2 frt. 80 kr.

Kúnos Ignác, Török népmesék. Eredetijét gyüjtötte és magyarra fordította —. Vámbéry Ármin előszavával. Budapest. Hornyánszky V. 1889. (8-r. 103 l.) 70 kr.

Szadilek János, A «Margit-legenda» nyelvezete. Nyelvtörténelmi tanulmány. Kolozsvár, Gámán-ny. 1888. (8-r. 71 l.)

Szász Károly. Az ember tragédiájáról. (Egyetemes könyvtár 22.) Győr. Gross G. 1889 (16 r. 82 l.) 10 kr.

Szinnyei József. Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák 3. osztálya számára és magánhasználatra. 3. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Hornyánszky V. 1889. (8-r. 201 l.) 1 frt 20 kr,

Theisz Gyula. Racine ifjúsága. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest. 1889. (8-r. 234—316 l.)

Wirth Gyula. Egy hang a Lesbiakérdés jelen állásához. Doctori értekezés. N.-Becskerek, 1886. (8-r. 122 l.)

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régibb évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

1889. évi október hó 5-től 1889. évi október hó 29-ig teljesített fizetésekről.

Rendes tagdíj 1888-ra: dr. Theisz Gyula. — Szilágyi Albert. — **1889-re:** *Alexits György. — *Bossányi József. — *Dóczi Imre. — *Elischer József. — *Fábián Imre. — *Fraknói Vilmos. — *Geréb Márton. — *Goldis János. — *Dr. Hám Sándor. — *Dr. Hatala Péter. — Hegedüs Béla. — *Dr. Heinrich Alajos. — *Dr. Heinrich Károly. — *Hofer Károly. — *Katona Mihály. — *Madzsar Gusztáv. — *Mazuch Ede. — *Papp Mihály. — *Paulik József. — *Dr. Perényi Adolf. — *Posch Árpád. — Salamin Leo. — *Schambach Gyula. — *Szalay Gyula. — *Szilágyi István. — *P. Thewrewk Emil. — Dr. Zlinszky Aladár pótlásul 2 frtot.

Rendkivüli tagdíj 1886—1888-ra: Madzsar Gusztáv. — **1889-re:** *Balogh Péter. — *Boross Antal. — *Dr. Horváth Cyrill. — *Incze István. — *Liszkay Etele. — *Molnár József. — *Szabó István. — *Szalay Gábor.

Oklevélért: Alexits György. — Dr. Hám Sándor. — Madzsar Gusztáv. — Mazuch Ede.

Előfizetés 1889-re: *Aszódi gymn. tanári kar II. félévre. — *Bajai zircz-cziszt. társház. — *Budapesti II. ker. kir. főgymn. — *Budapesti mintagymn. — *Fiumei áll. főgymn. — *Lagger M. (?) — *Mármarosszigeti ref. lyceum. — *Nagyenyedi Bethlen-főtanoda. — *Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola. — *Ujverbászi gymn. — *Wagner-féle egyetemi könyvkereskedés Innsbruckban. — **1890-re:** Aszódi gymn. tanári kar. I. félévre. — Eperjesi ev. kollégium.

Pótkötetekért 1889-re: Cserei József. — Debreczeni ref. főiskola. — Eperjesi ev. kollegium. — Esztergomi reáliskola. — Győri bencés székház. — Holczinger Imre. — Hornyánszky Viktor. — Ifj. Klein Mór. — Lévai kath. főgymn. — Lőcsei kir. főgymn. — Lőcsei áll. főreáliskola. — Munkácsi áll. gymn. — Pácz Sándor. — Pancsovai áll. főgymn. — Pápai ref. főiskola. — Szarvasi ág. ev. főgymn. — Dr. Theisz Gyula. — Zirczi apátsági könyvtár. — **1890-re:** Geréb Márton.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

Jegyzet. A 8. füzetben közölt nyugtázásban több hiba fordulván elő, ezek a következőleg igazíttatnak ki: Gurnesevits Lajos 1889-re *csak* 3 frt és Kovács S. János *csak* 2 frt tagdíjrészleteket fizettek. — Istvánffy Pál *1890-re* fizetett 5 frt tagdíjat. — Pótkötetért *is* fizettek 1889-re: Szőke Adolf, Wieder Gyula, Istvánffy Pál, Nátafalussy Kornél, Berger E. János (oklevélért is) és Bolla Lajos. — Molnár Samu Pál ellenben *nem* fizetett a pótkötetért.

Kelt Budapesten, 1889. október hó 29-én.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

Figyelmeztetés!

Az alapszabályok 16. §-a szerint: „A tagok kötelesek az évi tagdíjat junius 30-ig pontosan befizetni. Julius 1-én túl a tagdíjhátralékok az illetők költségére postán utánvételeztetnek.“

Ezen szabálylyal ellenkezőleg a pénztárnok a hátralékosokat a legnagyobb kimélettel csak szeptember és október hónapok végén szokta zárt levelekben felszólítani a fizetésre s a postai megbizást csak a legvégsőbb esetekben alkalmazza, mert ez ***először*** *a tagoknak külön költséget okoz,* ***másodszor*** *szintén a tagokra nézve kellemetlen zaklatással jár, mivel a levélhordó másodizben is köteles a nyugtákat a hátralékosoknak kifizetés végett bemutatni, ha azok első izben ki nem váltattak, és* ***harmadszor*** *a társaságnak töméntelen vesztesége van a nyugták ki nem váltása esetén a felhasznált bélyegek miatt.*

Méltóztassanak tehát hátralékaikat e hó folyamán megküldeni, mert decz. 1-re a fenti ultima ratiot is alkalmazásba veendi a pénztárnok. ***Méltóztassanak továbbá azok, kik a fizetést későbbre óhajtanák halasztani, erről e hóban értesíteni a pénztárnokot, nehogy sok felesleges kiadása legyen a társaságnak.***

1889. DECZEMBER. XIII. ÉVFOLYAM. X. FÜZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, úri-utcza 39. sz. küldendők.

AD VS. 4. L. III. DISTICHORUM CATONIANORUM.

In commentatione mea in Supplementis huius ephemeridis (1889. p. 128—144.) publici iuris facta, quæ inscribitur «Spicilegium criticum in distichis Catonianis», distichon quartum l. III. sic constitueram:

Sermones blandos blæsosque cavere memento;

Simplicitas veri forma est, laus ficta loquendi. Sed nunc, postquam amicus carissimus, Rudolfus Weiss, exquisita doctrina iuvenis, qui autumno huius anni, ut codices manuscriptos antiquorum adiret, in Italiam profectus est, novam collationem codicis Veronensis bibliothecæ capitularis n. 163. in meum usum benigne perfecit, iterum Catonem meum evolvens etiam primum huius distichi versum medela egere cognovi.

Nam codex Catonis antiquissimus idemque longe optimus, liber manuscriptus Veronensis, quem in distichis recensendis inprimis sequi debemus, versum in quæstionem vocatum sic exhibet:

Sermones blandos *ethlesos vitarc* memento, quocum Parisinus 8093., qui alibi etiam genuinarum lectionum servavit vestigia, mire consentit:

Sermones blandos *et blesos* vitare memento. Iam Parisini 8319. et 8320. versum corruptum ita emendare temptant:

Sermones blandos *blaesosque vitare* memento; ceteri autem omnes, scilicet, quorum librarii metri leges verbo *vitare* violatas esse cognoverunt, hanc versus formam præbent:

Sermones blandos *blaesosque cavere* memento. Quare viris doctis artis criticæ in libris manuscriptis exercendæ peritis, quin verba *et blaesos vitare* in archetypo infuerint, dubium esse non potest. Restat igitur, ut spretis librariorum commentis genuinam restituamus lectionem.

Quod non fefellit virum doctissimum, M. Bonnet, qui de

codicibus Distichorum Parisinis disserens (Vide: «Les distiques de Caton et les manuscrits de Paris», Revue de philologie, t. VII. p. 23—32) versum huncce in modum sanare conabatur:

Sermonem blandum et blaesum vitare memento, neque tamen, cur accus. sing. formæ *blandum* et *blaesum* in *blandos* et *blaesos* mutatæ essent, probabilem rationem reddere potuit. Nos contra, collato 27. l. I. disticho, quod Veronensis ita exhibet:

Noli homines *blandos* nimium *sermone* probare, ubi poeta de hominibus *sermone blandis* loquitur, scribendum censemus:

Blandos sermone et blaesos vitare memento, ut sensus sit: Vitandi sunt homines sermone blandi et blæsi. Iam verba *blandos sermone* parum intellecta in *blandos sermones,* deinde in *sermones blandos* mutata esse non est quod miremur.

GEYZA NÉMETHY.

A NÉMET NYELV KIEJTÉSE.

A német nyelvészek egy idő óta gyakrabban foglalkoznak avval a kérdéssel, hogy milyen a legjobb, a mintaszerű német kiejtés *(das beste Deutsch).* Németországban, a hol annyi az egymástól lényegesen elütő nyelvjárás, nem kis nehézséggel jár e kérdés megfejtése. Minden művelt ember a felnémet irodalmi nyelvet beszéli ugyan, a mi a nyelvtant illeti, de a szókincsre már nagy befolyással van az a dialektus, melyet az anyatejjel szítt magába; kiejtésére pedig még nagyobb befolyással van ez a nyelvjárás. Ő az irodalmi nyelv betűit a maga nyelvjárásának hangjaival ejti ki, úgy hogy tényleg egységes kiejtés Németországban még a művelt emberek között sincs. Azonban szükséges, hogy a szinházban és a szószéken egyforma kiejtés legyen, továbbá az iskolában sem lehet a tanulókat különféle kiejtésre tanítani. Ép ezért az ifjabb fonétikusok közül többen foglalkoznak a mintaszerű német kiejtés megállapításával. Vietor elismerve e mellett az egyes német nyelvjárások kiejtésének jogosultságát is, egy czikksorozatot indított meg az ő folyóiratában *(Phonetische Studien),* melyben egyenként tárgyalja, hogy hogyan ejtik ki a különféle német vidékeken lakó művelt emberek a felnémet nyelvet *(Beiträge zur Statistik der Aussprache des Schriftdeutschen,* Phon. Stud. I. 95, 209; II, 243).

Ez a kérdés bennünket is közelebbről érdekel. Hisz Magyarországon is beszél majdnem minden művelt ember németül s az iskolában is kötelezőleg tanítjuk a német nyelvet. És a mi kiejtésünk is (nem szólva a magyarországi német dialektusok kiejtéséről) nagyon elüt a németországi kiejtéstől. Legjobban hasonlít ugyan az osztrák műveltek kiejtéséhez, de nagy hatással van reá a magyar nyelv hangrendszere. Ez a hatás főleg abban mutatkozik, hogy pontosan megkülönböztetjük a kiejtésben a zöngés hangokat *(g, d, b)* a zönge nélküliektől *(k, t, p)*, a mit a német nem tesz; különösen a *g* ejtése változatos a németek ajkán. Továbbá nem aspiráljuk a zönge nélküli explosivákat *(k, t, p)* a szótag elején. A magyar ember hangsúlyozása sokkal egyhangúbb, mint a németé, s a hangsúlytalan *e* ennek következtében csak rövidebb lesz a közönséges rövid hangzónál is, de ejtése módja nem változik meg. A mi ejtésünket jellemzi még a nyilt *e* ejtése *r* előt *(wäre, mehr)*.

Ezt a mi német kiejtésünket leirtam a *Phonetische Studien* II. kötetében *(Aussprache des Schriftdeutschen in Ungarn)*; azonban, miután a német nyelvnek ez a kiejtése a német nyelv tanárait nálunk is bizonyosan közelebbről érdekli, mert hisz az iskolában ezt kell tanítanunk, nem tartom fölöslegesnek, hogy itt, a hol könnyebben hozzáférhetnek, ujra leirjam, összehasonlítva avval a német kiejtéssel, melyet a német nyelvészek nagyobb része mintaszerűnek tekint.

A kiejtést legjobban a pontosan átirt szövegek világítják meg; tehát közlök 2 prózai és 1 verses szöveget a mi kiejtesünk pontos jelölésével. Az egyes hangok jelölésére Vietor jegyeit használom (l. *Elemente der Phonetik und Orthoepie)*; megértésükre csak keveset kell előrebocsátnom. A magánhangzók jelei a következők *a˙, ā (statt, Saat)*; *ä, ǟ, e, e˙, ē˙, i, ī˙; o, ō˙; u, ū˙; ö, ö˙; ü, ǖ˙*. Az egyes betük mellé fölül tett pont a közönségesnél valamivel emelkedettebb, tehát szűk ejtest jelöl. S a német ejtés ebben egyezik a magyarral, a mennyiben a rövid hangok rendesen széles, a hosszuak szük ejtésüek. Az *e* féle hangok közül az *ä, ǟ* a magyar nyilt *e*-t jelöli *(el, êre)*; az *e˙ ē˙* pedig a zárt *ë (mëg)* és *é (én)*; a nem oly magasan képzett *e* rövid és csakis hangsúlytalan szótagokban fordul elő. A többi magánhangzónak jele könnyen érthető.

Háromféle diftongust ejtünk a németben. Az *ei* ejtése *a˙ĭ, ā˙ĭ*, vagyis az *a˙* után egy rövid *i* hangzik *(mein)*; a diftongus első

része hosszú is lehet *(er verzeiht)*. Az *au (Haus)* ejtése *o.ŭ*, vagyis első része olyan mint a magyar *a (fa)*, s utána rövid, *u*-t ejtünk. Végre az *eu* és *äu* ejtése *ō.ĭ, ō.ĭ*, vagyis a magyar *a* után rövid *i*-t ejtünk *(Freude)*; a diftongus első része hosszú is lehet *(es reut)*.

A mássalhangzók jelei közül megemlítendők a következők: *c* = *ch* ebben *doch*; *ç* = *ch* ebben *ich*; *ŋ* gutturalis orrhang, mint a magyar *n* ebben *engem*; *s* = *sz (szó)*; *š* = *s (sok)*.

Álljanak végre itt maguk a szövegek:

I. *di grō·sā·rtign ende·kuŋe·n där histō·rišn gra·ma·tik übär di orgā·niše· entvikluŋg där lo.ŭte· kontn tsu dem geda·ŋkn färfū·rn, e·s la·se· siç o.ŭf dī·zm vē·ge· fe·stšte·ln, ve·lçe· umva·ndluŋe·n unzäre· lo·ŭte· he·tn a·ĭngē·n zoln, und de·mgemǟ·s unzäre· re·çtšra·ĭbuŋg umforme·n. a·la·ĭn a·ĭne· geno.ŭäre· ärforšuŋg unzärär lo.ŭtge·šiçte tsa·ikt, da·s jē·ne· zogena·ntn orgā·nišn, da·s ist štreŋg fiziolō·gišn lo.ŭtve·ksl fī·lfa·c durçkro.ĭtst zind durç zolçe· fon ra·ĭn histō·rišm ka·ra·ktär, ve·lçe· ziç jē·där lo.ŭtge·šiçtliçn konstruktsiō·n e·ntsī·e·n. di geze·tse·, ve·lçe· di šprā·cforšuŋg in betre·f des rē·glmē·sign lo.ŭtvandls gefundn ha·t, köne·n de·shalb nur in zolçn fe·ln o.ŭsnā·msva·ĭze· benutst värdn, in dē·ne·n šra·ĭbuŋg und o·ŭšprā·ce noc šva·ŋke·nd zind.*

II. *es ist doc zo šö·n, a·n den frü·liŋg des lē·bms tsurüktsude·ŋkn, in za·ĭn inäre·s tsurüktsušo.ŭe·n, ziç tsu ärinärn. ja·, o.ŭc im švū·ln zomär, im trū·bm härpst und im ka·ltn vintär des lē·bms gipts hī·r und dā· a·ĭne·n frū·liŋkstā·g, und da·s härts zā·kt: mir ists vi frü·liŋg tsu mū·te·a·ĭn zolçär tā·g ists ho.ĭte· — und dā· lē·ge· iç miç o.ŭf da·s va·ĭçe· mō·z im duftign va·ld und štre·ke· di švārn glī·där o.ŭs und šo.ŭe· hino.ŭf durç da·s grū·ne· lo.ŭb in da·s une·ndliçe· blo.ŭ — und de·ŋke·: vi vā·rs doc in där kintha·ĭt?*

III. *du bist vi a·ĭne· blū·me·*
zo hold und šö·n und ra·ĭn;
iç šo.ŭ diç a·n, und vē·mu·t
šla·ĭçt mī·r ins härts hina·ĭn.

mir ist, a·ls ob iç di he·nde·
o·ŭfs ho.ŭpt dī·r lē·gn zolt,
bē·te·nd, da·s got diç ärha·lte·
zo ra·ĭn und šö·n und hold.

Most még szembe akarom állítani a mi kiejtésünkkel azt a kiejtést, melyet Vietor (*Phonetik* és *German Prononciation*) mintaszerűnek tart. Közlöm tehát ugyanezeket a szövegeket az ő átirása szerint (l. Phonetik, 209—212 ll.).

A jelölésre nézve az előbbiekhez még a következőket kell megjegyezni: a hangsúlytalan *e*-t fordított betü jelöli *(ə)*; ez a hang vegyes ejtésű.*). A mássalhangzók között a *c* gutturalis képzésü zöngés folytonos (spirans) hangot jelöl, mely a *i* hangnak époly megfelelő párja, mint az *s*-nek *z*, *f*-nek *v*. A hangsúlyt egyik átirásban sem jelölöm, erre nézve a kiejtésben különbség nem lehet, hisz helyes hangsulyozás nélkül szó sem lehet helyes kiejtésről.

I. *d· grō·sā·rtijen entdekuŋən dər histō·rišən gra·ma·tik ǖbər di· orgā·nišə entvikəluŋ dər laŭtə kontən tsu· dəm gəda·ŋkən ferfǖ·rən, əs la·se ziç aŭf dī·zəm vē·jə feststelən, velçe umva·ndluŋən unzərə laŭtə hetən aĭngē·ən zolən, unt dē·mgəmēs unzərə reçtšraĭbuŋ umformən. a·laĭn aĭnə gənaŭərə erforšuŋ unzərər laŭtgešiçtə tsaiçt, da·s jē·ne zō· gəna·ntən orgā·nišən, da·s ist štreŋ fǖ·zĭ·o·lo·γišen laŭtveksəl fī·lfa·c durçkroĭtst zint durç zolçə fon raĭn histō·rišəm ka·ra·ktər, velçe ziç jē·der laŭtgəšiçtliçən konstruktsĭ·ō·n entsī·ən. di· gəzetse, velçe di· šprā·cforšuŋ in bətref dəs rē·jelmēsijən laŭtvandəls gəfundən ha·t, könen desha·lp nū·r in zolçen felən aŭsnā·msvaĭze bənutst vē·rdən, in dē·nən šraĭbuŋ unt aŭsšprā·cə noc švankənt zint.*

II. *est ist doc zo· šō·n a·n dən frǖliŋ dəs lē·bəns tsu·rüktsu·deŋkən, in zaĭn inərəs tsu·rüktsu·šaŭən, ziç tsu· erinərn. jā·, aŭc im švǖ·lən zomər, im trǖ·bən herpst unt im ka·ltən vintər dəs lē·bəns gī·pts hī·r unt dā· aĭnən frǖliŋstā·c, un da·s herts zā·ct: mi·r ists vi· frǖ·liŋ tsu· mū·tə. aĭn zolçər tā·c ists hoĭtə un da· lē·jə iç miç aŭf da·s vaĭçe mō·s im duftijən va·lt unt štrekə di· švē·rən glī·der aŭs unt šaŭə hinaŭf durç da·s grǖ·ne laŭp in da·s unentlicə blaŭ un deŋke: vi· vā·rs doc in dər kinthaĭt?*

III. *dū· bist vī· aĭnə blū·mə,*
zō· holt, unt šō·n, unt raĭn;

*) «Die Hebung der Zunge im ganzen scheint bei der gewöhnlichen Art dieses Lautes etwa dieselbe zu sein wie bei *a*, während sehr geringe gutturale und palatale Hebungen und eine ebensolche Senkung (Verflachung) zwischen beiden stattfindet.» (Phonetik, 67.)

iç šaŭ diç an, unt vē·mū·t
ṡlaiçt mī·r ins herts hinaĭn.

mī·r ist, als op iç di· hendə
aŭfs haŭpt dī·r lē·jən zolt,
bē·tə̱nt, das got diç erhaltə
zō· raĭn, unt šö·n, unt holt.

BALASSA JÓZSEF.

ADALÉK A GÖRÖG NYELV KIEJTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Számos és hivatott körökből indult ki ama mozgalom, eldönteni azon kérdést, megfelel-e a classicus ó-görög nyelv kiejtésének a mai Athénben és eszerint a mai Görögországban járatos új-görög nyelv kiejtése.

Megállapodásra még nem igen lehetett jutni azon közelfekvő okból, hogy az ó-görög nyelv kiejtésére következtetni csakis azon nyelvekből vagy nyelvemlékekből lehet, melyek vagy közvetetlenül vagy közvetve érintkeztek vele, azaz azon nyelvekből, melyek szókincsüket és fogalomképzeteiket a sokkal magasb fokon álló görög nép fogalomdúsabb nyelvéből gyarapitották.

De abból, hogy most az egyik vagy másik nyelvben — különösen rokon nyelveknél — ugyanazon betűk összetétele máskép hangzik mint valamely régibb nyelvemlékben, korántsem lehet azt a következtetést vonni, hogy a fiatalabb nyelv a fogalommal nevét és elnevezése kiejtését is átvette, úgy hogy pl. e szó «Κῦρος», mely latinban «Cyrus», úgy ejtetett volna ki, mint a latin, holott tudjuk, hogy a «*C*» betű «*cz*»-nek való kiejtése csakis a latin nyelv egyik külön sajátsága, mely a görögben nem volt meg.

Különben látunk arra elég példát a modern nyelvekben is, hogy némely hangzó megvolt, mely ma már nem tartozik ugyane nyelv hangzócsopotjába. Hogy messzire ne menjünk, itt van hazai nyelvünk, a magyar, melynek írott emlékei csak a XII. századig mennek vissza. Ott látunk egy — bizonyára kiejtésben is meglevő — «ch» mássalhangzót, mely a mai magyar nyelv használatában nem fordúl elő, és általában véve annyira szokatlan, hogy kiejtése a magyarnak nehézséget támaszt; a lágy hehezetes hangzó kemény hang-

zóvá változott, s így, a mi a «Halotti beszédben» : «turchukat», az mai nyelvünkön: «torkukat». Épen úgy állunk ma az átvett kettős mássalhangzóval; a nyelvszokás ezt nem tűri, s közbeszúr a két mássalhangzó közé magánhangzót, vagy elválasztja egymástól a kiejtésben e kettős mássalhangzót elébe tett magánhangzóval. Pl. a XII. és XIV. század magyar nyelvemlékeiben a «bratym» még úgy ejtetett ki, mint kiejtették a szlávok, kiknek nyelvkincséből ment át e szó és számos egyéb fogalom neve a magyarba, de ma a két mássalhangzó kiejtése szokatlan, s lesz az újabb kiejtésben: «barátim»; hogy «udvar, asztal» eredetileg «dvor és sztol», azt még megjegyezni sem szükséges.

Az tehát, hogy a göröggel rokon latin nyelv a görög szókat latinul ejtette ki, még nem zárja ki azt, hogy az ó-görögben máskép hangzott az «η» mint a latin «*i*», vagy hogy máskép hangzott a diphthongus «*ai*» mint a latin «*ae*». Tény ugyan, hogy valamely nyelv más idegen nyelv szókincsébe befogadott szavainak átírása némely következtetést enged, de ez a következtetés nem föltétlenül megbizható, mert majd népetymologiával, majd a metathesis és metaplasmos jelenségeivel találkozunk, melyeknek gyakran még a szó alakja is áldozatúl esik. Így pl. nagyon érdekes, ha kutatjuk, hogy a magyar nyelvben annyira ismeretes «Sándor» név honnan ered: természetesen a görög «'Αλέξανδρος»-ból, de hogy miképp, azt csakis a népetymologia útján magyarázhatjuk meg. A török, melynek közvetítése juttatta e tulajdonnevet a magyar nyelvbe, a tőhöz tartozó «Al»-t (mely az arab nyelvből ment át a török és perzsa nyelvbe) — saját nyelvéből indulva ki — névelőnek vette, s így elhagyhatónak tartván azt, az 'Αλέξανδρος név tövének a «-ξανδρ» betűcsoportot nézte, mely kiejtésében «skender» lett.

Még kevésbé lehet bizonyítani valamely nyelv mai kiejtéséből ugyane nyelv régi kiejtésére, minthogy a nyelv élő jelenség, mely, mint minden szerves lény, halad s fejlődik; így a mai «*eu*» a német nyelvben nem engedi meg azon állítást, hogy az ófelnémet «*iu*» csak más irása a mai «*eu*» kettőshangzónak.

Helytelen tehát azon felfogás, mely az ó-görög nyelv kiejtését folytatva látja az új görög nyelvben, tekinteten kívül hagyva azt, hogy az új-görög és ókori görög irodalom közötti időszak több másfél ezredévnél, s hogy ez idő alatt szláv és török elemekkel érintkezett e népcsoport, és hogy nem valószínűtlen,

hogy a mai Görögországban — a szigeteket kivéve — ó-görög eredetű lakó nincs. Helyesebb azon mód, melyet Rangabé követ Berlinben a nyolczvanas években megjelent: «Die Aussprache des Griechischen» czímű értekezésében szem előtt tart, melyben az idegen nyelvek átírásából bizonyítékokat hoz arra, hogy az ægei és jón tenger mosta partokon ma dívó nyelvjárás kiejtése leginkább megközelíti a homéroszi görög nyelv kiejtését.

A többi közt utal Rangabé azon átírásokra, melyek az ó-görög korszakban történtek oly népnél, mely gyakran s hosszú idők során keresztül érintkezett a görög culturával, érintkezett a görög tudománnyal, érintkezett az ó-görög élettel: értem a zsidókat, kik számos ó-görög korszakbeli nyelvemlékeikben forrásúl szolgálhatnak az ó-görög nyelv kiejtése történetére nézve. Jelen rövid értekezés czélja összefoglalni ama hangtani törvényeket, melyeket levonhatni a talmud és midrás irodalom szókincsébe átment görög szók átírásából.

* * *

Ha tekintetbe vesszük, hogy Palæstina és tágabb értelemben Syria s az Eufrat és Tigris mosta dús Mesopotamia Kr. sz. előtt görög befolyásnak volt kitéve, megérthetjük azon rendkívüli hatást, melyet a görög nyelv a zsidókra gyakorolt: görög lett az igazságszolgáltatás, görög a társadalmi élet, a héber, kald és perzsa tulajdonneveket kiszorítja a görög elnevezés. A görögök culturája, a görögök magas műveltsége, előrehaladt ipara új czikkekkel, új iparágakkal ismerteti meg keleti szomszédjaikat; a görög fényűzés új fogalmakat honosít meg, melyek a zsidóknál addig ismeretlenek valának.

A zsidó nép, mely oly könnyen alkalmazkodik más nép szokásaihoz, mely könnyed módon teszi magáévá szomszédja nyelvét, mely mindig kész volt a jót és üdvöset befogadni intézményeibe, társadalmi életébe, csakhamar elgörögösödött; még azok is, kik előtt a héber, szyr és kald nyelv nem volt idegen, a görög élettel görög fogalmakat is átkölcsönöztek, még akkor is, ha saját nyelvkincsükben létezett a fogalom és neve; a mi pl. azelőtt המון volt, most ὄχλος (tömeg) lett; ha azelőtt מלחמה volt a háború neve, most a római hadjáratok óta πόλεμος (פולמוס) lett. A római hódítással karöltve járt a görög nyelv terjedése; ha a zsidók legfőbb törvényszéke סנהדרין, ki ne ismerne benne a görög συνέδριον

(tanács, gyűlés) szóra? Vagy ha a hivatalos iratoknak אנטין a nevük, előttünk áll a római «acta». Oly nagy volt a görög befolyás, hogy még tisztán latin szókat is görög mezbe öltöztettek, mielőtt befogadták volna a talmudi és midrás irodalom nyelvkincsébe. Feltünő jelenség ez a latin főnevekre nézve, melyek a nominativusban «ος» képzőt kapnak, s még feltünőbb, hogy még a participium præs. is akkép módosíttatik; így a latin «obtinens» a talmudban (Sabb. jer. VI. 4.) אבטנם alakban fordúl elő, mely nem egyéb mint a görög ὀβτινός átírása.

Idegen szók átvételénél valamely más nyelv szókincsébe rendesen azt tapasztaljuk, hogy minden törekvés oda irányúl, amaz idegen szót, a mennyire csak lehet, a befogadó nyelvszokás szerint idomítani, hogy ezáltal idegen jellegét veszítve könnyebben mehessen át a közhasználat nyelvébe. Leggyakrabban egyszerű átírásban nyilvánúl ez átvétel, a mi azonban azért nem helyes, mert mindaddig, mig külön ortografia szerint kell használni valamely kifejezést, mindaddig nem ment az át teljesen azon nyelvbe, melybe befogadtatik, valamint idegen marad használata, idegenszerű kiejtése.

Ez okból helyeselhető hazánkban azon eljárás — ha arra ez értekezés keretében utalni szabad — melyet rég megelőztek a zsidó, arab és szyr irodalomban, hogy t. i. valamely idegen nyelvből a kifejezést nemcsak kölcsönözték, hanem teljesen be is kebelezték saját nyelvükbe. Hogy ezt minél könnyebben lehessen kieszközölni, szükséges néha a szó alakján vagy egyes szokatlan hangzóin változtatni. E tény magyarázatáúl szolgál annak, hogy a talmud és midrás irodalmában az eredeti görög szó más alakot ölt, mely áldozatot köteles meghozni a nyelv a népetymologia oltárán, hogy valamely hangzó változása által elérhető legyen ama czél, mely az illető szó átvételekor lebegett szem előtt, t. i.: hiányzott valamely fogalom; új intézményt hoztak be, mire a nép nyelvében nem volt meg a kellő kifejezés; de ott volt a görög név, átvették azt, s lett belőle héber szó, melyre a héber nyelvtan szabályai érvényesek. Így pl. új súlyegység fogalma vált szükségessé, s átvették a λίτρα (font) kifejezést, mely a többes számban már a héber végzőt veszi fel, s így találjuk a «Midrás Tauchûmâh»-ban: אמר ר׳חנינה כל שקלים האמורים בתורה סלעים ושבנביאים לטרין «r. Chanína nézete: minden «sekel» súly mérték, mely előfordúl az Ötkönyvben, megfelel az aram «szelâ»-nak; mi a prófétai köny-

vekben fordúl elő, az megfelel a görög «Litra» súlyegységnek.» (V. ö. M. Tanchûmâ IV. szakaszát Móz. V. k. ראה heti szakaszához: ed. Buber.)

Néha megvolt valamely kifejezés az ó-héberben, de szokatlansága miatt inkább használták a görög kifejezést: így ארנבת kifejezése a szentírásban (pl. Móz. III. k. 11. fej. 6 v.) a «nyúl» fogalmának, s mit olvasunk a «Midrás rabbá»-nak elnevezett midrásgyűjteményben? (A midrás alatt értjük a szentírás allegorikus magyarázatát.) Móz. I. k. 3. fej. 21. v. «és készített Isten Ádám és neje számára bőröltözeteket, mikkel felöltözteté őket». E vershez a Beresith rabba s nem különben a Tanchûmâ Móz. I. k. XXIV. szakaszában, következő megjegyzést hoz: מה כתנות עור ריב"ל אומר לינון «mit értsünk «bőröltözetek» alatt? r. Jehósua b. Lévi magyarázza: nyúlbőrből készült». Előttünk van a denominativ azaz λαγώς (nyúl) főnévből képződött melléknév λάγινον.

De ha néhány kifejezésre utalni szükségesnek is tartottam, eltéritene a jelen értekezés szűkebb themájától, ha kimutatni akarnám az egyes szók görög eredetét, mi nagyon messzire vezetne, mert több százra megy azon görög szók száma, melyeket elszórva találunk a két talmud és a midrás irodalom rengeteg szókincsében, mely nem kevesebb mint hat nyelvből kölcsönzi fogalmait, melyek közűl a keleti nyelveket kivéve, első sorban áll a görög, s csak második helyen a græcizált latin nyelv.

Visszamenve tehát az átvétel módjaira, arra is kell utalnom, hogy a népetymologiánál gyakoribb a metathesis és metaplasmos útján átvett talmudi és midrási görög elem. Itt tekintetbe veendő, hogy az egyik nyelv se kiejtésben nem ismeri a hangot se írásban nem fejezheti ki azon jegyet, mely az eredeti szó jellemzője. Mivel pl. a görög «υ» nem létezett a hébereknél, vagy körűlírják a «ב» betűvel, pl. e tulajdonnév אבדימס — Εὐδημός, vagy אבמכוס (Sanhedr. jerus. III.) megfelel a görög Εὔμαχος névnek.

Abból, hogy pl. az előbbi névben az «η» a héber י betűvel iratik át, még teljes biztonsággal nem állíthatni, hogy az ó-görögök az étát itának ejtették, mint következtette Rangabé, minthogy a héberben a magánhangzók hiányát a talmud korában az úgynevezett «matres lectionis» (אוי) használata által törekedtek pótolni, úgy hogy pl. אי megfelelhet ép úgy a görög ióta mint az éta betűnek, sőt még a görög «αι» és «ει» kettős hangzónak is.

Megbízhatóbb a héberből való következtetés a mássalhangzók s kettőshangzók kiejtésére.

Minthogy a héber átírásban bizonyos szabályszerűség mutatkozik, egymással szembe állíthatjuk a görög s — könnyebb megértés czéljából — latin hangzókat és az ezeknek megfelelő héber irásjeleket, itt-ott megvilágítva e phonetikai tüneményt egy talmud, midrás v. targum irodalmából vett példával.

a) Magánhangzók.

Görög Α-nak és latin «a»-nak megfelel a héberben rendesen אָ, vagy ritkán ו pl. אִטְרוֹן (Ezaj. 9. fej. 13. אנמון targumi fordítása) nem egyéb mint a görög Τύραννος (uralkodó).

Görög I	l. i	h. אִ vagy י
Ε	e	אֶ
Η	—	אֵי pl. אֲבוּלֵי =

βουλῆς (tanácsnok); az א a gyök előtt elif prostheticon s nem mint Kohut: Aruchjában magyarázza, helyettesítője az על partikulának; hogy a tőhöz tartozik, mutatja egy példa Bab-Bathra 143 a. אאבולי szóban, hol az első א pótolja az על partikulát, míg a második a tőhöz tartozik. Egyetlen egy szóban iratik át az «η» יְ-vel m. p. אֲיֵר = ἀήρ (levegő).

Görög Ο	latin o	héberben ו vagy אָ
Ω	—	rendesen או; néha או

pl. פרצוף = πρόσωπον (arcz); néha meg ו, pl. a gyakran előforduló הֶדְיוֹט szóban, melynek a görögben megfelel ἰδιώτης (tudatlan).

Végre megfelel a görög Υ betűnek או vagy או vagy pedig בּ, mely leggyakoribb; egy szó van, mely népetymologia útján eltér a szabálytól, a mennyiben e betűt átírja a héber «vâv» betűvel s ez az evangéliom talmudi átírása און גלוין = Εὐαγγέλιον (Sabb. 116 a.); a népetymologia itt annyiban játszik szerepet, hogy mind אָוֶן (= bűn), mind pedig גִּלָּיוֹן (= irott tekercs) eredeti héber szó, mely kettő kiejtésre egybehangzik a görög kifejezéssel.

b) Kettős hangzók (Diphthongok).

Görög Αυ latin «au» héberben וו, pl. αὐγή = אווקי, így midr. Én. én. VII. fej. 8 v. זאת קומתך magyarázatához r. Simon

egy nézete idéztetik כמון אווקי; néha אה pl. אהליות = αὐλή u. o. II. fej. 3 v. vagy ב.

Gör. Αι	l. ai	héberben אי
Ευ	eu	« אָב
Οι	—	« יְ

pl. אטימם szó a Ber. r. 49-ik szakaszában a 82-ik Zsoltár 1-ső versében előforduló נצב szóhoz következő magyarázatot fűz: ר׳ חני בשם ר׳ יצחק אמר עומד אין כתיב כאן אלא נצב אטימם..... r. Haggai r. Iszhâk nevében magyarázza: hogy «ômed» helyett «nisszâb» alkalmaztatik a szövegben, azt mutatja, hogy «nisszâb» itt annyi, mint ἑτοῖμος (= kész) a görögben.

Görög Ου	l. u	héberben ו.

A spiritus asper rendesen א, ritkán ה betűvel adatik vissza, a spiritus lenis rendesen א, de láttuk a הדיוט szóban, hogy ה betű is pótolja.

c) Mássalhangzók.

Görög Β	latin b	héberben ב
« Γ	« g	« ג néha ק
« Δ	« d	« ד
« Ε	« z	« ז; csakis nagy

ritkán צ s Ζεός át van írva Tanchûma Móz. II. k. 38. fej. áll ugyanis צעפם, mi teljesen szabálytalan, mert עפ mint «ευ» átírása külömben nem fordúl elő.

Görög Θ l. «th» a héberben rendesen ת pl. Ber. r. 2. fej. 14 v. והנהר הרביעי נהרפרת hozzátétetik אותינטן של נהרות (= a folyók legfontosbika), mi nem egyéb mint a görög αὐθέντης; néha megfelel neki a ס vagy ז, ritkábban a ט betű, m. pl. midr. Koheleth 11. szakaszában עורות תחשים kifejezést magyarázza r. Jehûda אלטינן szóval görögben ἀληθινόν (biborvörös).

Görög K, latin k héberben rendesen כ; ezt már Dán. 3. fej. 4 v. látjuk, hol כָּרוֹזָא = κήρυξ (hírnök); néha ג pl. midr. Koh. 1 fej. 18 v. olvassuk: ושתה יין ישן ומיני אגרטן «ivott bort és vegyítetlent» (görögben: ἄκρατον); máskor megint a ק betű fejezi ki pl. Móz. IV. k. 34. fej. 6. ים הגדול fordíttatik אוקיינום (= Ὠκεανός = tenger) szóval.

Görög Λ	latin l	héberben ל, néha נ
« M	« m	« מ, gyakran נ
« N	« n	« נ
« Ξ	« x	« כּם vagy גם
« Π	« p	« פּ vagy ב
« P	« r	« ר
« Σ	« s	« rendesen ס, ז,

néha azomban צ pl. אמצע = μέσος (középső)

Görög T	latin t	héberben ט vagy ת
« Φ	« f	« פ
« Ψ	—	« פּס pl. Sanhedr.

21 b. magyarázva a bibliai helyet Móz. V. k. 17. fej. 17. v. וכסף וזהב לא ירבה לו «ezüstöt és aranyat ne halmozzon maga számára t. i. a király, ki majdan uralkodni fog Izraël fölött» azt teszi hozzá a talmud: אלא כדי ליתן אפסנא שלו «kivéve annyit, hogy fizethesse az élelmezést és zsoldot», e szó görögben: ὀψωνία.

Görög X, latin ch héberben: כ, gyakran ק, ג vagy ח.

Megemlítendő még, hogy azon görög szók elé, melyek kettős mássalhangzóval kezdődnek, valamint a többi keleti nyelvekben, úgy a héberben is elif prosteticon járúl, pl. אברזין = φρύξον (b. obryzum, színarany), אסטומכא = στόμαχος (nyílás), אסטוא = στοά (csarnok), אסכימא = σχῆμα s. a. t.

Néha egyszerű mássalhangzó előtt is találjuk az alef betűt, így אלמין = λιμήν (kikötő); máskor ismét valamely hiányzó betűt pótol, így Kohel. r. בעצלתים magyarázata alkalmával idézi Ámosz 6. fej. 11 v. külömbséget téve בקיעם és רסיסים szók közt, mond ván: בקיעה לית מיניה אלסים והדין רסיסי׳ אית מיניה אלסים «repedés az, mikor nincs törmelék, szakadás, mikor törmelék (gör. κλάσμα) van».

Végre említendő még a görög μβ átírása kettős ב betűvel pl. אבולי (Erub. 6. b.) = ἐμβολή (bejárat).

Ezek volnának azon phonetikai jelenségek, melyek a görög szóknak a héber nyelvkincsbe való átvételekor mutatkoznak, s a melyekben a felvett kérdésre annyiban látunk feleletet, hogy a görög szók a talmud és midrás irodalom átírásában s eszerint héberűl ejtve közelebb állnak az új-göröghöz, és némileg igazolni látszanak azon nézetet, mely szerint az ó-görög nyelv kiejtése nem igen távol állhatott a mai görög nyelv kiejtésétől.

Budapest, 1888 november havában Dr. KOHLBACH BERTALAN.

AZ ARANYKOR.

— Vergilius IV. eclogája. —

Zengj múzsám magasabb tárgyat, ne Sicília földjét !
Nem mindenki ohajt fácskát s alacsony tamuriskát;
Vagy ha berekről szólsz: legyen az méltó nagy urunkhoz.
Itt az idő, a miről szólt a cumæi Sibylla;
Átalakúl a világ, új s nagy korszak születendik.
Visszajön Ascræánk, meg az ősi Saturnus uralma,
Új ivadék maradék száll földre alá a nagy égből,
Jól gondozd e kicsiny csecsemőt, kegyes éltü Lucina;
Véle fog a vaskor mielőbb feledésbe merűlni
És az arany születik: már mostan uralja Apollód.
Ép te leszel consul, mikor e díszkorszakot éljük,
A nagy hónapokat te alattad töltik a földön.
A te uralmad alatt, ha marad nyoma régi hibánknak:
Vége leszen — s szabadúl földünk az örök remegéstől.
Élete oly gyönyörű, a minőt csak az istenek élnek,
Látja a hősöket és velük együtt s közte magát is,
Ősi vitézséggel fog a békés földön uralni. —
Ám a szegény földtől eleinte sovány az ajándék:
Felkúszó repkény, a mit adhat, közte gyökönke,
Később diszes akánt s nymphák is szerte tenyésznek.
Duzzadoz a kecskék tömlője, mikor hazajönnek,
Nem réműl a barom, ha felé megyen a nagy oroszlán.
Kedveskedve neked: rózsákkal lesz tele bölcsőd, —
A mérges kígyó s a halálos fű elenyészik
S nemcsak napkeleten fog a balzsam fája teremni.
Majd, mihelyest olvasni fogod hőstettit apádnak,
És ismerni fogod, mi a hősérdem s a vitézség:
Lassan lenge kalász hullámzik a sárga mezőkön,
Megmüvelés nélkűl érett fürt függ le a tőkén,
És a kemény tölgytől csepegő mézet nyer az ember.
Mégis megmaradand emléke a régi hibának,
Ez biztat, hogy a tengereket járjuk be hajókon,
Építsünk falakat s műveljük ekével a földet.
És megujúl Tiphys, megujúl Argo, kivel együtt
Válogatott hősök mennek — megujúlnak a harczok
S Trója alá ismét kivonúl majd a nagy Achilles.
Ám mikoron lassan már férfiuvá gyarapodtál:

Nem kel a kormányos se hajóra fenyűfa hajóján,
Mindenhol mindent terem a föld — nincs csere többé!
Nem vágyik se kapára a föld, se kaczorra a szöllő
És az erős szántó se kinozza igával a barmot.
Nem szükség ezután színesre befestni a gyapjút:
Szép bíborpirosan legelészget a kos mezeinken;
Majd bíborgyapját sáfránysárgára cseréli,
S a legelő juhokat megfesti magától a sandyx.
S a változhatlan sors képviselői: a Párkák
Munkájok közepett mondják: «Igy tűnjetek, évek!» —
Itt az idő, Jupiter, nagy sarja s kegyeltje az égnek,
Késedelem nélkűl töltsd bé fényes hivatásod!
Jer, földünkre tekints, a nagy égbolttól remegőre
És a világegyetem-, tengerhullám- s magas égre:
Nézz le reá — s minden fog örűlni a drága jövőnek.
Vajha megérhetném életben e fényes időket,
Vajha maradna erőm méltón elzengeni tettid!
A thrák Orpheuson diadalt nyerném dalaimmal,
Linuson is, pedig ezt nemzette a bájos Apolló,
Míg Opheus a dicső s nagy Calliopea szülötte.
Ő akkor ha velem maga Pán versenyzene: mégis
Én volnék győztes, ha a bíró jól tud itélni.
Szép gyermek, mosolyogva tanúld ismerni anyádat:
A tíz hónap alatt szörnyű nagy unalma epeszti.
Csak mosolyogj, — kire nem néztek mosolyogva szülői:
Nem leszen az méltó a nagy istenek égi lakára.

VIKTÓRISZ JÓZSEF.

SALAMON ES MARKALF.

A XVI. század prózai elbeszélései között jelentékeny helyet foglal el a *Salamon és Markalf* czimű népkönyv, nemcsak azért, hogy hazánk legkedveltebb és legelterjedettebb olvasmánya volt, hanem azért is, mert irodalmunkban a legelső nagyobb tréfás, humoros elbeszélés. És népies hangjánál és gondolkodásmódjánál fogva népirodalmunkban mai napig is elterjedt olvasmány.

Salamon és Markalf historiája eredetére nézve nem magyar, hanem, mint Beöthy mondja: «a világirodalomnak egyik ősrégi vándora, ki Európa valamennyi országában megfordult és megtele-

pedett.» Hozzánk, Ipolyi Arnoldnak minden kétséget kizáró bizonyítékai szerint, a latinból származott át. Hogy ki volt a fordítója, semmi bizonyosat nem tudhatunk; legvalószínűbb Toldy nézete, a ki Heltai Gáspárt, vagy ennek valamelyik erdélyi társát tartja a munka átültetőjének.*) Tárgyát illetőleg keleti eredetre vall és mint Grimm Jakab állítja, a *Példabeszédek* könyvének XXX. és XXXI. részein alapul. Állítása azonban nem egészen kifogástalan, mert a talajnak, a melyből csiráját nyerte a historia, épen a reá nézve legsoványabb részére utalja a vizsgálót. A munkához általános vonásokat kétségtelenűl ezen részek is kölcsönöznek, de határozott részleteket a *Példabeszédek* könyvének minden része, söt még a *Prédikátor Salamon* könyve és az *Énekek Éneke* is szolgáltat. Állításunk helyességének bebizonyitása czéljából lássunk tehát néhány oly helyet, a mely úgy *Salamon és Markalf* historiájában, mint az említett ó-testamentomi könyvekben csaknem szóról szóra megvan. Igy peldáúl a népkönyvben Salamon ezen mondása: «A bölcs asszony-állat házat épít magának, a bolond pedig, a ki volna is, elrontja» a *Példabeszédek* könyve XIV. részének 1. versében így hangzik: «A bölcs asszony építi az ő házát; a bolond pedig önkezével elrontja azt».

Továbbbá jellemző megegyezést mutatnak a következő helyek: «Az istenfélő asszony-állat méltó a dicséretre» (Sal.): «A mely asszony féli az Urat, ez szerez dicséretet magának» (P. b. k. XXXI. 30.);

«A ki álnokságot vet, gonoszt arat» (Sal.): «A ki vet álnokságot, arat nyomorúságot.» (P. b. k. XXII. 8.);

«Sok mézet ne egyél, mert nem jó» (Sal.): «Igen sok mézet enni nem jó.» (P. b. k. XXV: 27.);

«Nem igaz barát, a ki meg nem marad a barátságban» (Sal.): «Az embernek, kinek baráti vagynak, tisztelni kell a barátságot» (P. b. k. XVII. 24.); vagy: «Minden időben szeret, a ki igaz barát.» (P. b. k. XVII. 17.).

«A király beszédének változhatatlannak kell lenni» (Sal.): «Mint az Isten szája, olyan legyen a királynak beszéde.» (P. b. k. XVI. 10.).

«Állhatatos asszonyi állatot ki találhat?» (Sal.): «Gyors, serény asszonyt kicsoda találhat?» (P. b. k. XXXI. 10.);

*) Beöthy és Imre S. egyenesen magát Heltait tartják a forditónak.

«A ki elfordítja az ő fülét a szegénynek kiáltásától, ő is kiált másodszor és az Isten nem hallgatja meg őt» (Sal.); «A ki bedugja fülét a szegény kiáltására, ő is kiált, de meg nem hallgattatik.» (P. b. k. XXI. 13.);

«Kelj föl északi szél és jöjj ide déli szél, fúdd meg az én kertemet és belőle kifolynak nagy szép drága kenetek.» (Sal): «Serkenj fel északi szél, és jöjj el déli szél, fújj az én kertemre, hogy folyjanak annak drága illatú szerszámai.» (Énekek Éneke IV. 16.);

«Mikor ülsz a gazdag asztalánál, jól eszedbe vegyed, hogy mit raknak elődbe» (Sal.): «Mikor leülendesz enni az úrral: szorgalmatosan reá vigyázz, micsoda étket adnak elődbe.» (P. b. k. XXIII. 1.);

«A rest ember a hidegben és melegben nem akar szántani, koldul azután és senki semmitsem ad neki» (Sal.): «A ki a hideg miatt rest lévén nem szánt, koldul aratáskor, de semmit nem talál.» (P. b. k. XX. 4.);

«Ne mondjad a te barátodnak, mikor valamit kér, menj el, jöjj holnap és adok, holott van miből mindjárást adhass nekie.» (Sal.): «Ne mondjad ezt a te felebarátodnak: Menj el, azután térj meg, mert holnap adok, holott te tehetségedben vagyon az, a mit kér.» (P. b. k. III. 28.);

«A bolondnak felelj meg az ő bolondsága szerint, hogy ne láttassál bölcsnek» (Sal.): «Felelj meg a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne legyen bölcs az ő szemei előtt.» (P. b. k. XXVI. 5.);

«Együnk és igyunk, mert majd meghalunk» (Sal.): «Annak okáért dicsérem vala én a vigasságot, és hogy nincsen embernek jobb e világon, hanem hogy egyék, igyék és vigadjon; mivelhogy az ő életének napjaiban, melyeket ád néki Isten e világon, az ő fáradságának haszna csak e volna.» (Préd. k. VIII. 15.);

«A ki előbb szól, hogy sem mint kérdik, kijelenti, hogy bolond» (Sal.): «A ki felel valamit, mig meg nem hallja; ez bolondság néki és gyalázatos.» (P. b. k. XVIII. 13.);

«A bölcs fia örömmel illeti az ő atyját, a gonosz pedig bánattal és szomorúsággal illeti az ő anyját» (Sal.): «A bölcs fiú örvendezteti az ő atyját; a bolond fiú pedig szomorúságára vagyon az ő anyjának.» (P. b. k. X. 1.); vagy: «A bölcs fiú örvendezteti az ő

atyját, a bolond ember pedig megutálja az ő anyját.» (P. b. k. XV. 20.);

«Mindennek ideje van» (Sal.): «A bölcsnek elméje tudja mind az időt, mind pedig minden dolognak módját.» (Préd. k. VIII. 5); vagy: «Minden akarat megcselekedésének vagyon ideje és módja.» (Préd. k. VIII. 6.).

Ezek tehát azon mondások, melyek a gondolati megegyezés mellett szembeszökő kifejezésbeli hasonlatoságot is mutatnak fel; de ezeken kivül még számos oly hely fordul elő, melyeknek tartalmi megegyezése vagy rokonsága tagadhatatlan. Ehhez járulnak még Salamon királyban azon egyéni jellemvonásoknak pregnans megnyilatkozásai, a melyek őt mint a bibliai királyt kizárólagosan jellemzik; t. i. az életbölcsesség, a nőkultuszszal párosult szeretkezés, a fényűző gazdagság és az ebből eredő nagyobbravágyás. Mindezen vonások a népkönyv Salamon királyát is többé-kevésbbé jellemzik.

Salamon királyban az életbölcseség hű kifejezésre jutásának kétségtelen bizonyítékát szolgáltatja a híres *salamoni ítélet*nek tárgyalása; de még inkább jellemző Salamonnak válasza Markalf azon kérdésére, hogy miképen ismerte fel a gyermek igazi anyját? «Az ő nagy indulatjából, szívének elváltozásából és sok könyhullatásából», ugymond Salamon. Azonkivül nem egy rokon hely fordul elő a bibliaival, a mely ezen jellemvonásnak határozott kidomborítását czélozza; sőt még más szájába adott mondás is megerősíti.

Másik főtulajdonságát, a nők iránti kiváló vonzalmát szintén nagy hűséggel mutatja be a história. Ez legszebben kitünik Salamon és Markalfnak ezen beszélgetéséből az asszonyokról:

«*S:* A mennyi mestersége, annyi jámborsága, azaz sok jósága.

M: Ne mondd azt, hogy jámborsága, hanem álnok gonoszsága és csalárdsága.

S: Bizonyára mondom, a ki téged szült, nem jámbor aszszony volt.

M: Miért mondád ezt felölem, uram király?

S: Mert te szidalmazod az asszonyi állatokat. Mert a tiszteletes asszony állatot tisztelni és szeretni kell.

M: Add hozzá ezt, hogy igen romlandó és hajlandó az aszszonyi állat.

S: Ha romlandó, az az emberi természetből, ha pedig haj-

landó, az a gyönyörűség miatt van. Mert az asszonyi állat a férfiú oldalából vétetett és adatott az ember mellé jó segítségért és gyönyörűség okáért. Mert az asszonyi állatot lágy edénynek mondhatjuk, azaz hasonlatos a lágy éghez, kit beszivunk.

M: Hasonlatosképen mondhatod az asszonyi állatot lágynak, mint szinte a bűnt.

S: Hazudsz álnok lator, mert gonoszszá lehetsz, ha az asszonyi állatokról minden gonoszat akarsz mondani. Az asszonyi állattól születik minden ember. A ki azért megrútolja az asszonyállati nemet, az szidalmazásra méltó. Mert nincsen gazdagság, nincsen ország, birodalom, arany, ezüst, drága ruhák, drága kövek, bő költségű lakodalmak, jó vigasságos idők, sem a gazdagság semminemű hasznai vagy pedig birodalmi asszonyi állatok nélkül. Mert az asszonyi állat fiakat szül és leányokat nevel, szereti és ápolgatja őket s kivánja hosszú életöket. Az asszonyi állat igazgatja a házat is, szorgalmatos ura életéért és háznépének megmaradásáért. Az asszonyi állat minden dolgokban gyönyörűség, édessége az ifjúságnak és vigasztalója, a vének vidámsága és a gyermekek öröme. Az asszonyi állat minden vigassága a jó napoknak és vigasztalója, az éjnek könnyebbsége, az emberek munkájának és minden szomorú dolognak elfeledkeztetője, szolgál csalárdság nélkül, megtartja és őrzi javaimat, melyeket beszolgáltatnak az én házamba.» (Salamon ezen beszédének tartalma feltalálható a *Példabeszédek* könyvének XXXI. részében, a mely a jó asszony tulajdonságait irja meg).

Salamonnak harmadik vonása, a fényüző gazdagság, nincs annyira kifejezésre juttatva, mint a két első; inkább csak egy pár vonatkoztatást találunk reája és Salamon maga csak egy helyen nyilatkozik gazdagságáról, midőn Markalfot felkeresi szállásán és vele beszédbe ered mondván: «Nem hallottad-e mily nagy gazdagságot adott nekem az úr Isten, annak felette nagy bölcseséget is?»

A nagyobbravágyás szelleme csak egyszer szólal meg benne a vetélkedésben: «Elég volna énnekem a mérték szerint való tisztesség, csak az úr Isten e világot vetette volna birodalmam alá.» A mi különben igen is természetes, mert ha hatalmával és gazdagságával nem igen foglalkozik a historia, ezen rokontulajdonságnak sem adhat több kifejezést.

Megismerkedtünk tehát a munka eredetével, szólanunk kell most annak tartalmi szerkezetéről. *Salamon és Markalf* tárgya, mint maga a teljes czím is mutatja, Salamon királynak Markalffal

való tréfás beszélgetése. Salamonnak tudomására jut, hogy Markalf «igen bőbeszédű, csácsogó, ravasz, álnok paraszt ember», azért vitatkozásra szólítja fel őt, a ki a bölcs királynak példabeszédeit és bölcs mondásait furfangos és nem egyszer goromba ötleteivel kifigurázza, és ravasz tréfás tetteivel addig fárasztja a királyt, mignem ez kénytelen engedni. Ugyanis, hogy megmenekedjék tőle, megigéri, hogy feleségével együtt holtig eltartja.

A munka tulajdonképen két részből áll, az első Salamon és Markalf vetélkedését foglalja magában erkölcsi példabeszédek és közmondások alakjában, a második rész egy kis burleszk regény, a mely szintén több képből áll, melyeket csak egyes vonatkozások és helyzetek kapcsolnak egygyé. Mindkét résznek pedig czélja a tudákos, nagyképű bölcseségnek szembeállítása a természetes ész furfangjával és a paraszt tréfálkodással. Salamon és Markalf históriája tehát nem egyéb, mint a bölcseség és furfang küzdelme, a melyben ezen utóbbi jut győzelemre. És ennek köszönheti nagy mértékben való elterjedését a nép körében, mely igen szivesen látta, hogy miként fog ki a szegény, védetlen Markalf tréfás beszédeivel, találó ötleteivel és durva népies gúnyjával a királyi hatalmon és bölcseségen.

Salamon és Markalf irodalmi jelentőségét legfőbbképen stiljének köszöni, a mely «első visszhangja a népi beszédnek, s mint ilyen prózánk és nyelvünk formai történetéhez emlékezetes adalék.»*) Ezen kivül még fontosságát emeli a benne előforduló közmondások nagy mennyisége, a melyeknek nagy része a munka elterjedettségénél fogva, a nép ajkára került és a nép tudatába begyökerezve, maig is használatos. A mi nem is csoda, mert a népnek egyszerű nyelvén szól; látszik, hogy forditója kitűnően ismerte azt teljes frisseségében, erejében, tősgyökeres és nyers szólásformáiban. Határozott kifejezésre jut benne a népnyelv rövidsége, keménysége, a népnek egészséges, gyors fordulatokra törekvő gondolkodásmódja, szóval kiválóan megvan benne a népi zamat, a mely könnyen megmagyarázza rendkivüli népszerűségét mai napig is a népi irodalomban.

Loósz István.

---

*) Toldi, Magy. Költ. Tört. 136. l.

PÁRHUZAMOS HELYEK

Vergilius Aeneiséből és Homeros két eposából.

Az Aeneis I. énekéhez.

108. 110. tris.
A hármas szám homerosi. V. ö. Z. 435., I. 144., X. 165. stb.
110. Dorsum immane mari summo.
A képre nézve (bár más vonatkozásban van) v. ö. B. 159. stb.
. . . εὐρέα νῶτα θαλάσσης.
114. . . . pronusque . . . | . . . volvitur in caput . . .
ε. 374. . . . . . πρηνὴς ἁλὶ κάππεσε.
116. ter; v. ö. a 108. sorhoz való jegyzettel.
118. Adparent rari nantes in gurgite vasto.
φ. 236. παῦροι δ' ἐξέφυγον πολιῆς ἁλὸς . . . . νηχόμενοι.
120. Prospiciens. ε. 393.(ὀξὺ μάλα προϊδών).
130. Nec latuere doli fratrem Iunonis et ira.
Ψ. 323. . . . . . οὐδέ ἑ λήθει
λ. 101. . . . . . οὐ γὰρ ὀίω
λήσειν ἐννοσίγαιον.
φ. 10. οὐδ' ἀλαοσκοπίην εἶχε κρείων ἐνοσίχθων.
133. . . . cælum terramque . . . miscere.
ε. 294., ι. 69. (a tengeri vihar leírásában).
γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον..
139. . . . . imperium pelagi . . . | . . . mihi sorte datum.
O. 189. (Poseidon beszél.)
τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται, ἕκαστος δ' ἔμμορε τιμῆς·
ἤτοι ἐγὼν ἔλαχον πολιὴν ἅλα ναιέμεν αἰεί.
. . . tenet ille saxa.
tenet a homerosi ἔχει æquivalense (nem *habet).*
142. Sic ait et . . . .
A. 528. stb. Ἦ καὶ . . . .
. . . dicto citius tumida æquora placat.
μ. 168. αὐτίκ' ἔπειτα . . . .
. . . . κοίμησε . . . κύματα δαίμων. V. ö. még ε. 385.
145. (levat ipse) tridenti.
δ. 506. . . . τρίαιναν ἑλών.
147. V. ö. ε. 380.
148. Ac veluti . . . cum.

Hom. ὡς δ' ὅτε.

A hasonlat maga inkább Menenius Agrippára mint Homerosra emlékeztet. Homeros ilyenforma helyzetben az oroszlán előtt szétfutó sakálokra gondol. V. ö. Λ. 474—381.

159. Est in secessu longo locus.

A formára nézve l. a 12. vershez való jegyzetet.

in secessu: Z. 152. μυχῷ Ἄργεος·
ζ. 489, stb. ἐπ' ἐσχατιῆς.

insula portum | Efficit obiectu laterum.

Sziget teszi biztos kikötővé a kyklops földön levő öblöt is.

ι. 116. Νῆσος ἔπειτα λάχεια παρὲκ λιμένος τετάνυσται.

160. . . . . . . quibus omnis ab alto
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.

ν. 99. αἵ τ' (ἀκταί) ἀνέμων σκεπόωσι δυσαήων μέγα
κῦμα | ἔκτοθεν.

162. Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur
In cælum scopuli, quorum sub vertice late
Aequora tuta silent.

ν. 97. . . . δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ (λιμένι)
ἀκταὶ ἀπορρῶγες, λιμένος ποτιπεπτηυῖαι.

κ. 87. . . . ἐς λιμένα κλυτὸν ἤλθομεν, ὃν πέρι πέτρη
ἠλίβατος τετύχηκε διαμπερὲς ἀμφοτέρωθεν
ἀκταὶ δὲ προβλῆτες ἐναντίαι ἀλλήλῃσιν
ἐν στόματι προὔχουσιν, ἀραιὴ δ' εἴσοδός ἐστιν.
. . . . οὐ ποτ' ἀέξετο κῦμα γ' ἐν αὐτῷ
οὔτε μέγ' οὔτ' ὀλίγον, λευκὴ δ' ἦν ἀμφὶ γαλήνη.

(Ladewig ez utóbbi helyet nem idézi Vergilius-kiadásában.

166. Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum
Intus aquæ dulces vivoque sedilia saxo,
Nympharum domus.

ι. 140. αὐτὰρ ἐπὶ κρατὸς λιμένος ῥέει ἀγλαὸν ὕδωρ
κρήνη ὑπὸ σπείους.

ν. 103. ἀγχόθι δ' αὐτῆς (ἐλαίης) ἄντρον . . . ,
ἱρὸν νυμφάων, ἃ νηιάδες καλέονται . . .
ἐν δ' ἱστοὶ λίθεοι περιμήκεες . . .
ἐν δ' ὕδατ' ἀενάοντα.

168. Hic fessas non vincula navis
Ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.

ι. 136. ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, ἵν' οὐ χρεὼ πείσματός ἐστιν
οὔτ' εὐνὰς βαλέειν, οὔτε πρυμνήσι' ἀνάψαι.

ν. 100. . . . . . . ἔντοσθεν δέ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσιν
νῆες ἐύσσελμοι, ὅτ' ἂν ὅρμου μέτρον ἵκωνται.

170. Huc Aeneas . . . subit.
A formára nézve v. ö.
ι. 142. ἔνθα κατεπλέομεν.

173. sale tabentis artus.
ζ. 137. κεκακωμένος ἅλμῃ.
ε. 454. . . . ἀλὶ γὰρ δέδμητο φίλον κῆρ.
(ψ. 237. πολλὴ δὲ περὶ χροῒ τέτροφεν ἅλμη).

174. és kk. Homerosnál tűzgyujtásról főleg a híres hasonlatban van szó, ε. 388., mit l. a különbség kedvéért.

180. Aeneas scopulum interea conscendit.
Mint Odysseus Homerosnál, valahányszor idegen földre érkeznek.
κ. 97. ἔστην δὲ σκοπιὴν ἐς παιπαλόεσσαν ἀνελθών.
V. ö. még κ. 148. Ez utóbbi alkalommal Odysseus is elejt egy szarvast.
A partraszállást követő vadászat az Odyssea IX. énekének 152. és kk. soraira emlékeztet, csakhogy itt vadkecskékről van szó,

195. Vina . . . quæ . . . cadis onerarat Acestes,
. . . dederatque abeuntibus.
Homeros is meg szokta nevezní az ajándékozót. V. ö. ι. 161, kk. ι. 196. kk. (itt is borról van szó).

197. . . . dictis mærentia pectora mulcet.
Mint Odysseus válságos helyzetekben:
κ. 422. μαλακοῖς ἐπέεσσιν
κ. 547. μειλιχίοις ἐπέεσσιν.

198. O socii, — neque enim ignari sumus ante malorum —
O passi graviora etc.
μ. 208. ὦ φίλοι, οὐ γάρ πώ τι κακῶν ἀδαήμονες εἰμέν
οὐ μὲν δὴ τόδε μεῖζον ἔπει κακόν, ἢ ὅτε . . . κτλ.
A gondolatra vonatkozólag v. ö. még ε. 223:
ἤδη γὰρ μάλα πόλλ' ἔπαθον καὶ πόλλ' ἐμόγησα
κύμασι καὶ πολέμῳ· μετὰ καὶ τόδε τοῖσι γενέσθω.
Továbbá υ. 18:
τέτλαθι δή, κραδίη· καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.

202. . . . . revocate animos, mæstumque timorem
Mittite.
Hom. Z. 112. és gyakran: ἀνέρες ἔστε, φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος ἀλκῆς.

205. Tendimus in Latium.
γ. 160. ι. 261. οἴκαδε ἱέμενοι..
(sedes) ubi fata (quietas ostendunt).
ε. 289. és többször: ἔνθα οἱ αἶσα
(ἐκφυγέειν μέγα πεῖραρ οἰζύος).
206. . . . illic fas regna resurgere Troiæ.
L. Poseidon híres vaticinatióját, Υ. 307.
208. voce. l. 94.
210—216. V. ö. Hom. A. 459—468.
212. Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt;
A. 465. stb. μίστυλλόν τ' ἄρα τἆλλα καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν.
214. Tum victu revocant viris.
ε. 95. . . . ἦραρε θυμὸν ἐδωδῇ.
214. . . . fusique per herbam
Implentur vateris Bacchi pinguisque ferinæ
ι. 162. ἥμεθα δαινύμενοι κρέα τ' ἄσπετα καὶ μέθυ ἡδύ.
216. Postquam exempta fames epulis mensæque remotæ,
Amissos longo socios sermone requirunt.
μ. 308. αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο
μνησάμενοι δὴ ἔπειτα φίλους ἔκλαιον ἑταίρους.
221. Amyci casum gemit.
A formára nézve v. ö. ι. 467:
τ ο ὺ ς δὲ στενάχοντο γοῶντες.
227. illum . . . lacrimis oculos suffusa nitentis | Adloquitur Venus.
P. 695. . . . . τὼ δέ οἱ ὄσσε
δακρυόφι πλῆσθεν.
α. 336. δακρύσασα δ' ἔπειτα προσηύδα (ἀοιδόν).
ζ. 405. . . . δάκρυ χέουσα
. . . ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν.
X. 491. . . . δεδάκρυνται δὲ παρειαί.
β. 81. . . . δάκρυ ἀναπρήσας.
229. O qui res hominumque deumque
Aeternis regis imperiis et fulmine terres.
υ. 112. Ζεῦ πάτερ, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις
ἦ μεγάλ' ἐβρόντησας.
229—253. V. ö. α. 45. és kk. ε. 7. és kk. De Homerosnál sem Athene sem Aphrodite nem beszél ilyen hangon Zeushoz, Némileg összevethető vele azonban Here beszéde. Δ. 25. és kk., 51. és kk. verseiben.

231. Quid meus Aeneas in te committere tantum (potuit)?
v. ö. 253. Hic pietatis honos?
α. 60. οὐ νύ τ' Ὀδυσσεὺς
Ἀργείων παρὰ νηυσὶ χαρίζετο ἱερὰ ῥέζων;
. . . τί νύ οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ;
234. volventibus annis.
α. 16. περιπλομένων ἐνιαυτῶν.

Dr. Gyomlay Gyula.

HAZAI IRODALOM.

Franczia Nyelvkönyv. Olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan. Kezdők számára. Szerkesztette *Mendlik Alajos.* Budapest, 1889. Eggenberger, 250 és 44 l.

Üdvözöljük e legujabb franczia iskolakönyvet, mint tankönyvirodalmunknak sok tekintetben érdekes gazdagodását. Szerzője új utakon jár, melyeket részben maga tör magának, és ezt nagy érdemül tudjuk be neki. Csak ha minden franczia tanár teszi meg a tőle telhetőt, várhatunk eligazodást a kérdések ama tömkelegében, mely az idegen nyelvek tanítása körül keletkezett. Mendlik derekas munkát végzett e könyvében, olyan munkát, mely a külföldön is számot tenne. Mert német mintáit nem këvette vakon, hanem módosította és bővítette a maga elvei szerint. Milyen dicséretet érdemel már nálunk az is, hogy franczia tankönyvben határozott egyéniséget, sajátos elveket találunk, nem pedig a régi chablon egy ujabb változatát! Mendlik a német ú. n. reformerekhez szegődik és az olvasmányból indítja meg és arra építi a franczia tanítást. Reáliskolai tantervünk és utasításaink egyenlő helyet engednek e methodusnak a régibb synthetikus mellett. E méltányosságot csak dicsérni lehet, mert ama sokszor hirdetett elven alapszik, hogy minden módszer jó, ha jó a tanár. Azért most sem tartjuk helyén valónak magasabb didaktikai fejtegetésekbe bocsátkozni az analytikus nyelvtanítás jó meg rossz oldalai iránt. De megóva ily módon objektivitásunkat mégis ki akarjuk fejezni örömünket azon, hogy magyar reáliskolában is meg fogják kisérleni e módszert, mert ebből több tanuságot kapunk majd, mint abból a rengeteg irodalomból, mely Németországban e kérdéssel foglalkozik. Mendlik könyve ugyan nem az első nálunk, mely az olvasmányt veszi alapul. Megelőzték Palóczi Lipót és Theisz Gyula hasonló irányban szerkesztett nyelvkönyvei, de minkettőt tudtunkkal csak szerzőik használják és az elért eredményről nem igen jutott semmi a nyilvános-

ságra; az elveket pedig, melyeket képviselnek, aligha terjesztették nagyobb körben. Érdemes volna kutatni, miért nem tudtak hivőket szerezni és ily módon talán megjósolhatnók a Mendlik könyvének a sorsát, — de ezt más alkalomra hagyjuk, annál is inkább, minthogy ez utóbbi sok lényeges pontban tér el elődeitől és azután habent sua fata libelli.

Első sorban más olvasmányokat ád Mendlik és ez a milyen természetes, olyan fontos újítás. Az olyan nyelvkönyvnek, melynek az olvasmányok teszik középpontját, a sorsát jó részben ezek döntik el Nem vagyunk tesjesen megelégedve Mendlik kiválasztásával. Tudjuk ugyan, milyen nehéz feladat jó olvasókönyvet szerkeszteni, kivált olyant, melyet mindenki jónak tartson. Még nehezebb jó olvasókönyvet szerkeszteni a kezdő tanítás számára. Hisz alig állapítottak még meg egyetlen egy szempontot az olvasmányok megválogatására. És ez a körülmény megtöri szigorúságunkat a Mendlik könyvével szemben is. De két kifogást el nem hallgathatunk. Az egyik az, hogy az adomákat nem tartjuk elég méltó olvasmánynak az iskolában. Ha okvetetlenül elbeszélő formát akarunk, miért nem adnánk inkább rövid elbeszéléseket a franczia történelemből és a franczia irodalomból, a minőt Mendlik is felvett hatot a negyvenkilencz darab közé; de ezeket bizonyos rendben és bizonyos egységes czéllal kellene adni. Magyarázásuk alkalmat adna Francziaországról és népéről beszélni, és ez kiválóan fontos az egész tanítás eredményére. Ha idegen nép nyelvét tanuljuk, ismerkedjünk is meg e néppel, még pedig jobban, mint a földrajzi és historiai tanítás teheti, mely minden országra és minden népre egyaránt kénytelen kiterjeszkedni. Azonfelül a franczia tárgyú olvasmány hangulatot és érdeklődést ébreszt az osztályban, e kettő pedig csodákat mívelhet a tanítás eredményes menetében. Az olvasmányok lehetnének ezután adomaszerüek, csak jellemezzék a kiváló történeti vagy irodalmi alakot. Ezek mellett természetesen megmaradnának a mesék is, de ezeket is úgy lehetne választani, hogy párhuzamok által világot vetnének a nép vagy költő speczialisan francziás felfogására. De minek a franczia órában Demosthenesről, Herculesről, Nagy Frigyesről, Mahometről, a nagy Armadáról, Pestalozziról, a Gracchusok anyjáról stb. olvasni? Másik kifogásunk az olvasmányok formáját illeti. Az összes olvasmány, hármat kivéve, elbeszélő tartalmú. Ezekből tehát első sorban, majdnem kizárólag az elbeszélő alakot tanulja meg növendékünk és alig jut hely a præsens és futurum számára. Ez lényeges fogyatkozás, melyet csak azért nem veszünk főbenjáró mulasztásnak, mert az igeidők tanításánál majdnem minden ismert tankönyv, magyar és német is, ebbe a hibába esik. Nem adják meg egyrészt minden időnek a fontosságához mért helyet és másrészt elmulasztják használatuk pontos tanítását. Mert

senki sem állíthatja, hogy az igeidők szerepe egyenlő a nyelvben, kivált ha a tanítás czélja nemcsak a *megértés*, hanem az írásban és szóban való használat. Ez utóbbiakra, még inkább ez utolsóra kevés jelentősége van például a passé défini, passé antérieur, a subjonctif imparfait és plusqueparfait-nak. A mennyit a reáliskolai tanuló francziául beszélni és írni megtanulhat, abban ez időknek vajmi kevés szerepe lehet. Miért ne segítsünk tehát munkáján? Ismertessük meg vele az egész conjugatiót. De gyakoroljuk vele első sorban, lehető intensive, azon alakokat, melyekre szüksége van, ha francziául akar beszélni vagy írni. Mendlik is, mint mind a többi tankönyvíró, már az olvasmányokban elhanyagolja e szempontot. Az első darab elbeszélő alakú és így imparfait meg passé défini-t tanít. Ha már elfogadjuk is e kezdetet, azt el nem engedhetjük, hogy e két alak között pontos külömbséget ne tegyünk. E külömbséget a szerző teljesen mellőzi. Az első olvasmányhoz tartozó grammatikai magyarázatok közt megadja az egész imparfait-t, a negyedik után az egész passé défini-t, amazt folyamatos multnak, emezt foly. elbeszélő multnak nevezi. Elég-e ez a két idő megértésére? Le tudja-e majd a tanuló a 4-ik olvasmány gyakorlatai közt e mondatot fordítani: «Az árva felmondta imáját; ők imákat mondának föl»? Melyik alakkal éljen az első és melyikkel a második mondatban? És midőn később a passé indéfini is hozzá járul, a zavar csak nagyobb lesz. Ezt okvetetlenül pótolni kell. Szerintünk természetesebb volna olyan olvasmányt tenni a könyv elejére, mely jelen időben beszél el vagy ír le valamit. Mendlik maga sem igen fog e nézetünknek ellent mondani, hisz ő is az első olvasmánynyal kapcsolatban kiválóan a jelen időt gyakoroltatja. De hogyan lehet ezen idő tanítására elbeszélő darabot használni?

És ezzel elértünk Mendlik könyvének szerves hibájához. Az induktiv módszer híve szerkesztette, de a deduktiv módszer gyakorlója vezette kezét, — nem merte vagy nem akarta e methodus minden következményét levonni. Összefüggő olvasmányhoz fűzi ugyan a magyarból francziára való fordítási gyakorlatokat, de, a mi az induktiv módszer lényege, nem ezen olvasmányból vonja le a tanuló a nyelv szabályait és nem belőle tanulja az alakokat, hanem pusztán a szavakat. Ez is haladás ugyan, vagy mondjuk újítás. A régi módszer ama hibáját elkerüli, mely szerint a legkülönbözőbb körökből vett szavakat kellett egy leczkéhez megtanulni. Az olvasmány egysége könnyíti a szótanulást és érdekesebbé is teszi. De ez csak alárendelt része a nyelvtanulásnak. A fontosabb munka, az alak- és mondattani oktatás, Mendliknél csak a régi maradt: többé-kevésbbé összefüggö gyakorló mondatok fordítása magyarból francziára bizonyos grammatikai kategóriák begyakorlására. A mennyiben javított ez eljáráson az által, hogy e mondatok egy bizonyos tartalomhoz fűződnek, annyiban nehezített rajta a begyakorlandó

nyelvtani anyag nagy mennyisége által. Igy p. az első olvasmány gyakorlatához tanítani kell: a főnév nemét és számát, mindkét névelőt, az accusativust, a pronom personnel conjoint helyét, a melléknév egyeztetését, az «est» használatát, a négy infinitivust és az I. ragozás présentját és imparfaitjét. És mindezt egy négy sorra terjedő, kis elbeszélés alapján. Hol van itt az induktió? Ismételjük, nem szeretnénk abba a gyanuba esni, hogy az analytikus módszert tartjuk egyedül üdvözítőnek. Mendlik könyve ellen éppen az a kifogásunk, hogy e módszer egyik sarkalatos elvét, az olvasmánynyal való kezdést, elfogadta, de azután a másik, ellenkező methodusnak végletébe esett. Vagy nem ide sorolandók-e az ilyen gyakorlatok: «Fölveszek (egy) viperát. Felvettem (egy) embert. Egy ember az ő kezét nyújtja (adja). A kezek már hidegek. A vipera gonosz; ő hálátlan és rosszakaratú.»

Nézetünk szerint jobb és következetesebb dolog lett volna az olvasókönyv első részét felcserélni a másodikkal. Emebben Mendlik könnyen irott «leçon de choses»-okat ád az iskoláról, a mesterségekről, az állat- és növénytanból stb. és mindegyikhez franczia kérdéseket fűz a tartalom lekérdezésére vagy kibővítésére. Ez már az induktiv módszer a maga legtisztább voltában. Elmarad a folytonos fordítás és a sok grammatizálás. Ez oly újítás nálunk, melynek eredményei mindenesetre tanulságosak lesznek, reméljük tanulságosabbak az eddigi kisérleteknél. Mendlik talán egészen a tanárra is bizza, melyik részszel kezdje. Legalább nem találtunk könyvében semmiféle utasítást használatát illetőleg. Ez árthat majd elterjedésének, mert sok tanár lesz, a ki a szerző szándékát vagy meg nem érti, vagy félreérti. Hogy csak egyet említsünk, miként járjon el az első rész olvasmányával, hogyan tanítsa a kiejtést, mennyire terjedjen az előforduló alakok magyarázása és előleges begyakorlása: minderre szivesen vennők a szerző személyes véleményét. Az ilyen új úton haladó tankönyvnél el nem maradhat a didaktikai előszó, vagy ha ilyenektől irtózik, a «bevezetés».

A külön füzetben kiadott «Franczia gyakorlatok kezdők számára» szintén örvendetes újítás tankönyvirodalmunkban. Csak az a kifogásunk ellenük, hogy a szavak tömege miatt az a haszunk nem lesz, hogy a tanuló meg is tanulja, hanem csak másolni fogja a képüket. Kevesebb szót kellett volna felvenni és lehetőleg az olvasmányban előfordultakat, csoportonként kibővítve. A franczia tanítás első évében inkább keveset, de jól kell tanultatnunk.

Ezek után ajánlhatjuk Mendlik könyvét első sorban mint irodalmi jelenséget, de azonkívül mint derekas tankönyvet, mely a beléfektetett munkánál fogva is becsülésre méltó. Buzgó tanár kezében mindenesetre legalább is olyan hasznavehető lesz, mint akármelyik elődje.

BARTOS FÜLÖP.

1. **Jegyzetek Homeros Odysseiájához a homerosi nyelv fősajátságainak összefoglalásával irta** *dr. Csengeri János.* Budapest 1889. Eggenberger. Ára 1 frt.

Szerző e munkában az általa kiadott s a nm. miniszterium által 45829/·86 sz. a. iskolai használatra engedélyezett szemelvényes Odysseiához ad magyarázó jegyzeteket, melyekhez a homerosi realiák köré ből 13 képet mutat be s egy függelékben röviden a homerosi nyelv fő sajátságairól értekezik.

A jegyzetek különösen két szempontból, a fordításéból és a tulajdonképi értelmezéséből jönnek tekintetbe. Ismeretes, hogy egy classicus hely jó fordítása a legtöbb esetben többet ér bármi hosszú commentárnál; e tekintetben a munka kiváló dicséretet érdemel; a fordítások tanuskodnak arról, hogy az író eredetijét teljességében átértette és hogy kellő szóbőség áll rendelkezésére az értelem hű visszaadásánál; a fordítások világosak, találók és magyarosak. P. εὔχομαι εἶναι (α, 180) = vallom magamat, — ὀίσατο (α, 323) = az a sejtelem támadt benne, — πήματα πάσχων (ρ, 444) = bokros bajok közt, — τανυσίπτερος = szárnyteregető (Arany után), τανύγλωσσος (ε, 95) stb. az eredetit híven visszatükröztető, nem ritkán ép oly plastikus kifejezések.

A fordításokhoz közel állanak a parallel helyek, melyeket az eredeti szöveg illusztrálására, hasonló fölfogás, hogy úgy mondjam, congenialitas feltüntetésére állított össze római (Hort., Verg), német (Gœthe) és különösen magyar költőkből (Ar., Pet., Vörösm., itt-ott Tompa, Berzsenyi, Népklt.).

A római költőkre talán több tekintettel is lehetett volna a szerző, p. a proeminiumnál, melynél első sorban nem a fölemlített Hor. Ep. I, 2, 20 k. — hanem Ars poet. 141 k. vv. voltak idézendők, vagy a sirének énekénél (u.), melyet egész terjedelmében hexameteres fordításban Cic. Fin. 5, 18, 19. s. h. — ellenben a magyar irodalom bőségesen van kiaknázva, sőt ha itt, nem gáncsot, hanem észrevételt lehet tenni, ez arra vonatkozik, hogy szerző ez irányban többet tesz fel az olvasóról, a tanulóról, mint a mennyit várni lehet, mert ha analogia kitalálásán gondolkozni kell, akkor a parallel hely nem szolgál magyarázatul, vagy ha nem a lényegére, hanem egy mellékrészletére vonatkozik, akkor a magyarázat czélt téveszt. P. α, 205, φράσσεται, ὥς κε νέηται, ἐπεὶ πολυμήχανός ἐστιν Ar. T. V, 8:

Kisegíti magát, soha se féltsétek
Nem válik belőle farkasoknak étek.

Vagy ε, 184 Calypso a nagy esküt mondja el (égre, földre, Styxre) s ehhez Aranytól: «Tanum az ég és minden sereged.»

A reáliákra vonatkozó jegyzetek s a potlásul szolgáló képek a tárgy megértését előmozdítják, az utóbbiak azonban (13) szűken vannak mérve s némelyikök, p. Odysseus περόνη-ja, kissé primitiv kiállításuak.

A nyelvi magyarázatokat illetőleg csak helyeselni lehet, hogy szerző a homerosi nyelv fősajátságait főleg Classen és Monro után röviden a függelékben egybefoglalva tárgyalja — csak az igemódok alapjelentése s használata, különösen kapcsolatban a rőpke ἄν-nal kivánna tüzetesebb s itt-ott helyesebb kifejtést (alapvető munka még mindig Herman G. de particula ἄν ll. IV). A szöveghez fűződő grammatikai megjegyzések tárgyi hibáktól mentek, világosak, elég találók — de kissé szűken vannak kimérve. Nem grammat. subtilitások fejtegetését kívánom — ez nem czélja a középiskolai oktatásnak, még másutt p. Németországban sem, hol belátó férfiak gáncsolják, s a szászországi okt. miniszter «grammatikalisches Mäusefallenstellen»-nek gúnyolta, — nálunk pedig épen nem, hanem kivánnám, hogy a tanuló munkája megkönnyítésére a nehezebb, ritkábban előforduló alakok és fordulatok röviden megmagyaráztassanak: p. α 119 és 158: νεμεσσήθη és νεμεσήσεαι, 197 és 199: κατερύκεται és ἐρυκανόωσι, ε, 59: ἐσχαρόφιν; így fölemlíthetők voltak volna mint hom. ἅπαξ εἰρημένα: καδίζανον ε 3, ἀγρώσσαν ε 53, ὑπερικταίνοντο stb.; röviden megemlíthető, mert a tanuló alig találja s egy könnyen nem keresheti ki, hogy ἐβεβρύχειν a ppf. sing. 3. személye βρυχάομαι-tól; figyelmeztetni kell az oly pleonasticus kifejezésre mint α, 37,ε, 31: νόστον . . . . ὥς κε νέηται stb.

A jegyzetek forrása a munka vége felé mind jobban apad, s szerző a saját vallomása szerint a 23. könyvtől kezdve «a legszükségesebbekre szorítkozik»; ezt alig tudom megegyeztetni a munka rendeltetésével, melynek szerző az Előszóban határozottan kifejezést ad, hogy t. i. válogatni valót nyujtson.

A szöveghez írt jegyzetek egyébiránt ahhoz alkalmazvák, itt-ott fordul elé eltérés, a mennyiben variansokat értelmez szerző, p. β 427 ἐν . . . . . πρῆσεν-t, holott a szövegben ἔπρησεν-irt vagy ε, 67: τῇσίντε, a szövegben τῇσιν τε, mi árnyalatilag különböző értelmű.

A munka gondosan van átnézve (csak kisebb sajtóhibák, többnyire betücserék maradtak benne), ára (1 frt) nem épen túlságos.

Összefoglalva a mondottakat, e mű szakavatott, a classicus és modern irodalomban jártas és ép oly lelkiismeretes, mint szorgalmas íróra vall, ki élénk érzékkel bír az iskola szükségletei iránt, s ezért e munkát philologiai tankönyvirodalmunkra nyereségnek tartom.

2. **Jegyzetek a Platon műveiből való szemelvényekhez gymnásiumok számára.** Összeállította *dr. Szamosi János* egyet. tanár. Budapest 1889. Eggenberger. Ára 80 kr.

A szerző e munkában bocsátja közre a már 1882-ben megjelent Platoni szemelvényekhez az akkor kilátásba helyezett magyarázó jegyzeteket. Ezek természetesen nyomról nyomra követik a szöveget, — s megelőzi őket minden egyes részletnél, illetve minden uj dialogusnál a bevezetés, mely a páros beszéd tartalmáról, szerkezetéről, keltéről, esetleg irányzatáról vagy személyeiről tartalmazza a szükséges tudnivalókat. A bevezetések közül az Apologiához és Kritonhoz irottak a rendesnél szűkebb mértékre vannak szabva, talán azért, mert a két dialogust a szerző külön munkákban már tárgyalta.

Az elöttünk fekvő munka kétségtelen bizonyságot tesz arról, hogy szerzője tárgyában teljesen otthonos, hogy a terére tartozó irodalmat, főleg a németet, ismeri s fölhasználja, hogy a fölvett platói szemelvények kellő átértését, mind a nyelvezet s irodalomtörténelem, mind a reáliák tekintetében közvetíteni és biztosítani igyekszik. Észrevételeim főleg két irányba terjednek; az egyik az iskolai használat szempontjára vonatkozik, a másik az elnézésből, szigoruan szólva: gondatlanságból származó vétségekre irányul.

A mi az első helyen említett észrevételt illeti, mindenki tudja, hogy tanár kezébe jobbára más és az ily szemelvényes munka mellé terjedelmesb magyarázat való, mint a tanulókéba, kik számára a jegyzeteknek mindig az előismeretek mérve, a tanítás czélja és a jegyzetek tulajdonképi rendeltetése figyelembe vételével kell készülniök. Ezt a szempontot szerzőnk néha figyelmen kívül hagyja, igy pl. az imára vonatkozó hosszas, de azért természetesen még nem teljes elmefuttatásban a 29—30 o-on; a 41. *o*-on egész botanikai irodalom van fölsorolva a κλάτανος-hoz, a 46-on az ἄγνος terjengően leirva, bő s a tárgyra alig tartozó magyarázatban részesül Symp. 9, 26 a 20-on, épen így a Gœthe és Lessingből vett idézetek 81, 6-hoz csak lazán függnek össze a tárgygyal; polemikus kritikai megjegyzések vagy kételyek a nálunk honos tanítási fokon alig bírnak értelemmel (73. o.); hasonlóképen nem látható be czélja annak, hogy egyes igei vonzatok per extensum fölvétetnek a jegyzetek közé, miut p. ἀποδέχομαι-nál (miért épen ennél?) 93, 7-hez történik.

A jegyzetek ne legyenek homályosak, nehezen érthetők, hanem lehetőleg rövidek, találók s szabatosak. P. az Apol. 50, 15-hez írt jegyzet «οἷαν ἐμὲ ἀπεκτόνατε ugy lesz τιμωρίαν τιμωρεῖσθαί τινα-ból, mint μάχην νικᾶν és ἡττᾶσθαι lesz μάχην μάχεσθαι-ból» alapjában nem helytelen, de nincs tanuló, ki a tátongó hézagokat a beleillő interpola-

tiókkal kitölteni tudja; 94, 15 «ἄμεινο ἦν az impf. jelöli, hogy az ok előbb volt, mint az okozat» ; Apol. 42, 18: «ἐπιθυμεῖ minden időre érvényes» — oly megjegyzések, melyeket az, ki érti a helyet s jártas a syntaxisban, megérthet, de tanuló eszéhez mérten e magyarázatok ujabb magyarázatra szorulnak, sőt megvallom, én sem értem, hogy mit jelent a 16, 9-hez írt jegyzet, valamint hogy nem tudom megfogni, miért hivatkozik 5, 24-hez κατάκειντο-nál, melytől eltérőleg a szövegben κατέκειντο áll, 4, 1-re egyrészt, másrészt Szamosi nyelvtana 106. §. 4-re, midőn itt lakomáról lévén szó, az ige asztalnál fekvést jelenthet csak, a nyelvtanban pedig ez áll: κατάκειμαι = betegen fekszem. Nem pontos Symp. 11, 6 οὐδὲν μέλει οὐδενί fordítása «úgy szólva számba se veszi senki», hol a tanuló bizonyára keresi az «úgy szólva» görög jelentését, pedig az a kihagyott ὡς ἔπος εἰπεῖν-ben rejlik; még pontatlanabb s suspicor rendes, deponentialis használatánál hibás 12, 11-ben e fordítás «εἰ μὴ ἔμελλον δοκεῖν (é. μεθύειν) = nisi suspicarer, mert e hely annyit jelent: «ha nem kellene attól félnem, hogy részegnek fogtok tartani.»

A nyelvezet elég jó, csak itt-ott nehézkes; — az olyan 19 soros mondatot azonban, minő Theaitetosról a 48. o.-on olvasható, melynek értelmét csak nagy nehezen lehet összeszedni, ki kell küszöbölni iskolai könyvekből. A fordítások találók, az oly germanismus, mint τύχῃ ἀγαθῇ = szerencse fel (Symp. 9, 30) elvétve találkozik.

Nem lehet azonban megrovás nélkül hagyni a nagyszámú sajtóhibát, mely e munkát ékteleníti; alig van lap, melyen ne találkoznánk velök, nem ritkán párosával, sőt négyesével (46, 47, 58 stb.), többnyire csekély jelentésüek, de néha értelemzavarra is adhatnak alkalmat (p. 108: ὁμολογήσατε és ὁμολογήσετε egymás mellett ἐὰν után ὁμολογήσητε h.). Talán ily hibaszámba megy legkev*ésbé* (38. o.) és rosz (62). A görög tulajdonnevek irásában láthatólag egyöntetűségre törekedett a szerző, bár ez még nem mindig sikerült, mert pl. Homer, Hesiod fordulnak elé Dionysos, Olympos mellett (22—23. o.), Harmod*ius* és Aristogeiton (74. o.), Silenos és Seilenos egymásután (21. o.), the*bei* és athe*ni*, sőt a teljesen hibás athe*neiek* szerte olvashatók.

A munka külső kiállítása csinos, ára (80 kr.) mérsékelt.

A didacticai szempontból kifogásolt fogyatkozások s a gondatlanságból eredő hibák mellett is e könyv, figyelmes tanár útmutatása mellett, iskoláinkban haszonnal olvasható.

Dr. Hóman Ottó.

Péczeli József meséi, kiadta és életrajzzal elláta *dr. Takáts Sándor*, **Budapest, Aigner. (Nemzeti Könyvtár XXXIX.)**

E kötet a múlt századi franczia iskola második vezérének, a Bessenyei visszavonulása után föllépő derék író, Péczeli Józsefnek életrajzát és meséit tartalmazza. Péczeli korának egyik kiváló alakja. Lelkében is szikrát fogott az az eszme, mely a mult századi irói gárda tagjait, egyenként és összesen, oly nemes lelkesedésre, kitartó küzdelemre serdíté; az az eszme, mely Bessenyei szívét dobogtatta, Révait ösztökélte s Péczelit biztatgatta; melynek lángja csakúgy lobog Horváth Ádám éposában, a mint működésre készté az egyszerű katonát, Kónyi Jánost is; az az eszme, melynek szolgálatába állott Gvadányi, melynek tántoríthatatlan híve volt Dugonics, s mely Kazinczy pályája felett vezércsillagúl ragyogott: a *nemzeti szellem*, a *magyarság* eszméje.

Péczeli egész életét ez eszme szolgálatában töltötte. Debreczenben tanult, hol a magyar nyelven kivül még hat nyelven tökéletesíté magát. 1778-ban külföldre ment ki s ott szorgalma és tehetsége által a magyar névnek becsülettel megfelelt. Azután Komáromba jött vissza, hol nemsokkal előbb első papnak megválasztották, s mint ilyen halt meg 1792. decz. 4-én. Ime Péczeli életének külső története, a maga egyszerűségében, melyhez járulhatnak itt-ott kiegészítő episodok, de a képet meg nem változtatják. E kép: egy csendes, gondolkodó, számító, tanult embert vet elénk. Az a hazafiúi lelkesedés, mely lelkét elsőben Debreczenben hatá át, élte egész folyamában sem meg nem szünt, sőt nem is apadt. Ő első sorban is *hazafi*, tettre kész, de azért meggondoló és számító fő. Ha az eredményeket veszszük számba, ugy működése — arányait véve mértékül — a Kazinczyé mellett a Báróczy elérte eredményekkel vethető össze. Minden sora erről tanuskodik, minden tette e mellett bizonyít. Tudta, hogy az eszme, melynek szolgálatában állott, igaz, nemes; érzé a közel jövőben eszméi diadalra jutását, és ama szivós kitartás, a tántoríthatatlan buzgalom, melylyel neki vetette magát, azt látszik jelenteni, hogy sejté, hogy eljött az idő: «Most vagy soha! Ha a mostani kedvező alkalmatosságot elbocsátjuk kezünk közűl, nem leszünk méltók többé reá, hogy valaki megilletődjön sorsunkon!» De ez a vonás közös benne az akkori írói gárda tagjaival. Mindegyik hazafi, mindegyik ez eszme híve.

Ez az erős hazafiság azonban nem maradt meg nála nemes egyszerüségében. Ő tulhajtá azt abba az irányba, mely lángjaival fenséges érzetet bír kelteni, de meg-meg üti a nevetségest is. Az már tulhajtott hazafiság, midőn a nyelven kívül a ruházatban is a magyar charaktert keresi, s annak érdekében ép oly lelkesedéssel izgat, mint a legszebb eszmék mellett s mi több: ezt a kettőt össze is kapcsolja egymással, midőn felkiált: «Mennyire elsatnyultak már azok, a kik mind a kettőt

felcserélték! Ha vitéz eleink feltámadnának, elszégyenlenék magokat!» Eddig a pontig a franczia iskola egy tagja se fejlődött. Mindegyik igaz magyar, jó hazafi és imádja hazáját, de megtartják a lelkesedésben is azt a mértéket, a meddig haladni magasztos, s a mit túlhajtani már nevetséges. Bessenyei is át van hatva a lelkesedés melegségétől a magyarság iránt, de a külfölddel akar lépést tartani; Báróczy is védelmére kél a nyelvnek, de mindvégig megmaradva a nemes lelkesedés határai közt; a buzgó Barcsayt salon-poëtának tartották; csak Péczeli hajtá túl ez eszmét.

De Péczelit művei mint felvilágosodott papot, mint igazi *moralistát* is feltüntetik. Számító, megfontoló fő. A lelkesedés lapot indíttat vele, a körülményekkel számoló okoskodás abbahagyatja. Csak ismételt sürgetés után folytatja aztán lapja kiadását, a *Mindenes Gyűjteményt*, s fel nem hagy vele haláláig. Időnk tőke, hirdeti, foglalkozásunk kötelesség, melylyel az eszmének tartozunk, életünk munka és halálunk is a hazának szolgáljon. Voltairetől eltanult egy kis scepticismust, Gellerttől el a bizalmat a hit erejében, Lafontainetől megtudta, mint kell megfigyelni a körülte zajgó világot, s Aesopus nyugodt életbölcselete megnyugtatta. A vallás az érzelemre s nem a tudásra alapítandó. Ő hirdeti ezt, s ép azért nem elfogult egy vallással szemben sem, hisz mindegyik az érzelemre van alapítva. Az ember czélja a boldogság, s ő e czél elérésére elkövetett mindent. A boldogság nála, mint Addisonnél, a gondosan és szabályosan teljesített munka, a férfias tevékenység! És egyedül Kazinczy éri utól tevékenységre nézt! Csak két év alatt 29 kötetet adott ki! S ő ezt nem tudja be magának érdeműl! Ez elvei letükröződnek meséiben. Intelmei telvék gyakorlati bölcselettel. Czélja, hogy javítson s ne szórakoztasson. Kikél társadalmi szokások, osztályvétségek s méltánytalanságok ellen! Inti népét közös szeretetre, szelid egyetértésre, takarékosságra s erkölcsi emelkedettségre! Gúnyolódik a rosszúl felfogott érdek felett, kikél egyesek gyengeségei ellen és hirdeti a keresztyén elveket! Ily eszméket igazán könnyedén és franczia szellemességgel ő tudott elsőben és legsikerültebben kifejezni társai közül. Ő az iskola tagjai közt mindenesetre a legjelesebb verselő és a legkönnyedebb író. Míg Bessenyei stiljén a küzdelem örökösen észrevehető s Báróczy főként csak a körmondatok, fordulatok, frázisok szerkesztésében jeleskedett, Péczelinek sikerült igazabban a franczia szellemet átülteni a magyarba. Ez a vonás uralkodó művein, melyeket az eszmei tartalmasságon kívül a franczia simaság, finomság, átszűrődve szelid kedélyén, jellemez. Szelid lelke lángoló parázs, mely ég azért a nemes eszméért, melyet lelke elé kitűzött; biztat, bátorít, enmagát és másokat. Társakat gyűjt és levelez; lelkesedik és munkálkodik. A parázs folyton lobog-lobog, eszméjének hiveket toborz, s az éjjeli lámpa barátságtalan

fénye mellett egyre készülnek dolgozatai. De ép ez az éjjeli munka ölte meg. Utolsó szavai jellemzők reá: «Végleheletem is a hazának szolgáljon!»

Ime e pár gondolat, melyre ép Takáts művének olvasása vezérelt, nyilvánvalóvá teszi a hiányt is, melyben Takáts műve leleledzik. Az általános *eszmékre emelkedés* hiányát értem. De kárpótolnak érte (ha ugyan ezt valami egyátalán kárpótolni képes) Takáts művének egyes lapjai, hol igazán a tehetség nyilvánulásait találjuk. Ott, hol a történetíró nyomul előtérbe, ott van ő igazán elemében; ott, hol nem gondolatokat, de elbeszélést, pragmatikailag megokolt elbeszélést kivánunk. Az adatok megválogatásában, a tények egymásba fűzésében, az események kidomborításában helylyel-közzel meglepő ügyesség tanujeleit látjuk. Ezt az érdemet nem lehet megvonni tőle. (Pl. a komáromi ref. egyház története 19—37 ll.) Ő inkább történetíró, mint psychologus inkább elbeszél, mint okoskodik. De egy irod. tört. monographiában (tudta jól) ez elkerülhetetlen. S nem is igyekszik mélyen belemerülni, megmaradna inkább a maga terén, ha az lehetséges lenne! S igy esik meg vele, mit ő maga is érzett, hogy a mikor eszméket fejteget, vagy helytelen elvből indul ki, vagy nem tudja eszméit kimagyarázni. Mindkét esetre példával szolgálunk.

Műve második fejezetében ellentétbe helyezi magát Toldyval, ki a magyar irodalom újjáteremtésének vezérfiáúl Bessenyeit jelölte ki; ő ezt Ballagi nyomán Orczy nevéhez szeretné fűzni. Okoskodása pusztán azon alapszik, hogy Orczy előbb indult meg azon a mezőn, melyre Bessenyei is lépett. De pusztán ez indok nem elégséges. Számos ok követeli azt, hogy a magyar művelődési mozgalmak megindítójának: Bessenyeit hangoztassuk.

Az ujabb magyar művelődés jellemző oldalai mind a Bessenyei írói alakjára mutatnak vissza. Bessenyei, igaz, nem volt nagy tehetségű író, de ő fogadta magába legelőször és legteljesebben mindazon eszméket, a melyek az új magyar művelődésre termékenyítőleg hatottak. Az öreg Orczy inkább Gyöngyössi nyomdokaiba lépett, költeményei közelebb állnak a népies, mint a franczia iskolához. Habár versei közt akad egy-egy vers, melynek eszméje Voltaire, Boileau s Horatius verseiben párját találja, de azok is az ő sajátos világnézetéhez simultak már. A régi jó magyar világban él bíz ő még mindég s lelkesedik érte. Leirja a bugaci csárdát, ütött-kopott falaival, pipás, kártyás társaival; tövirőlhegyire ismeri és leirja a körülte élő alakokat, behatol a pórnép szíveveséjébe, kigúnyolja a «srófon járó mozgó czifrázott» bárókat, az elhazafiatlanodó mágnást és rajong az alföld után. Ellenkezőleg Bessenyei. Ő már egészen az újkor embere. Az ujabb, ma már köznapivá vált eszméket Bessenyei hirdeti először. A 90-es évek reformeszméi: «mélyebbre

hatni a betünél, — a szabad vizsgálat jogát hirdetni minden következéseivel, a természet rendjét nyomozni» stb., — mind Bessenyei lelkét hatják át első ízben. Már a «Magyarság»-ban irja: «A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahoz ragaszkodni annyit tészen, mint a tudatlanságot sohajtozni! Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás módja, fogadjuk el!» A törvénykezés, az irodalom, a nemzeti művelődés megmagyarítása; az akadémia alapítása; a magyar egyetem felállítása, — mind a Bessenyei gondolatai. A felvilágosodás, a szabadság, a humanismus gondolatának igaz lelkesedéssel csak Bessenyei az igazi képviselője, ő lelkesített a mellett először a magyar nyelv és nemzetiség mellett, ő hirdette a magyar nyelv előnyeit, szépségeit, mindenre alkalmas voltát; ő honosítá meg hazánkban az ujabb philosophiai elveket és szólaltatta meg legelőször magyarul az ujabb irodalmi formákat, az ujabb műfajokat. Az ő könyveiből s röpirataiból kezdenek ez eszmék kiszivárogni, 1791-ben már az országgyűlésen is hangoztatják. Ő tőle megy át mintegy a törvénykönyvbe! Ezért fűzzük az ő nevéhez irodalmunk ujjászületését, mert ő volt az, a ki a nemzeti eszmét legelőször feltámasztotta, s a kor fejlődésének élére állította. *)

Az eszmékre való emelkedés hiánya érezhetően fogyatékossá teszi a különben érdekes fejezetet: «Péczeli viszonya Gvadányihoz». Csupán levelezésük és ennek története van közölve, de fel sem vetve a kérdés: honnan e két egymástól nagyban és sokban elütő jellem ez összebarátkozása? mivel lehetne ezt a távolságot, mely a reformatus pap és a katholikus katona, az ujitásért hevülő és a régihez csökönyösen ragaszkodó, a komoly moralista és a könnyűvérű, tréfákat kedvelő hadfi közt tátongó ürt áthidalni? miféle eszme hozta őket össze? mik a közös sajátságok lelkük-, jellemök- vagy költészetökben? Gvadányi költészetének két fő jellemző vonása, mely egyenest lelkéből sugárzik elő, az igazi, lángoló hazaszeretet, s a mély, olthatatlan gyűlölet az idegen nyelv és viselet ellen, megegyez a gondolkodó, de lelkes Péczeli eszméivel, lelkületével és törekvéseivel. A látszólagos ellentétnek, mely e két jellem közt első tekintetre feltünik, imez megoldása, kifejtése meg sincs kisértve Takáts művében. Valójában egyik szembetünő hiánya e műnek, hogy a mellékalakokra csak oldalvást vonatkozik, szerves összefüggésbe hozni nem bírja s alakjaikat egy-két vonással kidomborítani nem tudja.

Péczeli maig legértékesebb műve: «Meséi», mely 1788-ban jelent meg először. «A Philologiai Közlöny» hasábjain érdekes vita folyt e mesék értékét illetőleg. Barbarics Rudolf 1881-ben «Péczeli, mint meseíró» cz. cikkében igyekszik kimutatni, hogy Péczeli csak Lafontaine

---

*) Mindezen eszméket behatóan tárgyalja Beöthy Zsolt, A szépprózai elb. tört. II, 13, 213, 227—239.

szellemtelen utánzója. Ezzel szemben Takáts kimutatja, hogy Péczeli nem Lafontaine utánzója, de merített Aesopusból is, s hogy fordításai mentek a Barbarics által fennen hangoztatott papos szellemtől. Gyulai Pál (egyetemi előadásaiban) megemlíté e kétféle nézetet, hozzáadta még azt, hogy Gellert hatása is érezhető, különösen azon meséin, melyeket saját korával összhangzásba akart hozni s melyekben hazai viszonyokra tesz czélzást; fejtegeti, hogy Péczeli sokat azokból is, miket Barbarics Lafontaineből vettnek állított, csak a közös meseforrásból merített. Igy áll a kérdés maig, hacsak Barbaricsnak klasszikus czitácziókkal fűszerezett sóhajait (Phil. Közlöny 1887 juniusi füzet) s Takátsnak erre adott Ellennyilatkozatát (u. o. novemb. füz.) nem említem, de nézetét sem egyik, sem másik nem fejtegeti, sem ujabb adatokkal meg nem erősíti. Tekintettel e nézetekre, szerintünk a kérdésnek ez a mai állása: Péczeli forrása első sorban az ős mesei forrás: 29 meséjének kimutatható forrása Aesopus; s Lafontaineből 15-öt vett. De irányára, külalakjára elbeszélő modorára nézt mindegyik meséje a Lafontaine követéséről tanuskodik. Gellert hatása a hazai viszonyokra tett czélzások, a hosszas tanulságok alkalmazásán kivül különösen az I. és XI. meséjén vehető észre. Az I. meséjének morálja ép ellentéte annak, mit Gellert «Die glückliche Ehe» cz. meséjében hirdet. Péczeli előszavában irja is, hogy Gellert morálja itt-ott olyan, melyből «a gyenge elmék bűnt szivhatnának be»; ő igyekezett ezt kikerülni. «Egy pár papagály kalitkában» (I.) cz. meséjében a hitvesi hűséget dicsőiti, Gellert megemlített meséjében irja, hogy volt egy fiatal házas pár, kik nagyon szerették egymást s haláluk is egy azon időben esett meg.

Sie starben. Wann? Wie kannst du fragen?
Acht Tage nach den Hochzeittagen.

Gellert «Die Bienen» cz. meséjének viszont «Méhek és herék» cz. meséjére volt hatása. De Gellert hatása mindenesetre a leggyengébb. LV. meséje, a «király és kapás» viszont a Római Gesták (57)-ban találja meg forrását. Igy eredeti meséje mindössze csak 10 van.

Péczelit, mint moralistát fentebb megkisérlettük jellemezni, legyen szabad most még röviden Takáts azon állításaira reflectálnunk, melyekkel Péczeli Voltaire és Young fordításainak megitélését kisérlette meg. Takáts mindenesetre jobb irodalomtörténetíró, mint eszthetikus. Péczeli írói alakjának megitélését illetőleg, egy alkalommal sem találta el sem a helyes mértéket sem a helyes szempontokat. Péczeli lelkivilágát nem tárta ki előttünk, s így nem öntött művébe életet, s hőse írói fejlődésének mozzanatai egy-azonképen nem találnak Takátsban magyarázót. E kérdések: miféle körülmények hatottak közre arra, hogy Péczeli, a szerény kálvinista pap, a nyilvános szereplés terére lépett? s főkép:

működésében miért csatlakozott ép a francziás irányhoz, mely pedig látszólag ellentétben állott állásával és nézeteivel? egészen megoldatlanok maradnak e műben. De másrészt meg kell említenem, mily ügyesen fejti ki többhelyt (118—124; 159—164. lapokon) Péczeli fordítási elveit; s bár e szempontból itéli meg, még is sokhelyt tulzásba csap át. Különösen a mi Péczeli nyelvezetét illeti. Ha erről szól, ki nem fogy a felkiáltó jelekből! Egyhelyt dallamosságától van elragadtatva, máshelyt költőiségétől (pl. a 129. lapon: «Dallamosabb, könnyebben folyó alexandrineket alig írt valaki mint ő;»). A 151. lapon pedig egész ódai magaslatra emelkedik! Pedig ott volt előtte Radó igen helyes itélete: «felülmulta a *korabeli* írókat a mi illeti nyelve költőiségét stb.» Young fordításáról pedig Toldy kímondá, hogy Péczeli mindazt, mi e műben fenséges és megillető van, *akkori nyelvünk erejéig* visszadta. De hogy e művel tett volna Péczeli kisérletet a magyar műpróza *megteremtésére* (141. l.), az egészen helytelen, mert 1787 előtt 13 évvel (1774) már megjelent volt Báróczy: «Kasszandrája». A mikor azonban azon okokat kutatja, melyek Kazinczyt Péczeli fordításainak kicsinylő megitélésében vezérlék, helyes nyomon jár. De viszont nem emeli ki, hogy Kazinczynak, szemben a korabeliek egekig emelő dicséreteivel, némi tekintetben igaza volt. Kazinczyt a nézetkülönbség és egy kis összeszólalkozás csak nézetének kimondására birták, de nem a kicsinylő nézetre. Ezt nem lehet összezavarni. Mi nem ismételhetjük azokat a tirádákat, miket a kortársak zengtek Péczelinek. (Takáts pedig ugy tesz!) Nekünk hozzá kell azt tennünk, hogy fordítása csak *korához viszonyítva* értékes.

De mindezeket nem tekintve, ki kell mondanunk, hogy oly kétes értékű fejtegetést, mint a minőt Takáts nyujt Péczeli «Mindenes Gyüjtemény»-éről, ritkán találhatni. A lap alapítását, fenmaradásának viszontagságait igenis megtaláljuk benne. Megtudjuk, mely lapok voltak a «Mindenes Gyüjtemény» előzői (a pozsonyi «Hirmondó» kivételével), kikél Szacsvay ellen s kimutatja Jakab Elek ellenében, annak tekervényes és kétes becsű utakon való járását, mik Szacsvay jellemére sötét foltot vetnek. Méltánylólag emlékszik meg Görög Demeter és Kerekes Sámuelről, a «Hadi és más nevezetes történetek» szerkesztőiről. S egy-két sorban jelezve a «Mindenes Gyüjtemény» czélját, megkezdi rövid történetét. E szerint a lap 1789 elején indult meg, de pártolás hiányában csakhamar elakadt. Ez alkalommal álnév és álkelettel a «Kurir»-ban Szacsvay egy «csufondáros» levelet irt, melyben S.-Patakról keltezve gúnyolódik a lap megbukásán. Ez ellen a S.-patakiak levélben tudatták Péczelivel, hogy az a «motskolodó írás» nem Patakról költ, s azonkivül a «Pesti M. Mercurius»-ban is nyilatkoztak, kimutatva, hogy azt a rágalmazó levelet nem S.-Patakról küldték be a Kurirnak. Péczeli csak a Szomorujátékok előszavában, félév után tesz czélzást ez ügyről, külön-

ben szó nélkül hagyta az egészet. Az ügy a hazafiak lelkében nagy visszatetszést szült és Péczelinek mindenfelől meghozták az elégtételt. Igy Révai hosszas levélben kel ki a «garázda fitzkó» ellen! Buzdították, hogy folytassa a lapot, s csakugyan julius elsején ismét megindítá, s ez csak 1792-ben akadt meg, de végleg, mert ekkor *halt meg* Péczeli! A mi a Mindenes Gyüjtemény jellemzését illeti, nagyon kevés biz az, és ez a kevés is nagyon gyenge Takátsnál. A munkák szelleme, iránya, a bennök fejtegetett eszmék s azok hatása a magyar társadalomra csak mellékes kérdésekül vannak feltüntetve, holott nagyon természetesen ez válik ki mindenekelőtt, ez képezheti az érdeklődésnek igazi forrását. Az írókat, kik a lapban dolgoztak, szokás volt az e korbeli lapokban a «Komáromi Tudós Társaság» néven említeni, miből Takáts azt következteté, hogy ez is olyas szervezett társaság volt, mint pl. a soproni. E téves felfogásban külön fejezetet szentel azon írók rövid életrajzának, kik Komáromban éltek és a «Mind. Gyüjt.»-be dolgoztak. Ez egészen indokolatlan eljárás és a kivitel is elhibázott. Indokolatlan, ez írókat egy Társaság tagjaiúl tekinteni, mert a név mitsem bizonyít: «Péczeli a maga körében buzdított s támasztott is írókat, lapjának szerzett dolgozótársakat, kikkel természetesen mint a város leghíresebb s legbuzgóbb írója s mint szerkesztő állandó összeköttetésben volt» (mint Beöthy Zsolt helyesen megjegyzi, Széppróza Tört. II. köt. 355. l.). De ez még nem a mai értelemben vett irodalmi társulat. A komáromi Tudós Társaság aligha jelent egyebet, mint együtt a komáromi írókat, a M. Gyüjt. dolgozó társait. De másrészt a kivitel is elhibázott. Ha szerző beszőtte volna dolgozata keretébe ez alakokat s igyekezett volna őket egyenként egy-két vonással kidomborítani s ezzel Péczeli alakjának a kedvező háttért megadni, úgy meg lett volna a maga jogosultsága. Az életrajzi adatok e száraz felsorolása sem czélra nem vezető, sem a czél ez esetben nem helyeselhető.

Mindezekből az világlik ki, hogy e mű bár sok tekintetben igen érdekes, de Péczeli-monographiának nem válik be. Hogy sem tartalom, sem névjegyzéke nincsen, ez bizonyára baj, de nem a munka legnagyobb hiánya.

Lázár Béla.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Neuer vollständiger Index zu Diez' etymologischem Wörterbuche der romanischen Sprachen, mit Berücksichtigung von Scheler's Anhang zur fünften Ausgabe, von *Johann Urban Jarník.*

E kitünő tudományos segédkönyv ismertetésében bizonyára nem kell bővebben fejtegetnem, hogy az oly nagy gyüjteményes munkák, a

minő a román nyelveknek Diez-féle etymologiai szótára, csak akkor lesznek igazán használhatókká, ha hozzájok a kutatót az időrabló keresgéléstől felmentő pontos indexekkel rendelkezünk. Csak örömmel üdvözölhetjük tehát ez új indexet, annál is inkább, mert a szerző, Jarník neve már magában elég biztosíték arra, hogy a munka kellő szakképzettséggel készült.

Jarník jelenleg a prágai cseh egyetemen a román philologia tanára s tudományos működése, melyről eddig nálunk alig vettek tudomást, bennünket annál is inkább érdekelhet, mert ő azon kevés külföldi román nyelvbuvárok egyike, a kik magyarul is tudnak. Annak, hogy nyelvünket megtanulta, saját nyilatkozta szerént nemcsak azért örül, mert az oláh nyelvre vonatkozó vizsgálatai közben nem kerülik ki figyelmét a magyar nyelvnek az oláhra tett hatásai, hanem azért is, mert így felhasználhatja a szakmájába vágó magyar tudományos munkákat is, melyek, fájdalom, sok külföldi kutató előtt teljesen ismeretlenek maradnak. Közelről érint bennünket továbbá az is, hogy 1885-ben *Bârsean*-nal együtt *erdélyi oláh népköltési gyűjteményt* adott ki Bukarestben s ehhez specialis szótárt irt, mely az erdélyi oláh dialektusok ismeretéhez sok becses adalékot szolgáltat (*Glossaire des Chansons populaires roumaines de Transylvanie*, Bucarest 1885).*)

Jarník már régen foglalkozott index készítésével Diez nagy szótárához s 1878-ban Berlinben adott is ki egyet, mely azonban a szótárban előforduló szók közül csak a román eredetűeket tartalmazta. A könyv így nem lehetett teljes; hogy tehát a hiányt kipótolja, jelen munkájában a román részhez egy nem-román részt csatolt, melynek fontosságát az előszóban következőleg emeli ki: «Zu diesem die romanischen Wörter umfassenden Theil ist nun ein zweiter hinzugekommen, Listen von Wörtern derjenigen Sprachen enthaltend, aus denen die romanischen entweder ihr Sprachmaterial schöpften oder denen sie etwas von ihrem Wortreichthum abgaben. Erst durch diesen zweiten Theil wird eigentlich das Werk vollständig und wird nicht nur Romanisten gute Dienste leisten, sondern auch den Kennern aller daselbst citierten Sprachen, da es ihnen ein leichtes sein wird, sich ohne grossen Zeitverlust darüber zur orientieren, welche Wörter ihres Specialstudiums und in welchem Sinne von Diez in seinem Meisterwerk mit entsprechenden romanischen in Verbindung gebracht werden.»

---

*) Egyik érdeme Jarníknak az is, hogy az albán nyelvet is bevonta kutatásai körébe, melynek az eddiginél pontosabb ismerete úgy a román mint különösen az oláh philologia érdekében kivánatos. Ide vágó nevezetesebb munkái: *Zur albanischen Sprachkunde*, Leipzig 1881, és a cseh nyelvű *Adalékok az albán dialektusok ismeretéhez*, mely 1883-ban Prágában a cseh királyi tudós társaság kiadásai közt jelent meg.

A munka első főrésze, a román rész, együtt adja betűrendben a különböző román nyelvekben előforduló szavakat, utalva az etymonra, mely alatt az illető szó Dieznél található. A második, nem-román rész a következő alosztályokra oszlik: I. Lateinisch; II. griechisch; III. germanisch; IV. celtisch; V. englisch; VI. baskisch; VII. arabisch; VIII. slavisch; IX. onomatopoetische oder Naturausdrücke; X. Verschiedenes in alphab. Reihenfolge: 1, afrikanisch; 2, albanesisch; 3, amerikanisch; 4, asiatisch; 5, bengalisch; 6, berberisch; 7, chaldäisch; 8, chinesisch: 9, cimbrisch; 10, estnisch; 11, etruskisch; 12, hebräisch; 13, hispanisch; 14, iberisch; 15, indisch; 16, karaibisch; 17, koreanisch; 18, kurdisch; 19, lappisch-finnisch; 20, lettisch; 21, levantinisch; 22, lithauisch; 23, malayisch; 24, mexikanisch; 25, mongolisch; 26, morgenländisch; 27, orientalisch; 28, oskisch; 29, persisch; 30, rhätisch; 31, sabinisch; 32, sanskrit; 33, semitisch, 34, syrisch; 35, türkisch; 36, tuscisch; 37, umbrisch; 38, ungarisch.

Már e tartalommutatóból is kitünik, mily óriási és mily sokféle anyagot ölel fel Diez szótára s hogy mily hálára kötelezte le Jarník nemcsak a román, hanem a többi nyelvek kutatóit is, midőn a teljes index készítésének fáradságos munkáját felvállalta. Ha lesznek talán benne egyes hibák, melyeket azonban csak több évi használat hozhat napfényre, ezeket az újabb kiadásokban könnyen ki lehet javítani; annyi azonban bizonyos, hogy ezentúl a Jarník indexe a román philologia nagymestere korszakalkotó munkájának elválhatatlan kisérője lesz.

Dr. Némethy Géza.

VEGYESEK.

— A budapesti philologiai társaság f. évi máj. 8-án *felolvasó ülést* tartott. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő volt. Az ülés tárgyai ezek voltak: 1. dr. Pruzsinszky János: Horatius-e vagy Horácz? 2. Wieder Gyula: Az idegen szók. 3. dr. Herrmann Antal: Újabb jelenségek a hazai és rumén philologia terén.

A felolvasó ülés után zárt *választmányi ülés* következett. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak még: Pozder Károly, Maywald József, Csengeri János, Gyomlai Gyula, Cserhalmi Samu. Az ülés tárgyai a következők voltak:

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesíttetett.

2. Weisz Rezső ajánlatára Weszely Ödön és Jakoblovits Lajos budapesti bölcsészethallgatók rendkívüli tagoknak, Cserei József ajánlatára főt. Szalay Gyula lévai kath. főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, rendes tagnak

megválasztatik. Rendes tagok száma 304, rendkívülieké 64, tiszteletbeli 7, alapító 5; előfizető 145. Összesen: 525.

3. Cserhalmi Samu pénztárnok előterjeszti az ápr. 3-tól máj. 7-ig terjedő bevételek és kiadások kimutatását. Bevétel volt 1305 frt 17 kr., kiadás 188 frt 43 kr. Pénzkészlet máj. 7-én 1116 frt 74 kr. — Tudomásul vétetik.

Több folyó ügy letárgyalása után az elnök az ülést berekeszti.

— A budapesti philologiai társaság f. évi okt. 2-ikán *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt Némethy Géza és Pecz Vilmos bemutatták Vergilius, ill. Sallustius-kiadásaikat.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Fröhlich Róbert, Maywald József, Cserhalmi Samu, Kassai Gusztáv, Pecz Vilmos, Pozder Károly.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Turián Pál ajánlatára Balogh Péter, szolnoki főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak, — dr. Hegedűs István ajánlatára főt. Incze István, nyitrai kath. főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak, — Müllner Mátyás ajánlatára Báncsó Antal, soproni ág. ev. főgymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak, — P. Thewrewk Emil ajánlatára főt. Bitter Illés, cziszterczi rendű tanárjelölt 1889-től rk. tagnak, dr. Hám Sándor nyitrai kath. főgymnasiumi tanár és Könnye Nándor budapesti főreáliskolai tanár 1889-től rendes tagnak megválasztatnak. — Bejelentették kilépésöket: Dr. Székely István, dr. Varga Bálint, dr. Szombathy István, Kosztka Viktor, Zanathy Bódog, Budaváry József, Müllner Mátyás és dr. Ortvay Tivadar. A pénztárnok megbizatik, tegyen jelentést, hogy a nevezettek eleget tettek-e az alapszabályok 16. §-ában megszabott kötelezettségöknek, mely esetben kilépésök tudomásul vétetik. — Rendes tag 301, rendkivüli 63, tiszteletbeli 7, alapító 5, előfizető 145.

3. A pénztárnok előterjeszti a bevételeknek és kiadásoknak az előirányzattal való összehasonlítását. — E jelentésből kitünik, hogy a pótkötetre előirányzott kiadás volt 500 frt; eddig belekerült 419·07 krba. A közlöny előállítási költsége 1700 frttal irányoztatott elő; belekerült 1349 frt 34 krba. A kifizetetlen számlák összege: 1041 frt 63 kr.; a pénztárkészlet 1140 frt 23 kr. — Tudomásul vétetik.

4. A választmány felhatalmazza az Elnökséget, hogy a közlöny a pótkötetek és levelezések költségeire előirányzott összegeknél felmerülő esetleges többköltségeket kiutalványozhassa.

Több folyó ügy elintézése után az elnök berekeszti az ülést.

— Hirek Görögországból. *Syra* (a régi Syrus) szigetén útcsinálás közben négy római sírra akadtak; háromban már csak csontokat találtak, de a negyedikből két agyaglámpa és egy bronzedény alja került napfényre, meg egy tábla a következő felirattal: Θεοφίλα Ἰάσωνος χρηστὴ χαῖρε. — *Boeotiában* a Helikon alján egy színház nyomaira akadtak, mely kétségtelenül azonos a Múzsákról elnevezett régi színházzal. Eddig a négy méter magas törmelék alól a színpadot ásták ki, és ennek méretei szerint ítélve, e szín-

ház egyenlő nagyságú volt az epidaurusival, mely a legnagyobb az eddigelé kiásott színházak között. A színpad 20 méter széles és 13 oszloppal volt díszítve, melyek közül eddig 7-et találtak meg. A színház k. b. 5 percznyi távolságban van a Múzsáknak már azelőtt megtalált templomától, s ezzel együtt igen szép helyen fekszik, melyről majdnem egész Boeotia belátható. — Az arkadiai *Tripolisban* Ziller tervei szerint egy múzeumot fognak építeni, hogy abban a szétszórt peloponnesusi műrégiségeket összegyűjthessék. — Athenæ *Akropolisán* két antik fejre akadtak, az egyik életnagyságú, a másik valamivel kisebb; ezek mellett volt egy feliratos oszlop, melyen Endoios művész neve olvasható. — *A Lykabettos* alján egy márvány síredényt találtak, melyen egy álló férfi és két nő van ábrázolva; az egyik nő, fejét kezére támasztva, szintén áll, a másik ül. — A francziáknak *Mantinéában* újból elkezdett ásatásaik alkalmával felszínre került egy márvány szobor, egy feliratos talapzat és 65 bronz pénz.

— **Nero ajándéka és a görögök köszönete.** A franczia athenæi archæologiai iskola tagja, Maurice Holleaux, a boeotiai Karditzában (az ókori δῆμος Ἀκραιφνίων-ban) rátalált egy falban levő kőre, melyet, habár erősen be volt kenve mészszel, mégis sikerült kibetűznie. E felirat a Nero által a görögöknek adott szabadság-ajándékról szóló okmányt tartalmazza. Nero nevét később majdnem minden helyen kivakarták, kivéve a 27-ik és 31-ik sorokat. A feliratot a Bulletin de correspondance hellénique jelen évfolyama közli.

— **A dekeleiai phratria-felirat.** A régi Dekeleia helyén már ezelőtt öt évvel találtak egy falba beillesztett feliratos követ, melyet azonban nem vettek ki, minek folytán csak a külső oldalát olvashatták és közölték a C. I. A. II. No. 841^{b}-ben. Az ἀρχαιολογικὸν δελτίον múlt évi augusztusi száma szerint a követ immár kivették a falból, s így a feliratnak a kő másik oldalán lévő végső része is olvashatóvá lett, melyet az említett folyóirat illető száma közöl. A felirat igen világosan van fogalmazva, és lényeges pontokban kiegészíti az attikai phratria-alkotmányra vonatkozó ismereteinket.

— **Az acta triumphalia új töredéke.** Hogy az augusztusi kor elején márványba vésett fasti consulares és triumphales, melyek eredetileg a forum romanumon voltak elhelyezve, hasonló módon szórattak szét — ha nem is oly nagy mértékben — mint az acta fratrum arvalium, arról egy újabb időben tett felfedezés tanúskodik. A múlt év deczember havában egy a Tiberis szabályozásánál használt kotrógép egy 20 cm. magas, 27 cm. széles és 35 cm. vastag márvány darabot hozott felszínre, mely megtisztítva s fasti triumphales-hez tartozó kilencz sornyi feliratot mutatott. A töredéket először Barnabei adta ki a Rendiconti della R. Accademia dei Lincei-ben (vol. IV, 2 fasc, 12), azután néhány megjegyzés kiséretében Mommsen a Bulletino della commissione archeologica comunale di Roma-ban (1889, fasc, 1. p, 49). A töredék legalább részben kitölti azt a hézagot, mely az 1872-ben (Eph. epigr. 1, 158) talált és a régóta ismert C. I. L. I. p. 549 n. XIX-ben közölt töredék között van, de történeti szempontból

aránylag csekély értékű, mert az általa említett triumphusok olyan időbe esnek, melynek annales-ei Livius munkájában megvannak.

— **Az Athene Parthenos szobráról szóló számadási okmányok.** A berlini tud. akadémia f. é. martius 14-ikén tartott gyűlésén Köhler ismertette az Athene aranyból és elefántcsontból való parthenoni szobrára vonatkozó számadási okmányoknak töredékeit. Azon töredékhez, melyet Foucart a Bulletin de corresp. hell.-ben (1889, 171 l.) közölt, Köhler egy újat csatol, és a következő — részben a Foucart-éval ellenkező — eredményekre jut: A számadások meglevő töredékei a szoborhoz szükséges anyag bevásárlására vontkoznak; a megvásárolt arany súlya és attikai ezüst pénzben fizetett értéke (τιμή) szerint van megnevezve; az aranyért fizetett ár 526, 652 drachma és 5 obolus, az arany súlya 37, 618 drachma volt. A szoborra, melyet a Kr. e. 438-ik év panathenáin szenteltek fel, Thucydides szerint (II, 13, 5) 40, Philochorus pontosabb adata szerint 44 talentumnyi arany fordíttatott. Azon három évben, melyekre a megmaradt számadások vonatkoznak, csak 10—11 talentumnyi aranyat használtak fel. Végül Köhler arra az eredményre jut, hogy a Parthenos szobrának elkészítéséhez ugyanazon évben fogtak hozzá, mint a Parthenon építéséhez, t. i. a Kr. e. 447-ik év második feléhen, és hogy Phidias kilencz éven át dolgozott rajta.

— **Aegyptom és Mycenæ.** Aegyptomnak Görögországhoz való ősrégi viszonya napról-napra nyilvánvalóbbá lesz. A berlini archæologiai társaság f. é. áprilisi ülésén Furtwängler egy az ægyptomi bronz-korszakról szóló értekezést mutatott be a svéd Monteliustól, melyben egy Amenhotep király nevével ellátott kard képét adja. E kard ugyanazon technika szerint ugyanazon ugró oroszlánokat mutatja, mint a Mycenæben talált kardok (l. Baumeister, Denkmäler, 987 l., 1190 sz. ábra), és ezzel biztos kiinduló pontot nyerünk a mycenæi sírok korának meghatározására nézve. A mycenæi tőrökön ábrázolt ugró griffek is teljesen megfelelnek az ægyptomi műemlékeken (Roscher, Lexikon der Mythologie, 1745) ábrázoltaknak, és hasonlóképen Mycenæben találtak egy ægyptomi skarabæust is (l. Ἐφημερὶς Ἀρχαιολογική, 1887, 13-ik tábla).

— **A német tanító költők viszonyát az iskolákhoz a XII. és XIII. században** tárgyalja Grupp Rudolf a brandenburgi gymnasium programmjában. Kétségtelen, hogy e költők csak arról tudnak, mit az iskolákban tanítottak, és úgy tudták a dolgokat, a mint tanították; az iskolák pedig az egyház főhatósága s vezetése alatt álltak. Helyes tehát, hogy a tanító költőkből visszakövetkeztethetni az iskolák tananyagára s módszerére, és megfordítva, az iskolák állapotából megitélhetni a költők kisebb-nagyobb önállóságát. A középkori tudomány egyoldalról a biblián s az egyház tanain, más oldalról az ókori írókon alapúlt. Ez utóbbiak igen fontosak, s Grupp a classikusok szerepe szerint három korszakot különböztet meg: a katechetikus korszakot, melyben a tanító költők a bibliára és a keresztyén hitvallásra szorítkoztak; az átmenetit, melyben a classikus míveltségnek első szerény nyomai föltűnnek; és a scholasztikust, melyben az antik íróknak és philosophiájuknak az egyház által körvonalzott tekintélye általános érvényűvé lesz.

Az első korszak a keresztes háborúkig terjed. A német irodalomnak e korbeli emlékei még nem tüntetik föl az antik világ hatását; egyetlen kivétellel (ez a «Merigarto» cz. verses földrajz) kizárólag az egyházi bibliai-magyarázatokon, főkép a Hieronymusén nyugszanak. A tanítás elvileg ugyan a triviumot és quadriviumot karolta át, de tényleg rendszerint még a triviumból is csupán a grammatikára szorítkozott. Az iskolákat Jámbor Lajos óta csak az egyházi pályára készülők látogathatták; innen a papság törekvése, hogy az egyház tanait német nyelven minél szélesebb körökben terjessze. E kor műveiben a speculativ theologiának, a classikusoknak, kosmogoniának, physikának, astronomiának, általános erkölcstannak semmi nyoma, bizonyára azért, mert az iskolák mind ebből nem tanítottak semmit. És még a költői alakban földolgozott egyházi tudásnak forrása is nem az irodalom maga (a könyvek), hanem a tanár szóbeli előadása, mit a hivatkozások és idézetek pontatlansága, sőt a bibliai történeteknek téves elbeszélése is kétségtelenné tesz.

A XII. század óta érvényesül a classikusok befolyása, mire Abälard és Guillelmus de Couches, a párizsi egyetemnek két büszkesége, főbefolyással voltak. Honorius Augustodunensis (1120—1130) lesz a kor legtekintélyesebb tanára. De a tanulók maguk Vergiliuson kívül nem sok antik írót olvastak: vagy csupán tanáraik idézeteiből vagy legfeljebb florilegiumokból (egy ily XII. századiról l. *Zeitschr. f. d. östr. Gymnasien* XXXII, 415) ismerték. Már magának Honoriusnak idézetei is nagyrészt pontatlanok, néha egészen hamisak. Az e korba eső művek tendencziája nem változott: most is a bibliának és a keresztyén tanoknak mélyebb megértetése a főczél; de félreismerhetetlen a magyarázatok speculativabb iránya, a nagyobb theologiai tudományosság és az általánosabb erkölcstanhoz való hajlam is. Az ‚Anegenge‘ és ‚A kapzsiságról‘ szóló költemények csak speculativabb és általánosb erkölcsi irányukkal különböznek a régibb emlékektől; de már Hartmann műve ‚A hitről‘ (XII sz.) bizonyítja, hogy most már a quadrivium tárgyait is tanítják az iskolákban, Wernher. v. Elmendorf pedig mellőzi a szent atyákat is, mert az antik classikusokból, azaz részben valamely florilegiumból, részben iskolai emlékeiből vett idézetei számosak ugyan, de nagyon pontatlanok. Melki Henrikben már az egyház szolgái ellen is fordúl az új világnézet.

A harmadik korszakban egészen világi az irodalom. Lovagok az írók, a nemesség a közönség; de a lovagok az iskolákból hozzák tudásukat. Ez iskolákban most is a theologia a főtárgy, de a class. írók is érvényre jutnak; philosophia s physika rendes tárgyak lesznek és a II. Frigyes megbízásából az arab fordításokból latinra fordított Aristoteles kezd az összes tudományosság alapjává lenni. Így veszi kezdetét a scholasztika. E korszaknak német tanító költőit később fogja a szerző tárgyalni.

— A XVIII. századi német idyllt tárgyalja Nagel Wilibald egy új eredményekben nem gazdag, nem is kifogástalan stilben, de helyes itélettel írt és jól tájékoztató, 82 lapra terjedő tanúlmányban. A német idyll a XVII. századi pásztor-költészetre megy vissza, melyet főkép a nürnbergi ‚pegnitzi rend‘ tagjai nagy buzgósággal, de igen csekély sikerrel műveltek,

pedig a harminczéves háború okozta nyomor eléggé indokolta a csendes falusi békesség óhajtozását és eleve igazi alapot nyújtott oly világnézet számára, mely a társadalmat romlottnak és kerülendőnek tekintette. Hogy a XVII. századi költők a pásztor-költészetben mégis értékes, maradandó becsű termékeket nem alkottak, leginkább költői erejök gyengeségén és izlésök ferdeségén múlt (l. Irodalomtörténetemet II, 406.). A XVIII. század elején rendkívüli népszerűségre jutott robinsonádok ugyanezen érzésen alapúlnak, csakhogy ezekben az emberek már nemcsak a romlott városokból, hanem már az egész romlott Europából menekülnek. Gottsched a század elején úgy határozza meg az idyllt, hogy az ‚az ártatlan, csendes és mesterkéletlen pásztori életnek, mely hajdan a világban dívott, képe'. Hajdan? de mikor? ‚Az özönvíz előtt és után', mondja Gottsched és hozzáteszi, hogy e kifejezés alatt ‚a patriarkhális kort' érti, melyben az idővel kifejlődött bűnök és szenvedélyek még ismeretlenek voltak. Tudjuk, hogy ily kor sohasem volt, sohasem lehetett; de a század mégis rajzolta ezt a lehetetlen időt lehetetlen embereivel.

A XVIII. századi első német idyll-költők (H. Janssen 1744, C. F. Suppius 1745, Chr. Fr. Zernitz 1748, J. G. Schoch 1742, J. Chr. Rost 1742) még a XVII. század nyomdokain haladnak, csakhogy némelyiknél, főkép Rostnál, túlsúlyra vergődik az érzéki, piszkos, buja elem. Ez aljas naturalismus ellentéte a XVIII. századnak első kiváló idyll-költője, Gessner Salamon (1756, 1772), kinek érzékeny rajzait nemcsak a németek, hanem Rousseau és Diderot is a legnagyobb lelkesedéssel olvasták, míg Herder kimutatta, hogy ez idyllekben sem cselekmények, sem jellemek nincsenek, hogy azok egy lehetetlen világot és lehetetlen embereket rajzolnak. Gessner tanítványai C. H. Höffer 1764, G. Chr. Nonne 1770, G. Aug. Breitenbauch 1765, J. F. Schmidt 1761, J. C. Blum 1771, és Fr. X. Bronner 1787, ki e csoportban a legélvezetesebb író, de szintén igaztalan, mint Gessner maga is. Igen jeles költemény ‚Irin' Ew. v. Kleisttől, ki nem is tekintkető Gessner tanítványának. A legjobb múlt századi idyll-költők Müller, a festő és J. H. Voss, a ‚Luise' költője, kiket azonban Gœthe (‚Alexis és Dora' és ‚Az új Pauzias') messze túlszárnyalt. ‚Hermann és Dorotheát' nem tekinti szerzőnk idyllnek, a miben igaza is van. Ugyanekkor egészen új alapokra fektette Schiller az idyll fogalmát és körét ‚Naiv és sentimentalis költészet' cz. remek értekezésében.

A XIX. századnak leghivatottabb német idyll-költője Jean Paul (‚Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz'), de a ki ide tartozó műveiben is formátlan és sokszor barock. Egyes kiválóbb darabokat alkottak Kosegarten (‚Iucunde'), Amalie von Imhof (‚Die Schwestern von Lesbos'), de különösen aleman szójárásban Joh. Peter Hebel és ennek utánzásában a svájczi Martin Usteri. Az írók jellemzése és birálata általában helyes, de Nagel sok idyll-költőt meg sem említ vagy épen csak említ, pedig ép ily monographiától várható, hogy az anyagot lehető teljességben fölkarolja. Botrányos a sok sajtóhiba, még az ilyenek is mint Nergil és Monne e h. Vergil, Nonne.

— **Schiller Ludwigsburgban.** Schiller gyermekévei még elég homályosak s az életrajzok, főkép e fejezetekben telvék ellenmondásokkal és hézagokkal. Schiller szülei 1766 deczemberében jöttek Lorchból Ludwigsburgba és a tizenhárom éves Frigyes 1773. januárjában került a herczegi akadémiába. Schiller tehát hat teljes esztendőt töltött a ludwigsburgi latin iskolában. Milyen volt ez az iskola? kik voltak tanárai? Weltrich Rikhárd az első, ki e kérdésekre alapos és kielégítő feleleteket ad (*Allgemeine Zeitung*, 1889. októb. 13. kelt melléklet). A ludwigsburgi iskola négy osztályú volt, nem három osztályú, mint eddig rendesen írták. Voltakép csak két tantárgya volt: a latin nyelv és (a rendkívül korlátolt) hittan. Schiller valószínűen a III. és IV. osztályban volt két-két évig, mit ép ez időből ismételve említett gyakori betegeskedése okozhatott. Tanárai voltak az I. osztályban: Elsässer Ábrahám, kit Schiller annyira szeretett, hogy néha reggeli nélkül szaladt az iskolába, hogy el ne késsék, s e tanár is nagyon meg volt elégedtve a kis Frigyessel; — a II-ban: Honold Keresztély, vakbuzgó és goromba ember; — a III-ban: Jahn János Frigyes, kit a herczeg 1771 elején az akadémiához helyez át; helyébe Winter Fülöp Henrik lép, kit Schiller egy latin költeménynyel üdvözölt; a IV-ben: Schwindrazheim János Ulrik, kinek költeményeit («Kasualgedichte eines Würtenbergers») Schiller utóbb («Würtenbergisches Repertorium», 1782) jóakaróan megbirálta. Ez is igen szerette Schillert.

— **Sajtóhibák.** A 708. lapon a «Párhuzamos idézetek első sorában *Oid. Phol.* helyett olvasandó *Oid. Kol.*, — a 724. lapon a «Párhuzamos idézetek» utolsó előtti sorában kimaradt e két szó: «ne csak»; e sor tehát így olvasandó: *ne csak Istenben bizzunk, mint bizánk.*

ME CRUCIAT SENTENTIA . . .

Egy gondolat bánt engemet.

— Petőfi. —

Me cruciat sententia :
Mori inter pulvinaria !
Lente sicut flos deflorescere,
Quem vermis coepit coecus rodere ;
Absumi lente sicut candela,
Quae in cubili stat vacuo sola.
Ne date unquam mortem hanc mihi,
Ne date unquam mortem hanc dii !

Arbos fierem fulmine percussa,
Vel tempestate stirpitus eruta,
Fieri in montem saxum quoque mallem,
Coeli ruina quod ruit in vallem.
Si servientes populi
Quos omnes taesum erit iugi,
Ore et vexillis rubris decertabunt,
Et in vexillis scripta haec verba stabunt:
«Universa libertas»
Et in omnes oras
Ab ortu solis clamant ad occāsus!
Cumque illis proeliabitur tyrannus:
In acie vellem
Oppetere mortem
Sanguis profluat mihi ibique iuveni
Quumque evolat ultima vox morienti
Vellem opprimeret clangor gladiorum
Tubaeque sonus clamorque virorum
Cadaverque calcantes
Equi anhelantes
In certamina proruant gloriantes,
Linquant lacerum me ibi non miserantes!
Disiecta ibi ossa legentur mea,
Cum venerint sacra funebria,
Cumque et lugubres cantus iam sonent,
Et dum funebriaque signa flent
Communi dabunt tumulo viros,
Universa libertas, pro te mortuos!

St. Hegedüs.

Értesítés.

A Budapesti Philologiai Társaság f. 1889-ik évi közgyülését deczember 29-én d. e. 10 órakor tartja a M. T. Akadémia palotájában.

KÖNYVÉSZET.

Ahn F. Gyakorlati vezérkönyve a franczia nyelv gyors és könnyű megtanulására. Mutschenbacher-féle magyar átdolgozás alapján újra átdoldozta Havas Adolf. 5. kiad. II. évfolyam, Budapest Athenæum, 1889, (8-r. 200 l.) 70 kr.

Dávid István. Latin olvasó- és gyakorlókönyv az I—IV. gymnasiumi osztály számára. Schultz—Dávid latin nyelvtanához. 5. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 311 l.) 1 frt 20 kr.

Erdélyi Muzeum-Egylet bölcselet, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. Szerkeszti *Hegedűs István.* VI. köt. 5. füzet 369—463 l. Tartalom: *Erődi Béla,* Zál, Rusztem anyja, Firduszi Sáhnáméjából. — *Imre Sándor,* A magyar népdal nemei 1. — *Findly Henrik,* Az apahidai sírlelet. — *Gergely Sámuel.* A visszacsatolási kamarák és Magyarország 1679—83. — *Ferenczi Zoltán,* Poe A. Edgár elbeszélései. — Szakosztályi értesítő.

Euhemeri reliquiæ. Collegit, prolegomenis et adnotationibus instruxit Geyza Némethy (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 11. sz.) Budapest, Akademia 1889. (8-r. 103 l.) 60 kr.

Fleischhacker M. és *Kárpáti K.* Német nyelvtan. Gymnasiumok, reáliskolák, kereskedelmi középiskolák, polgári és felső leányiskolák használatára. Budapest, Lampel R., 1889. (8-r. VI, 270 l.) 1 frt 20 kr.

Góbi Imre. Poétika. A költői műfajok ismertetése. Gymnasiumok és reáliskolák használatára. Irta és olvasókönyvvel ellátta. — Budapest, Franklin t. 1890. (8-r. 304 l.) 1 frt 40 kr.

Hatvan Ferencz. A német nyelv tanítása a közép- és polgári iskolákban, különös tekintettel a kereskedelmi középiskolákra. Sopron, Klenka Ferencz. 1889. (8-r. 40 l.) 30 kr.

Király Pál. Apulum, Kolozsvár, 1889. (8-r. 57 l.)

Könnye Nándor. Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Iskolai és magánhasználatra. Budapest, Grill, 1890. (16-r. 323 l.) 90 kr.

Némethy Geyza. Quæstiones de Firmico Materno astrologo. Commentatio. Budapestini 1889. (8-r. 33 l.)

Pázmány válogatott egyházi beszédei bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. (Jeles írók iskolai tára. 36.) Budapest, Franklin t. 1889. (8-r. XX, 204 l.) 60 kr.

Petőfiana. Évkönyv. Kizárólag a költő és művei szolgálatában. Szerkerszti Farnos Dezső. I. kötet. 1888/9. Egy szines műmelléklettel: Petőfi, illetőleg Julia kiadatlan kézírata. Számozott kiadás. Kolozsvár, 1889, Márton K. (Nagy fol. 39 l.) 6 frt.

Pecz Vilmos. A görög tragœdia, I. köt. A görög tragœdia története. Bndapest, M. T. Akadémia, 1889. (8-r. 383 l.) 2 frt 40 kr.

Racine Jean. Athalie. Tragédie. Magyarázta Gärtner Henrik. (Jeles irók iskolai tára. 35.) Budapest, Franklin t. 1889. (8 r. 143 l.) 50 kr.

Urbán J. Juvenális. Pædagogiai értekezés. Szeged, Várnai L. 1889. (8-r. 15 l.) 20 kr.

Vass Bertalan. A szonett és jelesebb művelői. Székesfehérvár, Pfeifer F. 1889. (8-r. 108 l.) 80 kr.

Vergilii Maronis Aeneis. Edidit Geyza Némethy. Budapestini, Lampel, 1889. (8-r.) 306 l. 80 kr.

---

1. *Carl Heine, Das Schauspiel der deutschen Wanderbühne vor Gottsched.* Halle, 1889, 92 l.

2. *Speculum vitae humanae. Ein Drama von Erzherzog Ferdinand II. von Tirol.* 1584. Nebst einer Einleitung in das Drama des XVI. Jhts., hg. von *Jac. Minor*, Halle, 1889, LII és 63 l.

Érdekes és tanulságos két adalék a régi német dráma történetéhez.

1. Heine, a ki már Velten Jánosról írt jeles dolgozatában (1887, *Közlöny* XI, 514) fontos anyaggal járúlt a XVII. századi színügy történetéhez, ez újabb tanúlmányában a német vándorcsapatok repertoirját tárgyalja, tehát mellőzve az idegen angol komédiások előadásait. Ily repertoirról csupán Velten óta szólhatni, de még ez időből is legnagyobbrészt az előadott daraboknak csupán czímeit ismerjük; teljes dráma mindössze nagyon kevés maradt reánk. E darabok szerzői legnagyobbrészt színészek voltak, kik csak a nap igényeit szolgálták és azért rendszerint a legkényelmesebb úton végezték munkájokat: idegen vagy régi német darabokat dolgoztak át, eleve is lemondva nemcsak az eredetiségről, hanem egyúttal minden irodalmi igényről is. Innen van, hogy a ‚szerzők' rendszerint elhallgatják nevöket vagy kezdő betük mögé rejtőznek. Heine az 1690 és 1730 közti időszakból, a vándorcsapatok virágzó korszakából, a következő tizenöt darabot tárgyalja (több alig maradt fönn*):

1. Martin Hœdler és Melchior Herrer, *Der verirrte Liebessoldat* (kiadta Radics Pál, Zágráb 1865).

2. Joh. Kohlhardt, *Der unglückselige Todesfall Caroli XII.* (kiadta C. Heine, Halle 1888).

3. G. R. Haskerl, *Papinianus* 1710. [Gryphius András, Papinianus, 1659].

4. *Medea*, előadta Velten 1678-ban. [Voss holland költő, Medea, 1665].

5. *Don Japhet von Armenien*, Velten 1689. [Scarron, Don Japhet d'Armenie, 1653].

6. *Alles geben und doch nichts geben*, Velten 1690. [Calderon, Dar lo todo y na dar nada, 1657].

7. *Aurora und Stella*, Velten 1680. [Calderon, Lances de Amor y Fortuna, 1635].

8. *Eifersucht das grösste Scheusal*, Velten 1683. [Calderon, El mayor monstruo del mundo, 1637].

9. *Die grosse Königin Semiramis*, Velten 1688. [Calderon, La hija dell Aire, 1664].

10. *Prinz Sigismund von Pohlen*, Velten 1690. [Calderon, La vida es suenno].

11. *Unmögliche Möglichkeit*, Velten 1690. [Lope de Vega, El mayor imposible].

12. *Der verwirrte Hof von Belvedere*, Velten 1690. [El palacio confuso, németre ford. Greflinger György 1652].

13. *Essex*, Velten 1688. [Coella, Dar la vida pos su Dama].

14. *Die Statua der Ehre*, Velten 1689. [Cicognini, l'Adamira overo la statua dell' honore].

15. *Glückliche Eifersucht Don Roderichs von Valenza*, Velten 1690. [Cicognini, Gelosia fortunata].

16. *Das Labyrinth der Liebe*, Hoffman 1723. [Olasz ?]. Hőse Rosane, Assyria királynéja.

17. *Comödie in 12 Personen.* [Olasz ?] Érdekes darab, melyben a cselekvény nem a véletlennek játéka, hanem a szereplők szenvedélyeinek műve. A hős Aurelianus, Lycia királya.

---

*) Még az a Nepomuk-dráma, melyet Weisz Károly kiadott (1857). Fönt szögletes zárjelek közt az egyes darabok eredetijei közölvék, a menynyiben ezek több kevesebb pontossággal megállapíthatók voltak.

18. *Der eiserne König*, Velten 1689. [Olasz?] Végzet-tragédiaféle, mely 1719-ben Hamburgban nyomtatásban is megjelent. ‚Macbeth'-re emlékeztet, de a cselekvény igazi forrása vagy alapja Cyrus története.

19. *Die getreue Sklavin Doris*, nyomt. 1680. [Olasz?] Nagyon emlékeztet Shakespearenek ‚A mit akartok' cz. vígjátékára, a mi valószínűen egy rokon tárgyú novellának fölhasználásából származik. Doris ægyptomi királyleány.

20. *Der wollüstige Krösus*, Hoffman 1723. [Olasz?]

21. *Der stumme Prinz Atis*, Hoffmann 1723. [Nicola Minato, Creso, 1678]. Az előbbeninek tárgyi folytatása. Hatásos és igen kedvelt dráma. A 18., 20. és 21. sz. darabok cselekvénye Herodotusra megy vissza.

E darabok legnagyobb része a román nemzetek irodalmából származik, ha sokszor németalföldi átdolgozások közvetítésével is, s föltűnő, hogy a franczia irodalom egyetlen egy eredetit sem szolgáltatott, míg Gottsched utóbb ép a franczia drámaköltészetet állította oda mintául. E színművek jellemző közös vonásai, melyek a XVI. és XVII. századi elméletnek is megfelelnek: fejedelmi személyek történetei, fejedelmi pompa, hadi jelenetek, és ezekkel szemben: a falusi és pásztor-élet rajzai; a darabok mind intrigue-színművek: uralomvágy és szerelem az ármány forrásai; a gonosz jellemek fősajátságai: hűtelenség, szószegés, gyilkosság, a jókéi: állhatatosság, hűség, nagylelküség, önmegadás; a cselekvény kedvelt motivumai: félreértések, átöltözködések, hamis nevek, hallgatódzás, de jóslások, kisértetek, levelek is. Sok a vér, sok a gyilkosság; a cselekvény rendszerint valóban tragikai; de jellemző, hogy a darabok ritkán végződnek a hősnek halálával; a szerzők többnyire megkegyelmeznek ideáljaiknak, a mi rendszerint a művészet törvényeinek rovására történik és az eredetiek megváltoztatására készteti a német szerzőket. Végre egyik főjellemzője e daraboknak a Hanswurst szereplése, mely nem állott a komoly cselekvénynyel belső kapcsolatban és kényelmesen volt az egyik színműből a másikba áthelyezhető. Hanswurst mint szolga vagy követ, mint katona és intrikus, mint felügyelő, jogász, csillagász, kereskedő, szerelmes, vőlegény, nőgyülölő és kerítő szerepel, még pedig vagy semmi vagy igen szerény tekintettel a komoly cselekvényre. Látszik, hogy ezek kész bohózatos jelenetek voltak, melyeket tetszés szerint ékeltek be ebbe vagy abba a darabba.

Ezek a ‚Haupt- und Staatsaktiók', melyek ellen Gottsched oly erélyesen föllépett s melyeket megsemmisítenie sikerült. A darabok általános jelleme nem különbözik lényegesen az 1690 előtti darabokétól; de egy pontban mégis felötlő a haladás: a szerzők most lehető motivátiora törekszenek, a cselekvény nem többé a véletlennek puszta játéka, söt félreismerhetetlenül a jellemekből iparkodnak a cselekvényt levezetni. És abban is van haladás, hogy a darabokon egy vezérlő eszme vonúl keresztül: a szerzők valamely általános erkölcsi tételt akarnak föltüntetni vagy bebizonyítani. E kettős haladás alapját persze az idegen művek szolgáltatják, melyeket a németek átdolgoztak vagy utánoztak, míg 1690 előtt a német dráma túlnyomóan regényekből készült. A ‚Haupt- und Staatsaktiók' többnyire dagályos nyelven s mind prózában vannak írva; csak itt-ott hangzik föl egy verses (rímes) részlet.

A szinpad is átalakult e korban. Az angol komédiások behozták a Shakespeare-korabeli színpadot, mely sohasem változott; hátterében volt a balkon, mely várfalúl, toronyúl, balkonúl stb. szolgált. Velten meghonosította a nagy függönyt, mely a színpadot hosszában két félre osztotta és a színhely váltakozását lehetővé tette. Gottsched e függönyt ismét mellőzte, mert a hely egysége, melyet ő törvénynek tekintett, szükségtelenné tette a színnek változását. A szemnek kielégítésére e darabok ép oly nagy vagy talán még nagyobb súlyt fektettek, mint a fülnek foglalkoztatására. Sok történt a színen, sok csoda dolog is, melyet a mai ízlés nem volna képes elfogadni.

2. Egy századdal régibb a *Speculum vitae humanae*, melyet II. Ferdinánd

főherczeg (1529—94), I. Miksa császár dédunokája, Ferdinánd király fia, a szép Welser Filippina férje és a nagyszerű ambrazi gyűjtemények alapítója, a XVI. század hetvenes éveiben írt. A darab eddig sem volt ismeretlen*), de újabban most jelent meg először nyomtatásban. Nem kiváló értékű, de nem is érdektelen munka. Kilencz jelenetből áll és voltaképen nem is tartalmaz cselekvényt: igazi moralitás. Egy ifjú azon elmélkedik, hogyan rendezze be életét, mire az udvarmester, a lovászmester, a titkár és a háznagy egymásután a saját életöket t. i. az udvari, a katonai, az utazási és a házas életet ajánlják. Erre egy remete lép föl, ki az életet ismerni s nélkülözni tanúlta, s magasabb szempontból nyilatkozik a kérdéses életpályákról. Prédikácziója, mert ilyennek kell tekintenünk beszédét, a házas élet dicsőítését czélozza, mivel ez az irgalmasság isteni munkáinak gyakorlására legalkalmasabb. Az ifjú elfogadja tanácsát s újra kérdezi kisérőitől, hogy mily nőt válaszszon. Az udvarmester gazdag, a lovászmester fenkölt lelkü, a titkár szép, a háznagy szerény és szelid feleséget ajánlanak. Az ifjú ez utóbbinak tanácsát fogadja el. Ez nem cselekvény, de a dialogus eleven, ha egy kissé egyforma is. De ez a cselekvény csak az első és utolsó fölvonásnak teszi tárgyát. A közbeeső két felvonás egy-egy képben föltünteti az isteni irgalmasság műveit, melyeket a megfelelő halálos bűnnel állít szembe. E jelenetek úgy szólván élő képekben illustrálják a remete előadását: úgy szólván színmű a színműben, mire a XVI. századi Lazarus-drámában is van példa. A szerző gondolkodásmódját, jellemét, sőt tapasztalait könnyen fölismerhetni az egész műben: a polgári Welser leány férje, az igaz hitű katholikus, az udvari élet ismerője, a katonai dolgok kiváló kedvelője szól ez elméletekben és jelenetekben hozzánk.

A szerző ismeri a korabeli szatirikus irodalmat, mely az itt tárgyalt kérdésekkel oly sokat foglalkozott; ismert bizonyára sok korabeli drámát is. Hisz Tirolban 1540 óta, midőn innsbrucki polgárok egy ‚József Egyptomban‘ cz. drámát előadtak, szakadatlanúl adtak elő színdarabokat vagy fordúltak meg színi társaságok, főkép olaszok, utóbb ismételve angolok. Ferdinánd darabja régibb, mint az angol komédiások föllépése, s e tekintetben annyiban is igen érdekes, hogy *a XVI. századnak legelső prózában írt német drámája.* Hogy Ferdinánd igen szerette a drámát, már abból is látható, hogy Edelpök Benedek neki ajánlotta 1568-ban Karácsonyi színművét s tíz évvel utóbb Lutz György ‚A hat római harczosról‘ szóló (de Hans Sachsból lopott) ‚szép tragédiáját‘. Ferdinánd nővérei is nagyon kedvelték a drámát, melyet a jezsuiták főkép Tirolban igen korán (már a hetvenes évek eleje óta) kezdtek művelni.

Minor ‚Bevezetése a XVI. századi német drámába‘ (p. III—XXXV.) nagy szorgalommal összeállított áttekintést ad ez eleven kornak gazdag drámai költészetéről, még pedig előbb tartományok s utóbb a földolgozott tárgyak szerint, de oly rövidletben, hogy az egész dolgozat helyenként csupa nevekből, czímekből s évszámokból áll. Teljességre a szerző nem törekedett, úgy, hogy fáradságos munkája nem pótolhatja a Gœdeke gazdag és igen áttekinthetően csoportosított anyagát. A dolgozat jellemző a német tudósoknak még mindig divatos eljárására: az élvezhetetlen alak majdnem hasznavehetetlenné teszi az egész munkát. Ha dolgozata két-három ívvel terjedelmesebb volna, írva is lehetne, de akkor persze nem tetszenék oly roppant tudósnak!!

HEINRICH GUSZTÁV.

*) V. ö. J. Jung, *Zur Geschichte der Gegenreformation in Tirol* 1874, 25. l., Hirn, *Erzherzog Ferdinand II. v. Tirol.* 1887, I. 366. l., *Grenzboten* 1861, I, 218. l. és J. Bolte, *Zeitschr. f. deutsches Alterthum* XXXII, 12. l.

TÁRGYMUTATÓ A XIII. KÖTETHEZ.

I. Classica philologia.

II. Magyar philologia.

III. Germán philologia.

IV. Román philologia.

V. Egyéb szakok.

A Budapesti Philologiai Társaság tagjai 1889-ben.

I. Tiszteletbeli tagok:

József Császz. és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsuth.
Dr. Budenz József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Georges K. E., tanár, Gotha.
Dr. Hunfalvy Pál, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
† *Dr. Schott Vilmos*, egyetemi tanár, Berlin.
Dr. Télfy Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Vámbéry Ármin, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok:

József Császz. és Kir. Főherczeg ő fensege, Alcsuth, 100 frttal.
† *Horváth Cyrill*, volt egyetemi tanár, Budapest, 100 frttal.
Gr. Kuun Géza, Maros-Némethi, 100 frttal.
B. és K. Latinovics Géza, földbirt., Bikity, 1 db 100 frt névért. 6%-os kötv.
Nogáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad, 100 frttal.

III. Rendes tagok:

A *-gal jelöltek 1889 végén kiléptek; a **-gal jelöltet pedig a választmány törölte a tagok sorából.

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Abday József, Nagy-Écs	plébános	1886	nem	nem
	Dr. Ábel Jenő, Budapest	egyetemi tanár	1881	1889	«
	Dr. Acsay Antal, Nyitra	k. r. theologiai tanár	1885	nem	«
	*Albrecht János, Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1884	«	«
5	Áldori Bertalan, Talpas	tanárjelölt	1890	«	«
	Alexits György, Kassa	kir. tank. főigazg. irnok	1889	«	«
	**Altman Imre, Selmeczb.	levéltárnok	1881	1881—1889	igen
	Ambrus Mór, Losoncz	állami főgymn. tanár	1874	1889	nem
	†Andrássy Jenő, Nagy-Kálló	állami főreálisk. tanár	1881	1883—1889	igen
10	Dr. Angyal Dávid, Budapest	egyetemi könyvtártiszt	1881	1886—1889	nem
	Gr. Apponyi Sándor, Lengyel	főrendiházi tag	1888	nem	«
	Dr. Balassa J., Sz.-Fehérvár	keresk. akad. tanár	1885	«	«
	Dr. Baligó János, N.-Károly	kegy. r. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Ballagi Mór, Budapest	ny. ref. theologiai tanár	1881	1889	igen
15	Balogh Péter, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1883	nem	«
	Baló József, Budapest	minta polgárisk. tanár	1886	«	nem
	Bancsó Antal, Sopron	ev. lyceumi tanár	1890	«	«
	Dr. Bánóczi József, Budapest	seminariumi tanár	1881	1889	igen
	Baráth Ferencz, Budapest	ref. főgymn. tanár	1881	nem	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevélért
20	Barbarics L. Róbert, Baja	r. kath. főgymn. tanár	1882	nem	nem
	Dr. Barna Ignácz, Budapest	fogorvos	1881	1889	«
	Bartal Antal, Budapest	főgymn. igazgató	1874	nem	«
	Dr. Bászel A., Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1874	1886, 88-89	«
	Bauer Simon, Szeged	állami főreálisk. tanár	1886	nem	«
25	Dr. Bayer József, Budapest	kir. tank. főigazg. tollnok	1889	«	«
	Beksits Ignácz, Kaposvár	áll. főgym. tanár	1881	«	«
	Dr. Bélay Jenő, Budapest	állami főreálisk. tanár	1886	1889	«
	Dr. Beliczay J., Kecskemét	ref. jogakad. tanár	1881	nem	«
	Dr. Beöthy Zsolt, Budapest	egyetemi tanár	1881	1889	«
30	Dr. Berger E. János, «	egyetemi tanár	1884	nem	«
	Bermüller Ferencz, «	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	«
	Binder Jenő, Brassó	állami főreálisk. tanár	1883	«	«
	Blanár Ödön, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1886	«	«
	Bódiss Juszt., Pannonhalma	benczés főgymn. tanár	1888	«	«
35	*Bohner Jákó, Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	«
	Bolla Lajos, Temesvár	kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Boros Gábor, N.-Szeben	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Bossányi József, Ny.-Novák	plébános	1883	«	«
	Bozsenik Béla, Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	1886	1889	«
40	Dr. Brassai Sámuel, Kolozsv.	nyug. egyet. tanár	1881	nem	«
	Breznyik János, Selmeczb.	ág. ev. főgymn. igazgató	1874	«	«
	*Budaváry József, Nyitra	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Burány G., Szombathely	kath. főgymn. tanár	1881	«	«
	Burián János, Losoncz	állami főgymn. tanár	1885	«	«
45	Császár Árpád, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1889	«
	Dr. Csengeri János, Budapest	főgymn. tanár	1881	nem	«
	Cserei József, Léva	kir. kath. főgymn. tan.	1886	«	«
	Dr. Cserép J., S.-A.-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1882	«	«
	Cserhalmi Samu, Budapest	p. ü. min. számtiszt	1881	«	«
50	Cserni Ernő, Gyöngyös	gymn. tanár	1887	«	«
	Csomár István, Munkács	állami algymn. tanár	1881	1886, 88-89	«
	Csorba Mária, Kaposvár	polg. leányisk. igazgatónő	1887	1889	«
	Dr. Csősz Imre, Rózsahegy	r. kath. gymn. tanár	1883	nem	«
	Dr. Danielovics K., Zombor	állami főgymn. tanár	1884	1888—1889	«
55	Dávid István, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	«
	Dergács Sándor, Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dévay József, Szegszárd	p. ü. igazg. irodavezető	1888	«	«
	Dóczi Imre, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	«	«
	Drajkó Béla, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881	«	«
60	Elischer József, N.-Szeben	kir. tanker. főigazgató	1874	«	«
	Endrei Akos, Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886	1889	«
	Dr. Erdélyi K., Kecskemét	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	1889	«
	Dr. Erdélyi Pál, Budapest	muzeumi tisztviselő	1883	nem	«
	Dr. Erődi Béla, Kolozsvár	kir. tankerületi főigazg.	1881	«	«
65	Fábián Imre, Jászó	r. kath. főgymn. tanár	1881	«	igen
	Faludi Miksa, Sz.-Fehérvár	keresk. akad. igazgató	1881	1883—1889	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Farkas József, Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1881	nem	nem
	Fekete Fidel, S.-A.-Ujhely	kegyesrendi tanár	1888	«	«
	Fekt Ferencz, Pancsova	áll. főgymn. tanár	1877	1889	«
70	Ferenc W., Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1883	1886—1889	«
	Dr. Ferenczy József, Bpest	közokt. tanácsjegyző	1886	1889	«
	Dr. Fialowsky L., Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886	nem	«
	Dr. Fináczy Ernő, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Fludorovics Zs. J., Trencsén	r. k. főgymn. tanár	1885	«	«
75	Fiók Károly, Budapest	ref. főgymn. tanár	1887	«	«
	Dr. Fodor Gyula, Szathmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	Forberger László, Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886	1887—1889	«
	Dr. Friml A., S.-A.-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1883	1889	«
	Dr. Fraknói Vilmos, Budap.	akadémiai alelnök	1881	nem	«
80	Dr. Fröhlich Róbert, Budap.	ág. ev. főgymn. tanár	1881	«	«
	Füredi János, Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886	«	«
	Gärtner Henrik, Nagy-Várad	áll. főreálisk. tanár	1885	«	«
	Dr. Geréb József, Losoncz	állami főgymn. tanár	1882	«	«
	Geréb Márton, Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1875	«	«
85	Géresi Kálmán, Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881	«	«
	Gerevics G., Fehértemplom	állami főgymn. igazgató	1881	«	«
	Gergye Lénárd, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	Glósz Miksa, Csiksomlyó	r. kath. főgymn. tanár	1888	1889	«
	*Goldis János, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	nem	«
90	Gurnesevits Lajos, Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Gyárfás I., Nagyszombat	kath. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Gyomlay Gyula, Budap.	főgymn. tanár	1882	«	«
	György Lajos, Losoncz	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Gyulai Pál, Budapest	egyet. tanár	1881	«	igen
95	Háhn A., Székesfehérvár	állami főreálisk. tanár	1881	1887—1889	«
	Hajnal Imre, Szeged	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882	nem	nem
	Hajós Benő, Pápa	bencés főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Halász I., Sz.-Fehérvár	állami főreálisk. tanár	1881	«	«
	Dr. Hám Sándor, Kolozsvár	kath. főgymn. tanár	1889	«	«
100	Dr. Harrach József, Bpest	közs. főreálisk. tanár	1888	1889	«
	Haslinger Ferencz, Arad	kir. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Dr. Hatala Péter, Budapest	egyetemi tanár	1881	«	«
	Hegedüs Béla, Budapest	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Hegedüs Istv., Kolozsvár	egyetemi tanár	1881	«	«
105	Hehelein Károly, Szatmár	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	«	«
	Dr. Heinrich Alajos, Budap.	állami főgymn. tanár	1881	«	«
	Dr. Heinrich Gusztáv, «	bölcsészetkari dékán	1881	«	«
	Dr. Heinrich Károly, «	keresk. akad. tanár	1881	«	igen
	Hellebrant Árpád, Budapest	m. t. akad. könyvtártiszt	1881	«	«
110	Dr. Herald Ferencz, «	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	nem
	Dr. Herrmann Antal, «	polg. tanitóképezd. tanár	1887	«	«
	Dr. Herzl Mór, Budapest	magánzó	1881	1889	igen
	Himpfner Béla, Jászberény	kath. főgymn. igazgató	1882	«	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevélért
	Dr. Hittrich Ö., H.-Böszörm.	ref. gymn. tanár	1885	nem	nem
115	Dr. Hofer Károly, Budapest	állami főreálisk. igazg...	1874	«	«
	Dr. Hoffmann Frigy., Brassó	állami főreálisk. tanár...	1882	«	«
	Holczinger Imre, Vácz ...	kath. főgymn. tanár..	1883	«	«
	Dr. Hóman Ottó, Budapest	kir. tanker. főigazg. ...	1881	1889	«
	Dr. Horváth Cyrill, Zircz...	cziszt. rendi tanár ...	1888	nem	igen
120	Horváth György, Kecskemét	kegy.-r. főgymn. tanár ..	1886	1889	nem
	Horváth József, M.-Vásárhely	ref. colleg. tanár ...	1888	nem	«
	Incze István, Nyitra... ...	kath. főgymn. tanár ...	1888	«	igen
	Istvánffy Pál, Kassa ...	r. kath. főgymn. tanár	1888	«	nem
	Dr. Iványi Ede, Losoncz ..	áll. főgymn. tanár ...	1884	1889	«
125	Dr. Jancsó Benedek, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1888	1889	«
	Janda Gy. B., Panonhalma	bencés tanár	1888	nem	«
	Janny László, Kecskemét ..	r. kath. főgymn. tanár.	1882	«	igen
	Jánosi Boldizsár, Ujvidék ..	kir. kath. főgymn. tanár	1886	1889	nem
	Jurkovich Emil, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1881	nem	«
130	Kalmár Elek, Lőcse	kir. kath. főgymn. tanár	1885	1888—1889	«
	Dr. Kanyurszky Gy., Bpest	egyetemi tanár... ...	1883	1885—1889	igen
	Kapás L. Aurél, S.-A.-Ujhely	kath. főgymn. tanár ...	1886	nem	nem
	Dr. Káplány Antal, Szabadka	főgymn. tanár... ...	1885	1887—1889	«
	Káposztássy Jusztinián, Eger	főgymn. tanár	1881	nem	«
135	Kapszdorfer Gy., Kisselmecz	rozsnyói egyh. m. áld.	1888	«	«
	Dr. Kassai Gusztáv, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1881	1889	igen
	Katona Mihály, Kecskemét	ref. főgymn. tanár. ...	1883	nem	nem
	Keczer Géza, S..A.-Ujhely..	kath. gymn. tanár ...	1888	«	«
	Kempf József, Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1882	1889	«
140	Kiáltossy József, Budapest	állami főgymn. tanár...	1886	nem	«
	Király Pál, Budapest ...	polg. tanítóképezdei tan.	1874	1889	«
	Dr. Kircz Jakab, Szeged ...	főreálisk. rk. tanár ...	1886	1889	«
	S. Kispál Mihály, Budapest	ref. főgymn. tanár ...	1882	1889	«
	Dr. Kis Sándor, Léva ...	kegyesr. főgymn. tanár..	1886	1889	«
145	Dr. Kiss Endre, Pancsova ..	állami főgymn. tanár...	1884	nem	«
	Dr. Klekner Alajos, Kassa	kir. jogakad. igazgató...	1884	«	«
	Kocsner József, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
	Kolonics Lipót, Sz.-Fehérvár	r. kath. főgymn. tanár ..	1881	«	igen
	Könnye Nándor, Budapest..	közs. főreáliskolai tanár	1889	1889	«
150	Kont Ignácz, Lorient	lyceumi tanár.	1881	nem	nem
	*Kosztka Viktor, Kassa ..	r. kath. főgymn. tanár ..	1881	«	«
	Kotunovics Sánd., N.-Várad	r. kath. főgymn. tanár ..	1881	«	«
	Dr. Kovalik János, Trsztena	kir. algymn. tanár ...	1883	1889	«
	Kovács József, Kolozsvár...	kegy. r. főgymn. tanár	1888	nem	«
155	Köpesdy Sándor, Budapest	állami főgymn. igazg....	1874	1889	«
	Körösi Henrik, Pécs	áll. főreáliskolai tanár .	1888	1889	«
	Krasznyánszky K., Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	«
	Dr. Krausz Jakab, Budapest	polg. iskolai tanár. ...	1881	«	igen
	Dr. Kresméry K., N-Kikinda.	gymn. igazg.	1886	«	«
160	Kroller Miksa, Kőszeg ...	r. kath. algymn. igazg...	1884	«	nem

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Kunos Ign., Konstantinápoly	okleveles tanár	1884	1884—1889	igen
	Dr. Kuzsinszky B., Budapest	muzeumi segédőr ...	1885	nem	nem
	Lászlófy Kamill, Győr ...	r. kath. főgymn. tanár ..	1886	«	«
	Latkóczy Mihály, Eperjes ..	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	«
165	Lázár István, Nagy-Enyed	ref. főiskolai tanár ...	1886	1889	«
	Lehr Albert, Budapest ...	ág. ev. főgymn. tanár ...	1882	1889	«
	Lenkei Henrik, Budapest ..	áll. főreálisk. tanár ...	1885	1889	«
	Dr. Létmányi N., Selmeczb.	kath. gymn. tanár. ...	1888	1889	«
	LichteneggerJózs., N.-Bánya	áll. főgymn. tanár. ...	1888	nem	«
170	Lintner Lajos, Budapest ...	községi főreálisk. tanár.	1874	«	«
	Losonczi Lajos, Késmárk .	ág. hitv. lyceumi tanár..	1885	«	«
	Madarász Pál. Szeged ...	kegyesr. főgymn. tanár	1885	«	«
	Madzsar Gusztáv, Makó ...	polg. iskolai tanár. ...	1885	«	«
	Malatinszky János, Zsolna .	kir. kath algymn. tanár	1881	1889	«
175	Dr. Margalits Ede, Zombor	állami főgymn. igazg. ..	1874	1886—1889	«
	Markovics Sándor, Győr ...	állami főreálisk. tanár..	1884	1884—1889	«
	Markusovszky S., Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár. .	1881	1889	igen
	Martinkovics Iván, Budapest	mintagymn. gyakorló tan.	1888	nem	nem
	Márton Jenő, Pozsony ...	ág. ev. lyceumi tanár...	1883	1889	«
180	Marusák Pál, Sopron... ...	áll. felső leányisk. igazg.	1888	nem	«
	Máthé György, Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár ..	1885	1889	«
	Matskássy József, Szeged ..	áll. főreálisk. tanár ...	1881	1889	«
	Matter János, Debreczen ...	r. kath. algymn. tanár.	1885	nem	«
	Dr. Maywald József, Budap.	kegyesr. főgymn. tanár	1877	«	«
185	Mazuch Ede, Ungvár.. ...	kir. főgymn. tanár ...	1889	«	«
	Mérei Kálmán, Esztergom...	r. kath. főgymn. tanár .	1888	«	«
	Mészáros Lajos, Zenta. ...	közs. főgymn. tanár ...	1885	«	«
	Molnár Samu Pál, Előszállás	segédjószágkormányzó	1888	«	«
	Moravcsik Géza, Szarvas ...	ág. ev. főgymn. tanár. ..	1881	«	«
190	Mórocz Emilián, Pápa ...	kath. algymn. tanár..	1886	«	«
	Dr. Morvay Győző, N.-Becsk.	főgymn. tanár	1886	1888—1889	«
	Moser József, Ujvidék. ...	kir. kath. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Munkácsy Elek, Trencsén ..	kir. kath. főgymn. tanár	1885	«	«
	*Müllner Mátyás, Sopron ...	ág. ev. főgymn. igazg...	1886	«	«
195	Nagy Károly, Kolozsvár ...	keresk. akad. tanár ..	1881	«	igen
	Náményi T. Lajos, Arad ...	biztosító int. hivatalnok	1887	1888—1889	nem
	Nátafalussy Kornél, Kassa	r. kath. főgymn. igazg...	1881	nem	«
	Dr. Négyessy László, Szolnok	áll. főgymn. tanár ...	1888	«	«
	Németh Reginald, Sopron .	kath. főgymn. tanár ...	1888	«	«
200	Dr. Némethy Géza, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884	«	«
	Nikolics Ignácz, Budapest ..	kir. kath. főgymn. tanár	1887	«	«
	Olejovics János, Kecskemét	r. kath. főgymn. tanár.	1882	«	«
	*Dr. Ortvay Tivadar, Pozsony	kir. jogakadémiai tanár.	1881	«	igen
	Pacher I. Donát, Győr ...	r. kath. főgymn. tanár.	1884	«	«
205	Pácz Sándor, Kolozsvár ...	r. kath. főgymn. tanár .	1888	«	nem
	Palmer Kálmán, Budapest..	tisztviselő	1888	1889	«
	Pap Ev. János, Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár..	1885	1889	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
	Papp Mihály, Halas	ref. főgymn. tanár	1885	nem	igen
	Párkányi Gyula, Pancsova	állami főgymn. tanár	1884	«	nem
210	Dr. Patrubány L., Budapest	keresk. középisk. tanár	1884	«	«
	Dr. Pauler Gyula, Budapest	országos levéltári igazg.	1887	«	«
	Paulik A. Miklós, Kassa	szepesmegyei áldozár	1883	«	igen
	Paulik József, Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882	«	nem
	Dr. Pecz Vilmos, Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1881	«	«
215	Perényi Adolf, Temesvár	áll. főreálisk. tanár	1888	«	«
	Perényi Otmár, Győr	kath. főgymn. tanár	1890	«	igen
	Petrovich Ferencz, N.-Várad	kir. tanker. főigazg.	1874	«	nem
	Dr. Petz Gedeon, Budapest	egyet. magántanár	1883	«	«
	Pfeiffer Antal, Temesvár	r. kath. főgymn. igazg.	1874	«	«
220	Pintér Ede, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1886	1886—1889	«
	Pirchala Imre, Pozsony	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	nem	«
	Polgár György, Miskolcz	kir. kath. algymn. igazg.	1886	«	«
	Popini Albert, N.-Kanizsa	r. kath. főgymn. tanár	1887	«	«
	Posch Árpád, Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
225	Dr. Pozder Károly, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1876	«	«
	Dr. Pruzsinszky J., Budap.	áll. főgymn. tanár	1883	«	«
	Dr. Radinovics Iván, Budap.	belügymin. s.-fogalmazó	1888	«	«
	Radlinszky József, Szatmár	kir. főgymn. tanár	1881	«	igen
	Dr. Radnai Rezső, Budapest	miniszt. segédfogalmazó	1885	«	nem
230	Dr. Radó Antal, Budapest	hirlapiró	1883	«	«
	Randweg Mihály, Vácz	kegy.-r. főgymn. tanár	1882	«	«
	Ranschburg Viktor, Budapest	könyvkereskedő	1888	1889	«
	Ráth György, Budapest	tanácselnök	1886	1889	«
	Récsei A. Viktor, Kassa	püspöki könyvtáros	1884	1889	«
235	Dr. Reményi Ede, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883	nem	«
	Reitmann Ferencz, Zenta	lapszerkesztő	1874	1886—1889	«
	Réti Ferencz, Budapest	kegyes-rendi áldozár	1886	1889	«
	Richter László, Nyitra	főgymn. tanár	1888	nem	«
	Dr. Riedl Frigyes, Budapest	községi főreálisk. tanár	1881	1889	igen
240	Dr. Román Sándor, Budap.	egyetemi tanár	1881	1888—1889	nem
	Rózsa Vitál, Esztergom	kath. főgymn. tanár	1888	nem	«
	Rupp Kornél, Keszthely	premontrei kanonok	1888	«	«
	Salamin Leó, Sopron	állami főreálisk. igazg.	1881	«	«
	Samu Ferencz, Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883	«	«
245	Dr. Schack Béla, Pozsony	ker. akad. tanár	1885	«	«
	Schambach Gyula, Kaposvár	állami főgymn. tanár	1887	«	«
	Schill Salamon, Budapest	seminariumi tanár	1882	«	«
	Schlott Gyula, Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881	«	«
	Dr. Schnabel Róbert, Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1889	«
250	Schöffer L. Istv., Sz.-Somlyó	gymn. tanár	1888	nem	«
	Schuber Mátyás, Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883	«	«
	Dr. Schullerus Ad., N.-Szeben	ev. tanitóképezdei tanár	1888	«	«
	Serkei Szabó József, Karczag	ev. ref. algymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Simon J. Sándor, Zombor	áll. főgymn. tanár	1881	1886—1889	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdíjjal	Tartozik oklevélért
255	Dr. Simonyi Zsigm., Budap.	egyetemi tanár	1881	1889	nem
	Spitkó Lajos, Beszterczeb.	kir. kath. főgymn. igazg.	1883	1889	«
	Steuer János, Sz.-Udvarhely	állami főreálisk. tanár...	1883	1889	«
	Straub József, Budapest ...	kir. kath. főgymn. tanár	1887	1887—1889	«
	Szabó I. Elek, Budapest .	kegyes-r. főgymn. tanár.	1885	1889	«
260	Szabó István, Kazár	plébános.	1882	nem	«
	Szabó Szilveszter,Esztergom	főgymn. tanár	1881	«	«
	Szalay Gyula, Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár ...	1881	«	«
	Szalay Gyula, Léva	kath. főgymn. tanár...	1888	«	«
	Szalay Károly, Budapest ...	ref. főgymn. tanár. ...	1887	«	«
265	Dr. Szamosi Ján., Kolozsvár	egyetemi tanár... ...	1875	«	«
	Dr. Szász Károly, Budapest	ref. püspök	1883	1889	igen
	†Székely Ferencz, N.-Enyed	ref. főisk. tanár. ...	1881	nem	nem
	*Dr. Székely Istv., N.-Szeben	állami főgymn. tanár ...	1887	«	«
	Székely Salamon, Arad...	állami főreálisk. tanár...	1881	1889	«
270	Dr. Szemák Istv., Budapest	állami főgymn. tanár...	1886	1889	«
	Szerelemhegyi Tiv., Budap.	kir. kath. főgymn. tanár	1884	1886—1889	igen
	Szerencse Menyhért, Eger	r. kath. főgymn. tanár.	1882	nem	nem
	Dr. Szigetvári Iván, Budap.	állami főgymn. tanár...	1888	«	«
	Szilágyi Albert, Nagy-Kálló	állami főreálisk. tanár...	1886	1889	«
275	Szilágyi István, M.-Sziget ...	ref. lyceumi igazgató.	1881	nem	«
	Szilasi Mór, Budapest ...	állami főgymn. tanár...	1881	1889	«
	Szinger Kornél, Szeged ...	főgymn. tanár	1888	nem	«
	Dr. Szinnyei József, Kolozsv.	egyetemi tanár	1883	1889	igen
	Szinyei Endre, Sárospatak...	ref. főiskolai tanár ...	1874	nem	nem
280	Szkuuzevics Kornél, Arad...	kir. kath. főgymn. tanár	1883	1889	«
	*Dr.Szombathy I.,Kecskemét	állami főreálisk. tanár...	1881	1889	«
	Szőke Adolf, Losoncz ...	állami főgymn. tanár ...	1881	nem	«
	Szunter Nándor, N.-Bánya	állami főgymn. igazg. ...	1881	«	«
	Dr. Takáts Sándor, Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1887	«	«
285	Tamási István, Nagyvárad .	főreálisk. tanár	1888	«	«
	Dr. Theisz Gyula, Lőcse ...	áll. főreálisk. tanár...	1888	1889	«
	Dr. P. Thewrewk E., Bpest	egyetemi tanár	1874	nem	«
	Tiber Ágost, Budapest ...	állami főreálisk. tanár...	1881	1889	«
	Timár Pál, Szolnok	állami főgymn. tanár...	1885	1889	«
290	Tóth György, Budapest ...	kegyesr. főgymn. tanár	1886	nem	«
	Turi Mészáros I., N.-Várad .	vizszab. társ. titkár ...	1885	1886—1889	«
	Dr. Uhlárik J., Nagyszombat	főgymn. tanár	1888	nem	«
	Dr. Váczy János, Budapest	muz. könyvtári-segédőr	1886	«	«
	Vajdafy Géza, Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874	«	«
295	Dr. Váli Béla, Budapest...	közokt.-min. fogalmazó.	1882	1885—1889	igen
	*Dr. Varga Bálint, Budapest	kir. tanker. főig. tollnok	1884	1889	nem
	Varga József, Kolozsvár ...	kegyesr. főgymn. tanár...	1889	nem	«
	Várkonyi E., S.-Szentgyörgy	ev. ref. főgymn. tanár	1881	«	«
	Várkonyi Odilo, Esztergom	r. kath. főgymn. tanár...	1888	«	«
300	Vass Sámuel, N.-Kőrös...	ref. főgymn. tanár. ...	1881	1889	igen
	Végh Endre, Kaposvár ...	állami főgymn. tanár...	1881	1889	«

Folyó szám	A tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	oklevélért
	Veress Ignácz, Nagy-Szeben	állami főgymn. igazg.	1881	nem	nem
	Dr. Versényi Gy., Körmöczb.	állami főreálisk. tanár	1885	1888—1889	«
	Virkler Endre, Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874	1889	«
305	Volf György, Budapest	főgymn. tanár	1874	1889	«
	B. Vozári Gyula, R.-Szombat	egy. prot. főgymn. tanár	1881	nem	«
	Dr. Wagner Lajos, Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875	«	«
	Dr. Wargha Samu, Eszterg.	róm. kath. főgymn. tanár	1882	«	«
	Dr. Weninger László, Bpest.	közs. főreálisk. tanár	1888	1889	«
310	Wieder Gyula, Csiksomlyó	főgymn. tanár	1889	nem	«
	Wigand János, Pancsova	állami főgymn. tanár	1881	1889	igen
	Wirth Gyula, B.-Bánya	kir. kath. főgymn. tanár	1885	nem	nem
	*Zanathy Bódog, Kőszeg	róm. kath. algymn. tanár	1885	«	«
	Zichy Antal, Budapest	főrendiházi tag	1881	1889	«
315	Dr. Ziehen Gy., Frankfurt a/M.	gyakorló tanár	1888	1889	«
	Dr. Zimányi József, Bpest	főgymn. tanár	1885	nem	«
	Dr. Zindl Béla, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Dr. Zlinszky Aladár, Zombor	áll. főgymn. tanár	1888	«	«
	Zolnai Gyula, Sz.-Fehérvár	áll. főreálisk tanár	1889	«	«
320	Dr. Zoltvány L. Irén, Pannonh.	benczés tanár	1887	«	«
	Zsoldos Benő, Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1883	«	igen

IV. Rendkívüli tagok:[1]

Folyó szám	A rendkívüli tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik	
				tagdíjjal	pótkötetért
	Almásy János, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1889	igen
	Bálinth György, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	nem	nem
	Bitter Illés, Budapest	cist. r. tanárjelölt	1889	1889	igen
	Borosa Mihály, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1889	«
5	Boross Antal, P.-Szt-György	kegy. r. főgymn. tanár	1888	nem	nem
	Bölcsházy István, Budapest	bölcsészethallgató	1888	1888—1889	igen
	Csiki Lajos, Marosvásárhely	ref. gymn. tanár	1885	nem	«
	Exner Győző, Budapest	bölcsészethallgató	1885	«	nem
	Faragó János, Budapest	főgymn. tanár	1889	«	«
10	Fölkel Béla, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1889	1889	igen
	Griesbach Ágost, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1889	«
	Győry Gyula, M.-Sziget	kegy. r. tanár	1888	nem	nem
	*Dr. Halász Frigyes, Bpest	ügyvéd	1884	1885—1889	igen
	Henning Rudolf, Déva	áll. főreálisk. tanár	1889	nem	nem
15	Horváth József, Vácz	kegy. r. főgymn. tanár	1888	1889	igen

[1] Az alapszabályok 12. §-a szerint »rendkivüli tag csak egyetemi hallgató lehet«.

Folyó szám	A rendkívüli tag neve és lakhelye	Állása	Mely évtől tag?	Tartozik tagdijjal	Tartozik pótkötetért
	Incze Béla, Zilah	ref. gymn. tanár	1886	1886—1889	igen
	Jakoblovits Lajos, Budapest	bölcsészethallgató	1889	nem	nem
	Kapossy Endre Budapest,	zircz-ciszt. r. tag	1889	«	«
	Kovács S. János, Budapest	bölcsészethallgató	1888	«	«
20	Lähne Vilmos, Szolnok	áll. főgymn. tanár	1883	1887—1889	igen
	Lázár Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1887	1889	«
	Liszkay Etelke, Zircz	cziszt. rendi tag és tanár	1889	nem	nem
	Mácska Lajos, Podolin	kegy. r. gymn. tanár	1888	«	«
	Molnár József, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	«	«
25	Mondik Pál, Temesvár	kegy. r. főgymn. tanár	1888	«	«
	Negovetich Árthur, Bpest	bölcsészethallgató	1888	1889	igen
	Rafain Jakab. Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1889	«
	Révész F. Cyrill, Sz.-Somlyó	minorita r. tanár	1888	nem	nem
	Sándor János, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1889	«	«
30	Schmidt Attila, Kassa	állami főreálisk. rk. tr.	1888	1889	igen
	Schmidt Frigyes, Budapest	bölcsészethallgató	1889	1889	«
	Dr. Schmidt Márton, Bpest	tanárjelölt	1885	1889	«
	Sebestyén Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1888	nem	nem
	Senger János, Budapest	gyakorló tanár	1885	»	«
35	Simon Géza, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1889	igen
	Dr. Simsay Lajos, Selmeczb.	kir kath, gymn. tanár.	1888	nem	nem
	Solymossy Sándor, Budapest	bölcsészethallgató	1887	«	igen
	Somogyi István, Temesvár	sem. tanár	1888	«	nem
	Soós József, Budapest	bölcsészethallgató	1888	«	«
40	** Steiner Soma, Budapest	joghallgató	1885	1885—1889	igen
	Strauch Béla, Körmöczb.	áll. főreálisk. rk. tanár	1885	nem	nem
	Stromp József, Kisujszálás	ev. ref. gymn. tanár	1885	1887—1889	«
	Szabó István, Jászberény	nevelő	1887	nem	«
	Dr. Szadilek János, Trsztena	kir. kath. gymn. tanár	1888	«	«
45	Szalay Gábor, Pécs	cist. r. főgymn. tanár	1889	«	«
	Szányi Béla, Budapest	bölcsészethallgató	1888	«	«
	Dr. Székely György, Bpest	tanár	1885	1889	igen
	Szemere Gyula, Budapest	bölcsészethallgató	1885	1889	«
	Szlávnits György, Budapest	bölcsészethallgató	1888	nem	nem
50	Szőcs Géza, Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888	1889	igen
	Tautz Adorján, Baja	czist. ren. főgymn. tanár	1889	nem	nem
	Tittel Lajos, Bánfalva	nevelő	1888	1888—1889	igen
	Dr. Tóth Kálmán, Budapest	gyakorló tanár	1885	nem	nem
	* Verbirs Andor, Temesvár	bölcsészethallgató	1887	«	«
55	Vietorisz József, Budapest	bölcsészethallgató	1889	1889	igen
	Dr. Weiss Rezső, Milanó	okleveles tanár	1886	nem	nem
	Werner Adolf, Budapest	zircz. cist.-rendi tag	1889	«	«
	Weszely Ödön, Budapest	bölcsészethallgató	1889	«	igen
	Wolff Béla, Budapest	hirlapiró	1885	«	«

V. Az E. Ph. K. előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?	Tartozik	
				közlönyért	pótkötetért
	Alcsúth	Holdházy János, apátkanonok	1888	nem	nem
	Arad	Ifj. Klein Mór, könyvárus	1883	«	«
	Aszód	Ág. ev. algymnasium	1888	«	«
	Baja	Zircz-ciszt.-rendi társház	1883	«	«
5	Bártfa	Kath. gymn. igazgatóság	1889	«	«
	Békés	Ev. ref. algymnasium	1883	«	«
	Belényes	Gör. kath. főgymnasium	1883	«	«
	Beszterczebánya	Ág. ev. algymnasium	1883	«	«
	«	Kir. kath. főgymnasium	1886	«	«
10	Brassó	Róm. kath. főgymnasium	1883	«	«
	Budapest	Csaplár Benedek, kegy. r. tanár	1883	«	«
	«	Hornyánszky Viktor, könyvkiadó	1887	«	«
	«	Lagger N., tanár	1889	«	«
	«	Pfeifer Ferdinánd, könyvárus	1883	«	«
15	«	« « «	1883	«	«
	«	« « «	1883	«	«
	«	Vodianer és fia, könyvárus	1888	«	«
	«	Mintafőgymnasium	1886	«	«
	«	II. ker. kir. kath. főgymn.	1886	«	«
20	«	Kegy.-rendi főgymn.	1883	«	«
	«	Ag. ev. főgymnasium	1883	«	igen
	«	Helv. hitv. főgymnasium	1885	«	nem
	«	I. ker. áll. polgári tanitó-képző	1885	«	«
	«	Áll. polgári tanitónő-képző	1886	«	«
25	Csiksomlyó	Rom. kath. főgymn. igazg.	1883	«	«
	Debreczen	Ev. ref. főgymn. t. könyvtár	1888	«	«
	«	Városi főreálisk. tanári kar	1884	«	«
	Déva	Állami főreáliskola	1883	«	«
	Eger	Róm. kath. főgymnasium	1883	«	«
30	Eperjes	Evang. kollegium	1883	«	«
	«	Kir. kath. főgymn.	1883	«	«
	Érsekujvár	Gymnasiumi könyvtár	1883	1889	igen
	Esztergom	Szentbenedekrendi székház	1883	nem	nem
	«	Közs. reáliskolai igazgatóság	1887	«	«
35	Fiume	Állami főgymnasium	1886	«	«
	Gyönk	Ev. ref. gymnasium	1886	«	«
	Győr	Dr. Koltai Virgil, r. kath. főgymn. t.	1888	«	«
	«	Szentbenedekrendi székház	1885	«	«
	Győr-Szent-Márton	Pannonhalmi könyvtár	1886	«	«
40	Gyulafehérvár	Róm. kath. főgymnasium	1886	«	«
	Hajdu-Nánás	Ev. ref. algymnasium	1886	«	igen
	Hajdu-Böszörmény	Ev. ref. gymn. könyvtár	1886	«	nem
	*Innsbruck	Wagner-féle egyet. könyvkeresk.	1888	«	«
	Jászberény	Kath. főgymnasium	1885	«	«
45	Jászóvár	Jászóvári könyvtár	1886	«	«

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?	Tartozik közlönyért	Tartozik pótkötetért
	Kaposvár	Állami főgymnasium	1883	nem	nem
	Kassa	Koczányi és Vitéz, könyvárusok	1889	«	«
	«	Állami főreáliskola	1883	«	«
	Kecskemét	Ref. lyceumi igazgatóság	1883	1889	igen
50	«	Róm. kath. főgymnasium	1883	nem	«
	Keszthely	Premontrei társház	1888	«	nem
	Kézsmárk	Evangelicus lyceum	1883	«	«
	Kiskunhalas	Főgymnasiumi könyvtár	1888	«	igen
	Kisujszállás	Ev. ref. gymnasium	1886	«	nem
55	Kolozsvár	Ref. főgymnasium	1883	«	«
	«	Tanár-képző intézeti igazgatóság	1883	«	«
	Komárom	Szentbenedekrendi székház	1883	«	«
	Körmöczbánya	Áll. főreálisk. igazgatóság	1883	«	«
	Kőszeg	Szentbenedekrendi székház	1886	«	«
60	Kunfélegyháza	Kath. algymn. igazgatóság	1886	«	«
	Kun-Szent-Miklós	Ref. gymn. tanári kar	1886	«	«
	Léva	Kath. gymn. igazgatóság	1883	«	«
	Liptó-Rózsahegy	Gymnasiumi könyvtár	1886	«	«
	Lőcse	Kir. főgymnasiumi igazgatóság	1883	«	«
65	«	Állami főreáliskola	1888	«	«
	Losoncz	Állami főgymnasium	1883	«	«
	Lugos	R. kath. főgymn. könyvtár	1886	«	«
	Magyar-Óvár	Gymnasiumi igazgatóság	1886	«	«
	Mármarossziget	Reform. lyceum	1886	«	«
70	«	Róm. kath. algymn.	1886	«	«
	Maros-Vásárhely	Temesvári M., könyvárus	1884	«	«
	«	Lakatos Sámuel, ref. főisk. tanár	1888	«	«
	Mező-Tur	Ev. ref. gymnasium	1883	«	«
	Mikola	Marossy Sándor, tanár	1887	«	«
75	Miskolcz	Reform. lyceum	1883	«	«
	Munkács	Állami gymnasium	1883	«	«
	Nagy-Bánya	Állami főgymnasium	1883	«	«
	Nagy-Enyed	Bethlen-főtanoda	1883	«	«
	Nagy-Kálló	Főreáliskolai igazgatóság	1886	«	«
80	Nagy-Kanizsa	Polgári iskola	1883	«	«
	«	Kath. főgymnasium	1883	«	«
	Nagy-Károly	Kegy. r. főgymnasium	1883	«	«
	Nagy-Kikinda	Gymnasiumi tanári kar	1885	«	«
	Nagy-Kőrös	Ev. ref. tanító-képző	1889	«	«
85	Nagy-Szalonta	Közs. gymn. igazgatóság	1887	«	«
	Nagy-Szombat	Concilia Emil, tanár	1889	«	«
	«	Érseki főgymnasium	1883	«	«
	Nagyvárad	Pauker Dániel, könyvárus	1889	«	«
	Nyiregyháza	Ág. ev. főgymnasium	1883	«	«
90	Nyitra	Schempek és Huszár, könyvárusok	1887	«	«
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883	«	«
	Pancsova	Állami főgymnasium	1887	«	«

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?	Tartozik közlönyért	Tartozik pótkötetért
	Pápa	Tóth Dániel, ref. főisk. tanár	1886	nem	nem
	Pécs	Valentin Károly, könyvárus	1888	1889	igen
95	«	« « «	1889	1889	«
	«	Zircz-cist. főgymnasium	1883	nem	nem
	Podolin	Gymnas. tanári könyvtár	1886	«	«
	Pozsony-Szt.-György	Algymn. igazgatóság	1886	«	«
	Récze-Keresztur	Popp Benjamin, lelkész	1887	«	«
100	Rimaszombat	Egyes. prot. főgymnasium	1883	«	«
	Rozsnyó	Gödér István, r. kath. főgymn. t.	1888	«	«
	«	Ág. ev. főgymnasium	1886	«	«
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883	«	«
	Sárospatak	Reform. főiskola	1888	«	«
105	Sátor-Alja-Ujhely	Kath. gymn. tanári könyvtár	1883	«	«
	Selmeczbánya	Kir. kath. gymn. igazgatóság	1883	«	«
	Sepsi-Szent-György	Székely-Mikó-kollegium	1883	«	«
	Sopron	Thiering Gyula, könyvárus	1883	«	«
	«	Szentbenedekrendi székház	1883	«	«
110	Szabadka	Főgymnasiumi igazgatóság	1883	«	«
	Szakolcza	Gymnasiumi igazgatóság	1886	«	«
	Szamos-Ujvár	Örmény kath. gymnasium	1883	«	«
	Szarvas	Főgymnas. tanári kar	1883	«	«
	Szászváros	Ev. ref. Kuuntanoda	1883	«	«
115	Szatmár	Kir. kath. főgymnasium	1883	«	«
	Szeged	Somogyi-könyvtár	1885	«	«
	«	Főgymnasiumi önképző kör	1884	«	«
	Székely-Keresztur	Unitarius gymnasium	1883	«	«
	Székely-Udvarhely	Szakács Mózes, kolleg. igazg.	1883	«	«
120	«	Állami főreáliskola	1886	«	«
	«	Róm. kath. főgymnasium	1887	«	«
	Székesfehérvár	Főgymnas. igazgatóság	1886	«	«
	«	Főreáltanoda	1889	«	«
	Szentes	Városi gymnasium	1883	«	«
125	Szolnok	Állami főgymnasium	1883	«	igen
	Szombathely	Főgymnas. igazgatóság	1883	«	nem
	Tata	Kegyes-rendi gymnasium	1886	«	«
	Temesvár	Állami főreáliskola	1883	«	«
	Torda	Varga Dénes, unit. gymn. tanár	1883	«	«
130	Trsztena	Kir. kath. algymnasium	1886	«	«
	Uj-Verbász	Községi algymnasium	1886	«	«
	Ujvidék	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883	«	«
	Ungvár	Kir. kath. főgymnasium	1886	«	«
	Vácz	Főgymnasiumi igazgatóság	1886	1889	igen
135	Veszprém	Kath. főgymn. igazgatóság	1884	nem	nem
	Zenta	Közs. gymn. igazgatóság	1883	«	«
	Zilah	Reform. tanodai igazgatóság	1884	«	«
	Zircz	Zircz-cistercit-apátság	1883	«	«
	Zombor	Állami főgymnasium	1883	1889	igen

Összesítés.

	1888 végén volt	1889-ben volt	Évközben apadás	1889 végén van
I. Tiszteletbeli tag	8	8	1	7
II. Alapító tag	5	5	—	5
III. Rendes tag	294	321	14	307
IV. Rendkívüli tag	60	59	3	56
V. Előfizető	138	139	1	138
Összesen	505	532	19	513

Kimutatta 1889 decz. 5-én

Cserhalmi Samu,
pénztárnok.

Hazai tanférfiaink, a kik a középiskolákban az ókori classicus nyelvek és irodalom tanításával foglalkoznak, többször rámutattak már tankönyvirodalmunknak ama nagy hiányára, hogy a római és görög classicusoknak iskolai használatra szánt *szövegkiadásai* nálunk mindeddig nincsenek s így tanulóink kezébe kénytelenek voltunk külföldi, jobbára Teubner-féle, nem a mi iskoláink kivánalmaihoz alkalmazott kiadványokat adni. Nem is említve azt, hogy a külföldtől való e teljes függés már csak nemzeti (nevezetesen nemzetgazdasági) szempontból is fájlalandó, lehetetlen át nem látni, hogy, a mennyiben középiskolai tantervünk a külföldiekkel szemben teljesen önálló alkotás és az ókori remek irodalom nagy kincsesházából más elvek alapján választja ki az iskolákban feldolgozandó anyagot, mint pl. a német gymnasiumok, égető szükség egy oly gyűjtemény létrehozása, mely tantervünkhöz és a reá vonatkozó utasításokhoz szorosan ragaszkodva adja az egyes osztályok számára megszabott latin és görög classicusok munkáinak, vagy a munkáikból való szemelvényeknek *szövegkiadásait*. E czélt akarja szolgálni uj vállalatunk, melynek szellemi sikerét, ugy hiszszük, már előre biztosítottuk akkor, midőn szerkesztőjéül

PONORI THEWREWK EMIL
egyetemi tanár urat,

hazai classica philologiánk vezérférfiát megnyernünk sikerült, a ki kiváló szakembereink közreműködésével a gyűjtemény tervét a következőben állapította meg:

I. Latin classicusok:

1. **Anthologia lyrica, római költőkből**, kiadják *Dávid István* és *dr. Pozder Károly;*
2. **Livius, XXI—XXX. k.**, kiadja *Dávid István;*
3. **Sallustius, De bello Iugurthino, De coniuratione Catilinæ**, kiadja *dr. Pecz Vilmos;*
4. **Cicero, válogatott beszédei**, kiadja *Dávid István;*
5. **Vergilius, Aeneis**, kiadja *dr. Némethy Géza;*
6. **Cicero, válogatott levelei**, kiadja *dr. Csengeri János;*
7. **Plautus, néhány vígjátéka**, kiadja *dr. Ponori Thewrewk Emil;*
8. **Terentius, néhány darabja**, kiadja *dr. Pozder Károly;*
9. **Horatius, költeményei**, kiadja *dr. Pozder Károly;*
10. **Tacitus, válogatott könyvei**, kiadja *dr. Ponori Thewrewk Emil;*
11. **Cicero, de officiis**, kiadja *dr. Csengeri János;*
12. **Cicero, de finibus**, kiadja *dr. Némethy Géza.*

II. Görög classicusok:

1. **Xenophon, szemelvények,** kiadja *dr. Ábel Jenő;*
2. **Görög lyrai szemelvények,** kiadja *dr. Fináczy Ernő;*
3. **Homeros, Ilias,** kiadja *dr. Ábel Jenő;*
4. **Homeros, Odyssea,** kiadja *dr. Ábel Jenő;*
5. **Herodotos, szemelvények,** kiadja *dr. Geréb József;*
6. **Platon, Apologia, Kriton, Euthyphron,** kiadja *dr. Csengeri János;*
8. **Sophokles, Antigone,** kiadja *dr. Kassai Gusztáv.*

A vállalat czíme lesz:

Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum

in usum scholarum edita curante

ÆMILIO THEWREWK DE PONOR.

Az egyes szövegek, a miről különben munkatársaink nevei is eléggé kezeskednek, *nem lesznek külföldi recensiók egyszerű lenyomatai*, hanem a legujabb szakirodalom felhasználásával készült, a tárgy természetéhez képest egy vagy más tekintetben *önálló editiók, úgy hogy vállalatunk több darabja tudományos szempontból is érdeklődésre tarthat számot.* Hogy e mellett a pædagogiai érdek csorbát szenvedni nem fog s hogy főleg a szemelvények kiválasztásánál tapintatosan el lesz kerülve minden, a mi a tanulók erkölcsi érzületét sérthetné, talán nem is kell külön említenünk.

Nagy gondot fogunk fordítani a vállalat külső alakjára is, különösen arra, hogy a nyomás az iskolai egészségtan követelményeinek megfelelő legyen, valamint, hogy az egyes füzetek olcsó áron legyenek megszerezhetők.

A füzetek megjelenését illetőleg akként történt intézkedés, hogy évenkint 40--50 ív kerül ki sajtó alól, és az 1889—90. tanév kezdetével egyes füzetek már tankönyvül alkalmazhatók lesznek.

Ezek után nincs egyéb hátra, mint hogy e valóban hézagpótló, legkiválóbb szakerőinktől támogatott vállalatot a hazai tanügy és a classica philologia barátainak jóakaratú figyelmébe ajánljuk.

Kiváló tisztelettel

LAMPEL RÓBERT (Wodianer F. és Fiai)

csász```. és kir. udvari könyvkereskedésének kiadása

Budapest, VI, Andrássy-ut 21. szám.

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

